

IKSAD
INTERNATIONAL CONGRESS
ON SOCIAL SCIENCES-VI

Proceedings Book

March 26-28, 2021
Széchenyi István University,
HUNGARY

SZÉCHENYI
ISTVÁN
EGYETEM

Proceedings Book

Editors:
Prof. Dr. László VASA
Dr. Ragif Huseynov

All rights of this book belongs to IKSAD.
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

ISBN: 978-625-7636-29-2
Issued: 10.04.2021

ABOUT CONGRESS

IKSAD INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES-VI

- **Keynote & Invited participation type**

DATE - PLACE

- March 26-28, 2021
- Széchenyi István University, HUNGARY

ORGANIZATION

- İKSAD, TURKEY
- Széchenyi István University, HUNGARY

ORGANIZATION COMMITTEE

Assoc. Prof. Bálint FILEP
Assoc. Prof. Zsolt KOVÁCS
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Prof. Dr. László VASA
Assoc. Prof. Eszter LUKÁCS
Prof. Dr. Sarash KONYRBAEVA
Assoc. Prof. László TAMÁNDL
Assoc. Prof. Zoltán CSIZMADIA
Dr. Ragif HUSEYNOV
Zhuldyz SAKHI

LANGUAGES

Hungarian, Turkish, English

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS

- 108

NUMBER OF REJECTED PAPERS

- 24

EVALUATION PROCESS

- All applications have undergone a double-blind peer review process

PRESENTATION

- Oral presentation

TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PAPERS

Turkey-50

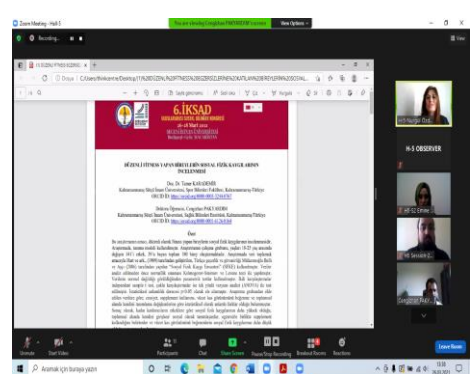
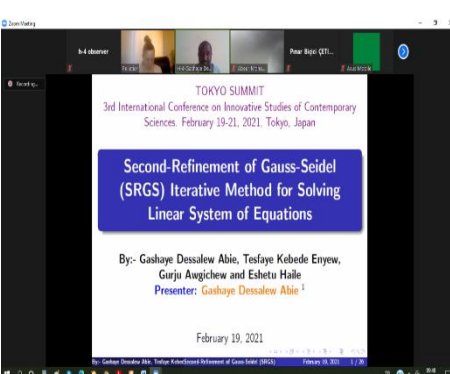
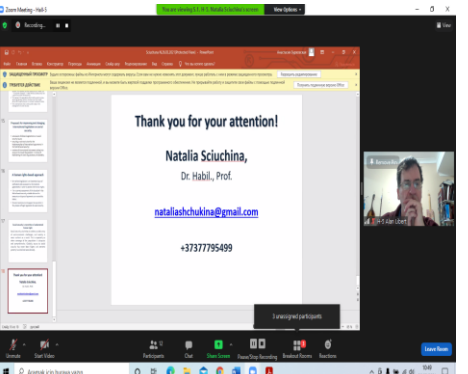
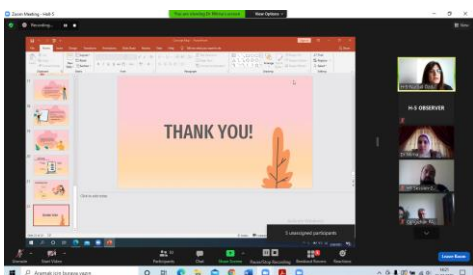
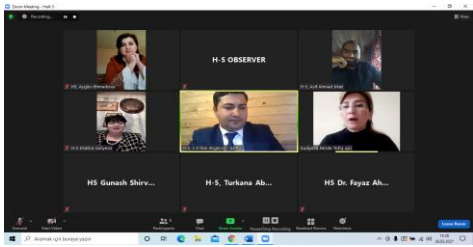
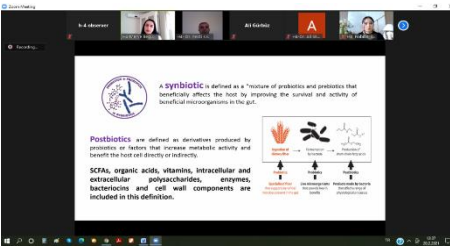
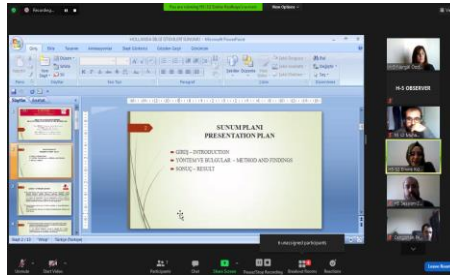
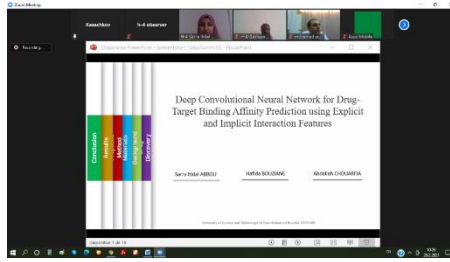
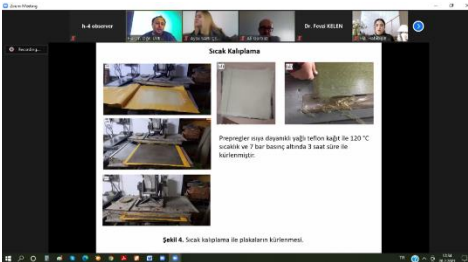
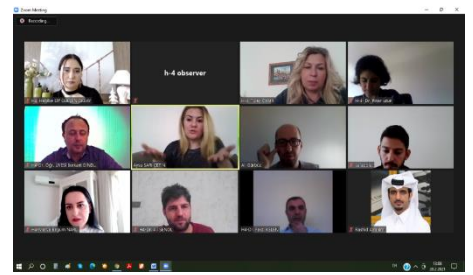
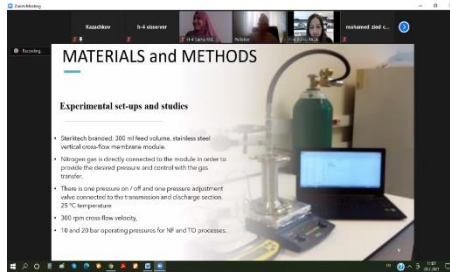
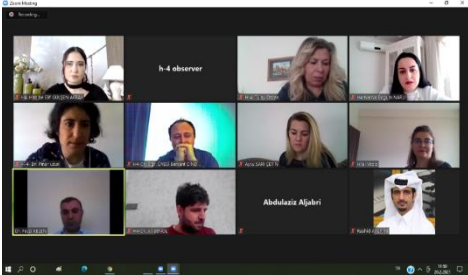
- Azerbaijan, Bulgaria, Morocco, Nigeria, Mexico, India, Bulgaria, Romania, Malaysia, Philippines, Kazakhstan, Lithuania, Pakistan, Albania, Hungary, Lebanon -58

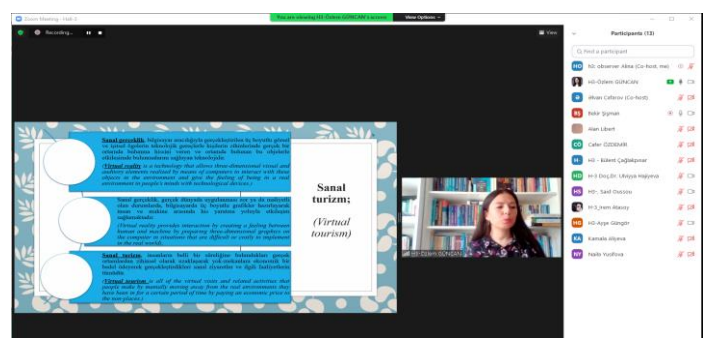
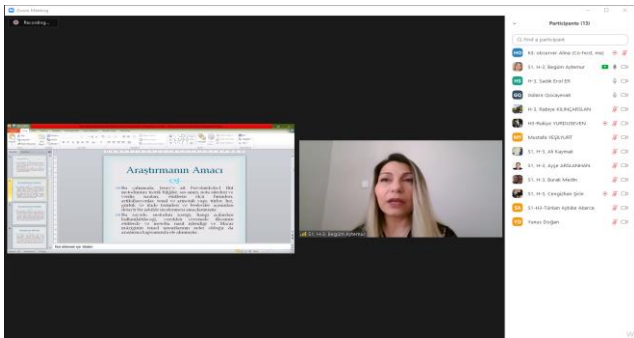
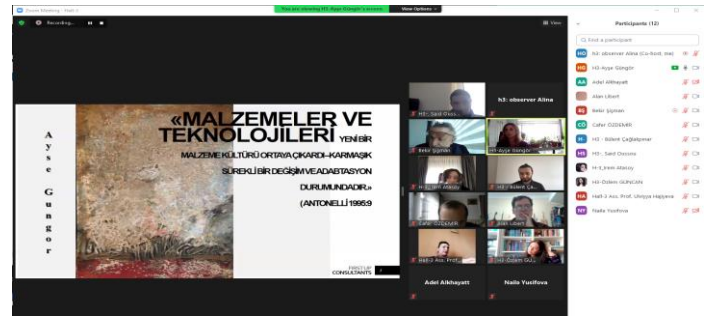
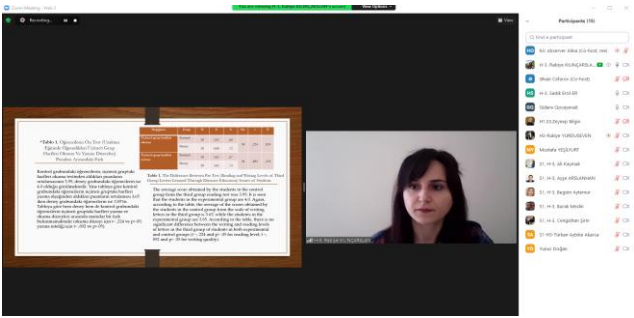
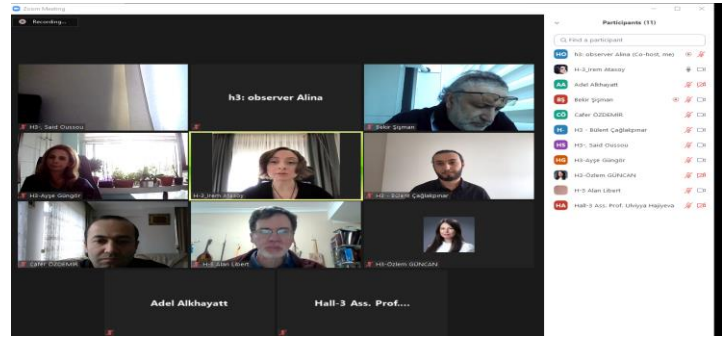
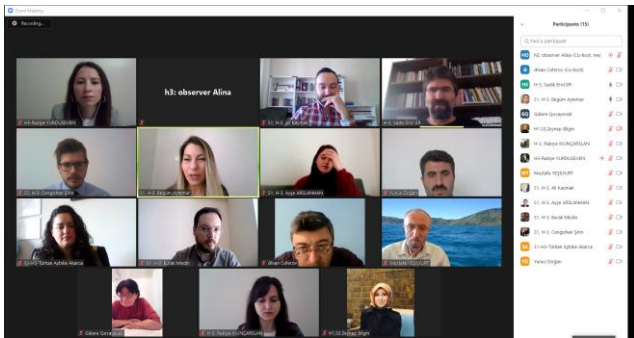
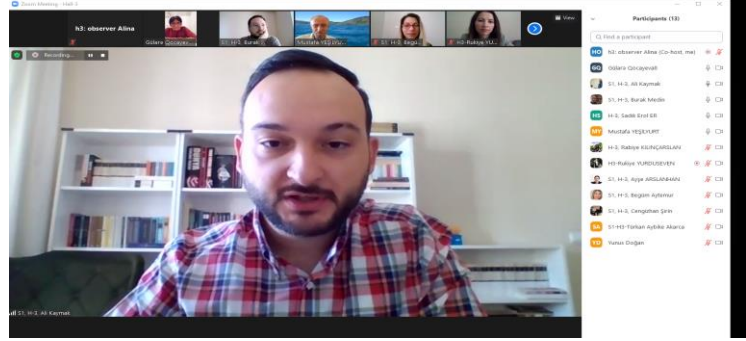
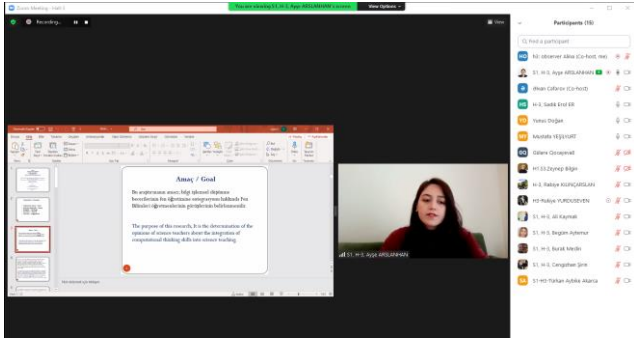
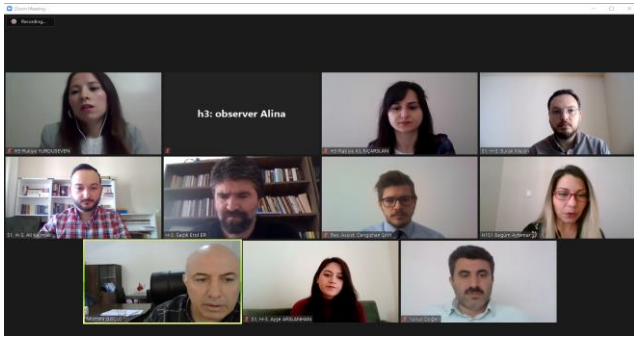
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE

Dr. Salih ÖZTÜRK, Tekirdağ Namık Kemal University, Turkey
Dr. Tamás DUSEK, Doctoral School of Regional- and Business Administration
Sciences, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Bálint FILEP, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Mustafa TALAS, Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey
Dr. Necati DEMİR, Gazi University, Turkey
Dr. Aygün MEHERREMOVA, Baku State University, Azerbaijan
Dr. Gülşen MEHERREMOVA, Azerbaijan Language University, Azerbaijan
Dr. Eszter LUKÁCS, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Zsolt KOVÁCS, Széchenyi István University, Hungary
Dr. László VASA, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Róbert MAGDA, Hungarian University of Agricultural and Life Sciences, Hungary
Dr. László TAMÁNDL, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Tibor DÓRY, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Norbert KOVÁCS, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Zoltán CSIZMADIA, Széchenyi István University, Hungary
Dr. Osman Kübilay GÜL, Sivas Cumhuriyet University, Turkey
Dr. Ragif HUSEYNOV, Tomori Pal College, Hungary
Dr. Mutlu ÖZDEN, Foundations General Directorate, Turkey
Dr. Abdigappar MAVLYANOV, Kyrgyzstan National University, Kyrgyzstan
Dr. Sadettin PAKSOY, Kilis 7 Aralık University, Turkey
Dr. Veysel BOZKURT, İstanbul University, Turkey

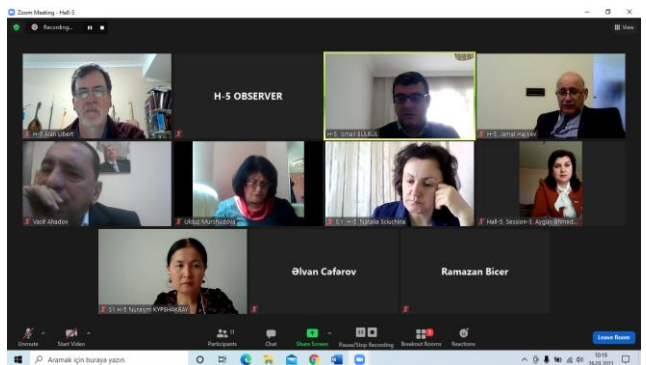
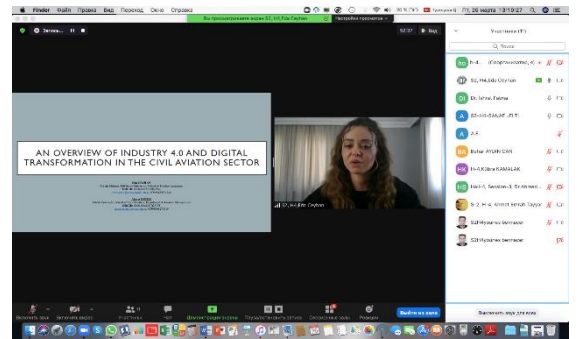
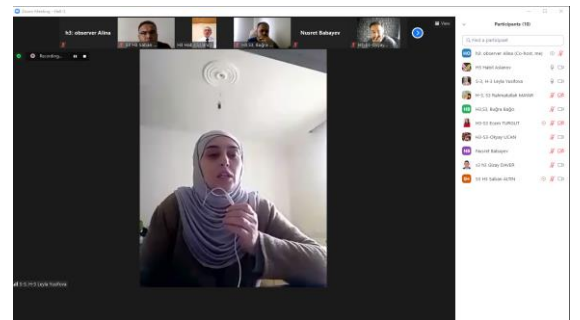
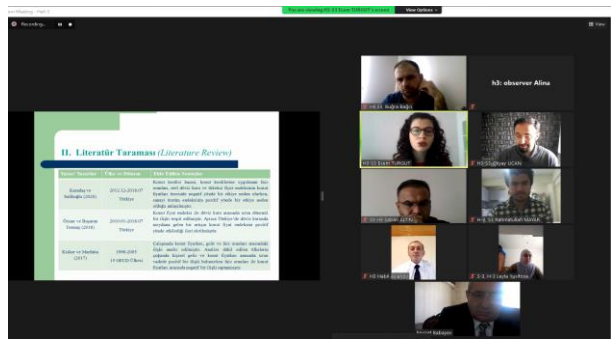
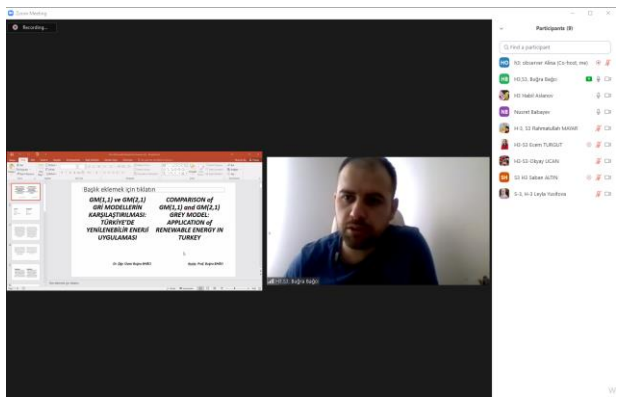
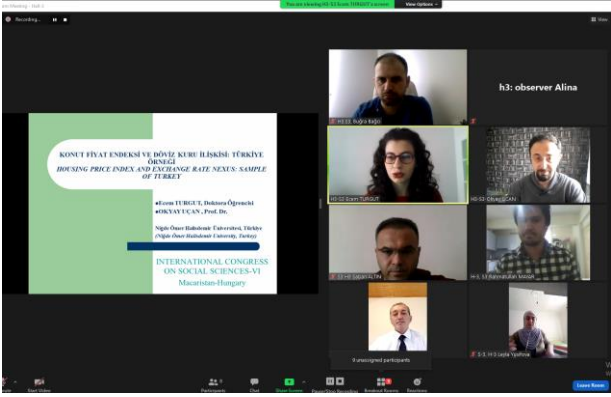
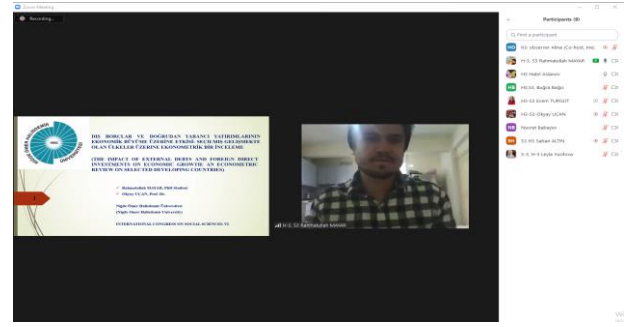
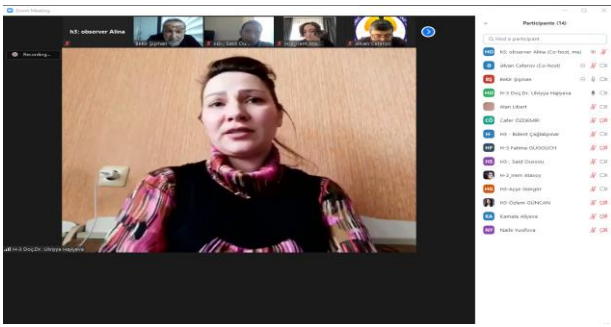

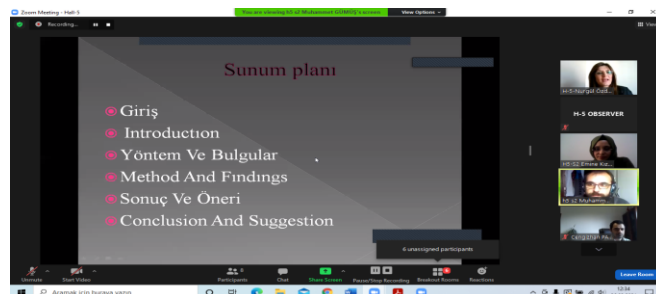
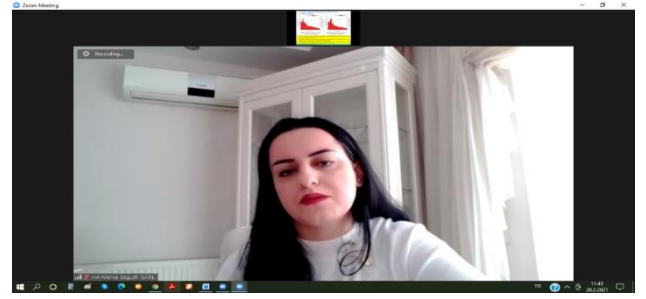
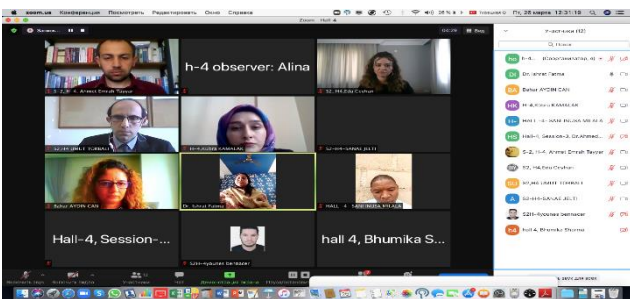
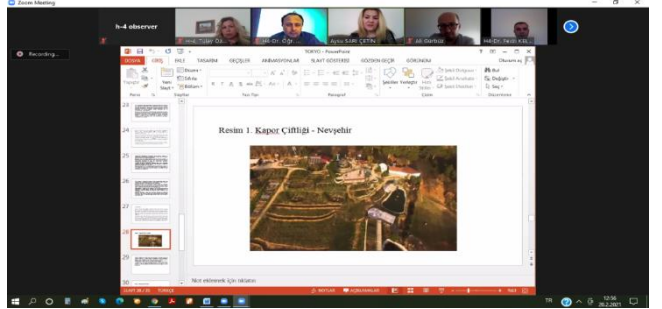
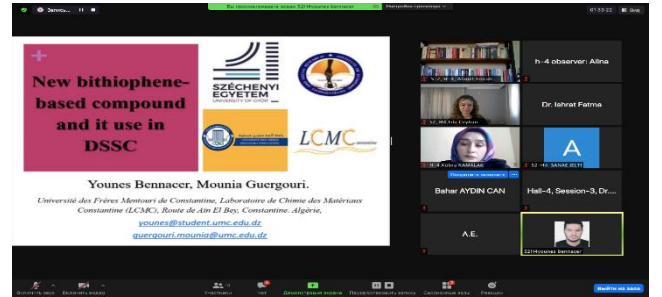
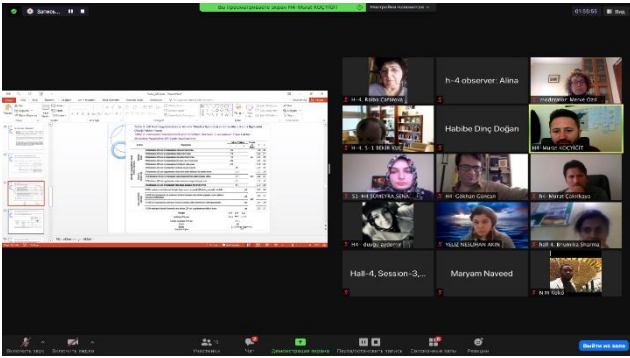
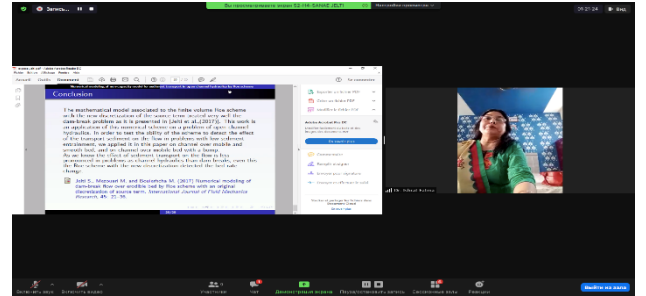
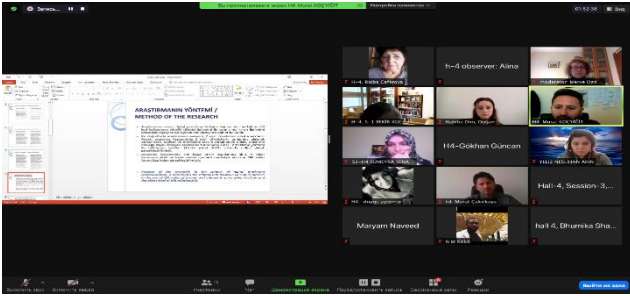
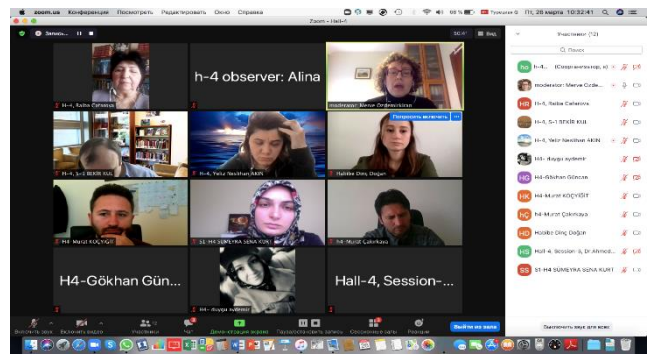
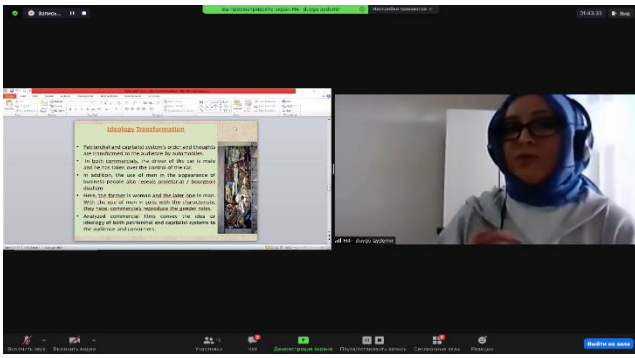
CONFERENCE GALLERY

SZÉCHENYI
ISTVÁN
EGYETEM

IKSAD

INTERNATIONAL CONGRESS
ON SOCIAL SCIENCES-VI

MARCH 26-28, 2021

SZÉCHENYI ISTVÁN UNIVERSITY, HUNGARY

CONFERENCE PROGRAM

ID: 879 4966 9335
PASSWORD: 030303

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ❖ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ❖ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ❖ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ❖ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- ❖ If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until March 11, 2021 (17:00) at the latest.
- ❖ **(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)**
- ❖ Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

**Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,
exp. S1, H-1, Mustafa GÜÇLÜ**

OPENING SPEECH

26.03.2021

BUDAPEST TIME: 07³⁰–08⁰⁰

ANKARA TIME: 09³⁰–10⁰⁰

Dr. Mustafa LATIF EMEK

Chairman of the Institute of Economic Development and Social
Researches (IKSAD)

Prof. Dr. Lazslo Vasa

Szechenyi Istvan University, Győr, Hungary

Dr. Ragif Huseynov

Khazar Educational Center, Ganja, Azerbaijan
Cordinator of IKSAD to Hungary

Dr. Alan LIBERT

University of Newcastle, Callaghan

Hall-3, Session-1
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 08⁰⁰–10⁰⁰
Ankara Time: 10⁰⁰–12⁰⁰

MODERATOR: Assoc. Prof. Begüm AYTEMUR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ	<i>Erciyes University, Turkey</i>	EFFECTIVE TEACHERS: AN ASSESSMENT IN TERMS OF PERSONAL AND PROFESSIONAL QUALITIES
Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ Esra BÜLBÜL	<i>Erciyes University Turkey</i>	PERIODICAL BETWEEN 1976-1986 ARE REFLECTED EDUCATION MANAGEMENT IN TURKEY, SURVEILLANCE, INSPECTION PLANNING AND PROBLEMS WITH:ÇAĞDAŞ EĞİTİM DERGİSİ EXAMPLE
Dr. Yunus DOĞAN Assoc. Prof. Dr. Veli BATDI Kübra ÇOBAN	<i>Firat University Gaziantep University Kilis 7 Aralık University Turkey</i>	ACTIVE LEARNING REVISITED: A META-THEMATIC ANALYSIS OF ITS EFFECTS
Ayşe ARSLANHAN Assoc. Prof. Dr.. Hüseyin ARTUN	<i>Van Yüzüncü Yıl University Turkey</i>	TEACHER OPINIONS ON INTEGRATION OF INFORMATION PROCESSING SKILLS INTO SCIENCE EDUCATION
Sadık Erol ER	<i>Çukurova University Turkey</i>	DOSTOEVSKY AND PHILOSOPHY
Rabiye KILINÇARSLAN Assoc. Prof. Dr. Mustafa BAŞARAN	<i>Yıldız Teknik University Turkey</i>	EFFECTIVENESS OF GAME-BASED ACTIVITIES DESIGNED WITH WEB 2.0 TOOLS IN THE PROCESS OF INITIAL LITERACY TEACHING WITH DISTANCE EDUCATION
Assoc. Prof. Begüm AYTEMUR Res. Assist. Cengizhan ŞİRİN	<i>Çanakkale University Turkey</i>	ANALYSIS OF ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I METHOD USED IN FLUTE TRAINING
Rukiye YURDUSEVEN Assoc. Prof .Dr. MUSTAFA YEŞİLYURT	<i>Yıldız Technical University Turkey</i>	THE EFFECT OF COMPUTER AIDED EDUCATION AND DIGITAL-BASED GAMES ON SCIENCE COURSE ACHIEVEMENT
Res. Assist. Türkan Aybike Akarca Zeynep Bilgin Prof. Dr. Ali Bolat	<i>Ondokuz Mayıs University Turkey</i>	NAQUIB AL-ATTAS AND HIS EDUCATIONAL VISION BETWEEN TRADITIONAL AND THE MODERN
Dr. Gülarə QOCAYEVA	<i>Azerbaijan State Pedagogical University Azerbaija</i>	IMPROVING THE PROFESSIONALISM OF TEACHERS IN SECONDARY SCHOOLS

Hall-4, Session-1
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 08⁰⁰–10⁰⁰
Ankara Time: 10⁰⁰–12⁰⁰

MODERATOR: Asst. Prof. Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Res. Asst. Sümeyra Sena KURT	<i>Anadolu University Turkey</i>	THE PROHIBITION OF HAVING COMMERCIAL AND OTHER PROFIT-MAKING ACTIVITIES OF CIVIL SERVANTS IN THE CIVIL SERVANT CODE NO:657
Res. Assist. Yeliz Neslihan AKIN	<i>Istanbul University Turkey</i>	AN ASSESSMENT ON THE DISCRETIONARY AUTHORITY OF THE MINISTRY OF TREASURY AND FINANCE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TAX PROCEDURE LAW NO. 213
Asst. Prof. Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL	<i>Marmara University Turkey</i>	LOCAL IMPACT OF GLOBAL INSTITUTIONS: CASE OF UNITED NATIONS GLOBAL COMPACT (UNGC) NETWORK TURKEY
Dr. Bekir KUL	<i>Ankara University Turkey</i>	INVESTIGATION OF THE STRATEGIC MANAGEMENT AND PLANNING PRACTICES OF NGOS; THE CASE OF TURKEY
Res. Assist. Habibe DİNÇ DOĞAN	<i>University of Kocaeli Turkey</i>	INTERNET AND COMPANIES; TECHNOLOGY ON COMPANY LAW
Gökhan GÜNCAN	<i>Yalova University Turkey</i>	THE ASSURANCE ACCOUNT IN COMPULSORY TRAFFIC INSURANCE
Duygu AYDEMİR	<i>Giresun University Turkey</i>	AN ANALYSIS OF FEMINIST POLITICAL ECONOMY IN COMMERCIALS: MR. BMW AND MR.HONDA
Assoc. Prof. Dr. Murat KOÇYİĞİT Asst. Prof Murat ÇAKIRKAYA	<i>Necmettin Erbakan University Turkey</i>	CONSUMER INVOLVEMENT FOR QR CODE APPLICATIONS, THE DIGITAL DNA OF BRANDS
Asst. Prof. Murat ÇAKIRKAYA Assoc. Prof. Dr. Murat KOÇYİĞİT	<i>Necmettin Erbakan University Turkey</i>	CONSUMER INVOLVEMENT FOR AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN THE CONTEXT OF PHYGITAL MARKETING COMMUNICATIONS
Bhumika Sharma Madhav Sharma Dr. Sujata Sirkeek Verma Dr. Seema Kashyap	<i>Amity University, Noida, India</i>	A BROAD STUDY OF LIVING WAGE FOR WORKERS

Hall-5, Session-1
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 08⁰⁰–10⁰⁰
Ankara Time: 10⁰⁰–12⁰⁰

MODERATOR: Prof. Dr. Ramazan BİÇER

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	<i>Sakarya University Turkey</i>	FUNDAMENTAL JUST IN UNDERSTANDING CREATION: HIKMET OR CAUSALITY?
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	<i>Sakarya University Turkey</i>	WHAT IS THE WISDOM IN CREATION? THE SAMPLE OF MATURIDI
Dr. Perihan ABAY	<i>S.B. KSSE and Research Hospital Turkey</i>	THE EFFECT OF LEADERSHIP ORGANIZATIONS OF MANAGERS IN HEALTHCARE ENTERPRISES ON BUSINESS PERFORMANCE
Asst. Prof. Ulduz MURSHUDOVA	<i>Shaki Branch of Azerbaijan State Pedagogical University</i>	MYSTERIOUS POWERS IN AZERBAIJAN AND NORTH AMERICAN NATIVES' FOLKLORE: A COMPARATIVE STUDY
Assist. Prof. Dr. İsmail BÜLBÜL	<i>Hatay Mustafa Kemal University</i>	"OR" UNDER THE RULE OF THE CRIMEAN KHANATE
Dr. Alan Reed LIBERT	<i>University of Newcastle, Callaghan, NSW, Australia</i>	WORDS FOR 'HUNGARY' IN ARTIFICIAL AUXILIARY LANGUAGES
Prof. Natalia SCIUCHINA Prof. Vladlena LISENCO	<i>Tiraspol T.G. Shevchenko State University Comrat State University Moldova</i>	INTERNATIONAL SOCIAL SECURITY COOPERATION FOR DEVELOPMENT: LEGAL ASPECTS
Jamal Jalil oglu Hajiyev Vasif Balakishi oglu Akhadov	<i>Azerbaijan University of Tourism Management Azerbaijan</i>	MODERN DIRECTIONS OF INFORMATION SUPPORT OF SCIENTIFIC RESEARCH IN AZERBAIJAN
Nuraiym KYP SHAKBAY	<i>Korkyt Ata Kyzylorda University KAZAKHSTAN</i>	THE PRINCIPLES OF ADOPTING BORROWINGS
Naila Yusifova	<i>Azerbaijan State University of Economics Azerbaijan</i>	SOME CHARACTERISTICS OF AZERBAIJANI HYDRONYMS

Hall-3, Session-2
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 10³⁰-12³⁰
Ankara Time: 12³⁰-14³⁰

MODERATOR: Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asst. Prof. İrem ATASOY	<i>Istanbul University Turkey</i>	THE TYRANNY OF HEALTH: THE CONSTRUCTION OF BODY UTOPIA IN JULI ZEH'S NOVEL THE METHOD
Ayşe GUNGÖR	<i>Yıldız Technical University Turkey</i>	THE CHANGING MATERIAL IN CONTEMPORARY PAINTING AFTER 1960
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN Assoc. Prof. Dr. Cafer ÖZDEMİR	<i>Ondokuz Mayıs University Turkey</i>	ACCORDING TO 'HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER TÜRKEI' MARRIAGE TRADITIONS IN TURKS IN THE 19TH CENTURY
Assoc. Prof. Dr. Cafer ÖZDEMİR Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN	<i>Ondokuz Mayıs University Turkey</i>	SYMBOLIC MEANINGS OF COLOURS IN THE POETRY OF YUNUS EMRE
Assist. Prof. Bülent ÇAĞLAKPINAR	<i>Istanbul University Turkey</i>	A REFUGEE PAINTER: FICTIONALIZED BIOGRAPHY OF CHARLOTTE SALOMON
Res. Assist. Özlem GÜNCAN	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University Turkey</i>	EVALUATION OF VIRTUAL TOURISM IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE TOURISM
Kamale ALIYEVA	<i>Baku State University, Baku, Azerbaijan</i>	MORPHONOSYNTAX OF THE POSTPOSITION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE
Assoc. Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan</i>	PROBLEMS ARISING BY ALPHABET CHANGE POLICY IN THE TURKISH WORLD
Said OUSSOU	<i>University of Moulay Ismail, Meknes, Morocco</i>	PROMOTING LEARNER AUTONOMY IN MOROCCAN EFL CLASSES: A MYTH OR REALITY?
Ass. Prof. Ulviyya HAJIYEVA	<i>Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF PROVERBS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI AND ENGLISH PHRASEOLOGY

Hall-4, Session-2
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 10³⁰–12³⁰
Ankara Time: 12³⁰–14³⁰

MODERATOR: Dr. Ishrat Fatma

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Umut TORBALI	<i>Izmir Private Turkish College Turkey</i>	VIRTUAL ORGANIZATION: THE FUTURE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR THAT CHANGES WITH COVID-19
Dr. Bahar AYDIN CAN Prof. Sait ENGİNDENİZ	<i>Kocaeli University Turkey Ege University, Turkey</i>	EFFECTS OF YOUNG FARMER SUPPORT ON THE TENDENCY OF THE YOUTH TO PREFER AGRICULTURAL ACTIVITIES
Dr. Lecturer Nadire KARADEMİR Postgraduate Student Kübra KAMALAK	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam University Turkey</i>	CAPERS TO THE PLANT GEOGRAPHICAL A LOOK
Dr. Ahmet Emrah TAYYAR	<i>Independent Academician Turkey</i>	ICT AND ENERGY: DOES TELEDENSITY REDUCE ENERGY INTENSITY? EVIDENCE FROM TURKEY
Eda CEYHAN Ahmet ERTEK	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy University Turkey</i>	AN OVERVIEW OF INDUSTRY 4.0 AND DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL AVIATION SECTOR
Ulya Shirinzada Nijat	<i>Institute of Education of the Republic of Azerbaijan</i>	PROJECT-BASED METHOD AS ONE OF THE BASIC BIOLOGICAL EDUCATION METHODS
SANAE JELTI	<i>Mohammed First University, Faculty of Sciences, Department of physics, Oujda, Morocco.</i>	NUMERICAL MODELING OF NON-CAPACITY MODEL FOR SEDIMENT TRANSPORT IN OPEN CHANNEL HYDRAULICS BY ROE SCHEME
Dr. Ishrat Fatma	<i>Dept. of English, M.B.G.I.C. GZB</i>	DISPLACEMENT AND DIASPORIC SENSIBILITY: AN ANALYSIS OF A HOUSE FOR MR. BISWAS BY V.S. NAIPAUL
Younes Bennacer Mounia Guergouri.	<i>Université des Frères Mentouri de Constantine, Laboratoire de Chimie des Matériaux Constantine (LCMC)</i>	NEW BITHIOPHENE-BASED COMPOUND AND IT USE IN DSSC
Ekisha Mehrotra Uzma Nadeem	<i>Mata Sundri College for Women, University of Delhi</i>	ECOSYSTEM VS. BUSINESS GROWTH

Hall-5, Session-2
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 10³⁰–12³⁰
Ankara Time: 12³⁰–14³⁰

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nurgül ÖZDEMİR

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Sibel ORHAN Muhammet GÜMÜŞ Emine Kızılkaya Ceylan ARSLAN Nebiye ALAN	<i>Karamanoglu Mehmet Bey University Namik Kemal University Turkey</i>	HEALTH INFORMATION SYSTEM IN THE NETHERLANDS
Sibel ORHAN Muhammet GÜMÜŞ Emine Kızılkaya Ceylan ARSLAN Nebiye ALAN	<i>Karamanoglu Mehmet Bey University Namik Kemal University Turkey</i>	HEALTH INFORMATION SYSTEM IN TURKEY
Asst. Prof. İbrahim BOZKURT	<i>Kilis 7 Aralık University Turkey</i>	FAMILY-WORK AND JOB-FAMILY CONFLICT IN COVID-19 PANDEMIC:A RESEARCH ON HEALTHCARE PROFESSIONALS
Assoc. Prof. Dr. Nurgül ÖZDEMİR	<i>Izmir Democracy University Turkey</i>	AN INVESTIGATION OF ATHLETE SATISFACTION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES
Assoc. Prof. Dr. Nurgül ÖZDEMİR	<i>Izmir Democracy University Turkey</i>	AN INVESTIGATION OF ATHLETE PASSION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES
Asst. Prof. Şaban Onur VIGA	<i>Istanbul Esenyurt University Turkey</i>	ONE OF THE NEW BLOCKCHAIN FORMATION CONTENT AND REVIEW OF & 'BIGA PROJECT'
Assoc. Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM	<i>Kahramanmaraş Sütcu Imam University Turkey</i>	INVESTIGATING THE SOCIAL PHYSIQUE ANXIETY OF THE INDIVIDUALS WHO REGULARLY DO FITNESS
Assoc. Prof. Dr Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Muhammed Aziz AYIK	<i>Kahramanmaraş Sütcu Imam University Turkey</i>	INVESTIGATING RELATIONSHIP BETWEEN THE ANXIETY TO CATCH THE COVID-19 AND SPORTS ENGAGEMENT IN FITNESS ATHLETES
Salih Cayir Muge Bozkurt Eren Kervancioglu Sacide Pehlivan	<i>Istanbul University Turkey</i>	EFFECTS OF INTERNET ADDICTION ON NICOTINE DEPENDENCE IN UNIVERSITY STUDENTS
Salih Cayir Eren Kervancioglu Muge Bozkurt Ilayda Acikgoz M.Eray Yilmaz Sacide Pehlivan	<i>Istanbul University Turkey</i>	THE EFFECTS OF HIGH DOSES OF CAFFEINE ON ADOLESCENTS
Mirna FAWAZ	<i>Beirut Arab University, Faculty of Health Sciences, Nursing Department, Beirut, Lebanon</i>	LEBANESE NURSING STUDENTS' PERCEPTIONS REGARDING USE OF CONCEPT MAPPING

Hall-3, Session-3
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 13⁰⁰ – 15⁰⁰
Ankara Time: 15⁰⁰ – 17⁰⁰

MODERATOR: Assoc.Prof. Aslanov Habil

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Ecem TURGUT Prof. Dr. Okyay UÇAN	<i>Niğde Ömer Halisdemir University Turkey</i>	HOUSING PRICE INDEX AND EXCHANGE RATE NEXUS: SAMPLE OF TURKEY
Rahmatullah MAYAR Prof. Dr. Okyay UÇAN	<i>Niğde Ömer Halisdemir University Turkey</i>	THE IMPACT OF EXTERNAL DEBTS AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH: AN ECONOMETRIC REVIEW ON SELECTED DEVELOPING COUNTRIES
Şaban ALTIN	<i>Yozgat Bozok University Turkey</i>	THE EFFECT OF MARKETING STRATEGIES IN THE CREATION OF CORPORATE IMAGE IN BUSINESS
Asst. Prof. Gizay DAVER	<i>Zonguldak Bulent Ecevit University Turkey</i>	BANKING DATA AND THE SOURCES OF BANKING DATA IN TURKEY
Asst. Prof. Buğra BAĞCI	<i>Hitit University Turkey</i>	COMPARISON of GM(1,1) and GM(2,1) GREY MODEL: APPLICATION of RENEWABLE ENERGY IN TURKEY
Leyla Yusifova	<i>Azerbaijan State University of Economics (UNEC),</i>	THE MAIN DIRECTIONS OF THE ORGANIZATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE
Bartłomiej Gawrecki	<i>Adam Mickiewicz University, Faculty of Law and Administration, Poznań, Poland</i>	TURKEY'S RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE ACCESSION PROCESS
Nusret Salman oglu Babayev Habil Huseyn oglu Aslanov Sanan Nusrat oglu Babazadeh	<i>Azerbaijan State University of Economics, - Khazar University</i>	EXPORT POLICY AND ITS STIMULATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GLOBALIZATION
Assoc.Prof. Aslanov Habil H.Kh. Behbubzadeh	<i>Baku Candidate of Economic Sciences, State University Department of World Economy, Baku State University, Azerbaijan</i>	MACROECONOMIC ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY

Hall-4, Session-3
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 13⁰⁰ – 15⁰⁰
Ankara Time: 15⁰⁰ – 17⁰⁰

MODERATOR: Asst. Prof. Juanita GOICOVICI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN Lect. Dr. Ali KAYMAK	<i>Erciyes University Turkey</i>	FROM PAST TO PANDEMIC DAYS CINEMA VIEWING COMMUNICATION: FROM CONTACT TRADITIONAL CINEMA WATCHING PRACTICE TO ALTERNATIVE DIGITAL VIEWING SPACES
Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN	<i>Erciyes University Turkey</i>	THE EFFECT OF FILM CANONS ON THE DETERMINATION OF CINEMA VIEW PREFERENCES FROM 1950&s TO 1980s
Desmond Onyemechi Okocha Mercy Tartsea-Anshase Shedrach Ojonugwa Adeyi	<i>Bingham University, Nigeria</i>	APPRAISAL OF SOCIAL MEDIA CONTRIBUTIONS TO SOCIAL HARMONY IN NIGERIA: A STUDY OF FACEBOOK
Ruhsare MAMMADOVA	<i>Baku State University, Baku, Azerbaijan</i>	FREEDOM OF SPEECH AND PRESS IN THE 'ACIG SOZ' NEWSPAPER
Dr. AL- RUBAYE	<i>Ahmed Hussein Radhi University of Baghdad Iraq</i>	PROPOSAL FRAMEWORK FOR ENVIRONMENTAL TAX POLICIES IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPING IN IRAQ
Nagdali Zamanov	<i>Azerbaijan Medical university Azerbaijan</i>	SUBSIDIARY PARTS OF SPEECH IN SPEECHES OF HEYDAR ALIYEV
Assoc. Prof. Dr. Fikrat GULIYEV	<i>Azerbaijan Cooperation University, Azerbaijan</i>	CHARACTERISTIC FEATURES OF MARKETING COMMUNICATION IN THE CONSUMER MARKET
Asst. Prof. Juanita GOICOVICI	<i>University Babeş-Bolyai of Cluj-Napoca, Faculty of Law, Private Law Department, Cluj- Napoca, Romania</i>	THE PROFILING OF CONSUMERS' PERSONAL DATA UNDER THE EU REGULATIONS AND THE AUTOMATED DECISION-MAKING: ARE THE LEGAL REMEDIES EFFICIENTLY SHAPED?
Nuruddeen Muhammad Koko Siti Zuliha Razali Azmil Mohd Tayeb	<i>Universiti Sains Malaysia,</i>	THE NATIONAL ASSEMBLY AND THE MANAGEMENT OF REVENUE ALLOCATION IN NIGERIA
Pinki Chatterjee	<i>The Ramakrishna Mission Institute of Culture, Department of Ancient Greek, School of Languages Kolkata, India</i>	THE UNNOTICED EVIL: CHILD MARRIAGE IN INDIA
Uzma Nadeem	<i>Mata Sundri College for Women, University of Delhi</i>	WOMEN AND ENVIRONMENT: A KEY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Hall-5, Session-3
26.03.2021, Friday
Budapest Time: 13⁰⁰ – 15⁰⁰
Ankara Time: 15⁰⁰ – 17⁰⁰

MODERATOR: Assos. Prof. Dr. Sara Hacıyeva

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assos.Prof. Dr. Mehman Shabanov Assos. Prof. Dr. Sara Hacıyeva	<i>"Nakhchivan" University Azerbaijan</i>	THE ARMENIAN CLAIMS TO THE MIDDLE AGE GRAVE MONUMENTS ON THE HORSE, RAM AND SHEEP TYPED
Abbaszada Turkana Vaghif	<i>Azerbaijan State University Azerbaijan</i>	THE STRATEGY OF CURATORSHIP OF THE ART CENTERS ACTING IN AZERBAIJAN
Asif Ahmad Bhat Dr. Fayaz A. Dar	<i>Jamia Millia Islamia, Ph.D Scholar, Department of History and Culture New Delhi, India</i>	UNDERSTANDING INDIA'S CASTE SYSTEM: A HISTORICAL PERSPECTIVE
Stephen Ogheneruro Okpadah	<i>School of Liberal Arts, BOWEN University, Iwo, Osun State, Nigeria</i>	DWARFING THE SUPER-HEROINE IN THE AFRO-ASIAN CINEMAS
Farida KHUDIYEVA	<i>Baku city, ASPU Azerbaijan</i>	THE CONCEPT OF STUDENT GROUP AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF PERSONALITY
Kemale Yusifova	<i>Baku Engineering University Azerbaijan</i>	ISSUES OF IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION IN DASTAN 'GACHAG SULEIMAN'
Khatire GULIYEVA	<i>ANAS Institute of Philosophy, Azerbaijan</i>	MIGRATION AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALITY
Ahmadova Aygun Medet	<i>Chair of Azerbaijan and World Literature Azerbaijan</i>	REPRESENTATIVE OF THE NEW TRAINING MOVEMENT MIRZA MAHAMMAD AKHUNDOV
Ilkin ASGAROV	<i>Azerbaijan State Pedagogical University Azerbaijan</i>	FUNCTIONAL FEATURES OF SOME MORPHEMES OF ARAB-PERSIAN ORIGIN IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE
GUNASH SHIRVANZADE	<i>Azerbaijan University Azerbaijan</i>	CAUSES AND CLASSIFICATION OF DISABILITIES
AYSEL BABAYEVA	<i>Azerbaijan University, Azerbaijan</i>	THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER IN THE WORK OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR PARENTS

Hall-4, Session-1
27.03.2021, Saturday
Budapest Time: 08⁰⁰–10⁰⁰
Ankara Time: 10⁰⁰–12⁰⁰

MODERATOR: Dr. Ragif Huseynov

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. German MARTINEZ PRATS Prof. Francisca SILVA HERNANDEZ	<i>Universidad Juarez Autonoma de Tabasco, Mexico</i>	METHOD OF ANALYSIS OF THE AGRI-FOOD BALANCE OF MEXICO
Abhishek Pandey Dr. V. Ramesh	<i>Research Scholar, SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India</i>	A SURVEY ON SMART AGRICULTURE USING INTERNET OF THINGS
Adenike Anike Olayungbo	<i>Natural History Museum, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Nigeria</i>	LAND USE LAND COVER CHANGE DETECTION USING REMOTE GEOSPATIAL TECHNIQUES: A CASE STUDY OF AN URBAN CITY IN SOUTHWESTERN, NIGERIA
Hanane Ait Hmeid Mustapha Akodad Mourad Baghour Abdelmajid Moumen	<i>Mohamed 1st University, 60700 Nador, Morocco.</i>	EXPERIMENTAL DESIGN AND MODELING OF REMOVAL OF ORGANIC MATTER AND NUTRIENTS IN THE OMW BY CALCIUM BENTONITE
Oriana Zaçaj Kleida Haxhi Etleva Llagami Endri Raço	<i>Polytechnic University of Tirana, Albania.</i>	THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET IN ALBANIA
Dr. Raiba Jafarova Chimnaz Huseynova Mohammad Qais Rezvani Vikram Singh	<i>Azerbaijan State Agriculture University, Ganja, Azerbaijan</i>	PROBLEMS OF IMPROVING THE ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND COMPUTERIZATION
Meziane Hind Noura Ouerdi	<i>Mohammed I University Oujda, Morocco</i>	A COMPREHENSIVE STUDY OF THE CLASSIFICATION OF SECURITY ATTACKS ON IOT SYSTEMS
N. Maryam Ch. Rozina S. Ali N. L. Tsintsadze	<i>Lahore College for Women University, Lahore 54000, Pakistan.</i>	SCATTERING INSTABILITIES

Hall-4, Session-2
27.03.2021, Saturday
Budapest Time: 10³⁰–12³⁰
Ankara Time: 12³⁰–14³⁰

MODERATOR: Dr. Ragif Huseynov

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Petar Marinov	<i>Institute of Agrarian Economics - Sofia, Bulgaria</i>	URBANIZATION - FORMATION, FACTORS AND STAGES OF THE CONTINENT EUROPE
Dr. Gabriela Boangiu	<i>Institute for Socio-Human Researches "C.S.Nicolaescu-Plopsor", Craiova, of The Romanian Academy, Romania</i>	THE STUDY OF NARRATIVES ON PROPERTY – A CASE STUDY FROM POST-COMMUNIST ROMANIA
Shehu Mustapha Liberty Muhammad Abdullahi	<i>Department of Public Administration, University of Maiduguri - Nigeria</i>	SAFETY AND SECURITY MEASURES: A STUDY OF CITIZENS CONSCIOUSNESS
Assoc. Prof. Saulė Milčiuvienė	<i>Vytautas Magnus University, Faculty of Law, Kaunas, Lithuania</i>	RENEWABLE ENERGY PROSUMER IN ELECTRICITY MARKET: LEGAL REGULATION ISSUES
Dr. Rajshree Dutta	<i>Fakir Mohan University, Balasore Odisha (India)</i>	COALITION POLITICS IN INDIA: AN ANALYSIS OF EMERGING TRENDS SINCE 1989 GENERAL ELECTIONS
Oriana Zaçaj Maksim Gjoni Odetta Hoxhaj	<i>Obs-Gyn Department, Faculty of Medicine, MU, Tirana, Albania.</i>	ANALYSIS OF DIFFERENT OUTCOMES IN TWIN PREGNANCIES
Ebenezer, Frimpong	<i>Corvinus University of Budapest, Hungary</i>	CONTRACT AND INEFFICIENT INPUT USE IN COCOA PRODUCTION IN GHANA. (A CASE OF COCOBOD GHANA LIMITED)
SANI INUSA MILALA AUWAL ADAMU BALA ISHIYAKU SHUAIBU H MANGA	<i>Abubakar Tafawa Balewa University Bauchi, Bauchi state Nigeria</i>	THE EFFECT OF ROAD EXPANSION ON COMMERCIAL PROPERTY VALUE IN NEW MARKET JOS METROPOLIS

CONTENT

CONGRESS ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
CONTENT	IV

Author	Title	No
Mustafa GÜÇLÜ	EFFECTIVE TEACHERS: AN ASSESSMENT IN TERMS OF PERSONAL AND PROFESSIONAL QUALITIES	1-5
Mustafa GÜÇLÜ, Esra BÜLBÜL	PERIODICAL BETWEEN 1976-1986 ARE REFLECTED EDUCATION MANAGEMENT IN TURKEY, SURVEILLANCE, INSPECTION PLANNING AND PROBLEMS WITH: ÇAĞDAŞ EĞİTİM DERGİSİ EXAMPLE	6-17
Yunus DOĞAN, Veli BATDI Kübra ÇOBAN	ACTIVE LEARNING REVISITED: A META-THEMATIC ANALYSIS OF ITS EFFECTS	18-25
Ayşe ARSLANHAN Hüseyin ARTUN	TEACHER OPINIONS ON INTEGRATION OF INFORMATION PROCESSING SKILLS INTO SCIENCE EDUCATION	26-27
Sadık Erol ER	DOSTOEVSKY AND PHILOSOPHY	28-32
Rabiye KILINÇARSLAN Mustafa BAŞARAN	EFFECTIVENESS OF GAME-BASED ACTIVITIES DESIGNED WITH WEB 2.0 TOOLS IN THE PROCESS OF INITIAL LITERACY TEACHING WITH DISTANCE EDUCATION	33-34
Begüm AYTEMUR Cengizhan ŞİRİN	ANALYSIS OF ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I METHOD USED IN FLUTE TRAINING	35-36
Rukiye YURDUSEVEN MUSTAFA YEŞİLYURT	IMPACT OF DIGITAL GAMES ON SUCCESS	37-42
Türkan Aybike AKARCA Zeynep BİLGİN2 Ali BOLAT	NAQUIB AL-ATTAS AND HIS EDUCATIONAL VISION BETWEEN THE TRADITIONAL AND THE MODERN	43-49
Gülara QOCAYEVA	IMPROVING THE PROFESSIONALISM OF TEACHERS IN SECONDARY SCHOOLS	50-51
Sümeyra Sena KURT	THE PROHIBITION OF HAVING COMMERCIAL AND OTHER PROFIT-MAKING ACTIVITIES OF CIVIL SERVANTS IN THE CIVIL SERVANT CODE NO:657	52-53
Yeliz Neslihan AKIN	AN ASSESSMENT ON THE DISCRETIONARY POWER OF THE MINISTRY OF TREASURY AND FINANCE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TAX PROCEDURE LAW NO. 213	54-86
Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL	KÜRESEL KURUMLARIN YEREL ETKİLERİ: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KÜRESEL İLKELER SÖZLEŞMESİ TÜRKİYE AĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME	87-88
Bekir KUL	INVESTIGATION OF THE STRATEGIC MANAGEMENT AND PLANNING PRACTICES OF NGOS; THE CASE OF TURKEY	89-90
Habibe DİNÇ DOĞAN	INTERNET AND COMPANIES; TECHNOLOGY ON COMPANY LAW	91-92
Duygu AYDEMİR	ANALYSIS OF FEMINIST POLITICAL ECONOMY IN COMMERCIALS: MR. BMW AND MR. HONDA	93-112
Murat KOÇYİĞİT Murat ÇAKIRKAYA	CONSUMER INVOLVEMENT FOR QR CODE APPLICATIONS, THE DIGITAL DNA OF BRANDS	113-127
Murat ÇAKIRKAYA Murat KOÇYİĞİT	CONSUMER INVOLVEMENT FOR AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN THE CONTEXT OF PHYGITAL MARKETING COMMUNICATIONS	128-142

Bhumika Sharma, Madhav Sharma, Dr. Sujata Sirkeck Verma, Seema Kashyap	A BROAD STUDY OF LIVING WAGE FOR WORKERS	143
Ramazan BİÇER	FUNDAMENTAL JUST IN UNDERSTANDING CREATION: HIKMET OR CAUSALITY?	144-151
Ramazan BİÇER	WHAT IS THE WISDOM IN CREATION? THE SAMPLE OF MATURIDI	152-159
Perihan ABAY	EVALUATION OF THE EFFECT OF LEADERSHIP ORGANIZATION IN HEALTHCARE BUSINESSES ON BUSINESS PERFORMANCE	160-163
Ulduz MURSHUDOVA	MYSTERIOUS POWERS IN AZERBAIJAN AND NORTH AMERICAN NATIVES' FOLKLORE: A COMPARATIVE STUDY	164-172
İsmail BÜLBÜL	"OR" UNDER THE RULE OF THE CRIMEAN KHANATE	173-174
Alan Reed LIBERT	WORDS FOR 'HUNGARY' IN ARTIFICIAL AUXILIARY LANGUAGES	175-177
Natalia SCIUCHINA Prof. Vladlena LISENCO	INTERNATIONAL SOCIAL SECURITY COOPERATION FOR DEVELOPMENT: LEGAL ASPECTS	178-182
Джамал Джаалиль оглы Гаджиев Васиф Балакиши оглы Ахадов	MODERN DIRECTIONS OF INFORMATION SUPPLY OF SCIENTIFIC RESEARCH IN AZERBAIJAN	183-187
Nurayim KYPŞAKBAY	THE PRINCIPLES OF ADOPTING BORROWINGS	188
Naila YUSİFOVA	SOME CHARACTERISTICS OF AZERBAIJANI HYDRONYMS	189-194
İrem ATASOY	THE TYRANNY OF HEALTH: THE CONSTRUCTION OF BODY UTOPIA IN JULI ZEH'S NOVEL THE METHOD	195-196
Ayse GUNGOR	THE CHANGING MATERIAL IN CONTEMPORARY PAINTING AFTER 1960	197
Bekir ŞİŞMAN Cafer ÖZDEMİR	ACCORDING TO "HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER TÜRKEI" MARRIAGE TRADITIONS IN TURKS IN THE 19TH CENTURY	198-204
Cafer ÖZDEMİR Bekir ŞİŞMAN	SYMBOLIC MEANINGS OF COLOURS IN THE POETRY OF YUNUS EMRE	205-216
Bülent ÇAĞLAKPINAR	A REFUGEE PAINTER: FICTIONALIZED BIOGRAPHY OF CHARLOTTE SALOMON	217-218
Özlem GÜNCAN	EVALUATION OF VIRTUAL TOURISM IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE TOURISM	219-234
Elçin İBRAHİMOV	PROBLEMS ARISING BY ALPHABE CHANGE POLICY IN THE TURKISH WORLD	235-236
Said OUSSOU	PROMOTING LEARNER AUTONOMY IN MOROCCAN EFL CLASSES: A MYTH OR REALITY?	237
Ulviyya HAJIYEVA	AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLİ FRAZEOLÖGİYASININ İNKİŞAFINDA ATALAR SÖZLƏRİNİN ROLU	238-243
Umut TORBALI	VIRTUAL ORGANIZATION: THE FUTURE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR THAT CHANGES WITH COVID-19	244-254
Bahar AYDIN CAN Sait ENGİNDENİZ	EFFECTS OF YOUNG FARMER SUPPORT ON THE TENDENCY OF THE YOUTH TO PREFER AGRICULTURAL ACTIVITIES	255-264
Nadire KARADEMİR Kübra KAMALAK	CAPERS TO THE PLANT GEOGRAPHICAL A LOOK	265-280
Ahmet Emrah TAYYAR	ICT AND ENERGY: DOES TELEDENSITY REDUCE ENERGY INTENSITY? EVIDENCE FROM TURKEY	281-294
Eda CEYHAN Ahmet ERTEK	AN OVERVIEW OF INDUSTRY 4.0 AND DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL AVIATION SECTOR	295-306
SANAE JELTI	NUMERICAL MODELING OF NON-CAPACITY MODEL FOR SEDIMENT TRANSPORT IN OPEN CHANNEL HYDRAULICS BY ROE SCHEME	307

Ishrat FATMA	DISPLACEMENT AND DIASPORIC SENSIBILITY: AN ANALYSIS OF A HOUSE FOR MR.BISWAS BY V.S.NAIPAUL	308
Younes BENNACER, Mounia GUERGOURI	NEW BITHIOPHENE-BASED COMPOUND AND IT USE IN DSSC	309
Ekisha Mehrotra Uzma Nadeem	ECOSYSTEM VS. BUSINESS GROWTH	310
Sibel ORHAN, Muhammet GÜMÜŞ,Emine Kızılkaya, Ceylan ARSLAN,Nebiye ALAN	HEALTH INFORMATION SYSTEM IN THE NETHERLANDS	311-312
Sibel ORHAN, Muhammet GÜMÜŞ,Emine Kızılkaya, Ceylan ARSLAN,Nebiye ALAN	HEALTH INFORMATION SYSTEM IN TURKEY	313-314
İbrahim BOZKURT	FAMILY-WORK AND JOB-FAMILY CONFLICT IN COVID-19 PANDEMIC: A RESEARCH ON HEALTHCARE PROFESSIONALS	315-321
Nurgül ÖZDEMİR	AN INVESTIGATION OF ATHLETE SATISFACTION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES	322-327
Nurgül ÖZDEMİR	AN INVESTIGATION OF ATHLETE PASSION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES	328-331
Şaban Onur VIGA	ONE OF THE NEW BLOCKCHAIN FORMATION CONTENT AND REVIEW OF "BIGA PROJECT"	332-337
Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM	INVESTIGATING SOCIAL PHYSIQUE ANXIETY OF THE INDIVIDUALS WHO REGULARLY DO FITNESS	338-341
Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Muhammed Aziz AYIK	INVESTIGATING RELATIONSHIP BETWEEN THE ANXIETY TO CATCH THE COVID-19 AND SPORTS ENGAGEMENT IN FITNESS ATHLETES	342-345
Salih Cayir , Muge Bozkurt , Eren Kervancioglu, Sacide Pehlivan	EFFECTS OF INTERNET ADDICTION ON NICOTINE DEPENDECE IN UNIVERSITY STUDENTS	346-347
Salih Cayir , Eren Kervancioglu, Muge Bozkurt , Ilayda Acikgoz , M.Eray Yilmaz, Sacide Pehlivan	THE EFFECTS OF HIGH DOSES OF CAFFEINE ON ADOLESCENTS	348-351
Mirna Fawaz	LEBANESE NURSING STUDENTS' PERCEPTIONS REGARDING USE OF CONCEPT MAPPING	352
Ecem TURGUT Okyay UÇAN	HOUSING PRICE INDEX AND EXCHANGE RATE NEXUS: SAMPLE OF TURKEY	353-365
Rahmatullah MAYAR Okyay UÇAN	THE IMPACT OF EXTERNAL DEBTS AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH: AN ECONOMETRIC REVIEW ON SELECTED DEVELOPING COUNTRIES	366-381
Şaban ALTIN	INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF MARKETING STRATEGIES ON CORPORATE IMAGE FORMATION	382-390
Gizay DAVER	BANKING DATA AND THE SOURCES OF BANKING DATA IN TURKEY	391-392
Buğra BAĞCI	COMPARISON of GM(1,1) and GM(2,1) GREY MODEL: APPLICATION of RENEWABLE ENERGY IN TURKEY	393-394
Leyla YUSİFOVA	THE MAIN DIRECTIONS OF THE ORGANIZATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE	395-399
Bartłomiej Gawrecki	TURKEY'S RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE ACCESSION PROCESS	400
Nusret Salman ogluy Babayev Habil Huseyn oglu Aslanov Sanan Nusrat oglu Babayev	EXPORT POLICY AND ITS STIMULATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GLOBALIZATION	401
Aslanov Habil Huseyn oglu H.Kh. Behbubzadeh	MACROECONOMIC ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY	402
Burak MEDİN Ali KAYMAK	FROM PAST TO PANDEMIC DAYS CINEMA VIEWING COMMUNICATION: FROM CONTACT TRADITIONAL CINEMA WATCHING PRACTICE TO ALTERNATIVE DIGITAL VIEWING SPACES	403-413

Burak MEDİN	THE EFFECT OF FILM CANONS ON THE DETERMINATION OF CINEMA VIEW PREFERENCES FROM 1950's TO 1980's	414-422
Desmond Onyemechi Okocha PhD, Mercy Tartsea-Anshase, Shedrach Ojonugwa Adeyi	APPRAISAL OF SOCIAL MEDIA CONTRIBUTIONS TO SOCIAL HARMONY IN NIGERIA: A STUDY OF FACEBOOK	423
Ruhsare MAMMADOVA	FREEDOM OF SPEECH AND PRESS IN THE "ACIG SOZ" NEWSPAPER	424-428
AL- RUBAYE	PROPOSAL FRAMEWORK FOR ENVIRONMENTAL TAX POLICIES IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPING IN IRAQ	429
Nağdəli ZAMANOV	SUBSIDIARY PARTS OF SPEECH IN SPEECHES OF HEYDAR ALIYEV	430-435
Juanita GOICOVICI1	THE PROFILING OF CONSUMERS' PERSONAL DATA UNDER THE EU REGULATIONS AND THE AUTOMATED DECISION-MAKING: ARE THE LEGAL REMEDIES EFFICIENTLY SHAPED?	436
Nuruddeen Muhammad Koko Siti Zuliha Razali Azmil Mohd Tayeb	THE NATIONAL ASSEMBLY AND THE MANAGEMENT OF REVENUE ALLOCATION IN NIGERIA	437-447
Pinki Chatterjee	THE UNNOTICED EVIL: CHILD MARRIAGE IN INDIA	448-456
Uzma NADEEM	WOMEN AND ENVIRONMENT: A KEY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT	457
Gökhan GÜNCAN	THE ASSURANCE ACCOUNT IN COMPULSORY TRAFFIC INSURANCE	458-462
Mehman SHABANOV Sara HACIYEVA	THE ARMENIAN CLAIMS TO THE MIDDLE AGE GRAVE MONUMENTS ON THE HORSE, RAM AND SHEEP TYPED	463-466
Abbaszada Turkana VAGHIF	THE STRATEGY OF CURATORSHIP OF THE ART CENTERS ACTING IN AZERBAIJAN	467-468
Asif Ahmad Bhat Fayaz A. Dar	UNDERSTANDING INDIA'S CASTE SYSTEM: A HISTORICAL PERSPECTIVE	469
Farida KHUDIYEVA	THE CONCEPT OF STUDENT GROUP AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF PERSONALITY	470-471
Kemale YUSİFOVA	ISSUES OF IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION IN DASTAN "GACHAG SULEIMAN"	472
Khatire GULIYEVA	MIGRATION AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALITY	473-478
Aygun Medet AHMADOVA	REPRESENTATIVE OF THE NEW TRAINING MOVEMENT MIRZA MAHAMMAD AKHUNDOV	479-480
İlkin ASGAROV	FUNCTIONAL FEATURES OF SOME MORPHEMES OF ARAB-PERSIAN ORIGIN IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE	481-486
GUNASH SHIRVANZADE	CAUSES AND CLASSIFICATION OF DISABILITIES	487-490
German MARTINEZ PRATS Francisca SILVA HERNANDEZ	METHOD OF ANALYSIS OF THE AGRI-FOOD BALANCE OF MEXICO	491
Abhishek Pandey V. Ramesh	A SURVEY ON SMART AGRICULTURE USING INTERNET OF THINGS	492
Adenike Anike OLAYUNGBO	LAND USE LAND COVER CHANGE DETECTION USING REMOTE GEOSPATIAL TECHNIQUES: A CASE STUDY OF AN URBAN CITY IN SOUTHWESTERN, NIGERIA	493
Hanane Ait Hmeid, Mustapha Akodad, Mourad Baghour, Abdelmajid Mouden	EXPERIMENTAL DESIGN AND MODELING OF REMOVAL OF ORGANIC MATTER AND NUTRIENTS IN THE OMW BY CALCIUM BENTONITE	494
Oriana ZAÇAJ, Kleida HAXHI, Etleva LLAGAMI, Endri RAÇO	THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET IN ALBANIA	495-498
Raiba JAFAROVA Chimnaz HUSEYNOVA Mohammad Qais REZVANİ Vikram SINGH	PROBLEMS OF IMPROVING THE ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND COMPUTERIZATION	499-508

Meziane Hind Noura Ouerdi	A COMPREHENSIVE STUDY OF THE CLASSIFICATION OF SECURITY ATTACKS ON IOT SYSTEMS	509
N. Maryam, Ch. Rozina, S. Ali N. L. Tsintsadze	SCATTERING INSTABILITIES	510
Petar Marinov	URBANIZATION - FORMATION, FACTORS AND STAGES OF THE CONTINENT EUROPE	511-517
Gabriela Boangiu	THE STUDY OF NARRATIVES ON PROPERTY – A CASE STUDY FROM POST-COMMUNIST ROMANIA	518
Shehu Mustapha Liberty Muhammad Abdullahi	SAFETY AND SECURITY MEASURES: A STUDY OF CITIZENS CONSCIOUSNESS	519
Saulė Milčiuvienė	RENEWABLE ENERGY PROSUMER IN ELECTRICITY MARKET: LEGAL REGULATION ISSUES	520
Rajshree DUTTA	COALITION POLITICS IN INDIA: AN ANALYSIS OF EMERGING TRENDS SINCE 1989 GENERAL ELECTIONS	521
Oriana ZAČAJ Maksim GJONI Odeta HOXHAIJ3	ANALYSIS OF DIFFERENT OUTCOMES IN TWIN PREGNANCIES	522-525
Ebenezer, Frimpong	CONTRACT AND INEFFICIENT INPUT USE IN COCOA PRODUCTION IN GHANA. (A CASE OF COCOBOD GHANA LIMITED)	526-540
SANI INUSA MILALA AUWAL ADAMU BALA ISHIYAKU SHUAIBU H MANGA	THE EFFECT OF ROAD EXPANSION ON COMMERCIAL PROPERTY VALUE IN NEW MARKET JOS METROPOLIS	541-551
Fikrat GULIYEV	CHARACTERISTIC FEATURES OF MARKETING COMMUNICATION IN THE CONSUMER MARKET	552-559
Kamale ALIYEVA	MORPHONOSYNTAX OF THE POSTPOSITION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE	560-564
Ulya Shirinzada Nijat	PROJECT-BASED METHOD AS ONE OF THE BASIC BIOLOGICAL EDUCATION METHODS	565-570
Aysel BABAYEVA	THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER IN THE WORK OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR PARENTS	571-577
Begüm AYTEMUR Cengizhan ŞİRİN	ANALYSIS OF ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I METHOD USED IN FLUTE TRAINING	578-591
İsmail BÜLBÜL	“OR” UNDER THE RULE OF THE CRIMEAN KHANATE	592-600
Farida KHUDIYEVA	THE CONCEPT OF STUDENT GROUP AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF PERSONALITY	601-606
Gulara GOJAYEVA	IMPROVING THE PROFESSIONALISM OF TEACHERS IN SECONDARY SCHOOLS	607-614
Кямаля Юсифова Яшар кызы	ISSUES OF IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION IN DASTAN "GACHAG SULEIMAN".	615-618

ETKİLİ ÖĞRETMENLER: KİŞİSEL VE MESLEKİ NİTELİKLER AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

EFFECTIVE TEACHERS: AN ASSESSMENT IN TERMS OF PERSONAL AND PROFESSIONAL QUALITIES

Mustafa GÜÇLÜ*

¹Erciyes University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Kayseri, Turkey

ORCID 0000-0002-7565-3554

Özet

Toplumsal alanda baş döndürücü değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler teknolojik, ekonomik, kültürel ve bilimsel açıdan görülmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz de yaşanan değişimlerden oldukça etkilenmektedir. Değişim sürecinden toplumun tüm kurumları gibi eğitim kurumları da etkilenmektedir. Bilindiği gibi bir ülkenin eğitim sisteminin en önemli halkalarından birisi de öğretmenlerdir. Bu nedenle, eğitim sistemlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlerden öğretmenlik mesleği de etkilenmektedir. Değişim süreciyle birlikte öğretmenlik mesleğinin rol ve uygulama çalışmalarından yenilikler ortaya çıkmaktadır. Bu gibi sebeplerle her ülke öğretmen yetiştirme sistemini reformdan geçirmekte, günün koşullarına uygun hale getirmektedir. Yetiştirilmesi düşünülen öğrencilerin sahip olmaları gereken özellikler, değişen eğitim felsefesi, öğrenme ve öğretme sürecinde ortaya çıkan yeni bilgi ve kuramlar, öğretmenlik mesleğinden beklenen rolleri etkilemektedir. Öğretmenlik mesleğinde yaşanan bu değişimler sadece rollerde değil aynı zamanda kişisel anlamda da değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu konuda en önemli sorun, etkili öğretmenlerin sahip olması gereken özellikler ve rollerin neler olacağı ile ilgilidir. Yapılan bu çalışmada da etkili öğretmenlerin kişisel ve mesleki anlamda hangi özellikler sahip olması gerektiği ile ilgili bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde etkili öğretmen, öğretmenlik mesleği gibi anahtar kelimelerle literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucu amaca uygun bulunan araştırmalar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda etkili bir öğretmenin eğitim ve öğretim programının amaçları doğrultusunda öğrencinin öğrenmesine yardımcı olmak için hem mesleki hem kişisel nitelikler hakkında bilgiler ortaya konulmuş, araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Öğretmen, öğretmenlik mesleği, etkili öğretmen

Abstract

There are dizzying changes in the social field. These changes are seen in technological, economic, cultural and scientific terms. Like all over the world, our country is highly affected by the changes experienced. Like all over the world, our country is also affected by the changes experienced. Like all institutions of the society, educational institutions are also affected by the change process. As it is known, one of the most important links of a country's education system is teachers. Therefore, the teaching profession is also affected by the changes and transformations experienced in education systems. With the change process, innovations emerge from the role and application studies of the teaching profession. For such reasons, every country reforms its teacher training system and makes it suitable for the current conditions. The characteristics that students who are to be educated should have, changing educational

philosophy, new knowledge and theories emerging in the learning and teaching process affect the roles expected from the teaching profession. These changes in the teaching profession bring about changes not only in roles but also in personal terms. The most important problem in this regard is about the characteristics and roles that effective teachers should have. In this study, it is aimed to give information about what characteristics effective teachers should have in personal and professional terms. For this purpose, a literature search has been made with keywords such as effective teacher, teaching profession. As a result of the literature review, the researches found suitable for the purpose were evaluated by content analysis method. As a result of the research, information about both professional and personal qualifications was presented and suggestions were made to the researchers in order to help the student to learn in line with the aims of an effective teacher education and training program.

Key words: Teacher, teaching profession, effective teacher

GİRİŞ

Öğretmenler, bir ülkelerin çocuklarını yarınlar hazırlamaları nedeniyle aynı zamanda geleceğinin mimarları olarak bilinirler. Bu nedenle her alanda güçlü bir ülkenin en önemli varlığı iyi yetiştirilmiş ve donanımlı insan gücünün yetiştirilmesi nitelikli öğretmenlerle mümkün olduğu söylenir. Öğretmenlik mesleğinin yasal temelleri incelendiğinde en önemli görevlerinden birisinin de öğretimi kılavuzlara olduğu görülmektedir. Öğretmenler ve öğretmenlik mesleği için çok farklı tanımlar bulunmaktadır, fakat en net hali ile öğretmenlik mesleği, 1973 tarihli 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda şöyle ifade edilmiştir: "Öğretmenlik; devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili öğretim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir". Yine aynı yasa eğitim olarak yükseköğretimi zorunlu görmesi, eğitimin içeriği olarak da meslek bilgisi yanında genel kültür ve özel alan bilgisini ön görmesi eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarının temel yetişme kriterlerini belirlemiştir (Şahin, 2011). Yukarıda da ifade edildiği üzere öğretmen bir yandan mesleki bilgi, beceri ve tutumlarıyla öğrencilerinin eğitimi sürecine rehberlik ederken diğer taraftan da davranışları ile onları etkiler, onlara rol model olurlar. Öğretmenin esprili, sabırlı sevecen ya da anlayışlı olması öğrenciyi olumlu düşünmeye sevk edecek, aksi davranışlar ise öğrenci üzerinde olumsuz etki yaratacaktır (Güçlü, 2000).

Öğretmenlik mesleği ile ilgili yapılan tanımlar, yasal metinler incelendiğinde öğretmenin alan bilgisi yanında sahip olduğu kişilik özellikleri ile de sınıfta öğrencileri etkileme gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bir meslek olarak öğretmenlik, sahip olunan bilgi ve beceriler yanında mesleğe karşı olumlu tutum ve düzenli alışkanlıklar da gerektirmektedir. Bu durum öğretmen adaylarının yetiştirilmesi sürecinde onların mesleki değer ve tutum kazanmalarını da gerekli kılmaktadır (Çeliköz ve Çetin, 2004).

Öğretmenlerin söz ve davranışları yalnızca kendilerini ilgilendirmez. Çevresindekileri ve bütün toplumu etkiler. Bu nedenle okullarımızın etkili olabilmesi için ilk önce öğretmenlerimizin etkili olması gerekmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda eğitimin amaçlarına ulaşabilmesi ve etkili olabilmesi için, öğretmenlerin öncelikli olarak etkili olması gerekmektedir. Bu durum akılları "Etkili öğretmen kimdir?" sorusunu getirmektedir. Bu çalışmada etkili öğretmen kavramı kişilik ve mesleki özellikler açısından ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Etkili Öğretmen Özellikleri

Etkili bir öğretmenin en önemli özelliği şüphesiz program hedefleri ile ilgilidir. Bu çerçevede öğretim programında yer alan amaçlar istikametinde öğrencinin öğrenmesine kılavuzluk yapması etkili öğretmenlerden beklenen temel özellikler arasındadır. Demirel (1999), etkili

öğretmen özelliklerini meslekî nitelikler yanında kişisel niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

1.1. Kişisel Nitelikler

Kişisel nitelikler eğitim sisteminin önemli temel taşlarından birisi olan öğretmenlerin daha çok bireysel özelliklerinin sınıfta öğrenci davranışları üzerindeki etkilere vurgu yapmaktadır. Öğretmenlerin sahip oldukları bu bireysel özellikler daha çok onların davranış yoluyla gösterilmekte ve öğretmenler bu davranışları değişik şekillerde göstermektedirler. Mesela; coşkulu, sevecen bir şekilde davranma öğrenciler tarafından güvenilir olma gibi özellikler öğretmenlerin kişisel nitelikleri arasında yer almaktadır. Araştırmalar derslerde neşeli aynı zamanda da coşkusu iyi olan öğretmenlerin bu durumlarının kendilerine güvenlerini arttırdığını, öğrencilerine sınıfta güven verdiklerini göstermektedir (Şahin, 2011). Etkili bir öğretmenin sahip olması gereken kişilik özellikleri maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

a. Hoşgörülü ve sabırlı olma

Etkili bir öğretmen öğrencilerine karşı hoşgörülü olmalı, istedik davranışlar konusunda sabırlı olmalıdır. Öğrencileri farklı görüşleri nedeniyle eleştirmek yerine onları destekler, farklı yetenek ve görüşleri bir zenginlik olarak görür, bu konularda sabırlı ve hoşgörülü olur.

b. Açık fikirli, esnek ve uyarlayıcı olma

Etkili bir öğretmen, olaylara empatik yaklaşabilir, tüm öğrencilerin duygu ve düşüncelerine saygı duyar, değişim konusunda katı olmak yerine esnek davranır. Öğretim uygulamalarında öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alır, öğretimi buna göre yapılandırır, gerekli hallerde programda da gerekli esnekliği gösterir.

c. Sevecen, anlayışlı ve esprili olma

Etkili bir öğretmen, sınıfta öğrencileriyle güzel ilişkiler kurar, onlara isimleriyle hitap eder. Bunun yanında etkili öğretmenler öğrencilerinin kişisel sorunlarıyla da yakından ilgilenirler. Aynı zamanda istedik davranışlar görüldüğünde bu fark ettiğini gösterir, ödüllendirir. Etkili öğretmenlerin espri anlayışları da iyidir.

d. Yüksek başarı beklentisi

Öğretmenin öğrencilerinden beklentisi, onların yapabileceklerine inanması açısından önemlidir. Bu durum özellikler akademik benlik gelişiminde önemli görülmektedir..

A.5. Cesaretlendirici ve destekleyici olma

Etkili bir öğretmen sınıfta öğrencilerin öğrenmeye karşı motive olmaları, onların yapabileceklerine inanmalarını sağlamaları açısından cesaretlendirici ve destekleyici özellikler sergilemelidir. Bu durum yine öğrencilerde güven duygusunun oluşumu ve akademik benliklerinin gelişimi açısından kritik öneme sahiptir.

1.2. Mesleki Nitelikler

Etkili öğretmenlerin sahip olmaları gereken mesleki niteliklerin başında alan bilgisi açısından iyi olmaları gelmektedir. Alan bilgisi iyi olan öğretmenlerin derslerde öğrenci katılımını sağlamaları daha kolay olabilmektedir. Bunun için etkili öğretmenler; derste gerçekleştirdikleri sunuları oldukça açık bir şekilde sunar, öğrencilerin öğrenme sürecinde karşı karşıya kaldıkları sorunları anında görür, onların sorularını yerinde anında cevaplar (Şahin, 2011). Bunun yanında etkili öğretmenler; derslerinde amaçları gerçekleştirmek için en uygun araç ve yöntemleri kullanırlar. Mesleki nitelikler maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

a. Genel Kültür

Etkili bir öğretmen, öğrencilerde istendik davranışlar oluşturabilmek, öğretimi öğrenciler için anlamlı kılabilmek için çocuğun içinde yaşadığı kültürü iyi bilmelidir. Çünkü eğitimin en önemli görevi çocuğu içinde yaşanılan topluma hazırlamaktadır.

b. Konu alan bilgisi

Sınıfta anlatılan dersin konularına hakim olmak, etkili bir öğretmenin mesleki nitelikleri arasında yer almaktadır. Bu konuda olanla yetinmemeli, konu alanında yaşanan yeniliklere kendisini adapte edebilmelidir. Öğrenci katılımı konusunda alanına hakim öğretmenlerin daha iyi olduklarını bilinmektedir (Şahin,2011).

c. Mesleki beceri ve yeterlilikler

Öğretim sürecini planlama

Öğretmen dersi iyi bir şekilde planlamalı, giriş bölümünde öğrencinin dikkatini çekme, motivasyon konularında hazırlık yapmalıdır. Planın gelişme bölümünde ise yeni kavramlar, fikirler yanında amaçlara uygun davranış gerçekleştirebilme için iyi bir öğrenme ortamı için hazırlıklı olmalıdır. Dersin sonuç bölümünde istenen öğrenmelerin ne kadarının gerçekleştiğini mutlaka değerlendirmeye yönelik etkinlikler hazırlamalıdır.

Çeşitlilik getirebilme

Tekdüze bir öğrenme ortamı öğrencileri için iyi değildir. Öğretmen bu konuda önem almalı, ödevler, projeler, farklı yaklaşımlar ve ilginç ders materyalleri ile dersi hareketlendirmelidir.

Öğretim sürecini etkili kullanma

Etkili bir öğretmen, ders saatini etkili kullanarak öğretim hedeflerine ulaşır. Akademik öğrenme süresini uzatmak için derse planlı ve zamanında gelir.

Katılımcı öğretim ortamı düzenleme

Etkili bir öğretmen, öğrencinin aktif katılımını sağlayacak yöntem ve teknikleri kullanıp öğrenciyi düşündürmeye çalışır.

Öğrenci gelişimini izleme

Etkili bir öğretmen, öğretim sürecinde öğrenci seviyesini dikkate alır, onların eksikliklerini giderir ve çabalarını ödüllendirmeyi ihmal etmez.

SONUÇ

Bu çalışma ile etkili öğretmen kimdir ve etkili öğretmen özellikleri nelerdir sorularına cevap verilmeye çalışılmıştır. Etkili bir öğretmen eğitim-öğretim programının amaçları doğrultusunda öğrencinin öğrenmesine yardımcı olmak için hem mesleki hem kişisel niteliklere sahip olup, bu nitelikleri yerinde ve doğru kullanandır. Yani etkili öğretmen yalnızca öğretimin nasıl yapılacağını ya da öğretim sırasında karşılaşılan sorunların nasıl çözüleceğini bilen değil, bildiklerinden hangisini ne zaman uygulayabileceğine karar veren ve bunu uygulayan öğretmendir. Mesleki nitelikleri sahip etkili öğretmenler, genel kültür bilgisine sahip ve bu bilgilerini davranışlarıyla ya da sözel olarak aktaran, alan bilgisine sahip öğrencilerinin sorularını alanına hakim olarak cevaplayan ve güvenlerini kazanan, öğretim sürecini gerekli formasyon özelliklerini de göz önünde bulundurarak planlayan ve de yürüten kişi olarak tanımlanabilir. Kişisel niteliklere sahip etkili bir öğretmen ise öğrencilerine karşı hoşgörülü ve sabırlı olan, farklı fikirlere ve yeniliklere açık, esnek ve uyarlayıcı olup gerekli yerlerde değişiklik yapabilen, sevecen espri anlayışı olup öğrencilere olumlu enerji veren, öğrencilerine

motive edip onlara dair yüksek beklentisi olduğunu, onlara güvendiğini hissettiren, cesaretlendiren ve de destekleyen kişiler olarak tanımlanabilir. Okul sisteminin amacına ulaşması, öğretmenlerin hem mesleki hem de kişisel niteliklerini yeterli ve etkili bir şekilde yerine getirmelerine, eksiklikleri ya da düzeltilmesi gereken özelliklerinin ise öğretmenler tarafından dikkate alınmasına, kendilerini geliştirmelerine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Çeliköz, N. ve Çetin, F. (2004). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. *Millî Eğitim Dergisi*, (162), ss. 233-256.

Demirel, Ö. (1999). *Planlamadan değerlendirmeye öğretme sanatı*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık

Güçlü N. (2000). Öğretmen davranışları. *Millî Eğitim Dergisi*, (147), ss. 21-23.

Şahin, A. (2011). Öğretmen Algılarına Göre Etkili Öğretmen Davranışları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 239-259.

**TÜRKİYE’DE 1976-1986 YILLARI ARASINDA SÜRELİ YAYINLARA YANSIYAN
EĞİTİM YÖNETİMİ, DENETİMİ, TEFTİŞİ VE PLANLAMASI İLE İLGİLİ
SORUNLAR: ÇAĞDAŞ EĞİTİM DERGİSİ ÖRNEĞİ¹**

***PERIODICAL BETWEEN 1976-1986 ARE REFLECTED EDUCATION
MANAGEMENT IN TURKEY, SURVEILLANCE, INSPECTION PLANNING AND
PROBLEMS WITH: ÇAĞDAŞ EĞİTİM DERGİSİ EXAMPLE***

Mustafa GÜÇLÜ*, Esra BÜLBÜL^{2**}

¹Erciyes University, Faculty of Educational, Department of Educational Sciences, Kayseri,
Turkey.

ORCID 0000-0002-7565-3554

²Erciyes University, Institute of Educational Sciences, Kayseri, Turkey.

ORCID 0000-0002-7565-3554

Özet

Eğitim tarihinin en önemli amaçlarından birisi, geçmişten dersler çıkarmak, sorunlara kalıcı çözüm önerileri getirmektir. Eğitim tarihi bu amaçları gerçekleştirirken bazı araçlardan yararlanır. Eğitim tarihinin en önemli araçlarından birisi de eğitimle ilgili dergilerdir. Bu dergilerden birisi de Çağdaş Eğitim Dergisidir. Emekli öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik’in kurucusu ve başyazarı olduğu Çağdaş Eğitim Dergisi, 1976-2013 yılları arasında düzenli bir biçimde yayınlanarak dönemin eğitim sorunlarının ele alınmasında ve yetkililere duyurularak çözümlenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışmada yayımlandığı dönemde eğitim sorunlarının dile getirilmesinde önemli yere sahip olan Çağdaş Eğitim Dergisi’nin 1976-1986 yılları arasında süreli yayınlara yansıyan eğitim yönetimi, denetimi, teftişi ve planlaması ile ilgili sorunları tespit ederek dönemin uygulamaları ve bu hizmetlere bakış açısını değerlendirmek amaçlanmıştır. Derginin milli kütüphaneden ulaşılan ilk on bir yılına ait 105 sayısı üzerinde yapılan içerik analizi çalışmasında incelenen yazı ve makalelerde ele alınan eğitim yönetimi, denetimi, teftişi ve planlaması ile ilgili sorunlar incelendiğinde özellikle ilköğretim müfettişliğinin ilköğretim kurumlarında sağladığı gelişim ve başarıya katkısı vurgulanmış ve teftiş sisteminin kaldırılması yönünde yapılan tartışmalara bu faydalar dayanak gösterilerek karşı çıkmıştır. Teftiş sisteminin önemi, gerekliliği ve eğitim sistemimizdeki yeri ile ilgili emekli müfettişler tarafından yazılan yazılarda etkili bir teftiş sisteminin oluşturulması için atılması gereken adımlar sıralanırken öğretmen, yönetici ve okulların denetiminin sisteme dinamizm getirdiği vurgulanmıştır. Müfettişlerin teftiş ve rehberlik görevleri arasında sıkışık kalması, göreve getirilirken gerekli lisans ve yüksek lisans imkanlarından yararlandırılmaları, maddi imkan ve araç temini sıkıntılarının varlığı sık üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Dergide yer alan yazılarda eğitim kurumlarında yönetici olarak görev yapacak kişilerin de belirli bir öğretmenlik tecrübesinin yanında yöneticilik eğitimi almalarının sağlanmasının gereği de sıkça dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: teftiş, denetim, yönetim, planlama, dergi

¹ Bu araştırma, Erciyes Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenmekte olan 10646 kodlu tez projesinden üretilmiştir.

Abstract

One of the most important goals of the history of education is to draw lessons from the past and to offer permanent solutions to problems. The history of education makes use of some tools while achieving these goals. One of the important tools of the history of education is magazines about education. One of these journals is the Journal of Contemporary Education. Modern Education Magazine, of which retired teacher Hüseyin Hüsnü Tekişik is the founder and chief writer, was published regularly between 1976-2013 had an important place in addressing the educational problems of the period and resolving them by announcing them to the authorities. In this study, it was aimed to evaluate the practices of the period and the point of view on these services by determining the problems related to education management, supervision, inspection and planning reflected in periodicals between 1976-1986 of the Journal of Contemporary Education, which has an important place in expressing the educational problems in the period it was published. In the content analysis study conducted on 105 issues belonging to the first eleven years of the journal accessed from the national library, when the problems related to education management, supervision, inspection and planning discussed in the articles and articles were examined, the contribution of the primary education inspectorate to the development and success in primary education institutions was emphasized and the inspection system was abolished. arguments have been challenged on the basis of these benefits. The fact that inspectors are stuck between their inspection and guidance duties, benefiting from the necessary undergraduate and graduate opportunities while being assigned to their duties, existence of financial means and vehicle supply problems are among the frequently emphasized issues. In the articles written by retired inspectors regarding the importance, necessity and place of the inspection system in our education system, it was emphasized that the supervision of teachers, administrators and schools brought dynamism to the system while listing the steps to be taken to establish an effective inspection system. In the articles in the journal, the necessity of ensuring that the people who will work as administrators in educational institutions receive management training as well as a certain teaching experience are frequently mentioned.

Keywords: inspection, audit, management, planning, journal

GİRİŞ

Fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönden akranlarından farklı bir gelişim gösteren çocukların eğitilmesi olarak tanımlanan özel eğitim, her bireyin değerli olduğu görüşünden yola çıkarak ve eğitim alma hakkının anayasal bir hak olmasına dayanarak dünyada ve ülkemizde gün geçtikçe önemle üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. MEB (2006) tarafından çeşitli sebeplerle kişisel özellikleri ve akademik yeterlilikleri bakımından yaşlılarından beklenen düzeyden farklılık gösteren çocukların eğitim gereksinimlerini karşılamak amacıyla özel yetişmiş personel, uygun eğitim ortamı ve öğretim yöntemleri ile özel geliştirilmiş programlarla yapılan eğitim olarak tanımlanan özel eğitim, bu eğitime muhtaç bireylerin topluma kazandırılması ve onlardan üst düzeyde yararlanılması için önemli ve gereklidir.

Toplumlar topyekûn kalkınma için bireyin en temel haklarından biri olan eğitim hakkını tüm bireylerine eşit bir şekilde sunmak zorundadır. Eğitim hakkından eşit bir şekilde yararlanmada normal bireyler avantajlı durumda iken fiziksel ya da bedensel yetersizliği bulunan kişiler aynı haklardan yararlanmada sorun yaşayabilmektedir. Bu nedenle toplumların temel amacı, gerekli koşulları sağlayarak özel eğitime muhtaç bireylerinin eğitimden yararlanarak sosyalleşmesini ve meslek edinmesini sağlamaktır (Yılmaz, 2011).

1960'lı yıllardan itibaren dünya genelinde üzerinde önemle durulan bir konu haline gelen özel eğitim, 1980'li yıllardan itibaren ülkemizde de dikkate değer bir alan olarak ele

alınmaya başlamıştır. Alandaki bilimsel gelişmeler ışığında öncelikle bakım ve eğitim kavramları ayrıştırılarak, özel eğitime muhtaç çocukların ayrı okul ve sınıflarda eğitilmesi veya akranları ile kaynaştırma eğitimi alması gibi yöntemler uygulanmıştır. Özel eğitime muhtaç çocukların ayrı sınıflarda eğitim görmesi ilk başlarda en çok kabul gören görüş iken zamanla bu uygulamanın çocukların akranlarından ayrıştırılarak sosyal hayatta başarısız olmasına ve kabul görmemesine yol açtığı için eleştirilmeye başlanmış, bunun yerine çocukların normal sınıflarda yaşatları ile beraber eğitim almasını sağlayan kaynaştırma eğitiminin üstünlüğü konusunda fikir birliğine varılmıştır (Kargın, 2004).

Eğitimin diğer alanlarında olduğu gibi özel eğitim alanındaki uygulamalarda da en iyi ve en doğru yaklaşımın aranma süreci halen devam etmektedir. Günümüzde uygulanacak en doğru yaklaşımın belirlenmesi sürecinde geçmiş deneyimlerden faydalanmanın ve geçmişteki uygulamaların sonuçlarının değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Eğitim, kültürel değerlerin yetişmekte olan nesle aktarılmasında en önemli amaçlardan birisidir. Günümüzde de eğitimden istenen sonucun alınabilmesi için sorunların tarihsel olarak ele alınması, geçmişten dersler çıkarılması gerekmektedir. Bu konuda eğitim tarihi önemli bir amaca hizmet etmektedir. Dergiler, eğitim tarihinin önemli araçlarından (Akyüz, 2020). Eğitim tarihini araştırmak için çeşitli araç ve yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerden birisi de içinde buldukları dönemi yansıtmaya gücüne sahip olan süreli yayınların incelenmesidir. Süreli yayınlar içinde bulunulan döneme ait çalışmaları kısa sürede okuyucuya yansıtma amacıyla bilimsel çalışmaların paylaşılmasında önemli rol oynamaktadır (Güçlü & Şanal, 2005).

Emekli öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekışık tarafından 1976 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Çağdaş Eğitim Dergisi, 37 yıl yayın hayatına devam etmiş, bu süre içinde yaşanan eğitim sorunların dile getirilmesi ve bu sorunların çözümüne katkıda bulunması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada 1976 ve 1986 yılları arasında özel eğitim konusuna ilişkin süreli yayınlara yansıyan yazı ve makaleler Çağdaş Eğitim Dergisi özelinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 1976-1986 yılları arasında Türkiye’de süreli yayınlara yansıyan özel eğitimle ilgili konuların Çağdaş Eğitim Dergisine özelinde ele alınması, günümüz eğitim anlayış ve uygulamalarına ışık tutulmasıdır. Bu amaçla şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Bedensel engeli bulunan çocuklarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 2- Zihinsel yetersizlik yaşayan çocuklarla ilgili söz edilen sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 3- Üstün zekalı çocuklarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 4- Görme engeli olan çocuklarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 5- İşitme engeli olan çocuklarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 6- Suça karışmış veya hükümlü çocuklarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?
- 7- Özel eğitime muhtaç çocukların eğitimi ile ilgili personel sorunları nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Özel eğitim alanının Türkiye’de gelişim serüveni ele alındığında 1970 ve 1980’li yılların önemli olduğu görülmektedir. Özel eğitim konusunun günümüzde daha iyi anlaşılması, sorunlara çözüm getirilmesi açısından bu yıllardaki gelişmelerin bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda eğitim dergileri önemli bir araç rolü üstlenmektedir. Çağdaş Eğitim Dergisi bu dergilerden birisidir. Yapılan literatür çalışmasında Çağdaş Eğitim Dergisi’ni doğrudan ele alan makale ya da tez çalışması bulunamamıştır. Araştırmanın bu boşluğu doldurması beklenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada 1976-1986 yılları arasındaki özel eğitim ile ilgili sorunların süreli yayınlara yansması Çağdaş Eğitim Dergisi özelinde değerlendirilecektir. Bu amaçla geçmişteki belgelerin incelenerek araştırma verilerinin toplanması için tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmalarında belli bir konuda araştırma yapılan grubun konuyla ilgili bilgi, tutum ve alguları belirlenmeye çalışılır (Tuncer, 2020). Tarama yoluyla elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilecektir. İçerik analizi yöntemine göre elde edilen verilerin analizi ile genellemelere ulaşmak hedeflenmektedir (Temel, Şen, & Yılmaz, 2014).

Çalışma Evreni

Araştırmanın çalışma evrenini, Çağdaş Eğitim Dergisi'nin 1976-1986 yılları arasında yayımlanmış 105 sayısı oluşturmaktadır. Belirtilen 105 sayının tamamına ulaşılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada öncelikle 1976 ve 1986 yılları arasında dergide yayınlanmış makale ve yazılar "özel eğitim" anahtar kavramıyla taranmıştır. Araştırmanın amacına uygun bulunan makale ve yazılar ise içerik analizi metoduyla değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Dergide 1976 ve 1986 yılları arasında özel eğitim ile ilgili yazılmış 37 yazı ve makale yer almaktadır. Özel eğitimle ilgili yazı ve makalelerde; özel eğitimde yaşanan teşhis sorunları, özel eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği, araç gereç, sınıf ve personel eksikliği konuları işlenmiştir.

Özel eğitime muhtaç çocukların eğitimlerinin yıllardır ihmal edilen bir konu olduğu, ülkemiz dahil olmak üzere dünyadaki tüm ülkelerde herhangi bir nedenle sakatlanmış çocukların ve zihinsel eksiklik veya üstünlük problemleri yaşayan çocukların eğitim imkanlarından eşit bir şekilde yararlanamadığı ifade edilmiştir (Çağlar,1979; Enç, 1982; Solar,1986)

Ülkemizde özel eğitime muhtaç olan çocuklarla ilgili kapsamlı bir araştırma yapılmaması nedeniyle sayılarının tam olarak tespit edilmemiş olduğunu ifade eden Çağlar (1982)'a göre bu çocukların eğitiminin normal eğitime göre daha maliyetli olması, özel yetişmiş eğitimcilere ihtiyaç duyulması, özel eğitime karşı gelişmiş yanlış inanışlar ve çocukların ailelerinin fakir veya orta halli olmasından dolayı haklarını aramada pasif kalmalarından dolayı özel eğitim yeterince önemsenmeyen bir konu olmuştur. Problemin giderilmesi için bütünlük ilkesi kapsamında çocukların normal okullarda eğitilmesinin sağlanması, bütünlük ilkesi kapsamında özür durumuna bakılmaksızın tüm çocukların eğitimden faydalanmasının sağlanması, erkenlik ilkesi kapsamında çocuğun özür durumu netleşir netleşmez eğitimine gecikmeden başlanmasının sağlanması ve süreklilik ilkesi kapsamında okul sırasında ve sonrasında çocukların gelişiminin izlenmesinin sağlanması gerektiği belirtilirken özel eğitime muhtaç çocuklarımızın eğitilmesinin anayasal bir hak olduğunu vurgulanmıştır (Zaimoğlu 1977; Çağlar,1982). Önceki anayasamızda bazı kanunlar olsa da bunların özel eğitime muhtaç çocukların eğitim haklarını korumakta yetersiz kaldığını ifade eden Çağlar (1982), yeni anayasada bu çocuklarımızın haklarını koruyucu açık hükümlere yer verilmesinin gereği üzerinde durmuştur. Çağlar (1982) yeni yüzyılımızda ülkelerin eğitim seviyesinin özel eğitime muhtaç çocuklara sağladıkları imkanla ölçüldüğünü vurgulamıştır.

Solar (1986), özel eğitime muhtaç gençlerin eğitim, istihdam ve psikososyal sorunları olduğunu belirtmiş; eğitimden faydalanma oranları düşük olan özürlü gençler için özel sınıf ve

eğitim kurumlarının sayısının artırılarak yaygınlaştırılması gerektiği önerisinde bulunurken, çalışma koşulları ve hangi işte çalışabilecekleri yasal olarak belli olmayan gençlerin çalışma hayatında zorlandıklarını, günlük yaşamlarında toplumsal uyum sorunları yaşadıklarını vurgulamış, bu sorunların çözümü için eğitime ve eğitim kurumlarına büyük iş düştüğünü ifade etmiştir.

Özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların eğitimi için atılacak ilk adımın doğru teşhis çalışmaları olacağını ifade eden Çağlar (1976), zor ve karmaşık olan bu teşhis işinin uzman kişilerce ve güvenilir testler yardımıyla yapılması gerektiğini belirtmiştir. Çocuğun bedensel sorunlar, kültürel eksiklikler, uyum sorunları gibi sebeplerle yaşitlarından geri kalması sonucunda geri zekâlı olarak nitelendirilmesinin çocukta ve ailede büyük psikolojik yıkımlara neden olduğunu ifade eden Çağlar (1981), Ram'lara gönderilen çocukların teşhis edilmesi yöntemleri araştırıldığında eksik incelemelerle ve uzman personel tarafından konulmamış teşhisler olduğunun görüldüğünü belirtmiştir.

Bedensel Engeli Bulunan Çocukların Durumu

Özçelik (1984), bedensel engeli nedeniyle normal çocuklardan ayrı eğitim görmesi gereken çocukların eğitimlerinde karşılaşılan sorunları; teşhis sorunları, okulöncesi eğitimin sağlanamamış olması, eğitim sürecinde kaynaştırma uygulamasının yapılamaması ve bu çocuklara eğitim verecek uzman personel sorunu olarak ifade etmiş, bütün bu sorunların yetkililerce değerlendirilmesinin aciliyetine dikkat çekmiş, uzman personel yetiştirme ve uygun program geliştirme çalışmaları için harekete geçilmesi konusunda çağrı yapmıştır. Belli bir alanda yetersizliği bulunan çocukların çoğunluktan bağımsız olarak alması gereken eğitim olarak tanımlanabilecek özel eğitimin dezavantajlı bireylerin yaşamında sosyalleşme ve çevreye uyumu kolaylaştırması nedeniyle önemli yeri olduğunu ifade eden Özçelik İ. (1983), sosyal etkileşimi artırıcı bir uygulama olan kaynaştırma yaklaşımının çocukların toplumdan yabancılaşmasının önlenmesi için oldukça gerekli olduğunu vurgulamıştır. Kaynaştırma uygulamasına erken yaşta başlanılmasının faydalı olacağı görüşünde olan Özçelik İ. (1983), bu konuda sınıf öğretmenleri ile özel eğitim öğretmenin iş birliği halinde olarak hem bireyselleştirilmiş hem de grupla öğretim kullanması gerektiğini belirtmiştir. Engelli çocuğun özellikleri, öğretmenin tutumu ve konudaki deneyimi, okul programı, ailenin çocuğa, öğretmene ve programa karşı tutumu ile normal çocukların engelli çocuklara karşı tutumu, iletişim düzeyi gibi etkenlerin kaynaştırma programını etkilediğini bu nedenle tekil bir yaklaşım uygulanamayacağını belirten Özçelik İ. (1983), bireysel, toplumsal ve aile ilgili nedenlerin bir arada değerlendirilerek kaynaştırma programı ile ilgili yaklaşımın belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Her bireyin toplumun kalkınmasına katkı sağlayabileceği yaklaşımından hareketle zihinsel engeli bulunan çocukların yetersiz ve eksik yönlerini geliştirmek amacıyla rehabilitasyon faaliyetlerine önem verilmesi gerektiğini ifade eden Özçelik İ. (1985), bireylerin rehabilitasyon ile yaşama uyum sağlama becerileri kazanacağını belirtmiştir. Rehabilitasyon sürecinin düzenlenmiş ortamlar ile eğitim sürecine dahil edilmesinin bireyin belli mesleki yeterlilikler kazanması bakımından faydalı olacağını belirten Özçelik İ. (1985), rehabilitasyon etkinliklerinin düzenli ve sürekli yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Ankara Rehberlik ve Araştırma Merkezine kayıtlı 1495 çocuk üzerinde yapılan araştırmada daha çok erkek çocukların Ram' kayıtlı olmasının nedeninin ailelerin erkek çocukların eğitimine daha fazla önem vermesi ve ilk 10 yılda kız çocukların sosyal açıdan daha başarılı olması nedeniyle sorunlu olarak görülmemesini gören Şaylı & Matoğlu (1981), Ram'a gelen vakaların geliş sebepleri öğrencinin kapasitesinin tespiti, okul başarısızlıkları, psikolojik problemler, konuşma bozukluğu, okula gitmeme isteği, işitme sorunları, özel sınıftan normal sınıfa geçme arzusu ve körler okuluna geçme isteğidir. Vaka ileten kurumların çoktan aza okul,

aile, hastane ve adli kurumlar olarak sıralandığını belirten Şaylı & Matoğlu (1981), okulların sorunlu çocukların tespitindeki yerinin önemini vurgulamışlardır.

Zekâ Geriliği Bulunan Öğrencilerin Durumu

Çağlar (1976), konuşma zorluğu ve geriliği bulunan, anlama ve kendisinden istenen davranışları yerine getirmede zorlanan, okuma yazma ve basit işlemleri yapmakta zorlanan, akranları ile uyum problemleri yaşayan, üst üste sınıfta kalan çocukların öğretmenlerin gözlemleri sonucu yapılan ilk değerlendirmesinden sonra tarama ve seçme çalışmalarında zeka geriliğinden şüphe edilen çocukların geniş bir zamanda profesyonel bir incelemeye tabi tutulması gerektiğini, değerlendirmenin tıbbi inceleme, zihinsel güç ve fonksiyonların incelenmesi, sosyal ve duygusal olgunluk seviyesinin incelenmesi, eğitim seviyesinin incelenmesi, çocuğun çevresinin incelenmesi esaslarına göre yapılması gerektiğini belirtmiştir. Zeka testlerine tabi tutularak zeka seviyesi düşükse ve dönemsel yaşanan sorunlara bağlı geçici zeka geriliği yaşamıyorsa normal eğitim ortamlarından ayrılarak bireysel ve özel eğitim görmesinin sağlanmasının doğru olacağını savunmuştur. Profesyonel çalışmalar yapılmadan ve uzman kişilerin işbirliği ile konulmayan zeka geriliği teşhisinin çocuğun ve ailenin damgalanmasına yol açacağını belirten Çağlar (1976)'a göre teşhis aşamasında birçok disiplinin ortak çalışmasına dayayan profesyonel bir süreç yürütülmelidir. Çağlar (1981) Avrupa'da bu konuda yapılan çalışmaların uzman ekiplerce uygun test ve ölçeklerin kullanımı ile planlı bir biçimde yapıldığını ülkemizde de bir an önce böyle bir sistemliliğin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Üstün Zekalı Çocukların Eğitimi

Üstün zekalı çocukların eğitimi üzerine yazılan yazılarda bu çocukların beyin gücünden yararlanılması halinde toplumun gelişimine önemli katkılar sağlayacağı vurgulanırken, okullarımızda bilimsel ve teknik araştırma yapacak, sorgulayıcı, eleştirici ve yaratıcı zihinlere ihtiyaç olduğunu bu nedenle tüm okullarda olduğu gibi teknik liselerdeki üstün zekalı çocuklardan da yararlanılması gereği üzerinde durulmuştur (Çağlar,1977; Eke, 1986). Zekanın kesin bir göstergesi olmadığı için üstün zekalı çocukların tespitinin de zor ve karmaşık bir süreç olduğunu belirten Çağlar (1977,1986), araştırma sonuçlarının bu çocukların yaşlılarından üstün fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişim sergilediklerini ve bunun da uzman kişilerce tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Çok erken yaşta ve okul öncesi dönemde üstün zekalı tespiti yapılmasının da yanlış sonuçlar doğurabileceğini ifade eden Çağlar (1977), bu seçimin ilkokulun ilk yıllarına bırakılarak akademik eğitim sürecine de bakılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Çocukların seçiminde öğretmen fikirlerinin, zeka testlerinin sonuçlarının, tıbbi incelemelerin, kişilik testlerinin ve gözlemlerin önemli olduğunu belirten Çağlar (1977)'a göre bu testlerin uzman kişilerce değerlendirmesi doğru kararlar alınması için oldukça önemlidir. Çağlar (1986), toplumda üstün zekalı çocukların bedenlen zayıf ve güçsüz, uyumsuz, kitap kurdu, akademik çalışmalara ilgisi olan, üst veya orta sınıf ailelerden gelen, kendini beğenmiş çocuklar olarak nitelendirildiğini ancak bütün bu görüşlerin geçerliği olmayan yanlış kararlar olduğunu belirtmiştir. Üstün zekalı çocukların yaşlıları ile aynı ilgilere ve yeteneğe sahip olabileceğini belirten Çağlar (1986), belli ırklarda üstün zekalı oranın yüksek olduğu ve üstün zekalıların yaşam sürelerinin kısa olduğuna dair düşüncelerinde gerçeği yansıtmadığının alandaki uzmanlar tarafında ortak görüş halinde sunulduğunu ifade etmiştir. Zeka ve yetenek testleri yapılarak ayrılan çocuklara özel bir programla eğitilerek yatılı okullarda tüm eğitim masraflarını karşılayarak okumalarını sağlayarak ülkemizin ihtiyaç duyduğu bilimsel ve teknik ilerlemenin sağlanabileceğini belirten Eke (1986), icat yapması, bilimsel ürünler ortaya çıkarması teşvik edilen bu genç beyinlerin ülke kalkınmasında önemli rol oynayacağını umduğunu ifade etmiştir.

Üstün zekalı çocuğun akranları ile aynı düzeyde olabilmesi için bilgi ve yeteneğine göre birkaç sınıf üste alınması olarak tanımlanabilecek hızlandırma yaklaşımını ele alan Özçelik İ. (1984), yaklaşımın amacının bireyin kendi hızında ilerlemesini sağlamak olduğunu ifade ederken, okula erken başlatma, sınıf atlatma, bireysel ilerletme ve teleskopik sınıf uygulamaları ile hızlandırma programı uygulandığını belirtmiştir. Erken başlatma ve sınıf atlatma uygulamaları ile öğrencinin yükseköğretime geçişinin hızlanması nedeniyle ekonomik olduğunu ancak sosyal açıdan sorun oluşabileceği ve bazı noktalarda bilgi kopuklukları yaşanabileceğini belirten Özçelik İ. (1984), bireysel ilerletme ile öğrencinin yeteneklerine göre eğitimi sağlanırken, bilgileri kısa sürede kazandırma gayretinden dolayı özümseme sorunları yaşanabileceğini ifade etmiştir. Teleskopik sınıflarda yapılan eğitimlerde eğitimin yüksek okul düzeyinde yapıldığını ifade eden Özçelik İ. (1984), öğrencilerin sürekli etüt, kurs gibi takviyelerle hızlandırılmış eğitim aldıklarını, bunun da öğrenmede kopukluklara neden olabileceğini belirtmiştir.

Üstün zekalılar ve üstün yetenekliler konusunda beş dünya konferansının yapıldığını, bu konunun ülkeler tarafından çok ciddiye alınan bir konu olduğunu belirten Passow (1985), beş farklı ülkenin konu üzerindeki çalışmalarını ve yaklaşımlarını ele almış, dünyada üstün zekalıların eğitimi ile ilgili eşitlik üstünlük tartışmalarının devam etmekte olduğunu vurgulamıştır. ABD’de üstün zekalılar için sınıf ortamını zenginleştirme veya ayrı sınıf uygulamaları benimsenmiştir. Avusturalya da bölgesel yaklaşımlarla yetenek grupları, hızlandırma, zenginleştirme gibi değişik yaklaşımlar benimsenmiştir. Polonyo’da tüm çocukların eşit doğduğu varsayımı ile eşitlikçi hareket edildiğini bu nedenle üstün zekalı çocukların da diğer çocuklarla aynı eğitimi aldığını, modern okulların üstün zekalı çocukların da maximum gelişimi sağlayabilecek düzeyde olması gerektiği savunulmaktadır. İngiltere’de üstün zekalı çocukların eğitimi için öğretmen eğitimine çok önem verilmekte ve bu alanda çalışan öğretmenlere sürekli hizmet içi eğitim verilmektedir. İsrail’de ise çocukların okul sonrası zenginleştirme programları ile gelişimi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Görme Engelli Çocukların Eğitimi

Görme engelli çocukların eğitimi ile ilgili ülkemizdeki çalışmalar yetersiz bulunmakta, okul öncesinde hiçbir çalışma yapılmazken, ilk ve orta seviyede belli birkaç şehirde birkaç tane okul olduğu, bu okulların da yalnızca tam görme engeli olanlara yönelik olduğu, görme azlığı yaşayan bireylerin ihmal edildiği belirtilmektedir (Enç,1981; Özçelik,1983; Kaptan,1977).

Özçelik İ. (1983) ve Kaptan (1977) yazılarında dünyada bu konuyla ilgili pek çok eğitim olanağı sağlanmışken bizim ülkemizde bu konunun gündeme dahi gelmemesini eleştirmektedir. Görme engelli öğrencilerin eğitiminde görev alacak personelin özel eğitilmiş olması gerektiğini, eğitimleri için özel araç gerece ihtiyaç olduğunu, eğitimleri için ayrı program gerektiğini belirten Özçelik İ. (1983), bu gereksinimlerin hepsinde ciddi eksiklerimizin olduğunu vurgulamıştır. Özçelik İ. (1983), dünyada son yıllarda benimsenen kaynaştırma yaklaşımı ile öğrencilerin akranlarından ayrılmadan eğitim almasının sağlanmasının ülkemizde de değerlendirilmesinin ekonomik ve faydalı sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir.

Normal çocuklarda da rastlanan kelime bilmeme sorununun görme engelli çocuklarda daha fazla görülmesinin nedeninin görme engeli olan çocuğun kelimeleri algılamada diğer duyu organlarını kullanamaması olduğunu ifade eden Özçelik İ. (1983), çocuğun dokunamadığı, tadamadığı, kokusunu alamadığı nesneyi anlamlandırmakta güçlük çektiğini vurgulamıştır. Bu durumda görme engeli olan çocuğun başkalarının deneyimlerinden ve anlatımlarından faydalanarak kelime öğrenmeye çalıştığını belirten Özçelik İ. (1983), bu sorunun en aza indirilmesi için bu çocuklar için öğretimde somut materyaller kullanımının artırılması gerektiğini; açıklama, ek uyarıcılar ve bireysel etkinliklerle eğitimlerinin bireyselleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Yatılı okullarda öğrenim gören görme engelli çocukların eğitiminde görülen aksaklıkların tespiti, programın hedeflere ulaşma düzeyinin belirlenmesi, okullarda görevli personelin niteliği ve ihtiyaçlarının tespiti amacıyla yapılan araştırmada Enç (1981), özellikle bu okullara kabul ve yaş grupları nedeniyle sorunlar yaşandığını, kırsal bölgedeki görme engelli çocukların eğitimden yararlanmadığını, okulların izole bir eğitim vermesinin öğrencilerin sosyalleşmesi açısından olumsuz olduğunu, bu öğrenciler için bedensel etkinliklere yer verilmesini, okullara ayrılan bütçenin yetersiz olduğunu, okullarda öğrenciler için gerekli kabartmalı tahta, harita vb gibi araç gereçlerin çok eksik olduğunu eleştiren Enç (1981), bakanlığın bu konuda yasal ve ekonomik önlemler alması gerektiğini, hastanelerle iletişim halinde olarak öğrencilerin teşhis ve tedavilerinin yaptırılması gerektiğini ve görme engelliler için açılan okulların yaygınlaştırılması gerektiğini belirtmiştir.

Kaptan (1977)'a göre görme engelli çocukların eğitimi konusunda işe velilerin eğitilmesi ile başlanmalıdır. Velilerin çocuklarının ne gibi sosyal etkinlikler yapabileceği, ihtiyaç duyması halinde hangi kurumlardan yardım alabileceği konusunda eğitilmesinin çok önemli olduğunu, bu konuda bilgisiz olan velinin öğrencisine yardımının dokunamayacağını belirten Kaptan (1977), kör çocukların doğar doğmaz kaydedilerek eğitimlerine küçük yaşta başlanmasının doğru olacağını savunmaktadır. Kaptan (1977)'a bu çocuklar göre okul öncesi eğitime alınarak toplumun bir parçası olduğu hissettirilmeli, zihinsel ve duygusal gelişimi desteklenmelidir.

İşitme Engelli Çocukların Eğitimi

İşitme engelli çocukların eğitimi konusunda yazılan yazılarda çocukların işitme probleminin teşhisi ve hastanelerle ortak bir tedavi planının oluşturularak devam ettirilmesi, tedavi ve eğitim sürecine erken yaşta başlanması, sağlıklar okullarının yaygınlaştırılması, çocuklara eğitim verecek ve rehberlik edecek personel yetiştirilmesi, anne babaların çocuklarının eğitimi ile ilgili eğitilmesi başlıkları öne çıkmaktadır.

Gürhan, Cura , & Kardelen (1981)'in yaptığı çalışmada Ege üniversitesi bünyesinde açılan pilot anaokulunda sağır ve dilsiz çocukların kendisi ile aynı durumdaki çocuklarla eğitim görerek yalnızlıktan kurtulup hayal gücünü geliştirmesi, uyumunu kolaylaştırması ve eğitilmesini sağlamak amaçlanmış, grup eğitimleri ve bireysel çalışmalarla eğitilen çocukların ilkokulda normal çocuklarla uyum problemi yaşamadıkları görülmüştür. Sağır ve dilsiz çocukların erken yaşta tespit edilerek eğitime başlatılmasının, işitme cihazı kullanımına alıştırılmasının çok önemli olduğunu vurgulayan (Gürhan, Cura , & Kardelen (1981), sabır isteyen bu iş sonucunda bireylerin topluma kazandırılmasının eğitimciler için en kıymetli hediye olacağını belirtmişlerdir.

Çiftçi, Tepecik, Erdim , Başağaç, & Gürsel (1981)'in çalışmasında ise Eskişehir rehberlik ve araştırma merkezi önderliğinde Tıp fakültesi KBB bölümünün desteği ile öğrencilerin işitme duyarlılığının ne düzeyde olduğu araştırılmış, araştırma sonucuna göre öğrencilerin çoğunluğunun özrüne farkında olmadığı olanların ise durumu ciddiye almadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre öğrencilerin her öğretim yılı başında sağlık kontrolünden geçirilmesi, okullarda okul doktoru bulundurulması için gerekli yasal çalışma başlatılması, özürlerin erken tespit ve tedavisinin yapılmasına özen gösterilmesi önerilmiştir.

İşitme engelli çocuğun eğitimine altıncı aydan itibaren başlanması ve ailelerin çocukların konuşma öğrenmesi için gerekli uygun ortamı oluşturmasının önemine dikkat çeken Tüfekçioğlu (1981), sensory-neural olarak isimlendirilen bir işitme özrüne bu çalışmaların yapılması ile çocukların konuşabildiklerini ifade etmiştir. Engelli bireylerin eğitiminde en önemli gelişmenin akustik yaklaşım olduğunu ifade eden Tüfekçioğlu (1981), akustik yaklaşıma göre işitme engelli çocukların dil öğrenme kapasitelerinin normal çocuklarla aynı olduğunu aynı yaşantılar sağlanırsa aynı öğrenmeyi gerçekleştirebileceklerini belirtmiştir.

Bireyin yaşamının neredeyse tamamını etkileyen bir konuşma bozukluğu olan kekemeliğin oluşum ve tedavi yöntemlerini kuramsal olarak açıklayan Özçelik (1984) ise anne babaların çocuğun konuşma gelişimi konusunda sabırlı ve anlayışlı davranarak çocuklarını konuşmaya özendirmeleri ve problemin çözümü için uzman desteğine başvurmaları gerektiğini; öğretmenlerin ise kekeme çocukların özürlerine dikkat çeken davranışlardan kaçınarak sınıfta çocuğu kabul edici ortam oluşturması ve aile, uzman, okul desteği ilişkisine destek vermesi gerektiğini; akran gruplarının da arkadaşlarına hoşgörülü ve davranması gerektiğini belirtmiştir.

İşitme engelli çocukların anasınıflarında eğitim gördükten sonra normal sınıflarda eğitim görmesi gerektiğini savunan Akdağ (1981), ülkemizde bu konuda yapılan araştırmanın olmamasından hareketle yaptığı çalışmada işitme engeli bulunan çocukların anasınıfında okuduktan sonra normal öğretime katılmasının mümkün olup olamayacağını ve bu öğrencilerin okul öncesinde nasıl eğitilip sonrasında normal okullarda nasıl destekleneceğini araştırmıştır. 10 öğrenci ile yapılan çalışmanın bulgularına göre normal sınıflarda öğrenime alınan işitme engelli çocukların uyum problemi yaşamadıkları, etkinliklere katılarak akranları gibi öğrenebildikleri görülmüştür. Akdağ (1981)'e göre bu uygulamaların yaygınlaştırılması halinde işitme engelli öğrencilerin eğitime ulaşma imkanları genişleyecektir.

Okulöncesi dönemde eğitime başlayabilen çocukların okuma yazmayı öğrenebildiklerini ifade eden Keser & Beder (1981), bu konuda halkın eğitilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sağlık kuruluşları ile işbirliği yapılarak çocukların işitme durumunun aralıklarla kontrol edilmesinin ve tedavinin sağlanmasının önemine değinen Keser & Beder (1981), işitme engelli çocukların eğitimi için özel kanun çıkarılması gerektiğini, okullarda bu öğrencilerle ilgilenecek onlara rehberlik edecek personelin bulundurulması gerektiğini ve normal sınıflarda eğitim görecekt işitme engelli öğrenciler için programların gözden geçirilmesinin gerektiğini belirtmiştir.

Ülkemizde önce sınıf sonra okul açılarak başlanan sağırılar eğitiminin kurumsal yapısının da incelendiği yazısında Gültaş (1978), eğitilmiş eğitimcilerle yapılan eğitim sonucunda bu bireylerin toplumdaki başarılı olabileceğini vurgulamış; sağırılar okullarında rehberlik, teftiş ve öğretim faaliyetlerinin zaman zaman eğitilmiş görevli olmadığı için aksadığını belirterek bu konuda en önemli görevin bu bireylere sevgi ile yaklaşarak eğitimlerinin tamamlanmasını ve hayata kazandırılmasını sağlamak olarak öğretmenlere düşüğünü belirtmiştir.

Suç Karışmış veya Hükümlü Çocukların Durumu

Ülkemizdeki hükümlü çocukların toplumsal koşullarını ve suç çeşitlerini betimlemek amacıyla yapılan çalışmanın bulgularına göre hükümlü çocukların çoğunlukla köyde doğup yakın zamanda kente taşındıkları, kalabalık ve baskıcı ailelerde yetiştikleri, ilkokulu tamamlamadıkları ve olumsuz çevre koşullarında yaşadıkları ve çalışmak zorunda oldukları görülmüştür. Çocukların işledikleri suçlar arasında kan davası sonucu adam öldürme, cinsel suçlar ve hırsızlığın başı çektiğini belirten Uluğtekin (1981), bu suçların sebeplerinin kan davalarında ailenin öldürmeye teşvik etmesi, bastırma ve cinsel eğitim eksikliği nedeniyle işlenen suçlar ve maddi imkansızlıklar nedeniyle çalmaya yönelme olduğunu ifade etmiştir. Uluğtekin (1981)'e göre suç oranlarının azaltılmasında eğitim ile önleyici tedbirler ve ıslah çalışmaları faydalı olacaktır.

Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Eğitimi ile İlgili Personel Sorunları

Özel eğitime muhtaç çocukların eğitimi için ilk adımın özür gruplarının ihtiyaçlarına uygun eğitim personeli yetiştirmek olduğunu ifade eden Çağlar (1979), ülkemizde bu amaçla yapılan çalışmaları aktardıktan sonra bu konuda kendi önerilerini dile getirmiştir. Çağlar

(1979)'ın sunduğu önerilerden kısa vadeli personel yetiştirme olarak adlandırdığı plana göre yükseköğretim ve üniversitelerle işbirliği yaparak işbaşındaki personele kurslar açılması ön görülmektedir. Çağlar'ın uzun vadeli personel yetiştirme planında ise en az 2 yıl görev yapmış istekli öğretmenler seçilerek eğitim enstitülerinde özel olarak yetiştirmelerini sağlamak, eğitim fakültelerinde özel bölüm açmak, psikoloji bölümlerinde psikolog, danışman ve rehber yetiştirmelerini sağlamak, kız meslek liselerinde gerekli bilgi ve becerileri vererek öğretmen yardımcılarını yetiştirmek gibi önerilerde bulunmaktadır. Çağlar önerilerini Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Sertifikasyon Programı Yönetmeliği'ni tam metin olarak vererek temellendirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

1976-1986 yılları arasında Çağdaş Eğitim Dergisi'ne yansıyan özel eğitim ile ilgili 37 yazı ve makale incelendiğinde yazıların çocukların teşhis sorunlarının önemine dikkat çektiği, yanlış teşhislerin toplumsal sorunların yanında çocuk ve ailede ek problemlere yol açabileceği vurgulanmıştır. Uzman kişilerce ve güvenilirliği ispatlanmış testlerle özel eğitim ihtiyacı tespit edilen çocukların yine özel yetiştirilmiş personellerce eğitilmesi, gerektiğinde ayrı okul veya sınıflarda eğitim görmeleri sağlanırken gerektiğinde de kaynaştırma uygulamaları ile akranlarından ayrılmadan eğitilmesi gerektiği belirtilmekte, ancak bu konuda atılan adımlar ve yapılan uygulamalar yetersiz görülmektedir. Dünyada ile birlikte geç de olsa ülkemizde de özel eğitime verilen önemin yeni yeni anlaşıldığının ifade edildiği yazılarda yazarlar konu ile ilgili yapılan çalışmaların hız kazanması, gerekli ve yeterli tedbirlerin alınmasında gecikme yaşanmaması için yetkililere çağrıda bulunmaktadır.

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin eğitim alanında gelişmişlik düzeyinin tüm bireylerine eşit eğitim imkanları sunması olduğu ve eğitime erişme hakkının anayasal bir hak olmasından hareketle eğitim tarihimizin 1976-1986 yılları arasını kapsayan döneminde özel eğitim sorunlarının günümüz bakış açısı ile değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Araştırma Çağdaş Eğitim Dergisi'nin on bir yıllık dönemini kapsamaması nedeniyle sınırlı kalmıştır. Sonraki yapılacak araştırmalarda derginin yayımlandığı 37 yıllık sürenin tamamı detaylı bir biçimde incelenebilir ya da özel eğitim konusunun süreli yayınlara yansımaları farklı zaman aralıklarında farklı dergilerde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akdağ, H. (1981). İşitme Özürlü Çocukların Normal İlkokullara Hazırlanış Yöntemleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 12-16.
- Akyüz, Y. (2020). *Türk Eğitim Tarihi* (33.baskı b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çağlar, D. (1976). Eğitilebilir Geri Zekalı Çocukların Derinliğine Teşhisinde Uygulanan Yöntemler. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(4), 12-18.
- Çağlar, D. (1976). Geri Zekalı Çocukların Teşhisi Sorunu. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(3), 15-20.
- Çağlar, D. (1977). Okulda Başarısız Olan Üstün Zekalı Çocuklar. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(10), 9-14.
- Çağlar, D. (1977). Üstün Zekalı Çocukların Seçimi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(16), 9-15.
- Çağlar, D. (1978). Üstün zekalı Çocukların Eğitim ve Öğretimi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(19), 8-17.

- Çağlar, D. (1979). 1979 Çocuk Yılında Türkiye’de Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Eğitim Personeli Sorunu. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(31), 18-27.
- Çağlar, D. (1979). 1979 Çocuk Yılında Türkiyemizde Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Durumu. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(30), 8-14.
- Çağlar, D. (1979). Geri Zekâlı Çocukların Sosyal Bütünleşmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(33), 7-16.
- Çağlar, D. (1981). Özel Eğitimde Eğitilebilir Geri Zekalı Çocukların Teşhis Sorunları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 29-33.
- Çağlar, D. (1982). 1981 Sakatlar Yılında Türkiye’de Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Durumu ve Sorunları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(70), 9-13.
- Çağlar, D. (1982). Anayasa ve Özel Eğitim. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(66), 11-12.
- Çağlar, D. (1986). Üstün Zekalı Çocuklar. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(115), 12-18.
- Çiftçi, H., Tepecik, M., Erdim, E., Başağaç, N., & Gürsel, O. (1981). Eskişehir İlk ve Orta Dereceli Okullarında İşitme Özürlüleri Taraması. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 17-22.
- Eke, K. (1986). Teknik Öğretimde Üstün Zekalı ve Kabiliyetli Öğrenciler. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(117), 25-27.
- Enç, M. (1981). Görme Özürlülerin Eğitim Sorunları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 48-52.
- Enç, M. (1982). Talihsiz Özel Eğitim. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(71), 3-5.
- Eripek, S. (1979). Eğitilebilir Geri Zekalı Çocuklar İçin İş Okulları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(38), 3-5.
- Güçlü, M., & Şanal, M. (2005). 1950 ve 1960 Yılları Arasında Türkiye’de Süreli Yayınlarla Yansıyan Eğitim Sorunları:Eğitim Dergisi Örneği. *Turkish Studies*, 10(15), 451-470.
- Gültaş, M. (1978). Sağırlar Okulunun Önemi Eğitimde Görülen Aksaklıklar. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(29), 31-34.
- Gürhan, Ö., Cura, O., & Kardelen, F. (1981). Sağır ve Dilsizlik Eğitimi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 45-47.
- Kaptan, S. (1977). Görmeyen Çocuklar İçin Neler Yapmalıyız? *Çağdaş Eğitim Dergisi*(13), 12-15.
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Keser, R., & Beder, E. (1981). İşitme Özürü Nedenleri ve İşitme Özürlü Çocuklarda Eğitim Sorunları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 42-44.
- MEB. (2006). Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Ocak 2020 tarihinde http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/10111011_ozel_egitim_kanun_hukmunda_kararname.pdf adresinden alındı
- Özçelik, İ. (1983). Görme Özürlü Bireylerdeki Sözcülük Sorunu Üzerine. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(77), 17-18.
- Özçelik, İ. (1983). Özürlü Çocukların Kaynaştırılması. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(84), 7-10.
- Özçelik, İ. (1983). Sakatlar Haftası ve Görme Özürlüler. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(78), 26-29.
- Özçelik, İ. (1984). Engelli Çocuklar Sorunu. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(90), 21-22.

- Özçelik, İ. (1984). Psikososyal Bağlamda Kekemelik. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(91), 16-22.
- Özçelik, İ. (1984). Üstün Zekalı Çocuklara Uygulanan Hızlandırma. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(86), 3-7.
- Özçelik, İ. (1985). Zihinsel Özürlü Çocukların Rehabilitasyonu. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(101), 14-15.
- Özçelik, İ. (1986). Neden Özel Eğitim Sosyolojisi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(113), 16-19.
- Özyüksel, S. (1981). Sakatlar Yılı Sona Ererken. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 1-2.
- Passow, A. H. (1985). Üstün Zekalıların Eğitimi. *Dergi Makalesi*(96), 21-23. (İ. Özçelik, Çev.) *Çağdaş Eğitim Dergisi*.
- Solar, A. (1986). Özürlü Gençliğin Sorunları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(107), 17.
- Şaylı, B. S., & Matoğlu, N. (1981). Ankara Rehberlik ve Araştırma Merkezi(Aram) Bireysel Rehberlik Bölümünde İncelenen Vakaların Eğitim Öğretim, Sağlık ve Sosyoekonomik Yönden Değerlendirilmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 7-11.
- Temel, S., Şen, Ş., & Yılmaz, A. (2014). Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme İle İlgili Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(2), 565-580.
- Tuncer, M. (2020). Nicel Araştırma Desenleri. B. Oral, & A. Çoban (Dü) içinde, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi. Ocak 31, 2020 tarihinde alındı
- Tüfekçioğlu, Ü. (1981). İşitme Engelli Çocukların Okul Öncesi Eğitim Çalışmaları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 23.
- Uluğtekin, S. (1981). Hükümlü Çocuğun Toplumsal Kökeni ve Suç Türü. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(60), 34-37.
- Yılmaz, E. E. (2011, Nisan). İş ve Düşünce Dergisinde Eğitim Sorunları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Zaimoğlu, Z. (1977). Geri Zekalı Çocuklar Sorunumuz. *Çağdaş Eğitim Dergisi*(10), 18-21.

ACTIVE LEARNING REVISITED: A META-THEMATIC ANALYSIS OF ITS EFFECTS

Dr. Yunus DOĞAN¹, Assoc. Prof. Dr. Veli BATDI², Kübra ÇOBAN³

¹Firat University School of Foreign Languages, Elazığ/Turkey

ORCID: ID/ 0000-0002-5038-3404,

²Gaziantep University, Gaziantep Education Faculty, Department of Curriculum and Instruction, Gaziantep/Turkey

ORCID: ID/ 0000-0002-7402-3251,

³Kilis 7 Aralık University, Muallim Rifat Education Faculty, Master's Student, Kilis/Turkey

Abstract

Active learning is a teaching technique based on collaborative problem solving in which students are activated at the learning level, and learn by doing and experiencing. This study aimed to determine the effect of using active learning method in the teaching process on learning. For this purpose, we tried to obtain general results by conducting a meta-thematic analysis of various qualitative studies. There are several reviews and meta-analysis on active learning in the relevant literature, however, we have not encountered a qualitative research synthesis in this respect. Thus, it is believed that the present study will make a contribution in this sense. In this context, five national qualitative studies on active learning in YÖK National Thesis Center conducted between 2011-2019 were reached. Three of the five studies that are used while collecting the data are doctoral dissertations and two are master's theses. Document analysis, a qualitative research method, was used while examining the effectiveness of the active learning method in the teaching process. As a result of the analysis, the contribution of the active learning method to making the lesson enjoyable and to the cognitive dimension was revealed. In addition, according to the results of the research, it was found that the active learning method increases the success of the course and increases the interest in the course during the teaching process.

Key Words: active learning, achievement, meta-thematic analysis, thematic analysis

INTRODUCTION

Together with the constructivist approach, there have been some changes in both learners' and teachers' roles. Foremost among these are the inclusion of learners into the learning process and enabling them to learn by doing and experiencing, while teachers guide them in line with the structured goals. Thus, this has accompanied some novel teaching-learning methods. One salient method in this sense has been the active learning method. The main aim of this student-centered instructional method is to enable learner to recognize his/her own learning style and strategies and to teach how to learn (Günter, Demir & Güner, 2011). In traditional instruction, the teacher lectures and the student listens; it is difficult to come across asking questions, evaluation, and correcting feedback. It is also difficult to see activities in the lesson; and disciplining students, direct instruction and memorization are at the forefront. Active learning, on the other hand, enables the student to activate learning in the light of the information they pass through their mental filters based on their own experiences. Active learning positively affects the knowledge, skills and attitudes that are desired to be acquired by students. Learning ability is variable, not fixed, according to active learning (Açıkgöz, 2007). Since traditional teaching is mostly based on narration technique, it is inadequate to gain high-level skills because it activates the teacher. However, in active learning, the student can gain high-level

thinking skills. According to Şahinel (2003), since active learning is a student-centered method, it enables the student to follow their own learning. By watching his own learning, the student knows where his / her faulty learning is. They develop attitudes such as reasoning, problem solving, asking questions, and expressing opinions. The student achieves his goal and sets new goals. Students are happy while learning, they get pleasure, and their self-confidence increases. Students' ability to think differently develops (Duran, 2009). The individual who learns with the active learning technique remembers more of what he has read, establishes a connection between old knowledge and new knowledge, listens and is willing to participate in the lesson, manages his study time well, knows his own learning style, and can organize his study habits accordingly. According to Saban (2004), different models, methods and techniques used in a learning teaching process are ways for learning to take place. For this reason, there is not just one teaching method for lessons and subjects that can be used at any time and in any situation. Because, when applying a single teaching model, it may change according to the objectives of a lesson, the person teaching and the characteristics of the students (Güçlü, 2007). When using active learning, the teacher should set individual goals by taking into account the interests and individual characteristics of the students and should be able to motivate students by appreciating their individual efforts. According to Açıkgöz (2002), the usefulness of the environment while implementing active learning is closely related to the fulfillment of the prerequisites for active learning. These conditions are the instruction that regulates the student's own self, which regulates the decisions he / she makes in the learning process, and drives students to use mental activities.

The first of these conditions is that the student discovers how he learns, what he cannot learn while discovering this, and what method is suitable for him/her. The second condition can be said to be pushing his/her mental capacity. The second condition is an indicator of how the student looks at and deals with the subject (Koç, 2011). In the classroom where active learning technique is used, students communicate with each other, cooperate, and activities are organized with different seating arrangements within groups. The teacher helps, if necessary, while having students implement the pre-planned activities. In this way, students both learn and produce, evaluate, know their responsibilities, and have the opportunity to discover themselves. Five features stand out in classrooms where active learning technique is used: trust, energy, self-control, belonging to the group, sensitivity (Kılınç, 2015). Thanks to cooperation in an active learning environment, positive commitment can be realized in the classroom, so that students see that individual effort is not beneficial, their success is the success of the group; they learn to empathize, and this can help students who cannot adapt in the classroom to coalesce. Since the active learning practice provides students with a task such as taking the responsibility of their learning and working together as a group outside school, the parents' opinion in this regard is also important for the success of the lesson. For this reason, parental gatherings especially in the first period of transition to active learning should be organized, and it is beneficial to inform the families about the activities to be carried out. Families should be given information on how to help children (Aydede & Kesercioğlu, 2010). While teaching with active learning technique, some issues should be taken into consideration in terms of the characteristics of the student, the design of the learning environment and the curriculum (Martyn, 2007; Slavin, 2003; Saban, 2005). These issues are to consider the level of readiness of students, to keep students' interests and attention active at the beginning and at the end of the process, to inform students about the objectives, to streamline the lesson, to use materials that can give an idea about the expression and meaning, to bridge the old and new information by making corrections, to provide feedback to the performances (Maden, 2013). In addition to these, active learning has advantages as well as disadvantages. Clicks may appear, students may want to be with their peer group, so some students may find it difficult to be included in the group. It may be difficult to apply in classes with a large number of students. Some students

may try to put pressure on the group. Sufficient material may not be provided. If appropriate activities are not carried out according to the developmental tasks of the children, errors in learning may occur. In the active learning approach, many activities are used in the course. Some of these techniques are: question tour, card matching, cornering, brainstorming, learning gallery, showing cards, case study, metaphor system, working with newspapers and magazines, concept maps, educational games.

The Purpose and Importance of the Study

In traditional teaching methods, the student was passive and the teacher was the person who gave the information. After the 1970s, it was thought that the traditional method was not effective enough to improve student achievement (Dewey, Pestalozzi, and Rousseau, etc.), and that it was not exploring the learning abilities that students can use in real life (Yıldız, 2015). In other words, students learn information not as given to them, but as they form it in their minds (Akşid & Şahin, 2011). As a result, the student's processing and learning of the information given was started to be emphasized. In addition, the attitude of the student to the lesson has become an important factor as it has a positive effect on his/her success.

According to Tavşancıl (2005), attitudes are slowly taking shape as a result of new knowledge and experiences. (Kuşdemir, Ay & Tüysüz, 2013). For this reason, it is emphasized that the lessons should be organized in line with the interests and needs of the student. In this regard, the present study aimed to investigate participant views in qualitative studies conducted in national relevant literature with the idea that active learning has a positive effect on student achievement. In the literature, many studies have been found within the framework of active learning approach, but there is no study conducted with meta-thematic analysis. In this respect, it is important to contribute to the field. This research is also important in terms of making the active learner enjoyable and contributing to the literature within the scope of its contribution to the cognitive dimension. The following research questions are to be addressed in this study:

1. Does the active learning method have an increasing effect on student success?
2. Does the active learning method contribute to making the lesson enjoyable?
3. Does the active learning method contribute to the cognitive dimension?

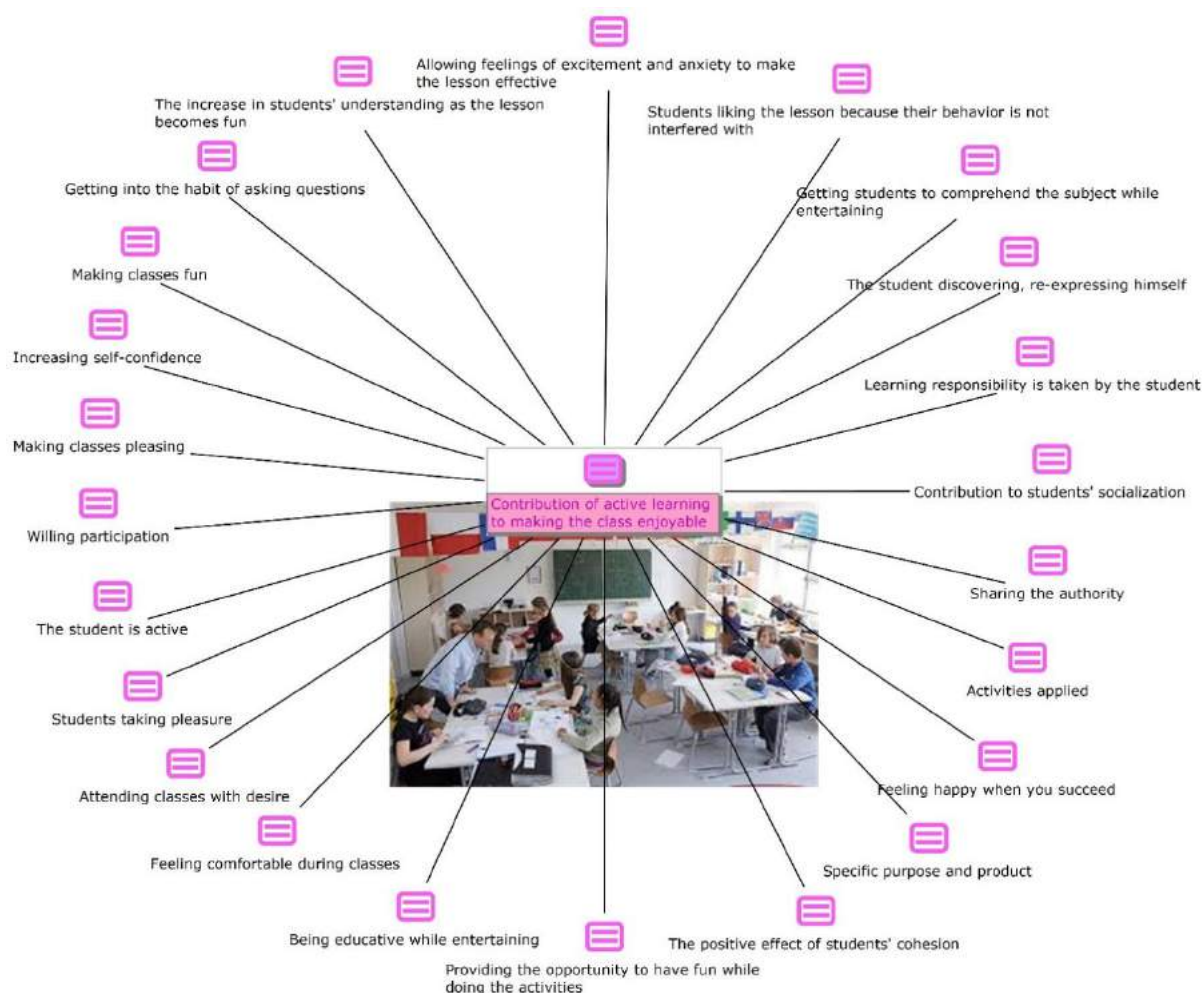
METHOD

Meta-thematic analysis was determined as the suitable method to identify the the effect of using active learning method in the teaching process on learning within the relevant literature. Meta-thematic analysis can be defined as a method, based on document analysis including a verbal analysis process, of combining qualitative findings of studies by creating themes and codes (Batdı, 2019, 2020). In this context, from five qualitative studies, the opinions of the participants were obtained within the framework of document analysis. For this purpose, the national literature (YÖK database) has been scanned. While the YÖK database was scanned for the studies, theses were coded with thesis numbers (eg 280654) by giving the page number from which the code was taken (eg 280654, p.110). The sample of the study is limited to master's and doctoral theses published between 2011-2018, which are allowed to access within the national thesis center database. After coding, content analysis was performed and codes and themes were obtained from the studies, and they were gathered under two themes (making the lesson enjoyable and cognitive dimension) related to active learning.

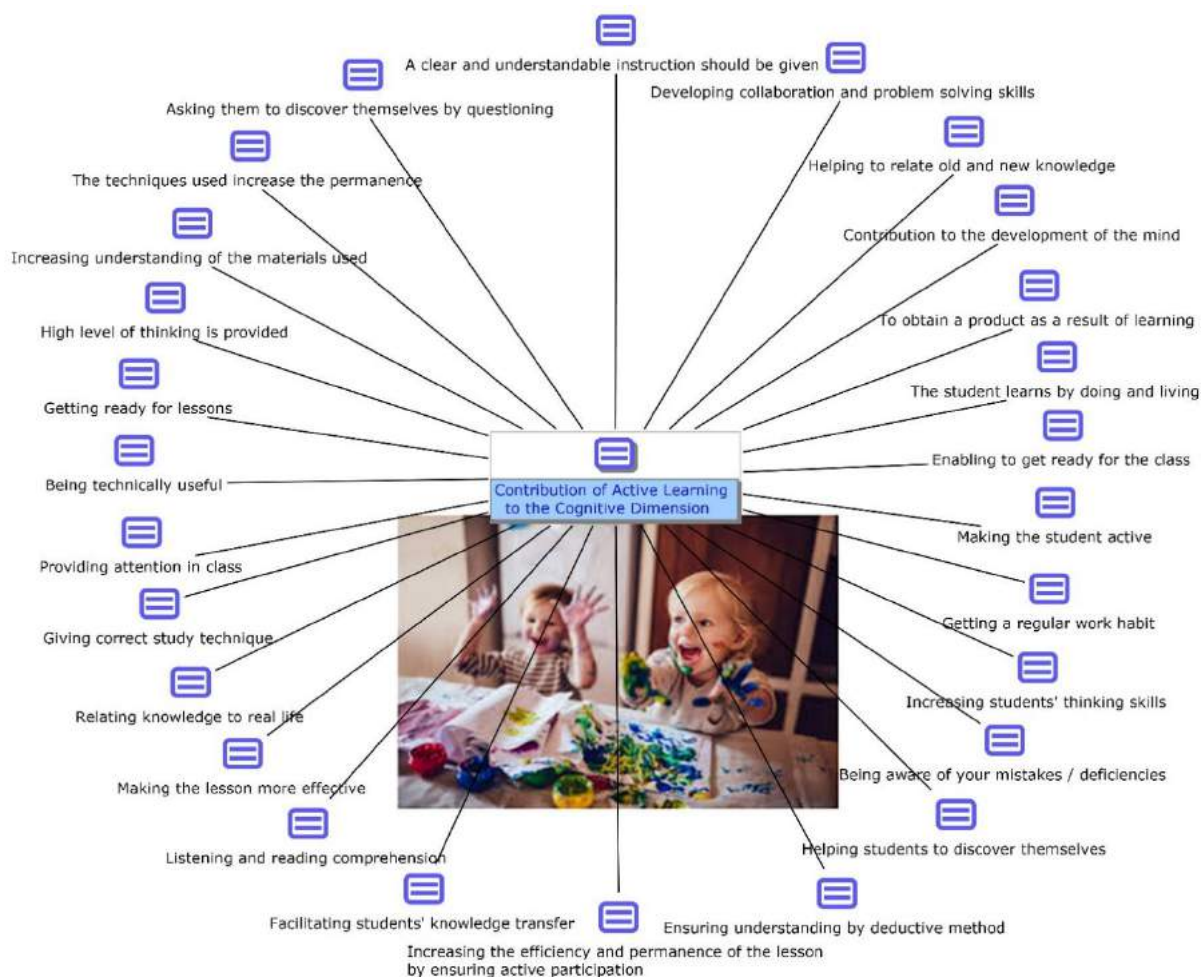
FINDINGS

In this study, meta-thematic analysis was conducted. The themes and codes and models obtained from the analysis are given. Relevant codes are grouped under two themes and presented in two models. (Figures 1, 2). These theme titles are presented below as the contribution of active learning to making the class enjoyable (Figure 1) and its contribution to the cognitive dimension (Figure 2).

Figure 1. Contribution of active learning to making the class enjoyable

In Figure 1, it is understood that the students are pleased to freely express themselves, and they enjoy attending classes in groups. Some of the codes related to the contribution of active learning to making the class enjoyable are as follow: from the study coded as 531165, p.104 “*I liked to study like this because the teacher didn't get angry with me for talking to my friends.*”, and from the study coded as 280654, p.110 “*...With these techniques, we grasped the text better because we liked the game more, and we found the answers to the questions together. Worry and excitement were mixed. Everybody was dealing with something, somebody was putting an opinion forward, we were commenting.*” When the participants’ relevant views are evaluated, it can be said that the students find pleasure in learning, are happy to take responsibility and their self-confidence has increased. Figure 2 displays the codes related to the the contribution of active learning to the cognitive dimension theme:

Figure 2. Contribution of Active Learning to the Cognitive Dimension

In Figure 2, It can be said that the active learning method has a positive effect on students' ability to encode information better, increase their thinking skills, and associate previous knowledge with new information. Some of the codes related to the contribution of active learning to the cognitive dimension are as follow: from the study coded as 526208, p.22 ... “ *I try to guide them to reach information instead of giving information directly so that they understand why they have learned the subject and what the information will do in their daily lives.* ” From the study coded as 280654, p.111... “*These materials made it easier for us to find the subject, the main thought and the auxiliary thought, developed it and made it possible for us to understand better.*” And from the study coded as 52776, p.45 ... “ *When our teacher or our friends told something, I realized that if there was something I learned about this topic before, I understood the things I learned more easily.*” These sentences are the sentences that allowed the codes to be created. According to these expressions, it can be said that active learning also activates students' learning at a cognitive level, and increases attention and permanence in the course because students are active.

DISCUSSION and CONCLUSION

Active learning is a method that puts the student in the center, activates the student rather than passively listening to a lecturing teacher (Faust & Paulson, 1998), and casts a guiding role on teacher in the learning process. It also gives students the task of taking their own responsibility. One of the results of this study is the contribution of active learning to making the classes enjoyable. It can be understood that the students feel happier while studying and develop a

positive attitude towards the lesson with the activities applied. Kılıç (2006) reports that the applied activities are interesting for students and increase their attention span. In addition to these, he states that the participation of students in the lesson also increased. In Kandemir (2017)'s research, the students had panic and fear feelings while studying in the first few weeks, and in the following weeks these feelings were replaced by happiness as the students got used to the techniques. The author also states that the course was fluent for the students and they wanted to teach with active learning method. In addition to these, we can mention that the active learning approach contributes to the cognitive dimension of the students in the present study. While traditional education could not aim to reach the level of knowledge and comprehension from the cognitive domains of the students, active learning was able to aim at the higher level cognitive domain (application, analysis, synthesis, evaluation). According to Uysal (2007), the active learning method teaches the student to reach and use the information after interpreting it according to himself/herself, rather than presenting the information. Based on this, it is seen that active learning enables learning by adding something from ourselves rather than taking the information as it is, that is, it makes learning away from rote learning, enables critical thinking, and raises productive individuals. Students reach the information themselves in active learning, students can increase the retention of information by associating it with their lives. Aksu (2005) mentions that active learning increases permanence compared to traditional teaching. In their research, Demirkan and Saraçoğlu (2016) concluded that the techniques that teachers will use in their lessons ensure the permanence of the course, ensure the active participation of the student in the lesson, the lesson is intriguing; and motivating towards the lesson and the understanding of empathy in the students have developed. The present study and various studies show that active learning can be used as a method that increases the success of the lesson and increases the interest in the lesson. It has been concluded that active learning is quite effective in terms of increasing student success (Hartikainen, Rintala, Pylvas & Nokelainen, 2019). Based on this, it may be beneficial for teachers to use the active learning method as often as possible. When using the active learning method, attention should be paid to choosing an activity appropriate for the classroom environment and the age of the class. It is stated that students who are taught with active learning method find the lesson more enjoyable. Based on this, active learning can be used as a tool in teaching the lesson as well as in popularizing the lesson. One of the advantages of the active learning method is to teach students how to work in collaboration. Thus, active learning activities can be used to create a positive climate in the classroom. It is further stated that active learning is beneficial in achieving permanence (Hsieh, 2013). It can be used while teaching Abstract lessons such as Mathematics and Science (Michael, 2006; Prince, 2004). Introductory and in-service training can be provided for all levels of schooling in order to popularize active learning. While the present study examined the effect of active learning on student achievement, further studies can be conducted about how useful various active learning activities used are.

REFERENCES

- Açıkgöz, Ü, K. (2007). *Aktif Öğrenme*. İzmir: Biliş Yayıncılık.
- Aksu, H. H. (2005). *İlköğretim de aktif öğrenme modeli ile geometri öğretiminin başarıya, Kalıcılığa, tutuma ve geometrik düşünme düzeyine etkisi*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Akşid, F. ve Şahin, C. (2011). Coğrafya öğretiminde aktif öğrenmenin akademik başarı ve tutum üzerine etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 1-26.
- *Aytaç, T. (2011). *Aktif öğrenme tekniklerinin dinleme becerisi üzerindeki etkileri*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Batdı, V. (2019). Meta-tematik analiz. V. Batdı (Ed.), *Meta-tematik analiz: Örnek uygulamalar içinde*. (s. 10-76). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Batdı, V. (2020). *Meta-thematic analysis in research process*. Ankara: Anı Publication.
- *Bulut, A. (2018). *7. sınıf Türkçe dersinde uygulanan aktif öğrenme modelinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkileri*. Doktora tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- *Ceylaner, S. (2018). *Eğitim fakültesi öğretim üyelerinin ve fen bilgisi öğretmenlerinin aktif öğrenme uygulamalarına yönelik görüşlerinin karşılaştırmalı incelemesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Demirkan, Ö. ve Saraçoğlu, G. (2016). Anadolu Lisesi öğretmenlerinin derslerde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin görüşleri. *The Journal of International Lingual, Social And Educational Sciences*, 2(1), 1-11.
- Duran, F. (2009). *Altıncı sınıf matematik dersi ondalık sayılar konusunun aktif öğrenme teknikleri ile öğretimin öğrenci başarısına ve kalıcılığına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Faust, J.L., & Paulson, D.R. (1998). Active Learning in the College Classroom. *Journal on Excellence in College Teaching*, 9 (2), 3-24.
- Güçlü, E. (2007). *Sınıf yönetiminde aktif öğrenme tekniklerinin öğrenci başarısındaki ve tutumundaki önemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günter, T., Demir, O.E. ve Güner, A.T. (2011). Meslek yüksek okullarında temel kimya dersi için bilgisayar destekli aktif öğrenme yönetiminin önemi. *Journal Of Higher Education and Science*, 1(3), 170-176. DIO:10.5961/jhes.2011.02.
- Hartikainen, S., Rintala, H., Pylvas, L., & Nokelainen, P. (2019). The Concept of Active Learning and the Measurement of Learning Outcomes: A Review of Research in Engineering Higher Education. *Education Sciences*, 9, 276. <https://doi.org/10.3390/educsci9040276>
- Hsieh, C-T. (2013). *Active Learning: Review of Evidence and Examples*. 31 International Conference on Biomechanics in Sports (2013).
- *İl, İ. (2018). *Aktif öğrenme yönteminin 5.sınıf öğrencilerinin sözlü iletişim becerilerine (Konuşma-dinleme) etkisi ve öğrencilerin aktif öğrenme uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- *Kalaycıoğlu, Ş. G. *Aktif öğrenmeye dayalı etkinliklerin viyola öğrencilerinin performans başarıları, motivasyon düzeyleri ve derse yönelik görüşlerine etkisi*. Doktora tezi. İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kandemir, M. A. (2017). *İlkokul dördüncü sınıf fen bilimleri dersinde aktif öğrenme yaklaşımı doğrultusunda jigsaw 2 tekniğini kullanmanın akademik başarı ve kalıcılık üzerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Kılıç, Ö. (2006). *Aktif öğrenme tekniklerinin İngilizce dil bilgisi kurallarını uygulama becerisi üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kılınç, K. (2015). *Aktif öğrenme tekniklerinin 4.sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerisine ve dinlemeye yönelik tutumlarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kuşdemir, M., Ay, Y. ve Tüysüz, C. (2013). Probleme dayalı öğrenmenin 10. sınıf "Karışım" ünitesinde öğrenci başarısı, tutum ve motivasyona etkisinin İncelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 7(2), 195-224

- Maden, S. (2013). Temel Dil Becerileri Eğitiminde Kullanılabilecek Aktif Öğrenme Öğretimsel İş/Taktikleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(2), 20-35.
- Michael, J. (2006). Where's the evidence that active learning works? *Advances in Physiology Education*, 30, 159-167
- Özer, M. (2019). *Fen eğitimde argümantasyon temelli öğretimin etkililiği: Meta- analiz çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231.
- Uysal, H. (2007). *Öğrenme stratejileri ve yeni ilköğretim programı 4. Ve 5. sınıflarda öğrenme stratejisi (aktif öğrenme) Yozgat ili uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Niğde.
- Yıldız, N. (2015) Aktif öğrenme yönteminin altıncı sınıf öğrencilerinin yazma becerilerine etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(5), 59-73.

**BİLGİ İŞLEMSEL DÜŞÜNME BECERİLERİNİN FEN ÖĞRETİMİNE
ENTEGRASYONU HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ**

***TEACHER OPINIONS ON INTEGRATION OF INFORMATION PROCESSING
SKILLS INTO SCIENCE EDUCATION***

Ayşe ARSLANHAN¹, Doç. Dr. Hüseyin ARTUN²

¹ Ministry of Education, Teacher,
Batman, Turkey,
ORCID:ID/0000-0002-3373-7493

² Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Primary Education,
Van, Turkey,
ORCID:ID/0000-0002-8496-918X

Abstract

The purpose of this research; It is the determination of the opinions of science teachers about the integration of computational thinking skills into science teaching. The research was conducted with qualitative research methods. The sample of the study consists of three Science teachers who apply their computational thinking skills in science teaching and participate in the code week activities. Criterion sampling, one of the purposeful sampling types, was used in the selection of participants. The data were collected with a semi-structured interview form. The interview form consisted of five questions. The interviews with the participants lasted between 45-60 minutes. The interviews with the participants were carried out using online communication tools in the light of the COVID-19 pandemic measures. In the study, the data were subjected to descriptive analysis and content analysis in order to express the opinions of the participants directly and to process the opinions of the participants in a deeper process. As a result of the research, it was found that using computational thinking skills improved algorithmic thinking, decision making and problem solving skills in students. It has been determined that computational thinking activities used in science teaching increase students' readiness, motivation, teamwork and peer communication. At the same time, it was concluded that computational thinking skills activities increase retention in learning, gain high-level skills and embody teaching. The similar structure of scientific process skills, life skills and engineering design skills sub-dimensions and computational thinking skills in the science course curriculum showed the necessity and applicability of the integration of computational thinking skills into science teaching. It has been determined that the coding activities selected in accordance with the learning areas included in the Science Curriculum play an important role in the dissemination of computational thinking skills. By including computational thinking in science learning environments, students can contribute to the development of skills such as problem solving, analytical thinking, creativity, and critical thinking. In this context, it has been suggested to investigate the effect of using themes of computational thinking skill on students' point of view on questions in LGS, PISA and TIMSS.

Keywords: Computational thinking, science teaching, teacher opinions

Özet

Bu araştırmanın amacı; bilgi işlemsel düşünme becerilerinin fen öğretimine entegrasyonu hakkında Fen Bilimleri öğretmenlerinin görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırma, nitel araştırma yöntemleri ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini bilgi işlemsel düşünme becerilerini fen

öğretiminde uygulayan ve kod haftası etkinliklerine katılan üç Fen Bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcı seçiminde amaçsal örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu beş sorudan oluşmuştur. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 45-60 dakika arası sürmüştür. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, COVID-19 pandemisi önlemleri ışığında çevrim içi iletişim araçları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, katılımcıların görüşlerini doğrudan ifade edilebilmesi, katılımcı görüşlerinin daha derin bir işleme tabi tutulabilmesi açısından veriler, betimsel analiz ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda bilgi işlemsel düşünme becerileri kullanılmasının öğrencilerde algoritmik düşünme, karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirdiğine dair bulgular elde edilmiştir. Fen öğretiminde kullanılan bilgi işlemsel düşünme etkinliklerinin öğrencilerde hazır bulunuşluğu, motivasyonu, takım çalışmasını ve akran iletişimini artırdığı belirlenmiştir. Aynı zamanda bilgi işlemsel düşünme becerileri etkinliklerinin öğrenmede kalıcılığı artırdığı, üst düzey becerileri kazandırdığı ve öğretimi somutlaştırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. Fen Bilimleri dersi öğretim programında yer alan bilimsel süreç becerileri, yaşam becerileri ve mühendislik tasarım becerilerinin alt boyutları ile bilgi işlemsel düşünme becerilerinin benzer yapıda olması, bilgi işlemsel düşünme becerilerinin fen öğretimine entegrasyonunun gerekliliğini ve uygulanabilir olduğunu göstermiştir. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda yer alan öğrenme alanlarına uygun seçilen kodlama etkinliklerinin, bilgi işlemsel düşünme becerilerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Fen öğrenme ortamlarında bilgi işlemsel düşünmeye yer verilerek öğrencilerde problem çözme, analitik düşünme, yaratıcılık, eleştirel düşünme gibi becerilerin gelişimine katkı sağlanabilir. Bu bağlamda araştırmada bilgi işlemsel düşünme becerisine ait temaların kullanılmasının, öğrencilerde LGS, PISA ve TIMSS 'de yer alan sorulara bakış açısına etkisinin araştırılması önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bilgi işlemsel düşünme, fen öğretimi, öğretmen görüşleri

DOSTOEVSKY AND PHILOSOPHY***DOSTOYEVSKİ VE FELSEFE*****Doç Dr. Sadık Erol ER**

Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Bölümü, Adana

ORCID ID: 0000-0002-5323-2345

Abstract

Dostoyevsky, with his works and thoughts, constitutes an important basis for the basic concepts and problems of the philosophy of life of the last century, especially existentialists. Especially, in his works come out the philosophical concepts such as God, good, evil, freedom, nihilism, and the problem of evil and so on. In addition, Dostoyevsky aroused great interest not only with theological, moral and philosophical thoughts about existence, but also with the light he sheds on the spiritual depths of man. Bu bağlamda etikten metafiziğe, siyaset felsefesinden ontolojiye ve hatta psikolojiye kadar farklı felsefe dalları üzerinde olağanüstü bir etkisi olmuştur. On the other hand, approaching him as a classical philosopher can lead to false readings. Although his works are not pure philosophy, he cannot be considered independent of philosophy. At the same time, the world of his works is dark, and his heroes are in a vicious circle. For him, existence is a reality that comes before the essence. Human preferences and tendencies in this world make up human beings. In this respect, human is a being of possibilities. And thanks to these possibilities one can overcome, or have the potential to overcome nihilism. At this point, Dostoyevsky's reckoning with God also draws attention as a distinctive feature in his works. For Dostoyevsky, the God must be deal with the problem of freedom. Another remarkable situation that should be mentioned here is the problem of evil. Dostoyevsky who considering the ontological conditions of crime questions also the metaphysical guarantees of man. This also highlights an approach that opens the door to a new metaphysics and human understanding. Reading this understanding along with the humanist crisis and the death of God discussions 19th century may allow us to draw more accurate conclusions.

Keywords: Good, Evil, Nihilism, God, Freedom, Crime, Punishment

Özet

Dostoyevski, eserleri ve düşünceleriyle başta varoluşçular olmak üzere geride bıraktığımız yüzyılın yaşam felsefesi düşüncesinin temel kavram ve sorunlarına, önemli bir zemin teşkil eder. Özellikle eserlerinde tanrı, iyi, kötü, özgürlük, nihilizm, kötülük problemi vb. gibi felsefi kavramlar öne çıkar. Ayrıca Dostoyevski, varoluşa ilişkin teolojik, ahlaki, felsefi düşüncelerle değil, insanın ruhsal derinliklerine tuttuğu ışıkla da büyük ilgi uyandırmıştır. Bu bağlamda etikten metafiziğe, siyaset felsefesinden ontolojiye ve hatta psikolojiye kadar felsefenin değişik dalları üzerinde olağanüstü bir etkisi olmuştur. Öte yandan onu klasik bir filozof olarak yaklaşmak, onu yanlış okumalara sevk edebilir. Onun eserleri saf felsefe olmasa da her şeye rağmen felsefeden bağımsız düşünülemez. Aynı zamanda onun eserlerinin dünyası karanlıktır ve kahramanları bir kısır döngü içerisinde. Ona göre varoluş özden önce gelen bir hakikattir. İnsanın bu dünyadaki tercihleri, eğilimleri insanın kendiliğini oluşturur. İnsan bu yönüyle ona bir olanaklar varlığıdır. Ve bu olanaklar sayesinde insan nihilizmi aşabilir, ya da aşma potansiyeline sahiptir. Bu noktada Dostoyevski'nin Tanrı ile olan hesaplaşması da eserlerinde belirgin bir özellik olarak dikkatleri çeker. Tanrı, Dostoyevski için özgürlük problemiyle birlikte ele alınmalıdır. Burada değinilmesi gerek dikkat çekici bir durum da kötülük

problemidir. Suçun ontolojik koşulları üzerine de düşünen Dostoyevski, insanın metafizik güvencelerini de sorgular. Bu aynı zamanda yeni bir metafizik ve insan anlayışına kapı aralayan bir yaklaşımı öne çıkarır. Bu anlayışı 19.yy. hümanizm bunalımı ve Tanrının ölümü tartışmalarıyla birlikte okumak daha doğru sonuçlar çıkarmamıza olanak sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: İyi, Kötü, Nihilizm, Tanrı, özgürlük, Suç, Ceza

Dostoyevski, eserleri ve düşünceleriyle başta varoluşçular olmak üzere 20. Yüzyıldaki yaşam felsefesinin kavram ve sorunlarına önemli bir zemin teşkil eder. Eserlerinde öne çıkan seçme özgürlüğü, sosyalizm, din, iyi ve kötü, suç ve ceza, nihilizm vb kavramlar, Dostoyevski'nin asla vazgeçmeyeceği felsefi problem alanlarıdır. Ayrıca yazılarında, bireyin ahlaksal ve tinsel çabalarıyla ilişkili olarak yaşamın anlamı, özgürlük ve zorunluluk, varoluşsal kaygılar gibi sorunlar da ciddi anlamda göze çarpar. Karakterlerinin ağzından dillendirmiş olduğu varoluşu kuşatan bu kavramların yanı sıra insanın tinsel derinliklerine tuttuğu psikolojik çözümlenmeleri, psikanaliz ile de ilişkilendirilir. Kendisini asla bir psikolog olarak dillendirmese de karakterlerinin ruh halleri ve çarpıcı monologlar göz önünde bulundurulduğunda psikoloji bilimine son derece büyük katkı yaptığı görülecektir.

Daha yakından bakıldığında kendisinden sonraki felsefi düşünceyi ve filozofları son derece etkileyen Dostoyevski'nin olağanüstü birer açık yapıt olma özelliği taşıyan eserleriyle felsefi bir bağlam içine dahil edilmesi, Berdyaev'in "Dostoyevski felsefeden çok az şey öğrenmiştir, ama buna karşın felsefeye çok şeyler öğretmiştir" sözüyle yakından ilişkilidir. Çünkü felsefi bilgisi felsefeyi sevmekten öteye gidemeyecek kadar zayıf olan bu düşünür, tüm yaşamı boyunca, yaşamlara ilgili problemleri ve felsefenin sorunlarını dramatize etmiştir. Tanrı, kötülük, ahlak, özgürlük, saçma gibi sorunlaştırdığı temel felsefi problemlere, kendine özgü bir bakış açısıyla ördüğü "çelişkiler" dünyasında alternatifler geliştiren Dostoyevski, felsefe ve edebiyatın kesiştiği noktada bir yer altı disiplini oluşturmaya çalışır. Tanımlayamadığı, dolayısıyla da bir türlü sınırlanamadığı yaşamında, eserlerini sürekli "kaçış çizgileri" olarak gören Dostoyevski'ye klasik bir filozof gibi yaklaşmak, onu yanlış okumalara sevk edebilir. Onun eserleri saf felsefe olmasa da, her şeye rağmen felsefeden bağımsız düşünülemez. Çünkü onda felsefe, eserlerinin bütününe esinlemekte, bütününe şekil vermekte ve birbirleriyle ilgisiz parçaların dağınıklığını bir arada tutmaktadır (Berdyaev, 1998: 60).

Öte yandan Dostoyevski, modern psikoloji ve felsefelerin temelinde katkısı bulunan, insan üzerine yazılabilecek her şeyi yazdığı iddia edilen ve okundukça bu iddiaların doğruluğuna inanılan bir yazardır. 1864'te yazdığı *Yer Altından Notlar*, varoluşçuluğun edebiyattaki ilk yansıması olarak kabul edilir. Varoluşçuluk denilince ilk akla gelen Sartre gibi, Dostoyevski'e de yaşamdan tikslenme, bulantı, kötülük bulunmaktadır. Onun eserlerinin dünyası karanlıktır ve kahramanları kısır döngü içerisindeki iradesi insanlardır. Ona göre varoluş özden önce gelen bir hakikattir. Dostoyevski'nin çağdaşı sosyalist aydınları hicvettiği bu kısa romanın aldığı tepkiler estetik değil, politik nedenlere dayandığından, Turgenyev ile aralarındaki gerilim hem romana hem de tartışmalara yansımıştır. Oysa *Yer Altından Notlar*, politik tartışmaların aksine, çaresiz insanın hayatta tutunamayışının, tinsel olarak yaralanmasının, varoluşunu dünyaya haykırmak isterken giderek kabuğuna çekilmesinin hikayesidir. Yazarın daha sonra işleyeceği birçok felsefi ve ahlaki problem bu romanla başlamıştır. Tanrıdan, dahası bir Tanrı ıstırabından, ateizmden kötülükten, özgürlükten söz eden roman karakterleri, gerçekte aynı bilincin değişik anları gibidir. Bu karakterler aracılığıyla Dostoyevski, cinlerini ruhundan uzaklaştırmaya çalışır. Bu bağlamda eserlerinde Mutlak'a yönelik çileli ve coşkulu bir arayış teması göze çarpar. Ayrıca Rusya'nın batılılaşma serüvenine ışık tutan eserlerinde, gerçek ve kurgu arasındaki sınırı alışıya eden Dostoyevski, kimilerinin fantastik olarak tanımladığı sunum biçimlerini, gerçeğin özünü ifade ettikleri için ısrarla savunur (Dostoyevski, 1985).

Dostoyevski'nin daha başlangıçta hem psikolojik hem de metafizik bütünlüğü reddetmesi onun metafizik yanlısamayı etkisizleştirmeyi amaçlamasından kaynaklanır. Metafizik arzunun reddedilmesiyle birlikte, dinsel anlamda ortaya çıkan radikal düzensizlik içerisinde kıvranan karakterler Sartre, Camus ve Beckett'in karakterleriyle benzerlik taşır. Çünkü Bulantı romanının karakteri Roquentin'i, *Yabancı*'nın Meursault'su ve Beckett'in *Molloy ve Malone*'si de metafizik arzu duymazlar. Yani Dostoyevski'nin karakterleri, akılcı, romantik, ve varoluşla ilgili soyutlamaların ardında saklanan "yeraltını" hakikat olarak kabul eden tiplerdir. Çünkü Dostoyevski, "ben yalnızım, onlarsa herkes..." şiarını benimser. Ona göre yer altı, zaten varolan bir hastalığın ağırlaşması, ortadan kalktığı sanılan bir metafiziğin kanserli hücreler gibi çoğalmasındır. Buna bağlı olarak onun eserlerinde öne çıkan felsefi sorunların başında nihilizmin geldiği görülür. Eserlerindeki değişik karakterlerin her biri, nihilizm sorununa doyurucu bir yanıt arayan, bu arayışlarında özgürlüğün sınırlarını sınayan kişiliklerdir. Bu minvalde onun eserlerindeki nihilizm soruşalı üç perspektiften ele alınabilir. Etik, ontolojik ve epistemolojik.

Problem etik açıdan ele alındığında sorulması gereken sorular şunlardır: bu dünya ile öteki dünya paradigmasının köklü bir çatışkı içeren değerleri arasında hangisi seçilecektir? Doyum bulmayan arzuların el etek mi çekilecektir, yoksa doyuma kavuşturulmaları için gereken ne varsa yapılacak mıdır?

Ontolojik açıdan yaklaşıldığında sorulması gereken şeyler şunlardır: zamandan bağımsız nihai gerçekliğin ne olduğuna nasıl karar verilebilir? Değişim içindeki maddeyi kabul mü edeceğiz, yoksa Hristiyanlığın kutsal üçlemesine mi başvuracağız?

Buna mukabil probleme epistemolojik açıdan yaklaştığımızda şu soruları sormak kaçınılmazdır: yaşana otorite bunalımı karşısında kime ya da neye güveneceğiz? Duyularımızın söylediklerine mi uyacağız yoksa vahyin buyurduklarına mı kulak vereceğiz (Berdyayev, 1998, 75 vd., Bakhtin, 2004 70 vd).

Ruh ve İnsan Anlayışı

Düşünür, diyalektik ustası ve metafizikçi Dostoyevski'nin eserlerinin düşünsel niteliği yoğundur, ancak onun belki de en dikkat çekici özelliği, geniş kapsamlı bir psikolojiye yaslanan diyalektikliğidir. Çünkü Dostoyevski'nin düşünceler dünyasının temellerine sanat yoluyla ulaşması ve sonuçta ulaşılan düşünceler dünyasının ise sanatını verimli kılması, onun diyalektik yaklaşımına çok uygun düşer. Ona göre, düşüncelerin organik yaşaamları varoluşsal bağlamda her türlü statiklikten uzak, katılaşıp kalmayan, canlı, önüne geçilmez ve son derece dinamik bir yazgıya sahiptir. Dostoyevski'nin dikkatini yalnızca bu dinamizmin canlı sürecine yöneltmesi, onun depreştirdiği düşüncelerin ateşten çevrıntilere dönüşmesine neden olur. Yani onun eserlerinde, İlkçağ filozoflarından Herakleitos'un izlerini bulabiliriz. Berdyayev'in dediği gibi eserlerinde ısı çıkarmayan, devinmeyen, karşıtını arayıp da onunla yenışmeye çalışmayan hiçbir şey yoktur. Dostoyevski için düşünceler, hiçbir zaman donmuş kategoriler olmayıp, büyük ateş dalgalarıdır; insanın, dünyanın dahası Tanrının kendisinin yazgısıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla bu düşüncelerin ontolojik bir niteliği vardır; varlığın özünde dinamit gibi yokedici, kıpırdamadan duran bir enerji gizlidir. Dostoyevski'nin düşünceler dünyası, Platon'un idealist dünyasıyla ilgisi olmayan özgün bir dünyadır. Bu açıdan Dostoyevski'de düşünceler, varlığın ilk örnekleri ve birtakım ilksel özler değildir; onlar uyulması gereken kurallar olmaktan da uzaktırlar; onlar yaşayan varlıkların yazgıları olup, varlığın için için yanan itici gücünü meydana getirirler. Dostoyevski, düşüncelerin kendi başlarına değerleri olduğunu, en az Platon kadar biliyordu. Nitekim özerk değerlerin yadsınmaya çalışıldığı, görmezlikten geldiği günümüzde okur, yabansı bir düşünceler dünyasına gömülmeye hazır değilse, Dostoyevski'in ruha bakışı bir yana diğer sorunlara bakışını da anlayamaz hale gelir (Berdyayev, 1998, 35 vd.)

Dostoyevski her şeyden önce gnostiktir; yani ruhun gizlerini anlamaya çalışanlardandır; bu bakımdan onun eserleri bir bilme düzeni yaratır. Daha çok yer altı insanın varoluşsal

koşullarına odaklanır. Başka bir ifadeyle onun eserleri baştanbaşa yer altı yanardağlarının patlamalarıyla doludur. Onun ruh anlayışı yersiz yurtsuzluk ile ilişkilendirilebilir. Hep uçlarda yaşar, tutkuludur. Yani onun kahramanları insan yazgısının iç trajedisini betimler ve yine onlar her türlü insan varoluşunun türlü aşamalarında geçirdiği kaygınlık durumunu gözle önüne serer. Burası tamda insan ruhunun derinliklerinde varolan çalkantılardır. İyi-kötü, suç ve ceza gibi kavramlar bu noktada yeniden şekillenir. Dostoyevski bu kavramları yeniden şekillendirerek, bir ruhsal arınma ve kurtuluşu arar. Manevi yaşamın yeni epistemolojik bir çerçevesinin çizildiği eserler, özgün bir insan anlayışını müjdelemektedir (Berdyaev, 1998: 60 vd).

Dostoyevski geleneksel hümanizm anlayışını eleştirir. Çünkü hümanizmin temel yanılgısı, insan yazgısı trajedisine bir çözüm getirememiştir. Bu nedenle Dostoyevski dikkatini insanın ruhuna çevirerek, psikolojik bir hümanizm çerçevesi oluşturmaya çalışır. Onun tüm çabaları, insan karakterini anlamaya yöneliktir ve zihnini kurcalayan tek şey ise, huyuyla, duygusuyla, yaşam biçimiyle yaşayan insandır. Nietzsche'nin tanıdığım "tek psikolog Dostoyevski'dir" sözü hatırlanacak olursa, onun modern psikolojiye ve insan felsefesine katkısı gözardı edilemez. Öte yandan Dostoyevski ruh çözümlemesinde insan ve evren arasında keskin bir sınır çizmez. Onun insanın evrenin içindeki konumunun sorgulanmasından hareketle, "evrenin ruhunun insanda içkin" olduğunu düşünür (Kaufmann, 1997: 40 vd.).

Tanrı ve Kötülük Problemi

Dostoyevski'nin Tanrı ve kötülük problemine bakışı geleneksel Hıristiyan anlayışına yaslansa da bazı yönlerden özgün bir konum arz eder. Tanrı ve kötülük problemini ele alan tüm filozoflar gibi Dostoyevski'de bu problemleri özgürlük sorunuyla birlikte ele alır. İyi ve kötü, suç ve ceza gibi temel ahlaki kavramlar Tanrı'dan bağımsız düşünülemez. Eğer bu metafizik güvence ortadan kaldırılırsa, özgürlük giderek keyfi bir davranışa dönüşür ve soysuzlaşır, yani keyfi davranış insanı kötülüğe, kötülükse suç işlemeye götürür. Romanlarında sürekli olarak bu süreci, en ince ayrıntılarına kadar işleyen Dostoyevski bu yönüyle bir kriminalisttir ve suçun ontolojik sonuçlarına dikkat çeker. Burada üstesinden gelinmesi iki sorun karşımıza çıkar, insan ve Tanrı. Çünkü bireyin gerçek özgürlüğüne giden yolda, Tanrının öldürülmesi, mutlak özgürlük için yeterli değildir, aynı zamanda insanın soyut özü olarak sunulan tümel, evrensel insanın da ortadan kaldırılması gerekir. *Suç ve Ceza* romanı bu düşüncenin tam bir provasıdır. Raskolnikov özelinde suçun ontolojik koşulları açığa çıkarılmaya çalışılır. Yine *Cinler* romanının da bu konu üzerinde durulur. Özgürlük deneyimi özelinde intihar meselesinin de ele alındığı bu romanda Krilof için intihar, Tanrısız bir dünyada insanın özgür olduğunu göstermesinin tek yoludur. Buradaki Tanrısız özgürlük hem metafizik hem de politik iktidar için duyulan şehvetli ve sadistçe bir düşkünlüğe yol açar ve özgürlük böylelikle farklılaşıp negatif bir anlam taşır.

Sonuç

Dostoyevski ele aldığı konularla felsefi düşünceye oldukça yakın bir yazardır. İnsan varoluşunun temel ontolojik durumlarına yoğunlaşan Dostoyevski bu bağlamda etiğe ilişkin pek çok kavramı konu edinir. Suç, ceza, iyi, kötü, özgürlük, kötülük problemi Tanrı vb. kavramları bunlardan sadece bir kaçıdır. Aynı zamanda Dostoyevski bu probleme getirdiği ayrıksı stratejiyle psikoloji bilimine de büyük katkı sunmuştur. Onun temel derdi insanı anlamaktır. Bu bağlamda insanı yaşayan bir beden olarak gören Dostoyevski, insanı bütüncül bir şekilde ele alır. İnsanın özgürlüğü bu noktada kilit bir kavramdır ve bu kavram üzerinden Tanrıyla bir ilişki kurar. Özgürlük üzerinden kurduğu ikinci kavram ise intihardır. İntihar, özgürlüğün temel koşulu olarak iş görür.

Kaynakça

- BERDYAEV N. A., Dostoyevski, çev. E. Gürol, Kavram Yay. İst., 1998.
BAKHTIN, M. M., *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, çev. Cem Soydemir, Metis Yay, İst., 2004.
DOSTOYEVSKİ, F. M., *Yer Altından Notlar*, M. Özgül, Adam Yay., 1985.
_____, *Suç ve Ceza*, Çev., M. Beyhan, Sosyal Yay, 1986
Cinler, Çev. E. Altay, İletişim Yay., 2000.
KAUFMANN W., *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, Çev., A. Göktürk, YKY, 1997.

**UZAKTAN EĞİTİMLE İLKOKUMA YAZMA EĞİTİMİ SÜRECİNDE WEB 2.0
ARAÇLARIYLA TASARLANAN OYUN TEMELLİ ETKİNLİKLERİN ETKİLİLİĞİ**

***EFFECTIVENESS OF GAME-BASED ACTIVITIES DESIGNED WITH WEB 2.0
TOOLS IN THE PROCESS OF INITIAL LITERACY TEACHING WITH DISTANCE
EDUCATION***

Rabiye KILINÇARSLAN² , Doç. Dr. Mustafa BAŞARAN³

Ministry of Education Teacher, Kızılpınar Atatürk Primary School,
Çerkezköy, Tekirdağ, Turkey,
ORCID: ID/0000-0003-3664-8397

² Associate Professor, Yıldız Teknik University, Faculty of Education, Basic Education
Department , Department of Classroom Education,
İstanbul, Turkey,
ORCID: ID/0000-0003-1684-5852

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of games designed in accordance with the course outcome with web 2.0 tools at the first grade level of distance education on teaching basal reading and writing. For this purpose, the research was modeled by using a pretest-posttest control group quasi-experimental design. The study population of the research is the first year students who attend the state primary schools in Çerkezköy district of Tekirdağ province. A total of 40 first grade students, 20 of which were experimental and 20 of them the control group, were chosen from this universe using the easily accessible sampling technique. As a result of the study, the students in the experimental group (who were taught letters with Web 2.0 tools) had a greater understanding of writing, distinguishing, spelling and creating meaningful words with letters, reading the letter in the text and understanding the text than the students in the control group (who were taught letters with traditional methods). It has been found to be more successful.

Keywords: Game Based Teaching, Web 2.0 Tools, Distance Education, Covid-19 Pandemic, Initial Literacy Teaching

Özet

Bu araştırmanın amacı, uzaktan eğitim sürecinde ilkokul birinci sınıf düzeyinde web 2.0 araçlarıyla ders kazanımına uygun olarak tasarlanan oyunların, öğrencilerin ilkokuma yazma becerileri (harfi tanıma, yazma, sesleri ayırt etme, heceleme ve ilgili harfin yoğun olarak kullanıldığı metinleri okuma becerilerinin) üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda modellenen araştırmada öntest-sontest kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini Tekirdağ ili Çerkezköy ilçesinde bulunan devlet

ilkokullarında öğrenime devam eden birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu evrenden kolay ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılarak seçilen 20'si deney ve 20'si kontrol grubu olmak üzere toplam 40 birinci sınıf öğrencisi örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, deney grubunda bulunan öğrencilerin (web 2.0 araçları ile harf/ses öğretimi yapılan) kontrol grubundaki öğrencilere (geleneksel yöntemlerle harf öğretimi yapılan) göre harfi tanıma, heceleme ve ilgili harfin yoğun olarak kullanıldığı metinleri okuma hususunda daha başarılı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Oyun Temelli Öğretim, Web 2.0 Araçları, Uzaktan Eğitim, Covid-19 Pandemisi, İlk Okuma Yazma Öğretimi

**FLÜT EĞİTİMİNDE KULLANILAN ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I
METODUNUN ANALİZİ**

***ANALYSIS OF ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I METHOD USED IN FLUTE
TRAINING***

Assoc. Prof. Begüm AYTEMUR¹, Res. Assist. Cengizhan ŞİRİN²

¹ Çanakkale University, Faculty Of Education, Department Of Music Education, Çanakkale,
Turkey,

ORCID: ID/ 0000-0001-8346-7308

² Trakya University, Faculty Of Education, Department Of Music Education, Edirne, Turkey,
ORCID: ID/ 0000-0002-1682-3971

Abstract

Methods are very important materials that enable instrument training to be carried out systematically. The studies in the methods aim to train one or more skills that need to be acquired to play the instrument. Methods written specifically to the instrument's structure can also provide different approaches through music with the works it contains. In the early 19th century, when each country competed to create its music school, the nationalism movement that lived its golden age and the resulting music schools reflected their principles in their works, instrument training, and methods. They have successfully used their folk songs, children's songs, and other cultural elements both in their artistic production and in all aspects of music education. One of the most important countries that have blended its rich folk music with the mastermind of its composers, instead of the musical influences of foreign countries, is Hungary. This study aimed to determine the Fuvolaiskola-I method's content, the first etude book in Hungarian flute education, written by composer Zoltan Jeney, one of the Hungarian flute artists and the important flute teachers, within the framework of flute education and national elements. For this purpose, by analyzing the method's content, phoneme, note values, measures, articulations, tonal and harmonic structure, genres, nuances, speed and expression terms, composers, and the basic information it contains were examined and evaluated. Although various studies investigate the beginner-level flute methods in the related literature, no study on the Fuvolaiskola-I flute method analysis is encountered. However, it is thought that the analysis of the method will bring a different perspective to the beginner-level flute training, on the grounds that it has an important place in the flute literature, includes Hungarian composers, and has a systematic structure prepared with the principle of local to universal with a nationalist approach. The study is considered important in terms of making a comprehensive analysis of the Fuvolaiskola-I flute method for the first time, determining the cultural elements in the method, introducing a method belonging to the Hungarian culture to flute educators, and determining its suitability for beginner-level subjects. With the analysis, the method includes children's songs, folk tunes and universal music samples, duets arranged in modal, major pentatonic, and Hungarian pentatonic tones, along with the works and arrangements of mostly Hungarian composers, as well as other composers and world music. With all these features, it has been concluded that the method is prepared with the principles, from the surrounding to the universe, local to universal, and easy to difficult.

Keywords: *Music, Flute, Flute Training, Zoltan Jeney, Content Analysis.*

Özet

Metotlar çalgı eğitiminin sistemli bir şekilde yürütülmesini sağlayan çok önemli materyallerdir. Metotlarda yer alan etütler, çalgıya yönelik kazandırılması gereken becerileri çalıştırmayı hedeflemektedir. Çalgının yapısına özgü yazılan metotlar, aynı zamanda içerdiği eserler ile müzik yoluyla farklı yaklaşımlar da sağlayabilmektedir. Her ülkenin kendi müzik ekolünü yaratmak için adeta yarıştığı 19. yüzyıl başlarında altın çağını yaşayan ulusalcılık akımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan müzik ekolleri kendi prensiplerini eserlerine, çalgı eğitimine ve metotlarına yansıtmışlardır. Kendilerine ait halk şarkılarını, çocuk şarkılarını ve diğer kültürel unsurları gerek sanatsal üretimlerinde gerekse müzik eğitimi alanının her boyutunda başarıyla kullanmışlardır. Dış ülkelerin müzikal etkileri yerine kendilerine ait zengin halk müziklerini bestecilerinin dehasıyla harmanlayarak müzik yaşamlarına adapte eden en önemli ülkelerden biri de Macaristan'dır. Bu çalışmada, Macar flüt sanatçılarından ve önemli flüt öğretmenlerinden besteci Zoltan Jeney tarafından yazılan ve Macar flüt eğitiminde ilk etüt kitabı olma özelliğini taşıyan Fuvolaiskola-I metodunun, flüt eğitimi ve ulusal unsurlar çerçevesinde içeriğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda metodun içerik analizi yapılarak; ses sınırı, nota değerleri, ölçüler, artikülasyonlar, tonal ve armonik yapı, türler, nüanslar, hız ve ifade terimleri, besteciler ve içerdiği temel bilgiler açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İlgili alanyazında başlangıç düzeyi flüt metotlarının incelendiği çeşitli araştırmalar bulunsa da, Fuvolaiskola-I flüt metodunun analizine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak flüt literatüründe önemli bir yere sahip olması, Macar bestecilerine yer vermesi ve ulusalcı bir yaklaşımla yerelden evrensel ilkesiyle hazırlanmış sistemli bir yapıya sahip olması nedeniyle metodun analizinin başlangıç düzeyi flüt eğitimine farklı bir perspektif kazandıracağı düşünülmektedir. Çalışma, Fuvolaiskola-I flüt metodunun ilk defa kapsamlı analizinin yapılması; metotta yer alan kültürel unsurların belirlenmesi; flüt eğitimcilerine Macar kültürüne ait bir metodun tanıtılması ve başlangıç düzeyi konularına uygunluğunun belirlenmesi bakımından önemli görülmektedir. Yapılan analizle metotta çocuk şarkıları, halk ezgileri ve evrensel müzik örneklerinin bulunduğu, tonal eserlerin yanında modal, majör pentatonik ve Macar pentatonik tonlarında düzenlenmiş düetlerin yer aldığı, çoğunlukla Macar bestecilerin eserleri ve düzenlemeleri olmakla beraber diğer bestecilere ve dünya müziklerine de yer verildiği, tüm bu özellikleriyle çevreden evrene, yerelden evrensel ve kolaydan zora ilkeleriyle hazırlanmış bir metot olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Müzik, Flüt, Flüt Eğitimi, Zoltan Jeney, İçerik Analizi

DİJİTAL OYUNLARIN BAŞARIYA ETKİSİ IMPACT OF DIGITAL GAMES ON SUCCESS

Rukiye YURDUSEVEN

Yıldız Technical University, Primary School Teaching Master's Program
ORCID ID: 0000-0001-7869-2092

MUSTAFA YEŞİLYURT

Yıldız Technical University, Educational Faculty
ORCID ID: 0000-0003-4108-7467

Özet

Günümüzde öğrencilerin derslerde verilen bilgileri kalıcı olarak öğrenmelerini sağlamak ve derse karşı ilgilerini sürekli canlı tutmak çok önemlidir. Bilgisayar destekli öğretim bu amaca ulaşmada yaygınlaşan önemli bir eğitim aracı olarak görülmektedir. Özellikle Fen Bilimleri dersleri bilgisayar destekli öğretimin uygulanması açısından çok elverişlidir. Bunun nedeni de bilimsel kavram ve prensiplerin bu derslerde oldukça çok olması ve ders yazılımları hazırlanırken uygun öğretim teknikleri kullanıp, öğrenciye görsel olarak aktarılabilmesidir. Buna dayanarak bu araştırmanın amacı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının kazanımlarına ulaşmada bilgisayar destekli öğretim yönteminin ve dijital tabanlı oyunların ders başarısına etkisini ölçmektir. Bilgisayar destekli öğretim programı yazılımına uygun olarak belirlenen "Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri" konusu iki hafta yani toplamda 6 ders saati boyunca işlenmiştir. Kontrol grubuna ders müfredatına uygun olarak anlatım yöntemi uygulanmış ve Milli Eğitim Bakanlığının 2020-2021 eğitim öğretim yılında vermiş olduğu ders kitabındaki ile çalışma kitabındaki alıştırmalar öğrencilere bireysel olarak yaptırılmıştır. Eş zamanlı olarak deney grubuna ise resmi müfredata uygun anlatım yöntemlerine ilave olarak Okulistik programı üzerinden bilgisayar destekli öğretim yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca bireysel olarak internet ortamından ulaşabilecekleri dijital tabanlı eğitsel oyun olan Wordwall ile alıştırmalar yaptırılmıştır. Kontrol ve deney gruplarına "Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri" ile ilgili başarı testi ön-test ve son-test olarak uygulanmış ve sonuçlar SPSS programında t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Fen Bilimleri dersinin hedeflerine ulaşma düzeyi, bilgisayar destekli öğretim yöntemi ve dijital tabanlı oyun uygulanan grubun lehine farklı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar destekli öğretim, Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri, Dijital tabanlı oyun.

Abstract

Nowadays, it is very important to ensure that students learn the information given in the courses permanently and to keep their interest in the course constantly alive. Computer-aided education is seen as an important educational tool that has become widespread in achieving this goal. Especially Science courses are very convenient for the application of computer-aided education. The reason for this is that scientific concepts and principles are quite abundant in these courses and they can be conveyed to the student visually by using appropriate teaching techniques while preparing the course software. Based on this, the aim of this study is to measure the effect of computer-aided teaching method and digital-based games on course success in achieving the achievements of the Science Curriculum. The subject of "Force and Effects of Force" determined in accordance with the computer-aided curriculum software was studied for two weeks, that is, 6 lesson hours in total. The teaching method was applied to the control group in accordance with the course curriculum, and the exercises in the textbook and workbook given

by the Ministry of National Education in the 2020-2021 academic year were made to the students individually. Simultaneously, in addition to the narration methods in accordance with the official curriculum, computer-aided teaching method was applied to the experimental group over the Okulistik program. In addition, exercises were made with Wordwall, a digital-based educational game that can be accessed individually on the internet. Achievement test about "Force and Effects of Force" was applied to control and experimental groups as pre-test and post-test and the results were analyzed by t-test in SPSS program. As a result of the analysis, the level of achieving the goals of the Science course was found to be different in favor of the computer-assisted teaching method and digital-based games.

Keywords: Computer-aided instruction, Force and Effects of Force, Digital-based game.

GİRİŞ

Fen bilimlerinin en temel amacı, bireylerin bilim okur-yazarı olarak yetişmelerine olanak sağlamaktır. Bilim okur-yazarı olarak yetişen bireyler, bilgiye daha hızlı ulaşabilir, yeni bilgiler üretebilir, çağdaş teknolojileri etkili ve verimli kullanabilir, yeni sistem ve teknolojiler geliştirebilirler. Bu nedenle fen bilimlerinin öğrencilere etkili ve verimli olarak öğretilmesi büyük önem taşır. Fen bilimlerinin etkili olarak öğretilmesi en başta öğrenci özelliklerinin bilinmesini gerektirir.

Zihinsel gelişimle ilgili en geçerli açıklamalar J. Piaget tarafından yapılmış olup İlkokul öğrencileri yaş itibarı ile J. Piaget'in somut işlemler dönemine denk gelmektedir. 3. ve 4. sınıftaki ilkököl kademesi çocukları fen konularını somut yaşantılar geçirerek öğrenmeye çalışırlar. İlkokul çocukları için fen bilimleri dersinin bazı kazanımları soyut kalabilmekte ve haliyle çocuklar bu derste zorlanmaktadır. Bu zorluğu aşmak ve dersi daha etkili ve verimli hale getirebilmek için fen bilimleri derslerinde öğrenciler aktif hale getirilmelidir. Edgar Dale'nin yaşantı konisinden yola çıkarsak insanlar öğrenmeyi ne kadar çok duyu organı ile gerçekleştirir ise hatırlama oranları da bir o kadar artmaktadır. Çünkü tek bir duyu organı hatırlama için tek başına yeterli değildir. O halde çocuklara Fen Bilimleri öğretimi yapmak için onları aktif hale getirebilecek bir öğretim yöntemi seçilmelidir.

Bilgisayar destekli öğretim birçok duyu organını ve bazı öğrenme alanlarını birleştirdiği için kazanımların hatırlanmasında öğretim yöntemleri arasında son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu da öğrencilerin kendi yetenek ve kendi öğrenebilme sürelerine uygun olarak konuları işlemelerini sağlamaktadır. Ayrıca öğrenme sürecinin içinde en başından itibaren aktif olmalarını, eğitim-öğretim, çevre ve ortamlarının farklı etkinlikler ve materyallerle zenginleştirilmesini de sağlamaktadır. Tüm bunlar bilgisayar destekli öğretimin eğitim-öğretimde bilgisayar teknolojisini kullanma gereksinimini ortaya koymaktadır.

Bilgisayar destekli eğitimin bir uygulaması da eğitsel bilgisayar oyunlarıdır. Eğitsel bilgisayar oyunları, bilgisayar oyunlarının motive edici ve eğlendirici özelliklerini barındırmaktadır ve öğretimsel ya da eğitsel amaçlı olarak diğer öğretim yöntemlerinin alternatifini, tamamlayıcısı ve zenginleştiricisi olarak kullanılabilirler (Çankaya ve Karamete, 2008).

İlkokul çocukları daha çok oyun çocuğu olduğundan fen bilimleri dersi dijital oyun alıştırmaları ile desteklendiğinde öğrencinin aktif katılımı en üst seviyeye çıkartılmış olacaktır. Bu da çocuğun öğrenmesine hizmet edecektir. Ünlü araştırmacı Vygotsky' e göre oyun öğrencinin bilişsel gelişimine önemli bir katkı sağlamaktadır. Oyun sırasında çocuk her zaman ortalama yaşının üzerindedir, günlük davranışının üzerindedir; oyunda kendisinden sanki bir baş daha uzundur. Oyun, bir büyütecin odağındaki gibi, yoğunlaştırılmış bir biçimde bütün gelişimsel

eğilimleri kapsamaktadır; oyunda çocuk sanki normal davranış düzeyinin üzerine sıçramaya çalışıyor gibidir (Nicolopoulou, 2004).

Araştırmanın Amacı

Son yıllarda hızla gelişen teknolojik yeniliklerin etkisinde, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin, “Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri” konusu kazanımlarının, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyunlar kullanılarak öğretilmesiyle, öğrencilerde etkili kalıcı öğrenmelerin gerçekleştirilmesi ve akademik başarının artırılması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Problemi

Fen bilimleri dersi 4. Sınıf öğretim programı içerisinde yer alan “Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri” konusunun mevcut yöntemlerle öğretimi ile bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyunlar ile öğretimi arasında akademik başarı yönünden anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın Denenceleri

Fen bilimleri 4. Sınıf “Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri” konusu “Kuvvetin, cisimlere hareket kazandırmasına ve cisimlerin şekillerini değiştirmesine yönelik deneyler yapar” kazanımının öğretilmesinde, mevcut öğretim programının uygulandığı kontrol grubu ile, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyunların uygulandığı deney grubuna uygulanan “Kuvvet ve Kuvvetin Etkileri” ön test arasında anlamlı farklılık var mıdır, iki grup için son test karşılaştırmasında deney grubu lehine anlamlı farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmalarının fen bilimleri dersinin hedeflerine ulaşma düzeyine etkisinin incelendiği kontrol gruplu “ön test-son test” modeline uygun yarı deneysel bir çalışmadır. Bu yöntem, özellikle eğitim alanındaki araştırmalarda, bütün değişkenlerin kontrol altında tutulmasının mümkün olmadığı durumlarda en çok kullanılan deneysel yöntemdir (Aydede & Matyar, 2009).

Araştırmanın Örnekleme

Çalışma grubunu İstanbul ilinin Esenyurt ilçesinden uygun örnekleme yolu ile belirlenmiş bir İlkokulun 4. sınıfında öğrenim gören toplam 24 öğrenci oluşturmaktadır. Nitekim literatürde az sayı ile çalışılan bilimsel araştırmalar da bulunmaktadır. “İlkokul Düzeyinde Oyun Temelli Fiziksel Etkinlikler Yoluyla Kuvvet ve Hareket Kavramlarının Öğretimi” çalışması buna örnek gösterilebilir (Boyras ve Serin, 2016).

Bu öğrencilerin 10’u kız, 14’ü ise erkek öğrencidir. Çalışmanın sahip olduğu örneklem uzay, deney grubu ve kontrol grupları, cinsiyete göre öğrenci sayıları oluşturulan tablolarda gösterilmiş olup (Tablo 1). Deney ve kontrol grubunda ayrı ayrı 12 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 1: Grupların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Deney Grubu	Kontrol Grubu
Kız	4	6

Erkek

8

6

Veri Toplama

Veri toplama aracı olarak bir adet başarı testi kullanılmıştır. İlgili başarı testi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2020-2021 Eğitim Öğretim yılında kullanılan 3. ve 4. sınıf ders ve çalışma kitaplarında seçilmiş olan 10 sorudan oluşmaktadır.

Her öğrencinin sorulara verdiği doğru yanıt 1; yanlış yanıt 0 puanları ile değerlendirilmiş. Boş bırakılan sorular yanlış cevap olarak kabul edilmiş ve testten alınan doğru cevap sayısı testin puanını oluşturmuştur.

Veri Analizi

Başlangıçta deney ve kontrol grubuna öğrencilerin konu için gerekli ön öğrenmelerini ölçmek amacıyla düzenlenmiş olan ön test uygulanmıştır. Elde edilen ön test sonuçları SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programında t testi ile karşılaştırılmış.

Araştırmanın devamında kontrol grubuna mevcut öğretim yöntemlerine (günlük yaşamdan örnekler, deney, kavram haritası, soru-cevap tekniği, anlatım) göre Milli Eğitim Bakanlığının 2020-2021 Eğitim Öğretim Yılında verdiği ders kitabı aracılığıyla anlatılmış. Yine Milli Eğitim Bakanlığının çalışma kitabındaki alıştırmalar ile öğrenmeleri pekiştirilmiş. Deney grubuna ise Okulistik platformu kullanılarak bilgisayar destekli öğretim yöntemi (canlandırılmalı konu anlatım videosu, etkileşimli alıştırmalar) ile ders işlenmiş ve Wordwall uygulaması ile dijital oyun alıştırmaları yapılmıştır. Sürecin sonunda mevcut öğretim yöntemlerinin uygulandığı kontrol grubuna; bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmalarının uygulandığı deney grubuna; son test uygulanmıştır. Elde edilen son test sonuçları SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programında t testi ile karşılaştırılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Fen Bilimleri dersinde, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmalarının öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etkisini ortaya koymak için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Derslerde bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmalarının uygulandığı deney grubunun ön test ortalaması (4,17), mevcut öğretim yönteminin uygulandığı kontrol grubunun ön test ortalaması (4,25) olup aralarında ($p=0,847 > 0,5$) anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu durumda gruplar arası fark yoktur denilebilir (Tablo 2).

Tablo 2: Kontrol ve Deney Grubu Ön Test Bulgularının t Test Karşılaştırması

Gruplar	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Deney Grubu	12	4,17	1,030	-,196	0,847
Kontrol Grubu	12	4,25	1,055		

Fen Bilimleri dersinde, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmalarının öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etkisini ortaya koymak için yapılan bağımsız örneklem t testinde, deney grubu ile kontrol grubun arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık görülmüştür ($p=0,005 < 0,5$). Bu durumda fen bilimleri derslerinde bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun uygulamalarının öğrencilerin akademik başarısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir (Tablo 3).

Tablo 3: Kontrol ve Deney Grubu Son Test Bulgularının t Test Karşılaştırması

Gruplar	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Deney Grubu	12	8,92	0,793	3,119	0,005
Kontrol Grubu	12	7,33	1,557		

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Araştırmada etkisi incelenen bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun öğretim yönteminin yapıldığı deney grubu ile mevcut öğretimin yapıldığı kontrol grubu; arasında başarı düzeyi açısından deney grubu lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Araştırmanın başında deney ve kontrol grubuna uygulanan ön test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık görülmezken son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Sonuç olarak, bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyunla öğretim yöntemi (Okulistik ve Wordwall uygulamalarının); mevcut öğretim yöntemine göre öğrenmeyi kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. İlkokul 4. sınıf öğrencileri örnekleminde kuvvet ve kuvvetin etkileri konulu dersin bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun öğretim yönteminin; mevcut öğretim yöntemi ile deneysel olarak araştırıldığı bu çalışmada iki öğrenme yöntemi arasında farklı puanlar elde edilmiştir. Her ne kadar mevcut öğrenme yöntemleri öğrenme üzerinde anlamlı fark yaratsa da bu fark bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun alıştırmaları ile karşılaştırıldığında; bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyunla öğretim yönteminin daha etkili olduğu görülmüştür.

Bilgisayar destekli öğretim ve dijital tabanlı oyun zamandan tasarruf etme, görsel zenginlik sunma, oyunla öğrencinin öğrenme merakını ikiye katlama, ek malzeme gerektirmemesi açısından faydalı bulunmuştur. Ancak bu yöntem özellikle okullardaki alt yapıların eşit olmaması (İnternet bağlantısı ve akıllı tahta eksikliği), açısından her eğitimcinin özellikle köy öğretmenlerinin uygulamasına imkân vermeyecektir. Ayrıca eğitim vermekte olan öğretmenler alanına hâkim olsa da bilgisayar kullanımı ve dijital tabanlı oyunları uygulama ve üretme konusunda yetersiz olabileceği için bilgisayar destekli öğretim yöntemi her zaman etkili olmayabilir.

ÖNERİLER

Bu araştırmanın uygulama ve sonuçlarına dayalı olarak eğitimde bilgisayarlı dijital oyun kullanımının yaygınlaştırılması faydalı olabilir. Ayrıca öğretmenlerin eğitici oyunları kullanabilmesi yararlı olabilir.

REFERANSLAR

Aydede, M. N. & Maytar, F. (2009). Fen bilgisi öğretiminde aktif öğrenme yaklaşımının bilişsel düzeyde öğrenci başarısına etkisi. *Journal of Turkish Science Education*, 6(1), 115-127

Boyras, C. & Serin, G. (2016). İlkokul düzeyinde oyun temelli fiziksel etkinlikler yoluyla kuvvet ve hareket kavramlarının öğretimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 89-101.

Çankaya, S. & Karamete, A. (2008). Eğitsel bilgisayar oyunlarının öğrencilerin matematik dersine ve eğitsel bilgisayar oyunlarına yönelik tutumlarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2).

Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.

GELENEK İLE MODERN ARASINDA NAKİB EL-ATTAS'IN EĞİTİM VİZYONU

NAQUIB AL-ATTAS AND HIS EDUCATIONAL VISION BETWEEN THE TRADITIONAL AND THE MODERN

Arş. Gör. Türkan Aybike AKARCA^{1*}, Zeynep BİLGİN^{2**}, Prof. Dr. Ali BOLAT^{3***}

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2155-7011

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye
ORCID: 0000-0003-4001-6640

³Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye
ORCID: 0000-0001-9107-1020

Özet

Nakib el-Attas, günümüz Müslüman dünyasının en büyük fikir adamlarından biridir. Gerek tasavvufi konudaki görüşleri, gerekse ortaya koyduğu eğitim anlayışı onu Geleneksel düşüncenin önde gelen isimlerinden biri hâline getirmiştir. Attas, bir yandan Gelenek'ten gelen irfani hikmet mirasının sürdürülmesi gerektiğini söylerken, diğer yandan modern dünyanın bir getirisi olan bilgedeki bozulmaların da bu anlayışla çözülmesi gerektiğini ifade ederek aslında yeni olmayan, geleneksel İslam düşüncesinin bakış açısıyla bir eğitim modeli ortaya koymaktadır. Külliye ismini verdiği bu üniversite, içeriğinden mimarisine dek bu anlayış üzerine tasarlanmış ve inşa edilerek teori düzleminden çıkmıştır. Bu çalışmada Attas'ın tasavvufi görüşleri ile eğitim anlayışının incelenmesi ve diğer Müslüman ülkelerdeki örnekleri ile karşılaştırmalı analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, yapılan analizlerden yola çıkarak eğitim bağlamında alınması gereken dersler hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nakib el-Attas, eğitim, sufi vizyonu, tasavvuf, Gelenek

Abstract

Naquib al-Attas is one of the greatest intellectuals of today's Muslim world. Both his views on Sufism and his understanding of education made him one of the leading figures along the Traditionalist thought. Attas claims that the wisdom heritage of Tradition must be maintained and for this, he introduces an education model with this ancient understanding of Traditional Islamic view against the deformities in knowledge, which is an outcome of the modern world. This university, which he named as Kulliye, was designed and built from its content to its architecture upon this vision, and thus his educational thoughts found the chance to be thoroughly embodied. In this study, it was aimed to examine Attas' mystical views and educational understanding and to make comparative analysis with specific examples from other Muslim countries. In conclusion, based of these analyses, some suggestions are made for a better educational context.

Keywords: Naquib al-Attas, education, sufi vision, tasawwuf, tradition

NAKİB EL-ATTAS'IN METODOLOJİSİ VE TASAVVUFLA İLİŞKİSİ

Seyyid Muhammed Nakib el-Attas, çağdaş İslam düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden birisidir. İlahiyat, felsefe, metafizik, tarih, edebiyat ve eğitim gibi birçok akademik alanda çalışmalarda bulunmuştur. İslam düşüncesini çeşitli açılardan inceleyip gelişimi üzerine eserler sunan Attas'ın bilhassa felsefe, kozmoloji, metafizik ve tasavvuf alanında kaleme aldığı önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Attas'ın eğitim başta olmak üzere birçok konuya bakış açısının dinî düşüncenin sadece bir penceresinden olmadığı, daha kapsamlı, kuşatıcı bir perspektifle çözüm önerisi sunduğu görülmekte; bununla birlikte onun düşünce dünyasında tasavvuf geleneğinin ayrı bir yer işgal ettiği gözlerden kaçmamaktadır. Nitekim, kaleme aldığı “*Some Aspects of Sufism as Understood and Practised among the Malays*” isimli kitabında Attas, ülkesini bölge bölge inceleyerek halkın tasavvufu yaşayış biçimlerini ortaya koymakta (Attas, 1963), Malezya’da yaygın olan Kadiriyye, Nakşibendiyye, Şazeliyye, Rifaiyye ve Çiştîyye tarikatlarının şeyhleri ile görüşükten sonra, bu tarikatların silsileleri, usulleri, uyulması gereken edeb ve erkânı hakkında bilgiler vererek dinî ritüellerini ele almaktadır.

Bilginin İslâmîleştirilmesi konusunda önemli çalışmaları bulunan Attas, Gazzâlî’yi kendisine en yakın âlim-mütefekkir kabul edip benimsediğini ve gelenek içerisinde irfânî-felsefî tasavvufa yakın durduğunu ifade etmektedir (Karadaş, 2019). İlimleri, öncelikle farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olarak ele almakta (Karadaş, 2019), tasavvufu da bu çerçevede ilk kategoriye dahil ederek farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır (Attas, 1994). Şöyle ki Attas, tasavvufun yerini ortaya koyarken “ihşan” kavramı üzerinde durmakta ve bu kavramı “Cibrîl Hadisi” olarak bilinen rivayette geçtiği üzere “Allah’ı görüyormuş gibi O’na kulluk etmektir...” ifadesiyle her Müslümanın hedefinde olan bir mertebe olarak görmektedir. Zira Attas’a göre tasavvuf “Allah’a ihşan makamında kulluktur.” (Attas, 2019).

Attas'ın, modern bilime yöneltmiş olduğu temel eleştiri, bilimin düalist ve seküler bir yapı arzetmesi ve bunu mutlak hakikat olarak sunması; başka bir ifadeyle batı merkezli bir dünya, insan ve toplum görüşü ortaya koymasıdır. Onun bu teze karşı ortaya koyduğu temel paradigmanın büyük ölçüde tasavvuf geleneğinden beslendiğini ifade etmeliyiz. Zira her şeyden önce Attas'ta varlık, bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır ve bu bakış açısına göre metafizik ile fizik arasındaki irtibat son derece dinamiktir. Çünkü varlık ve bilgi tek bir hakikatin yansımasıdır. Bu yansıma eşyanın hiyerarşik olarak bir ilişkiler ağı içerisinde yer alması anlamına gelmektedir (merâtibü'l-vücûd). Attas, insan, toplum, varlık ve bilgi anlayışını işte bu hakikat tasavvurunun küllîliğinden hareketle okuma iddiasındadır ve bilginin İslâmîleştirilmesi tam olarak bunu gerçekleştirme projesidir. Bu proje, tevhid, yaratılışın birliği, hakikatin ve bilginin birliği, hayatın birliği ve beşeriyetin birliği olmak üzere beş temel esasa dayalıdır (Uyanık, 2014).

Attas'ın varlık ve bilgiyi ele alışında, fizik ile metafizik arasında irtibat kurma çabasında Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan bir düşünce sistemi olan “vahdet-i vücûd”un izlerini açıkça görmekteyiz. Nitekim Attas vahdet-i vücudu, “İslam’da tasavvur edilen hakikat görüşünün ontolojik, kozmolojik ve psikolojik sahalarını kuşatan gerçek bir metafizik sistem” olarak tanımlamaktadır (Attas, 2003).

Vahdet-i Vücûd düşüncesi, varlığı, mümkün ve zorunlu kısımlarına ayrılmadan önce kendinde bir hakikat şeklinde ele alır; zorunlu ve mümkünü varlığın iki kutbu saymak suretiyle Hak ile halkı (yaratılmışlar) izâfet ilişkisiyle birbirine bağlar. Böylece Tanrı-insan ilişkileri başta olmak üzere birlik-çokluk sorunu, insan iradesi ve özgürlüğü, âlemdeki kötülük problemi, sebeplilik vb. metafizik konularla iman ve akîdenin anlamı, ahlâk konuları ve çeşitli dinî bahisler hakkında kapsamlı ve sistematik bir düşünce ortaya koyar (Demirli, 2012). Attas da, sufilerin bir fenomenin çoğul (*kesret*) oluşunun realitesini bir Gerçek Varlık’ın birliğinde (*vahdet*) ve bir

Gerçek Varlık'ın birliğini de fenomenlerin çoğul (*kesret*) oluşunda gördüklerini ifade eder. İşte eşya, Hakk'ın Varlığın Birliği (*vahdet-i vücûd*) yapısı içerisinde tecellisi ile *var* olduğu için, metafizik irtibatı nedeniyle bir bakıma gerçek olmaktadır. İşte bu varlığa dair bilgi de yine bu metafizik irtibatı ile anlamlı hale gelebilir (Attas, 2003). Vahdet-i Vücûd düşüncesini benimseyen sufilere göre Tanrı ile âlem arasında doğrudan bir irtibat kurulabilir ki bu kabul, Tanrı ile insan/âlem arasında dinamik bir ilişki olması anlamına gelir. Bu dinamik ilişkinin bir sonucu da bütün varlığın Gerçek Varlık'ın yaratmasının belirtileri ve alametleri olması, her birine genellikle hayat, bazen de belirli bir “bilinç” izafe edilmesi olmuştur. Buradan hareketle vahdet-i vücûd düşüncesi bizi âlem ve doğanın canlılığı sonucuna götürmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de, “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.” (İsrâ, 44) buyrulur. Böylelikle, vahdet-i vücûd düşüncesinin ulaştırdığı sonuç, her şeyin bir hayat sahibi olduğudur ki (Demirli, 2016) bu da insan ile âlem arasındaki münasebeti farklı bir düzleme taşımaktadır.

İşte bu perspektif Attas'a, düalist ve seküler bir yapı arzeden modern bilime karşı meydan okuma için güçlü bir paradigma sunmaktadır. Bu paradigmadan hareketle Attas, varlık ve bilginin bu metafizik hiyerarşi içerisinde bir bütünlük ifade ettiğini vurgulayarak insan ve toplum tasavvurunu inşa eder.

NAKİB EL-ATTAS'IN EĞİTİM MODELİ VE TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ'NDE BULDUĞU MUHTEMEL KARŞILIKLAR

Attas, Gelenekselci düşünce ekolünün diğer temsilcilerinde olduğu üzere, aslen modernizme ve modernizmin beraberinde sunduğu profan görüşe karşı Doğu'nun kadim uygarlıklarında karşılaştığımız yüksek metafizik bilginin yeniden tesis edilmesi (Kutluer, 2013) gerekliliğini söylemektedir. Tradisyonizm olarak da anılan bu düşünce sistemi Batı'nın ve çoğunlukla Batı'da tezahür eden bilimsel bilginin karşısına bir Doğu çıkarmayı amaçlamamakta, aksine, bilgideki tahribatı eleştirmekte ve ilimler hiyerarşisinin yeniden inşasını önermektedir. Bu fikrî yapının temeli, mantığını aşağı yukarı Descartes'ın kartezyen düalitesi ile şekillendirmiş rasyonalizm, pozitivizm ve materyalizm gibi felsefelerde yok sayılan “ruh”u da kapsayan (Kutluer, 2013), ve kutsala götüren araç ilimler ve kutsalın kendisi olan amaç ilimleri yerli yerine oturtan bir temeldir. Çünkü modern insan, kadimde olanın aksine, yaratıcısıyla bağı koparmış, müteal olan köklerini unutmuş ve onu bu aşkın irtibata ulaştıran araç bilimleri kendisine amaç edinmiştir. Bu ise bilgide sürekli olarak yatay bir gelişime yön vermekte, nicelik artmakta ancak nitelikte ve dikey satıhta bir ilerlemeye imkân vermemektedir. Bu bağlamda Attas, kutsal olanı tepeye almak suretiyle, Anadolu irfanî hikmet mirası tecrübesine benzer bir eğitim modeli ortaya koymaktadır.

Attas'ın eğitim vizyonu ele alındığında, bu vizyonun temelinde öncelikli olarak bağlamından ve mahiyetinden kopmuş kavramların esas yerlerine iade edilmeleri ve Gelenek'teki unsurların yeniden inşasının amaçlandığı görülür. Çünkü Attas işe öncelikli olarak eğitimin tanımını yapmak ve mahiyetini belirlemekten başlamıştır. O eğitimi önce; “insana tedrici olarak aşılana bir şeydir” diye tanımlar (Attas, 2003). Bu tanım ise eğitimin; işlem, içerik ve alıcı öğelerine işaret etmektedir. Eğitimin alıcı unsuru, yani insan, düşünen bir varlık kimliğiyle (*ratio*) değil, ruhî cevher (*intellect*) kimliğiyle ele alınmalı, eğitilen özne insanın hayvanî yönü değil, onun aslı, hakikati olmalıdır. Eğitimin içerik unsuru, bilginin doğasını ele almakta ve epistemolojik olarak *intellectte* açığa çıkan mânâ olarak tanımlanmaktadır. Yine bu epistemolojik ürün olan bilginin misyonunu tamamlayabilmesinin yolu, üçüncü unsur olan fiillere dökme, ya da Attas'ın tanımıyla *tasdik*'dir ki bu da bilginin yaşamda kullanılır hâle geçmesine denmektedir (Attas, 2003). Tasdik eğer Hakk'ı, yani adaleti ve hikmeti yansıtır şekilde açığa çıkar ise, kavram *tahkik*'e dönüşmektedir.

Bunların ardından Attas eğitim tanımını şu şekilde genişletir:

“Eğitim, tedricî olarak insana kazandırılan, yaratılış düzenindeki nesnelere tam yerlerinin bilinmesi ve tasdikidir ki bu da peşinden, varlık ve oluş düzeninde Tanrı'nın tam yerinin bilinmesi ve bunun tasdikini getirecektir.” (Attas, S. N., 2003)

Bu tanım doğrultusunda Attas, eğitimde öncelikle kullanılan dili ele alır. Onun eğitim modelinde öncelikli olarak Kur'ân'ın dili olan Arapça'nın yetkinliğine yapılan vurgu görülmektedir. Çünkü evren ve doğa, birer ayettir ve ayetlerin içkin boyutlarını anlayabilecek düzeyde dil bilgisine sahip olmak, evreni anlama ve yorumlama becerileriyle doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte Attas, üniversite düzeyinde eğitim veren ve *Külliyeye* adını verdiği yapıda hem halihazırda dünya üzerinde hâkim dil olan İngilizce'ye hem de millî dil olan Malayca'ya yer vermiştir. Dolayısıyla Attas, belirsiz bir liberalizmden uzak ve durduğu yerin, coğrafyanın ve kültürün farkında bir model sunmaktadır. Bu farkındalığının bir sonucu olarak, içinde bulunduğu geleneğin diliyle konuşmayı önemser ve ortaya koyduğu eğitim modelinde *te'dib* kavramına vurgu yapar. Kabaca “edeplendirme” anlamına gelen bu kavram ile hem ontolojik hem de pedagojik bir manaya işaret edilmiştir ve günümüzde kullanıldığı şekliyle *toplum nazarında doğru davranmadan* farklı, hikmet ve mânâ yüklü öğrenmenin sağlanması kast edilmektedir (Ahmed, F., 2018). Attas, bu kavram ile beden, akıl ve ruh arasında bir irtibat kurmayı amaçlayarak bilgi ve manayı birbirinden ayrılmaz görür. Dolayısıyla *edeb*in olmaması bilgide kaos üretir ve o bilgi toplumu hakikate ulaştırmaz.

Burada dikkat çekmemiz gereken bir husus da, günümüzde Türk eğitim sisteminde sıklıkla kendisine “Talim ve Terbiye” başlığında yer bulan *terbiye* kavramının Batı modernizmi ile anlam kaymasına uğramış olmasıdır. Esasen, semantik açı itibarıyla, bir şeyin aşamalı olarak tamamlanması, şefkatle bakıp büyütmek, geliştirmek, ehliştirmek, barındırmak, giydirmek gibi anlamları içeren terbiye, Attas'a göre, insanla beraber diğer türleri de kuşatır ve daha çok fizikî ve maddî gelişme üzerinde durur. Bu nedendir ki *terbiye*, eğitimde *te'dib* yerine kullanılmamalı, ayrı bir başlıkta değerlendirilmelidir (Attas, S.N., 2003).

ISTAC VE OSMANLI MEDRESELERİ

Attas'ın “Külliyeye” ismini verdiği eğitim yapısı, günümüz üniversitelerine denk gelen ve İslamî ilimler ile müspet bilimlerin bir arada okutulduğu bir yapıdır. Yapı, teorik bir model olmakla kalmamış, dönemin muktedirlerince hayata geçirilmesi için gerekli koşullar sağlanmış ve Attas'ın uygulamasına sunulmuştur. ISTAC (Institute of Islamic Thought and Civilisation) ismiyle hayata geçen ve Attas'ın mimarisinde dahi söz aldığı bu yapının, gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemi medreseleri ile pek çok noktada ortaklıkları olduğu görülmektedir. Bu hususlardan ilki olan eğitim dili bağlamında incelendiklerinde, hem Selçuklu hem de Osmanlı medreselerinde esas olarak Arapça kullanılsa da, okutulan kitaplar arasında Türkçe şerhler bulunmuş, Arapça kitaplar okutulurken dahî tartışmaların Türkçe yapıldığı kaydedilmiştir (İpşirli, 2021). Nitekim ISTAC'ta da benzer şekilde Arapça ve İngilizce'ye ek olarak millî dil olan Malayca kullanılmaktadır. Burada vurgulanmak istenen esas, müfredatı daha çok okutulan metin üzerinden yürüyen bir sistemde, orijinaleri Arapça ve Farsça olan metinlerin tam idraki amacı bir yana, inşa edilen dünya görüşünün inşa edildiği milletin dili ile ifadesinin sağlanabilmesindeki önemdir. Bir diğer açıdan ise, Attas'ın Külliyesi hem lisans hem de lisansüstü düzeyde eğitim vermektedir. Türk tarihinde de, her ne kadar “medrese” genel ismiyle anılsalar da, kademeli bir eğitimin yer aldığı bilinmektedir (Akyüz, 1997; Atay, 1981).

Türklerde, 11. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek süregelen ve yaklaşık on asır boyunca kaim kalan medrese sisteminde eğitimin temelini, medresenin kendisi üzerine değil, müderrislerin, ders kitaplarının ve okutulan derslerin üzerine oturtulduğu görülür (İpşirli, 2021). Her ne kadar medreselerde okutulan müfredât hakkında geniş kapsamlı kaynaklar olmasa da, medreselerin

başarısının Fransızlar tarafından araştırma konusu edilip yapısı hakkında döküman talep edilmesi üzerine bu kurumlar hakkında *Kevâkib-i Seb'a* gibi eserlerin hazırlandığı da bilinmektedir (Hazer, 2002). Medreselerde okutulan müfredat hakkında kaynaklar yeterli olmasa da, kaynakların çoğunlukla müderris tarafından belirlendiği ve *eser temelli* olduğu görülmektedir (Fazlıoğlu, 2008). Bu bilgilerden yola çıkılarak, özellikle Osmanlı medreselerinde fen, edebiyat, sağlık, mantık, mühendislik gibi derslerle, dini ve metafizik ilimlerin ve bu derslere ait metodolojilerin bir arada okutulduğu görülmüştür (İpşirli, 2021). Nitekim ilk Osmanlı müderrisi olan Davud el-Kayserî, aynı zamanda İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ine şerh yazan en büyük şarihlerden olmakla beraber, sistematiğini oturttuğu medresesinde bu eseri okuttuğu bilinmektedir (Özdemir, 2014). Davud el-Kayserî'nin, İslamî eğitimine ek olarak Merağa matematik-astronomi okulunda eğitim görmüş olması (Fazlıoğlu, 2017) ve yazdığı şerhler, medreselerde okutulan programın *İslamî ilimler-fen bilimleri-tasavvuf metafiziği* bileşenleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. İznik medreselerinin bu fizik-metafizik ilişkisi aynı zamanda medreselerin ilk döneminde bilimin pratik ve uygulanabilir yönünden öte, bilginin kendisinin merkeze alındığı anlamına gelmektedir (Kahya, 2003).

Medreselere dair en ilgi çekici hususlardan biri de, talebelerinin seyahat ile olan ilişkisidir. Çünkü medreseler, öğretmen temelli yapılar olduğundan, medrese öğrencilerinin gelişmesini en çok sağlayan unsur, yetkin müderrislerden aldığı dersler ve onlar tarafından okutulduğu kitapların niceliği sayılmaktadır. Öğrencinin hangi müderrislerden hangi dersleri okuduğu icazetnameleri altında kayda alınmaktadır (Fazlıoğlu, 2008). Bu durum medreseleri devlet sınırlarından çıkarmakta ve tüm İslam coğrafyasına yaymaktadır. Niteliğin ve bilginin en yüce konumuna çıkartıldığı bu ortamda, medreselerde tarih dersi okutulmadığı hâlde, kaliteli tartışmalardan doğan bilgiler ile tarih kitapları yazan müderris âlimler kaydedilmiştir (İpşirli, 2021).

Medreseler, yüksek ilim adamları yetiştirmiş, bu âlimler müderrisliğe ek olarak, kadı, müftü ya da diplomat olarak da devlet görevlerine atanabilmişlerdir. Bu durum aynı zamanda, İznik medreseleri ile başlayıp Sahn-ı Seman'a varıncaya dek kısa sürede nicelikçe artış gösterip kademeleşen medrese mezunlarının istihdam alanlarındaki genişliğe işaret etmektedir. Nitekim devlet nezdinde en büyük önemi haiz medresenin devletin başkentinde bulunması da, ulema-yönetim ilişkisi ve ulemanın devlet nezdindeki önemi hakkında bilgi vermektedir (Akyüz, 1997). Öte yandan halkın da ilimle uğraşanlara büyük hürmet göstermesi ve medreselere yaptıkları bağışlara karşılık öğrencilerin tatil günlerinde medrese yakınındaki evlere ziyaretlere giderek öğrendiklerini halkla paylaşmaları, ulema sınıfının devletin her kademesi ile ilişkiyi sağlayan bir taşıyıcı kolon görevi gördüğünü de göstermektedir.

16. yüzyıla dek Osmanlı medreselerinde üretilen metafizik bilgi ile kurulan fizik-metafizik ilişkisinin bu tarihten sonra yitirmeye yüz tutması, Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptığı düzenleme ile Darüşşifa ile Kara ve Deniz Mühendishaneleri'nin medreselerden ayrılması (Hızlı, 2008) ile başlayan süreç medreselerin içeriğinin zayıflamaya yüz tuttuğunun ilk emareleri sayılabilir. Fatih Sultan Mehmet gibi, padişahların ulemânın toplantılarında yer alabilmek için müderrislerce sınava tâbî tutulması gereken dönemlerden (İpşirli, 2021), son aşamada *beşik ulemalığı* ile liyâkatın yitirilip, kadı ve müderrisliğin hakkı olmayan kişilere haksız yollarla verildiği (Akyüz, 2008) dönemlere gelinmesi ile medrese kurumu gördüğü büyük itibarı ve özgül ağırlığını kaybetmiş ve Cumhuriyetle birlikte tarihe mâl olmuştur.

Öte yandan müslüman dünyadaki diğer eğitim kurumlarına bakıldığında, İslam'ın Hint altkıtasına girmesi sonrası o coğrafyada da yerleşen medrese eğitiminin, özellikle Pakistan'da bağımsızlık öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada köklü bir değişim gösterdiği görülmektedir. İlk zamanlarda Osmanlı medreselerine oldukça benzeyen ve fen-metafizik-dini ilimler çizgisini koruyan medreseler, öncelikle İngiliz sömürgeciliğinin böl-yönet politikaları,

daha sonra eğitim dilinin zorunlu İngilizce olması ve modernizm karşısında medreselerin sarsılarak Batı tipi okulların popülerleşmesi bu kurumları bağımsızlık öncesi süreçte kimlik koruma savaşı veren yapılara dönüştürmüştür (Aşlamacı, 2013). Medreseler yine bu dönemdeki var olma savaşlarında, fen bilimlerini öne çıkarıp dini ilimleri geri planda bırakanlar, tasavvuf gibi ilimleri bidat görenler ve ehli sünnet çizgisini korumaya çalışanlar gibi fraksiyonlara ayrılmıştır. Bağımsızlık sonrasında ise gerek dış güçlerin politikaları gerekse mezhepleşmeler sonucu Pakistan medreseleri müslüman kimliği koruma ve varlığını sürdürme refleksi ile gelişme ve dönüşmelere kapalı kalmış (Aşlamacı, 2013), bunun sonucunda siyasi bir unsura dönüşerek yıllar içinde cihatçı bir kimliğe bürünmüştür.

SONUÇ

Tüm bunlardan yola çıkarak, müslüman tarih ve coğrafyası açısından değerlendirildiğinde, Nakib el-Attas'ın günümüz dünyasında ortaya koyduğu eğitim modelinin büyük ölçüde Osmanlı'nın İznik Medreseleri ile benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Eğitimde kullanılan dil bağlamında bakıldığında, eserlerin orijinallerinin program dahilinde tutulması ve fizikle metafizik arasındaki köprünün yeniden inşa edilmesi açısından bu model, Gelenek'te olanı canlandıran ve modernizmin dilde ve zihin dünyamızda yaptığı tahribatı onarmayı amaçlayan bir yapıdır. Medreselerde uygulanan modelin bir yansıması olarak ISTAC'ın, bilginin bütüncül bir vizyonla değerlendirilmemesinin ve yatay düzlemdeki genişlemenin, sürekli bir bilgi artışının yanısıra, öğretmen ve eser temelli öğretim programlarından uzaklaşmak, metafizik bilgiyi eğitim denkleminde çıkarmak ve bulunduğu coğrafyanın, kültürün anadilini baskılayarak eğitimden koparmak suretiyle eğitimin millî vasfının zaafa uğrayacağı ve niteliğini gün geçtikçe kaybederek liyakatsizleştireceği temel tezine dayandığı görülmektedir.

Attas, burada, modern dünyanın meydan okumalarına karşı müslüman dünyanın içinde bulunduğu entelektüel krizden çıkış yoluna dair bir çözüm önerisi sunmaktadır. Bu çözüm önerisi, ISTAC adıyla somutlaşmış ve belirli bir mesafe kat etmiş görünmektedir. Bu modelin, kendi tarihsel tecrübemizdeki başarı örnekleriyle birlikte ele alınarak, Türk eğitim sisteminin sorunları açısından dikkate alınmaya değer olduğu düşünülmektedir. Özellikle de eğitim fakülteleri özelinde nicelik ve nitelik açısından yaşanan problemlerin ve bu problemlere dayalı olarak sürekli değiştirilmek zorunda kalınan öğretim programlarının çözümünde Gelenek'in bir bileşen olarak varlığı muhakkak ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ahmed, F. (2018). An exploration of Naquib al-Attas' theory of Islamic education as ta'dīb as an 'indigenous' educational philosophy. *Educational Philosophy and Theory*, 50(8), 786-794.
2. Akyüz, Y. (1997). *Başlangıçtan 1997'ye Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
3. Akyüz, Y. (2008). Türkiye'de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında Darülmualîm'in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış, *OTAM*, (20), 17-58.
4. Aşlamacı, İ. (2013). Tarihsel Süreç İçerisinde Pakistan Medreseleri. *İnönü University Journal Of The Faculty Of Divinity*, 1(4), 187-210.
5. Atay, H., (1981). Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler. *Vakıflar Dergisi*, (13), 171-235.
6. Attas, S. M. N. (1963). *Some Aspects of Sufism as Understood and Practised among the Malays*. Singapore: Malaya Pub. House.
7. Attas, S. M. N. (1994). *İslam ve Laisizm*. İstanbul: Pınar Yayınları.
8. Attas, S. M. N. (2018). *İslam Metafiziğine Prolegomena*. İstanbul: Küre Yayınları.
9. Attas, M. N., (2019). *İslâm, sekülerizm ve geleceğin felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

10. Demirli, E., (2012). Vahdet-i Vücûd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (42), 2012, 431-435.
11. Demirli, E., (2016). *İbnü 'l-Arabî Metafiziği*, İstanbul: Sufi Kitap.
12. Erdoğan, S. (2019). Seyyid Muhammed Nakib Attas'a Göre Bir Bilim ve Mektep Olarak Tasavvuf. *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, 3 (14), 465-483.
13. Fazlıoğlu, İ. (2017). İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî. *Nazarîyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1(4), 1-68.
14. Fazlıoğlu, Ş. (2008). Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (12), 593-610.
15. Hazer, D. (2002). Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 274-293.
16. Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
17. İpşirli, M., (2021). *Osmanlı İlmîyesi*. Kronik Kitap: İstanbul.
18. Kahya, E. (2003). On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirmesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 11-19.
19. Karadaş, Cağfer. (2019). *Çağdaş İslam Düşünürleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
20. Kutluer, İ., (2013). Rene Guenon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 404-448.
21. Özdemir, S., (2014). Osmanlı Düşünce Tarihinin Teşekkülünde Davûd Kayserî'nin Rolü, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, 2014, 491-501.
22. Uyanık, M., (2014). *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları.

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜƏLLİM KADRLARININ
PEŞƏKARLIQ SƏVIYYƏLƏRİNİN ARTIRILMASI*****IMPROVING THE PROFESSIONALISM OF TEACHERS IN SECONDARY
SCHOOLS*****Dr. Gülarə QOCAYEVA**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Elmi məqalədə məktəblərdə cəmiyyətin təhsil tələbatları baxımından müəllimin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması istiqamətində aparılan işlər, müəllimin özünütəhsili, innovasiyalara sahib olmaqdan ötrü əldə etdiyi nailiyyətlər, bir işçi, yüksək keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi pedaqoji fəaliyyəti gözönünə gətirilmişdir. Burada göstərilir ki, əgər müəllimin nitqində qüsurlar, psixi cəhətdən zəiflik, əsəblilik varsa burada peşə keyfiyyətindən söhbət gedə bilməz. Müəllim peşəsi elə bir peşədir ki, onun əsas məzmununu məlumatlılıq, dünyagörüşü əhatə edir. Təbiidir ki, yenilənən elmi informasiya bazası və mühiti əsasında, elm-texnikanın inkişaf tempisiylə müəllim ayaqlaşmalıdır. İnkişaf sonsuz bir proses olduğundan bu o deməkdir ki, müəllim də öz üzərində daima işləməli və öz-özünü daima təkmilləşdirməlidir. Öyrətməyi bacarmalı, təlimi qurmağın üsullarını, tərbiyəni mənimsəməlidirlər. Əgər məktəbdə hazırlanan tədris planında müəllimdən gözlənilən fəaliyyətlər öz əksini tapırsa, müəllim dərslərindən kənarlaşmadan şagirdlərin maraqlarına diqqətli yanaşmanı təmin etməlidir. Əlavə dərslər, təlimat işləri, gələcəkdə daha yaxşı fəaliyyət göstərmələrinə kömək edəcək fikirlər və s. Təşkilat ilə şagirdlərin gözləntilərini qarşılaya bilməlidirlər. Elmi üsullarla təhsil ilə əlaqədar problemləri həll edə bilməlidir. Bəzən eyni sinifdə, şagirdlər arasında hafizə baxımından geridə qalan, zehni və fiziki çatışmazlıqları olan şagirdlər də olur. Bu xüsusiyyətlərə malik şagirdlərin sinifdə hansı maneələrlə üzləşə biləcəklərini əvvəlcədən başa düşməlidir. Müəllim sinifdəki şagirdlərin üzləşdikləri çətinlikləri müəyyən edə bildikdən sonra onların mümkün həllər variantlarını hazırlamalıdır.

Müəllif belə hesab edir ki, hazırda təlimin yeni məzmunu gözlənilən təhsil prosesində nəticələrdən inkişaf edir. Həmin nəticələr şagirdlərin inkişaf səviyyəsini üzə çıxardığından və onların əsasında müvafiq qiymətləndirmənin aparılması mümkün olduğundan məzmun standartları adlandırılır. Hər bir standartda həm şagirdin mənimsəyəcəyi bilik, həm də ona yiyələnmə fəaliyyəti özündə birləşdirir. Məzmunun nəticələr formasında təqdim olunması əvvəlcədən həm dərslər müəllifləri, həm resurs hazırlayanlar, həm müəllimlər, həm məktəb rəhbərləri, həm də valideynlərin fəaliyyətlərinin vahid bir istiqamətə yönəlməsini təmin edir. Ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə olunması təlimin keyfiyyətini yüksəltməyin əsas şərtlərindən biridir. Son dövrlərdə pedaqoji elmlər sahəsində pedaqoji texnologiyalar, onların məzmunu fənlərin tədrisi zamanı bu texnologiyalardan istifadə ilə bağlı araşdırmaların aparılmasına başlanılmışdır. Onda bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarılır: müəllimin peşəkar olması, səriştəliliyi müəllim peşəsini nüfuzlu, müəllim əməyini maraqlı, daha məzmunlu və daha da səmərəli edir. Yeni standart və kurikulumlar müəllimlərdən peşəkarlığın yüksək olmasını, tədqiqatçılıq, tədris prosesində yaradıcı fəaliyyət göstərə bilmək bacarıqlarına yiyələnməsini tələb edir.

Müəllif eyni zamanda belə hesab edir ki, pedaqoji bacarıqlar: analitik, proqnostik, proyektiv, habelə reflektiv nəzəri biliklərə əsaslanan və ahəngdar şəxsiyyətin inkişaf məsələlərinin həllinə

ardıcıl təsir göstərən hərəkətlərdir və bu hərəkətlərin bir qismi avtomatlaşa və vərdişlər səviyyəsində realizə oluna bilər. Bu bacarıqlar onların peşəkarlıq səviyyəsinin inkişaf etdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: müəllim, səriştəlilik, peşəkarlıq, texnologiya, inkişaf

Abstract

The scientific article considers the work carried out in schools to improve the professional level of teachers in terms of educational needs of society, the teacher's self-education, achievements to innovate, pedagogical activity as a worker, a carrier of high qualities. It is shown here that if a teacher has a speech defect, mental weakness, nervousness, it is not a question of professional quality. The teaching profession is a profession whose main content is awareness and worldview. Naturally, on the basis of the updated scientific information base and environment, the teacher must keep pace with the pace of development of science and technology. Since development is an endless process, it means that the teacher must constantly work on himself and constantly improve himself. They must be able to teach, master the methods of training and education. If the school curriculum reflects the activities expected of the teacher, the teacher must ensure that students' interests are taken into account without deviating from the curriculum. Additional textbooks, tutorials, ideas to help them work better in the future, etc. They must be able to meet the expectations of students with the organization. Must be able to solve problems related to education through scientific methods. Sometimes in the same class, there are students with mental and physical disabilities. Students with these characteristics should understand in advance what obstacles they may face in the classroom. Once the teacher is able to identify the challenges facing students in the classroom, they should develop possible solutions.

The author believes that the new content of the training is currently evolving from the expected educational process. These results are called content standards because they reveal the level of development of students and on the basis of which it is possible to conduct an appropriate assessment. Each standard combines both the knowledge that a student will acquire and the activity of mastering it. Presentation of the content in the form of results ensures that the activities of textbook authors, resource developers, teachers, school principals and parents are directed in a single direction.

The use of new pedagogical technologies in secondary schools is one of the main conditions for improving the quality of education. Recently, research has been conducted in the field of pedagogical sciences on pedagogical technologies, their content and the use of these technologies in the teaching of subjects.

The conclusion to be drawn from all this is that the professionalism and competence of a teacher makes the teaching profession prestigious, interesting, meaningful and more effective. The new standards and curricula require teachers to be highly professional and able to be creative in the research and teaching process. is.

The author also believes that pedagogical skills are actions based on analytical, prognostic, projective, as well as reflexive theoretical knowledge and consistently affect the solution of problems of harmonious personality development, and some of these actions can be automated and implemented at the skill level. These skills are important in developing their professional level.

Keywords: teacher, competence, professionalism, technology, development

**657 SAYILI DEVLET MEMURLARI KANUNUNDA MEMURLARIN TİCARET VE
DİĞER KAZANÇ GETİRİCİ FAALİYETLERDE BULUNMA YASAĞI**

***THE PROHIBITION OF HAVING COMMERCIAL AND OTHER PROFIT-MAKING
ACTIVITIES OF CIVIL SERVANTS IN THE CIVIL SERVANT CODE NO:657***

Res. Asst. Sümeyra Sena KURT

Anadolu University, Faculty of Law, Eskişehir, Turkey,
ORCID ID: 0000-0002-8166-3329,

Abstract

Civil servants are expressed as officials who work in state and other public legal entities, as specified in the law on civil servants, are responsible for performing basic and continuous public services carried out in accordance with the principles of General Administration. In this regard, civil servants are the most important part of public administrations in a state and constitute the human element of the administration. People who are included in this status subject to a number of obligations and prohibitions specifically prescribed for them, unlike normal citizens. In order not to be subject to sanctions in the face of these prohibitions, they must know which activities are included in the scope of the prohibitions and act accordingly. Otherwise, they will face sanctions and penalties.

One of the prohibitions stipulated in the Civil Servant Code for civil servants is a prohibition on trading and other profit-making activities. According to this, civil servants may not engage in activities that require them to be considered trader or artisan according to the Turkish Commercial Code, they may not serve in commercial and industrial institutions, they may not be a commercial agent or a commercial surrogate or a partner in collective companies or a commandite partner in a commandite company. Civil servants may not open offices to carry out self-employed activities, as well as may not work in workplaces belonging to natural or private legal entities or professional organizations that are considered public institutions, or in higher education institutions of a foundation. These prohibited activities are also subject to notification for the spouses and minor/restricted children of civil servants. Violation of this prohibition and obligation is also sanctioned in the Civil Servant Code.

There are also exceptions to the above-mentioned prohibitions. But it is important to determine which activities are prohibited by the law. With the development of technology, diversity has also been realized in the areas of people's activity. In this regard, it is necessary for a civil servant to know when to be considered a trader, to know which activities that require to be considered as an artisan, to know which companies to be preferred when it comes to be a partner. The aim of this study is to clarify the scope of the prohibition, whose boundaries are drawn in the law.

Keywords: Civil Servant, Civil Servant Code, The Prohibition of Having Commercial and Other Profit-Making Activities.

Özet

Memurlar, Devlet Memurları Kanunu'nda (DMK) belirtildiği üzere Devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinde çalışan, genel idare esaslarına göre yürütülen aslî ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile yükümlü olan görevliler olarak ifade edilmiştir. Bu bakımdan memurlar bir devlette kamu idarelerinin en önemli kısmında yer almakta ve idarenin insan unsurunu oluşturmaktadır. Bu statüye dahil olan kimseler artık normal vatandaşlardan farklı olarak kendileri için özel olarak öngörülmuş birtakım yükümlülük ve yasaklara tabi olmak durumunda kalırlar. Bu yasaklar karşısında yaptırımlara maruz kalmamaları için hangi faaliyetlerin yasakların kapsamına dahil olduğunu bilip buna göre hareket etmeleri gerekmektedir. Aksi halde yaptırım ve cezalar ile karşı karşıya kalınacaktır.

Memurlar için DMK'da öngörülmuş yasaklardan biri ticaret ve diğer kazanç getirici faaliyetlerde bulunma yasağıdır. Buna göre memurlar Türk Ticaret Kanunu'na göre tacir veya esnaf sayılmalarını gerektirecek faaliyetlerde bulunamazlar, ticaret ve sanayi müesseselerinde görev alamaz, ticari mümessil veya ticari vekil veya kollektif şirketlerde ortak veya komandit şirkette komandite ortak olamazlar. Memurlar, devlet memurluğu görevini yürütmenin yanında serbest meslek faaliyeti yürütmek üzere ofis, büro, muayenehane gibi yerler açamayacakları gibi gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ait iş yerlerinde veya vakıf yükseköğretim kurumlarında da çalışamazlar. Bu yasaklanan faaliyetler, memurlar için öngörülmesinin yanında memurların eşleri ve küçük/kısıtlı çocukları için de bildirim tabi kılınmıştır. Bu yasağın ve yükümlülüğün ihlali de yine DMK'da yaptırıma bağlanmıştır.

Yukarıda belirtilen yasakların istisnaları da bulunmaktadır. Ancak memurların bir faaliyet yürütürken yürüttükleri bu faaliyetin yasak kapsamına girip girmediğinin tespiti önem arz etmektedir. Teknolojinin de gelişmesiyle insanların faaliyet alanlarında da çeşitlilik gerçekleşmiştir. Bu bakımdan bir memurun ne zaman tacir sayılıp sayılmayacağını bilmesi, esnaf sayılmasını gerektirecek faaliyetlerin neler olduğunu bilmesi, hangi şirketlere ortak olup olmayacağını bilmesi gibi konular cezai ve mesleki yaptırımlara maruz kalmamak bakımından bir gerekliliktir. Bu çalışmanın amacı kanunda sınırları çizilmiş yasağın kapsamını kavramları açıklığa kavuşturarak ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Memur, Devlet Memurları Kanunu, Ticaret ve Diğer Kazanç Getirici Faaliyetlerde Bulunma Yasağı.

213 SAYILI VERGİ USUL KANUNU ÇERÇEVESİNDE HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞININ TAKDİR YETKİSİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE DISCRETIONARY POWER OF THE MINISTRY OF TREASURY AND FINANCE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TAX PROCEDURE LAW NO. 213

Research Assistant Yeliz Neslihan AKIN¹

¹ Istanbul University, Faculty of Economics, Departments of Public Finance, Division of Fiscal Law, İstanbul, Turkey,
ORCID: ID/0000-0003-1370-7622

Özet

1 No.lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (*Cumhurbaşkanlığı Kararname*) ile idarî bir organ olan Hazine ve Maliye Bakanlığı (*Bakanlık*) teşekkül etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 217. maddesinde Bakanlığın görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Bu görev ve yetkilerin bir kısmı, bir kamu gelir türü olan ve Anayasa'nın 73. maddesinde bir ödev olarak hükme bağlanan vergi ile doğrudan ya da dolaylı ilgilidir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin madde 217/1-s hükmü uyarınca Bakanlık, bu Kararname dışında kanunlarla veya Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle verilen diğer görevleri de yapmaktadır. Bu kanunlardan birisinin de vergi hukuku mevzuatında temel vergi hukuku niteliğini haiz 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (*VUK*) olduğu görülmektedir.

İdarenin bazı sebepler gerçekleştiğinde bazı işlemleri yapmak zorunda olmadığı takdir yetkisinden, yapmak zorunda olduğunda ise bağlı yetkisinden bahsedilmektedir. İdarî yetkilerin büyük bir bölümünü bağlı yetki oluşturmakta ise de VUK kapsamında idarî yetkili olarak teşekkül eden Bakanlığın bağlı yetkisinin dışında; takdir yetkisinin bulunduğu birçok hukukî duruma ilişkin düzenlemenin de mevcut olduğu görülmektedir.

Takdir yetkisi, idarenin hukuka bağlılığının bir istisnasını teşkil etmemektedir; yine bir hukuk kuralından doğmakta olup hukuk kuralları içindeki hareket özgürlüğünü ifade etmektedir. Takdir yetkisinin hukuka aykırı kullanılmasında takdir sakatlığı; ihtiyaca aykırı kullanılmasında takdir isabetsizliği ortaya çıkmaktadır. İdareye tanınan takdir yetkisi, kamu yararı ve kamu hizmetinin gerekleriyle sınırlıdır ve bu açıdan yargı denetimine tabidir. Takdir yetkisinin hukuka aykırı kullanımını ifade eden takdir sakatlığında bu yetkinin, kamu yararı ve kamu hizmetinin gereklerine göre kullanılmadığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan takdir isabetsizliği, Anayasa'nın madde 125/4 hükmü uyarınca yerindelik denetimi yasağı kapsamında kaldığından yargısal denetime tabi değildir.

Bu çalışmada, Bakanlığın VUK kapsamındaki takdir yetkisinin incelenmesinde, VUK'un kitapları temelinde tarafımızca tasnif geliştirilmiştir. Bu bağlamda VUK'un beş kitabının kapsamındaki düzenlemelerde de Bakanlığa takdir yetkisinin verildiği görülmektedir.

Verginin kanuniliği ilkesinin içeriğindeki unsurlardan birisi de vergisel ödev ve vergisel usul ilişkilerini düzenleyen temel öğelerdir. Bu noktada, bahsi geçen ilke içeriğindeki unsurlarda, Bakanlığın VUK hükümleri çerçevesinde takdir yetkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. VUK düzenlemelerinde Bakanlığın takdir yetkisi kapsamındaki vergisel durumların bir tespitinin yapılması, akabinde bunların tasnif edilerek listelenmesi ve yargısal denetim açısından sadece kamu yararı ve kamu hizmetinin gereklerine göre kullanılıp kullanılmadığı denetlenebilecek konuların ortaya çıkarılması, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, İdarî Yetki, Bağlı Yetki, Takdir Yetkisi.

Abstract

The Ministry of Treasury and Finance (*The Ministry*), an administrative body, was established by Presidential Decree No. 1 on the Presidential Organization (*The Presidential Decree*). The duties and authorities of the Ministry are regulated in Article 217 of the Presidential Decree. Some of these duties and authorities are directly or indirectly related to the tax, which is a public revenue type and is stipulated as a duty in Article 73 of the Constitution. In addition, in accordance with the provision of Article 217/1-s of the Presidential Decree, the Ministry also performs other duties given by laws or Presidential decrees other than this Decree. It is seen that one of these laws is the Tax Procedure Law No. 213 (*TPL*), which has the characteristic of the basic tax law in the tax law legislation.

It is mentioned that the administration has discretionary authority when it is not obliged to perform some transactions when certain reasons occur, and its dependent authority when it is obliged to do so. Although most of the administrative authorities are dependent authority, apart from the dependent authority of the Ministry, which is formed as an administrative authority within the scope of the TPL; it is seen that there are regulations regarding many legal situations in which there is discretionary authority.

The discretionary authority arises from a rule of law and expresses the freedom of action within the legal rules. However, it is not an exception for the administration's commitment to the law. If the discretionary authority is used unlawfully, discretionary disability; is used contrary to the need, inaccuracy of discretion occurs. The discretionary authority granted to the administration is limited to the public interest and requirements of the public service and is subject to judicial review in this respect. In case of discretionary disability, which expresses the unlawful use of discretionary authority, it is determined that this authority is not used in accordance with the requirements of the public interest and public service. On the other hand, the inaccuracy of discretion is not subject to judicial review as it falls within the scope of the prohibition of appropriateness control in accordance with the provision of article 125/4 of the Constitution.

In this study, in examining the discretionary authority of the Ministry within the scope of the TPL, a classification has been developed by us on the basis of the TPL's books. In this context, it is seen that the Ministry has the discretionary authority in the regulations within the scope of the five books of the TPL.

One of the elements in the content of the principle of legality of tax is the basic elements that regulate the tax duties and tax procedure relations. It has been determined that the Ministry has discretionary authority within the framework of the provisions of the TPL regarding the elements within the content of the aforementioned principle. The purpose of this study is to make a determination of the tax situations within the scope of the discretionary authority of the Ministry in the TPL regulations, then to classify and list them, and to reveal the issues that can only be audited in terms of judicial review whether they are used according to the requirements of the public interest and public service.

Keywords: Ministry of Treasury and Finance, Tax Procedure Law No. 213, Administrative Authority, Dependent Authority, Discretionary Authority.

GİRİŞ

Bir idarî yetkinin bağlı yetki ya da takdir yetkisi olup olmadığının ortaya çıkarılması hâlinde, bu yetkiler ve bunlara bağlı olarak tesis edilecek idarî işlemlerin de yargısal denetiminin kapsam ve sınırları da tayin edilmektedir. Bağlı yetki ile tesis edilen işlemler, yerindelik alanına ilişkin olmayıp bu sebeple bu işlemlerin yargısal denetiminde bu yönden bir denetim alanı da bulunmamaktadır. Çünkü bu idarî işlemlerde bir otomatizm mevcuttur.

Takdir yetkisinde idarenin iradesine bırakılan serbest hukukî alanlar bulunmaktadır. Bu yetki, bu sebeple tesis edilen idarî işlemin yerindeliği ile ilgilidir. Ancak Anayasa'nın madde 125/4 hükmünde yargı yetkisi, yerindelik denetimi açısından sınırlandırılmış olup takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı fonksiyonunun yerine getirilmesi yasaklanmıştır.

Bu çalışmada, *1 No.lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*'nin⁴ madde 217/1-s hükmü uyarınca Hazine ve Maliye Bakanlığının görev ve yetkilerinin öngörüldüğü *213 sayılı Vergi Usul Kanunu*⁵ (VUK) hükümleri temelinde, bu yetkilerden yürürlükteki takdir yetkisi kapsamı ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için takdir yetkisinin mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır; zira bu mahiyet takip edilerek VUK düzenlemelerinden hangilerinin Hazine ve Maliye Bakanlığına takdir yetkisi bahsettiği anlaşılabilir. Bununla birlikte takdir yetkisinin anlamlandırılabilmesi için, takdir yetkisinin karşıtı olan bağlı yetki hakkında da açıklamalar yapılması gerekmektedir. Zira bağlı yetkinin bulunduğu hukukî konularda da sınırlı bir takdir yetkisi bulunabilmektedir. Danıştay tarafından geliştirilen içtihatlar uyarınca takdir yetkisi, kamu yararı ve kamu hizmetinin gereklerine göre kullanılıp kullanılmadığı yönlerinden denetlenmektedir. Beş kitaptan teşekkül VUK'un tüm kitaplarında doğrudan takdir yetkisi kapsamında olan vergi hukuku konularının kanunî düzenlemelerine bu çalışmanın üçüncü bölümünde tek tek yer verilmekle birlikte hem VUK hükümleri uyarınca yetkilendirildiği düzenleme yetkisi hem de doğrudan takdir yetkisi kapsamındaki konular, ayrıca tablolara işlenerek listelenmiştir. Bu tablolardan ilki olan "Tablo 1: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Düzenleme Yetkisi Kapsamındaki Konular" kapsamında yetmiş bir adet; ikincisi olan "Tablo 2: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Takdir Yetkisi Kapsamındaki Konular" kapsamında seksen dört adet vergi hukuku konusuna yer verilmiştir. Bu konulara ilişkin tasnif tarafımızca geliştirilmiş olup farklı tasnifleme yapılması hâlinde bu konuların arttırılmasının ya da azaltılmasının mümkün olduğu belirtilmelidir.

1. İDARENİN YETKİLERİ

İdare hukuku doktrininde *idarenin yetkileri* (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 106; Balta, 1968/1970: 84) ya da *idarî yetki* (Özyörük, 1972-1973: 210) olarak ifade edilen bu yetkiler, *bağlı yetki* ve *takdir yetkisi* olarak tasnif edilerek incelenmektedir (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 106; Atay, 2016: 511; Balta, 1968/1970: 84; Eroğlu, 1985: 49; Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 125-126; Gözler Cilt: I, 2019: 1056, 1059; Gözler & Kaplan, 2018: 327-328; Kalabalık, 2014: 370; Onar Cilt: 1, 1966: 426; Özyörük, 1972-1973: 210; Ulusoy, 2020: 411; Yayla, 2010: 195). Doktrinde, kanunilik ilkesine uygun olarak bağlı yetki ya da takdir yetkisi ile idarenin faaliyetlerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Eroğlu, 1985: 49). Bunun dışında, her iki yetkiye de yönelen *idarenin düzenleme yetkisi* de bu çalışma kapsamında ayrıca ele alınacaktır.

1.1. Bağlı Yetki

Mahdut iktidar, bağlı iktidar (kudret) olarak da ifade edilen *bağlı yetki (salahiyet)*, idareye tesis edeceği işlemin hukuk kuralı tarafından tayin edilmesi sebebiyle, idarenin bir tercihinin ya da bir seçiminin söz konusu olmamasını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bağlı yetki, takdir

⁴ Bkz.: 10.07.2018 Tarihli ve 30474 Sayılı Resmî Gazete.

⁵ Bkz.: 10.01.1961, 11.01.1961, 12.01.1961 Tarihli ve 10703, 10704, 10705 Sayılı Resmî Gazete.

yetkisinin aksi yetkisi ya da karşıtıdır (Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 125; Kalabalık, 2015: 380; Onar Cilt: 1, 1966: 426; Özay, 2017: 455).

İdarî yetkinin bir türü olması hasebiyle içeriğinde idarenin yetkisini barındıran bağlı yetkide, bu Devlet yetkisinin kullanılması bir zorunluluk arz etmektedir (Özyörük, 1972-1973: 210, 225). Bu bağlamda bağlı yetkide idare, belli şart veya durumların varlığında, belli bir çözüm şeklini uygulama ödevi altındadır (Balta, 1968/1970: 84). Bu durumda da idare, kanunun öngördüğü kararı almak zorundadır; zira bu yetkide kanun tarafından idarî işlemin hem sebep hem de konu unsurları tayin edilmiş olup her iki unsurda da idarenin değerlendirme yetkisi bulunmamaktadır ve bu yetki, yargısal denetime tabidir (Gözler Cilt: I, 2019: 1056, 1058, 1063; Gözler & Kaplan, 2018: 327-328).

Bağlı yetkide otomatizm mevcuttur (Eroğlu, 1985: 50). Hukuk kurallarınca yapılması ya da yapılmaması emredilen hususlarda idarenin takdir yetkisinden bahsedilememektedir; burada bağlı yetki bulunmaktadır (Onar Cilt: 1, 1966: 433) ve idarenin kanunlarla öngörülen sebebe bağlı olarak emredilen sonucu ortaya çıkarmaktan başka bir seçeneği yoktur (Özay, 2017: 456). Bu sebeple bağlı yetkide idarenin değerlendirme ve seçim/tercih yapma imkânı bulunmamaktadır (Karahanoğulları, 2015: 538).

1.2. Takdir Yetkisi

1.2.1. Takdir Yetkisinin Varlık Sebebi, Tanımı ve İçeriği

Devlet'in faaliyetlerinin sürekli artış göstermesi, ifa edilen hizmetlerin daha belirsiz, karışık nitelik kazanması, uzmanlık ve teknik bilgiye ihtiyaç duyması gibi birtakım güçlüklerin üstesinden gelebilmesi için idarenin hukuk kuralları (kaideleri) içinde bir serbestiye ihtiyacı olup kamu hizmetleri konusunda zaman, mekân ya da durumun gerekliliğinin takdiri hususunda idarenin takdir yetkisini (salahiyet) teşkil eden serbest bir saha bırakılmaktadır. Bu bağlamda idarenin hukuk kuralları içinde hareket serbestliğini yansıtan hususlardan birisi, *takdirî yetki* olarak da ifade edilen (Karahanoğulları, 2015: 535) *takdir yetkisi (kudreti)* olarak karşımıza çıkmaktadır (Onar Cilt: 1, 1966: 418, 420-421).

Takdir yetkisine zorunlu bir ihtiyaç bulunmakta olup (Balta, 1968/1970: 86; Özay, 2017: 456; Özyörük, 1972-1973: 210-211) idarî yetkinin bir türü olması hasebiyle içeriğinde idarenin yetkisini barındıran takdir yetkisinde idare, bu yetkiyi kullanıp kullanmamak veya kullanımın bazı gereklerini doğrudan tayin etmekte serbest bırakılmaktadır (Özyörük, 1972-1973: 210-211).

Buradan hareketle takdir yetkisinin kapsamında idarenin en uygun teknik usulleri bulmak, faaliyetin teknik yapısının gerektirdiği fiilleri gerçekleştirmek, amacına ulaşabilmek için en doğrusunu seçmek yetkisi bulunmaktadır (Onar Cilt: 1, 1966: 431). O hâlde takdir yetkisi, *durumun gerektirdiği, yer ve zaman* bakımından idareye serbest bir alan bırakmakta olduğundan, serbest hareket edebilme/serbest karar alma gücünü ifade etmektedir (Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 124-125). Bu bağlamda idareye, belli olgulara bağlı olarak serbestçe ya da mevcut seçeneklerden uygun gördüğünü tercih etmek suretiyle karar alabilme imkânını takdir yetkisi sağlamaktadır (Yayla, 2010: 190). Başka deyişle, idarenin belli bir konuda karar alıp almamasında ya da birden fazla karar arasında seçim yapma imkânı bulunduğu hâllerde takdir yetkisinden bahsedilmektedir (Gözler Cilt: I, 2019: 1060; Gözler & Kaplan, 2018: 328). Sonuç olarak takdir yetkisinin bulunduğu durumlarda idare, *değerlendirme marjına* sahiptir (Atay, 2015: 513).

Takdir yetkisi, yerindelik alanındadır (Özay, 2017: 455; Yayla, 1964: 207); idarî işlemin yerindeliği sorunuyla ilgilidir (Gözler Cilt: I, 2019: 1063; Gözler & Kaplan, 2018: 334). Takdir yetkisinin çekirdeğini yerindelik oluşturur (Yayla, 2010: 193). Yerindelik alanı, *maddî olayların değerlendirilmesi ve nitelendirilmesi, belli bir yönde hareket edip etmeme olanağı ve harekete geçme zamanının saptanması* durumlarında oluşmaktadır ve üç unsur birden yok olursa bağlı yetkinin ortaya çıktığı belirtilmiştir (Yayla, 1964: 207-208).

Takdir yetkisinin varlık sebebi de idarenin karşılaştığı soruna en uygun çözümü bulması, o konuda en yerinde karar almasını ifade eden yerindelik olup idareye yerindeliği yüksek kararlar alma imkânını sağlamak amacıyla takdir yetkisi bulunmaktadır (Gözler Cilt: I, 2019: 1069; Gözler & Kaplan, 2018: 333). Buradan hareketle, idarenin tesis ettiği işlemlerin, ürettiği hizmetin ihtiyaçlarına uygun olup olmamasını ifade eden ve niteliğe ilişkin olan yerindelik, hukuk kuralları dışındaki teknik/bilimsel kurallarla yapılan bir değerlendirmedir (Karahanoğulları, 2015: 551).

İdarenin hareket serbestisi tanınmış üç alanı bulunmaktadır. Bu alanlardan ilkinde idare, seçmesi mümkün olan çeşitli ihtimallerden birini tercih edebilir. İkincisinde idare, bir kararı almak ya da almamak yönünde tercihini kullanabilir. Sonuncusunda ise idare, kanunun sustuğu yerlerde kanaat ve düşüncesine göre hareket eder. Bu alanlardan ilk ikisi takdir yetkisinin kullanılabilirdiği serbest hareket alanları olup sonuncusu ise takdirî işlemlerin uygulanabildiği alandır. Bu bağlamda idare bu yetkisine dayanarak çeşitli ihtimallerden birini seçebilmekte veya bir kararı alıp almama noktasında tercih hakkını kullanabilmektedir (Onar Cilt: 1, 1966: 420-421, 432). Buradan hareketle bağlı yetkinin aksine takdir yetkisinde, idareye belli bir yönde hareket edilmesi konusunda emir, yetki ve görev verilmemektedir (Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 125).

Son olarak takdir yetkisinin birtakım hâllerin varlığına bağlı olarak mevcut olduğu belirtilebilir:

- ❖ Maddî olayların değerlendirilmesi ve nitelendirilmesi ve bu bağlamda yorum yapma konusunda idareye tanınan serbestinin bulunması (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 400; Karahanoğulları, 2015: 545; Yayla, 1964: 207-208).
- ❖ Harekete geçme zamanını tayin etme konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Gözler Cilt: I, 2019: 1058-1059; Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 124-125; Karahanoğulları, 2015: 551; Onar Cilt: 1, 1966: 418, 420-421; Özyörük, 1972-1973: 213; Yayla, 1964: 207-208).
- ❖ Belli bir kararı alıp almama konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 109; Gözler Cilt: I, 2019: 1060; Gözler & Kaplan, 2018: 328; Onar Cilt: 1, 1966: 420-421, 432).
- ❖ Alternatifler arasında seçim yapma konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 109; Gözler Cilt: I, 2019: 1060; Gözler & Kaplan, 2018: 328; Onar Cilt: 1, 1966: 420-421, 432).
- ❖ Yetkinin kullanılış usulünü tayin etme konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 109).
- ❖ Kullanışın bazı gereklerini tayin etme konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Özyörük, 1972-1973: 210-211).
- ❖ Mevzuatta hukukî çerçevesi belirlenmekle birlikte; içeriği birtakım imkânsızlıklar dolayısıyla doldurulmamış idarî bir usulü tayin etme konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 109).
- ❖ Mevzuatta doğması istenen hukukî sonucun düzenlenmemesi hâlinde, konuyu tayin etme konusunda idareye tanınan bir serbestinin bulunması (Eroğlu, 1985: 52; Gözler Cilt: I, 2019: 1017, 1063; Gözler & Kaplan, 2018: 330; Yayla, 2010: 190).

1.2.2. Takdir Yetkisinin Sınırı

Takdir yetkisi, hukuk düzeni tarafından idarî organlara verilen bir yetki türüdür (Özyörük, 1972-1973: 204). Bu bağlamda idarenin hukuka bağlılığı ilkesinin bir istisnasını teşkil etmemektedir; yine bir hukuk kuralından doğmakta ve ona bağlı (Onar Cilt: 1, 1966: 432) olup hukuk kuralları içindeki hareket serbestliğini/özgürlüğünü ifade etmektedir (Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 124; Özay, 2017: 456). Bu anlamda takdir yetkisi, Devlet yetkisinin bir kullanım biçimi olup ve özel bir yetki türü değildir (Özyörük, 1972-1973: 132, 211). Bu sebeplerle takdir yetkisi hukuk içi (Eroğlu, 1985: 51), hukukî bir yetki niteliğindedir (Atay, 2015: 523).

Bir tercih kudreti olan takdir yetkisinin sınırını ve şartını, tesis edilen idarî işlemlerdeki nihai/final amaç olan kamu yararı (amme menfaati) oluşturmaktadır; bu açıdan takdir yetkisi, keyfilik değildir (Onar Cilt: 1, 1966: 435). Bu bağlamda takdir yetkisi, mutlak ve sınırsız nitelikte değildir (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 111). Zira takdir yetkisi, keyfî hareket edebilme yetkisi ve bu Devlet yetkisinin kullanımının gereğini ve gerekçesini göstermemek hususunda imtiyazlı olmak değildir; bu sebeple bu yetki kullanılırken hukukî şart ve şekillere uyulması gerekmektedir (Özyörük, 1972-1973: 162, 213).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, takdir yetkisinde hukuk, idareyi belli şart ve durumların varlığında, uygun çözümün tercihinde az ya da çok serbest bırakmakta ise de belli şart ve durumların gereğini yerine getirirken idare, çözüm hususunda dilediği gibi davranmamaktadır; yetkisini takdir suretiyle kullanmak zorundadır (Balta, 1968/1970: 85). Bu sebeple de hukuk kuralları ve idarî gereklilikler tek bir tercih yerine çeşitli alternatifler içeriyorsa idare, takdir yetkisi kapsamında bunlardan birini seçmek suretiyle harekete geçmeye mecburdur (Özyörük, 1972-1973: 233). Bu bağlamda takdir yetkisi ile kanunîlik ilkesi ve idarenin faydasına hareket serbestisi birleştirilmeye, uzlaştırılmaya çalışılmaktadır (Eroğlu, 1985: 50).

1.2.3. Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi

Anayasa'nın madde 125/1 hükmüne göre, idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açık olmakla birlikte; madde 125/4 hükmüne göre yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî işlem ve eylem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez.

Hukuk devletinde hem yargısal denetimden hem de takdir yetkisinden vazgeçilmesi mümkün değildir; takdir yetkisinin yargısal denetiminde de bunlar arasındaki sınırın iyi çizilmesi ve bunların aralarında makul bir dengenin korunması gerektiği belirtilmiştir (Kaya, 2021: 121).

Takdir yetkisinin denetiminde, *icab-ı hâle uygunluk denetimi* yapılamamaktadır (Özyörük, 1972-1973: 132). Ancak takdir yetkisi, yargısal denetimi ortadan kaldırmamaktadır (Yayla, 2010: 191); takdir yetkisi kapsamında tesis edilen idarî işlemlerin yargı denetiminin dışında olduğu söylenemez (Atay, 2015: 523). Zira takdir yetkisi kapsamında tesis edilen işlemlerde *hukuka uygunluk yönünden* yargısal denetim yapılmakta olup ihtiyaca uygunluk yönü, yargısal denetimin kapsamının dışında kalmaktadır (Balta, 1968/1970: 88). Bu bağlamda yargısal denetim, takdir yetkisinin çekirdeği olan yerindeliğe vardığında durmaktadır (Yayla, 2010: 195).

Buradan hareketle takdir yetkisinde yerindelik denetimi yapılamamakta olup (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 110; Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 125) takdir yetkisinin denetimi, yargı mercileri idarî işlemin amaç unsuru yönünden *kamu yararı* ve *hizmet gerekleri* açılarından yapılmaktadır (Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 125; Yayla, 2010: 191). Zira Danıştay'ın yerleşik içtihatları uyarınca takdir yetkisi, kamu yararı ve hizmetlerine uygun olarak kullanılmalıdır (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 112; Ulusoy, 2020: 416).

Ayrıca doktrinde takdir yetkisinin yargısal denetime tabi olmadığı; bu kuralın istisnalarının *açık takdir hatası* ile *ölçülülük denetimi (yarar-zarar bilançosu) denetimi* olduğu belirtilmiştir (Gözler Cilt: I, 2019: 1084-1093; Gözler & Kaplan, 2018: 335-336).

Ayrıca doktrinde, idarenin takdir yetkisinin hukuka aykırı olarak kullanılmasını ifade eden *takdir sakatlığının*, yargısal denetim kapsamında olduğu belirtilmiştir. Bu sakatlık, özel kurallara, Anayasal ilke ile kurallara ve genel hukuk ilkelerine aykırılık olarak karşımıza çıkmaktadır (Balta, 1968/1970: 88-89). Bu durumda da takdir sakatlığında takdir yetkisinin sınırlarına riayet edilmediği ya da amaca uygun kullanılmadığından bahisle hukuka aykırılığın olduğu belirtilebilir (Kaya, 2021: 125). Ayrıca idarenin takdir yetkisini ihtiyaca aykırı olarak kullanımını ifade eden *takdir isabetsizliğinin*, yargısal denetim kapsamının dışında olduğu belirtilmiştir (Balta, 1968/1970: 88-89). Bu bağlamda takdir yetkisi ile tesis edilen idarî işlemin

özel kurallara, Anayasal ilke ile kurallara ve genel hukuk ilkelerine aykırılığı saptanmadığı veya takdir yetkisinin sınırlarına riayet edilmediği ya da amaca uygun kullanılmadığının ileri sürülemeyeceği hâllerin oluşturduğu belirtilebilir.

1.3. Düzenleme Yetkisi

İdarenin yetkileri kapsamında, *idarenin düzenleme yetkisi* idare hukuku doktrininde ayrıca incelenmektedir (Balta, 1968/1970: 122; Gözler Cilt: I, 2019: 1273; Günday, 2015: 223). İdarenin düzenleme yetkisinin içeriğinde *genel yetki ilkesi* bulunmakta olup düzenli idare ilkesinin bir gereği olarak olağan ve bütüncü anlamda her idare, kendi görev alanının yürütümü açısından düzenleyici işlem çıkarma yetkisine genel olarak sahiptir (Balta, 1968/1970: 121-122). Bu bağlamda idare, işin mahiyeti, yürüttüğü faaliyetin doğası gereği düzenleme yetkisine sahiptir ve sahip olmak da zorundadır (Gözler Cilt: I, 2019: 1279).

Bu sebeple idarenin kural olarak kanunla düzenlenmiş alanlarda, Anayasa'ya, kanunlara aykırı olmamak koşuluyla genel bir düzenleme yetkisi bulunmaktadır (Günday, 2015: 110, 223-226). Zira Anayasa'nın madde 124/1 hükmündeki, Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişilerinin kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabileceğine yönelik düzenleme de bu genel yetki ilkesinin bir yansıması olup idarenin düzenleyici ve genel işlemlerinde geniş bir takdir yetkisinin bulunmaktadır (Balta, 1968/1970: 85).

Diğer taraftan bir alanda düzenleme yetkisi, kanun koyucu tarafından idareye hiçbir şart ve ilke öngörülmezsizin tamamen ya da belli şart ve ilkeler öngörülerek kısmen verilebilir (Gözler Cilt: I, 2019: 1275). İdarenin düzenleme yetkisi, kanun koyucu tarafından belirtildiğinde, bağlı yetki niteliğini kazanmaktadır. Ancak idarenin işlemi tesis etme konusunda sınırlı olsa da takdir yetkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin kanun tarafından çıkarılması öngörülen bir yönetmeliğin çıkarılma zamanını idare takdir edecektir (Gözler Cilt: I, 2019: 1058-1059).

VUK düzenlemeleri incelendiğinde de vergi hukuku doktrininde de belirtildiği üzere, *Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisi* bulunmakta olup vergi muhasebesi hukuku kapsamında belge ve kayıt düzeni konularında Bakanlığın geniş bir düzenleme yetkisi bulunmaktadır (Oktar, 2020: 332-334). Bu bağlamda VUK kapsamında da *yürütmenin vergilendirmede düzenleyici işlemleri* mevcut olup bunların büyük bir kısmının da verginin kanuniliği ilkesinin içeriğindeki *vergisel ödev ve vergisel yöntem (usul) ilişkilerini düzenleyen temel ögeler* bulunmaktadır (Güneş, 2014: 133-150; 187-189).

Vergi hukuku alanında idarenin düzenleme yetkisinin birçok örneği bulunmaktadır. Bu bağlamda Hazine ve Maliye Bakanlığı, kanun koyucunun düzenleme yetkisi alanını doğrudan belirlediği ve kısmen ya da tamamen yetkilendirdiği konularda düzenleme yapabildiği gibi ve genel düzenleme yetkisinden doğan düzenlemeler de yapmaktadır. Bu sebeple bu çalışma kapsamında ele alınan VUK kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisine yönelik değerlendirmede bu hususların da dikkate alınması gerekmektedir.

Vergi kanunlarının sayılarının çokluğu ve başta ekonomideki değişiklikler gibi birçok sebepten kaynaklandığı üzere, sıklıkla yapılan kanunî değişiklikler, bu kanunî hükümlerin algılanma ve yorumlanmalarında çoğu zaman tereddüt ve karışıklıklara yol açmasından dolayı Hazine ve Maliye Bakanlığı, mükellefler ile vergi memurlarını aydınlatarak bu tereddütleri gidermek ve kanun koyucunun kendisine verdiği düzenleme yetkisinin gereğini yerine getirmek amacıyla vergi hukukunun yaygın olarak başvurulmuş kaynaklarından biri olarak *genel tebliğler* çıkarmaktadır (Oktar, 2020: 43). Bu noktada Hazine ve Maliye Bakanlığının kanunî bir hüküm ile doğrudan yönetmelikle düzenlemesi öngörülen vergi hukuku konuları ile Anayasa'nın madde 124/1 hükmü uyarınca kendi görev alanını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla çıkardığı yönetmelikler bir kenara bırakıldığında hem kanun koyucu tarafından amir olarak hükme

bağlanan hem de genel düzenleme yetkisini çoğunlukla *genel tebliğler* aracılığıyla kullandığı görülmektedir⁶.

Hazine ve Maliye Bakanlığınca çıkarılan genel tebliğler, kanaatimize göre, idarenin düzenleme yetkisine ilişkin açıklamalar bakımından oldukça işlevseldir. Bu noktada Hazine ve Maliye Bakanlığının hem genel düzenleme yetkisine istinaden hem de bu çalışmanın odak konusu olarak ele alınan VUK'un amir hükümlerine istinaden bağlı yetkisi kapsamında genel tebliğler suretiyle düzenleme yetkisini kullanmaktadır.

Vergi hukuku doktrininde, *tebliğ* ya da *umumî tebliğlerin* Devlet dairelerinin kendi iç işlerine yönelik olduğundan dolayı hukukî bir sonuçlarının olmadığı belirtilmiştir (Aksoy, 2010: 19; Erginay, 1953: 49; Feyzioğlu, 1977: 53; Öner, 1981: 39). Vergi kanunlarının uygulanmasına yön vermek üzere Hazine ve Maliye Bakanlığınca çıkarılan genel tebliğlerin kural olarak bağlayıcı değil (Kaneti, Ekmekci, Güneş & Kaşıkçı, 2019: 36; Karakoç, 2020: 75; Karakoç, 2014: 117), yol gösterici kaynak niteliğinde olduğu belirtilmiştir (Karakoç, 2020: 75; Karakoç, 2014: 117). Bu kapsamdaki vergi tebliğlerinin, vergi kanunlarının nasıl anlaşılması gerektiğini, ihtilafli konular karşısında memurların ne yapmaları gerektiğini açıklayan ve bu bağlamda Hazine ve Maliye Bakanlığının adeta vergi doktrini olduğu ifade edilmiştir (Bulutoğlu, 2004: 374). Bu genel tebliğler, mükellefler ile vergi memurlarını aydınlatarak bu tereddütleri gidermek (Oktar, 2020: 43), memurlar için vergi uygulamasında zorunlu hâle gelen direktiflerin oluşturulması, vergi kanunlarının uygulama tekniğini tespit etmek (Aksoy, 2010: 19) ve vergi kanunların uygulanması ile gerekli açıklamaları yapmak ya da farklı anlama ve uygulamaların önüne geçmek (Karakoç, 2020: 7; Karakoç, 2014: 118) amacı taşımaktadır. Bu bağlamda yardımcı (ikincil) kaynak örneklerinden biri olan Hazine ve Bakanlığınca çıkarılan genel tebliğlerin, Bakanlık bünyesinde vergi işlemlerinin yürütülmesine yönelik açıklamalar olduğu, kesin ve yürütülmesi objektif veya sübjektif idarî işlem niteliği taşımadıklarından dolayı da iptal davasının konusu olamayacağı ve aslî kaynak olmadıkları belirtilmiştir (Öncel vd., 2019: 19). Son olarak belirtmek gerekir ki, bu kapsamdaki genel tebliğler idarenin iç işleyişini ilgilendirmesi dolayısıyla mükellefleri ve yargısal organları bağlamamaktadır (Aksoy, 2010: 19). Aynı şekilde Hazine ve Maliye Bakanlığı için de geçerli değildir (Bulutoğlu, 2004: 374). Doktrinde bu nitelikteki; yani açıklayıcı genel tebliğlerde Hazine ve Maliye Bakanlığının sadece kanunlarla yapılan düzenlemeleri açıklamaya çalışması ve bunlarla düzenleyici bir işlem yapılmadığı gerekçesiyle, burada idarenin takdir yetkisinden ve takdir sakatlıklarından söz edilemeyeceği; zira takdir yetkisinden bahsedebilmek için, idareye belirli bir alanda düzenleme yapabileceği bir yetkinin verilmiş olması gerektiği ileri sürülmüştür (Gerçek, 2010: 32). Bu görüşe katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Zira daha önce belirtildiği üzere, idarenin ve dolayısıyla Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisinin dayanağında bir Anayasal ya da kanunî norm bulunmak zorunda değildir. İdare işin mahiyetinden dolayı bir düzenleme yetkisine sahip olup kanun koyucunun her şeyi düzenleme imkânsızlığı, kamu hizmetinin iyi işlemesi ihtiyacı, kamu düzeninin sağlanması ihtiyacı, takdir yetkisinin objektifleştirilmesi ihtiyacından dolayı düzenleme yetkisini haizdir (Gözler Cilt: I, 2019: 1279-1059).

Bu genel tebliğlerin amirin emri niteliğinde olduğunu (Bulutoğlu, 2004: 374) ve iç-hiyerarşik ilişkiler bakımından bağlayıcı olduklarını belirtmek gerekir (Öncel vd., 2019: 19). Vergi idaresi makamları hiyerarşik üst olan Hazine ve Maliye Bakanlığının genel nitelikteki yönergelerini kapsamakta olan genel tebliğlere kural olarak uymak zorunda olup vergi kanunlarını da bu doğrultuda uygulayacaktır (Kaneti, Ekmekci, Güneş & Kaşıkçı, 2019: 37). Ayrıca bu genel tebliğlerin Hazine ve Maliye Bakanlığının yorumunu (Bulutoğlu, 2004: 374), görüş ve açıklamalarını içerdiğini (Kaneti, Ekmekci, Güneş & Kaşıkçı, 2019: 37) ve mükellefleri bağlamasa dahi haklarında uygulanacak işlemi gösterdiklerini (Öner, 1981: 39) belirtmek

⁶ Hazine ve Maliye Bakanlığı (Gelir İdaresi Başkanlığı) tarafından çıkarılan **527 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği**, bu kapsamdaki en güncel normatif düzenlemedir. Bkz.: 24.03.2021 Tarihli ve 31433 Sayılı Resmî Gazete.

gerekir. Başka ifade ile bu genel tebliğler, kanunların yorumlanmasını ve açıklanmasını kapsayan genel nitelikli direktiflerdir (Karakoç, 2014: 117). İdare hukuku açısından Hazine ve Maliye Bakanlığının bu kapsamdaki genel tebliğlerin de bireysel idarî işlemlerin (idarî kararların) icarî olup olmadıklarına göre yapılan tasnif açısından icraî olmayan işlem-iç düzen işlemi niteliğinde olduğu görülmekte olup iç düzen işlemleri idarenin memurlarını bağlamaktadır (Gözler Cilt: I, 2019: 806, 818-842; Gözler & Kaplan, 2018: 268-273). Bu açıklamalar ışığında bu genel tebliğlerin, uzmanlık ve teknik bilgiye ihtiyaç duyması gibi birtakım güçlüklerin üstesinden gelebilmesi için idarenin hukuk kuralları içinde ihtiyaç duyduğu serbestiye, kamu hizmetleri konusunda zaman, mekân ya da durumun gerekliliğinin takdiri hususundaki gerekliliğine, hukuk kuralları dışındaki teknik/bilimsel kurullarla yapılan bir değerlendirmeye tekabül ettiği açıktır. Hazine ve Maliye Bakanlığı bu genel tebliğler ile takdirin aracı olan yorum faaliyetine başvurmakta ve ifa edilen hizmetlerin belirsiz, karışık niteliğinin azaltılması amaçlanmaktadır. Hiyerarşik olarak astları da bağlayan bu genelgeler, düzenleme yetkisinin kamu hizmetinin iyi işlemesi ihtiyacını karşılamaktadır. Zira bu genel tebliğlerin düzenleyici karakteri, “iç düzeni” sağlama noktasında kendini göstermektedir. Buradan hareketle VUK kapsamındaki bir konuda Hazine ve Maliye Bakanlığının en başta, bir iç düzen işlemi oluşturup oluşturmamak noktasında takdir yetkisine sahip olduğu düşünülmektedir. Devamında düzenleme yetkisi kapsamında tesis etmeyi tercih ettiği düzenlemelerin yapılacağı zamanın tayini, düzenleme konularının düzenlenişindeki hukukî işlem türünün tayini, düzenlemelerin gerektirdiği usul ve esas ile içeriğin tayini hususunda ise Hazine ve Maliye Bakanlığı takdir yetkisine sahiptir.

Ayrıca vergi hukuku doktrininde *Hazine ve Maliye Bakanlığının bağlayıcı nitelikteki genel tebliğleri* (Karakoç, 2020: 75-76; Karakoç, 2014: 117); *bağlayıcı Bakanlık tebliğleri* (Kaneti, Ekmekci, Güneş & Kaşıkçı, 2019: 36) başlığı altında, bazı vergi kanunlarının belirli konularda Bakanlığa mükellef ve vergi idaresini bağlayıcı nitelikteki düzenlemeler yapma görevini verdiği ve bu görev/yetkiye dayanarak çıkarılan bu tür genel tebliğlerin vergi hukukunun aslı kaynakları arasında yer aldığı belirtilmiştir (Karakoç, 2020: 75-76). Başka ifade ile Hazine ve Maliye Bakanlığının tebliğinin kaynağında açıkça yetki tanıyan bir madde var olduğunda, bu nitelikteki tebliğler, tam ve gerçek anlamda kaynak değeri taşımaktadır (Aksoy, 2010: 19). Zira vergi kanunlarının verdiği yetkiyi kullanarak alınan idarî kararlar, vergi hukukunun kaynağıdır (Bulutoğlu, 2004: 374). Bu nitelikteki genel tebliğler, kanun koyucunun kendisine verdiği düzenleme yetkisinin gereğini yerine getirmek amacını taşımaktadır (Oktar, 2020: 43) ve mükelleflerin hukukî durumunu doğrudan etkileyen objektif düzenleme niteliğindedir (Öncel vd., 2019: 19). Bu bağlamda bu nitelikteki genel tebliğler, bağlayıcı nitelik taşımakta (Kaneti, Ekmekci, Güneş & Kaşıkçı, 2019: 36) olup uyulması gereken bir kaynak olmaktadır (Karakoç, 2020: 76; Karakoç, 2014: 117).

Daha önce de belirtildiği üzere, kanun koyucu tarafından düzenleme yetkisi düzenlendiğinde, bağlı yetki niteliğini kazanmaktadır. Ancak idarenin işlemi tesis etme konusunda sınırlı olsa da -zamanın tayini gibi- takdir yetkisi bulunmaktadır (Gözler Cilt: I, 2019: 1058-1059). VUK'ta da doğrudan kanun koyucunun Hazine ve Maliye Bakanlığınca düzenlenmesini öngördüğü vergi hukuku konularının mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca VUK kapsamında birden çok hukukî konunun usul ve esaslarının tamamının ya da VUK'ta açıkça belirtilenlerle birlikte bunların dışında kalan hususların düzenlenmesi konusunda da Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Bu noktada kanun koyucu bazen doğrudan bu vergi hukuku konularının yönetmelik ile düzenlenmesine amir olarak hükmettiği gibi bazen hiçbir belirtme yapmayarak bunların düzenlenmesinde seçilebilecek düzenleyici idarî işlem türünü Hazine ve Maliye Bakanlığının tercihine bırakmıştır. O hâlde VUK uyarınca başta bu düzenlemelerin yapılacağı zamanın tayini, düzenleme konularının düzenlenişindeki hukukî işlem türünün tayini, düzenlemelerin gerektirdiği usul ve esas ile içeriğin tayini ve bağlı yetkinin kullanılış usulünün tayini hususunda ise Hazine ve Maliye Bakanlığı takdir yetkisine sahiptir. İzah edilmeye

çalışılan bağlı yetki kapsamındaki vergi hukuku konuları VUK kitapları temelinde aşağıda yer alan Tablo 1'e işlenmiştir:

Tablo 1: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Düzenleme Yetkisi Kapsamındaki Konular

BİRİNCİ KİTAP: VERGİLENDİRME		
S. No.	VUK Maddesi, Başlığı/Yılı:	Düzenleme Yetkisinin Konusu
1	Madde 4, Vergi Dairesi/1998	Vergi Mahremiyeti İstisnası: Kamu görevlilerince yapılan adli ve idari soruşturmalar ile ilgili olarak talep edilen bilgi ve belgeler ile yapacakları vergi tahsiline yönelik bankalara verilebilecek bilgilerin verilmesine ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
2	Madde 4, Vergi Dairesi/1998	Vergi Mahremiyeti İstisnası: Sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenledikleri veya kullandıkları vergi inceleme raporuyla tespit olunanların, kanunla kurulmuş mesleki kuruluşlarına ve 3568 sayılı Kanunla kurulan birlik ve meslek odalarına bildirilen bilgilerin açıklanmasıyla ilgili usullerin belirlenmesi.
3	Madde 4, Vergi Dairesi/2018	Vergi Mahremiyeti İstisnası: Zorunluluk ve süreklilik arz eden bilgilerin kapsamı ile bilgi paylaşımına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
4	Madde 4, Vergi Dairesi/1980	Vergi tarhına esas olan kazanç tutarları ile bunlara isabet eden vergi miktarlarını gösteren levhalara ilişkin diğer hususların belli edilmesi.
5	Madde 8, Mükellef ve Vergi Sorumlusu/1995	Türkiye Cumhuriyeti tabiyetinde bulunan her gerçek kişi ile tüzel kişilere bir vergi numarası verileceğine yönelik uygulamanın ilişkin usul ve esasların tespiti.
6	Madde 11, Vergi Kesenlerin Sorumluluğu/1985	İşlenmiş olanlar dâhil ziraî ürünlerin alım ve satımına aracılık eden kuruluşlar ile Ticaret borsalarını bu mahsullerin satın alınması sırasında yapılacak vergi tevkiyatında müteselsil sorumluluğun şartları, sınırları ve bu konuya ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
7	Madde 28, Vergi Beyannamesinin Postayla veya Elektronik Ortamda Gönderilmesi/2004	Vergi beyannamesinin elektronik ortamda gönderilmesine ilişkin usul ve esasların tespiti.
8	Madde 42, Ortalama Kâr Hadlerinin Tespiti/1980	Ortalama kar hâdlerinin tayininde nazara alınacak esasların hazırlanacak bir yönetmelikle belirtilmesi.
9	Mükerrer Madde 49, Emlak Vergisine Ait Bedel ve Değerlerin Tespiti, İlanı ve Kesinleşmesi/2002	Emlak vergisine ait bedel ve değerlerin tespiti.
10	Madde 72, Kuruluş/2009	Takdir komisyonlarının çalışma usul ve esasların belirlenmesi.
11	Madde 99, Kapalı Zarf Esası/Yürürlük Maddesi	Posta ile tebliğde tebliğ edilecek zarfların şeklinin tespiti.
12	Madde 102, Tebliğ Evrakının Teslimi/2017	Tebliğ evrakının teslimine ilişkin uygulamanın usul ve esaslarının belirlenmesi.
13	Madde 107/A, Elektronik Ortamda Tebliğ/2010	Elektronik ortamda tebliğe ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
14	Mükerrer Madde 115, Tahakkuktan Vazgeçme/1985	Tahakkuktan vazgeçmenin usul ve esasların belirlenmesi.
15	Madde 120, Düzeltme Yetkisi ve Reddiyat/2003	Nakden veya mahsuben tahsil edilen ancak fazla veya yersiz olarak tahsil edildiği anlaşılan vergilerde ve kanunları gereğince mükelleflere yapılacak iade ve mahsup işlemlerinde, düzeltmeye dayanak teşkil edecek belgeler ile bu işlemlere ait usul ve esasların belirlenmesi.
16	Madde 127, Maksat ve Yetki/1985	Nakil vasıtalarını durdurabilecek özel işaretlerin belirlenmesi.

17	Madde 127, Maksat ve Yetki/1985	Malların tasfiyesinin esaslarının belirlenmesi.
18	Madde 127, Maksat ve Yetki/1985	Yoklama yetkilerinin hangilerinin ne şekilde ve hangi hâllerde kullanılacağı; yoklamaya yetkili olanların bu husustaki görev ve yetkilerinin belirlenmesi.
19	Madde 132/A, Elektronik Yoklama/2015	Elektronik ortamda kayıt altına alınan yoklama fişleri ile maddenin ilk fıkrasında belirtilen formların şekil ve muhteviyatının tespiti; bunların şifre, elektronik imza veya diğer güvenlik araçları konulmak suretiyle imzalanmasının ve elektronik ortamda yürütülecek yoklama faaliyetlerine ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
20	Madde 133, Toplu Yoklama/Yürürlük Maddesi	Münferit fiş yerine kullanılacak yoklama cetvellerinin kullanılacağı hâllerin belirlenmesi.
21	Madde 140, İncelemede Uyulacak Esaslar/2010	Vergi incelemelerinde uyulacak diğer usul ve esasların, rapor değerlendirme komisyonlarının teşekkülü ile çalışma usul ve esaslarının ve Merkezî Rapor Değerlendirme Komisyonu tarafından doğrudan değerlendirmeye tabi tutulacak vergi inceleme raporlarının tutarlarının Yönetmelikle belirlenmesi.
22	Madde 152, İstihbarat Arşivi/Yürürlük Maddesi	İstihbarat arşivlerden kimlerin ve ne suretle faydalanabileceğinin belirlenmesi.
23	Madde 152/A, Uluslararası Anlaşmalar Gereğince Bilgi Değişimi/2013	Uluslararası anlaşmalar gereğince bilgi değişiminin usullerinin tespiti.
İKİNCİ KİTAP: MÜKELLEFİN ÖDEVLERİ		
24	Madde 153, İşe Başlamayı Bildirme/2016	Tescil için başvuran mükelleflerin başvuru evraklarının elektronik ortamda intikaline ilişkin usul ve esasların Ticaret Bakanlığınca müştereken belirlenmesi.
25	Madde 153/A, Teminat Uygulaması/2013	Vergi Mahremiyetinin İstisnası: Başkaca bir ticarî, ziraî ve meslekî faaliyeti olmadığı hâlde münhasıran sahte belge düzenlemek amacıyla mükellefiyet tesis ettirdiğinin vergi incelemesine yetkili olanlarca düzenlenen rapor ile tespit edilenlerin açıklanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
26	Madde 153/A, Teminat Uygulaması/2013	Vergi Mahremiyetinin İstisnası: Sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanılması hariç VUK'un 359. maddesinde sayılan fiilleri işleyenlerin açıklanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
27	Madde 153/A, Teminat Uygulaması/2013	Teminat uygulamasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
28	Madde 160, İş Bırakmanın Bildirilmesi/2004	Mükellefiyet kayıtları terkin edilenlerin kimlik bilgileri ile bunların bastırılmış veya tasdik ettirmiş oldukları belgeler ve kullanmış oldukları ödeme kaydedici cihazlara ilişkin bilgilerin duyurulacağı araçların belirlenmesi.
29	Madde 160, İş Bırakmanın Bildirilmesi/2004	İş bırakmanın bildirilmesine ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
30	Madde 160/A, Mükellefiyet Kaydının Analiz ve Değerlendirme Sonuçlarına Bağlı Olarak Terkini/2019	Vergi Mahremiyeti istisnası: Elektronik belge düzenleme yükümlülüğü getirilen mükelleflere ilişkin bilgilerin duyurulmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
31	Madde 160/A, Mükellefiyet Kaydının Analiz ve Değerlendirme Sonuçlarına Bağlı Olarak Terkini/2019	Mükellefiyet kaydının analiz ve değerlendirme sonuçlarına bağlı olarak terkin işlemlerine ilişkin süreler, elektronik ortamda belge düzenleme zorunluluğunun başlayacağı tarih, tahsilat ve ödemelerin tevsiki ile mükellefiyet kaydının analiz ve değerlendirme sonuçlarına bağlı olarak terkin uygulanmasına ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
32	Madde 175, Muhasebe usulünü Seçmekte Serbestlik/1991	Muhasebe standartları, tek düzen hesap planı ve malî tabloların çıkarılmasına ilişkin usul ve esasların tespiti.

33	Madde 175, Muhasebe usulünü Seçmekte Serbestlik/1995	Muhasebe usulünü seçmekte serbestliğe ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
34	Madde 175, Muhasebe usulünü Seçmekte Serbestlik/1995	Muhasebe kayıtlarını bilgisayar programları aracılığıyla izleyen mükellefler ile bu bilgisayar programlarını üreten gerçek ve tüzel kişilerce uyulması gereken kuralları ve bilgisayar programlarının içermesi gereken asgari hususlar ile standartları ve uygulamaya ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
35	Madde 227, İspat Edici Kâğıtlar/1988	Düzenlenmesi zorunlu olan belgelerde bulunması gereken zorunlu bilgilerin belirlenmesi.
36	Mükerrer Madde 227, Vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/1994	Vergi beyannamelerinin imzalanması ve yeminli malî müşavir tasdik raporlarının uygulamalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
37	Mükerrer Madde 227, Vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/1994	Vergi kanunlarında yer alan muafiyet, istisna, yeniden değerlendirme, zarar mahsubu ve benzeri hükümlerden yararlanma şartlarının belirlenmesi.
38	Mükerrer Madde 241/1991	Bono, poliçe, çek, senet, tahvil, hisse senedi, finansman bonusu, kâr ortaklığı belgesi ve benzeri kıymetli evrakın vergi belge düzenini sağlamak açısından ihtiva edeceği bilgilerin belirlenmesi.
39	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/1991	Ödeme kaydedici cihazlar ile elektronik cihazlarla ilgili diğer usul ve esasların belirlenmesi.
40	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/2001	Elektronik defter, belge ve kayıtlar için diğer defter, belge ve kayıtlara ilişkin usul ve esaslardan farklı usul ve esaslar belirlenmesi.
41	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/2008	Elektronik defter, belge ve kayıtların oluşturulması, kaydedilmesi, iletilmesi, muhafaza ve ibrazı ile defter ve belgelerin elektronik ortamda tutulması ve düzenlenmesi uygulamasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
42	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/2008	Elektronik ortamda tutulmasına ve düzenlenmesine izin verilen defter ve belgelerde yer alması gereken bilgilerin aktarımında uyulacak format ve standartların tespiti.
43	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/2008	Elektronik ortamda tutulmasına ve düzenlenmesine izin verilen defter ve belgelerde yer alması gereken bilgilerin aktarımındaki uygulamaya ilişkin usul ve esasların tespiti.
44	Madde 251, Karnesiz Hizmet Erbabı Çalıştıranların Sorumluluğu/Yürürlük Maddesi	Karnesiz hizmet erbabı çalıştıranlar için tanzim edilecek ihbarnamelerin şeklinin ve muhteviyatının tayini.
45	Madde 252, Karnelerin Şekli, Resim ve Harçlardan Muaf Olduğu/Yürürlük Maddesi	Vergi karnesinin şekli ve ihtiva edeceği bilgilerin tespiti.

46	Madde 256, Defter ve Belgelerle Diğer Kayıtların İbraz Mecburiyeti/1998	Defter ve belgelerle diğer kayıtların ibraz mecburiyetinin usulünün belirlenmesi.
47	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Mükellef ve meslek grupları itibariyle muhasebe usul ve esaslarının tespiti.
48	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	VUK'a göre tutulmakta olan defter ve belgeler ile bunlara ilaveten tutulmasını veya düzenlenmesini uygun gördüğü defter ve belgelerin mahiyet, şekil ve ihtiva etmesi zorunlu bilgilerin belirlenmesi.
49	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Mükelleflere muameleleri ile ilgili tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etmeleri zorunluluğunun kapsamının ve uygulamaya ilişkin usul ve esaslarının belirlenmesi.
50	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Tutulması ve düzenlenmesi zorunlu defter, kayıt ve belgelerin yapılma araçları ve saklanması uygulamalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
51	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Devamlı bilgi vermede bilginin verileceği araç ve ortam ile araçlarında standart belirlenmesi.
52	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Kanunî süresinden sonra kendiliğinden veya pişmanlık talepli olarak verilen beyannameler üzerine düzenlenen tahakkuk fişi ve/veya ihbarnameler ile süresinden sonra verilen bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelere istinaden düzenlenen ihbarnamelerin elektronik ortamda tebliğine ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
53	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Özel etiket ve işaretlerin basımı, dağıtımı ile sistemin kurulması ve işletilmesi hizmetlerde ve yetkilendirilecek gerçek veya tüzel kişilerde bulunması gereken özellikleri, yetkilendirilecek gerçek veya tüzel kişilerin faaliyetlerinin yönlendirilmesi, izlenmesi, denetlenmesi, yetkilendirmenin sonlandırılması ve bunların uygulanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
54	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Elektronik ticarete vergi güvenliğini sağlamak amacıyla elektronik ortamda ticarî faaliyette bulunan gerçek ya da tüzel kişi hizmet sağlayıcılara ve/veya başkalarına ait iktisadî ve ticarî faaliyetlerin yapılmasına elektronik ticaret ortamını sağlayan gerçek ve tüzel kişi aracı hizmet sağlayıcılara ticarî faaliyetlerine ilişkin bildirim bildirim içerik, format, standart, verilme süresi ve yönteminin belirlenmesi.
55	Mükerrer Madde 257, Yetki/1983	VUK'a göre düzenlenecek belgelerle bunlara ek olarak düzenlenecek belgelerin, üçüncü şahıslara basım ve dağıtım işlerinin yaptırılması ile ilgili şekil, şart, usul ve esaslar ve bunlara uyulmaması hâlinde uygulanacak cezaî şartların hazırlanacak yönetmelikle belirlenmesi.
56	Mükerrer Madde 257, Yetki/1994	Belge tasdik işleminin noterlere, kanunla kurulmuş meslekî kuruluşlara veya uygun göreceği diğer mercilere yaptırma ile ticarî kazançları (basit usulde) tespit edilen gelir vergisi mükelleflerine özel bir defter tutturma konularına ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
ÜÇÜNCÜ KİTAP: DEĞERLEME		
57	Madde 276, Zirai Mahsuller/Yürürlük Maddesi	Maliyet bedelinin hesabında esasların tespiti.
58	Madde 278/A, İmha Edilmesi Gereken Mallar/2018	Bozulma, çürüme veya son kullanma tarihinin geçmesi gibi nedenlerle imha edilmesi gereken emtianın değerlemesinde, başvuruda bulunabilecek mükelleflerde aranacak şartları, tayin olunan imha oranının geçerli olacağı süreyi, imha oranının süresinden önce iptaline ilişkin kriterleri, ilgili madde kapsamına giren emtianın belirlenmesi ve uygulanmasına ilişkin diğer usul ve esasların tespiti.
59	Madde 280/A, Yurt Dışından Getirilerek Sermaye Olarak Konulan Yabancı Paralar/2018	Yurt dışından getirilerek sermaye olarak konulan yabancı paraların değerlendirilmesine ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.

60	Mükerrer Madde 290, Finansal Kiralama İşlemlerinde Değerleme/2003	Finansal kiralama işlemlerinde değerlemesine ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
61	Mükerrer madde 298, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Enflasyon düzeltmesinde toplulaştırılmış yöntem uygulanabilecek kalemlerin ve parasal ve parasal olmayan kıymetlerin belirlenmesi.
62	Madde 315, Normal Amortisman/2003	Normal amortisman oranlarının tespiti.
63	Madde 316, Madenlerde Amortisman/Yürürlük Maddesi	İşletme sebebiyle içindeki cevherin azalmasından dolayı maddî değerini kaybeden madenlerin ve taş ocaklarının imtiyaz veya maliyet bedellerinin yok edileceği oranların belirlenmesi.
64	Madde 317, Fevkalade Amortisman / Yürürlük Maddesi	Fevkalade ekonomik ve teknik amortisman oranlarının belirlenmesi.
65	Madde 318, Amortisman Nispetlerinin İtibar Tarihi/ Yürürlük Maddesi	Amortisman oranlarının belirlenmesi ve amortismanlarla ilgili diğer hususların tespiti.
66	Madde 325/A, Girişim Sermayesi Fonu, /2012	Girişim sermayesi fonuna ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
DÖRDÜNCÜ KİTAP: CEZA HÜKÜMLERİ		
67	Madde 353, Fatura ve Benzeri Evrak Verilmemesi ve Alınmaması ile Diğer Şekil ve Usul Hükümlerine Uyulmaması/1994	Fatura ve benzeri evrak verilmemesi ve alınmaması ile diğer şekil ve usul hükümlerine uyulmamasında özel usulsüzlük ve cezalarının uygulanmasına ilişkin diğer usul ve esasların belirlenmesi.
68	Madde 370, İzaha Davet/2016	Ön tespitin ve/veya izaha davetin şekli ve kapsamının, davet yapılacakların, yapılan izahın değerlendirme süresinin, yapılan izahta kullanılacak bilgi ve belgeler ile uygulamaya ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
69	Ek Madde 1, Uzlaşmanın Konusu, Kapsamı, Komisyonlar ve Şekli/1998	Sürekli, geçici ve merkezi uzlaşma komisyonlarının teşkili, uzlaşmanın şekli, uzlaşma komisyonlarının yetkileri, uzlaşmanın yapılmasına ilişkin usul ve esasların çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenmesi.
BEŞİNCİ KİTAP: VERGİ DAVALARI		
70	Madde 379, Kanun Yolundan Vazgeçme/2019	Kanun yolundan vazgeçmenin uygulanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi.
71	Madde 413, Mükelleflerin İzahat Talebi/2010	Mükelleflerin izahat talebinin uygulanmasına ilişkin usul ve esasların çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenmesi.

2. HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞININ GÖREV VE YETKİLERİ

1 No.lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin⁷ 217. maddesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının *görev ve yetkileri* düzenlenmiştir. Bu görev ve yetkilerin bir kısmı, bir kamu gelir türü olan ve Anayasa'nın 73. maddesinde bir ödev olarak hükme bağlanan vergi ile doğrudan ya da dolaylı ilgilidir.

Ayrıca 1 No.lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin madde 217/1-s hükmü uyarınca Bakanlık, bu Kararname dışında kanunlarla veya Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle verilen diğer görevleri de yapmaktadır. Bu kanunlardan birisinin de vergi hukuku mevzuatında temel vergi

⁷ Bkz.: 10.07.2018 Tarihli ve 30474 Sayılı Resmî Gazete.

hukuku niteliğini haiz VUK olduğu görülmektedir. Çalışmamızda da VUK kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığına verilen takdir yetkisi ele alınmaktadır.

Bu çalışma açısından ayrıca belirtmemiz gereken bir husus da Gelir İdaresi Başkanlığı hakkında olacaktır. **4 No.lu Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi**'nin 134. maddesi ile Hazine ve Maliye Bakanlığına *bağlı* Gelir İdaresi Başkanlığının kurulmuş olup VUK düzenlemeleri kapsamında Gelir İdaresi Başkanlığına da birtakım takdir yetkisinin tanındığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi kapsamında bu düzenlemelere de yer verilecektir.

3. 213 SAYILI VERGİ USUL KANUNU'NDA HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞININ TAKDİR YETKİSİ KAPSAMINDAKİ DÜZENLEMELER

Yukarıda yapılan doktrin görüşlerine ilişkin açıklamalarda görüleceği üzere, harekete geçme zamanını (Gözler Cilt: I, 2019: 1058-1059; Giritli, Bilgen, Akgüner & Berk, 2015: 124-125; Karahanoğulları, 2015: 551; Onar Cilt: 1, 1966: 418, 420-421; Özyörük, 1972-1973: 213; Yayla, 1964: 207-208), mevzuatta hukukî çerçevesi belirlenmekle birlikte; içeriği birtakım imkânsızlıklar dolayısıyla doldurulmamış idarî bir usulü, yetkinin kullanış usulünü (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2019: 2019: 109), kullanım bazı gereklerini (Özyörük, 1972-1973: 210-211) tayin etme konularında idareye tanınan bir serbestinin bulunması hâlinde, takdir yetkisinden bahsedilmektedir.

Verginin kanuniliği ilkesi gereğince, vergi hukuku alanında takdir yetkisi bir istisna olmakla birlikte; idarenin güçlendirilmesi amacıyla birlikte idarenin takdir yetkisinin giderek arttığı görülmektedir (Gerçek, 2006: 1; Gerçek, 2010: 32). Bu bağlamda Hazine ve Maliye Bakanlığının VUK kapsamındaki takdir yetkisine çalışmamızın bu bölümünde ele alınan hususlar kapsamında yer verilmiş olup bu artışın mevcut olduğu da görülmektedir.

3.1. Birinci Kitap: “Vergilendirme” Kapsamında Takdir Yetkisi

VUK'un 4 ile madde 152/A hükümleri, *birinci kitap* maddelerini oluşturmakta olup bu başlık altında birinci kitap kapsamındaki Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi düzenlemelerine yer verilmiştir.

3.1.1. Bölge Bilgi İşlem Merkezleri ile Vergi Daireleri Kurma ve Vergi Dairelerine Bağlı Şubeler Açma

VUK'un *vergi dairesinin* düzenlendiği madde 4/2 hükmüne göre, Hazine ve Maliye Bakanlığı, gerekli gördüğü hâllerde, mükelleflerin iş yeri ve ikametgâh adresleri ile il ve ilçelerin idarî sınırlarına bağlı kalmaksızın, vergi daireleri ve bölge bilgi işlem merkezleri kurmaya, vergi dairelerine bağlı şubeler açmaya yetkilidir.

3.1.2. Vergi Dairelerinin Yetki Alanlarını Belirleme

VUK'un madde 4/2 hükmüne göre, Hazine ve Maliye Bakanlığı, gerekli gördüğü hâllerde, mükelleflerin iş yeri ve ikametgâh adresleri ile il ve ilçelerin idarî sınırlarına bağlı kalmaksızın vergi dairelerinin yetki alanını belirlemeye yetkilidir.

3.1.3. Mükelleflerin Bağlı Olduğu Vergi Dairesini Belirleme

VUK'un madde 4/2 hükmüne göre, vergi kanunları ile vergi uygulaması bakımından mükelleflerin bağlı olacakları vergi dairesi belirlenmekle birlikte; Hazine ve Maliye Bakanlığı, gerekli gördüğü hâllerde, mükelleflerin iş yeri ve ikametgâh adresleri ile il ve ilçelerin idarî sınırlarına bağlı kalmaksızın, vergi türleri, meslek ve iş grupları itibarıyla mükelleflerin bağlı olacakları vergi dairesini belirlemeye yetkilidir.

3.1.4. “Vergi Mahremiyeti” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.1.4.1. Vergi Mahremiyetinin İstisnası: Beyanlar ile Vergi ve Cezaların Açıklanması

VUK'un *vergi mahremiyetinin* düzenlendiği madde 5/4 hükmüne göre, mükelleflerin vergi tarihine esas olan beyanları, kesinleşen vergi ve cezaları ile vadesi geçtiği hâlde ödenmemiş bulunan vergi ve ceza miktarları, Hazine ve Maliye Bakanlığınca açıklanabilir.

3.1.4.2. Beyanlar ile Vergi ve Cezaların Açıklanması Şeklindeki Vergi Mahremiyeti İstisnasını Uygulamada Yetki Devri Yetkisi

VUK'un madde 5/4 hükmüne göre, aynı hükümde yer alan mükelleflerin vergi tarhına esas olan beyanları, kesinleşen vergi ve cezaları ile vadesi geçtiği hâlde ödenmemiş bulunan vergi ve ceza miktarlarının açıklanıp açıklanmaması hususundaki takdir yetkisinin, bu yetkiyi devredebileceği hükme bağlanmak suretiyle, mahallince kullanılıp kullanılmayacağı hususunda da takdir yetkisi Hazine ve Maliye Bakanlığına verilmiştir.

3.1.5. Vergi Numarası Kullanma Mecburiyeti Getirme

VUK'un *mükellef ve vergi sorumlusunun* düzenlendiği madde 8/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi numarasının kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerce yapılacak işlemlerle ilgili kayıtlarda ve düzenlenecek belgelerde kullanılması mecburiyetini getirmeye yetkilidir.

3.1.6. Vergi Tevkifatında Müteselsil Sorumlu Tutma, Bu Sorumluluğun Şartlarını ve Sınırlarını Belirleme

VUK'un *vergi kesenlerin sorumluluğunun* düzenlendiği madde 11/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, işlenmiş olanlar dâhil ziraî ürünlerin alım ve satımına aracılık eden kuruluşlar ile Ticaret Borsalarını bu mahsullerin satın alınması sırasında yapılacak vergi tevkifatından müteselsilen sorumlu tutmaya yetkilidir.

3.1.7. Vergi Tevkifatı Safhasını Belirleme

VUK'un madde 11/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, işlenmiş olanlar dâhil ziraî ürünlerin satışı dolayısıyla yapılacak vergi tevkifatının hangi safhada yapılacağını her bir ürün için ayrı ayrı belirlemeye yetkilidir.

3.1.8. “Mücbir Sebep” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.1.8.1. Mücbir Sebep Hâli İlanı

VUK'un *mücbir sebeplerle gecikmenin* düzenlendiği madde 15/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mücbir sebep sayılan hâller sebepleriyle, bölge, il, ilçe, mahal veya afete maruz kalanlar itibarıyla mücbir sebep hâli ilan etmeye yetkilidir.

3.1.8.2. Mücbir Sebepler Süresince Yerine Getirilemeyecek Vergi Ödevlerinin Tespiti

VUK'un madde 15/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ilan ettiği mücbir sebep hâli süresince, vergi ödevlerinden yerine getirilemeyecek olanları tespit etmeye yetkilidir.

3.1.8.3. Mücbir Sebep Hâli Kapsamında Beyanname Verme Usulü, Süresi ve Zorunluluğunun Tespiti

VUK'un madde 15/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ilan ettiği mücbir sebep hâli gerekçesiyle, vergi ödevlerinden yerine getirilemeyecek olanları tespit etme şeklindeki takdir yetkisini; vergi türleri ve iş yerleri itibarıyla, beyannamelerin toplulaştırılması, yeni beyanname verme süreleri belirlenmesi ve beyanname verme zorunluluğunun kaldırılması şeklinde de kullanılabilir.

3.1.8.4. Mücbir Sebep Hâlinde Ödeme Süresinin Uzatılması

VUK'un *ödeme zamanının* düzenlendiği madde madde 111/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mücbir sebep hâli ilan edilen yerlerdeki mükelleflerin, VUK kapsamında olup ödeme süresi afet tarihinden sonraya rastlayan her türlü vergi, ceza ve gecikme faizleri ile VUK'un madde 15/3 hükmü uyarınca verecekleri beyannamelere istinaden tahakkuk ettirilen vergilerin ödeme sürelerini, vadelerinin bitim tarihinden itibaren azamî bir yıl süreyle *uzatmaya yetkilidir*. Bu yetkinin kapsamında bölge, il, ilçe, mahal ve afetten zarar görenler ile afetten zarar görme derecesi veya vergi türleri itibarıyla farklı süreler tespit etmek de bulunmaktadır.

3.1.9. “Zor Durum” Kapsamında Takdir

3.1.9.1. Talebe Bağlı Olarak Zor Durumda Mühlet Verme

VUK'un *mühlet vermenin* düzenlendiği madde 17/1 hükmüne göre, zor durumda bulunmalarından dolayı, vergi işlemlerine yönelik ödevleri süresi içinde yerine getiremeyecek olanlara, kanunî sürenin bir katını, kanunî sürenin bir aydan az olması hâlinde bir ayı geçmemek üzere, Hazine ve Maliye Bakanlığınca uygun bir mühlet verilebilir.

3.1.9.2. Zor Durumda Mühlet Vermede Yetki Devri

VUK'un madde 17/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mühlet verme yetkisini tamamen veya kısmen mahalline devredebilir.

3.1.9.3. Talebe Bağlı Olmadan Zor Durumda Mühlet Verme

VUK'un madde 17/4 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mühlet verme yetkisini bölgeler, iller, ilçeler veya sektörler ile iş kolları ya da mükellef grupları itibarıyla yazılı başvuru şartı aramaksızın da kullanabilir.

3.1.10. Beyanname Verme ve Ödeme Sürelerinin Son Gününü Yeniden Belirleme

VUK'un *beyanname verme ve ödeme sürelerinde yetkinin* düzenlendiği mükerrer madde 28 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, beyannamelerin verilme ve ödeme sürelerinin son gününü, kanunî süresinden itibaren bir ayı geçmeyecek şekilde yeniden belirlemeye yetkilidir.

3.1.11. "Götürü Matrahların Tespiti" Kapsamında Takdir Yetkisi

3.1.11.1. Ortalama Kâr Hadlerinin Tespitinde Sürenin Uzatılması

VUK'un *ortalama kâr hadlerinin tespitinin* düzenlendiği madde 42/3 hükmüne göre, götürü matrahta ortalama kâr hadlerinin takdiri için teşekkül olan komisyona, defterdarın yazılı isteği tarihinden başlayarak bu takdir işi için öngörülen üç aylık süre, gerekli görülen yerlerde ve hâllerde Hazine ve Maliye Bakanlığınca bir yıla kadar uzatılabilir.

3.1.11.2. Takdir Edilen Götürü Ücret, Kazanç ve Ortalama Kâr Hadlerinin Uygulama Süresinin Kısaltılması

VUK'un *uygulama süresinin* düzenlendiği 44. maddesinde göre, üç yıl uygulanması öngörülen ve komisyonca takdir edilen götürü ücretlerin, götürü ticaret ve serbest meslek kazançları ve ortalama kâr hadlerinin uygulanma süresi, bunlarda önemli değişiklikler olduğu takdirde Hazine ve Maliye Bakanlığı bu süreyi bir yıldan aşağı olmamak şartıyla kısaltabilir.

3.1.12. Ziraat Birimlerinin Tespiti

VUK'un *ziraat birimlerinin* düzenlendiği madde 47/2 hükmüne göre, madde 47/1 hükmünde sayılan ziraat birimlerinin dışında, Hazine ve Maliye ile Tarım ve Orman Bakanlıklarınca, özellik gösteren ziraat nevelerinde bunların mahiyetlerine uygun olarak müştereken belli edilecek diğer birimler kullanılır.

3.1.13. Bina Metrekare Normal İnşaat Maliyet Bedelleri ile Arsalara ve Araziye Ait Asgarî Ölçüde Birim Değerlerin Tespitine İlişkin Süreleri Kısaltma

VUK'un *emlak vergisine ait bedel ve değerlerin tespiti, ilanı ve kesinleşmesinin* düzenlendiği mükerrer madde 49/d hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, maddenin (a) ve (b) fıkralarındaki bina metrekare normal inşaat maliyet bedelleri ile arsalara ve araziye ait asgarî ölçüde birim değer tespitlerine ilişkin süreleri (dört ay, dört yıl, altı ay), gerektiği ölçüde kısaltmaya yetkilidir.

3.1.14. Takdir Komisyonlarının Kurulacağı Yerleri Belirleme

VUK'un *kuruluşun* düzenlendiği madde 72/4 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, takdir komisyonları kurulacağı yerleri belirlemeye yetkilidir.

3.1.15. Komisyonların Başkan ve Üyelerinin Ücret Miktarının Tayini

VUK'un *ücretlerin* düzenlendiği madde 92/1 hükmüne göre, bu kısımda yazılı komisyonlarla ortalama kâr hadlerini tespit eden özel komisyonlar ve uzlaşma komisyonlarının (zirâî kazançlar merkez komisyonu, ortalama kar hadleri merkez komisyonu, merkez uzlaşma komisyonları ile *Gelir Vergisi Kanunu*'nun⁸ 31. maddesinde zikredilen yönetmelik

⁸ Bkz.: 06.01.1961 Tarihli ve 10700 Sayılı Resmî Gazete.

hükümlerine göre kurulan komisyon hariç) başkan ve üyelerine bu komisyonlardaki görevleri dolayısıyla mahallî defterdarlığın teklifi üzerine, Hazine ve Maliye Bakanlığınca tayin olunacak miktarda ücret verilir.

3.1.16. Memur Aracılığıyla Tebliğ Yaptırma

VUK'un *memur vasıtasıyla tebliğ*in düzenlendiği madde 107/1 hükmüne göre, Hazine ve Maliye Bakanlığı, tebliğleri posta yerine memur aracılığıyla da yaptırmaya yetkilidir.

3.1.17. “Elektronik Ortamda Tebliğ” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.1.17.1. Teknik Altyapı Kurma veya Kurulmuş Olanları Kullanma

VUK'un *elektronik ortamda tebliğ*in düzenlendiği madde 107/A-3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik ortamda yapılacak tebliğle ilgili her türlü teknik altyapıyı kurmaya veya kurulmuş olanları kullanmaya yetkilidir.

3.1.17.2. Elverişli Elektronik Adres Kullanma Zorunluluğu Getirme

VUK'un madde 107/A-3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elverişli elektronik adres kullanma zorunluluğu getirmeye yetkilidir.

3.1.17.3. Elektronik Ortamda Tebliğ Yapılacakları Belirleme

VUK'un madde 107/A-3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik ortamda tebliğ yapılacakları belirlemeye yetkilidir.

3.1.18. Ödeme Süresini Uzatma Yetkisi

VUK'un *ödeme zamanının* düzenlendiği madde 111/5 hükmüne göre, 500'den fazla mükellefi olan vergi dairelerine para yatırmak bakımından mükelleflere, ödeme süresinin son günü tarihi olan vadenin bitmesini takip eden tarihten başlayarak 15 gün içinde gün belli etmeye Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkilidir.

3.1.19. “Verginin Terkini” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.1.19.1. Verginin Kısmen veya Tamamen Terkini

VUK'un *verginin terkininin* düzenlendiği madde 115/2 hükmüne göre, hükmün birinci fıkrası kapsamındaki şartlarla, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından vergi borçları ve vergi cezaları, zararlar uygun olmak üzere, kısmen veya tamamen terkin olunur.

3.1.19.2. Verginin Terkininde Yetki Devri

VUK'un madde 115/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi borçları ve vergi cezalarını kısmen veya tamamen terkin yetkisini mahalline devredebilir.

3.1.20. Elektronik Yoklama Fişlerinin Gönderilmesi

VUK'un *elektronik yoklamanın* düzenlendiği madde 132/A hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik yoklama fişlerinin internet de dâhil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında ilgili kişilere göndermeye yetkilidir.

3.1.21. Bilgi Toplama

VUK'un *uluslararası anlaşmalar gereğince bilgi değişiminin* düzenlendiği madde 152/A hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşmalarda yer alan bilgi değişimi hükümleri çerçevesinde, Hazine ve Maliye Bakanlığınca tespit edilecek usullere göre VUK'un 1. maddesinde belirlenen şümulle sınırlı olmaksızın bilgi toplayabilir.

3.2. İkinci Kitap: “Mükellefin Ödevleri” Kapsamında Takdir Yetkisi⁹

⁹ Bu kapsamdaki takdir yetkisi olup olmadığı değerlendirilen bir VUK hükmü olduğunu; ancak bu hükme bu kapsamda yer verilmediğini belirtmekte fayda görülmektedir. VUK'un *tasdik şeklinin* düzenlendiği madde 225/1-b hükmünde, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından müteharrik yapraklı yevmiye defteri kullanmalarına izin verilmesi şeklinde bir takdir yetkisi düzenlenmiştir. Ancak VUK'un yürürlük tarihinden sonra *yevmiye defterinin* düzenlendiği madde 183/2 hükmünde yapılan değişiklikten sonra, mükelleflerin diledikleri takdirde yevmiye defteri ve tutulması zorunlu diğer defterlerini müteharrik yapraklı olarak kullanabileceği hükme bağlanmışsa da bu değişiklik akabinde VUK'un madde 225/1-b hükmünde değişiklik yapılmadığından dolayı, takdir yetkisi açısından bir uyumsuzluk oluşmuş ve yorum ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yürürlük tarihi itibarıyla Hazine

VUK'un 153 ile mükerrer madde 257 hükümleri, *ikinci kitap* maddelerini oluşturmakta olup bu başlık altında ikinci kitap kapsamındaki Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi düzenlemelerine yer verilmiştir.

3.2.1. Sahte Belge Düzenleme Riskinin Yüksek Olduğunun Tespiti

VUK'un *mükellefiyet kaydının analiz ve değerlendirme sonuçlarına bağlı olarak terkininin* düzenlendiği madde 160/A-1 hükmüne göre, mükellefiyet süresi, aktif ve öz sermaye büyüklüğü, ödenen vergi tutarı, çalışan sayısı, vergisel yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği gibi hususlar dikkate alınarak mükelleflerin vergisel uyum seviyelerine yönelik olarak Hazine ve Maliye Bakanlığınca yapılan analiz ve değerlendirme çalışmaları neticesinde sahte belge düzenleme riskinin yüksek olduğu tespit edilen mükellefler vergi incelemesine sevk edilir ve bunlar nezdinde yoklama yapılır.

3.2.2. Özel Hesap Dönemi Belirleme

VUK'un *hesap döneminin* düzenlendiği madde 174/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, normal olarak takvim yılı olan hesap dönemi açısından, takvim yılı dönemi faaliyet ve işlemlerinin mahiyetine uygun bulunmayanlar için, başvuru yapılmak şartıyla, 12'şer aylık özel hesap dönemleri belli edebilir.

3.2.3. Muhasebe Usulünü Belirleme

VUK'un *muhasebe usulünü seçmekte serbestlik* düzenlemesine göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'un ilgili kısmında yazılı maksat ve esaslara uymak şartıyla, defterlerini ve muhasebelerini işlerinin bünyesine uygun olarak diledikleri usul ve tarzda tanzim etmekte serbest olan mükelleflerin, belirlediği usul ve esaslar dâhilinde bu serbestliği kaldırmak suretiyle mükellef, şirket ve işletme türleri itibariyle uygulatmaya yetkilidir.

3.2.4. “Defter Tutma ve Tüccar Sınıfı” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.2.4.1. İşletme Hesabına Göre Defter Tutma İzininin Verilmesi

VUK'un *birinci sınıf tüccarların* düzenlendiği madde 177/5 hükmüne göre, kurumlar vergisine tabi olup da işlerinin icabı bilanço esasına göre defter tutmalarına imkân veya lüzum görülmeyen tüzel kişilerin, işletme hesabına göre defter tutmalarına Hazine ve Maliye Bakanlığınca izin verilebilir.

3.2.4.2. Tüccar Sınıfının Tayini

VUK'un *ikinci sınıf tüccarların* düzenlendiği madde 178/2 hükmüne göre, Hazine ve Maliye Bakanlığınca işletme hesabı esasına göre defter tutmalarına izin verilen kurumlar vergisi mükellefleri, ikinci sınıfa dâhildirler.

3.2.5. Envanter Çıkarma Süresini Belirleme

VUK'un *büyük mağazalarda envanterin* düzenlendiği madde 190/3 hükmüne göre, kural olarak her hesap döneminin sonunda çıkarılan envanter şeklindeki mükellef ödevi hususunda Hazine ve Maliye Bakanlığı, büyük sanayi işletmelerin, icabına göre iki veya üç yılda bir envanter çıkarmalarına izin verilebilir.

3.2.6. İmalat Defteri Tutulmamasına İzin Verme

VUK'un *sanayi müesseselerde kayıt serbestliğinin* düzenlendiği madde 203/4 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, imalat defterine kaydedilen bilgiyi içerecek şekilde sanayi muhasebe tutanların ayrıca imalat defteri tutmamaları konusunda izin verebilir.

3.2.7. Düzenlenmesi Zorunlu Belgelerde Düzenlenme Saatinin Yazılması Zorunluluğu Getirme

VUK'un *ispat edici kâğıtların* düzenlendiği madde 227/4 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, düzenlenmesi zorunlu olan belgelerden uygun gördüklerine, düzenlenme saatinin yazılması zorunluluğunu getirmeye yetkilidir.

3.2.8. “Vergi Beyannamelerinde İmza ve Tasdik Raporları” Kapsamında Takdir Yetkisi

ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi kapsamında olan bu mükellef ödevine ilişkin düzenlemenin, bu yetkinin kapsamından çıkarılmış olduğu görülmektedir.

3.2.8.1. Vergi Beyannamelerinde İmza Zorunluluğu Getirme

VUK'un *vergi beyannamelerinin imzalanması ve yeminli mali müşavir tasdik raporlarının* düzenlendiği mükerrer madde 227/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi beyannamelerinin **3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu**'na¹⁰ göre yetki almış serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavir veya yeminli malî müşavirler tarafından da imzalanması mecburiyetini getirilip getirilmemesi ve bu mecburiyeti, beyanname çeşitleri, mükellef grupları ve faaliyet konuları itibarıyla ayrı ayrı uygulatma konusunda yetkilidir.

3.2.8.2. Tasdik Raporu İbrazı Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 227/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi kanunlarında yer alan muafiyet, istisna, yeniden değerlendirme, zarar mahsubu ve benzeri hükümlerden yararlanılmasını Bakanlıkça belirlenen şartlara uygun olarak yeminli mali müşavirlerce düzenlenmiş tasdik raporu ibraz edilmesi şartına bağlanmasında yetkilidir.

3.2.8.3. Yeminli Mali Müşavirlik Tasdik İşlemlerinin Elektronik Ortamda Gerçekleştirilme Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 227/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi kanunları kapsamındaki yeminli mali müşavirlik tasdik işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi ve tasdike konu işlemleri, mükellef grupları, faaliyet ve tasdik konuları itibarıyla ayrı ayrı belirleme ve uygulatma konusunda yetkilidir.

3.2.8.4. Tasdik Raporlarının İbraz Süresini Uzatma

VUK'un mükerrer madde 227/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, yararlanılması yeminli mali müşavirlerce düzenlenmiş tasdik raporu ibraz şartına bağlanan konularda, tasdik raporlarının ibraz süresini iki aya kadar uzatmaya yetkilidir.

3.2.9. "Elektronik Cihaz Kullanırma ve Belge Düzenlettirme" Kapsamında Takdir Yetkisi

3.2.9.1. Elektronik Cihazları Kullanmak Suretiyle Belge Düzenlettirme

VUK'un *elektronik ortamdaki kayıtlar ve elektronik cihazla belge düzenlemenin* düzenlendiği mükerrer madde 242/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, niteliklerini belirlediği elektronik cihazları kullanırmak suretiyle belge düzenlettirmeye yetkili olup ayrıca bu yetkisini iş grupları, sektörler, bölgeler, yerleşim birimleri, yıllık hasılat tutarları itibarıyla veya sabit bir iş yerinde faaliyet gösterilip gösterilmediğine göre ayrı ayrı veya topluca kullanabilir.

3.2.9.2. Özel Cihazlardan Çıkarılan Pulları Belgelere Ekletme Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 242/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, kullanılacak özel cihazlardan çıkarılan pulları belgelere ekletmeye yetkili olup ayrıca bu yetkisini iş grupları, sektörler, bölgeler, yerleşim birimleri, yıllık hasılat tutarları itibarıyla veya sabit bir iş yerinde faaliyet gösterilip gösterilmediğine göre ayrı ayrı veya topluca kullanabilir.

3.2.9.3. Ödeme Kaydedici Cihazlar ile Elektronik Cihazları Temin Etme, Zimmet Karşılığı Verme, Bu Konularla İlgili Bütçe İşlemlerini Yapma

VUK'un madde 242/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ödeme kaydedici cihazlar ile elektronik cihazları temin etmeye, zimmet karşılığı vermeye bu konularla ilgili bütçe işlemlerini yapmaya yetkilidir.

3.2.9.4. Elektronik Cihazların Belirlenen Niteliklere Uygunluğunu Belirleme

VUK'un mükerrer madde 242/1 hükmüne göre, elektronik cihazların belirlenen niteliklere uygunluğu, **3100 sayılı Katma Değer Vergisi Mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları Kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanun**'un¹¹ 5. maddesine göre kurulan komisyonun görüşü alınarak Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından onaylanır.

¹⁰ Bkz.: 13.06.1989 Tarihli ve 20194 Sayılı Resmî Gazete.

¹¹ Bkz.: 15.12.1984 Tarihli ve 18606 Sayılı Resmî Gazete.

3.2.9.5. Elektronik Ortamda Tutulmasına ve Düzenlenmesine İzin Verilen Defter ve Belgelerde Yer Alması Gereken Bilgileri Aktarma Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 242/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik ortamda tutulmasına ve düzenlenmesine izin verilen defter ve belgelerde yer alması gereken bilgileri internet de dâhil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında Hazine ve Maliye Bakanlığına veya Bakanlığın gözetim ve denetimine tabi olan ve kuruluşu, faaliyetleri, çalışma ve denetim esasları Cumhurbaşkanınca çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenecek olan özel hukuk tüzel kişiliğini haiz bir şirkete aktarma zorunluluğu getirmeye yetkilidir.

3.2.10. Ekim Sayım Beyan Süresini Değiştirme

VUK'un *ekim sayım beyanının* düzenlendiği madde 243/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ekim sayım beyanında bulunacak mükellefler için, iklim şartları bakımından özellik gösteren illerde beyan süresini değiştirebilir.

3.2.11. Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Üye Ücretlerinin Takdir ve Tayini

VUK'un *ücret ve sorumluluk* düzenlemesi olan madde 246/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, muhtar ve ihtiyar heyetleri üyelerine ödenecek ücretin miktarının ne olacağını takdir ve tayin eder.

3.2.11. “Defter ve Belge” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.2.11.1. Tutulması veya Düzenlemesi Defter ve Belge Zorunluluğu Getirme ve Kaldırma

VUK'un *yetkinin* düzenlendiği mükerrer madde 257/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'a göre tutulmakta olan defter ve belgeler dışında, bunlara ilave olarak zorunlu defter ve belge tutulup tutulmamasında veya düzenlenip düzenlenmemesinde; tutulacak defter ve düzenlenecek belgelerin tutulması ve düzenlenmesi zorunluluğunun kaldırılmasında yetkilidir.

3.2.11.2. Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belgeleri Basma, Bastırma, Dağıttırma ve Kayıt Tutma

VUK'un *yetkinin* düzenlendiği mükerrer madde 257/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'a göre tutulmakta olan defter ve belgeler, bedeli karşılığında basıp dağıtmaya veya üçüncü kişilere bastırıp dağıtmaya veya dağıttırmaya, bunların kayıtlarını tuturmaya yetkilidir.

3.2.11.3. Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belgelere Yönelik Tasdik, Muhafaza ve İbraz Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'a göre tutulması veya düzenlenmesi zorunlu defter ve belgelere tasdik, muhafaza ve ibraz zorunluluğu getirmeye veya kaldırmaya yetkilidir.

3.2.11.4. Belge Tasdik İşleminin Yapılacağı Mercinin Tayini

VUK'un mükerrer madde 257/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, belge tasdik işleminin noterlere, kanunla kurulmuş meslekî kuruluşlara veya uygun göreceği diğer mercilere yaptırmaya yetkilidir.

3.2.11.5. Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belge Kayıt Araçlarında, Muhafazasında ve Muhafaza Usulünde Zorunluluk Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, tutulması ve düzenlenmesi zorunlu defter, kayıt ve belgelerin mikro film, mikro fiş veya elektronik bilgi ve kayıt araçlarıyla yapılması ya da yapılmaması veya bu kayıt ortamlarında saklanması ya da saklanmaması hususunda izin vermeye veya zorunluluk getirmeye; bu şekilde tutulacak defter ve kayıtların kopyalarının Bakanlıkta veya muhafaza etmekle görevlendireceği kurumlarda saklanması zorunluluğu getirip getirmemeye yetkilidir.

3.2.11.6. Özel Defter Tutma Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ticarî kazançları (basit usulde) tespit edilen gelir vergisi mükelleflerine özel bir defter tuturmaya yetkilidir.

3.2.12. Tahsilat ve Ödeme Tevsikinde Belge Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mükelleflere işlemleri ile ilgili tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etmeleri zorunluluğunu getirmeye yetkilidir.

3.2.13. Devamlı Bilgi Vermede Bilginin Verileceği Araç ve Ortam ile Araçlarını Belirleme, Zorunluluk Getirme

VUK'un mükerrer madde 257 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'un 149. maddesi uyarınca devamlı bilgi vermek zorunda olanlardan istenilen bilgiler ile beyanname, bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelerin, şifre, elektronik imza veya diğer güvenlik araçları kullanılmak suretiyle internet de dâhil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında verilmesinde; beyanname, bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelerin yetki verilmiş gerçek veya tüzel kişiler aracı kılınarak gönderilmesi hususlarında izin verilmesinde, standart belirlenmesinde veya zorunluluk getirilmesinde; bu zorunluluk veya standartları beyanname, bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgeler veya bilgi ve işlem çeşitleri, mükellef grupları ve faaliyet konuları itibarıyla ayrı ayrı uygulamaya ya da belirlemeye yetkilidir.

3.2.14. Elektronik Bilgi İletişim Araç ve Ortamında Tebliğ

VUK'un mükerrer madde 257 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, kanunî süresinden sonra kendiliğinden veya pişmanlık talepli olarak verilen beyannameler üzerine düzenlenen tahakkuk fişi ve/veya ihbarnameler ile süresinden sonra verilen bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelere istinaden düzenlenen ihbarnameleri, mükellefe, vergi sorumlusuna veya bunların elektronik ortamda beyanname, bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgeleri gönderme yetkisi verdiği gerçek veya tüzel kişiye elektronik ortamda tebliğ etmeye; bildirim, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgelere ilişkin yapılan işlemlerin sonuçlarını internet de dâhil olmak üzere her türlü elektronik bilgi iletişim araç ve ortamında ilgili kişilere göndermeye yetkilidir.

3.2.15. Levha Kullanma ve Asma Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi kanunlarının uygulanmasıyla ilgili olarak levha kullandırma ve asma zorunluluğu getirmeye ve kaldırmaya yetkilidir.

3.2.16. “Vergi Güvenliği” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.2.16.1. Cihaz ve Sistem ile Özel Etiket ve İşaret Kullanma Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi güvenliğini sağlamak amacıyla niteliklerini belirleyip onayladığı elektrikli, elektronik, manyetik ve benzeri cihazlar ve sistemleri kullandırmaya; bu cihaz ve sistemler vasıtasıyla bandrol, pul, barkod, hologram, kupür, damga, sembol gibi özel etiket ve işaretlerin kullanılmasına ilişkin zorunluluk getirmeye yetkilidir.

3.2.16.2. Özel Etiket ve İşaretlerin Verilmesinde Vadesi Geçmiş Borcu Bulunmadığına İlişkin Belge Arama Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, bandrol, pul, barkod, hologram, kupür, damga, sembol gibi özel etiket ve işaretlerin verilmesinde, mükelleflerin Bakanlığa bağlı vergi dairelerine vadesi geçmiş borcu bulunmadığına ilişkin belge arama zorunluluğu getirmeye yetkilidir.

3.2.16.3 Özel Etiket ve İşaretlerin Verilmesinde Vadesi Geçmiş Borcu Bulunmadığına İlişkin Belge Arama Zorunluluğunda Kapsama Girecek Amme Alacaklarını Tür ve Tutar İtibarıyla Tespit Etme

VUK'un mükerrer madde 257/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, bandrol, pul, barkod, hologram, kupür, damga, sembol gibi özel etiket ve işaretlerin verilmesinde, mükelleflerin Bakanlığa bağlı vergi dairelerine vadesi geçmiş borcu bulunmadığına ilişkin

getirdiği belge arama zorunluluğu kapsamına girecek amme alacaklarını tür ve tutar itibarıyla tespit etmeye ve hangi hâllerde bu zorunluluğun aranılmayacağını belirlemeye yetkilidir.

3.2.16.4. Özel Etiket ve İşaretlerin Basımı, Dağıtımı ile Sistemin Kurulması ve İşletilmesi Hizmetlerinin Hizmet Süresini Belirleme

VUK'un mükerrer madde 257/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, özel etiket ve işaretlerin basımı, dağıtımı ile sistemin kurulması ve işletilmesi hizmetlerinin, **5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu**'na tabi olmaksızın, **4734 sayılı Kamu İhale Kanunu** (madde 5/5 hükmü hariç) hükümleri çerçevesinde yetkilendirilecek gerçek veya tüzel kişiler tarafından yerine getirilmesi hususunda süreyi 5 yılı geçmemek üzere belirleyebilir.

3.2.16.5. Özel Etiket ve İşaretlerin Basımı, Dağıtımı ile Sistemin Kurulması ve İşletilmesinde Yetkilendirme ve Yetkilendirmeyi Sonlandırma

VUK'un mükerrer madde 257/6 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, özel etiket ve işaretlerin basımı, dağıtımı ile sistemin kurulması ve işletilmesi hizmetlerinin, **5018 sayılı Kanun**'a tabi olmaksızın, **4734 sayılı Kanun** (madde 5/5 hükmü hariç) hükümleri çerçevesinde gerçek veya tüzel kişiler tarafından yerine getirilmesini sağlayarak yetkilendirilmesinde ve yetkilendirmenin sonlandırılmasında yetkilidir.

3.2.16.6. Ticarî Faaliyetlere İlişkin Bildirim Yükümlülüğü ile Bildirime Konu Bilgilerin Hizmet Sağlayıcıları Tarafından Alınması Zorunluluğu Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/7 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik ticarete vergi güvenliğini sağlamak amacıyla elektronik ortamda ticarî faaliyette bulunan gerçek ya da tüzel kişi hizmet sağlayıcılara ve/veya başkalarına ait iktisadî ve ticarî faaliyetlerin yapılmasına elektronik ticaret ortamını sağlayan gerçek ve tüzel kişi aracı hizmet sağlayıcılara ticarî faaliyetlerine ilişkin bildirim verme yükümlülüğü getirmeye; bildirim verme yükümlülüğünü iş hacmi, sektör, mükellef grupları, alış-satış tutarı, alım satıma konu mal ve hizmet türleri itibarıyla belirlemeye ve başkalarına ait iktisadî ve ticarî faaliyetlerin yapılmasına ilişkin bildirim konu bilgilerin aracı hizmet sağlayıcıları tarafından alınması zorunluluğunu getirmeye yetkilidir.

3.2.16.7. Ticarî Faaliyetlere İlişkin Bilgi ve Bildirimlerin Elektronik Ortamda Muhafaza ve İbraz Edilmesi Yükümlülüğü Getirme

VUK'un mükerrer madde 257/7 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, bu hüküm kapsamındaki bilgi ve bildirimlerin elektronik ortamda muhafaza ve ibraz edilmesi yükümlülüğü getirmeye yetkilidir.

3.3. Üçüncü Kitap: “Değerleme” Kapsamında Takdir Yetkisi

VUK'un 258 ile 330. maddeleri, *üçüncü kitap* maddelerini oluşturmakta olup bu başlık altında üçüncü kitap kapsamındaki Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi düzenlemelerine yer verilmiştir.

3.3.1. Borsa Rayicinin Değerlemesinin Tespiti

VUK'un *borsa rayicinin* düzenlendiği madde 263/1 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, olağan dalgalanmalar dışında fiyatlarda açık kararsızlıklar görülen hâllerde, son işlem günü yerine, değerlemeden önceki 30 gün içindeki ortalama rayicin esas alınıp alınmamasında yetkilidir.

3.3.2. İmha Edilmesi Gereken Malların Değerlemesi

VUK'un *imha edilmesi gereken malların* düzenlendiği madde 278/A hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, madde kapsamına giren emtiayı sektörler, iş kolları ve işletme büyüklüklerini ayrı ayrı ya da birlikte dikkate almak suretiyle belirlemeye yetkilidir.

3.3.3. Yabancı Paraların Değerlemesi

VUK'un *yabancı paraların* düzenlendiği madde 280/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, borsada rayici olmayan yabancı para değerlemesinde, değerlemeye uygulanacak kuru tespit eder.

3.3.4. “Enflasyon Düzeltmesi” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.3.4.1. Toplulaştırılmış Yöntemler Kullanılmasına İzin Verme

VUK'un *enflasyon düzeltilmesi ve yeniden değerlendirme oranının* düzenlendiği mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mükellef veya meslek grupları ya da mükelleflerin aktif toplamları veya ciroları itibarıyla, enflasyon düzeltilmesinde toplulaştırılmış yöntemler kullanılmasına izin vermeye yetkilidir.

3.3.4.1. Düzeltilmeye Tabi Tutulacak Malî Tabloların Belirlenmesi

VUK'un mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, mükellef veya meslek grupları ya da mükelleflerin aktif toplamları veya ciroları itibarıyla hangi tür malî tabloların enflasyon düzeltilmesine tabi tutulup tutulmayacağını belirlemeye yetkilidir.

3.3.4.2. Geçici Vergi Dönemlerinde Yapılıp Yapılamayacağını Belirleme

VUK'un mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, enflasyon düzeltilmesinin geçici vergi dönemlerinde yapılıp yapılamayacağını belirlemeye yetkilidir.

3.3.4.3. Esas Alınacak Tarihi Belirleme

VUK'un mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, maddenin 3. hükmünde yer almayan kıymetler için düzeltilmeye esas alınacak tarihi belirlemeye yetkilidir.

3.3.4.4. Değer Esası Belirlenmiş Düzeltilme Yaptırma ve Değerleri Kullandırma

VUK'un mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, bölgeler, sektörler, iş grupları, iş neveleri veya parasal olmayan kıymetler itibarıyla döviz, altın ve benzeri değerleri esas alarak düzeltilme yaptırmaya ve günlük olarak belirlenen endeks veya değerleri kullandırmaya yetkilidir.

3.3.4.5. Net Parasal Pozisyon Kâr/Zarar Hesabı Yaptırma

VUK'un mükerrer madde 298/8 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, enflasyon değerlemesinde net parasal pozisyon kâr/zarar hesabı yaptırmaya yetkilidir.

3.4. Dördüncü Kitap: "Ceza Hükümleri" Kapsamında Takdir Yetkisi

VUK'un 331 ile ek madde 12 hükümleri, *dördüncü kitap* maddelerini oluşturmakta olup bu başlık altında dördüncü kitap kapsamındaki Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi düzenlemelerine yer verilmiştir.

3.4.1. Vergi İncelemesine Yetkili Olmayanlara Belge Alınmadığına İlişkin Tespitte Bulunma Yetkisinin Verilmesi

VUK'un *özel usulsüzlükler ve cezalarının* düzenlendiği madde 352/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, birinci ve ikinci sınıf tüccarlar ile vergiden muaf esnaf dışında kalan kişilerin fatura, gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu, perakende satış fişi, ödeme kaydedici cihaz fişi ve giriş ve yolcu taşıma biletlerini almadıklarının tespit edilmesi hâlinde bunlar hakkında özel usulsüzlük cezası kesilir ve bu cezanın kesilebilmesi için, belge alınmadığına ilişkin tespitin vergi incelemesine yetkili olmayanlara da yaptırmaya yetkilidir.

3.4.2. Ceza Kesmede Yetkili Vergi Dairesini Belirleme

VUK'un *ceza kesme yetkisinin* düzenlendiği madde 365/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, pul ile alınan vergilere ilişkin olaylarda vergi cezasını kesecek vergi dairelerini belli eder.

3.4.3. Ön Tespiti ve/veya İzaha Daveti Yapacak ve Yapılan İzahı Değerlendirecek Mercii Belirleme

VUK'un *izaha davetin* düzenlendiği madde 370/c hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, ön tespiti ve/veya izaha daveti yapacak ve yapılan izahı değerlendirecek mercii belirlemeye yetkilidir.

3.4.5. Uzlaşmaya Müracaat Etmeye Yetkili Olanların Belirlenmesi

VUK'un *uzlaşmanın konusu, kapsamı, komisyonlar ve şeklinin* düzenlendiği ek madde 1/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, uzlaşmaya müracaat etmeye yetkili olanların belirlenmesinde yetkilidir.

3.4.6. Uzlaşmaya Konu Edilebilecek Vergi, Resim ve Harçların Belirlenmesi

VUK'un ek madde 1/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, uzlaşmaya konu edilebilecek vergi, resim ve harçların belirlenmesinde yetkilidir.

3.4.7. Tarh Edilecek Vergilerde Tarhiyat Öncesi Uzlaşma İzni Verme

VUK'un ek madde 1/3 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergilerde tarhiyat öncesi uzlaşma yapılmasına izin verebilir.

3.4.8. Tarh Edilecek Vergiler ile Bunlara İlişkin Kesilecek Vergi Ziyai Cezalarında Tarhiyat Öncesi Uzlaşma İzni Verme

VUK'un *tarhiyat öncesi uzlaşmanın* düzenlendiği ek madde 11 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergilerin yanı sıra, bunlara ilişkin kesilecek vergi ziyai cezalarında (VUK'un 359. maddesinde yazılı fiillerle vergi ziyama sebebiyet verilmesi hâlinde tarh edilecek vergi ve kesilecek ceza ile bu fiillere iştirak edenlere kesilecek ceza hariç) tarhiyat öncesi uzlaşma yapılmasına izin verebilir.

3.5. Beşinci Kitap: “Vergi Davaları” Kapsamında Takdir Yetkisi

VUK'un 337 ile 413. maddeleri, *beşinci kitap* maddelerini oluşturmakta olup bu başlık altında beşinci kitap kapsamındaki Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi düzenlemelerine yer verilmiştir.

3.5.1. Vergi Mahkemesi Kararları Aleyhine Temyiz Yoluna Başvurma Hususunda Onay Verme

VUK'un *vergi mahkemesinde dava açmaya yetkili olanların* düzenlendiği madde 377/5 hükmüne göre, Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, vergi mahkemesi kararları aleyhine temyiz yoluna başvurmaları hususunda, Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığınca belirlenen tutarları aşan davalarda onay verir.

3.5.2. Vergi Mahkemesi Kararları Aleyhine Temyiz Yoluna Başvurma Hususunda Onay Verme Yetkisinin Devri

VUK'un madde 377/5 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, tespit edeceği hadlerle sınırlı olmak şartıyla, vergi mahkemesi kararları aleyhine temyiz yoluna başvurma hususundaki onay verme yetkisini vergi dairesi müdürlüklerinin taraf bulunduğu davalar için vergi dairesi başkanlıklarına ve/veya defterdarlıklara devredebilir.

3.5.2. Mükelleflerin İzahat Talebinin Karşılınması İçin Özelge ya da Sirküler Tercih Etme

VUK'un *mükelleflerin izahat talebinin* düzenlendiği madde 413/2 hükmüne göre Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, kendisinden istenecek izahatı özelge ile cevaplandırabileceği gibi, aynı durumda olan tüm mükellefler bakımından uygulamaya yön vermek ve açıklık getirmek üzere sirküler de yayımlayabilir¹².

3.5.3. “Tahakkuk Fişi ile Vergi-Ceza İhbarnamesi” Kapsamında Takdir Yetkisi

3.5.3.1. Tahakkuk Fişi ile Vergi-Ceza İhbarnamesinin Şekli ve Muhteviyatında Değişiklik Yapma

VUK'un mükerrer madde 414 hükmünün atfıyla Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'un 25, 25 ve 366. maddelerinde düzenlenen tahakkuk fişi ile vergi-ceza ihbarnamesinin şeklinde ve ihtiva edeceği bilgilerde değişiklik yapmaya yetkilidir.

3.5.3.2. Tahakkuk Fişi ile Vergi-Ceza İhbarnamesini Tanzim Edecek Olanları Belirleme

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: (Gerçek, 2006: 112-117).

VUK'un mükerrer madde 414 hükmünün atfıyla Hazine ve Maliye Bakanlığı, VUK'un 25, 25 ve 366. maddelerinde düzenlenen tahakkuk fişi ile vergi-ceza ihbarnamesini, vergi dairesi adına tanzim edecek olanları belirlemeye yetkilidir.

Çalışmanın bu bölümünde VUK kitapları temelinde incelenen VUK hükümleri ile Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisinin öngörüldüğü vergi hukuku konuları aşağıda yer alan Tablo 2'ye işlenmiştir:

Tablo 2: 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Takdir Yetkisi Kapsamındaki Konular

BİRİNCİ KİTAP: VERGİLENDİRME		
S. No.	VUK Maddesi, Başlığı/Yılı:	Takdir Yetkisinin Konusu
1	Madde 4, Vergi Dairesi/1990	Bölge Bilgi İşlem Merkezleri ile Vergi Daireleri Kurma ve Vergi Dairelerine Bağlı Şubeler Açma
2	Madde 4, Vergi Dairesi/1990	Vergi Dairelerinin Yetki Alanlarını Belirleme
3	Madde 4, Vergi Dairesi/1990	Mükelleflerin Bağlı Olduğu Vergi Dairesini Belirleme
4	Madde 5, Vergi Mahremiyeti/1998	Vergi Mahremiyetinin İstisnası: Beyanlar ile Vergi ve Cezaların Açıklanması
5	Madde 5, Vergi Mahremiyeti/1998	Beyanlar ile Vergi ve Cezaların Açıklanması Şeklindeki Vergi Mahremiyeti İstisnasını Uygulamada Yetki Devri
6	Madde 8, Mükellef ve Vergi Sorumlusu/1995	Vergi Numarası Kullanma Mecburiyeti Getirme
7	Madde 11, Vergi Kesenlerin Sorumluluğu/1988	Vergi Tevkifatında Mütessesil Sorumlu Tutma
8	Madde 11, Vergi Kesenlerin Sorumluluğu/1988	Vergi Tevkifatı Safhasını Belirleme
9	Madde 15, Mücbir Sebeplerle Gecikme/2001	Mücbir Sebep Hâli İlanı
10	Madde 15, Mücbir Sebeplerle Gecikme/2001	Mücbir Sebepler Süresince Yerine Getirilemeyecek Vergi Ödevlerinin Tespiti
11	Madde 15, Mücbir Sebeplerle Gecikme/2001	Mücbir Sebep Hâli Kapsamında Beyanname Verme Usulü, Süresi ve Zorunluluğunun Tespiti
12	Madde 111, Ödeme Zamanı/2004	Mücbir Sebep Hâlinde Ödeme Süresinin Uzatılması
13	Madde 17, Mühlet Verme/2004	Talebe Bağlı Olarak Zor Durumda Mühlet Verme
14	Madde 17, Mühlet Verme/2004	Zor Durumda Mühlet Vermede Yetki Devri
15	Madde 17, Mühlet Verme/2004	Talebe Bağlı Olmadan Zor Durumda Mühlet Verme
16	Mükerrer Madde 28, Beyanname Verme ve Ödeme Sürelerinde Yetki/2007	Beyanname Verme ve Ödeme Sürelerinin Son Gününü Yeniden Belirleme
17	Madde 42, Ortalama Kâr Hadlerinin Tespiti/1980	Ortalama Kâr Hadlerinin Tespitinde Sürenin Uzatılması
18	Madde 44, Uygulama Süresi/Yürürlük maddesi	Takdir Edilen Götürü Ücret, Kazanç ve Ortalama Kâr Hadlerinin Uygulama Süresinin Kısaltılması
19	Madde 47, Ziraat Birimleri/Yürürlük maddesi	Ziraat Birimlerinin Tespiti
20	Mükerrer Madde 49, Emlak Vergisine Ait Bedel ve Değerlerin Tespiti, İlanı ve Kesinleşmesi/2002	Bina Metrekare Normal İnşaat Maliyet Bedelleri ile Arsalar ve Araziye Ait Asgarî Ölçüde Birim Değerlerin Tespitine İlişkin Süreleri Kısaltma
21	Madde 72, Kuruluş/1985	Takdir Komisyonlarının Kurulacağı Yerleri Belirleme

22	Madde 92, Ücret/1982	Komisyonların Başkan ve Üyelerinin Ücret Miktarının Tayini
23	Madde 107, Memur Vasıtasıyla Tebliğ/1980	Memur Aracılığıyla Tebliğ Yaptırma
24	Madde 107/A, Elektronik Ortamda Tebliğ/2010	Teknik Altyapı Kurma veya Kurulmuş Olanları Kullanma
25	Madde 107/A, Elektronik Ortamda Tebliğ/2010	Elverişli Elektronik Adres Kullanma Zorunluluğu Getirme
26	Madde 107/A, Elektronik Ortamda Tebliğ/2010	Elektronik Ortamda Tebliğ Yapılacakları Belirleme
27	Madde 115, Verginin Terkini/Yürürlük Maddesi	Verginin Kısmen veya Tamamen Terkini
28	Madde 115, Verginin Terkini/2001	Verginin Terkininde Yetki Devri
29	Madde 132/A, Elektronik Yoklama/2015	Elektronik Yoklama Fişlerinin Gönderilmesi
30	Madde 152/A, Uluslararası Anlaşmalar Gereğince Bilgi Değişimi/2013	Bilgi Toplama

İKİNCİ KİTAP: MÜKELLEFİN ÖDEVLERİ

S. No.	VUK Maddesi, Başlığı/Yılı:	Takdir Yetkisinin Konusu
31	Madde 160/A, Mükellefiyet Kaydının Analiz ve Değerlendirme Sonuçlarına Bağlı Olarak Terkini/2019	Sahte Belge Düzenleme Riskinin Yüksek Olduğunun Tespiti
32	Madde 174, Hesap Dönemi/Yürürlük Maddesi	Özel Hesap Dönemi Belirleme
33	Madde 175, Muhasebe Usulünü Seçmekte Serbestlik/1991	Muhasebe Usulünü Belirleme
34	Madde 177, Birinci Sınıf Tüccarlar/Yürürlük Maddesi	İşletme Hesabına Göre Defter Tutma İzninin Verilmesi
35	Madde 178, İkinci sınıf tüccarlar/ Yürürlük Maddesi	Tüccar Sınıfının Tayini
36	Madde 190, Büyük Mağazalarda Envanter/ Yürürlük Maddesi	Envanter Çıkarma Süresini Belirleme
37	Madde 203, Sınai Müesseselerde Kayıt Serbestliği/1985	İmalat Defteri Tutulmamasına İzin Verme
38	Madde 227, İspat Edici Kâğıtlar/1988	Düzenlenmesi Zorunlu Belgelerde Düzenlenme Saatinin Yazılması Zorunluluğu Getirme
39	Mükerrer Madde 227, vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/1994	Vergi Beyannamelerinde İmza Zorunluluğu Getirme
40	Mükerrer Madde 227, vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/1994	Tasdik Raporu İbrazi Zorunluluğu Getirme
41	Mükerrer Madde 227, vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/2010	Yeminli Mali Müşavirlik Tasdik İşlemlerinin Elektronik Ortamda Gerçekleştirilme Zorunluluğu Getirme
42	Mükerrer Madde 227, Vergi Beyannamelerinin İmzalanması ve Yeminli Mali Müşavir Tasdik Raporları/2010	Tasdik Raporlarının İbraz Süresini Uzatma

43	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/1991	Elektronik Cihazları Kullanmak Suretiyle Belge Düzenlettirme
44	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/1991	Özel Cihazlardan Çıkarılan Pulları Belgelere Ekletme Zorunluluğu Getirme
45	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/1991	Ödeme Kaydedici Cihazlar ile Elektronik Cihazları Temin Etme, Zimmet Karşılığı Verme, Bu Konularla İlgili Bütçe İşlemlerini Yapma
46	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/1991	Elektronik Cihazların Belirlenen Niteliklere Uygunluğunu Belirleme
47	Mükerrer Madde 242, Elektronik Ortamdaki Kayıtlar ve Elektronik Cihazla Belge Düzenleme/2008	Elektronik Ortamda Tutulmasına ve Düzenlenmesine İzin Verilen Defter ve Belgelerde Yer Alması Gereken Bilgileri Aktarma Zorunluluğu Getirme Yetkisi
48	Madde 243, Ekim Sayım Beyanı/1963	Ekim Sayım Beyan Süresini Değiştirme
49	Madde 246, Ücret ve Sorumluluk/Yürürlük Maddesi	Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Üye Ücretlerinin Takdir ve Tayini
50	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Tutulması veya Düzenlemesi Defter ve Belge Zorunluluğu Getirme ve Kaldırma
51	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belgeleri Basma, Bastırma, Dağıttırma ve Kayıt Tutma
52	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belgelere Yönelik Tasdik, Muhafaza ve İbraz Zorunluluğu Getirme
53	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Belge Tasdik İşleminin Yapılacağı Mercinin Tayini
54	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Tutulması veya Düzenlemesi Zorunlu Defter ve Belge Kayıt Araçlarında, Muhafazasında ve Muhafaza Usulünde Zorunluluk Getirme Yetkisi
55	Mükerrer Madde 257, Yetki/1994	Özel Defter Tutma Zorunluluğu Getirme
56	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Devamlı Bilgi Vermede Bilginin Verileceği Araç ve Ortam ile Aracılarını Belirleme, Zorunluluk Getirme
57	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Elektronik Bilgi İletişim Araç ve Ortamında Tebliğ
58	Mükerrer Madde 257, Yetki/1998	Levha Kullanma ve Asma Zorunluluğu Getirme
59	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Cihaz ve Sistem ile Özel Etiket ve İşaret Kullanma Zorunluluğu Getirme
60	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Özel Etiket ve İşaretlerin Verilmesinde Vadesi Geçmiş Borcu Bulunmadığına İlişkin Belge Arama Zorunluluğu Getirme
61	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Özel Etiket ve İşaretlerin Verilmesinde Vadesi Geçmiş Borcu Bulunmadığına İlişkin Belge Arama Zorunluluğunda Kapsama Girecek Amme Alacaklarını Tür ve Tutar İtibarıyla Tespit Etme
62	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Özel Etiket ve İşaretlerin Basımı, Dağıtımı ile Sistemin Kurulması ve İşletilmesi Hizmetlerinin Hizmet Süresini Belirleme
63	Mükerrer Madde 257, Yetki/2014	Özel Etiket ve İşaretlerin Basımı, Dağıtımı ile Sistemin Kurulması ve İşletilmesinde Yetkilendirme ve Yetkilendirmeyi Sonlandırma
64	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Ticari Faaliyetlere İlişkin Bildirim Yükümlülüğü ile Bildirime Konu Bilgilerin Hizmet Sağlayıcıları Tarafından Alınması Zorunluluğu Getirme
65	Mükerrer Madde 257, Yetki/2017	Ticari Faaliyetlere İlişkin Bilgi ve Bildirimlerin Elektronik Ortamda Muhafaza ve İbraz Edilmesi Yükümlülüğü Getirme

ÜÇÜNCÜ KİTAP: DEĞERLEME		
66	Madde 263, Borsa Rayıcı/Yürürlük Maddesi	Borsa Rayıcının Değerlemesinin Tespiti
67	Madde 278/A, İmha Edilmesi Gereken Mallar/2018	İmha Edilmesi Gereken Malların Değerlemesi
68	Madde 280, Yabancı Paralar/1964	Yabancı Paraların Değerlemesi
69	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Toplulaştırılmış Yöntemler Kullanılmasına İzin Verme
70	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Düzeltemeye Tabi Tutulacak Malî Tabloların Belirlenmesi
71	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Geçici Vergi Dönemlerinde Yapılıp Yapılamayacağını Belirleme
72	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Esas Alınacak Tarihi Belirleme
73	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Değer Esası Belirlenmiş Düzeltme Yaptırma ve Değerleri Kullandırma
74	Mükerrer Madde 298/8, Enflasyon Düzeltmesi ve Yeniden Değerleme Oranı/2003	Net Parasal Pozisyon Kâr/Zarar Hesabı Yaptırma
DÖRDÜNCÜ KİTAP: CEZA HÜKÜMLERİ		
75	Madde 352, Özel Usulsüzlükler ve Cezaları/2007	Vergi İncelemesine Yetkili Olmayanlara Belge Alınmadığına İlişkin Tespitte Bulunma Yetkisinin Verilmesi
76	Madde 365, Ceza Kesme Yetkisi/Yürürlük Maddesi	Ceza Kesmede Yetkili Vergi Dairesini Belirleme
77	Madde 370, İzaha Davet/2019	Ön Tespiti ve/veya İzaha Daveti Yapacak ve Yapılan İzahı Değerlendirecek Mercii Belirleme
78	Ek Madde 1, Uzlaşmanın Konusu, Kapsamı, Komisyonlar ve Şekli/1998	Uzlaşmaya Müracaat Etmeye Yetkili Olanların Belirlenmesi
79	Ek Madde 1, Uzlaşmanın Konusu, Kapsamı, Komisyonlar ve Şekli/1998	Tarh Edilecek Vergilerde Tarhiyat Öncesi Uzlaşma İzni Verme
80	Ek Madde 11, Tarhiyat Öncesi Uzlaşma/1999	Tarh Edilecek Vergiler ile Bunlara İlişkin Kesilecek Vergi Zıyâ Cezalarında Tarhiyat Öncesi Uzlaşma İzni Verme
BEŞİNCİ KİTAP: VERGİ DAVALARI		
81	Madde 377, Vergi Mahkemesinde Dava Açmaya Yetkili Olanlar/1985	Vergi Mahkemesi Kararları Aleyhine Temyiz Yoluna Başvurma Hususunda Onay Verme
82	Madde 377, Vergi Mahkemesinde Dava Açmaya Yetkili Olanlar/1985	Vergi Mahkemesi Kararları Aleyhine Temyiz Yoluna Başvurma Hususunda Onay Verme Yetkisinin Devri
83	Mükerrer madde 414, Yetki/1998	Tahakkuk Fişi ile Vergi-Ceza İhbarnamesinin Şekli ve Muhteviyatında Değişiklik Yapma
84	Mükerrer madde 414, Yetki/1998	Tahakkuk Fişi ile Vergi-Ceza İhbarnamesini Tanzim Edecek Olanları Belirleme

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

VUK'un beş kitabının kapsamındaki düzenlemelerde de Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Hazine ve Bakanlığına doğrudan takdir yetkisinin

bahşedildiği VUK düzenlemelerinin yanı sıra; yine Bakanlığın düzenleme yapması hususunda bağlı yetki ile yetkilendirildiği vergi hukuku konularına yönelik takdir edeceği hususlar da bulunmakta olup bu bağlı yetki konularının da beş kitapta yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda VUK kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığı, idarenin yetkilerini/idarî yetkileri oluşturan iki yetki türüne de sahip olmaktadır. Ayrıca belirtmelidir ki, VUK ile doğrudan bir yetkilendirme yapılmaması hâlinde dahi Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisi bulunmakta olup bu kapsamda da takdir yetkisi alanı mevcuttur.

Çalışmada Tablo 1 ile Tablo 2'ye işlenmek suretiyle de detaylı bir şekilde yer verilen VUK düzenlemeleri açısından Hazine ve Bakanlığına, *serbest karar alma gücüne* ve *değerlendirme yetkisi* verildiği ve bu sebeple vergi hukuku konuları açısından iradesini ortaya koyabileceği serbest alanın bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, vergi hukuku alanında ihtiyaç duyulan uzmanlık ve teknik bilgi kapsamında VUK düzenlemeleri ile bu ihtiyacın karşılanacağı serbesti, ayrıca formüle edilmiştir.

Tablo 1'de yer alan "213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Düzenleme Yetkisi Kapsamındaki Konular" açısından yapılacak değerlendirme neticesinde, Hazine ve Maliye Bakanlığına düzenleme yetkisi verildiği ve bunların birer bağlı yetki niteliğine sahip olduğu görülmektedir. Ancak Hazine ve Maliye Bakanlığı bu bağlı yetkisini kullanırken, asgarî olarak düzenleme yetkisini kullanacağı zamanı tayin etme noktasında takdir yetkisine sahiptir. Başka bir ifadeyle, bu çalışmada yetmiş bir adet vergi hukuku konusu temelinde tasnif edilerek açıklanmaya çalışılan bu düzenleme yetkisi açısından Hazine ve Maliye Bakanlığı harekete geçme zamanının tayini bakımından yerindeliği değerlendirebilecektir. Bunun dışında VUK'ta kanun koyucu, bazı vergi hukuku konuları açısından yönetmelik ile düzenleme yapılmasına hükmetmekle birlikte; bazı vergi hukuku konuları açısından herhangi bir düzenleyici işlem türü belirtmemiştir. İkinci durum kapsamındaki vergi hukuku konularının düzenleme yetkisi açısından da Hazine ve Maliye Bakanlığı, düzenleme konularının düzenlenişindeki hukukî (düzenleyici) işlem türünün tayini bakımından yerindeliği değerlendirebilecektir. Ayrıca yine VUK'ta kanun koyucu, bazı vergi hukuku konuları açısından sadece konuyu belirtmemiş ve bu konu kapsamında özel olarak düzenlenmesi gereken konuları da öngörmüştür; ancak bazı düzenlemelerde ise sadece vergi hukuku konusunu belirterek uygulamasına ilişkin usul ve esasları belirleme ve bu bağlamda içerik düzenleme yetkisi Hazine ve Maliye Bakanlığına verilmiştir. İkinci durum kapsamındaki vergi hukuku konularının düzenleme yetkisi açısından da Hazine ve Maliye Bakanlığı, düzenlemelerin gerektirdiği usul ve esasların ve içeriğinin tayini bakımından yerindeliği değerlendirebilecektir. İlaveten yer verilen her iki durumda da Hazine ve Maliye Bakanlığı, bağlı yetkinin kullanılış usulünün tayini bakımından yerindeliği değerlendirebilecektir.

Tablo 2'de yer alan "213 Sayılı Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının Takdir Yetkisi Kapsamındaki Konular" açısından yapılacak değerlendirme neticesinde, kanun koyucu, bu konular açısından VUK kapsamında doğrudan Hazine ve Maliye Bakanlığına tanıdığı takdir yetkisi ile teknik ve bilimsel kurullarla yapılacak bir değerlendirme için serbesti öngörmüştür. Bu çalışmada seksen dört adet vergi hukuku konusu temelinde tasnif edilerek açıklanmaya çalışıldığı üzere takdir yetkisi kapsamındaki bu konularda Hazine ve Maliye Bakanlığı, seçmesi mümkün olan çeşitli ihtimallerden birini tercih edebilmekte ya da bir kararı almak ya da almamak yönünde tercihini kullanabilmektedir.

Yine Tablo 2'de yer alan vergi hukuku konuları açısından VUK'ta takdir yetkisinin düzenleniş biçimi incelendiğinde, Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi kapsamındaki konuların en fazla olduğu VUK kitaplarının sırasıyla mükellefin ödevlerinin düzenlendiği ikinci kitabı ile vergilendirmenin düzenlendiği birinci kitabı olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda kanun koyucunun vergi hukuku alanında Hazine ve Maliye Bakanlığına en geniş serbesti alanını mükellefin ödevleri ile vergilendirmede oluşturma iradesi gösterdiği anlaşılmaktadır. Benzer durum, yine VUK kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığı için kanun koyucu tarafından

öngörülen düzenleme yetkisi konularında da görülmektedir. Zira Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisi kapsamındaki konuların en fazla olduğu VUK kitapları yine sırasıyla mükellefin ödevlerinin düzenlendiği ikinci kitabı ile vergilendirmenin düzenlendiği birinci kitabıdır. Bu kitapları hem takdir yetkisi hem de düzenleme yetkisi kapsamındaki konu sayıları bakımından takip eden VUK kitapları da sırasıyla değerlemenin düzenlendiği üçüncü kitap, ceza hükümlerinin düzenlendiği ikinci kitap ve vergi davalarının düzenlendiği birinci kitaptır. Bu noktada Hazine ve Maliye Bakanlığının VUK hükümleri temelinde, bağlı yetkiye tekabül eden düzenleme yetkisi ile takdir yetkisi kapsamında konularının VUK kitapları içindeki dağılımının benzer olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca Tablo 2’de yer alan vergi hukuku konuları açısından VUK’ta takdir yetkisinin düzenleniş biçimi incelendiğinde, yürürlüğe girdiği hâlinde (1961 tarihinde) on adet vergi hukuku konusuna yönelik takdir yetkisi düzenlenmiş iken; 1980’lerden itibaren bu konuların arttığı ve 1990’lar ile 2000’li yıllarda asıl çoğunluğu oluşturan vergi hukuku konularının takdir yetkisi kapsamına alındığı tespit edilmiştir. Vergi hukuku konuları açısından Hazine ve Maliye Bakanlığınca verilen takdir yetkisinin kapsamı, özellikle 2000’lerden itibaren VUK’ta öngörülen düzenlemelerle genişlemiştir. Benzer durum, yine VUK kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığı için kanun koyucu tarafından öngörülen düzenleme yetkisi konularında da görülmektedir. Zira yürürlüğe girdiği hâlinde (1961 tarihinde) dokuz adet vergi hukuku konusu VUK uyarınca Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisine bırakılmış iken; 1980’lerden itibaren bu konuların arttığı ve 1990’lar ile 2000’li yıllarda asıl çoğunluğu oluşturan vergi hukuku konularının Hazine ve Maliye Bakanlığınca düzenleme yetkisi kapsamına dâhil edildiği görülmektedir.

Ayrıca VUK kapsamında birden çok vergi hukuku konusunun usul ve esaslarının tamamının ya da VUK’ta açıkça belirtilenlerle birlikte bunların dışında kalan hususların düzenlenmesi konusunda da Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. VUK’ta yer alan bu usul ve esaslar ile içerik “düzenleme” yetkisi, bağlı yetki niteliğindedir. Ancak bu düzenlemelerin yapılacağı zamanın tayini, düzenleme konularının düzenlenişindeki hukukî işlem türünün tayini, düzenlemelerin gerektirdiği usul ve esas ile içeriğin tayini ve bağlı yetkinin kullanılış usulünün tayini hususunda ise Hazine ve Maliye Bakanlığı takdir yetkisine sahiptir. Bu sebeple de burada yer verilen VUK düzenlemelerindeki bağlı yetkinin kapsamında da kullanılabilir olacak olan; ancak düzenleme alanı ihtiva etmesinden dolayı da tahdidî bir biçimde sayılması mümkün olmayan takdir yetkisi ve bu bağlamda serbesti alanı bulunmaktadır. Ayrıca Hazine ve Maliye Bakanlığının bir idarî organ olarak genel düzenleme yetkisine de sahip olup bu düzenleme yetkisi kapsamında da takdir yetkisinin mevcut olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda VUK çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi hakkında yapılacak bir değerlendirmede, Bakanlığa doğrudan takdir yetkisinin bahşedildiği VUK düzenlemelerinin yanı sıra; yine Bakanlığın düzenleme yapması hususunda bağlı yetki ile yetkilendirildiği ve genel düzenleme yetkisine istinaden düzenlediği vergi hukuku konularına yönelik takdir edeceği hususlar da bulunmaktadır. Bu kapsamda Hazine ve Maliye Bakanlığı, bir iç düzen işlemi oluşturup oluşturmamak noktasında takdir yetkisine sahip olmakta, devamında düzenleme yetkisi kapsamında tesis etmeyi tercih ettiği düzenlemelerin yapılacağı zamanın tayini, düzenleme konularının düzenlenişindeki hukukî işlem türünün tayini, düzenlemelerin gerektirdiği usul ve esas ile içeriğin tayini hususunda da Bakanlığın takdir yetkisi bulunmaktadır.

Yer verilen açıklamalar ışığında VUK’un yürürlüğe girdiği günden bugüne kadar Hazine ve Maliye Bakanlığınca tanınan takdir yetkisinin kapsamı açısından, kanunîlik ilkesi ve idarenin faydasına hareket serbestisinin uzlaştırılmasında, idarenin faydasına hareket serbestisi yönünde bir kanunî düzenleme perspektifinin benimsenmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda hukuk devletinde vazgeçilmez nitelikte olan yargısal denetim ile takdir yetkisi arasındaki dengede, takdir yetkisine daha yakınlaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan vergi hukuku konularında Hazine ve Maliye Bakanlığınca birçok düzenleyici işlem tesis edilmiş olup VUK’taki düzenlemeler yürürlükte kaldığı sürece de tesis edilmeye devam edilecektir. Ayrıca bu düzenleyici işlemlerden en çok genel tebliğler suretiyle Hazine ve Maliye Bakanlığının düzenleme yetkisini kullandığı belirtilmelidir. Buradan hareketle, Hazine ve Maliye Bakanlığının takdir yetkisi kullanımını en fazla gerçekleştirdiği işlemler genel tebliğler olmaktadır. Bu noktada son olarak bu çalışma ile amaçlandığı üzere Hazine ve Maliye Bakanlığının görev ve yetkilerinin öngörülmesi VUK hükümleri temelindeki takdir yetkisi kapsamındaki işlemler için, kamu yararı ve hizmetlerine uygun olarak yetki kullanımını gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Akyılmaz, B., Sezginer, M. & Kaya, C. (2019). Türk İdare Hukuku, Yenilenmiş 11. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara.
2. Aksoy, Ş. (2010). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Son Değişikliklere Göre Yeniden Düzenlenmiş ve Gözden Geçirilmiş 6. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul.
3. Atay, E.E. (2016). İdare Hukuku, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
4. Balta, T.B. (1968/1970). İdare Hukukuna Giriş I, Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 117, Ankara.
5. Bulutoğlu, K. (2004). Türk Vergi Sistemi, Yeni Yasalara Göre Güncelleştirilmiş 8. Baskı, Batı Türkel Yayıncılık, İstanbul.
6. Erginay, A. (1953). Vergi Hukuku Prensipleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
7. Eroğlu, H. (1985). İdare Hukuku, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Beşinci Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
8. Feyzioğlu, B.N. (1977). Vergi Hukuku Ders Notları, Teksir/Daktilo/Fotokopi, İstanbul.
9. Gerçek, A. (2010). “Vergi Hukuku Alanındaki Takdir Yetkisinin Kullanılmasında İdarenin ve Memurun Sorumluluğu”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: 2, 23-50.
10. Gerçek, A (2006). Türk Vergi Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
11. Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T. & Berk, K. (2015). İdare Hukuku, Altıncı Basımdan Yedinci Tıpkı Basım, Der Yayınları, İstanbul.
12. Gözler, K. (2019). İdare Hukuku, Cilt: II, Güncellenmiş Üçüncü Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
13. Gözler, K. & Kaplan, G. (2018). İdare Hukuku, Güncellenmiş Yirminci Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
14. Günday, M. (2015). İdare Hukuku, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
15. Güneş, G. (2014). Verginin Yasallığı İlkesi, 4. Tıpkı Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
16. Kalabalık, H. (2014). İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 5. Baskı, Sayram Yayınları, Konya.
17. Kaya, C. (2021). İdarenin Takdir Yetkisi ve Yargısal Denetimi, 3. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
18. Karahanoğulları, O. (2015). İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler, Güncelleştirilmiş 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
19. Karakoç, Y. (2020). Vergi Hukuku: Genel Vergi Hukuku Bilgisi, Yetkin Yayınları, Ankara.

20. Karakoç, Y. (2014). Genel Vergi Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara.
21. Kaneti S., Ekmekci, E., Güneş, G. & Kaşıkçı, M. (2019). Vergi Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul.
22. Oktar, S.A. (2020). Vergi Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 15. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
23. Onar, S.S. (1966). İdare Hukukunun Umumî Esasları, Cilt: 1, Üçüncü Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
24. Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. & Göker, C. (2019). Vergi Hukuku, Gözden Geçirilmiş Değişiklikler İşlenmiş 28. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
25. Öner, E. (1981). Vergi Açısından Türk Kamu Hukuku, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No. 1980/221, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
26. Özay, İ.H. (2017). Günışığında Yönetim, 2004 Tarihli 2. Baskıdan 3. Tıpkı Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
27. Özyörük, M. (1972-1973). İdare Hukuku Dersleri, Teksir/Daktilo/Fotokopi, Ankara.
28. Ulusoy, A.D. (2020). Yeni İdare Hukuku, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
29. Yayla, Y. (2010). İdare Hukuku, Tıpkı 2. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
30. Yayla, Y. (1964). “İdarenin Takdir Yetkisi”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 30, Sayı: 1-2, 201-211.

**LOCAL IMPACT OF GLOBAL INSTITUTIONS: CASE OF UNITED NATIONS
GLOBAL COMPACT (UNGC) NETWORK TURKEY**

***KÜRESEL KURUMLARIN YEREL ETKİLERİ: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KÜRESEL
İLKELER SÖZLEŞMESİ TÜRKİYE AĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME***

Asst. Prof. Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL¹

¹ Marmara University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and
Public Administration
Istanbul, Turkey
ORCID: ID/ 0000-0001-9820-480X

Abstract

The United Nations Global Compact (UNGC) provides a multistakeholder setting where corporations interact with public actors and civic groups to assist the UN implement universal values in the areas of human rights, labour, and the environment and in the fight against corruption. The UNGC is composed of big business, big labour organizations, and international organizations. The main goal of the UNGC is making the process of globalisation more inclusive and, consequently, less fragile. This initiative fosters a network-based approach at the local, national, regional and global levels using the engagement mechanisms of leadership, dialogue, learning and, outreach/networks. The UNGC operates on local level through its Global Compact Local Networks. Local Networks support both local firms and subsidiaries of multinational corporations in implementing the UN Global Compact Ten Principles and meeting the annual reporting requirement. Local Network activities are based on local priorities and needs. Global Compact Local Networks are business-led, multi-stakeholder platforms that work directly with businesses to help them implement the Ten Principles of the UN Global Compact and advance the Sustainable Development Goals. Thanks to their local and regional expertise, Local Networks are uniquely positioned to help companies understand what responsible business means within different national, cultural and language contexts. Based on Global Compact Network Turkey's documentation and semi-directive interviews with its board members this paper analysis the impact of UNGC Ten Principles on Turkey's business environment. In other words, the paper aims to find out to what extent a local branch of a global institution is able to influence business minds and principles in a particular local context.

Keywords: UNGC, Local Networks, Turkey, Global Governance,

Özet

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UNGC), şirketlerin insan hakları, çalışma ve çevre alanlarında ve yolsuzlukla mücadelede evrensel değerleri uygulamasına yardımcı olmak amacıyla, kamu aktörleri ve sivil gruplarla etkileşimde buldukları çok paydaşlı bir ortam sağlar. UNGC, büyük işletmeler, büyük işçi örgütleri ve uluslararası kuruluşlardan oluşur. UNGC'nin temel amacı, küreselleşme sürecini daha kapsayıcı ve daha az kırılgan hale getirmektir. Bu girişim, liderlik, diyalog, öğrenme ve sosyal yardım / ağlardan oluşan katılım mekanizmalarını kullanarak yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde ağ temelli bir yaklaşımı teşvik eder. UNGC, Küresel İlkeler Sözleşmesi Yerel Ağları aracılığıyla yerel düzeyde çalışır. Yerel Ağlar, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi On İlkesinin uygulanmasında ve yıllık raporlama gerekliliğinin karşılanmasında hem yerel firmaları hem de çokuluslu şirketlerin yan kuruluşlarını destekler. Yerel Ağ etkinlikleri, yerel önceliklere ve ihtiyaçlara dayanır.

Küresel İlkeler Sözleşmesi Yerel Ağlar, işletmelerin BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin On İlkesini uygulamalarına ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ilerletmelerine yardımcı olmak için doğrudan işletmelerle birlikte çalışan platformlardır. Yerel ve bölgesel uzmanlıkları sayesinde Yerel Ağlar, UNGC'ın küresel ölçekte yaratılan gündemini ulusal, kültürel ve dilsel farklılıkların olduğu coğrafyalara taşıyarak yerel uygulamalarla yaygınlaştırır. Küresel İlkeler Sözleşmesi' Türkiye Ağı'nın dokümantasyonuna ve yönetim kurulu üyeleri ve çalışma ekibiyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan bu çalışma, UNGC'ın On İlkesinin Türkiye'nin iş ortamı üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Çalışmanın amacı, küresel bir kurumun yerel bir şubesinin belirli bir yerel bağlamda iş fikirlerini ve ilkelerini ne ölçüde etkileyebileceğini ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: UNGC, Yerel Ağlar, Türkiye, Küresel Yönetişim

**SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ STRATEJİK YÖNETİM ve PLANLAMA
UYGULAMALARININ İNCELENMESİ; TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

***INVESTIGATION OF THE STRATEGIC MANAGEMENT AND PLANNING
PRACTICES OF NGOs; THE CASE OF TURKEY***

Dr. Bekir KUL *

*Ankara University, Applied Sciences Faculty, Ankara, Turkey,
ORCID ID: 0000-0001-6687-717X

Abstract

In this study, the Turkey-based Non-Governmental Organizations (NGOs) within the strategic management and planning practices, mission, goals and objectives, operating principles, ethical values and policies they adopt when performing their activities were examined. In this study, in which the data of 2020 were used, the data obtained from the foundation certificates, establishment documents, private laws and official websites of the organizations that make up the sample were analyzed by document analysis method, and interviews were made with NGO representatives. Scores were generated in the context of strategic management and planning practices for the analyzed NGOs in the analysis process. According to the results of the study; institutions operating in the field of professional solidarity / professional work got the lowest score. It was observed that the vision and mission statements of non-governmental organizations operating in the field of culture / art, professional solidarity / work were not reported. Only four of the 29 organizations that make up the sample directly emphasized their ethical values. It was determined that only two of these explained the ethical values of the organization. In addition, it has been understood that the organizations reporting that they operate in a single area apply strategic management practices at the highest level. It was determined that only three of these organizations carried out institutional change studies in line with the strategic management approach. In the interviews with NGO representatives on the results of the research; In general, it was concluded that NGOs are aware of the importance of strategic management and planning and tend to use these practices, but the initiatives in the related field should be supported and made sustainable. Findings obtained in this study; It can be a guide to non-governmental organizations that try to answer questions from different circles, need a more transparent and accountable structure, and also go through a rapid change and transformation process, in the context of strategic management and planning. However, it is expected that non-governmental organizations that have not yet adopted the strategic management approach and have not taken it on their agenda will benefit from the research results.

Keywords: Non-Governmental Organizations, Humanitarian Aid Organizations, Foundations and Associations, Strategic Management, Strategic Planning

Özet

Bu çalışmada Türkiye merkezli Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK'lar) stratejik yönetim ve planlama uygulamaları kapsamında vizyon, misyon, amaç ve hedefler, çalışma ilkeleri/prensipleri, etik değerler ve faaliyetlerini yerine getirirken benimsedikleri politikalar incelenmiştir. Araştırmada 2020 yılının verileri kullanılmıştır. Örnekleme oluşturan kuruluşların vakıf senetleri, kuruluş belgeleri, özel kanunları ve resmi internet siteleri üzerinden elde edilen veriler doküman analizi yöntemiyle incelenmiş, bunun yanında STK temsilcileriyle

görüşmeler yapılmıştır. Analiz sürecinde incelenen STK'lara stratejik yönetim ve planlama uygulamaları bağlamında skor üretilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre; en düşük skoru mesleki dayanışma/mesleki çalışma alanında faaliyet gösteren kuruluşların aldığı, kültür/sanat, mesleki dayanışma/çalışma alanında faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının vizyon ve misyon ifadelerinin bildirilmediği, örnekleme oluşturan 29 kuruluştan sadece 4'ünün doğrudan etik değerlere vurgu yaptığı, bunlardan da sadece iki tanesinin kuruluşun etik değerlerini açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca tek alanda faaliyet gösterdiğini bildiren kuruluşların stratejik yönetim uygulamalarında en üst seviyede uyguladığı ve sadece 3 kuruluşun stratejik yönetim anlayışı doğrultusunda kurumsal değişim çalışmaları gerçekleştirdiği belirlenmiştir. STK temsilcileriyle araştırmanın sonuçları üzerine yapılan görüşmelerde; genel olarak STK'ların stratejik yönetim ve planlamanın önemini farkında oldukları ve bu uygulamaları kullanma eğiliminde oldukları ancak ilgili alandaki çalışmaların desteklenmesi ve sürdürülebilir kılınması gerektiği sonucunda varılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular; farklı çevrelerden gelen sorulara cevap vermeye çalışan, daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya ihtiyaç duyan, aynı zamanda hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine giren sivil toplum kuruluşlarına stratejik yönetim ve planlama anlayışı bağlamında yol gösterici olabilir. Bununla birlikte stratejik yönetim anlayışını henüz benimsememiş ve gündemine almamış sivil toplum kuruluşlarının da araştırma sonuçlarından yararlanması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, İnsanî Yardım Kuruluşları, Vakıf ve Dernekler, Stratejik Yönetim, Stratejik Planlama

İNTERNET VE ŞİRKETLER; TEKNOLOJİNİN ŞİRKETLER HUKUKU ÜZERİNE ETKİSİ

INTERNET AND COMPANIES; TECHNOLOGY ON COMPANY LAW

Ar. Gör. Habibe DİNÇ DOĞAN
Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi,
ORCID NO: 0000-0002-1937-1050

Özet

İnternetin gelişmesi ve yaygın şekilde kullanılması, bu iletişim sisteminin yaşamın her alanını etkilemesine neden olmuştur. Türk Ticaret Kanunu açısından bakacak olursak, 6102 sayılı TTK'da “Elektronik işlemler ve bilgi toplumu hizmetleri” başlığı altında birtakım düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler 6762 sayılı eski TTK'da bulunmamaktaydı; yeni kanun ile teknolojik gelişmelere kayıtsız kalınmamış ve elektronik işlemlere yer verilmiştir.

TTK'ya göre m. 397/4 uyarınca denetime tabi olan sermaye şirketleri için internet sitesi kurma zorunluluğu bulunmaktadır. İnternet sitesinde şirketle ilgili her türlü bilgi yer alabilecektir. Böylece şirketler için kurumsal yönetim ilkelerinin gereklerinden olan üst düzey şeffaflık ilkesinin hayata geçirilmesi kolaylaşmıştır. İnternet üzerinden siteye erişim kolay ve düşük maliyetli olduğundan, pay sahipleri ile şirket arasındaki iletişim de daha güçlü hâle gelmiştir. Söz konusu zorunluluğa aykırı davranış hâli için kanunda iptal yaptırım ve cezaî yaptırım öngörülmüştür.

Güvenli elektronik imza esasen Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiştir; fakat Ticaret Hukuku alanında da uygulama alanı bulmaktadır. Ticaret şirketleri için kanunun zorunlu tuttuğu çoğu işlem elektronik ortamda güvenli elektronik imza ile de yapılabilmekte, bu işlemlerin dayanağı olan belgeler de aynı usulle elektronik ortamda düzenlenebilmektedir. Güvenli elektronik imza, elle atılan imza ile aynı hukuki sonuçları doğurur.

Anonim şirketlerde pay sahiplerinin tek borcu, sermaye koyma borcudur. Sermaye olarak konulabilecek değerler kanunda sayılanlarla sınırlıdır. Bu değerlerin arasında elektronik ortamlar, alanlar, adlar ve işaretler de bulunmaktadır.

Şirketlerin genel kurul toplantılarında alınacak kararlara daha aktif katılım sağlamak amacıyla ve teknolojik gelişmeye de paralel olarak, elektronik ortamda kurul kurumu getirilmiştir. Elektronik genel kurul toplantıları e-GKS adı verilen “Elektronik Genel Kurul Sistemi” üzerinden sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Genel kurul öncesindeki, toplantı anındaki ve sonrasındaki tüm işlemler elektronik imzayla bu platform üzerinden yapılabilir. Aynı şekilde “e-YKS: Elektronik Yönetim Kurulu Sistemi” anonim ortaklık yönetim kurulu toplantılarının ve diğer sermaye şirketlerinin müdürler kurulu toplantılarının elektronik ortamda hukuken geçerli olarak yapılabileceği bir bilişim sistemidir. Bunlar MKK'nın sağladığı elektronik platformlardır. Online kurul toplantısı için şirket sözleşmesinde veya esas sözleşmede hüküm bulunması şarttır. Fakat Koronavirüs salgınının yayılmasının engellenmesi amacıyla Ticaret Bakanlığı tarafından 20 Mart 2020 tarihinde yapılan duyuruda bazı önlemler alınmıştır. Buna göre, sözleşmede hüküm bulunmayan şirketlerin, bu dönemde gerçekleştirilmeyi planladıkları toplantıları e-GKS ve e-YKS sistemleri üzerinden gerçekleştirilebilmelerine yönelik tedbir alındığı açıklanmıştır. Elektronik ortamda toplantı yapılması durumunda, esas sözleşmede öngörülen toplantı ve karar yetersayılarına ilişkin hükümler aynen uygulanacaktır. Böylece kurullara elektronik ortamda katılma, öneride bulunma, görüş açıklama ve oy verme, fiziksel katılmanın ve oy vermenin bütün hukuki sonuçlarını doğuracaktır.

Anahtar kelimeler: Elektronik ortamda toplantı, genel kurul toplantısı, yönetim kurulu toplantısı, alan adları, internet sitesi, güvenli elektronik imza.

Abstract

The development and widespread use of the Internet has caused this communication system to affect every aspect of life. If we look from the viewpoint of Turkish Commercial Code, there are some regulations entitled "Electronic transactions and information society services" in Turkish Commercial Code No: 6102. These regulations were not in the abolished Turkish Commercial Code No: 6762. The new law did not remain unresponsive and gave due consideration to electronic transactions.

According to the TCC, there is an obligation to establish a website for commercial companies subject to audit. The website may contain any information about the company. Thus, it became easier for companies to implement the high level transparency principle, which is one of the requirements of corporate governance principles. Communication between the shareholders and the company has also become stronger, as access to the website is easy and low cost. Annulment sanction and punitive sanctions are stipulated in the law for acts contrary to this obligation.

Although secure electronic signature is essentially regulated in the Turkish Law of Obligations, it is also applied in the field of Commercial Law. Most transactions required by law for trading companies can also be made electronically with secure electronic signature, and the documents that are the basis of these transactions can also be issued electronically with the same method. Secure electronic signature has the same legal consequences as handwritten signature.

The values that can be added as capital in commercial companies are limited to those listed in the TCC. These values include electronic media, domain names and signs.

In order to ensure more active participation in the decisions to be taken in the general assembly meetings of the companies and in parallel with the technological developments, electronic general meeting system is created. Electronic general meetings are held smoothly over the "Electronic General Meeting System" called e-GKS. All transactions before, during and after the general assembly can be made on this platform with electronic signature. Likewise, "e-YKS: Electronic Board of Directors System" is an information system in which joint stock companies board of directors meetings and other capital companies' board of directors meetings can be held legally in electronic environment. These are electronic platforms provided by MKK. It must be regulated in the articles of association or the articles of incorporation. However, some measures were taken in the announcement made by the Ministry of Commerce on 20 March 2020 in order to prevent the spread of the coronavirus epidemic. It has been announced that measures have been taken to ensure that companies, for which there are no provisions in the contract, can hold the meetings they plan to hold in this period through e-GKS and e-YKS systems. In case of meeting in electronic environment, the provisions stipulated in the articles of association will be applied.

Keywords: Meetings in electronic environment, general assembly, board meeting, domain name, website, secure electronic signature.

**REKLAMLARDA FEMİNİST EKONOMİ POLİTİK BİR ÇÖZÜMLEME: MR. BMW
VE MR. HONDA**

***ANALYSIS OF FEMINIST POLITICAL ECONOMY IN COMMERCIALS: MR. BMW
AND MR. HONDA***

Duygu AYDEMİR^{1*}

¹Giresun University, Faculty of Communication Science, Giresun, Turkey.
ORCID: 0000-0001-7623-8275

Özet

Ekonomi politik yaklaşım, ekonomik olanın politik süreçlerle ilgili olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Ekonomi politik karar verici mekanizmaların politik doğasıyla başlar ve politikanın bir toplumdaki ekonomik tercihleri nasıl etkileyeceği ile ilgilenir. Genel olarak ekonomi politik gibi, feminist ekonomi politik de ekonomik ve sosyal eşitlik için toplumsal süreçlerin ve cinsiyetin konumuna odaklanır. Feminist ekonomi politik, klasik ekonomi politığın feminist eleştirilerinden ortaya çıkan bir çalışma bütünüdür. Bu bağlamda ücret eşitsizliği, ev içi kadın emeği, ataerki ve kapitalist sistemin sömürü ilişkileri, cinsiyete dayalı iş bölümü gibi konular feminist ekonomi politığın en önde gelen sorunsallarıdır. Diğer yandan politik bir ekonomik çerçeve, toplumsal cinsiyetin sosyal ve politik ilişkileri ve iktidar yapılarını nasıl belirlediğini veya etkilediğini ve bu ilişkilerden ve yapılardan kaynaklanan farklı ekonomik etkileri ortaya çıkarır. Bu yaklaşım aynı zamanda temel ekonomik yapıların ve varsayımların yapısökümünü ve yeniden çerçevelendirilmesini ima eder.

Dolayısıyla bu çalışmada feminist ekonomi politik bakış açısından, medyada önemli bir yere sahip olan reklamların çözümlemesi yapılmaktadır. Reklamlardaki toplumsal cinsiyetin görünürlüğünü açık hale getirmek için otomobil reklamları seçilmiştir. Söz konusu evrenden örneklem olarak BMW ve Honda otomobil şirketlerinin 2020 yılına ait reklam filmleri seçilmiştir. Çalışma nitel bir çalışma olup, yöntem olarak betimsel analiz ve feminist yöntembilimi uygulanmıştır. Çözümlenen her iki reklam filmi kamusal alan özel alan ayrımı, alt sınıf üst sınıf çatışması, doğanın ve insanın tahakküm altına alınması, etkileme stratejileri, toplumsal cinsiyet rolleri, yabancılaşma ve metalaşma gibi ortak temalarda değerlendirilmiştir. Bu yöntem dâhilinde çalışma sonunda reklamların toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği ve hem ekonomik hem politik hem de cinsiyet eşitsizliğini barındırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın hem ekonomi politik hem de toplumsal cinsiyet çalışmalarına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi politik, feminizm, feminist ekonomi politik, reklamlar, toplumsal cinsiyet.

Abstract

Political economy argues that the economic one is related to political processes. Political economics begins with the political nature of decision-making mechanisms and deals with how politics affect economic choices in a society. Like political economy in general, feminist political economy focuses on the position of social processes and gender for economic and social equality. Feminist political economy is a body of work that emerges from feminist critiques of classical political economy. In this context, issues such as wage inequality, women's household labor, exploitation of the patriarchal and capitalist system, gender-based division of

labor are the foremost problems of feminist political economy. On the other hand, a political economic framework explains how gender determines or affects social and political relations and power structures, and reveals the different economic effects resulting from these relationships and structures. This approach also implies deconstruction and reframing of basic economic structures and assumptions.

Therefore, from a feminist political economy's point of view, the analysis of commercials that have an important place in the media has been shown in this study. Automobile commercials have been selected to make gender visible. As a sample, 2020 commercials of BMW and Honda automobile companies have been selected. This is a qualitative study and descriptive analysis and feminist methodology have been applied. Both analyzed commercials have been evaluated in common themes such as the distinction of public and private sphere, the conflict of lower and upper class, domination of nature and human, influence strategies, gender roles, alienation and commodification. At the end of the study within this method, it has been determined that advertisements reinforce gender roles and contain both economic, political and gender inequality. In this context, it is expected that this study will contribute to both political economy and gender studies.

Key Words: Political economy, feminism, feminist political economy, commercials, gender.

GİRİŞ

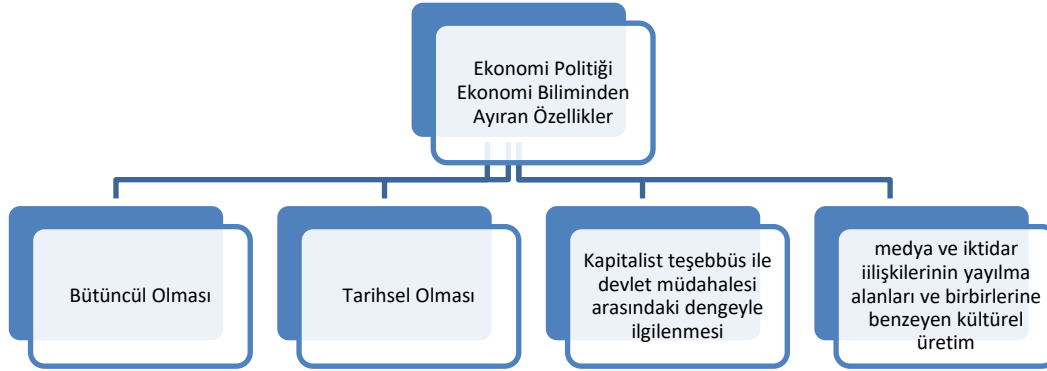
“[B]acaklarıyla patronunun cüzdanına para süpüren müzikhol dansçısı üretken bir işçidir, ancak evlerinin dört duvarı arasında ırgat gibi çalışan proleter kadınlar ve anneler üretken değildir. Bu kulağa gaddarca ve delilik gibi geliyor ama tam olarak günümüz kapitalist ekonomisinin gaddarlığı ve deliliğini ortaya koymaktadır” (Rosa Luxemburg, 2004 akt.Brown,2016).

Ekonomi politik, bir topluma ait ekonomik ve politik ilişkileri ve burada meydana gelen sosyal, ideolojik ve kültürel yapılanmayı çözümlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle ekonomi politik bütüncül bir yaklaşımdır ve bütünü oluşturan parçaların ayrı ayrı incelenmesinin anlamlı olmadığı savunmaktadır. Ekonomi politiğin tarihte belli bir dönemde “economics” (ekonomi/iktisat) olarak kullanımlarına da rastlanmaktadır. Üşür’e (2003:213) göre ekonomi politik kavramı 18. yüzyılın yarısına kadar ahlak felsefesi içinde egemen devletin vatandaşları karşısındaki yükümlülükleri anlamında kullanılmıştır. Ancak daha sonra, krematistik (değişim değeri) yani paranın baskın gelmesiyle sadece “economics” olarak kullanılmaya başlamıştır. Öte yandan sivil toplum ve devlet ayrımı ortaya çıktığından beri politika, sivil toplumla ve ekonomiden bağımsız bir alan olarak ele alınmıştır (Wood, 2003: 33-62). Bu iki alanın ayrışması, kavramın da ekonomi ve siyaset olarak birbirinden ayrı şekilde kullanılmasını öncelmiştir. Wicksell’e (1934:4) göre bu, bilinçli yapılan bir eylemdir zira ekonomi politik kavramı proletaryanın da haklarının analizini gerektirir ki eşit haklar konusu burada öne çıkar Eşit haklar konusunun çözümü ise zaten başlı başına bir devrim gerektirir.

Ekonomi/iktisat veya ekonomi politik bir yandan sermayenin diğer yandan insanın incelemesini konu alan ve ikisi arasındaki ilişkisinin dolaşım alanıyla ilgili olduğunu öne süren de bir yaklaşımdır. Ancak ekonomi politik ekonomi bilimine ve sadece dolaşıma indirgenğinde insanların birbirleriyle ilişkileri, değer yargıları ve politika burada söz konusu olmamaktadır (Üşür, 2003: 230). Ekonomi ve politik ayrıştırıldığında, eşitsiz güç ilişkileri tam olarak çözüme kavuşmamaktadır.

Ne yazık ki iktisat ve politikanın farklı disiplinlere bölünmesiyle, iktisatçılar politik ve kurumsal faktörlerden soyutlanmışlardır. Ekonomi ve politika arasındaki bağın tekrar ele

alınması 1950'lili yılları bulmuştur. Şekil 1'de görüldüğü üzere ekonomi politiği, ekonomi biliminden ayıran bazı özellikler vardır (Dalgaldere, 2011: 73).

Şekil 1. Ekonomi politiği ekonomi biliminden ayıran özellikler

Ekonomi politiğin amacı, sosyal ilişkilerin toplumsal ve tarihsel olarak nasıl şekillendiğine, sosyal ilişkilerin mevcut örgütlenmesinden kimin yararlandığına, bu durumda kimin dezavantajlı olduğuna ve sosyal ilişkilerin nasıl daha adil düzenlemelere dönüştürülebileceğine dair eleştirel bir açıklama üretmektir. Bu nedenle ekonomi politik, iktidarın analizini de gerekli görmektedir. Dolayısıyla sermaye ve iktidara erişim olanaklarına ve bunların dağılımına da odaklanmaktadır. Ricardo'ya (1997: 23) göre ekonomi politiğin sorunu yeryüzünün ürünlerinin ve üretimin toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve işçiler arasında bölüşümünü ayarlayan yasalarının belirlenmesidir.

Başka bir deyişle ekonomi politik, ekonomik, politik, ve sosyal faktörler arasında bağlantılar kuran ve politikanın ekonomiyi nasıl etkileyebileceği ile ilgilenen bir yaklaşımdır. Toplumda, neden, kim tarafından ve kimler için birtakım kararların alındığını ve bunların toplumlara - politik, ekonomik ve sosyal olarak - nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktadır.

Ekonomi politiğin, ana akım (klasik) ekonomi politik ve eleştirel ekonomi politik olarak iki damar üzerinde geliştiği ileri sürülmektedir. Klasik akımda Adam Smith, David Ricardo, James Mill ve Jeremy Bentham, öncelikle servetin üretimi, dağıtımı, değişimi ve tüketimi için bir sistem olarak kapitalizmle ilgilenmişlerdir. Diğer yandan eleştirel ekonomi politik yaklaşım içinde Marx ve Engels, kapitalizme yönelik radikal eleştirilerinin temelini oluşturan sınıf analizini öne sürmüşlerdir.

“Ekonomi politik, biri üreticinin kendi emeğine, diğeri başkalarının emeğinin kullanılmasını ilkesine dayanan çok farklı türden iki özel mülkiyet şeklini birbirine karıştırmaktadır. Bunlardan ikincisinin yalnızca doğrudan birincisinin antitezi olmakla kalmayıp, mutlaka onun mezarı üzerinde boy attığını da unutmaktadır” (Marx, 2003: 105).

Eleştirel ekonomi politiğin ana akım çizgiden ayrılan yönü gücün eşitsiz dağılımı ve sınıf ayrımıdır. Marksist teori bu noktada kapitalizmin tarihsel eleştirisi, üretim ve güç ilişkisi, artı değer, metalaşma, sosyal sınıf ayrımı ve mücadelesine odaklanmaktadır (Hardy, 2014: 6). Marx'ın ekonomi politiğe eleştirisi kapitalizmin eleştirisini, liberal düşüncenin eleştirisini ve dönüştürücü pratiği içermektedir. Marksist teoriye göre, kapitalist üretim tarzı, onun kâr

güdümlü mantığı ve bu düzenlemelerden kaynaklanan eşitsizlikler, daha çok belirli bir tarihsel bağlam içinde ortaya çıkan, sosyal olarak inşa edilmiş bir ilişkiler dizisi olarak düşünülmektedir. Sosyal ilişkilerin sosyal olarak yapılandırılmış ve tarihsel olarak kökleşmiş doğası, onları değişime açık ve bu nedenle gerilim, çatışma ve direnişle karşılaşan bir hale getirmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, devlet (ve kurumları) hem bir sınıf egemenliği aracı hem de mücadelenin fark yaratabileceği çekişmeli bir alan olarak görülmektedir. Eleştirel ekonomi politik, var olan sorunları çözümlenemeyecek şekilde kalmaz onu değiştirmeyi de amaçlarlar ki bu onların praksis fikirlerine bağlıdır. Praksis “insanların dünyayı inşa ederken ve değiştirirken başvurdukları özgür ve yaratıcı etkinliğe karşılık gelmektedir” (Mosco, 2009: 34).

“Eleştirel ekonomi politikçiler, pazar sistemlerinin bozukluklarına ve eşitsizliklerine işaret ederler ve müdahalenin alacağı biçimler üzerinde anlaşamamalarına karşın pazar sisteminin kusurlarının ancak devlet müdahalesi tarafından düzeltilebileceğini savunurlar” (Golding ve Murdock, 2014: 59)

Klasik ve eleştirel ekonomi politığın ortak yönleri ise ekonomik olanın ilgili sosyal ve politik olandan ayrı olmamasıdır. Kaynakların bölüşümünün yalnızca ekonomik değil, ahlaki sonuçları da toplumsal hayata etki eden politik kararları da içermektedir. Ekonomi politik başta siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji ve iletişim olmak üzere farklı akademik disiplinleri, aynı zamanda hukuk, tarih ve diğer disiplinleri birleştirmektedir.

FEMİNİST KURAM

Feminizm toplumun her alanında cinsiyet eşitliğini savunan bir harekettir ve cinsiyet ayrımcılığıyla da mücadele etmektedir. Latin kökenli bir sözcük olan feminizm, Türkçeye kadın haklarını savunan bir hareket olarak geçmiştir ve hala bu anlamda kullanımı da vardır. Hooks, feminizmin tanımını “feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir” (Hooks, 2016: 9) şeklinde yapmaktadır. Bir başka tanımlamada ise feminizm “insan deneyimlerinin tamamının eril olarak tanımlanmasını reddeden bir bakış açısıdır ve kadınların erkeklere göre haksız yere daha dezavantajlı ve baskı altında olduğu inancıyla ilgilidir” (Iannone, 2001: 219). Görüldüğü gibi feminist hareket bir cinsiyetin bir başka cinsiyet tarafından tahakküm altına alınmasına bir başkaldırıdır.

Feminist kuram ve pratik farklı ideolojileri bir araya getiren eklektik de bir yapıya sahiptir. Feminist hareket farklı dönemsel etkileri ve kültürleri odağına alarak o dönemki toplumsal koşulların oluşturduğu kadın sorunlarına eğilmektedir. Ancak özünde aynı soruna, bir başka deyişle, cinsiyet eşitsizliğine farklı pencerelerden bakarak ışık tutmaktadır. Bu yüzden feminizm içinde farklı bakış açıları olması olağandır. Bu farklı feminizmler, birbirleri üzerine inşa edilen ve birinde eksik kalan bir konuyu diğerinin vurguladığı bir inşa sürecine dayanmaktadırlar. Öte yandan birbirlerini tamamlayıcı bir etkisi olduğunu söylemek de mümkündür. Bu açıdan bakıldığında çeşitlenen feminist yaklaşımlarda çoğunlukla üç ana kuram üzerinde durulmaktadır. Liberal Feminizm ile başlayan tarihsel süreçte Marksist feminizm ve Radikal feminizm dikkat çekmekte ve feminizmin şekillenmesinde öncü hareketler olmaktadır.

Feminizmin bir hareket olarak görüldüğü ilk oluşum liberal feminist kuramdır. Bu kuram Fransız Devrimi'nin özgürlükçü ve eşitlikçi ortamında ilk filizlerini vermiş ve yine sonradan bu düşünce içinde gelişmiştir. Dolayısıyla bu dönemdeki feministler, kamusal alandaki kadınların siyasal hakları üzerinde durmuşlardır. Böylece, kadının hem birey hem de vatandaş olmaktan kaynaklı hakları olması gerektiğini belirterek toplumda var olan cinsiyet eşitsizliğinin insanın doğal haklarına ve yayımlanan insan hakları bildirilerine aykırı olduğunu

vurgulamışlardır. Bunun neticesinde söylem ve pratiklerinde kadınlar için siyasi ve sosyal alanda eşitlik talep etmişlerdir.

Radikal feminizm, kadınların siyasi ve sosyal haklara sahip olsa dahi erkek tahakkümünden kurtulamayacağını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre “patriyarka” denen yapı her alanda erkekleri desteklemektedir. Kadınların çalışması ve siyasal alanda söz sahibi oluşu onu erkek tahakkümünden kurtaramamaktadır. Nitekim kadının kamusal alanda çalışması evdeki yükünü üzerinden atmaya yetmemiştir çünkü bu yük çifte vardiyaya (hem özel alandaki iş yükü hem kamusal alandaki iş yükü) dönüşmüştür. Radikal feministlere göre kişisel olan politiktir ve tecavüz, pornografi ve fahişelik erkeğin egemenliğini sağladığı yerlerdir. Dolayısıyla kadın ve erkek ilişkisi politiktir ve bu ilişki ataerkil ideolojinin gelişmesini sağlamaktadır.

“Radikal feministler kadınlara tecavüz olaylarını teşhir edenlerin ve daha önceleri kişisel olarak nitelenen cinsel şiddet, kadına dayak atma, zina, pornografi ve son zamanlardaki seks turizmi ve kadın ticareti gibi sorunları siyasallaştıranların başında gelmişlerdir” (Zoonen, 2014: 371).

Marksist feminizm ise Marksist kuramın savlarından yola çıkıp, cinsiyet ayrımcılığına bu noktadan baktıkları bir yaklaşıma denk düşmektedir. Kadınların sınıfsal ve toplumsal çıkarlarını göz önüne tutarak, eşit işe eşit ücret, iş bölümü, ev içi görünmeyen emek gibi söylemler bu harekette sıklıkla yer almaktadır. Marksist feministler hem ataerkil sistemin hem de kapitalizmin kadınların görünmeyen emeğinden kar elde ettiğini savunmaktadır. Kapitalist sistemi ayakta tutacak işçilerin üretiminden ve sosyal olarak onların bakımından sorumlu olan kadının özel alandaki hizmeti, kapitalizmin ve kocasının işine yaramaktadır. Marksist feministler bu sisteme karşı kadınların kamusal alanda erkeklerle aynı statüde ve aynı ücretle çalışmasını, aile kurumunun sorgulanması ve bunun ortadan kaldırılmasını, kapitalizmin yıkılmasını talep etmişlerdir. Ayrıca bilinç yükseltme grupları oluşturup, kapitalist ve ataerkil sistemin yanlış bilinçlendirmesinden kendilerini arındırmayı hedeflemişlerdir.

FEMİNİST EKONOMİ POLİTİK

Liberal ve sosyalist teorik kökleri arasındaki bağlantılarla şekillenen feminist ekonomi politik, üretim, tüketim ve sermaye ilişkilerinin parçası olduğu daha geniş feminist teorik ve politik harekete bağlanma biçimleriyle şekillenmiştir. Feminist ekonomi politik yaklaşım içinde farklılaşan feminizmlerden Marksist, sosyalist ve radikal feminizmlerin yankılarını bulmak mümkündür. Aslında feminist ekonomi politığın doğuşu, ekonomi politik yaklaşıma feminist bir bakış açısını eklemeye dayanmaktadır. Ekonomi politik yaklaşım, üretim, dağıtım ve değişim ilişkilerinin nasıl işlediğini sorgulamakta ve burayı açıklamaya çalışmaktadır (Mosco, 2009: 23). Feminist bir eklemeyle bu ilişkilere cinsiyet açısından da bakılması sağlanmıştır. Ekonomi politik yaklaşım içinde ortaya çıkan feminist bakış açısı, toplumsal cinsiyeti de hem ekonomi hem politik süreçlere entegre etmektedir. Ele aldığı konular, ev içi görünmeyen emek, patriyarkal ve kapitalist sistemin sömürsü, cinsiyetçi iş bölümü, yönetimde ve siyasal mecralarda cinsiyet ayrımcılığı, erkek egemen ideolojidir.

Balaam ve Veseth’e (2020) göre ise ekonomi politik, büyük ölçüde ekonomi, siyaset bilimi ve sosyolojiden alınan çeşitli araçlar ve yöntemler kullanarak “bireyler ile toplum” ve “piyasalar ile devlet” arasındaki ilişkileri inceleyen sosyal bilim dalıdır. Ancak kadınların birer özne olarak görünürlüğü bu süreçte eksik kalmıştır ve cinsiyet ayrımcılığı ekonomi bilimciler arasında da belirmiştir.

“Genel kabul görmüş iktisat tartışmalarında kadınlar genellikle yok sayılmıştır. Klasik ekonomistlerin çoğu kadınların rasyonel karar alma

kapasiteleri hakkında şüpheli olurlarken; kadının ücretinin erkeklerinkinden daha düşük olmasını doğal karşılamışlardır (Eroğlu ve İşler, 2004: 57)”.

Feminist ekonomi politik 1970'lerde kadın hareketi aracılığıyla ortaya çıkmıştır ve kadınların ekonomik rolünü ve katkılarını ön plana çıkarmakla ilgilenmişlerdir. Feminist ekonomi politik araştırmacılar mesleki ayrımcılık, sendika, işte toplumsal cinsiyet bilinci, ev içi emek, sınıf, gönüllülük, esnekleştirme, gelir ve işyeri ideolojisi ve eğitimiyle ilgili söylemleri öne çıkartmışlardır (Armstrong, 2013: 257). Bu anlamda feminist ekonomi politik yaklaşım, iki baskın teori – neoklasik (ana akım) ekonomi politik ve Marksist ekonomi politik, cinsiyetin ekonomi ile nasıl ilişkili olduğunu düşünmek için bir çerçeve sağlayamadığı için gerekli görülümüştür (Tong, 2009: 116). Neoklasik ekonomi politik, işgücündeki büyük ölçekli toplumsal cinsiyete dayalı sömürü modellerini emeği üretim faktörü olarak gördüğü için açıklayamamakta ve kadınların daha düşük ücretlerine veya aynı işlerde kadınların statülerinin erkeklerinkinden daha düşük olduğuna dair sebeplere yer vermemiştir. Oysaki aile içinde emek büyük çoğunlukla kadına aittir. Ne yazık ki bu emek, piyasanın “dışında ve dolayısıyla neoklasik iktisat için analiz alanının dışında görülmüştür” (Nelson, 1995: 141).

Habermas (2010) kamusal alanın vatandaşın siyasi hayata aktif olarak katılma ve tartışma gücünü temsil ettiğini, özel alanın ise böyle bir gücün eksikliğini temsil ettiğini iddia etmiştir. Toplumsal cinsiyet özelliklerine göre kamusal alanda erkekler doğal olarak rekabetçidir ve bu nedenle “gerçek” piyasa katılımına daha uygun görülürler. Feminizm cinsiyetin sosyal yönüne vurgu yaparak tam da bu noktayı eleştirmektedir.

Marx, özel olarak cinsiyet ayrımcılığına yönelik çalışmamıştır ancak öne sürdüğü argümanlar bu konuya araçlar sağlamıştır. Feminizm ve Marksist ekonomi politik iktidara ve tarihsel ve sosyal bağlamlara özgü sosyal yapı süreçlerine aynı şekilde vurgu yaparlar. Bu benzerliklere rağmen, yirminci yüzyıl Marksizmi ile feminizm arasındaki "mutsuz evlilik" (Hartmann, 1979), 1980'lerde birçok feministi ekonomi politikten uzaklaştırmış ve ana akım ekonominin feminizme karşı daha da büyük bir düşmanlık beslemesine neden olmuştur. Öte yanda ana akım ekonomi politik biyolojik indirgemecilikle doludur. Buna göre kadınlar doğaları gereği özel alanda, erkekler ise kamusal alanda yer almalıdırlar.

Nitekim Marx'a göre, "sosyal yeniden üretim" terimi, sermaye-emek ilişkilerini yeniden üretmek için gereken tüm sosyal, kültürel ve politik süreçlerdir. Bununla birlikte, bu tanım, kapitalizm için yaşamsal bir varoluş koşulu olmasına rağmen, işgücünü üretmek ve sürdürmek için gerekli olan yaşamsal üretim emeğini atlamıştır. Bu emek kadınların görünmeyen emeği olarak dikkat çekmektedir. Katz'a (2001) göre kadınların yokluğunda kapitalizmin işçilerin yeniden üretimini otomatik olarak sağlayacak bir mekanizması yoktur. Toplumsal yeniden üretim için gerekli olan kuşaksal, cinsiyetlendirilmiş veya ırksal işbölümleri istikrarsızlaştırıldığında, bu kapitalizm için potansiyel bir kriz kaynağı haline gelmektedir. Dolayısıyla bu durum, birikim sürecini alt üst etme tehdidinde bulunur ve kapitalizm için bir kriz yaratır.

Feminist ekonomi politiğin en önemli katkılarından biri, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Marksizmi'nin toplumsal yeniden üretimin ayrıntıları ve dinamikleriyle ve onun üretimle olan bağlantılarıyla boğuşma isteksizliğinin bıraktığı boşluğu doldurmaktır. Öte yandan feminist ekonomi politik ekonominin ve politikanın cinsiyetlendirilmiş ve ırkçı hiyerarşisini bozmayı hedeflemektedir. Ferguson'a (2014) göre feminist ekonomi politik, günümüzde ırkı, etnik kökeni, cinsiyeti ve sınıfı daha sistematik olarak eşit analitik temele oturtmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımda ataerkillik ayrı bir üretim biçimi olarak kabul edilemez veya cinsiyet eşitsizliği monolitik bir sistem olarak analiz edilmez. Başarılı sermaye birikimi, toplumsal yeniden üretim emeğinin gerçekleştirilmesini sağlayan cinsiyetlendirilmiş, kuşaksal veya ırksal işbölümlerinin

sürdürülmesine bağlıdır. Bu, sınıfsal sömürünün cinsiyet ve diğer sınıf dışı baskı biçimleri gerektirdiği anlamına gelmektedir.

REKLAMLARIN EKONOMİ POLİTİĞİ

Modern iletişim araçlarının tarihi, kapitalist bir sistemin ürünüdür. Golding ve Murdock (2014: 61) iletişimin üç çözümleme alanını şu şekilde açıklar: ilki kültürel malların üretimleriyle ilişkilidir, ikincisi medya üretimindeki temsiliyet ve gerçeklikle bağıntısını ortaya koymak için metinlerin ekonomi politığıdır, üçüncüsü ise maddi ve kültürel eşitsizlik arasındaki farkı betimlemek için kültürel tüketimin ekonomi politığının incelenmesidir.

Medya sadece kültürel ürünlerin üretildiği bir alan değildir; aksine medya bir dizi kod ve ideoloji ile toplumsal ve kişisel amaçlara bağlı bir aktarım aracıdır. İletişimin ekonomi politığı, bu aktarımda yaygın ekonomi yapısını ve izler kitlenin biçimlendiği formu açıklamaya çalışmaktadır. Kültürel ürünler, bir kamu hizmeti olmasının yanında bir meta formu taşımaktadırlar ve toplumlar bu metalara farklı derecelerde ulaşmaktadır. Bu yüzden iletişimin ekonomi politığı, ürünlerin metin analizini yaparken maddi eşitsizliklerle de ilgilenmektedir.

“Dar anlamıyla ekonomi politik, kaynakların üretim, dağıtım ve tüketimini karşılıklı olarak oluşturan toplumsal ilişkilerin, özellikle de güç ilişkilerinin incelenmesidir. Bu kaynaklardan biri de iletişim kaynaklarıdır” (Mosco, 2009:2).

İletişimin ekonomi politığı medya yapılarını tarihsel bir çizgide, değişimini ve bu değişime etki eden aktörleri bütüncül bir bakış açısıyla inceler. Bu doğrultuda kapitalist ekonomik ilişkilere ve bunun “kültür endüstrisiyle” (Adorno, 2003) bağıntısına bakmaktadır. Bu anlamda küreselleşen kültürle birlikte yeni bir kültür endüstrisi de var olmaktadır. Ayrıca iletişimin ekonomi politığı, iletişim kaynaklarının üretimi, tüketimi ve dağıtımını oluşturan güç ilişkilerini ve sosyal ilişkileri konu edinmektedir. Bu açıdan gücün simgesi olan devlet, medya yapılarının oluşum ve değişim süreçlerinde etkilidir. Devlet sadece iletişim kurumlarının düzenleyicisi değildir, devletin kendisi iletişim alanının en önemli aktörlerinden biridir.

Diğer yandan iletişimin ekonomi politığında önemli bir konu da iletişimin metalaşmasıdır. Mosco (2009: 130-131) metalaşma ve medya bağlamında iki genel boyuttan söz etmektedir. Bunlarda ilki iletişim süreçleri ve teknolojilerinin bir bütün olarak metalaşma sürecine katkıda bulunmasıdır. İkincisi ise, toplumsal metalaşmanın iletişim süreçlerine ve kurumlarına nüfuz etmesidir. İletişimin metalaşması hem medya içeriğinin metalaşmasını hem de izleyicinin metalaşmasını içermektedir. Özellikle reklamlar sayesinde izleyiciler, metalaşmış ürünleri tüketenler değil, kendileri de birer metaya dönüşen varlıklar haline gelmektedir.

“Ticari yayıncılık ekonomisi, reklam geliri karşısında izleyicilerin satılması çerçevesinde döner. Belli programlardaki reklam spotlarına şirketlerin ödedikleri fiyat, programın çektiği izlerkitlenin büyüklüğü ve toplumsal bileşimi tarafından belirlenir” (Golding ve Murdock, 2014: 57).

Smythe’ye göre ise izler kitleler birer metadır ve reklam verenler de bu izleyici kitlesinin ilgisini satın alırlar. Başka bir deyişle reklam verenler, medya şirketlerine izler kitle için ödeme yaparlar. Bu yolla da izler kitle reklam verenlere sunulur (Smythe, 2006: 234, Mosco, 2009: 137). Fuchs’a (2014) göre ise kapitalist sistemde medya kullanıcıları, artı değer üretimine katkı sağlayarak sermaye sahiplerine kar sağlamakta ve ücretsiz işçi konumuna indirgenmektedirler. Özellikle kitle iletişim araçlarını kullanırken harcanan zaman sermaye sahipleri tarafından artı değer üretimi amacıyla sömürülmektedir.

Karlıdağ'a göre (2013) internet kullanıcılarının sitelerinde gerçekleştirilen “hedef reklamcılık”, kullanıcıları reklam verenlere satmaktadır. Bir dosyada belirli kimlik numaralarıyla toplanan kullanıcıya ait bilgiler, reklamcılara satılmaktadır. Böylece arama motorları, sosyal paylaşım siteleri ya da alışveriş siteleri gibi siber alanları kullanan kullanıcılar, sermaye sahiplerine kar sağlanmaktadır. Ancak kullanıcılar bu kardan bir pay alamamaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Medya ve iletişim çalışmalarında ekonomi politik bakış açısı günümüz kapitalist ve dijitalleşmiş toplumda ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla kadına şiddetin, cinsiyet ayrımcılığının ve cinsiyetten kaynaklı her türlü baskı ve sömürü ilişkisinin çığ gibi büyüdüğü bir zamanda, bunun köklerini hem politik hem ekonomik süreçlerde aramak mantıklıdır. Bu açıdan medyanın da bu sorunlardaki konumu ve işlevi irdelenmelidir. Söz konusu bu çalışmanın amacı, medya ürünü olan reklamlar özelinde feminist ekonomi politik yaklaşımın görünürlüğünü çözümlenmek ve toplumsal cinsiyete dair izleri sürerek bunları görünür hale getirmektir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE ÖRNEKLEMİ

Bu çalışma nitel bir çalışma olup betimsel çözümlenme yöntemini içermektedir. Ayrıca bir durum çalışması olarak feminist yöntem bilim bakış açısını da kullanmaktadır. Çalışmanın örnekleme olarak toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin bir halde görülebileceği otomobil reklamları seçilmiştir. 2020 yılında internet ve televizyon reklamlarında sıklıkla karşımıza çıkan otomobil reklamlarında rastlantısal örnekleme metodu uygulanmış ve BMW ve Honda otomobil reklamları çalışmanın verileri olarak seçilmiştir

a) BMW

Açılımı “Bayerische Motoren Werke Aktiengesellschaft” (Bavyera Motor Fabrikaları Anonim Şirketi) olan BMW, 1916 yılında kurulan otomobil, motosiklet, motor ve bisiklet üreticisi bir şirkettir. Şirketin kuruluşu uçak motoru üreten Karl Rapp ve Gustav Otto'nun fabrikalarını birleştirdikleri zamana denk düşmektedir. Şirketin mottosu “sheer driving pleasure” (gerçek sürüş deneyimi) olarak belirlenmiştir. Logosu ise Bavyera'ya özgü beyaz ve mavi renk markanın ilk faaliyetlerine işaret eden pervane simgesi ile ortaya çıkmıştır.

BMW şirketi Türkiye'deki distribütörlüğünü 1984 yılında Borusan Otomotiv ile başlatmıştır. Böylece Borusan Otomotiv, Borusan Holding ve Almanya ayaklı Giwa Holding'in ortaklığı sonucunda kurulmuştur. Şirketin ürün reklamlarının yapıldığı kendi bünyesine ait BG (Boto Magazin) adlı bir dergisi bulunmaktadır. Bu dergi 1988 yılında üç aylık sürelerle kullanıcılarını, Borusan Oto ve BMW dünyasında olan gelişmelerden haberdar etmek için basılmaya başlamıştır. 2020 yılında BMW 2 serisi Gran Coupé adlı otomobil firması reklamlarını “#İyibirikiolacaksın” etiketiyle vermektedir. Firma, söz konusu reklamda Kerem Bürsin adlı oyuncuyu oynatmaktadır.

B) HONDA

Honda Teknik Araştırma Enstitüsü'nün halefi olarak, Honda Motor şirketi 1948'de Shizuoka Eyaleti, Hamamatsu şehrinde 1 milyon yen sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçtan itibaren motor üretimi yapan Honda, daha sonra üretim ağını genişletmiş ve otomobil, su motoru, robot, güç ekipmanları, motor (akaryakıtlı motor) üreten bir şirket haline gelmiştir. Motorlu araçlar üzerinden üretim alanını genişletmiş ve bu anlamda dünyanın birçok ülkesine satış yapar hale gelmiştir. 2030 vizyonunu “Dünyanın her yerinden insanlara yaşam potansiyellerini genişletmenin sevinciyle hizmet edin- Hareketliliğin ilerlemesine liderlik edin ve dünyanın her yerindeki insanların günlük yaşamlarını iyileştirmelerini sağlayın” olarak

belirleyen firma, 2020 ve 2021 yılında reklamlarını #Güçsendeartık etiketiyle vermektedir. Söz konusu etiketle verdiği reklamları 4 kısa seri halinde çekmektedir.

BMW		HONDA	
		The Power of Dreams	
Tip	Halka açık şirket (Aktiengesellschaft)	Endüstri	Otomotiv Havacılık
Menkul değer sembolü	FWB: BMW	Kurucu	Soichiro Honda
Kuruluş	7 Mart 1916 (104 yıl önce)	Genel merkezi	Minato, Tokyo, Japonya
Kurucu	Camillo Castiglioni Franz Josef Popp Karl Rapp	Hizmet verilen alan(lar)	Dünya çapında
Genel merkezi	Münih, Bavyera, Almanya	Kilit kişiler	Takanobu Ito Soichiro Honda (Onursal Başkan)
Kilit kişiler	Norbert Reithofer (CEO) Joachim Milberg (Denetleme kurulu başkanı) Adrian van Hooydonk (Başkan yardımcısı) Karim Habib (Tasarım müdürü)	Ürün	Otomobil Motosiklet Scooter Elektrik Jeneratörleri Su pompaları Çim ve Bahçe Ekipmanları Kültivatör Dıştan takma motorlar Robotik Jetler Jet Motorları İnce film güneş pili
Ürün	Otomobiller Motosikletler Bisikletler	Gelir	▼ 7,948 trilyon ¥ (FY2010) ^[1]
Üretim	▲ 2.564.025 araç (2019)	Net gelir	▼ 211,48 milyar ¥ (FY2010) ^[1]
Markalar	Daraltılmış liste [göster]	Toplam varlık	▲ 11.780 ¥ (FY2010) ^[1]
Gelir	▲ €104.210 billion (2019) ^[1]	Alt kuruluş(lar)	Acura Li Nian (Everus) Honda Aircraft Company
Net gelir	▼ €5.022 milyar (2019) ^[1]	Öz kaynak	▼ 4,402 trilyon ¥ (FY2010) ^[1]
Sahibi	Halka açık (50%); Stefan Quandt (29%), Susanne Klatten (21%)	Çalışan sayısı	179.060 (2012)
Çalışan sayısı	133.778 (2019) ^[1]	Website	World Honda
Website	BMW Group BMW		

Şekil 2. BMW ve Honda şirketlerinin karşılaştırmalı olarak künyeleri

Yukarıdaki künyelere bakıldığında BMW'nin daha çok ortaklı bir şirket olduğu, Honda'nın ise ürün çeşitliliğinin daha geniş olduğu görülmektedir.

BULGULAR

A) Toplumsal Cinsiyet Rollerine Vurgu

Toplumsal cinsiyet rolleri medyada ataerkil kültürün bir uzantısı olarak hem televizyon dizilerinde hem reklamlarda hem de daha birçok medya içeriğinde sıklıkla kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet "kadınlarla erkekler arasındaki iş bölümü, roller ve kaynakları da içeren ve

onlara farklı yetenekler, arzular, kişilik özellikleri, davranış düzenleri vb. atfeden bir dizi uygulamalar, fikirler, betimlemeler ile ortaya çıkan” (Bhasin, 2003: 26) bir kavramdır ve biyolojik cinsiyetten farklıdır. Dedeoğlu (2000:139) da “toplumsal cinsiyete ilişkin kategoriler, örneğin kadınlık ve erkeklik kavramına içkin olan davranışlar, kişilik özellikleri, roller, tümü aslında sosyal ve kültürel bir dizi yapı dolayında oluşturulmuş kategorilerdir” şeklinde bu rollerin kültürün bir parçası olduğunu belirtmektedir.

Kadın ve erkek oluşa göre düzenlenen toplumsal cinsiyet rolleri kamusal ve özel alan ayrımını ortaya çıkarmıştır. Habermas’a (2010) göre özel mülkiyet ve ataerkil sistem dolaylı bir şekilde kamusalın zeminini oluşturmuştur. Çözümlenen reklamlarda, otomobil kamuya ait bir ürün olarak görülür. Bu yüzden erkeğin temsiliyetine ihtiyaç duyar. Erkek kamunun yegane sahibi olarak, otomobil reklamında yer alırken, kadınlar çoğunlukla özel alana ait olan (ev ile ilgili) ürün reklamlarında (deterjan, yemek, çocuk eşyaları gibi) oynatılırlar.

Söz konusu otomobil reklamlarında erkek, ataerkil ve kapitalist sistemin güçlü, karizmatik, zengin ama sade kalıbına uydurulur. BMW reklamında “Güç ve performans”, “cesur bir karakter” gibi söylemlerle desteklenen bu imaja mavi renk, hem araba hem de oyuncunun kıyafetiyle eşlik eder (bkz. Görsel 1). Mavi rengin sosyolojik ve psikolojik açıdan çözümlenmesine bakıldığında onun soğuk bir renk olduğu ve genel olarak resmîyeti ifade ettiği ileri sürülmektedir (Akçakaya, 2017). Zira resmi yazışmalarda yoğunlukla mavi dolma kalem tercih edilir, Avrupa’da Meryem resimlerinde mavi renk bolca kullanılır ve bu durum Avrupa toplumlarında bu rengin kıyafetlerde yoğun bir şekilde tercih edilmesine sebep olur (Pastoureau, 2005: 58). Öte yandan toplumsal cinsiyetin de renkleri mavi ve pembe olarak ikiye böldüğü göz önüne tutulduğunda, BMW reklamındaki erkeğin arabasının mavi olması bu bakış açısıyla aynı doğrultudadır.

Görsel 1: BMW reklamı ve mavi renkli otomobil ile mavi gömleklili oyuncu

Aynı zamanda erkek, otomobil reklamlarında önemli bir olguyu da temsil etmektedir. Zira temsiliyet sadece kamusal alanda görünür ki erkek, kitle karşısında, ataerkil sistemin egemenliğini ve kamusal alana hakimiyetini sağlar. Habermas (2010) temsili kamudan statüyü temsil eden, şahısların vasıflarına bağlı her türlü işaret, imge, jest veya retorik gibi bağlamlardan oluşan bir biçim olarak söz etmektedir. BMW reklam filmindeki oyuncunun

kıyafeti, bunun rengi ve kullandığı araç tam olarak kamusalılığı, erkek toplumsal cinsiyet rollerini ve dolayısıyla üst-yönetici sınıfı temsil etmektedir.

Honda reklamında ise kullanılan #güçsendeartık etiketi halihazırda zaten bir iktidar mekanizmasını çağrıştırmaktadır. Asıl sorun bu reklamlarda otomobili süren kişinin sadece erkek olmasıdır (bkz. Görsel 2). Otomobil, kapitalist sistemdeki özel mülkiyete de bir gönderme yaparak sürücünün erkek olmasını olağanlaştırmaktadır. Kapitalist sistemde özel mülkiyetin sahibi erkek, buradaki otomobilin de sahibidir ve ailenin yöneticisidir. Ayrıca reklamlarda sürücü koltuğunun hemen yanında oturan bakımlı, klasik giyimli kadınlar dikkat çekmektedir ve bunların sürücü erkeğin eşi veya sevgilisi olduğu izlenimi verilmektedir. Bunlar da ikincil konumdadır ve nesneleşmiştir.

Görsel 2: Honda Reklamı ve erkek sürücü

Buradan da anlaşılacağı üzere reklamların hepsinde erkek sürücülerin kullanılması ve “güç” söylemi ataerkil zihniyeti destekleyen iki önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu reklam filmleri toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir şekilde erkeği konumlandırmaktadır ki bu, hem ataerkil hem kapitalist sistemin işine yaramaktadır. Bu sistemler, ideolojik görüşünü renkler, kullanılan materyaller ve söylemlerle kitleye aktararak devamlılıklarını sağlamaktadır. Sonuç olarak, BMW ve Honda otomobil reklamlarının toplumsal cinsiyet rollerine vurgu yaparak ataerkil ve kapitalist sistemi desteklediği görülmektedir. Ayrıca bu reklamlar erkeklerin ataerkil sistem içindeki toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmekte ve kadınları gücün karşısında bulunan “zayıf” konumuna indirgemektedir.

B) İDEOLOJİ AKTARIMI VE BİLİNCE DAİR İZLENİMLER

Medya içeriği üst sınıfın değer ve ideolojilerinin aktarımında işlevselci bir rol edinerek araçsallaşmaktadır. Zira yöneten sınıf, yöneten akıldır, ideolojidir. Dolayısıyla toplumdaki baskın güç ne ise, baskın zihinsel yapı da buna paralel kurulmaktadır. Başka bir deyişle maddi üretim süreçlerinin sahibi sınıf, zihinsel süreç üretiminin de kontrolüne sahiptir. Baskın düşünce, baskın maddi ilişkilerin ötesinde değildir. Bu durumu Marx (1979: 25) “insanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir, tam tersine onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır” şeklinde açıklamaktadır.

İdeoloji alt sınıfın, üst sınıf tarafından hakimiyet altına alınması ve yönlendirilmesi süreçlerini içermektedir. Althusser (2016) ideolojinin bireyleri öznel olarak çağırıldığından söz etmekte ve ideolojik yapıya ve yapıyı oluşturan öznelere yeniden üretimine odaklanmaktadır. Bireyin, ideolojik çağrıya dönüp bakması onu belirli bir özne olarak atfetmektedir. Söz konusu BMW

reklam filmi de “iyi bir ikili olacaksın” söylemiyle bireyi özne olarak çağırmaktadır ve bu çağrıyla kendi yeniden üretimine de araç sağlamış sayılmaktadır.

İdeoloji, bir sınıfın diğer bir sınıfı yönettiği ilişki biçiminden kaynaklı fikirlerdir. Ataerkil kültürde bu, özel alanda evi yöneten erkek ve kamusal alanda eve ekmek getiren erkek olarak üst sınıfı imlemektedir. Alt sınıfı ise erkeğin yönetiminde, sekreter veya yardımcı rollerle kadınlar imlemektedir. Bu ideolojiyi ise kitlelere aktaran ve/veya pekiştiren medya, reklamlar aracılığıyla bu işlevi kuvvetlendirmektedir.

Habermas’a (2010) göre medya araçları ile yapılandırılan ve egemen olunan erkeğin kamusalılığı sadece ekonomik amaçları içermez bunun yanında insan davranışlarını etkilemek, yönlendirmek gibi konularda iktidarla donatılmış bir bilinç yönetimini açığa çıkarır. Dolayısıyla medyanın materyalin üretimi dışında sahip olduğu üçüncü görevi de bilinç yönetimidir. Medya bilinç yönetimiyle ilgili ideolojik faaliyetleri gerçekleştirir. Medya, ürünle birlikte ürünün ve ürünle ilişkili üretim şekli ve ilişkilerin bilinci de üretilir. Nitekim insan kendi ihtiyaçlarını üretirken, toplumsal yapıyı ve aynı zamanda hem kendi varlığının hem de bu yapının materyalini ifade eden düşünseli aynı şekilde üretmektedir. Düşünselin üretimi materyalin üretimi ile bağıntılıdır ve hem metayı hem bilinci yöneten bir kapitalist sınıfın varlığını ortaya koymaktadır. Bu şekilde medyanın ideolojik yönü baskın bir şekilde ortaya çıkmakta ve politik ve ekonomik olan iç içe geçmektedir.

Honda reklamında otomobilin sürücüsü erkektir ve arabadakilerin hakimiyetini eline almıştır. Ayrıca yine Honda reklamındaki üst düzey iş insanları görünümünde erkeklerin kullanılması (bkz. Görsel 3) alt yapı/üst yapı veya proleterya/burjuvazi dualistliğini de ortaya koymaktadır. Bu dualistlikte alt yapı “insanların gerçek toplumsal ve ekonomik ilişkiler içerisindeki temel çelişkiler ve bu yüzden de sürekli dinamik bir süreç arz eden aktiviteleri[dir]” (Williams, 2005: 34). #Güçsendeartık etiketi ve son model, güçlü bu otomobil ile erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir. Benzer bir şekilde BMW reklamında da üst sınıftan, bakımlı ve klasik giyimli erkek yine toplumsal cinsiyet rolüne uygun davranmaktadır.

Görsel 3: Honda reklamında iş insanı görünümünde bir erkek

Çözümlenen reklam filmleri hem ataerkil hem kapitalist sistemin düşünselini veya ideolojisini izleyici ve tüketicilere aktarmaktadır. İdeoloji aktarımında reklamların payı büyüktür ve reklamlar bu süreçte birçok simge ve alt mesaj kullanılmaktadır. Bu konuda verili kültürel kategorilerin baskın ideolojiyle ilişkisini açığa çıkaran bir dizi terim mevcuttur. Örneğin bu durum BMW reklamındaki oyuncuda baskın bir şekilde görülmektedir. Zira BMW reklamına

bakıldığında, oyuncunun giyim tarzı, konuşma şekli ve diksiyonu, söylemleri, arabanın rengi hepsi bir ahenk içinde bir ideoloji ekseninde sunulur.

C) Reklamlardaki Otomobil Ve Oyuncuların Fetişleşmesi

Meta fetişizmi, ürünlerin veya nesnelere sosyal ilişkiler bağlamında kendilerine bir takım karakteristikler yüklenmesidir. Lukacs'a göre meta fetişizmi, "insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkiler gibi görülmesi ve yaşanmasıdır" (1971: 128). Bu süreçte ortaya çıkan olgu ise şeyleşmedir. Adorno ve Horkheimer'a göre ise meta fetişizmi toplumsal olanın tüm alanlarına iner ve "seri üretimin kültürü ve sayısız faili aracılığıyla norm haline getirilen davranış biçimleri bireye yegane doğal, saygıdeğer, mantıklı davranış biçimi olarak dayatılır" (2010: 49-50).

Fetişleşme, hem yeni kimlikler üretirken, sosyal ilişkilerin de yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Erdoğan'a göre bu yolla insan, "kendi sömürsünün koşullarını ve egemen bir yaşam tarzını ve bu tarzın ideolojisini, kültürünü ve iletişimini yeniden üretmektedir" (2001: 300). Ürünler hem kendileri fetişleşir veya fetiş bir karaktere sahip olurlar hem de başka sektörlerde üretilen ürünlerin fetişleşmelerine hizmet ederler. Fuch'a (2014) göre kapitalist medya değişik yollarla insanları tüketici ve nesnelere indirger ve böylece onları cisimleştirmiş veya fetişleştirmiş olur. Ayrıca kapitalist sistemde kültür de metalaşan bir forma bürünür ve kapitalizm hegemonik bir biçimde kendi varlığını sürdürür.

Sanayileşme geliştikçe ve kapitalizm ilerledikçe üretici özne olan insan kendi ürününden ve üretme faaliyetinden kopmaktadır. Böylece işçi, eyleyen konumdan, "tefekküre dayalı bir hal" (Lukacs, 1971: 89) durumuna geçiş yapmaktadır. Burada özne konumu, nesne konumu tarafından tahakküm altına alınmaktadır. Artık işçi, üretim sürecinin bir öznesi değil, üretim faaliyetinin bir parçasıdır ve nesneleşmiştir. "Metalara ortak noktası, hepsinin üretiminde cisimleşmiş olan insan emeğinin taşıyıcıları olmalarıdır" (Harvey, 2012: 32). Adorno ve Horkheimer'e (2010) göre ise insanların ekonomik işlevlere indirgenerek şeyleştirilmesi, erkeğin, babanın veya kocanın para kazanıcıya, kadının cinsellik nesnesine veya ev içi köleye, çocukların da varislere indirgenmesi ölçüsünde devam eder.

Reklamlardaki otomobilin medya pazarında satışı ile kullanım değerinin değişim değerine dönüşmesi metayı doğuran en önemli etkidir ve bu da kültürün ve kültürel yaşamın metalaşmasını da içinde taşımaktadır. Bir başka deyişle, reklamlardaki ürün (meta) ve oyuncu (meta) birlikte kültürel bir anlam üretmektedir ve bu anlamda farklı bazı kültürel karakteristik özellikler elde etmektedir. Örneğin BMW reklamında, oyuncunun sunduğu söz konusu otomobile sahip olma pratiği, bu bağlamın oluşturduğu kültürel yaşam biçimine dahil olma pratiğini de üretmektedir. Yine BMW reklamında geçen "Kerem Bürsin Sizi Biriyle Tanıştırmak İstiyor! Hem bir sedan hem bir coupé, hem konforlu hem de sportif. Onunla iyi bir ikili olacaksınız. Yeni #BMW #2Serisi Gran Coupé" ifadesi ve baskın bir "ikili" olma çağrısı otomobilin fetişleşmesinde öne çıkan unsurlardan biri olmaktadır. Zira metalar pazarda veya piyasada alınmakta ve satılmakta ve böylece insanların arzu ve isteklerini karşılamaktadırlar.

Öte yandan Honda reklamında da, erkeklerin zengin görünüşleri, gittiği mekanlar, arkadaşları onların iş insanı olduklarını imlemektedir. Gücün, bir simgesi olan para (sınıf, mevki) burada yine izleyiciye aktarılmakta ve söz konusu otomobil fetişleşmektedir. Zira otomobil piyasaya girdikten sonra kullanım değerinden değişim değerine geçmiş ve medya, sunmuş olduğu reklamlarla otomobile, değişim değerine etki eden belirli karakteristik özellikler eklemiştir. Bunlar sınıf/mevki olarak erkeğin iktidarını hem kapitalist hem ataerkil oyunlarla sağlamlaştırmaktadır. Bir meta haline dönüşen otomobil reklamlarındaki örtük imgeler ve bilinç yönetimi, ataerkil sistemle kapitalizmin ilişkili olduğunu göstermektedir.

D) Otomobil Şirketlerinin Yatay Ve Dikey Entegrasyonu

Kapitalist sistemde sermaye sahipleri birçok yönden ürünlerini tanıtmak ve satmak istemektedirler. Burada hem görsel hem basılı hem de etkileşimli medya yoluyla mülkiyet elde etmekte ve ekonomik varlıklarını garanti altına almaktadırlar. Medya firmalarının sahibi olan sermayedarlar hem bu medyaların varlığını sürdürmektedir hem de kendi ürünlerini pazarlamaktadırlar. Adorno'nun kültür endüstrisi çözümlemesine göre sektörlerin ekonomik olarak iç içe girmiş olması, dikey ve yatay entegrasyon süreçlerine eğilir (Adorno, 2009: 51). Dikey entegrasyon başka bir deyişle, dikey yoğunlaşma bir medya şirketinin aynı medya alanının üretim-dağıtım-tüketim gibi diğer alanlarda faaliyet gösteren diğer şirketleri; yatay entegrasyon ise bir medya şirketinin kendi faaliyet alanından farklı bir medya kuruluşunu satın almasıdır.

Görsel 4: BMW reklamında Apple reklamı

Buradan hareketle BMW'nin Boto Magazin'i önemli bir işlevi yerine getirmekte ve sadece kendi ürününü pazarlamasıyla değil, şirketle bağlantılı başka ürün reklamları (motosiklet vb.) ile kazanç elde etmektedirler. Bu duruma bir örnek de reklamda gösterilen otomobilin, "Apple Car Play" özelliği ile verilebilir (bkz. Görsel 4). Zira Apple marka kullanan insan ile BMW kullanan insan aynı sınıfa mensup olabilmelidirler. Bu anlamda BMW'nin Apple ve Boto Magazin ile yatay entegrasyon yaptığı görülmektedir.

Honda şirketi ise, Formula 1 yarışlarına motor ve çeşitli ekipmanlar sunarak spora dahil olmuştur (bkz Görsel 5). 80'li yıllardaki Honda-McLaren; daha sonra Red Bull ile anlaşma yapmış ve yarışlardaki araçlar için motor üreticisi haline gelmiştir. Bu şekilde bir yatay entegrasyon örneği sergilemektedir.

Görsel 5: Honda'nın F1 yarışlarındaki varlığı

Sonuç olarak bu şekilde metalar arasında da gizli toplumsal ve ekonomik bir ilişki kurulmaktadır. Bu ilişkide amaçlanan Marcuse'nin Tek Boyutlu İnsan (2002) savında olduğu

gibi, tek bir insan tipolojisi oluşturmaktadır. Reklamlara bakıldığında bu insan BMW marka araba kullanan, BG magazin okuyan ve yine Apple marka iletişim aygıtları bulunan, iş sahibi bir erkektir. Öte yandan da, Honda marka otomobil kullanan, Formula 1 yarışları izleyen, sportif, zengin, iş insanı ve aynı zamanda eğlenceli bir erkektir.

E) Ekofeminist Bağlamda Otomobilin Sunuşu

Ataerkilliğin ve kapitalizmin doğa ve kadın üzerindeki yıkıcı etkisine bir tepki olarak ekofeminist hareket öne çıkmış ve sömürünün bu iki sistemden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ekofeministlere göre “üretim ilişkilerindeki değişiklikler ve sosyal ve biyolojik üreme... toplumsal değişimin temelidir” (Carlassare, 2000: 90).

Öte yandan, tüketim kültürünü de değiştirmeyi hedefleyen ekofeminist yaklaşım, kapitalizm öncesi geleneksel yaşam biçimini desteklemekte, teknolojikleşme, sanayileşme ve seri üretimden kaynaklı ekolojik hasarın önüne geçmeyi hedeflemektedir. İstihdam, iş bölümü, iş gücüne katılım oranı, politik süreçlerle de ilgili olan ekofeminist hareket geleneksel toplumdaki yeniden üretim süreçlerine meydan okumaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019: 270). Ekofeminist hareket içinde ekonomi politik yaklaşıma daha yakın görülen bir kolu, sosyalist ekofeminist yaklaşımdır. Hem sosyalizmi hem feminizmi hem ekolojiyi bir çatı altında toplayan hareket, kapitalist sistemi eleştirmekte ve bunu ataerkil sistemin kaynağı olarak görmektedir.

Ataerkil ve kapitalist sistemin doğaya verdiği tahribata dair bir göz boyama sunan reklamlar, bu açıdan da çözümlenmeye değerdir. BMW reklam filminde geçen “teknolojik destekli kusursuz sürüş...” onun teknolojinin en gelişmiş halini kullandığı alt mesajını vermekte ve bu esnada otomobil yeşil ormanlık alanların arasında, düz bir yolda ilerlemektedir. Benzer bir şekilde Honda reklamı da doğa ve orman arka planını kullanmaktadır (bkz. Görsel 6). Otomobil hızlı bir şekilde ormanın içinden geçerken kamera karşıdan onun gelişini göstermektedir. Kısaca söz konusu reklamlarda insan, hem doğa hem teknoloji ile bir arada ele alınmaktadır. Ancak teknolojiyi günümüz seviyesine getiren insan bunu, doğayı boyunduruk altına alarak, onu sömürerek gerçekleştirmiştir.

Görsel 6: BMW ve Honda reklamlarında yeşil doğanın kullanımı

F) Yabancılaşmayı Doğuran Bir Sistem: “Rol”

Söz konusu reklamlarda oynayan oyuncular yabancılaşmaya da maruz kalmaktadır. Marx’a göre yabancılaşma iki şekilde gerçekleşmektedir: İlk olarak insanın doğadan kopuşudur ki

kendisine bir başka doğa kurgulayarak doğaya yabancılaşır. İkincisinde insan kendisine, emeğine, varlığına yabancılaşır. Marx (2001) bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Yabancılaşma benim geçim araçlarımın bir başkasına ait olmasında, benim istediğim olan şeyin bir başkasının erişilmez mülkiyetinde olmasında olduğu kadar, her şeyin kendi kendinden başka olmasında, etkinliğimin başka şey olmasında, son olarak egemenlik sürecinin eninde sonunda insanlık dışı erklik olmasında da görülür”

Reklamda oynamaları, oyuncuların bu reklamdaki ürüne sahip olacağı anlamına gelmemekte ve bu durumda oyuncular önce kendilerine sonra tanıtımını yaptığı, ona sahipmiş gibi görüldüğü, ürüne ve sosyal ilişkilere yabancılaşmaktadır ve kendisi için bir öteki haline dönüşmektedir.

G) Tüketime Teşvik Eden Söylem Ve İmgeler

Reklamlarda öne çıkan bir diğer konu ise ihtiyaçları karşılama vurgusu ve bunun karşılığında ortaya çıkan tüketim arzudur. Reklamlar, üretimi genişleterek egemen sermayeyi desteklemektedir. Pazar, başka bir deyişle değişim alanı, büyüdükçe, üretimin hacmi de büyümektedir ve buna paralel olarak üretimde daha derin bölünmeler oluşmaktadır. Bu yüzden ürünün üretimi ve dağıtımındaki ilişkiler değil, tüketimindeki ideolojik karakter ve bilinç yönetiminin de incelenmesi gerekmektedir.

Marx'ın (2003) belirttiği gibi üretim olmadan tüketim olmaz ancak tüketim olmazsa, faydasız olacağı için üretimde olmaz. Öte yandan tüketim, her seferinde aynı kalmaz ve ürünün, üretiminden dağıtımına kadar farklı aşamalarda farklı tüketimler bulunmaktadır. Erdoğan, (2001 291) tüketimin üretimi iki şekilde ürettiğini öne sürer: birincisi, ürünün ancak tüketimden geçerek gerçek ürün olması ve ikincisi de tüketimin yeni ürün için bir gereksinim, bir neden yaratmasıdır.

Örneğin BMW reklam filminde geçen “bir couple istiyorsun, rutin ihtiyaçlarını karşılarsın istiyorsun.... o zaman gel seni biriyle tanıştıracam...” gibi ifadeler izleyicinin ihtiyaçlarını ve isteklerini bildiğini vurgulamaktadır. Bu ifadeler, izleyicide bir tüketim arzusu yaratarak, yeni ürün için gereksinim de doğuracaktır. Bu tarz bir tüketim politikası, tüketim arzusu oluşturmakla kalmamakta, hem buna dayalı bir kitle oluşturmakta hem de bir sosyal kimlik oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Sosyal bir kimlik kazanmak marka tüketimiyle bağlantılıdır. Bu şekilde inşa edilen bir tüketim kültürü bireysel ve kitlesel olarak sınıfsal hiyerarşiyi de açığa çıkarmaktadır. Zira üretimin ürettiği şey sadece tüketimin nesnesi olmaz; bu, aynı zamanda tüketimin tarzıdır.

H) Kültürel Biçim Ve Sosyal Kimlik Görünümleri

Medya yoluyla, kültür sanayileşmiş ve standartlaşma yoluyla da metalaşmıştır. Reklamlar ve kültürel metalaştırma insanları ekonomik kar açısından araç konumuna indirgemektedir. Williams'a (1973) göre reklamlar araçsallaştırılan baskın bir kültür oluştururlar, bu yolla ürünlerle ilgili bir takım bilgileri içerirler ancak bu bilgileri diğer iletişim yolları için araçsallaştırırlar. Örneğin bunlardan birisi de televizyon yıldızlarının, kendileri ya da canlandırdıkları karakterler olarak, ürünleri övmek ya da kullanıldığını göstermek üzere kullanımınıdır.

Çalışmada incelenen BMW reklam filminde, 2020'de başlayıp halen çekimlerine devam eden ve IMDb puanı 7.9 olan “Sen Çal Kapımı” adlı dizinin erkek başrol oyuncusunun yer alması bu duruma örnek olarak verilebilir. Ünlü oyuncunun bulunduğu sosyal çevre, izleyicilerde bir sosyal kimlik imajı oluşturmaktadır. Oynadığı dizide de zengin bir iş insanını ve şirketi olan bir

patronu canlandıran erkek oyuncu, yer aldığı söz konusu reklamda da şu alt mesajı vermektedir: “bu otomobile sahip olan her erkek bu tür bir statüye kavuşabilir”. Üretim tarzı, yalnızca materyal ürünün üretimini değil, bunun sosyal bilincinin de üretimini içerir. Kaynağı ise soyut bilinç değil, aksine somut üretim yapısıdır. Dolayısıyla BMW marka otomobil, sosyal anlamda farklı bir karakteristiğe vurgu yapmaktadır. BMW, otomobil olmanın ötesinde farklı bir işleve sahiptir ve bir gösteriş aracı olarak kavranmaktadır. Burada otomobile sahip olan insanın değeri, otomobili üzerinden ölçülmektedir ve bu sayede müthiş bir “ikili” (!) olabilmektedir.

Honda Civic’in söz konusu reklamlarında, arabayı kullananın eşi ya da sevgilisi olan kadın, ona ekonomik ve sosyal olarak bağımlı oluşunun bir temsilini simgelemektedir. Kadın kapitalist pazarda, ücretli emeğin dışında kalan, ailedeki erkeklerden (işçilerden ve iş için yeme, uyku, temizlik gibi temel gereksinimlerden) ve çocuklardan (yeniden üretilen işçiler) sorumlu tutulandır.

Her iki reklamda öne çıkarılan karakteristik, görüldüğü üzere “zengin, varlıklı, patron, erkek” imajıdır. Ataerkil toplum tarafından şekillenen bu imajda erkek iş insanıdır, zengindir, gençtir, enerjiktir ve otomobile sahip olan taraftır. Ancak ataerkil toplum, sadece erkekleri her zaman iş insanı olarak gördüğünden dolayı İngilizce veya Türkçe gibi dillere businessman (iş adamı) kavramı yaygın bir şekilde yerleşmiştir. Dile yerleşen bu cinsiyetçi kalıplar baskın kültürün birer ürünleri olup, durumu somutlaştırıcı bir etkiye de sahiptirler. Bu konuda İngilizce sözlükler üzerine yapılan bir araştırmaya göre (Aydemir ve Genç, 2019) erkekler genellikle araba, güç, spor, para gibi izleklerde örneklendirilirken, kadınlar için aile, dış görünüm, ev gibi temalar kullanılmıştır. Bu da kültürün önemli bir ögesi olan dilde yerleşik olan cinsiyetçi kavramların ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir.

Kısaca BMW veya Honda marka otomobili satın alan insana, bu otomobili alan diğer insanlarla aynı yüksek kültürde kendini hissedeceği vaat edilmektedir. Bu noktada hem ürün olarak otomobilin kullanım ve değişim değerine hem de buna etki eden söz konusu karakteristikler üzerinde durmak önemlidir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Feminist ekonomi politik iki yöntem şeklinde belirlemektedir: ilki, iktisadın feminist bir açıdan epistemolojik eleştirisi ve ikincisi ise iktisadın karşısına yeni bir anlayış koymaktır. Ancak ekonomi politiğin ve feminizmin birçok kolunun olması, bu bakış açısının çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Bu çalışma bağlamında feminist ekonomi politik yaklaşım Marksist kuram ve Marksist feminist kuram ile birlikte ele alınmıştır. Çalışmadan çıkan sonuca göre cinsiyetin toplumsal yapısını ve çeşitli kültürel ve tarihsel anlamlarını belirlemenin yanı sıra, feminist ekonomi politik, ekonomi politik yaklaşımın kapsamını çoklu ve kesişen kimlik eksenlerini (bunlarla sınırlı olmamak üzere) dikkate alacak şekilde genişletmede hayati bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada ekonomi politik yaklaşımdan feminist ekonomi politiğe geçişe doğru yer alan adımlar analiz edilmiştir. Daha sonra feminist ekonomi politik kavramına, tarihsel sürecine ve diğer feminizmlerle olan bağına odaklanılmış ve ekonomi politikten ayrışan yönleri açıklanmıştır. İletişimin ekonomi politiği bağlamında reklamlar üzerinden bir kavramsallaştırma yapılmış ve bunun cinsiyetle bağı irdelenmiştir. Buna dair veri sağlaması açısından iki ünlü otomobil firmasının son dönem reklamları izlenerek bunlar feminist ekonomi politik yaklaşım doğrultusunda çözümlenmiştir. Çözümleme yapılırken ortak temalar ekseninde örtük ve açık imgeler ve söylemler okunarak hem ekonomik hem politik hem de cinsiyet ekseninde sahneler değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmada açıklanan feminist ekonomi politik, kadınların ücretlerinin erkeklerden daha düşük olduğunda kadınların bundan hem kamusal hem özel alanda olumsuz bir şekilde etkileneceğini savunmaktadır. Ev içi ve ev dışı çalışmalarını kapsayan çifte vardiya da, kadınların işgücüne katılımında etkilidir. Öte yandan işgücü piyasalarına katılan kadınlara uygun görülen işler yedek işçi olarak, genellikle günlük, haftalık, mevsimsel veya yarı zamanlıdır. Düşük statülü işlerde ve vasıfsız nitelikli işlerde de erkeklerden çok kadınlar tercih edilmektedir. Feminist ekonomi politik, kadınların ev içi emeğinin ve iş yükünün piyasada ücretlerle değiştirilemez olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle düşük ücretlere ve ev içi görünmez emeğe dikkat çekmektedir. Ayrıca var olan eşitsiz ve cinsiyetlendirilmiş toplumsal bağlamı, güç ilişkilerini, herkes için adil ekonomik büyüme yaratma konusundaki cinsiyetçi tutumu ve eşitlik oluşturmadaki yetersizliği aşmayı hedeflemektedir.

Çalışmada elde edilen veriler ışığında her iki otomobil reklamının toplumsal cinsiyet eşitliği adına zayıf kaldığı ve kapitalist sermayenin artmasına aracılık ettiği sonucuna varılmıştır. Kamusal alan-özel alan ayrımı, alt sınıf-üst sınıf çatışması, doğanın ve insanın tahakküm altına alınması, etkileme stratejileri, toplumsal cinsiyet rolleri, yabancılaşma ve metalaşma gibi temalar her iki reklam filminin ortak temaları olarak belirmiştir. Sonuç olarak feminist ekonomi politik yaklaşıma göre otomobil reklamları, patriyarkal kapitalist sistemin oyuncağı haline gelmekte ve izleyicilere kendi ideolojilerini aşlamaktadırlar.

KAYNAKLAR

1. Adorno, T. W 2003. "Kültür endüstrisini yeniden düşünmek" çev. Bülent O. Doğan. *Cogito*, 36(1)
2. Akçakaya, N 2017. Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme (yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
3. Althusser, L 2016. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki.
4. Armstrong, H 2013. "Neoliberalism and Official Health Statistics: Toward a Research Agenda". In Pat Armstrong and Susan Braedley (Editors), *Troubling Care: Critical Perspectives on Research and Practices* (p.187-189). Toronto, ON: Canadian Scholars Press
5. Aydemir, D. ve Genç, HN 2019. Yabancı Dil Olarak İngilizcenin Öğrenimi/Öğretiminde Kullanılan E-Sözlük Uygulamalarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi: Oxford ve Cambridge E-Sözlükleri Örneği, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi 100. yıl Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, 573-584.
6. Balaam, David N. and Veseth, Michael A 2020. "Political economy". *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/political-economy>. Erişim tarihi: 10.02.2021
7. Bhasin, K 2003. *Toplumsal cinsiyet*. K. Ay (çev.). İstanbul: KADAV.
8. Brown, H., A 2016. *Marx'ta toplumsal cinsiyet ve aile*, çev. G. Rastgeldi, 1.baskı, Ankara: Dipnot.
9. Carlassare, E 2000. Socialist and cultural ecofeminizm: Allies in resistance, *Ethics&Environment*, 5 (January), 89-106.
10. Dalgaldere, S 2011. Eleştirel ekonomi politığe bakış. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl:1 C:1 S:2. (70-85)
11. Dedeoğlu, S 2000, Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği, *Birikim Dergisi*, 86, s.139, (<http://www.birikimdergisi.com/pdf/86.pdf#page=140>)
12. Erdoğan, İ 2001. Kitle iletişim örneğinde Marksist siyasal ekonomi üzerine bir tartışma. *Praxis*. 4. 276-313.

13. Eroğlu, Ö. & İşler, R 2004. “İktisat düşüncesinde kadının konumu ve feminist iktisat”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof. Dr. Salih Turhan'a Armağan* 46. Seri, 54-81.
14. Ferguson, S 2014. “A Response to Meg Luxton's "Marxist Feminism and Anti-capitalism.”” *Studies in Political Economy*. Autumn: 161-168.
15. Fuchs, C 2014. “Bilişsel Kapitalizm ya da enformasyonel kapitalizm? Enformasyonel ekonomide sınıfların rolü”. *Bilişsel Kapitalizm: Eğitim ve Dijital emek* içinde, der. M. A. Peters ve E. Bulut. (137-189) İstanbul: Notabene
16. Golding, P ve Murdock, G 2014. Kültür, iletişim ve ekonomi politik. *Medya Kültür Siyaset* içinde. (49-76).der. S. İrvan. Çev. D. B. Kejanlıoğlu. Ankara: Pharmakon.
17. Habermas, J 2010. *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*. T. Bora ve M. Sancar (çev.). İstanbul: İletişim
18. Hardy, J 2014. *Critical political economy of media*. New York: Routledge
19. Hartmann, H 1979. “The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union.” *Capital and Class* 3(2): 1-33.
20. Harvey, D 2012. *Marx'ın Kapital'i için kılavuz*. Çev. Bülent O. Doğan. İstanbul: Metis.
21. Hooks, B 2016. *Feminizm herkes içindir: Tutkulu Politika*. İstanbul: bgst
22. Horkheimer, M. ve Adorno, TW 2010. *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner, İstanbul: Kabalcı
23. Iannone, AP2001. *Dictionary of world philosophy*. London and New York: Routledge.
24. Karlıdağ, S 2013. “Ekonomi Politik Açısından kişisel verilerin korunması”. *Amme İdaresi Dergisi*. 46. 127-152.
25. Katz, C 2001. “Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction.” *Antipode* 33(4): 709-728.
26. Lukacs, G 1971. *Tarih ve sınıf bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge.
27. Marcuse, H 2001. *One dimensional man*. New York: Routledge.
28. Marx, K 1979. *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
29. Marx, K 2001. *El yazmaları*, çev. Murat belge. İstanbul: Birikim
30. Marx, K 2003. *Kapital 1. cilt kapital üretimin eleştirel tahlili*. İstanbul: Eriş Yayınları. Çev: Alaattin Bilgi
31. Mosco, V 2009. *The political economy of communication*. 2. Baskı. Londra: Sage.
32. Nelson, J 1995. “Feminism and economics.” *Journal of Economic Perspectives* 9 (2): 131-148
33. Özdemir, H. ve Aydemir, D 2019. Ekolojik yaklaşımlı feminizm/ekofeminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihi süreci ve türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*. Sayı II (2) 261-278
34. Pastoureau, M 2012. *Siyah Bir Rengin Tarihi*. (M. Tufan, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
35. Ricardo, D 1997. *Ekonomi politikinin ve vergilendirmenin ilkeleri*, çev. T. Artan, İstanbul: Belge.
36. Smythe, DW 2006.”On the audience commodity and its work”, *Media and Cultural Studies: Keywords*. (eds)D. W. Stacks ve M. B.Salwen, (75-89) New York: Routledge.
37. Tong, R 2009. “Feminist thought: A more comprehensive introduction”. *Boulder, CO: Westview Press*
38. Üşür, İ 2003. “Ekonomi politik: Zarif mezar taşları”, *Praksis*, 10, 211- 238 <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/>
39. van Zoonen, L 2014. Medyaya feminist yaklaşımlar. *Medya Kültür Siyaset* içinde. (365-399).der. S. İrvan. Çev. D. B. Kejanlıoğlu. Ankara: Pharmakon.
40. Wicksell, K 1934. *Lectures on Political Economy*, Londra : Routhledge.

41. Williams, R 2003. *Televizyon, teknoloji ve kültürel Biçim*. Çev. Ahmet Ulvi Türkbağ. İstanbul: Dost
42. Williams, R 2003. *Culture and materialism*, Londra: Verso
43. Wood, EM 2003. *Kapitalizm Demokrasiye Karşı. Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Çev. Ş. Artan, İstanbul: İletişim

MARKALARIN DİJİTAL DNA'SI OLAN QR KOD UYGULAMALARINA YÖNELİK TÜKETİCİ İLGİLENİMİ

CONSUMER INVOLVEMENT FOR QR CODE APPLICATIONS, THE DIGITAL DNA OF BRANDS

Doç. Dr. Murat KOÇYİĞİT^{1*}, Dr. Öğr. Ü. Murat ÇAKIRKAYA^{2**}

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, Konya, Turkey, ORCID: ID/0000-0002-2250-415X

² Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Konya, Turkey, ORCID: ID/0000-0001-8191-6958

Özet

Teknolojik gelişmeler, markaların dijital ortamlarını fiziksel ortamlarının adeta bir parçası haline getirmiştir. Teknolojik değişimler ve dönüşümler, Fijital kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Fijital, fiziksel ve dijital kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Fijital pazarlama ise fiziksel ve dijital deneyimlerin harmanlanarak tüketiciye en doğru yoldan ve ölçümlenebilir şekilde ulaşmayı sağlayan yeni nesil bir pazarlama yöntemidir. Markalar, Fijital pazarlamadan faydalanarak tüketiciler ve ürünler arasında fiziksel ve dijital dünya köprüsünü kurmayı amaçlar. Dijital yerliler olarak da adlandırılan Z nesli, internet ortamı ile gerçek hayatın birlikteliğinden oluşan bir hayat sürmeleri nedeniyle Fijital uygulamalara çok hızlı bir şekilde adapte olmuşlardır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, markaların dijital DNA'sı olan QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ile satın alma kararı ilgilenimi arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Araştırmanın evrenini ve örneklemini Z nesli tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Z neslinin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için araştırma olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçekleri QR kod uygulamaları bağlamında kurgulanmıştır. Araştırma, online olarak gerçekleştirilmiş olup araştırmaya katılan 394 kişiye ait veriler üzerinden değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiş ve oluşturulan hipotezlerin doğruluğu sınanmıştır. Verilerin analizinde istatistiksel paket programı kullanılarak, betimleyici istatistikler, korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “Hedonik değer” ($r=,575$; $p=,000$), ve “Markaya yönelik algı” ($r=,643$; $p=,000$), değişkenleri ile “Satın alma kararı ilgilenimi” değişkeni arasında orta kuvvette ve anlamlı ($p<0,001$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “Hedonik değer” ve “Markaya yönelik algı” değişkenlerinin “Satın alma kararı” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu araştırmanın diğer bir sonucudur.

Anahtar kelimeler: Tüketici İlgilenimi, QR Kod, Fijital Pazarlama, Z Nesli

Abstract

Technological developments have made the digital media of brands almost a part of their physical environment. Technological changes and transformations have paved the way for the emergence of the concept of phygital. Phygital is a combination of physical and digital words. Phygital marketing is a new generation marketing method that blends physical and digital

experiences to reach the consumer in the most accurate and measurable way. Brands aim to establish a physical and digital world bridge between consumers and products by using phygital marketing. Generation Z, also known as digital natives, has adapted very quickly to phygital applications due to their life consisting of the coexistence of the internet environment and real life. In this direction, the purpose of the research is to determine the relationship between consumer involvement in QR code applications, which is the digital DNA of brands, and purchasing decision involvement. Generation Z consumers constitute the population and sample of the research. Since it was not possible to reach the entire generation Z within the scope of the research, the research was carried out using the purposeful sampling method, which is one of the non-probability sampling types. In the research, consumer involvement and purchasing decision involvement scales were built in the context of QR code applications. The research was conducted online, and the relationships between variables were tested over the data of 394 people participating in the study, and the accuracy of the hypotheses formed was tested. In the analysis of the data, descriptive statistics, correlation analysis and multiple linear regression analysis were performed using the statistical package program. As a result of the research, it was determined that there is a moderate and significant ($p < 0,001$) relationship between the variables of “hedonic value” ($r = ,575$; $p = ,000$) and “perception towards the brand” ($r = ,643$; $p = ,000$), and the “purchase decision involvement” variable, which are sub-dimensions of consumer involvement towards QR code applications. At the same time, it is another result of the research that the variables of “hedonic value” and “brand perception”, have a statistically significant effect on the purchasing decision.

Keywords: Consumer Involvement, QR Code, Phygital Marketing, Generation Z

GİRİŞ

21. yy. pazarlama yaklaşımında tüketici, pazarlama iletişiminin nesnesi olmaktan çıkmış ve öznesi haline gelmiştir. Bu nedenle markalar piyasaya ürün veya hizmet sunarken, sundukları portföyün yeni yaşam tarzlarına da uyacak şekilde değişmesi gerektiğini göz ardı etmemelidir. Çünkü ister çevrimiçi isterse çevrimdışı olsun pazarlama iletişimi, şirketlerin ve markaların sesidir ve markanın; tüketiciler, etkinlikler, deneyimler veya duygularla bağlantı kurmasını sağlar (Moravcikova & Kliestikova, 2017: 148). Gerek küreselleşmenin artması ve gerekse fiziki ve dijital dünya arasındaki etkileşimin her geçen gün daha da güçlenmesi, pazarlama faaliyetlerinde de çevrimiçi ve çevrimdışı yaklaşımların bir arada değerlendirilmesini adeta zorunlu kılmaktadır. Günümüzde profesyonel şirketler çevrimiçi ve çevrimdışı pazarlama faaliyetlerini birbirinin alternatifi olarak değil adeta tamamlayıcısı olarak kabul etmekte ve bu yöndeki çalışmalarına hız vermektedir. Bu gelişmelerin de etkisiyle her geçen gün daha da yaygınlaşması beklenen fiijital pazarlama iletişiminin günümüz tüketicilerine ulaşmak için kullanılabilir etkili bir enstrüman olduğu açıktır. Geleneksel pazarlama uygulamaları ile dijital dünyanın sunduğu yeni uygulamaların fiijital pazarlama yaklaşımıyla birleştirilebiliyor olması bu yeni pazarlama yaklaşımına eşsiz bir konum sunmaktadır.

Fiijital pazarlama iletişimi çalışmaları birçok farklı teknolojik alt yapı ile oluşturulabilmektedir. Dolayısıyla kullanılan teknolojik altyapı özelinde çok sayıda uygulamadan bahsetmek mümkünse de bu uygulamalar üç ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlar QR kod uygulamaları, sanal/artırılmış gerçeklik uygulamaları ve haritalama teknolojileridir. Araştırmanın konusunu teşkil eden QR kod uygulamaları sayesinde markalar, sürükleyici ve ilgi çekici pazarlama kampanyaları aracılığıyla müşterilerine ulaşabilir. Bu deneyimler, müşterilerin evlerinden çıkmak zorunda kalmadan bir markanın teklifinin 3 boyutlu görüntülerini keşfetmelerine yardımcı olduğundan, çevrimiçi alışveriş çağında özellikle önemlidir (Farshid vd., 2018: 660). Fiijital pazarlamanın bir ayağını dijital uygulamaların oluşturması nedeniyle, günümüz dijital iletişim araçlarının önemli bir kullanıcısı olan Z nesli,

fijital pazarlama iletişimde kritik bir öneme sahiptir. Çünkü Z nesli, kullanımı her geçen gün daha da yaygınlaşan dijital uygulamaların aktif kullanıcıları arasındadır. Diğer bir ifadeyle Z nesli, herhangi bir şeye herhangi bir zamanda, herhangi bir kanaldan ve çeşitli kaynaklar kullanarak erişilebildiği bir fijital kültürde yetişmiştir. Yaşanan bu değişimden markalar da faydalanabilirler ve fijital uygulamalar sayesinde Z nesli üyeleriyle daha güçlü bağlar kurabilir. Z neslinin fijital uygulamalara verdiği tepki son derece önemlidir. Çünkü bu nesil geleceğin pazarlama dünyasında aktif rol oynayacak ve bu alandaki ağırlığı her geçen gün artacaktır. Bu nedenle fijital pazarlama faaliyetlerinden istenilen sonuçların alınabilmesinde Z neslinin bu alandaki uygulamalara verdiği tepkinin ölçülmesi ve bir tüketici olarak Z nesli üyelerinin davranışlarının analizi önem arz etmektedir. Bir diğer önemli konu da fijital pazarlama iletişiminin Z neslinin ilgilenim seviyesi üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve bu etkinin artırılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesidir.

Tüketici ilgilenimi bir yandan tüketicinin bir şeye (ürün, marka, reklam mesajı vb.) verdiği kişisel önemi ve onunla kendi yaşantısı arasında kurduğu bağı ifade etmesi nedeniyle kişisel bir özellik iken diğer yandan tüketicinin uyarılar karşısında güdülenmesiyle ilgili bir durum olması nedeniyle aynı zamanda ruhsal bir durum değişkenidir. Ayrıca, ilgilenim, tüketicinin bilgi işleme derinliğini de etkilemektedir. Çünkü harcanacak bilişsel çabanın yoğunluğu ve mesajın ayrıntılandırılma derecesi tüketicinin ilgilenim seviyesine bağlıdır (Ulus, 2016: 583). Bu nedenle dijital dönüşüm çağında yaşanan gelişmelerden etkilenen önemli alanlardan birinin de tüketici ilgilenimi olduğu söylenebilir. Hem kişisel bir özellik hem de ruhsal bir durum değişkeni olan tüketici ilgilenimi, toplumdaki dönüşüm ve değişim noktasında en fazla hassasiyet gösterilmesi gereken alanlar arasındadır. Bu bağlamda çalışmada QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ve “markaya yönelik algı” değişkenleri ile “satın alma kararı ilgilenimi” değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ve QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarının “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE FİJİTAL PAZARLAMA

İnsanoğlunun bilek gücünden akıl gücüne doğru evrimleşen endüstrileşme serüveninin; insan gücünün yerini makinaların almasıyla Endüstri 1.0, toplu ve seri üretime geçilmesiyle Endüstri 2.0, üretimde otomasyona geçilmesiyle Endüstri 3.0 ve dijitalleşmenin merkeze konulduğu akıllı fabrikalar dönemiyle de Endüstri 4.0 dönüşümlerini yaşadığı bilinmektedir. Dünyanın en büyük bilişim fuarlarından CEBIT 2017’de Japonya, Endüstri 5.0’ı kamuoyuna sunmuştur. İnsani dokunuşu, akıl ve ruh birlikteliğini göz ardı eden dijitalleşme odaklı Endüstri 4.0 yerini, farklı teknolojiler ile insanın bir arada olabilmesine imkan tanıyan Endüstri 5.0’ a bırakmıştır (Odabaşı, 2019). Diğer yandan pazarlama alanında da yıllar itibarıyla benzer bir dönüşüm yaşanmıştır. Her iki serüvenin geldiği noktada da dijital dünya ile insanın ve yaşadığımız fiziki dünyanın etkileşimi söz konusudur. İşte tam da bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde fijital pazarlama doğmuştur.

Fijital kavramı genellikle çok kanallı müşteri deneyimi olarak adlandırılır; çevrimiçi, telefonla veya mağazadan yapılan satın alımları sorunsuz bir müşteri deneyimine çevirmeyi hedefleyen, ürün veya hizmet satmaya yönelik çok kanallı bir yaklaşımdır (Moravcikova & Kliestikova, 2017: 149). Fijital pazarlama kapsamında yer alan uygulamalar, satış mağazalarından açık hava reklam çalışmalarına, ya da matbu dergilerden fuarlara kadar çok çeşitli mecralarda gerçekleştirilebilmektedir. Diğer yandan bu uygulamalar tüketicilerin dikkatlerini çekmenin yanı sıra çok sayıda sosyal ve psikolojik faydalar sağlamaktadır. Örneğin fijital bir mağaza, normal bir perakende mağazasından daha az satış elemanı gerektirmektedir. Her şeyden önce,

envanter yoktur, bu nedenle stok yönetimi için daha az insana ihtiyaç vardır. İadeler otomatik olarak yapılır. Bu, gereken tek işgücünün müşteriye tavsiye vermeye odaklandığı anlamına gelmektedir (Mustajbasic, 2018).

Fijital pazarlama iletişim çalışmaları birçok farklı teknolojik alt yapı ile oluşturulabilmektedir. Tüm bu çalışmalar üç ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlar QR kod uygulamaları, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve haritalama teknolojileridir. Çalışmanın kapsamını QR kod uygulamalarının oluşturması nedeniyle aşağıda QR kod uygulamalarına değinilmiş ve bu uygulamaların tüketici ilgilenimi ile etkileşimi, literatürde bu alanda yapılan çalışmalar da gözetilerek açıklanmıştır.

QR KOD UYGULAMALARI

QR kod, Japon şirketi Denso-Wave tarafından 1994 yılında piyasaya sürülen özel olarak düzenlenmiş küçük siyah beyaz karelerden oluşan iki boyutlu bir barkoddur. QR kod başlangıçta araç parçaları üretiminde envanteri izlemek için kullanılmış olup, günümüzde çok farklı endüstrilerde kullanılmaktadır. Kodun içeriğinin yüksek hızda çözülmesine izin vermesi amaçladığından QR, "Hızlı Yanıt (Quick Response Code)" olarak adlandırılmaktadır (Rouillard, 2008: 51). Genel olarak, bu kodlar, mobil cihazlarda yerleşik kamera sayesinde kolaylıkla makine tarafından okunabilmektedir. Kullanıcılar, kodu okutarak veya fotoğraf çekerek çeşitli hizmetlere kolayca erişebilmektedir (Okazaki vd., 2011: 405). Bu nedenle dijital pazarlama türleri arasında yer alan mobil reklamcılık da tüketiciler için potansiyel olarak önemli bir ikna edici bilgi kaynağıdır. Yapılan bir çalışmanın sonucu, sürdürülebilir ürünlerle ilgili güvenilir, bağlama özgü bilgilere yönelik tüketici ihtiyaçlarının, QR kod potansiyelinden faydalanan mobil reklam kampanyalarıyla karşılanabileceğini göstermiştir (Atkinson, 2013: 391). Kullanıcıların ilgili içeriğe erişmek için bir akıllı telefonla QR kodun fotoğrafını çekmesi gerektiğinden, QR kodun önemli bir yararı, müşterilerin mevcut pazarlama materyallerine erişecekleri zamanı kendilerinin seçebiliyor olmasıdır (Ramkumar, 2008: 15). QR kodları içerisine telefon numaraları, web linkleri, e-mail adresleri veya kartvizit bilgileri yerleştirilebilmekte, tüketiciye bir marka ile ilgili ek bilgiler iletilebilmekte, tüketiciyi bir promosyona dâhil edilerek hediyeler/indirimler verilebilmektedir. Ayrıca QR kod uygulamaları sayesinde içerik indirilebilmekte, mobil iletişim için izin alınabilmekte, basılı reklamlar; bir web sitesine, SMS/MMS gönderimine, tanıtım filmine/videoya yönlendirilerek interaktif hale getirilebilmektedir. Tüketiciler QR kodu kullanarak çevrimiçi satış sitelerine giriş yapabilmekte, mobil ödeme ile alışveriş yapabilmektedir (Bozkurt & Ergen, 2011: 113-114). Literatür incelendiğinde QR kod kullanım farkındalığı, QR kod kullananların genel profili ve QR kod kullanımının tüketiciler üzerindeki olumlu etkilerine yönelik çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Örneğin, Sago (2011), ABD'deki üniversite öğrencileri arasında QR kodların kullanım düzeyini ve etkililiğini belirlemeye yönelik çalışmada; QR kodlarının benimsenme düzeyinin düşük olduğu, diğer yandan erkeklerin kadınlara kıyasla QR kod uygulamalarına daha fazla ilgi duydukları sonuçlarına ulaşmıştır. Özkaya vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sürekli kullanıcıların QR kod uygulamalarını deneysel kullanıcılardan daha fazla kullandıkları ve elektronik cihaz sahipliği ile QR kod kullanımı arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. ABD'de gerçekleştirilen ve tüketicinin şarap satın alma kararında QR kod kullanımının rolünün araştırıldığı çalışmada ise; kendilerini şarap uzmanı olarak gören, şarap hakkında konuşmaktan zevk alan ve üretilen şarapla ilgilenen tüketicilerin, şarap satın alma kararlarında QR kod kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, QR kod uygulamalarının benimsenmesinin hem kullanım kolaylığına hem de teknolojinin algılanan faydasına bağlı olduğuna vurgu yapılmıştır (Higgins vd., 2014: 26). Jung vd. (2012) tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada, tüketicilerin QR kod reklamını kullanma niyetlerinin büyük ölçüde bilgi değerinden, sonrasında ise eğlence ve

algılanan kullanım kolaylığından etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, daha önce QR kod reklamcılığı deneyimi olan tüketicilerin gelecekte QR kod reklamcılığını kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu çalışmanın diğer sonuçları arasındadır. Albăstroiu & Felea, (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda; katılımcıların QR kod uygulamalarını nasıl kullanacaklarını bildikleri, ürünler hakkındaki bilgilere erişmek ve çevrimiçi satın alımlar için QR kod uygulamalarını kullandıkları ve QR kod uygulamalarının alışveriş deneyimlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. ABD’de üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada QR kod uygulamalarını kullanan öğrencilerin %54’ünün QR kod uygulamalarını bilgi amaçlı, %23’ünün ise satın alma amaçlı kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Probst & Brokaw, 2012). Li & Messer (2019) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, bir ürün için tüketici tercihlerinin, sağlanan ve erişilen bilgi miktarından etkilendiğini ve QR kod kullanılarak oluşturulacak ek bilgilerin tüketicilerin bir ürün hakkındaki yanılgılarını azaltabileceğini göstermiştir.

QR kod uygulamaları, basılı medya ile çevrimiçi dünya arasındaki entegrasyonun daha hızlı işlenmesini sağladığından dijital pazarlamanın önemli bir enstrümanı olarak da işlev görmektedir. Bu nedenle QR kod uygulamaları, geleneksel pazarlama iletişimi yöntemleri arasında yer alan basılı reklamlar, kuponlar, tabelalar, satış promosyonu, vb. uygulamalar ile dijital pazarlama araçları arasında önemli bir köprüdür (Sago, 2011: 7).

QR kod uygulamaları, farklı promosyon türleriyle birlikte kullanılabilirliğinden kullanıcılar daha zengin ve etkileşimli pazarlama içeriği sunabilmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre, mobil kullanıcıların %88,4’ü mobil cihazlarında QR kod okuyucusuna sahiptir ve %83,6’sı QR kod uygulamalarını bizzat kullanmıştır. Dolayısıyla QR kod uygulamaları; dergiler, gazeteler, posterler, vb. farklı medya araçlarıyla birlikte kullanılabilirliğinden reklam verilen medya ile tanıtım siteleri arasındaki boşluğu doldurmada önemli bir rol oynamaktadır (Okazaki vd., 2011: 406). QR kod uygulamaları sayesinde; ayrıntılı ürün bilgilerine, kuponlar ve özel tekliflere, ürün kullanımı ve faydaları hakkında sevgilere, müşteri geri bildirim formlarına, broşürler ve benzer pazarlama materyallerine ve sosyal medya bağlantılarına ulaşabilmek mümkün olabilmektedir (Sago, 2011: 8). Bunun haricinde ek içerikler, bilgi talepleri, URL yönlendirmeleri, videolar, oyunlar ve müzik indirmeleri de QR kod uygulamalarının sunduğu imkanlar arasındadır (Sharma & Wildman, 2009: 4). Bu nedenle, QR kod uygulamaları, reklamverenlerin ayrıntılı ürün bilgisi sağlamaktan satın alma siparişleri vermeye kadar, istenen pazarlama eylemleri için kullanabilecekleri ilgi çekici bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde QR kod uygulamalarının tüketiciler üzerindeki olumlu etkilerine ve satın alma davranışları üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Trivedi vd. (2019: 145) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ise QR kod uygulamalarının, duygusal çekiciliğin yanında, düşük katılımlı bir ürün kategorisinde satın alma niyetini yönlendirdiği ve yüksek katılımlı ürünlere yönelik reklamların, QR kod uygulamaları ile sunulan ilgi çekici bilgilerle birleştirilmesi durumunda fayda sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Hossain vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada QR kod uygulamalarının algılanan akışı etkilediğini, bunların birleşik etkisinin de çevrimiçi alışveriş yapanların memnuniyet düzeylerini artırdığı ve son olarak satın alma niyetini etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Shin vd. (2012: 1417) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları kullanıcı niyet ve davranışlarının QR kod uygulamalarından etkilendiğini göstermiştir. Japonya’da gerçekleştirilen üç araştırmadan elde edilen bulgular da göstermektedir ki; QR kod uygulamaları büyük ölçüde bağlılık programlarını teşvik etmek için basılı medyada kullanılmaktadır. Şirketleri QR kodu kullanmaya iten başlıca etkenler ise kolaylık, tasarruf ve kalite unsurlarıdır (Okazaki vd., 2012: 102).

TÜKETİCİ İLGİLENİMİ

Literatürde sıklıkla kullanılan kavramlardan biri olmasına karşın, ilgilenimin tanımına ilişkin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Johnson & Eagly (1989: 290) ilgilenimi; harekete geçirilmiş bir tutum ve benlik kavramı arasındaki bir ilişkinin neden olduğu motivasyonel bir durum olarak tanımlamaktadır. İlgilenim kavramı ilk zamanlar ikna etme iletişimi (persuasive communication) bağlamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Sherif vd. (1965: 218) Sosyal Yargı Teorisi'ni (Social Judgment Theory; bireylerin gelen mesajları nasıl değerlendirip, tutumlarını buna göre nasıl değiştirdiğini ele alan teori) ortaya koymuşlar ve ilgilenimin iknayı nasıl etkilediğine ilişkin olan düşünce akımına öncülük etmişlerdir.

İlgilenim kavramını pazarlama literatürüne ilk sokan kişi olan Krugman'a (1965: 355) göre ilgilenim; dikkat, ilgi veya heyecandan ziyade izleyicinin kendi yaşamı ile uyaran arasında bir dakika içerisinde bilinçli olarak kurduğu köprü, bağlantı veya kişisel referans sayısıdır. Günümüzde pazarlamacılar, müşterilerle etkileşim kurmak ve katılımı artırmak için sanal dünyayı sıklıkla kullanmaya başlamışlardır. Geleneksel çevrimiçi reklamcılıkta sadece 12 saniye olan marka reklamıyla ortalama etkileşim süresinin sanal dünyada 10 dakikaya kadar çıkması bu alandaki çalışmaların önemini ortaya koymaktadır (Vel vd., 2015: 426).

İlgilenimle ilgili literatürün büyük bir bölümü ilgilenimi son derece bilişsel bir yapı olarak kavramsallaştırmaktadır. Ancak, ilgilenimin fazla bilişsel olarak ele alındığını "duygusal" ve "bağlılık" boyutlarının göz ardı edildiğini savunan görüşler de giderek güçlenmeye başlamıştır (Kandemir vd., 2013:25). Ulusu'ya göre (2016: 583) tüketici ilgilenimi bir yandan tüketicinin bir şeye (ürün, marka, reklam mesajı gibi) verdiği kişisel önemi ve onunla kendi yaşantısı arasında kurduğu bağı ifade etmesi nedeniyle kişisel bir özellik iken diğer yandan tüketicinin uyaranlar karşısında güdülenmesiyle ilgili bir durum olması nedeniyle aynı zamanda ruhsal bir durum değişkenidir.

Yukarıda da açıklandığı üzere tüketici ilgileniminin hem bilişsel ve duygusal hem de bağlılık boyutları bulunmaktadır. Bu durum, tüketicilerin ürün bazındaki ilgilenim seviyelerini de etkilemektedir. Örneğin, ilgilenim seviyesinin ürün bazında değerlendirilmesi durumunda teknolojik ürünlerde ilgilenim seviyesinin diğer ürün gruplarına göre daha fazla olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Coşkun (2018: 250) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada tüketicilerin ilgilenim düzeylerini ölçmek için katılımcılara farklı ürün gruplarında satın alma kararları ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu sorularla katılımcıların ürün gruplarına ait ilgilenim düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda ilgilenim seviyesi en yüksek olan ürünlerin sırasıyla; cep telefonu, gayrimenkul ve bilgisayar iken ilgilenim seviyesi en düşük ürün gruplarının ise sırasıyla; kola, makarna ve AVM tercihi olduğu görülmüştür.

Fijital pazarlama uygulamalarında hedef gruplar içerisinde yer alan ve gelecekte pazar içerisindeki ağırlığı her geçen gün artacak olan Z nesline ait tüketici ilgilenimine ayrıca değinmekte fayda vardır. Z nesli üyeleri ihtiyaçlarını karşılamada günümüz şirketlerinden çeşitli beklentiler içerisindedirler: Bunlardan ilki satın alacakları markanın her mecrada yer almasını istemektedirler. Yıllar geçtikçe artan marka sayısı ve teknoloji imkânları, müşterileri daha da güçlendirmiş, bu da onları her geçen gün daha da talepkâr hale getirmiştir. Günümüz müşterileri bir perakende markasıyla ne zaman, nerede ve nasıl etkileşime gireceklerini kendileri belirlemektedir. Dolayısıyla alışveriş yolculuğunu belirleyen perakendeci değil tüketicidir (Van Tichelen, 2019: 11). Z nesli üyelerinin günümüz markalarından bir diğer beklentisi, markaların duyguları tetikleyen benzersiz deneyimler yaşatmasıdır. Z nesli üyeleri, arkadaşları ve akrabaları ile paylaşabilecekleri heyecan verici ve benzersiz deneyimler sunan şirketler aramaktadırlar. Yapılan bir araştırmada, bu neslin üyelerinin %86'sının harika bir müşteri deneyimi için daha fazla ödemeye istekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kulbyte, 2021). Dreyer (2018: 8) daha da ileri giderek, Z nesli için bir şey satın alma deneyiminin, ürünün

kendisi kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Z nesli üyelerinin şirketlerden bir diğer beklentileri ise kişiselleştirilmiş hizmetlerdir.

Segment (2017: 3) tarafından yayınlanan bir kişiselleştirme raporuna göre, günümüzün müşterileri özel bir hizmet / öneri almak için daha fazla harcamaya bile hazırdır ve tüketicilerin %44'ü, belirli bir şirketle kişiselleştirilmiş bir alışveriş deneyiminden sonra muhtemelen tekrar alıcı olacaklarını söylemişlerdir. Müşteriler kişiselleştirilmiş hizmeti severler çünkü bu onların benzersiz olduklarını, marka için önemli olduklarını düşünmelerini sağlar. Yapılan başka bir çalışmada tüketici ilgileniminin satın alma niyetini doğrudan etkilediği, markaya güvenin ise ilgilenim düzeyi ve satın alma niyeti ilişkisinde düzenleyici role sahip olduğu ve düzenleyici etkinin gücü arttıkça satın alma niyetinin de artış gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bir diğer çalışma da göstermiştir ki; düşük ilgilenim düzeyine sahip bireylerde satın alma niyeti düşük, yüksek ilgilenim düzeyine sahip bireylerde ise yüksektir. Ayrıca yüksek ilgilenim düzeyine sahip bireylerde fiyata karşı hassasiyet oldukça düşüktür (Çetinkaya, 2020: 98).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı; dijital pazarlama iletişimi bağlamında markaların QR kod kullanımı yönelik tüketici ilgilenimi ile satın alma kararı ilgilenimi arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin etki düzeyini tespit etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini, Z nesli tüketicileri oluşturmaktadır. Ancak, araştırma kapsamında Z nesli tüketicilerin tamamına ulaşmak zaman kısıtı, maliyet ve örnekleme ulaşım zorluğundan dolayı, araştırma olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen tarihler (12–26 Şubat 2021) arasında online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 398 kişiye anket uygulanmış olup, 4 anket formunun eksik ve hatalı veriler içermesi nedeniyle analizler 394 anket formu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada birincil verilerin elde edilmesi amacıyla en yaygın/nicel veri toplama yöntemlerinden biri olan anket (survey) tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Higie & Feick, (1988)'nin çalışmasından derlenerek kurgulanmış olan “Sürekli İlgilenim” ölçeği ile Mittal, (1989) ve Kandemir vd., (2013)'nin çalışmalarından derlenerek uyarlanmış olan “Satın Alma Kararı İlgilenimi” ölçeği kullanılmıştır. Anketin ikinci bölümü ise katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Araştırma anket formu, Türkçe olarak hazırlanmıştır. Anket çalışmasında 2 bölümden oluşan toplam 19 soru bulunmaktadır. Başlangıçtaki 14 gözlenen değişken araştırma modeli kapsamında kurgulanan Likert ölçeğine göre hazırlanmış ifadelerden oluşmaktadır. Gözlenen değişkenler oluşturulurken detaylı literatür çalışması yapılmış ve soru formunda bulunan tutum ifadeleri ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yayınlanmış çalışmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada ölçek ifadeleri QR kod uygulamaları üzerinden kurgulanmıştır.

Dijital yerliler olarak da ifade edilen Z nesli tüketicilerin, markaların QR kod kullanımı ile ilgili algılarının ve düşüncelerinin (tüketici ilgilenimi) satın alma kararı ilgilenimi üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla oluşturulan ölçeklerde yer alan ifadelerin tamamı 5'li Likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir. Araştırmanın analizlerinin gerçekleştirilmesinde istatistiksel paket programı kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın verileri, zaman kısıtı, maliyet ve örnekleme ulaşım zorluğundan dolayı amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak Z nesli tüketicileri ve QR kod kullanımı tecrübesine sahip

tüketicilerden elde edilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının genellenebilirliği ve dışsal geçerliliği sınırlıdır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise, araştırmada sadece dijital pazarlama unsurları arasında yer alan QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi bileşenlerinin alt boyutları ile satın alma kararı ilgilenimi korelasyonunun ele alınması ve diğer dijital pazarlama unsurlarının araştırma kapsamına dâhil edilmemiş olmasıdır. Araştırmanın, dijital pazarlamanın öğelerinden birisi olan QR kod uygulamaları üzerinden yürütülmüş olması ve ölçek ifadelerinin QR uygulamalarına yönelik olarak kurgulanmış olması da bu araştırmanın bir başka sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçları, araştırma verilerinin toplanmış olduğu tarihler olan 12–26 Şubat 2018 ile sınırlıdır.

Test İstatistiklerinin Belirlenmesi ve Verilerin Düzenlenmesi

Araştırma kapsamı sonucunda toplanan veriler istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri girişinin tamamlanmasından sonra veri analizinde kullanılacak istatistiksel testler belirlenmiştir. Bir veri grubuna yapılacak istatistiksel testler belirlenirken öncelikli olarak verilerin normal dağılıp dağılmadığı analiz edilmelidir. Eğer veriler normal dağılıyorsa parametrik testler, normal dağılmıyorsa parametrik olmayan testler kullanılarak analiz yapılmalıdır. Araştırma verilerine yapılan basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) testi sonucunda verilerin -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2007). Bu bağlamda araştırma sonucunda elde edilen verileri değerlendirmek için tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi, korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma verileri belirlenen sistematik çerçevesinde analiz edilerek elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Bu bölümde soru formunun son bölümünde yer alan katılımcı profilini belirleyen cinsiyet, yaş ortalaması, meslek, eğitim durumu ve ailenin aylık gelir durumu gibi sosyo-demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde	Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	203	51,5	Eğitim Durumu	Lise	34	8,6
	Kadın	191	48,5		Önlisans	56	14,2
	Toplam	394	100		Lisans	304	77,2
			Toplam		394	100	
Yaş Ort.		20,13					
Meslek	Memur	13	3,3	Ailenizin Aylık Gelir Durumu	3000 TL'den Az	8	2,0
	Özel Sektör Çalışanı	3	,8		3001 – 4500	26	6,6
	Öğrenci	378	95,9		4501 – 6000	70	17,8
					6001 – 7500	166	42,1
	Toplam	394	100		7501 ve Üzeri	124	31,5
			Toplam	394	100		

Tablo 1. incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin %51,5'inin erkek, %48,5'inin ise kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması incelendiğinde 20,13 olduğu belirlenmiştir. Öte yandan katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, katılımcıların

%8,6'sının lise, %14,2'sinin önlisans, %77,3'ünün lisans öğrencisi olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan bireylerin mesleklerine baktığımızda, katılımcıların %3,3'ünün memur, %0,8'inin serbest meslek, %95,9'unun öğrenci olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların ailelerinin aylık gelir durumları incelendiğinde, katılımcıların %2,0'sinin 3000 TL ve daha az, %6,6'sının 3001–4500 TL arası, %17,8'sinin 4501–6000 TL arası, %42,1'inin 6001–7500 TL arası ve %31,5'inin ise 7501 TL ve üzeri gelir seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcı profili incelendiğinde; kadın ve erkek katılımcı sayısının birbirine yakın düzeylerde olması, genel eğitim seviyesinin yüksekliği ve katılımcıların çok büyük bir bölümünün halen öğrenci olması; katılımcı profili açısından hayatın gerçekleriyle uyumlu bir dağılıma işaret ettiği söylenebilir. 1997 yılı ve sonrasında doğanlar için kullanılan Z neslinin en büyük temsilcisi halen 24 yaşındadır, birçoğu halen öğrencidir ve eğitim düzeyleri yüksektir.

QR Kod Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi ve Satın Alma Kararı İlgilenimi Ölçeği Faktör Analizi

Markaların QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçeğinin kaç alt boyutta algılandığını bulabilmek için faktör analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı KMO ve Barlett testleri ile test edilmiştir.

Tablo 2. QR Kod Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi ve Satın Alma Kararı İlgilenimi Ölçeği Faktör Yapısı

Faktör	Değişkenler	Faktör Yükleri			Cronbach Alpha	$\bar{x}$	α	
		1	2	3				
QR Kod Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi	Hedonik Değer	S1Markaların QR kod uygulamalarını eğlenceli buluyorum.	,809			4,00	1,05	
		S3Markaların QR kod uygulamalarını ilginç buluyorum.	,771			3,92	,97	
		S2Markaların QR kod uygulamalarını ilgi çekici buluyorum.	,759			,861	3,73	,96
		S4Markaların QR kod uygulamalarını heyecan verici buluyorum.	,691			3,61	1,02	
		S5Markaların QR kod uygulamalarını büyüleyici buluyorum.	,675			3,70	1,03	
	Markaya Yönelik Algı	S9Markaların QR kod uygulamaları markanın imajını yansıtır.		,791		3,94	,96	
		S8Markaların QR kod uygulamaları tüketicilere marka hakkında bir şeyler söyler.		,724		3,72	1,00	
		S10Markaların QR kod uygulamaları marka hakkında bilgi sahibi olmamı sağlar.		,717		,852	3,85	1,01
		S7Markaların QR kod uygulamaları onların kurumsal imajının bir parçasıdır.		,671		3,72	,96	
		S6Markaların QR kod uygulamaları bana marka hakkında bir şeyler söyler.		,645		3,70	1,00	
		Satın Alma Kararı İlgilenimi	S13Bir markanın ürünü/hizmeti ile ilgili doğru seçim yapmamda QR kod uygulamaları etkilidir.			,819	3,25	1,09
S14QR kod uygulamaları bir markanın ürünü/hizmetini satın alırken yaptığım seçim hakkında endişemi azaltmaktadır.				,813	,889	3,30	1,03	
S12QR kod uygulamaları markanın ürünü/hizmetini diğer markalardan farklılaştırmaktadır.				,767	3,44	1,09		
S11Bir markanın ürünü/hizmetini satın alırken QR kod uygulamalarını dikkate alırım.				,743	3,50	1,11		
Özdeğer	6,94		1,35	1,12				
Açıklanan Varyans	23,50	22,02	21,79					
Toplam Açıklanan Varyans		67,31						

KMO	,910
Barlett	3188,809 (sd.91; p=,000)
Cronbach Alpha	,921

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçeği faktör analizi sonucunda, birden fazla faktör altında birbirine yakın faktör ağırlığına sahip herhangi bir değişkene rastlanmadığı için ölçekten herhangi bir soru çıkarılmamıştır. Her bir değişkenin faktör analizine uygunluğu Örneklem Yeterliliğinin Ölçümü (MSA) yöntemi kullanılarak değişkenlerin anti-image korelasyon matrisi gözden geçirilmiştir. Anti-image korelasyon matrisindeki MSA değerleri incelendiğinde tüm değişkenlerin 0,50 değerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen üç faktör, toplam varyansın %67,31'ini açıklamaktadır. QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçeği için gerçekleştirilmiş olan Cronbach's Alpha analizi sonuçları incelendiğinde tüm ölçeklerin içsel tutarlılık düzeylerinin, 0,60 kritik sınırının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin ayırt edici geçerliliği faktör analizi ile sınanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri faktör analizine tabi tutulmuştur (KMO=0,910; p<0,001) ve ölçek ifadelerinin tutarlı bir birliktelik sergilediği üç alt faktör elde edilmiştir.

Diğer yandan, tanımlayıcı istatistik sonuçları incelendiğinde, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından *Hedonik Değer'in* gözlenen değişkenlerinden “markaların QR kod uygulamalarını eğlenceli buluyorum ($\bar{x}=4,00$)” ifadesinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. *Markaya yönelik algı* alt boyutunda ise “markaların QR kod uygulamaları markanın imajını yansıtır ($\bar{x}=3,94$)” ifadesinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Satın alma kararı ilgilenimi faktöründe ise katılımcıların en yüksek düzeyde “bir markanın ürününü/hizmetini satın alırken QR kod uygulamalarını dikkate alırım ($\bar{x}=3,50$)” ifadesine katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Korelasyon ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizleri

Araştırma kapsamında QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları ile satın alma kararı ilgilenimi değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma modeli doğrultusunda kurulan hipotezleri test etmek için korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları ile satın alma kararı ilgilenimi ilişkisini ve etki düzeyini belirlemeye yönelik olarak oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

- **H₀** QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklamada istatistiksel olarak anlamsızdır.
- **H₁** QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklamada istatistiksel olarak anlamlıdır.
  - H_{1a} QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından *hedonik değer*, satın alma kararı ilgilenimini doğrudan ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.
  - H_{1b} QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından *markaya yönelik algı*, satın alma kararı ilgilenimini doğrudan ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Tablo 3. QR Kod Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi Alt Boyutları ile Satın Alma Kararı İlgilenimi İlişkisi Korelasyon Analizi

QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi		Satın Alma Kararı İlgilenimi
Hedonik Değer	Markaya Yönelik Algı	

QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi	Hedonik Değer	r	1		
		p			
	Markaya Yönelik Algı	r	,614**	1	
		p	,000		
	Satın Alma Kararı İlgilenimi	r	,575**	,643**	1
		p	,000	,000	

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. (2-tailed).

Tablo 3. incelendiğinde satın alma kararı ilgilenimi bağımlı değişkeni ile QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları bağımsız değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bağlamda, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ölçeği alt boyutlarından; “Hedonik değer (r=,575; p=,000), Markaya yönelik algı (r=,643; p=,000), değişkenleri ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı (p<0,001) bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. QR Kod Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi Alt Boyutları ile Satın Alma Kararı İlgilenimi İlişkisi Regresyon Katsayıları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Standardize Katsayılar	t-istatistiği	p değeri	Standart Hata
		Beta			
Satın Alma Kararı İlgilenimi	Hedonik Değer	,289	6,174	,000	,054
	Markaya Yönelik Algı	,466	9,958	,000	,056
R ²			,466		
Düzeltilmiş R ²			,463		
F istatistiği			170,564 (p= ,000)		

Tablo 4. incelendiğinde QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından, hedonik değer ve markaya yönelik algı değişkenlerinin, satın alma kararı ilgilenimi değişkenini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde (p<0,05) etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Tablo 4.’de görüldüğü gibi F istatistiği 170,564 ve p değeri ,000 olduğundan oluşturulan regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile “satın alma kararı ilgilenimi” değişkenini “QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi” ölçeğinin 2 alt boyutundan en az biri ile tahmin etmek istatistiksel olarak mümkündür. Tabloya göre “hedonik değer ve markaya yönelik algı” değişkenleri için p değerleri 0,05’den küçük olduğundan QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt değişkenleri, satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklamakta da istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca VIF değerlerinin 10 değerinden küçük olması değişkenler arasında çoklu bağıntı olmadığını göstermektedir. Tablodaki R ve R² değerleri modelin açıklayıcılık gücünü göstermektedir. Yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerin satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklama oranı %46,6 olarak bulunmuştur. Ayrıca katsayılar tablosu incelendiğinde bu açıklayıcılığa en büyük katkıyı/etkiyi “markaya yönelik algı” değişkeninin sağladığı görülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

QR kod uygulamaları dijital pazarlamada kullanılan önemli bir araçtır. QR kod uygulamaları üzerinden verilecek pek çok bilgi söz konusudur ve bu bilgiler tüketicilerin satın alma davranışı geliştirdiği bu süreçte önemli katkılar sağlayabilmektedir (Beşer, 2019: 9). Bu bağlamda literatürden yola çıkarak QR kod kullanım farkındalığının oldukça yüksek düzeyde olması, özellikle Z nesli üyelerinin QR kod uygulamalarına yönelik ilgisinin diğer nesillere göre çok daha yüksek olması, gelecekte QR kod kullanımının daha da yaygınlaşacağına dair beklentiyi güçlendirmektedir. Pazarlamacılar, QR kod uygulamalarının en önemli mecra olan mobil

cihazlar sayesinde, gerçekleştirdikleri aktivitelere tüketicileri kolayca dahil edebilmekte, bilgilendirici ve eğlendirici içeriklerle tüketicileri bu uygulamaların bir parçası haline getirebilmektedirler. Bu nedenle, gerçek dünya ile dijital dünyanın birlikteliğinden oluşan fijital pazarlama iletişiminde bir köprü olarak işlev gören QR kod uygulamalarının bundan sonraki süreçte daha da önem kazanacağını beklemek yanlış olmayacaktır. Bu araştırmanın sonuçları da bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Diğer yandan tüketici ilgileniminin hem kişisel bir özellik hem de ruhsal bir durum değişkeni olması, fijital pazarlama iletişiminin önemli bir parçası olan QR kod uygulamaları açısından son derece önemlidir. Örneğin; ilgilenimin kişisel olma özelliği göz önüne alındığında, bir tüketicinin önemsemediği ve ilgilenmediği bir QR kod uygulamasını zorlamanın hiçbir olumlu sonuç doğurmayacağı ve potansiyel tüketicilerin ilgisini çekemeyeceği açıktır. Diğer yandan tüketicinin uyarılar karşısında güdülenmesiyle ortaya çıkan ruhsal durum değişimi, doğru QR kod uygulamalarının sahaya sürülememesi durumunda sağlanamayacak, bu da tüketicinin bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini olumsuz yönde etkileyeceğinden beklenen davranışsal sonuçları doğurmayacaktır. Dolayısıyla satın alma davranışına dönüşmeyecektir. Son olarak tüketicilerin, uygulamaya konulan fijital pazarlama çalışmalarına ait ilgilenim seviyelerinin yetersiz olması, harcayacakları bilişsel çabanın yoğunluğunu da azaltacaktır. Örneğin piyasaya sürülen yeni bir ürün için kurgulanmış olan QR kod uygulamasının ilgilenim seviyesinin yetersiz kalması, tüketicilerce harcanacak bilişsel çabanın azalmasına sebebiyet verecek, bu da satın alma davranışına dönüşmemesine neden olacaktır.

Araştırma sonucunda, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ve “markaya yönelik algı” değişkenleri ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda, QR kod uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ve “markaya yönelik algı” değişkenlerinin “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu araştırmanın diğer bir sonucudur. Bu doğrultuda markaların, QR kod uygulamalarını tüketici deneyimine sunması Z neslinin haz odaklı beklentilerini karşılayabilmekte, markaya yönelik algılarını şekillendirebilmektedir. Bununla birlikte satın alma kararı ilgilenimleri üzerinde de önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Benzersiz bir alışveriş deneyimi sunan QR kod uygulamaları teknolojik deneyimlerden haz alan Z neslinin oldukça ilgisini çektiği ifade edilebilir. Bu durum onların satın alma kararı ilgilenimlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Literatür incelendiğinde fijital pazarlama değişkeni ile bazı farklı değişkenler arasındaki etkileşime dair bulunan sonuçlar da mevcut çalışma ile paralellik göstermektedir. Örneğin; Çakın & Yaman, (2020:9) tarafından gerçekleştirilen çalışmada dijital ile fizikselin birlikte harmanlandığı fijital market olma özelliği taşıyan Amazon Go'dan alışveriş yapan tüketicilerin, bu marketten alışveriş yapmaktan büyük bir heyecan ve memnuniyet duydukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Yapılan bir çalışmada fijital ile perakende satışta etkileşimde bulunan nesillerin X, Y ve Z nesilleri olduğu, bu nesillerin özellikle akıllı telefonlarını kullanarak fijital deneyimlemelere ilgi duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle genç nesillerin cep telefonu kullanım düzeyinin yüksek olması nedeniyle mobil teknolojiler kullanımı üzerinden fijital deneyimlerin oluşturulması, bu müşterilere ulaşılmasına imkân sunacaktır (Van Tichelen, 2019). Yapılan bir çalışmada, Z nesli üyelerinin %60'ının fiziksel mağazalardan alışveriş yapmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada ise; Z nesli tüketicilerinin yaklaşık üçte ikisinin akıllı telefonlarını internette gezinmek için kullandığı, %59'unun fiyat karşılaştırmaları için mobil cihaz kullandığı ve %58'inin ekranlarında ürün incelemelerine baktığını ortaya koymuştur. Bu nedenle markaların Z nesline hitap ederken dijital ve fiziki platformların birlikteliğini görmezden gelememeleri önemlidir (Singh & Shah, 2020: 8). Fiziksel ve dijital uçurum arasında sorunsuz bir şekilde köprü kurabilen markalar, Z neslini

alışveriş yapmaya teşvik edebilecek ve onların güvenini kazanabilecektir (Singh & Shah, 2020: 9).

QR kod uygulamaları gibi yeni dijital teknolojileri kullanan Z neslinin ilgilenim düzeyleri noktasında genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, QR kod uygulamalarının bu nesil üzerinde pozitif bir algıya yol açtığı ve onların ilgisini çekmeyi başardığı söylenebilir. Markaların QR kod uygulamalarını hayata geçirerek farklı mecralarda yer almaları, müşterilerine benzersiz deneyimler sunmaları ve kişiselleştirilmiş hizmetler noktasında çalışmalar yapmaları önem arz etmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda fijital pazarlamaya ait artırılmış gerçeklik ve haritalama teknolojisi değişkenleri ile müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, marka değeri algısı, hizmet kalitesi algısı vb. farklı değişkenler ile ilişkileri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Albăstroi, I., & Felea, M. (2015). Enhancing the shopping experience through QR codes: The perspective of the Romanian users. *Amfiteatru Economic Journal*, 17(39), 553-566. <http://hdl.handle.net/10419/168933>.
- Atkinson, L. (2013). Smart shoppers? Using QR codes and 'green' smartphone apps to mobilize sustainable consumption in the retail environment. *International Journal of Consumer Studies*, 37(4), 387-393. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12025>.
- Beşer, M.U. (2019). *Fijital pazarlama kapsamında artırılmış gerçeklik kullanılan reklamlarda tüketici algıları: Yalova Üniversitesinde bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Bozkurt, Ö. G. F., & Ergen, Ö. G. A. (2012, 22-25 Kasım). *Pazarlama iletişimde yeni bir mobil pazarlama aracı: 2 Boyutlu barkodlar*. 16. Ulusal Pazarlama Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Coşkun, E. (2018). İlginlik kuramına göre düşük/yüksek ürün ilginliğinin tüketiciler tarafından değerlendirilmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 243-252. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.390430>.
- Çakın, Ö., & Yaman, D. (2020). Fijital (phygital) pazarlama uygulamaları üzerine bir inceleme: Amazon Go örneği. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 5(1), 1-10.
- Çetinkaya, N. Ç. (2020). Tüketici ilgilenimi ve satın alma niyeti arasındaki ilişki üzerinde markaya duyulan güvenin düzenleyici etkisi. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 98-109.
- Dreyer, S. (2018, January). *Understanding Gen Z: Insights on their behavior, financial knowledge and spending patterns*. <https://www.synchrony.com/2018genzwhitepaper.pdf>.
- Farshid, M., Paschen, J., Eriksson, T., & Kietzmann, J. (2018). Go boldly!: Explore augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR) for business. *Business Horizons*, 61(5), 657-663. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.05.009>.
- Higgins, L. M., Wolf, M. M., & Wolf, M. J. (2014). Technological change in the wine market? The role of QR codes and wine apps in consumer wine purchases. *Wine Economics and Policy*, 3(1), 19-27. <https://doi.org/10.1016/j.wep.2014.01.002>.
- Higie, R. A., & Feick, L. F. (1989). Enduring involvement: Conceptual and measurement issues. *in NA - Advances in Consumer Research*, 16, 690-696.
- Hossain, M. S., Zhou, X., & Rahman, M. F. (2018). Examining the impact of QR codes on purchase intention and customer satisfaction on the basis of perceived flow. *International Journal of Engineering Business Management*, 10, 1-11. <https://doi.org/10.1177/1847979018812323>.
- Johnson, B. T., & Eagly, A. H. (1989). Effects of involvement on persuasion: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 106(2), 290-314. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.106.2.290>

- Jung, J. H., Somerstein, R., & Kwon, E. S. (2012). Should I scan or should I go?: Young consumers' motivations for scanning QR code advertsing. *International Journal of Mobile Marketing*, 7(3), 25-36
- Kandemir, D., Atakan, S. S., & Demirci, C. (2013). İlgilenim kavramı ve Türkçe ilgilenim ölçeklerinin değerlendirilmesi: Tüketici ilgilenimi, sürekli ilgilenim ve satın alma kararı ilgilenimi. *İktisat İşletme ve Finans*, 28(331), 57-88. <http://doi.org/10.3848/iif.2013.330.3788>
- Krugman, H. E. (1965). The impact of television advertising: Learning without involvement. *Oxford Journals*, 29(3), 349-356.
- Kulbyte, T. (2021, 11 March). *37 Customer experience statistics you need to know for 2021*. <https://www.superoffice.com/blog/customer-experience-statistics>.
- Li, T., & Messer, K. D. (2019). To scan or not to scan: the question of consumer behavior and QR codes on food packages. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 44(2), 311-327. <http://doi.org/10.22004/ag.econ.287977>
- Mittal, B. (1989). Measuring purchase-decision involvement. *Psychology & Marketing*, 6(2), 147-162. <https://doi.org/10.1002/mar.4220060206>.
- Moravcikova, D., & Kliestikova, J. (2017). Brand building with using phygital marketing communication. *Journal of Economics, Business and Management*, 5(3), 148-153. <https://doi.org/10.18178/joebm.2017.5.3.503>
- Mustajbasic, A. (2018). *Introducing an e-marketplace and phygital store to the Swiss market: the key success factors for the fashion industry in Switzerland*. Haute École de Gestion de Genève. Switzerland
- Odabaşı, Y. (2019). *Postmodern Pazarlamayı Anlamak*. The Kitap Yayınları.
- Okazaki, S., Hirose, M., & Li, H. (2011). QR code mobile promotion: an initial inquiry. *Advances in Advertising Research*, 2, 405-420. https://doi.org/10.1007/978-3-8349-6854-8_26.
- Okazaki, S., Li, H., & Hirose, M. (2012). Benchmarking the use of QR code in mobile promotion: Three studies in Japan. *Journal of Advertising Research*, 52(1), 102-117. <https://doi.org/10.2501/JAR-52-1-102-117>.
- Ozkaya, E., Ozkaya, H. E., Roxas, J., Bryant, F., & Whitson, D. (2015). Factors affecting consumer usage of QR codes. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 16(3), 209-224. <https://doi.org/10.1057/ddmp.2015.18>.
- Probst, A., & Brokaw, S. (2012). The expectations of quick response (QR) codes in print media: An empirical data research anthology. *Journal of Undergraduate Research*, 15, 1-13.
- Ramkumar, G. (2008). *Image recognition as a method for opt-in and applications for mobile marketing*. (White Paper), SnapTell White Paper. SnapTell, Inc.
- Rouillard, J. (2008, July 27 - August 1). *Contextual QR codes*. In 2008 The Third International Multi-Conference on Computing in the Global Information Technology. Athens, Greece. <https://doi.org/10.1109/ICCGI.2008.25>
- Sago, B. (2011). The usage level and effectiveness of quick response (QR) codes for integrated marketing communication purposes among college students. *International Journal of Integrated Marketing Communications*, 3(2), 7-17.
- Segment (2017). *The 2017 State of Personalization Report*. <http://grow.segment.com/Segment-2017-Personalization-Report.pdf>.
- Sharma, R. S., & Wildman, S. (2009). The economics of delivering digital content over mobile networks. *Journal of Media Business Studies*, 6(2), 1-24. <https://doi.org/10.1080/16522354.2009.11073482>.
- Sherif, C.W., Sherif, M., & Nebergall, R., (1965). *Attitude and attitude change: The social judgment involvement approach*, 2, Philadelphia: Saunders.

- Shin, D. H., Jung, J., & Chang, B. H. (2012). The psychology behind QR codes: User experience perspective. *Computers in Human Behavior*, 28(4), 1417-1426. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.03.004>.
- Singh, A. & Shah, A. (2020). *Phygital – The future of marketing*. Symbiosis Institute of International Business. Pimpri Chinchwad.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Boston, MA, Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Trivedi, R., Teichert, T. & Hardeck, D. (2019), Effectiveness of pull-based print advertising with QR codes: Role of consumer involvement and advertisement appeal. *European Journal of Marketing*, 54(1), 145-167. <https://doi.org/10.1108/EJM-06-2018-0383>.
- Ulusu, Y. (2016). İlgilenim. *Öneri Dergisi*, 12(45), 569-586. <https://doi.org/10.14783/od.v12i45.1000020027>
- Van Tichelen, B. (2019). The role and opportunities of Phygital in the digital omni-channel strategy. Louvain School of Management, Université catholique de Louvain. <http://hdl.handle.net/2078.1/thesis:21074>
- Vel, K., Brobbey, C., Salih, A., & Jaheer, H. (2015). Data, Technology & Social Media: Their invasive role in contemporary marketing. *Revista Brasileira De Marketing*, 14(4), 420-437. <https://doi.org/10.5585/remark.v14i4.3079>.

FİJİTAL PAZARLAMA İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARINA YÖNELİK TÜKETİCİ İLGİLENİMİ

CONSUMER INVOLVEMENT FOR AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN THE CONTEXT OF PHYGITAL MARKETING COMMUNICATIONS

Dr. Öğr. Ü. Murat ÇAKIRKAYA^{1*}, Doç. Dr. Murat KOÇYİĞİT^{2**}

¹ Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ulaştırma ve Lojistik Bölümü, Konya, Turkey,
ORCID: ID/0000-0001-8191-6958

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, Konya, Turkey,
ORCID: ID/0000-0002-2250-415X

Özet

Fijital pazarlama uygulamaları birçok farklı teknoloji ile gerçekleştirilebilmektedir. Bunlardan birisi de artırılmış gerçeklik uygulamalarıdır. Gerek küreselleşmenin artması ve gerekse fiziki ve dijital dünya arasındaki etkileşimin her geçen gün daha da güçlenmesi, pazarlama faaliyetlerinde de çevrimiçi ve çevrimdışı yaklaşımların bir arada değerlendirilmesini adeta zorunlu kılmaktadır. Günümüzde birçok sektörde kullanılmakta olan artırılmış gerçeklik uygulamaları adeta ilgili sektörlerde faaliyet gösteren markaların stratejik üstünlükleri olarak kabul edilmektedir. Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyanın onunla ilgili dijital bilgilerle entegrasyonunu ifade etmektedir. Artırılmış gerçeklik uygulamaları tüketicilerin çalışma ve alışveriş yapma şeklini değiştirerek iş fırsatları yaratmada da katkı sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, fijital pazarlama iletişimi bağlamında artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu bağlamda, araştırmanın evrenini perakende müşterileri oluşturmaktadır. Perakende müşterilerinin tamamına ulaşmak, zaman maliyeti ve örnekleme ulaşım zorluğu nedeniyle araştırma olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Online olarak gerçekleştirilen araştırmaya katılan 420 katılımcıdan elde edilen veriler aracılığıyla değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiş ve oluşturulan hipotezlerin doğruluğu sınanmıştır. Araştırmada, tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçekleri artırılmış gerçeklik uygulamaları bağlamında kurgulanmıştır. Verilerin analizinde istatistiksel paket program kullanılarak betimleyici istatistikler, faktör analizi, korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Öte yandan artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgileniminin bir diğer alt boyutu olan “markaya yönelik algı” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=,538$; $p=,000$). Aynı zamanda, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “markaya yönelik algı” değişkeninin “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu araştırmanın diğer bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Fijital Pazarlama, Artırılmış Gerçeklik, Tüketici İlgilenimi, Satın Alma Kararı

Abstract

Phygital marketing applications can be carried out with many different technologies. One of them is augmented reality applications. Both the increase in globalization and the strengthening

of the interaction between the physical and digital world with each passing day necessitate the evaluation of online and offline approaches together in marketing activities. Augmented reality applications, which are used in many sectors today, are considered to be the strategic advantages of brands operating in the relevant sectors. Augmented reality refers to the integration of the real world with digital information about it. Augmented reality applications can also contribute to creating job opportunities by changing the way their consumers work and shop. In this direction, the aim of the research is to determine the relationship between consumer involvement in augmented reality applications and purchasing decision in the context of digital marketing communication. In this context, retail customers constitute the population of the research. Due to the time cost and difficulty of sampling access to all retail customers, the research was carried out using the purposeful sampling method, which is one of the non-probability sampling types. Relationships between variables were tested through the data obtained from 420 participants who participated in the research conducted online and the accuracy of the hypotheses created was tested. In the research, consumer involvement and purchasing decision involvement scales were constructed in the context of augmented reality applications. In the analysis of the data, descriptive statistics, correlation analysis and multiple linear regression analysis were performed using the statistical package program. As a result of the research, it has been determined that there is no significant relationship between "hedonic value" and "purchasing decision", sub-dimensions of consumer involvement for augmented reality applications ($p > .05$). On the other hand, it was determined that there is a moderate and significant relationship between "brand perception" and "purchasing decision", which are the consumer involvement sub-dimension for augmented reality applications ($r = .538$; $p = .000$). At the same time, it is another result of the study that the "brand perception" variable has a statistically significant effect on the "purchasing decision" sub-dimensions of consumer involvement for augmented reality applications.

Keywords: Phygital Marketing, Augmented Reality, Consumer Involvement, Purchasing Decision

GİRİŞ

Günümüzde markalar değişen tüketici taleplerine daha fazla uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda iletişim teknolojileri merkezi bir role sahiptir. Yeni pazarlama anlayışı çerçevesinde markalarca kullanılan yapay zekâ, sanal gerçeklik ve kullanıcıların etkileşime girmesine imkân sunan artırılmış gerçeklik vb. uygulamaların tamamı, B2B ve B2C pazarlarına girmede kritik bir öneme sahiptir (Moravcikova & Kliestikova, 2017: 150).

Fijital pazarlama, fiziksel ve dijital dünyayı birleştirerek tüketicileri, bir markanın sadece kullanıcısı olmak yerine sadık bir müşteriye dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu sayede markalar proaktif ve özgün bir yapıya kavuşabilmektedirler. Fiziksel iletişim (ürünün kendisi, ambalajı, reklam mesajları, basılı materyaller, sadakat kartları vb.) ve dijital iletişim (sosyal medya, marka toplulukları, internet siteleri, e-postalar vb.) karması sayesinde markalar daha yaratıcı kampanyalara imza atabilmekte, temas noktalarını ve temas düzeylerini artırabilmektedirler (Odabaşı, 2019: 45).

Fijital pazarlama, nihai ürün satın alma niyetinden çok deneyime odaklanma olarak görülebilir. Bazı yazarlar, mağaza içi fijital pazarlama uygulamalarıyla, her ürün için fiziksel alışveriş deneyimi sunarak müşterilerin ilgisinin daha fazla çekilebileceğine vurgu yapmaktadır (Vel vd., 2015: 427).

Fijital pazarlama uygulamalarından biri olan artırılmış gerçeklik, dijital materyaller üzerinden ve gerçek dünyaya entegre edilebilir olan bir ortamda oluşturulmuş bilgi katmanını insanlar için erişilebilir kılmak için teknolojiyi kullanır. Amaç kişinin gerçek dünyaya ilişkin algısının

bilgisayar yazılımı tarafından üretilen dijital içerikle harmanlanmasıdır. Bu teknoloji akıllı gözlüklerden akıllı telefonlara kadar çeşitli cihazlar vasıtasıyla kullanılabilir: Eklenen AG katmanları duyuşal (Örn: Ses, video, grafikler veya dokunsal) olabileceği gibi yalnızca veri tabanlı da olabilir (Farshid vd., 2018: 659). Kullanıcıya önceden toplanan verileri sağlamak yerine AG'nin, kullanıcının gerçek dünya hakkında veri oluşturmasına izin vermesi, tüketicilerin ilgilenimini de doğal olarak artıracaktır.

Tüketici ilgilenimi, bir yandan tüketicinin bir şeye (ürün, marka, reklam mesajı gibi) verdiği kişisel önemi ve onunla kendi yaşantısı arasında kurduğu bağı ifade etmesi nedeniyle kişisel bir özellik iken diğer yandan tüketicinin uyaranlar karşısında güdülenmesiyle ilgili bir durum olması nedeniyle aynı zamanda ruhsal bir durum değişkenidir. Ayrıca ilgilenim tüketicinin bilgi işleme derinliğini de etkiler. Çünkü harcanacak bilişsel çabanın yoğunluğu ve mesajın ayrıntılandırılma derecesi tüketicinin ilgilenim seviyesine bağlıdır (Ulus, 2016: 583). Dijital dönüşüm çağında yaşanan gelişmelerden etkilenen önemli alanlardan birinin de tüketici ilgilenimi olduğu söylenebilir. Hem kişisel bir özellik hem de ruhsal bir durum değişkeni olan tüketici ilgilenimi, toplumdaki dönüşüm ve değişmeler noktasında en fazla hassasiyet gösterilmesi gereken alanlar arasındadır. Bu bağlamda araştırmada artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ve “markaya yönelik algı” değişkenleri ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ve artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarının “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

FİJİTAL PAZARLAMA VE ARTIRILMIş GERÇEKLIK UYGULAMALARI

Pazarlama alanındaki değişim ve dönüşüm hızla devam etmektedir. Ürün ve satış odaklı (Pazarlama 1.0) bir yaklaşımla başlayan pazarlama serüveni bugün yerini, tüketicinin kendisini gerçekleştirmesine odaklı (Pazarlama 4.0) pazarlama yaklaşımına bırakmıştır. Bu pazarlama yaklaşımında tüketici–dijital bütünleşmesi sağlanmış, bu da fijiatal pazarlama anlayışının ortaya çıkmasına imkân tanımıştır (Odabaşı, 2019: 32). Benzer bir dönüşüm endüstrileşme alanında da yaşanmış olup insan gücünün yerini makinaların almasıyla başlayan Endüstri 1.0 bugün yerini farklı teknolojiler ile insanın bir arada olabilmesine imkân tanıyan Endüstri 5.0' a bırakmıştır. Gerek endüstrileşme serüveni ve gerekse pazarlama serüveninin geldiği noktada önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Öncelikle her iki serüvenin geldiği noktada da dijital dünya ile insanın ve yaşadığımız fiziki dünyanın etkileşimi söz konusudur. İşte tam da bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde fijiatal pazarlama doğmuştur.

Fijiatal kavramı genellikle çok kanallı müşteri deneyimi olarak adlandırılır; çevrimiçi, telefonla veya mağazada yapılan satın alımları sorunsuz bir müşteri deneyimi süreci sağlamaya çalışan, ürün veya hizmet satmaya yönelik çok kanallı yaklaşım anlamına gelir (Moravcikova & Kliestikova, 2017: 149). Fijiatal pazarlama kavramı ilk defa Haziran 2007 tarihinde Amerikan Reklam Ajansları Birliği Başkanı tarafından fiziki ve dijital ortamların pazarlama faaliyetlerinde birlikte kullanılabilieceği düşüncesinden hareketle dile getirilmıştir. İki kelimenin birleşmesinden oluşan ve başka yeni bir sözcüğü oluşturan Fijiatal kavramının son yıllarda çok daha sık kullanılmaya başlandığı ve popülaritesinin arttığı gözlenmektedir (Odabaşı, 2019: 44).

Artırılmış gerçeklik, dijital olarak bilgisayarlar aracılığıyla üretilmiş verilerin (görüntüler, sesler, videolar vb.) duyu organlarıyla algılanarak gerçek dünya üzerinde kullanılabilmesidir (Altunışık, 2015: 140). AG'nin en büyük özellikleri; bilgisayarda oluşturulmuş ortak bir temanın interaktif ve eşzamanlı olarak paylaşımıdır. AG bu özellikleri sayesinde; gerçek ve

sanal dünyayı eş zamanlı olarak birleştirmekte ve üç boyutlu olarak tüketicilerle etkileşim kurabilmektedir (Azuma, 1997: 356; Yim & Park, 2019: 582).

Günümüzde birçok sektörde kullanılmakta olan artırılmış gerçeklik uygulamaları adeta ilgili sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin stratejik üstünlükleri olarak kabul edilmektedir (Altunışık, 2015: 140–141). AG özellikli akıllı gözlükler veya telefonlar sayesinde bir süpermarket müşterisi, diyet kısıtlamalarına uyan raflardaki yiyecekleri belirleyebilir (örneğin, glütensiz, GDO'suz, fındık içermeyenler). Benzer şekilde, artırılmış gerçeklik, alışveriş yapan bir kişinin alışveriş listesindeki ürünleri bulmasına, tamamlayıcı ürünler için önerilerde bulunmasına ve alışveriş sepetindeki toplam öğe sayısını belirlemesine yardımcı olabilir (Russell, 2015). Makyaj malzemelerinin fiziki kullanıma gerek duyulmadan ekran üzerinden yüzde nasıl görüneceğinin gözlemlenebiliyor olması, eve alınacak bir mobilya malzemesinin evin istenilen odasındaki görünümünün gözlemlenebilmesi, bir film afişinin üzerinden ekran vasıtasıyla fragmanın izlenebiliyor olması vb. uygulamalar artırılmış gerçeklik uygulamaları sayesinde mümkün olabilmektedir. Kısacası halen gelişme çağındaki ve inovatif bir yaklaşım olarak kabul gören artırılmış gerçeklik uygulamalarının yakın gelecekte tüm sektörlerde standart uygulamalara dönüşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

TÜKETİCİ İLGİLENİMİ

İlgilenim kavramını pazarlama literatürüne ilk sokan kişi olan Krugman'a (1965: 355) göre ilgilenim; dikkat, ilgi veya heyecandan ziyade izleyicinin kendi yaşamı ile uyaran arasında bir dakika içerisinde bilinçli olarak kurduğu köprü, bağlantı veya kişisel referans sayısıdır. Günümüzde pazarlamacılar, müşterilerle etkileşim kurmak ve katılımı artırmak için sanal dünyayı sıklıkla kullanmaya başlamışlardır. Geleneksel çevrimiçi reklamcılıkta sadece 12 saniye olan marka reklamıyla ortalama etkileşim süresinin sanal dünyada 10 dakikaya kadar çıkması bu alandaki çalışmaların önemini ortaya koymaktadır (Vel vd., 2015: 426). Johnson & Eagly (1989: 290) ilgilenimi; harekete geçirilmiş bir tutum ve benlik kavramı arasındaki bir ilişkinin neden olduğu motivasyonel bir durum olarak tanımlar. İlgilenim kavramı ilk zamanlar ikna etme iletişimi bağlamında değerlendirilmiştir.

İlgilenim kavramı ve içeriğine ilişkin yaşanan bu ayrışma ölçek geliştirmede de kendini göstermiştir. İlgilenim kavramına farklı perspektiflerden bakıştan kaynaklanan bu yaklaşım farklılığı nedeniyle oluşturulan çok sayıda ölçek söz konusudur. Araştırmada kullanılan, Higie & Feick, (1989) tarafından oluşturulan "Sürekli İlgilenim" ölçeği bu alandaki önemli ölçeklerden biri olup, "hedonik değer" ve "kendini ifade etme" alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu kapsamda "hedonik değer", ürünü kullanmanın veya hakkında düşünmenin kişiye verdiği keyif derecesini, "kendini ifade etme" ise ürünün kişinin imajı ile ne kadar ilgili olduğunu göstermektedir.

İlgilenim seviyesinin ürün bazında değerlendirilmesi durumunda ürün gruplarına göre değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Örneğin teknolojik ürünlerde ilgilenim seviyesi diğer ürün gruplarına göre çok daha yüksektir. Coşkun (2018: 250) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, tüketicilerin ilgilenim düzeylerini ölçmek için katılımcılara farklı ürün gruplarında satın alma kararları ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu sorularla katılımcıların ürün gruplarına ait ilgilenim düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda ilgilenim seviyesi en yüksek olan ürünlerin sırasıyla; cep telefonu, gayrimenkul ve bilgisayar iken ilgilenim seviyesi en düşük ürün gruplarının ise sırasıyla; kola, makarna ve AVM tercihi olduğu görülmüştür.

ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMALARI VE TÜKETİCİ İLGİLENİMİ İLİŞKİSİ

AG uygulamaları noktasında yapılan ampirik çalışmalar, AG araçlarının tüketicilerce kabullenilmesinde; fonksiyonel faydalar, kullanım kolaylığı, bireysel farklılıklar, marka

tutumları ve sosyal normlar vb. çeşitli faktörlerin etkili olduğunu göstermiştir. Bu nedenle AG teknolojilerinin kullanımıyla ilgili araştırmaların farklı alanlarda gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu alanda çalışan uzmanlar ve akademisyenler öncelikli olarak AG cihazları veya uygulamalarının benimseme sorunuyla ilgilenmişlerdir (Liao, 2019: 134).

Park & Yoo (2020) tarafından Güney Koreli kadın tüketiciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada algılanan etkileşimin, kontrol edilebilirlik ve oyun oynayabilirlik boyutlarının (controllability and playfulness dimensions) zihinsel imgelemeyi (mental imagery) etkilediğini ve bunun da tüketicilerin bir ürüne yönelik tutumlarını ve davranışsal niyetlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Yang vd. (2020) tarafından Çinli tüketiciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, tüketicilerin AR reklamlarına karşı olumlu tutum geliştirmelerinde, bu reklamlara yönelik meraklarının ve reklama olan ilgilerinin (yani, göz izleme/eye-tracking kullanan fizyolojik bir ölçü ile ölçüldüğünde) belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beşer (2019) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada artırılmış gerçeklik kullanılan reklamların tüketicilerin reklam algılarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan katılımcılar, artırılmış gerçeklik kullanılan reklamların, gelecek pazarlama yöntemleri içerisinde daha da önem kazanacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

AG cihazları veya uygulamalarının benimsemesinde tüketicilerin kişilikleri ve sosyo-kültürel yapıları da etkili olabilmektedir. Bu alanda yapılan bazı çalışmalar bu etkiyi açık bir şekilde göstermiştir. Örneğin, Rauschnabel vd. (2015) tarafından Google Glass uygulaması üzerinden yapılan bir çalışmada açık ve duygusal açıdan istikrarlı tüketicilerin Google Glass'tan daha fazla haberdar olma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Çalışmaya göre akıllı gözlüklerin yüksek fonksiyonel faydalarını ve sosyal uygunluk potansiyelini algılayan tüketicilerin bu tür giyilebilir cihazları benimseme olasılıkları daha yüksektir. Yapılan başka bir çalışmada ise yüksek bilişsel yenilikçiliğe sahip çevrimiçi tüketicilerin, artırılmış gerçeklik tabanlı etkileşim teknolojisinin (ARIT) sunduğu kullanılabilirlik, estetik ve hizmet mükemmelliğine daha fazla önem verdikleri; bunun tersine, düşük bilişsel yenilikçiliği olanların ise ARIT'in sunduğu oyun oynamaya ve kullanım kolaylığına odaklandıkları görülmüştür (Huang & Liao, 2015: 269). Yapılan bir başka çalışmada artırılmış gerçeklik enstrümanlarından biri olan akıllı gözlüklerin, yüksek teknoloji yenilikçiliğine sahip tüketicilerce benimseme düzeylerinin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Rauschnabel & Ro, 2016: 140).

AG uygulamalarının benimsenmesinin yanı sıra bu uygulamaların tüketici memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkisi de bu alanda yapılan çalışmaların diğer önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu kapsamda tüketicilerin AG uygulamalarına ait performans ve rahatlık algıları ve bu uygulamalardan zevk alıp almamaları, bu tür çalışmaların temelini oluşturmaktadır (Liao, 2019: 134). Harborth & Pape (2017) tarafından Almanya'da 683 Pokemon Go oyuncusu üzerinde yapılan bir çalışmada; davranışsal niyetin en güçlü yordayıcısının hedonik motivasyon olduğu yani oyunu oynamaktan kaynaklanan eğlence ve zevk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rese vd., (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise TAM (teknoloji kabul modeli) modelinin tüketiciler üzerindeki etkisinin tatmin edici düzeyde olduğu, bununla birlikte farklı AG uygulama türlerine verilen tepkinin farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle de başta hedonik ve faydacı yönlerin dikkate alınarak AG uygulamalarının bu minvalde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Artırılmış gerçekliğin tüketiciler tarafından kabul görmesinde önemli bir unsur da bu alanda kullanılan teknoloji ve oluşturulan içeriğin kalitesidir. Bu alanda yapılan çalışmalar bu yargıyı açık bir şekilde desteklemektedir. Örneğin, McLean & Wilson (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, araştırmada kullanılan AG özelliklerinin ve kullanılan teknolojinin marka katılımını olumlu yönde etkilediği, marka etkileşimine katkı sağladığı, uygulama deneyiminin gelecekteki marka tercihinde tüketicileri olumlu yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Fan vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada iki AG özelliğinin (çevresel

yerleştirme ve simüle edilmiş fiziksel kontrol- environmental embedding and simulated physical control) tüketicilerin bilişsel yükü (cognitive load) azalttığı, bilişsel akıcılığı (cognitive fluency) artırdığı ve ilgili ürüne karşı tutumları iyileştirdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Lee & Cho, (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, AG tabanlı reklamların, katılımcıların reklamlara olan ilgisini artırmada ve geleneksel 2D reklamlardan daha yüksek akış deneyimi seviyeleri oluşturmada daha etkili olduğunu göstermiştir. Müze ziyaretçileri üzerinde yapılan bir çalışma, dinamik görsel ipuçlarıyla (visual cues) karşılaştırıldığında dinamik fiili ipuçlarının, (verbal cues) ziyaretçilerin daha fazla ödeme yapma istekliliğine yol açtığını ve çevresel artırılmış gerçeklik uygulamalarıyla daha yüksek düzeyde sanal mevcudiyet sağlanması durumunda tüketiciler üzerindeki müspet etkinin daha belirgin olduğunu göstermiştir (He vd., 2018: 127). Javornik (2016: 1004), tüketicilerin görsel AG uygulamalarını daha yoğun olarak algıladıklarını vurgulamıştır. AR uygulamalarından faydalanan tüketicilerin gelecekte AG uygulamasından tekrar faydalanma niyetleri yükselmektedir. Bu uygulamalara yönelik olumlu tutumları da artmakta ve hatta bazı durumlarda bu uygulamalarla ilgili inovatif düşünceler geliştirmeleri dahi söz konusu olabilmektedir. Bilici & Özdemir (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada tüketicilerin teknolojik hazır bulunuşluluk faktörlerinden olan iyimserlik boyutunun tüketicilerin AG teknolojilerini kullanma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu, buna karşın yenilikçilik boyutunun ise tüketicilerin AG teknolojilerini kullanma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Başka bir çalışma, AG'nin, web tabanlı ürün sunumlarına kıyasla, daha fazla yenilik, daldırma, keyif ve kullanılabilirlik üreterek etkili iletişim faydaları sağladığını ve bunun sonucunda, satın alma niyetine karşı olumlu tutumlara neden olduğunu göstermiştir (Yim vd., 2017: 89). AG uygulamalarının en çok kullanıldığı ve tüketici ile en kolay iletişim sağlandığı ortamlardan biri olan mobil platformlara da değinmekte fayda vardır. Çünkü mobil AG cihazları ve uygulamalarındaki son gelişmeler, bu alandaki çalışmaları daha heyecan verici bir alan haline getirmiştir (Liao, 2019: 145). Yapılan bir çalışmada artırılmış gerçeklik araçlarının kalitesinin de tüketicilerin AG uygulamasından keyif alması için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle bir AG uygulamasının mükemmel olmasa da iyi ve kullanıcı dostu olması, tüketicilerce benimsenmesinde önemli bir unsurdur (Scholz & Duffy, 2018: 21).

AG uygulamalarına yönelik çalışmalar her geçen gün daha da artmakta ve çeşitlenmektedir. Bunun altında yatan temel neden ise tüketicilerin bu alana ilgi duymaları ve bu yeni uygulamaların şirketler için adeta bir rekabet unsuru haline gelmesidir. Bu alanda yapılan çalışmalar bu yargıyı desteklemektedir. Bununla birlikte, bakış açılarındaki farklılıklar nedeniyle akademisyenlerin AG fenomeninin farklı unsurlarına odaklandıkları gözlenmektedir. Bu önemli ve müspet bir gelişme ise de bu çalışmaların kolektif bir anlayışla gerçekleştirilmesi AG uygulamaları noktasında çok daha büyük katkılar sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle AG uygulamaları markalar için ikame bir yöntem olarak değil teknolojik çalışmaların bir tamamlayıcısı olarak görülmelidir (Rouse vd., 2015: 180).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı; dijital pazarlama iletişimi bağlamında markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ile satın alma kararı ilgilenimi arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin etki düzeyini tespit etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini, perakende tüketicileri oluşturmaktadır. Ancak, araştırma kapsamında bu tüketicilerin tamamına ulaşmak zaman kısıtı, maliyet ve örnekleme ulaşım zorluğundan dolayı, araştırma olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen tarihler (15 Şubat–04 Mart 2021) arasında online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 427 kişiye soru formu uygulanmış olup, 7 soru formunun eksik ve hatalı veriler içermesi nedeniyle analizler 420 soru formu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada birincil verilerin elde edilmesi amacıyla nicel araştırma (veri toplama) yöntemlerinden/desenlerinden biri olan anket (survey) tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Higie & Feick, (1989)'nin çalışmasından derlenerek kurgulanmış olan “Sürekli İlgilenim” ölçeği ile Mittal, (1989) ve Kandemir vd., (2013)'nin çalışmalarından derlenerek uyarlanmış olan “Satın Alma Kararı İlgilenimi” ölçeği, markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları kapsamında kurgulanarak kullanılmıştır.

Anketin ikinci bölümü ise katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Araştırma anket/soru formu, Türkçe olarak hazırlanmıştır. Anket çalışmasında 2 bölümden oluşan toplam 19 soru bulunmaktadır. Başlangıçtaki 14 gözlenen değişken, araştırma modeli kapsamında kurgulanan Likert ölçeğine göre hazırlanmış ifadelerden oluşmaktadır. Gözlenen değişkenler oluşturulurken detaylı literatür çalışması yapılmış ve soru formunda bulunan tutum ifadeleri ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yayınlanmış çalışmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada ölçek ifadeleri artırılmış gerçeklik kavramı üzerinden kurgulanmıştır. Perakende tüketicilerinin, markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik ilgilenimlerinin satın alma kararı üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla oluşturulan ölçeklerde yer alan ifadelerin tamamı 5'li Likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir. Araştırmanın analizlerinin gerçekleştirilmesinde istatistiksel paket programı kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada, zaman kısıtı, maliyet ve örnekleme ulaşım zorluğundan dolayı amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve araştırma verileri artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tecrübeye sahip perakendeci tüketicilerden elde edilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının genellenebilirliği ve dışsal geçerliliği sınırlıdır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise, araştırmada sadece dijital pazarlama unsurları arasında yer alan artırılmış gerçeklik ve tüketici ilgilenimi bileşenlerinin alt boyutlarının korelasyonunun ele alınması ve diğer Dijital pazarlama unsurlarının araştırma kapsamına dâhil edilmemiş olmasıdır. Bu araştırmanın, bir Dijital pazarlama uygulaması olan artırılmış gerçeklik üzerinden yürütülmüş olması ve ölçek ifadelerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olarak kurgulanmış olması da bu araştırmanın bir başka sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçları, araştırma verilerinin toplanmış olduğu tarihler olan 15 Şubat–04 Mart 2021 ile sınırlıdır.

Test İstatistiklerinin Belirlenmesi ve Verilerin Düzenlenmesi

Araştırma kapsamı sonucunda toplanan veriler istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri girişinin tamamlanmasından sonra veri analizinde kullanılacak istatistiksel testler belirlenmiştir. Bir veri grubuna yapılacak istatistiksel testler belirlenirken öncelikli olarak verilerin normal dağılıp dağılmadığı analiz edilmelidir. Eğer veriler normal dağılıyorsa parametrik testler, normal dağılmıyorsa parametrik olmayan testler kullanılarak analiz yapılmalıdır. Araştırma verilerine yapılan basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) testi sonucunda verilerin -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2007). Bu bağlamda araştırma sonucunda elde edilen verileri değerlendirmek için tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi, korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma verileri belirlenen sistematik çerçevesinde analiz edilerek elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Bu bölümde soru formunun son bölümünde yer alan katılımcı profilini belirleyen cinsiyet, yaş ortalaması, meslek, eğitim durumu ve ailenin aylık gelir durumu gibi sosyo-demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde	Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	204	48,6	Medeni Durum	Bekâr	257	61,2
	Kadın	216	51,4		Evli	163	38,8
	Toplam	420	100		Toplam	420	100
Yaş	18–24	89	21,2	Eğitim Durumu	İlköğretim	56	13,3
	25–31	148	35,2		Lise	71	16,9
	32–38	99	23,6		Önlisans	80	19,0
	39–45	40	9,5		Lisans	154	36,7
	46+	44	10,5		Lisansüstü	59	14,0
	Toplam	420	100		Toplam	420	100
Meslek	Memur	66	15,7	Aylık Gelir Durumu	3000 TL ve Daha Az	101	24,0
	Serbest Meslek	48	11,4		3001–4500 TL	133	31,7
	İşçi	75	17,9		4501–6000 TL	119	28,3
	Özel Sektör Çalışanı	51	12,1		6001 TL +	67	16,0
	Öğrenci	123	29,3		Toplam	420	100
	Diğer	57	13,6				
	Toplam	420	100				

Tablo 1. incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin %48,6'sının erkek, %51,4'ünün ise kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde %21,2'sinin 18-24, %35,2'sinin 25-31, %23,6'sının 32-38, %9,5'inin 39-45 ve %10,5'inin 46 ve üzeri yaş grubunda olduğu belirlenmiştir. Öte yandan katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, katılımcıların %13,3'ünün ilköğretim, %16,9'unun lise, %19,0'unun önlisans, %36,7'sinin lisans, 14,0'ünün ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan bireylerin mesleklerine baktığımızda, katılımcıların %15,7'sinin memur, %11,4'ünün serbest meslek, %17,9'unun işçi, %12,1'inin özel sektör çalışanı, %29,3'ünün öğrenci ve %13,6'sının diğer meslek kategorisinde olduğu belirlenmiştir. Son olarak katılımcıların aylık gelir durumları incelendiğinde, katılımcıların %24,0'ünün 3000 TL ve daha az, %31,7'sinin 3001–4500 TL arası, %28,3 ünün 4501–6000 TL arası, %16,0'sının 6001 TL ve üzeri gelir seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi ve Satın Alma Kararı İlgilenimi Ölçeği Faktör Analizi

Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi kaç alt boyutta algılandığını bulabilmek için faktör analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı KMO ve Barlett testleri ile test edilmiştir.

Tablo 2. Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi ve Satın Alma Kararı İlgilenimi Ölçeği Faktör Yapısı

Faktör	Değişkenler	Faktör Yükleri			Cronbach Alpha	$\bar{x}$	α	
		1	2	3				
Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi	Hedonik Değer	S3Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını ilginç buluyorum.	,884			3,72	1,16	
		S1Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını eğlenceli buluyorum.	,884			3,70	1,29	
		S2Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını ilgi çekici buluyorum.	,881			,926	3,82	1,13
		S5Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını büyüleyici buluyorum.	,863			3,75	1,14	
		S4Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını heyecan verici buluyorum.	,854			3,65	1,13	
	Markaya Yönelik Algı	S8Markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları tüketicilere marka hakkında bir şeyler söyler.		,839			3,16	1,02
		S9Markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları markanın imajını yansıtır.		,838			3,23	1,05
		S10Markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları marka hakkında bilgi sahibi olmamı sağlar.		,815		,909	3,02	1,00
		S7Markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları onların kurumsal imajının bir parçasıdır.		,803			3,16	1,03
		S6Markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları bana marka hakkında bir şeyler söyler.		,783			3,08	1,04
Satın Alma Kararı İlgilenimi	S12Artırılmış gerçeklik uygulamaları markanın ürününü/hizmetini diğer markalardan farklılaştırmaktadır.			,843		3,02	1,11	
	S13Bir markanın ürünü/hizmeti ile ilgili doğru seçim yapmamda artırılmış gerçeklik uygulamaları etkilidir.			,838		3,04	1,12	
	S11Bir markanın ürünü/hizmetini satın alırken artırılmış gerçeklik uygulamalarını dikkate alırım.			,805	,872	2,95	1,06	
	S14Artırılmış gerçeklik uygulamaları bir markanın ürünü/hizmetini satın alırken yaptığım seçim hakkında endişemi azaltmaktadır.			,764		2,97	1,03	
	Özdeğer	5,48	3,55	1,43				
	Açıklanan Varyans	27,78	25,83	21,12				
	Toplam Açıklanan Varyans		74,741					
	KMO		,891					
	Barlett		4014,403 (sd.91; p=,000)					
	Cronbach Alpha		,874					

Araştırma sorunsalı doğrultusunda gerçekleştirilen artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçeği faktör analizi ile ilk olarak her bir değişkenin faktör analizine uygunluğu örnekleme yeterliliğinin ölçümü (MSA) yöntemi kullanılarak değişkenlerin anti-image korelasyon matrisi gözden geçirilmiştir. Anti-image korelasyon matrisindeki MSA değerleri incelendiğinde tüm değişkenlerin 0,50 değerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen üç faktör, toplam varyansın %74,741'ini açıklamaktadır. Artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi ölçeği için gerçekleştirilmiş olan Cronbach's Alpha analizi sonuçları incelendiğinde tüm ölçeklerin içsel tutarlılık düzeylerinin, 0,60 kritik sınırının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin ayırt edici geçerliliği faktör analizi ile sınanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek

ifadeleri faktör analizine tabi tutulmuştur (KMO=0,891; $p < 0,001$) ve ölçek ifadelerinin tutarlı bir birliktelik sergilediği üç alt faktör elde edilmiştir.

Diğer yandan artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları ile satın alma kararı ilgilenimi ölçeği tanımlayıcı istatistik analiz sonuçları incelendiğinde (Tablo 2.) Hedonik değer alt boyutunda en yüksek ortalamaya “markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını ilgi çekici buluyorum ($\bar{x}=3,82$)” ifadesinin sahip olduğu belirlenmiştir. Markaya yönelik algı alt boyutunda ortalaması en yüksek olan ifadenin “markaların artırılmış gerçeklik uygulamaları markanın imajını yansıtır ($\bar{x}=3,23$)” gözlenen değişkeni olduğu tespit edilmiştir. Satın alma kararı ilgilenimi ölçeğinde ise en yüksek ortalamaya “bir markanın ürünü/hizmeti ile ilgili doğru seçim yapmamda artırılmış gerçeklik uygulamaları etkilidir ($\bar{x}=3,04$)” ifadesinin sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korelasyon ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizleri

Araştırma kapsamında artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi ve satın alma kararı ilgilenimi değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma modeli doğrultusunda kurulan hipotezleri test etmek için korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları ile satın alma kararı ilgilenimi ilişkisini ve etki düzeyini belirlemeye yönelik olarak oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

- **H₀** Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi alt boyutları Satın Alma Kararı İlgilenimi değişkenini açıklamada istatistiksel olarak anlamsızdır.
- **H₁** Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi alt boyutları Satın Alma Kararı İlgilenimi değişkenini açıklamada istatistiksel olarak anlamlıdır.
  - **H_{1a}** Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi alt boyutu Hedonik Değer, Satın Alma Kararı İlgilenimini doğrudan ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.
  - **H_{1b}** Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi alt boyutu Markaya Yönelik Algı, Satın Alma Kararı İlgilenimini doğrudan ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Tablo 3. Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi Alt Boyutları ile Satın Alma Kararı İlgilenimi İlişkisi Korelasyon Analizi

		Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi		Satın Alma Kararı İlgilenimi
		Hedonik Değer	Markaya Yönelik Algı	
Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi	Hedonik Değer	r	1	
		p		
	Markaya Yönelik Algı	r	,229**	1
		p	,000	
Satın Alma Kararı İlgilenimi		r	,053	,538**
		p	,275	,000

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. (2-tailed).

Tablo 3. incelendiğinde satın alma kararı ilgilenimi bağımlı değişkeni ile artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutları bağımsız değişkenlerinden markaya yönelik algı ilgilenimi değişkeni ile arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Dahası, diğer bir

artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutu olan “hedonik değer ilgilenimi” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında anlamlı bir ilişki ($p>,05$) bulunmamaktadır. Bu bağlamda, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; markaya yönelik algı ilgilenimi ($r=,538$; $p=,000$), değişkeni ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı ($p<0,001$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tüketici İlgilenimi Alt Boyutları ile Satın Alma Kararı İlgilenimi İlişkisi Regresyon Katsayıları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Standardize Katsayılar Beta	t-istatistiği	p değeri	Standart Hata	
Satın Alma Kararı İlgilenimi	Hedonik Değer	,074	-1,753	,080	,038	
	Markaya Yönelik Algı	,555	13,147	,000	,044	
R ²						,295
Düzeltilmiş R ²						,292
F istatistiği						87,266 (p= ,000)

Tablo 4. incelendiğinde artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından, hedonik değer ilgilenimi ve markaya yönelik algı ilgilenimi değişkenlerinden en az birinin satın alma kararı ilgilenimi değişkenini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ($p<0,05$) etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Tablo 4.’de görüldüğü gibi F istatistiği 87,266 ve p değeri ,000 olduğundan oluşturulan regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile “satın alma kararı ilgilenimi” değişkenini “artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi” ölçeğinin 2 alt boyutundan en az biri ile tahmin etmek istatistiksel olarak mümkündür. Tabloya göre “markaya yönelik algı ilgilenimi” değişkeni için p değeri 0,05’den küçük olduğundan satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklamakta istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla “markaya yönelik algı ilgilenimi” değişkeni “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Öte yandan “hedonik değer ilgilenimi” değişkeninin “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca VIF değerlerinin 10 değerinden küçük olması değişkenler arasında çoklu bağıntı olmadığını göstermektedir. Tablodaki R ve R² değerleri modelin açıklayıcılık gücünü göstermektedir. Yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerin satın alma kararı ilgilenimi değişkenini açıklama oranı %29,5 olarak bulunmuştur.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Artırılmış gerçeklik, entegre pazarlama programlarına benzersiz katkılar yapma konusunda güçlü bir potansiyele sahiptir. Kullanıcıya önceden toplanan verileri sunmak yerine AR’nin kullanıcının gerçek dünya hakkında veri oluşturmasına izin vermesi, müşterilerin ilgilenimini artıracaktır (Scholz & Smith, 2016:160).

Araştırma sonucunda, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “hedonik değer” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Bulunan bu sonuç literatürden elde edilen sonuçlar ile büyük ölçüde örtüşmemektedir. Vel vd., (2015: 426) ürüne, fiyata, promosyonlara ve dağıtıma odaklı geleneksel pazarlama karması unsurlarının, yerlerini pazarlamanın dijital yönlerini fiziksel deneyimlerle ilişkilendirerek keyifli bir deneyim yaratan fijital pazarlamaya bırakmaya hazırlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle de müşterilere geleneksel marka bilgilendirici reklamlardan ziyade eğlenceli içerik sağlamanın katılım düzeyini artıracığına vurgu yapmışlardır. Harborth & Pape (2017) tarafından Almanya’da 683 Pokemon Go oyuncusu üzerinde yapılan bir çalışmada; davranışsal niyetin en güçlü yordayıcısının hedonik motivasyon olduğu yani oyunu oynamaktan kaynaklanan eğlence ve zevk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

da göstermektedir ki AR uygulamaları noktasında farklı bölgelerde ve farklı dönemlerde yapılan çalışma sonuçları arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu noktada tüketicilerin hedonik uygulamalara ilgi göstermelerine karşın bu ilginin satın alma davranışına dönüşmemiş olması da olasıdır.

Öte yandan bir diğer artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutu olan “markaya yönelik algı” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=,538$; $p=,000$). Aynı zamanda, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tüketici ilgilenimi alt boyutlarından; “markaya yönelik algı” değişkeninin “satın alma kararı ilgilenimi” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu araştırmanın diğer bir sonucudur. Literatür incelendiğinde fijital pazarlama bağlamında artırılmış gerçeklik uygulamaları ile çeşitli değişkenler arasındaki etkileşime dair bulunan sonuçlar, mevcut çalışmanın ikinci bölümüne ait sonuçları (“markaya yönelik algı” ile “satın alma kararı ilgilenimi” arasında orta kuvvette ve anlamlı bir ilişki bulunması) ile büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Literatürdeki bazı çalışmalar aşağıda paylaşılmıştır: Köse & Yengin (2018: 78) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda artırılmış gerçeklik uygulama içeriklerine bireylerin rahatça uyum sağladıkları ve bu uygulamaların tüketiciler üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan başka bir çalışmada fijital ile perakende satışta etkileşimde bulunan nesillerin X, Y ve Z nesilleri olduğu, bu nesillerin özellikle akıllı telefonlarını kullanarak fijital deneyimlemelere ilgi duydukları sonucuna ulaşılmıştır (Van Tichelen, 2019: 60). Çakın & Yaman, (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada dijital ile fizikselin birlikte harmanlandığı fijital market olma özelliği taşıyan Amazon Go’dan alışveriş yapan tüketicilerin, bu marketten alışveriş yapmaktan büyük bir heyecan ve memnuniyet duyduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Teknolojinin getirdiği yeniliklere ilgi duyan ve yeni deneyimlerden hoşlanan tüketicilere ulaşmayı hedefleyen pazarlamacılar, dijital bilgiyi sosyal ve fiziksel dünya ile birleştiren sürükleyici deneyimler tasarlayabilmelidirler. Ayrıca, iletişim hedeflerini, hedef kitle özelliklerini, içerik yönetimi stratejilerini ve satın alma sürecinde güdüleyici unsurları dikkate alan kullanıcı deneyimleri tasarlamaları gerekir. En önemlisi, tüketici katılımına ve onu yönlendiren uygunluk, sosyallik ve insan eliyle oluşturulmuş yapay unsurlar (affordance, sociability, and artifacts) gibi boyutlara odaklanmaları önemlidir. Bu faktörlerin her birini kullanan ve müşterilerine inovatif ve ilgi çekici AR uygulamaları sunan pazarlamacılar, tüketicileri memnun etmede benzersiz bir konumun sahibi olacaklardır (Scholz & Smith, 2016: 160).

Geleneksel pazarlama yaklaşımına ait modellerin ve araçlarının dijital ve çevrimiçi pazarlama dünyasının unsurları ile zenginleştirildiği 21. yüzyıl dijital dönüşümünde, müşteriler, markalarla çok daha kolay ve etkili iletişim kurmayı istemektedir. Bu kapsamda bireysel deneyimlemeyi de barındıran yeni teknolojilerin kullanımı müşteri memnuniyetinin sağlanmasında önemli bir unsur haline gelmiştir (Moravcikova & Kliestikova, 2017: 150). Teknolojinin her geçen gün geliştiği günümüz dünyasında fijital bir yaklaşım; perakende, tıp, havacılık, eğitim vb. tüm sektörlerde yeni bir deneyim kazandırabilir (Soloviova & Danilovb, 2020). Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarını hayata geçirerek farklı mecralarda yer almaları, müşterilerine benzersiz deneyimler ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmaları önem arz etmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda fijital pazarlama uygulamalarından biri olan haritalama teknolojisi değişkeni ile müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, marka değeri algısı, hizmet kalitesi algısı vb. farklı değişkenler ile etkileşimleri araştırılabilir. Ayrıca çalışma farklı dönemlerde ve farklı yerleşim yerlerinde gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R. (2015). *Hizmet Pazarlaması ve Stratejileri*. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, 6(4), 355-385. <https://doi.org/10.1162/pres.1997.6.4.355>.
- Beşer, M.U. (2019). *Fijital pazarlama kapsamında artırılmış gerçeklik kullanılan reklamlarda tüketici algıları: Yalova Üniversitesinde bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Bilici, F. & Özdemir, E. (2020). Tüketicilerin artırılmış gerçeklik teknolojilerini kullanma niyeti üzerinde teknolojik hazır bulunuşluluğun rolü. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(37), 2046-2060. <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.669>
- Coşkun, E. (2018). İlginlik kuramına göre düşük/yüksek ürün ilginliğinin tüketiciler tarafından değerlendirilmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 243-252. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.390430>.
- Çakın, Ö., & Yaman, D. (2020). Fijital (phygital) pazarlama uygulamaları üzerine bir inceleme: Amazon Go örneği. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 5(1), 1-10.
- Fan, X., Chai, Z., Deng, N., & Dong, X. (2020). Adoption of augmented reality in online retailing and consumers' product attitude: A cognitive perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101986. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101986>.
- Farshid, M., Paschen, J., Eriksson, T., & Kietzmann, J. (2018). Go boldly!: Explore augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR) for business. *Business Horizons*, 61(5), 657-663. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.05.009>.
- Harborth, D., & Pape, S. (2017, 9-13 October). *Exploring the hype: Investigating technology acceptance factors of Pokémon Go*. International Symposium on Mixed and Augmented Reality (ISMAR), Nantes, France.
- He, Z., Wu, L., & Li, X. R. (2018). When art meets tech: The role of augmented reality in enhancing museum experiences and purchase intentions. *Tourism Management*, 68, 127-139. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.03.003>.
- Higie, R. A., & Feick, L. F. (1989). Enduring involvement: Conceptual and measurement issues. *in NA - Advances in Consumer Research*, 16, 690-696.
- Huang, T. L., & Liao, S. (2015). A model of acceptance of augmented-reality interactive technology: The moderating role of cognitive innovativeness. *Electronic Commerce Research*, 15(2), 269-295. <https://doi.org/10.1007/s10660-014-9163-2>
- Javornik, A. (2016). It's an illusion, but it looks real! Consumer affective, cognitive and behavioural responses to augmented reality applications. *Journal of Marketing Management*, 32(9-10), 987-1011. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2016.1174726>.
- Johnson, B. T., & Eagly, A. H. (1989). Effects of involvement on persuasion: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 106(2), 290-314. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.106.2.290>
- Kandemir, D., Atakan, S. S., & Demirci, C. (2013). İlginlik kavramı ve Türkçe ilginlik ölçeklerinin değerlendirilmesi: Tüketici ilginliği, sürekli ilginlik ve satın alma kararı ilginliği. *İktisat İşletme ve Finans*, 28(331), 57-88. <http://doi.org/10.3848/iif.2013.330.3788>
- Köse, N., & Yengin, D. (2018). Dijital pazarlamadan fijital pazarlamaya geçiş örneği olarak artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının pazarlama üzerindeki katkılarının

- incelenmesi. *Istanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 77-111. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.m.13091352.2018.1/37.77-111>
- Krugman, H. E. (1965). The impact of television advertising: Learning without involvement. *Oxford Journals*, 29(3), 349-356. <https://doi.org/10.1086/267335>
- Lee, H., & Cho, C. H. (2019). Is augmented reality advertising a cure-all? An empirical investigation of the impact of innovation resistance on augmented reality advertising effectiveness. *International Journal of Contents*, 15(3), 21-31. <https://doi.org/10.5392/IJoC.2019.15.3.021>
- Liao, T. (2019). Future directions for mobile augmented reality research: Understanding relationships between augmented reality users, nonusers, content, devices, and industry. *Mobile Media & Communication*, 7(1), 131-149. <https://doi.org/10.1177/2050157918792438>.
- McLean, G., & Wilson, A. (2019). Shopping in the digital world: Examining customer engagement through augmented reality mobile applications. *Computers in Human Behavior*, 101, 210-224. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.07.002>.
- Mittal, B. (1989). Measuring purchase-decision involvement. *Psychology & Marketing*, 6(2), 147-162. <https://doi.org/10.1002/mar.4220060206>.
- Moravcikova, D., & Kliestikova, J. (2017). Brand building with using phygital marketing communication. *Journal of Economics, Business and Management*, 5(3), 148-153. <https://doi.org/10.18178/joebm.2017.5.3.503>
- Odabaşı, Y. (2019). *Postmodern Pazarlamayı Anlamak*. The Kitap Yayınları.
- Park, M., & Yoo, J. (2020). Effects of perceived interactivity of augmented reality on consumer responses: A mental imagery perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101912>
- Rauschnabel, P. A., Brem, A., & Ivens, B. S. (2015). Who will buy smart glasses? Empirical results of two pre-market-entry studies on the role of personality in individual awareness and intended adoption of Google Glass wearables. *Computers in Human Behavior*, 49, 635-647. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.003>
- Rauschnabel, P. A., & Ro, Y. K. (2016). Augmented reality smart glasses: An investigation of technology acceptance drivers. *International Journal of Technology Marketing*, 11(2), 123-148. <https://doi.org/10.1504/IJTMKT.2016.075690>.
- Rese, A., Baier, D., Geyer-Schulz, A., & Schreiber, S. (2017). How augmented reality apps are accepted by consumers: A comparative analysis using scales and opinions. *Technological Forecasting and Social Change*, 124, 306-319. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.10.010>.
- Rouse, R., Engberg, M., JafariNaimi, N., & Bolter, J. D. (2015). MRX: an interdisciplinary framework for mixed reality experience design and criticism. *Digital Creativity*, 26(3-4), 175-181. <https://doi.org/10.1080/14626268.2015.1100123>.
- Russell, J. (2015, January,14). *Google Translate now does realtime voice and sign translations on mobile*. TechCrunch. <https://techcrunch.com/2015/01/14/amaaaaaazing/>
- Scholz, J., & Duffy, K. (2018). We ARe at home: How augmented reality reshapes mobile marketing and consumer-brand relationships. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 44, 11-23. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.05.004>.

- Scholz, J., & Smith, A. N. (2016). Augmented reality: Designing immersive experiences that maximize consumer engagement. *Business Horizons*, 59(2), 149-161. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2015.10.003>.
- Soloviova, E., & Danilovb, A. (2020). The beginning of phygital world. *South Asian Journal of Engineering and Technology*. 102, 1-4. <https://doi.org/10.26524/sajet.2020.7>.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Boston, MA, Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Ulusu, Y. (2016). İlgilenim. *Öneri Dergisi*, 12(45), 569-586. <https://doi.org/10.14783/od.v12i45.1000020027>
- Van Tichelen, B. (2019). The role and opportunities of Phygital in the digital omni-channel strategy. Louvain School of Management, Université catholique de Louvain. <http://hdl.handle.net/2078.1/thesis:21074>
- Vel, K., Brobbey, C., Salih, A., & Jaheer, H.(2015). Data, Technology & Social Media: Their invasive role in contemporary marketing. *Revista Brasileira De Marketing*, 14(4), 420-437. <https://doi.org/10.5585/remark.v14i4.3079>.
- Yang, S., Carlson, J. R., & Chen, S. (2020). How augmented reality affects advertising effectiveness: The mediating effects of curiosity and attention toward the ad. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.102020>.
- Yim, M. Y. C., & Park, S. Y. (2019). I am not satisfied with my body, so I like augmented reality (AR): Consumer responses to AR-based product presentations. *Journal of Business Research*, 100, 581-589. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.10.041>.
- Yim, M. Y. C., Chu, S. C., & Sauer, P. L. (2017). Is augmented reality technology an effective tool for e-commerce? An interactivity and vividness perspective. *Journal of Interactive Marketing*, 39, 89-103. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2017.04.001>

A BROAD STUDY OF LIVING WAGE FOR WORKERS

Bhumika Sharma¹, Madhav Sharma², Dr. Sujata Sirkeck Verma³ and Dr. Seema Kashyap⁴

¹ Jagran School of Law, Dehradun, India.

² Research Scholar, Amity University, Noida, India.

³ Law Officer, Department of Environment, Science and Technology, Shimla, India.

⁴ Assistant Professor, University Institute of Legal Studies, Shimla, India.

Abstract

The workers constitute a fundamental portion of the modern world. Industrialisation has made the role of industrial workers more significant. Their 'wage' is the start how they are treated in the society by the employers and the governments. The national governments across the world determine the minimum wage for its work-force, which bind the employers. This minimum wage fixed by the various countries depends upon the economic prosperity and needs, of their people. It varies and increases with each passing year. The Governments thus bring change in the minimum wage fixed by them to suit the changed economic-social needs of the workers. To ensure that the employers and the organisations adhere to the wage, statutes and Rules are thereby enacted. The present paper seeks to discuss the concept of the living wage, its features and the current trends across the globe. The study is doctrinal in nature, using various secondary resources.

Key Words: Living, Minimum, trend, wage, worker.

YARATILIŞI ANLAMADA TEMEL GEREKÇE: HİKMET Mİ İLLET Mİ?
FUNDAMENTAL JUST IN UNDERSTANDING CREATION: HIKMET OR CAUSALITY?

Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
 ORCID NO: 0000-0003-1501-2103

Özet

İslam kelimcileri mahlukatın yaratılışında ana gayenin ne olduğu üzerinde görüş belirtmişler ve bunun amacı üzerinde tartışmışlardır. Matüridi'nin kurmuş olduğu sistemde hikmet kavramı çok merkezi bir konumda yer almaktadır. Allah'ın hâkim olduğunu birçok kelamcı zikretmiştir ancak bundan neyi kastettikleri önem arzetmektedir. Mu'tezile ve Eş'ariye Allah'ın adaleti konusunda zıt kutuplarda yer almış, Mu'tezile en güzeli yaratmayı Allah'a zorunlu görmekte iken, Eşariler onun kudret sahibi bir padişah gibi mülkünde dilediği gibi amel etmesinin caiz olduğunu ve yaptığı hiçbir şeyin zulüm olarak isimlendirilemeyeceğini bildirmiştir. İmam Matüridi ise bu iki görüş arasında makul ve birleştirici bir yol izlemiştir. Matüridi'ye göre Allah insanı en güzel şekilde yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaraticısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine hamd etme nimetlere şükretme bilincini yerleştirmiştir. O'nun yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kişi sabah akşam, darlıkta sabretmeli, bollukta ve her durumda şükretmeli hamd etmeli özellikle de bir nimetle karşılaştığında Yaratanına bol bol şükretmelidir. Çünkü dünya imtihan hikmetiyle yaratılmıştır. Onun bu yöntemi, kudrete vurgu yapan Eşari tezler ile Adalete vurgu yapan Mu'tezili tezleri birleştiren bir orta yol olmuştur. Matüridi, Allah'ın hikmetini mutlak olarak görmektedir. Mu'tezile'nin aslah inancına karşı gelen Matüridi, onu kısıtlanamaz olarak görür ve bir şeyi yapmasını vacip görmeyi onun tenzihine aykırı bulur. Allah'ın adaleti mevcuttur ancak onu bizim yargılamamız, sınırlandırmamız her olayda mümkün gözükmemektedir. Biz bu tebliğimizde Kelam bilginlerinin yaratılıştaki temel etkenin öncelikle insanların yararlarına yönelik mi olduğu yoksa insan baz alınmayıp, insanın meçhul olduğu hikmet-i ilahi doğrultusunda mıdır? Sorusuna cevap arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, yaratılış, insan, hikmet, illet.

Abstract

Islamic theologians expressed their views on what the main purpose was in the creation of the creature and discussed its purpose. The concept of wisdom is in a very central position in the system established by Matüridi. Many theologians have mentioned that God is the ruler, but what they mean by this is important. While Mu'tazila and Ashariyya were at opposite poles regarding the justice of Allah, Mutazila saw it obligatory for Allah to create the most beautiful, while the Ashari stated that it is permissible for him to act as he wishes in his property like a powerful sultan and that nothing he does is cruelty. He reported that he could not be named. Imam Maturidi has followed a reasonable and unifying path between these two views. According to Maturidi, Allah created man in the best way and placed the universe under his command, with his ability to believe in the existence and oneness of his Creator, he placed the consciousness of praising and being thankful for the blessings in his mind. His creation wisdom is worship, praise and gratitude. One should be patient in the morning and evening, in hardship, in abundance and in any situation, praise should be thankful, especially when faced with a blessing, he should thank his Creator abundantly. Because the world was created with the wisdom of testing. This method of his has been a middle way that combines the Ashari theses that emphasize power and Mutazilah theses that emphasize Justice. Maturidi sees God's wisdom

as absolute. Maturidi, who opposes Mu'tezile's belief in the original, sees him as unrestricted and finds it contrary to the “wajib” to do something. God has justice, but it does not seem possible for us to judge or limit him in every case. In this paper, according to the scholars of Kalam, is the basic factor in creation primarily aimed at the benefit of man? Or is there a creation that human beings are not considered? We will search for an answer to the question.

Keywords: God, Creation, Man, Wisdom, Causality.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde alemde var olan sebep-sonuç ilişkisi, her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Bu durum insanın yapısal özelliğinin doğal bir sonucudur. Kendi varlığını sorgulayan insan, evrenin var oluşu ve oluşumu, tabiattaki olayların gerçekleşme neden ve süreci hakkında da düşünceler üretmiştir. Hemen hemen tüm fikir yapılarında mevcut olan bu durum, özellikle felsefe ve İslami literatürdeki kelimelerin de ilgilendiği ana konulardan biri olmuştur.

Var oluş sebebi üzerindeki tüm tezler ve düşünceler, genellikle Tanrı-alem ve insan ekseninde olmuştur. Buna göre evreni var eden bir Tanrı vardır. Mutlak iyilik olan Tanrı, alemi belirli amaç ve gayeler için yaratmıştır. Buna insan da dahildir. Bu yaratılış özellikle insanın doğasıyla uyumlu olarak belirli ilkeler doğrultusunda gerçekleşmiş ve var oluş amacı, hikmet olarak adlandırılmıştır.

Arapça olan hikmet terimi, hükmetmek, yargıda bulunmak; iyileştirmek amacıyla olumsuzluğa yönelişten menetmek ve düzeltmek anlamlarına gelen hükm mastarından bir isimdir (Topaloğlu-Çelebi, 2015:128). Hikmetin çok yönlü anlamı bulunmaktadır. Teknik terim olarak en üstün bilgiyle en faziletli şeyleri bilmek, sanatların inceliklerini bilip onları sağlamlaştırmak manasında kullanılmaktadır (İbn Manzur, hkm. md). Yine hikmet, ifrat ile tefrit arasındaki orta yol, eşyanın hakikat ve gayesinden söz etmesi suretiyle mutlak iyinin idraki, doğruyu bilme ve yapma gücü olarak da tanımlanmıştır. Daha öz bir ifadeyle faydalı ilim ve salih amel şeklinde anlamlandırılmıştır (Elmalılı, 1979:1, 915).

Allah Teala kendisini hikmet sahibi (hâkim/hakîm) olarak nitelendirmiştir. İbn Manzur Allah hakkında kullanıldığına kelimenin anlamını, en değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek şeklinde vermiştir.

İslam düşüncesinde ve ekollerinde farklı anlamlarla yorumlanan hikmet, tasavvufi bağlamda da kendi ilkeleri doğrultusunda izah edilmiştir. Bu doğrultuda sufilerin hikmet kavramını kullanmaları, kendilerine özgü olup, kendi sistemleri içerisinde yoğrulmuştur. Sözelimi *Divan-ı Hikmet* sahibi Ahmed Yesevi hikmeti, akıl, iman ve aşk ile hükümlerin arkasındaki hikmetleri idrak etmek, hakikat yolculuğunun ana hedefidir. Yesevî'nin hikmet felsefesi, bize suretlerin ötesindeki manayı öğretir (Kalın, 2017).

Kur'an-ı Kerim'de hikmet, bizzat Allah'a ve Kur'an'ın kendisine nispet edilmektedir. Hikmet aynı zamanda peygamberlerin bir özelliği olarak da tanımlanmıştır. Sözelimi “Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davut Câlût'u öldürdü. Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediği bilgileri öğretti. Eğer Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah bütün âlemlere ikram sahibidir” (el-Bakara 2/251) ayetinde bu tür bir veri bulunmaktadır. Bunun yanında “Yoksa Allah'ın nimetinden insanlara verdiği şeyi mi kıskanıyorlar? Oysa biz İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermiş, onlara büyük bir hükümlerlik bahşetmiştik.” (en-Nisa 4/54) ifadelerinde de sadece Hz. İbrahim'e değil onun ailesine de hikmet verildiği açıklanmaktadır. Bu ise peygamberler dışındaki kimselerin de hikmet ehli olduğunu göstermektedir. (Bursevi, 1389:2, 222).

Yine Kur'an'da hikmet, “Allah peygamberlerden söz almıştı: “Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim. Sonra yanınızdaki kitapları doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz. Bunu kabul edip, bu konudaki ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?” demişti. Onlar da: “Kabul ettik” demişlerdi. Bunun üzerine Allah: “Şahit olun, ben de

sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim.” demişti.” (Al-i İmran 3/81) ayetinde olduğu gibi hikmet, peygamberlerin uygulamaları manasına gelmektedir.

Peygamberler gibi özel kişilere verilen hikmet aynı zamanda tüm insanlara da sunulmuştur. Nitekim “İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah’la beraber başka bir ilâh edinip tapma. Yoksa kınanmış ve rahmetten kovulmuş olarak cehenneme atılırsın” (el-İsrâ 17/39) ayetinde hikmet, güzel nitelik olarak tanımlanmış ve bunun tüm müminler tarafından benimsenmesi gerektiği tembih edilmiştir.

Bir başka ayette ise hikmet, “Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona birçok hayır verilmiş olur. Bundan ancak akıllı başında olanlar ibret alır” (el-Bakara 2/269) ifadesiyle bilgi edinmek ve bunu hayata yansıtmak şeklinde belirlenmiştir.

Tüm bunların yanında bilim dünyasında hikmet, “Ey Muhammed! Sen hikmetle, güzel öğütlerle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Şüphesiz ki Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi şekilde bilir” (en-Nahl 16/125) ayetinde akıllı işletmek suretiyle delil ortaya koymak ve kanıtlamak anlamında yer almaktadır. Buna göre çok geniş kapsamlı manalara gelebilen hikmet, bilimsel zeminde kesin kanıt ifadesiyle vurgulanmaktadır. Burada aklın en önemli ürünü, Kur’an’da burhan olarak kaydedilmiştir. Bu doğrultuda hikmet-burhan arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Kurt, 2019).

Konumuz bağlamında Kur’an verileri çerçevesinde ana temasıyla hikmet, nübüvvet ve vahyin uygulanması olan tutum ve tavırlar olarak anlam kazanmaktadır (Uğur, 2010). Bu doğrultuda adaletle hükmetmek ve işi sağlam ve yerinde yapmak suretiyle Allah Teala, evrensel ayet olan kâinatta ve Kur’an ayetlerinde yer alan buyruklarında hikmetle iş yapmaktadır. Zira Allah’ın bizzat kendisi Hakîmdir. Hakîm olandan elbette hikmetli işler ortaya çıkar.

Bu çalışmada üzerinde durulan bir diğer kavram, illettir. Genel çerçeve itibarıyla neden anlamında olan illet teriminin daha çok illiyet türevi üzerinde durulacaktır. Nedensellik olarak tanımlanabilen illiyet, Kur’an’da geçmemekle birlikte hadislerde sebep ve gerekçe manasında kullanılmıştır. İlet teriminin konumuzla bağlantısı, yaratılıştaki temel gerekçedir. Buna göre Allah Teala, evreni hangi gerekçelerle yaratmıştır? Allah için gerekçe (illet) söz konusu olabilir mi? Yüce Yaradan, mutlak iradesiyle bir nesneyi yaratırken veya eylemde bulunurken, bir nedene göre mi hareket etmiştir? yani onun iradesi bir neden doğrultusunda mı şekillenmiştir? İslâm âlimleri, dinî bildirim konu olan hükümlerin iyi ve kötü (hüsün-kubuh) kavramları açısından değerlendirilmesi, bir başka anlatımla bunların gayelerinin akılla kavranıp kavranamayacağı hususunda değişik görüşler ortaya koymuş olmakla beraber -aklın rolünü en üst düzeyde tutma eğilimini temsil eden Mutezile bilginleri de dahil olmak üzere “ferdin Allah’a karşı kulluk vecibelerini belirli biçimlere bağlayan hükümler” anlamına gelen “taabbüdiyyât” alanında aklın böyle bir değerlendirmeye yetkili olmadığını kabul ederler (Dönmez, 2000).

İlliyet, illetle eser (sebeple sonuç) arasındaki nispetin adı olunca illiyet kavramının muhtevasını da bu nispetin mahiyeti oluşturmaktadır. Bir nesne veya değişimin nasıl meydana geldiğini açıklarken, sonuçtan hareketle hâsıl eden sebebi araştırmak, insan zihninin bir yatkınlığı olması yanında çağlar boyu benimsenmiş metodolojik bir kabuldür. Var oluş, oluş ve hareketin ya da genel olarak değişimin açıklanmasında illiyet doktrini geçmişteki ve günümüzdeki bütün tartışmalara rağmen felsefi önemini daima korumuştur. Zira illiyet fikriyle ilgili en esaslı tezler, illiyetin evrensel ve tek biçimli oluşu ile illet-eser arasındaki illiyet bağının zorunlu oluşudur. İlliyetin evrensel olduğunu söylemek hiçbir şeyin sebepsiz meydana gelemeyeceğini ileri sürmek, yani gerçekleşen her olayın bir sebebi vardır şeklindeki tümel (külli) bir önermeyi doğru kabul etmektir. Ancak buradaki sorun, her hadisenin içine insan iradesi de giriyorsa bu durumda iradenin hürriyetinden söz etmek mümkün değildir (Kutluer, 2000).

Hikmet-illet (illiyet) sorunu teoloji ve felsefenin üzerinde durduğu temel problemlerden biridir. Zira konu tanrısal boyuttur. Evreni yaratan Allah'ın üç türlü yaratması vardır. İlki, ibda olarak tanımlanmış ve yoktan yaratma şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre varlık da vacip, mümkün ve muhal olmak üzere üçe ayrılmıştır. Yokluğu düşünemeyen, var olmak için bir başkasına muhtaç olmayan zorunlu varlık, Allah'tır. İkincisi var olmak için bir başkasına gereksinim duyan ve olmak zorunda olmayan mümkün varlık olan evrendir. Üçüncüsü ise olması düşünemeyen varlık türüdür ki bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Tanrının bir benzerinin olması, bir başka yaratıcı bulunması gibi.

Allah'ın yaratma sisteminin ikinci boyutu, inşadır. Yani birden fazla nesnenin bir araya gelmesiyle yeni bir varlık türü oluşturmaktır. Allah Teala orijinal olarak ilk maddeyi yaratıktan sonraki tüm yaratmalarını bu şekilde gerçekleştirmiştir. Üçüncü yaratma şekli olan "sun" ve "ca'l" ise kılmak anlamında olup, aynı nesneden farklı bir ürün ortaya koymak şeklinde gerçekleşmektedir. İlk yaratılış konusu olan ibda, Allah'ın bizzat araçsız ve aracısız yarattığı ilk oluşumdur. İlet konusu ise, ikinci yaratılış kategorisindeki inşa metoduyla ilgilidir. Buna göre Allah, her şeyi bir sebeple yaratmaktadır. İlet veya illiyet şeklinde ifade edilen bu nedenli yaratılış, Allah'ın iradesiyle bağlantılı olması nedeniyle tartışma konusu olmuştur.

KELAM OKULLARININ HİKMET-İLLET KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI

Kelâm ilmi verileri çerçevesinde nedensellik (causality) konusuna, Allah'ın fiillerinin nedenselliği açısından yaklaşmıştır. Bu hususta ise iki üç tez mevcuttur. Bunlardan biri Allah'ın fiillerinin nedenselliştirilemeyeceğini savunan Eş'ariyye'nin, diğeri bu nedenliliğin gerekli olduğunu savunan Mu'tezile'nin yaklaşımıdır. Özü itibariyle her ma'lûlün bir illeti, her olayın doğrudan veya dolaylı bir sebebi bulunduğunu anlatan illiyet ilkesi, Allah'ın kâinatı yaratıp yönetmesinin yanı sıra insanlara ait fiiller üzerindeki etkisiyle irtibatlı olup tabiatçı felsefenin lehinde bir delil olarak kullanıldığı gibi kelâm âlimlerince de konu edilmiştir. Burada temel sorun, tabiatçı felsefe yaklaşımıdır. Tabiatçı filozofların, maddî bir varlığın kendi tabiatı gereği veya başka bir maddî varlığın tabiatından kaynaklanan bir etkiyle meydana geldiğini ve maddenin tabiatı dışında madde üstü herhangi bir illet veya fâilin düşünülmemeyeceğini iddia etmeleri, kelamcılarının çoğunluğunu tabiat fikrinden tamamen soyutlanmış bir teori geliştirmeye yöneltmiştir (Yavuz, 2000).

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde yaratmayı Allah'a tahsis edilmektedir. Sözelimi "İşte sizin Rabbiniz Allah. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O her şeye vekil, her şeyi yöneten, görüp gÖzetendir" (el-En'am 6/102) ayetinde başka tanrıların bulunmayacağını, buna göre tek yaratıcının Allah olduğu belirtilmektedir. Tüm boyutlarıyla yaratmanın ve var etmenin Allah'a özgü olduğunu, "De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah'tır" de. De ki, "O'nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) mı edindiniz?" De ki, "Kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?" De ki: "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hakimiyet sahibidir" (er-Ra'd 13/16) ayeti açıkça bildirmiştir. İnsanlar bazında yaratmanın da yine Allah'a ait olduğu ise "Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?" (er-Ra'd 35/3) ifadelerinde yer almaktadır.

Kelam bilginlerinin Tanrının varlığını kanıtlama ile ilgili kabul ettikleri bir ispat şekli olan hudus deliline göre kozmolojik delil âlemin sonradan meydana geldiği ve her sonradan olanın bir var edicisi olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Âlemin bir başlangıcı ve sonu vardır. Geriye doğru gidildiğinde varılacak olan son nokta âlemin başlangıç noktasıdır. Öyle ise âlem sonradan yaratılmıştır ve her sonradan yaratılanın bir sonu vardır. Sonradan yaratılan ve sonlu olan

varlıkları yaratanın, sonradan olmaması ve sonunun da bulunmaması gerekir. Bu ise zorunlu varlık yani yokluğu düşünilemeyen, öncesi ve sonrası olmayan Allah'tır.

Konuyla ilgili yaklaşımlarda bulunan Eş'arîler göre evrendeki nesnelere, kendisi dışındaki başka varlıkların var oluş nedeni olamaz. Canlılardaki kapasite asıl sonuca ulaştıracak güç olmayıp, daha yetkin bir kuvvetin sahibi olan Allah'tır. Eş'arîlere göre Tanrının âlemle ilişkisi sürekli olup onları ilk etapta yoktan var ettikten sonra onların mahiyetlerin bozarak ve imha ederek evrendeki değişim ve dönüşümü sağlamaktadır.

Kelam bilginleri nedensellik konusunda illet (neden) ile ma'lûldan (nedenlenen) hangisinin daha önce yaratıldığı veya her ikisinin de aynı anda mı var edildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Öte yandan nedenin varlığı nedenselliği gerekli kılar mı, bunlar arasındaki ilişki zorunluluk ilkesine mi bağlıdır yoksa Allah'ın yaratmasına mı dayanmaktadır? gibi konular üzerinde tartışmalarda bulunmuşlardır (Erdemci, 2014).

Kelam alimleri söz konusu maddenin nedenselliği konusunda onun nitelikleri üzerinde yaklaşımlarda bulunmuşlardır (Erdoğan, 2019). Bu doğrultuda Mutezile alimlere göre cisim, uzunluk, genişlik ve derinliği olan üç yönlü bir yapıdadır. Buna mukabil Eş'arî ve Mâtürîdîler ise cismin birleşik bir nesne olduğunu ifade etmek suretiyle tanımlamışlardır (Demir, 2015:89). Bu şekildeki bir yaklaşım, Kelam bilginleri arasındaki atom nazariyesi ile halâ tezi doğrultusundadır. Halâ, âlemin içinde veya ötesinde var olduğu düşünülen farazi boşluk anlamına gelmektedir (Uysal, 2020).

Kelam bilginleri Allah'ın yaratılışında hikmet olup olmadığı üzerinde farklı fikir yürütmüşlerdir. Buna göre Allah'ın her yarattığı nesne, hikmetli midir? Bu hikmet ise hangi boyuttadır. Yani insana göre midir yoksa Tanrıya yönelik midir? Her ikisi açısından bir birliktelik söz konusu olabilir mi? Tüm bu sorulara yanıt vermek, ancak iyilik-kötülük (hayır-şer) kavramları üzerinde fikir yürütmekle mümkün olabilecektir.

Kelam düşüncesinin öncü ekollerinden olan Mu'tezile'ye göre şer, zararlı ve kötü olandır. Acıların, zararı içermesi ve zulüm şekline dönüşmesi sonucu mutlak kötülüğe dönüşmüş olur. Eş'arîlere göre ise, bir şeyin iyilik veya kötülük niteliği ancak dini bildirimle sabit olur. Buna göre iyi, dinin övdüğü, sevap vaat ettiği; kabih ise kötilediği şeydir. Eş'arî bilginini Cürçânî şerri, bir şeyin asıl yapısına uygun olmaması, onun eş anlamlısı sayılan kabih, bu dünyada yerilmeye, ahirette ise ceza görmeye sebep olan şey olarak tanımlamıştır. Taftazânî, şer/kötülük, dünyada yergiye, ahirette ise cezaya konu olan şeydir, yasaklandığı halde kulun bir işi kesp etmesi çirkin ve sefehtir demiştir. Görüldüğü üzere mezheplerin şerri veya kötülüğü tanımlarken kendi inanç sistemleri içinde yaratıcıya yönelik kutsiyet ve tenzih düşüncesi etkili olmuştur. Düşünce ekolleri, Allah'ın zâtı ve sıfatları noktasındaki yaklaşımlarını temellendirme sürecinin bir parçası olarak kötülük gerçeğini açıklamaya çalışmışlardır (Yalçın-Aslan, 2019).

Hikmet Allah hakkında olduğunda her şeyi en iyi olarak, yerli yerince yaratan ve onun için uygun şartları hazırlayan gibi anlamlar çıkmaktadır. Buna göre evrende kötülük, şer ve olumsuzluk olmamalıdır. Ancak bir vakıa olarak bu tür olgular mevcuttur. İtikadi alanla uğraşan ve Tanrı âlem ilişkisini inceleyen Kelam alimleri konu ile ilgili yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Mutezile kelamcılarının göre bireylerin başına gelen musibetler, elem ve sıkıntılar Allah'tandır. Ancak Allah'ın yarattığı tüm olgular yanında elem, sıkıntılar ve belalar birer kötülük değildir. Zira Tanrı, kötülük ve çirkinlikleri insanların ibret almaları amacıyla yaratmıştır.

Öte yandan irade-i ilahiye ile gerçekleşen negatif olguları, mümin pozitif karşıladığı, şikâyetle bulunmadığı ve sabrettiğinde karşılığı ahirette verilecektir. Bazı insanlar elem, sıkıntı hak etmektedirler. Yani yaşadığı sorunlar onun için bir cezadır. Bu doğrultuda hak edenlere verilen elem, sıkıntı kötü değil, iyidir. Öte yandan Allah, insanları imtihan etmek için onlara musibetler gönderir. Buna göre bela, hastalık, ölüm, yangın, sel ve deprem gibi afetler birer sınav içerikli olgulardır. Mutezile bilginlerine göre Allah, adalet niteliğine sahiptir. Bununla birlikte O, kötü fiillerin kötülüğünü bilmesine ve hiçbir şeye muhtaç olmamasına bağlı olarak kötü fiillerin fâili değildir (Zemahşeri 1/222).

Mutezile uleması insanların karşılaştıkları iyilikler ve kötülüklerin Allah'tan gelen şeyler olduğunu kabul etmekle birlikte doğal afetler yoluyla gelen kötülüklerin gerçek kötülük değil, yüzeysel ve sathi anlamda bir kötülük olarak değerlendirmişlerdir. Mutezile bilginlerinin bu yaklaşımlarının arka planında, Allah'ın eylemlerini kötülük vasfından uzak olduğunu benimsemeleri bulunmaktadır. Zira onlara göre Allah, kulu için en uygununu yani en iyisini takdir eder. Bu durumda olumsuzluk ve kötülük gibi görünen olgular, başka anlamlar içermektedir. Bunların önemli bir kısmı ise ders mahiyetinde ve ibret içindir (Arslan, 2000:111).

Ehl-i sünnet okulunun iki temel dayanağından birisi olan Eş'arilere göre hikmetli fiil işlemeyi ancak irade, kudret ve ilim sıfatlarına sahip olan yapar. Bu nitelikler ile Allah vasıflanmaktadır. Zira bu özellikler kemal ve olgunluk göstergesidir. Bu sıfatlara sahip olmamak, bir noksanlık ve eksikliktir. Eş'ariler Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ederken, buna zulmü de dahil ederler. Onlara göre acılar ve hazlar, hayır ve şerler, Allah'ın fiili olması doğrultusunda sebep ve sonuç itibarıyla mutlak iyidir. Bir olgunun iyi olarak tanımlanabilmesi için, onun hak edilmiş olmasına veya sorumluluğun sonucuna yönelik olarak lütfedilmesi veya bedel mahiyetinde karşılık olarak verilmesi veyahut ondan bir faydanın sonuç vermesi veya bir zararın uzaklaştırılması şeklinde düşünülmemelidir. Onu insana veren ve yaratan Allah'tır. Ancak Tanrı, zulmü yaratmakla zalim olmaz. Zira kötülüğü yaratmak kötü değil, kötülüğü kullanmak kötüdür.

Bu doğrultuda Allah'ın bütün buyruk ve hükümleri ile eylemleri, amaçlı olarak ve de kulların çıkarlarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilemez. Çünkü Allah'ın iradesi bir gereğe bağlı olarak düşünülemez. Böyle bir yaklaşım O'nun hakkında eksiklik olacağından Tanrılık vasıflarına aykırıdır. Eş'arilere göre dünyadaki salgın hastalıklar, doğal felaketler ve zararlı canlılar gibi bir insana kötülük ulaştıran, hikmet ve faydası düşünülmemeyen olgular mevcuttur. Ancak bunlara bakarak ilahi irade ve fiillerde hikmet aranmamalıdır. O, istediğini mutlak iradesiyle gerçekleştirir. Burada temel vurgu, Allah'ın iradesinin mutlaklığı ve bir nedenle nedenlendirilemeyeceğidir. Buna göre Eş'ariler, evrendeki oluşumlar doğrultusunda ilahi fiillerde hikmet olduğunu kabul etmekle beraber, bunun bir zorunluluk olarak görülemeyeceğini, hikmetsiz iş ve fiillerin de bulunabileceği tezine sahiptir. Onlara göre Allah'ın iradesini bir sebeple sınırlandırmak ve iradeyi iki şey arasında tercihe zorlayacak ve de yönlendirecek bir durumda Allah'ı düşünmek uygun düşmez (Cürcani, 2015:2, 538). Burada temel ilke, mülk sahibi mülkünde istediği gibi tasarruf eder.

Ehl-i sünnet kelamının iki yapı taşından biri olan Mâtürîdî'ye göre alemde şer olan şeyler vardır. Sözelimi dünyada var olan zulüm, haksızlık, hikmetsizlik ve yalan, varoluşu ve özü itibarıyla çirkindir. Bunların kötülükleri ve şer oluşları akılla bilinir ve aklen sabittir. Ancak insanların yaptıkları fiillere iyilik ve kötülük değeri veren, onları buldukları hal üzere değerlendiren Allah'tır. Zira insanlar çoğu zaman yaptıkları fiillerin değer yargısının farkında olmadan gerçekleştirebilirler. Eğer fiiller kulların eseri olmuş olsaydı, o zaman özünde iyilik olan insan bilinçli olarak çirkin şeylere yönelmezdi.

Öte yandan hayır ve şer hakiki ve ussal olmasaydı, insanları bir kısım tutum ve davranışları yapmak, bir kısmını da yapmamak şeklinde mükellef kılmanın anlamı olmazdı. Bu ise insanın istemli yönelişlerini ve davranışlarını kısıtlamak gibi gereksiz bir girişim olurdu. Bu doğrultuda da bu yönlü eylemlerinden ötürü insanları ahirette cezalandırma veya ödüllendirmenin bir anlamı olmazdı. Oysa ki dini esaslar büyük ve ince hikmetler üzerine bina edilmiştir. Buna göre eylemlerin değerlendirilmesindeki iyi-kötü, hayır-şer, hikmetli-hikmetsizlik değer yargılarına öncelikle ilahi emir olması bağlamında bakmak gerekir. Ancak Allah mutlak hâkim olduğu için, O'nun yaratma gibi fiillerinde hikmet asıldır (Matürîdî 2002:123).

Allah'ın yaratılıştaki hikmet vurgusu, Kur'an'ın birçok ayetinde mevcuttur.

Ünlü kelim bilgini Gazzali, *el-Hikmet fi mahlukatillah* adıyla kaleme aldığı eserinde, varlıklar üzerindeki hikmetler üzerinde durmuştur. Gazzali bu kitabın yazılış amacını şöyle açıklamıştır:

Yaratılmışlar üzerinde tefekkür etmek, farklı türden varlıkların yaratılış hikmetleri üzerinde düşünmek ve böylece mârifetullah olarak adlandırılan Allah'ı tanımak yolunda bir müminin ibadet niyetiyle yapması gereken bir görevdir. Bu aynı zamanda bilimsel araştırmaları da teşvik mahiyetindedir. Böyle bir tefekkür müminin yakınıni güçlendirir. Bu hususta dini hassasiyeti olanların dereceleri de farklıdır.

Gazzali bu çalışmasını “akıl ve basiret sâhipleri için Kuran ayetlerinin birçoğunun işaret etmiş olduğu nimet ve hikmetlerin çeşitlerini tarif ederek telif ettim” demiştir. Allah akıllı yarattı ve o akla ahdi göstererek onu tekmil etti, akıl sâhiplerine de mahlûkata bakmalarını, o varlıklarda bulunan harikulâde hâlleri tefekkür ederek onlardan ibret almalarını emretmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: “De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza." Fakat ayetler ve uyarılar inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz” (Yûnus 10/101). Yine “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” (el-Enbiyâ 21/30). Buna benzer pek çok apaçık ayet ve delil vardır ki, bunları ancak selim akıl sâhibi insanlar idrak eder.

SONUÇ

Müslüman mütefekkirlerden kelimelerine göre hayır ve şer, iyi ve kötü her şey Allah tarafından yaratılmıştır. Tanrı'nın tüm yarattığı nesnelere mutlaka bir veya birden fazla hikmet vardır. İyi ve hayırlı oluşumlarda hikmet olduğu açık bir şekilde görülmekte ve akıl bunu onaylamaktadır. Ancak kötü ve şer olan yaratılışta da hikmetler vardır. Nitekim “O (Allah) ki; yarattığı her şeyi en güzel ve en sağlam yapan, insanı yaratmaya çamurdan başlayandır” (es-Secde 32/7) ve yaptığı işi sağlam ve iyi olarak yaratan Allah, kendisini hikmet sahibi anlamında “hakîm” ismi ile adlandırmıştır. Bu doğrultuda O, tüm boyutlarıyla evreni düzenli, amaçlı ve birbiriyle bağlantılı bir tarzda yaratmış ve faydaya yönelik hikmetli bir şekilde oluşturmuştur. Şu kadar var ki Allah'ın hikmetlerinin bir kısmını anlayabiliriz, ancak bazısını zaman, zemin ve bilimsel birikim ile kültürel farklılık nedeniyle anlayamayız. Bu gibi durumlar farklı çağların insanlarına yönelik olarak anlam kazanmaktadır.

Allah'ın fiillerindeki hikmetin araştırılması ilahi bir buyruktur. Bu ise bilimsel araştırmalara teşvik etmektedir. Öte yandan Allah'ın tüm buyrukları, insanların fayda ve lehine yönelik anlamlar içermektedir. Bunu anlamak ancak konuyla ilgili aklın kullanılması ve işlevsel kılınması sonucu araştırmalarla ortaya çıkmaktadır. Bu ise hayır içerikli ve insanlık yararına yapılan bir çalışmanın bir ibadet olduğu şeklindeki İslami anlayışın bir yansımasıdır.

İlahi buyrukları oluşturan inanç ilkeleri ve ibadet esaslarında İslam düşünce okulunda Mutezile ve Matüridiler, tüm bunların mutlak hikmete sahip olduğunu kabul etmişlerdir (Matüridi, 2002:126-127). Eş'ariye ekolüne göre ise bu gibi ilahi eylemler sonucu oluşan olgularda, mutlaka hikmet aramak yerine bir buyruk olduğu düşünülmelidir. Nitekim buradaki temel espri, mülk sahibinin mülkünde isteği gibi tasarruf etmesidir.

İslami ekollerin her iki yaklaşımının kendi mantalitesi içerisinde bir anlam ve değeri bulunmaktadır. Zira insanların maruz kaldığı sıkıntı, keder, afet, felaket ve musibetlerde, öncelikle bireysel olarak olayı değerlendirmek gerekir. Bu durumda ise söz konusu negatif olgu, bazen ikaz, bazen ceza, bazen de ibretlik olabilmektedir. Bu ise kişiye göre değişmektedir. Ancak her olayın manevi boyutunu da bazen izah edilememektedir. Bu gibi durumlarda Eş'arilerin yaklaşımı soruna çözüm getirici mahiyettedir. Zira birçok olay, bireyin yaşadığı çağın çok ileri dönemlerde anlaşılabilir. Zira birçok olay, bireyin yaşadığı çağın çok ileri dönemlerde anlaşılabilir.

Öte yandan evrende tesadüf olmadığı inancıyla her şeyin bilinçli bir yaratılışı söz konusudur. Bahsi geçen bilinç ise, nesne ve olgunun hikmetli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İlahi buyruklardaki illet veya hikmeti olgusuna yaklaşım, her ikisini bir arada düşünmek ve değerlendirmek gerektiği yönündedir. Bu ise ancak aklın kullanılması ve işlevsel hale getirilmesiyle mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hulusi. (2000). *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bursevî, İsmail Hakkı. (1389). *Tefsiru Ruhi'l-Beyan*. İstanbul: Eser Kitabevi.
- Cürcânî, Seyyid Şerif (2015). *Şerhu'l-mevâkıf*, trc. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Demir, Osman. (2015). *Kelâmda Nedensellik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. (2000). "İllet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 22:117-120.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (t.y.). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Yayınevi.
- Erdemci, Cemalettin. (2014). "İslâm Kelâmında Kozalite Problemi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2) :11-33.
- Erdinç, Ziya. "Teftâzânî'nin Bilginin Tanımlanması Problemine Yaklaşımı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42:259-286.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensari (t.y.). *Lisânü'l-Arab* Beyrut: Daru Sadr.
- Kalın, İbrahim. (2017). "Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet". *Bilig* 80:1-15.
- Kurt, Fatih. (2019). "Bir Kur'an e Kelam Terimi Olarak "Burhan". *EKEV Akademi* .
- Kutluer, İlhan. (2000). "İllyiyet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 22:121-123.
- Matürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (2002). *Kitabü't-Tevhid*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Uğur, Hakan. (2010). "Kur'an'da Hikmet Kavramı: Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri". *Marife* 10 (3): 135-158.
- Uysal, Ekrem. (2020). "Kelâmda İllyiyet İlkesi Bağlamında Atom Teorisi". *Batman Akademi Dergisi* 4(1): 41-52.
- Yalçın, Ebu Bekir-Arslan, Hulusi. (2019). "Ebu'l-Muîn en-Nesefî'de Hikmet Kavramı ve Kötülük Problemi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1: 35-55.
- Yavuz, Yusuf Şevki. (2000). "İllyiyet". *TDV İslam Ansiklopedisi* 22:121-123.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b.Ömer, el-Harezmi. (1995). *el-Keşşâf an Hakaiki't-tenzil ve Uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-tevil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

YARATILIŞTAKİ HİKMET NEDİR? MATÜRİDİ EKSENLİ BİR YAKLAŞIM

WHAT IS THE WISDOM IN CREATION? THE SAMPLE OF MATURIDI

Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCID NO: 0000-0003-1501-2103

Özet

Hikmet, Arapça “h-k-m” kökünden türemiş mastar olup, derin ve yararlı bilgi, bilgelik, gizli neden anlamına gelmektedir. Hikmet, “adilane yargıda bulunmak, bilmek, anlamak, sakındırmak, zulümden alıkoymak” manalarına da gelir ve insanı zulümden, cehaletten alıkoyan, engelleyen bir özelliktir. İmam Mâtürîdî’ye göre hikmet, hak yolunda doğru ve yanlış ayırt edebilme (fikh etme) yeteneğidir. Dolayısıyla hem dünyada hem de ahirette birçok hayra kavuşma sebebidir. Mâtürîdî, hikmeti “her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek” olarak da tanımlamaktadır. Hakîm, her şeyi yerli yerine koyan, tedbirinde hiç hata yapmayan, alim, bilgin, her şeyi bilen, tabiatı inceleyen, tabip, her şeye hükmeden ve “Ahkemül-Hâkimin” olan Allah’tır. Hakîm, Allah için kullanıldığında hükmeden, varlıkları en mükemmel şekilde bilen ve yaratan, birbiriyle uyumlu bir şekilde düzene koyan anlamında “bütün sözleri ve fiilleri adalete, ilme ve teenniye uygun olan bütün nesnelere ve olayları en üstün ilimle bilen ve bütün tabiat nesnelere ahenkli, sağlam ve sanatkarane yaratıp sürdüren anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre Allah evrendeki tüm varlıkları belirli bir gaye ve amaç için yaratmıştır. Ancak bazı yaratıklar zararlı görünmekte ve uçsuz bucaksız evrendeki birçok varlık, hikmet anlayışıyla değerlendirilemeyecek bir uzaklık ve nitelikte olduğu düşünülebilmektedir. İnsan merkezli bir Kur’an okuma biçimiyle hareket eden Mâtürîdî, evrendeki her şeyin insana yönelik fayda boyutu bulunduğunu belirtir. Ancak bazı varlıkların insanın menfaatine yönelik varlığının bazı dönemlerde bilinemediğini ancak bunun daha sonraki çağlarda bilinebileceğini aktarır. Zira ona göre insan bilgisi zaman ve zeminle sınırlıdır. O nedenle bazılarının anlamadığı bir olguyu başkaları anlayabilir. Bazı zamanlara idrak edilemeyen husus, başka çağın insanları için belirgin olabilir. Evrende yer alan ve insanla doğrudan bağlantısının bulunmadığı sanılan varlıkların, dolaylı yollardan yine insanın yararına yönelik oluşuma sahip olduğunu düşünen Mâtürîdî’ye göre evrende hiçbir şey anlamsız ve abes değildir. Bu tebliğde Mâtürîdî’nin dünyadaki olumsuzluklar ve evrendeki anlamsızlıklar üzerindeki değerlendirmelerini incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hikmet, Mâtürîdî, Yaratılış, Kötülük, İyilik.

Abstract

Wisdom is an infinitive derived from the Arabic root "h-k-m" and means deep and useful knowledge, wisdom, hidden cause. Wisdom means "to make a fair judgment, to know, to understand, to avoid, to prevent persecution" and is a feature that prevents and hinders people from cruelty and death. According to Imam Maturidi, wisdom is the ability to distinguish (fikh) between right and wrong. Therefore, it is the reason to attain many good both in the world and in the hereafter. Mâtürîdî also defines wisdom as “being accurate in putting everything in its proper place and giving every rightful person their right and not infringe”. The judge is God, who puts everything in its proper place, who does not make any mistakes in his precautions, who is a *hakim*, who knows everything, who studies nature, who is a doctor, who rules everything and is the "Judge of the judges". In the sense of ruling when used for Allah, knowing

and creating beings in the most perfect way, arranging them in harmony with each other, the ruler "knows all the objects and events that are suitable for justice, science and youth with the highest knowledge, and all objects of nature are harmonious, sound and It is used to mean creating and sustaining an artist. Accordingly, Allah created all the creatures in the universe for a specific purpose and purpose. However, some creatures appear harmful, and many beings in the vast universe are at a distance and quality that cannot be evaluated with the understanding of wisdom. In this paper, we will examine Maturidi's evaluations on the negativities in the world and the meaninglessness in the universe.

Keywords: Wisdom, Maturidi, Creation, Evil, Good.

GİRİŞ

İtikadi İslam ekollerinin temel ilgi alanı, Tanrı ve nitelikleri bağlamında Tanrı-alem ilişkisi olmuştur. Ehl-i sünnet kelamının iki sacayağından biri olan İmam Mâtürîdî'nin kurduğu sistem. Bu yönüyle kelam ilmi, Allah'ın zatı, sıfatları ve isimleri, meleklerin hallerin, peygamber, veli ve imamlar ile Allah'a boyun eğen ve eğmeyenler ile bunların dışında kalanların dünya ve ahiretteki durumlarını konu edinen bir bilim dalıdır. Kelam ilmini, bu konularda ona ortak olan metafizikten/teolojiden ayıran boyutu, bütün bu alanlara, dini/İslami bir metotla yaklaşımda bulunmasıdır (Semerkandi, 2017:33). Bu doğrultuda kelamın tamamı, Allah'ın zatından, sıfatlarından varlıkların durumlarından İslami kanunlar çerçevesinde bahseden bir ilim dalı şeklinde yapılmıştır.

Bu tanıma göre kelam ilminin konusu, kendi varlığı bağlamında Allah'ın zatı ve O'na muhtaç olmaları doğrultusunda ise mahlukatın kendisidir. Burada yaratan ve yaratılan şeklinde ikili bir taksim vardır. Bu doğrultuda varlık iki boyuttadır. Şöyle ki aklın tasavvur ettiği şeyler dış alemdeki varlıklarına nispetle ya var olmak için başkasına muhtaç olmayan anlamında vacip ya olması mümkün olmayan şekilde münteni veya var olması bir başkasına bağlı olan mümkündür. Vacip varlık, yokluğu düşünilemeyen ve var olmak zorunda olandır. Münteni ise, birbirine karşı olan iki zıt şeyin bir anda mevcut olması gibi, var olması aklın ihtimal dairesi içerisinde olmayan demektir. Eğer bu iki aykırı durumdan birisi gerçekleşirse, o zaman bu olguya mümkün varlık denir. Yer ve göklerde olan her şey ve her durum mümkün varlık statüsündedir.

Ebu Hanife, Allah'ın sıfatları konusunda ilk taksim yapan alimlerdenidir. Ona göre Yüce Allah sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir. O, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Ona hiçbir şey denk değildir. O, yaratıklarından hiçbirine benzemez. İsimleri, zatî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır. Allah'ın zatî sıfatları hayat, kudret, ilim, kelam, semi', basar ve iradedir. Fiilî sıfatları ise, tahlik (yaratma), terzik (rızkı verme), inşa (yapma), ibda' (örneksiz ya da yoktan yaratma) sun' (sanatla yaratma) ve diğer fiilî sıfatlarıdır (Ebu Hanife, 1981:66).

Allah'ın sıfatları vücut, hayat, kudret gibi ya hakikidir veya vücut, kıdem ve halk gibi izafidir. Ya da müstağni olma ve yer edinmeme gibi yokluğa yöneliktir ki buna ademi denir. Bu doğrultuda Kelam alimleri Allah'ın sıfatlarını üç kategoride tasnif etmişlerdir. Bunlar selbi/tenzihi, sübuti, haberi ve fiilidir. Allah'tan soyutlanacak sıfatlar anlamında olan selbi/tenzihi sıfatlarda asıl olan Allah'ın ne olmadığıdır. Bunda ise bir sınır konulamaz (Erdoğan-Kartal, 2019). Ancak kelam uleması bunları özlü bir şekilde vücut, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil-havadis, kıyam bi-nefsihi şeklinde Özetlemişlerdir. Burada Tanrı selbi yöntemle tanıtılmaktadır. Sözelimi Allah'a nispet edilen kıdem/kadim sıfatı, başlangıcı olmanın nefyini ve reddini, gani/müstağni/muhalefetün lil-havadis de muhtaç olmanın nefyi anlamına gelmektedir.

Kelamın ana ekollerinden olan Mutezile uleması da sıfatları kendi algı ve ilkeleri doğrultusunda sınıflandırmıştır. Onlara göre ilahî sıfatları zatî ve fiilî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zatî

sıfatların da zatî-selbî, kadim-hadis, sıfat-ı haliyye-iştikak yerine geçen sıfatlar şeklinde taksim etmişlerdir (Kadi Abdülcebbar, 1965:151).

Fiilî sıfatlar, Allah'ın zatı dışındaki varlıklarla tasarruflarını ifade etmektedir. Bundan dolayı Allah'ın bu sıfatlarla nitelenmesi veya nitelenmemesinde bir zorunluluk yoktur, yani caizdir. Bu doğrultuda fiili nitelikler, zatının gereği olan sıfatlar değildir. Fiilî sıfatların hepsi Allah'ın kudret, irade ve tekviniyle meydana gelir. Eş'arîlere göre kudret sıfatı, Maturidîlere göre ise tekvin sıfatı bunların kaynağıdır. Daha düz bir ifadeyle Mâtürîdîlerde tekvin sıfatı varken, Eş'arîler bunu fiili sıfatlar başlığı altında değerlendirmişlerdir (İzmirli, 1981:279).

Allah-alem ilişkisi veya Tanrı-kul bağlantısı, Allah'ın fiili sıfatları bağlamında değerlendirilmektedir. Eylemlere yönelik olan fiili sıfatlar, yaratmak, rızık vermek, azap etmek, ödüllendirmek, büyütmek ve geliştirmek gibi Allah hakkında kullanılan fiiller olmaktadır. Buna göre evren ve içindeki tüm oluşumlar, Allah'ın fiili sıfatları doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ehl-i Sünnet kelâmının iki öncüsü olan Eş'arî ve Mâtürîdî, evrenin yoktan yaratıldığı konusunda aynı düşünmekle birlikte O'nun fiilî sıfatlar konusunda aynı görüşü paylaşmamaktadırlar. İmam Gazzali, Ehl-i sünnet önderleri arasındaki fiili sıfat tartışmalarına, anlam ve içerik bakımından olmayıp, lafzi bir ayrılık olduğunu söylemektedir (Gazzali, t.y. 41). Yaratmada yaratan ve yaratılan olmak üzere iki varlık söz konusudur. Buradaki temel ilişki olan eylem/fiil, yaratma şeklinde tezahür etmektedir. Etken ve edilgen şeklinde ortaya çıkan bu bağda, mutlak varlığın, mümkün varlığa olan müdahalesi söz konudur. Buna göre Allah etken fail, mahlukat ise edilgen mefuldür. Bu bağlantı ise kelimeler literatüründe tekvin adıyla ele alınmıştır. Tekvin bir fiil olup, yaratma, var etme, icâd ve ihdâs etme şeklinde yok olanı, yokluktan varlık sahasına çıkarmak şeklinde anlamlandırılmıştır (Teftazani, 1999:174).

Evrenin her anında işlevsel olan ve bu doğrultuda sınır belirlenemeyen fiili sıfatların temel alanlardaki tezahür şekli şöyledir: Halk, yaratmak, var etmek, oluşturmak. İnşa, düzene koymak, terkip etmek. İbda', yoktan yaratmak, yokluktan varlığa çıkarmak. İhda ve İdlal, hidayet vermek, delalette bırakmak. İrsal ve İnzal, peygamber göndermek ve kitap indirmek. Ten'im ve Ta'zib, rızıklandırmak, nimet vermek ve cezalandırmak, azap etmek. İhya, diriltmek, yaşatmak. İmate, öldürmek. Ba's ve Haşr, diriltmek, hesap için bir araya toplamak. Adl, adil olmak, adaletli davranmak (Beyazizade, 1996:93).

Evrende olup bitenler ve olmakta ve olacak olanların hepsi Allah'ın fiillerine yönelik isim ve sıfatlarıyla gerçekleşmektedir. Buna insanların tüm tutum, davranış, eylem ve beyinsel faaliyet olan düşünceleri de dahildir. Bu ise Allah-alem, Allah-insan ilişkisi eksenli yaklaşımları zorunlu kılmaktadır.

EVREN VE İNSANIN YARATILIŞINDAKİ TEMEL FAKTÖR: TANRININ HİKMET İÇERİKLİ SIFAT ve İSİMLERİ

Allah Teala Kur'an'ın birçok ayetinde kâinatın yaratılışını vurgulamak yanında insan ve fiillerini de kendisinin yarattığını ısrarla belirtmektedir. Bu var oluşta birbirinden bağımsız düşünülemeyen üç nitelik vardır ki bunlar, kudret, tekvin ve iradedir. Zira yaratma bu üç sıfatın bir sürecidir. Burada temel bir faktör olan tekvin, ilim, kudret ve irade sıfatından ayrı bir nitelik olmasına rağmen, bağımsız da düşünülemez. Nitekim bilgi nesnesi olan varlık, bilgiden ayrı olmakla birlikte, bilginin konusudur. Yine var olan bir nesnenin varlık sahasına girmesi de ancak ilahi irade ile mümkündür. Zira Allah onun var olmasını tercih etmiştir. Bu tercih ise bir iradenin tezahürüdür. Tüm bunlar fiili sıfatların bir tezahürüdür. Onların sonucunda gerçekleşen bir varlığı meydana getiren sıfatların özü ve kaynağı ise tekvin sıfatıdır. Bu Mâtürîdîlerin yaklaşımıdır.

Konuyla ilgili olan bir ayette “Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona sözümüz ancak ‘ol’ dememizden ibarettir. O da derhal olur” (Al-i İmran, 2/47) şeklinde buyrulmuştur. Bu ayette kudret, irade, tekvininin hepsi bir arada kullanılmıştır. Ardından da yaratma meydana gelmektedir. Ehl-i sünnet'in öncü kelimeler ekollerinden olan Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin konuya

yaklaşımları ise; Maturidîlerin tekvin sıfatıyla Allah'a izafe ettikleri manayı, Eş'arîler kudret sıfatının taalluku olarak değerlendirmişlerdir. Maturidîler de bu kudret sıfatının sadece bir taalluku olduğunu ve bunun da ezeli olarak tezahür ettiğini, bu doğrultuda mahlûkatın yaratılmasında müessir olanın kudret sıfatının değil, tekvinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Allah Teala evrenin ve insanın yaratılışında aklını kullanan insanları muhatap almıştır. Nitekim "Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar" (el-En'am 6/25) ayeti konuya açıklık getirmektedir. Öte yandan bu vurgu "(Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen)yol edinirler" (el-A'raf 7/146) şeklinde vurgulanmıştır. İnanmamalarının temel gerekçesi ise aklını kullanmamalarıdır. Bu husus ise Kur'an'da şöyle vurgulanmıştır: "Düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklamaktadır" (el-Bakara 2/242). Kur'an akli kullanmayı salık verirken, aklını kullandıklarını iddia eden ama asıl akli kullanma nimetinden mahrum olan kesimin, onlar olduğunu "Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler" (el-Bakara 2/13) şeklinde belirtmiştir.

Kur'an ayetleri doğrultusunda evrenin ve insanın yaratılışının ancak akli kullanmak suretiyle anlaşılacağı görülmektedir. Bu nedenle Kur'an imanda taklidi kabul etmemiş, bağınazlık ve yobazlığı reddetmiştir. Sözgelimi "Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. niPeki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?" (el-Bakara 2/170) ayeti bu teze açıklık getirmektedir.

Kâinatın var oluş amacı üzerinde fikir yürüten İslam düşünürleri, evrenin işleyiş biçimi dikkate alarak mevcut hal üzerinden görüş oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda da evrendeki mükemmeliyete dikkat çekmişlerdir. Bu ise yaratılıştaki hikmetli oluşum üzerinde odaklanmıştır. Kur'an'da yer alan "O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin halde sana dönecektir" (el-Mülk 6/1-4) ayeti evrendeki mükemmel işleyişe işaret etmektedir.

Bununla birlikte yaratılmış dünya, insan ve çevresinde bir takım kusurlu olduğu düşünülen ve öyle algılanan olgular görünmektedir. Söz konusu yaratılmış alemdeki kötülükler, yaratma ilkesinde hep iyiliğin var olduğu şeklindeki yaklaşımlara hâlel getirmektedir. Bunun kapatılması için de bahsi geçen kötülükler de aslında birer iyiliktirler şeklinde bir savunma gerçekleştirilmiştir. Burada temel yaklaşım, realite ile ideal arasındaki uyum veya uyumsuzluk, birliktelik ya da kopukluktur.

Söz konusu bu kopukluğun Yaradan ve insan ilişkisinin çözümüyle bağlantısı gerçekleşebilir. Burada üzerinde durulması gereken husus, Allah'ın mutlak iyilik olduğudur. Mutlak iyiden, iyi meydana gelir. Zira Allah kendisini Rahim, Kerim, Latif, Rahman gibi isimlerle adlandırmıştır. Allah'ın cezalandırmaya yönelik isimleri çok azdır. Ancak tüm insanlığı kapsayan merhamet ve sevgi içerikli ayetleri ise çok sayıdadır (Arpağuş, 2005). Bu isimlerin tecelli veya işlevi doğrultusunda Allah ile kul ilişkisine bakmak gerekmektedir.

Dünyadaki kötülüklerin, kötü olarak değerlendirilmesinin ölçütleri nelerdir? Neye göre kötülüktür? Şerrin tanımı neye göre olmaktadır? Bunlar ve benzer soruların yanıtı, Allah'ı isim ve sıfatlarıyla tanımayı gerektirmektedir. Ancak bu şekilde kötülük sorununa sağlıklı bir yaklaşım elde edilebilir.

İmam Mâtürîdî'ye göre iyi ve kötü aynı cevherdendir (Mâtürîdî, 2001:101). Buna göre iyilik ile kötülük aynı olguda bulunabilmektedir. Yaklaşım tarzına göre bazıları için iyi olan, bir başkası için kötü olabilmektedir. Yine aynı durum aynı şahıs için bir zaman iyilik olurken bir başka zaman diliminde kötülük olması mümkündür. Bu durumda Mâtürîdî'nin yaklaşımı anlam kazanmaktadır.

İyilik ve kötülüğün göreceli olduğunu söyleyen İmam Mâtürîdî'ye göre iyi ve kötü kavramları değişkendir. Bu nedenle mutlak anlamda iyi şey ya da mutlak kötü yoktur (Mâtürîdî, 2011:88). Her iyilik içinde kötülük barındırabilir. Her kötülüğün de iyilik boyutu olabilir. Bu durum zaman, zemin, kişi, ortam ve döneme göre değişebilir. Nitekim yararlı olan ve kendisinde şifa bulunan bir nesne, dozunu aştığında, zararlı hale dönüşebilir. Bu nedenden dolayı Mâtürîdî, mutlak iyi veya mutlak kötü yoktur demiştir. Ona göre kötülükle vasıflanan bir şey başka bir yönden iyi olabilir veya bir kimse için kötü olan başka biri için iyi olabilir. Bir şey hangi vasıfları taşırsa taşırsın, bunlara dayanarak o şeyin tüm yönleriyle iyi veya kötü olduğu söylenemez. Fiil veya nesne, bir şeyle nitelendiğinde o durum niteleyene göredir. Zira fail değiştiğinde tüm nitelikler yeniden şekillenerek farklı anlam ve boyut kazanabilir.

Akıl, kendisi için belirlenmiş sınırlar içinde iyiyi kötüden net bir şekilde ayırabilir diyen Mâtürîdî, insanın bu ayırt edici özelliğe sahip olarak yaratıldığını söylemiştir. Zira insana akıl verilmiştir. Bireyler söz konusu akli işletebilme yetisine sahiptir. Bu akli kullanma sayesinde ayırım o denli belirginleşir ki aklın çirkin bulduğu bir şey, sürekli kötü olma niteliğine sahiptir. Akıl bu çirkin üzerine düşündükçe, onun özelliklerini öğrendikçe ve araştırma yaptıkça, bahsi geçen nesnenin çirkinliği daha da belirginleşerek artar. Bu nedenle akıl, bir şeyi çirkin ve kötü olarak görürse, o nesne özünde gerçekten kötü demektir (Mâtürîdî, 2001: 299). Zira aklın yanlış yapma veya yanlışlığı doğru algılama özelliği yoktur. Ancak buradaki akıl, sağlıklı olan akıldır. Aklın tercih ve teşhisinde yanılma olmaz ve kötülüğü iyi olarak görmez. Ancak buradaki sorun her insanda mevcut olan aklın, işlevselleştirilmesiyle alakalıdır.

Mâtürîdî'ye göre insanlar, aklen, iyiyi överek ona yönelme, kötüyü yererek ondan uzak durma eğilimine sahiptir (Mâtürîdî, 2001:301). Bu insanın doğasında olan bir özelliktir. Bu özdeki yöneliş, nefis ve hevanın müdahale ve yönlendirmesiyle farklı yerlere sevk etmektedir. Eğer nefis ve hevanın karışması söz konusu olmazsa, akıl sağduyulu olarak sahiplerine iyiyi kötüden, zararı faydadan, güzel çirkinden, hayrı şerden ayırma yetisini kazandırabilir. Burada bireyin iradi yöneliş ve tercihi etken bir faildir.

İnsandaki iradenin tercih ve ayırt edici bir yapıya sahip olduğunu belirten Mâtürîdî'ye göre aklın iyiyi ve kötüyü kavrayışı, zıtlıkları gözleyip birbirinden ayırmasıyla gerçekleşir. Akli kapasitenin üstünde ve işlevsellik alanın ötesindeki boyutlarda ise akıl çelişkiye düşebilir. Ona göre tam bu aşamada peygamberlik söz konusu olmaktadır (Mâtürîdî, 2001:274). Zira peygamberler aklın kapasitesi üstündeki boyutlarda insanlara yol gösterici bir mahiyete sahiptir. Nitekim peygamberler duyular ötesi alemde bahsetmişlerdir. Bu boyut ise beş duyu yanında aklın idrakini aşan bir alandır. Peygamberler de evrenin ve tüm oluşumların yaratıcısı olan Allah'tan bilgi edinmektedirler. Bu haliyle vahiy, aklın ötesindeki bütün olgularda, yegâne veri ve bilgi kaynağıdır.

Vahiy, insana yükümlülük ve sorumluluk yüklemektedir. Bu ise gayp denilen duyular ötesi alemde de söz konusudur. O nedenle Kur'an, müminin özelliklerini tanımlarken, "(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve ahirete de onlar kesin olarak inanırlar" (el-Bakara 2/3-4) şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Allah'ın buyruk ve yasaklarının hikmetlerini akıl bir dereceye kadar anlayabilir. Ancak metafizik alem olan ve aklın ötesi boyutu oluşturan sahada, peygamber ve vahiy mutlak bilgi kaynağıdır. Aklın böyle bir durumunun farkında olan Hz. Peygamber, "Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünün, yaratıcı üzerinde düşünmeyin" (Acluni, 1405:1, 311) buyurmuştur.

Bireysel aklın kapasitesinin sınırlı olduğu, bu doğrultuda bazı durumlarda ortak aklın gerektiği ve bu nedenle de insanların birliktelikler oluşturduğu realitesinden hareketle, söz konusu ortak aklın da bir sınırı olduğu bilinmektedir. Nitekim evrensel hukuk veya ahlak ilkeleri tüm zamanlarda benimsenmekle birlikte, aynı zamanda bu ilkeler, dini alanda da kabul görmüş ve hatta dini bir ilke haline gelmiştir. Sözelimi, "Sizden biriniz kendisi için arzuladığı şeyi din kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz" (Buhari, "İman", 1) mealindeki hadis metni

ifadeleri hemen hemen tüm dini inançlarda mevcuttur. Ancak bu aşamanın ötesinde yani tam bu aşamada peygamberler ve vahiy devreye girmektedir.

Mâtürîdî'ye göre aklın sınırının belirginleştiği boyutta peygamberlerin tebliğ ettiği ve insanları davet ettikleri verilerin bilgi ve başvuru kaynağı olması gerekmektedir. Aklın değerlendirme yapamayacağı ve olgu hakkında hüküm vermekte zorlanacağı yerler için Tanrının elçileri insanlara iyiyi ve kötüyü gerekçeleriyle sunmaktadır. Bu ise Kur'an'da övülen ve numune-i imtisal olarak gösterilen mümin özelliği olarak tanımlanmaktadır. Kâmil manada insanın sorumluluğu da bu şekilde gerçekleşmektedir.

Tanrı'nın fiilleri, insani ölçülerle değerlendirilemez. Allah'ın eylemleri konusunda bir ilke ortaya koyan Mâtürîdî'ye göre O'nun fiillerindeki niteliklerle değerlendirilemez (Mâtürîdî, 2001:114). Ancak insan yapısal özelliği gereği, genelde bu doğrultuda hareket eder. Söz gelimi insan zamansal bir varlıktır. Allah ise zamanı yaratan olduğu için onunla bağımlı değildir. Öte yandan hayır-şer, iyi ve kötü, faydalı ve zararlı eylemlerindeki özelliklerin aynısı veya benzerini Tanrı hakkında düşünülemez ve O'na nispet edilemez.

İyisiyle kötüsüyle tüm varlık ve olguların Allah tarafından yaratıldığını, imanın bir yansıması olarak gören Mâtürîdî, yaratmaya konu her şeyin tek yaratıcısının Allah olduğunun zorunlu olarak kabul edilmesi gerektiğini, bunun da imanın bir tezahürü olduğunu vurgular (Mâtürîdî, 2001:239). Bu doğrultuda Allah tarafından yaratılan her eylem, dünya yaşamında işleyen açısından nitelenir. Sıfatların göreceli oluşu dikkate alındığında, Allah açısından sadece yaratılmış olmakla nitelenen fiil, onu işleyene ve sahip olduğu diğer durumlara göre iyi veya kötü vasfı kazanır. Buna göre kabul ve amel insana aittir. Bu doğrultuda sorumluluk da onun tarafından üstlenmekte ve kendisine yüklenmektedir. Zira İşlediği fiillerin geneline göre kişiler iyi veya kötü şeklinde nitelendirilir. Özü itibarıyla iyi veya kötü insan hakikatte bulunmaz. İnsanlar sahip oldukları niteliklere ve üstlendikleri özelliklere ve de benimsedikleri sıfatlara göre iyi veya kötü olarak adlandırılır. Bu tür değerlendirme ise, bahsi geçen özelliklerin azlık ve çokluğuna göre baskınlık kazanır.

Bu veriler doğrultusunda Mâtürîdî'ye göre yaratılış tamamen hayırdır ve iyiliktir. Allah Teala evreni yaratırken, özellikle insanların yararına olacak şekilde bir dizayn yapmıştır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de "Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler" (Yasin 36/72) ayetinde hayvanların insana teshir edildiği belirtilmektedir. Yine "O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır" (el-Mülk 67/15) ayetinde de yer yüzünün insanın hizmetine sunulduğu bildirilmektedir. Öte yandan "Kendinden (bir nimet olarak) göklerde ve yerde olanların tümüne sizin için boyun eğdirdi. Şüphesiz bunda, düşünebilen bir kavim için gerçekten ayetler vardır" (el-Casiye 45/13) ayeti ise göklerin insana musahhar edildiğini vurgulamaktadır.

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bütün emir ve fiilleri belirli bir gaye ve hikmet taşır. Zira Allah, hiçbir şeyi boşa çıksın diye yaratmadığı gibi, abes bir fiil de işlemez. Allah'ın bütün emir ve fiilleri, ister akıl yürütme yoluyla isterse vahiy yoluyla olsun anlaşılabilir ve kavranabilir. Aksi takdirde insan bu emir ve fiilleri anlamaya kabiliyetli ve kapasiteli değilse, bu emirleri yerine getirmeye ehliyetli de sayılmamalıdır (Oral, 2015).

Tasavvufi bağlamda yaratılış, tüm evren ve insanların Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi amacıyla gerçekleşmiştir. Zira onlara göre eşyanın hakikati, o isimlerin tecellisinden ibarettir. Buna göre esmanın hakikati sabit olduğu için, esmanın tezahür ettiği varlıkların gerçekliği de sabittir. Zira eşya, ayan-ı sabite denilen İlahi isimlerle varlık sahasındadır. Nitekim bir insana bakıldığında onda Hay isminin hakikati olan hayat; Semî adının gerçekliği olan işitme ve duyma; Basîrin hakikati olan görme; Alîmin hakikati olan ilim; Mütekellimin gerçekliği olan konuşma; Kâdirin gerçekliği olan kudreti; Mürîdin hakikati olan irade; mükevvin'in hakikati olan tekvini görmek gerekir. Eşyanın hakikati, onlarda tezahür eden isimlerdir. İsimler ise sıfatların, sıfatlar da Zat-ı ilahinin sübutiyetinin bir verisidir (Kurt, 2019:25).

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye göre insan, en kâmil mazhara sahip, Allah'ın kendi suretinde yarattığı canlı ve O'nun isim ve sıfatlarının tecelli aynası ve de ilminin hazinesidir. İbnü'l-Arabi'ye göre ontolojik anlamıyla tecelli ise Allah'a ait olan varlığın eşyada görünmesi ve böylece Allah'ın eşyayı varlık sahnesine çıkarması demektir. Allah'ın bu görünmesi devamlı olduğu için eşyanın varlığında da bir devamlılık esastır (Karadaş, 1997: 154).

Sufilerin bu yaklaşımında temel vurgu, tüm boyutlarıyla evrene Allah'ın hâkim olmasıdır. Bu doğrultuda “Doğu da Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir” (el-Bakara 2/115) ayet verilerine göre Allah her yerdedir. Yani Allah'ın isim ve sıfatları her yerde işlevseldir. Zira varlıklar söz konusu o sıfat ve isimlerin tecellisi sonucu var olmuşlardır. Öte yandan “Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır” (er-Rahman 55/29) ayeti de Allah'ın isim ve sıfatlarının her an işlevsel olduğunu göstermektedir. Kâinat sürekli aktif olduğu, her an yeni oluşumlar ve gelişimler gerçekleştiği için, nesne ve olguları var eden, onların yeni şekiller almasını ve yeni boyutlar kazanmasını sağlayan isimler ve sıfatlar da devamlı işlevsel demektir.

Allah Teala'nın isimleri dünya üzerindeki varlıklar üzerinde tecelli etmektedir. Güzellikler Cemil isminden; merhamet Rahman ve Rahim'den; hastalıklara şifa Şafi adından tecelli etmektedir. Öte yandan evrende her an bir değişim ve gelişim gerçekleşmesi de yine onun Fettah ve Musavvir adıyla vuku bulmaktadır. Kainattaki oluşumlardaki her gelişme yeni bir ebat ve boyut kazandırmak suretiyle yeni bir şekil ve suret alması nedeniyle bu nesneye O'nun Fettah ismiyle öncekinden farklı bir suret, boyut ve ebat verilmektedir. Bu yeni olanlar aynı zamanda Musavvir ismiyle daha özgün bir farklılık kazanmaktadır.

SONUÇ

Akıl sahibi olup da onu kullanan her insanın çözmeye çalıştığı bir sorun olan yaratılış hikmeti, felsefe, kelam ve sufiler tarafından üzerinde fikir yürütülen bir konu olmuştur. Filozoflar konuya gözlem ve duylara dayalı olarak akli çıkarımlarla çözmeye çalışmışlar ve genel anlamda evrende bir uyum ve düzen bulunduğunu belirtmişlerdir. Sufiler ise söz konusu meseleye Allah'ın sıfat ve isimleri doğrultusunda yaklaşmışlar ve mükevvenatın O'nun isimlerinin tezahürü olarak değerlendirmişlerdir. Kelam alimleri ise alemdeki hikmete dikkat çekmiş ve bu denli hikmetli oluşum olan evrenin hikmet sahibi bir yaratıcısının olmasının aklın zorunluluğu söylemişlerdir.

Konuyla ilgili yaklaşımlar sergileyen Mâtürîdî, muhakeme ve akıl yürütmenin insan için fitri oluşuna dikkat çekerek, düşünme ve istidlâl ve nazar olarak belirttikleri akıl yürütmeyi bir yaratılış sorumluluğu olarak değerlendirerek, insana verilen ilahi bir hibe ve ikram olarak kabul etmiştir. Zira Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde hikmet ile akıl iç içe bir yapı arz eder. Tüm mahlukatın üstlenmekten çekindiği bu akıl nimetinin insan kabul etmek suretiyle ciddi bir yükümlülük ve sorumluluk üstlenmiştir.

Mutlak hakîm olan Allah, evreni yaratırken, tüm boyutlarıyla hikmetini işlevsel kılmıştır. Ancak söz konusu bu hikmet, her dönemde gereği gibi anlaşılabilir. Burada çağlar boyunca gelişen bilimsel çalışmaların büyük katkısı vardır. Zira evren Yüce Tanrının fiili sıfatlarının bir tezahürüdür. Kainattaki her oluşum, fiili sıfatların eseri olması nedeniyle varlık sürecine giren her nesne, bilinçli bir oluşuma sahiptir. Zira yaratılan her varlık, Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti/tekvini ve hikmetli yaratması sonucu gerçekleşmektedir. Bu haliyle var olan bir olgu, sağlam ve çok yönlü hikmete sahip boyutuyla varlık sahasına indirilmektedir.

Bu denli bir süreçten geçen alemdeki olumsuzluklar, kötülükler, sorunlar ve sıkıntıların söz konusu hikmetin dışında değerlendirilmesi sağlıklı bir aklın ulaşacağı bir sonuç değildir. Sonuçta insana zarar veren bir kötülük olmadığını hiçbir itikadi mezhep ileri sürmemiştir. Ancak bu kötülüğün ne olduğu, kime göre olduğu ve hangi açıdan olduğu konusunda farklı

yaklaşımlar söz konusudur. Sözelimi Mâtürîdî'ye göre evrende mutlak kötülük ve mutlak iyilik yoktur. Yine kötülük olarak adlandırılan bir olgu, kişi, zaman, zemin ve şartlara göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Buna göre dünyadaki olumsuzlukları çok yönlü değerlendirmek gerekmektedir. Öte yandan kısa bir yaşam sürecinde yaşanan zorluklar, ebedi bir mutluluğa aracı oluyorsa, buna kötülük denilebilir mi? Yine yaşanan bir kötülük ardından bulunduğu konumdan daha üst düzeyde bir iyiliği sonuç veriyorsa, bu yine kötülük olur mu? türü sorular çerçevesinde ve ilahi eylemlerin yapısal özelliğini anlama boyutunda soruna yaklaşıldığında daha sağlıklı değerlendirme ve sonuçlar alınacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Acluni, İsmail b. Muhammed (1405), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbas*. Beyrut.
- Arpağuş, Hatice. (2005). "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2): 41-62.
- Beyazizade, Ahmet. (1996). *Usulu'l-Münife li-İmam Ebi Hanife: İmam Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Erdinç, Ziya-Kartal, Habib. (2019). "Akâid-i Adüdiyye'nin Türkçe Bir Şerhi Olarak Harputlu İshak Efendi'nin Es'ile-i Kelâmiyye Adlı Eseri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (62):1765-1721.
- Gazzâlî, Ebu Hamid. (t.y.). *Esmâ'ül Hüsnâ Şerhi*. trc. M. Feriât. İstanbul: Merve Yayınları.
- İzmirli, İsmail Hakkı. (1981). *Yeni İlmî Kelam*. nşr. Sabri Hizmetli. Ankara: Ümran Yayınları.
- Kadi Abdulcabbar, Ebu'l-Hasan. (1965). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. nşr. A. Osman. Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Karadaş, Cağfer. (1997). *İbn Arabî'nin itikadi görüşleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kurt, Fatih. (2019). *Neseî Akaidi Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. (2001). *Kitabü't-Tevhid*. thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. İstanbul: İsam Yayınları.
- Oral, Osman. (2015). "Mâtürîdî'de Akıl ve Yaratılış Hikmeti". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40: 139-158.
- Semerkindi, Şemseddin. (2017). *es-Sahâifü'l-İlahiyye*. trc. Ramazan Biçer. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Teftazânî, Saadeddin. (1999). *Şerhu'l-Akâid*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

SAĞLIK İŞLETMELERİNDE LİDERLİK YÖNELİMLERİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE EFFECT OF LEADERSHIP ORGANIZATION IN HEALTHCARE BUSINESSES ON BUSINESS PERFORMANCE

Dr.Perihan ABAY

S.B. KSSE ve Araştırma Hastanesi. İstanbul
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7493-7723>

Özet

İşletme fonksiyonlarından birisi olan yönetim, işletmelere yön verebilecek en etkili güç olarak görülmektedir. İşletme hedeflerine ulaşmada, verimliliği ve sürdürülebilirliği sağlamada yönetimin önemli kavramlarından biriside liderliktir. Bu çalışmanın amacı da sağlık işletmelerinde ki yöneticilerin sergilemiş oldukları liderlik yönelimlerinin işletme performansını ne düzeyde etkilediğini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık işletmeleri, liderlik, performans.

SUMMARY

Management, which is one of the business functions, is seen as the most effective power that can direct businesses. Leadership is one of the important concepts of management in achieving business goals, ensuring efficiency and sustainability. The aim of this study is to examine to what extent the leadership orientations exhibited by the managers in health institutions affect the business performance.

Keywords: Healthcare organizations, leadership, performance.

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri sunan kuruluşlar, ekonomik ve sosyal amaçları da olan yapılardır. Bu yapıların bilimsel yönetim ilkeleriyle yönetilmesi hem hizmet alan hem de hizmeti sunan ve ayrıca finans sağlayan kişi ve kuruluşlar için büyük önem arz etmektedir. Diğer sektörler gibi sağlık sektörlerinde de liderliğin önemi ve etkileri, çalışanları yönlendirme ve aynı zamanda amaçlara ulaşma konusunda güçlü bir etken olarak görülmektedir.

Sağlık işletmeleri yapıları gereği yönetilmesi en zor ve karmaşık olan açık sistemlerden biridir. Ülkelerin ekonomik ve gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak artan düzeyde kaynak tüketimi yapan bu örgütlerin yönetiminde rol alan yöneticilerin bilgi, deneyim ve yetenek alanları zamanın koşullarına göre çok daha hızlı bir şekilde değişmektedir. Sağlık hizmetleri gibi örgütlenmiş grupların büyüklüğü ve karmaşıklığı arttıkça yönetimi de zorlaşmaktadır. Bu sebeple işletmelerdeki faaliyetlerin en önemlisinin yönetim olduğu söylenebilir. Sağlık işletmeciliği, insan kaynakları yönetimi ve finans yönetimi gibi birbirinden farklı birçok faaliyetin birlikte yönetilmesini önemli kılmaktadır.

Günümüz dinamik yapısında zorlu rekabet koşulları altında her ne kadar değişik sistemler uygulansa dahi, işletmeleri başarıya ulaştıracak ve sürdürülebilirliklerini sağlayacak faktörler ön plana çıkmaktadır. Bu faktörler içerisinde işletmelerin gidişatını etkileyebilecek özelliklere haiz olan, gerektiğinde müdahale kabiliyetiyle değişimin öncülüğüne yaparak işletmelerin onay merciinde yer alan liderlerin olması işletmeler açısından önem arz etmektedir. Bir liderin işletmede ya da çalışanlar arasında oluşturduğu güven ve yetki seviyesi, her hangi bir projenin hayata geçirilmesi açısından mühim görünmektedir.

Diğer yandan sağlık işletmelerindeki başarıda etkili olacak bir başka faktör ise performans göstergelerinin ölçülmesi ve yenilenerek işletmelerin değişen koşullara göre farklı stratejik yaklaşımlar uygulayarak hayatta kalabilmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Hizmet sektöründe önemli bir konuma sahip olan sağlık kurumları barındırmış olduğu mevcut insan kaynağı ve tıbbi donanımlarıyla en iyi şekilde hizmet sunma gayreti içerisinde. Sağlık işletmeleri uzmanlaşma seviyesi yüksek kuruluşlardır. Sağlık alanında yetişmiş uzman çalışanlar doğru değerlendirildiği zaman etkin ve verimli hizmet üretmenin alt yapısı sağlanmış olacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

1. Sağlık işletmeleri

Sağlık işletmeleri, insanların veya canlıların sağlıklarına kavuşmak için tedavi gördükleri yerdir. Sağlık işletmelerine; hastane, rehabilitasyon ve veterinerlik merkezleri örnek olarak gösterilebilir. Bu işletmelerden en yaygını ise hastanelerdir (Kuşnel ve Ebdülrazzade, 2018:190).

Sağlık işletmeciliği, geniş anlamda iş alanını içinde barındırmasından kaynaklı olarak farklı görevlere sahip meslekleri de bu sektörlerin içerisinde görebiliriz. Sağlık kurumları hastalara hizmet sunarken, kurumun yönetim ve idari bölümlerine de göre ve sorumluluk yüklemesi gerekir. Bu kuruluşların amaçları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmesi ve tüm fonksiyonel görevlerini doğru şekilde düzenleyebilmesi için yönetim işleyişine ve altyapısına hakim olması gerekecektir. Sağlık işletmelerini ayakta tutan; üretim, idari ve mali, insan kaynağı, iletişim gibi unsurlar, işletmenin geniş çaplı çalışma bölümlerini oluşturur (<https://www.iienstitu.com>).

Sağlık alanında en fazla kaynak harcayan kurum hastane işletmeleridir. Hastaneler, kesintisiz sağlık hizmeti üreten, toplum sağlığı adına hizmetlerin yürütüldüğü, profesyonel olarak yönetim gerektiren işletmelerdir. Hastaneler karmaşık yapıları ve farklı özelliklerinden dolayı profesyonel anlamda yönetim sergilenmesi gereken kurumlardan birisi olarak görülebilir. Bu sebeple hastane yöneticiliği farklı bir yönetim disiplini olarak gelişmiştir. Sağlık işletmesinin amaçları doğrultusunda etkin, verimli bir şekilde yürütülebilmesi için planlama, örgütlenme, yürütme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarının sistemli bir şekilde uygulanması gerekir (<http://sbf.sbu.edu.tr>).

2. Liderlik ve Liderlik Yönelimleri

Liderlik, başkalarını ortak bir hedefe ulaşmak için teşvik etme sanatıdır (İftikhar vd., 2021:6). Liderlik kavram olarak, 19. yüzyılın başlarında ve özellikle 1950 yılı sonrasında kuramsal yönden ele alınmış ve sonrasında da örgütlerde araştırma konusu olarak ön plana çıkmasıyla yönetim ve örgüt kuramcılarının dikkatini çekerek araştırmacılar tarafından üzerinde durulan bir kavram olmuştur. Liderlik üzerine birçok tanım yapılmış olup tanımların ortak özelliği, liderliğin “bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplamaya ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirmeye dönük bilgi ve yeteneklerin toplamı” olarak tanımlandığı söylenebilir (Yeşil, 2016:159).

Günümüz dünyasında ki teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki hızlı değişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişimler etkili yöneticilik ve liderliği ön plana çıkarmaktadır. İşletmelerde alt kademelerden üst kademelere doğru görevler farklılık göstereceğinden, alt kademeler için uygun olacak bir liderlik, üst kademeler için uygun olmayabilir. Her koşul ve değişik zamanda değişik liderlik davranışlarına yönelim duyulabilmektedir (Gemlik vd., 2008:63).

Liderin almış olduğu kararlar ve yapmış olduğu eylemler, çalışanların memnuniyet düzeylerini ve motivasyonlarını etkilemektedir. Liderin çalışanlarına yatırım yapması ve onlarla zaman geçirmesi, yenilik ve güven kültürü oluşturması açısından önem arz etmektedir (Lazarova, 2020:853).

2.1. Liderliğin Temel Özellikleri

Tüm liderlerin yönetici olduğu ve tüm yöneticilerinde lider olduğu söylenemez. Liderliğin etki alanı çok geniş olmakla birlikte, yönetim, görev olarak somut görünümle ilgilidir (İftikhar vd., 2021:6). Genel olarak bakıldığında liderin genel kişisel özellikleri; zeka, güvenilirlik, doğruluk, kavramsal yetenek, inanılabilirlik, dinleme, empati ve etki özelliklerinin olması kişinin lider olup olmadığını ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu özellikler kısaca (Bektaş, 2016:44; Önen ve Kanayran, 2015:44.45);

- Zeka: Bir insanı diğer insandan ayıran en etkili ve belirleyici bir özelliktir. Problem çözme, fikir üretme, sorun çözme ve hızlı öğrenme gibi üstünlükler farklılığı ortaya çıkarır.
- Güvenilirlik: Güven bir lider için en önemli itibar kaynağıdır. Takipçilerinin güvenini kaybeden lider gücünü de kaybeder.
- Doğruluk: Lider için en önemli sosyal sermayeden biri de doğruluktur. Doğruluğuyla güven kazanır. Söylediklerine ve yaptıklarına dikkat etmeli, yapamayacaklarını söylememelidir.
- Kavramsal yetenek: Liderin en önemli özelliğinden biridir. Strateji geliştirerek örgüt amaçlarını gerçekleştirir. Lider, strateji üretmeli ve stratejik düşünmelidir.
- İnanılabilirlik: İzleyenlerin lideri kabul ederek takip etmesinin önemli bir nedenidir.
- Dinleme: Lider astlarını dinleyerek onların ihtiyaç ve beklentilerini tespit eder.
- Empati: Lider kendini izleyenlerin yerine koyar. Onları anlamaya çalışır.
- Etki: Liderin kurduğu ilişkiler astlarını etkiler. Lider her yönüyle astlarını etkilemelidir.

2.2. Liderlik Türleri

Liderliğin birden fazla tanımı olduğu gibi birçok türü mevcuttur. Yazında yaygın olarak kullanılan liderlik türlerinin başlıcaları (Önen ve Kanayran, 2015:47);

- Otantik liderlik,
- Katılımcı veya demokratik liderlik,
- Karizmatik liderlik,
- Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik,
- Vizyoner liderlik,
- Süper liderlik,

Olarak sıralanabilir.

3. İşletme Performansı

İşletme performansı, ölçümü güç olan ve araştırmacılar tarafından farklı ele alınan bir kavramdır. Bilimsel yazın tarandığında, yaygın olarak iki yaklaşımın kullanıldığı görülmüştür. Birincisi öznel yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre işletme performansı genel olarak rakipleriyle kıyaslanarak değerlendirilir. İkinci yaklaşım nesnelidir. Nesnel yaklaşıma göre ise, işletme performansı sayısal değerlere bağlı olarak ölçülmektedir (Akbaba ve Erenler, 2008:24-25).

Liderin sergilemiş olduğu etkin yönetim, çalışanların motivasyonunu etkileyecektir. Motivasyonu yüksek çalışanlar işletmenin amaç ve hedeflerini benimseyeceği için dolaylı olarak işletme performansına etki edecektir. Aynı zamanda motive olmuş çalışanlar yüksek düzeyde yenilikçi düşünce ve çalışmalarıyla daha verimli olacaklarından işletmeye katma değer sağlayacaklardır (Lazarova, 2020:848).

SONUÇ

İşletme performansının ölçümünde öznel ve nesnel olmak üzere iki tür ölçüm şekli kullanıldığı söylenebilir. Nesnel yaklaşıma göre işletme rakiplerle kıyaslanır. Öznel yaklaşıma göre ise karlılık göstergeleri, işletmenin Pazar değeri, çalışanların işletmeye duydukları güven, verimlilik, işletmeye bağlılık, iş tatmini, hisse fiyatları gibi ölçütlerin kullanılabilmesi söylenebilir.

Sağlık işletmeleri, yapıları gereği yönetilmesi en zor ve güç olan karmaşık kuruluşlara sahip sistemlerden biridir. Bu karmaşık işletmelerin çeşitli yapılarının yönetimi, ülkelerin gelişmişlik durumlarına bağlı kaynak tüketiminden kaynaklı olarak sürekli değişiklik göstermektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektörlerinde de liderliğin önemi ve etkileri, çalışanları yönlendirme ve aynı zamanda amaçlara ulaşma konusunda güçlü bir etken olarak görülmektedir.

Sağlık işletmelerindeki liderler, çalışanlara başarılı olabilmeleri için yeni fırsatlar sunan, stratejik olan yetenekleri işletme bünyesine katan, işletmenin amaçları doğrultusunda ulaşmak istediği hedefleri için yeni faaliyet ve kavramları gündeme getiren kişilerdir. Sağlık sektörü alanında ortaya çıkan yeni oluşumları takip ederek yeniliği hızla benimseyen, bilginin etkin bir şekilde yönetimini sağlayarak en düşük hata ile karar almaya ortam hazırlar. Çalışanların aidiyet hissiyatlarını güçlendirerek örgüt için önemli oldukları düşüncesine kapılmalarını sağlar. İşletmenin geleceğe ilişkin stratejik büyüme planlarını yapar, pozitif büyümeye odaklanarak işletme performansına olumlu katkı sunarak, işletmeyi bir adım öne taşıyan kişilerdir.

Sonuç olarak lider;

- ✓ Çalışanları işletmenin ortak hedeflerine odaklanmalarını sağlayarak,
- ✓ Çevrenin izlenmesi ve istisnai durumlara ilişkin yolların tespit edilmesini sağlayarak,
- ✓ Örgüt hedeflerine ulaşmak, örgütte başarıyı yakalamak adına, iş süreçleri konusunda herkesin ölçülü şekilde hareket etmesini sağlayarak,
- ✓ İşletmede performansı artıran faktörler üzerinde kontrolü sağlayarak,
- ✓ Çalışanların öngörücü ve analitik davranışlara teşvik edilmelerini sağlayarak, işletme performansına katkı sunan kişi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- <http://sbf.sbu.edu.tr/Akademik/HastaneIsletmeciligiAnabilimDali> (Erişim tarihi: 10.02.2021).
 KURŞUNEL, Fahri.; EBDÜLRZAZADE, Salman. Sağlık İşletmelerinde Kalite Maliyetleri ve Örnek Uygulama. *International Conference On Eurasian Economies* 2018.
<https://www.iienstitu.com/blog/saglik-kurumlari-isletmeciligi-nedir> (Erişim tarihi: 11.02.2021).
 YEŞİL, Abdullah. Liderlik ve motivasyon teorilerine yönelik kavramsal bir inceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2016, 2.3: 158-180.
 BEKTAŞ, Çetin. Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler. 2016.
 GEMLİK, Nilay; MERT, İbrahim Sani; SİĞRI, Ünsal. Örgütsel Değişimi Başarmada Hastane Yöneticilerinin Liderlik Davranışları Yönelimi: Kamu Ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, 5.2: 61-82.
 LAZAROVA, Teodora. Leadership and Motivation. *Leadership*, 2020, 26.27.
 IFTIKHAR, Maryam.; ASIM, Fatima.; MASOOD, Sarah.; RUBAB, Maria. Practical Approach Towards Leadership Theories. 2021.
 AKBABA, Atilla; ERENLER, Esra. Otel İşletmelerinde Yöneticilerin Liderlik Yönelimleri ve İşletme Performansı İlişkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2008, 19.1: 21-36.
 ÖNEN, S. Mustafa; KANAYRAN, Hasibe Gül. Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 5.2: 43-64.

**AZƏRBAYCAN VƏ ŞİMALİ AMERİKA HİNDU TAYFALARINDA SİRLİ-
SEHRLİ GÜCLƏRİ: MÜQYİSƏLİ TƏHLİL**

***MYSTERIOUS POWERS IN AZERBAIJAN AND NORTH AMERICAN
NATIVES' FOLKLORE: A COMPARATIVE STUDY***

Asst. Prof. Ulduz MURSHUDOVA

1. Shaki Branch of Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Languages,
Shaki, Azerbaijan.
2. Azerbaijan National Academy of Sciences, Sheki Regional Scientific Centre,
Department of Folklore and Ethnography, Shaki, Azerbaijan
UOT 78.08:801.81
ORCID: orcid.org/0000-0001-6106-7100

Abstract

Folklore is often considered as a mirror that reflects different groups of people's cultures and moral values. The comparative investigation of Azerbaijan culture and North American Indian culture can teach researchers much about the mysterious powers of universe, so we can get valuable facts and information from them. This study based on existing research results, compared and examined a few folktales from Azerbaijan culture and North American Native's culture. The research findings show that there are both similarities and differences of folklores between two cultural systems. By examining the similar and the different social significance of folklore, people can make some connections from these tales to their own life and gain some global awareness. The results show that some types of spirits are universal, like Wind God, Sun God and Moon God. They exist in almost all the cultures around the world. There are some similar tales that can be found in both Azerbaijan culture and North American culture. The results of the study also indicate the differences of folklore between two cultures are obvious too. Some classic Azerbaijan tales are difficult to translate into other languages; also some of the cultural values and the way of thinking from Azerbaijan folklore are not easy to interpret from different cultural backgrounds. Some parallels have been discovered in Azerbaijan culture and North American Indian culture's: The first religions of both nations were polytheist and according to their views: All nature lives by its spirits; The spirits can receive and transmit the forms of all animals and plants; Everyone has a protective spirit; Dead Spirits living in the deadlands, are able to travel the world, when people transmit to sleep; The Sky is generous and compassionate to the soil; Lightning and thunderstorm are gods with the same spirit; An animist believes that the spirit of trees, rock, tea, plants and animals is alive; The spirit of nature helps and destroys the human being; Animists worship offers sacrifices to these souls and prays.

Keywords: mythical elements, symbols, gods and goddesses, personification, superstition

Xülasə

Folklor müxtəlif mədəniyyət daşıyıcısı olan insan cəmiyyətlərinin mənəvi dəyərlərini əks etdirən xəzinədir. Azərbaycan mədəniyyəti və Şimali Amerika Hindu mədəniyyətinin müqayisəli araşdırılması tədqiqatçılara kainatın sirli gücləri ilə bağlı dəyərli faktlar təqdim edir və mühüm məlumatlar əldə etmək mümkündür. Mövcud tədqiqat nəticələrinə əsaslanan bu araşdırmada Azərbaycan mədəniyyəti və Şimali Amerika Hindu mədəniyyətindən bəzi uyğun folklor örnəkləri müqayisəli təhlil edilərək öyrənilmişdir. Tədqiqatdan əldə edilən tapıntılar göstərir ki, iki mədəniyyət sistemi arasında kainatın sirli-sehrli gücləri arasında paralellər və

fərqli elementlər var. Folklor örnəklərinin oxşar və fərqli elementlərinin ictimai əhəmiyyəti araşdırılaraq bəşəriyyətin dünya ilə əlaqələr qurma və qlobal şüur əldə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Nəticələr göstərir ki, bəzi tanrılar, Külək Tanrısı, Günəş Tanrısı və Ay Tanrısı universaldır və dünyanın əksər mədəniyyətlərdə mövcuddur. Həm Azərbaycan, həm də Şimali Amerika mədəniyyətlərində bənzər bəzi mistik güclər vardır ki, onlar primitiv cəmiyyətlərin ən mühüm elementləridir. Tədqiqat nəticəsində hər iki mədəniyyət arasında bəzi güclərin fərqli fəaliyyətləri də aşkar edilmişdir. Bəzi Azərbaycan mədəni dəyərlərini və Azərbaycan folklorundan gələn düşüncə tərzini fərqli mədəni mənşələrdən şərh etmək asan deyil.

Araşdırma nəticəsində aşkar edilmişdir ki, Azərbaycan və Şimali Amerika Hindu mədəniyyətlərində ilk din çoxallahlı olması və aşağıdakı paralelliklər aşkar edilmişdir: Bütün təbiətin ruhları vardır və onlar canlıdır; Ölüm adasında yaşayan Ölü Ruhlər, insanlar yuxuya getdikdən sonra dünyanı gəzib-dolaşırlar; Səma torpağa səxavətli və mərhəmətlidir; Şimşək və göy gurultusu eyni ruha sahib olan tanrılardır; bir animist ağacların, qayaların, çayların, bitkilərin və heyvanların ruhunun canlı olduğuna inanır; Təbiətin ruhu insana həm kömək edir və həm məhv edir; Animist kahinlər təbiət ruhlarına ibadət edir, qurban kəsir və dua edirlər.

Açar sözlər: mifik elementlər, simvollar, tanrılar və tanrıçalar, şəxsləndirmə, xurafat

INTRODUCTION

Azerbaijan has become the independent country and created its own free trade, business, language and cultural study place in today's globalized world. Azerbaijan has more than two thousand years of history and the ideology of Azerbaijan is deeply influenced by Nizami Genjevi.

Nizami Genjevi's philosophy and thoughts are seen most in Azerbaijan folklores; compared to North American ideology, the Azerbaijan has a whole different value system. It is worthy to study the similarities and the differences between Azerbaijan folklore and North American Indian folklore. It will help researchers who are interested in folklore to gain some insight and increase their cultural awareness.

Comparing the similarities and differences of folktale from diverse cultural backgrounds is very challenging. Comparative study of Azerbaijan folktales with North American Natives' is even more difficult. First, the cultural values and the way of expressing an opinion in Azerbaijan culture and in a North American culture system, for example, America, are very different, sometimes even opposite. We are defined Azerbaijan culture as collectivism, high-power distance, and Azerbaijan people value public and community good more than individual good. In short, God is not a mystery that can ever be understood, nor can it be revealed. It is the creator of the whole universe, a handful that turns weak land into mighty bit. God is the Creator. It's the past and unchanged. Only God can say, "I'm right," and is worthy of admiration. Being God's servant is the wisdom and the size of man. Here a human being is described as a whole world, with seven caliphate cities. This world is "a town bigger than the country of hell". The human is described as an internal infertility with space width by the philosophy of Nizami Genjevi. The most delicate of human actions is the spirit of perfection, the most beautiful and everlasting soul of human happiness. Speaking of ordinary people, Nizami implies the perfection of the spirit as a purpose and a life-style. The ideal person in Nizami's teaching and poetics means someone who has reached perfection. [Nəbiyev, 2002]

Azerbaijan people desire a sense of harmony and neutral opinions on conflicts. Second, Azerbaijan has more than two thousand years of history and there are several traditional culture that passed on from generation to generation; many of them not collected in texts; it is hard for systematical study. But research results showed that traditional Azerbaijan cultural values have important impacts on people life;

Native Americans, also known as **American Indians, Indians, Indigenous Americans** and [other terms](#), are the [indigenous peoples](#) of the [United States](#). There are over 500 [federally recognized tribes](#) within the U.S., about half of which are associated with [Indian](#)

reservations. The term excludes Native Hawaiians and some Alaska Natives. .[Larry J. Zimmerman, 2003]

The investigators thought that ancestors of modern Native Americans arrived in what is now the United States at least 15,000 years ago, possibly much longer, from Asia through Bering. But North American Indian insisted that they are indigenous peoples of this continent. Native Americans were greatly affected by the European colonization of the Americas, which began in 1492, and their population declined precipitously due to introduced diseases, warfare, and slavery. After the founding of the United States, many Native American peoples were subjected to warfare, removals, and one-sided treaties, and they continue to suffer from discriminatory government policies into the 21st century. Since the 1960s, Native American self-determination movements have resulted in many changes to the lives of Native Americans, though there are still many contemporary issues faced by Native Americans. Today, there are over five million Native Americans in the United States.[Larry J. Zimmerman, 2003]

Cultures of Azerbaijan and North American natives were different in many ways; they did not encounter one another because of long distance of geographical territory. Both people's cultures were very interested in keeping track of time, so they developed complicated calendars which they used to predict the changing of the seasons and eclipses of the sun or moon. They believed that they needed to know when these events would happen so they could make offerings and sacrifices to the gods, the forces of good and evil who controlled their lives.[Michael Schuman, 2000, p. 8]

MATERIALS AND METHODS

The theoretical and methodological basis of the research is an objective approach to the problem. The research topic was studied using a systematic approach, analogy and comparison, comparative-historical-traditional-geographical methods.

RESULTS

The ancient folk religious' ideas are perceived as fanaticism and superstition in modern folklore studies. There are socio-psychological and humanist aspects inside the superstitions that would not have developed society and humanity if not otherwise. Management of people's feelings and desires through public statements and reminders has been one of the factors that made human beings human. The idea of man's divinity and holiness is anthropomorphism and is loaded with ideas of salvation.

American Indian spirituality is not evangelistic. It is private and entirely cultural. The only way to 'join' a Native American spiritual tradition is to become a member of the cultural group, and it's impossible to do that over the Internet.

While comparing the superstitions of Azerbaijan and North American natives, it is studied the spiritual lessons that they are given for two reasons: First of all, legends are inherent in nature and can not be disputed. Secondly, counseling through stories is always in a persuasive and powerful form. At the end of the legends, spiritual lessons attract attention. At the same time, the idea of giving advice to the problem, not merely in direct, fun and memorable manner, is the way of educating the people. Today there are many legends that carry such a function.

DISCUSSION

The mythologies of both cultures are based on stories about the world's most fascinating mystery: Who rules the universe and how the human population were created? Where the people came to the earth, why the gods created the people and other living-beings? We try to give explanations how spiritual life took place, according to the Azerbaijan and North American natives' stories.

Both the Azerbaijan and North American Indians constructed living places that included places of worship and monuments used sophisticated agricultural methods, and held markets at which different kinds of food were sold. Their societies included different clans, or community. Societies also included warriors, priests, skilled artisans, merchants, architects, astronomers, and artists. There were also professional dancers, singers, and musicians, who often participated in the many religious celebrations.

Culture of people have left their mark on the Azerbaijan and North American landscape in the form of thousands of boulder alignments, pictographs painted onto rock surfaces, and petroglyphs pecked into rock-such as these rows of figures made by the Gobustan and Gemigaya in Azerbaijan and Anasazi in Navajo Reservation of North America which can still be seen today. [Larry J. Zimmerman. 2003, p.10] They described the spiritual life of the people of both nations.

Ancient ancestors worshiped specially chosen sacred spirits, sacrificed and prayed, to live in good and safe lives, to manage their lives according to their desires. At this time, mysterious magical forces who are ordering, helping, or destroying human life come through the rituals, ceremonies and practices organized and these forces are presented through myths.

The reason why these myths lived for centuries was that people are inspired by their experiences and experiences in their lives, and have been able to gain valuable knowledge from these stories. At the moment, researchers have the opportunity to discover different cultures through these myths.

The stories of Azerbaijan natives' myths of creation and super-beings have been changed under the influence of Islam. National super heroes were introduced as Islamic heroes later. However, ancient traces in the folk tales remained at a certain level and did not leave the attention of researchers.

Minds, legends, religions, history and rituals are not separate elements in Azerbaijan and North American Hindu folklore. Different legends, myths and stories of both peoples are touched, as through, to each other, reflected in each other and provide information about their living and household rules.

Wisdom derives from way of life, and is as fragile as nature. Many Indians shared their animism, their respect for nature and their attitude to the land with other hunter-gatherers. But when ways of life change, beliefs change to support them. The advent of agriculture and then industry brought massive shifts in attitudes to nature.

Beliefs can change ways of life. Our present way of life is laying waste to the environment that supports us. Ancestors beliefs can help us to change that way of life, and in arriving at those beliefs, we can learn immensely from the beliefs of the Azerbaijan and North American Indians.

The both nations' main Spirits were **Mother Earth (Ana Yer) and Father Sky (Ata Sema)**. **The people call their god Great Creator (Boyuk Yaradan), Grand Father God (Allah baba)** in Azerbaijan folklore, Great Spirit, Great Creator in North American Hindu tribes and they have been reflected in almost all the myths of creation.

The etymological meanings of God and the Illahs, their functions and their names in the Azerbaijan mythology, are given according to the planet and planetary rankings. **Moon-Ay Baba , Sun-Gunesh Dede, Jupiter -Dan ulduzu or Choban ulduzu, Mars- Savash tanri, Venus Umay** were the gods expressions in the sky. Many of the Azerbaijan and North American natives' gods relate strongly to the lifestyles of their native people. Since both peoples relied heavily on farming for survival, they believed in gods who ruled over the elements like rain, or over crops. There were a sanctuary in Azerbaijan that people prayed for **Yelbaba** (Wind Illah) and **Aybaba** (Grandfather Moon) situated in Shaki, **Dede Gunesh** (Father Sun) situated in Shamakhi, and brought offerings to them for getting food and health. [Nəbiyev, 2002]

Since very ancient times people have believed in various beliefs about the Moon. At the beginning of them is the «Man in the Moon». The surface shapes that look like a human face on the Moon have attracted people's attention since ancient times. The people thought that the "person living on the Moon" is driven to the Moon because of the evils they have done in the world.

There are various beliefs about the moon among the people in Azerbaijan. One of the most important of these is that it will bring good luck when you look at the newborn Moon and pray it. Forty days praying is enough to get your wish from Moon. It was believed that the Moon brought luck to the prayers.

“Divanü Lügat it-Türk” writes that if there is halo around the moon has been regarded as auspicious among the Turks and it has been described as raining.

Azerbaijan people thoughts that they were servants of the gods and it was the same in North American natives North American natives’ mythology. Both of the communities believed that they were responsibly to pray the gods and be thankful because he feeds them and gives them health, and they were afraid of Gods anger that if they didn’t appreciated Gods disaster could strike at any time. The need to satisfy the gods, especially the Sun god, Rain god and Wind god .

There was a powerful god on the top of the temple: **Tlaloc** (TLAH-lohk), the god of rain in Aztec culture that people sacrifices were made. (Michael Schuman, 2000, p.17) According to Aztec myth, at the beginning of this world, darkness covered the earth. The gods gathered at a sacred place and made a fire. Nanahuatzin, one of the gods, leaped into the fire and came out as the sun. However, before he could begin to move through the sky, the other gods had to give the sun their blood. This was one of several myths relating how the gods sacrificed themselves to set the world in motion. Through [bloodletting](#) and human sacrifice people imitated the sacrifices made by the gods—and kept the sun alive by feeding it with blood.

Elders teach children about nature spirits and how to deal with them, in the hope of ensuring a proper respect. Some individuals seek to harness and direct the power, or “medicine” –normally, this is attempted in a modest way, perhaps by using a talisman in a medicine bag or a bundle. Others might become specialists called holy people, medicine people, shamans, witches, or one of a range of other terms depending on how they use their power and skills.

Many activities are not intended to involve an individual dealing with the spirits, but are instead group obligations. Clans may be responsible for the maintenance of sacred medicine bundles that an ancestor or totemic being entrusted to the eternal care of descendants. A whole tribe may be responsible for performing ceremonies that ensure the annual renewal of the world. Good and evil may be determined by whether obligations to the spirits are met, which makes people careful to show respect at all times. Everyone must pay some level of attention to the spirits or the world becomes unbalanced and threatens people’s survival.

The relationship between the sky, sea, humans, and spirits is a complex one. Among the Kwakiutl people of the Northwest Coast, masked dances perform ceremonies that demonstrate beings transforming into other beings. (Larry J. Zimmerman. 2003, p.62-64)The exquisitely carved masks change, as if by magic, into something different in response to the dancer pulling strings attached to the object’s moving parts. It is said that the dancer can feel the spirits, who are believed to be carved into what he wears.

In recent years native people have been labeled the “first ecologists”. Protecting the land is part of daily life of, and many see it as a limitless responsibility. In fact, Indians **Water** is one of the primary vehicles of change as the wheel of the year turns. [[Dawn E. Bastian and Judy K. Mitchell, 2004] The winter is a time when the water turns to its solid state–lakes freeze over, the water within the ground freezes, and water falls as snow, blanketing everything. When the spring comes, the warm rains fall, helping thaw the earth and bring forth new life. The plants uptake these waters and grow into the summer months, producing their

bounty as light returns to the world. Humidity rises, mosquitoes come out seeking the water within each of us, the berries burst forth, and the wheel continues to turn. Into fall, it becomes hotter and dryer, and the vegetables and fruits are harvested. When we harvest vegetables, we must pay attention to their water content—for losing water is to lose freshness, to lose firmness, and takes much of the taste away.

Water is sacred in both peoples' folklore. Our great ancestors of Oghuzs had such a belief: if you say your wish to the water succeed. When faced with difficulty, they came to the water in a narrow footstep, saying, "The water has seen the face of God," looking at him as a sacred saint. It is no coincidence that Bamsy Beyrak, one of the martyrs of the epic "Dada Gorgud", brings out the sea-gray turquoise. Koroglu's Kirat and Durat are the descendants of the marine alley. It is not accidental that Khidr was a gray horseman, who had been slaughtered by the elephant's son Bughac's wounds and who had been breastfed with herd and mother's milk.

Su Charshanba (Water Wednesday) is said in the "Azar Wednesday", "Water Novruz". In the watercourse, the water and the cellars are renewed, the ditches are arranged, the landscaping is carried out in the water basins, and various water-related festivities are held. Everyone who has not yet been born will go to the water, wash his hands, splash water on each other, throw water out of the water, and splash on the wounds of the wounded. According to people, those who pass the "fresh water" on the water Tuesday are disturbed by illness throughout the year. On that day various ceremonies are held on the water, songs are recited in honor of Avan and Yada, the gods of water in ancient Turkic. There are numerous beliefs, idioms, Turkish, legends and legends about the Sun.

1. The ponds, clouds are thought of as are living beings in American Indian [Erdoes & Ortiz, 1984]. Water is also used as a clan symbol in some Native American cultures. Tribes with Water Clans include the Hopi tribe (whose Water Clan is named Piikyasngyam,) the Navajo tribe, and the Pueblo tribes. [Dawn E. Bastian and Judy K. Mitchell, 2004]

The monstrous Apotamkin is often misidentified as a "vampire" by non-Native Americans (particularly since its name was glimpsed in one of the recent "Twilight" movies.) But in actual Maliseet and Passamaquoddy legends, this creature has nothing to do with vampires- the Apotamkin is a giant fanged sea serpent that lurks in the Passamaquoddy Bay and drags people, especially incautious children, into the water and eats them. Apotamkin is said to have long red hair, and in some stories was once a human woman who was transformed into a [serpent](#). ()

The water spirits are like a mermaid who is a human being and they have a tail as fish. They have the power to create storms, flood, but they do not hurt people who respect them. Water ruins could have greatly hurt people if it was angry. Therefore, in the beliefs of both nations, they respected the water and tried not to frustrate it. Passing through the giant river, they tried to feel its power and prayed it.

Fire spirit: Fire is sacred in Azerbaijan and North American Indian cultures. The source of some of the world's famous mythical ideas about the fire of the nations of the world is associated with the Caucasus, Azerbaijan. Azerbaijan was called the "land of fires" in most ancient sources, and a god or a messenger of God who brings people to prosperity in their homeland was Gorgud Ata.

Novruz, one of the oldest holydays of the Azerbaijanis, combines the traditions of celebrating ceremonies of water, fire, wind and earth, which are four stages of creation. The second shrine of the year is called *Od Chershenbe* (Fire Wednesday) among the people. This Wednesday comes from the belief of ancient people to the Sun. Traditionally, people jump over the fire praying and they believed that all their illness and sadness is burning today in the flame. [10]

It is also used as a clan symbol in some Native American cultures. Tribes with Fire Clans include the Hopi tribe (whose Fire Clan is named Kookopngyam) and the Pueblo tribes. There

are stories about a reckless trickster figure paying the price for misusing the gift of fire, seven Ojibwa legend about the World Fire which resulted in the destruction and rebirth of the world, legend about Coyote bringing fire to the people and etc.

Wind spirit: Winds blowing on the glacier on Wednesdays indicate the arrival of the summer. Among the people, the wind is called *Yel Charshanba* (Wind Wednesday) is known as the Wind of the Wind, which is known as the Wind of the Wind. The wind that wakes up in the wake of the wind brings the wave of water and the storm. In the folk folklore there are various songs, legends, myth, belief, parable, etc. was created. The Yel Baba ceremony, which is being held in Novruz celebrations, is related to the fact that our ancient ancestors believed in Yel.

2. **Earth spirit:** The old people came literally to love the soil, and they sat or reclined on the ground with a feeling of being close to a mothering power. It was good for the skin to touch the earth, and the old people liked to remove their moccasins and walk with bare feet on the sacred earth. Their tipis were built upon the earth and their altars were made of earth. The birds that flew in the air came to rest upon the earth, and it was the final abiding place of all things that lived and grew. The soul was soothing, strengthening, cleansing, and healing. [Qafarlı, 2002]

Every part of this soil is sacred in the estimation of my people. Every hillside, every valley, every plain and grove, has been hallowed by some sad or happy event in days long vanished. Even the rocks, which seem to be dumb and dead as the swelter in the sun along the silent shore, thrill with memories of stirring events connected with the lives of my people, and the very dust upon which you now stand responds more lovingly to their footsteps than yours, because it is rich with the blood of our ancestors, and our bare feet are conscious of the sympathetic touch.

3. Every part of this soil is sacred in the estimation of my people. Every hillside, every valley, every plain and grove, has been hallowed by some sad or happy event in days long vanished. Even the rocks, which seem to be dumb and dead as the swelter in the sun along the silent shore, thrill with memories of stirring events connected with the lives of my people, and the very dust upon which you now stand responds more lovingly to their footsteps than yours, because it is rich with the blood of our ancestors, and our bare feet are conscious of the sympathetic touch. [Abdullayev, 2005]

RESEARCH FINDINGS

Folklore is a mirror that reflects different groups of people's cultures and moral values. The purpose of the study is to help the investigators to gain insight about comparing Azerbaijan folklore and North American classical folklore. It also aims to know more about the similarities and differences between cultures, and increase their cultural awareness. By examining the similar and the different social significance of folklore, people can make some connections from these tales to their own life and gain some global awareness. The results show that some types of spirits are universal, like Wind God, Sun God and Moon God. They exist in almost all the cultures around the world. There are some similar tales that can be found in both Azerbaijan culture and North American culture. The results of the study also indicate the differences of folklore between two cultures are obvious too. Some classic Azerbaijan tales are difficult to translate into other languages; also some of the cultural values and the way of thinking from Azerbaijan folklore are not easy to interpret from different cultural backgrounds.

The following parallels have been discovered in comparative study of Azerbaijan culture and North American Indian culture's:

The first religions of both nations were polytheist and according to their views:

- All nature lives by its spirits.
- The spirits can receive and transmit the forms of all animals and plants.

- Everyone has a protective spirit.
- Dead Spirits living in the deadlands, are able to travel the world, when people
- transmit to sleep.
- The main place is generous and compassionate to the soil.
- Lightning and thunderstorm are gods with the same spirit.
- An animist believes that the spirit of trees, rock, tea, plants and animals is alive.
- The spirit of nature helps and destroys the human being.
- Animists worship offers sacrifices to these souls and prays.

Although there are differences between Hindu tribes and Azerbaijan natives, it is recognized by all groups that nature is with spiritual significance. It is realm where the worlds of humans and the spirits intersect, although the relationship between them can be complex. The spirits essentially maintain the world and reveal themselves in the form of natural phenomena, such as weather, wind, lakes, plants, and animals. These spirits are regarded as kin, and as such they have certain rights and obligations to each other as well as to the humans in that proximity they live. Among both peoples, the power that controls the world is a more formless, mystical energy, such as Wakan among the Lakota and other Siouan speaking people.

Not only do plants, animals, and landforms have a spirit, they can actually be the spirit. An eagle in an eagle, but it can also be a thunderbird with special powers for protection; coyote is a coyote, but it can also be a manifestation of Trickster, willing to lead a human or other animal astray or to teach them a lesson. It is imperative for people, who have to live alongside these spirits, to know this and behave accordingly. If one obeys certain rules, there may be benefits; if one does not, there may be dire consequences. This concern with the spirits of nature does not in any way mean that either the spirit or nature is worshiped-not in the sense that the word conveys in Western religions. Rather, nature is revered at the same time that one lives with and uses it. Each group has its own ways of dealing with these invisible powers.

CONCLUSIONS

The present study indicates exists a barrier to comparing Azerbaijan folklore and North American Indian folklore due to the different lengths of histories and limited access to some important Azerbaijan tales. At the same time, the study claims the importance and the values to study Azerbaijan folklore and North American Indian folklore because research results show traditional Azerbaijan tales and cultural values have important impacts on children. It helps to understand Azerbaijan people's academic achievement, psychological well-being, and Azerbaijan parenting styles. Besides, under the influence of globalization, the socialization process for Azerbaijan children has changed. Investigation results show that Azerbaijan people have some common values with American Indian. The investigation results also indicate some Azerbaijan people and their families have been exposed to North American cultures in recent decades. With these data, it is reasonable to study both Azerbaijan and North American Indian folklores, and compare the differences and similarities between them

When comparing Azerbaijan folklore and North American Indian folklore, an interesting pattern emerges. Research result indicates that folklore is a cultural symbol because it reflects different cultures, but many types of folklores always repeatedly appear in folktales around the world (Lan, 2009). Research also suggests that in spite of very different details, all wonder tales generally can be divided into a few story types. Study results show the common elements found both in Azerbaijan folklore and North American Indian folklore are: royal class, magistrate, wise or foolish man, magic, animal, a good son or daughter, a scholar, and poor people. The common themes are: justice over injustice; Folklore from Azerbaijan cultures and North American Indian cultures carries cultural values of different groups of people.

REFERENCES

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I cild, Bakı, Elm, 2004, səh. .
2. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, I-XXI kitablar, Bakı, 1961-2006. səh34-67
3. Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. III cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 568
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. Azərb. EA nəşriyyatı. I kitab. Bakı 1968 s.26-48
5. ABŞ və Kanada xalqlarının nağılları. Bakı-gənclik. -1989. -312 s.
6. Nəğmələr, inanclar, alqışlar. Bakı-1986
7. Nəbiyev A. Azərbaycan mifologiyası / Folklorşünaslıq məsələləri, V buraxılışı. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 10-19
8. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə / Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Turan, 2002;
9. Rzasoy S. Oğuz mifinin invariant strukturundan // «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər» (məqalələr toplusu). XI cild, Bakı: Səda, 2002, s. 146-161
10. Qafarlı R. Mif, əfsanə, nağıl və epos (şifahi epik ənənədə janrlararası əlaqə). Bakı: ADPU, 2002
11. Katrin van Spankeren. Amerika ədəbiyyatının xülasəsi. ABŞ. İnformasiya agentliyi tərəfindən nəşr edilib. American Literature, page 1203, California Edition
12. Əliyev Ramil. Mif və folklor. Bakı, Elm, 2005.
13. Vəliyev K. Elin yaddaşı dilin yaddaşı, Bakı: 1987
14. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 496 s.
15. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983.
16. An outline of American history. USA Departament, May-1994
17. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.
18. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. (tərtib edən Ə. Mirəhmədov), Bakı,
19. Əfəndizadə R. "El ədəbiyyatı, yaxud el sözləri", Maarif, 1978, 120 s.
20. Dawn E. Bastian and Judy K. Mitchell, Handbook Of Native American Mythology. Oxford, 2004
21. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan folklorşünaslığı. Bakı, 1994, tusi ad. ADPU mətbəəsi. 153 səh.)
22. Schuman, Michael Mayan and Aztec mythology, printed in the United States of America, 2000. p. 8
23. Larry J. Zimmerman. American Indians Watkins Publishing London, 2003, p.10
24. Erdoes, R & Ortiz, A, American Indian myths and Legends 1984, p. 127
25. Lan, Y. (2009). A study of folklore from cultural aspect. Journal of Chifeng University, 30(7), 80-82
26. Hoffman W.J., 1890, "Mythology of the Menomini Indians," American Anthropologist 3[3]:243-58

KIRIM HANLIĞI'NIN EGEMENLİĞİNDE “OR”

“OR” UNDER THE RULE OF THE CRIMEAN KHANATE

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL¹¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay, Türkiye, ORCID: ID/0000-0002-8301-4269

Özet

Or, Kırım yarımadasını anakaraya bağlayan kıstağın üzerinde yer alan bir yerleşim yeridir. Or'un MÖ. VII-VI. yüzyıllarda İskitlerin Kırım Yarımadası'na yapmış oldukları akınları engellemek için Yunanlar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Yunanlar Or'un inşasının yanı sıra kıstak üzerinde, Azak Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan derin bir hendek de açmışlar ve Or'a Yunanca hendek anlamına gelen Taphrae adını vermişlerdir. Taphrae adı zaman içerisinde kullanımdan kalkmış, ancak burası yine hendek anlamına gelen isimlerle anılmıştır. Bu durum hendeğin stratejik önemini daha sonraki yüzyıllarda da koruduğunu göstermektedir. Nitekim Kırım Hanlığı döneminde Or ve hendeği yarımadaı kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı koruyan hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu yüzden Kırım Hanları Or'un idaresini han adaylarına ya da hanedan ile akrabalığı bulunanlara bırakmışlardır. Ayrıca Or'un ve hendeğinin sağlam bir yapı olarak kalması için gerekli olan inşa faaliyetlerine önem vermişlerdir. Buna ilaveten herhangi bir saldırıyı püskürtmek için Or'da bir miktar asker bulundurmışlardır. XVII. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı sınırlarını Karadeniz kıyılarına dayandırınca Or Osmanlı Devleti için de önem arz etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti buranın muhafazası için topçu, cebeci, yeniçeri gibi çeşitli sınıflardan yaklaşık 500 kadar asker görevlendirmiş ve Or'u sağlamlaştıracak inşa faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Or sahip olduğu stratejik öneminin yanı sıra yerleşiklerle göçer-evliler arasında bir sınır teşkil etmiştir. Bu sınır iki grup arasında yaşanan çatışmaları büyük ölçüde engellemiş, böylece üretim istikrarlı bir hale gelmiştir. Öte yandan bu sınırın iki farklı dünyayı birleştiren bir işleve sahip olduğu da görülmüştür. Or'da kurulan pazar ve Or'un hemen güneyindeki tuz yatakları yerleşiklerle göçer-evlilerin belirli aralıklarla bir araya gelmelerini sağlamıştır. Seyyahlar bu ticari etkinlik hakkında dikkate değer bilgiler verdikleri gibi Or'un stratejik önemini de ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı seyahatnameler çalışmanın önemli kaynakları arasında yer almıştır. Bundan başka Osmanlı arşivinde yer alan çeşitli fonlardaki belgelere ve defterlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Or, Kırım Hanlığı, yerleşikler, göçer-evliler, Osmanlı Devleti.

Abstract

Or is a settlement located on the neck that connects the Crimean peninsula to the mainland. It is thought that Or has been founded by the Greeks in order to prevent the Scythian invasions to the Crimean peninsula in VII-VI. centuries. In addition to the construction of Or, the Greeks also dug a deep trench on the neck connecting the Sea of Azov and the Black Sea and named Or "Taphrae", meaning moat in Greek. The name Taphrae has fallen out of use over time, but this place is still mentioned along with names which mean moat. This situation shows that the moat preserved its strategic importance in the following centuries. As a matter of fact, during the period of the Crimean Khanate, Or and its moat had vital importance in protecting the peninsula against dangers from the north. Therefore, the Crimean Khans left the administration of Or to the candidates of the khan or those who were related to the dynasty. In addition, they gave importance to the construction activities necessary for Or and its moat to remain a solid

structure. They also had a number of soldiers in Or to repel any attack. At the end of the XVII. century, when the Russian Tsarism extended its borders to the Black Sea shores, Or became important for the Ottoman Empire. The Ottoman Empire assigned approximately 500 soldiers from various classes such as artillery, armorer and janissaries for the protection of this place and carried out construction activities to strengthen Or. In addition to its strategic importance, Or has formed a border between sedentary peoples and nomads. This border prevented the conflicts between the two groups to a great extent, thus the production became stable. On the other hand, it has been seen that this border has a function that unites two different worlds. The market established in Or and the salt deposits just south of Or allowed sedentary peoples and nomads to come together at regular intervals. The travelers gave remarkable information about this commercial activity and also revealed the strategic importance of Or. Therefore, travel books were among the important sources of the study. In addition, documents and notebooks from various funds in the Ottoman archive were also consulted.

Keywords: Or, Crimean Khanate, sedentary peoples, nomads, Ottoman Empire

WORDS FOR 'HUNGARY' IN ARTIFICIAL AUXILIARY LANGUAGES

Alan Reed LIBERT

University of Newcastle, Discipline of Linguistics, Callaghan, NSW, Australia.
ORCID 0000-0003-1446-4183**Abstract**

Words for 'Hungary' differ considerably in the world's natural languages, falling into two groups: Hungarian *Magyarország* and words based on it, and words based on the Medieval Latin word *Hungaria*, e.g. English *Hungary*. This paper will look at words for 'Hungary' in artificial languages to see what sort of variation occurs in them and why it occurs. Artificial languages are languages which have been consciously created, unlike natural languages such as English and Chinese. *Artificial languages* which have been designed as a means of international communication are *artificial auxiliary languages*. Esperanto, one of the best-known and successful artificial languages, belongs to this group, but there are hundreds of other such languages, although most of them saw little or no use.

Many artificial auxiliary languages, perhaps a considerable majority of them, followed the Latin form, e.g. Esperanto *Hungarujo*, Idiom Neutral *Hungaria*, Interlingua (IALA) *Hungaria*, and Olingo *Hungio*. However, a few languages have words based on the Hungarian form, e.g. Dil *ciar*, Makapi *Magyalusaga*, Pankel *mad*, and Sasxsek *madiarorsag*. Neo has words of both types, *Ungrio* and *Majario*. There are also just a few languages which have (or would have had) completely different words for 'Hungary', e.g. Ygeyde, as names of countries in these languages are based on their location (their latitude and longitude) or their size. In some cases the reasons behind the choice of words for 'Hungary' will be explained; to some extent they will involve the natural languages which were the sources of material for the artificial language in question (for those languages which used items from natural languages).

Keywords: artificial languages, toponyms, Hungary

INTRODUCTION

Words for 'Hungary' differ considerably in the world's natural languages, falling into two groups: Hungarian *Magyarország* (literally 'Hungarian country') and words based on it, and words based on the Medieval Latin word *Hungaria*, e.g. English *Hungary*. This paper will look at words for 'Hungary' in artificial languages to see what sort of variation occurs in them and why it occurs. Artificial (or constructed) languages are languages which have been consciously created, unlike natural languages such as English and Chinese.

Artificial languages which have been designed as a means of international communication are *artificial auxiliary languages* (henceforth AALs), also known as *auxlangs*. (Other artificial languages have been created in connection with works of fiction, or for artistic purposes, or just for fun). Esperanto, one of the best-known and successful artificial languages, belongs to this group, but there are hundreds of other such languages, although most of them saw little or no use. (I also include attempts at AALs which may not be (entirely) serious, such as Makapi. Given the fact that there have already been so many AALs created, most of which met with little or no success, one might wonder whether any recently designed AALs were completely serious attempts (assuming that the designers were not deluded). However, some AAL designers explicitly say that their attempts are not entirely serious, and/or that they do not expect their language to be successful.)

I will first note that some AALs simply do not have a word for 'Hungary' – some AALs were never fully developed and lacked a reasonably large vocabulary (or at least it was not made

public). Other AALs had large vocabularies, but for some reason lacked a word for ‘Hungary’. AALs which, to my knowledge, have not been provided with a word for ‘Hungary’ include Guosa, Internasionalo, Neoispano, Oz, Parlomas, Pas(et)ok, Pisina, Sona, and Tazidovu.

LANGUAGES FOLLOWING LATIN

Let us first look at those AALs which have used a version of the Latin word. Esperanto has three words for ‘Hungary’, but all of them involve the Latin form: *Hungarujo* (-uj- is a suffix for names of countries (and for containers), and -o is the marker of nouns in Esperanto), *Hungario*, and *Hungarlando*. This is not surprising, as Esperanto is largely built from major European languages, whose words for ‘Hungary’ come from the Latin one.

There were many AALs which were largely or entirely based on Esperanto, the best-known one being Ido, and many or most of these also used the Latin form, as we see from the following words: Arlipo: *Hungario*, Ido: *Hungaria*, Mondlango: *Hungario*, Olingo: *Hungio*, Romániço: *Hungaria*. However, Neo did something different, as we will see below.

Interlingua (IALA) and Eurolang are based largely on Western European languages, so it is not unexpected that their words for ‘Hungary’, *Hungaria* in both languages, come from Latin as well. Romanova and Romanid are based on Romance languages; their words for ‘Hungary’ are *Ungri'a* and *Hungaria* respectively. (Interestingly, the designer of Romanid was Hungarian.) Folksprak draws upon Germanic languages; its word for ‘Hungary’ is *Hungarie*.

In Voldu, a modified version of English, the word for ‘Hungary’ is *Hungarya*. (Some, but not all, words for countries in Voldu end with -ya, e.g. *Belgya* ‘Belgium’, but *Brasil* ‘Brazil’.) Eurasto is another modified version of English; its word for ‘Hungary’ is /hun'gri (the slash is the marker of capital letters in this language).

Among other languages with a word for ‘Hungary’ derived from the Latin word for it are American (*Ungaria*), Idiom Neutral (*Hungaria*), nu teutonish (*ungaria*), Qôsmianî (*Hungariî*), Salveto (*Ungaria*), Sermo (*Hungaria*), Sintezo (*Hungaria*), and Unitario (*Unqgaria*).

LANGUAGES FOLLOWING HUNGARIAN

We will now see some AALs which follow the Hungarian model for words for ‘Hungary’. Even though Lingua Franca Nova is Romance-based, its word for ‘Hungary’ is *Magiar*.

The Pankel and Dil words for ‘Hungary’ are *mad* and *ciar* respectively; they seem to have been derived from the first and second syllables of the Hungarian form respectively. In both languages roots are short, and in Dil they consist of only a single syllable. These languages were created by (apparent) native speakers of German – could it be that the proximity of Germany to Hungary (and familiarity with the Hungarian word) led them to choose the Hungarian form over the Latin one?

In Slovio *Madaria* means ‘Hungary’. This language is built largely from Slavic languages, some, but not all, of which have words for ‘Hungary’ based on the Hungarian form.

Makapi uses a variety of languages, both Indo-European and non-Indo-European, as sources for its words. Hungarian apparently is not one of these sources, but Makapi’s word for Hungary is *Magyalusaga*. Makapi could be described as one of a relatively new group of AALs, which are not based mainly on major (Western) European languages. Such languages would be more likely than languages of the Esperanto type to have words for ‘Hungary’ derived from the Hungarian word; we see this with another language of this group, Pandunia, whose word for ‘Hungary’ is *Magyaria*.

Kah is an *a priori* artificial language, that is, an artificial language which is an attempt to create a language from scratch, rather than using items from one or more existing languages (as e.g. Esperanto and most other AALs do). However, its words for countries do come from natural languages, including its word for ‘Hungary’, *Majaran* (*an* means ‘country’).

Other AALs whose word for 'Hungary' is derived from the Hungarian word are Sambahsa (*Magyaria*) and Sasxsek (*madiarorsag*).

LANGUAGES WITH TWO WORDS FOR 'HUNGARY', ONE OF EACH TYPE

There are two words for 'Hungary' in Neo, *Ungrio* and *Majario*. I do not know why this choice was given.

In early dictionaries of Volapük, e.g. Relye (1888:102), and Wood (1889:388), *Nugän* is given as the word for 'Hungary' (*-än* is a "geographical termination" (Wood 1889:395)), and it was perhaps derived from the Latin form, or from the German form, which in turn comes the Latin form. However, in more recent sources, e.g. the Volapük *Wikipedia* article on Hungary (<<https://vo.wikipedia.org/wiki/Macarän>>), an Hungarian-based word, *Macarän*, is used.

LANGUAGES FOLLOWING NEITHER MODEL

There are a few AALs which have unusual ways of forming place names; as a result, their words for 'Hungary' resemble neither the Latin word nor the Hungarian one.

Palanca G. (2008:15) says the following:

"The nations and countries are formed in Usik based on the extension in square kilometres the nation or the country has, so that the pupil will only have to know this fact and then translate the number which indicates the sq.kms. into letters."

The Usik word for 'Hungary' is *Oud*. In this language *OU* is '90' and *D* is '3'; Hungary covers approximately 93,000 square kilometers, hence its name in Usik. One might compare e.g. the word for 'China', *Tougin*, which consists of *TOU* '9' and *GIN* '500,000', and China's area is approximately 9,500,000 square kilometers (this example is from Palanca G. (ibid.)).

In Ygyde names of large places, including countries, are derived from their latitude and longitude. The word for 'Hungary' is *bicety*, which breaks down as follows: 'longitude=20 latitude=135 country' (<<http://www.ygyde.neostrada.pl/ygyded.htm>>); *-ty* indicates names of countries. One might compare e.g. the word for 'Albania', *bijuty*, which breaks down as 'longitude=20 latitude=129 country' (ibid.).

Although, to my knowledge, a word for 'Hungary' was not created for Lingualumina, its place names are formed in the same general way as those of Ygyde, i.e. from their latitude and longitude.

CONCLUSION

Most AALs have a word for 'Hungary' derived from the Latin name of this country (due to the languages which they draw upon to form their vocabularies), but some of them use the Hungarian name of it as the basis for their word for Hungary. At least two languages have words of both types, and at least two form their word for 'Hungary' in a completely different way. It would be interesting to see what happens in AALs with the names of other countries whose names are quite different in some natural languages.

REFERENCES

1. Palanca G JR 2008. Usik Lan Hil/Usik Language Course. Valencia.
2. Relye, J 1888. A Dictionary of the English and Volapük Languages. L Schick, Chicago.
3. Wood MW 1889. Dictionary of Volapük. Charles E Sprague, New York.

INTERNATIONAL SOCIAL SECURITY COOPERATION FOR DEVELOPMENT: LEGAL ASPECTS

Prof. Natalia SCIUCHINA,¹ Prof. Vladlena LISENCO,²

¹Tiraspol T.G. Shevchenko State University, Faculty of Law, Department of Business and Labour law, Tiraspol;
Comrat State University, Faculty of Law, Department of Private law, Comrat; Republic of Moldova

ORCID: 0000-0001-5858-4924

²European University of Moldova, postdoctoral researcher, Chisinau, Republic of Moldova
ORCID ID: 0000-0002-9846-2750

Abstract

The research deals with the issues of cooperation between states in the field of legal regulation of social security. In the context of globalization, the emergence of new social challenges, such as the coronavirus pandemic, international migration, the activities of transnational corporations, joint measures are needed to ensure that all states ensure minimum standards of social security.

Issues of international legal regulation of social security are considered in relation to the Millennium Sustainable Development Goals, as well as in relation to the standards and norms established at the UN and ILO levels.

International social security standards are researched and reviewed within the framework of our proposed classification. It is proposed to base the classification on social relations governed by the corresponding numbers of law. Legal measures are proposed to improve the efficiency of legal regulation of social security at the national level.

Keywords: Social Security; Social Security Standards; Legal Regulation; International Cooperation.

INTRODUCTION

The issues of legal regulation of relations on social security and social support are the subject of interstate agreements and treaties. International agreements are based on international legal norms and social security standards. At the international level, minimum social standards are established, the maintenance of which is an obligation of the state. International legal standards in the field of social security, being a form of expression of generally recognized principles and norms of international law, occupy a special place in the legal system of any state. The right to social security in international legal instruments is one of the most important human and civil rights and is exercised in accordance with the principles enshrined in these documents. However, questions of the structure and system of social security cannot be the subject of such acts, since it is the sovereign rights of the country itself. The social security system of each state is national and is established taking into account its historical, political and economic nature. Since the state is the leading subject of social security, it must establish minimum guarantees for the rights of citizens in the field of social security. Issues of international cooperation in the field of social security are the subject of negotiation processes on different levels and for the Republic of Moldova, which is one of the states for which migration is an urgent problem. According to preliminary data from the National Bureau of Statistics, at the beginning of 2019, about three million people lived in the Republic of Moldova. In recent years, the inhabitants of

the country have been actively involved in international migration, and according to statistics, about 1 million Moldovan citizens were outside the country before the pandemic began.

MATERIALS AND METHODS

The research is based on the use of general scientific methods such as comparison, Abstraction, synthesis, generalization and others. At the same time, the work also used the methods of legal research, such as the comparative legal method, analysis of the practice of applying legislation, and others.

The legal basis for the study was made by: international legal instruments; national legislation which were analyzed in conjunction with scientists and lawyers' research in the field of international cooperation in social sphere. A practical research framework is based on statistics, materials of judicial practice (national courts, ECHR).

RESULTS

The right to social security is seen as one of the main basic human rights. Therefore, speaking of international cooperation, it is necessary to mention the basic international acts beginning from Universal Declaration of Human Rights (1948): Art. 22: "Everyone as a member of society has the right to social security..." Art. 25 para.1: "Everyone has the right to ...security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old-age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control."

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966) where in Art. 9 is written the following: "The State Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to social security, including social insurance." It should be noted that the ILO, like the International Social Security Association, are the main players in the process of international regulation of the right to social security. ILO Constitution (1919), Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952, No. 102, Equality of Treatment (Social Security) Convention, 1962, No. 118 perform the basic foundation for the negotiation and conclusion of international agreements in the field of social security.

These international acts as a legal basis for interstate agreements have been actively applied by the Republic of Moldova when concluding agreements on cooperation in the field of social security. In this regard, there are two main, in my opinion, gaps in the field of social security: the first is to provide for migrants returning to the country who do not have social insurance as a basis for receiving a decent level of assistance. Secondly, it is the existence of really valid and enforceable agreements in the field of social security. On the basis of these international acts, citizens can exercise their right to social security if they were legally employed in another state. According to ILO data "the authorities of the Republic of Moldova have taken steps to conclude bilateral agreements on social security with the main destination states of Moldovan citizens working abroad. Moldova signed the first social security agreement with Bulgaria in 2008 and the second one with Portugal in 2009. In 2010, Moldova signed social security agreements with Romania and Luxembourg, and negotiations are underway with Poland, Austria and Belgium. (Coordination of social security : training modules / International Labour Organization, ILO Decent Work Technical Support Team and Country Office for Central and Eastern Europe. - Budapest: ILO, 2010). The practical significance of these agreements is quite large, first of all, for citizens who, during their active labor activity, were outside the state and were legally employed in the states with which agreements were concluded. At the same time, the legal protection of migrant workers is only one of the areas of international cooperation in the field of social protection. Such cooperation is necessary in all areas related to the realization of the human right to social security.

DISCUSSION

There are many definitions of social security in the literature. Investigating the legal aspects of social security, in our opinion, the following definition of social security may be successful: “The protection which society provides for its members, through a series of public measures, against the economic and social distress that otherwise would be caused by the stoppage or substantial reduction of earnings resulting from sickness, maternity, reduction of earnings resulting from sickness, maternity, employment injury, unemployment, invalidity old-age and death; the provision of medical care; and the provision of subsidies for families with children” (Zakharov, M. L., Tuchkova, E. G., 2004). When considering social security standards, the ILO defines the concept as follows: “Social security is a human right which responds to the universal need for protection against certain life risks and social needs”. (International Labour standards on Social Security).

Speaking about the results of international cooperation, we mean international agreements. These agreements are considered as sources of law and have practical importance. We can name several reasons for the importance of international agreements in social security and advantages for international legal framework for social security: to fix the rights and obligations of all concerned parties to guarantee and improve a proper functioning of the scheme - e.g., in the absence of proper administrative rules you may provide a benefit to a dead person (if you do not check every year if that person is still alive); to guarantee and improve the sustainability of the scheme (e.g. prudential rules, sustainable financing, minimum reserves to safeguard the solvency and use of the funds/reserves/how they may be invested); to guarantee equal treatment (same rules for everybody); to improve transparency and prevent willful and un-willful abuses and corruption: to increase confidence in the State; to legalize the rights and the possibilities to react against possible non-legal treatment to improve coordination between schemes, e.g., avoid double benefits. (Ursula Kulke , Emmanuelle St-Pierre Guilbault, 2014). International social security agreements establish a legal framework to coordinate social security schemes between countries. They provide the legal context to protect for example, migrant workers’ rights, and close gaps in social security coverage. The agreements ensure that periods of employment in other signatory countries are taken into account in granting the right to social benefits for migrant workers, dependant on the completion of a qualifying period.

Effective implementation of these agreements depends on concrete operational mechanisms, in particular for data exchanges between participating countries. In order to respond to a growing number of international agreements on social security and an increasing number of covered migrant workers, there is a need to improve the efficiency and scalability of implementation.

With increased international mobility in recent decades, a growing number of countries have been developing such agreements. Nevertheless, more work is needed on the implementation of effective mechanisms to protect the social rights of migrant workers.

But this is not the only prerequisite for international cooperation. We propose to designate a few more: historical ties and contacts of states; globalization and related processes; population migration; approximation of the legislation of states; membership in international organizations; social security systems are one of the most powerful institutional expressions of social solidarity.

The SDGs can only be achieved through strong global partnerships and collaboration. A successful implementation of the sustainable development agenda is impossible without forging inclusive partnerships at the global, regional and local levels, built on principles and values, a common vision and common goals, focused on meeting the interests of people and the planet. Many countries require official development assistance to stimulate growth and trade. Nonetheless, aid levels are declining and donor countries have not delivered on their pledge to increase financing for development. Due to the COVID-19 pandemic, the global economy is

projected to contract sharply by 3% in 2020, experiencing the worst recession since the Great Depression. More than ever, close international cooperation is needed to ensure that countries have the means to recover from a pandemic, recover more effectively and achieve the Sustainable Development Goals. (Social protection responses to the Covid-19 crisis Country responses in Asia and the Pacific. 2020).

Framed by the international objectives of the United Nations Sustainable Development Goals for 2030, and despite improvements in legal coverage in a great many countries, some population groups still do not have effective access to adequate coverage. The needs of young workers in the transition from education to the world of work is a difficult challenge. Responses require coordination across labour market institutions, education and vocational training bodies, as well as social security institutions. Continuous skills development and the need for gendered responses should be considered, and to deal with the needs of formal migrant workers, social security systems have different unilateral, bilateral and multilateral responses at their disposal. Globally, the heightened risk of external shocks and extreme events is leading social security systems to adjust to consider risk more broadly.

CONCLUSION

Taking into account the above information and the analysis carried out, several measures are proposed aimed at improving international legislation on social security: highest priority should go to policies and initiatives to extend social security to those who have none; not only is security very important for the well-being of workers, their families and the community as a whole, but — if properly managed — it also enhances productivity and supports economic development; the ageing of the population affects both funded and pay-as-you-go pension systems: solutions are to be sought above all through measures to increase employment rates; the social partners have a strong role to play in the management of social security; conclusion of bilateral agreements on social security issues; ensuring a real mechanism for the implementation of international agreements in the field of social security; revision of international instruments taking into account the Covid-19 pandemic - in terms of maintaining the level of guarantees and benefits.

A human rights-based approach should be considered as a basis for changing legislation, including ratification and accession to international agreements and also For national legislation is an important issue of ratification and accession to international agreements in order to protect the human rights; for a correct assessment of the situation in the field of social security, reliable data on the amounts and types of payments are needed by states; financial assistance and support to countries in the process of legal regulation of social security.

Major recent progress shows that national coverage gaps are being bridged, but important challenges remain. To this end, the extension of coverage is an obligation for all nations, as acknowledged in the United Nations Sustainable Development Goals for 2030, and as seen in the ILO's promotion of national floors of social protection.

REFERENCES

1. Universal Declaration of Human Rights (1948) <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. International Covenant on Economic, Social and cultural rights <https://www.ohchr.org> › CESCR
3. Coordination of social security : training modules / International Labour Organization, ILO Decent Work Technical Support Team and Country Office for Central and Eastern Europe. - Budapest: ILO, 2010 1 v. ISBN: 978-92-2-023907-0; 978-92-2-023908-7 (web pdf) https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_168752.pdf

4. International Labour standards on Social Security. <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/social-security/lang--en/index.htm>
  5. 5. Zakharov, M. L., Tuchkova, E. G. Obshchaya chast'. Glava 2. §1. Ponyatiye prava sotsial'nogo obespecheniya kak otrasli prava // Pravo sotsial'nogo obespecheniya Rossii. — 3-ye izd. — M.: Volters Kluver (WoltersKluwer), 2004. — S. 71-77. — 582 s. — ISBN 5-466-00004-3.
  6. Ursula Kulke , Emmanuelle St-Pierre Guilbault The importance of legislation in the process of extension of social security. <https://www.social-protection.org/gimi/ShowTheme.action?id=6>
  7. ILO (2020). Social protection responses to the Covid-19 crisis. Country responses and policy considerations. Spotlight Brief. ILO: Geneva. <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=56001>
- International Standards on Social Security Lessons from the past for a better implementation (Manila, November 19-21 2014) Jean-Michel Servais J.M. Servais, International Social Security Law, The Hague, Kluwer, 2013.

**СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

**MODERN DIRECTIONS OF INFORMATION SUPPLY OF SCIENTIFIC RESEARCH
IN AZERBAIJAN**

Джамал Джалиль оглы Гаджиев^{1*}, Васиф Балакиши оглы Ахадов^{2**}

1. д. ф. по экон., доцент кафедры

«Экономика»

Азербайджанского Университета

Туризма Менеджмента

ORCID:0000-0002-6409-3010

2. докторант кафедры

«Экономика» Азербайджанского

Университета Туризма Менеджмента

ORCID:0000-0003-0003-8933

Резюме

Одна из основных задач научного исследования - получение необходимой информации об исследуемом объекте. Необходимо сортировать, сравнивать, анализировать и т.д. полученные, необработанные данные. Такая информация становится для исследователя полезной информацией в определенном контексте.

Проблема выбора и выявления полезной информации об объекте исследования - это первый этап научного исследования. Поэтому информационное обеспечение научных исследований является одним из важнейших вопросов современности. Его исследование и анализ - одна из важных тем дня.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с информационным обеспечением научных исследований, анализируется и показано текущее состояние информационного обеспечения научных исследований в Азербайджане.

Ключевые слова: научные исследования, информационное обеспечение, полезная информация, обработка данных, информационная потребность, информационная база.

Modern directions of information support of scientific research in Azerbaijan

Summary: One of the main tasks of scientific research is to obtain the necessary information about the object under study. Received and not converted information need to be sorted, compared and analyzed. Such data are converted into useful data in a certain context which is useful to the researcher. The problem of selection and identification of useful information about the investigated object is considered the first stage of the scientific research. Therefore, information provision of scientific researches in the modern period is considered as one of the actual issues. Its research and analysis are one of the important issues of the day. In the article, issues related to information provision of scientific researches were investigated, using certain methods analyzes were carried out.

Key words: Scientific research, information provision, useful information, data processing, demand for information, the database

ВВЕДЕНИЕ

Основа любого исследования - это информация. Информация - факты, мнения, новости или другая информация любого характера, созданная или полученная в результате какой-либо деятельности, независимо от даты создания, формы представления и

классификации. Основа информационного обеспечения всех научных исследований - потребность в информации.

Потребность в информации - определенная потребность решить конкретную проблему, достичь поставленной цели и получить необходимую информацию. Потребность в информации - одно из ключевых понятий информатики, включая библиотечное дело.

Именно потребность в информации для различных видов деятельности дала мощный импульс развитию публичных и научных библиотек. Удовлетворение пользователей постоянно растущими и постоянно меняющимися информационными потребностями - основная цель их деятельности. Развитие рыночных отношений создает потребность в повышении уровня управления экономикой.

Очевидно, что построить адекватную систему информационного обеспечения научных исследований можно лишь, принимая во внимание их современные формы организации. При этом важным фактором является то, что социально-экономические и организационные перемены в науке происходили и происходят на фоне глобальных изменений в сфере информационных технологий. Появились новые возможности для информационного обеспечения, новые (электронные) форматы научной литературы. Чтобы реализовать принципиально новый уровень получения и использования научных знаний, необходима такая система информационного обеспечения, на входе которой, с одной стороны современный научный документопоток, представленный широким набором форм представления знаний в бумажном и электронном форматах; с другой информационные потребности (ИП) специалистов, обусловленные как тематикой исследований, так и их специфическими организационными формами; а саму систему образуют оптимальная структура фондов и соответствующие формы и методы работы, что и обеспечивает удовлетворение ИП учёных и специалистов.

В этом случае актуальной становится не просто адаптация работы библиотеки академического НИИ (научно исследовательской информации) к новым формам организации науки, но и к использованию новых технологических и ресурсных возможностей, которые появились благодаря развитию Интернета и электронных ресурсов.

Объект исследования: информационное обеспечение научных исследований.

Предмет исследования: модернизация системы информационного обеспечения научных исследований с учётом их современных форм организации в академическом НИИ.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Основной методологической базой статьи стали положения, изложенные в трудах ведущих учёных России и зарубежных стран, занимающихся проблемами информационного обеспечения научных исследований таких как Д. И. Блюменау, Р. С. Гиляревского, Г. И. Гольдгамера, Б. С. Елепова, Н. С. Карташова, В. И. Корюкина, О. Л. Лаврик, Э. Л. Шапиро, Д. Е. Шехурина и других. Они явились основой построения всей логики исследования, выбора метода сбора и обработки данных, интерпретации полученных результатов.

Сложность и комплексность исследования определили использование следующих общенаучных методов:

- 1) системный подход;
- 2) анкетирование, интервью и экспертное анкетирование;
- 3) сравнительно-статистический и содержательно-логический анализы;
- 4) моделирование;
- 5) эксперимент.

Процесс управления - это сбор, обработка и передача информации для принятия управленческих решений. Предоставление информации является важной частью научного исследования и зависит от ее полноты и качества. Информационное обеспечение является важнейшим элементом информационной системы и информационных технологий, который характеризует состояние управляемого объекта и отражает информацию, которая является основой для принятия управленческих решений.

Информационное обеспечение состоит из следующего:

- индикаторы;
- ссылочная информация,;
- классификация и кодирование данных,
- единая система документов,
- массивы данных (документы) и др.

При предоставлении информации, развитии информационной системы определяется состав, характеристики (объем, время) и информационные взаимосвязи показателей, необходимых для решения задач различных функций управления. Составлены различные классификаторы и коды, состав входных и выходных документов для каждой задачи, создана база данных и определен состав базы данных. Эффективная организация научно-исследовательской деятельности основана на принципах системного подхода, который начинается со сбора и первичной обработки научных данных по теме исследования. Эта информация включает информацию о достижениях в области исследований, оригинальных идей, открытых эффектов, научных исследований, технических решений и т. д. Углубленное изучение информации по теме исследования позволяет исключить риск ненужной траты времени на уже решенную проблему, детально изучить весь спектр вопросов, связанных с темой исследования, и найти высокоуровневую научную и техническое решение.

Информационная база, являющаяся одним из основных компонентов информационного обеспечения, представляет собой набор регулярной информации, используемой в процессе работы информационной системы. В настоящее время в исследованиях используются различные базы данных.

Основное содержание начального этапа любой научной работы - это поиск и анализ информации о выбранном объекте исследования. Современный уровень развития информационных ресурсов на базе глобальных телекоммуникационных сетей позволяет включать новые электронные источники информации в информационное обеспечение научных исследований.

В современном мире сбор и обработка первичных научных данных осуществляется в глобальной сети Интернет. Поисковая система в Интернете - это универсальная поисковая система, предназначенная для работы на всех основных языках мира: Google, AltaVista, Яндекс, Рамблер, Mail.ru и др.

Социально-экономические изменения, произошедшие в Азербайджане в начале 1990-х годов, оказали серьезное влияние на общественную жизнь страны, в том числе на науку. После обретения Азербайджаном независимости подходы к науке, образованию, а также исследовательским учреждениям и их финансированию изменились. Были приняты ряд нормативных правовых актов, связанных с развитием науки, исследований и информации в Азербайджане в период независимости, в том числе: законы Азербайджанской Республики «Об информации, информатизации и защите информации» от 3 апреля 1998 года и «О доступе к информации» от 30 сентября 2005 года.

За эти годы была развита информационная база библиотеки Национальной Академии Наук, Национальной библиотеки, а также библиотек многих высших учебных

заведений страны. Базы данных играют важную роль в использовании библиометрической информации в процессе удовлетворения современных информационных потребностей специалистов научно-исследовательских институтов.

Сегодня существует ряд информационных ресурсов, позволяющих получить библиометрические данные. Thomson dScientific и Elsevier - основные источники научных ссылок. К ним относятся базы данных Thomson Reuters - Web of Science (WOS), Journal Citation Reports (JCR), Essential Science Indicator (ESI), база данных Elsevier - Scopus, Электронная научная библиотека The Russian Scientific Reference Index (RINC), которая является ресурсом LLC, также включает узко тематические ресурсы. Благодаря возможностям этих ресурсов, существует большая потребность в библиометрической информации в научной среде, а также в библиотечной информационной деятельности.

Помимо компакт-дисков и журналов, доступ к справочному индексу ESI также доступен через веб-сайт Web of Science, который является частью группы баз данных Web of Knowledge (WoK). Elsevier сначала разработала сеть Scopus, а затем сеть Scirus. SciVal, разработанный Elsevier в наше время, считается одним из основных сетевых инструментов, важной нормой поведения в научной среде и может рассматриваться как средство научного общения.

В настоящее время в стране проделана большая работа по дальнейшему улучшению информационного обеспечения научных исследований. Так, в 2015 году Министерство образования и Департамент исследований и интеллектуальной собственности Thomson Reuters подписали соглашение о сотрудничестве. Основная цель сотрудничества - поддержка концепции развития нашей страны, которая основана на политике развития конкурентоспособного человеческого капитала Thomson Reuters, ведущего мирового поставщика научной и аналитической информации. Это сотрудничество является важной вехой в создании доступа к платформе Web of Science® и базе данных InCites olan, глобальной научной базе данных для высших учебных заведений.

Азербайджанский Экономический Университет также претерпел радикальные реформы в этой области. Так, с апреля 2019 года на базе основной библиотеки создан Библиотечно-информационный центр (БИЦ) UNEC. UNEC-KIM предоставляет читателям традиционные и электронные услуги, включая книги, учебные программы, диссертации, рефераты, научные журналы и другие библиотечные информационные ресурсы на азербайджанском, английском, русском и турецком языках. Коллекция центра включает книги по разным областям экономики известных экономистов, а также самых известных мировых издательств Springer, Pearson, Global Edition, EBSCO, Nobel и других. Кроме того, преподаватели UNEC играют важную роль в переводе фундаментальных трудов по экономике на азербайджанский язык, предоставляя студентам и преподавателям прямой доступ к мировым сокровищам знаний и опыта.

Национальная Библиотека Азербайджана, как одна из крупнейших национальных библиотек на Кавказе и в Европе, играет исключительную роль в предоставлении информации для научных исследований страны.

Количество публикаций в библиотеке более 5 миллионов. В 2005 году Азербайджанская Национальная Библиотека стал членом Международной Организации Европейской Конференции Национальных Библиотек. Азербайджан стал второй после России страной СНГ, которая стала членом этой организации. В 2006 году было создано несколько новых отделов в связи с применением информационных и коммуникационных технологий в библиотечной работе. Интеграция европейских библиотек в единую систему позволит создать общеевропейскую электронную библиотеку.

РЕЗУЛЬТАТ

Наряду со всей этой работой существует множество проблем в информационном обеспечении научных исследований.

Сегодня деятельность библиотек многих вузов не налажена на нынешнем уровне, наличие электронных библиотек не на желаемом уровне.

Процесс объединения электронного каталога с электронной библиотекой в Национальной Библиотеке идет медленно.

Создание библиометрических ресурсов на азербайджанском языке будет стимулировать интерес азербайджанских ученых, руководителей предприятий, специалистов которые являются пользователями информации, к существующим типам электронной информации и сопутствующим услугам.

Существующие у нас журналы и статьи творческих ученых редко отражаются в зарубежных электронных базах данных.

Одним из важных вопросов дня является регистрация журналов в зарубежных базах данных, которые принимаются Высшей Аттестационной Комиссией Азербайджана при президенте Азербайджанской Республики.

Решение существующих проблем должно осуществляться не только на государственном уровне, но и исследовательские институты, университеты, научные библиотеки и подобные учреждения должны выстраивать свою работу на уровне требований сегодняшнего дня и использовать опыт западных стран в науке и ускорять интеграцию там.

Несомненно, в этом случае наша страна будет в числе ведущих стран мира в области информационного обеспечения научных исследований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. О.Л.Лаврик, Ю.В.Мохначева, Н.Н.Шабилова «Современные тенденции в информационном обеспечении научно-исследовательских работ». Монография. Новосибирск – 2010, 232стр.
2. Рамазанов М. «Управление информационными системами». Учебник, Баку-2017, стр.186.
3. Закон Азербайджанской Республики «О доступе к информации». 30 сентября 2005 г.
4. Закон Азербайджанской Республики «Об информации, информатизации и защите информации». 3 апреля 1998 г.
5. А. Гаджиева, "Международные информационные базы для библиометрических исследований", Журнал «Библиотечного дела и библиографии», 04.11.2016г.
6. А.Абдуллаева "UNEC-90: в информационном обеспечении научных исследований", (Материалы конференции, посвященной 90-летию UNEC) 10.06.2020г.
7. edu.gov.az
8. azertag.az
9. unec.edu.az
10. anl.az

THE PRINCIPLES OF ADOPTING BORROWINGS

*Nuraiym KYP SHAKBAY

*Korkyt Ata Kyzylorda University, Humanitarian and Pedagogical Institute,
Department of Kazakh language, Literature and Journalism, Kyzylorda, Kazakhstan.

*ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-9468-9918>

Abstract

The most pressing, complex and interesting issue in modern linguistics is the problem of word perception based on linguistic connections. Current socio-linguistic situation in the world, characterized by the rapid development of intercultural communication in various spheres of human activity and the study of the pronunciation of words used in communication is of particular importance. Such words are often used as borrowings. Borrowings are common for two or more languages. Borrowings are an objective and natural result of the interaction of languages and cultures of different peoples, a mechanism for enriching the vocabulary of languages. It has been proved that the vocabulary of the most advanced countries, with the exception of small ones with less developed cultures, does not consist of pure words. Problems that arise while speaking in another language have not lost their relevance at any time. For the future of a nation and a language as a whole, it is very important to clearly legalize the adoption of borrowings.

The vocabulary of any language is constantly updated. The changes taking place in the country in recent years in the socio-political, economic and other spheres, the accession of Kazakhstan to the global system of social relations, as well as the ongoing tripartite language policy in the country have led to changes in our language. Lexicologists do more than just study the origin of words. They are also interested in the absorption of these words into the language, their grammatical and phonetic conformity, and the changes in the vocabulary of the target language. Languages live, evolve, and may change or be damaged during development. It is important that words translated from another language take on a new character. Borrowings are subject to phonetic, grammatical and semantic changes under the influence of the laws of the target language. Some words are completely absorbed into the language, while others retain their foreign language status. Considering what is not in the target language, the specific characteristics and differences of those words are indicated in order to explain them. Explanatory dictionaries of borrowings in the Kazakh language indicate their source and initial meanings.

Keywords: borrowings, word-forming, foreign word, terminology, linguists.

SOME CHARACTERISTICS OF AZERBAIJANI HYDRONYMS

AZERBAIJAN HİDRONİMLERİNİN BAZI KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Naila YUSİFOVA

Doctor of Philosophy in Philology, Senior Lecturer
 Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
 ORCID: İD/ 0000-0002-3008-7536

Abstract

The article is dedicated to the features of Azerbaijani hydronyms. In the mythology of the peoples of the world, the taboo (prohibition) on the actual naming of objects deified by people has led to the emergence of secondary (non-essential) names of sacred rivers and lakes. In the mythology and folklore of the Turkic peoples, it is shown that water basins are associated with the name of any animal (often a totem). It should be noted that the history of the language and its carriers, historical geography, ethnography, etc. Hydronyms are an important tool in solving problems. One of the important issues is the complete registration of water basins and water sources of this or that area (hydronymically). In this case, it is possible to fully study the hydronym system of the studied area and reveal its structure, to determine the causes of hydronyms and to study the hydronym system of this area in comparison with other hydronyms of other Turkic peoples and their territories, to conduct grammatical and etymological analysis. The hydronyms of each country are the result of complex historical development and consist of layers of different origins belonging to periods of varying degrees of antiquity. Some of them are based on dialect materials, and the meanings of these hydronyms are revealed on the basis of dialect materials.

Azerbaijan is one of the oldest cultural centers and settlements, as well as a country of paleotoponyms. Azerbaijan has a special place in historical sources since ancient Greek and Roman times as one of the multilingual lands. For example, according to the ancient Greek geographer Strabo, 2,000 years ago, 26 dialects were spoken in Caucasian Albania, or rather in the northwestern part of ancient Azerbaijan. It is not yet known to which language families these dialects belong. Thus, no substrate signs of this or that ancient language that existed in this area were found in the Azerbaijani language. However, many paleotoponyms, especially hydronyms, are in fact substrate. The system of toponyms of Azerbaijan is also interesting because it is rich in geographical names of different periods and, according to the history of its creation, includes the most ancient, ancient, new and new toponyms. Although very few of them are toponyms of foreign languages, most of them are based on the linguistic materials, grammatical forms and models of the Turkic ethnos, which is considered to be the oldest inhabitants of the area. consists of names that are protected until.

The word "water" meaning "river" is often used instead of the second component of a number of hydro-names of Azerbaijan, mainly river names. Mūq. et: Ağsu, İlisu, Susay.

Groundwater is divided into two parts - white and black, depending on the quality and suitability for drinking. White water is completely safe to drink, light quality, and black water is somewhat safe to drink, but partially poor quality compared to heavy, white water. There is no difference between the colors and transparency of such springs and the rivers, lakes and ditches that feed on them and draw their source from them.

It contains *çay, su, göl, bulaq, dəniz, arx, bataqlıq, quyu*, etc. The hydronyms in which the words are used consist of pure Azerbaijani words. After this general information, we would like to talk in more detail about the origin and semantics of some hydronymic units.\

Keywords: hydronyms, component, toponyms, etymology

Özet

Makalede Azerbaycan Türkçesindeki hidronimlerin (akarsu adlarının) lengüistik özellikleri incelenecektir. Dünya mitolojisinde insanlar tarafından ilahileştirilmiş nesnelere asıl isminin çekilmesine koyulmuş tabu (yasak) kutsal sayılan nehirlerin ve göllerin ikinci dereceli adlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk halklarının mitolojisi ve folklorunda su havzalarının herhangi hayvan (çoğu zaman totem) adıyla ilgili olduğundan bahsediliyor. Şunu da belirtmek gerekiyor ki, dil ve onun taşıyıcısı olan halkın tarihini, coğrafyasını, etnografisini vb. meselelerini öğrenmekte hidronimler önemli araçlardan biridir. Bu veya başka arazinin su havzalarını, su kaynaklarını detaylı ve bir bütün şeklinde öğrenmek önemli meselerden biridir. Bu zaman araştırılan arazinin hidronimler sistemini tam incelemek ve onun yapısını tam açmak, hidronimlerin türeme nedenlerini belirlemek ve bu arazinin hidronimler sistemini başka Türk halklarının ve onların arazilerinin hidronimleriyle karşılaştırmalı şekilde öğrenmek, bu birimler üzerinden gramatik ve etimolojik analizler yapmak mümkündür. Her bir ülkenin hidronimleri karmaşık tarihî gelişimin sonucudur ve çeşitli eskilik derecesine sahip dönemlere ait farklı kökenli katmanlardan ibarettir. Bunların bazıları diyalekt materyalleri esasında yaranmıştır ve bu hidronimlerin anlamları diyalekt materyalleri esasında belirleniyor.

Azerbaycan dünyanın en eski kültür merkezlerinden, yaşayış meskenlerinden biri olmakla yanı sıra, hem de paleotoponimler ülkesidir. Antik Yunan ve Roma döneminden itibaren tarihî kaynaklarda Azerbaycan çok dilli halkları olan diyarlardan biri gibi özel yer tutuyor. Örneğin, eski Yunan coğrafyacısı Strabon'un henüz iki bin yıl önce verdiği bilgiye göre Kafkasya Albanya'sı arazisinde, daha doğrusu Azerbaycan'ın sadece kuzeybatısında 26 lehçe kullanmışlar. Bu lehçelerin hangi dil ailesine ait olması ise henüz belli değildir. Şöyle ki, Azerbaycan Türkçesinde bu arazide eskiden mevcut olmuş kadim alt katman dillerinin izleri bulunmamıştır. Fakat paleotoponimlerin çoğu, özellikle hidronimler aslında alt katman dili (substrat) karakterindedir. Azerbaycan toponimleri sistemi hem de o yüzden ilgi çekicidir ki, o, çeşitli coğrafi isimlerle zengin olub, yaranma tarihine göre en eski, eski, yeni ve en yeni yer adlarını kendinde birleştiriyor. Onların kökeni çok az bir kısmını yabancı dillere mahsus yer adları oluşturmalarına rağmen, çoğu bu arazinin en eski sakinleri sayılan Türk etnosunun dil materyalleri, gramatik şekil ve modelleri esasında yaranan, bu dilin en eski birimlerini daha kabarık şekilde ve çoğu sayda, daha çok kalıplaşmış şekilde çağdaş döneme kadar muhafaza etmiş adlardan ibarettir.

Azerbaycan'ın bazı hidronimlerinin, özellikle nehir adlarının ikinci birleşenin yerinde "nehir" (çay) anlamında olan "su" kelimesinin kullanılmasına sıkı şekilde rastlayabiliriz. Örn.: *Ağsu, İlisu, Susay...*

İçeriğinde *çay (nehor), su, göl, bulak (çeşme), deniz, ark, bataklık, kuyu* vb. kelimeler kullanılan hidronimler yalnızca Azerbaycan Türkçesi kökenli sözcüklerden ibarettir. Bu genel bilgiden sonra bazı hidronimlerin kökeni ve semantiği hakkında daha detaylı bahsetmek istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hidronimler, Birleşen, Toponimi, Etimoloji

GİRİŞ

Dünya xalqlarının mifologiyasında insanlar tərəfindən ilahiləşdirilmiş obyektlərin əsil adının çəkilməsinə qoyulmuş tabu (yasaq) müqəddəs sayılan çayların, göllərin ikinci dərəcəli (qeyri-əsas) adlarının yaranmasına yol açmışdır. Türk xalqları mifologiyası və folklorunda su hövzələrinin hər hansı heyvan (çox vaxt totem) adı ilə bağlı olduğunu göstərilir.

METOD VƏ MATERİALLAR

İşin xarakterindən asılı olaraq dissertasiyada dilçiliyə dair müxtəlif səpkili tədqiqat əsərlərindən geniş şəkildə istifadə olunan təsviri, tarixi-müqayisəli, areal dilçilik (dilçilik coğrafiyası) metodlarından istifadə olunmuşdur. Məlum olduğu kimi, bu metodlar dili tədqiq etməyin bütöv kompleksini özlərində ehtiva edirlər. Onomastik vahidlərə aid yazılmış elmi əsərlər, türk, rus və başqa dillərdə mövcud olan ensiklopedik lüğətlər tədqiqat prosesində əsas mənbə olmuşdur. Araşdırma zamanı nəzəri-metodoloji mənbə kimi onomastika sahəsində tədqiqat apararı Azərbaycan dilçi, tarixçi və coğrafiyaşünas alimlərinin, eləcə də xarici tədqiqatçıların əsərlərinə istinad edilmişdir.

ƏSAS HİSSƏ

Dil və onun daşıyıcılarının tarixini, tarixi coğrafiyasını, etnoqrafiyasını və s. məsələlərini həll etməkdə hidronimlər mühüm vasitə hesab olunur. Bu və ya başqa ərazinin (hidronimik səciyyədə) su hövzələrinin və su mənbələrinin bütöv şəkildə qeydə alınması vacib məsələlərdəndir. Bu zaman tədqiq olunan ərazinin hidronimlər sistemini tam öyrənmək və onun quruluşunu tam açmaq, hidronimlərin yaranma səbəblərini müəyyənləşdirmək və bu ərazinin hidronimlər sistemini başqa türk xalqlarının və onların ərazilərinin hidronimləri ilə müqayisədə öyrənmək, hidronimik vahidlərin üzərində qrammatik və etimoloji təhlil aparmaq olur (Məşədiyev, 2007). Hər bir ölkənin hidronimləri mürəkkəb tarixi inkişafın nəticəsidir və çeşidli qədimlik dərəcəsinə malik dövrlərə aid müxtəlif mənşəli qatlardan ibarətdir. Bunların bəziləri dialekt materialları əsasında yaranmışdır və bu hidronimlərin mənalrı dialekt materialları əsasında açılır. Məsələn, Təmsəçayı hidronimini buna nümunə göstərmək olar. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələrinə daxil olan ayırım şivələrində *temsə* sözü «kötük» mənasında işlənir. Yəni *Təmsəçayı* hidroniminin mənası “kötüklü çay” (daşlı çay kimi nəzərdə tutulur) deməkdir. Bəzi hidronimlər isə su hövzəsinin forma və ölçüsü ilə əlaqədardır. Məsələn, *Qazan göl*, *Güzgü göl* və s.

Elə hidronimlər də var ki, onlar meşələrdə və çay sahillərində yaşayan quş və heyvanların adları ilə bağlı yaranmışdır. Məsələn, *Ördək göl*, *Camış gölü* və s. Antroponim, təxəllüs və ləbqəblərin iştirakı ilə yaranan hidronimlər də mövcuddur. Müq. et: *Həsən suyu*, *Həsən çay* və s.

Hidronimlərin yaranma tarixi çox qədimdir. Tayfa, qəbilə ərazilərini adlandırmaq ehtiyacı ilə bağlı bir sıra yerlər tayfa və qəbilə adları əsasında yaranmışdır. Məlumdur ki, su hövzələrinə ad birinci növbədə onun sahilində yaşayan xalq tərəfindən verilir. Etimoloji cəhətdən maraqlı olan çay adları haqqında danışarkən ilk növbədə nəzərə almaq lazımdır ki, uzaq keçmişdə insanlar çaya çox zaman sadəcə olaraq *su* demişlər. Tədqiqatçıların fikrincə, Kür, Don, Dunay, Volqa, Araz və s. çayların adları ilkin dövrlərdə “su” mənasında işlənmişdir. (Bu çaylar, xüsusilə Araz çayı haqqında daha geniş məlumat almaq üçün bax: Əhmədov, 1985). Bəzi çay adları isə sahilində yerləşdikləri şəhər, kənd, qəsəbə və s. adları əsasında formalaşır. Məsələn, *Qudyalçay* öz adını Quba şəhərinin adından, *Dəvəçiçay* Dəvəçi şəhərinin adından, *Şabrançay* isə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olmuş Şabran şəhərinin adından almışdır. Azərbaycan hidronimiyasındakı bəzi çay adları isə tayfa və ya nəsil adındantörəmişdir. Məsələn, *Zəyəm çayı* hidronimini belə onomastik vahidlərə nümunə göstərmək olar. Bu çay Tovuz rayonundan axıb Kür çayına qarışır. Zəyəm çayının adının birinci komponenti olan *Zəyəm* sözünə Azərbaycan oykonimlər sistemində də rast gəlirik. Zaqatala, Qax, Şəmkir rayonlarında *Zəyəm* adlı bir neçə kənd mövcuddur. Qeyd etməliyik ki, Şabran rayonundakı *Vəlvələçay* və *Gilgiləçay* adlı qəsəbələr həmin yaşayış məntəqələrini yanından axan çayların adı ilə adlandırılmışdır. Bəzən eyni bir çaya qonşu ərazilərdə yaşamaqlarına baxmayaraq ayrı-ayrı xalqlar müxtəlif adlar verirlər. Məsələn, Qudyalçayın yuxarı axarı İber-Qafqaz dilləri ailəsinə daxil olan Şahdağ dil qrupuna aid xalqların və qırızların yaşadıkları ərazidən keçdiyinə görə bu çayı həmin xalqlar başqa adla adlandırır. Qudyalçayın Xınalıq kəndinin qarşısından

axan hissəsinə xınalıqlar *Dam-damınqa* deyirlər. Bu hidronimin tərkibindəki *Dam-dam* komponentinin mənası məlum deyildir, Lakin məlumdur ki, *inqa* sözü xınalıq dilində «çay» mənasında işlənir. Qrızlar isə Qudyalçaya *Kür* deyirlər. Qrız dilində *kür* sözünün mənası «çay» deməkdir.

MÜZAKİRƏ

Hidronimlər haqqında bu dediklərimizi əsas götürərək onların daha qədim dövrlərdə yaranmalarını aydın göstərir. Bu qəbildən olan onomastik vahidlərin hansı xalqların dillərinə aid olmaları, eləcə də onların etimoloji baxımdan izahı da xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, irəlidə mənşəyi daha çox maraq doğuran, etimoloji izahı tədqiqatçılar arasında mübahisəli şəkildə qalan hidronimlər haqqında mövcud fikirləri saf-cürük etməklə geniş şəkildə izahat verməyə çalışacağıq.

Azərbaycan ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən, yaşayış məskənlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də paleotoponimlər ölkəsidir. Antik yunan və Roma dövründən başlayaraq tarixi mənbələrdə Azərbaycan çoxdilli diyarlardan biri kimi xüsusi yer tutur. Məsələn, qədim yunan coğrafiyaşünası Strabonun hələ 2 min il bundan əvvəl verdiyi məlumata görə, Qafqaz Albaniyası ərazisində, daha doğrusu, qədim Azərbaycanın təkcə şimal-qərb hissəsində 26 ləhcədə danışmışlar (Əhmədov, 1985). Həmin ləhcələrin hansı dil ailələrinə mənsub olması isə hələlik dəqiq məlum deyildir. Belə ki, Azərbaycan dilində də bu ərazidə mövcud olmuş bu və ya digər qədim dillərin substrat nişanələri də aşkar edilməmişdir. Halbuki paleotoponimlərin bir çoxu, xüsusilə hidronimlər faktiki olaraq substrat xarakterlidir. Azərbaycan toponimlər sistemi bir də ona görə maraqlıdır ki, o müxtəlif dövrlü coğrafi adlarla zəngin olub, yaranma tarixinə görə, ən qədim, qədim, yeni və ən yeni toponimləri özündə birləşdirir. Onların mənşəcə çox az bir qismini yad dillərə məxsus toponimlər təşkil etməsinə baxmayaraq, əksəriyyəti bu ərazinin ən qədim sakinləri sayılan türk etnosunun dil materialları, qrammatik forma və modelləri əsasında yaranan, bu dilin ən qədim vahidlərini daha qabarıq şəkildə və külli miqdarda, bir növ daşlaşmış formada zəmanəmizə qədər mühafizə etmiş adlardan ibarətdir. Məsələn, Gədəbəy rayonundakı Arıqdan oykonimini yerli əhali *Arıq* şəxs adı və *dan* sözlərindən törəndiyi fikrini irəli sürürlər. Bu, şübhəsiz ki, xalq etimologiyasından başqa bir şey deyildir. Lakin güman edilə bilər ki, *Arıqdan* toponiminin tərkibindəki *arıq* sözü qədim türk dillərindəki «düşərgə salınan yer, dayanacaq» mənalı *erig* sözünün qismən təhrif olunmuş variantı ilə ifadə olunmuşdur. Həmin rayon ərazisindəki *Arıqsu* hidroniminin tərkibində işlənən *arıq* komponenti isə qədim və orta türk yazılı abidələrinin dilində «sürətli», «iti» mənalarında işlənən *erig* sözü ilə birbaşa bağlıdır. Göstərilən hidronimin tərkibindəki *su* komponenti isə abidələrin dilində və bəzi müasir türk dillərində «çay» mənasında işlənən eyni fonetik strukturlu leksik vahidlə əlaqədardır.

Azərbaycanın bir sıra hidrotoponimlərinin, əsasən çay adlarının ikinci komponenti yerində «çay» mənasında olan *su* sözünün işlənməsinə tez-tez rast gəlinir. Müq. et: *Ağsu*. Ağsu və Kürdəmir rayonlarından axan çayın adı; Qax rayonunda çay adı; *Qarasu*. Zaqatala rayonundakı Qanıx (Alazani) çayının qolu və s. Bu qəbildən olan paleotoponimlərdən biri də Alazani çayına axıb tökülən Qabırçı çayının adıdır (Bu çayın digər adı İoridir). *Qabırçı* (*Qabırçı*) hidroniminin tərkibində sözün əsasını təşkil edən *qabır* leksimi aydın görünür. Cığataq ləhcəsində «səs-küy salmaq, gurultu qoparmaq, coşmaq, şiddətlənmək» mənasında *kabur*- sözünün işləndiyi qeydə alınmışdır. Fikrimizcə, *kabur*- sözü qədim dövr Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən dialekt (dil) elementlərindən biri kimi təqdim edilə bilər. Görünür, çaya «səs-küylü, qurultulu» mənalı *kabur sözü* onun səciyyəvi cəhətinə görə verilmişdir. Türk xalqlarında çayların göstərilən cəhətinə görə adlandırılması tarixən xarakterik olmuşdur.

İlisu. Qax rayonundakı *İlisu* hidronimi də paleotoponimlərimizdən olub, Azərbaycana aid toponimik ədəbiyyatlarda müxtəlif şəkildə izah olunmuşdur. S.M. Mollazadəyə görə, toponim

«yuxarıdan aşağıya tökülən su» mənasını daşıyır (Матвеев, 1986). Oykonimin mənşəyinə dair belə bir mülahizə də irəli sürmək olar ki, onun birinci komponenti «ılıq» mənalı sözlə ifadə olunmuşdur. İlisu yaxınlığında Hamamdirə adlı yerdə isti sulu mineral bulaqların olması da fikrimizi təsdiq edir. Lakin maraqlı fakt odur ki müasir türk dillərində *ılıq* sözü başqa fonetik variantda, yəni *illu* şəklində də müşahidə olunur. Fikrimizcə, *İlisu* toponimindəki *ili* komponenti müasir dilimizdəki *ılıq* sözünün səsdüşümü hadisəsinə uğramış variantı olmayıb, qədim qıpçaq qrupu türk dilləri üçün səciyyəvi olan *illu* «isti» (Yusifov, Kərimov, 1987) fonetik variantı ilə əlaqədardır. Hər iki mülahizə belə bir fikri irəli sürməyə imkan verir ki, *İlisu* toponiminin (hidroniminin) bizi maraqlandıran birinci komponenti türk mənşəli olub, özündə dilimizin ən qədim dövrünün leksik vahidlərindən birini indiyə qədər mühafizə etmişdir.

Susay. Azərbaycan toponimiyasında qədim türk dilinə məxsus arxaik leksik vahidi mühafizə etmiş coğrafi adlardan biri də *Susay* toponimidir. Belə ki, bu onomastik vahidə Quba rayonu ərazisində *Susay* şəklində həm hidronim, həm də oykonim kimi, Xaçmaz rayonunda isə *Susayqışlaq* coğrafi adının birinci komponenti kimi rast gəlirik. *Susayqışlaq* oykonimində birinci komponent yerində işlənən *susay* sözü iki hissədən — abidələrdə «çay» mənasında işlənməsi qeyd olunmuş *su* və yazılı mənbələrdə müxtəlif mənalarla yanaşı, “dayaz, dərin olmayan (çay); çayın dayaz yeri, suyun gətirdiyi qumlardan çay ağzında əmələ gələn dayaz yer, çınqıllı və ya xırda çay daşları ilə örtülmüş yer” mənalarında işləndiyi göstərilmiş *say* hissələrindən ibarət olub, «çayın dayaz yeri, çayın quru yatağı» deməkdir. Bu mülahizənin doğruluğunu *Susayın* Quruçay adlı çayın bir qolunun adı olması və həm də mənbəyini yağış və qar sularından aldığına görə yay aylarında quruması kimi faktlar da təsdiq edir (Əhmədov, 1985). *Susay* komponentli toponimlərin yaranmasında *Susay* hidronimi əsas rol oynamışdır. Çünki, istər *Susay*, istərsə də *Susayqışlaq* oykonimləri *Susay* hidronimindən törəmişdir.

Onu da qeyd edək ki, yer altında qaynayıb çıxan sular keyfiyyətinə, içməyə yararlı olub-olmamasına görə iki yerə — ağ və qara sulara ayrılır. Ağ sular içməyə tam yararlı, yüngül keyfiyyətli, qara sular isə içməyə müəyyən dərəcədə yararlı, lakin ağır, ağ su ilə müqayisədə qismən keyfiyyətsiz sulardır. Belə qaynaqların və bu qaynaqlardan qidalanan, mənbəyini bunlardan alan çay, göl və arx sularının rəngləri və şəffaflıqları arasında heç bir fərq olmur. Fərq yalnız onların keyfiyyətlərindədir. Ağ su keyfiyyətinə görə diqqəti daha çox çəkir. Belə ki, *Ağbulaq* hidronimində olduğu kimi *Ağsu* hidronimində də *ağ* komponenti xüsusilə bulaq suyundan qidalanan çay suyunun (Azərbaycan SSR-in izahlı coğrafi adlar lüğəti, 1960) keyfiyyətini, istifadəyə yararlığını, yüngül su olmasını bildirir. Fikrimizcə, coğrafi obyekt adlarının ikinci komponentləri yerində işlənən *su* sözü də burada qədim semantik çaları, «çay» mənasını qoruyub saxlamışdır. Həmin sözün istər qədim və orta əsrlər türk yazılı abidələrinin dilində istərsə də bir sıra müasir türk dillərində «su» mənası ilə yanaşı «çay» mənasında da istifadə olunması məlumdur. Belə bir cəhət qeyd olunmalıdır ki, bu söz arxaik semantik çalarında yalnız çay adlarının ikinci komponenti yerində işlənir.

Azərbaycan toponimlər sistemindəndə *qara* sözünün müasir Azərbaycan dili baxımından artıq arxaikləşmiş semantik çalarını *Qarabulaq* (Daşkəsən, Quba, Gədəbəy, Şəki, İsmayilli və digər rayonlarda bulaq adları), *Qarabulaqsu* (Goranboy rayonunda çay adı), *Qaraapx* (Şamkir rayonunda kanal adı), *Qaragöl* (İsmayilli və Laçın rayonlarında şirinsulu göl adı), *Qarasu* (Qax, Quba, Xaçmaz, Dəvəçi, Zaqatala rayonlarında çay adı), *Qaraarx* (Goranboy rayonu), *Qaraçay* (Quba rayonu), *Qaraçaylı* (Şabran rayonu), *Qarasu* (Sabirabad rayonu) və s. hidronimlər indiyə kimi qoruyub saxlaya bilmişdir.

A.N. Kononov *qara* sözünün və onun ifadə etdiyi semantik çalarının tarixi inkişafı haqqında yazır: «Bəlkə də *qara* sözündəki məna genişliyi müxtəlif mənalı sözlərin semantik calaqlanması (kontaminasiyası) nəticəsində olub, tarixi inkişaf prosesində onların eyni formaya düşməsi ilə məlum semantik toplunun meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur». Eynilə həmin fikri müxtəlif fonetik quruluşlu sözlərin (*sarı*, *sari* sözlərinin) toponimlərin tərkibində *sarı* formasında sabitləşməsi faktı da təsdiq edir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, *ağ*, *qara*, *sarı* sözlərinin

hamısının toponimlərdə ifadə etdikləri konkret mənə çalarlıqları tarixən müxtəlif mənşəli sözlərdən olmuş və tədricən dildə adapdasiya olunaraq və ya yaxın fonetik quruluşlu tipinə oxşadılmaqla eyniləşdirilərək göstərilən variantlarda sabitləşmişdir. Şübhəsiz ki, *ağ* və *qara* sözləri haqqında bunları söyləmək bir qədər çətindir. Çünki *ağ* və *qara* sözlərinin tarixən və indi ifadə etdikləri əsas mənaları ilə toponimlərdə kəsb etdiyi və onların tərkibində istifadə olunduğu çalarlar arasında müəyyən bir yaxınlıq, kəsişən cəhətlər daha çox hiss olunur (Əhmədov, 1985).

NƏTİCƏ

Ümumən, kənd adlarının leksik tərkibini araşdırmaqla əldə olunan belə bir nəticə qeyd olunmalıdır ki, oykonimlərin böyük bir qismi ancaq «su» mənasını bildirən leksik vahidlər əsasında yaranmış olur. Tədqiqat göstərir ki, bu tipli toponimlərin antropnim və etnonimlərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Adətən, belə onomastik vahidlər qrammatik cəhətdən mürəkkəb quruluşa malik olur. Bu mürəkkəb vahidin bir tərəfi və aparıcı rol oynayan komponenti, bir qayda olaraq, hidronimlərdir.

Onu da qeyd edək ki, tərkibində *çay*, *su*, *göl*, *bulaq*, *dəniz*, *arx*, *bataqlıq*, *quyu* və s. sözlər işlənən hidronimlər xalis Azərbaycan sözlərindən ibarətdir. Bu ümumi cəhətdən (məlumatdan) sonra bəzi hidronimik vahidlərin mənşəyi və semantikasını barədə bir qədər genişliyi ilə danışmaq istərdik

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası 1982, VI cild, Bakı.
2. Azərbaycan SSR-in izahlı coğrafi adlar lüğəti 1960, Bakı.
3. Əhmədov T 1985. Azərbaycan paleotoponimiyası. Bakı: ADU nəşriyyatı, 87 s.
4. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri 1996. Bakı.
5. İsrailov Vİ 1990. Qanlıçay hidronimi barədə // *Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları*, Bakı, s.199.
6. Yusifov Y, Kərimov S 1987. Toponimikanın əsasları. Bakı, 201 s.
7. Матвеев АК 1986. Методы топонимических исследований. Свердловск: УРГУ, 101 с.
8. Məşədiyev Qİ 2007. Azərbaycan toponimlərinin tarixi-lingvistik təhlili. Bakı: Nurlan, 231 s.

**SAĞLIĞIN ZORBALIĞI: JULI ZEH'İN *TEMİZ HAVALE* ADLI ROMANINDA
BEDEN ÜTOPYASI KURGUSU**

***THE TYRANNY OF HEALTH: THE CONSTRUCTION OF BODY UTOPIA IN JULI
ZEH'S NOVEL THE METHOD***

Asst. Prof. İrem ATASOY¹

¹ Istanbul University, Faculty of Letters, Department of German Language and Literature,
Istanbul, Turkey,
ORCID: ID/ 0000-0002-7661-2164

ABSTRACT

In modernist thinking, utopias are considered as representations of idealized models of a perfect society. Dystopias on the other hand are often described as anti-utopias or negative utopias that emerge as a reaction to the perfection of utopias in form of totalitarian society models. Therefore, dystopias take a critical approach to utopias and try to demonstrate that the ideal perfect society models can only be constructed by having absolute control over individuals and nature. The fundamental motivation of the existence of utopias is always based on perfection and those who are not perfect are never accepted by the society. They must be either assimilated to the majority or eliminated completely. For this reason, utopias and dystopias are always in a paradoxical relationship. Considering the utopian ideas as dystopian thoughts, this study focuses on Juli Zeh's novel *The Method* (2009) and aims to analyze it within the concept of dystopian impulses as well as the transformation of utopian life models into dystopian endings. Zeh's influential novel describes a futuristic utopia based on a biomedical health system. The novel presents a Germany of the near future governed by a totalitarian political health system called the Method, that controls the citizens' corporeal lives by using their bodies for moral and political measurement. Everyone must submit medical data and sleep records to the authorities on a monthly basis, and regular exercise is mandatory. Being healthy is the highest duty of citizens, while every type of illness and self-neglect are seen as a threat to the state and public. Zeh introduces the life of Mia Holl, who loses her belief in the Method and decides to stand against it by defending her rights for being unhealthy. In the form of a perfect body utopia, the novel contains a sharp dystopian totalitarianism. Moving towards a utopian corporeality, this paper examines the novel's distinctive dystopian elements on the basis of Fredric Jameson's (2015) theory of utopia and dystopia. Referring to Jameson, this study will focus on the challenge between denatured healthy body and natural diseased body.

Keywords: Utopia, Dystopia, Juli Zeh, *The Method*, Body Utopia

ÖZET

Modernist düşüncede ütopyalar, idealize edilmiş mükemmellik ve kusursuzluğu temel alan toplum modellerinin temsilleri olarak kabul edilir. Çoğunlukla anti-ütopya ya da negatif ütopya olarak tanımlanan distopyalar ise ütopyalarda sunulan kusursuzluğa ve mükemmelliğe karşı bir tepki olarak ortaya çıkan baskıcı toplum tasarımlarıdır. Bu anlamda distopyalar ütopyalara eleştirel bir açıdan yaklaşarak söz konusu kusursuz toplumların yalnızca bireyin ve doğanın mutlak bir denetim alınması koşuluyla elde edilebileceğine işaret ederler, çünkü ütopya anlayış toplumda yaşayan her bireyin kusursuzluğu üzerine kuruludur ve bu kusursuzluğun dışında kalanlar toplumda asla kabul görmez. Tek çözüm uyumsuzluk gösterenlerin çoğunluğa benzetilmesi ya da tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Tam da bu bakımdan ütopyalar ve

distopyalar daima paradoksal bir ilişki içerisinde dirler. Her ütopya fikrinin arkasında distopik bir dünya yaratma arzusu bulunduğu görüşünü temel alan bu çalışmada Juli Zeh'in *Temiz Havale* (2009) adlı romanı incelenmektedir. Biyomedikal sağlık etrafında şekillenen fütüristik bir ütopya olan romanda tüm bireylerin Yöntem adında totaliter bir sağlık rejimi tarafından kontrol altında tutulduğu, toplumsal bütünlüğün ve düzenin hayat boyu süren sıkı bir sağlık denetimi üzerinden gerçekleştirildiği yakın gelecekteki bir Almanya anlatılmaktadır. Kusursuz tasarlanmış rasyonel bir politik sistem olan Yöntem'in bireylere dayattığı hijyen ve sağlık ilkeleri altında yaşayan bu toplumda herkes tıbbi verilerini ve uyku kayıtlarını aylık olarak yetkililere sunmakla ve her gün düzenli beden egzersizleri yapmakla yükümlüdür. Sağlıklı olmanın her yurttaşın en temel görevi sayıldığı bu toplumda her türden hastalık ve kendi kişisel bakımını ihmal etmek hem devlete hem de topluma karşı bir tehdit olarak görülmektedir. Kusursuz beden ütopyası arkasına gizlenen totaliter ve distopik bir toplum modelinin sunulduğu bu romanda, Yöntem'e karşı inancını kaybeden ve hasta olma hakkını kullanarak ona karşı gelmeye karar veren Mia Hall'un başına gelenler mercek altına alınmaktadır. Bu çalışmada Fredric Jameson'un (2015) ütopya ve distopya kuramlarından yola çıkılarak romandaki sosyal hijyen ve sağlık baskısı altında doğallığını kaybetmiş beden ile doğal ve hasta olma özgürlüğüne sahip beden arasındaki gerilim değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Ütopya, Distopya, Juli Zeh, *Temiz Havale*, Beden Ütopyası

THE CHANGING MATERIAL IN CONTEMPORARY PAINTING AFTER 1960

PhD Student Ayse GUNGOR ¹

¹ Yıldız Technical University, Faculty of Art and Design, Department of Art, Istanbul,
Turkey,
ORCID: 0000-0003-1736-5076

Abstract

The economic and political order that changed after World War II is reshaped all over the world. Parallel to this situation, changes are observed in the way artists express themselves in the new artistic approaches that emerged in the Postmodern period. What kind of material the artists use, their technique, conceptual dimension, what they tell, how they describe them and their effect on the receptor also gains importance. While the themes reflecting the social life in the works manifest themselves as one layer of the content, the subject becomes another layer of the artistic form. In this study, it is aimed to analyze the changing material usage in terms of technique and meaning in the works of the artists who showed an independent attitude different from traditional rules and principles in contemporary painting practice after 1960. The content of the work of art is the artist's sensory and intellectual interpretation, and it is put into circulation with the materials used aesthetically. Artists enable the material to evolve into different dimensions by opposing the established thinking patterns of the period in which they live with the selection of materials. While iron, steel, plastic, cement, technological ready-made products and petroleum-containing paints, which are the industrial materials of capitalist societies, are used, some artists produce works from organic and cheap materials such as coal, felt, straw, soil, oil, wax. Using the desired material in the desired way allows obtaining different forms. In the works, experimental studies are carried out with contemporary methods using the industry's possibilities with materials that express the truth instead of imitation. Thus, thanks to the relationship he establishes with the material, which is the transmitter of the artist's thought, he opens the forms to discussion in accordance with the era. Basically, the meaningless material's relationship with the form ensures the expansion of the role and definition of the material, while new codes of art are formed. While the material transfers its own properties to the work, it also reflects the memory of the time it was found, so the philosophy underlying the use of the material according to the traditional method also changes greatly.

Keywords: Art, Contemporary painting, Material

**“HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER TÜRKEI” ADLI ESERE GÖRE
19. YÜZYILDA TÜRKLERDE EVLİLİK ÂDETLERİ**

***ACCORDING TO "HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER TÜRKEI" MARRIAGE
TRADITIONS IN TURKS IN THE 19TH CENTURY***

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN^{1*}, Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR^{2**}

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Samsun/Türkiye ORCID: 0000-0002-5252-9657

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Samsun/Türkiye ORCID: 0000-0002-5794-5828

Özet

Türk kültür evreni içerisinde ve tarihsel bağlamda Türk evlilik âdetleriyle ilgili olarak bize en önemli malzemeyi Divânü Lügat'it-Türk, Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Surnâmelerin sunduğunu söylemek mümkündür. Ancak özellikle Osmanlı sahasında evlilik âdetleriyle ilgili olarak Alman Şarkiyatçı D. Theophil Löbel'in 1897 yılında Amsterdam'da yayımladığı "Hochzeitsbräuche in der Türkei -Nach eigenen Beobachtungen und Forschungen und nach den verlässlichsten Quellen- (Türkiye'de Evlilik Âdetleri -Kişisel Gözlem, Araştırma ve Güvenilir Kaynaklara Göre-)" başlığını taşıyan ve oldukça hacimli olan çalışması da çok önemlidir ve bu konuda tarihî bir boşluğu doldurmaktadır. Adı geçen eserde, o günün koşullarında Osmanlı coğrafyasında yaşayan bütün azınlıklara yer verilmiş, ayrıca Müslüman ahaliyle birlikte özellikle İstanbul merkezli olmak üzere Türk toplumundaki evlilik âdetleri üzerinde oldukça ayrıntılı biçimde durulmuş ve bu konuda önemli bilgiler aktarılmıştır. Özellikle Osmanlı kültür tarihi araştırmaları açısından sıklıkla başvurulabilecek bir eserdir.

Söz konusu eser, XV+298 sayfadır. Eserin başında H. Vambery tarafından yazılmış "Ethnographische Forschungen in der Türkei (Türkiye'de Etnografik Araştırmalar)" başlıklı bir "Giriş" yazısı bulunmaktadır. Eserin içeriğinde Türkler, Araplar, Bedeviler, Mısırlılar, Çerkezler, Kürtler, Ermeniler, Yunanlılar, Arnavutlar, Makedonlar, Bulgarlar, Sırplar, Karadağlılar, Yahudiler, Yezidiler ve Şeytana tapan toplulukların düğün âdetlerinden bahseden alt bölümler yer almaktadır. Eserin 9-38. sayfaları "Müslüman Türklerde Evlilik Âdetleri" bölümüne ayrılmıştır. Bu bölümde; kız isteme, söz kesme, nişan, düğün, düğüne davet, düğün yemekleri, nikâh ve zıfâf gibi konulara değinilmiştir. Bu sayede günümüzdeki evlilik âdetlerinin yüz elli yıl öncesini batılı bir uzmanın gözüyle tespit et mek mümkün olmaktadır. Bu çalışmamızda öncelikle eser hakkında ayrıntılı bilgiler verilecek, ardından eserde yer alan Osmanlı Türklerine ait evlilik âdetleriyle ilgili kültürel veriler ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: yazılı kaynak, evlilik âdetleri, Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl, Türk kültürü.

Abstract

It is possible to say that Divânü Lügat'it-Türk, Dede Korkut Oğuznames, and Surnâmes presented us the most important material regarding Turkish marriage customs in the Turkish cultural universe and historical context. However, the German Orientalist D. Theophile Löbel's study titled "Hochzeitsbräuche in der Türkei -Nach eigenen Beobachtungen und Forschungen und Nach den verlässlichsten Quellen-(Marriage Customs in Turkey- According to Personal Observation, Research and Trusted Sources-)" published in Amsterdam in 1897 is quite

voluminous and important, especially about marriage customs in the Ottoman area, and fills a historical emptiness. In the mentioned study, all the minorities living in the Ottoman lands under the conditions of that day were included, and also the marriage customs in Turkish society, especially in Istanbul, including the Muslim people, were explained in detail and important information was given on this subject. It is a study that can be frequently referenced, especially in terms of Ottoman cultural history studies.

The mentioned study is XV + 298 pages. There is an "Introduction" at the beginning of the study, the titled written by H. Vambéry "Ethnographisch Forschung in der Türkei (ethnographic research in Turkey)". The content of the study includes sub-sections that mention the wedding customs of Turks, Arabs, Bedouins, Egyptians, Circassians, Kurds, Armenians, Greeks, Albanians, Macedonians, Bulgarians, Serbs, Montenegrins, Jews, Yazidis, and Satan-worshiping communities. 9-38 pages of the study are divided into "Marriage Traditions in Muslim Turks". In this chapter; topics such as asking for the hand of the girl, betrothal speech event, engagement, wedding, wedding invitation, wedding meals, marriage, and first sexual interiors between husband and wife (zifaf) are mentioned. Thus, from a western researcher's perspective, it is possible to determine what today's marriage traditions looked like a hundred and fifty years ago. In this study, first of all, detailed information will be given about the mentioned study, and then cultural data on the marriage customs of Ottoman Turks in the study will be presented.

Keywords: inscribed source, marriage customs, Ottoman Empire, 19th century, Turkish culture.

GİRİŞ

Halkbilimiyle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar kültür tarihimiz açısından çok önemlidir. Bu çalışmalar toplumdaki sosyal ve kültürel içerikli değişmelerin sürecini, nedenini, yönünü, hızını, niteliğini ve etkinliğini ortaya koyar ve nihayet toplumu daha iyi anlamamızı, analiz etmemizi ve geleceğe dair bir projeksiyon tutmamızı sağlar. Geçiş dönemleri (doğum, sünnet, evlilik, ölüm) ve bu dönemlere ait pratikler açısından bakıldığında, bizlere en zengin Halkbilimi malzemesini ise evlilik döneminin sunduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedeni toplumların evlilik müessesesine verdikleri değerdir. Bir ailenin kurulmasını sağlayan "evlenme ve düğün âdetleri" kültürün devamlılığını sağlaması bakımından çok önemlidir. Çünkü her toplumun kendisine mahsus gelenek ve görenekleri vardır ve bunlar evlenme/düğün âdetlerine yansımaktadır.

Türk düğün gelenekleri, aile kurumunun gelişimi sürecinde çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, her aşamada meydana gelen âdetleri de içine alarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kökleri çok eski çağlara uzanan evlilik ve düğün âdetlerimiz, Türk toplum hayatından ve dini inançlarından izler taşımaktadır. Bunlar, kötü ruhlardan korunma (saçı), örtünme, tapınma, temizlenme, erginlenme ve statü değiştirme gibi durumları ifade eden ritüellerle doludur. Toplumda en çağdaş olduğunu iddia eden fertlerin bile binlerce yıllık eski âdet, inanç ve sembolleri kendileriyle birlikte yaşattığını ve bunları geleceğe aktardığını söyleyebiliriz. (Aydemir, 2013: 621)

Günümüz düğünlerinde yer alan çeşitli safhaların zaman zaman kişilerin güç ve gövde gösterisine dönüştürüldüğü göz önünde bulundurulursa, bunların hem eski Türklerdeki hem de Osmanlılardaki güç ve iktidarın sergilendiği şölenlerden izler taşıdığını ve bunun da toplumsal bir karşılığının olduğunu söylemek mümkündür.

Türk evlilik âdetleriyle ilgili en önemli tarihi yazılı kaynaklar Divânü Lügat'it-Türk, Dede Korkut Oğuznâmeleri ve Surnâmelerdir. Ancak halkın gelenekleri bağlamında Osmanlı sahasında evlilik âdetleriyle ilgili çalışmalar oldukça azdır. Bu nedenle Alman Şarkiyatçı D.

Theophil Löbel'in 1897 yılında Amsterdam'da yayımladığı "Hochzeitsbräuche in der Türkei - Nach eigenen Beobachtungen und Forschungen und nach den verlässlichsten Quellen- (Türkiye'de Evlilik Âdetleri -Kişisel Gözlem, Araştırma ve Güvenilir Kaynaklara Göre-)" başlığını taşıyan eseri ve bu eserde verdiği bilgiler Osmanlı kültür tarihi araştırmaları açısından oldukça önemlidir. Adı geçen eserde, o günün koşullarında Osmanlı coğrafyasında yaşayan bütün azınlıklara yer verilmiş, ayrıca Müslüman ahaliyle birlikte özellikle İstanbul merkezli olmak üzere Türk toplumundaki evlilik âdetleri üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuş ve bu konuda önemli bilgiler aktarılmıştır.

XV+298 sayfadaki oluşan eserin başında H. Vambery tarafından yazılmış "Ethnographische Forschungen in der Türkei (Türkiye'de Etnografik Araştırmalar)" başlıklı bir "Giriş" yazısı bulunmaktadır. Eserin içeriğinde Türkler, Araplar, Bedeviler, Mısırlılar, Çerkezler, Kürtler, Ermeniler, Yunanlılar, Arnavutlar, Makedonlar, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar, Yahudiler, Yezidiler ve Şeytana tapan toplulukların düğün âdetlerinden bahseden alt bölümler yer almaktadır. Eserin 9-38. sayfaları "Müslüman Türklerde Evlilik Âdetleri" bölümüne ayrılmıştır. Bu bölümde; kız isteme, söz kesme, nişan, düğün, düğüne davet, düğün yemekleri, nikâh ve zıfâf gibi konulara değinilmiştir.

19. Yüzyıl Türkiye Türklerinde Evlilik Âdetleri

Görücülük/Kız İsteme:

Bir erkek çocuk 18-22 yaşlarına geldiğinde baba onun evlenmesi gerektiğini eşine söyler. Gencin annesi bu durumu kendi çevresinde yavaş yavaş seslendirir, evlilik için aracılık yapan kadınlara da haber verir. Annenin çevresindeki kadınlar ve aracılar bunu kutsal bir görev olarak kabul ederler. Gencin iyi biri olduğunu, kötü alışkanlıklarının bulunmadığını her yerde abartarak ifade ederler. Bu arada namuslu, ahlaklı ve güzel bir genç kız bulmak için çevreyi soruştururlar.

Birçok gelin adayını kız bulunur; o kızların güzelliği ve karakteriyle ilgili ilk bilgiler ve ailenin sosyal ilişkileri komşularından öğrenilmeye çalışılır. Onlarla ilişkimiz yok ya da onları tanımıyoruz tarzında bir cevap alınır, bu şu anlama gelirdi: Onların kıymeti yok, tavsiye edilmez. (s. 9)

Erkeğin evlendirilmesi, uygun bir eş adayının bulunması önce anneye, yoksa ablasına, o da yoksa akrabalarına düşer. Düğün masraflarını ise kızın ve oğlanın babası veya onların yakın akraba ve arkadaşları karşılar. Anne, annenin arkadaşları ve akrabalar gelin adayının evine önceden haber vermek suretiyle kendilerine lâyık gördükleri kızını görmeye giderler. Burada bir şenlik havası olur. (s. 10)

Kızın annesi, kız kardeşleri ve akrabaları evin büyük odasında otururlar. Misafirler kapıyı çaldıklarında kız tarafının kadınları selamlık kapısına kadar gidip misafirleri karşılarlar. Karşılama ve selamlaşmalardan sonra misafirler büyük odaya alınır; burada hal-hatır sorulur, ondan sonra da çok güzel giyinmiş olan gelin adayını kız içeriye kahve getirir. Kahveyi getiren kız herkesin kahvesi bitinceye kadar orada bekler. (s. 11) Kahveler yavaş yavaş içilir, bu sırada kızın dişlerini görebilmek için misafirler komik bir şey anlatırlar ve kızın gülmesini sağlarlar. Kızın isteyenler bu sırada övgü sözleri söylerler; bir meleğe benziyor, nasıl da güzel gözleri var, gözleri ceylan gibi, dişleri inci gibi, maşallah derler. Sonra kulaklarına kadar kızaran genç kız sonunda normalleşir ve boş fincanları alır ve gider.

Kız görmeye gelen misafirlere hayır denmeyeceği ihsas ettirilir, ancak bir kez daha gelmeleri istenir. Kız kahveden sonra tekrar odaya gelir, misafirler onunla biraz daha konuşurlar ve onun karakterini anlamaya çalışırlar. (s. 12) Daha sonra kız, annesinin göz işaretiyle kendisini toplar ve kız için gelenler damat adayını genci övmeye başlarlar. Ardından "İnşallah, eğer kısmetse bizim çocukların evliliği gerçekleşir" derler.

Sonra bu gelin adaylarını görme işi -haber vermek kaydıyla- birkaç hane daha devam eder. Her seferinde de bu durum tekrarlanır. Genç kız görücüler tarafından beğenilmişse, o zaman

evliliğin detayları üzerinde konuşulur. Türkler evliliklerinde tam bir aşk duygusuyla evlenmezler. (s. 13) Buna rağmen yüzlerce örnek de vardır ki, bir Türk bir Avrupalı gibi âşık da olabilir. Türklerin evlenmeden önce bir gelini açık açık görme fırsatı yoktur. Evlenilecek olan kızı yalnızca görücüye giden kadınlar ayrıntılı olarak bilebilirler. (s. 14)

Daha sonra kız ve oğlanın sözlerinin kesilmesi gündeme gelir ki burada esas olan ve Kur'an'a dayandırılan mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel konusu esastır. Sözleşme yapılır; sözleşmede ödenecek miktar belirlenir. (s. 15)

Nişan:

Nişanda öncelikle düğün günü belirlenir. Bu arada karşılıklı hediye değişimi yaşanır. Aracı rolündeki yaşlı kadın vasıtasıyla her iki taraf da hediyelerini karşı taraftan yaşlı bir kadına teslim eder. Gelin damada ipek kumaştan bir bohça gönderir. Bu bohçanın içerisinde şunlar bulunur: Günlük gömlekler, mendiller, pijama takımı, şal, gümüş sigara tabakaları vs. Damat da geline sadece gümüş nesnelere (eşyalar ve süsler) gönderir. Gümüş çerçeveli ayna mutlaka olmalıdır. Makyaj ve ziynet kutusu vs. de bulunur. (s. 16)

Nişanlılık esnasında eş adayları birbirlerini göremezler. Ancak büyük şehirlerde aracı kadın ve kızın yengesi bunları bir araya getirebilir.

Aracı kadın gelinin annesine gider ve damat adayının gelin kızı görebilmesi için bir gezinti yapmaları konusunda anneyi ikna etmeye çalışır. Meraklanan ve heyecanlanan kız ise bu aracının ricalarını destekler. Kızın giyeceği kıyafetin rengi ve şekliyle ilgili, ayrıca buluşulacak yerin belirlenmesiyle ilgili bilgileri yine damat adayına aracı kadın ulaştırır. (s. 17) Hiçbir şeyden haberi olmayan damada bu mutlu haberi “müjde, müjde” diyerek ulaştıran kadına delikanlı hatırı sayılır bir bahşiş verir ve damat adayı oradan hemen uzaklaşır. Damat adayı gelini peçeli olarak görür. Konuşurken dahi çok yaklaşmasına izin yoktur.

Çocukların 5-6 yaşlarında iken anne-babaları tarafından nişanlanmalarına (sözlenmelerine) eskiden daha sık rastlanırdı. Bu tarz nişanlanmalar günümüzde pek sık rastlanan bir durum değildir. (s. 18)

Düğün:

Düğün her iki evde de yapılır (kutlanır). Kadınlar haremlikte, erkekler selamlıkta bulunur. Her iki tarafta da geleneksel kutlama kıyafetleri giyilir. Türk milli (geleneksel) kıyafetlerini daha çok erkekler giyer. Ancak büyük şehirlerde bu âdetten biraz uzaklaşmıştır. Gelenekselleşmiş olan “fes” bile giyilmemeye başlanmıştır. Geleneksel Türk erkek kıyafetinde bol bir pantolon olur. Adına “çakşı” denir. Üstten neredeyse bir etek gibi görünür. Diz altı ise vücudu sıkı biçimde örter. Vücudun üst kısmına ise yelek biçiminde hırka giyilir. Bunun üzerine aşağı doğru uzun kolları olan “çekmen” ve “dolman” vardır. Bu dolman renklidir ve çoğunlukla kırmızı renklidir. Altın renkli ipek işlemeleri vardır. Sokakta dolmanın üzerine “Tuchrock/bez etek” veya “binisch/biniş” denilen bir giysi giyilir. (s. 19)

Kadın milli (geleneksel) kıyafetleri erkek kıyafetlerine nazaran daha az değişime uğramıştır. Kadın kıyafetleri uzun, sarı veya kırmızı renkli gömleklerden oluşur ki, o gömlekler önde iki parça halinde olup, düğmelerle birleştirilir. Gömleğin üzerine geniş ve diz kapaklarına kadar uzanan şalvar vardır. Üst elbisesine entari adı verilir. Entari ayak bileklerine kadar uzanır. Kalça üstünden bir şalla bağlanır. Ayaklara yün çorap giyilir. Evde yarım ayakkabı, caddede ise süslü, zarif ayakkabılar giyilir. Kafa kısmı bir fes veya bere/başlık ile kapatılır. Fesin üzerinden yüzü örten bir yaşmak sarkıtılır. Aynı şekilde bütün vücut ve yüz sokakta, çarşıda ferace denilen manto ile kapatılır ve gizlenir. (s. 20)

Düğün kutlamaları sayısız yemeklerin olduğu büyük ziyafetlerden müteşekkildir. Öncelikle un ve etten yapılan “düğün çorbası” adı verilen bir çorba servis edilir. Bunun yanında çeşitli kızartmalar/kebablar, sebze, börek ve birçok tatlı çeşidi ikram edilir. “Zerde pilavı” olarak da adlandırılan ünlü Türk pilavı en son servis edilir. Bu pilavda pirinç; safran, kuru üzüm, Antep

fıstığı ve nar ile karıştırılır. Bu pilav yemeğin bitişini gösterir. Alkollü içecekler dindar insanların sofrasına konulmaz. Yemekler, saf su, çeşitli hoşafarla birlikte tüketilir. Yemekten sonra şekerli kahve içilir. (s. 21) İstanbul’da düğünlerde sigara çok içilir. Sigaranın haricinde puro, nargile, çubuk, İran usulü sulu nargile de içilir.

Bir düğünde bahsedilmesi gereken en önemli unsur “Hokkabaz” ve “Karagöz” sanatçılarıdır. Müzisyenler oldukça azdır. Dans Müslümanlar arasında genel olarak yaygın değildir. Dans etmenin iki türü vardır: Hora ve Oyun. Türkiye’nin Hıristiyan halkları için horadan bahsedilebilir. Bu oyun örneğin Bulgarlarda vardır ve burada da oradaki gibidir. Ancak burada kadın olmaksızın hora oynanır. Burada oynanan oyunların en enteresan olanı “cirit” oyunudur. Mızraklarla at üzerinde oynanan bu oyun çok heyecanlı ve eğlencelidir. (s. 22)

Davul zurna eşliğinde 20-40 atlı toplanır ve birbirlerine belirli mesafede dururlar; oyun çılgın ve bağırışlarla başlar. Oyuncular ellerinde cirit denilen sopaları tutarlar ve bunu rakibe atarlar. Rakip bu sırada kendini korumaya çalışır. Bu oyun izleyicilere harika bir manzara sunar. (s. 23)

Düğünün Misafirleri:

Düğüne başta gelin ve damadın akrabaları, arkadaşları, tanıdıkları, mahalle-sokak sakinleri, misafirlerin misafirleri olmak üzere herkesin katılmasına izin verilir. Sokaklardaki dilenciler de gelebilir. Herkes gelir, yerini alır. Düğün şenlikleri pazartesi cumaya beş gün sürer. Pazartesi günü birinci büyük sofraya kurulur. Salı günü çeyiz ve düğün hediyeleri sergilenir, gelenlere gösterilir. Bazı bölgelerde müzik eşliğinde sokaklarda gelin çeyizi dolaştırılır. (s. 24) Çarşamba günü “gelin hamamı”na gidilir. Gelinin kız arkadaşları, tanıdıkları ve o mahallenin yoksul kadınları da davet edilir. Zengin bir düğün söz konusuysa, bu fakir kadınlara yeni elbiseler ve bir miktar da para verilir. Müslümanlar her yerde sadaka vermeyi severler. Ekonomik durumunuz size izin verdiği ölçüde bunu yapabilirsiniz. Bunun altında yatan gerçek şudur: Gücü yeten verir ilkesi.

Perşembe sabahı gelin kız annesinin, kız kardeşlerinin, akrabalarının, hizmetçilerinin, komşularının, misafirlerin ve damadın temsilcilerinin eşliğinde yakında eşi olacak kişinin evine gitmek üzere evinden çıkar. Herkes neşeli bir yolculuk yapar. Araba renkli bezlerle süslenmiştir. (s. 25) Perşembe günü genel evlenme günüdür. Cuma gecesi en uygun gece olarak görülür. Bu yüzden ilk düğün akşamı Perşembe günü olur. Dul olanlar ise pazartesi günü evlenirler.

Damadın evinde, kadınlar haremlikte, erkekler selamlıkta olmak üzere herkes toplanmıştır. Kısa aralıklarla onlara serinletici (soğuk) içecekler verilir. Bu içecekler türlü çeşittir. Siyah kahve, puro ve sigara da ikram edilir. Bu arada evlilik/nikâh töreni başlar. Gelin ve damadın kendileri olmasa da her iki tarafın vekilleri nikâhı gerçekleştirirler. Damat oradaki topluluktan birini çağırır ve ona üç defa “şu kişinin kızını kendime almak üzere seni vekil tayin ettim” der. Bunun üzerine gelin de haremlikle selamlığın bir perde ile ayrılmış olduğu yerden geçerek kendine bir vekil tayin eder. Bu vekil kişi tanıdık ve güvenilir biridir. (s. 26) Ona da, falancanın oğluyla evlenmek üzere orada bulunan kişiyi kendisine vekil tayin ettiği üç kez tekrarlatılır. Yine orada bulunan iki yaşlı kadın da bu sesin gelin kıza ait olduğuna dair şahitlik ederler.

Bir tütsü getirilir. Bu arada orada bulunan bekâr gençler orayı terk ederler; kapılar kapatılır. Gelinin vekili imamın sağına, damadın vekili ise soluna oturur. Bu esnada imam yanında getirdiği kayıt defterini açar. Evlenecek olanların isimlerini, anne-babalarının isimlerini yazar. Her iki tarafın vekillerinin ve şahitlerinin isimlerini yazar. Ayrıca daha önce belirlenen mihr miktarını da yazar. Bu sırada imam ve orada bulunanlar tövbe istiğfar duasını birlikte ezberden okurlar. (s. 27) Besmele çekilir. Üç defa Allah’tan af dilenir. Daha sonra imam bir ayet okur ve ardından bir sonraki duaya başlar. (s. 28)

Duanın sonunda bir hadis-i şerif okur. Daha sonra imam her iki vekile dönerek aşağıdaki soruları üç defa yöneltir ve üç defa cevaplamalarını ister.

Gelinin vekiline der ki: Allah'ın adı, Peygamberin kanunuyla (sünnetiyle) şu kadar mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel karşılığında vekili olduğun falancanın kızını filancanın oğluna vermeye razı mısın? Kızın vekilinden cevap gelir; verdim diye. Ardından damadın vekiline der ki: Allah'ın adı, peygamberin kanunuyla şu kadar mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel karşılığında vekili olduğun falancanın oğluna filancanın kızını almaya razı mısın? Kızın vekilinden cevap gelir; kabul ettim diye. (s. 30) İmam böylece nikâhı kıyar ve ardından da Arapça bir dua eder: “Allah'ım! Âdem Babamızın ve Havva Anamızın sevgisini onlara ver. Hz. Ali ve Fatıma yazılığını onlara göster. İyi çocuklar ver. Uzun bir ömür ve zenginlik ver. Dine bağlılığımızı sabit kıl. (s. 31) Bize dünya ve ahiret mutluluğu ver. Bizi cehennem ateşinden koru. Sen peygamberimizden razı ol.”

Arap dilini kullanamayan ve Arapça bilmeyen Türkler ve diğer milletler için imam bu duanın ardından Türkçe olarak bir dua daha yapar: “Allah kendi kitabında gençleri evlendirin diyor. Selat ü selam peygamberimizin üzerine olsun. Bizim peygamberimiz fakir ve yetimleri çok severdi. Onun Ehl-i beyti çok değerlidir. Lütüfların kaynağı olan Allah şimdi yaptığımız evliliği/kıydığımız nikâhı mübarek kılsın. (s. 32) Allah genç evlilere uzun, sağlıklı bir ömür ve refah versin. İki dünyalarını da mamur eylesin. Ayrıca padişahımıza/halifemize zenginlik ver; huzurlu ve uzun bir ömür lütfeyle.” (Oradakiler topluca âmin derler) (s. 33) Böylelikle nikâhın resmi işlemi de tamamlanmış olur.

Tebriklerden sonra tekrar soğuk içecekler, şekerlemeler, kahve ve sigara ikram edilir. Şarkılar söylenir, soytarı gösteri yapar. Daha sonra misafirler yavaş yavaş ayrılırlar.

Son Kısım/Zifaf Gecesi:

Yatsı namazından sonra ve ailelerin elini öptükten sonra damat gizlice gerdek odasına gider. Orada, gerdek odasının önünde “yenge” denilen yaşlı kadın bekler. Damat içeri girdiğinde yeni evlenmiş genç kız ayağa kalkar. Damat kıza doğru yürür. Elini tutar ve ona adını sorar. (Bu bir âdettir. Damat gelinin adını bilmesine rağmen ona adını sorar) (s. 34) Kız hemen cevap vermez. Damat soruyu tekrar eder. Bu sefer kız sessizce adını söyler. Damat kızdaki peçesini kaldırmak için izin ister; kız utangaç bir biçimde yere bakar, cevap vermez. Erkek bir kez daha rica eder; bu kez yine cevap gelmez. Erkek peçeyi kaldırır ve ona düğün hediyesi olarak “yüz görümlüğünü” verir. Âdet olarak çok pahalı bir yüzük olur bu hediye. Bu sırada damat kızın elini hızlıca tutar ve onu öper.

Kız yavaş yavaş cesaretini toplar ve damatla sohbet etmeye başlar. Yenge olan kadın bu esnada düğün yemeğinden getirir, onlara kahve servis eder. Damat bu kadına bahşiş verir ve kadın geri döner ve gider. (s. 35) Damada kadının ilk defa sarmasına artık izin vardır. Onu göğsüne bastırır, sarılır ve sevgi ile öper. Türkler öptüğünde dudaktan değil, yanaktan ve boyundan öper. Türklerin şarkılarında/türkülerinde daha çok boyundan öpme ile ilgili sözler vardır. Ancak dudaktan öpüldüğünü gösteren şarkılara da rastlanmaktadır.

Cuma günü erkenden bu evli çift aile büyüklerinin ellerini öperler. Öğle ve akşamları büyük sofralar kurulur. (s. 38)

SONUÇ

Geleneğin en önemli özelliği süreklilik arz etmesidir. Bu süreklilik özde var olanın sürekliliğidir. Değişimden kastedilen ise; geleneğin zamana, mekâna, bağlama, ihtiyaca ve icada uygun olarak biçim değiştirmesidir; yani evrilmesidir. İşte bu çalışmadaki temel amaç da, yaklaşık bir buçuk asır öncesine ait Türk evlilik âdetlerinin neler olduğunu ve bunların günümüze ne şekilde evirilerek geldiğini göz önüne sermektir.

Bunu yaparken kültürel bir değeri geçmişle mukayese etmek elbette gereklidir ve bu yaklaşım tarzı geleneğin izlerini sürmek ve onun sürdürülebilir olduğunu tespit etmek için de doğru bir yöntemdir. "Geçmiş, yaşanan an ile bağlantılı olduğundan dolayı anlamlı ve önemlidir.

Kültürel gelenek bir süreçtir ve bu süreçte yaşanılanlar andan yoksun olarak incelenemez (Özdemir, 2002: 40)."

Ayrıca bu eski-yeni mukayesesi bizlere Türk düğün âdetlerinin ne denli geleneksel bir forma dönüştüğünü görme fırsatı da vermektedir. Bu çalışmada ele alınan konu tarihi bir kaynağa dayandırılmak suretiyle Türk evlilik âdetlerindeki sürekliliğin izlenebilmesine imkân sağlamıştır.

Değerlendirmeye çalıştığımız eserde de görüldüğü üzere dünür gezmeden söz kesmeye, nişandan kınaya, düğün yemeğinden gelin almaya, davetten hediyeleşmeye, gerdek odasından duvak törenine kadar sosyal dayanışmanın, birlik ve beraberliğin açık örneklerini gördüğümüz Türk düğününün bütün aşamalarında değişik âdetler teşekkül etmiş ve çeşitli folklor olayları meydana gelmiştir. Bağlamsal ve tarihsel nedenlerle görülen bazı küçük farklılıklara rağmen Türk kültüründe evlilik âdetlerinin bir geleneği vardı ve bu gelenek yüzyıllardır devam etmektedir. Bunun için yaklaşık beş yüz yıl önce yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut Hikâyelerindeki evlilik âdetlerine bakmak bile yeterli olacaktır. (Şişman, 2017: 105-108) Ayrıca halk kültürünün bir yansıması olarak, yüzlerce yıldır devam edegelen âşık edebiyatı da Osmanlı devri evlilik âdetleriyle ilgili oldukça fazla malzeme barındırmaktadır. (Özdemir, 2011: 23-36). Bu çalışmamızda ele aldığımız eser de yine geleneğin yazılı tarihî bir halkası olarak kabul edilmeli ve Türk kültür tarihçileri açısından değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aydemir, Adem (2013), "Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve 'Al Duvak' Geleneği Üzerine", Turkish Studies, C. 8, S. 9, ss. 619-655.

Löbel, D. Theophil (1897), Hochzeitsbräuche in der Türkei -Nach eigenen Beobachtungen und Forschungen und nach den verlässlichsten Quellen-, Amsterdam: Druck und Verlag von J. H. de Bussy.

Özdemir, Cafer (2011), Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Özdemir, Nebi (2002), "Türk Anlatım ve Gösterim Geleneği İçinde Özay Gönülüm'ün Yeri", Milli Folklor, S. 53, ss. 39-55.

Şişman, Bekir (2017), Türk Kültüründe Evlilik, Ankara: Kurgan&Edebiyat Yayınları.

YUNUS EMRE’NİN ŞİİRLERİNDE RENKLERİN SEMBOLİK ANLAMLARI

*SYMBOLIC MEANINGS OF COLOURS IN THE POETRY OF YUNUS EMRE*Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR^{1*}, Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN^{2**}¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Samsun/Türkiye ORCID: 0000-0002-5794-5828²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/Türkiye ORCID: 0000-0002-5252-9657**Özet**

Yunus Emre, Anadolu tasavvuf edebiyatının kurucusu ve en büyük temsilcilerinden biridir. Kendisinden sonra gelen birçok mutasavvıfı düşünceleri, şiir sanatı ve coşkunluğu ile etkilemiştir. Aradan geçen uzun zamana rağmen ününden hiçbir şey kaybetmeden Anadolu Türkleri arasında bilinmekte, sevilme ve ilahileri zevkle dinlenmektedir. Bilindiği gibi renkler sadece bir varlığın niteliğini ortaya koymazlar. Aynı zamanda kullanıldığı bağlam içerisinde ait olduğu toplumun nesnelere ve kavramlara yüklediği bakış açıları ve sembolik anlamları da taşırlar. Bu nedenle renkler toplumların hayat felsefeleri, geçmiş yaşam tecrübeleri, mitolojik algıları, inanç sistemleri ve çeşitli kültürel unsurlarını yansıtan bir değer olarak görülür. Toplumların renklere yüklediği anlam zaman sürecinde bir devamlılık arz etmekte ve kültürel bellekte geleceğe taşınmaktadır.

Yunus Emre’nin şiirleri üzerinde bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ise onun şiirlerinde renk bildiren kelimelerin sembolik anlamları üzerinde durulmuştur. Öncelikle onun şiirleri taranarak renk bildiren kelimeler tespit edilmiştir. Daha sonra bu kelimelerin hangi bağlamlarda kullanıldığı ortaya konulmuştur. Yaptığımız tespitlere göre bu büyük mutasavvıf, en çok “kara” ve “ak” kelimeleri üzerinde durmaktadır. Diğer renklere ise çok az yer vermiştir. Onun kara ve ak kelimelerine sıklıkla yer vermesi, hayata ve insanlara bakışını da yansıtmaktadır. Çok renklilik kesretin ifadesidir. Oysa o, kesret âlemini tehlikeli görmekte ve hayatı, kara ve ak kelimeleri ile algılamak istemektedir. Renkleri kendi iç dünyasını, tasavvufi düşünce ve inanç sistemini anlatmak ve soyut ifadeleri somutlaştırmak maksadıyla bir araç olarak kullanmıştır. Renklerin kullanıldığı yerlerde anlamın daha anlaşılır olması, renklerin onun sanatının bir aracı haline gelmiş olduğunu gösterir. Renkler bazen nesnelere ve insanların doğal hallerinin betimlenmesinde kullanılmış, bazen de sembolik bir anlama bürünerek Yunus Emre’nin tasavvufu özümsemiş iç dünyasının aynası olmuştur. Şiirlerinde “renk” kelimesine de yer vermiştir. Buradan hareketle onun aşkın insandaki tezahürlerini ve baharı çok renklilikle anlatmayı tercih ettiği, oysa hakikat yolunda renksizliğe vurgu yaptığı sonucuna ulaşılabilir.

Anahtar kelimeler: Yunus Emre, şiir, renk, sembolik anlam.

Abstract

Yunus Emre is the founder and one of the biggest representatives of Anatolian Sufi literature. He influenced many Sufis who succeeded him with his thoughts, poetry and enthusiasm. Despite the long time that has passed, he is known and loved among Anatolian Turks and his works of Islamic music are still enjoyed. As is known, colours do not only reveal the quality of an entity. At the same time, they carry the point of view and symbolic meanings that particular society attribute to objects and concepts within the context in which they are used. For this

reason, colours are seen as a value that reflects the life philosophies, past life experiences, mythological perceptions, belief systems and various cultural elements of societies. The meaning that societies attach to colours has continuity in time and is transferred to the future in cultural memory.

Many studies have been done on Yunus Emre's poetry so far. This study focuses on the symbolic meanings of the words expressing colour in his poems. First of all, his poems were scanned and the words expressing colour were identified. Then, the contexts in which these words are used have been revealed. According to the findings we have reached, this great Sufi mostly emphasizes the words "kara (black)" and "ak (white)". He rarely mentions other colours. His frequent use of the words black and white reflects his view of life and people. Multicolour is the expression of abundance. However, he sees the world of abundance as dangerous and wants to perceive life with the words black and white. He uses colours as a tool to express his inner world, his Sufi thought and belief system, and to embody Abstract expressions. The fact that the meaning is more understandable where colours are used shows that colours have become an instrument of his art. The colours have sometimes been used to describe the natural state of objects and people, and sometimes they took on a symbolic meaning and became the mirror of Yunus Emre's inner world, which has absorbed Sufism. He also included the word "colour" in his poems. From this point of view, it can be concluded that he prefers to describe the manifestations of love and spring in a multi-coloured way, whereas he emphasizes colourlessness in the way of truth.

Keywords: Yunus Emre, poetry, colour, symbolic meaning

GİRİŞ

Yunus Emre Anadolu Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu ve en önemli temsilcilerinden biridir. Derin tasavvufî kavramları kendine özgü üslûbu ve sade bir dil ile şiirleştiren bu büyük mutasavvıf, kendisinden sonra gelen birçok mutasavvıfı etkilemiştir. Genel manada şiirlerinde Allah aşkını ve içsel coşkunluğu dile getirir, temel amacının Hakk'ın didarına ulaşmak olduğunu söyler. Bu manada tasavvuf yolculuğunda mürşidin yol göstericiliğinde Hak yolunda yürümeyi ihmal etmez. Hayatta her varlığı ve olayı tasavvufî bağlamda değerlendirmiş ve hayatın merkezine ilâhî aşkı yerleştirmiştir. Gölpınarlı onun hayat macerasını şöyle Özetlemiştir: “O, okumuş, yazmış, zamanının bütün bilgilerini bellemiş, hazmetmiş, fakat bu bilgi, kendisini tatmin etmediği için tasavvuf yoluna girmiş, bildiğini unutmuş, sonucu mücâhededen müşahedeye varmış, geçici aşktan gerçek aşka ulaşmış, ölüm korkusundan kurtulmuş ölümsüzlüğe, ebediliğe kavuşmuş, kulken sultan olmuş bir erdir.” (1992: 132).

Yunus Emre şiirlerinde bazı tasavvufî hakikatleri, kendisine verilen izin miktarınca açıklamaktadır. Bu hakikatler onun mısralarında büyük bir coşkunlukla dile getirilmekte ve üslûbundan bunları ne derece benimsediği hissedilmektedir. Denilebilir ki o, hissetmediği, tatmadığı bir duyguyu, inanmadığı bir düşüncüyü, tasavvuf yolunun uygun görmediği bir kelâmı şiirlerinde dillendirmemiştir. İnsanın manevî hayatının merhalelerini şiirlerinde somut örneklerle dile getirmiştir. Okuyucular/dinleyiciler için çizdiği bu somut tabloda renklerden de istifade etmiş ve zahir gözün gördüklerini ve gerçek hayat tablolarını açık biçimde sanatının malzemesi yapmıştır.

Renkler gerçek hayat sahnelerinin ifadesinde; nesnelere, duyguların ve düşüncelerin aktarımında işlevsel bir rol üstlenir. Bunu gerçekleştirirken ait olduğu toplumun kültürel belleğinin renklere yüklediği anlamları da ön plana çıkarır. Tarihi süreçte toplumlar, renklere sembolik anlamlar yüklemiş ve bu süreçte renkler toplum fertlerinin zihinlerinde ortak çağrışımlar kazanmıştır. Renklerin somut anlamdan mecazî anlama bürünebilmesi ve sembolik çağrışımların oluşması için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. “Türkler tarihlerinin en eski

zamanlarından başlayarak, uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkleri esas görmüş ve bu renklerden her birini dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanmışlardır.” (Genç, 2009: 4). Bu durum renklerin toplumsal bellekte şekillenmesine iyi bir örnektir.

Renkler bir milletin yaşam tarzı ve inançlarıyla ilgili en eski evren ve dünya algılarını taşırlar. Türk kültüründe farklı anlamları taşıma yanında sembol olarak da kullanılmaktadır. Başlangıçta inanç sisteminde yer alan ritüellerde sembolik anlam taşıırken daha sonra gerçek ve sembolik anlamları ile yazılı ve sözlü edebiyatta da kullanılmaya başlanmıştır (Ekici, 2016: 103). Nesnel ürünlerde rengin kendisi vardır, fakat sözel üründe o rengin sadece adı vardır. Sözel ürünlerde yer alan renk sıfatı yalnızca orada geçmekle kalmıyor, aynı zamanda birçok duygusal çağrışıma da meydana getiriyor (Karabaş, 1996: 9). Renkler etrafında oluşan çok anlamlılık, zamanla toplumun bütün fertlerinde ortak anlayış ve simgesel anlamlara birlikte tepki gösterme şeklinde tezahür etmektedir.

Yunus Emre bir anlatım ustasıdır. İmgeleri bezen gelenekten bazen de Anadolu'nun günlük hayatından ilham alarak oluşturmuştur (Schimmel, 2012: 348). Her iki durumda da duygu, düşünce, hayal ve tasavvurlarını ait olduğu toplumun renkleri ile ifade etmiştir. Şiirlerinde kültürel belleğin mirası olarak renklere yüklenen çeşitli anlamları sıklıkla kullanmıştır. Böylelikle derin hayalleri zengin bir şekilde anlatma olanağı bulmuştur. Bunu genellikle renklerin gerçek ve mecazi anlamlarını kullanarak yapmıştır. Özellikle tasavvufi inceliklerin ve sırların ortaya konulmasında renklerin çağrışımlarından yararlanmıştı.

1. Renk Kelimesi

Yunus Emre, şiirlerinde tüm renkleri bir arada toplayan “renk” kelimesine on bir beyitte yer vermiştir. Bu kelimeyi dünyanın genelini çağrışımı, aşkın ve aşkın muhatabı olan insanın hallerinin ortaya konulması ve şairin ulaşmak istediği arzuların ifadesinde kullanmıştır.

Baharın gelişi ve tabiatın coşkunluğu ile kendi iç dünyası arasında ilişki kuran Yunus Emre, baharın gelişi ile yeryüzünün rengarenk olduğunu, bülbüllerin gülün karşısında ötmeye başladığını söyler. Canını gülün budağına asan, maşuğun karşısında öten aslında kendisidir. Burada renk kelimesi, Hakk'ın çok çeşitli tecellilerini ifade etmektedir. Bu tecellileri fark eden âşık, kendinden geçmiştir:

Yine yir yüzi tonanup kat kat olup renge batup

Bülbül güle karşı ötüp cân budaga asdı yine (Tatçı, 2008: 322).

Yunus Emre ilahî aşkla hemhal olmayı Hakk'ın “rengine boyanma” ifadesi ile anlatmaktadır (Tatçı, 2008: 189). Bu ifade ile ilahî aşkın kendine özgü nitelikleri olduğunu belirtmekte ve kişide bazı değişikliklerin olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. “Aşk rengine boyanma” ifadesinde ise müridin Hak yolunda aşktan başka amacı olmaması ve aşkın hallerine tabi olması gerektiğini anlatmaktadır (Tatçı, 2008: 1269). İlahî aşk insanlarda farklı şekilde belirtiler gösterir. Yunus Emre bunları, aşkın çeşitli renklere sahip olması şeklinde dile getirir. Bu aşk, kimini ağlatmakta, kimini ise güldürmektedir:

Bu ‘ışkun dürlü dürlü rengi çokdur

Kimi giryân kimi handân-ı ‘ışkdur (Tatçı, 2008: 164).

Allah kendisini sevenlere çeşitli şekillerde tecelliler ihsan eder. Yunus Emre bu tecelli farklılığını yine renk çeşitliliği olarak dile getirmektedir. Bu tecellilerin her biri sevenlerin gönlünü coşturmaktadır:

Ma'şûkanun tecellîsi dürlü dürlü renkler olur

Bir şîvede yüz bin gönül uş hemîşe cûşa gelir (Tatçı, 2008: 153).

Gözler bu dünyada olayları, renkleri ve yaratılan bütün varlıkları görür. Zahir göz bunları görmekle işlevini yerine getirir. Oysa insanın bir de gönül veya can gözü vardır. Sadece bu gözü açık olan kişi, dost yüzünü görebilir. Eğer gönül gözü açık değilse bu cihânın gerçek

renklerini göremez. Şair burada renk ifadesi ile görünenin arkasındaki mana boyutunu anlatmak istemektedir:

Cânında gözi yok kişi görmeyiser dost yüzünü

Gözsüz niçe fehm eylesün ne renkdedür işbu cihân (Tatçı, 2008: 284).

Tasavvuf yolu, aslında insanın iç dünyasında bulunmaktadır. Bu yolculukta çeşitli merhaleler aşıldıkça müritlerin gönlü taşmakta ve bu âlemde tezat görülen durumlar onun için sıradanlaşmaktadır. Bunda yaratılanlara karşı bütüncül bakışın etkisi vardır. Hatta mürit, bu bakış dolayısıyla iyi kötü, mutluluk üzüntü gibi bazı tezatları gönlünde birleştirebilmektedir. Çünkü tezatlar onun algılayışında bir farklılık yaratmamaktadır. Bu duyguları içtenlikle dile getirdiği bir şiirinde Yunus Emre, “renk, bîrenk, pürrenk, levn, bîlevn, elvan” kelimelerini kullanarak duygularını ve hislerini anlatmak istemektedir. Şiirin bir beytinde deryaya dalıp renklerden silinmek istemektedir (Tatçı, 2008: 245). Çünkü tasavvuf yolu varlıktan geçmeyi ve fenâ olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda hakikat yolunda renksizliği tavsiye etmektedir. Bir diğer beyitte ise insanî kimlikten geçip melekler mülküne ulaşmayı arzu etmektedir. Bu mülk insanın algılayışının üzerinde olduğu için şair, burada hem renkli hem de renksiz olmayı istemektedir (Tatçı, 2008: 246). Burada renk ifadesi, şairin muhayyilesindeki melekler âleminin niteliğine işaret etmektedir. Şair bu şiirde sıklıkla “varmak” ve “dönmek” eylemlerini kullanmaktadır. Bu iki eylem, tezatlar arasında kalan bir gönlün iç âlemde yapmak istediği yolculukları anlatmaktadır. Her iki halde de tezatlar âlemini arzu etmektedir. Aşağıdaki beyitte bu tezatları açıkça görürüz. O, gönül dünyasında bahçeler ve bostanlar gibi renkle dolu olmayı istemektedir. Burada renk, insanın gönül dünyasında halden hale geçme arzusunu simgelemektedir. Tasavvufî mertebelerde mürit bu renkli halleri yaşayarak Hakk’a ulaşmayı arzu etmektedir:

Geh dönem hâmûş olam geh cûş idem geh hûş olam

Geh dönüp pür-rengilen hem bâğ u hem bostân olam (Tatçı, 2008: 246)

Yunus Emre şiirlerinde en çok kara ve ak kelimelerini kullanmıştır. Bunun yanında boz, kızıl, sarı ve yeşil kelimelerine de yer vermiştir. O, renk bildiren kelimeleri tabiatın tasvirleri gibi somut durumların ifadesinde değil daha çok mecazî ve sembolik anlamlarda kullanmayı tercih etmiştir.

2. Kara

Kara renk, Türk kültüründe ve bu kültür etrafında şekillenen metinlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Çok farklı anlamları çağrıştıran zengin bir anlam evreni oluşturmaya oldukça elverişlidir. “Kara kelimesi, renk anlamının yan ısıra, büyüklük, ululuk, yoğunluk, şiddetlilik ve olumsuzluk, uğursuzluk anlamlarını da yüklenmiştir.” (Karadoğan, 2004: 92-93). Eski Türk yazıtlarında genellikle somut anlamdadır, fakat mecaz anlam yoluyla aşağılayıcı bir anlamı ifade etmek için de kullanılmıştır (Küçük, 2017: 3-6). Tarihî süreçte kara kelimesinin kullanımlarının Yunus Emre’nin şiirlerinde benzer şekilde yer alması, kültürel bellekte renklere yüklenen anlamların geleceğe taşınmasına iyi bir örnek teşkil eder. Yunus Emre kara kelimesini somut durumların ifadesi ve mecazî anlam olmak üzere iki farklı şekilde kullanmıştır.

Doğumdan ölüme kadar geçen sürede insanın belirli yaşlarda geçirdiği değişimleri destan türünde anlatan yaşnâmeler, Âşık edebiyatının en sevilen türlerindedir. Yunus Emre, bir yaşnâme örneği olarak kabul edilmese de hayatın geçiciliğini vurgulayan şiirinde beden ile gönül (dış ile iç) birlikteliğini doğumdan ölüme aşama aşama zikretmektedir. Şiirin genelinde, kırk beş yaş haricinde, bir yaş zikretmez. İnsanın bedensel değişiminde bir dönüm noktası olan kırk beş yaş, ihtiyarlığın belirtilerinin başladığı dönemdir. İlk belirti şairin ifadesi ile “kara sakala akın inmesi”dir. Burada kara renk gerçek anlamıyla kullanılmış olsa da aslında insanın gençlik dönemlerinin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır:

Kırk beşinde sûret döner kara sakala ak iner

Bakup şeybetin göricek yoldurmaga düşdi gönül (Tatçı, 2008: 207)

Yunus Emre bu anlama benzer şekilde “kara sakalın ağarması ve ak kılların karayı örtmesi”nden bahseder (Tatçı, 2008: 176). Kara kelimesi burada aynı anlamda kullanılmış olsa da beytin ikinci mısrasında bu ifadenin amacını zikreder: Akın karayı örtmesi Hakk’ın insana bir ön uyarısıdır ve insan bu uyarıyı iyi okumalıdır: Bu, bedeninin tamamıyla kuvvetten düşmeden, gözün görme yetisini kaybetmeden önceki uyarıdır. Bu erken uyarıyla insan, hatalarını görüp kendine çeki düzen verebilir, aksi halde gözüne duman inince zaten iş işten geçmiş olacaktır. Kara rengin aka dönüşümü veya surette yer alan renk değişimi anlatılarak insanın kendine gelme vaktine vurgu yapılmaktadır. Benzer anlamı aşağıdaki beyitte de görmekteyiz. Burada kara kılın yerini aka bırakması, insanın dünya sevdasını bırakma zorunluluğu olarak dinleyiciye uyarı şeklinde sunulmaktadır. Yunus Emre bu mısralarda, İslam tarihinde kara sakalın ağarması ile hayatın geçiciliği ve isteklerin dizginlenmesi gerektiği konusunu ihtiva eden bazı anlatılara telmihte bulunmuştur:

Kara kıldan çün ki agardı ak kıl

Bu cihân sevdâların elden kogıl (Tatçı, 2008: 400)

Anadolu’da parçalanamayan, şekil verilemeyen sert yapıları taşlar kara sıfatı ile anlatılır. Yunus Emre bir mürşide tabi olmayan ve aşkı bulunmayan insanları “cahil” olarak niteler. Bu tip insanların belirgin özelliğini “kara taş” imgesi ile dile getirir. Kara renk burada olumsuz bir anlamdadır ve “değişimin imkânsızlığını” anlatmaktadır. Arzu edilen hale getirmek için kara taş elli yıl suyun içinde bekletilse de o taş, aslî niteliğini korur ve kendisinden beklenileni yerine getirme kabiliyetine ulaşamaz. Cahilin gönlü de bu taş gibidir, tasavvuf yolculuğunda ona hiçbir şey tesir etmez:

Kara taşa su koyarsan elli yıl ısladurısan

Hemân taş gine bayagı hünerlü taş olur degül (Tatçı, 2008: 210)

Ölüm insanın bedeninde bazı değişiklikler meydana getirir. Bunlardan biri de göz renginde olmaktadır. Ölen kişinin gözleri parlaklığını, siyahlığını kaybederek beyazımsı, dumanımsı bir görünüm alır. Bu bilgiye ve tecrübeye sahip olan Yunus Emre, toprak altında yatan ölümlerin hallerini betimlediği bir şiirinde onların gözlerinin karasının kaybolduğunu, bedenlerinin artık işe yaramadığını belirtir. Burada kara renk olumlu bir anlamda, canlılığın ve hayat emaresinin göstergesi olarak kullanılmıştır. Ölümle bu durum ortadan kalkmaktadır:

Gitmiş gözünün karası hiç işi yokdur turası

Kefen bizinün pâresi sünüğe sarılmış yatur (Tatçı, 2008: 154)

Yunus Emre bir şiirde bu dünyada farklı tecellilere mazhar olduğunu ifade eder. Erenlerin eteğini tuttuktan sonra sırlara vâkıf olan şair, kendisine bu ilahî sırları açıklayan mürşidin kara gözüne nazar kılmaktadır. Burada kara kelimesi mürşidin kendisine hayat veren canlılığını anlatmaktadır. Şair burada siyah kelimesini de kullanır. Siyah burada olumsuz anlamdadır. Yunus Emre bu kelime ile kendisini yargılamakta ve ilahî bilgiyi hak etmediğini, ona layık olmadığını vurgulamaktadır:

‘Aşık oldum şol ay yüze nisâr oldum bal ağıza

Nazar kıldum kara göze siyâh olup kaşa geldüm (Tatçı, 2008: 261)

Yunus Emre şiirlerinde ölüm konusuna sıklıkla değinmektedir. Ölüm anı ve sonrasına ait hislerini anlatan şair, ölüm nedeniyle ağlayan gözlerine seslenmektedir. Bu gözler ak ve karadan kanlı yaş akıtmaktadır. Burada birbirine zıt iki renk adı kullanılmıştır. Şirin bağlamına dikkat ettiğimizde bu renkler, insanın daha önce yaşadığı iyi ve kötü durumları sembolize etmektedir. Gözler her iki duruma da şahit olduğu için Yunus Emre, geçmiş yaşantıları göz perspektifinden vermiştir:

Aglama direm şol gözlerüme

Kan yaş akıdur ag u karadan (Tatçı, 2008: 301)

Yunus Emre’nin şiirlerinde kara renk dar manada toprak, genel manada yeryüzünün bir sıfatı olarak kullanılmıştır. “Kara toprak, kara yer” şeklinde karşımıza çıkan bu ifadenin köklerine Türklerin mitolojik yeryüzü algılarında da rastlarız. Fuzuli Bayat, dünya modelinin dikey

yapısında yağız veya konurun yeryüzünü, siyahın ise yeraltı dünyasının renk simgesi olduğunu belirtir. Bu rengin gök ve ak renkleri ile birlikte ölümü ve matemi simgelediğini örneklerle ortaya koyar. Bunların manevî âlemin sınırlarını belirleyen semboller olduğuna vurgu yapar (2007: 70-71). Kara kelimesi Türkçe'nin en eski dönemlerinden beri kullanılan kelimelerinden biridir. Eskiden beri yeryüzünün rengi kara olarak nitelendirilmiştir. Orhun Yazıtları'nda yeryüzü için yağız kelimesinin kullanımı buna örnektir (Karadoğan, 2004: 92-93). Yeryüzünün kara/yağız ile ifadesinin İslâm sonrasında edebî metinlerde, hatta günümüz halk kullanımında devam ettiği görülür. Kutadgu Bilig'de “Bayat birmişin halk tıdumaz küçün/Yağız yir yaşıl kök tirilse öcün/Yağız toprak ile mavi gök, oç almak için birleşse bile, Tanrı'nın verdiğine insan engel olamaz” (Yusuf Has Hacib, 2006: 374-375) beytinde toprak yağız/kara ile ifade edilmiştir. Yunus Emre kara kelimesini kültürel bellekte olduğu gibi kullanmıştır. Ölüm hadisesine değindiği beş beytinde insanın mezardaki halinin anlatımında toprağı ve yeri kara kelimesi ile betimlemektedir (Tatcı, 2008: 118, 154, 172, 250, 295).

Bir gün mezarlığa varıp orada yatanların hallerinin ayrıntılı betimlemesini yaptığı bir şiirinde bir ibret dersi çıkarır ve bu dünyada mal mülke ve dış görünüşe aldanılmamasını söyler. Çünkü bu yolda gidenlerin sonu hep kara toprağın altı olmuştur. Kelimenin bu bağlamda kullanıldığı şiirlerde kara renk, insana mutlak hakikati, hayatın fâniliğini çağrıştırmaktadır. Bu manada olumsuz bir anlam taşıdığı söylenebilir:

Yünus ‘âkilisen bunda mülke sûret bezemegil

Mülke sûret bezeyenler kara toprak olmuş yatur (Tatcı, 2008: 154)

Yine ölmüş insanların mezardaki hallerini dile getirdiği bir şiirinde, onların gözlerindeki kara renklerin solduğunu ve eski parlak yüzlerinin belirsiz olduğunu ifade eder. Kara toprak insanın ölümünden sonra onların suretlerine zarar vermektedir. Bunun yanında dünyada arzularını tamamlayamamış insanların yanında çeşitli güzelliklerle karşılaşan insanlar da mevcuttur. Kara toprak dünyadaki bütün hayalleri yutsa da aslında ölümle hayatın bitmediği vurgusu öne çıkmaktadır:

Sogulmuş şol kara gözler belürsüz olmuş ay yüzler

Kara topragun altında gül diren elleri gördüm (Tatcı, 2008: 250)

Yunus Emre, sözün kıymetini bilir ve yerli yerinde kullanılması halinde büyük bir tesiri olacağını belirtir. Bu bağlamda yol arkadaşlarına ve sözü yerli yerinde kullanması gereken insanlara (padişahlara) nasihatlerde bulunur. Söz yerinde kullanılmadığı zaman değerli mücevherleri değersiz bir nesne haline dönüştürebilmektedir. Şair “kara toprak” ifadesinde kıymeti olmayan bir varlığı anlatmak istemiştir:

Gel ahî iy şehriyâri sözümüzi dinle bâri

Hezâr gevher ü dînârı kara toprak ide bir söz (Tatcı, 2008: 172)

Yüzü kara ifadesi günümüzde, utanılacak bir davranışta bulunan kimsenin durumunu anlatmak için kullanılmaktadır. Yunus Emre altı beyitinde ifadeyi günümüzdeki anlamı ile kullanmıştır (Tatcı, 2008: 220, 260, 267, 368, 397). Fakat şair burada utanılacak bir eylem yapmamış, aksine tasavvuf yolunda yapılması gerekenleri tam anlamıyla yapamadığı için kendini böyle betimlemeyi tercih etmiştir. Tasavvuf yolcusu olarak yaptıklarını eksik gördüğü, nefsine uyduğu, günahlarını hatırladığı hallerde kendi durumunu anlatmak amacıyla bu ifadeye başvurmuştur. O, her şeye rağmen ümidini kaybetmez ve Hakk'a ulaşmayı arzu eder. :

İy pâdişâh-ı Lem-yazel kıldum yönüm senden yana

İş bu yüzüm karasıyla vasl isterem senden yana (Tatcı, 2008: 113)

Münafıkların bu dünyada işleri yolunda gider, fakat gözleri kör olduğu için öldükten sonra yüzlerinin kara olacağını düşünmezler (Tatcı, 2008: 106, 208). Başka bir beyitte bu anlama yakın ifadeler yer alır. Bu dünyada zâlim olan ve nefsini haramla eğlendirenler, ahirette yüzleri kara olarak dirileceklerdir. Bu nedenle insanın bu dünyadaki eylemlerine dikkat etmesi gerekir. Yunus Emre “yüzü kara” ifadesini “yüzüne kara yakmak” şeklinde bir deyim halinde kullanılmıştır. Bunu günümüzde kullanılan “kara çalmak” deyiminin bir karşılığı olarak

görebiliriz. Sıklıkla öz eleştirisini yapan Yunus Emre, kendisine âşıklığı yakıştırmaz, hatta bu konuda başarısız olduğunu düşünerek kendi isteği ile yüzüne kara yaktığını belirtir. Burada kara kelimesi bir deyim içinde kullanılarak insanın arzu etmediği bir durumun anlatılmasında kullanılmıştır:

‘İzzete kalmış iken ‘âşıklık nemdür benüm

Ben kendü elümile yüzüme kara yaktum (Tatcı, 2008: 259)

Yunus Emre gerçek derviş olmayı arzu ettiği bir şiirinde kendisine mürşit verildiğini söyler. Fakat aşk şarabından içip nefsin arzularından geçemedikten sonra insanın gönlünün açılması imkansızdır. Hak yolunda olmayan gönlü Yunus Emre “kara gönül” şeklinde betimlemektedir. Burada kara kelimesi, mürşidin ve tasavvufi yolun isteklerine uygun hareket etmeyen gönlün sıfatı olarak kullanılmıştır, bu nedenle olumsuz bir anlam taşır. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız “yüzü kara” ifadesine benzemektedir:

Nefs yolundan geçemezsin ‘ışk şarâbın içemezsin

Gönlüm kara açamazsın derviş olubilsem derviş 123

Yunus Emre, dünyada her şeyi yapanın, insanlara varlık yokluk, aşağılık yükseklik tezadında konum belirleyicinin Allah olduğunu vurgular. Allah kimi insanı en yukarı çıkarırken kimini de yere çalıp kül etmekte, bu manada bütün tasarrufu elinde bulundurmaktadır. Günümüzde “kül etmek” anlamında kullandığımız deyimî şair “kara” sıfatı ile pekiştirerek olumsuz bir tablo çizmektedir:

Kimin elin alır ‘Arş'a çıkarur

Kimin yire çalar kara kül eyler (Tatcı, 2008: 168)

Yunus Emre'nin ak ve kara kelimelerini aynı beyitte kullandığı bazı örnekler vardır. O, tezat oluşturan bu kelimeleri sembolik anlamda kullanmıştır. Bu kelimelerle birlikte “söz, okumak” kelimelerine yer verir. Dolayısıyla bu beyitlerde geçen kara, mürekkebi; ak ise kağıdı sembolize etmektedir. Birlikte düşündüğümüzde Yunus Emre, kendisinin okuma yazma bilmediğini, sözlerinin aşk eseri olduğunu beyan etmektedir:

Yirde vü gökde ‘ışkıla ‘ışkdan gelir her söz dile

Bî-çâre Yûnus ne bile ne kara okıdı ne ak (Tatcı, 2008: 190)

Yunus Emre aşk kitabını okuduğunu, “aka kara yazmanın” yani okuma yazma bilmenin kendisi için gereksiz olduğunu belirtmiştir (Tatcı, 2008: 220). Bir diğer beyitte âlimlerin aka karayı yazarak kitap oluşturduğunu belirtir (Tatcı, 2008: 371). Aşağıdaki beyitte kara ve ak kelimeleri bahsettiğimiz sembolik anlamda kullanılmıştır. Beyte göre onun sözleri, okuyup yazmanın değil, doğrudan Hakk'ın eseridir:

Söz karadan akdan degül yazup okımakdan degül

Bu yüriyen halkdan degül Hâlik âvâzından gelir (Tatcı, 2008: 131)

3. Ak

Eski Türk inançlarının da etkisiyle Türklerde ak renk; temizlik, arılık, yücelik, ululuk, yaşlılık, büyüklük, tecrübe ile dolu oluş ve kocalık anlamlarında kullanılır. Bunun yanında devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün sembolü olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan “yüzü ak” ve “alın ak” ifadeleri bu rengin Türk manevî ve millî hayatında kazanmış olduğu adalet, doğruluk, temizlik, arılık, haklılık, yücelik ve güçlülük anlamları ile ilgilidir. Bu renk Müslüman Türklerde dinî geleneklerde kullanılmıştır (Genç, 2009: 9-14). Altay Türklerinin yaratılış destanlarında geçen deniz ilaheleri ve Tanrı kızları ak ile adlandırılmakta ve ak sözcüğü onlarda cennet anlamında kullanılmaktadır (Ögel, 2014/I: 620-621). “Günümüzde kullanılan “Yüzü ak” ve “Alın ak” deyimleri ak’ın Türk kültüründe adalet, doğruluk, yücelik, haklılığı içerdiğini gösterir.” (Rayman, 2002: 11). Bu durum ak sözcüğünün kutsal bir yönünün olduğunu, olumlu manada kullanıldığını göstermektedir. Dede Korkut anlatılarında oğlu olanın ak otağa yerleştirilmesi, bu rengin yücelik ve ululuk anlamlarında kullanıldığını gösterir.

Bu rengin Türk kültüründe geniş bir kullanım alanı vardır ve olumlu manada kullanılır. Yunus Emre kara renkten sonra en çok bu renge yer vermiştir. Kara renkle birlikte ikili kullanımlara yukarıda değindiğimiz için bu örnekleri tekrar etmeyeceğiz. Burada ak kelimesinin üzerine yazı yazılan kağıt anlamına geldiğini, kara kelimesi ile birlikte okuma yazma, yani öğrenim görme anlamında kullanıldığını hatırlatalım. Ayrıca ak kelimesini “ak sakal” anlamında yaşlılığın başlangıcının sembolü olarak kullandığını yukarıda kara renk bahsinde verdiğimiz için burada tekrar değinmeyeceğiz.

Yunus Emre, genç yaşlı, güzel çirkin ayırt etmeden dünyadan göçüp mezarda yatan insanları dile getirdiği bir şiirde, hayatın fâniliği üzerine somut bir tablo çizer. Bunları ona söyleten Hak’tır. Yatanlardan biri de yeni bir gelindir. Yunus onun bu parlak yüzünü “ak teleme yüz” olarak anlatmaktadır. Teleme, yağsız süttten yapılan bir peynirdir. Özellikle ak sıfatı ile kullanılarak gelinin gençliği ve güzelliği anlatılmak istenmiştir. Ölüm ona göre nice güzeli ve güzellikleri yutmuştur:

Yûnus bilmez kendü hâlin Hak Çalap söyledür dilin

Bir niçesi yini gelin ak teleme yüzler yatur (Tatçı, 2008: 159)

Yunus Emre bir şiirinde mürşidinden övgüyle bahseder. Dişleri incidir, fakat onun kıymeti inciden daha büyüktür; onun görünüşü, nuru da inciden daha aktır. Âşık Yunus burada incinin kıymeti ve beyazlığı ile mürşidini karşılaştırmıştır. Mürşit çok daha değerli ve nuranî bir yüze sahiptir. Burada ak kelimesinin “nurlu bir yüzü” anlatmak maksadıyla kullanıldığı görülür:

Otuz iki incü bitmiş mercân içinde i cânım

Kıymeti a'lâ incüden aklıgı da incüden ak (Tatçı, 2008: 191)

Yunus Emre Hz. Muhammed’in Miraç mucizesini anlattığı bir şiirinde Cebrail’in Burak’ı getirdiğini söyler. Burak’ın giyimi nurdandır, gözleri cevher ve yüzü aktır. Hz. Muhammed’in Miraç’ta bineceği atın ayrıntılı betimlenmesi ilgi çekicidir. Bu atın ilâhî âlemden geldiğini göstermek maksadıyla at beyaz ve nuranî olarak betimlenmiştir:

Gitdi Cibrîl Hazret'i getürdi Burak atı

Nürdanıdı hil'ati gözi gevher yüzi ak (Tatçı, 2008: 193)

“Yüzü ak” ifadesi yukarıda bahsettiğimiz “yüzü kara” ifadesinin zıddı olarak Yunus Emre’nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu söz, utanılacak bir şey yapmayan, bulunduğu konuma uygun davranış sergileyen kişiler için günümüzde dahi kullanılmaktadır. Yunus Emre yüzü kara olmayı kendi eksikliği olarak görürken, bu betimlemede fail olarak Allah’ı görmektedir. Yunus tasavvuf yolunda ilmüne, ibadetine, gücüne güvenmez; onun yüzünü ak edecek olan Hak’tır, Hak’ın inayetidir. Görüldüğü gibi burada tasavvuf yoluna uygun davranışları ifade etmek maksadıyla Yunus “ak” kelimesini kullanmaktadır. Onun nazarında yola uygun olan her şey ak ve güzeldir, uygun olmayanlar ise kara ve kötüdür:

Ne ‘ilmüm var ne tâ‘atüm ne gücüm var ne tâkatüm

Meger kıla ‘inâyetün yüzümüzi ak Çalab'um (Tatçı, 2008: 232)

Yunus Emre, yüzün ak olmasını sözün yerli yerinde kullanılmasını öğütlediği bir şiirinde de kullanır. Manalı, düşünerek söylenen söz, söyleyen kişinin yüzünü ak etmektedir. Ağızdan çıkan söz eğer düşünüldü tartılırsa kişinin yüzünü ak edecek niteliğe sahiptir:

Kelecı bilen kişünün yüzini ağ ide bir söz

Sözi bişürüp diyenün işini sag ide bir söz (Tatçı, 2008: 172)

İslâmiyet’ten önce Türklerde Hızır ile aynı işleve sahip “Gök sakallı, ak sakallı kocalar” vardır. Bunlar Altay Türkleri ve Kırgız Türkleri’nde derlenen anlatılarda “Ak sakallı koca” olarak adlandırılmakta ve ansızın ortaya çıkarak çocuklara ad koymaktadır (Ögel, 2014/II: 114). İslâm öncesi Türklerde olağanüstü bir kimliği olan bu kişiler İslâmiyet’ten sonra Hızır kimliğine dönüşmüştür. Fakat toplumda kendisine değer verildiği için “ak” renk ile anlatılan bu kişiler, Yunus’un anlam dünyasında önemli bir yere sahiptir. Onlar dinin emrettiği davranışları sergilerler. Yunus Emre, aşağıdaki beytinde bu kişilerin ululuğuna halel getirmeden, hatta pir sıfatını kullanıp onların değerini daha da artırarak bir parantez açmaktadır. Tasavvufi

düşüncenin sıklıkla üzerinde durduğu insanın gönlünün Hakk'ın nazargâhı olması düşüncesinden hareketle, bu ak sakallı kocalara gönül yıkmamaları gerektiğini, aksi halde hacca harcadıkları emeklerinin kaybolacağını bildirmektedir:

Ak sakallu pîr koca bilmez ki hâli nice
Emek yimesin hacca bir gönül yıkarısa (Tatçı, 2008: 313)

4. Kızıl

Reşat Genç Türklerde al ile kızıl renklerin birbirinden farklı olduğunu belirtir. Al, koyu turuncuya yakın, ateş alevine benzer bir renktir. Kızıl ise açığa yakın parlak kırmızı renk anlamındadır (2009: 15). Metin Ekici ise “al” rengin Türk kültürünün en eski renklerinden biri olduğunu, eski inanç sistemleri ve törenlerinde kullanıldığını söyler. Al ile kızıl rengin farklı renkler olsa da “dişilik” sembolü olarak kullanıldığını, altın sözcüğünde yer alan “al” sözcüğünün renk bildiren al sözcüğü ile ilişkisinin tartışılması gerektiğini belirtir (2016: 103-107). Ögel “Aklık, arılığın, temizliğin ve kutluluğun; kırmızı ise ergenliğin, muradın ve mutluluğun renkleridir.” (2000: 385) diyerek benzer görüşler ileri sürer. Bu açıdan her iki rengin olumlu manada kullanıldığını görmekteyiz. Yunus Emre kızıl kelimesini genellikle “altın para” anlamında kullanmıştır. Namaz kılmanın önemini anlattığı bir şiirinde bu ibadeti yapmayan kişinin kazandığının haram olduğunu, bin kızıl altın kazansa da bunların hayırlı işlere harcanmayacağını belirtir:

Namâz kılmaz kişinin kazandığı hep harâm
Bin kızılı varısa birisi gelmez işe (Tatçı, 2008: 342)

Suyun önemini anlattığı bir şiirde suyun temel niteliklerinden bahseder. Son beyitte insanın suya olan gereksinimini zikreder. Bir içim suyun bin kızıl altına bedel olduğunu, onun değersiz olarak adlandırılmayacağını belirtir. Bir önceki örnekte görüldüğü gibi Yunus Emre büyük bir varlık ve maddi değer kavramını anlatmak istediğinde “bin kızıl” ifadesini kullanır:

Şimdi Yûnus susadı diler ki senden içe
Bir içim bin kızıla nice bahân yok senün (Tatçı, 2008: 203)

Yunus Emre, Hakk'ın insanlar arasında farklı tasarruflarda bulunmasını, onların dünyadaki tezatlarını ortaya koyarak anlatmayı tercih eder. Şiirin son beytinde sözlerini “altın” sıfatı ile nitilemekte ve bunların câhillere söylenmemesi gerektiğini salık vermektedir. Çünkü bu sözlerin kıymetini bilmeyen câhiller, sözlerin değerini düşürerek “kızıl pul” haline getireceklerdir. Burada kırmızı rengi çağrıştıran altın kelimesinin bir değer ifade ettiğini, kızıl pulun ise olumsuz manada, değer verilmeyen anlamında kullanıldığını görürüz:

Bî-çâre Yûnus'un altûn sözünü
Câhile söylemen kızıl pûl eyler (Tatçı, 2008: 168)

Yunus Emre iki yerde gül imgesini kullanmakta ve bunları “kızıl” sıfatı ile betimlemektedir. Burada geçen kızıl kelimesinin olumlu manada kullanıldığı görülür. Bu beyitlerde kızıl ifadesi “diriliği” ve “canlılığı” ifade etmektedir. Kendisini gül imgesi ile anlatan Yunus Emre, mürşit sohbetinde açılıp ele geldiğini, dikenlerinin etkisizleştiğini belirtmektedir. Bu durum mürşit sohbetinde bireyin dış görünüşe değil, olgunlaşma ve kemâle ermeye önem verdiğini göstermektedir (Tatçı, 2008: 381). Aşağıdaki beyitte ise Hakk'a âşık olduğu için kendisini bülbül olarak nitilemekte ve kızıl güle âşık olduğunu belirtmektedir. Burada bülbül-gül mazmunundan dolayı gülü zikretmiş olsa da Yunus Emre'nin asıl anlatmak istediği sevgilinin didâridir. Erenlerin yüzünü görünce yaptığı davranışlar sıradan insanların davranışlarından farklıdır:

Bülbül de ‘âşık olmuş kızıl gülün yüzüne
Gördüm erenler yüzün hezâr destân oldum ben (Tatçı, 2008: 299)

Al ve kızıl renkler farklı renkler olsa da zamanla birbirinin yerine kullanılır olmuştur. Bu renk, Türk duygusunu ve ruhunu yansıtan millî sembol hüviyeti kazanmıştır. Türkler al kaftana “ergenlik kaftanı” derler. Al kaftan geleneği zamanla Türkler arasında yaygınlaşmıştır.

Özellikle düğünde güveye ve geline gerdek giysisi olarak giydirilen bir elbise haline gelmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde al kaftan güvey elbisesi, al duvak ise gelinliğin sembolüdür (Genç, 2009: 15-19). Yunus Emre dünyayı yeşil ve kızıl elbiseler giyerek süslenmiş bir gelin olarak betimlemiştir. İnsan bu gelinin güzelliğine bakmaya doyamaz. Bu insanlar dünya gafletinden kendisini sıyıramayanlardır. Dünyanın bu rengarenk ve cazibeli hali, bir gelin imgesi ile anlatılmıştır. Gelinin üzerinde yeşil ve kızıl/al elbiseler bulunmaktadır. Yunus’un gelin betimlemesinde, tarihî süreçte giyilen elbise renklerini zikrettiği, kızıl/al rengi öne çıkararak Ekici’nin yukarıda açıkladığı gibi rengin “dişilik” yönünü vurguladığı görülür. Kaşgarlı Mahmut’un eserinde geçen (kızlar) “nazlanmayı bilse kızıl giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer” (DLT, 1985/III: 20) atasözü de bu düşünceleri desteklemektedir:

Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubanı toyamaz (Tatçı, 2008: 174)

5. Yeşil

Yaşıl, yeşil demektir. Yaş kelimesi hem ıslaklık hem de suyun canlandırdığı yeşillikler anlamında kullanılmaktadır. Yeni yılın başlangıcı anlamında Türkler bu renge çok değer vermişlerdir (Genç, 2009: 27-28). Kutadgu Bilig’de bahar tasviri “Kurumuş yıgaçlar tonandı yaşıl, bezendi yipün al sarıg kök kızıl/Kurumuş ağaçlar yeşiller donandı; doğa mor, al, yeşil ve kızıla bezendi (Yusuf Has Hacib, 2006: 102-103) şeklinde renkler öne çıkarılarak yapılmaktadır. Ağaçların yeşille süslenmesi, tabiatın al ve kızıl renklerle süslenmesi dikkat çekicidir. Bu durum Türklerin bahar tasvirinde çiçeklere, güneşe ve sıcaklığa değil renkleri öne çıkardığını, tabiatın canlanmasına hangi pencereden baktıklarını göstermektedir. Kendi iç duygularını bülbül imgesi ile anlatmaya çalışan Yunus Emre, baharı yine ağaçların yeşil elbise giymesi ile anlatmaktadır:

Yaşıl ton geydi ağaçlar
Pervâz urup uçar kuşlar
Nefesün cânlar bağışlar
Söyle bülbülcüğüm söyle (Tatçı, 2008: 343)

Tabiatın süslenmesi ve insanın gösterişli bir elbise giymesi yeşil renk ile anlatılmaktadır. Bunun yanında Yunus Emre yeşil rengi, insanın isteklerinin gerçekleşmesi, mutlu olması bağlamında kullanılmaktadır. Şu beyitte anne ve baba hakkını yerine getirenlerin yeşil elbiseler giyeceğini, yani mutlu olup muratlarına ereceklerini belirtmektedir:

Atan anan hakı yitürdünise
Yeşil tonlar geyesin tonanasın (Tatçı, 2008: 298)

6. Sarı

Sarı renk Türklerde dünyanın merkezini sembolize eden bir renktir ve eski Türklerin bazılarında bayrak rengi olarak kullanılmıştır (Genç, 2009: 35-41). Fakat bazı örneklerde bu renk Türklerin duygularında hüznün, korku ve keder anlamında kullanılmıştır (Ögel, 2000: 484). Yunus Emre bu rengi hem olumlu hem de olumsuz manada ele alır. İlâhî aşk ateşi aşığın iç dünyasında olduğu kadar dış dünyasında da bazı etkiler bırakmıştır. Yunus ilâhî aşkın benzinini sararttığını belirterek bu rengi olumsuz anlamda kullanmıştır. Burada sarı renk, dertli olmayı sembolize etmektedir:

Benzüm sarı gözlerüm yaş
Bagrum pâre yüregüm baş
Hâlüm bilen dertlü kardaş
Gel gör beni ‘ışk n'eyledi (Tatçı, 2008: 388)

Derviş kimliğinin temel niteliklerini ortaya koyduğu bir şiirinde dervişliğin benliği terk etmek ve Hak sözü söylemek olduğunu belirtir. Hatta Allah korkusundan dervişin benzinin sarı olması

gerektiğini vurgular. Yunus Emre, derdi Hak olanın dünyada kaygısı olacağına, bunun belirtisinin de kişinin yüzünün sarı olması ile anlaşılacağına inanır:

Geç benlik da'vâsından söyle sözün hâsından

Ol Allah korkusundan benzi anun sarı gerek (Tatçı, 2008: 199)

Yunus Emre'nin sarı rengi olumlu manada kullandığı iki şiir örneği vardır. O, ölümün dünyada insanın beklemediği bir anda karşısına çıktığını, yiğit yaşlı demeden onları aldığını söyler. Kızların sarı saçını çözdüğünü ifade etmesi ise sarı rengin güzellik ve gençlik unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir:

Alur yigidi kocayı yakar ananın içini

Kızların sarı saçını teneşirde çözer ölüm (Tatçı, 2008: 241)

Yine mezarlıklarda yatanların çeşitli hallerini anlattığı bir şiirinde, inci dişlerin dökülüp sarı saçların döküldüğünü belirtmiştir. Bu özelliklere sahip insan muhtemelen gençtir. Fakat ölüm onu da tarumar etmiş, eski güzelliğini ortadan kaldırmıştır:

Esilmiş incü dişleri dökilmiş sarı saçları

Bitmiş kamu teşvişleri Hak varlığın almış yatur (Tatçı, 2008: 154)

SONUÇ

Yunus Emre şiirlerinde kara, ak, kızıl, yeşil ve sarı renk bildiren kelimeleri kullanmıştır. En çok kara ve ak renkleri tercih etmiştir. Renkleri gerçek anlamlarının yanında daha çok mecazi anlam boyutuyla ele almıştır. Fiziksel betimlemelere fazla yer vermemiş, renk bildiren kelimeleri kendi iç dünyasının ve tasavvufî düşüncelerin aktarımında işlevsel olarak kullanmıştır. Bunun yanında bütün renkleri ihtiva eden “renk” kelimesine de yer vermiştir. Bu kelime Hakk'ın çeşitli tecellileri, bütünüyle ilâhî aşkla hemhal olma ve mana âleminde hâlden hâle geçme gibi özelliklerin anlatımında kullanılmıştır.

Kara kelimesi insanın gençlik dönemlerinin anlatımı, değişimin imkânsızlığı, insana hayat veren canlılığın ifadesi, layık olamama, tasavvufî yola uygun hareket edememe gibi durumların ifadesinde kullanılmıştır. Bunun yanında toprağın kara kelimesi ile nitelendirilmesinin temelinde Türklerin çok eski inanmalarının izleri olduğu görülmüştür. Yunus Emre belli bir eğitim görme durumunu yine “aka kara yazma” şeklinde renklerle anlatmıştır. Ak kelimesi bilgili ve tecrübeli olma, gençlik, güzellik, nurlu olma, tasavvuf yoluna uygun davranma, utanılacak davranış yapmama, Cennet'e ait olma gibi durumların anlatımında kullanılmıştır. Kızıl kelimesi değerli olanın, sevgilinin didârının ve güzelliğin anlatımında tercih edilmiştir. Yeşil kelimesi tabiat tasvirinde, mutluluk ve huzurun anlatımında; sarı kelimesi ise aşkın insan bedenindeki değiştirici etkisi ve güzellik anlatımında kullanılmıştır.

Yunus Emre renkleri çok boyutlu düşünerek hem anlatımında bir araç olarak kullanmış hem de manevî dünyasının ortaya konulmasında onların anlam gücünden yararlanmış. Tabiattaki çok renkliliği genel manada kesretin ifadesi olarak görmüş, sahip olduğu tasavvufî düşünceden dolayı hayatı kara ve ak kelimeleri bağlamında anlamlandırmaya çalışmıştır. Onun renklere yüklediği anlam Türk kültürünün belleğinde yer alan anlamlarla doğrudan örtüşmektedir. Bu da Yunus Emre'nin bu kültürün temel dinamiklerine sahip bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ekici, Metin (2016). “Türk Kültüründe “Al” Renk, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 103-107.

Genç, Reşat (2009). *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Gölpınarlı, A. (1992). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karabaş, Seyfi (1996). *Dede Korkut'ta Renkler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karadoğan, Ahmet (2004). "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", *Millî Folklor*, S. 62, 89-99.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü Lûgati't Türk*, (Çev: Besim Atalay), C. III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, Esmâ (2017). "Eski Türk Yazıtlarında Renkler", *Renk Kitabı* (Editör Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 3-18.
- Ögel, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VI, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rayman, Hayrettin (2002). "Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler", *Millî Folklor*, S. 53, 10-15.
- Schimmel, Annemarie (2012). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Tatcı, Mustafa (2008). *Yunus Emre, Dîvân, Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: H Yayınları.
- Yusuf Has Hacib (2006). *Kutadgu Bilig* (Çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabcacı Yayınevi

MÜLTECİ BİR RESSAM: CHARLOTTE SALOMON'UN ÖYKÜSEL BİYOGRAFİSİ
A REFUGEE PAINTER: FICTIONALIZED BIOGRAPHY OF CHARLOTTE SALOMON

Assist. Prof. Bülent ÇAĞLAKPINAR¹

¹ Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures,
Istanbul, Turkey

ORCID: ID/0000-0001-8714-9745

Abstract

Charlotte (2014), a novel by French writer David Foenkinos tells the story of a young female artist who was born in a family riddled with suicides and experienced difficult days throughout her life. The author reveals Charlotte Salomon's pathetic life in the form of narrative biography and supports this with real/accurate information based on true events (stories) obtained as a result of detailed research and fictional or personal testimonies. The narrator tells the story of Charlotte's life journey from her birth until her death when she was four months pregnant. During the period when the Europe controlled by Nazism, Charlotte was first isolated from the art scene, then forced to leave her homeland to find peace, and finally caught and exiled in 1943. Foenkinos, who was unable to forget the pathetic life of Charlotte starts an extensive investigation and creates poetic narrative so that the story of this young woman does not disappear. The narrator reflects the loneliness, exclusion, and suffering that Charlotte experienced by creating a poetic narrative with rhythmic, plain, and short sentences. The narrator of the novel focuses on every step of Charlotte's life by putting her work titled *Life? or theater (Leben? oder Theater)* in the center consisting of the pictures which she left behind. In this novel, D. Foenkinos does not only show the life journey of an art enthusiast who lives for and thanks to her art but in the background, he also tells the reader the facts and social life of the war period. In the novel *Charlotte*, the author sheds light on the artist's life by corroborating the pictures of memories with real events, confirmed information, and personal observations obtained from an inclusive investigation. While following Charlotte Salomon's life journey, not only her artistic development but the points that left a mark on her war memory are also touched on by referring to the events experienced during the war period. The hybrid novel feature created by using narrative elements belonging to different sub-genres enables the reader to read the work as a testament, biography, or drama. This research aims to analyze the basic structural features of the narrative in which poetry, chronic, biographical and romance elements are together. In this study, narrative methods, the functions of fictional elements, the structure and function of the investigation mechanism in the novel are examined within the framework of narrative theories.

Keywords: Investigation, war memory, exile, biography, Charlotte Salomon

Özet

Fransız yazar David Foenkinos'un *Charlotte* (2014) romanı, nesiller boyu intiharlarla lanetlenen bir ailede doğan ve hayatı boyunca sıkıntılı günler geçiren genç bir sanat kadını konu edinen bir eserdir. Yazar, Charlotte Salomon'un dokunaklı hayatını, detaylı bir araştırma sonucu elde ettiği yaşanmış olaylara dair gerçek/doğru bilgilerle ve kurmaca ya da kişisel tanıklıklar ile destekleyerek öyküsel biyografi formunda gözler önüne serer. Anlatıcı, Charlotte'un doğumundan başlayarak dört aylık hamileyken öldüğü ana kadar olan hayat yolculuğunu anlatır. Nazizmin Avrupa'yı kontrol ettiği bir dönemde, Charlotte önce sanat çevresinden soyutlanır, ardından huzur bulabilmek için yaşadığı ülkesini terk etmek zorunda kalır, en sonunda ise yakalanır ve 1943 yılında sürgüne gönderilir. Charlotte'un trajik hayatını aklından çıkaramayan D. Foenkinos, ayrıntılı bir soruşturma/araştırma başlatır ve bu genç kadının hikayesinin yok olmaması için şiirsel formda bir anlatı oluşturur. Anlatıcı ritmik, sade ve kısa cümlelerle şiirsel bir anlatım oluşturarak Charlotte'un yaşadığı yalnızlığı, dışlanmışlığı ve acıları yansıtır. Romanın anlatıcısı, Charlotte'un geride bıraktığı resimlerden oluşan "Yaşam? ya da tiyatro" (*Leben? oder Theater*) başlıklı eserini merkeze alarak onun hayatını adım adım takip eder. D. Foenkinos sanatı için ve sanatı sayesinde yaşayan sanat dâhisinin hayat yolculuğunu gösterirken arka planda savaş döneminin gerçeklerini ve sosyal hayatı da okuyucuya anlatır. *Charlotte* romanında, yazar resimlerden oluşan anıları gerçek olaylarla, doğrulanmış bilgilerle ve detaylı bir soruşturma sayesinde yaptığı kişisel gözlemlerle destekleyerek sanatçının yaşamına ışık tutar. Charlotte Salomon'un yaşam izlencesi takip edilirken sadece sanatsal gelişimi değil savaş döneminde yaşanan olaylara göndermeler yapılarak savaş belleğine dair iz bırakan noktalara da değinilir. Farklı alttırlere ait anlatı elemanların kullanılmasıyla oluşturulan hibrid roman özelliği, okuyucunun eseri bir vasiyetname, biyografi ya da dram olarak okumasına olanak tanır. Araştırmada, şiir, kronik, biyografik ve romansal unsurların bir arada bulunduğu anlatının temel yapı özelliklerinin irdelenmesi hedeflenir. Bu çalışmada, anlatı yöntemleri, kurmaca elemanlarının işlevleri, soruşturma mekanizmasının yapısı ve romandaki işlevi anlatı kuramları çerçevesinde incelenir.

Anahtar Kelimeler: Soruşturma, savaş belleği, sürgün, yaşam öyküsü, Charlotte Salomon

SANAL TURİZMİN ALTERNATİF TURİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF VIRTUAL TOURISM IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE TOURISM

Arş. Gör. Özlem GÜNCAN¹

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Burdur, Türkiye.
ORCID No: 0000-0002-8974-9100

Özet

Günümüzde sanal gerçeklik teknolojisinin turizm faaliyetlerine entegrasyonu sonucunda turistik faaliyetler zaman ve mekan açısından bir dönüşüme uğramış, bu da turistlerin seyahate çıkma ve turizme katılma biçimlerinde değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Turizm faaliyetlerinde yaşanan bu dijital dönüşüm ise “sanal turizm” kavramını ortaya çıkarmıştır. Sanal turizm ile katılımcılar, dijital ortamlarda yaratılan sanal dünyalarda zihinsel bir yolculuğa çıkmakta ve bu yolculuğu sınırları olmayan yapay bir mekanda gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle sanal turizmin, bir alternatif turizm türü olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ancak alan yazında konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, böyle bir çalışmanın henüz yapılmamış olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, turistik amaçlı sanal faaliyetlerin alternatif turizm bağlamında değerlendirilerek sanal turizmin bir alternatif turizm türü olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunun açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada kavramsal bakış açısı benimsenmiş olup, araştırmanın gerçekleştirilmesi için gerekli olan veriler ikincil kaynakların taranması yoluyla elde edilmiştir. Taramalarda “turizm”, “kitle turizmi”, “alternatif turizm”, “sanal gerçeklik”, “sanal turizm”, “dijital turizm”, “siber turizm” ve “elektronik turizm” kavramları baz alınmış ve ilgili taramalar bu kavramlar çerçevesinde, hem elektronik hem de basılı kaynakların taranması şeklinde yürütülmüştür. Taramalar sonucunda elde edilen veriler, kavramsal bir analize tabi tutulmuştur. Bu işlem için önce “alternatif turizm” kavramı hakkında bilgi verilmiş, daha sonra “sanal turizm” kavramı detaylı bir şekilde açıklanmıştır. En son aşamada, bu kavramlar genel bir değerlendirmeye alınmış ve değerlendirmeler sonucunda, sanal turizm faaliyetlerinin alternatif turizm bağlamında irdelenerek bu faaliyetlerin bir alternatif turizm türü olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusuna cevap aranmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, sanal turizm faaliyetlerinin bir alternatif turizm türü olarak ele alınabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sanal turizmin alternatif turizm türleri arasına dahil edilmesi ile birlikte, sanal turizm konusunda yapılacak gelecek çalışmalarda da bu turizm türünün alternatif turizm bağlamında değerlendirmeye alınması sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Alternatif Turizm, Sanal Turizm

Abstract

Nowadays, as a result of the integration of virtual reality technology into tourism activities, touristic activities have transformed in terms of time and space, and this has caused changes in the way tourists travel and participate in tourism. This digital transformation in tourism activities has created the concept of “virtual tourism”. With virtual tourism, the participants can go on a mental journey in virtual worlds created in digital environments and perform this journey in an artificial space without borders. In this respect, it is thought that virtual tourism should be evaluated as an alternative tourism type. However, when the studies on the subject

are examined in the literature, it is noteworthy that such a study has not been done yet. From this point of view, in this study, it is aimed to clarify whether virtual tourism can be accepted as an alternative tourism type by evaluating virtual activities for touristic purposes in the context of alternative tourism. In line with this purpose, a conceptual perspective has been adopted in the study, and the necessary data for conducting the research has been obtained by scanning secondary sources. In the scans, the concepts of “tourism”, “mass tourism”, “alternative tourism”, “virtual reality”, “virtual tourism”, “digital tourism”, “cyber tourism” and “electronic tourism” have been taken as a basis, and the relevant scans have been made within the framework of these concepts. This process has been carried out by scanning both electronic and printed resources. The data obtained as a result of the scans have been subjected to a conceptual analysis. For this process, first information about the concept of “alternative tourism” has been given, then the concept of “virtual tourism” has been explained in detail. At the last stage, these concepts have been taken into a general evaluation and as a result of the evaluations, virtual tourism activities have been examined in the context of alternative tourism, and an answer has been sought for the question of whether these activities can be considered as an alternative tourism type. According to the findings obtained as a result of the analysis, it has been concluded that virtual tourism activities can be considered as an alternative tourism type. With the inclusion of virtual tourism among alternative tourism types, it will be ensured that this type of tourism is evaluated in the context of alternative tourism in the future studies on virtual tourism.

Keywords: Tourism, Alternative Tourism, Virtual Tourism

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana yiyecek arama, ticaret yapma ve savaş gibi değişik nedenlerle seyahat etmiş, zaman içerisinde yaşam şartlarının değişmesiyle turizm amaçlı seyahatler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında, özellikle de 2. Dünya Savaşı esnasında yaşanan gelişmeler insanların seyahat alışkanlıklarını etkileyerek seyahat etme sıklıkları, seyahate ayırdıkları zaman, seyahat amaç ve nedenlerinde belirgin bir artışa ve seyahat etme biçimlerinde değişmelere neden olmuştur (Bahçe, 2019: 5). Bu gelişmelere bağlı olarak, önceleri bireysel bir şekilde başlayan dünya turizm hareketleri zamanla kitlesel faaliyetlere dönüşmüş, böylece uluslararası seyahat ve turizm dünyada en büyük endüstrilerden biri haline gelmiştir (Akt. Yeşiltaş ve Öztürk, 2008: 6). Ancak zaman içerisinde kitle turizminin beraberinde getirdiği olumsuz etkiler, “sürdürülebilir gelişim” anlayışını meydana getirmiş (Bahçe, 2019: 11), bu da kitle turizmine karşı “alternatif turizm” hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 42). Alternatif turizm ile turizm değerlerinin korunarak gelecek nesillere aktarımının sağlanması amaçlanmıştır (Türkmendağ, 2020: 7) ve bu amaç doğrultusunda çeşitli alternatif turizm türleri ortaya çıkmıştır (Yaylı ve Sürücü, 2016: 39-41). Ancak mevcut alternatif turizm türleri incelendiğinde, “sanal turizm” faaliyetlerini alternatif turizm bağlamında ele alan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Oysa ki, sanal turizm faaliyetlerinin, günümüzde bireylerin turizme katılım şekillerinde oldukça etkili bir hale geldiği ve turizme katılım olanaklarında farklı bir seçenek oluşturduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla, sanal turizm faaliyetlerinin kitle turizmine karşı bir alternatif oluşturduğu ve bu yönüyle alternatif turizm türleri arasında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Fakat sanal turizm faaliyetlerini alternatif turizm bağlamında değerlendiren bir çalışmanın henüz alan yazına yansımamış olması, bu konudaki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Alan yazındaki bu boşluğun doldurulması amacıyla hazırlanan bu çalışmada, turizm amaçlı gerçekleştirilen sanal faaliyetlerin alternatif turizm bağlamında bir değerlendirmesi yapılmakta ve sanal turizmin bir alternatif turizm türü olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusuna cevap aranmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Alternatif Turizm

Turizm kavramının kökeni, Latince “dönmek” anlamına gelen *tornus* sözcüğüne dayanmakta olup, İngilizcedeki *tour* ve *touring* sözcükleri de bu kökenden gelmektedir. İngilizcedeki *tour* kelimesi, dairesel bir hareketi, bazı şehir, yöre ve ülkelerin ziyaretini, iş ve eğlence amaçlı yapılan yer değiştirme hareketini ifade etmektedir. Dolayısıyla, bu kelimedenden, “hareket edilen yere dönmek şartıyla yapılan seyahatler” anlaşılmaktadır. *Touring* sözcüğü ise zevk için yapılan, eğitsel ve kültürel özellik gösteren seyahatler için kullanılan bir ifadeyi belirtmektedir (Akt. Akat, 2000: 2). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, “hareket” ve “geri dönüş” olayıdır. Buna göre, turizm olayında sürekli konaklamaya dönüşmeyen bir gezme, gidilen yerde geçici bir süre için kalma ve daha sonra ikamet edilen yere geri dönme eylemi söz konusudur (Usta, 2009: 1).

Turizm kavramının tanımına bakılacak olursa, bu kavramın ilk defa 1905 yılında Freuler tarafından yapıldığı görülmektedir. Freuler turizm kavramını, “*gittikçe artan dinlenme ve hava değişimi ihtiyacına, doğal güzelliklerin aranmasına ve duyulan zevke, ticaretin ve endüstrinin gelişmesine, ulaştırma araçlarının mükemmelleşmesi sonucu olarak insan topluluklarının çeşitli ilişkiler kurmalarına dayanan, çağımızın önemli bir olayı*” olarak tanımlamıştır (Kozak vd., 2017: 2-3). Burada Freuler, turizmin esas amacının bir dinlenme eylemi olduğuna dikkat çekmiştir (Akoğlan Kozak ve Özkeroğlu, 2018: 402). Ancak zaman içerisinde turizm kavramı ile ilgili başka yazarlar da çeşitli tanımlamalar geliştirmiş ve bu kavram, ekonomik ve psikolojik yönleriyle olduğu kadar, kuramsal açıdan da değerlendirmeye alınmıştır. Fakat turizm kavramı, 1980’li yıllarda Aiest tarafından yeniden düzenlenerek tanımlanmıştır. Bu düzenleme sonucunda, Aiest turizmin tanımını, “*insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü*” şeklinde yapmıştır. Bu düzenlemede, “seyahat” unsuru tanıma dahil edilmiş ve turizm olayı, seyahat ve konaklama faaliyetlerinden doğan ilişki ve olayların bütünü olarak ele alınmıştır. Aiest’in turizm kavramının tanımına ilişkin 1980’li yıllarda yapmış olduğu bu tanım, günümüzde hala geçerliğini korumakta ve bugün de turizm kavramı, aynı şekilde tanımlanmaya devam etmektedir (Toskay, 1989: 30).

Tarihsel süreç içerisinde, içinde bulunulan dönemin şartlarına göre insanların turizme katılım şekillerinde değişiklikler yaşanmış, 20. yüzyılın ilk yarısında Sanayi Devriminin yaşanması ile birlikte turizm, “kitle turizmine” evrilmiştir. 1960’lardan sonra işçi ve orta gelirli bireyler de kitle turizmine öncülük eden kesimi oluşturmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte bireylerin gelir düzeyleri ve boş zamanlarında yaşanan artış ile ulaşım araçlarında meydana gelen gelişmeler, insanların kitleler halinde turizm faaliyetlerine katılmalarına ve maliyetlerin azalmasına olanak tanımış, böylece kitle turizmi ortaya çıkmıştır (Kısa Ovalı, 2007: 66). Kitle turizmi, alan yazında “*geniş bir tüketici kitlesini hedef alan, görece düşük fiyatlı, sıkı bir şekilde standardize edilmiş büyük ölçekli katılımın olduğu turizm ürün ve hizmetlerini tanımlamak için kullanılan bir kavram*” olarak tanımlanmıştır (Aytuğ ve Uçar, 2019: 49). Ne var ki, kitle turizmi kırsal değişim, çevresel kirlenme, kentsel alanlarda yapısal değişim ve yaylaların planlı kullanım amaçlarının değişmesi gibi pek çok alanda bozulma yaratmıştır (Kalıpçı ve Toker, 2020: 1371). Böylece, kitle turizmi ile beraber -olumlu gelişmelerin yanı sıra- çevre kirliliği, doğal ve kültürel kaynakların hızla tüketilmesi ve yenilenememesi gibi sorunlar da yaşanmaya başlamıştır. Kaynakların hızlı ve plansız kullanımı ve tüketiminin yarattığı tehlikelerin fark edilmesi üzerine 1987 yılında Brundlant Raporu yayımlanmış ve bu raporla “sürdürülebilir gelişim” ortaya atılmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan ve kaynakları yenileyerek nasıl bir üretim ve tüketim yapılması gerektiği konusu gündeme gelmiştir. Başlangıçta endüstriyel alanda ortaya atılan sürdürülebilirlik

konusu, 1990’lardan itibaren her alana yayılmış, turizm de bu paradigmayı benimseyen alanlardan biri olmuştur (Bahçe, 2019: 11).

Özellikle 1950’li yıllarda başlayan ve 1990’lardan itibaren büyük tur operatörlerinin ölçek ekonomisine göre körüklediği kitle turizminin neden olduğu aşırı kalabalık, aşırı su ve elektrik tüketimine neden olmuş, bu da su kaynaklarını yenilenemez şekilde tüketmiştir. Diğer yandan, otellerin çoğunun arıtma sisteminin olmaması veya çalışmaması da denizlerin kirlenmesine sebep olmuştur. Bu yaşananlarla birlikte zirveye ulaşan kitle turizminin doğal ve kültürel kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesinin gerekliliği anlaşılmış ve böylece yeni arayışlar içerisine girilmiştir. Yeni arayışlar neticesinde, özellikle kıyı şeridindeki bölgelerde azalan doğal ve kültürel kaynakların ve niteliklerinin korumaya alınması, çevre bilincinin artması, sürdürülebilir gelişim anlayışının kazandırılması, turizm faaliyetlerinin mevsimlik olarak değil yılın tamamına yaydırılmasının benimsenmesi, turizm faaliyetlerinin yarattığı ekonomik değerın tüm alanlara yayılması ve kırsal alanlarda ekonomik refahı yükselterek göçü önlemek gibi pek çok hedef ortaya konulmuştur (Bahçe, 2019: 12). Diğer yandan, Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan bütün bu değişimler, bireylerin de alternatif turizm arayışına yönelmelerine neden olmuş ve bireyler, 3S olarak adlandırılan “deniz, kum, güneş” üçlüsünün alternatifini olarak, 3E şeklinde adlandırılan “eğlence, eğitim, heyecan” bağlamındaki turizm türlerine ilgi duymaya başlamışlardır (Yeşiltaş ve Öztürk, 2008: 9). Böylece bireyler, klasikleşmiş turizm anlayışından, bireysel ve özel ilgi gerektiren turizm ürünlerine doğru yönelmişlerdir (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 40). Bu değişime bağlı olarak, turizmin çeşitlendirilmesi çalışmalarında dikkat çekici bir artış yaşanmış (Kahraman, 2016: 2) ve kitle turizmine karşı “alternatif turizm” faaliyetleri ortaya çıkmıştır (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 42).

Alternatif turizm kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle bu kavrama anlamını veren “alternatif” sözcüğüne değinmek gerekmektedir. Alternatif kelimesi, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde, “*seçenek, değişik, farklı*” olarak tanımlanmakta (TDK, 2021) ve “*seçilebilecek bir başka yol, yöntem, seçenek, şık*” anlamına gelmektedir (Bahçe, 2019: 12). Alternatif sözcüğünün turizm sözcüğünün önüne gelmesiyle alternatif turizm kavramı meydana gelmekte ve bu kavram, büyük ölçekteki turizm faaliyetleri, çevresel-sosyal düzenlemeler sunan, çevreye zarar vermeden gerçekleştirilen (Akt. Zengin vd., 2014: 2) ve klasik bir anlam kazanmış olan kitle turizmine karşı bir seçenek sunan turizm şekli anlamına gelmektedir (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2012: 92). Buna göre, alternatif turizm, kitlesel klasik turizme alternatif olarak gelişen turizm türlerini ele alan bir kavram olarak kullanılmakta (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 42) ve “*geleneksel ve klasik kitle turizmi ve şehir turizminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla yeni turistik ürünlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir turizm çeşidi*” şeklinde tanımlanmaktadır (Albayrak, 2013: 38). Dolayısıyla, alternatif turizm, dünya genelinde klasikleşmiş olan kitle turizminin çevre ve sosyal yapı üzerinde yarattığı olumsuz etkileri azaltmak ve klasik tatil paketlerinden farklı arayışları olan tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan tüm turizm türleri olarak nitelendirilmektedir (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2012: 96). Diğer bir ifadeyle, günümüze kadar gelinen süreçte gerçekleştirilen kitle turizmi faaliyetlerinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve turizme kaynak oluşturacak yeni ürünler üretmek amacıyla kitle turizmine alternatif olarak geliştirilen turizm türlerinin genel adını ifade etmektedir (Albayrak, 2013: 39).

Alan yazında “sert turizm” şeklinde nitelendirilen kitle turizminin karşıtı olarak (Boz, 2019: 980) alternatif turizm, “yumuşak turizm”, “korumacı turizm”, “yeşil turizm”, “doğaya yönelik turizm”, “uygun turizm” ve “ilerleyici turizm” gibi isimlerle de anılmakta, ayrıca “sade turizm”, “sorumlu turizm”, “insandan insana turizm”, “küçük ölçekli turizm” ve diğer turizm türleri gibi stratejileri kapsayan geniş bir kavramı ifade etmektedir (Akt. Zengin vd., 2014: 2; Kalıpçı ve Toker, 2020: 1371). Alternatif turizm kavramının tanımına ilişkin burada verilen bilgiler, alternatif turizmin kitle turizmine karşı oluşan bir hareket olduğunu ve sürdürülebilirliği korumaya yönelik bir anlayışı ifade ettiğini göstermektedir (Arslaner ve Erol, 2017: 424). Bu

yönüyle alternatif turizm, kitle turizminden farklı bir üretim-tüketin biçimini ifade etmekte (İlhan, 2019: 29), turizm değerlerini koruyarak bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamakta (Kalıpçı ve Toker, 2020: 1371) ve farklı turistlik ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olan önemli bir faktörü meydana getirmektedir (Türkmendağ, 2020: 7).

Holden (2008), alternatif turizmin temel niteliklerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda, alternatif turizmde küçük ölçekli gelişmelerin olduğu, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmenin amaçlandığı ve yerel ekonomik sektörler ile ekonominin diğer sektörleri arasındaki bağlantıların maksimize edildiği görülmektedir (Aytuğ ve Uçar, 2019: 51). Akoğlan Kozak ve Bahçe (2012: 99-101) ise alternatif turizm türlerinin her birinin kendine has özelliklerinin olmasının yanı sıra tüm alternatif turizm türlerini içine alan alternatif turizm kavramının da bazı genel özelliklerinin olduğunu belirtmektedir. Yazarlara göre, alternatif turizm genel olarak daha küçük ölçekli olup, yerel halka öncelik tanımaktadır. Alternatif turizm ayrıca doğal, tarihsel ve kültürel kaynakları koruyarak her alandaki taşıma kapasitesini dikkate almakta ve gelişim süreci içerisinde tüm paydaşların katılımını öngörmektedir. Diğer yandan, sürdürülebilirlik anlayışına göre gelişim göstermekte ve bu anlayış çerçevesinde hem sosyal hem fiziksel taşıma kapasitelerini aşmadan ekonomik rasyonelliği sağlamakta, dolayısıyla, çevre bilincine önem vererek bireysel turizm faaliyetlerini ön planda tutmaktadır. Alternatif turizmin burada belirtilen özellikleri dikkate alındığında, bu turizm şeklinin gelişmesi ile birtakım faydalar elde edilebileceği belirtilmektedir. Boz'a (2019: 987-988) göre, bu faydaların başında, ürün çeşitliliğinin artırılarak turizmin 12 aya yayılmasının sağlanması gelmektedir. Diğer yandan, alternatif turizm ile bölgesel potansiyellere göre alternatif turizm türleri geliştirilerek turizm ülke geneline yaygınlaştırılabilmekte, bu yolla bölgelerarası gelişmişlik farkı azaltılıp göçün önüne geçilebilmektedir. Alternatif turizm türlerinin gelişmesi ile küçük boyutlu ve çok sermaye gerektirmeyen yatırımlara da imkan tanınmakta, istihdam artıp istihdamın süresi uzamakta ve potansiyel turist sayısında artış yaşanmaktadır.

Turistik ürünlerin çeşitlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, alternatif turizm türlerinin yaygınlaşmasına imkan tanımıştır. Günümüzde bir yandan bu turizm türlerini belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmaya devam ederken, diğer yandan turistlerin beklentilerine göre çeşitlendirmeye gidilmektedir. Bu bağlamda, TUYED Türkiye'de bir çalışma yapmış ve bu çalışma sonucunda 210 çeşit alternatif turizm türünün olduğunu tespit etmiştir. TUYED'in yapmış olduğu bu çalışmaya göre, alışveriş turları, ATV turizmi, bağbozumu turları, bisiklet turları, mitoloji turları, safari turları, futbol turizmi, termal turlar, trekking turları, müze gezileri, festival turları, golf turları vb. faaliyetler alternatif turizmin kapsamı içerisine girmektedir (Yaylı ve Sürücü, 2016: 39-41). Ayrıca alan yazında alternatif turizm türlerini ele alan yayınlar da bulunmaktadır. Bu yayınlarda da "*kültür turizmi, sağlık turizmi, ekoturizm, spor turizmi, gastronomi turizmi, etkinlik turizmi, gönüllü turizm, yavaş turizm, deniz turizmi, şehir turizmi, sorumlu turizm, kongre turizmi, kırsal turizm, rekreasyonel turizm, spor turizmi, gençlik turizmi, üçüncü yaş turizmi, helal turizm, inanç turizmi, tefekkür turizmi, yat turizmi, kruvaziyer turizmi, efsane turizmi, film turizmi ve diaspora turizmi*" alternatif turizm bağlamında ele alınmaktadır (Albayrak, 2013: 49-271; Aydın ve Eren, 2019: 49-264; Olcay, 2020). Ancak alan yazın incelendiğinde, "sanal turizmin" henüz alternatif turizm türleri arasında değerlendirmeye alınmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada, sanal faaliyetler alternatif turizm bağlamında değerlendirilecek olup, sanal turizmin bir alternatif turizm türü olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmaya açılacaktır.

Sanal Turizm

1960'lı yıllarda önce sanatta ve mimaride yeni eğilimleri ifade edecek şekilde görülmeye başlayan, daha sonraki yıllarda diğer alanlara da yayılan postmodernizm (Ward, 2014: 1), gerçekliği sorunsallaştıran bir paradigma olarak ortaya çıkmış (Lash, 1990: 13), bu paradigmanın yarattığı yeni toplumsal hayatta ise gerçeği önceleyen modeller olarak

simülakrlar toplumsal düzene hakim olmuş ve gerçeğin yerini simülasyon almıştır (Akkaya ve Usman, 2012: 70; Görgün Baran ve Olgun, 2014: 105). Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde özne, simülasyonlar tarafından kuşatılmış olup, bilgisayar, cep telefonu, kamera ve televizyon gibi elektronik ekranlarda gördüğü simülatif görüntüler onun vazgeçilmezi haline gelmiştir. Dolayısıyla, simülasyon, postmodern özne için asıl gerçeklikten daha gerçek olarak görülmeye başlamıştır (Akman, 2017: 5). Burada geçen simülasyonu Baudrillard (2011: 6), *“bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işlevişi biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi”* şeklinde tanımlamıştır. Buna göre, simülasyon, gerçeğin bütün verilerine sahip olmasına karşın gerçek olmayanı temsil etmekte, birey de gerçeğin yerine inşa edilmiş bu simülasyonun içinde bir deneyim yaşamaktadır. Bu noktada, simülasyonu da içine alan, simülasyonu temsil etmek amacıyla ve aldatmacanın veya gerçek olanın hayalinin gerçekleşmesini ifade etmek üzere kullanılan “sanal gerçeklik” kavramı ile karşılaşılmaktadır (Akt. Akoğlan Kozak ve Özkeroğlu, 2018: 401).

Sanal gerçeklik kavramı, alan yazında çeşitli yazarlar tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, Rheingold (1991) sanal gerçekliği, *“bilgisayar aracılığıyla üç boyutlu olarak oluşturulmuş grafiklerle, insanların içinde gezebildiği ve farklı açılardan bakıp onu şekillendirebildiği deneyim”* olarak tanımlamıştır. Diğer yandan, Riva (2005) sanal gerçekliğin, *“bilgisayar aracılığıyla gerçekleştirilen üç boyutlu görsel ve işitsel öğelerin teknolojik gereçlerle kişilerin zihinlerinde gerçek bir ortamda bulunma hissini vermesi, ortamda bulunan bu objelerle etkileşimde bulunmalarını sağlayan teknoloji”* olduğunu belirtmiştir (Hasançebi vd., 2018: 148). Selçuk vd. (2019: 286) de sanal gerçekliği, *“bireyin sanal bir ortamda var olma hissini yaşatarak; zaman, mekan ve gerçeklik algısını kaybetmesini sağlayacak ölçüde bireyi sanal ortama daldırmak”* olarak ifade etmiştir. Verilen tanımlara göre, sanal gerçekliğin, insanların bilgisayar tarafından üretilen sanal bir ortama dahil olmasını gerektirdiği, bu yönüyle de yapay bir ortamda gerçekliği yaşatmaya çalışarak kullanıcıyı tamamen yapay bir ortama çektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, sanal gerçeklik, etkileşim, daldırma ve hayal gücünün entegrasyonu sayesinde çalışmakta olup, özellikle hayal gücü sanal gerçeklik uygulamalarının vazgeçilmez bir parçasını meydana getirmektedir (Kabadayı, 2020: 466-467). Bu bilgilerden, sanal gerçekliğin gerçek dünyada uygulanması zor ya da maliyetli olan durumlarda, bilgisayarda üç boyutlu grafikler hazırlayarak insan ve makine arasında his yaratma yoluyla etkileşimin sağlandığı bir sistemi oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Sanal gerçeklik uygulamaları başlangıçta askeri ve uzay araştırmalarında kullanılmış olmasına rağmen, daha sonraları uygulama alanı genişletilerek eğitim, mimarlık, satış ve pazarlama gibi alanlarda da kullanılır hale gelmiştir (Hasançebi vd., 2018: 148). Teknolojide ve sanal gerçeklik uygulamalarında yaşanan tüm gelişmeler, turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilme zamanını ve mekanını da dönüştürmüş ve turizmde de sanal gerçeklik uygulamaları yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır (Akkaya ve Usman, 2011: 68; Birol Özerk ve Akgün Yüksekli, 2011: 84; Aktaş Polat, 2015: 132; Güneş, 2016: 349). Bu bağlamda, Urry (2009: 139-140), turizmin esasında postmodern özellikleri yapısında eskiden beri bulundurduğunu belirtmiştir. Buna karşın, günümüz tüketicisi hep daha fazlasını isteme arzusuyla “post-turist” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akkaya ve Usman, 2011: 70). Post-turist, seçeneklerin çoğalması ile oluşan değişim ve zevkin farkında olup, engel tanımaksızın haz ilkesinin peşinde koşmaktadır (Eco, 2012: 101-102). Dolayısıyla, post-turist sembolik ve hedonik tüketim yapmayı seven, sahip olduğu prestij ve statüyü de çevresine göstermek amacıyla tüketim yapan bir turist şekline dönüşmüştür (Uriely, 2005: 205). Bu dönüşümün, turizm paradigmasını da şekillendirdiği ve bir “postmodern turizm paradigmasını” ortaya çıkardığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Akoğlan Kozak vd. (2013: 16-19) çalışmasında, turizm kavramını dönem paradigmalarına bağlı olarak incelemiş ve postmodern turizm paradigmasını açıklamıştır. İstanbullu Dinçer vd. (2018: 79-90) de günümüzün turizm anlayışını yansıtan postmodern

turizm paradigmasına odaklanarak gerçek üstü deneyimler yaşamak isteyen post-turistlere vurgu yapmıştır. Turizm paradigmasında yaşanan bu değişim, postmodern dönemde turist olmak için ikamet edilen yerin dışına çıkma gereğini ortadan kaldırmış, böylece insanlar farklı bölgelere yapılan fiziksel seyahatlerin dışında zihinsel olarak da yolculuk yapabilme ve sanal alemde gerçek üstü bir tur deneyimi yaşama imkanına kavuşmuşlardır. Sanal gerçeklik teknolojisinin turizme entegrasyonu neticesinde, turistlerin seyahat ve turizme katılım alışkanlıklarında da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin başında, turistlerin gerçeğin yerine yeniden kurgulanmış olan yapay mekanların, yani gerçeğin simüle edildiği simülakrların içinde yer aldıkları sanal dünyaların yaratılması gelmiştir (Aktaş Polat, 2015: 132-133).

Yaratılan sanal dünyalarda gerçek üstü bir deneyim yaşayan post-turistler sanal gerçeklik deneyimlerinden memnundurlar ve simüle edilmiş ortamları ziyaret etmektedirler (Williams ve Hobson, 1995: 424). Her geçen gün daha fazla sayıda insanın da bu deneyimleri benimsediği görülmektedir. Çünkü turist, sanal gerçeklik uygulamalarına daha kolay ulaşabilmekte, bu uygulamaları daha kolay gerçekleştirebilmekte ve nispeten daha ucuza sağlayabilmektedir (Sussmann ve Vanhegan, 2000: 2). Bu faaliyetler ile post-turist, kendini gerçek bir tatildeymiş gibi hissedebilmekte, normal şartlarda gitme imkanı bulamadığı yerleri görebilmekte veya sanal alemde bir tur deneyimi yaşayabilmektedir (Arat ve Baltacıoğlu, 2016: 109). Böylece turist, başlangıç noktası olarak gerçek dünyasından “yola çıkmakta”, sanal alemde gerçek üstü bir tur deneyimi yaşamakta ve bu deneyimin sonunda gerçek dünyasına “geri dönmektedir”. Dolayısıyla, post-turist sanal alemde -gerçek dünyada çıktığı fiziksel seyahatin eksine- sanal bir seyahate çıkmakta, bu seyahati ise zihin dünyasında gerçekleştirmektedir (Akoğlan Kozak ve Özkeroğlu, 2018: 403). Bu uygulamalar sayesinde turist, Mars’a yolculuk yapabilmekte veya Ay’da yürüyebilmektedir. Bu konuda Amerika Birleşik Devletlerinde Carnegie Mellon Üniversitesinde ışık hızı ile seyahati simüle eden bir sanal gerçeklik sistemi geliştirilmiştir (Kurbanoglu, 1996: 27). Diğer yandan, Canadian Rockies’in bilgisayarda sanal bir modeli yaratılmış ve böylece iki kişinin aynı anda buldukları mekanı değiştirmeden bu deneyimi yaşamaları sağlanmıştır. Ayrıca Fransa’nın Burgundy bölgesinde Fransız Devrimi sonrasında yok edilen The Abbey of Cluncy’nin, arşiv kayıtları kullanılarak sanal gerçeklik teknolojisi ile bilgisayarda yeniden inşa edilmesi de turizmde kullanılan diğer bir sanal gerçeklik örneğini göstermektedir (Bayraktar ve Kaleli, 2007: 2; Durmaz vd., 2018: 36-37). Bu uygulamaların yanı sıra sanal alemde değişik alanlara yapılan sanal turlar da turizmdeki sanal gerçeklik uygulamalarından bir diğerini oluşturmaktadır (Arat ve Baltacıoğlu, 2016: 109). Konuyla ilgili olarak Ritzer (2011), Mısır Kraliçesi Nefertiti’nin mezarına sanal turların düzenlendiğine değinmektedir (Aktaş Polat, 2015: 132). Ancak turizm faaliyetlerinin sanal tur teknolojisi ile oluşturulan ilk örneklerini sanal müze turları meydana getirmektedir. Dünya üzerinde ziyaretçilerine sanal turlar düzenleyerek geniş kitlelere ulaşmış ve bu yönüyle uluslararası bir çekicilik kazanmış sanal müzeler bulunmakta olup, bu müzelerden en ünlülerini Londra British Müzesi, New York Metropolitan Müzesi ve Louvre Müzesi oluşturmaktadır (Oruç, 2016: 283; Akt. Teker ve Özer, 2016: 136; Civelek Oruç vd., 2017: 97; Durmaz vd., 2018: 39). Sanal müzecilik uygulamalarının Türkiye’deki karşılığına bakıldığında ise devlet desteğinin olduğu ilk uygulamanın Topkapı Sarayı koleksiyonunun 1990’lı yılların başında dijital ortama aktarılması amacıyla yapılan uygulama olduğu görülmektedir. 2000’li yıllara gelindiğinde, vakıf destekli özel müzelerin açılması ile Türkiye’deki müzecilik anlayışı ve uygulamaları değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda, ilk önce 2003’te Sabancı Vakfı Sakıp Sabancı Müzesi, daha sonra 2004 yılında Eczacıbaşı Vakfının desteği ile açılan ve İstanbul’un ilk modern sanat müzesi olan İstanbul Modern, 2005 yılında da Suna-İnan Kıraç Vakfının kurduğu Pera Müzesi klasik müzecilik anlayışının dışına çıkarak eserlerini web sitesi üzerinden ziyaretçilerine sunmaya başlamıştır (Barlas Bozkuş, 2014: 336; 337). Ayrıca Turizm ve Kültür Bakanlığı 2006’da düzenlediği “ulusal kültür varlıkları bilgi bankası” projesi kapsamında, aralarında

Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ayasofya Müzesi, Topkapı Sarayı, Ankara Etnografya Müzesi ile Efes Müzesinin de bulunduğu 35 müzenin eserlerinin 360° panoramik görüntüleri çevrimiçi olarak ziyaretçilerin kullanımına sunulmuştur (Akt. Teker ve Özer, 2016: 316).

Turizm pratiklerinde yaşanan bu gelişmelerin turizm alan yazınına da yansıdığı ve turizm amaçlı gerçekleştirilen sanal gerçeklik uygulamalarını konu edinen çalışmaların arttığı gözlenmektedir. Örneğin, Baggio ve Chiappa (2014: 3) çalışmasında, teknolojik bağlantının turizm sisteminin ve özellikle turizm destinasyonlarının yapısal biçimini ne ölçüde etkilediğini değerlendirmiş; Williams ve Hobson (1995: 423), turizm sektöründe sanal gerçekliğin kullanım alanlarına değinmiş; Sussmann ve Vanhegan (2000: 1) da sanal gerçekliğin turizm ürününün yerini alıp almayacağını tartışmıştır. Benzer şekilde, Özgüneş ve Bozok (2017: 146) sanal gerçeklik teknolojisinin gelecek yıllarda turizm faaliyetlerini nasıl etkileyebileceğine dikkat çekerken; Acar vd. (2017: 154) turizmde dijitalleşme ve bu alanda görülen yeni yönelimleri değerlendirmiş; İmre (2020: 1655) de turizm sektöründe sosyal medya kullanımı üzerine bir değerlendirme yapmıştır. Hyun vd. (2009: 149), mobil bağlamda sanal turizmi kavramsallaştırmaya çalışmış; Akoğlan Kozak ve Özkeröglü (2018: 399), turizm kavramını sanal bakış açısıyla değerlendirerek bir sanal turizm tanımlamasına gitmiş; Cho vd. (2002: 1) de web tabanlı sanal tur kavramını kavramsallaştırarak web tabanlı sanal turizm pazarlaması üzerindeki etkisini incelemiştir. Diğer yandan, Martins vd. (2017: 103) tematik turizm için çok algılı bir sanal deneyim modeli geliştirmiş; Yalçınkaya vd. (2018: 34) akıllı turizm uygulamalarını araştırmış; Yalçın Kayıkçı ve Kutluk Bozkurt (2018: 54) yapay zeka uygulamalarının turizme yansımalarını, Mil ve Dirican (2018: 1) endüstri 4.0 teknolojilerinin turizme etkilerini, Şimşek (2020: 287) Google analitiğin turizm sektöründeki uygulamalarını, Palmer ve McCole (2000: 198) da sanal turizm destinasyon pazarlama organizasyonları oluşturmada elektronik ticaretin rolünü incelemiştir. Konuyla alakalı olarak, bir 3D turizm destinasyonu içerisinde turistlerin deneyimleri ile davranışsal niyetlerini etkileyen faktörleri belirleyen (Huang vd., 2013: 490) ve turistlerin 3D sanal dünyayı nasıl kullandıklarını anlamak amacıyla teknoloji kabul modeli ile kendi kaderini tayin etme teorisini entegre eden bir araştırma gerçekleştiren (Huang vd., 2016: 116) çalışmalar da mevcuttur. Ayrıca Gülmez vd. (2014: 4) turistlerin turizme yönelik internet kullanım alışkanlıklarını araştırırken; İlhan ve Çeltek (2016: 581), Ekici ve Güven (2017: 403) ile Demirezen (2019: 1) de artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojilerinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir inceleme yapmıştır. Başka çalışmalarda da turizmdeki artırılmış gerçeklik ile sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımı araştırılmıştır (Guttentag, 2010: 637; Dirican ve Mil, 2017: 37; Akkuş ve Akkuş, 2018: 83; Tussyadiah vd., 2018: 140; Gaberli, 2019: 61; Israel vd., 2019: 5; Kazan, 2019: 1; Özkul ve Kumlu, 2019: 107; Yung ve Khoo-Lattimore, 2019: 2056; Kabadayı, 2020: 464; Kulakoğlu Dilek, 2020: 1). Alan yazında ayrıca artırılmış gerçeklik teknolojisinin müzecilik faaliyetlerine uygulanmasını araştıran çalışmalar (Aydoğdu, 2013: 1; Karatay, 2015: 1; AYTEKİN, 2016: 1; Akkoç ve Coşkun, 2019: 2513; Sucaklı, 2019: 1; Bayrak Uluğ, 2020: 1; Coşkun, 2020: 1) ile deneysel pazarlama kapsamında sanal turların müze ziyaretlerine etkisini belirlemeye çalışan (Taşkıran ve Kızılırmak, 2019: 1), Troya Müzesini karma görsellik yöntemi ile inceleyen (Diker, 2019: 197) ve müze ziyaretçilerinin sanal gerçeklik deneyimlerini ortaya koyan (Tayara, 2020: 1) çalışmalar da mevcuttur. Öngider ve Yazıcı (2020: 121) ds 360° sanal gerçeklik videolarının turistlerin seyahat motivasyonuna etkisi üzerine bir araştırma yapmıştır. Alan yazında ayrıca, aile turizminde sanal gerçeklik, destinasyon görüntüsü ve algılanan destinasyon seçimi riski (Yung vd., 2020: 1) ile gecekondu turizminin sanal gerçeklik deneyimlerini araştıran (Griffin ve Mulddon, 2020: 1); bireylerin sanal tur kullanım niyetini etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirlemeye çalışan (Aksoy ve Baş, 2020: 2542); turizmde artırılmış ürün algısı ve katılım teorisini inceleyen (Şimşek ve Koçak, 2020: 71) ve turizmdeki sanal gerçeklik çalışmalarının bibliyometrik analizini yapan (Topsakal vd., 2020: 1; Yüksek vd., 2020: 14) çalışmalar da yer almaktadır. Sanal gerçeklik ile ilgili turizm alanında yaşanan

tüm bu gelişmeler ve sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik konuları ile alakalı turizm alan yazınına yansıyan çalışmalar, sanal gerçeklik teknolojisi ile gelen uygulamaların bireylerin turizme katılma pratiklerini dönüşüme uğrattığını, böylece post-turistin sanal alemlerdeki turistik faaliyetlere katılarak gerçek üstü deneyimler yaşadığını göstermektedir. Burada bahsi geçen turizm amaçlı tüm sanal gerçeklik faaliyetlerinin “sanal turizm” bağlamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylece, postmodern dönemin bir getirisi olan turizm amaçlı sanal faaliyetleri, sanal turizm olarak kavramsallaştırmak ve bu kavram çerçevesinde değerlendirmek mümkün olabilecektir.

Konu ile alakalı olarak Akoğlan Kozak ve Özkeröglü'nun (2018: 402-407) çalışması dikkat çekmektedir. Çalışmada yazarlar, sanal faaliyetlerde fiziksel bir yolculuk olmasa da zihinsel olarak çıkılan sanal turların olduğunu, böylece bireyin başlangıç noktası olarak gerçek dünyadan yola çıkarak, sanal alemde gerçek üstü bir deneyim yaşadıktan sonra gerçek dünyasına geri döndüğünü ve bu sayede sanal dünyada zihinsel bir seyahat gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca zihinsel olarak çıkılan bu seyahatlerin, turistik faaliyetlerin mekanını da değiştirdiğine ve fiziksel bir konaklamanın yerine yok mekanlara yapılan seyahatlerin söz konusu olduğuna değinmektedir. Diğer yandan, sanal faaliyetlerin turizm bağlamında ele alınabilmesi için, katılımcının bu faaliyetler için belirli bir bedel ödemesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Bu sayede katılımcı, turistik faaliyetler için önemli bir ön koşul olan ekonomik katkıyı da sağlamış olacaktır. Bu bilgilerden hareketle yazarlar, klasik turizm tanımının sanal turizm faaliyetlerini niteleme konusunda eksik kaldığını, bu uygulamaları da kapsayacak şekilde yeni bir sanal turizm kavramının geliştirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu doğrultuda bir sanal turizm tanımlamasına gitmiştir. Buna göre, yazarlar sanal turizmin tanımını, *“insanların belli bir süreliğine buldukları gerçek ortamlardan zihinsel olarak uzaklaşarak ‘yok mekanlara’ bir ekonomik bedel ödeyerek gerçekleştirdikleri sanal ziyaretler ve ilgili faaliyetlerin tümü”* şeklinde yapmıştır. Bu tanımdan, sanal turizmde fiziksel seyahatlerin aksine zihinsel seyahatlerin yapıldığı ve sınırlı mekanlarda gerçekleştirilen konaklama faaliyetinin dışında sınırları olmayan sanal bir mekan deneyiminin yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken en önemli konunun, sanal bir aktivitenin bir turizm faaliyeti olarak değerlendirilebilmesi için, katılımcının bu uygulama için ekonomik bir bedel ödemesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, buradan, zihinsel olarak sanal alemlere gerçekleştirilen bir faaliyetin sanal turizm faaliyeti olarak değerlendirilebilmesi için, bu faaliyetin ücretli olarak gerçekleştirilmesi ve katılımcının, bu faaliyeti sağlayanlara (kişi, kurum, yerel yönetim vs.) ekonomik bir katkı sağlaması gerektiği bilgisine ulaşılmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, sanal dünyalarda turizm amaçlı yaratılan faaliyetleri alternatif turizm bağlamında değerlendirerek sanal turizmin bir alternatif turizm türü olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışmaya açmaktır. Dolayısıyla, araştırma, sanal turizm faaliyetlerinin, postmodern dönemin getirisi olan bir turizm türü olarak kabul edilerek alternatif turizm türleri arasında dahil edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma, “turizm”, “kitle turizmi”, “alternatif turizm”, “sanal gerçeklik”, “sanal turizm”, “dijital turizm”, “siber turizm” ve “elektronik turizm” kavramları çerçevesinde yürütülmektedir.

Veri Toplama Tekniği

Çalışma, kavramsal araştırma yaklaşımı bağlamında yürütülmüş olup, araştırma için gerekli olan veriler kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Kaynak taraması, sosyal bilimlerde araştırma tasarımı olarak en yaygın kullanılan veri tekniklerinden birini meydana getirmektedir

(Neuman, 2016: 395). Araştırmacıya da araştırdığı kavram veya kavramlarla alakalı geçmiş dönem çalışmalarından saman sıralamasına göre çıkarım yapma, bu çıkarımlarla kendi araştırma sorusu arasında bir bağlantı kurabilme ve elde ettiği verileri yorumlayarak alan yazına kavramsal açıdan yeni bir bakış açısı kazandırabilme olanağı tanımaktadır (Akoğlan Kozak ve Özkeröglü, 2020: 318). Dolayısıyla, bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak verilerin elde edilmesi için kaynak taraması metoduna başvurulmuştur. Kaynak taraması ile konuya ilişkin alan yazın taranarak verilerin toplanmasında ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Kaynak taraması yapılırken “turizm”, “kitle turizmi”, “alternatif turizm”, “sanal gerçeklik”, “sanal turizm”, “dijital turizm”, “siber turizm” ve “elektronik turizm” kavramları baz alınmış ve tarama işlemi bu kavramlar çerçevesinde, elektronik ve basılı kaynakların taranması şeklinde yürütülmüştür.

Veri Analizi

Kavramsal bakış açısının benimsendiği bu çalışmada, araştırma kapsamına alınan veriler kavramsal bir analize tabi tutulmuştur. Bu analiz işlemi yapılırken, önce “turizm”, “kitle turizmi” ve “alternatif turizm” kavramları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra postmodern dönemin bir getirisi olan “sanal turizm” detaylı bir şekilde açıklanmıştır. En son aşamada da turizm, alternatif turizm ve sanal turizm kavramları genel bir değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde ise günümüzde bireylerin sıkça başvurduğu sanal turizm faaliyetleri, alternatif turizm bağlamında irdelenmiş ve bu faaliyetlerin bir alternatif turizm türü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmaya açılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, ikincil kaynakların taranması ile elde edilen verilerin kavramsal olarak analiz edilmesi ile ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Bulgular, alternatif turizm kavramına ilişkin ve sanal turizm kavramına ilişkin bulgular olmak üzere iki aşamada sunulmuştur. İlk aşamada, alternatif turizm kavramı değerlendirmeye alınmış ve bu kavramla alakalı elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle alternatif turizm kavramının kendine has birtakım özelliklerinin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Buna göre; alternatif turizm sürdürülebilir gelişmeye önem vermekte, bu doğrultuda doğal, tarihsel ve kültürel kaynakları koruyarak bu kaynaklar üzerindeki çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmeyi hedeflemektedir. Böylece alternatif turizm, kaynakların hem sosyal hem de fiziksel taşıma kapasitelerini aşmadan ekonomik rasyonelliği sağlamakta ve yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2012: 99-101; Aytuğ ve Uçar, 2019: 51). Dolayısıyla, bu bilgiler doğrultusunda, alternatif turizm hareketlerinin sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde geliştiği, bu turizm hareketleri ile fiziksel çevre ve turistik arz kaynakları üzerinde oluşan olumsuz etkilerin en aza indirilmesinin amaçlandığı ve turistik hizmet sağlayıcıya belirli bir ekonomik katkı sağladığı bulguları elde edilmektedir.

İkinci aşamada ise postmodern dönemin turizm eğilimlerinden birini meydana getiren sanal turizm olgusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Buna göre; sanal turizm faaliyetleri fiziksel bir seyahati gerektirmemekte, zihinsel olarak çıkılan sanal yolculukları ifade etmektedir. Ayrıca sanal alemde çıkılan bu seyahatler, turistik faaliyetlerin sınırlı fiziksel mekanların aksine, zaman ve mekan sınırlaması bulunmayan yapay mekanlarda gerçekleştirilmesine imkan tanımaktadır. Son olarak, bu sanal yolculukların turizm faaliyeti olarak değerlendirilebilmesi için bir de ekonomik bir bedel ödenmesi gerekmektedir (Akoğlan Kozak ve Özkeröglü, 2018: 407). Sanal turizme ilişkin burada verilen bilgilerden yola çıkılarak, sanal turizm faaliyetlerinin fiziksel yolculukları gerektirmediği ve fiziksel mekanlarda gerçekleştirilmediği, bu yönüyle zihinsel olarak çıkılan seyahatleri ilgilendirdiği ve sanal dünyalarda yaratılan yapay mekanlarda gerçekleştirildiği, buna karşın turizm faaliyeti olarak kabul edilebilmesi için –fiziksel turizm

faaliyetlerinde olduğu gibi- ekonomik bir bedel ödemeyi gerektirdiği bulgularına ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Sanal turizm kavramının ele alındığı çalışmada, sanal turizmin alternatif turizm bağlamında kavramsal açıdan bir değerlendirmesi yapılmış ve değerlendirmenin sonucunda, araştırmanın amacına uygun bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde, alternatif turizm hareketlerinin sürdürülebilirlik anlayışına hizmet ettiği ve fiziksel çevre üzerinde oluşan olumsuz etkileri azaltmaya odaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, sanal turizm faaliyetlerinin fiziksel seyahatleri gerektirmediği ve fiziksel mekanlarda gerçekleştirilmediği de görülmektedir. Dolayısıyla, sanal turizmin, sürdürülebilirlik anlayışına oldukça uygun bir yapıda olduğu, zihinsel olarak gerçekleştirilecek sanal faaliyetler ile turistik destinasyonlara ve fiziksel arz kaynaklarına zarar vermenin mümkün olmayacağı dikkat çekmektedir. Elde edilen diğer bir bulguya göre, alternatif turizm faaliyetleri ile turistik hizmet sağlayıcıya belirli bir ekonomik katkı sağlanmakta olup, sanal turizm faaliyetleri de sanal hizmet sağlayıcıya belirli bir ücret ödemeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla, sanal turizm faaliyetlerinin –alternatif turizmde olduğu gibi- hem sürdürülebilirlik anlayışına uygun olduğu (bu yönüyle fiziksel turistik mekanların korunmasında etkili bir rol oynayacağı) hem de hizmet sağlayıcıya bedel ödemeyi gerektirdiği (bu yönüyle de turizm kavramının gerektirdiği ekonomik katkıyı sağlamış olacağı) anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, “sanal turizm” faaliyetlerini “alternatif turizm” bağlamında değerlendirmenin mümkün olacağı sonucuna ulaşılmakta ve sanal turizmin bir alternatif turizm türü olarak ele alınması gerektiği savunulmaktadır. Sanal turizmin alternatif turizm türleri arasına dahil edilmesi ile birlikte, gelecekte yapılacak olan sanal turizm konulu çalışmaların, alternatif turizm bağlamında ele alınması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ., Selçuk Köker, İ., Süzer, F. ve Alpay, S. (2017, 1-3 Kasım). Turizmde Dijitalleşme ve Yeni Yönelimler. 3. *Turizm Şurası*, ss. 154-160, Ankara, Türkiye.
- Akat, Ö. (2000). *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği* (3. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Akkaya, D.H. ve Usman, E. (2011). Temalı Otel: Yok-mekanla Var Edilmeye Çalışılan ‘Kurmaca Mekan’. *Tasarım + Kuram Dergisi*, 11 (12), 67-80.
- Akkoç, İ.T. ve Coşkun, E. (2019). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Müzecilik Faaliyetlerine Uygulanması: Eskişehir’de Modern Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (4), 2513-2535.
- Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2018). Tarihi Turistik Alanlarda Kullanılan Mobil Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 83-104.
- Akman, İ. (2017). Postmodern Dönemde Gerçekliğin Yitimi ve Bilge Karasu’nun Eserleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (22), 27-42.
- Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, S.A. (2012). *Özel İlgi Turizmi* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akoğlan Kozak, M., Evren, S. ve Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 7-22.
- Akoğlan Kozak, M. ve Özkeroğlu, Ö. (2018, 20-22 Eylül). Turizm ve Rekreasyon Kavramları: Sanal Bakış ile Değerlendirme. II. *Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, ss. 399-409, Gümüşhane, Türkiye.

- Akoğlan Kozak, M. ve Özkeroğlu, Ö. (2020, 23-25 Ekim). Çocuk Oyunlarının Çocuk Rekreasyonu Bağlamında Değerlendirilmesi. *World Children Conference*, ss. 314-322, Ankara, Türkiye.
- Aksoy, G. ve Baş. M. (2020). Dijital Turizm Kapsamında Şehir Tanıtımında Kullanılan Bir Araç Olarak Sanal Tur. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 2542-2564.
- Aktaş Polat, S. (2015). Üstgerçeklik ve Turizmin Sonu. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 120-137.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arat, T. ve Baltacıoğlu, S. (2016). Sanal Gerçeklik ve Turizm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (1), 103-118.
- Arslaner, E. ve Erol, G. (2017). Alternatif Turizmin Bazı Türleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (4), 422-438.
- Aydın, Ő. ve Eren, D. (Ed.). (2019). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydoğdu, D. (2013). *Artırılmış Gerçeklik Teknolojilerinin Kullanımı Müzelerde Artırılmış Gerçeklik Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aytekin, H. (2016). *Müzelerde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları: Sakıp Sabancı Müzesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aytuğ, H.K. ve Uçar, S. (2019, 17-19 Nisan). Sinop İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Artvin International Congress on Social Sciences (AICOSS 19)*, ss. 48-64. Hopa/Artvin, Türkiye.
- Baggio, R. and Chiappa, G.D. (2014). Real and Virtual Relationships in Tourism Digital Ecosystems. *Information Technology & Tourism*, 14, 3-19.
- Bahçe, S. (2019). Alternatif Turizme Giriş. G. Yüksek (Ed.). *Alternatif Turizm içinde* (ss. 2-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barlas Bozkuş, Ő. (2014). Kültür ve Sanat İletişimi Çerçevesinde Türkiye’de Sanal Müzelerin Gelişimi. *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, 26, 329-344.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon* (3. Baskı) (Çev. Adanır, O.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bayraktar, E. ve Kaleli, F. (2007). Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları. *Akademik Bilişim*, https://www.researchgate.net/profile/Erkan-Bayraktar/publication/237599951_SANAL_GERCEKLIK_VE_UYGULAMA_ALANLARI/links/54a00a790cf267bdb9014ec1/SANAL-GERCEKLIK-VE-UYGULAMA-ALANLARI.pdf, [Erişim Tarihi: 04.03.2021].
- Bayrak Uluğ, A. (2020). *Müze Sergilerinde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birol Özerk, G. ve Akgün Yüksekli, B. (2011). Küresel Kent, Kentsel Markalaşma ve Yok-Mekan İlişkileri. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-93.
- Boz, M. (2019). Turizmin Gelişmesinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi, Antalya Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 977-994.
- Cho, Y.H., Wang, Y. and Fesenmaier, D.R. (2002). Searching for Experinces: The Web-Based Virtual Tour in Tourism Marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 12 (4), 1-17.
- Civelek Oruç, M., Yıldırım, İ.M., İmamoğlu, Ö., Demirel, G. ve Bilgin, M.B. (2017, 22-24 Mayıs). Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Müzelere Yansımaları: Ayasofya ve Louvre Müzelerinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi. *Eurasian Conference on Language & Social Sciences*, ss. 102-108, Antalya, Türkiye.

- Coşkun, C. (2020). *Sanat Müzelerinde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları; Hacettepe Sanat Müzesi İçin Bir Öneri*. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-26.
- Diker, O. (2019). Karma Gerçeklikli Görsel Müze Olarak Troya Müzesinin Karma Görsellik Yöntemi ile İncelenmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (1), 197-224.
- Dirican, C. ve Mil, B. (2017, 18-22 Ekim). Endüstri 4.0 Teknolojileri ve Turizm: Sanal/Artırılmış Gerçeklik, Hologram, Robotların Turizm Ekonomisine ve İşletmelerine Finansal Etkileri. *18. Ulusal Turizm Kongresi*, ss. 37-47, Mardin, Türkiye.
- Durmaz, C., Bulut, Y. ve Tankuş, E. (2018). Sanal Gerçekliğin Turizme Entegrasyonu: 5 Yıldızlı Otellerde Uygulama. *Turkish Journal of Marketing*, 3 (1), 32-49.
- Eco, U. (2012). *Günlük Yaşamdan Sanata* (2. Baskı) (Çev. Atakay, K.). İstanbul: Can Yayınları.
- Ekici, E. ve Güven, A. (2017). Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Endüstrisindeki Rolü. *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 403-418.
- Gaberli, Ü. (2019). Tourism in Digital Age: An Explanation for The Impacts of Virtual, Augmented and Mixed Reality Technologies on Tourist Experiences. *Journal of Tourism Intelligence and Smatrness*, 2 (2), 61-69.
- Görgün Baran, A. ve Olgun, C.K. (2014). Tüketim Toplumu, Simülasyon/Simülakrlar ve Sessiz Çoğunluk: Jean Baudrillard. A. Görgün Baran ve S. Suğur (Ed.). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* içinde (ss. 98-117). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Griffin, T. and Muldoon, M. (2020). Exploring Virtual Reality Experiences of Slum Tourism. *Tourism Geographies*, 1-20, DOI: 10.1080/14616688.2020.1713881.
- Guttentag, D.A. (2010). Virtual Reality: Applications and Implications for Tourism. *Tourism Management*, 31 (5), 637-651.
- Gülmez, M., Zafer Kavacık, S., Kaçmaz, Y.Y. ve Özyurt, P.M. (2014). Turistlerin Turizme Yönelik İnternet Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3 (1), 4-18.
- Güneş, V. (2016). Postmodern Pazarlama Unsurlarının Sanal Oyunlar Üzerinden Tüketicide Bıraktığı Etki: Pokemon Go Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 347-358.
- Hasançebi, M., Yavuz, M., Gündüz, A., Tan, S.S. ve Göktaş, Y. (2018). Türkiye'deki Sanal Gerçeklik Tezlerinin İncelenmesi. *2nd International Conference on Distance Learning and Innovative Educational Technologies*, https://www.researchgate.net/profile/Ali-Guenduez/publication/345636925_TURKIYE%27DEKI_SANAL_GERCEKLIK_TEZLERININ_INCELENMESI/links/5fa992fa92851cc286a09317/TUeRKIYEDEKI_SANAL-GERCEKLIK-TEZLERININ-INCELENMESI.pdf, [Erişim Tarihi: 04.03.2021].
- Huang, Y.C., Backman, S.J., Backman, K.F. and Moore, D. (2013). Exploring User Acceptance of 3D Virtual Worlds in Travel and Tourism Marketing. *Tourism Management*, 36 (2013), 490-501.
- Huang, Y.C., Backman, K.F., Backman, S.J. and Chang, L.L. (2016). Exploring the Implications of Virtual Reality Technology in Tourism Marketing: An Integrated Research Framework. *International Journal of Tourism Research*, 18, 116-128.
- Hyun, M.Y., Lee, S. and Hu, C. (2009). Mobile-Mediated Virtual Experience in Tourism: Concept, Typology and Applications. *Journal of Vacation Marketing*, 15 (2), 149-164.

- Israel, K., Tscheulin, D.K. and Zerres, C. (2019). Virtual Reality in the Hotel Industry: Assessing the Acceptance of Immersive Hotel Presentation. *European Journal of Tourism Research*, 21, 5-22.
- İlhan, İ. and Çelttek, E. (2016). Mobile Marketing: Usage of Augmented Reality in Tourism. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (2), 581-599.
- İlhan, İ. (2019). Alternatif Turizm. Ş. Aydın ve D. Eren (Ed.). *Alternatif Turizm içinde* (ss. 19-48). Ankara: Detay Yayıncılık.
- İmre, N. (2020). Turizm Sektöründe Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 1655-1670.
- İstanbulu Dinçer, F., Can, İ.I. ve İnan, B. (2018). Post-modern Turizm Paradigması Etrafında Şekillenen Gerçek Üstü Bir Deneyim: Uzay Turizmi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 79-93.
- Kabadayı, M. (2020). Otel İşletmelerinde Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17 (3), 464-479.
- Kahraman, N. (2016, 7-9 Nisan). Doğa ve Kış Sporları Bağlamında Sürdürülebilir Turizm Gereklere. *I. Ulusal Alternatif Turizm Kongresi*, ss. 1-21. Erzurum, Türkiye.
- Kalıpçı, B. ve Toker, B. (2020). Manavgat'ın Alternatif Turizminin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 1369-1386.
- Karatay, A. (2015). *Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi ve Müze İçi Eset Bilgilendirme ve Tanıtımlarının Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi Yordamıyla Yapılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kazan, İ. (2019). *Turizmde Artırılmış Gerçeklik Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2010). Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 39-56.
- Kısa Ovalı, P. (2007). Kitle Turizmi ve Ekolojik Turizmin Kavram, Mimari ve Çevresel Etkiler Bakımından Karşılaştırılması. *YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 2 (2), 64-79.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2017). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar* (19. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kulakoğlu Dilek, N. (2020). *Turizm Sektöründe Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımına ve Etkisine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurbanoğlu, S.S. (1996). Sanal Gerçeklik: Gerçek Mi, Değil Mi? *Türk Kütüphaneciliği*, 10 (1), 21-31.
- Lash, S. (1990). *Sociology of Postmodernism*. New York: Routledge.
- Martins, J., Gonçalves, R., Branco, F., Barbosa, L., Melo, M. and Bessa, M. (2017). A Multisensory Virtual Experience Model for Thematic Tourism: A Port Wine Tourism Application Proposal. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6 (2), 103-109.
- Mil, B. ve Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 Teknolojileri ve Turizme Etkileri. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1 (3), 1-9.
- Neuman, W.L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2* (Çev. Özge, S.) (8. Basım). Ankara: Yayın Odası.
- Olçay, A. (Ed.) (2020). *Alternatif Turizm*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Oruç, Z. (2016). Müzede Yeni Gerçeklik. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 6 (2), 273-290.
- Öngider, M.U. ve Yazıcı, S. (2020). 360° Sanal Gerçeklik Videolarının Turistlerin Seyahat Motivasyonuna Etkisi Üzerine Deneysel Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 121-136.

- Özgüneş, R.E. ve Bozok, D. (2017). Turizm Sektörünün Sanal Rakibi (Mi?): Arttırılmış Gerçeklik. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 146-160.
- Özkul, E. ve Kumlu, S.T. (2019). Augmented Reality Applications in Tourism. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2 (2019), 107-122.
- Palmer, A. and McCole, P. (2000). The Role of Elektronik Commerce in Creating Virtual Tourism Destination Marketing Organisations. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12 (3), 198-204.
- Selçuk, M., Bütün, M., Kartal, E. ve Gülseçen, S. (2019). Bilişim Alanında Öğrenim Gören Lisansüstü Öğrencilerin Sanal Gerçeklik Algıları. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7 (2019), 284-301.
- Sucaklı, G. (2019). *Turizmde Modern Müzecilik Anlayışı ve Arttırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Müzelerde Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Sussmann, S. and Vanhegan, H. (2000). *Virtual Reality and the Tourism Product Substitution or Complement?* <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1106&context=ecis2000>, [Erişim Tarihi: 08.03.2021].
- Şimşek, G. (2020). Google Analitik ve Turizm Endüstrisinde Uygulamaları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4 (2), 287-299.
- Şimşek, M. and Koçak, G.N. (2020). Augmented Product Perception and Attribution Theory in Tourism. *Journal of Tourism, Leisure and Hospitality*, 2 (2), 71-82.
- Taşkıran, Ö. ve Kızıllırmak, İ. (2019). Deneysel Pazıralama Kapsamında Sanal Turların Müze Ziyaretlerine Etkisi: Panorama 1453 Örneği. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-19.
- Tayara, M. (2020). *Müze Ziyaretçilerinin Sanal Gerçeklik Deneyimi: Fenomenolojik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Teker, N. ve Özer, A. (2016). Sanal Müze Sanal Tur Memnuniyet Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Milli Eğitim*, 209 (kış), 314-335.
- Topsakal, Y., Bahar, M. and Yüzbaşıoğlu, N. (2020). Review of Smart Tourism Literature By Bibliometric and Visualization Analysis. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 3 (1), 1-15.
- Toskay, T. (1989). *Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım* (Üçüncü Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Tussyadiah, I.P., Wang, D., Jung, T.H. and Dieck, M.C.T. (2018). Virtual Reality, Presence, and Attitude Change: Empirical Evidence from Tourism. *Tourism Management*, 66 (June), 140-154.
- Türk Dil Kurumu (2021). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim Tarihi: 01.03.2021].
- Türkmendağ, T. (2020). Yavaş Şehirler ve Alternatif Turizm. F. Başar ve T. Türkmendağ (Ed.). *Yavaş Şehirler ve Alternatif Turizm* içinde (ss. 1-3). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uriely, N. (1997). Theories of Modern and Postmodern Tourism. *Annals of Tourism Research*, 24, 982-985.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı* (Çev. Tataroğlu, E. ve Yıldız, İ.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Usta, Ö. (2009). *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ward, G. (2014). *Postmodernizmi Anlamak* (Çev. Göbekçin, T.). İstanbul: Optimist.
- Williams, P. and Hobson, J.S.P. (1995). Virtual Reality and Tourism: Fact of Fantasy? *Tourism Management*, 16 (6), 423-427.
- Yalçınkaya, P., Atay, L. ve Karakaş, E. (2018). Akıllı Turizm Uygulamaları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2 (2), 34-52.

- Yalçın Kayıkçı, M. ve Kutluk Bozkurt, A. (2018). Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zeka Uygulamaları ve Turizme Yansımaları. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1 (2018), 54-64.
- Yaylı, A. ve Sürücü, Ö. (2016). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M. ve Öztürk, İ. (2008). Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Alternatif Turizm Faaliyetlerine Yönelik Bir Değerlendirme: Sivas Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9 (1), 1-18.
- Yung, R. and Khoo-Lattimore, C. (2019). New Realities: A Systematic Literature Review on Virtual Reality and Augmented Reality in Tourism Research. *Current Issues in Tourism*, 22 (17), 2056-2081.
- Yung, R., Khoo-Lattimore, C., Girish, P. and Surovaya, E. (2020). Around the World in Less Than a Day: Virtual Reality, Destination İmage and Perceived Destination Choice Risk in Family Tourism. *Tourism Recreation Research*, 1-16, DOI: 10.1080/02508281.2020.1788351.
- Yüksek, G., Coskuner, M., Çetin, A. and Savaş, N. (2020). A Bibliometric Analysis of The Last 25 Years Virtual Reality Studies in Tourism. *Journal of Tourism, Leisure and Hospitality*, 2 (1), 14-21.
- Zengin, B., Öztürk, E. ve Salha, H. (2014). Amasya İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Namık kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Metinleri*, 6 (2014), 1-22.

TÜRK DÜNYASINDA ALFABE DEĞİŞİMİ POLİTİKASININ ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR

PROBLEMS ARISING BY ALFABE CHANGE POLICY IN THE TURKISH WORLD

Doç.Dr. Elçin İBRAHİMOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nesimi Dilbilimi Enstitüsü, Türk Dilleri Bölümü
Müdürü, Bakü/Azerbaycan,
ORCID: İD/0000-0002-1105-9345

Özet

Türk Dünyasında alfabe değişimi güncel sorunlardan biridir. Türkler bugüne kadar Göktürk, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Grek, İbrani, Kiril, Lâtin alfabeleri kullanmıştır. Toplumların alfabeleri kabul etmelerine, alfabeleri benimsemelerine sadece inanç sistemleri değil, çeşitli politik ve sosyal olaylar da neden olmuştur. Araştırmalardan anlaşıldığına göre, tarih boyunca çeşitli politik ve dinî etkiler sonucunda Türk toplulukları çeşitli alfabeler kullanmışlar, bu da zaman zaman Türkler arasında ilişkilerin zayıflamasına, kopmasına, medeni mirasın bozulmasına sebep olmuştur.

Bugüne kadar Türkçe metinlerde Türkler Göktürk, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Grek, İbrani, Kiril, Lâtin alfabeleri kullanılmıştır. Belki bu açıdan yeni cumhuriyetler, alfabe değiştirme pratiğine yatkın olabilirlerdi. Üstelik bir asır içerisinde üç alfabe kullanmışlardı. Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk boyları, yazılı edebiyatlarının başlangıcından yaklaşık 1928'e kadar Arap alfabesini kullanmışlardı. 1928'de Rusyanın telkinleriyle Lâtin alfabesine geçmişler, bu alfabeyi de 1940 yılına kadar kullanmışlardı. 1940'tan 1990'lı yıllarına kadar Kiril alfabesini işlettikten sonra bağımsızlığın ardından kimisi tekrar Lâtini kabul etmişler, kimisi de hâlâ Kirili kullanmaktadırlar. Lâtin alfabesinin Türklere önerilmesi ve kabul etmelerinin sağlanmasında amaç, büyük bir ihtimalle, onları önce Arap harflerinden bu yolla koparmak, daha sonra da Slav asıllı Kiril alfabesini kendilerine kabul ettirmektir. Türkiye Cumhuriyeti 1928'de Lâtin'e geçince bir derece alfabe paralelliği ortaya çıktığı için ilelebet bu alfabeyle yazmaları da Sovyetlerin pek işine gelmezdi.

Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk boyları, yazılı edebiyatlarının başlangıcından yaklaşık 1928'e kadar Arap alfabesini kullanmışlardı. 1928'de Rusya'nın telkinleriyle Lâtin alfabesine geçmişler, bu alfabeyi de 1940 yılına kadar kullanmışlardı. 1940'tan 1990'lı yıllara kadar Kiril alfabesini kullandıktan sonra bağımsızlığın ardından kimisi tekrar Lâtin'i kabul etmiş, kimisi de hâlâ Kiril'i kullanmaktadır.

Bu yazımızda Türk Dünyasında geçmişten günümüze kadar devam eden alfabe politikasını ele almağa çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Türk dünyası, Türkler, alfabe politikası, Türk boyları, alfabe değişimleri.

Abstract

Alphabet change is one of the current problems in Turkish World. The Turks have used Gokturk, Uighur, Mani, Brahmi, Arab, Greek, Hebrew, Cyrillic, Latin alphabets. It was not only the belief systems, but also various political and social events that led societies to accept and adopt alphabets. As it is understood from the researches, as a result of various political and religious influences throughout the history, the Turkish communities used various alphabets, which occasionally caused the relations between the Turks to weaken, break down and deteriorate the civil heritage.

Until today, Turkic Gokturk, Uyghur, Mani, Brahmi, Arabic, Greek, Hebrew, Cyrillic and Latin alphabets have been used in Turkish texts. Perhaps, in this respect, the new republics would be prone to alphabet changing. Moreover, they had used three alphabets within a century. Turkish tribes in Central Asia and the Caucasus used the Arabic alphabet from the beginning of their written literature until about 1928. In 1928, with the suggestions of Russia, they switched to the Latin alphabet and used this alphabet until 1940. After operating the Cyrillic alphabet from 1940 until the 1990's, some have accepted Latin again after independence, and some still use Cyrillic. Proposing the Latin alphabet to the Turks and ensuring their acceptance was most likely to break them from the Arabic letters in this way and then to have them accept the Slavic Cyrillic alphabet. forever to write this alphabet for the Republic of Turkey in 1928, the Latin alphabet to proceed by a degree of parallelism occurs much work would come to the Soviet Union.

Turkish tribes in Central Asia and the Caucasus used the Arabic alphabet from the beginning of written literature until about 1928. In 1928, with the indoctrination of Russia, they entered the Latin alphabet and used this alphabet until 1940. After using the Cyrillic alphabet from 1940 to 1990s, after independence, some accepted Latin again and some still used Cyrillic.

In this article, we will try to deal with the alphabet policy that has been going on from the past to the present day in the Turkish World.

Keywords: Turkish world, Turks, alphabet policy, Turkish tribes, alphabet changes

PROMOTING LEARNER AUTONOMY IN MOROCCAN EFL CLASSES: A MYTH OR REALITY?

Said OUSSOU

Faculty of Letters and Human Sciences, University of Moulay Ismail, Meknes, Morocco

ABSTRACT

Learner autonomy has been the critical concern of a number of researchers in English language teaching (ELT). The concept has begun life since the 1980s. It has been considered in the Moroccan English as a foreign language (EFL, henceforth) context among the priorities of education, which English as a foreign language teachers try to implement in their classes in line with principles of andragogy. A common thread of research has revealed that there are correlations between learner autonomy and other variables related to learners, which therefore calls for the promotion of learner autonomy in EFL classes. As such, the present study aims at investigating the extent to which EFL teachers promote autonomy in their learners. To achieve this purpose, a quantitative research design was employed in the study. Through this design, quantitative data was generated and analyzed. Therefore, a sample of 96 (57 males and 39 females) EFL teachers completed the questionnaires. Findings revealed that EFL teachers promote learner autonomy to a great extent and that the results were conclusive among the teachers' rates of levels of agreement and disagreement regarding the strategies for promoting learner autonomy. Thus, it is concluded that the study reported on the extent to which teachers employ a number of strategies to promote learner autonomy, and that it does not necessarily mean that the study explained the degree to which teachers know how to implement those strategies, as this would be beyond the purpose of the present study. Finally, a set of implications for educators and practitioners will be discussed.

Keywords: Andragogy, Autonomy Models, EFL Teachers, Learner Autonomy, Moroccan Schools.

THE ROLE OF PROVERBS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI AND ENGLISH PHRASEOLOGY

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLİ FRAZELOGİYASININ İNKİŞAFINDA ATALAR SÖZLƏRİNİN ROLU

Ass.Prof. Ulviyya HAJIYEVA

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of Philology,
<https://orcid.org/0000-0002-9612-6702>

Xülasə

Azərbaycan dili frazeologiyasının tədqiqatı zamanı qeyd edilir ki, atalar sözü və məsəllər şifahi xalq ədəbiyyatının qədim janrlarındandır. Azərbaycan atalar sözü və məsəllərin leksik tərkibi, əsasən, daimidir, dəyişməzdir. Azərbaycan dili atalar sözü və məsəllərinin bu dilin frazeologiyasına münasibəti üzərində aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, atalar sözü aşağıdakı hallarda işlədilir: a) Bunlar dildə yalnız atalar sözü və məsəllər kimi mövcuddur; b) Atalar sözü və məsəllər müəllifin nitqi ilə yanaşı işlədilir.

İngilis dilinin də frazeoloji tərkibi özünün məzmunu və statistik çalarlarına görə çox rəngarəngdir. Frazeologiya xalqın yumorunu, onun mənəvi idealını və ictimai təcrübəsini saflaşdıraraq müxtəlif dövrlərin izlərini əks etdirir. Frazeologiya həm danışq dilinin, həm də ədəbi dilin funksional üslublarına xas olan saysız ifadə və birləşmələrini özündə birləşdirir. Frazeologiyanın əsasını atalar sözləri, məsəllər, professional ifadələr, aforizmlər, məcazlar, obrazlı ifadələr təşkil edir.

Atalar sözləri mübahisəli məsələlərdən olub dilçilik ədəbiyyatında o qədər də geniş işıqlandırılmayıb. Bununla belə, atalar sözü dilçilər üçün böyük maraq kəsb edir. Belə ki, leksika, qrammatika, fonetika, dil tarixi sahələrində bir sıra xarakterik dil hadisələrini, atalar sözlərinin materialı əsasında izah etmək olar.

Atalar sözləri və məsəllər frazeologizmlərin xüsusi bir növü olub, frazeoloji materialdır. Başqa frazeoloji birləşmələrdən atalar sözlərinin fərqi budur ki, bunlar cümləyə onun bir üzvü kimi daxil olan birləşmələr olmayıb, sadə və ya mürəkkəb ola bilən bütöv bir cümlədir.

İndiki dövrdə ingilis-amerikan ədəbiyyatında atalar sözlərinə xüsusi olaraq həsr edilmiş işlək söz ehtiyatı çox azdır: alimlərin atalar sözlərinə dair fikirlərinə yalnız idiomatik lüğətlərin və ya atalar sözləri məcmuələrinin giriş hissələrində rast gəlmək mümkündür.

Atalar sözü dildə hazır yaradıcılıq materialı kimi istifadə olunur, bununla da, o, söz birləşməsi ilə oxşardır. Söz birləşməsi də əksər hallarda cümlə üçün hazır material olur. Atalar sözü həmişə bitmiş bir cümlədir və ona görə də tam, bütöv situasiyalar yaradılmasında işlədilir. Çox nadir hallarda atalar sözü ayrı bir cümlə üzvü olur.

Beləliklə, atalar sözündə əks olunan həqiqilik əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən adamlar tərəfindən müxtəlif cür qəbul edilə bilər. Deməli, atalar sözlərində olunan əxlaq, öyüd-nəsihət nisbidir. Hər bir atalar sözü bəşəriyyətin təcrübəsinin yekunu, nəticəsidir. Atalar sözləri və məsəllərin yaranması, yayılması və işlənməsi prosesi bu gün də davam edir. Alim, yazıçı, politoloq və müdrik insanlara aid cümlə və ifadələr indi də atalar sözlərinə çevrilərək işlənməkdədir.

Açar sözlər: Frazeologiya, atalar sözləri, idiomlar, məcazlar, ədəbi sitatlar, frazeoloji tərkib, tədqiqat.

Abstract

During the study of the phraseology of the Azerbaijani language, it is noted that proverbs and sayings are the genres of ancient folk literature. The lexical composition of Azerbaijani proverbs and sayings is mainly constant and unchangeable. From the observations of the Azerbaijani language on the attitude of proverbs and sayings to the phraseology of this language it becomes clear that the proverb is used in the following cases: a) they exist in the language only as proverbs and sayings; b) proverbs and sayings are used together with the speech of the author.

The phraseological composition of the English language is also very diverse due to its content and statistical shades. Phraseology reflects the traces of different periods, refining the humor of the people, its spiritual ideal and social experience. Phraseology combines very many expressions and combinations that inherent in the functional styles of both colloquial and literary language. The basis of phraseology is proverbs, sayings, professional phrases, aphorisms, tropes, figurative expressions.

Proverbs being one of the controversial issues were not widely covered in linguistics. However, the proverb is of great interest to linguists. Thus, in the areas of lexis, grammar, phonetics, language history, a number of characteristic language events can be explained on the basis of the material of proverbs.

Proverbs and sayings being a special kind of phraseologisms, are the phraseological material. The difference of proverbs from other phraseological units is that they are not the combinations which enter the sentence as a member of it, but as a whole sentence that can be simple or complex.

At present, there is very little work stock dedicated specifically to proverbs in English-American literature: the opinion of scientists on proverbs can be found only in the introductory parts of the publications about the idiomatic dictionaries or proverbs.

The proverb is used as a ready-made creative material in the language, thereby it is similar to the word combination. In most cases word combination also becomes a ready-made material for the sentence. The proverb is always a full sentence, and therefore mainly it is used out in the creation of complete, whole situations. Very rarely the proverb becomes a member of a separate sentence.

Thus, the authenticity reflected in the proverb can be perceived differently by people from a moral point of view. Therefore, the morality and advice in the proverbs are the proportion of reminder. Each proverb is the result of the experience of mankind. The process of creation, dissemination and development of proverbs and sayings continues today. Sentences and phrases related to scholars, writers, political scientists and wise people are now processing on becoming proverbs.

Key words: Phraseology, proverbs, idioms, tropes, literary quotations, phraseological composition, investigation.

GİRİŞ

Dilçilikdə frazeologiya iki hissəyə bölünür: 1) ümumi frazeologiya; 2) xüsusi frazeologiya. Ümumi frazeologiyada bir sıra inkişaf etmiş dillərin frazeoloji materialının ümumi məsələləri müəyyənləşdirilir. Xüsusi frazeologiyada isə hər bir konkret dilin faktları əsasında həmin dilin frazeoloji sistemi struktur cəhətdən təsvir edilir. Qərbi Avropa və Amerika dilçilik ədəbiyyatında frazeologiya nəzəriyyəsinə həsr olunmuş xüsusi tədqiqat əsərinə rast gəlmək olmur. Buna baxmayaraq, lüğətlərdən, məlumat kitabçalarından frazeologiyaya aid istənilən qədər materiallar toplamaq mümkündür.

Ancaq rus-sovet dilçiliyində frazeologiya çox geniş şəkildə öyrənilmiş, onun nəzəri əsasları müəyyənləşdirilmiş və dilçiliyin müstəqil bir sahəsi səvisyyəsinə qaldırılmışdır.

XX əsrin əvvəllərində frazeologiya məsələləri ilə ilk dəfə ətraflı şəkildə Ş.Balli məşğul olmuşdur. O, bu sahənin banisi hesab olunur. Ş.Balli dilçilik tarixində birinci olaraq frazeologiyayı leksikologiyanın müstəqil şöbəsi kimi müəyyənləşdirmişdir. O, nitqdə iki növ söz birləşməsi olduğunu müşahidə etmiş, bunlardan sabit birləşmələrinin sirli xarakteri onun xüsusi olaraq maraqlandırmışdır. Dildə sabitləşən birləşmə “frazeoloji ifadə” adlanır. Biz bunlardan nisbi müstəqilliyini saxlayan sözlərin iştirakı ilə düzənləri “frazeoloji qrup”, elementləri tamamilə bir-biri ilə əlaqədar olanları “frazeoloji birləşmə” adlandırırıq” [1, 80].

Rus dilçilərindən A.Bulaxovski frazeologiyaya hazır şəkildə sitat materialı kimi baxaraq, ümumiyyətlə, fikir mübadiləsi zamanı istifadə edilən sabit söz birləşmələrinin hamısını frazeologiyanın tədqiqat obyektinə hesab edir: “Frazeologiya, adətən, dildə mənə cəhətdən parçalanmayan, lakin işlək sitat materialı kimi möhkəmlənən atalar sözü, məsəllər, “yazıcıların qanadlı sözləri” şəklində düşmüş ifadələr və buna görə də müəyyən bütövlük təşkil edən söz birləşmələridir” [2, 33].

Frazeologiyanın müstəqil şöbə kimi formalaşmasında akademik V.V.Vinoqradovun xidmətləri çox böyükdür. O, rus dilinin materialı əsasında frazeoloji vahidləri “frazeoloji birləşmələr”, “frazeoloji birliklər”, “frazeoloji vahidlər” adı ilə üç semantik qrupa bölür, bunların hər birinin özünəməxsus əlamətini göstərir [3, 22].

N.Amasova yazır ki, V.Vinoqradovun frazeologiya ilə əlaqədar olan məqalələrində frazeologiyanın bir sıra ümumi məsələləri, o cümlədən frazeoloji vahidin daxilən ayrılıqda formalaşması problemi, frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin müxtəlif tiplərinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər nəzərə alınmışdır [4, 8].

S.Ojeqov frazeologiyayı iki mənada a) geniş və b) dar mənada təsəvvür edir. Ojeqova görə “geniş” mənada frazeologiya dedikdə, buraya hər cür sabit birləşmələr, atalar sözləri, məsəllər, idiomlar, ibarələr, hikmətli sözlər və s. daxildir. Lakin “dar” mənada frazeologiyaya isə ancaq sözün ekvivalenti olan frazeoloji vahidlərin məcmusu daxildir. O, hikmətli sözləri və zərb məsəlləri, nağıl formalarını, aforizmləri, ədəbi sitatları və s. frazeoloji vahidlərin növü kimi qəbul edirdi [5, 38-40].

Frazeologiya Azərbaycan dilçiliyində də tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. S.Cəfərov atalar sözlərini, idiomatik ifadələri, zərb məsəlləri, hikmətli sözləri də buraya daxil edir [6, 95-125]. A.Qurbanov da frazeologiyayı “geniş” mənada qəbul edərək, onun frazeoloji söz birləşməsi və frazeoloji ifadə və ibarələr şəklində öyrənilməsinə təklif edir. O, yazır: “Frazeoloji vahidlərin sırasına atalar sözü, məsəllər, aforizmlər, həmçinin bəzi rəvayətlər, ifadələr, sitat və klişe adlanan ifadələr və s. daxildir [7, 33].

Bizim əsas məqsədimiz frazeoloji vahidləri ümumilikdə deyil, frazeologiyanın tərkibində işlədilən atalar sözlərini tədqiq etmək olduğundan əsasən diqqəti atalar sözlərinə yönəltməyə və atalar sözləri, zərb məsəllər, aforizmlər, idiomlar və s. bəhs etməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik.

Azərbaycan dili frazeologiyasını tədqiqatı zamanı qeyd edliir ki, atalar sözü və məsəllər şifahi xalq ədəbiyyatının qədim janrlarındandır. Azərbaycan atalar sözü və məsəllərin leksik tərkibi, əsasən, daimidir, dəyişməzdir. Məsələn, “Saman sənə deyil, samanlıq ki, sənindir”, “Qızım sənə deyirəm, gəlinim sən eşit”. Lakin atalar sözü və məsəllərin bir qisminin komponentlərinin sırası və leksik tərkibi fərqli şəkildə də işlədilir : “Ara xəlvət, tülkü bəy”, “Kabab iyinə gəlmişdi, gördü eşşək dağlayırlar”.

Azərbaycan dili atalar sözü və məsəllərinin bu dilin frazeologiyasına münasibəti üzərində aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, atalar sözü aşağıdakı hallarda işlədilir:

1. Bunlar dildə yalnız atalar sözü və məsəllər kimi mövcuddur. Bu vəziyyətdə atalar sözü və məsəllər keçmiş nəsillərin yadigarı, insanların müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şərait, vəziyyət, çoxcəhətli əlaqə və münasibətləri ilə bağlı olaraq onların həyat təcrübəsinin yığcam, bir sıra hallarda lakonik, obrazlı ifadəsi kimi özünü göstərir. Bu halda atalar sözü və məsəllərin frazeoloji vahidlərlə əlaqəsi yoxdur.

2. Atalar sözü və məsəllər müəllifin nitqi ilə yanaşı işlədilir. Atalar sözü və məsəllər məhz ona görə yararır və yayılır ki, geniş xalq kütləsi öz ünsiyyət əlaqəsində bunlardan istifadə etsin. Əgər qarşıda belə bir məqsəd olmasaydı, bunlar şifahi xalq yaradıcılığının bir qolu kimi yaşamaz, aradan çıxardı. Məhz buna görə də, atalar sözü və məsəllər müəllifin nitqi ilə yanaşı işlədilərək məzmunca onunla ümumi planda əlaqələndirilir.

İngilis dilinin frazeoloji tərkibi özünün məzmununu və statistik çalarlarına görə çox rəngarəngdir. Frazeologiya xalqın yumorunu, onun mənəvi idealını və ictimai təcrübəsini saflaşdıraraq müxtəlif dövrlərin izlərini əks etdirir. Frazeologiya həm danışq dilinin, həm də ədəbi dilin funksional üslublarına xas olan saysız ifadə və birləşmələrini özündə birləşdirir.

Frazeologiyanın əsasını atalar sözləri, məsəllər, professional ifadələr, aforizmlər, məcazlar, obrazlı ifadələr təşkil edir.

Atalar sözləri mübahisəli məsələlərdən olub dilçilik ədəbiyyatında o qədər də geniş işıqlandırılmayıb. Bununla belə, atalar sözü dilçilər üçün böyük maraq kəsb edir. Belə ki, leksika, qrammatika, fonetika, dil tarixi sahələrində bir sıra xarakterik dil hadisələrini, atalar sözlərinin materialı əsasında izah etmək olar.

Atalar sözlərinin öyrənilməsinin nəzəri marağı ilə yanaşı, həm də praktik əhəmiyyəti var. Atalar sözləri dilin bütün aspektləri üzrə bütün praktik sahələrdə istifadə oluna bilər. Atalar sözləri həm də xalqın məişətini, onun milli xüsusiyyətlərini, həmçinin də dilin xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Atalar sözləri və məsəllər frazeologizmlərin xüsusi bir növü olub, frazeoloji materialdır. Başqa frazeoloji birləşmələrdən atalar sözlərinin fərqi budur ki, bunlar cümləyə onun bir üzvü kimi daxil olan birləşmələr olmayıb, sadə və ya mürəkkəb ola bilən bütöv bir cümlədir.

Atalar sözlərinin sabitliyini ilk növbədə onların semantik xüsusiyyətləri sübut edir. Müəyyən tarixi dövrdə yaranmış və yüzilliklər boyunca dəyişməz qalaraq atalar sözləri öz mənası ilə xalqın uzaq tarixi keçmişinin ən müxtəlif sahələrini əks etdirir. Məsələn, “A cheerful wife is the joy of life” (Şən arvad həyatın yaraşığıdır) [8], “Truth will conquer” (Haqq yerini tapar), Wash your dirty linen at home” (Evin sirrini çölə vermə).

İngilis dilində atalar sözləri ilə yanaşı idiomlar da tədqiq olunur. Bu zaman onların oxşar və fərqli cəhətləri nəzərə çarpır. İdiom özünəməxsus mənası ilə frəqlənən frazeoloji vahiddir. İdioma daxil olan ayrı-ayrı sözlərin köməkliyi ilə onun mənasını anlamaq çətindir.

Atalar sözləri və məsəllərin bir qrupu, aforizmlər, qanadlı sözlər və sitatlar frazeoloji ibarələr sinfinə daxil edilir. Bu vahidlərin əsas əlamətdar xüsusiyyəti onların cümlə şəklində qurulması, hansısa başqa bir cümlənin deyil, bütövlükdə mətnin və ya mətn parçasının daxilində obrazlılığı və emosionallıq çalarını artırmaq üçün işlədilməsi ilə bağlıdır. Nümunədəki, atalar sözləri cümlə üzvü ola bilmir, ayrıca tam cümlə kimi mətnin təşkilində iştirak edir: Many hands make light work – El gücü-sel gücü, Tək əldən səs çıxmaz [9], No fence against a fail – Olacağa çarə yoxdur, Wealth is nothing without health – Neynərəm qızıl testi ki, içinə qan qusum.

Atalar sözlərindən saysız idiomlar, frazeoloji birləşmələr əmələ gəlmişdir və müasir dövrdə onlar atalar sözlərindən kənarda işlədilir.

Dil hadisəsi olan atalar sözləri frazeoloji tərkibə daxildir və xüsusi qrupda tədqiq olunur. Atalar sözləri eyni zamanda müxtəlif nöqteyi-nəzərdən həm dilçinin, həm də ədəbiyyatşünasın tədqiqat obyektinə ola bilər. Belə ki, atalar sözlərinin eyni zamanda həm folkloristika, həm dilçilik, həm də stilistika nöqteyi-nəzərindən tədqiq olunması atalar sözləri haqqında təsəvvürləri genişləndirir və onların spesifik xüsusiyyətlərinin açılmasına təkan verir.

İndiki dövrdə ingilis-amerikan ədəbiyyatında atalar sözlərinə xüsusi olaraq həsr edilmiş işlər çox azdır: alimlərin atalar sözlərinə dair fikirlərinə yalnız idiomatik lüğətlərin və ya atalar sözləri məcmuələrinin giriş hissələrində rast gəlmək mümkündür. A.S.Hornbi yazır: “Atalar sözləri fikir və hisslərini öz sözləri ilə ifadə edə bilməyib, atalar sözlərindən istifadə etməyə məcbur qalan ağılsız adamlar tərəfindən işlədilən ifadələrdir” [10, 134].

Atalar sözləri və idiom bir-birindən asılı olmayan, hərəsinin öz tərifi, xarakterik əlamətləri və bütün frazeoloji vahidlərə xas xüxuxiyyətləri olan frazeoloji qrupun vahidləridir. Atalar sözü və idiom eyniləşdirilməmişdir, belə ki, onlar dilin frazeoloji tərkibinin ayrı-ayrı qruplarını təşkil edirlər, idiom nominativ vahid olduğu halda, atalar sözləri kommunikativ frazeoloji vahiddir. Lakin, idiomların çoxu etimoloji cəhətdən bu və ya digər atalar sözü ilə bağlıdır.

Başqa dildə danışan şəxsə atalar sözünün həqiqi mənası ilə onu təşkil edən sözlərin mənalari arasında hər hansı bir əlaqənin olduğunu təsəvvür etmək çətin olur. Məsələn, Back may trust, but belly won't [11] və ya Dəliddən doğru xəbər. Göründüyü kimi, atalar sözləri, onları təşkil edən komponentlərin mənasından başa düşmək olmur.

Atalar sözü dildə hazır yaradıcılıq materialı kimi istifadə olunur, bununla da, o, söz birləşməsi ilə oxşardır. Söz birləşməsi də əksər hallarda cümlə üçün hazır material olur. Atalar sözü həmişə bitmiş bir cümlədir və ona görə də tam, bütöv situasiyalar yaradılmasında işlədilir. Çox nadir hallarda atalar sözü ayrı bir cümlə üzvü olur.

D. İsraili atalar sözlərinə hər hansı bir tərif verməyin əleyhinə çıxır, o deyir: “Atalar sözləri xaraktercə müxtəlifdir, onlar haqqında tərif verilməsi istisna edilir” [12, 115].

Lakin buna baxmayaraq atalar sözlərinin tərifini vermək və ya onların xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün cəhdlər edilmişdir. V. Harlit yazır: “... o, müəyyən dərəcədə qısa, sözsüz aydın, qədim mənşəli, kifayət qədər həqiqi və nəzərə çarpacaq dərəcədə ümumxalq olmalıdır” [13, 7].

Şübhəsiz ki, atalar sözlərinin böyük qismi hamıya məlum, aydın bir həqiqiliyi əks etdirir. Məsələn, A friend in need is a friend indeed – Dost dar gündə tanınar, East or West, home is best – Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə vətən yaxşı və s. bu kimi atalar sözlərinin doğruluğuna heç bir şübhə yoxdur.

Lakin başqa növ atalar sözləri də var ki, bunların həqiqiliyi mübahisə doğurur. Məsələn, Charity begins at home – Qarın qardaşdan irəlidir, Better to reign in hell, than serve in heaven – Cənnətdə qul olmaqdan, cəhənnəmdə ağılıq etmək yaxşıdır.

Nəticə

Misallardan görünür ki, bəzi atalar sözləri bir qrup adamlar üçün həqiqi ola bildiyi halda, digər qrup üçün tam qəbul edilməzdir. Beləkilə, atalar sözündə əks olunan həqiqilik əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən adamlar tərəfindən müxtəlif cür qəbul edilə bilər. Deməli, atalar sözlərində olunan əxlaq, öyüd-nəsihət nisbidir. Hər bir atalar sözü bəşəriyyətin təcrübəsinin yekunu, nəticəsidir. Atalar sözləri və məsəllərin yaranması, yayılması və işlənməsi prosesi bu gün də davam edir. Alim, yazıçı, politoloq və müdrik insanlara aid cümlə və ifadələr indi də atalar sözlərinə çevrilərək işlənməkdədir.

KAYNAKLAR:

1. Bally. Sh. Traite de Stylistique Francaise. Heidelberg, 1920
2. Булаховский. А. Введения в языкознания. Москва, 1954
3. Виноградов В.В. Об основанных типах фразеологических единиц в русском языке. М., 1947
4. Амасова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград, 1963
5. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи о проектов фразеологического словаря русского языка. М., 1961
6. Сəfərov S.A. Müasir azərbaycan dili (leksika). Bakı: Maarif, 1970
7. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild, Bakı, 2003, 438 s.
8. http://www.listofproverbs.com/source/b/british_proverb/189763.htm
9. <https://www.theidioms.com/many-hands-make-light-work/>

10. Hornby A.S. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. London, 1974
11. <https://lookify.app/card/2m834gl>
12. Israeli D. Curiosities of Literature. London, 1823
13. Harlitt W. English Proverbs and Proverbial Phrases. London, 1882

SANAL ÖRGÜTLER: COVID-19 İLE DEĞİŞEN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞIN GELECEĞİ

VIRTUAL ORGANIZATION: THE FUTURE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR THAT CHANGES WITH COVID-19

Umut TORBALI

M.Sc. Makine Mühendisi, İzmir Özel Türk Kolej, İşletme Müdürlüğü, İzmir, Turkey,
ORCID: 0000-0001-6879-0406

Özet

Global ekonomide bazı sektörlerin belirsizlik nedeni ile hâlihazırda sahip olduğu endişeler, beklenmeyen COVID-19 salgınıyla bir adım daha öne çıktı. Tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını ne yazık ki hızla yayılmaya ve sağlığımızı tehdit etmeye devam ediyor. Firmaların iş yapış şekilleri, müşterininse alışkanlıkları ve tüketim davranışları da kaçınılmaz olarak bu dönemden etkileniyor. Global kriz normale döndüğünde çok şey değişmiş olacak ve bu süreci iyi yöneten, müşteri taleplerini tam ve zamanında gerçekleştiren markaların yükselişine tanık olunacak. İşletmeler, organizasyon ve süreçlerini bu değişime adapte ettiklerinde bu krizden başarılı çıkacaklar. Virüsün küresel boyutta yayılması, işverenlerin beklenmedik iş modeli değişikliklerine hızlı bir şekilde yanıt vermeye hazır olup olmadıklarını da gösterecektir. İş yapış şekilleri, fiziki şartları ve organizasyonları uygun olan işletmeler uzaktan çalışma ile hizmet vermeyi sürdürmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 nedeniyle geleneksel örgüt yapısından sanal örgüt yapısına değişimin nedenleri ile sanal örgütlerde örgütsel davranışın geleceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanal örgüt, Uzaktan Çalışma, Sanal Örgüt Yönetimi, Örgütsel Davranış, COVID-19

Abstract

Due to the uncertainty in the world has gone one-step further with the unexpected outbreak of the COVID-19, many sectors in the global economy concern about their future. The coronavirus epidemic, which affects the whole world, unfortunately continues to spread rapidly and threaten our health. Firms' way of doing business, customer's habits and consumption behaviors are inevitably affected by this period. When the global crisis returns to the regular way, most of the things will have changed. The rise of brands that manage this process in correct way and fulfill customer demands exactly and on time will be witnessed. If the businesses adapt their organization and processes to this change, they will be successful in this crisis. The spread of the virus on a global scale will also show whether employers are ready to respond quickly to unexpected business model changes. Businesses whose business methods, physical conditions and organizations are suitable try to continue to provide services by working remotely.

The purpose of this study is to reveal the reasons for the change from the traditional organizational structure to the virtual organizational due to the COVID-19, and the future of the organizational behavior in the virtual organizations.

Keywords: Virtual Organization, Work Distance, Organizational Behavior, COVID-19

GİRİŞ

İletişim çağında bilginin yoğun üretilmesi, üretilen bilginin oldukça kısa sürede uygulamaya sokulması, bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişme ve globalleşme gibi değişimler, örgütleri yapılarını ve süreçlerini gözden geçirmeye zorlamaktadır. İletişim çağında örgütler teknoloji kullanımında hangi düzeyde olurlarsa olsunlar, ileri bilgi ve iletişim teknolojilerinin radikal etkileri ile karşı karşıya kalmakta ve dolayısıyla güncel bilgi ve iletişim teknolojileri çok dinamik bir gelişim göstererek örgütlerin yapılarında yaşanan dönüşümü hızlandırmaktadır (KANBUR, 2008).

Teknolojinin gelişimi ile birlikte tüm sektörlerin iş yapış şekillerinde değişimler meydana gelmiştir. Teknoloji, üretim alanında faaliyet gösteren kuruluşlar başta olmak üzere, satış pazarlama, perakende sektöründe de kullanılmaktadır. Bilişim teknolojileri, bilgiye erişimi kolaylaştırdığı gibi, hizmete de erişimi rahatlatmıştır.

Bazı örgütler, sermayelerini en yeni teknolojik üstünlükleri kullanarak sanal örgütler yaratmak ya da online iş çevresi oluşturmak için harcamaktadırlar. Daha ucuz, daha kaliteli, daha çabuk bir hizmet anlayışı ile hareket eden örgütler, bilişim teknolojilerinden yararlanma sürecine girmişlerdir. Sanal örgütler de bu ihtiyacı karşılamak için ortaya çıkmışlardır (KIREL, 2007) (Subrahmanyam, 2019).

Bu makalede 2019 yılının sonunda başlayan global kriz sonrasında örgütsel davranışın geleceği ve sanal örgütlerin kavramsal bir incelemesi yapılmıştır.

1. SANAL ÖRGÜT KAVRAMI

Sanal kavramı, bilgisayar teknolojilerinde kullanılan bir kavramdır. Sanal kavramı fiilen var olmayan gerçekte var gibi algılanan anlamında kullanılmaktadır. Sanal örgütlenme, bilişim teknolojilerini kullanan, mekân olarak dağınık ve uzak olan, geleneksel örgütlerden farklılıklar içeren örgüt biçimleridir (KANBUR, 2008) (AKSAY, 2015)

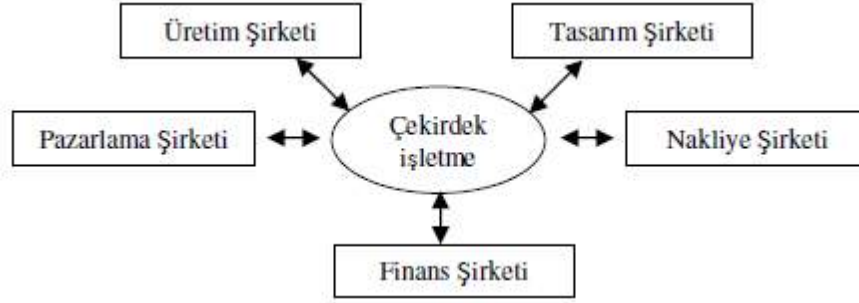
Sanal örgütler, çalışmaların etkileşimli biçimde iletişim kurmalarını sağlayıcı, tüm ileri teknolojilerden yararlanan işletmedir. Bilgi çağında, herhangi bir çalışana, örgüt bilgi ağını ve bireysel çalışma dosyalarını kullanmaya olanak veren şifre sağlamak yeterli değildir. Grup teknolojileri aracılığıyla, çalışanlar farklı şekillerde işlev gerçekleştiriyor olsalar da kolaylıkla ve etkin biçimde bilgi ve görüş alışverişinde bulunabilirler.

Sanal örgütler;

- Uyum yeteneği yüksek olan işletmelerdir,
- Tüketici taleplerine yanıt verme süresi kısa olan, başka bir anlatımla yanıt yeteneği yüksek olan örgütlerdir.
- Her işi kendisi gerçekleştiren, geniş kapsamlı ve devasa boyutlu olma yerine, dış kaynaklama işlemlerini uyumlaştıran kurumlar olmayı yeğlemektedirler.
- Sanal işletmelerin başarıları, ağ içinde yer alan birimler arasında tesis edilen yüksek güvene dayanmaktadır.

Sanal örgütlerde zaman ve hızlilik, esneklik, küreselleşme ve bilgi paylaşımı, tüketici taleplerindeki farklılıklar ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler çok önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, uygun zamanda uygun hareket, teknoloji kullanımı, sınırsızlık, kusursuzluk, güven ve bilgi akışı sanal örgütlerin özellikleridir. Planlama, örgütlenme, uyumlaştırma ve denetleme sanal işletmelerin de yönetim işlevleri arasındadır. Pazarlama, finans, üretim, araştırma ve geliştirme ile insan kaynakları da sanal işletmelerin işletme işlevleri arasındadır (SOYDAL, 2005) (KANBUR, 2008) (Adnan ÇELİK, 2013) (ÇAVUŞOĞLU, 2004).

Sanal örgüt yapısına bir örnek aşağıda verilmiştir;

Şekil -1 Sanal Örgütlenme Yapısı Örneği

Yukarıdaki örnekte, çekirdek bir işletmede farklı coğrafi bölgelerde hizmet verebilecek pazarlama, üretim, tasarım, nakliye, finans gibi örgütlenme yapılarının sanal örgütlenme ile nasıl yapılanabileceği gösterilmektedir (KANBUR, 2008).

2. SANAL ÖRGÜTLERE GEÇİŞ NEDENLERİ

Sanal organizasyonların zamandan ve mekândan bağımsız olmaları yeni yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Belirli bir çalışma zamanının ortadan kalkması, çalışanların farklı coğrafi bölgelerden olabilmesi ise yönetim fonksiyonunda değişimleri zorunlu kılmıştır (ÇAKMAK, Sanal Organizasyonların Yönetim Fonksiyonları Açısından Geleneksel Organizasyondan Farklılıkları, 2016) (SERRAT, 2009).

Bütün bu gelişmelere ve sanal organizasyonların ortaya çıkmasına bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neden olmuş, bu organizasyonların gelişmesinde en önemli faktörü olan internet, bilgiye hızlı şekilde ulaşmayı ve etkili bir iletişimi sağlayan organizasyonların gelişim sürecini artırmıştır. İnternet, rekabet üstünlüğü kazandıran, müşteri tatminini sağlayan ve maliyetleri düşüren bir araç olmasının yanında çeşitli sanal ürünler üretilmesini kolaylaştırıp yaygınlaştırmıştır (ŞENEL, 2011).

Günümüz bilişim teknolojisi ile hızlanan iş süreçleri, bunun yanında 2019 yılının sonunda başlayan COVID-19 küresel sağlık krizi ile birlikte organizasyonlar dinamikleşmiştir. Eğitim kurumlarında uzaktan eğitim, denetim kuruluşlarında uzaktan denetim, e-ticaret, e-alışveriş gibi birçok farklı operasyonun sanal erişim ile gerçekleştirilmesi klasik örgüt yapısından sanal örgüte geçişe neden olmuştur.

Sanal örgütler, örgütsel yapıdan çok, yapılan iş tarafından şekillenmektedir. Bu açıdan, çalışanların değişen koşullara daha çabuk uyum sağlayabilmesi ve yönetimde yaşanan sık değişimlere alışık olması beklenmektedir. Bu nedenle de örgütte yer alan insan kaynağının sürekli olarak yeniden eğitim ve öğretime tabi tutulması gerekir. İnsan kaynağının bilgi sağlayabilmesi, iletişim kurabilmesi ve karar alma sürecine katkıda bulunabilmeleri için teknoloji ile desteklenmeleri de gerekmektedir (ŞAHİN M. D., 2015).

Sanal örgüte geçiş nedenleri açıklandıktan sonra, geleneksel örgüt yapısı ile sanal örgütlerin karşılaştırılması şu şekilde yapılmıştır:

3. GELENEKSEL ÖRGÜT İLE SANAL ÖRGÜT YAPISININ KARŞILAŞTIRILMASI

Geleneksel örgütlenmede, fiziki olarak belirlenmiş bir yapıda belirli bir amaç doğrultusunda kurularak kendine has kaynakları ve dinamikleri olan birimi ifade etmektedir. Geleneksel örgütlenmede, çalışanların görev yetki ve sorumlulukları net bir çizgi ile ifade edilmiştir. Örgütte çalışanlar birbirine bağlı ve yüz yüze iletişim kurabilmektedir. Yüz yüze iletişimin olması kurum içi güvenin desteklenmesini sağlamaktadır. (KOÇEL, 2013).

Sanal örgütlenme, yapı itibari ile farklı coğrafi alanlarda bulunan çalışanların teknoloji ile bir araya getirildiği, yüz yüze iletişimin yerini sanal iletişim kanallarının aldığı bir örgütlenmedir. Sanal örgütlerde güven tesisi, örgüt yönetimi için önem taşımaktadır. Bunun yanında sanal örgütlenmenin geleneksel örgüt yönetiminden bir başka farkı, örgüt içindeki güven tesisinin süreç almasıdır.

Geleneksel örgüt yönetimi ile sanal örgüt yapısı arasındaki farklar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (YEŞİL, 2011):

Tablo 1. Sanal ve Geleneksel Örgüt Arasındaki Farklar

Geleneksel Takımlar	Sanal Takımlar
Genel olarak aynı örgütten belli kişiler sabit kalmaktadır	Farklı örgütlerden üyeler sürekli değişme gösterebilmektedir
Takıma yüzde yüz bağlıdır	Farklı takımlara bağlıdır
Birbirlerine yakındır	Zaman, yer ve örgüt bakımından farklı yerlerde
Bir yönetici tarafından yönetilmektedir	Farklı zamanlarda farklı ilişkiler mevcuttur
Takımda başlangıç ve bitiş bakımından sabit bir zaman vardır.	Takım süreli olarak oluşmakta ve yeniden oluşmaktadır
İletişim için teknoloji gereklidir	İletişim için teknoloji zorunludur
Üyeler arasında güven yavaş yavaş tesis edilmektedir	Başlangıçta oluşturulan kırılabilir bir güven vardır

Geleneksel örgüt yapısı ile sanal örgütün arasındaki farkların ifade edilmesinin ardından, sanal örgüt uygulamasının uygun olduğu alanlar aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

4. SANAL ÖRGÜT UYGULAMASININ UYGUN OLDUĞU ALANLAR

Sanal örgüt uygulamasına; farklı coğrafi bölgelerde yer alan ve belirli bir proje etrafında bir araya gelen sanal takım çalışmasında olduğu gibi, telefon ve bilgisayar gibi iletişim ve bilişim araçlarının kullanıldığı tele çalışma da sanal örgüt çalışmalarına birer örnektir.

4.1.SANAL TAKIMLAR

Sanal takımlar bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla bir araya getirilen ve coğrafi olarak geçici olarak yayılmış olan gruplardır. Sanal takımlar örgütsel bir gerekçe çerçevesinde uluslararası boyutları veya sonuçları olan belli bir kararın uygulanması amacıyla uluslararası alanda örgütlenmiş bir gurubu ifade eder (YEŞİL, 2011).

Başka bir deyişle, üyelerin coğrafi bağlamda dağınık olan ve yüz yüze görüşmenin minimal düzeyde olduğu ve daha çok elektronik araçlar vasıtasıyla çalışmak zorunda olan takımları” sanal takımlar olarak tanımlanmıştır (UPFOLD, 2009) (AKSAY, 2015).

4.2.TELE ÇALIŞMA

Sanal örgütlenmenin diğer bir şekli de tele-çalışmadır. Tele çalışmada fiziksel olarak seyahat etmek yerine bilgi teknolojilerine bağlı çalışanların birbirleriyle iletişim kurarak çalışması olarak ifade edildiği gibi, kişinin bilgisayar aracılığı ile işlerini evden halletmesi de tele-çalışmaya bir örnektir. Tele çalışmada, çalışan zamanın önemli bir kısmını işveren veya geleneksel işyerinden uzak olarak çalışmaktadır. Evde yapılan tele-çalışmada, çalışanların evleri aynı zamanda işyerleridir. Tele-çalışmanın işverenler açısından nitelikli çalışanı daha kolay temin etmek, ise devamsızlığı azaltmak, müşteri memnuniyetini arttırmak, fiziksel alanları daha etkin kullanmak, kira ve ulaşım giderlerini azaltmak gibi faydaları vardır (KIREL, 2007) (DEMİRBILEK, 2007).

5. SANAL ÖRGÜTLERİN ÖZELLİKLERİ

Sanal örgütlerin başlıca özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Farklı tecrübe ve iş yapış şekillerine sahip profesyonellerin ortak hedef doğrultusunda, bilişim kanalları kullanılarak bir araya getirilmesidir (SOYDAL, 2005).
- Sanal örgütler, uyum yeteneği yüksek olup, süreç içindeki değişkenliklere hızlı adapte olabilirler (Hutchison, 2020).
- Sanal örgütler, müşteri odaklı olup, müşteri taleplerine hızlı ve en uygun yanıt verebilirler (Öznur YÜKSEL, 2001).
- Sanal örgütlerde en temel kaynak, bilgi ve uzmanlıktır. Bilgi ve uzmanlığın bilişim teknolojileri ile birleşimi ile sanal örgütler oluşturulur (Cummings, 2004, Vol. 50 No:3).
- Sanal örgütlerde, örgüt içindeki güven unsuru örgüt içindeki çalışma performansına olumlu etki eder. Yüksek güven, iletişim ve paylaşımı artırarak örgüt başarısını yükseltir.
- Sanal örgütlerde çalışanların unvanları ortadan kalkmıştır. Hiyerarşik yapıyı ifade eden unvanların yerine projede alınan sorumlulukların ifade edilmesi söz konusudur. Bu nedenle çalışanların hiyerarşik düzeyleri yerine görevli oldukları projedeki uzmanlıkları önem kazanmaktadır. (KOÇEL, 2013) (Subrahmanyam, 2019)

Sanal örgüt yapısının belirtilen özellikleri ile birlikte sanal örgüt yönetiminde yöneticilerin görevleri aşağıda açıklanmıştır.

6. SANAL ÖRGÜTLERDE YÖNETİM

Bilişim teknolojileri, yönetim düşünce ve uygulamalarını etkileyen değişimlerini hızlandıran başlıca nedenlerden biri olduğundan bahsedilmiştir. Sanal örgüt yöneticilerinin de bilişim teknolojilerinin kullanım yetkinliği en temel ihtiyaçtır. Elektronik posta kullanımı, uzaktan erişim programlarının kullanımı, internette çalışma, sanal bilgi ağının yönetimi gibi araçların kullanımında bilgi sahibi olunmalı ve iyi kullanılmalıdır (Katz, 2020).

Sanal örgütlerin yönetiminde, projelerdeki yöneticilerin farklı örgütsel kültür ve deneyime sahip olan çalışanları yönetebilmesi önem arz etmektedir. Çalışanların, örgütlerin ortak amaç ve hedeflerine, çıktılarına yöneltmesi gerekmektedir (Frank SIEBDRAT, 2009).

Yönetimin geleneksel işlevleri, planlama, örgütlenme, yürütme, koordinasyon ve denetim, sanal ortamlar kullanılarak yerine getirilir ve yönetim işlevleri yerine getirilirken coğrafi ve fiziksel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılır. Sanal yönetimin temelinde bilgi sistemleri ile çoklu ortam uygulamaları bulunmaktadır. Sanal yönetimde elektronik iletişim modelleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Sanal organizasyonlarda yönetim fonksiyonları haricinde iki önemli faktör, insan kaynaklı faktörler ve teknolojik faktörlerdir (ÇAKMAK, 2016).

Sanal organizasyonlarda ki yönetim; Güven Yönetimi, Beceri Yönetimi ve Sistem Yönetimi olarak, aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

6.1.Güven Yönetimi:

Sanal işletmelerin başarıları, ağ içinde yer alan birimler arasında tesis edilen yüksek güvene dayanmaktadır. Böyle bir yapıda ortak değerlerin oluşmasını sağlayabilmek için enformel ilişkilerin geliştirilmesi, bilgi paylaşımının bir anlayış olarak yerleştirilmesi, güvene dayalı ilişkilerin oluşturulması, yenilikçi ve açık bir kurum kültürünün oluşturulması gerekmektedir (SOYDAL, 2005) (Frank SIEBDRAT, 2009).

Sanal örgüt iletişiminin fiziki olarak yüz yüze olmamasının olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Birbirine güven duymanın yanı sıra, yüz yüze görüşmede ilk intiba olarak karşı tarafla ilgili genel bir bilgi edinilebilir. Göz teması kurulmaması ya da beden dilinden bilgi edinememesi neticesinde güven eksikliğinin olması bir olumsuzluk olarak görülebilir ancak

bunun yanında kişinin dış görünüşünün yaratacağı önyarguların elektronik iletişimde edinilmemesi olumlu bir yön olarak değerlendirilebilir. Sanal ortamda iletişim kurarak görüşmelerin gerçekleştiren kişilerin, eşit düzeyde iletişimi gerçekleştiriyor olması da statülerden bağımsız olarak iletişimin sağlanmasına, farklılıkların da az hissedilmesine katkıda bulunmaktadır (ŞAHİN M. D., 2015).

6.2.Beceri Yönetimi:

Beceri yönetimi kavramı, sanal örgütlerin ortak olarak seçtiği işletmelerin veya sanal takım üyelerinin kapasiteleri ve yeteneklerinin birleşiminden oluşur. Sanal örgüt üyelerinin kapasiteleri, işletmenin belirlediği hedeflere ulaşmasına olanak sağlar. Bunun için sanal örgütlerin paydaş seçiminde dikkatli davranarak vizyonu ve misyonuna uygun şirketlerle ve bireylerle ortaklık yapması gerekir. Ayrıca işletmenin sahip olduğu insan kaynağının yetenekleri güncel tutulmalı ve değerlendirilmelidir (ÇAKMAK, 2016).

Sanal örgütün takım olarak tanımlanabilmesi için; çalışanların birbirlerini tamamlayıcı yetenek ve ustalıklarını örgütün hizmetine sunmaları, üyelerin kendi bireysel amaçlarını ikinci plana iterek örgütün amaçlarını ön plana çıkarmaları, örgütün başarısının her üyenin görevini başarıyla yerine getirmesine bağlı olması, bir görev odağının ve ortak amaçların varlığının söz konusu olması gerekmektedir. Bunun için de sanal örgütlerin yönetiminde beceri yönetimi önem arz etmektedir (ERYILMAZ, 2002).

6.3.Sistem Yönetimi:

Sanal örgüt çalışması, hassas bilgilerin içerdiği, bu bilgilerin değişimini ve manipülasyonunu içerir. İnternette bu nedenle güvenlik her zaman önemli bir endişe konusudur (Bal ve Teo, 2001c). Örgüt liderleri, sanal örgütün ve örgüt üyelerinin özel teknolojik ve güvenlik düzeyi ihtiyaçlarını belirlemek durumundadır (Nader Ale EBRAHİM, 2009).

Sanal örgütün tüm çalışanları aynı ağ (şebeke) üzerinden kaliteli iletişim sağlayarak aynı bilgiye ulaşma gereksinimindedir. Düzenli ve istikrarlı bir bilgi paylaşımı olmaz ise, sanal örgütün başarılı olma şansı bulunmamaktadır. Doğal olarak bu bilgi paylaşımı, elektronik araçlar sayesinde sağlanacaktır. İletişim sağlanan araçların güvenli olması ve iletişimi tam ve eksiksiz sağlaması önem arz etmektedir (DEMİR BİLEK, 2007).

Sanal örgütlerin avantaj ve dezavantajları aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

7. SANAL ÖRGÜTLERİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Sanal örgütlerin çalışmaları esnasında avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır.

Sanal AR&GE örgütleri, ürünlerin pazara sunma zamanını azaltmakta ve çalışmalara büyük derecede esneklik sağlayabilmektedir. Bunlar da rekabetçi avantajların elde edilmesi açısından günümüz örgütleri için önemli faktörlerdir. Sanal örgütlerin diğer avantajları arasında; Seyahat masraflarını azaltmak, pazara sürme zamanlarını kısaltmak, yer ve zaman fark etmeksizin en iyi yetenek ve becerilere ulaşabilmek, kapasitelerini artırmak, projelerde yer alan bireylere geniş çapta özgürlük sağlayabilmek sıralanabilir. İşletmelerin sanal örgüt yapısına geçişte, en önemli avantajının, çeşitli coğrafyalara dağılmış ağlar arasından karmaşık görevlerin koordinasyonu için fırsatlar yaratması olduğu belirtilebilir. Farklı tecrübe ve becerilerin farklı mesleklerden bir araya getirilmesini sağlamak, farklılık yaratmak ve çalışanların işgücü yüklerini dengelemek de sanal örgütlerin bir başka avantajıdır (YEŞİL, 2011) (SERRAT, 2009) (Nader Ale EBRAHİM S. A., 2009) (AKSAY, 2015).

Sanal örgütler birçok avantaj sunduğu gibi, aynı zamanda birçok dezavantajı da bünyesinde taşımaktadır. Özellikle iyi yönetilmediği takdirde bu dezavantajların daha açık bir şekilde görülmesi muhtemeldir. Faaliyetlerin takibi ve kontrolünde azalış, çatışma, iletişim sorunları, güvensizlik ve güç karmaşası gibi problemlere yatkın olma, görev ve teknoloji uyumunun sağlanmasında güçlüklerdir. Diğer taraftan sanal örgütlerde var olan kültürel ve fonksiyonel bakımdan farklılıklar, üyelerin düşünce süreçlerinde farklılıklara neden olmakta bu da kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Bunlara ilave olarak sanal örgütlerde kullanılan

teknolojilerin pahalı olması ve bununla birlikte kullanımının ayrı bir beceri ve yetenek gerektirmesi de yine bir anlamda dezavantaj sayılabilir. (YEŞİL, 2011) (SERRAT, 2009) (Nader Ale EBRAHİM S. A., 2009).

8. SANAL ÖRGÜTLERDE ÖRGÜTSEL DAVRANIŞIN GELECEĞİ

Çalışanların işletmenin amaçlarına nasıl bağlanacağı, bu çalışanların nasıl yönlendirileceği veya denetimin nasıl sağlanacağı cevaplanması gereken sorulardır. Sanal organizasyonlar kendilerine özgü bir yönetim anlayışı benimseyerek ve yönetimin işlevlerini günümüze adapte ederek bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.

8.1. LİDERLİK

Sanal bir örgütte çalışıyor olmak, yeni bir örgütlenme, yönetim ve liderlik tarzını gerektirir. Gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı örgütlerde, takım çalışanları zamanlarının büyük bir bölümünü örgüt içerisinde geçirmektedirler. Henüz takım çalışmalarının uygulanmadığı örgütlerde, sanal örgütlerin oluşturulması liderlere bir kat sorumluluk daha getirmiştir. Sanal örgütlerin eğitilmesi ve yetiştirilmesi konusu önem kazanmıştır.

Liderlerin sanal örgüt çalışanlarına, örgüt performansını arttırmada yazılım kullanımı konusunda eğitmelidir. Sanal örgüt içerisinde düşüncelerin ve eleştirilerin nasıl paylaşılacağı çok önemlidir. Çünkü beden dili gibi geleneksel ipuçlarının olmadığı durumlarda yanlış anlamalar ile karşılaşılabilir. Liderlerin, sanal örgütlerde ifade tarzları hakkında bir örgüt kültürü oluşturmaları gerekmektedir. Liderlerin performans değerlendirme kriterlerini belirlemesi ve bu kriterlerin nasıl uygulanacağını konusunda tüm çalışanlar bilgilendirilmelidir (KIREL, 2007).

8.2. MOTİVASYON

Sanal örgütlerde, kişisel motivasyon unsurlarının göz ardı edilmemesi gerekir. Sanal örgütte çalışacak kişilerin seçiminde kişisel özellik ve tercihlerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Merkezden uzakta çalışan örgüt üyeleri, motivasyon ve disiplinlerini kaybedebilirler. Sanal örgütlerde en çok kullanılan takımlar, görev veya proje takımlarıdır. Bu gruplar, oluşturulan bir projede görev alma, belirli bir problemi çözme veya belirli bir görevi yerine getirmek için oluşturulurlar. Görev sonuçlandırıldığında veya problem çözüldüğünde sanal örgüt sonlandırılır ve normal görevlerine geri dönerler. Ancak görev geçici de olsa, hepsi aynı örgütün çalışanlarıdır. Ortak amaç, örgüt bağlılığı yaratmak ve çalışanları ortak amaçlar doğrultusunda bir arada tutmaktır. Sanal örgütte takımların rollerini belirlemek, bireyler arasındaki işbirliğini arttırmak önemlidir. Örgütte çalışanların proje hakkında görüşlerini bilmek, projenin hedeflerine ulaşması için çalışanlar arasındaki motivasyonu sağlamak önem arz etmektedir (KIREL, 2007) (AKKİRMAN, 2004) (Frank SIEBDRAT, 2009).

Sanal örgütlenmenin verimlilik ve katılımı da artırdığı, çalışanlar arasındaki büro entrikaları ve yoğun informel ilişkiler sebebiyle yaşanan performans kayıplarının olmaması nedeni ile çalışmanın verimli yapılabilirdiği farklı bir görüş olarak sunulmuştur (DEMİR BİLEK, 2007).

8.3. PERFORMANS YÖNETİMİ

Sanal örgütlerde, yöneticilerin özellikle performans değerlemede; performansı belirleme, kolaylaştırma ve cesaretlendirme çabalarını dengeli ve adaletli bir şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Performans yönetimi geleneksel örgütlerde önemli olduğu kadar, sanal örgütlerde de önemlidir ve hatta bir zorunluluk haline almaktadır. Sanal bir örgütte performansın belirlenmesi, tüm takım üyelerinin sorumluluklarını bilmeleri açısından temel bir gerekliliktir (ŞAHİN M. D., 2015).

Sanal örgütlerde çalışma, yöneticilerin çalışanları doğrudan kontrolünü, yüz yüze değerlendirme toplantıları yapmalarını ve acil durumlardaki işletme esnekliğini azaltmaktadır. Bu anlamda, çalışanların dağınık çalışması, yöneticilerin çalışanlarını sadece verdikleri

hedeflerin çıktıklarına ve ürettikleri sonuçlara göre değerlendirmeye zorlamakta ve sonuçlara dayalı yönetime ağırlık vermeye neden olmaktadır (DEMİRBILEK, 2007).

Sanal örgütlerle ilgili teknoloji, coğrafi mesafe ile dağılım ve güven konuları yönetilebilmelidir (Limited, 2009). Proje alanı genişledikçe, ilk düzey yöneticilerin kontrol alanı artmakta, gÖzetimcilerin değerlendirmesi gereken kişi sayısını artırmaktadır. Kontrol alanının artması, gÖzetimcinin çalışanın performansını gözlemlemesi için daha az zaman ayırmasına, performans değerlendirme yapmak için daha fazla zaman ayırmasına, her bir çalışanın performansını değerlendirmede daha büyük bir karşılaştırma grubuna sahip olmasına yol açmaktadır (ŞAHİN M. D., 2015).

Performansın tanımlanması ve belirlenmesinde, belirlenen amaçlar içerisinde, zorlayıcı hedefler ortaya konmalı ve daha önceki verilen hedeflere ne ölçüde ulaşıldığı, çalışanın aldığı yol tespit edilmelidir. Performans ölçümlerinin örgütün stratejik hedefleri, iş amaçları ve müşteri gereksinimleri ile bağdaştırılması yerinde olmaktadır. Performansın cesaretlendirilerek ödüllendirilmesinde çalışanların gerçekten değer verdiği, zamanında ve adil olan uygun ödüllerin sağlanması önemli olmaktadır. Sanal örgütlerde performansın ödüllendirilmesinde; ücret, sosyal haklar, serbest zaman, teknolojinin iyileştirilmesi veya profesyonel gelişim için fırsatlar içerisinde hangisinin değerli olacağına, çalışanlar tarafından kabul göreceği yöneticiler tarafından değerlendirilir.

Ancak sanal örgütlerde gÖzetimci veya üstlerle yüz yüze ilişki olmadığı veya çok az olduğu için, geleneksel örgütlerde yaşanan ast-üst ilişkisine kıyasla teknolojinin değerlendirme süreci ile ilişkisi önemini kaybetmektedir. Bu açıdan sanal örgütlerde daha az iş arkadaşı ve daha az doğrudan etkileşim gibi çalışanlar üzerindeki baskılar azalmaktadır ve bu durum performans değerlemenin motivasyonel kullanımını daha pratik ve etkili hale getirmektedir (Frank SIEBDRA, 2009). Ayrıca, teknolojiyi bizzat kullanan çalışanlar, gÖzetimcilerinden daha uzman hale gelmekte ve bu da gÖzetimcilerin güçlerini kaybetmelerine neden olabilmektedir. Teknolojinin bir diğer etkisi, yüz yüze görüşme olmadığı ve iş arkadaşları ile değerlendiriciden informel geribildirim alamadığı için değerlendirilen kişi neleri başardığını öğrenmek istediğinde, kurumsal geribildirim önemli olmaktadır. Ayrıca değerlendirme sürecinde, coğrafi olarak dağılıma nedeniyle performansın gözlem yoluyla ve davranışsal açıdan yapılması mümkün değildir. Bu durumda sanal örgütlerde performans değerlendirme, müşterilere hızlı cevap verebilme, görevleri teslim tarihine yetiştirme, ürünün tamamlanması gibi ürünler, raporlar ve ulaşılan diğer sonuçlara dayandırılarak yapılmaktadır (ŞAHİN M. D., 2015).

8.4. İLETİŞİMİN ARTTIRILMASI

Sanal örgütler, örgütsel organizasyona yeni bir araç haline gelirken, bunun yanında süregiden yapılanma sürecinin bir parçası haline gelmişlerdir. Sanal örgütler, grup çalışmasının bir sonucudur. Ancak, örgüt üyelerindeki etkisi, geleneksel örgüt yapısının nitelik ve işlevlerinden farklı değildir. Sanal örgüt, sanal organizasyonları düzenleyen ve birbirine bağlı hale getiren daha büyük ölçekli bir grup çalışmasıdır (Erişim, 2020).

Sanal örgütlerde iletişim fiziksel olarak yüz yüze gerçekleşmemektedir. İletişimin yüz yüze gerçekleşmemesinin olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Örgüt içinde çalışanlar arasında birbirine güven duymanın yanı sıra, yüz yüze görüşmede karşı tarafla ilgili genel bir bilgi edinilebilir. Örneğin, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durumu gibi demografik özelliklerin yanı sıra yüz ifadeleri, göz teması, bedenin duruşu, giyimi, ses tonu gibi özelliklerden kişiyle ilgili ön bilgiler edinilebilir (ŞAHİN M. D., 2015).

Göz teması kurmama veya beden dilinden bilgi edinememe sonucu güven eksikliği ve ön yargının oluşması bir olumsuzluk olarak görülmeyle birlikte, kişinin dış görünüşünün yaratacağı önyargıların elektronik iletişimde edinilmemesi olumlu bir yön olarak değerlendirilebilir. Görüşmeyi elektronik ortamda gerçekleştiren kişilerin, eşit düzeyde iletişimi gerçekleştiriyor olması da statü farklılıklarının daha az hissedilmesine ve böylece daha

fazla katılımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (DEMİRBILEK, 2007) (ŞAHİN M. D., 2015).

Bu nedenle, doğru iletişim araçlarının kullanılması, sanal kültürü teşvik etmek için, iletişim sürecinde çalışanların kendine güvenen ve kendi kendini motive eden bireyler haline gelmeleri için, onları motive etmeye ve eğitilmelerine odaklanmak gerektiğini göstermektedir (AKKİRMAN, 2004) .

8.5.ÖRGÜTSEL KÜLTÜRÜN YÖNETİMİ VE KİMLİK KAZANDIRMA

Sanal örgütlerdeki önemli konulardan birisi de kültürün geliştirilmesi ve kimlik kazandırılmasıdır; bunun nedeni coğrafi farklılıklardan dolayı farklı bölgelerde bulunan çalışanların arasında kültürün bir araya getirilerek örgüt içerisinde dağılımının sağlanması ve yönetimi önem arz etmektedir (KIREL, 2007).

Başarılı sanal örgütlerde bulunan farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamalıdır. Takımlarda yapılan gözlemler, kültürel farklılıkların iletişim düşünce ve koordinasyon becerilerini etkilediğini göstermiştir. Örneğin dil birliğinin olmaması, farklı etnik köken, e-posta, web sayfaları gibi iletişim kanallarını kullanan örgütlerde yanlış anlaşılardan kaynaklanan problemlere yol açabilmektedir (Dorothy Leidner, 2002).

Sanal takımlarda; kültürel farklılıklardan dolayı ortaya çıkan kritik durumlar, örgütün işleyişini etkilememektedir. Başarılı bir örgüt yönetimi, örgüt üyelerinin gerek kişisel farklılıklara ve de gerekse örgütün kültürel farklılıklarına hassasiyet göstermesi ve oluşabilecek anlaşmazlıklara işbirliği ile yaklaşması ile çözülmektedir. Sanal örgütlerde kültürel farklılıkların sanal örgüt yöneticileri tarafından fark edilmesi ve kültürel farklılıklara hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Sanal örgüt yöneticilerin amacı, ortak hedef, güven ve teknoloji unsurları üzerinden ortak bir vizyon geliştirerek örgütü nihai hedefe yönlendirmektedir (YEŞİL, 2011).

Kültür, bireysel davranış tarzlarını da içerdiği için ortak değerlerin sanal örgütlerde yerleştirilmesi gereklidir. Sanal örgütlerde fiziki olarak bir arada olunmaması ortak kültürün öğrenilmesini ve paylaşılmasını güçleştirmektedir. Sanal örgüt yöneticilerinin yeniliklere açık bir kültürel yapıya sahip olması kültürün yerleşmesi ve benimsenmesinde önemli bir faktördür (ŞENEL, 2011).

Kurumsal kimliğin kazandırılması, çalışanların duygu, inanç ve davranışlarının gelişmesinde çalışanlara rehberlik eder. Çalışanlar arasındaki koordinasyonun sağlanması, sanal örgütlerin işlerliğini artırır, yeni rol davranışlarını cesaretlendirir ve kıymetli elemanların örgütte sürekliliğini sağlar. Kurumsal kimlik kazandırma sürecinde iletişimin öncemi de büyüktür. Kurumsal kimliğin tüm çalışanlar tarafından benimsendiği sanal örgütte, çalışanlar da olumlu tutumlar sergileyeceklerdir (AKKİRMAN, 2004).

9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme ile birlikte gelen teknolojik gelişmeler ve bunlarla birlikte artan belirsizlik ve rekabet, işletmeleri atik davranmaya, radikal ve stratejik düşünme, değişmeye ve daha yenilikçi ve yaratıcı olmaya sevk etmektedir. Günümüzün teknolojik gelişmeleri, geleneksel örgütsel davranışın yerine farklı örgütsel yapılanmalara bırakacağını göstermektedir. Sanal örgütlenmeler de geleneksel örgütlenmeden günümüze kendini yenileyerek ve günün şartlarına uyum sağlayarak gelmiş ve çalışmamızın konusu olmuştur.

Sanal örgütler, üç yönden ele alınmıştır. Bunlar, teknoloji, insan ve yönetimdir. Teknolojik yön, tamamıyla örgütlenmenin temel yapısını içermekle birlikte gelişen yeni iletişim ve üretim teknolojilerinin geleneksel örgüt yapısına etkisi incelenmiştir. İnsan kaynağı yönlü incelemelerde, çalışanın sanal örgüt ortamı içinde çalışma koşullarının örgüt yönetimi ve çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik inceleme yapılmıştır. Sanal örgütlerin işletmelerde

sağladıkları birçok avantajlar bu örgütlerde yaşanan sorunların üstesinden gelme ve başarılı olmayı zorunlu kılmaktadır.

Takım şeklinde örgütlenme yıllardan beri işletmeler tarafından kullanılan ve birçok avantajın elde edilmesine önemli katkı sağlayan bir yapıdır. Bu yapı, yenilikçilik, maliyetlerde azalış ve çalışanlardaki yaratıcılık potansiyelini artırma, yüksek verim ve kalite, sinerji, bilgi paylaşımı ve öğrenme noktalarında büyük avantajlar sağlayabilecek potansiyelde olduğu görülmektedir. Bunun yanında, sanal örgüt çalışanlarının farklı coğrafyalardan ve kültürlerden geliyor olması, örgüt iletişiminin teknolojik araçlarla sağlanması, yüz yüze gelmemenin ve örgüt üyelerinin aralarında doğan güven eksikliği gibi birçok sorunla mücadele etmek durumunda olduğu görülmüştür. Bu sebeplerden dolayı da kendilerinden beklenen performans sonuçlarını gösterememektedirler. Fakat bu sorunların ciddi bir şekilde ele alınması, yönetilmesi ve çözüm yollarının üretilmesi bu sorunların üstesinden gelmede sanal örgüt yöneticilerine büyük rol düşmektedir.

Sanal örgüt yönetiminde fiziki olarak bir arada olunamama, çalışanların yönetim tarafından takibi, performansların değerlendirilmesi konusunda yöneticilerin zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Bundan sonraki araştırmaların, sanal örgüt yönetiminde performans değerlendirme metotları, performans değerlendirmenin etkin yapılması ve sanal iş görenlerin örgüte olan aidiyetlerinin artırılması için gerekli çalışmalar ile ilgili diğer araştırmacılara bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adnan ÇELİK, M. Ş. (2013). *Yönetim ve Organizasyon*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- AKSAY, Y. K. (2015). Örgüt Yapılarında Yaşanan Değişimler ve Modern Örgüt Tiplerinin İncelenmesi. *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 8 (3 Sonbahar).
- Cummings, J. N. (2004, Vol. 50 No:3). Work Groups, Structural Diversity, and Knowledge Sharing in a Global Organization. *Management Science*, 352-364.
- ÇAKMAK, Z. (2016). Sanal Organizasyonların Yönetim Fonksiyonları Açısından Geleneksel Organizasyondan Farklılıkları. *Florya Chronicles*, 35-58.
- DEMİRİLİK, S. (2007). Sanal Çalışma Ekseninde Sanal İşgören. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 69-90.
- ERYILMAZ, M. (2002). Sanal Takımlar ve Sanal Takımlarda Kuruluş Öncesi Liderlik. *İş, Güç ve Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 1-10.
- Frank SIEBDRAT, M. H. (2009). How To Manage Virtual Teams. *MIT Sloan Management Review*, 62-69.
- Hutchison, C. (2020, 12 19). *Virtual Teams*. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/:https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/59990348/Virtual_Teams20190712-87154-1rjul3o.pdf?1562924784=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DVirtual_Teams.pdf&Expires=1608374454&Signature=gHQj7ZH7UQm0wg05B6UMbTGZnayPYF2YMliEhQ9iL9VyxjsDLpOoPzKF87 adresinden alındı
- KANBUR, Ö. (2008). Küreselleşme Sürecinde Post Modern Örgüt Yapıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 387-404.
- Katz, L. (2020, 12 19). *Global Virtual Teams*. Leadership Crossroads: www.leadershipcrossroads.com adresinden alındı
- KIREL, D. Ç. (2007). Sanal Örgütlerde Örgütsel Davranışın Geleceği. *Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2007/1*, 93-110.
- KOÇEL, P. D. (2013). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: BETA.

- Nader Ale EBRAHİM, S. A. (2009). Virtual Teams: a Literature Review. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 2653-2669.
- Öznur YÜKSEL, G. M. (2001). Sanal Örgütlenmeler: Enformasyon Teknolojilerinin İşletmelerin Örgüt Yapısına ve Rekabet Gücüne Yansıması. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* , 111-124.
- SERRAT, O. (2009). Managing Virtual Teams. *Knowledge Solutions*, 55-61.
- SOYDAL, H. (2005). Sanal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Bir Anket Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 435-454.
- Subrahmanyam, P. D. (2019). E-Leadership for Virtual Teams. *International Journal of Management, Technology And Engineering*, 1737-1752.
- ŞAHİN, M. D. (2015). Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı Ve İnsan Kaynakları Yönetimi Etkileşimi Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 99-112.
- ŞENEL, B. (2011, 04 17). Teknolojinin Kabulünün Sanal Organizasyonların E-Hizmet Kalitesine Etkisi. *Doktora Tezi*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UPFOLD, L. S. (2009). A Guideline for Virtual Team Managers: the Key to Effective Social Interaction and Communication. *The Electronic Journal Information Systems Evaluation, Volume 12*, 109-118.
- YEŞİL, S. (2011). Sanal Takımlar: Kritik Başarı Faktörleri Üzerine Derinlemesine Bir Bakış ve Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63-88.

GENÇLERİN TARIMSAL FAALİYETLERİ TERCİH ETME EĞİLİMLERİ ÜZERİNE GENÇ ÇİFTÇİ DESTEKLEMELERİNİN ETKİLERİ

EFFECTS OF YOUNG FARMER SUPPORT ON THE TENDENCY OF THE YOUTH TO PREFER AGRICULTURAL ACTIVITIES

Dr. Bahar AYDIN CAN¹, Prof. Sait ENGİNDENİZ²

¹ Kocaeli University, Izmit Vocational School, Department of Crop and Animal Production,
Kartepe-Kocaeli/Turkey,
ORCID: ID/0000-0003-1096-7875

² Ege University, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics,
Bornova-Izmir/Turkey,
ORCID: ID/0000-0002-7371-3330

Özet

Dünya'daki artan nüfus hızına karşın, beslenme ihtiyacını karşılayacak tarımsal üretimde istenen artış gerçekleşmemektedir. Bu durum, tarımda oluşabilecek gıda tehdidinin sinyallerini vermektedir. Bu nedenle, tarımsal üretimden vazgeçen ve kente göçen kırsal nüfusun yeniden kazanılması için önlemler alınması gerekmektedir. Türkiye'de tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren kırsal nüfus azalma eğilimi göstermektedir. Tarımda sürdürülebilirliğin sağlanmasında, nüfusumuzun %15.6'sını oluşturan gençlerin tarıma kazandırılması önemli faktör oluşturmaktadır. Son yıllarda yaşadığımız küresel salgın ve ekonomik krizler, ekonomik kalkınma için tarımın önemini daha fazla ortaya koymaktadır. Bu açıdan, Türkiye'de tarıma verilen teşvik ve desteklemelerde artış sağlanmıştır. Özellikle tarımsal eğitim gören gençlerin tarımsal üretime katkısının sağlanması, nitelikli ve bilinçli tarımın gerçekleşmesinde önem taşımaktadır. Bu araştırmada, tarımsal eğitim alan gençlerin, Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkındaki bilgi düzeyleri, destekler hakkındaki düşünceleri, kullanma istekleri ve hangi tarımsal faaliyeti seçme konusunda istekli oldukları ortaya konularak, saptanan sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ana materyalini, Ege ve Kocaeli Üniversitelerinde tarımsal eğitim alan ve son sınıf öğrencisi olan 480 genç ile yapılan yüz yüze anket verileri oluşturmuştur. Anket verileri, temel istatistiksel yöntemler ve analizler kullanılarak SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, gençlerin %51.66'sı kadın, %48.34'ü erkektir. %43.13'ü kendi işini yapma eğilimindedir. Genç Çiftçi Hibe Desteğinden çok fazla düzeyde yararlanmayı düşünen gençlerin oranı %48.54'dür. Gençler, hibe desteği kapsamında en fazla yapmayı düşündükleri tarımsal faaliyetler olarak %35.2 ile büyükbaş hayvan yetiştiriciliğini, %17.1 ile organik tarımı ve %9.2 ile tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğini belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Tarımsal faaliyet, gençler, genç çiftçi destekleri, tarımsal destekler.

Abstract

Despite the increasing population rate in the world, the desired increase in agricultural production to meet the need for nutrition cannot be realized. This issue give signals a food threat that may occur in agriculture. For this reason, measures should be taken in order to regain the rural population, which has given up agricultural production and migrated to the city. The rural population engaged in agricultural activities in Turkey tends to decrease. Bringing young people, who constitute 15.6% of our population into agriculture is an important factor in ensuring sustainability in agriculture. The global epidemic and economic crises we have

experienced in recent years, reveal more the importance of agriculture for economic development. In this respect, the incentives and supports for agriculture have been an increase in Turkey. Especially, the contribution of the youth who study agriculture to agricultural production is important in the realization of qualified and conscious agriculture. This research was conducted to determine of the youth who study agriculture to level of knowledge on the Young Farmer Grant Project, thoughts about supports, usage requests and which agricultural activity they are willing to choose, to identify the problems they encounter and to offer solutions. The main material of the study was the data of face-to-face questionnaires conducted with 480 young people who are senior students and have agricultural education at Ege and Kocaeli Universities. Questionnaire data has been analyzed by SP22 22.0 software package, using basic statistical methods and analyses. The research results showed that 51.66% and 48.34% of the youth were female and male respectively. 43.13% of them tend to do their own work. The rate of youth who think to much benefit from the Young Farmer Grant Project was 48.54%. The young people stated that cattle breeding (35.2%), organic agriculture (17.1%) and medicinal and aromatic plants producing (%9.2) was the agricultural activity they most thought to do within the scope of grant support.

Keywords: Agricultural activities, youth, young farmer supports, agricultural supports.

1.GİRİŞ

Türkiye’de, tarım sektörünün istihdam edilen sektörler arasındaki payı azalmasına rağmen, ülke ekonomisinde vazgeçilmez bir sektördür. Artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması, sanayi sektörüne hammadde temin edilmesi, istihdama, milli gelire ve dış ticarete katkı sağlanması için, tarımda azalan istihdama karşı gerekli tedbirlerin alınması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 2020 yılı TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre toplam nüfus 83614362 kişi iken, kırsal nüfus 5878321 kişi ile %7.03’lük pay oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren kırsal nüfusun, son yıllarda azaldığı ve yaşlandığı görülmektedir. Tarımda giderek yaşanan üretici sorunu, Türkiye’nin kendi kendine yeterli tarım ülkesi olma özelliğini kaybetmesine yol açmaktadır. Dünyada da birçok ülkede tarımsal işgücünün yaşlandığı görülmektedir (Heide-Ottosen, 2014; Zou et al., 2018; Currie and Philip, 2019).

Türkiye’de genç nüfus, toplam nüfusun %15.6’sını oluşturmaktadır. Bu oran AB’ye üye 28 ülkedeki genç nüfus oranından daha yüksektir. Bu durum, tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanmasında diğer ülkelere göre daha avantajlı olduğumuzu göstermektedir. Ancak, kırsal kesimde yaşayan gençlerin çoğu, tarımı cazip bir iş kolu olarak görmemekte ve kent yaşamının daha iyi sosyal hayat sunması nedeniyle, kente göç etmektedir. Genç nüfusun kente göç etmesi, yani çiftçiliğe ilgisinin hızla azalması ise dinamik bir kırsal ekonomi için, ihtiyaç duyulan üretken işgücü kaybı ve sürdürülebilirlik için tehdit oluşturmaktadır (Mohsen and Ahmadreza, 2011). Tarımsal istihdam, sanayileşme ve ekonomik kalkınmaya bağlı olarak azalma eğilimine girmesi beklenen bir olgu olmakla birlikte, kendine yeterli üretimi sağlayan ülkelerde bu durumun sorgulanması gerekmektedir (Doran et al., 2017).

Tarımsal üretimden vazgeçen üreticilerin sayısının artması sonucunda, ihtiyacımız olan birçok tarım ürünü ithal edilerek karşılanmaktadır. Bu nedenle kırsalda ve tarımda istihdam edilen nüfusun gençleşmesi sağlanarak, gelecekte beslenmemiz için gerekli olan tarımsal üretimimizde oluşabilecek tehditler ortadan kaldırılabilecektir. Tarımda sürdürülebilir kırsal kalkınma ve tarımsal üretimde devamlılık, tarımsal eğitim konusunda uzmanlaşmış gençler ile sağlanabilecektir (Unakıtan ve Başaran, 2018).

Türkiye’de tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 18-40 yaş arasında tarımsal faaliyet yapmak isteyen gençlere yönelik “Genç Çiftçi Hibe Projesi” uygulamaya başlatılmıştır. Bu kapsamda 2016 yılında 14678 genç çiftçiye 450 milyon TL, 2017 yılında 16067 genç çiftçiye 483 milyon TL hibe ödenmiştir. 2018 yılında ise

16733 genç çiftçiye 503 milyon hibe sağlanmıştır. Her yıl desteklenen genç çiftçi sayısında artışın olması, gençlerin tarıma yönlendirilmesi için destek ve teşviklerin etkili olduğunu göstermektedir.

Tarımsal üretimde bugün ve gelecek için, tarımsal faaliyetlerle uğraşma potansiyeli olabilecek kişiler; çiftçilik yapan ailelerin çocukları ve tarımla ilgili eğitim alarak bilinçli tarım yapma konusunda öncü olabilecek genç kesimdir. Türkiye’de istatistikler göstermektedir ki; kırsal kesimdeki gençlerin çoğu, tarımla uğraşmanın zorluğunu ailesinden görmesi sebebiyle, kente göç etmek istemekte ve tarımla uğraşmaktan vazgeçmektedir. Gençleri kırsal alanlara ve tarımsal faaliyetlerle uğraşmaya yöneltmek için, tarımsal eğitim almış ve aynı zamanda bu konuda istekli olan gençlerin yönlendirilmesi ve konuyla ilgili yapılacak araştırmaların faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de Genç Çiftçi Hibe Projesi ile ilgili kırsaldaki üreticiler üzerinde yapılmış birçok çalışma bulunsa da, tarımsal eğitilmiş gençler üzerinde yapılacak çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bugüne kadar farklı ülkelerde gençlere yönelik tarımsal destekler üzerine yapılmış araştırmalardan bazıları; genç çiftçilere yapılan destekler (Augere-Garnier, 2015; Krisane and Pilvere, 2016), desteklerin girişimciliğe etkisi (Uduji et al., 2021), tarımsal teşviklerin, gençlerin çiftlikte kalmalarına etkisi (May et al., 2019), ortak tarım politikası kapsamındaki desteklerin genç çiftçiler üzerindeki etkisi (Mizik, 2019), kırsal kalkınma programındaki desteklerin, genç çiftçilerin karlılığına ve verimliliğine etkisi (Pechrova, 2015), ortak tarım politikasında, genç çiftçilere yapılan ödemelerin bütçe üzerindeki etkisi (Burny and Gavira, 2013) üzerine yapılmıştır.

Türkiye’de de Genç Çiftçi Hibe Projesi konusunda yapılmış araştırmalardan bazıları; yapılan desteklemenin tarımsal girişimcilik açısından önemi (Kan ve ark., 2018), uygulaması ve sürdürülebilirliği (Alkan ve Özkan, 2020), tarımda kalma ve kırsalda göç eğilimleri (Yalçın ve Kara, 2016), destekten yararlanmayı etkileyen faktörler (Altıntaş ve ark., 2020), proje süreci ve yürütülmesi (Yılmaz ve Keskin, 2020), destekleme programı için yeni kriterlerin belirlenmesi (Biol ve ark., 2020), yararlanan gençler üzerindeki etkisi (Unakıtan ve Başaran, 2018), tarımsal yatırım yapma konusundaki eğilimleri (Can ve Engindeniz, 2020) üzerine yapılmıştır. Ancak, tarımda gençlere verilen teşvik ve destekler konusunda Türkiye’deki tarımsal eğitilmiş gençlerin tarımsal faaliyetler konusundaki eğilimlerini inceleyen ve çözüm önerileri geliştiren çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, tarımsal eğitim almış gençlerin, Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkındaki bilgi düzeylerini, destekler hakkındaki düşüncelerini, kullanma isteklerini ve hangi tarımsal faaliyeti seçme konusunda istekli olduklarını ortaya koymak ve saptanan sorunlara ilişkin çözüm önerilerinde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Ege Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi’nde tarımsal eğitim alan son sınıf öğrencileri ile yüz yüze görüşülerek proje hakkındaki görüşleri tespit edilmiş ve sonuçlar istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın ana materyalini, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesinde ve Kocaeli Üniversitesi Arslanbey ve Gıda ve Tarım Meslek Yüksekokullarında tarım ile ilgili programlarda okuyan son sınıf öğrencilerinden anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmaktadır. Araştırmada, Ege Üniversitesinde okuyan 176 lisans öğrencisi ve Kocaeli Üniversitesinde okuyan 304 ön lisans öğrencisi olmak üzere, toplam 480 öğrenci kapsama alınmıştır. Araştırmada aldıkları eğitime bağlı olarak birikimlerinin daha çok olması ve mezuniyetleri yaklaştığı için ileriye dönük düşüncelerinin olgunlaşmış olabileceği yaklaşımla son sınıf öğrencileri tercih edilmiştir.

Araştırmada kullanılan anket formu iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özelliklerini, ikinci bölümde genç çiftçi hibe proje desteği hakkında bilgi düzeyleri, kullanma istekleri, öncelikli seçtikleri tarımsal faaliyetler konusundaki eğilimleri hakkında görüş ve önerileri ortaya koyacak sorular yer almaktadır.

Anket yoluyla elde edilen veriler kodlanarak SPSS 22.0 programında yorumlanmıştır. Veriler analiz edilirken, frekans ve % dağılımları, Khi-kare testi ve varyans analizinden (One-Way Anova) yararlanılmıştır. Araştırmada öğrencilerin genç çiftçi hibe projesi ile ilgili tutum ve görüşlerini ortaya koyabilmek için beşli Likert ölçeği kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1 Gençlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Araştırmada incelenen gençlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Çizelge 1’de sunulmuştur. Ankete katılan gençlerin % 51.66’sı kadın ve %48.34’ü erkektir. Gençlerin yaş dağılımı incelendiğinde, 19-21 yaş arasında olanlar %44.58, 22-24 yaş arasında olanlar %40.84 ve 25 yaş ve üzerinde olanlar %14.58 pay oluşturmuştur. Yaş ortalaması ise 22.97 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada gençlerin ailelerinin sahip olduğu gelir düzeyi bakımından 3001 TL ve üzeri gelire sahip olanlar %27.91 ile ilk sırada yer alırken 1001-1500 TL arasında gelire sahip olanlar ikinci sırada ve 1501-2000 TL arasında gelire sahip olanlar üçüncü sırada yer almaktadır. Gençlerin medeni hali incelendiğinde, %6.05’nin evli ve %93.95’nin bekar olduğu görülmektedir. Araştırmada incelenen gençlerde ev mülkiyet durumu bakımından %67.70’i oturduğu ev kendi mülkü iken, %32.30’u kiracı olarak ikamet etmektedir. Ankette ayrıca gençlerin doğduğu şehrin niteliği ile ilgili bulgular da elde edilmiştir. Gençler doğduğu yerin niteliği olarak; %46.04’ü il merkezi, %37.50’si ilçe merkezi, %8.96’sı köy ve %7.50’si belde niteliği taşıdığını belirtmişlerdir.

Çizelge 1. Gençlerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri

Demografik Yapı	N	%		N	%
<i>Cinsiyet</i>			<i>Medeni Hal</i>		
Kadın	248	51.66	Evli	29	6.05
Erkek	232	48.34	Bekar	451	93.95
Toplam	480	100.0	Toplam	480	100.0
<i>Yaş</i>			<i>Ev Mülkiyeti</i>		
19-21	214	44.58	Mülk	325	67.70
22-24	196	40.84	Kira	155	32.30
25+	70	14.58	Toplam	480	100.00
Toplam	480	100.0			
<i>Ailenin Aylık Gelir Düzeyi</i>			<i>Doğduğu Yerin Niteliği</i>		
1000 TL ve altı	19	3.95	İl merkezi	221	46.04
1001 -1500 TL arası	108	22.50	İlçe merkezi	180	37.50
1501-2000 TL arası	53	11.04	Belde	36	7.50
2001-2500 TL arası	80	16.67	Köy	43	8.96
2501-3000 TL arası	44	9.17	Toplam	480	100.00
3001 TL ve üzeri	134	27.91			
Toplam	480	100.00			

3.2 Gençlerin Genç Çiftçi Hibe Desteği Hakkındaki Bilgi Düzeyleri

Araştırmada gençlere Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkında ne düzeyde bilgi sahibi oldukları sorulmuştur. Gençlerin sahip olduğu yaş grubu ile genç çiftçi hibe desteği hakkındaki bilgi düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Khi-kare analizi yapılmış, değişkenler arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p=0.000<0.01$). Yaş grubu olarak 19-21 yaş arasında

olanlarda “az bilgili” olanlar %33.64, “orta” düzeyde bilgili olanlar %23.83 ve “bilgili” olanlar %19.16 ile en yüksek oranlara sahiptir. 22-24 yaş arasındaki gençlerde %37.76 ile “bilgili” olanlar en yüksek payı oluştururken, bilgisi olmayanlar %6.63 ile en düşük orana sahiptir. 25 yaş ve üzeri gençler arasında ise, “bilgili” ve tam bilgili” olanlar %54.28 ile en yüksek payı oluşturmuşlardır Yaş dağılımı bakımından gençler arasında 22-24 yaş arasındakilerin “tam bilgili” düzeyindeki 102 genç arasında %60.78 ile en yüksek orandadır. Bu yaş grubunun, diğer yaş gruplarına göre Genç Çiftçi Hibe Projesi hakkında daha bilgili olduğu, bu açıdan gençlere yönelik yapılan desteklerden daha fazla haberdar oldukları ve ilgilendikleri düşünülmektedir.

Çizelge 2. Gençlerin yaş grupları ile genç çiftçi hibe desteği hakkındaki bilgi düzeyleri arasındaki ilişki

Bilgi Düzeyi		Yaş Grubu			Toplam	Khi-Kare Testi Sonuç		
		19-21 Yaş Arası	22-24 Yaş Arası	25 Yaş ve Üzeri		χ^2	sd	P*
Bilgisi yok	n	29	13	11	53			
	%	13.55	6.63	15.71	11.04			
Az bilgili	n	72	24	9	105			
	%	33.64	12.25	12.87	21.88			
Orta	n	51	23	12	86			
	%	23.83	11.73	17.14	17.91	77.239	8	0.000
Bilgili	n	41	74	19	134			
	%	19.16	37.76	27.14	27.92			
Tam bilgili	n	21	62	19	102			
	%	9.82	31.63	27.14	21.25			
Toplam	n	214	196	70	480			
	%	100.00	100.00	100.00	100.00			

*p<0.01

3.3 Gençlerin Yatırım Yapma, Genç Çiftçi Hibe Desteğini Kullanma ve Yatırım Yapmayı Düşündükleri Tarımsal Faaliyetler Hakkındaki Görüşleri

Çizelge 3’de gençlere 30000 TL sahibi olmanız durumunda bu parayı yatırıma dönüştürme şekli sorulduğunda, “kendi işimi kurardım” cevabı 207 kişi ile ilk sırada yer almıştır. Bunu 91 kişi sayısı ile “bankaya yatırırdım”, 87 kişi sayısı ile “borsaya yatırırdım“ izlemektedir. Yapılan varyans analizinde gençlerin 30000 TL sahibi olup, bunu yatırıma dönüştürme kararı ile cinsiyet ($p=0.020<0.05$) arasında anlamlı bir fark olduğu, karar ile yaş arasında ise anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($p=0.468>0.05$). Gençlerin verilen hibe desteği tutarı kadar para sahibi olmaları karşısında, kendi işini kurma konusunda daha istekli oldukları görülmektedir. Bu durum gençlerin yatırım yapma konusunda kendi işinin patronu olma fikrinin, bu konuda etkili olduğu düşünülmektedir.

Çizelge 3. Gençlerin 30000 TL sahibi olması durumunda bu parayı yatırıma dönüştürme şeklinde cinsiyet ve yaşın etkisinde ANOVA sonuçları

Yatırım Konusundaki Fikri			Yaş	F	Anlam	F	Anlam
N	X	Sd					
Bankaya Yatırdım							
91	1.31	0.468					
Kendi İşimi Kurardım							
207	1.29	0.457	F	Anlam	F	Anlam	
			Değeri	Düzeyi*	Değeri	Düzeyi*	
Borsaya Yatırım Yapardım							
87	1.60	0.490					
Gayrimenkül Yatırımı Yapardım							
73	1.35	0.482					
Kararsızım			0.998	0.468	5.484	0.020	
22	1.36	0.476					

*p<0.05 anlamlı

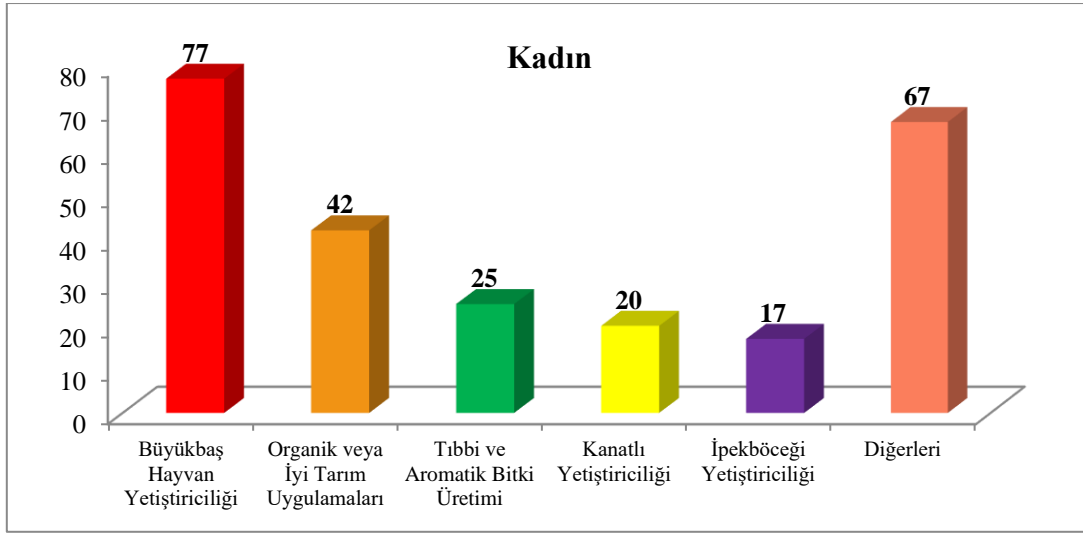
Gençlerin ailesinin sahip olduğu gelir düzeyine göre genç çiftçi hibe desteği için verilen 30000 TL'yi yeterli görme durumuna bakıldığında 346 kişinin yeterli görmediği, 134 kişinin yeterli gördüğü görülmektedir. Aile gelir düzeyi bakımından, yeterli görenler arasında en fazla payı %25.37 ile "1000 TL ve altı gelir" düzeyine sahip olanlar oluşturmuştur. Genç çiftçi hibe proje desteğini yeterli görmeyenler arasında %32.08 oranıyla "1000 TL ve altı gelir" düzeyine sahip olanlardır. Yapılan Khi-kare analizinde öğrencilerin aile gelir düzeyi ile genç çiftçi hibe desteği için verilen 30000 TL'yi yeterli görüp-görmeme arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır ($p=0.176>0.05$) (Çizelge 4). Gelir düzeyi düşük olan gruptaki gençlerin verilen 30000 TL hibe desteğini diğer gelir gruplarına göre daha fazla oranda yeterli gördükleri saptanmıştır. Gençlerin %72.08'nin verilen Genç Çiftçi Hibe Desteğini yeterli bulmamasında, kendilerinin sahip oldukları imkanların yetersiz olması nedeniyle desteğin ihtiyaçlarının karşılayamadığını belirtmişlerdir.

Çizelge 4. Gençlerin ailesinin sahip olduğu gelir düzeyi ile genç çiftçi hibe desteği için verilen 30000 TL'yi yeterli görüp-görmeme durumu arasındaki ilişki

Ailenin Gelir Düzeyi	Genç Çiftçi Hibe Desteğini Yeterli				Toplam		Khi-Kare Testi Sonuç		
	Yeterli Görüyor		Yeterli Görmüyor		N	%	χ^2	sd	p
	N	%	N	%					
1000 TL ve altı	34	25.37	111	32.08	145	30.21			
1001-1500 TL arası	29	21.64	51	14.74	80	16.67			
1501-2000 TL arası	16	11.95	24	6.94	40	8.33			
2001-2500 TL arası	19	14.18	46	13.29	65	13.54	8.952	6	0.176

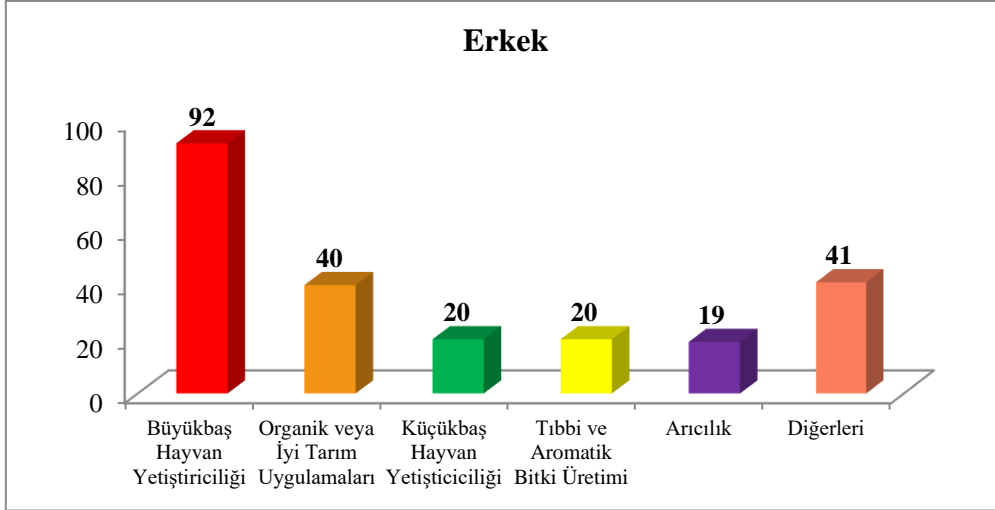
2501-3000 TL arası	4	2.98	16	4.63	20	4.17
3001 TL ve üzeri	32	23.88	98	28.32	130	27.08
Toplam	134	100.00	346	100.00	480	100.00

Araştırma kapsamında gençlerin Genç Çiftçi Hibe Desteği almaları durumunda en fazla yapmayı düşündükleri projelerden öncelikli olarak sıralamaları istenmiştir. Elde edilen veriler cinsiyet bakımından incelenmiştir (Şekil 1 ve Şekil 2). Gençlerde kadınlar arasında %31.05'i (77 kişi) büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, %16.94'ü (42 kişi) organik veya iyi tarım uygulamaları ve %10.08'i (25 kişi) tıbbi ve aromatik bitki üretimi konuları en fazla destek almayı düşündükleri projelerdir. Genç kadınların destek almayı düşündükleri diğer proje konuları ise sırasıyla %8.06'sı (20 kişi) kanatlı yetiştiriciliği, %6.85'i (17 kişi) ipekböceği yetiştiriciliği ve %27.02'si (67 kişi) diğer projelerdir. Bu durum gençlerin hayvancılık projelerine daha fazla ilgi duyduklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Genç Çiftçi Hibe Desteğinden yararlanmış gençler üzerinde yapılan araştırmalarda da daha çok hayvancılık desteklerinden yararlanmış oldukları ortaya konulmuştur (Altıntaş ve ark., 2020; Alkan ve Özkan, 2020; Yalçın ve ark., 2020; Birol ve ark., 2020).

Şekil 1. Gençlerde kadın olanlar arasında hibe desteği almaları durumunda en fazla yapmayı düşündükleri projeler

Erkeklerde de benzer şekilde %39.66 (92 kişi) ile büyükbaş hayvan yetiştiriciliği en fazla destek alınması düşünülen projedir. Genç erkeklerin destek almayı düşündükleri diğer projeler sırasıyla; %17.24'i (40 kişi) organik ve iyi tarım uygulamaları, %8.62'si (20 kişi) küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, %8.62'si (20 kişi) tıbbi ve aromatik bitki üretimi, %8.19'u (19 kişi) ile arıcılık ve %17.67 ile diğer projelerdir. Erkeklerin küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini, kadınlara göre tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinden daha öncelikli tercih ettikleri görülmektedir. Genel olarak erkeklerin de kadınlar gibi hayvancılık üzerine olan projeleri daha öncelikli tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Şekil 2. Gençlerde erkek olanlar arasında hibe desteği almaları durumunda en fazla yapmayı düşündükleri projeler

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, tarımsal eğitim alan gençlerin Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkındaki düşünceleri ve destek kapsamında gerçekleştirmeyi düşündükleri projelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında gençlerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkındaki bilgi düzeyleri, desteği kullanma isteği ve yatırım yapmayı düşündükleri tarımsal faaliyetler öncelik sırası bakımından incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, gençlerin %51.66'sı kadın olup, çoğunun doğduğu yerin niteliği il merkezidir. Gençler arasında Genç Çiftçi Hibe Desteği hakkında bilgisi olmayan genç %11.04 ile düşük düzeydedir. Genel olarak gençlerin, kendilerine yönelik verilen tarımsal amaçlı desteklemelerden haberdar oldukları görülmektedir. Tarımsal eğitimlerini tamamladıktan sonra, iş imkanını kendisinin yaratması fikri, iş arama için geçen bekleme sürecini azalttığı için, gençlere daha cazip geldiği düşünülmektedir. Aynı zamanda gençlerin hibe desteğinin verildiği miktarda nakde sahip olmaları durumunda da birçoğunun kendi işini kurmayı düşünmesi, bu konuda istekli olduklarını göstermektedir.

Ancak, Genç Çiftçi Hibe Desteği kapsamında verilen destek miktarını, araştırmadaki gençlerin çoğu yeterli görmemektedir. Yeterli görenlerin çoğu da aile gelir düzeyi düşük olan kesimdir. Verilen destek miktarının artırılmasıyla, gençlerin tarımsal faaliyetlere yatırım yapma konusunda daha istekli olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada gençlerin tarımsal yatırım konusunda kadın ve erkeklerin de ilk tercihlerini hayvancılık projeleri üzerinde yaptığı görülmektedir. En fazla tercih edilen proje büyükbaş hayvan yetiştiriciliği olup, bunu organik ve iyi tarım uygulamaları, tıbbi ve aromatik bitki üretimi ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği izlemiştir. Türkiye'de Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından Genç Çiftçi Hibe Desteği Kapsamında 2016, 2017 ve 2018 yıllarında destek kullanan gençlerin çoğunun hayvancılık projelerine yatırım yapmış olması, tarımsal eğitim alan gençlerin de bu yönde düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Ülkemizdeki tarımsal nüfusun yaşlanması sorununun önüne geçilmesi için, gençlerin özellikle de tarımsal eğitilmiş gençlerin, tarıma kazandırılması gerekmektedir. Tarımda sürdürülebilirliğin sağlanmasında, genç girişimcilere ihtiyaç vardır. Özellikle bu konuda eğitim alan gençlerin, eğitim dönemlerinde tarımsal yatırım yapma konusunda bilinçlendirmesi, toplumun geleceği için önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bilinçli tarımsal üretim ve devamlılığın sağlanmasında, tarımsal eğitim alan gençler önemli bir kaynaktır. Bu konuda gençlerin yatırım yapmaya istekli olması yapılacak

destekleme projeleri ve girişimcilik eğitimleri sayesinde kendilerinin daha bilinçli olması sağlanabilecektir. Kırsal alanlara gençleri yönlendirebilmek için, bu alanların gençlere yönelik cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Kırsal alanlardaki ulaşım, eğitim ve özellikle de sosyal imkanların daha iyi koşullarda sağlanmış olması önemli bir unsurdur. Kırsaldaki sosyo-ekonomik yatırımların ve gençlere yönelik tarımsal destek miktarının artırılması ile desteklenen alanların genişletilmesine yönelik yapılacak plan ve projeler sayesinde gençlerin tarımsal faaliyetlere yönelmesi sağlanarak, tarımsal istihdamda gençleşme ve artış sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alkan, A., Özkan, B. (2020). Antalya ilinde Genç Çiftçi Projesinin uygulaması ve sürdürülebilirliği üzerine bir araştırma. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 33(1): 67-72.
- Altıntaş G., Altıntaş, A., Oruç E. Kızıllarslan, H., Çakmak, E. Birol, D. (2020). Genç Çiftçi Proje Desteğinden yararlanmayı etkileyen faktörler: TR-83 Bölgesi Örneği. *Türk Ziraat Mühendisliği Araştırmaları Dergisi*, 1: 152-168.
- Augere-Granier, ML. (2015). Supporting Young Farmers in the EU. Briefing June 2015, European Parliamentary Research Service. [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?refere=EPRS_BRI\(2015\)559504](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?refere=EPRS_BRI(2015)559504).
- Birol, D., Yılmaz, H.İ. Akdemir, H.A., Çobanoğlu, F. (2020). Türkiye’de Genç Çiftçi Desteklemelerine kriter olabilecek parametrelerin belirlenmesi: Tercih Deneyi Yöntemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(2): 131-146.
- Burny, P., Gavira, F.T. (2013). Possible implementation of the payment to young farmers within the first pillar of the Common Agricultural Policy in Wallonia. *6th International Scientific Conference on Rural Development - Innovations and Sustainability*, 6(1): 54-56. Akademija, Lithuania.
- Can, B.A., Engindeniz, S. (2020). A research on the opinions and suggestions of the youth who study agriculture in Turkey on the Young Farmer Grant Project. *New Medit*, 117-132.
- Currie M., Philip L. (2019). Rural ageing. In: Gu D., Dupre M. (eds) *Encyclopedia of gerontology and population aging*. Springer, Cham.
- Doran, J., McCarthy, N., O’Connor, M. (2017). The employment–population nexus and implications for sustainable economic development: insights from Irish regions using a partial adjustment model. *International Review of Applied Economics*, 31(4): 508-526.
- Heide-Ottosen, S. (2014). The ageing of rural populations: evidence on older farmers in Low- and Middle-Income Countries. *HelpAge International*, London.
- Kan, M., Tosun, F., Kan, A., Doğan, G., Uçum, I., Solmaz, C. (2019). Young farmers in agriculture sector of Turkey: Young Farmers Support Program. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 21:15-26.
- Krisane, I., Pilvare, I. (2016). Young Farmer Support Policy in Latvia: The Example of Latgale Region. *Economic Science For Rural Development: Rural Development And Entrepreneurship Bioeconomy Home Economics*, 41: 85-95.
- May, D., Arancibia, S. Behrendt, K., Adams, J. (2019). Preventing young farmers from leaving the farm: Investigating the effectiveness of the young farmer payment using a behavioural approach. *Land Use Policy*, 82: 317-327.
- Mizik, T. (2019). The economic impacts of the 2013 reform on the Hungarian agriculture. *Research for Rural Development*, 2: 14-20.
- Mohsen, M., Ahmadreza, O. (2011). Assessment the socio-economic factors affecting rural youth attitude to occupation in agricultural(Case of Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Province,

- İran). *International Journal of Agricultural Management and Development(IJAMAD)*, 1(1): 15-19.
- Pechrova, M. (2015). The profitability and technical efficiency of young farmers supported from Rural Development Programme. *33rd International Conference Mathematical Methods in Economics*, 618-623, Cheb, Czech Republic.
- Uduji, J.I., Okolo-Obasi, E.N., Asongu, S.A., Does growth enhancement support scheme (GESS) contribute to youth development in informal farm entrepreneurship Evidence from rural communities in Nigeria. *European Xtramile Centre of African Studies(EXCAS)*, 1-36.
- Unakitan, G., Başaran, B. (2018). Genç Çiftçi Projesinin başarısı için bir öneri: Genç Çiftçi Kooperatifleri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2):149-157
- Yalçın, G.E., Kara, F.Ö. (2016). Kırsal göç ve tarımsal üretime etkileri. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 20(2): 154-158.
- Yalçın, G.E., Munis, T., İpekçioğlu, Ş., Birol, D. (2020). A Tendency to maintain agriculture of farmers benefiting from the Grant Support of a Young Farmer in Gaziantep and Şanlıurfa. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 8(3): 526-530
- Yılmaz, A., Keskin, M. (2020). Kırsal kalkınma destekleri kapsamındaki Genç Çiftçi Hayvancılık Projelerinin verimliliğinin araştırılması. *Tarım ve Doğa Dergisi*, 23(6): 1598-1607.
- Zou, B. Mishra, A. K. and Luo, B. (2018). Aging population, farm succession, and farmland usage: evidence from Rural China. *Land Use Policy*, 77: 437-445.

KAPARI BİTKİSİNE COĞRAFİ BİR BAKIŞ

CAPERS TO THE PLANT GEOGRAPHICAL A LOOK

Dr. Lecturer Nadire KARADEMİR¹, Postgraduate Student Kübra KAMALAK²

¹Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Kahramanmaraş, Turkey, ORCID: ID/0000-0002-5850-0580

²Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Kahramanmaraş, Turkey, ORCID: ID/0000-0003-4755-2171

Özet

Kapari (gebre otu) geçmişten günümüze hem doğadan toplanan hem de kültür bitkisi olarak yetiştiriciliği yapılan tıbbi ve aromatik bir bitkidir. Anavatanı Asya Kıtası olan bitki Türkiye’de özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinde yetişmektedir. *Farklı coğrafyalarda gebere otu, kapara, dedediken, gebre, gebere, geber otu, gevil, kebere, yumuk, kemeri, menginik, keper, kepere, kedi turnağı, it hıyarı, şeytan keleş, şeballa gibi isimlerle anılmakta olan bu bitki Türkiye’de genellikle kapari, kebere ya da gebre otu olarak bilinmektedir.*

Kapari bitkisi verimsiz alanlarda, çakıllı, dağlık ve su yokluğunun yaşandığı topraklarda bile yetişebilen bir bitkidir. MS hastalığı, iskorbüt hastalığı, gut hastalığı, hemeroid hastalığı, karaciğer hastalığı, diş ve diğer ağrılar, balgam problemleri, felç tedavilerinde, dalak büyümesinde, kalça rahatsızlıklarında, antidoksidan, antikanser ve antibakteriyel olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de çok geniş ve tanınır bir kullanım alanı olmamasına rağmen dünya bazında kapari bitkisinin salamurası, marmeladı, reçeli, turşusu, meşrubatı gibi birçok kullanım biçimleri bulunmaktadır. Bitki gıda sektörünün yanı sıra, kozmetik, boya ve ilaç sektörlerinde de kullanılmaktadır. Hatta İspanya’nın yılda 20 milyar dolar kapari bitkisinden kazanç sağladığı ve bu bitkinin devlet koruması altına alınarak “Milli Bitki” ilan edilmiş olduğu bilinmektedir.

Bu araştırma Türkiye’de geçmişten günümüze varlığını korumayı başarmış olan kapari bitkisinin coğrafi anlamda diğer aromatik bitkiler içindeki yerini, önemini ve ekonomik değerini ortaya koyabilmek ve tanınırlığını sağlayabilmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda bitkinin Dünya’da ve Türkiye’de yayılış alanları, türleri, kullanıldığı alanlar, yararları ve ekonomik coğrafya alanındaki katkıları değerlendirilmiştir. Kapari bitkisi ile ilgili tablo ve şekiller oluşturulmuş ArcGIS10.5 yazılımı ile dağılım haritaları yapılmıştır.

Araştırmada tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde birçok sağlık problemine ilaç olarak çare olabilen, özel ağaçlandırma çalışmaları ile rüzgar ve su erozyonunu önleyebilen kapari bitkisinin ihracat imkanı yüksek ekonomik anlamda da gelir kaynağı olan büyük öneme sahip bir bitki olmayı başardığı belirlenmiştir. Yıllar içinde üretimde yaşanan hareketlenmeler kapariden elde edilen ekonomik gelirden sürekli iniş çıkışlar olmasına neden olmuştur. Kaparinin gelecekte daha yoğun üretiminin yapılabilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapari, Tarım, Ekonomik Coğrafya, Türkiye

Abstract

Caper (gebre grass) is a medicinal and aromatic plant that is both collected from nature and cultivated as a culture plant from the past to the present. The plant, whose homeland is the Asian

continent, grows in Turkey, especially in the mediterranean and aegean regions. In different geographies gebere grass, capers, camel thorn, gebre, gebere, geber grass, gevil, kebere, soft, belt, menginic, keper, kepere, cat nail, dog cucumber, devil keleş, şeballa this plant, which is referred to by names such as capers, kebere or gebre grass is generally known in Turkey.

Caper plant is a plant that can grow in unproductive areas, gravelly, mountainous and water scarce soils. It is used in the treatment of MS disease, scurvy, gout disease, hemeroid disease, liver disease, tooth and other pain, sputum problems, paralysis, spleen enlargement, hip disorders, anti-oxidant, anticancer and antibacterial. Although it is not a very wide and recognized area of use in Turkey, there are many forms of use of capers on a global basis, such as brine, marmalade, jam, pickle, soft drinks. In addition to the plant food industry, it is also used in the cosmetics, paint and pharmaceutical industries. In fact, it is known that Spain earns 20 billion dollars a year from the caper plant and this plant has been taken under the protection of the state and declared "National Plant".

This research was conducted in order to determine the place, importance and economic value of the caper plant, which has managed to preserve its existence from the past to the present in Turkey, in other aromatic plants in a geographical sense, and to ensure its recognition. For this purpose, the distribution areas, types, areas in which the plant is used, benefits and contributions in the field of economic geography were evaluated in the world and Turkey. Tables and figures related to caper plant were created and distribution maps were made with ArcGIS10.5 software. In the research, it was determined that the caper plant, which can cure many health problems in medicinal and aromatic plants as a medicine, which can prevent wind and water erosion with special afforestation studies, has managed to become a plant of great importance, which is a source of income in a high economic sense. The movements experienced in production over the years have caused constant fluctuations in the economic income obtained from the capers. Suggestions have been made for more intensive production of capers in the future.

Keywords: Capers, Agriculture, Economic Geography, Turkey

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze kadar insan ihtiyaçlarını doğal ve beşeri kaynaklardan yararlanarak karşılamaktadır. Yararlanılan doğal kaynaklar tarım toprakları, su kaynakları, çayır ve mera alanları, madenler, ormanlardır. Beşeri kaynaklar ise bilgi, yetenek, teknik ve teknoloji sonucu elde edilen kaynaklardır. Bu kaynaklar sayesinde insan ihtiyacını karşılayarak günümüze kadar devamlılığını sürdürebilmiştir (Doğanay ve Çavuş, 2016:5). İnsan en temel beslenme ve gıda ihtiyacını karşılamaya avcılık ve toplayıcılık yaparak başlamıştır. Bu şekilde ihtiyaçlarını yüzyıllar boyunca karşılayan insanlar nüfusun artması ile birlikte gıda ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayamama problemi yaşamıştır. Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için toplayıcılığın yanı sıra kültüre alınan bitkilerinin yetiştirilmesi ortaya çıkmıştır (Gürol, 2012). Yetiştirdiği bitkiler ile insan beslenme ve gıda ihtiyacını karşıladıktan sonra, hastalıklara ve yarattığı sorunlara çözüm arayışı içerisine girmiştir. Çözüm olarak geçmişten günümüze bitkiler çare olarak kullanılmıştır. Elde edilen bitkisel ürünler insan ve hayvan vücudunda bazı etkilere neden olmakta ve bazı hastalıkların iyileştirilmesini sağlamaktadır (Acıbuca ve Bostan Budak, 2018).

Tıbbi ve aromatik bitkiler, onların çeşitli kısımlarından elde edilen, hastalıklara çözüm olan, sağlıklı yaşamın devam ettirilmesi için ilaç olarak kullanılan bir gruptur. Çok yönlü olan tıbbi ve aromatik bitkiler ilaç sanayinde, gıda, meşrubat, parfüm ve kozmetik endüstrisi gibi pek çok alanlarda kullanılmaktadır. Bu kullanım tüketimini hızlandırmış, bundan dolayı da üretiminin artırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011). Bu bitkiler Dünya'nın farklı bölgelerinde doğadan elde edilmektedir. Farklı iklim ve ekolojik

özelliklerden dolayı geniş alanlarda çeşitli yöntemler ile üretilmektedir. Bundan dolayı yeryüzünde çok çeşitli tıbbi ve aromatik bitkilere rastlamak mümkündür (Najafi, 2008).

Tıbbi ve aromatik bitkiler üç grupta incelenmektedir. Bunlar doğadan toplananlar, kültürü yapılanlar ve hem doğadan toplananlar hem de kültürü yapılanlar olarak adlandırılmaktadır (Bayram, vd., 2010:2). Doğadan toplanan bitkiler arasında defne, ihlamur çiçeği, adaçayı, ardiç, sumak, meyan kökü, biberiye gibi bitkiler sayılmaktadır. Kültüre alınan bitkiler ise kimyon, anason, kekik, çemen, rezene, nane, çörek otu, haşhaş, hardal ve buna benzer bitki türleridir. Hem doğadan elde edilen hem de kültürü yapılan bitkiler ise mantar, orkide, sıklamen, kapari gibi bitkilerdir. Tıbbi bitkilerin Dünya'da sayısı 750.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bitki türlerinin ancak 500.000 kadarı adlandırılabilmiştir. Dünyada tıbbi ihtiyaç için kullanılan yaklaşık 70.000 bitkinin 25.000 civarı ilaç sanayinde kullanılmakta, 3.000 kadarı ise gıda olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2006:66).

Türkiye coğrafi konumundan dolayı çeşitli iklim ve topoğrafyaya sahip oluşu nedeni ile zengin bitki örtüsüne sahip bir ülkedir. Ülkede görülen farklı iklimler, farklı toprak tipleri, farklı yağış tipleri, nem ve sıcaklık çeşitlilikleri bunlara bağlı olarak birçok floristik bölge oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu floristik bölgeler Akdeniz, Avrupa-Sibirya ve İran-Turan olup ülkeye çeşitlilik sunmaktadır. Türkiye'de tür ve alt türler ele alındığında 12.000 civarında bitki türü bulunmaktadır. Bu bitki türlerinden üçte biri endemik türlerden oluşmaktadır (Sarı ve Altunkaya, 2015). Bu zengin bitkisel çeşitlilik içerisinde Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitkiler Dünya'da olduğu gibi büyük bir yer kaplamaktadır. Bu tıbbi ve aromatik bitki gurubu içinde yer alan günümüzde ise varlığı ile hem ekonomik getiri sağlayan, tıpta da kullanılan kapari tıbbi ve aromatik bitkiler içinde önemli bir yere sahiptir (Bayram vd., 2010:2). Kapari bitkisi verimsiz topraklarda, çakıllı, dağlık ve su yokluğunun yaşandığı topraklarda bile yetişebilmektedir. Ayrıca birçok hastalığa çözüm sağlayan hem gıda hem meşrubat olarak kullanılabilen ihracat imkanı yüksek ekonomik gelir kaynağı olan bir bitkidir (Tetik ve Yeşilkaya, 2000).

Çalışma konusunu oluşturan kapari bitkisi capparispinosa ve capparispinata türleri ile capparidaceae familyasına aittir. Bu bitki türlerine Dünya'da Büyük Okyanus'a ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde yoğun olarak rastlamak mümkündür. Bu durumun nedeni kapari bitkisinin birçok bitki türüne göre daha az seçici olmasıdır. Yaşam koşulları açısından sınırlı olan alanlarda bile kapari bitkisi yayılım göstermektedir. Bu çalışma geçmişten günümüze varlığını korumayı başarmış olan kapari bitkisinin coğrafi anlamda diğer aromatik bitkiler içindeki yerini ve önemini ortaya koyabilmek ve tanınırlığını sağlayabilmek amacıyla yapılmıştır.

Kapari bitkisi üzerine bilgi azlığı ve derleme bilgilerin yoğunluğu ve değinilmeyen konuların varlığı çalışmayı önemli hale getirmiştir. Literatür değerlendirilmesi yapıldığında kaparinin moleküler yapısı konusu, çoğalma ve çimlenme gibi konular üzerinde çalışmaların yoğunluk kazandığı gözlemlenmiştir. Fakat kaparinin coğrafi yönüne yeterince değinilmediği ve kapariye ekonomik coğrafya açısından bakılmadığı fark edildiğinden bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca kaparinin Dünya'da ve Türkiye'deki dağılım alanları tespit edilerek haritalar ile güncel bilgiler elde edilmiş, kapari bitkisinin maruz kaldığı sorunlar ortaya konularak çözüm yollarının neler olabileceği konusunda öneriler sunulmuştur.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma hazırlanırken var olan durumu ortaya koyabilmek amacı ile ilk aşama olarak literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra kapari yetiştiren illerdeki İl Tarım ve Orman Müdürlükleri ile görüşülerek çalışma ile ilgili veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler çalışma içerisinde sınıflandırılmıştır. Çalışma süreci boyunca arazi gezi gözlem ve incelemeleri yapılmıştır. Kaparinin doğal ortama uyumu ve yaşam şartları fotoğraflama yapılarak aşamalarıyla birlikte bir sistem içerisinde aktarılmıştır. Saha gözlemleri sonucunda kapari ile ilgili ulaşılan bilgiler betimsel tarama yöntemi ile çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. Literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler ile kurum ve kuruluşlardan elde edilen veriler ArcGIS10.5 yazılımı ile analiz edilmiş, dağılım haritaları yapılmıştır. Ayrıca Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'ndan elde edilen veriler tablo ve şekillere dönüştürülerek değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Bitkinin bütün bölümleri bitki ve tomurcuk diye ayırım yapılmadan kapari adı ile adlandırılır. Bu adlandırma farklı coğrafyalarda gebere otu, kapara, devedikeni, gebre, gebere, geber otu, gevil, kebere, yumuk, kemeri, menginik, keper, keper, kedi tırnağı, it hıyarı, şeytan keleş, şeballa gibi ve benzeri isimlerle bilinmektedir. Fakat ülkemizde genellikle kapari, kebere ya da gebere otu olarak bilinir (Kara, 2012:3). Kapari, birçok alanda yetişebilen ve farklı coğrafyalara dağılan bir bitki türü olduğu için birçok ülkede de farklı ve pek bilinmeyen yerel adlar taşımaktadır. Almanya'da kapernbaum veya capern olarak, Bengaldes'de kabra olarak Fransa'da capres, fabagelle, tapana, caprier, taperier veya tapenier olarak Hollanda'da kappertjes, kappernboom veya kaperstruik olarak İngiltere'de caperplant olarak, İspanya'da alcaparra, cappara veya alcaparrón olarak ve İtalya'da cappero, capparo, cappara veya caperplant olarak bilinmektedir (Öngün, 2013).

Kapari, yıllık ortalama sıcaklığın 13°C ve yağışın 200 mm'nin üzerinde olduğu bölgeleri kendine doğal yetişme bölgesi olarak tercih eden ve yayılan bir bitkidir. *Yol kenarlarında, duvar aralarında, yol içinde bile varlığını gösteren kapari toprağın kendisine uyumlu gördüğü her yerinde çıkmaktadır* (Çil, 2006). Fakat kapari yayılış alanını kurak ve yarı kurak topraklar daha hızlı sağlamaktadır. Kalın kökleri ile çevreyi sararcasına yayılan 50-100 cm yüksekliğinde odun yapısındaki gövdesi ile dayanıklı bir türdür. Türleri arasında değişiklik göstermekle birlikte yatık ya da yüksek dallara sahiptir. Dikenli ve tüylü yapıya sahip kapari şiddetli sıcaklıklar da bile çiçek açıp meyve verebilmektedir (Şat ve Çil, 2013:64). Kaparinin tomurcukları küçük karpuzculara benzer ve beyaz renkte çiçek açar. Meyvesi de küçük karpuzcuğu andırmaktadır. Kaparinin çoğalmasında kesme işlemi ve çiçek tohumları ile olmaktadır. Olgunlaşınca kapari karpuzcukları çatlamaya başlar ve bu çatlakların içerisinden etrafa yayılan tohumlar toprakla buluşur. Karıncalar da bu tohumları yuvalarına götürürken çoğalma gerçekleşir. Ayrıca doğada çoğalmasında yardım eden diğer etkenler ise kuşlar ve topraktaki mikroorganizmalardır. Bu etkenlerinde katkısı sayesinde kapari tohumları bu şekilde geniş alanlara yayılmış olur (Yeğenoğlu ve Uz, 2011).

Tomurcuklar ve meyveler ekim ve kasım aylarında kurumaya başlar ve iç bölümünün kırmızı rengi güneş etkisi ile buharlaşma sonucu solar. Yeşil renkteki yapraklarının rengi koyu mavi veya grinin tonlarına dönüşerek dikenlerinin daha fazla belirgin hale gelmesi gözlemlenir. Kaparinin kurumuş olan dal bölümünde dikenlerinin sert ve keskin yapısı nedeniyle varlığını uzun süre korumaktadır. Bu durum kaparinin toplayıcılık konusunda dikkat isteyen bir bitki

türü haline gelmesine sebep olmuştur. Hatta bu dikenlerinden dolayı birçok hayvan kapariye yaklaşmamakta ve zarar verememektedir. Bu durumda kapariyi başka bitkilerden daha özel ve korunaklı hale getirmektedir. Kapari yayılış mekânı kısıtlı olan topraklarda yapraklarını yayarak yayılışına devam edebilmektedir. *Fakat kaparinin güneş ışığına daha fazla ulaşma isteğinden dolayı ağaçlar arasında yayılışı nadirdir* (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kapari meyveleri ve yol kenarında yer alan kapariden görünüm.

KAPARI'NİN TARİHİ GEÇMİŞİ

Kapari geçmiş çağlardan günümüze kadar Dünya'nın farklı birçok yerinde farklı amaçlarla yerini alarak kullanılan bitki türleri arasındadır. İsmi eski Yunanca'dan gelerek oluşan kapari antik dönemlerde tıbbi amaçlarda, tedavi edici özellikleri ve kozmetik yönüyle de bilinmekte ve kullanılmaktadır. Eski çağlarda sadece Yunan medeniyeti ile sınırlı kalmayan Roma, İtalya ve İspanya'da da kullanımı yaygın olan bir türdür. 16.yy'da kapari muhafaza işleminin olduğundan 17.yy da ise Fransa'da kaparinin çeşni ürünü elde etmek için yetiştirildiği ve tüketiminin yaygın olduğu bilinmektedir. 19.yy'da ise İtalya ve İspanya kapari yetiştiriciliği ve satımına devam ederek hem yetiştiren hem satan ülke konumuna gelmiştir (Çil, 2006).

Osmanlı Devleti zamanında da saraylarda kapari kullanılmıştır. Hatta kapariden Evliya Çelebi'de Osmancık ilçesi hakkında bilgi verirken bahsetmiş ve kumsallarda gebre diye adlandırarak kaparinin varlığı hakkında bilgi vermiştir. Faydalı olduğundan hatta o dönemde turşu olarak tüketildiğinden yazılarında da söz etmiştir. Günümüz dünyasında ise kaparinin besin değeri yüksek olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı gıda ürünü olarak tüketimi özellikle Avrupa ülkelerinde oldukça fazladır. Kapari bitkisi salata çeşitlerinde, pizza çeşitlerinde, balık ve et ürünleri ile birlikte garnitür olarak tüketilmektedir. Geçmişten günümüze birçok yemeğe lezzet vermesi bakımından yemeklerin yapımında önemli bir role sahiptir. Ayrıca capparispinosa, Dünya'nın farklı yerlerinde birçok hastalığın tedavisinde kullanılmış, geniş alanlara yayılmış ve farklı türe sahip bitkiler içerisinde yer almıştır (Yeğenoğlu ve Uz, 2011).

KAPARI TARIMI VE ÖNEMİ

Kapari, 15-20 cm yükseklikteki toprağa eşit bir şekilde kök kısmı aşağı da dal kısmı yukarıda kalacak şekilde dikilir. Dikilecek toprak ise yanmış gübre, orman toprağı ve kumun karışımı sonucu elde edilir. Kapari tohumlarının 15-20 cm aralıklar ile 10cm derinliklere dikilmesine dikkat edilir. Yaz aylarında bakım işlemleri devam ederken kuruyan kısımları kesilerek fidelikler bırakılır. Kapari kökleri belli derinliğe ulaştıktan sonra yaz döneminde sulamaya ihtiyaç duymaz. Kaparinin ot alma bakımları gibi ilaçlama bakımları yapılır. Hasat evresinde ise günün serin zamanında ve pamuklu torbalara koyularak toplanmalıdır. Çok iri tomurcuklar toplanmamalıdır. Toplanan kapari tomurcukları temizlenip sınıflandırılması yapılmalıdır.

Kapari muhafaza edileceği zaman %20'lik tuzlu suda salamura edilir ve konserve haline getirilir (Kıtık, 1999).

Kapari tarımı son birkaç yıla kadar daha çok toplayıcılık şeklinde yapılırken artan yurtdışı talep karşısında artık profesyonel anlamda yetiştiriciliği yapılmaya başlanmıştır. Ekonomik getirisi fark edilerek yetiştiricilik birçok ülkede artmıştır. Hatta kapari yetiştirme isteği doğrultusunda sıcak bölgelerde kültüre alınmış ve kırsal kalkınmada önerilen alternatif ürünler arasına girmiştir. Türkiye'de de kapari tarımı yetiştiriciliğini yapan az sayıda girişimci bulunmaktadır. Bu durum da kaparinin ülke ekonomisine sağlayacağı katkılarını geri planda bırakmaktadır. Bu durumu değiştirmek için çabalayan kapari girişimcisi Aşçı Murat olarak da bilinen Burdurlu Murat Mıhladız akla gelen ilk isimler arasındadır. Israrlı çalışmalarıyla kaparinin ülkemizde tanınması konusunda pay sahibi biridir. Aşçı Murat firması, 1995 yılında başladığı çalışmalarına kapari bitkisinin üretimini, imalatını ve ihracatını yaparak devam etmektedir. Kapari salamurası, marmeladı, reçeli, turşusu gibi birçok kullanım biçimini bizzat deneyerek kendisi geliştiren Aşçı Murat firması, reçel ve marmelat çeşitleri için 5 ayrı patent almıştır. Ayrıca firma, kaparinin birçok hastalığa şifa sağlamasından dolayı ilaç sanayi sektöründe girişimlerde bulunmuş ve ilerleme sağlamıştır (<https://www.burdurtb.org.tr/>).

Kaparinin ilaç sanayisinde kullanılmasının en önemli nedenlerden biri çiçek tomurcuklarının vitamin yönünden zengin bir değere sahip olması ve içerisinde mineral ve protein barındırmasıdır. Bitkinin çiçek ve tomurcuğu daha çok tedavi amaçlı kullanılırken diğer kısımları ise yaraları tedavi etmede, hücre yenilemede, tonik olarak da kullanılmaktadır. Kaparinin tercih edilmesindeki bir diğer nedeni ise turşusunun hastalıklarla mücadele etmesi, zindelik, sağlık ve güç verici olmasıdır (Öngün, 2013).

İnsanın bağışıklık sistemindeki bozukluktan dolayı beyin ve omurilikte çok fazla tahribatın oluşmasıyla MS hastalığı ortaya çıkmaktadır. Balgam söktürücü ve solucan düşürücü özelliğinden dolayı bu hastalıkların tedavisinde kapari bitkisi kullanılmaktadır. Ayrıca kaparinin bir başka kullanım alanı felç tedavilerinde, iskorbüt hastalığı tedavisinde, kan bozukluklarında, gut hastalığında, anti-tümör özelliği ile tümörün oluşmasına ve büyümesine engel özellik göstermesinden dolayı tüketimi sağlanmaktadır. Halk arasında basur rahatsızlığı olarak da bilinen hemoroid tedavisinde, dalak büyümesinde, kalça rahatsızlıklarında, adet düzenlenmesinde ve sancılarında, diş ağrılarında, karaciğer fonksiyonlarını düzenlemede kullanılan bir bitkidir. Antidoksidan, antikanser ve antibakteriyel etkisi olan kaparinin yan etkilerinin olmadığına yönelik bilgiler ve çalışmalar da yer almaktadır. Bu sebeplerden dolayı insanlar tarafından tercih edilen şifalı bitki olarak varlığını sürdürmektedir (Çil, 2006).

Kaparinin tercih edilmesindeki bir başka sebep ise kuraklığa karşı dirençli olması ve toprağı kısa sürede kaplayarak rüzgâr etkisini azaltan bir bitki türü olmasıdır. Bu özellikleri ile erozyonu, kurak ve yarı kurak alanları, step alanları ve toprak hareketlerinin olduğu sahaları kontrol altına alma çalışmalarında kaparinin başarı gösteren bir bitki olması güvenle dikilmesini sağlamaktadır (Fotoğraf 3). Henüz çiçek açmamış olmasına rağmen asfalt zeminde boy veren ve yapraklarını yayarak gelişim gösterebilen bir bitkidir (Fotoğraf 2). Böyle bir zeminde yetişebilen ve seçici olmadan hızlı yayılan kaparinin bu durumu verimsiz ve erozyon tehdidi altındaki topraklara güvenle dikilmesinin bir başka sebebidir. Ayrıca bitki türleri arasında kaparinin ekonomik bir bitki türü olması ve hayvan besiciliğinde de besin değeri yüksek olmasından dolayı hayvan yemi olarak kullanımını önemini daha fazla arttırmaktadır (Tansı ve Kocabaş, 1997).

Fotoğraf 2. Kapari çiçekleri ve asfalt zeminde kapari yayılışından görünüm.

Fotoğraf 3. Eğimli arazide kapari topluluğunun görüntüsü ve kapari yaprakları.

Kaparinin önemli olmasını sağlayan bir başka özelliği ise kimyasal içeriği ve çözünürlüğü incelendiğinde yapraklı ağaç odunlarına benzerliğidir. Bu benzerlik nedeni ile kapari bitkisi ve diğer odun kökenli hammaddeler birleştirilerek kullanılmaktadır. Kullanıldığı bir diğer alan ise lif levha, yonga levha ve odun-plastik kompozitleri gibi diğer kompozit levha üretim sektörleridir (Özdemir vd., 2018).

Son yıllar da Avrupa ülkelerinin ekonomik değer olarak gördüğü kaparinin ülkemizde fazla üretim ve tüketim alışkanlığı olmamasına rağmen kaparinin ihraç yoluyla değerlendirme olanağı da bulunmaktadır (Önay vd., 2007:8). Hatta ihraç edilebilen bir bitki türü olması kapariyi çok kârlı piyasaya sahip bir bitki haline getirmiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri kapari fidanının yaklaşık 1 TL olmasıdır. Bir dekar tarlaya 500 fidan dikildiğini hesaplarsak 500 adet kapari 500,00 TL'ye karşılık gelmektedir. Dikim işçiliği, bakım faaliyetleri gibi tutarları da dikkate aldığımız zaman yaklaşık yatırım maliyeti 1000,00 TL olmaktadır. Araştırmalara göre bitki başına ve dekardan alınan verim göze alındığında bir sezon için kâr miktarı yaklaşık 8000,00 TL'dir (Kobi-Line Haber Merkezi, 2016). Bu değerler üzerine kapari ekonomik anlamda da büyük öneme sahip gelir sağlayan bir bitki olmayı başarmıştır.

DÜNYA'DA KAPARİNİN ÜRETİM ALANLARI VE COĞRAFİ DAĞILIMI

Dünya üzerinde capparıs (capparaceae), tropik ve subtropik etkinin görüldüğü alanlarda doğal olarak yaşamını sürdürmektedir. Kapari yetiştirme isteği ve beklentileri fazla olmayan bir bitki türü olduğundan dolayı Dünya'da birçok türüne rastlamak mümkündür. Bu zamana kadar Dünya'da capparıs (capparaceae)'in 350 türü tespit edilebilmiştir (Yeğenoğlu ve Uz 2011). Dünya'da kapari yayılışı Afrika Ana Karası'nda Büyük Sahra'dan başlayarak Mısır, Etiyopya, Sudan ve Madagaskar'a kadar devam etmektedir. Kaparinin yetiştirme alanı ayrıca İspanya'da Minorka ve Mayorka Adaları'na, Fransa'ya Monako'ya hatta İtalya'nın Aeolian Adası'na ve

Pantelleria Adası'na, Sicilya Adası'na, Sardinya Adası'na, Kıbrıs'a, Malta'ya, Yunanistan'a, Libya'ya, Tunus'a, Cezayir'e ve Ege Denizi Adaları'na kadar uzanmaktadır. Bitkinin görüldüğü diğer topraklar ise Suriye, Lübnan, Arap Yarımadası, Ürdün, Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Nepal olarak bilinmektedir. Ayrıca bu türleri Türk devletlerinden Türkmenistan'da, Özbekistan'da, Tacikistan'da, Kırgızistan'da ve Kuzey Kazakistan'da Balkaş Gölü çevresinde, Çin'de ise Dzhungaria Havzası'nda ve Macau Bölgesi'nde geniş alanlara yayılmış bir şekilde görmek mümkündür. Filipinler'de, Timor ve Pasifik Adaları'nda, Avustralya'nın kuzey batısına kadar olan alanlar da kapari türlerinin geniş yayılışına rastlanmaktadır. Yoğun olarak capparıs ovata ve capparıs spinosa türleri Akdeniz ülkelerinde ve Kanarya Adaları'nda bulunmaktadır (Tablo 1) (Kara, 2012).

Tablo 1. Kapari Bitkisinin Dünya'daki Dağılımı

Bitki Türü	Bölge
C. Spinosa	Kuzey ve Tropikal Afrika, Orta Doğu, Tropikal Asya, Fransa, İspanya, İtalya, Fas, Cezayir, Türkiye, Pakistan ve Hindistan
C. Decidua	Kuzey ve Tropikal Afrika, Orta Doğu, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Tropikal Afrika, Mısır
C. Ovata	Akdeniz, Orta Asya, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs ve Hindistan
C. Sepiaria	Tropikal Afrika ve Tropikal Asya
C. Tomentosa	Tropikal Afrika ve Suudi Arabistan
C. Humilis	Arjantin, Bolivya, Paraguay, Hindistan, Çin, Avusturalya ve Tropikal Afrika
C. Sikkimensis	Hindistan, Çin ve Himalaya Bölgesi
C. Zeylanica	Tropikal Asya
C. Moonii	Hindistan ve Sri Lanka
C. Flexuoso	Orta ve Güney Amerika

Kaynak: Bakır D.(2019).

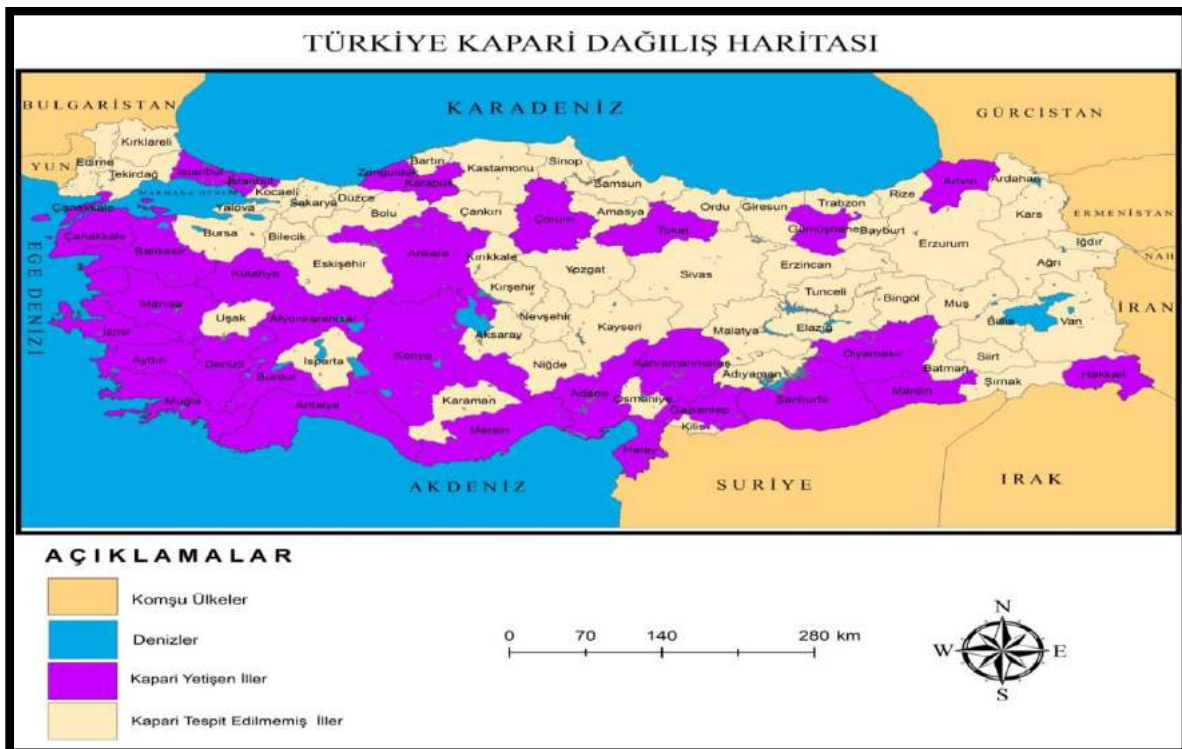
TÜRKİYE'DE KAPARİNİN COĞRAFİ DAĞILIŞI

Türkiye'de faydaları çok bilinmeyen ve tercih edilmeyen bu bitkinin iki türünü yaygın olarak görmek mümkündür. Bu türler capparıs spinosa ve capparıs ovata'dır (Gökçöl ve Duman, 2018). Capparıs spinosa yani boylu kapari, 2.5 metreye kadar uzayabilen bir çalı görüntüsündedir. Sıklıkla deniz seviyesinde ve 200-300 metre yüksekliklerde batı ve güney kıyı bölgelerimizde görülmektedir. Capparıs ovata ise diğer bir ifade ile bodur kapari, fazla uzamayan boyu kısa ve yatay olarak gelişme gösteren, gruplar halinde bulunan bir kapari türüdür. Ülkemiz de 1450 metre yüksekliğe kadar capparıs ovata türüne rastlamak mümkündür. Genellikle iç kısımlarda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde ve engebeli arazi yapısına sahip toprakları kendine

yetiştirme alanı tercih eden bir türdür (Yılmaz vd., 2002). Fakat kapari türleri ülkemizde oldukça geniş bir alana yayılmış olmasına rağmen nemli bölge olan Karadeniz Bölgesi'nin bazı illeri hariç Karadeniz ve Trakya Bölgesi'nde yayılışını sürdürememektedir (Tetik ve Yeşilkaya, 2000).

Capparis spinosa ve *capparis ovata* türleri Türkiye'de İstanbul (Büyükdere, Erenköy), Çanakkale, Balıkesir (Edremit), İzmir (Urla, Çeşme, Kemalpaşa), Manisa, Ege Adaları, Aydın (Kuşadası, Priene Harabeleri, Afrodiasis Harabeleri), Denizli (Sarayköy çevresi, Çivril), Afyonkarahisar (Dinar), Muğla (Milas, Bodrum, Marmaris, Bafa Gölü çevresi, Datça, Knidos, Turunç), Antalya (Finike), Adana (Seyhan), Ankara, Çorum (Osmancık), Zonguldak (Karabük), Tokat (Niksar), Çoruh, Artvin, Diyarbakır (Silvan), Mardin, Urfa (Viranşehir, Ceylanpınar) gibi birçok ilde görülmektedir. Türkiye'nin Akdeniz iklimi etkisinde olan kesimlerinde doğal olarak yetişebildiği gibi üretimi de yapılmaktadır (Kara, 2012:5).

Kaynak: Kara, A.(2012).

Bu bağlamda *capparis ovata* yayılışı için de Artvin yöresi güzel bir örnek olmaktadır. *Capparis ovata* Çoruh Vadisi çevresinde 200-1000 m yükselti sahaları arasında doğal olarak yayılışını sürdürmektedir. Bütün Dünya'da bitkisel ilaçların değerinin arttığı son dönemlerde *capparis ovata* plantasyon durumu ve işletmesi Artvin yöresi açısından önemli bir canlılık sebebi durumundadır. Ülkemiz ormanları üzerindeki ve orman sahalarına sahip Artvin'de *capparis ovata* türü sosyal baskıyı azaltmak ve minimuma indirmek için kaparinin avantaj sağlayan bir türüdür. Artvin yöresinin uzun yıllar sorunu olan göç olayına engel olmak ve yeni iş olanakları için uygun ekonomik bir bitkidir. Bitkinin yetişme ortamına uygun kaliteli fidanlar ile erozyon sahalarında yaygınlaştırılması Artvin ve çevre iller için umut olmaktadır (Ölmez vd., 2011).

Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü (AGM), başta Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki baraj havzaları çevresinde olmak üzere erozyonun yoğun olarak görüldüğü ve eğimin var olduğu arazilerde ağaçlandırmayı kapari ile gerçekleştirme yönünde çalışmalar başlatmıştır. 1996 yılında kapari ile ağaçlandırma çalışmalarında 63.000 adet kapari fidesi

dikilmiştir. Ayrıca kapari, erozyonla mücadelede etkin bir rol üstlenmesi nedeni ile özel ağaçlandırma kapsamına alınarak gerekli olan bütün yasal düzenlemeler 4.11.1996 tarihinde yapılmıştır. Yapılan düzenleme ile kapari, gereken şartlar sağlandığı taktir de endüstriyel ağaçlandırmaya olanak sağlamayan arazilerde ve endüstriyel ağaçlandırma alanlarında ise asıl ağaç türünün altında tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde alınmıştır (Yılmaz vd., 2002).

Ülkemizde kapari ihracatı ise 1990 yılından itibaren düzenli olarak yapılmaya başlanmış ve kayıtlara alınmıştır. Genellikle kapari salamura halde Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden, İspanya başta olmak üzere Norveç, Almanya, Avusturya, Avustralya, Belçika, Amerika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İsviçre, İsveç, İtalya, Kanada, Bahreyn, Hollanda, Kuveyt, Güney Afrika Birliği, Brezilya, İsrail ve Japonya'ya ihraç edilmektedir (Çil, 2006; Moghaddasi, 2011; Özgüven vd., 2004). Kapari ihracatı yapan önemli tesislerden biri de 1991 yılında kurulan Gaziantep-Araban yolunda bulunan Denimeks Gıda Sanayi Ticaret Limited Şirketi'dir. Gaziantep'de şebellah adıyla bilinen kaparinin, 10.000 m² kapalı toplam 20.000 m² alanda salamura ve konserve keber üretimi ile önemli bir ihraç firmasıdır. Bu firmanın genellikle kapari ihracı Amerika, Belçika, Avustralya, Almanya ve İsrail gibi ülkelere olmaktadır (<https://www.yaylahaber.com.tr/osmancik>).

Türkiye, ürettiği kaparinin tamamına yakın bir bölümünü bu ülkelere ihraç etmesine rağmen dış talebi karşılayamamaktadır. Kapari meyveleri ise sadece üretilen bölgelerde tüketilmektedir. Türkiye'de doğal olarak yetişen kaparilerden elde edilen tomurcuklardan yıllık yapılan ihracat 2-3 bin ton olarak belirlenmiştir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 1996 yılında yayınladığı verilere göre yıllık ihracat 3-5 bin ton olmuş ve 12 milyon dolarlık döviz ülkemize ek ekonomik gelir olarak girmiştir (Tetik ve Yeşilkaya, 2000).

Tablo 2. Türkiye'nin 2003 Yılı Kapari İhracatı

Ülke Adı	Miktar(kg)	Değer(Dolar)
Fransa	147.040	281.019,00
Hollanda	18.190	40.771,00
Almanya	369.216	618.943,00
İtalya	439.650	760.960,00
Danimarka	4.400	9.388,00
Yunanistan	50.950	85.159,00
İspanya	1.440.235	2.855.994,00
Belçika	144.840	241.673,00
Norveç	25,853	73.695,00
İsveç	36.558	95.205,00
Avusturya	9.920	17.531,00
A.B.D	335.860	680.439,00
Kanada	19.620	38.175,00
Venezuela	42.000	39.614,00
Brezilya	33.000	36.114,00

Avustralya	56.608	73.698,00
TOPLAM	3.173.940	5.948.378,00

Kaynak: Bilgin, M. (2004).

Tablo 3. Türkiye'nin 2003 Yılı Kapari İthalatı

Ülke Adı	Miktar(kg)	Değer(Dolar)
Fransa	15.120	33.653,00
Azerbaycan	21.600	24.473,00
Özbekistan	773.580	712.686,00
Kırgızistan	746.776	723.434,00
Suriye	1.064.034	1.082.531,00
İran	225.058	216.213,00
Toplam	2.846.168	2.792.990,00

Kaynak: Bilgin, M. (2004).

Türkiye'nin, kapari ihracat ve ithal tabloları incelendiğinde de kapari ithalinin devam ettiği görülmektedir. Türkiye 2001 yılında toplam 3.038.529 kg ihracat yaparak 8.474.384,00 dolar elde etmiştir. Bu yılda Türkiye toplam 1.550.086 kg ithalat yapmış ve 2.857.076,00 dolar kayıp yaşamıştır. 2002 yılında ise toplam 3.673.388 kg ihracat yaparak 7.896.474,00 dolar gelir sağlamıştır. 2002 yılındaki ithalat durumu ise 3.191.225 kg kapari için 4.364.671,00 dolar ödeme yapılmıştır. 2003 yılında da 3.173.940 kg kapari ihracatından toplam 5.948.378,00 dolar elde edilirken 2.846.168 kg kapari ithali yapılarak 2.792.990,00 dolar kayıp yaşanmıştır (Tablo 2-3).

Tablo 4. Türkiye'de Kapari Bitkisinin Organik Üretimi (Ton)

Yıl	Miktar
2005	662.80
2006	369.80
2007	420.05
2008	268.5

Kaynak: Bayram E. ve ark. (2010).

Tablo 5. Türkiye'de 2014-2015 Kapari Üretim Rakamları

Yıl	Organik Üretim	Doğadan Toplama	Toplam
2014	35	0	35
2015	30	0	30

Kaynak: <https://www.turkiye.gov.tr/gida-tarim-ve-hayvancilik-bakanligi>.

Kapari ithalinin yaşattığı bu ekonomik kayıplar sonraki yıllarda düşen kapari üretim miktarı ile daha fazla artmıştır. Bu husus doğrultusunda 2005-2008 ve 2014-2015 yıllarına ait tablolardan elde edilen

verilere göre kaparinin ithal edilen bir bitki konumuna gelmesi yetersiz üretimden kaynaklanmaktadır. Tablolarda kapari organik üretiminin yükselme gösterdiği yıllar olsa da üretimdeki bu yükseliş ekonomik yönden istenilen düzeyde olmamıştır. Kapari organik üretim tablosu incelendiğinde 2005 yılındaki organik üretim miktarı 2006 yılındaki organik üretim miktarının iki katına yakın olduğu tespit edilmektedir. Bu miktar 2006 yılında düşüş yaşarken 2007 yılında organik üretim tekrar artmıştır. 2008 yılında ise üretimde yeniden azalma yaşanması kapari üretiminin istenilen düzeye ulaşamadığını kanıtlar niteliktedir (Tablo 4).

Yıllar içinde üretimde yaşanan bu hareketlenmeler kaparinin sürekli iniş çıkışlar halinde olmasına neden olmuştur. Elde edilen veriler ile kapari üretimi sonraki yıllar içerisinde artırılması beklenirken üretim daha fazla gerilemiştir. 2014 ve 2015 yıllarına ait kapari üretim verileri değerlendirildiğinde üretimin daha fazla düşüş yaşaması bu değerlendirmeyi desteklemektedir. 2014 yılında 35 kapari organik üretimi gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında ise kapari 30 organik üretim ile 2014 yılının gerisinde kalmıştır. Bu iki yıl da toplam 65 organik kapari üretimi yapılmıştır (Tablo 5).

Tablo 6. Kapari Dış Ticaret Verileri (Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat
2007	15.486,412	7.239,816
2008	18.741,596	13.814,249
2009	17.179,607	7.933,368 3
2010	15.566,567	8.189,061
2011	15.909,728	11.883,728
2012	19.693,943	14.635,351
2013	23.122,583	19.170,310
2014	21.388,793	21.500,701
2015	14.936,466	14.552,048
2016	12.506,960	11.736,455
2017	12.961,365	10.322,587

Kaynak: TÜİK (2018).

2007-2017 yıllarına ait ithalat ve ihracat tablosu kapari ticaretinin devam ettiğini göstermektedir. 2007 yılında 15.486,412 dolar kapari ihracatı yapan Türkiye, aynı yıl 7.239,816 dolar da ithalat gerçekleştirmiştir. İhracat değerleri 2013 yılına kadar sürekli bir artış yaşamıştır. Fakat bu artış ithalat değerlerine de yansımıştır. Özellikle 2013 ve 2014 yılı ithalatının ihracat değerlerine çok yakın olması kaparinin yeterli üretilmediğini kanıtlamaktadır. 2013 yılındaki kapari ihracatının yükselmesinin nedeni ise Osmancık'ta kurulan Osman Agro Tarım'ın, kapari üretiminin yaygınlaştırılması ve pazarlanması için gösterdiği emekler olduğu düşünülmektedir. Osmancık Agro Tarım'dan önce Osmancık'ta yoğun bir şekilde yetişen kapari halk tarafından toplanıp satılarak gelir elde edilmeye çalışılıyordu. Fakat 2014 yılında Göğbel mevkiinde 100 dönüm arazi üzerinde Türkiye'nin en büyük kapari çiftliği ile üretim çalışmaları hız kazanmıştır. Hatta Osmancık'ta 100 dönüm arazide ve kültür ortamında 20 bin fide ile Naturelez firması ile üretim gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar sonucunda kapari (gebere) üretim ve alım merkezi

olarak 3 yıldır hizmet veren Osmancık Agro Tarım, 2019 yılında Naturelez markası ile İspanya'ya kapari ihracatına başlamıştır. Ayrıca Osmancık Agro Tarım kendi arazilerinde kapari tarımı yapmak isteyen çiftçi ve yatırımcılara gerekli teknik bilgilerle her türlü desteği sağlamaktadır.

Tablo da 2013 yılından sonra kapari ihracat değerleri düşüş yaşamıştır. 2014 yılında kapari ithalatının ihracat değerinden daha fazla bir değere yükselmesi ve kaparinin ithal edilen bir bitki türü olması üretiminin artırılması gerekliliğini daha fazla öne çıkarmıştır. Bu verilere göre ülkenin kapari ihracat gelirleri kadar yüklü miktarda sermaye çıkışının da olduğu gözlemlenmektedir. Bu sermaye çıkışının önüne geçmek son derece önemlidir. 2014 yılından sonra kapari ithalat ve ihracat değerlerine bakıldığında ise kapari değerleri sürekli düşüş yaşamıştır. 2017 yılı 12.961,365 ihracat değeri ile 2016 yılından sonra en düşük ihracat değerine sahip yıl olmuştur. 2017 yılı ithalatı ise 10.322,587 dolar ile ihracata çok yakın bir değere sahip olmuştur (Tablo 6) (<https://www.yaylahaber.com.tr/osmancik>).

Kaparinin bu şekilde ithal edilen bir bitki haline gelmesini bazı faktörlere dayandırmak mümkündür. Bu faktörler kapariden elde edilen gelirin yetersizliğinden dolayı fazla gelir getiren farklı tarım ürünlerine çiftçinin yönelmesi olarak düşünülmektedir. Ayrıca farklı sektörlerde olan istek, çiftçiye verilen desteğin azlığı, tarım arazisi ile ilgili yaşanan sorunlar, işçi ihtiyacının yeterli düzeyde karşılanamaması gibi birçok sorun ve bilinmeyen faktörlerin varlığı olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kapari bitkisi geçmişten günümüze sağlık sorunlarına birçok faydası sayesinde ilgi odağı olmuş ekonomik bir bitki türü olarak varlığını hep korumuştur. 1976 yılında tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde dahil edilen kapari, özel ağaçlandırma çalışmaları ile rüzgar erozyonunu önlemek için verimsiz sahalarda kullanılması daha çok odak noktası haline gelmesine neden olmuştur. Bu şekilde kültür bitkilerinin yetişmediği verimsiz sahaları boş bırakmamak ve erozyon tehdidine karşı toprakları korumak için de bu bitki oldukça önemlidir. Kaparinin bir başka faydası ise sel ve yağmur suları ile taşınma olaylarının meydana geldiği toprakları tutucu özelliği sayesinde koruyucu bitki görevi görmektedir. Verimsiz şartlara uyum sağlayan ve yangın durumunda kolay tutuşmayan bir bitki türü olan kapari yangın tehdidi altındaki sahalarda da etkili olmaktadır.

Türkiye’de çok geniş ve tanınır bir kullanım alanı olmamasına rağmen dünya bazında kapari bitkisinin salamurası, marmeladı, reçeli, turşusu gibi birçok kullanım biçimleri bulunmaktadır. Araştırmada tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde birçok sağlık problemine ilaç olarak çare olabilen, özel ağaçlandırma çalışmaları ile rüzgar ve su erozyonunu önleyebilen kapari bitkisinin ekonomik anlamda da büyük öneme sahip gelir sağlayan bir bitki olmayı başardığı belirlenmiştir.

Ülkemizde bol miktarda bulunan kapariden ekonomik anlamda yeterince yararlanılamamaktadır. Kaparinin dikimi ve üretimini yapan özel kişiler yurt içinde ve yurt dışında kapari ticareti yapsa bile bu ticaret düşük oranda kalmaktadır. Kaparinin tam mamul olarak ihracatının az olması, genellikle yarı mamul halde ihracatının gerçekleştirilmesi kaparinin değer kaybetmesine neden olmaktadır. Bu ekonomik kaybın tekrar kazanılması için Avrupa ülkelerinin gerisinden ön sıralara doğru kapariyi getirmek mutlak bir zorunluluktur. Üretimde ve yurt dışında pazar imkânı sıkıntılarını da çeken kapari için devletin desteği ile çözüm getirilmelidir. Kapari üretimi desteklendiğinde ülkemizde halka yeni ekonomik gelir olanağı

sunulmuş olunacaktır. Aşırı bilinçsiz otlatma ve insanın olumsuz etkileri kapari yayılışını kısıtlamakta ve çeşitliliğe zarar vermektedir. Bu çeşitliliğin sürdürülebilir olması için kapari koruma altına alınarak ıslah ve gen kaynaklarının zarar görmesi engellenmelidir. Ayrıca doğadan bilinçsizce toplanan kapari kalite ve verim bakımından zayıflamaya neden olmaktadır. Bu konuda da gerekli teknik bilgi üreticiye aktarılmalıdır. Bununla birlikte kaparinin kültür çalışmaları artırılarak üreticinin kaliteli tohumla ulaşma imkanı gerekli kurumsal hiç bir alt yapı esirgenmeden sağlanmalıdır.

Üreticiye yetiştirilen kapariler için teşvik primleri verilmelidir. Üretici, araştırmacı, sanayici tüm kapari paydaşları arasında sürdürülebilir bir ekonomik kazanç için bilgi alışverişi sağlayacak kurumlar oluşturulmalıdır. Kapariden üst düzey fayda sağlamak için halka kaparinin bütün faydaları anlatılarak bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Bu sayede ülkemizde çok tanınmış olmayan bir bitki türü olan kaparinin, toplum tarafından tanınmışlığı da artacaktır. Kapari bitkisinin dikenli olmasından dolayı toplama sırasında zorluk yaşanması işçilik ücretinin artışı olarak yansımaktadır. Bu konuda devlet kontrollü sabitleme yöntemleri gerçekleştirilmelidir. Kaparinin farklı yönlerinin de farklı bilim dallarında araştırılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Acıbuca,V. ve Bostan Budak,D. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi, Çukurova Tarım Gıda Bilimleri Dergisi, 33(1),37-44.
2. Arslan,N. (2006). Penceremden:Tıbbi ve Aromatik Bitkiler, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, 66-68.
3. Bakır,D. (2019). Türkiye’de Yetişen Kapari (Capparis Ovata L.) Bitki Tohumundaki Tokoferollerin ve Tokotrienollerin İzalasyonu ve Kromatografik Yöntemle Tayini, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Analitik Kimya Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İstanbul.
4. Bayram,E., Kırıcı,S., Tansı,S., Yılmaz,G., Arabacı,O., Kızıl,S. ve Telci,İ. (2010). Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Üretimine Arttırılması Olanakları, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, 11-15 Ocak, Ankara.
5. Bilgin, M. (2004). Kapari Yurt İçi Piyasa ve Ürün Araştırması, İstanbul Dış Ticaret Odası Dış Ticaret Şubesi Araştırma Servisi, 23.
6. Çil,Y.(2006). Oltu (Erzurum) Yöresinde Yetişen Kapari (Capparis ovata-herbacea) Tomurcuklarının Bileşimi ve Salamuraya İşlenmesi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı(Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

7. Çil,Y.ve Şat,İ. (2013).Yeni Bir Tarımsal Ürün: Kapari (Capparis spp.), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, 6(1),63-66.
8. Doğanay,H.ve Çavuş, A. (2016). Türkiye Ekonomik Coğrafyası, 7. Baskı, Ankara, Pegem Akademi.
9. Faydaoğlu ,E. ve Sürücüoğlu M. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi, Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 11 (1), 52 - 67.
10. Gökçöl,A. ve Duman,İ. (2018). Kapari tohumlarının çimlenmesinin iyileştirilmesinde farklı tohum uygulamalarının etkisinin belirlenmesi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 55 (4):433-440.
11. Gürol,A., (2012). Bir Tarım Coğrafyası Örneği:Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliği ve Kullanım Alanları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri Coğrafya) Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
12. Kara,A. (2012). Türkiye'de Yetişen Kapari (Capparis spp.) Bitkisinde Genetik Çeşitliliğin Moleküler İşaretleyicilerle Karakterizasyonu, Hitit Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Çorum.
13. Kıtıkı,A. (1999). Kapari Tarımı ve İşlenmesi, T.C. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü Yayın Dairesi Başkanlığı, Ankara.
14. Kobi-Line Haber Merkezi. (2016). <https://kobi-line.org/tag/faizsiz-kredi/>.
15. Moghaddasi,M.S. (2011) .Caper (Capparis spp.) İmportance and Medicinal Usage, Advances In Environmental Biology, 5(5),872-879.
16. Najafi,S. (2008). Kebere (Capparis spp.)'nin In Vitro Çoğaltımı, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarla Bitkileri Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
17. Ölmez,Z., Akın,E. ve Göktürk,A. (2001). Farklı Yetiştirme Ortamı ve Polietilen Tüp Boyutunun Kapari (Capparis Ovata Desf.) Fidanlarının Bazı Morfolojik Özellikleri Üzerine Etkisi, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 12 (2):101-108.
18. Önay,D., Bayrak, E. ve Akman,M. (2007). Silifke Yöresi Mutfağındaki Geleneksel Ürünlerin Özellikleri ve Beslenmedeki Fonksiyonel Önemi, 932-933.
19. Öngün,A. (2013). Farklı Dozlarda Kapari (Capparis ovata desf.) Uygulamasının Sazan (Cyprinus carpio) Balıklarında Hipotalamo-Hipofizinterrenal Aka Aktivitesi Üzerine Etkisi, Aksaray Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray.
20. Özdemir,A., Tutuş,A. ve Çiçekler,M. (2018). Kaparinin (Capparis spinosa) Orman Ürünleri Endüstrisinde Kullanılabilirliğinin Araştırılması, Uluslararası Artvin Sempozyumu 18-20 Ekim.
21. Özgüven,M., Sekin,S., Gürbüz,B., Şekeroğlu,N., Ayanoğlu,F. ve Ekren,S. (2004). Tütün, Tıbbi Aromatik Bitkiler Üretimi ve Ticareti, Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 492-494.

22. Sarı,A. & Altunkaya,M. (2015). Doğadan Tarlaya.. Kekik, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, 22.
23. Tansı,S. ve Kocabaş,F. (1997). Orman Ekosistemi Altında Kapari (Capparis Spinosa L.) Önemi ve Yetiştiriciliği, XI. Dünya Ormancılık Kongresi, 13-22 Ekim, Cilt 3, s. 259.
24. Tetik,M. ve Yeşilkaya,D. (2000). Kapari'nin (Capparis ov ata L.) Burdur Erozyon Kontrolü Sahalarında Denenmesi, Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü Yayınları, Sayı 4.
25. Yeğenoğlu,S. ve Uz,A. (2011). Kebere (Kapari) Bitkisi: Tıbbi ve Tarihsel Açıdan Önemi, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, Lokman Hekim Journal 2011;Supplement, 35-36.
26. Yılmaz,H., Karahan,F., Bulut,Z., Demircan,N. ve Alper,H. (2002). Kurak Bölgelerde Havza Planlamasında Bazı Sekonder Bitkilerin Biyolojik Onarım Yönünden Değerlendirilmesi, Su Havzalarında Toprak ve Su Kaynaklarının Korunması, Geliştirilmesi ve Yönetimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı.
27. <https://www.burdurtb.org.tr/>.
28. <https://www.turkiye.gov.tr/gida-tarim-ve-hayvancilik-bakanligi>.
29. <https://www.yaylahaber.com.tr/osmancik>.

BİT VE ENERJİ: TELEDENSİTE ENERJİ YOĞUNLUĞUNU AZALTIYOR MU? TÜRKİYE'DEN KANITLAR

ICT AND ENERGY: DOES TELEDENSITY REDUCE ENERGY INTENSITY? EVIDENCE FROM TURKEY

Dr. Ahmet Emrah TAYYAR
Bağımsız Akademisyen
ORCID: ID/0000-0003-2823-1700

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ile enerji verimliliği arasındaki ilişkilerin toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutu bulunmaktadır. Özellikle BİT araçlarının toplum tarafından yoğun olarak kullanımı sayesinde ekonomik aktiviteler artış göstermiştir. Bu artışın sonucunda her geçen gün daha fazla enerji ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan enerji verimliliği oldukça önemli olup BİT araçları yoluyla enerji verimliliği artırılabilir. BİT araçlarının enerji verimliliği üzerindeki etkileri çeşitli etmenlere bağlı olarak (doğrudan kullanım, dolaylı ikame ve geri tepme etkileri) değişiklik göstermektedir. Doğrudan kullanım etkisi BİT araçlarının yaşam döngüsü sürecinde ortaya çıkan enerji yoğunluğundaki artışları ifade etmektedir. Dolaylı ikame etkisine göre BİT araçları üretim ve tüketim kalıplarında değişimlere yol açarak (kaydileştirme ve hareketsizleştirme gibi) enerji verimliliğini arttırmaktadır. Geri tepme etkisi ise BİT araçlarının daha kaliteli ve ucuza üretilmesi sonucunda artan talebin enerji yoğunluğunu arttırması olarak bilinmektedir. Dolayısıyla dolaylı ikame etkisinin doğrudan kullanım ve geri tepme etkilerinden daha büyük olmasına bağlı olarak BİT araçlarının enerji yoğunluğunu azaltacağı söylenebilir. Buna bağlı olarak Türkiye’de 1990-2015 yılları arasında teledensite ile enerji yoğunluğu arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın bağımsız değişkenlerini teledensite olarak tanımlanan mobil ve sabit hat telefon abonelikleri oluşturmaktadır. Bağımlı değişken olarak enerji verimliliğini ölçmek için enerji yoğunluğu kullanılmıştır. Değişkenlerin doğal logaritması alındıktan sonra birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun vadeli ilişkilerin tespiti için Johansen & Juselius (1990) eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Ardından kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkisinin belirlenmesi amacıyla vektör hata düzeltme modelinin (VECM) aşamaları takip edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; i) Değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmaktadır. ii) Sabit telefon aboneliğinde %1’lik artış enerji yoğunluğunu %0,68 oranında arttırmaktadır. iii) Mobil telefon aboneliğinde %1’lik artış enerji yoğunluğunu %0,15 oranında azaltmaktadır. iv) Hem kısa hem de uzun dönemde sabit ve mobil telefon abonelikleri değişkeninden enerji yoğunluğu değişkenine doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Buna göre mobil telefon aboneliği enerji verimliliğini arttırırken, sabit telefon aboneliği ise enerji verimliliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla diğer etkilere nazaran dolaylı ikame etkisi mobil telefon aboneliği değişkeninde daha fazla olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ekonomik ve çevresel kalitenin sürdürülebilirliği açısından mobil telefon aboneliğini yaygın hale getirmek ve teşvik etmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Enerji Yoğunluğu, Enerji Verimliliği, Telefon Aboneliği, Teledensite, Dijitalizasyon, VECM Analizi, Türkiye.

ABSTRACT

The relationships between information and communication technologies (ICT) and energy efficiency have social, economic and environmental dimensions. In particular, economic

activities have increased due to the intensive use of ICT tools by the society. As a result, more and more energy needs arise day by day. In this respect, energy efficiency is very important and energy efficiency can be increased through ICT tools. The effects of ICT tools on energy efficiency vary depending on various factors (direct use, indirect substitution and rebound effects). The direct use effect refers to the increases in energy intensity that occur during the life cycle of ICT tools. According to the indirect substitution effect, ICT tools increase energy efficiency by causing changes in production and consumption patterns (such as dematerialization and immobilization). The rebound effect is known as increasing demand to increase energy intensity as a result of higher quality and cheaper production of ICT tools. Therefore, it can be said that ICT tools will decrease the energy intensity due to the fact that the indirect substitution effect is greater than the other effects. Accordingly, the main aim of the study is to examine the relations between teledensity and energy intensity in Turkey for the period 1990-2015. The independent variables of the study are mobile and fixed line telephone subscriptions defined as teledensity. Energy intensity is used to measure energy efficiency as a dependent variable. After taking the natural logarithm of the variables, the unit root test was applied. Johansen & Juselius (1990) cointegration test was used to determine long-term relationships between variables. Then, the steps of the vector error correction model (VECM) were followed in order to determine the short and long term causality relationship. According to the analysis results; i) There is a long-term relationship between the variables. ii) 1% increase in fixed phone subscription increases energy intensity by 0.68%. iii) 1% increase in mobile phone subscription reduces energy intensity by 0.15%. iv) There is a causality relationship from fixed and mobile phone subscriptions variable to energy intensity variable in both short and long term. Accordingly, while mobile telephone subscription increases energy efficiency, fixed telephone subscription decreases energy efficiency. Therefore, compared to other effects, it is seen that the indirect substitution effect is more in the mobile phone subscription. As a result, in terms of sustainability of economic and environmental quality, it is necessary to make mobile phone subscription widespread and to be encouraged.

Keywords: Information and Communication Technologies, Energy Intensity, Energy Efficiency, Telephone Subscription, Teledensity, Digitalization, VECM Analysis, Turkey.

1. Giriş

Son dönemlerde ülkelerin ekonomik ve endüstriyel gelişiminde bilgi iletişim teknolojilerinin(bundan böyle BİT) ve araçlarının önemli payı bulunmaktadır. Bu kapsamda bilgiye ulaşmak, elde edilen bilgiyi işlemek, depolamak, ekonomik birimlerle paylaşmak ve diğer ülkelerle rahat bir şekilde iletişim kurmak için kullanılan tüm araçlar BİT olarak ifade edilebilir (Coroama ve Hilty, 2009). BİT araçlarının kullanımı kaynak verimliliğini ve uzmanlaşmayı arttırmaktadır. Ayrıca ekonomik aktiviteler açısından üretim ve dağıtım süreçlerinde ortaya çıkan işlem maliyetlerini azaltmaktadır. Bilginin daha verimli kullanılması yoluyla dağıtım kanalları ile stok kontrolleri daha verimli bir şekilde yürütülmektedir. Bu faydalardan ötürü BİT küresel ölçekte firmalar arası rekabeti yükselterek ekonomik aktivitelerin hızlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomik ilişkilerin giderek daha fazla bilgi yoğun hale gelmesi sonucunda BİT araçlarına olan talep artış göstermektedir.

Ekonomik ilişkiler açısından yarattığı faydalara ilave olarak BİT araçlarının enerji tüketimi üzerindeki etkilerini incelemek oldukça önemlidir. Çünkü ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi enerji kullanımına bağlıdır. Ayrıca daha fazla enerji kullanımının çevre kirliliği açısından sonuçları da bulunmaktadır (Erdmann ve Hilty, 2010). Dolayısıyla BİT araçlarının enerji tüketimi ile ilişkisi çeşitli etkileşim mekanizmalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Konuya yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde sonuçların iki grup etrafında toplandığı görülmektedir (Tleppayev, 2019). Bunlardan ilki BİT araçları kullanımının enerji tüketimini arttırdığını savunmaktadır. Bu noktada her ne kadar BİT ekonomide verimliliği ve

kaydileşmeyi sağlasa da kendi işlerliğini sağlamak için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. İkinci grupta ise BİT araçlarının enerji tüketimini azalttığını öne sürmektedir. Bu sonuca göre BİT araçları kendi enerji tüketiminden daha fazla ekonomik ilişkilerde verimlilik artışı sağlamaktadır (GeSI, 2008). Yapılan çalışmaların farklı sonuçlara ulaşmasının en temel nedeni BİT araçları ile enerji kavramlarına ait tanımların derin olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türkiye’de 1990- 2015 dönemine ilişkin BİT araçları olan mobil hücresel ve sabit telefon aboneliklerinin enerji verimliliği ile olan ilişkisini incelemek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Değişkenler arası uzun vadeli ilişkilerin tespiti için Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme testi kullanılacaktır. Ardından kısa ve uzun vadeli nedensellik yönünün analiz edilmesinde vektör hata düzeltme modelinden(VECM) yararlanılacaktır. BİT araçlarının sosyal ve ekonomik açıdan yayılımı 1990’lı yıllarla başladığı için değişkenlerin başlangıç tarihi 1990 yılı olarak tercih edilmiştir. Çalışmayla ilgili zaman aralığının 2015 yılında sona ermesinin temel nedeni enerji yoğunluğu değişkeniyle ilgili veri eksikliğidir. İlgili çalışma konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalardan birkaç noktada farklılaşmaktadır. İlk olarak BİT araçları arasında toplumun tüm birimleri tarafından yoğun olarak kullanılan sabit ve mobil hücresel telefon aboneliklerine ilişkin değişkenler tercih edilmiştir. Bu değişkenler aynı zamanda yüz kişi başına aboneliği ifade ettiğinden teledensite(telefon yoğunluğu) kavramını ifade etmektedir. Ayrıca diğer çalışmalar daha çok enerji tüketimini temel alırken, ilgili çalışmada enerji yoğunluğu kullanılmıştır. Çünkü enerji verimliliğinin ölçülmesinde enerji yoğunluğu kavramı daha çok tercih edilmektedir. Bu doğrultuda Coroama ve Hilty (2009)’un BİT araçları sınıflandırması ve enerji verimliliği ile ilgili yaptığı anket temelli çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaya paralel olarak mobil hücresel telefon aboneliğinin sabit hat telefon aboneliğine göre daha fazla enerji verimliliği sağlayacağı beklenmektedir (Coroama ve Hilty, 2009). Bu konuda Türkiye açısından daha önce yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışma konu, dönem ve kullanılan ekonometrik yöntem bakımından literatürdeki eksikliğe katkıda bulunacaktır. Çalışma beş bölümden oluşmakta olup ikinci bölümde teorik altyapı ve ekonometrik çalışmalar üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntem incelenecektir. Dördüncü bölümde değişkenlerin durağanlık analizleri sonrasında Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme testi ile VECM analizinin aşamaları uygulanacaktır. Son bölümde sonuç kısmına yer verilecektir

2. Teorik Altyapı ve Ekonometrik Çalışmalar

BİT araçlarının enerji ile olan ilişkisi etkilere bağlı olarak birkaç teorik çerçeve ile ifade edilebilir. Bunlardan ilki değişkenler arasında ikame ve gelir etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan Takase ve Murota (2004) tarafından geliştirilen etkileşimdir. Bu etkileşime göre ikame etkisi, BİT araçlarının yaygın hale gelmesiyle endüstriyel yapıda ortaya çıkan değişiklikleri ifade etmektedir (Takase ve Murota, 2004). Endüstriyel yapının BİT araçlarıyla etkin hale gelmesi enerji verimliliğini arttırarak enerji tüketiminde (ve dolayısıyla yoğunluğunda) azalışa neden olabilmektedir (Wang ve Han, 2016). Ayrıca bu etki kapsamında üretim ve tüketim kalıplarındaki değişmelerin enerji kullanımı üzerinde etkileri bulunmaktadır. Örneğin daha çok e-ticaret, e-konferans, e-mail ve e-kitap gibi yöntemlerin tercih edilmesi yoluyla enerji tasarrufu sağlanabilir (Ahmed ve Le, 2020). Bu noktada BİT araçlarının tamamlayıcılık etkisini unutmamak gerekir. Buna göre BİT araçlarının üretim ve tüketim süreçlerinde daha yoğun kullanılması diğer enerji yoğun araçların kullanımını arttırabilir. Örneğin bilgisayarların internete bağlanması için modeme ihtiyaç duyulur. Daha hızlı internet ve telefonların kapsama alanını arttırmak için baz istasyonlarının hem sayısı hem de çalışma kapasiteleri ve sayıları arttırılabilmektedir. Bu nedenle tamamlayıcılık ilişkisi açısından daha fazla BİT kullanımı enerji talebinde artışlara neden olabilir (Schulte, Welsch ve Rexhauser, 2014). Gelir etkisi ise BİT araçlarının ekonomik büyüme yoluyla enerji tüketimi üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Bu açıdan BİT araçlarının yoğun kullanımı ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde bu durumu destekleyen ulusal ve uluslar arası alanda birçok ampirik analiz mevcuttur (Vu, 2013; Kumar et al. 2016; Niebel, 2018). BİT araçlarının ekonomik büyümeyi arttırıcı etkisi bulunuyorsa ekonomik büyümenin enerji tüketimindeki ilişkisini incelemek gerekir. Yine yapılan analizlerde genel olarak ülkelerde ekonomik büyümedeki artışların enerji tüketimini arttırdığı söylenebilir (Ghosh, 2002; Danish et al. 2018). Dolayısıyla etkiler genel olarak değerlendirildiğinde eğer ikame etkisi, gelir ve tamamlayıcılık ilişkisinden daha büyükse BİT araçları enerji tüketiminde azalışlara neden olmaktadır. Ancak BİT araçlarının enerji tüketiminde artışlara yol açabilmesi için ikame etkisinin diğer etkilere nazaran daha küçük olması gerekir.

BİT ile enerji tüketimi arasındaki diğer kavramsal çerçeve Hilty et al. (2006) tarafından yapılan çalışmaya dayanmaktadır. Bu kapsamda değişkenler arasındaki ilişkiler doğrudan kullanım etkileri, dolaylı ikame etkileri ve geri tepme etkileri açısından incelenebilir. İlk olarak doğrudan kullanım etkisine göre BİT araçlarının üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve kurulumunda enerji tüketimi yoğunlaşmaktadır. Ayrıca BİT'in enerji üzerindeki etkilerini değerlendirmek için BİT araçlarının üretiminden bertaraf edilmesine kadar olan yaşam döngüsü süreçlerini incelemek gerekir (Coroama ve Hilty, 2009). Bu açıdan yapılan çalışmalarda BİT araçları kullanımının enerji tüketimini arttırdığı görülmektedir (Sadorsky, 2012; Shahbaz et al. 2014; Salahuddin ve Alam, 2016). Dolaylı ikame etkileri geleneksel üretim ve tüketim kalıplarının daha modern ve teknolojik kalıplarla değişimini ifade eder. Bu geçiş sonucunda kaydileştirme ve demobilizasyon artarak enerji tüketiminde ve yoğunluğunda azalışlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca BİT araçlarının çok yönlü olması ve geniş bir alana hitap etmesinin sonucu olarak akıllı uygulamaların yaygınlaşması enerjinin verimli kullanımını sağlamaktadır. Doğrudan kullanım, dolaylı ikame etkileri dışında kalan bir diğer etki ise geri tepme etkisi (toparlanma etkisi – Jevons paradoksu) olarak bilinir. Buna göre BİT araçlarına olan ihtiyacın artması sözü edilen araçların daha etkin ve fazla üretimine neden olup fiyatlarını düşürmektedir. Azalan fiyatlar sonucunda BİT araçlarına olan talep yükselmektedir. Bu kapsamda BİT araçlarıyla enerji üzerinde sağlanan verimlilik artışları, BİT araçlarına olan talebin yüksek olması nedeniyle kaybolabilmektedir (Avom et al. 2020).

BİT araçları ile enerji değişkenleri için yapılan ekonometrik ve simülasyon temelli çalışmaların sonuçları farklılık göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri, dönem, yararlanılan ekonometrik metotlardaki farklılıklara ve BİT ile enerji arasındaki varolan etkilere bağlı olarak elde edilen sonuçların değiştiği düşünülmektedir. Ayrıca BİT ve enerji değişkenlerinin tanımının çok derin olması da sonuçlardaki farklılığın bir diğer nedeni olarak sayılabilir. Örneğin bazı çalışmalar BİT değişkeni olarak internet aboneliği ile bilgisayar kullanımını dikkate alırken, bazı çalışmalar teledensite (mobil ve sabit telefon aboneliğini) dikkate almaktadır. Yine enerji değişkeni açısından elektrik tüketiminin çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu paralelde ilk olarak BİT araçlarının enerji tüketimini arttırmasıyla ilgili olan çalışmalar incelenebilir. Buna göre Afzal ve Gow (2016) tarafından 1990-2014 dönemi için N-11 ülkeleri açısından BİT araçları ile elektrik tüketimi arasındaki ilişki dinamik panel veri modeli ile incelenmiştir. BİT araçları olarak internet aboneliği, mobil telefon aboneliği ve toplam ihracat içerisinde BİT ithalatı kullanılmıştır. BİT kullanımındaki artışların elektrik tüketimini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Sadorsky (2012) tarafından 1993-2008 dönemi için 19 yükselen ekonomi açısından yapılan çalışmaya göre internet, mobil telefon ve bilgisayar kullanımının elektrik tüketimini arttırdığı tespit edilmiştir. Dabbous (2018) tarafından 11 MENA ülkesi için 1995-2014 dönemine ilişkin yapılan dinamik heterojen panel analizine göre BİT araçlarının enerji tüketimini arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Tunalı (2016), 1990-2012 dönemine ilişkin Avrupa Birliği ülkeleri için yaptığı ARDL analizinde BİT araçlarının uzun dönemde elektrik tüketimini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Salahuddin ve Alam (2015) tarafından 1985-2012 dönemine ilişkin Avustralya için yapılan analizlerde internet kullanımının elektrik tüketimini arttırdığı görülmüştür. Roepke, Christensen ve Jensen

(2010) Danimarka için yaptığı anket bazlı çalışmasında 2007 ve 2008 yıllarında BİT uygulamalarının günlük hayatta yoğun kullanılması sonucunda konutlarda elektrik tüketimini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Saidi et al. (2015), 67 ülke için 1990-2012 dönemine ilişkin yaptığı dinamik panel veri analizine göre BİT araçlarının elektrik tüketimi üzerinde pozitif ve istatistiksel anlamlılığı bulunmaktadır. Collard, Feve ve Portier (2005) tarafından Fransa'nın hizmet sektörü üzerine yaptığı analizde BİT araçlarının elektrik kullanım yoğunluğunu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer kısımda ise BİT araçlarının enerji tüketimi üzerinde azaltıcı etkisinin olduğu çalışmalar bulunmaktadır. Bu açıdan Romm (2002) tarafından ABD için yapılan analize göre internet kullanımındaki artışların bazı sektörlerde enerji yoğunluğunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Takase ve Murota (2004) ise çalışmalarında BİT ve enerji yoğunluğu değişkenleri açısından Japonya ve Amerika'yı karşılaştırmak için simülasyon tekniği kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre BİT yatırımları enerji yoğunluğunu Japonya'da azaltırken, Amerika'da arttırmaktadır. Dolayısıyla Japonya'da ikame etkisinin, Amerika'da ise gelir etkisinin diğer etkilere göre daha baskın olduğunu belirtilmektedir. Ishida (2015) çalışmasında 1980-2010 dönemine ilişkin Japonya için yaptığı ARDL analizinde uzun dönemde BİT yatırımlarının elektrik tüketimini azalttığı sonucunu elde etmiştir. Son olarak Wang ve Han (2016) tarafından yapılan çalışmada 2003-2012 dönemine ilişkin Çin için BİT ve enerji yoğunluğundaki ilişkiler incelenmiştir. STİRPAT tekniğiyle elde edilen sonuçlara göre BİT araçlarındaki artışların uzun dönemde enerji yoğunluğunu azalttığı tespit edilmiştir.

3. Data ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada Türkiye'de 1990-2015 dönemine ilişkin olarak yıllık enerji yoğunluğu, mobil hücresel telefon aboneliği ve sabit hat telefon aboneliği kullanılmıştır. Değişkenlere ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 1. Değişkenler Hakkında Bilgiler

Değişkenler	Açıklamaları	Kaynak	Birimi	Dönüşümü
LEN	Enerji Yoğunluğu	Worldbank	MJ	Logaritmik
LMOB	Mobil Hücresel Telefon Aboneliği	Fred	%	Logaritmik
LFIX	Sabit Telefon Aboneliği	Worldbank	%	Logaritmik

Not: MJ kısaltmasının açılımı megajul şeklindedir

Tablo 1'de yer alan bilgiler ışığında LEN değişkeni megajul(MJ) cinsinden enerji yoğunluğunu göstermektedir. Enerji yoğunluğu, bir birim üretim artışı sağlayabilmek için kullanılan enerji miktarı olarak ifade edilebilir (Cornillie ve Fankhauser, 2004). Enerji yoğunluğu enerji verimliliğinin bir ölçüsüdür. Enerji yoğunluğundaki azalmalar aynı üretim için daha az enerji kullanıldığını ve enerji verimliliğinde artışların olduğunu gösterir. Her geçen gün toplumsal ve ekonomik kesimlerin BİT araçlarıyla daha fazla donanma çabası enerji verimliliğinde artışları beraberinde getirebilir. Bu nedenle BİT araçlarının enerji verimliliği üzerindeki etkisini incelemek gerekmektedir. Tabloda yer alan diğer değişkenler olan LMOB ve LFIX teledensite kavramını ifade etmektedir. Teledensite yüz kişi başına mobil ve sabit hat telefon abonelikleri ile tanımlanmaktadır. Bu paralelde LMOB değişkeni mobil hücresel telefon aboneliğini(yüz kişi başına) göstermektedir. Son dönemde mobil telefonun artan önemi ve kullanım yoğunluğunun enerji verimliliği üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. LFIX değişkeni ise sabit hat telefon aboneliğini(yüz kişi başına) ifade etmektedir. Sabit hat telefon aboneliği gün geçtikçe önemini yitirse de iletişimde payı olduğundan çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada LEN değişkeni bağımlı değişken, LMOB ve LFIX değişkenleri bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Ayrıca tüm değişkenlerin doğal logaritması alınıp ekonometrik analize hazır hale getirilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arası uzun vadeli ilişkilerin incelenmesinde Johansen – Juselius (1990) eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasında kısa ve uzun vadeli nedensellik ilişkisinin tespiti için vektörel hata düzeltme modeli(VECM) kullanılmıştır.

Johansen – Juselius (1990) eşbütünleşme testini değişkenlere uygulayabilmek için ilgili serilerin birinci derecede durağan olması gerekmektedir (Johansen ve Juselius, 1990). Bu nedenle birim kök testleri yardımıyla serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları incelenmelidir. Ancak ADF(Arttırılmış Dickey-Fullet) testi dışında kalan diğer birim kök testlerinde anlamsız sonuçlar elde edildiği için PP(Phillips-Perron), DF-GLS(Dickey-Fuller test with GLS detrending) ve KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testleri kullanılamamıştır. Çalışmada yer alan seriler açısından ADF testi daha dengeli sonuçlar verdiği için ADF testinin kullanılması uygun görülmüştür. ADF testi birim kökün analiz edilmesinde AR(p) sürecinden yararlanmaktadır. Buna ilave olarak denklemlere p gecikmeli fark değerlerini ekleyerek yüksek dereceden korelasyon ilişkisini tespit etmekte olup DF(Dickey-Fuller) testine göre ADF testi birim kökün tespit edilmesinde daha gelişmiş yapıdadır (Mert ve Çağlar, 2019). ADF testine göre H_0 hipotezi seride birim kökün olduğunu, H_1 hipotezi ise seride birim kökün olmadığını ifade etmektedir. Eğer seriyle ilgili hesaplanan test istatistiği çeşitli istatistiksel anlamlılık düzeylerinde bulunan kritik değerden büyük olursa H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla seride birim kökün olmadığı anlaşılır. Eğer seride birim kök varsa seri durağan hale gelinceye kadar birim kök taşıyan seriye fark alma işlemi uygulanır. Ancak seriye uygulanan fark alma işlemleri sonucunda serilerde bilgi kaybına yol açabilmektedir. Bu nedenle ortaya çıkacak bilgi problemini gidermek için Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen - Juselius (1990) eşbütünleşme yöntemleri kullanılabilir. Bunlardan ilki olan Engle ve Granger (1987) eşbütünleşme testi birim kök taşıyan iki seri arasında doğrusal regresyon ilişkisinin varlığını incelemektedir (Engle ve Granger, 1987). Ancak ikiden fazla seri arasında eşbütünleşme ilişkisi incelenecek olursa üç veya daha fazla eşbütünleşme vektörü ortaya çıkabileceği için Engle ve Granger(1987) testi yerine Johansen – Juselius (1990) eşbütünleşme yönteminin uygulanması gerekir. Bu paralelde çalışmada üç değişken bulunduğundan eşbütünleşme testleri arasından Johansen – Juselius (1990) testi tercih edilmiştir. Johansen – Juselius (1990) eşbütünleşme yöntemi VAR modeline dayanmaktadır. Model aşağıda yer alan (1) numaralı denklemle ifade edilebilir.

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \Pi_2 X_{t-2} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde bulunan X_t faktörü çalışmada kullanılan değişkenleri göstermektedir. Ayrıca k en uygun gecikme sayısını ve ε_t ilgili model sisteminin hata terimini ifade etmektedir. Seriler durağan olmadığı için serilerin birinci farkı alındığında (2), (3) ve (4) numaralı denklem sistemleri ortaya çıkar.

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \Gamma_2 \Delta X_{t-2} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Gamma_i = -(I - \Pi_1 - \Pi_2 - \dots - \Pi_i) \quad i = 1, 2, \dots, k - 1 \quad (3)$$

$$\Pi = -(I - \Pi_1 - \Pi_2 - \dots - \Pi_k) \quad I = \text{Birim Matris} \quad (4)$$

(2), (3) ve (4) numaralı denklemlerde yer alan Π terimi katsayılar matrisini göstermektedir. Eşbütünleşme dereceleri açısından katsayılar matrisi önemli bilgiler sağlamaktadır. Johansen - Juselius (1990) yönteminde denklem sistemleri aracılığıyla oluşan eşbütünleşme vektörlerinin sayısı ve anlamlılık düzeyleri İz(Trace) testi ile Maksimum özdeğer(Maximum Eigenvalue) testleriyle sınanmaktadır. Her iki teste ait formüller sırasıyla aşağıda yer alan (5) ve (6) numaralı denklemlerle ifade edilebilir (Johansen ve Juselius, 1990: 179);

$$\text{İz(Trace)Testi} = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \mu_{r+1}) \quad (5)$$

$$\text{Max Özdeğer(Max. Eigenvalue) Testi} = -T \ln(1 - \mu_{r+1}) \quad (6)$$

İz(Trace) istatistiği açısından oluşturulan H_0 hipotezi eşbütünleşik vektörün olmadığını($r=0$) göstermektedir. H_1 hipotezi ise en az bir tane eşbütünleşme ilişkisinin ($r \leq 1$) olduğunu ifade etmektedir. Buna göre hesaplanan iz istatistiği değeri kritik değerden büyük çıkarsa H_0 hipotezi reddedilerek en az 1 tane eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu anlaşılır. Maksimum özdeğer testine ait hipotezler ise H_0 hipotezi eş bütünleşmenin olmadığını ($r=0$) ve H_1 hipotezi bir tane eş bütünleşme ilişkisinin ($r=1$) var olduğu şeklinde oluşturulmaktadır. Hesaplanan maksimum özdeğer test değeri kritik değerden büyük çıkarsa H_0 hipotezi reddedilir. İlgili hipotezin reddi seriler arasında 1 tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme analizi değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olup olmadıklarını göstermemektedir. Bu nedenle modelin doğruluğunu tespit etmek ve değişkenler arası nedensellik ilişkisini doğru kurgulamak için serilere zayıf dışsallık testinin uygulanması gerekmektedir. Zayıf dışsallık testi Ki-Kare test istatistiğine dayanmaktadır. Eğer Ki-Kare test istatistiği olasılık değeri %1'den küçükse değişkenin bağımlı (içsel) değişken olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca seriler arasında eşbütünleşmenin var olması değişkenler arasında nedenselliğin yönü hakkında bilgi vermemektedir. Bu kapsamda eğer değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa VECM(Vektör Hata Düzeltme Modeli) yardımıyla değişkenlerin kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri elde edilebilir. Kısa dönem nedensellik ilişkileri ilgili bağımsız değişkenlerin gecikme değerleriyle, uzun dönem nedensellik ilişkileri ise VECT(hata düzeltme terimi) değerine bağlı olarak tespit edilmektedir. VECM modelleri aşağıda yer alan (7) ve (8) numaralı denklemler aracılığıyla ifade edilebilir.

$$\Delta \ln Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} \Delta Y_{t-1} + \mu VECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

$$\Delta \ln X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \theta_{2i} \Delta Y_{t-1} + \mu VECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (8)$$

(7) ve (8) numaralı denklemlerde bulunan k değeri en uygun gecikme uzunluğunu ve VECT katsayısı ise hata düzeltme terimini göstermektedir. VECT katsayısı önünde bulunan μ değeri yaşanan şok sonrasında oluşan dengesizliklerin kaç zaman sonra dengeye geleceğini açıklamaktadır. Sözü edilen değer negatif ve sıfır ile bir arasında değer alıp istatistiksel olarak anlamlıysa değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisinin geçerli olduğu anlaşılır. Buna ilave olarak VECM modelinin sağlamlığını tespit etmek için diğer tanısalsal(diagnostic) testlerle incelenmesi gerekmektedir. Sağlam bir VECM modelinde modelin kalıntılarının normal dağılıma uygun olması, modelin kalıntıları açısından otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmaması şarttır. Otokorelasyon testi belli bir gecikme uzunluğuna kadar(2 veya 4) modelin kalıntıları açısından korelasyonun var olup olmadığını araştırmaktadır. Belirlenen gecikme değerlerine ilişkin LRE değeri ve Rao-F değeri olasılıkları %5 olasılık değerinden büyükse otokorelasyonun olmadığı sonucuna ulaşılır. Değişen varyans testi Ki-Kare test istatistiğine dayanmaktadır. Ki-kare için hesaplanan test istatistiğinin olasılık değeri %1 düzeyinden büyükse kurulan modelle ilgili olarak değişen varyans sorununun olmadığı anlaşılır. Son olarak model kalıntılarının çok değişkenli normal dağılıma uygun olması gerekmektedir (Mert ve Çağlar, 2019). Normallik testi için Jarque-Bera test istatistiği kullanılmakta olup ilgili test istatistiğinin olasılık değeri %1'den büyükse modelin normallik şartını sağladığı anlaşılır.

4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak LEN, LMOB ve LFIX değişkenleri arasında uzun vadeli ilişki Johansen- Juselius (1990) eşbütünleşme testi yardımıyla incelenecektir. Ardından değişkenler açısından kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkisinin tespiti için VECM analizinden faydalanılacaktır. Bu kapsamda değişkenlere Johansen-Juselius(1990) eşbütünleşme testinin

uygulanabilmesi için değişkenlerin birinci dereceden durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle dönüşümü sağlanmış değişkenlerin düzey değerlerine ve birinci farklarına ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli – Trendli Model Düzey Değer Test Sonuçları	Sabitli – Trendli Model Birinci Fark Test Sonuçları
	ADF	ADF
LEN	-2,69(3) (0,246)	-3,98(1) (0,024)
LFİX	-3,43(0) (0,069)	-4,41(0) (0,009)
LMOB	-1,42(1) (0,825)	-4,005(5) (0,027)

Not: Tabloda ADF test istatistiği yanında bulunan parantez içi değerler SIC kriterine göre gecikme uzunluklarını göstermektedir. ADF test istatistiği altında yer alan parantez içindeki değerler %1 anlamlılık düzeyindeki olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 2’de sabitli ve trendli model ADF birim kök testi sonuçlarına göre LEN ve LMOB değişkenleri için hesaplanan test istatistiğinin olasılık değerinin %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle LEN ve LMOB değişkenleri düzey değerinde durağan değildir. LFİX değişkeni için hesaplanan test istatistiğinin olasılık değerinin %10 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla LFİX değişkeninin %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı bulursa da %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı bulunmamaktadır. Çalışmada daha yüksek anlamlılık seviyeleri hedeflediği için herbir değişkenin birinci farkı alınmıştır. Değişkenlerin birinci farkta birim kök taşıma ihtimaline karşı değişkenlere yeniden ADF testi uygulanmıştır. LEN ve LMOB değişkenlerinin %5 düzeyinde, LFİX değişkeninin %1 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu anlaşıldıktan sonra değişkenlere Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Birinci farkta durağan olan değişkenlerin (d=1) varlığı altında modelle ilgili en uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir. Eviews 10 programı kullanılarak elde edilen eşbütünleşme testine ait istatistikler Tablo 3 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları (İz ve Maksimum Özdeğer İstatistikleri)

Eşbütünleşme Hipotezleri	İz (Trace) İstatistiği	Kritik Değer(%5)	Olasılık Değeri**
Eşbütünleşme yoktur.*	37,915	35,192	0,024*
En çok 1 eşbütünleşme vardır.	11,754	20,261	0,471
En çok 2 eşbütünleşme vardır.	4,184	9,164	0,385
Eşbütünleşme Hipotezleri	Maksimum Özdeğer	Kritik Değer(%5)	Olasılık Değeri**
Eşbütünleşme yoktur.*	26,161	22,299	0,013*
En çok 1 eşbütünleşme vardır.	7,570	15,892	0,599
En çok 2 eşbütünleşme vardır.	4,184	9,164	0,385

Not: (*) işareti ilgili hipotezin %5 seviyesinde reddedildiğini göstermektedir. (**) işareti MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 3'te bulunan iz istatistiği sonucuna göre eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden $r=0$ sıfır hipotezi için hesaplanan değerin kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu kapsamda sıfır hipotezi reddedilerek %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu anlaşılmaktadır. Maksimum özdeğer testi açısından H_0 hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ($r=0$) ifade etmektedir. H_0 hipotezine ait maksimum özdeğer istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden daha büyük olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilmektedir. Buna göre değişkenler arasında 1 tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Sonuç olarak LEN, LMOB ve LFIX değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı savunulmaktadır. Eşbütünleşme testleri değişkenler arasında nedensellik ilişkileri hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi için VECM analizi uygulanması gerekir. Ancak VECM analizi öncesinde değişkenlerin içsel veya dışsal olup olmama durumları VEC sınırlaması yardımıyla tespit edilmelidir. Bu açıdan değişkenlere zayıf dışşallık testi uygulanmış olup test sonuçları Tablo 4 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 4. Zayıf Dışşallık Testi Sonuçları

Değişkenler	Ki-Kare Testi	Olasılık Değeri	Hipotez	Yorum
LEN	8,818	0,002	H_0 Red	Bağımlı Değişken
LFIX	6,662	0,009	H_0 Red	Bağımlı Değişken
LMOB	0,999	0,317	H_0 Kabul	Bağımsız Değişken

Tablo 4'te yer alan bilgiler ışığında LEN ve LFIX değişkenleri için hesaplanan Ki-Kare test istatistiği olasılık değerlerinin %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iki değişken açısından H_0 hipotezi reddedilerek LEN ve LFIX serilerinin bağımlı değişken olduğu anlaşılmaktadır. LMOB değişkenine ait olarak hesaplanan Ki-Kare testi olasılık değerinin %1 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle LMOB değişkeni açısından H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu paralelde LMOB değişkeninin bağımsız değişken olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin tespiti için VECM analizi yapılabilir. Bu kapsamda Eviews 10 programı kullanılarak elde edilen VECM(1) tahmin sonuçları Tablo 5 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 5. Uzun ve Kısa Dönem VECM(1) Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Denklem Sonuçları	
	LEN _t
SABİT	-0,407 (1,107)
LFIX _t	0,681*** (-4,918)
LMOB _t	-0,157*** (5,630)
LEN _t	1.0000

Kısa Dönem Denklem Sonuçları

Hata Düzeltme	D(Len)	D(LFİX)	D(LMOB)
$VECT_t$	-0,294***	-0,157***	-0,356
	(-3,40)	(-2,91)	(-0,97)
D(Len(-1))	0,133	0,192*	-0,417
	(0,76)	(1,75)	(-0,56)
D(LFİX(-1))	-1,100*	0,239	-0,41
	(-2,92)	(1,01)	(-0,26)
D(LMOB(-1))	-0,027	-0,021	0,789***
	(-1,25)	(-1,57)	(8,53)
R-kare	0,369		
Düzeltilmiş R-kare	0,274		
F-istatistiği	3,906		
Akaike Kriteri	-3,595		
Schwarz Kriteri	-3,399		

Not: (*) işareti %10 seviyesinde, (**) işareti %5 seviyesinde ve (***) işareti %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir. Uzun dönem denklemi Eviews 10 programı tarafından vektörel verildiği için programda çıkan sonuçların işareti terse çevrilmiştir.

Tablo 5'in üst kısmında bulunan uzun dönem denklem sonuçlarına göre LFİX ve LMOB değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde LEN değişkenini etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla LFİX değişkeninde %1'lik artış LEN değişkenini yaklaşık olarak %0,68 oranında yükseltmektedir. Öte yandan LMOB değişkeninde %1'lik artış LEN değişkenini yaklaşık olarak %0,15 oranında azaltmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde sabit telefon aboneliğindeki artışlar enerji yoğunluğunu artırırken, mobil hücresel telefon aboneliğindeki artışlar ise enerji yoğunluğunu düşürmektedir. Tablo 5'in alt kısmında LEN bağımlı değişken olmak üzere kısa dönem katsayıların tespiti için model oluşturulmuştur. Oluşturulan modelin $VECT_t$ katsayısının sıfır ile bir arasında (-0,29) negatif değerler aldığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan tahmin edilen VECM(1) modeli için hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ifade edilebilir. Yine LFİX bağımlı değişken olmak üzere kurulan modelde $VECT_t$ katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sıfır ile bir arasında negatif değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca LMOB değişkeni açısından oluşturulan modelde $VECT_t$ katsayısı negatif değerlere sahip olsa da istatistiksel açıdan anlamlılığı bulunmamaktadır. LEN için tahmin edilen denklemde $VECT_t$ katsayısı -0,29 olarak hesaplanmıştır. Bu değer LEN değişkeninde kısa dönemde oluşacak dengesizliklerin yaklaşık olarak (1/0,29) 3,5 yıl sonra düzeleceğini göstermektedir. Buna ilave olarak VECM(1) modelinde yer alan değişkenlerin kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Kısa dönem nedensellik ilişkilerinin tespitinde Ki-Kare testi esaslı VECM temelli Granger testi uygulanmıştır. Uzun dönem nedensellik ilişkilerinin belirleniminde zayıf dışsallık testi ile $VECT$ katsayısının sonuçları birlikte değerlendirilmiştir. Tablo 6 yardımıyla kısa ve uzun dönem nedensellik sonuçları incelenebilir.

Tablo 6. VECM Uzun ve Kısa Dönem Nedensellik Sonuçları

Uzun Dönem Nedensellik	VECT	t İstatistiği
f(Len LFİX, LMOB)	-0,29	-3,40

f(LFİX LEN, LMOB)	0,10	2,91
Kısa Dönem Nedensellik	Ki-Kare Testi	Olasılık Değeri
f(LEN LFİX, LMOB)	9,762	0,007
f(LMOB LFİX, LEN)	0,395	0,820
f(LFİX LMOB, LEN)	6,098	0,047

Daha önceden yapılan zayıf dışsallık test sonuçlarına göre LEN ve LFİX değişkenlerinin bağımlı değişken oldukları, LMOB değişkeninin bağımsız değişken olduğu tespit edilmişti. Ayrıca tüm değişkenler açısından VECM(1) modeli tahmin edilerek $VECT_t$ katsayısı elde edilmişti. Bu bilgiler ışığında LEN bağımlı değişken olmak üzere kurulan denklemin $VECT_t$ katsayısı -0,29 değerine sahip olup bu katsayının %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı bulunmaktadır. Bu nedenle uzun dönemde LFİX ve LMOB değişkenlerinden LEN değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Zayıf dışsallık testine göre LFİX bağımlı değişken olduğu görülmüştür. Bu nedenle LFİX bağımlı değişken olmak üzere kurulan modelin yeniden tahmini yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre $VECT_t$ katsayısı 0,10 değerine sahip olup katsayının istatistiksel anlamlılığı vardır. Ancak $VECT_t$ katsayısının negatif değer almaması nedeniyle uzun dönemde LEN ve LMOB değişkenlerinden LFİX değişkenine doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Kısa dönem nedensellik ilişkileri incelendiğinde LEN bağımlı değişken olmak üzere uygulanan Ki-Kare test istatistiğinin olasılık değerinin %1'den az olduğu görülmektedir. Bu nedenle LFİX ve LMOB değişkenleri LEN değişkeninin kısa dönem nedenidir. Yine LFİX bağımlı değişken olmak üzere yapılan Ki-Kare test istatistiğinin olasılık değerinin çok az farkla %5'ten az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla LMOB ve LEN değişkenlerinden LFİX değişkenine doğru kısa dönem nedensellik ilişkisi mevcuttur. Son olarak bağımlı değişken LMOB olmak üzere yapılan Ki-Kare istatistiğinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle LFİX ve LEN değişkenleri LMOB değişkeninin kısa dönem nedeni değildir.

Tahmini yapılan VECM(1) modelinin sağlamlığı açısından modele tanı(diagnostic) testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu paralelde modele otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 7 yardımıyla incelenebilir.

Tablo 7. Tanısal(Diagnostic) Test Sonuçları

Otokorelasyon Testi	Gecikme	LRE Değeri	Olasılık	Rao F-Değeri	Olasılık
	1	9,216	0,417	1,050	0,420
	2	18,470	0,425	1,043	0,442
Değişen Varyans Testi	Ki-Kare Testi			Olasılık	
		67,659		0,032	
Normallik Testi	Jarque-Bera Testi			Olasılık	
		3,050		0,802	

Modelin kalıntıları arasında serisel korelasyonun varlığı LRE ve Rao-F testleri yardımıyla incelenmiştir. İlgili değişkenler yıllık olduğu için gecikme sayısı 2 olarak alınmıştır. Her iki testin olasılık değerlerinin %5'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde otokorelasyon sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Modelin kalıntılarında değişen varyans probleminin var olup olmadığını tespit etmek için modele değişen varyans testi uygulanmıştır. Ki-Kare test istatistiğinin olasılık değerinin %1'den büyük olduğu görüldüğü için modelde değişen varyans problemi yoktur. Modelin kalıntılarının normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek gerekir. Bu nedenle yapılan Jarque-Bera testi olasılık değerinin %1'den büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modelin kalıntılarının normal dağılıma uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

5. Sonuç

Çalışmanın amacı Türkiye’de teledensitenin enerji verimliliği ile olan ilişkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışmada 1990-2015 dönemine ilişkin enerji yoğunluğu, mobil hücresel telefon aboneliği ve sabit hat telefon aboneliği değişkenleri kullanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağanlık süreçleri incelendikten sonra değişkenlere Johansen & Juselius (1990) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan eşbütünleşme testinin sonuçlarına göre değişkenlerin eşbütünleşik yapıda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmaktadır. Değişkenlerin eşbütünleşik yapıda olması nedeniyle tanı testlerine en uygun VECM oluşturulmuştur. Ayrıca VECM yardımıyla değişkenler arasında kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkisinin tespiti yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde sabit hat telefon aboneliğinde %1 oranındaki artış enerji yoğunluğunu yaklaşık olarak %0,68 oranında arttırmaktadır. Yine uzun dönemde mobil hücresel telefon aboneliğinde %1 oranında artış enerji yoğunluğunu %0,15 oranında azaltmaktadır. Nedensellik ilişkilerinin sonuçlarına göre hem kısa hem de uzun dönemde mobil ve sabit hat telefon aboneliğinden enerji yoğunluğuna doğru nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca kısa dönemde mobil telefon aboneliği ve enerji yoğunluğundan sabit hat telefon aboneliğine doğru nedensellik ilişkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye’de mobil hücresel telefon aboneliğinin enerji yoğunluğunu azalttığı, sabit hat telefon aboneliğinin ise enerji yoğunluğunu arttırdığı görülmektedir. Enerji yoğunluğunun azalması bir birim gelir artışı yaratmak için daha az enerji kullanıldığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mobil hücresel telefon aboneliği enerji verimliliğini arttırmaktadır. Bu durum mobil hücresel telefon aboneliği değişkeni açısından dolaylı ikame etkisinin doğrudan kullanım ve geri tepme etkilerinden daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Sabit hat telefon aboneliği değişkeni açısından dolaylı ikame etkisinin diğer etkilere nazaran daha az olduğu anlaşılmaktadır. BİT araçları içerisinde mobil telefonun sabit hat telefona göre üstünlüğü bulunmaktadır. Örneğin mobil hücresel telefonlar kullanıcılarına internet hizmeti sağlamaktadır. Bu açıdan mobil telefonlar yardımıyla internetin yoğun kullanımı tüketim kalıplarının değişimine olanak sağlamaktadır. Bu değişim sonucunda fiziksel araçların kaydileşmesi ve demobilizasyonu enerji verimliliğini arttırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye için yapılan analizler Coroama ve Hilty (2009) tarafından anket temelli yapılan çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Türkiye enerji kaynakları açısından dışa bağımlı bir ülke olup enerji verimliliğini arttırmak öncelikli hedefdir. Enerji verimliliğindeki artışlar hem dışa bağımlılığın azaltılması hem de çevre kalitesinin artırılması bakımından fayda sağlayacaktır. Bu öneme bağlı olarak mobil telefon aboneliğini yaygın hale getirmek için teşvik ve rekabet politikalarının dikkatli bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Afzal, M. N. I. ve Gow, J. (2016). Electricity Consumption and Information and Communication Technology in the Next Eleven Emerging Economies, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(3): 381-388.
- Ahmed, Z. ve Le, H. P. (2020). Linking Information Communication Technology, Trade Globalization Index and CO2 Emissions: Evidence From Advanced Panel Techniques. *Environmental Science and Pollution Research*, <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11205-0>.
- Avom, D., Nkengfack, H., Fotio, H. K. ve Totouom, A. (2020). ICT and Environmental Quality in Sub-Saharan Africa: Effects and Transmissions Channels, *Technological Forecasting and Social Change*, 155, No. 120028.
- Collard, F., Feve, P., ve Portier, F. (2005). Electricity Consumption and ICT in the French Service Sector. *Energy Economics*, 27(3): 541-550.

- Cornillie, J ve Fankhauser, S. (2004). The Energy Intensity of Transition Countries, *Energy Economics*, (26): 283-295.
- Coroama, V. ve Hilty, L.M. (2009). Energy Consumed vs. Energy Saved By ICT – A Closer Look. İçinde: Wohlgemuth, V., Page, B., Voigt, K. (Ed.): Environmental Informatics and Industrial Environmental Protection: Concepts, Methods and Tools, 23 rd International Conference on Informatics for Environmental Protection, pp 353-361.
- Dabbous, A. (2018). The Impact of Information and Communication Technology and Financial Development on Energy Consumption: A Dynamic Heterogeneous Panel Analysis for MENA Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(4): 70-76.
- Danish, Khan, N., Baloch, M. A., Saud, S. ve Fatima, T. (2018). The Effect of ICT on CO2 Emissions in Emerging Economies: Does the Level of Income Matters? *Environmental Science and Pollution Research*, 25: 22850-22860.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration, Estimation and Testing, *Econometrica*, 55(2): 251-276.
- Erdmann, L. ve Hilty, L. M. (2010). Scenario Analysis: Exploring the Macroeconomic Impacts of Information and Communication Technologies on Greenhouse Gas Emissions. *Journal of Industrial Ecology*, 14(5): 826-843.
- GeSI (2008). SMART 2020: Enabling the Low Carbon Economy in the Information Age, A Report by The Climate Group on behalf of the Global eSustainability Initiative (GeSI).
- Ghosh, S. (2002). Electricity Consumption and Economic Growth in India. *Energy Policy*, 30(2): 125-129.
- Hilty, L. M., Arnfalk, P., Erdmann, L. Goodman, J., Lehmann, M. ve Weager, P. A. (2006). The Relevance of Information and Communication Technologies For Environmental Sustainability-A Prospective Simulation Study, *Environmental Modelling and Software*, 21: 1618-1629.
- Ishida, H. (2015). The Effect of ICT Development on Economic Growth and Energy Consumption in Japan. *Telematics and Informatics*, 32(1): 79-88.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration- with Applications to the Demand For Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2): 169-210.
- Kumar, R. R., Stauvermann, P. J. ve Samitas, A. (2016). The Effects of ICT on Output per Worker: A Study of the Chinese Economy. *Telecommunications Policy*, 40(2-3): 102-115.
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Niebel, T. (2018). ICT and Economic Growth: Comparing Developing, Emerging and Developed Countries. *World Development*, Vol. 104: 197-211.
- Roepke, I., Christensen, T. H. ve Jensen, J. O. (2010). Information and Communication Technologies-A New Round of Household Electrification. *Energy Policy*, 38(4): 1764-1773.
- Romm, J. (2002). The Internet and The New Energy Economy. *Resource, Conservation and Recycling*, 36(3): 197-210.
- Sadorsky, P. (2012). Information Communication Technology and Electricity Consumption in Emerging Economies. *Energy Policy*, 48: 130-135.
- Saidi, K., Toumi, H. ve Zaidi, S. (2015). Impact of Information Communication Technology and Economic Growth on the Electricity Consumption: Empirical Evidence From 67 Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 8(3): 789-803.

- Salahuddin, M. ve Alam, K. (2015). Internet Usage, Electricity Consumption and Economic Growth in Australia: A Time Series Evidence. *Telematics and Informatics*, 32(4): 862-878.
- Salahuddin, M., ve Alam, K. (2016). Information and Communication Technology, Electricity Consumption and Economic Growth in OECD Countries: A Panel Data Analysis. *International Journal of Electrical Power and Energy Systems*, 76: 185-193.
- Schulte, P., Welsch, H. ve Rexhauser, S. (2014). ICT and The Demand For Energy: Evidence From OECD Countries. *Environmental and Resource Economics*, 63(1): 119-146.
- Shahbaz, M., Sbia, R., Hamdi, H., ve Rehman, I. U. (2014). The Role of Information Communication Technology and Economic Growth in Recent Electricity Demand: Fresh Evidence from Combine Cointegration Approach in UAE. Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper, 53226: 1-29.
- Takase, K. ve Murota, Y. (2004). The Impact of IT invesment on Energy: Japan and US Comparison in 2010. *Energy Policy*, 32(11): 1291-1301.
- Tleppayev, A. (2019). Digitalisation and Energy: World Experience and Evidence of Correlation From Kazakhstan. *Economic Annals-21*, 176(3-4): 56-64.
- Tunalı, Ç. B. (2016). The Effect of Information and Communication Technology on Energy Consumption in the European Union Countries. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7(5): 54-60.
- Vu, K. (2013). Information and Communication Technology (ICT) and Singapore's Economic Growth. *Information Economics and Policy*, 25(4): 284-300.
- Wang, D. ve Han, B. (2016). The Impact of ICT Invesment on Energy Intensity Across Different Regions of China, *Journal of Renewable and Sustainable Energy*, 8, 55901.

AN OVERVIEW OF INDUSTRY 4.0 AND DIGITAL TRANSFORMATION IN THE CIVIL AVIATION SECTOR

Eda CEYHAN*, Ahmet ERTEK**

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy University, School of Foreign Languages, Burdur, Turkey
ORCID: 0000-0002-7208-9564

²Selcuk University, School of Civil Aviation, Department of Aviation Management, Konya, Turkey
ORCID: 0000-0002-8156-5075

Abstract

It is seen that the aviation sector is developing quite rapidly and this development could be attributed to factors such as the economic situation of the countries, the advancement of technology and increasing competition. Technological developments in the sector are making progress not only in aircraft production and design, but also in areas such as technical, marketing, management and finance. Digitalization offers us a more reliable industry structure in terms of flight safety and security. In terms of businesses, it could be said that digitalization provides a competitive advantage to businesses in addition to its significant contributions to sustainability. For this reason, it has become a necessity for the enterprises in the aviation sector to follow and apply the advancing technology. In this context, the current and future status of digitalization in the aviation industry is an issue that needs to be researched. With this in mind, this study has been carried out in order to compile digitalization studies in the entire aviation industry, from aircraft manufacturers to airline companies. It is intended that the information in the study could be used as a source for both academic studies and businesses, and to be a reference in terms of different developments and applications. As a result of the study; it has been asserted that active use of digital applications has effects on issues such as time, cost, labor, safety and security. It has also been clearly observed that there is a race between organizations to be the first to adopt digital applications and offer service with cutting-edge technology to attract passengers and stand out among the rivals. Thus, it is recommended that the enterprises follow the advancements in digital applications and include these applications in all units as part of their strategic management approach.

Keywords: Aviation Industry, Digitalization, Industry 4.0

1. Introduction

The rapid development in technology has also affected the rapid development of the civil aviation industry. With this effect, great importance has been attached to the development of aviation due to reasons such as the globalization in trade and the speed and reliability in airline transportation. In addition to its contribution to the national economies, civil aviation developments play a significant role in the contribution to the transportation sector, which is an indicator of development. As in other sectors, rapid developments with the effect of intense competition push organizations in aviation sector to use innovations, different strategies, practices, technology, etc. to highlight businesses in the competitive environment. With the effect of this force, priority is given to the development of technology-based new products and services. If we consider it in the context of digitalization, it can be said that the aviation sector is one of the leading sectors in technological developments. Therefore, digitalization is important not only for sustainability but also for the societal development approach.

In parallel with its global development, the importance of the aviation industry, which has shown a rapid development in our country, is increasingly understood and the investments made

are increasing. The view that this understanding will continue and even increase in the future will not be wrong. Changes are also taking place in the rules and standards of the aviation industry, depending on the developments experienced. It is a very important issue to be able to catch up with the technological turnover by adapting to these changes and developments in the aviation sector, where services are provided at the international level. Based on this importance, it can be said that businesses operating directly or indirectly in the aviation sector use technology extensively and should follow developments closely.

It is thought that examining the digital transformation in the aviation sector, which is one of the sectors where digitalization is intense, and evaluating the technological applications used throughout the sector is an issue that needs to be researched. Based on the development of technology, this study, which is prepared as a compilation of digitalization examples in the aviation sector, is intended to be a reference in terms of giving an idea to different developments and applications and be a resource for both academic studies and businesses. For this purpose, the aviation sector has been explained with the transformation process of digitalization, and the study has been concluded with results and recommendations by including examples that have been implemented and planned to be implemented.

2. Digital Transformation

The transition from industrial societies to information society as a result of technological developments constitutes another phase of the change in human history. The process of transition to the information society also accelerated the spread of the "globalization" phenomenon, which entered the literature in this period as a term (Yankın, 2019). In this period and afterwards, the usability of computers and the internet and the widespread use of other communication and transportation tools brought many socio-cultural changes (Temel and Yapraklı, 2015). Among these changes digitalization which has brought industrial transformation comes first.

The digitalization of an enterprise should be considered as the digitization of a process, perception and management, beyond digitizing data or data sources. For example, the digitalization of an enterprise is not only limited to transferring processes that were previously managed manually or by analogue methods to the digital environment, but also it includes the more efficient use of the new opportunities offered by this environment and the correct management of new problems specific to this environment (Fichman et al., 2014). According to Gartner (2016), digitalization reflects the adoption of digital technologies in the business world and society, as well as related changes in the connections of individuals, organizations and objects (Gartner, 2016).

Digitalization has transformed the world in almost every aspect of life over the past few decades. The increase in internet access, use of mobile phones, social media and other ICT services affects and changes the way people interact, communicate, learn and work in almost every country (Schelenz and Schopp, 2018). In addition to the rise of robotics and artificial intelligence in manufacturing which has the potential to increase productivity and replace human workforce and affect employment services, new industries, digital business models and new digital economic platforms have come along (Banga and Velde 2018). Moreover, digitalization enables businesses to develop new ideas, reach a wider audience, use advanced tools to organize and manage their business, and most importantly, provide better products and services to make their customers happy and improve their quality of life (Ersöz and Özmen, 2020).

Toffler used a wave metaphor to explain the evolution of humanity. Toffler has made his classification in three different waves as the transition from an agrarian society to an industrial society and from an industrial society to an information society. When the development of human history is examined based on Alvin Toffler's three-wave theory; the First Wave is the settled life of people as a result of the Neolithic Revolution. The humanity that has settled down

has formed the agricultural society. The Second Wave is the transition of self-sufficient people in the agricultural society to the industrial society. With the transition to the industrial society, new technological revolutions have been opened in an irreversible process. The Third Wave, which still continues today, is the information age. The information age is a period that has entered our lives before the Second Wave is completely over, and with its effects, human history is deeply shaken compared to the previous ones (Toffler, 1980). When these three waves that directly affect the history of humanity are examined, it is thought that Industry 4.0 will create a much more effective transformation than other revolutions.

3. Industry 4.0 in the Context of Digitalization

Considering the transformation in digitalization, Industry 4.0 which has been very popular in recent years emerges as a very important development. In recent years, Industry 4.0 has been used as a popular term to describe the trend towards digitalization and automation of the production environment (Oesterreich and Teuteberg, 2016). The emergence of the concept of Industry 4.0 has taken place with a high-tech-themed project carried out by the German government. Inspired by the important transformations in previous industrial revolutions, the project has named the new era Industry 4.0. The concept was first used in 2011 at the Hannover Fair (Banger, 2016; Rojko, 2017). Although Industry 4.0 refers to the digitalization of the production sector in almost all production components, products and equipment, this concept has been a concept that has evolved over time. In fact, it has become a more comprehensive concept than a production-oriented concept (Madsen, 2019). Industry 4.0 refers to the involvement of digitalization and automation not only in production processes, but also in the entire enterprise (Tay et al., 2018). While this transformation affects companies deeply in every aspect, it offers many advantages in the digital age with the advantages of its applications. Industry 4.0 applications make it possible to simplify business processes, customize production, reduce costs, increase interaction inside and outside the company, and be fast in production processes and decision-making (Mohamed, 2018). Industry 4.0, seen as a way out in the industry is defined as the period of smart production in which every object, living or non-living, communicates with other objects via the internet due to the developments in artificial intelligence, cloud technology, three-dimensional printers (3D - Three Dimensional) and robotics etc. (Akkuşçu, 2019). Analyzing data related to the fusion of digital data and physical objects in a ubiquitous system, has the ability to transform every industrial sector in the world so, industry 4.0 will evolve much faster and with greater impact than any of the previous three industrial revolutions, namely Industries 1.0, 2.0 and 3.0. (Mrugalska and Wyrwicka, 2017). The first industrial revolution, called Industry 1.0, started in the 1800s with mechanization and mechanical power generation. It brought the transition from manual work to the first production processes; It has been mostly observed in the textile industry (Soylu, 2017). In the early 1900s, with Industry 2.0, mass production was started using electrical power (Schwab, 2016), and with Industry 3.0 in the 1970s, computerized automation systems were used in production. Industry 4.0, which started in 2011 and continues to develop today refers to the realization of digital production through objects that can be controlled by different technologies together and via Internet (Akkuşçu, 2019).

When we examine Industry 4.0 as a scope; many applications and functions such as obtaining meaningful data from the big data created by the devices where the sensors are placed, storing these and more in cloud systems and easily accessing them via the internet when needed, devices and robots developed using artificial intelligence are part of Industry 4.0 (Demiral, 2019). The basic technologies within this scope are; big data, cloud technologies, Internet of Things (IOT), cyber physical systems, 3D printers, augmented reality, smart factories, simulation and cyber security (Firat and Firat, 2017). Among these technologies, prominent ones in aviation are explained respectively.

Big data: This phenomenon, which is defined by Banger (2016) as "data sets that cannot be achieved with existing database software in terms of detecting, storing, managing and analyzing data", has two basic principles: collecting and storing large amounts of data and analyzing these stored data. It is formed by the systematic collection of data. These collected data cover very large areas and finding the right data at the right time brings along complex software and systems (Kaygın et al., 2017).

Cloud computing: It can be defined as a model for users to access various information services such as computing, storage and applications over the internet without knowing where this information is stored and on which servers these applications are running and how they are technically configured (Seyrek, 2011). Cloud computing technologies provide access to these data when needed by storing all the data owned by companies on a virtual server through internet-connected devices (Banger, 2016).

Internet of Things (IoT): It is a network structure where machines or devices communicate data, collect information and make decisions with the collected information without the need for human intervention or manual input of any data using traditional methods (Aktaş et al., 2014). The use of the Internet of Things enables data to be taken in real time and action can be taken according to these data (Lee and Lee, 2015). Through the Internet of Things, machines and cyber-physical systems can access globally distributed production sites and the database of suppliers (Davies et al., 2017).

Simulation: Simulation is a modeling technique that creates the infrastructure for monitoring the properties of the real system by moving the data of a physical system existing in the real world to a virtual environment. The purpose of the simulation is to observe the possibilities in advance in the virtual world and to plan the necessary preparations (Çelen, 2017).

In the Industry 4.0 revolution process, customer satisfaction will increase thanks to quality, flexibility and customer-oriented production in production, and a higher productivity increase will be observed compared to the past. While these are considered as the advantages of the revolution, factors such as great commitment to technological changes, high implementation and development costs, the need for skilled workforce, threats to cyber security and data privacy can be considered as the disadvantages of the revolution (Arslan, 2020). Possible advantages and disadvantages of Industry 4.0 will be discussed more comprehensively with Swot Analysis. The Industry 4.0 Swot Analysis included in Inan (2019)'s study is as follows;

Table 1. The Industry 4.0 Swot Analysis

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> • High efficiency and low cost • High precision production • Continuity in quality • Possibility of unmanned manufacturing • Diversity in production • Energy efficiency • Lean processes and simple traceability • Customer happiness • Decrease in production area requirement • Faster supply chain and logistics • High occupational health and safety 	<ul style="list-style-type: none"> • Need for a more qualified workforce • Unemployment in medium-qualified jobs • High technology and knowledge need • Requirement of advanced data security • Unforeseen technical difficulties • Being the first system in the world and the risk of failure due to this • Socially requiring high education and knowledge level • Risk of slowing down the growth rate in developing countries • High installation cost and process

	<ul style="list-style-type: none"> • Unfavorable structure for small businesses and some sectors
<p>Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> • New lines of business and commercial opportunities • Provides an opportunity to grow in economy and production for industrial countries whose growth rate has stopped • Flexible production possibilities • business opportunities for innovative technoparks in countries such as Turkey, which focuses on technoparks • Realization of the 4th industrial revolution clearly and awareness of countries to develop themselves • Investment in R&D and investor opportunities 	<p>Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> • Global unemployment threat • Foreign dependency expected to increase in underdeveloped and developing countries • Waste product problem that will occur as a result of increase in production • Increase in income distribution injustice • Risk of increasing economic difference between countries • Consumer market in developing countries • The unforeseen dangers of artificial intelligence • Cyber threats because of Internet of Things

4. Aviation Sector

The aviation industry plays an important role in increasing the socio-economic welfare of states with the cultural and commercial bridges it has built between countries. Progress in global transport is one of the main drivers of further strengthening of social and commercial relations between countries. In addition, due to the strategic importance of the aviation sector, countries with advanced and new technologies, which have correct and appropriate regulations and regulations, gain great advantages in commercial, cultural and military fields and become an important power (UAB, 2018).

Considering the development of aviation in our country, it is seen that it proceeds in the same direction with aviation and airline transportation activities in the world. Some negative developments in the wars led to the start of aviation activities, and the activities carried out in this direction started with the establishment of facilities near Atatürk Airport and the realization of aviation activities there (SHGM, 2018). With liberalization, one of the milestones in aviation history, airport and airline management rights have been given to the private sector and civil aviation activities have gained momentum. These rights are included in the "Turkish Civil

Aviation Law No. 2920", which entered into force in 1983. Following the liberalization, the construction and operation of airports and terminal facilities with the Build-Operate-Transfer Model implemented by DHMI General Directorate has also been an important factor in the development of airports and terminals (Gerede, 2015). The development of the civil aviation sector, which has gained momentum with the effect of globalization, also supports globalization by increasing the economic cooperation between countries. It creates a catalytic effect on economic development by facilitating the international mobility of goods, services and production factors. The aviation industry's wide employment, advanced technology and high added value production and its synergistic effect on the development of other sectors enable aircraft technology to be accepted as a leadership criterion for developed countries and show that countries have reached an impressive technological level (ITO, 2013).

The Aviation Sector has an important place in the transportation sector due to its fast, reliable, safe and at the same time economic nature. For this reason, special attention has been given to this area for the economic and social development of our country and its integration with the world. Turkey is further having an important place in the race of air transport with the ever increasing air traffic. According to the average annual air traffic growth estimation for the 2014-2021 period, Turkey will be among the countries that will grow fastest in Europe upcoming years (EUROCONTROL). As it can be seen, Aviation and Space Technologies continues to develop at a high speed in the world, playing a major role, and even leading the way in both international and intercontinental integration. In today's world, the most important sectors such as foreign trade and tourism that shape the world economy and add volume come to life thanks to the aviation sector and build their futures under the wings of the aviation industry (UAB, 2018).

5. Dijital Transformation in Aviation

Industry 4.0 has radically changed the way many industries do business. One of the industries changed by digital technologies is the rapidly developing and growing aviation industry. The first automatic baggage sorting systems appeared in the 1990s (Thinktech, 2020). Another example of these innovations is the transition of airlines to e-tickets. Airlines have adapted to e-tickets to reach passengers more easily and reduce their costs, and according to the IATA Report (2008), the airline industry has switched 100% to electronic tickets since June 2008, making the paper ticket obsolete. Lopez-Bonilla and Lopez-Bonilla (2013) believe that e-ticket can be considered one of the greatest innovations of the aviation industry because e-ticket offers a variety of benefits and efficiency to airlines and their customers. For example; better record tracking and financial control, time savings, lower dependence on indirect sales (travel agencies), customer self-service are among the advantages of e-ticket. In addition to these advantages, a substantial amount of costs has been eliminated and annual savings of 3 billion USD have been achieved (IATA, 2008).

In-cabin transactions that are carried out on paper are also transferred to the digital environment. For example, with the infrastructure developed by Innova for the Turkish airlines (THY) digital cabin management system, it is aimed to save approximately 1 ton of paper per month and to achieve operation optimization with a tablet computer. All critical flight orders, in-flight findings, results, records and filled forms previously held by cabin supervisors before, during and after the flight were sent to the headquarters and entered into the system manually, one by one. In addition, passenger transactions were followed by passenger manifests that took pages. Keeping the records in a paper environment delayed intervention when necessary, making instant updates and central monitoring difficult. In addition, since many processes from determining the amount of water to be taken on the plane to reporting malfunctions to the center were carried out manually, time was lost in initiating the operations. There was no platform where all these transactions could be carried out from a single point (Innova, 2014).

One of the prominent international airlines in digitalization among airlines is Emirates Airline. Emirates, which won the "Foreign Digital Airline of the Year" award at the 2019 Travel Awards, offers games, movies, TV shows, live TV and a rich music archive thanks to its award-winning inflight entertainment system. Emirates features the largest screens in the industry for each cabin, at 13.3 inches in Economy Class, 23 inches in Business Class, and 32 inches in First Class. All A380 and Boeing 777 aircraft have Wi-Fi connection (Havahaber, 2019).

Air New Zealand has tested augmented reality application with Microsoft Hololens in recent years. Thanks to the Hololens, which provide information about the mood or flight experiences of the passengers they look at, the cabin attendants aim to use the information they obtain in order to ensure customer satisfaction and to determine their needs (Dubos, 2020).

Aircraft manufacturers also follow technological developments closely and undergo a change that includes both the interior of the cabin and the mechanical parts. In recent years, aircraft manufacturers such as Boeing and Airbus have been organizing various projects to develop autonomous taxi, take-off and landing aircraft using artificial intelligence technologies, and the developments are promising, although there are not yet complete results (Independent, 2020; Hürriyet, 2019).

Airports are also innovatively transforming into Airport 4.0 in order to improve the passenger experience and generate increased revenue as a result. This transformation in airports provides convenience, practicality, time and cost savings to ground handling operations. Some of the applications used by airports include self-service kiosks, internal navigation, self-boarding, biometric services, RFID baggage tags, automatic bag-drop, wearable smart devices, autonomous vehicles, etc. In addition to these applications, digital applications are also used in activities such as personnel planning and scheduling, personnel recruitment and training by human resources, tracking, planning and programming of ground handling operations and equipment (Kovynyov and Mikut, 2018).

Especially self-service kiosks, which are used jointly by airlines, provide many benefits (Kovynyov and Mikut, 2018): As passengers can use any kiosk instead of making calls, they can save time and ground handling agents assign fewer ground personnel for passenger check-in and can reduce operating costs. Wittmer (2011) examined web check-in, mobile phone check-in, check-in kiosks and check-in desk methods, and despite the advantages offered by the new procedures, these procedures are not fully trusted, so it is stated that check-in desk procedures are still needed. The study has also found that Check-in kiosks are attractive to travelers between the ages of 20-30, passengers between the ages of 31-40 do not care too much about this practice or it may cause dissatisfaction for them.

London's Heathrow Airport has introduced a smart phone application to facilitate passengers' arrival to the airport and departure from the airport (Jaffer and Timbrell, 2014). The features offered by this mobile application include live flight updates, parking booking, interactive terminal maps, store and restaurant listings, weather and city guides, and an airport trip planner. In addition, there is a Bluetooth passenger tracking system that provides information about the queues (including check-in and security areas) and passenger movements at the airport. In addition, Copenhagen Airport offers a passenger Smartphone application that takes the idea of interactive terminal maps with augmented reality one step further (Jaffer and Timbrell, 2014). Copenhagen Airport is now equipped with ViaDirect's 3D navigation kiosks (ViaDirect, 2018). Materna Integrated Passenger Services (IPS) developed automatic check-in and bag-drop systems on behalf of Airline TUI and implemented a self-service project with Gatwick Airport (LGW). As part of Gatwick Airport's check-in transformation, Materna IPS has implemented a number of major installations in recent years. TUI received the Service Improvement Winner Award in the Project Awards category, which awards outstanding innovative projects, and ranked second in the project of the year. Easy-to-use kiosks allow TUI passengers to tag and drop their luggage with just a few clicks on the touchscreen (Passenger Terminal Today, 2018).

Delta reorganized the gate and boarding systems in Atlanta and announced the E-Gates (smart gate) that enables passengers to self-board smoothly and efficiently by scanning their smartphones or boarding passes (Delta, 2020). Among the applications that Delta has previously initiated, there are fingerprinting of identity checks, biometric-based self-service bag-drop and RFID baggage tagging that makes it easier to find lost bags or provide up-to-date location information (Delta, 2020).

In 2018, Air Asia experienced eliminating the need for travel documents both at the gate and at other security checkpoints with the FACES application using biometric identification technology. With this system implemented as part of the company's airline digital transformation strategy, AirAsia aims to provide a smoother travel experience to its customers, and FACES systems work as follows: AirAsia passengers approach a registration kiosk where they show their passports or national ID cards in the check-in area of the airport and then the system is recording their face. For the rest of their journey in the terminal, it will be sufficient for them to show their faces in front of a camera without the hassle of searching for their ID and boarding pass (Dubos, 2020).

In addition to in-terminal applications, ground handling companies include some applications in their business processes in the ramp area. For example, ground handling personnel at Changi Airport in Singapore have started using augmented reality glasses. Using plug-in augmented reality technology, operators will be able to scan information contained in baggage and cargo containers that provide details such as weight, unit number, loading order and allocated location on board. The loading time can be shortened by approximately 15 minutes with this device. Thus, it is aimed to create a transformation by making ramp services safer and more practical (Koh, 2019).

In an effort to improve baggage handling processes, IATA announced its Resolution 753 on baggage tracking to reduce baggage loss rates. The decision requires its members to "keep an accurate baggage inventory by tracking baggage receipt and delivery". Therefore, airports and airlines are turning to IoT technology to reduce cases of mismanaged baggage (Rawlings, 2020). IoT also provides operational efficiency in monitoring assets such as Ground Support Equipment. IoT technology can also be used to monitor and control systems such as heating, lighting, air conditioning and security (Rawlings, 2020).

In the study conducted by Morris et al. (2015) working at the NASA Research Center, the idea of autonomous taxi, which is the application of driverless vehicle technology to provide a fully automatic taxi system at busy airports, is presented. Autonomous taxi application is the application of driverless vehicle technology to the problem of pulling aircraft from gate to runway and from runway to gate. This practice emphasizes the potential to increase productivity, significantly reduce human workload, fuel emissions, fuel costs and community noise.

In addition, airport management, air traffic controllers, airlines, aircraft manufacturers, maintenance companies and other relevant stakeholders can benefit from the advantages offered by big data for reservations, airport operations, flight operations etc. in aviation. Big data analytics has the potential to generate a significant increase in efficiency, optimization and customer experience improvement in the civil aviation industry (Thinktech, 2020). For example, Southwest has started using the big data platform that monitors the fuel consumption habits of Boeing aircraft and saves the airline millions of dollars annually on fuel consumption. United Airlines achieved an annual revenue increase of more than 15 percent in online sales after offering customers a tailored and big-data-driven shopping experience (Thinktech, 2020). Another technology that has made an outstanding contribution to aviation is flight simulation. Flight simulation not only radically changed flight training methods, but also it reduced the training risk and increased the training quality. At the same time, while reducing the cost of training, it resulted in significant improvements in flight safety, alleviating congestion in the air

and the impact of aviation on the environment (Balcerzak and Kostur, 2018). Simulation is also used by airports to effectively match passenger flows and airport resources. Such practices can also help airports to improve flight management performance by predicting the impact of flight delays, making optimum use of runway capacity (Little, 2016).

6. Conclusion and Recommendations

The digital transformation process has begun as a result of the incorporation of new applications into the aviation industry. Although digital technologies cannot transform businesses and their subsystems at the same or at the same time, they bring a radical change to all organizational structures in the aviation industry. Considering the accumulated and increasing amount of data in the sector, the desire for optimum efficiency, cost savings, customer satisfaction, and high competition in the sector, digitization and developing innovation strategies for the aviation industry has become a necessity rather than a reason for preference. In this case, utilizing the technological applications offered by industry 4.0 such as IoT, augmented reality, simulation and big data in the most effective and efficient way has become a prerequisite to provide a better service.

It is essential that these developments, which will enable aviation operations to gain competitive advantage by providing ease, practicality, time and cost savings be closely followed by all units of the aviation industry. It has also been clearly observed that there is a race between organizations to be the first to adopt digital applications and offer service with cutting-edge technology to attract passengers and stand out among the rivals. Thus, it is recommended that the enterprises follow the advancements in digital applications and include these applications in all units as part of their strategic management approach.

Technological applications that provide self-service services stand out among the current applications used in the aviation sector and in the near future, it is planned to include autonomous devices and vehicles that will reduce the workload of employees and will create a transformation especially in ground handling operations. These developments which will alleviate the workload may bring along various risks in employment as stated in the SWOT analysis for industry 4.0. In addition to the advantages offered by the applications, the disadvantages should also be examined and proactive solutions should be produced against the threats (cyber threats based on the internet of things, etc.) that may arise.

For future studies, some recommendations could be listed as follows;

- This study focuses on the digital transformation in the aviation sector, and in other studies to be carried out in other sectors, the impact of digital transformation in the sector can be evaluated in terms of its possible advantages and disadvantages and application examples can be included.
- Technological applications or devices adopted by specific airlines or airports could be observed and reported.
- The correlation between the success of the organization and the adoption of digitalization by the organization could be analyzed.
- By choosing a specific digital application utilized by airports or airlines, data based on the hardships or comfort in using it or adaptation process could be collected from employees using it. Their problems or their satisfaction could be observed.
- In another study, data could also be collected from the customers or passengers in order to figure out their views or their satisfaction levels with the applications or devices used while getting a service.
- Moreover, data could also be collected from the target group or market to reveal their expectations from an organization in terms of the way of using advanced technology.

References

1. Akkuşçu, H., İ. (2019). Endüstri 4.0'ın Çalışma Hayatına Etkileri Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Uludağ Journal of Economy and Society /B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (2), 65-98.
2. Aktaş, F., Çeken, C. and Erdemli, Y. E. (2014). Biyomedikal Uygulamaları İçin Nesnelerin İnterneti Tabanlı Veri Toplama Ve Analiz Sistemi. *Tıp Teknolojileri Ulusal Kongresi - Tıptekno'14* (p. 299-304). Kapatokya-Nevşehir: Biyomedikal ve Klinik Mühendisliği Derneği.
3. Arslan, A. (2020). Dördüncü Sanayi Devriminin (Endüstri 4.0) Emek Piyasaları Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı.
4. Balcerzak, T. and Kostur K. (2018). Flight Simulation in Sivil Aviation Advantages and Disadvantages. *Revista europea de derecho de la navegación marítima y aeronáutica*, 35-67. Retrieved from <file:///C:/Users/Lenovo/AppData/Local/Temp/DialnetFlightSimulationInCivilAviation-6953721.pdf>
5. Banga, K. and Velde, D. K. (2018). Digitalisation and The Future Of Manufacturing in Africa. Supporting Economic Transformation. Retrieved from https://set.odi.org/wp-content/uploads/2018/03/SET_Digitalisation-and-future-of-African-manufacturing_Final.pdf
6. Banger, G. (2016). Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme. Ankara: Dorlion Yayınları.
7. Çelen, S. (2017). Sanayi 4.0 ve Simülasyon. *International Journal of 3d Printing Technologies and Digital Industry* 1(1), 9-26.
8. Davies, R., Coole, T. and Smith A. (2017). Review of Socio-Technical Considerations to Ensure Successful Implementation of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 11, 1288-1295.
9. Delta (2020). Delta unveils redesigned gate and boarding experience in Atlanta. Retrieved from <https://news.delta.com/delta-unveils-redesigned-gate-and-boarding-experience-atlanta> (February, 13, 2021).
10. Demiral, G. (2019). Endüstri 4.0'ın İnsan Kaynaklarına Yönelik Etkileri: Teknolojik Değişim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma. *Ekev Akademisi Dergisi*, 23 (80), 191-208.
11. Dubos, H. (2020). Five inspiring examples of digital transformation in aviation. Retrieved from <https://www.conztanz.com/digital-transformation-in-airlines-5-amazing-examples/> (February 13 2021).
12. Ersöz, B. and Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11 (42), 170-179.
13. EUROCONTROL, Flight Movements and Service Units 2015 – 2021 (<https://www.eurocontrol.int>)
14. Fırat, S., Ü. and Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
15. Fichman, R. G., Dos Santos, B. L. and Zheng, Z. (2014). Digital Innovation as A Fundamental and Powerful Concept in the Information Systems Curriculum, *MIS Quarterly* 38 (2), 329-353.
16. Gartner (2016). Hype Cycle for Emerging Technologies 2016. Retrieved from <https://www.gartner.com/document/3383817?ref=ddrec> (visited 04/24/2018)
17. Gerede, E. (2015). ***Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması***. Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları.
18. Havahaber (2019). Emirates, “Yılın Yabancı Dijital Havayolu Markası” Seçildi. Retrieved from <https://havahaber.com/emirates-yilin-yabanci-dijital-havayolu-markasi-secildi/> (February 13, 2021).

19. Hürriyet (2019). Boeing'den otonom uçan taksi: İlk uçuşunu yaptı. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/boeingden-otonom-ucan-taksi-ilk-ucusunu-yapti-41094097> (February 13, 2021).
20. IATA Annual Report (2008). Retrieved from <https://www.iata.org/contentassets/c81222d96c9a4e0bb4ff6ced0126f0bb/iata-20annual-20report-202008.pdf> (February 12, 2021).
21. Independent (2020). Pilot müdahalesi olmadan Airbus A350 ile ilk iniş Retrieved from <https://www.indytrk.com/node/214046/haber/pilot-m%C3%BCdahalesi-olmadan-airbus-a350-ile-ilk-ini%C5%9F%E2%80%A6-silikon-vadisi%E2%80%99nden-dr-oktay> (February 13, 2021).
22. İnan, E.Ç. (2019). Endüstri 4.0 Vizyonunun Üretim Süreçlerinde Getireceği Verimlilik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
23. Innova (2014). Türk Hava Yolları Dijital Kabin Yönetim Sistemi. Retrieved from <https://www.innova.com.tr/tr/basari-hikayeleri/uretim-ve-hizmet/turk-hava-yollari-dijital-kabin-yonetim-sistemi> (February 13, 2021).
24. ITO, 2013 Türkiye’de Sivil Yerli Uçak Üretiminin Stratejik Analizi.
25. Jaffer, S. and Timblerr, G. (2014). Digital Strategy in Airports. 25th Australasian Conference on Information Systems, 8th -10th Dec 2014, Auckland, New Zealand. Retrieved from https://openrepository.aut.ac.nz/bitstream/handle/10292/8125/acis20140_submission_99.pdf?sequence=1&isAllowed=y
26. Kaygın, E., Zengin, Y. and Topçuoğlu, E. (2019). Endüstri 4.0’a Akademik Bakış. Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences, 33 (4), 1065-1082.
27. Koh, D. (2019). SATS Introduces Augmented Reality Technologies to Changi Airport Operations. Retrieved from <https://www.opengovasia.com/sats-introduces-augmented-reality-technologies-to-changi-airport-operations/> (February 13, 2021).
28. Kovynyov, I. and Mikut, R. (2018). Digital Transformation in Airport Ground Operations. Airport Operations, 1-25.
29. Lee, I. and Lee, K. (2015), The Internet of Things (IoT): Applications, Investments, and Challenges for Enterprises, Business Horizons, 58(4), 431-440.
30. Little, A. D. (2016). Airport digital transformation From operational performance to strategic opportunity. Retrieved from <https://amadeus.com/documents/en/airports/research-report/airports-digital-transformation.pdf> (February 13, 2021).
31. Lopez-Bonilla, J., M. ve Lopez Bonilla, L., M. (2013). Self-Service Technology Versus Traditional Service: Examining Cognitive Factors in the Purchase of the Airline Ticket, Journal of Travel & Tourism Marketing, 30 (5), 497-508, DOI: 10.1080/10548408.2013.803396.
32. Madsen, D. Ø. (2019). The Emergence and Rise of Industry 4.0 Viewed Through the Lens of Management Fashion Theory, Administrative Sciences, 9(3), 71.
33. Mohamed, M. (2018). Challenges and Benefits of Industry 4.0: An Overview, International Journal of Supply and Operations Management, 5(3), 256-265.
34. Morris, R. et al. (2015). Self-Driving Aircraft Towing Vehicles: A Preliminary Report. Artificial Intelligence for Transportation: Advice, Interactivity and Actor Modeling: Papers from the 2015 AAAI Workshop. 41-48.
35. Mrugalska, B. and Wyrwicka, M.K. (2017) Towards Lean Production in Industry 4.0. Procedia Engineering 182, 466–473.
36. Oesterreich, T. D. and Teuteberg, F. (2016). Understanding the implications of digitisation and automation in the context of Industry 4.0: A triangulation approach and

- elements of a research agenda for the construction industry. *Computers in Industry*, 83, 121-139.
37. Passenger Terminal Today (2018). TUI awarded for self-service bag drop service at Gatwick Airport. Retrieved from <https://www.passengerterminaltoday.com/news/baggage/tui-awarded-for-self-service-bag-drop-service-at-gatwick-airport.html> (February 13, 2021).
  38. Rawlings, K. (2020). IoT Helping Shape Airport Digital Transformation. Retrieved from <https://www.aviationpros.com/airports/airport-technology/article/21127096/iot-helping-shape-airport-digital-transformation> (February,13, 2020).
  39. Rojko, A. (2017). Industry 4.0 Concept: Background and Overview. *iJIM*, 11 (5), 77-90.
  40. Schelenz, L. and Schopp, K. (2018). Digitalization in Africa: Interdisciplinary Perspectives on Technology, Development, and Justice. *International Journal of Digital Society (IJDS)*, 9 (4).
  41. Schwab, K (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi* (çev. Zülfü Dicleli). İstanbul: Optimist Yayınları.
  42. Seyrek, İ. H. (2011). Bulut Bilişim: İşletmeler için Fırsatlar ve Zorluklar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 701-713.
  43. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, <http://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/1--tarihce>
  44. Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.
  45. Tay, S. I., Lee, T. C., Hamid, N. Z. A. and Ahmad, A. N. A. (2018). An Overview of Industry 4.0: Definition, Components, and Government Initiatives, *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 10(14), 1379-1387.
  46. Thinktech (2020). Sivil Havacılıkta Büyük Veri Teknolojisi ve Uygulamaları. Araştırma Raporu Ocak 2020. Retrieved from https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/21202091831971_stm_sivil_havacilikta_buyuk_veri.pdf (February 13, 2020).
  47. Toffler, A. (1980). *Future Shock: Third Wave*. William Morrow & Co., Inc. ISBN 0-553-24698-4 Published simultaneously in the United States and Canada.
  48. UAB, (2018) *Havacılık ve Uzay Teknolojileri, Ulaşan ve Erişen Türkiye* <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/havacilik/havacilik.pdf>
  49. Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Alanı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7 (2), 1-38.
  50. Yeşilyurt-Temel, H. and Yapraklı, H. (2015). Küreselleşen Dünyada İşsizlik, Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/283123031_Kuresellesen_Dunyada_Issizlik
  51. ViaDirect (2018). Copenhagen Airport is now equipped with ViaDirect's solutions. Retrieved from <https://www.viadirect.com/en/news/copenhagen-airport-now-equipped-viadirects-solutions>. (February 13, 2021).
  52. Wittmer, A. (2011). Acceptance of Self-Service Check-in at Zurich Airport. *Research in Transportation Business and Management* 1(1), 136-143.

**NUMERICAL MODELING OF NON-CAPACITY MODEL FOR SEDIMENT
TRANSPORT IN OPEN CHANNEL HYDRAULICS BY ROE SCHEME**

SANAE JELTI

Mohammed First University, Faculty of Sciences, Department of physics, Oujda, morocco.
ORCID No: [https:// orcid.org/0000-0003-1553-6599](https://orcid.org/0000-0003-1553-6599)

ABSTRACT

This work presents sediment transport in open channel hydraulics over mobile bed. The mathematical model is a combination of the shallow water equations for water-sediment mixture, the transport diffusion and the bed morphology change equations. The system is solved by the finite volume Roe scheme, associated with an original treatment of the source term. In order to show the performance of the non-capacity model and the numerical scheme on problems with low sediment entrainment, the method is applied on open channel

hydraulic.

Keywords: Finite volume method, channel hydraulic, sediment transport, non-capacity model, erodible bed, Roe scheme.

DISPLACEMENT AND DIASPORIC SENSIBILITY: AN ANALYSIS OF A *HOUSE FOR MR. BISWAS* BY V.S. NAIPAUL

Dr. Ishrat FATMA
Dept. of English,
M.B.G.I.C. GZB. (UP)
Orcid no.00-0002-5656-7028

ABSTRACT

V.S. Naipaul, displays the picture of diaspora people and the Indian immigrant's trauma, their problems and the difficulties they face to maintain their dignity and self respect in an unknown world. By extending a new approach to feel the heart rending traumas of the diaspora, this great novelist has achieved an renowned place for himself. In his novel, *A House For Mr. Biswas*. Naipaul adopts an observational and subjective approach towards the problems of alienation, uprootedness and displacement of the expatriates and presents the reality of the social injustice and callous attitude of the hostland. His writing displays a focal theme for the quest of self identity and self belongingness. In his writings he reflects and colours his own experience of the chaotic world of Trinidad. In his novel, *A House For Mr. Biswas*, the mingling of the two cultures-South African and Indian, is very beautifully painted. The realistic and heart rending experience of the traumatic life in Trinidad, which was the result of his displacement and migration to an unknown world, promising material prosperity, found vent through his writings. The present paper examines this novel to throw light on the immigrants fight and struggle in the quest of identity and a home for themselves and their continuous effort to restore their lost dignity. The paper attempts to display the agony and pain of an expatriate, struggling hard for the meaning of his existence and tries to display the alienation, uprootedness, emotional turmoil and nostalgia of the immigrants that hampered their smooth and happy life.

Keywords: Displacement, migration, identity crisis, alienation, struggle for self-existence, emotional turbulence, nostalgia etc.

NEW BITHIOPHENE-BASED COMPOUND AND IT USE IN DSSC

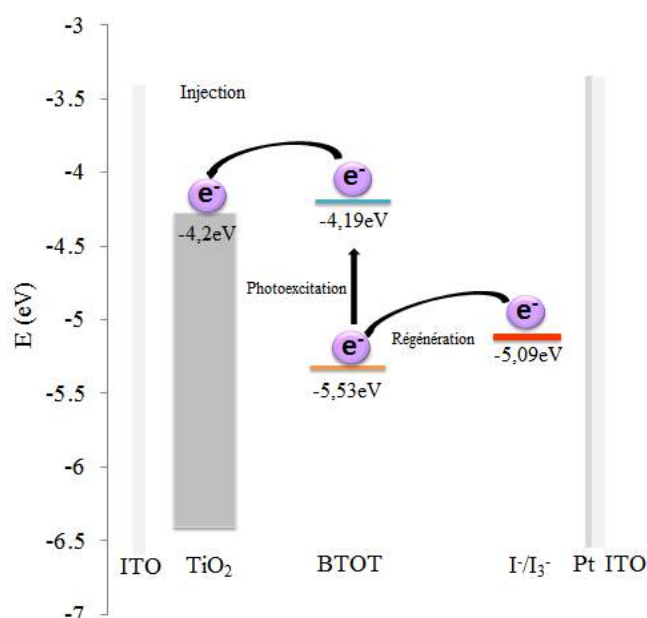
Younes BENNACER, Mounia GUERGOURI

Université des Frères Mentouri de Constantine, Laboratoire de Chimie des Matériaux
Constantine (LCMC), Route de Aïn El Bey, Constantine. Algérie,

Abstract

The aim of this study is the synthesis of a new bithiophene-based fluorescent compound, 4,4"-bis[5,5'-bithiényl-2'-idèneimino]-3,3"-diméthylbiphényle (BTOT), and its potential use in DSSCs. The structure identification has been done by IR and NMR spectroscopies and the optical properties have been revealed by UV-visible and fluorescence spectroscopies.

To use this compound in DSSC, some conditions must be checked optically and electrochemically. The compound is fluorophore that shows two absorption peaks, the first in the ultraviolet and the second in the visible range. The optical gaps were estimated from the absorption thresholds. The electrochemical study carried out by cyclic voltammetry on a platinum electrode. The voltammogram obtained allowed us to calculate the energy values of HOMO and LUMO as well as the electrochemical gap. Based only on the value of the molar extinction coefficient, this molecule can be used as dye in DSSCs, and by having a good approximation of the values of its HOMO and LUMO, it becomes easier to conclude on its possible use as a dye in this type of device. The energy of the conduction band of the TiO₂ semiconductor is less than the energy value of the LUMO of our compound. Moreover, the HOMO of the latter is lower than the oxidation potential of I⁻/I³⁻ electrolytic couple. The results show that our product is a good candidate for use as a sensitizing dye in DSSC.

Keywords: Cyclic voltammetry, HOMO, LUMO, Gap, DSSC, dyes.

ECOSYSTEM VS. BUSINESS GROWTH

Ekisha Mehrotra & Uzma Nadeem*

Department of Environmental Studies, Mata Sundri College for Women, University of Delhi,
Delhi – 110002, India

Abstract

Every noble and sound global citizen can admit and understand the importance of a vast channel of ecological growth to sustain the natural climatic conditions of planet Earth. This subject is of prime importance as it deals with the continuance of all the species and most prominently about us, the humans. However, despite all the acknowledged pre-requisites, it is seemingly getting harder every year to control the hazardous chemicals from industries and individuals all across the globe. The answer lies in the profit driven world of business relations that acts as the sole reason for keeping us evolved from old ages. It is the only force that allows innovation and an opportunity for all human beings to satisfy their fundamental needs for staying alive. So basically, for an ideal dream of having an ecosystem which protects and sustains us from all disastrous environmental outcomes, it is essentially important to forbid several actions of industrial businesses. Controlling the same to an imaginary extent will only lead to the downfall of living standards for many and would eventually lead to increased struggles against global poverty. This means that since the time industrial revolution was revolutionized, the ideal conditions for an ecological world and business growth have battled throughout the history of so called modern era. Sooner or later, both have to settle for a balance in shared responsibilities for the wellbeing of all the species in the least sacrifices made on either side. If not made, the humanity has to face adverse outcomes from both sides equally and battle of ideologies in political world might change its dynamics drastically.

Keywords: Environment, climate change, economy, development, industrialisation

HOLLANDA'DA SAĞLIK BİLGİ SİSTEMİ

HEALTH INFORMATION SYSTEM IN THE NETHERLANDS

Sibel ORHAN¹, Muhammet GÜMÜŞ¹,Emine Kızılkaya¹, Ceylan ARSLAN²,Nebiye ALAN²

¹Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Tekirdağ/Türkiye
ORCID ID:0000-0002-2892-3865

¹Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas/Türkiye
ORCID ID:0000-0003-1278-6234

¹Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Karaman/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-3678-0905

²Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü
Ankara/Türkiye,ORCID ID: 0000-0001-7690-0257

²Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Karaman/Türkiye,ORCID ID: 0000-0002-8622-1159

Özet

Her organizasyon gibi, sağlık sistemi içinde yer alan paydaşların da, verilen hizmetlerin kalitesini artırmak suretiyle, varlıklarını sürdürme refleksi göstermeleri doğaldır. Kaliteli bir sağlık hizmeti sunumu için, iyi planlanmış bir bilgi sistemi gereklidir. Bu bağlamda, Hollanda'nın sağlık bilgi sistemlerinin gelişmiş olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı, bu araştırmada Hollanda'nın sağlık bilgi sistemleri hakkında güncel bilgilere yer verilmiştir. Hollanda; sağlık harcamalarına ayırdığı bütçe (%12,9), hizmetlere ulaşılabilirlik, sağlık göstergeleri, kalite standartları, koruyucu hizmetler, evde bakım sistemi ve işlevsel aile hekimliği ile uzun yıllardır, dünyanın ilk 10 sağlık sistemi içerisine girmektedir. Hollanda, e-Sağlık, Tele-tıp ve teknolojik araçların sağlık sistemine uygulanması konusunda, dünyada örnek ülkelerin başında gelmektedir. Sağlık teknolojilerine yaptığı yatırımlar ile, ülke sağlık sistemini destekleyen Hollanda menşeli dünya çapında marka olan Philips; Hollanda Sağlık Bakanlığı ile ortaklaşa yaptığı çalışmalar ile ülkenin diğer ülkelere nazaran e-Sağlık konusunda, öne geçmesine ciddi anlamda katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Bilgi Sistemleri, Sağlık Bilgi Sistemi Kullanıcıları, Hasta, Sağlık Çalışanı, Hollanda

Abstract

Like any organization, it is natural for the stakeholders in the health system to maintain their existence by increasing the quality of the services provided. A well-planned information system is required to provide qualified health care. In this context, it is thought that the health information systems of the Netherlands are advanced. Hence, up-to-date information about the Netherlands health information systems is included in this research. With its budget allocated to health expenditure (12.9%), accessibility to services, health indicators, quality standards, preventive services, home care systems and functional family practices, the Netherlands has been among the top 10 healthcare systems in the world for many years. The Netherlands is one

of the leading countries in the world to the application of e-Health, Telemedicine and technological tools to the health system. Philips, a worldwide brand of Netherlands origin that supports the country's health system with its investments in health technologies, contributes dramatically to the country's getting ahead in e-Health, compared to other countries, with its joint efforts with the Netherlands Ministry of Health.

Key Words: Health Information Systems, Health Information Systems Users, Patient, Health Professional, Netherlands

TÜRKİYE'DE SAĞLIK BİLGİ SİSTEMİ

HEALTH INFORMATION SYSTEM IN TURKEY

Sibel ORHAN¹, Muhammet GÜMÜŞ¹,Emine Kızılkaya¹, Ceylan ARSLAN²,Nebiye ALAN²

¹Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Tekirdağ/Türkiye
ORCID ID:0000-0002-2892-3865

¹Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas/Türkiye
ORCID ID:0000-0003-1278-6234

¹Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Karaman/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-3678-0905

²Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü
Ankara/Türkiye,ORCID ID: 0000-0001-7690-0257

²Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Bölümü,
Karaman/Türkiye,ORCID ID: 0000-0002-8622-1159

Özet

Hastane bilgi sistemlerinde, modern teknolojinin kullanımı giderek artan bir oranda önemli hale gelmektedir. Bir hasta hastaneye kabul edildiği zaman, bir hekim veya hemşire öncelikle hastanın hastaneye kabul edilmesinin sebepleri ve hastanın geçmişi hakkında veriye ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, sağlık bilgi sistemleri son derece önemlidir. Bu bağlamda, bu araştırmada Türkiye'de sağlık bilgi sistemleri incelenmiştir. Türkiye'nin sağlık bilgi sistemleri konusunda gelişmiş ülkeler ile rekabet etme düzeyine geldiği düşünülmektedir. Sağlıkta teknoloji ile uyum içerisinde, her geçen gün daha çok geliştirildiği görülmektedir. Sağlık bilgi sistemleri, hem hastalar hem de sağlık çalışanları için, büyük kolaylıklar sağlamaktadır. İyi özelliklerinin yanı sıra, geliştirilmesi gereken yerlerinde olduğu görülmektedir. Daha kullanıcı dostu ve daha işlevsel sistemlerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Bilgi Sistemi, Sağlık Bilgi Sistemi Kullanıcıları, Hasta, Sağlık Çalışanı, Türkiye

Abstract

The use of modern technology in hospital information systems is becoming increasingly important. When a patient is admitted to the hospital, a physician or nurse firstly needs data about the reasons for the patient's admission and the patient's history. In this sense, health information systems are extremely important. In this context, health information systems in Turkey were examined in this study. It is thought that Turkey has reached the level of competing with developed countries in terms of health information systems. It is seen that health is improving more and more every day in harmony with technology. Health information systems provide great convenience for both patients and healthcare professionals. In addition to its good

features, it appears to be in sections that need improvement. It is recommended to develop more user-friendly and more functional systems.

Keywords: Health Information System, Health Information System Users, Patients, Health Worker, Turkey

**COVID-19 PANDEMİSİNDE AİLE-İŞ VE İŞ-AİLE ÇATIŞMASI:
SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

***FAMILY-WORK AND JOB-FAMILY CONFLICT IN COVID-19 PANDEMIC:
A RESEARCH ON HEALTHCARE PROFESSIONALS***

Dr. Öğr.Üyesi İbrahim BOZKURT

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü,
Kilis, Türkiye
ORCID: ID 0000-0002-5446-9862

Özet

Bu çalışmada, Covid-19 pandemisinin gölgesinde sağlık çalışanlarının yaşamış oldukları aile-iş ve iş-aile çatışması düzeyinin tespiti ve çeşitli faktörlere göre karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu amaçla Gaziantep ilinde bir kamu hastanesinde hizmet vermekte olan 219 çalışana sosyal paylaşım ve iletişim ağları, telefon ve e-posta yoluyla anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler; frekans dağılımı, yüzde oranları, ortalamalar, Bağımsız örneklem t-testi ve Manova analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; katılımcılar yüksek düzeyde iş-aile çatışması yaşarken, aile-iş çatışmasını ise düşük düzeyde yaşamaktadırlar. Katılımcıların yaş, cinsiyet ve medeni durumu iş-aile çatışması yaşanmasında herhangi bir farklılık oluşturmazken, mesleki farklılıkların iş-aile çatışması üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Mesai dışı çalışma süresi farklılıkları iş-aile çatışmasına etki ederken, katılımcıların aile üyeleri ile aynı ortamda bulunma süresindeki farklılıkların hem iş-aile çatışması hem de aile-iş çatışması üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların çocuk sayısındaki farklılıklar da yaşanan aile-iş çatışması düzeyini anlamlı şekilde etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Covid-19 Pandemisi, İş-Aile Çatışması, Aile-İş Çatışması, Manova Analizi

Abstract

In this study, the level of family-work and work-family conflict experienced by healthcare workers under the shadow of the Covid-19 pandemic is determined and compared according to various factors. For this purpose, a survey was applied to 219 employees working in a public hospital in the city of Gaziantep via social networking and communication networks, telephone, and e-mail. The data obtained; frequency distribution, percentages, averages, Independent samples t-test and Manova analysis methods were used.

According to the analysis results; while the participants experience a high level of work-family conflict, they experience a low level of family-work conflict. While the age, gender, and marital status of the participants did not make any difference in experiencing work-family conflict, it was determined that occupational differences had a significant effect on work-family conflict. While the differences in working time out of hours affect work-family conflict, it has been determined that the differences in the duration of the participant's presence in the same environment with family members have a significant effect on both work-family conflict and family-work conflict. Also, the differences in the number of children of the participants significantly affect the level of family-work conflict experienced.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Work-Family Conflict, Family-Work Conflict, Manova Analysis

GİRİŞ

Dünya'da ve Ülkemizde yaklaşık bir yıldır devam etmekte olan Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı sağlık sorunları insanların sağlık hizmetleri talebinde artışa yol açmıştır. Sağlık çalışanları da sağlık sorunlarının giderilmesi noktasında bu artışa cevap vermeye çalışmaktadır. Sağlık sektörü hali hazırda hizmetin kesintisiz olarak sunulması gereken bir alan olarak, yeri geldiğinde normalden çok daha fazla çalışma süreleri gerektirebilmektedir. Çalışanlar için iş yaşamı uyku dışındaki zamanın büyük çoğunluğunu alırken, bazen iş yerinde geçirilen zaman aileye ayrılan zamandan çok daha fazla olabilmektedir (Özkan, 2019).

Pandemi gibi olağanüstü bir durumda sağlık çalışanları hem pandemiye özel çalışma şartları ve alınan riskler hem de üstlenmiş oldukları roller açısından iş ve aile hayatı arasında bazı şeyleri daha çok düşünmek, seçim yapmak veya ön planda tutmak zorunda kalmaktadır. Bu durumda birey, hem iş yaşamında etkin ve verimli olabilmek hem de diğer zamanlarda ailesi ile birlikte olup, onlara uyum sağlamak ve onların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Her iki durum arasında bir denge sağlamak ve gerektiğinde sorumlulukların aynı anda yerine getirilme çabası içinde olmak, bireyler için iş ve aile rolünden kaynaklanan önemli bir çelişki yaşanmasına yol açmaktadır (Özdevicioğlu ve Aktaş, 2007). Bu iki kavramdan kaynaklı rol beklentileri her zaman uyum gösteremediği gibi, kişinin kendi içinde çatışma yaşamasına yol açabilmektedir. Bu durum, “aile ve işteki rollerin baskısıyla ortaya çıkan bir rol çatışması” yani iş-aile yaşam çatışması şeklinde tanımlanmakta (Carlson vd., 2000) ve iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır (Netemeyer vd., 1996). Bireyin iş rolü, aile rolünü yerine getirmeye engel oluyorsa iş aile çatışması; aile rolü işin gereklerini yerine getirmeye engel oluyorsa aile iş çatışması ortaya çıkmaktadır. İş-aile çatışmasının; çalışanlarda stres artışına, iş ve ev performansında azalmaya, psikolojik baskıya, iş ve aile yaşam tatmininde azalmaya (Özkan, 2019) ve iş, aile ve genel yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır (Vaydanoff, 2007).

Literatürde yapılan bazı çalışmalarda, kadınların erkeklere göre iş ve aile yaşamı ile bireysel yaşamlarında daha yüksek çatışma yaşadıkları belirtilmektedir (Duxburry ve Higgins, 1991; Stier vd., 2012; Aycan ve Eskin, 2005). Küçükusta (2007) yaptığı çalışmada, sahip oldukları birden çok rol ve aile sorumlulukları nedeniyle erkeklere göre kadın çalışanların iş-aile çatışmasından daha fazla etkilendiklerini belirlemiştir. Çopur (2010) yaptığı çalışmada cinsiyet ve iş statüsüne göre iş-aile rolleri arasında anlamlı farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Erkeklere kıyasla kadınlar daha çok iş-aile ve aile-iş çatışması yaşamaktadır. Kuzulu vd. (2013) de aynı sonuca ulaşmışken, farklı yaş grupları ve bireyin yaşının ilerlemesi ile çatışma yaşama beklentilerinin artabileceğini belirtmektedir. Sunal vd., (2016) ise erkeklerin kadınlara göre daha fazla iş-aile çatışması yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Karapınar vd. (2006) çalışmasında farklı faktörlerin etkisi ile çocuklarda hem iş-aile hem de aile-iş çatışması, yaşça büyük olanlarda ise küçük yaşta çocuklarının bulunması ve eşlerinin çalışmıyor olmasından dolayı aile-iş çatışması yaşadıklarını belirlemiştir. Anafarta ve Kuruüzüm (2012) kadın ve erkek çalışanlarda iş-aile çatışmasını yüksek düzeyde bulurken, erkeklerde iş-aile çatışmasında çalışma süresinin, kadınlarda ise çocuk sayısı ve bakıma muhtaç kişiye sahip olma durumunun aile-iş çatışmasını etkilediğini tespit etmiştir. Elloy (2004) tarafından yapılan çalışmada günlük haftalık çalışma saatleri ve çocuk sahibi olmak çatışma nedenleri arasında sayılmıştır. Coşkuner ve Şener (2013) işe ayrılan zaman ve iş yükü algısının, Netemeyer vd. (1996) ise özellikle işyerinde geçirilen zamanın artıkça iş-aile çatışmasının daha fazla yaşandığını tespit etmişlerdir. Valcour vd. (2007)'nin yaptığı çalışmada ise çalışma saatlerinin artması ile iş-aile çatışma düzeyinin artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin gölgesinde sağlık çalışanlarının yaşamış oldukları aile-iş ve iş-aile çatışması düzeyinin tespiti ve çeşitli faktörlere göre karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalışma, Gaziantep ilinde bir kamu hastanesindeki sağlık çalışanlarını kapsamaktadır. Araştırma anketi, Google Formlar üzerinde hazırlanarak, 26.11.2020 – 20.02.2021 tarihleri arasında **sosyal paylaşım siteleri ve iletişim ağları** (Facebook, WhatsApp vb.), telefon ve e-posta yoluyla gönderilmiştir. Sağlık çalışanlarının 219’undan dönüş alınarak, analizlerde kullanılmıştır.

Anket formunda; iş koşulları ve aile ile ilgili 3 ve sosyo-demografik özelliklere dair 4 kategorik soru yer alırken, kullanılan iş-aile çatışması ölçeği (Netemeyer vd., 1996) iki alt boyut ve beşli likert tipinde 10 sorudan oluşmaktadır (Cronbach’s Alpha= ,799). Anket uygulamasında kullanılan ölçek verilerinin normallik varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri ile Shapiro-Wilk değerlerine bakılarak incelenmiş ve normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca, Netemeyer vd. (1996) tarafından iki alt boyut olarak belirlenen ölçeğin, çalışmanın verileri açısından yapısal özelliklerini incelemek amacıyla (KMO=,782 ve Bartlett's Test sig.=,00) doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve sonuç olarak toplam varyansın % 62,308’ni açıklayan ve iki alt boyuttan oluşan bir yapı elde edilmiştir.

Tablo 1. Faktör Analizi

	Bileşen	
	İş-Aile Çatışması	Aile-İş Çatışması
1	,706	
2	,879	
3	,859	
4	,841	
5	,850	
6		,486
7		,777
8		,691
9		,795
10		,770

Analiz sonucunda, ölçeği oluşturan iki alt boyuta ait ifadelerin Cronbach’s Alpha değerleri (İş-Aile Çatışması=,89, Aile-İş Çatışması=,742) yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen bulgular, öncelikle sosyo-demografik özellikler olmak üzere çeşitli frekans ve yüzde dağılımları şeklinde tablolar halinde sunulmaktadır.

Tablo 2. Sosyo-Demografik Özellikler

		F	%			F	%
Cinsiyet	Kadın	99	45.2	Meslek	Doktor	18	8.2
	Erkek	120	54.8		Ebe-Hemşire	58	26.5
Yaş	18-27	18	8.2		Sağlık Memuru/Laboratuvar	53	24.2
	28-37	78	35.6		İdari personel	15	6.8
	38-47	103	47.0		Temizlik	12	5.5
	48 yaş üstü	20	9.1		Güvenlik	21	9.6
Medeni Durumu	Evli	193	88.1		Diğer sağlık personel	30	13.7
	Bekar	23	10.5		Diğer	12	5.5
	Diğer	3	1.4				

	Toplam	219	100		Toplam	219	100
--	--------	-----	-----	--	--------	-----	-----

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine göre; katılımcıların % 54,8'i erkek, % 82,6'sı 28-47 yaş aralığında, % 88,1'i evli ve % 50,7'si ebe, hemşire, sağlık memuru, laboratuvar ve röntgen teknisyenlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3. Aile ve İş Koşulları ile İlgili Durumlar

		F	%
Mesai Sonrası Çalışma Süresi	Hiçbir zaman	60	27,4
	Yılda bir ya da iki kez	23	10,5
	Ayda bir ya da iki kez	23	10,5
	Haftada bir ya da iki kez	63	28,8
	Her zaman	50	22,8
Ailenizle (Anne, baba eş veya çocuk) hangi sıklıkta aynı ortamda bulunabiliyorsunuz?	Hiç	9	4,1
	Haftada bir	27	12,3
	Gün aşırı	28	12,8
	Hergün	155	70,8
Evde birlikte yaşadığınız ve bakmakla yükümlü olduğunuz çocuğunuz var mı? Var ise sayısını belirtiniz.	Yok	27	12,3
	1	50	22,8
	2	83	37,9
	3	47	21,5
	4 ve üzeri	12	5,5
Toplam		219	100

Katılımcıların çalışma koşulları ve aileleri ile ilgili bazı durumlara bakıldığında; % 51,6 'sının en az haftada bir ya da daha fazla ek mesaiye kaldığı, % 87,7'sinin bir veya daha fazla çocuğa sahip olduğu ve % 70,8'sinin ise her gün ailesi ile aynı ortamda bulunabildikleri tespit edilmiştir.

Katılımcılar yüksek düzeyde iş-aile çatışması (4,08) yaşarken, aile-iş çatışmasını daha düşük düzeyde (2,24) yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların yaşamış oldukları çatışma türlerinin çeşitli faktörler tarafından nasıl etkilendiği ve farklılık olup olmadığı Manova analizi ve Post Hoc testleri yapılarak incelenmiştir.

Tablo 4. Manova Analiz Sonuçları

Effect		Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.	Partial Eta Squared
Meslek	Pillai's Trace	,170	2,804	14,000	422,000	,001	,085
Ek Mesai	Pillai's Trace	,146	4,204	8,000	428,000	,000	,073
Aile ile aynı ortamda bulunma durumu	Pillai's Trace	,128	4,890	6,000	430,000	,000	,064
Çocuk Sayısı	Pillai's Trace	,056	3,021	4,000	214,000	,019	,053

Analiz sonuçlarına göre; yaş, cinsiyet ve medeni hal faktörleri anlamlı bir farklılaşmaya yol açmamaktadır.

Tablo 5. Denekler Arası Etkilerin Sonuçları

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Meslek	İş-Aile Çatışması	18,549	7	2,650	4,452	,000	,129
	Aile-İş Çatışması	3,467	7	,495	,980	,447	,031
Ek Mesai	İş-Aile Çatışması	14,534	4	3,633	5,999	,000	,101
	Aile-İş Çatışması	3,938	4	,985	1,984	,098	,036
Aile ile aynı ortamda bulunma durumu	İş-Aile Çatışması	8,150	3	2,717	4,295	,006	,057
	Aile-İş Çatışması	8,463	3	2,821	5,964	,001	,077
Çocuk Sayısı	İş-Aile Çatışması	,667	4	,167	,249	,910	,005
	Aile-İş Çatışması	5,356	4	1,339	2,735	,030	,049

Mesleki farklılık iş-aile çatışması üzerinde (partial eta squared (η_p^2)=,129) anlamlı etkiye sahiptir. Özellikle, idari personellerin diğer personellere (ebe-hemşire ve temizlik personeli hariç) göre daha fazla çatışma yaşadığı tespit edilmiştir. Ebe-hemşireler de güvenlik personellerine göre daha fazla çatışma yaşamaktadır.

Mesai dışı çalışma durumu da iş-aile çatışması üzerinde (η_p^2 =,101) anlamlı etkiye sahip olup, hiç mesai dışı çalışmayanlar diğerlerine göre daha düşük bir düzeye sahiptir.

Katılımcıların aile üyeleri ile aynı ortamda bulunabilme periyodundaki farklılık hem iş-aile çatışması (η_p^2 =,057) hem de aile-iş çatışması üzerinde (η_p^2 =,077) anlamlı etkiye sahiptir. Ailesiyle her gün aynı ortamda bulunanlar haftada bire göre daha fazla iş-aile çatışması yaşarken, gün aşırı bulunanlar diğerlerine göre daha az aile-iş çatışması yaşamaktadır.

Katılımcıların çocuk sayısındaki farklılıkların aile-iş çatışması üzerinde (η_p^2 =,049) anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Özellikle çocuğu olmayanlar (Bekar= % 91,3), 2 çocuğu olan ve 4 ve üzeri çocuğu olanlara göre daha fazla aile-iş çatışması yaşamaktadır.

TARTIŞMA

Analiz sonuçlarına göre, katılımcılar yüksek düzeyde iş-aile çatışması yaşamaktadır. Pandeminin yol açtığı sağlık problemlerinden dolayı sağlık hizmetleri talebindeki artış ve sağlık çalışanlarının bu ortamda, yoğun bir şekilde ve özveri ile çalışmaları işten kaynaklı çalışan rolünün ön plana çıktığını göstermektedir. Yarısından fazlasının en az haftada bir gün ek mesai yapması da bunu destekler niteliktedir. Bu durum katılımcıların bir aile üyesi olarak oynaması gereken rolün gereklerini yerine getirmede problem yaşadığı ya da ikinci plana attığını göstermektedir. Öte yandan, katılımcıların aile-iş çatışmasını daha düşük düzeyde yaşıyor olması da bu durumu destekler niteliktedir.

İş-aile çatışması yaşanmasına etkisi olabileceği düşünülen yaş, cinsiyet ve medeni durumun anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç yazında yer alan bazı çalışmalarla (Duxburry ve Higgins, 1991; Stier vd., 2012; Aycan ve Eskin, 2005; Küçükusta, 2007; Çopur, 2010; Kuzulu vd., 2013; Sunal vd., 2016; Karapınar vd.; 2006) tutarlık göstermemektedir. Bu

durum hastanelerde pandemi nedeniyle yaşanan yoğunluğun ve stres ortamının yaş, cinsiyet ve medeni durum fark etmeksizin aynı ölçülerde hissedildiğini ve yaşandığını düşündürmektedir.

Katılımcıların mesai dışı çalışma durumu yani daha fazla çalışma süresinin iş-aile çatışmasına yol açtığına dair bulgular, yazında bazı çalışmalarca (Anafarta ve Kuruüzüm, 2012; Elloy, 2004; Coşkuner ve Şener, 2013; Netemeyer vd., 1996; Valcour vd., 2007) desteklenmektedir.

Çalışmada çocuğu olmayanların daha fazla aile-iş çatışması yaşadığı bulgusu ise Anafarta ve Kuruüzüm (2012) ve Elloy (2004)'un çalışmalarına ters düşerken, söz konusu grubun özellikle % 91,3'nün bekar olmasının ileri yaşta ebeveynleri ile yaşıyor olabileceğini akla getirmektedir. Bu duruma, bireylerin hem iş ve iş yerinden kaynaklı aile üyeleri açısından oluşturacağı riskler hem de yoğun iş temposunda bakmakla yükümlü olunan ileri yaştaki insanların ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamadığına dair endişe veya kaygı yol açabilecektir.

Ayrıca, mesleki farklılığın iş-aile çatışması ve aile üyeleri ile aynı ortamda bulunma sıklığının da hem iş-aile hem de aile-iş çatışması üzerine etkilerine dair yazında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Mesleki farklılıktan kaynaklı sonuçlarda, özellikle pandeminin yarattığı durum da göz önüne alınarak üstlenilen sorumlulukların ve iş yoğunluğu baskısının etkili olabileceği öngörülmektedir. Son olarak iş-aile çatışmasının her iki boyutuna da yol açan aile üyeleri ile aynı ortamda bulunma sıklığı (Her gün % 70,8) rol çatışması açısından en kritik noktalardan biri olarak görülmektedir. Çalışanların günlük hem iş ortamında hem de aile ortamında bulunmakla, bir tür ruhsal gelgit veya rol karmaşası yaşadığı söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın sonuçları, katılımcıların pandemi gibi olağanüstü bir durumda farklı düzeylerde de olsa hem iş-aile hem de aile-iş çatışması yaşadığını göstermektedir. Ayrıca, çalışma koşullarına ve demografik özelliklere göre de farklı düzeylerde de olsa çatışma yaşanmaktadır.

Covid-19 pandemisinin halen devam ediyor olması ve vaka sayılarının mutasyonlu virüs kaynaklı olarak halen artış gösteriyor olması ve hastanelerde hem teşhis amaçlı uygulamalar hem de koruma amaçlı aşı uygulamaları ek olarak tedavi amaçlı bakım çabaları sağlık çalışanlarının insanüstü bir gayret ve çaba harcamalarına yol açmaktadır. Sağlık çalışanlarının, bir insan olarak hem bir aile üyesi hem de bir iş sahibi olarak görülmesi gerekirken, bu iki rol arasında denge kurabilmeleri ve rollerin getirdiği psikolojik baskı altında ezilmemeleri için en üst makamdan en altta çalışılan birimin sorumlusuna kadar her türlü tedbirin alınması gerekmektedir.

Bu zorlu süreçte, sağlık çalışanlarının iş ve aile yaşantısı arasında tercih yapmak durumunda kalması ve her iki durumun birbirini olumsuz etkileme ihtimali, çalışanların motivasyonu ve verimliliği açısından da dikkate alınmalıdır.

Araştırmanın Gaziantep İlinde bir kamu hastanesindeki sağlık çalışanlarını kapsıyor olması, elde edilen sonuçların genel bir kanı oluşturması açısından bir kısıt oluştururken, sonraki yapılacak çalışmalarda farklı şehir ve hastane türlerinde ve daha fazla sağlık çalışanı ile gerçekleştirilmesinin literatüre çok daha fazla katkı sağlayacağı bir gerçektir. Ayrıca işyerlerinde, çalışanların motivasyon ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilecek olan rol çatışmasının varlığına yönelik araştırma ve incelemelerin belirli periyotlarla tekrarlanması ve değerlendirilmesi; hem iş hem de aile yaşantısının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Anafarta N. & Kuruüzüm A (2012). Demographic Predictors of Work-Family Conflict for Men and Women: Turkish Case, *International Journal of Business and Management*, 7(13
- Aycan, Z., & Eskin, M. (2005). Childcare, spousal, and organizational support in predicting work-family conflict for females and males in dual-earner families with preschool children. *Sex Roles*, 53(7), 453-471.
- Carlson, D., Kacmar, M., & Williams, L. (2000), "Construction and Initial Validation of a Multi Dimensional Measure of Work- Family Conflict", *Journal of Vocational Behaviour*, 56, 249-276.
- Coşkuner S. ve Şener A. (2013). Akademisyenlerin İş ve Aile Karakteristiklerinin Evlilik, Aile ve Yaşam Tatmini İle İlişkisi: İş ve Aile Çatışmasının Aracı Rolü, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-22.
- Çopur, Z. (2011). Work-family conflict: university employees in Ankara. *Hacettepe University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Family and Consumer Sciences*.
- Duxburry, L.E. & Higgins, A.C. (1991), Gender Differences in Work Family Conflict, *Journal of Applied Psychology*, 76 (1), 60-74.
- Elloy, D.F. (2004), Antecedents of Work-Family Conflict Among Dual-Career Couples: An Australian Study, *Cross Cultural Management*, 11(4), 17-27.
- Karapınar B.P., İlsev, A., & Ergeneli, A. (2006). İş-Aile ve Aile-İş Çatışmasına Etki Eden Demografik Değişkenler ve Bu Çatışmalar Arasındaki İlişki. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 85.
- Kuzulu, E., Kurtuldu, S. & Özkan G. V. (2013). İş Yaşam Dengesi ile Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(5).
- Küçükusta, D. (2007). Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesi sorunları ve çözüme yönelik yaklaşımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 3*, Netemeyer, R.G., J.S. Boles & R. Mcmurrin (1996), "Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales", *Journal of Applied Psychology*, 80, 400-409
- Özdevecioğlu, M., & Aktaş, A. (2007), "Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, 1-20.
- Özkan, Ç. (2019). İş-Aile ve Aile-İş Çatışması: Üniversite Personeli Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 574-596.
- Sunal, A. B., Ok, A. B., & Keskin, S. (2016). İş-aile çatışması boyutları ile mükemmeliyetçilik arasındaki ilişkide evlilik doyumunun düzenleyici rolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56(1).
- Stier H, Epstein Noah L. & Braun M., (2012) Work-family conflict in comparative perspective: The role of social policies, *Research in Social Stratification and Mobility*, 30 265–279.
- Valcour, M. (2007), "Work Based Resources Moderators of the Relationship Between Work hours and Satisfaction with Work Family Balance", *Journal of Applied Psychology*, (92), 1512-1523.
- Voydanoff, P. (2007). *Work, Family, and Community: Exploring Interconnections*. Mahwah, Nj: Lawrence Erlbaum.

ERGEN SPORCULARDA SPORCU TATMİNİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF ATHLETE SATISFACTION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES

Assoc. Prof. Dr. Nurgül ÖZDEMİR¹

¹Izmir Democracy University, Healty Sciences Faculty, Sports Sciences Department
Izmir, Turkey,

ORCID: ID/0000-0002-6124-6982

ÖZET

Bu araştırmada ergen sporcularda sporcu tatmininin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ergen sporcuların spordan sağladıkları tatmin cinsiyet, yaş, spor deneyimi, aile desteği, antrenör tutumu, psikolojik destek alma durumu, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumu gibi değişkenlere göre incelenmiştir.

Araştırma ergen sporcuların spordan sağladıkları tatmini tanımlaması bakımından betimsel tarama modelinde bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemini tesadüfi örnekleme ile seçilmiş, yaşları 14 ile 19 arasında değişen, amatör ya da profesyonel spor yapan 84 kadın, 91 erkek olmak üzere 175 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Riemer ve Chelladurai (1998) tarafından geliştirilen ve Özmutlu (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan Sporcu Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Aynı zamanda araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile demografik bilgiler toplanmıştır. Veriler betimleyici istatistik teknikler, basit korelasyon, t-testi, tek yönlü anova teknikleri kullanılarak SPSS 21.00 paket programında analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda sporcu tatmininin cinsiyete, antrenör tutumuna, psikolojik destek alma durumuna, spor deneyimine göre, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumuna göre değiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sporcu tatmini, ergen, spor.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine athlete satisfaction in adolescent athletes according to various variables. In line with this purpose, the satisfaction of adolescent athletes from sports was examined according to variables such as gender, age, sports experience, family support, coaching attitude, psychological support, and internal speech before the competition. The research is a descriptive survey model in terms of defining the satisfaction that adolescent athletes get from sports. The sample of the study consists of 175 high school students, 84 female and 91 male, aged between 14 and 19, engaged in amateur or professional sports, selected by random sampling. In the collection of data Athlete Satisfaction Scale developed by Riemer and Chelladurai (1998) and adapted to Turkish by Ozmutlu (2011) was used. At the same time demographic information was collected with the personal information form developed by the researcher. The data were analyzed in SPSS 21.00 package program using descriptive statistics, simple correlation, t-test, one-way ANOVA statistical techniques. As a result of the research, it was seen that the satisfaction of the athlete varies according to gender, coaching attitude, the state of receiving psychological support, sports experience, and speaking internally before the match.

Keywords: Athlete satisfaction, adolescent, sports

GİRİŞ

Spor atmosferinde sporcunun elde ettiği hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk spordan sağlanan tatmin kavramı olarak ifade edilebilir. Sporda tatmin sportif katılımın olmazsa olmazıdır ki spora katılmadan tatmin sağlanamadığında, sporcu tarafından farklı dışsal motivasyon unsurları kullanılarak spordan sağlanan hoşnutluk telafi edilmeye çalışılır. Sriboon(2001)'a göre sporda tatmin sporcunun spor ortamında hissettiği yaşam kalitesini ifade eder. Pethlichkoff (1993)'a göre spor tatmini sporda performansı yordayan bir psikolojik sonuçtur. Naktiyok (2002) spor tatminini sporcu beklentisinin karşılanması olarak tanımlamıştır. İnce (2006) ise sporcu tatminini sporcu tarafından spor ortamına ilişkin algılanan özellikler ile olması hayal edilen özellikler arasındaki farklılık olarak tanımlamıştır. Söz konusu fark ne kadar fazla ise sağlanan tatmin de o oranda düşük olacaktır. Nitekim spor atmosferindeki koşullar ne kadar olumlu ise hissettiği tatmin düzeyi de o oranda yüksek olur. Chelladurai ve Riemer (1998) sporcu tatminini sporcunun bireysel beklenti ve ihtiyaçlarını karşılama perspektifinde sonuç ve sürece yönelik olarak iki kategoride incelemiştir. Sonuca yönelik tatmin hedefe ne derece ulaşıldığını, elde edilen kazancı tanımlarken; sürece ilişkin tatmin sonuca götüren yolda harcanan çaba ve elde edilen dengesini ifade etmektedir. Sporcu tatminini bireysel ve takım tatmini olarak ele aldığımızda bireysel tatmin; sporcunun performansı ve başarı hedeflerine yönelikken takım tatmini; takımın performansı ve başarısı ile ilgilidir. Sporda tatmin, sporcunun fiziksel, psikolojik ve çevresel bakış açısı ve sporcunun kendi branşından beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı gibi birçok değişken ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bu çalışmada sporda tatmin birçok yönü ile betimlenmeye, incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada ergen sporcularda sporcu tatmininin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ergen sporcuların spordan sağladıkları tatmin cinsiyet, yaş, spor deneyimi, aile desteği, antrenör tutumu, psikolojik destek alma durumu, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumu gibi değişkenlere göre incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma ergen sporcuların spordan sağladıkları tatmini tanımlaması bakımından betimsel tarama modelinde nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülmüş bir çalışmadır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Riemer ve Chelladurai (1998) tarafından geliştirilen ve Özmutlu (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan Sporcu Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Aynı zamanda araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile demografik bilgiler toplanmıştır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini tesadüfi örnekleme ile seçilmiş, yaşları 14 ile 19 arasında değişen, amatör ya da profesyonel spor yapan 84 kadın, 91 erkek olmak üzere 175 lise öğrencisi oluşturmaktadır

Verilerin Analizi

Veriler betimleyici istatistik teknikler, basit korelasyon, t-testi, tek yönlü anova teknikleri kullanılarak SPSS 21.00 paket programında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamaları cinsiyete göre t-testi analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.1'de verilmiştir.

Tablo.1.Ergen Sporcuların Sporcu Tatmini Düzeyinin Cinsiyete Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Sporcu Tatmini	Alt Boyut	Cinsiyet	N	X	Ss	t	P
----------------	-----------	----------	---	---	----	---	---

Eğitim Öğretim Tatmini	Kadın	84	5,07	1,65	2.11	.03*
	Erkek	86	5,59	1,50		
Kişisel Tedavi Tatmini	Kadın	84	5,20	1,47	1.53	1.27
	Erkek	90	5,53	1,41		
Takım Performansı Tatmini	Kadın	83	4,70	1,46	1.56	.12
	Erkek	89	5,04	1,43		
Bireysel Performans Tatmini	Kadın	83	4,73	1,47	2.69	.00*
	Erkek	91	5,31	1,38		
Sporcu Tatmini Toplam	Kadın	82	4,97	1,39	2.29	.02*
	Erkek	85	5,44	1,26		

Tablo.1 incelendiğinde ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyinin eğitim öğretim tatmini, bireysel performans tatmini ve ölçeğin toplamında cinsiyete göre erkek sporcular lehine farklı olduğu görülmektedir. Nitekim sporcuların spor tatmini ortalamaları incelendiğinde erkek sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamalarının kadın sporculara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamaları sporcunun spor psikoloğundan psikolojik destek alma durumuna göre t-testi analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.2’de verilmiştir.

Tablo2.Ergen Sporcuların Sporcu Tatmini Düzeyinin Spor Psikoloğundan Destek Alma Durumuna Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Sporcu Tatmini Alt Boyut	Spor Psikoloğundan Destek Alma Durumu	N	X	S	t	P
Eğitim Öğretim Tatmini	Evet	26	4,75	1,87	2,03	.04
	Hayır	144	5,44	1,53		
Kişisel Tedavi Tatmini	Evet	26	4,82	1,62	2,12	.03
	Hayır	144	5,47	1,39		
Takım Performansı Tatmini	Evet	26	4,41	1,37	1,80	.07
	Hayır	144	4,96	1,45		
Bireysel Performans Tatmini	Evet	26	4,64	1,59	1,50	.13
	Hayır	144	5,10	1,42		
Sporcu Tatmini Toplam	Evet	26	4,68	1,48	2,21	.02
	Hayır	144	5,31	1,30		

Tablo.2 incelendiğinde ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyinin spor psikoloğundan psikolojik destek alma durumuna göre destek almayanlar lehine farklı olduğu görülmektedir. Nitekim sporcuların spor tatmini ortalamaları incelendiğinde psikolojik destek almayan sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamalarının destek alanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamaları antrenör tutumuna göre anova analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.3’de verilmiştir.

Tablo3.Ergen Sporcuların Sporcu Tatmini Düzeyinin Antrenör Tutumuna Göre Anova Analizi Sonuçları

Sporcu Tatmini Alt Boyut	Antrenör Tutumu	N	X	Ss	F	P
Eğitim Öğretim Tatmini	Demokratik	79	5,46	1,61	.94	.42

	Otoriter	44	5,02	1,58		
	Koruyucu	41	5,51	1,57		
Kişisel Tedavi Tatmini	Demokratik	79	5,62	1,33	3,76	.01*
	Otoriter	44	4,82	1,54		
	Koruyucu	41	5,56	1,40		
	Demokratik	79	5,02	1,49		
Takım Performansı Tatmini	Otoriter	44	4,63	1,37	.92	.43
	Koruyucu	41	4,87	1,50		
	Demokratik	79	5,19	1,47		
	Otoriter	44	4,81	1,44		
Bireysel Performans Tatmini	Koruyucu	41	4,99	1,43	.79	.50
	Demokratik	79	5,37	1,34		
Sporcu Tatmini Toplam	Otoriter	44	4,88	1,31	1,43	.23
	Koruyucu	41	5,29	1,34		

Tablo.3 incelendiğinde ergen sporcuların sporcu tatmin düzeyinin antrenör tutumuna göre demokratik tutuma sahip antrenörle çalışan sporcular lehine farklı olduğu görülmektedir. Nitekim demokratik tutuma sahip antrenörle çalışan sporcuların spor tatmini ortalamaları incelendiğinde, otoriter ve koruyucu tutumu sahip antrenörle çalışan sporculara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamaları sporcunun müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumuna göre t-testi analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.4’de verilmiştir.

Tablo.4.Ergen Sporcuların Sporcu Tatmini Düzeyinin Sporcunun Müsabaka Öncesi İçsel Konuşma Yapma Durumuna Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Sporcu Tatmini Alt Boyut	İçsel Konuşma Yapma Durumu	N	X	Ss	t	P
Eğitim Öğretim Tatmini	Evet	88	5,73	1,38	2,91	.00
	Hayır	59	5,00	1,70		
Kişisel Tedavi Tatmini	Evet	88	5,67	1,35	2,43	.01
	Hayır	59	5,11	1,49		
Takım Performansı Tatmini	Evet	88	5,09	1,48	1,59	.11
	Hayır	59	4,71	1,43		
Bireysel Performans Tatmini	Evet	88	5,33	1,31	2,42	.01
	Hayır	59	4,77	1,54		
Sporcu Tatmini Toplam	Evet	88	5,51	1,23	2,65	.00
	Hayır	59	4,94	1,38		

Tablo.4. incelendiğinde ergen sporcuların sporcu tatmini düzeylerinin sporcunun müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumuna göre, içsel konuşma yapan sporcular lehine farklı olduğu görülmektedir. Nitekim sporcuların spor tatmini ortalamaları incelendiğinde içsel konuşma yapan sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamalarının yapmayan sporculara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmada ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ortalamalarının spor deneyimi ile ilişkisi basit korelasyon analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.5’de verilmiştir

Tablo.5.Ergen Sporcuların Sporcu Tatminini Düzeyi ile Spor Deneyimi Korelasyon Analizi Sonuçları

Sporcu Tatmini Alt Boyut	Spor Deneyimi	
	r	p
Eğitim Öğretim Tatmini	.173	.01
	.153	.02
Kişisel Tedavi Tatmini	.139	.03
	.207	.00
Takım Performansı Tatmini	.184	.00
	.184	.00
Bireysel Performans Tatmini	.184	.00
	.184	.00
Sporcu Tatmini Toplam	.184	.00
	.184	.00

Tablo.5. incelendiğinde ergen sporcuların sporcu tatmini düzeyi ile spor deneyimi arasında hem ölçeğin tüm alt boyutları hem de ölçeğin bütününde pozitif yönde düşük düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişkinin ölçeğin bireysel performans tatmini alt boyutunda en yüksek, takım performansı tatmini alt boyutunda en düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda ergen sporcuların sporcu tatmin düzeyinin cinsiyete, antrenör tutumuna, psikolojik destek alma durumuna, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumuna göre değiştiği ve spor tatmini ile spor deneyimi arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ilişki olduğu görülmüştür.

Araştırmada spor tatmini erkekler lehine daha yüksek bulunmuş olmasına karşın Yiğit (2018)'in çalışmasında kadın sporcuların spor tatmini düzeyleri erkeklerden daha yüksek bulunmuştur. Araştırmada erkek sporcular lehine daha yüksek bulunan spor tatmininin kadın sporcular için de yükseltilmesine yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınması bireysel tatmini engellediği düşünülen unsurların tespit edilerek giderilmesine çalışılması önerilmektedir.

Antrenörlere sporcularına karşı daha demokratik bir tutum gösterebilmeleri konusunda gerekli eğitimler verilmesinin sporcunun işinden sağladığı tatmini arttıracak bir adım olacağı söylenilebilir. Nitekim Granito ve Carlton (1993) da sporcunun performansına yansıyan spor tatmininin başarıdan çok daha önemli olduğunu ve antrenör özelliklerinin söz konusu tatmini etkilediğini ifade etmişlerdir.

Sporcuların tümünü müsabaka öncesi içsel konuşma yapabilecek beceriyi kazanmaları için sporculara yönelik eğitimler düzenlenmesi sağlanabilir. Bu eğitimlerin sporcuların performansları kadar hissettikleri spor tatminini de arttıracak bir etki yaratabileceği söylenebilir.

Sporcuların işlerinden sağladıkları tatminin arttırılmasına yönelik tedbirler almak onların rakipleriyle mücadele kapasitelerini arttırdığı kadar spordaki verimlerini de arttıracak ayrıca performanslarını daha profesyonel bir biçimde sergilemelerini sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Chelladurai, P. and Riemer, H. A. (1998). A Classification of Facets Athlete Satisfaction. *Journal of Sport Management*. 11(2),133-159
2. İnce, P. (2006). “Antrenör Davranışları ve Sporcu Doyumu: Ölçek Geliştirme Ve Uyarlama Çalışması” Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Öğretmenliği Anabilim Dalı

3. Granito, V. J. Ve Carlton, E. B.(1993).Relationship Between Locus of Control and Satisfaction with İntercollegiate Volleyball Teams at Different Levels of Competition Journal of Sport Behavior (JSB), 16(4), 221 - 228.
4. Petlichkoff M.L.(1993).Group Differences on Achievement Goal Orientations, Perceived Ability, and Level of Satisfaction during an Athletic Season in Pediatric Exercise Science DOI:<https://doi.org/10.1123/pes.5.1.12> In Print: Volume 5: Issue 1Pages: 12–24
5. Sriboon, N.(2001).Coach Leadership Behaviors, Team Cohesion, and Athlete Satisfaction In Relation To The Performance Of Athletes In The 1999 Rajabhat Games, Doktora Tezi, The Florida State University.
6. Naktiyok A. (2002).Motivasyonel Değerler ve İş Tatmini Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16, 165- 185.
7. Özmutlu, İ. (2011).Bedensel Engelli Sporcularda Antrenörlerin Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Sporcu Tatmini İle İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.
8. Yiğit,Ş.(2018).Sporcularda Hizmetkar Liderlik İle Sporcu Tatmin Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Bilim Dalı

ERGEN SPORCULARDA TUTKUNLUĞUN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF ATHLETE PASSION IN ADULT ATHLETES IN TERMS OF VARIABLES

Assoc. Prof. Dr. Nurgül ÖZDEMİR¹

¹Izmir Democracy University, Healty Sciences Faculty, Sports Sciences Department
Izmir, Turkey,

ORCID: ID/0000-0002-6124-6982

Özet

Bu araştırmada ergen sporcularda tutkunluğun çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ergen sporcuların tutkunluk düzeyleri cinsiyet, yaş, spor deneyimi, aile desteği, antrenör tutumu, psikolojik destek alma durumu, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumu gibi değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma ergen sporcuların spora ilişkin tutkunluk düzeyini tanımlaması bakımından betimsel tarama modelinde bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemini tesadüfi örnekleme ile seçilmiş, yaşları 14 ile 19 arasında değişen, amatör ya da profesyonel spor yapan 84 kadın, 91 erkek olmak üzere 175 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Vallerand vd. (2003) tarafından geliştirilen Aşçı ve Kelecek (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Tutkunluk Ölçeği kullanılmıştır. Aynı zamanda araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile demografik bilgiler toplanmıştır. Veriler betimleyici istatistiki teknikler, basit korelasyon, t-testi, tek yönlü anova teknikleri kullanılarak SPSS 21.00 paket programında analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda ergen sporcuların tutkunluk düzeyinin psikolojik destek alma durumuna göre değiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tutkunluk, ergen,spor.

Abstract

In this study, it was aimed to examine the passion in adolescent athletes according to various variables. For this purpose, adolescent athletes' level of passion was examined according to variables such as gender, age, sports experience, family support, coaching attitude, receiving psychological support, and speaking internally before the competition. The research is a descriptive survey model in terms of defining the level of passion for sports of adolescent athletes. The sample of the study consists of 175 high school students, 84 female and 91 male, aged between 14 and 19, engaged in amateur or professional sports, selected by random sampling. In the collection of data, the Passion Scale developed by Vallerand et al. and adapted to Turkish by Aşçı and Kelecek (2013) was used. At the same time, demographic information was collected with the personal information form developed by the researcher. The data were analyzed in SPSS 21.00 package program using descriptive statistical techniques, simple correlation, t-test, one-way anova techniques. As a result of the research, it was observed that the level of passion of adolescent athletes varies according to the state of receiving psychological support.

Keywords: Passion, adolescent, sports

GİRİŞ

Tutkunluk davranışın itici gücünü oluşturan ve davranışa yön veren nedenlerdendir (Mageau vd.,2009) Vallerand vd.(2003)'e göre ise bireyin yaşamında önem, değer atfettiği, güçlü düzeyde yapma eğilimi gösterdiği, zaman ayırdığı yaşam deneyimlerini ifade eder. Bireyin günlük yaşam tercihlerinde bu düzeyde belirleyici role sahip tutkunluk kavramı bu nedenle birçok çalışma alanında araştırmalara konu olmuştur (Wang&Yang,2008;Seguin Levesque, 2003; Stenseng,2008; Vallerand vd.,2006).

Spor atmosferinde sporcuların performansı onların duygu durumu ile yakından ilişkilidir. Bu duygu durumunun içerisinde sporcunun spora olan tutkunluk düzeyi de sayılabilir. Sporda tutkunluk bireyin egzersize ve onun getirdiği zorlu hazırlık sürecinin fiziksel, psikolojik baskısına rağmen spora hissedilen bağlılığı ifade eder. Söz konusu bu bağlılık bireyi belli davranışları kararlı bir biçimde sergilemeye yönlendirir. Nitekim Paradis vd. (2013) bu davranışları tutkunluk çerçevesinde açıklamışlardır. Sporda tutkunluk uyumlu ve takıntılı tutkunluk olarak iki boyutta ele alınmaktadır (Vallerand vd.,2003). Uyumlu tutkunluk aktivite dışında da hissedildiği için bireye olumlu geri dönüşü olan tutkunluğu ifade ederken takıntılı tutkunluk aktivite sırasında hissedilen bağlılık düzeyinde kontrolsüz bir yapıyı beraberinde getirir (Lafreniere vd.,2011).

Sporda tutkunluk spor psikolojisinin henüz yeterince irdelenmemiş bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sporda tutkunluğu etkilediği düşünülen çeşitli değişkenler incelemeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada ergen sporcularda spora ilişkin tutkunluğun çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ergen sporcuların tutkunluk düzeyleri cinsiyet, yaş, spor deneyimi, aile desteği, antrenör tutumu, psikolojik destek alma durumu, müsabaka öncesi içsel konuşma yapma durumu gibi değişkenlere göre incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma ergen sporcuların spora ilişkin tutkunluk düzeyini tanımlaması bakımından betimsel tarama modelinde nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülmüş bir çalışmadır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Vallerand vd. (2003) tarafından geliştirilen Aşçı ve Kelecek (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Tutkunluk Ölçeği kullanılmıştır. Aynı zamanda araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ile demografik bilgiler toplanmıştır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini tesadüfi örnekleme ile seçilmiş, yaşları 14 ile 19 arasında değişen, amatör ya da profesyonel spor yapan 84 kadın, 91 erkek olmak üzere 175 lise öğrencisi oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Veriler betimleyici istatistik teknikler, basit korelasyon, bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü anova teknikleri kullanılarak SPSS 21.00 paket programında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada ergen sporcuların spora ilişkin tutkunluk düzeyi ortalamaları, spor psikoloğundan destek alma durumuna göre t-testi analizi ile incelenmiş, analiz sonuçları Tablo.1 'de verilmiştir.

Tablo1.Ergen Sporcuların Spora İlişkin Tutkunluk Düzeyinin Spor Psikoloğundan Destek Alma Durumuna Göre t-Testi Analizi Sonuçları

Tutkunluk Alt Boyut	Spor Psikoloğundan Destek Alma Durumu	N	X	Ss	t	P
<i>Uyumlu Tutkunluk</i>	<i>Evet</i>	25	3.66	1.57	1.53	.12

	<i>Hayır</i>	140	3.17	1.47		
Takıntılı Tutkunluk	<i>Evet</i>	26	3.85	1.23	.41	.15
	<i>Hayır</i>	141	3.73	1.35		
Tutkunluk Toplam	<i>Evet</i>	25	3.96	1.34	2.17	.03*
	<i>Hayır</i>	145	3.21	1.63		

Tablo.1 incelendiğinde ergen sporcuların spora ilişkin tutkunluk düzeyinin ölçeğin toplamında spor psikoloğundan destek alma durumuna göre farklı olduğu gözlenmektedir. Nitekim sporcuların ortalamaları incelendiğinde de spor psikoloğu desteği alan sporcuların tutkunluk düzeyi ortalamalarının destek almayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda ergen sporcuların tutkunluk düzeyinin cinsiyet, yaş, spor deneyimi, aile desteği, antrenör tutumu, müsabaka öncesi kendisiyle içsel konuşma yapma durumu gibi değişkenlere göre değişmediği görülmüştür. Kelecek (2013)'ün çalışma bulguları da bu sonuçla uyumludur. Çalışmada her ne kadar cinsiyete göre tutkunluk düzeyinin değişmediği bulunmuş olsa da Philippe vd.(2009)'nin, Kelecek ve Altıntaş (2020)'in çalışmalarında erkek sporcular lehine fark bulunmuştur. Philippe vd.(2009)'nin bir başka çalışmasında ise kadınlar lehine fark olduğu bulunmuştur. Literatürde tutkunlukta antrenör tutumu, içsel konuşma yapma durum, aile desteğine ilişkin fark belirlemeye yönelik çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmada sporcuların tutkunluk düzeyinin spor deneyimine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Ancak Kelecek (2013)'ün çalışmasında deneyimi yüksek sporcular lehine fark olduğu gözlenmiştir.

Araştırmada sporcunun spor psikoloğundan psikolojik destek alma durumuna göre ise psikolojik destek alanlar lehine değiştiği gözlenmiştir. Literatürde tutkunlukta psikolojik destek almaya ilişkin farkı belirlemeye yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu bulgu çerçevede sporcuya sunulan motivasyon ya da kişisel problem çözümü vb. odaklı spor psikoloğu desteği, sporcunun spor branşına yönelik tutkunluk düzeyini arttıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Müsabaka öncesi ağır yüklemeler içeren hazırlık sürecinde, sporcunun bu yoğun baskı ile baş edebilmesi için, gerek spor kulübü yöneticilerinin gerekse antrenörlerin sporcunun performansının geliştirmeye yönelik spor psikoloğu desteğinin alınmasını önemli bir ihtiyaç olarak düşünmesi gerektiği ve buna göre planlama yapmaları gerektiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

1. Kelecek S, Aşçı F.H.(2013).Tutkunluk Ölçeğinin Üniversite Sporcuları İçin Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması. Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi, 5(2), 80-85.
2. Kelecek S,(2013) Sporcuların Tutkunluk Düzeylerinin; Optimal Performans Duygu Durumu, Güdüsel Yönelim Ve Hedef Yönelimini Belirlemedeki Rolü, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Egzersiz Ve Sportif Performans Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,Ankara
3. Kelecek,S., Altıntaş,A.(2020)Egzersiz Katılımcılarının Tutkunluk Düzeylerinin, Egzersiz Davranışlarını Ve Egzersize Bağımlılıklarını Belirlemedeki Rolü, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi 2020, 5(1), 49-58
4. Lafreniere, M. K., Belanger, J. J., Sedıkıdes, J. J. & Vallerand, R. J. (2011).Self-Esteem And Passion For Activities. Personality And Individual Differences, 51, 541-544.
5. Mageau, G. A., Vallerand, R. J., Charest, J., Salvy, S., Lacaille, N., Boufford T.& Koestner R.(2009).On The Development Of Harmonious And Obsessive Passion: The Role Of Autonomy Support, Activity Specialization And Identification In The Activity. Journal Of Personality, 77(3), 601-645.

6. Paradis Kf, Cooke Lm, Martin Lj & Hall Cr. (2013). Too Much Of A Good Thing? Examining The Relationship Between Passion For Exercise And Exercise Dependence, *Psychology Of Sport And Exercise*, 14, 493- 500
7. Philippe, F. L., Vallerand, R. J., Andrianarisoa, J. & Brunel, P. (2009). Passion In Referees: Examining Their Affective And Cognitive Experiences In Sport Situations. *Journal Of Sport & Exercise Psychology*, 31, 77-96.
8. Philippe, F. L., Vallerand, R. J. & Lavigne, G. L. (2009). Passion Does Make A Difference In People's Lives: A Look At Well-Being In Passionate And Non-Passionate Individuals. *Applied Psychology: Health And WellBeing*, 1(1), 3-22.
9. Segun-Levesque, C., Laliberte, M. L. N., Pelletier, L. G., Blanchard, C. & Vallerand, R. J. (2003). Harmonious And Obsessive Passion Fort He Internet: Their Associations With The Couple's Relationship. *Journal Of Applied Social Psychology*, 33(1), 197-221.
10. Stenseng, F. (2008). The Two Faces Of Leisure Activity Engagement: Harmonious And Obsessive Passion In Relation To Intrapersonal Conflict And Life Domain Outcomes. *Leisure Sciences*, 30, 465-481
11. Vallerand, R. J., Mageau, G. A., Ratelle, C., Leonard, M., Blanchard, C., Koestner, R., Gagne, M. & Marsolais, J. (2003). Les Passions De L'ame: On Obsessive And Harmonious Passion. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 85(4), 756-767.
12. Vallerand, R. J., Rousseau, F. L., Grouzet, F. M. E., Dumais, A., Greier, S. & Blanchard, C. M. (2006). Passion In Sport: A Look At Determinants And Affective Experiences. *Journal Of Sport & Exercise Psychology*, 28, 454-478.
13. Wang, C. & Yang, H. (2008). Passion For Online Shopping: The Influence Of Personality And Compulsive Buying. *Social Behaviour And Personality*, 36(5), 693-706.

ONE OF THE NEW BLOCKCHAIN FORMATION CONTENT AND REVIEW OF "BIGA PROJECT"

YENİ BLOKZİNCİR OLUŞUMLARINDAN BİRİSİ OLAN "BİGA PROJESİ" NİN İÇERİĞİ VE İNCELEMESİ

Asst. Prof. Şaban Onur VİGA¹

¹Istanbul Esenyurt University, The School of Physical Education and Sports, Department of
Sports Management, Istanbul, Turkey.

ORCID Number: <https://orcid.org/0000-0002-1676-7850>

Abstract

The widespread use of cryptocurrencies has led to the digitalization and new forms of financial sector instruments. The increasing interest in digital money markets creates the need for investors to have digital wallets. The fact that money is in the form of a digital commodity also suggests how the digital equivalents of existing products in the financial markets will need to explain in the future. In particular, blockchain technologies are becoming popular, and studies are carrying out to ensure that financial institutions can adapt to this process in terms of the financial sector. In this sense, Takasbank has developed a Blockchain application-based transfer system for the Gold market, which has been the most valued and demanded product in the world markets from the past to the present, and this process is called the "BIGA Project." Thanks to this application, it contributes to the process of digitalization of assets, which can comply with current regulations, protect the privacy of existing customers, can be monitored and audited by financial audit companies if necessary. This project of Takasbank; is a platform that offers the opportunity to transfer the physical equivalent of digital gold between investors through Blockchain technology. BIGA Project; Protecting investors' privacy, accepting the physical basis of gold, and complying with the current regulations, constitutes the features that distinguish it from various examples in the world. The general purpose of the project is to transfer the gold, whose physical equivalent is keeping in the Borsa Istanbul (Istanbul Stock Market- BIST) vaults in the name of Takasbank, whose standards lay down and record through Blockchain technology. Within the scope of the project, all the processes of keeping and recording physical gold in vaults are digitized and transformed into BIGA by digitalizing the recorded gold in an integrated manner with the Gold Transfer System (GTS). The system brings three main features for the digital asset; exportation, amortization, and transfer. At the same time, it has extra features such as establishing a connection between the Blockchain system and GTS (Gold Transfer System), contract capabilities, monitoring, and reporting. This study signals that other valuable assets will also tend to digitize in the future.

Keywords: Cryptocurrency, Gold Market, BIGA Project, Blockchain, Cryptocommodity

Özet

Kripto paraların yaygınlaşması, finansal sektör araçlarının dijitalleşmesine ve yeni formlar kazanmasına neden olmaktadır. Dijital para piyasalarına artan ilgiyle birlikte yatırımcıların dijital cüzdanlara sahip olma ihtiyacı meydana gelmiştir. Paranın dijital meta halinde olması finansal sektörlerdeki mevcut ürünlerin gelecekte dijital karşılıklarının nelerle açıklanması gerekeceğini de düşündürmektedir. Özellikle Blokzincir teknolojilerinin rağbet görmesi finans sektörü açısından da finansal kurumların bu sürece uyum sağlayabilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Bu anlamda Takas Bank dünya piyasalarında geçmişten günümüze en çok değer gören ve her zaman talep alan bir ürün olan Altın piyasası için Blokzincir uygulaması tabanlı

transfer sistemi geliştirmiş, bu sürecin adına da “BİGA Projesi” adını verilmiştir. Bu uygulama sayesinde özellikle mevcut regülasyonlar ile uyum sağlayabilen, mevcut müşterilerin mahremiyet gizliliklerinin korunabilmesi, finansal denetim şirketleri tarafından izlenebilen ve gerekirse denetlenebilmesi ve varlıkların dijitalleştirilmesi sürecine katkı sağlamaktadır. Takasbank bu projesi ile fiziksel olarak karşılığı olan dijital altının Blokzincir teknolojisi aracılığı ile yatırımcılar arasında transfer imkânı sunan bir platformdur. BİGA Projesi; yatırımcıların mahremiyetlerinin korunması, altının fiziksel dayanak varlığı esasının kabul edilmesi ve mevcut regülasyonlara uyumlu olması nedeniyle dünyadaki farklı örneklerinden ayrılan özelliklerini oluşturmaktadır. Projenin genel amacı; fiziksel karşılığının Borsa İstanbul kasalarında Takasbank adına saklanan, standartları belirlenmiş ve kayıt altına alınan altının Blokzincir teknolojisi aracılığı ile transferlerinin sağlanabilmesidir. Proje kapsamında, fiziki altınların kasalarda muhafaza etme ve kayıt altına alma süreçlerinin tamamını Altın Transfer Sistemi (ATS) ile entegre edilmiş bir şekilde kayıt altına alınmış altınların dijitalleştirilerek BİGA 'ya dönüştürölmektedir. Sistem dijital varlık için üç ana özelliği beraberinde getirmektedir. Bunlar; ihraç, itfa ve transferdir. Aynı zamanda Blokzincir sistemi ile ATS (Altın Transfer Sistemi) arasında bağlantı kurabilmek, sözleşme yetkinlikleri, izleme ve raporlama gibi ekstradan özellikleri de bulunmaktadır. Bu çalışma diğer değer varlıklarının da gelecekte dijitalleştirmeye yönelimin olacağının sinyallerini vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriptopara, Altın Piyasası, Biga Projesi, Blokzincir, Kriptoentia

INTRODUCTION

As technology changes communication models, it has led to the globalization of the economy and the emergence of a world economy perception. In globalization, businesses have realized that they need to adapt to their innovations and sectors to meet the needs of the market. The fact that it started to take its first steps in the financial sector through online banking, especially in terms of markets, is the basis for changing today's financial instruments. The widespread use of online banking applications in the finance sector has facilitated access to capital markets through banks, which has led to the development of audiences in financial markets. The increasing digitalization of classical financial instruments causes commodity products to adapt to this new order. Satoshi Nakamoto's introduction of Bitcoin as a different type of digital currency in 2009 is considered the milestone of today's cryptocurrency industry. The emergence of these digital money contents causes the financial sector to produce new products within itself, work on institutional equivalencies, establish infrastructure preparations for regulations, and most importantly, investors turn to new investment markets.

With the beginning of the digital money era, the development of blockchain systems and the adaptation of the financial sectors to this software constitute today's crypto market's functioning models. The creation of an environment that can be traded from person to person, the security levels being more vital and challenging to follow than other digital environments, cause the blockchain systems to be updated and the user rates to increase. Especially in recent years, the adaptation of blockchain studies to regulations by other countries contributes to accepting the cryptocurrency sector and the acceptance by financial institutions. These regulations are in demand due to the opportunity of positions that will give investors an investment advantage in a new market.

Takasbank digitalization of financial products from trend to Turkey "BIG Project" comes from the name even one of the most recent studies conducted to provide products to international markets. Takasbank, which first started to work on blockchain work in 2017, started developing projects to create a digital gold market with its physical counterpart. Compliance with the BIGA project with the regulations of the current financial markets and the physical equivalent of a

digital product is among the main features that cause it to stand out from many crypto markets that are tried to be developed worldwide. It is determined as a BIGA as the equivalent of a gram of gold in the project content, and it is ensured that the purchased BIGA can be stored and transferred in safe physical environments. Takasbank collaborated with 5 banks in this work. The first trials of the scenarios they applied towards the end of 2019 have achieved successful results, and as an infrastructure, the BIGA project must be able to spread to international investors to be more prevalent in the future.

BLOCKCHAIN

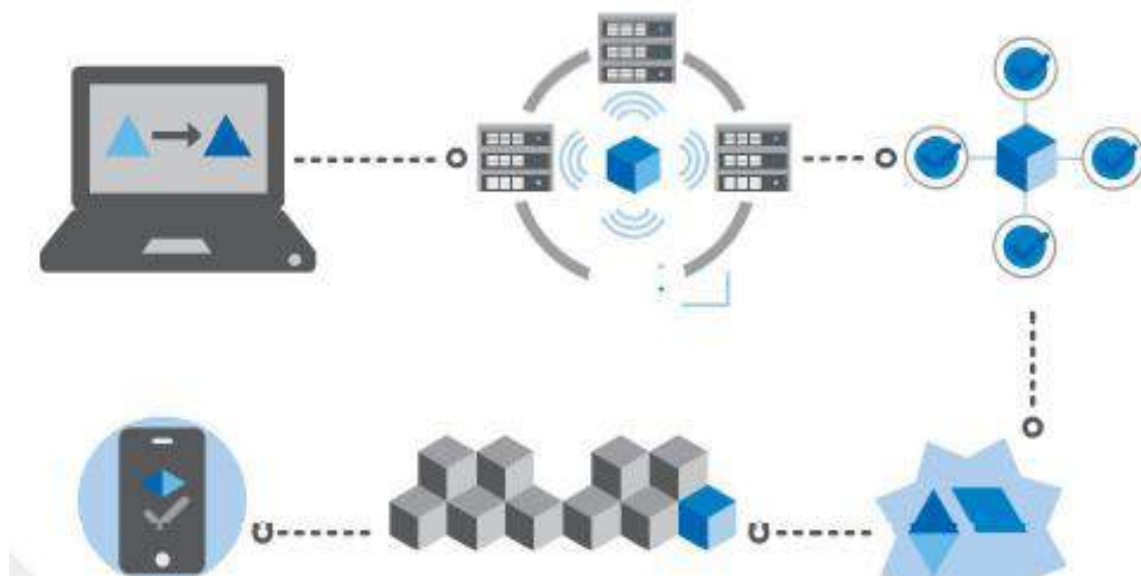
Blockchain, which is translated as blockchain from English to our language, constitutes the infrastructure of cryptocurrencies. In short, it defines as digital ledgers, a distributed database that tracks encrypted transactions. Since each transaction is signed digitally to protect its authenticity, it assumes that the account movements are reliable as no one can interfere with these records (Acharjamayum, Patgiri, & Devi, 2018).

The blockchain system is a structure that enables the monitoring of encrypted transactions and provides a high level of security in terms of security where all of the money exchanges are recording, and encryption methods have been using (Isah & Raheem, 2019). It has defined as a global ledger that is open to all, visible, scattered, and displays a specific time in a digital environment that includes previous records and records that are not yet realizing in all transactions developed with Bitcoin (Alexander & Dakos, 2020).

Blockchain technology, which we know with Bitcoin, which is a crypto money feature for the first time in digital environments, goes beyond being associated with cryptocurrencies and has become a technological system that has used in public services, telecommunications, financial services, and banking with the high-security facilities it provides. A personalized digital signature system is implemented in money transfers (Ammous, 2018). A digital signature protects every money transfer. A code called public key code is given to the user by the system to the person who will receive the money. The person who sent the money signs the person's public key code to whom the money will reach summarizes the previous transactions with the digital signature given to him, adds it to the end of the money, and transfers it (Antonakakis, Chatziantoniou, & Gabauer, 2019). The person receiving the payment confirms the transfer by verifying the signature and can continue this chain (Cocco, Concas, & Marches, 2017).

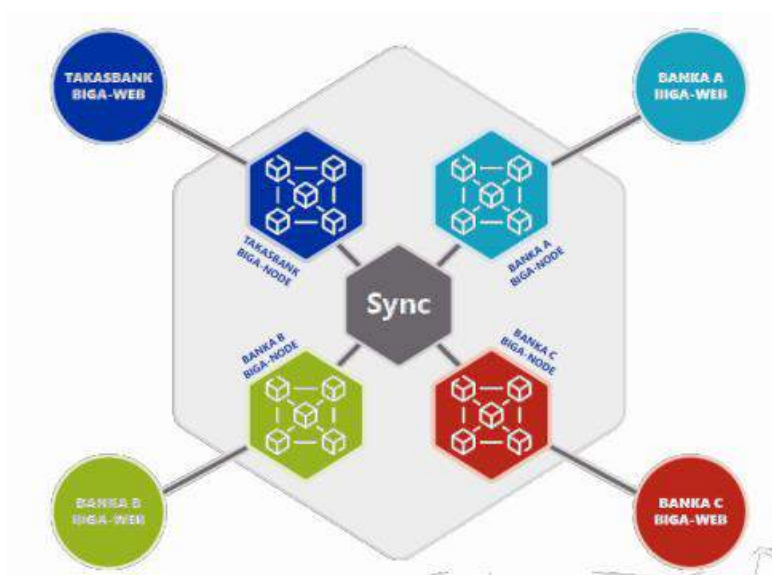
In the current system, systems such as banks and financial institutions used for money transfer are centralized. These systems operate in a centralized system or with an interconnected structure. In case of a malfunction in the central system, the entire system is at risk (Cruysheer, 2015). Blockchain is a distributed and decentralized electronic accounting system that records value transactions. It is also an ever-expanding system of interconnected peer-to-peer records. Each participant (spouse) with access has the opportunity to view information simultaneously. Each block in the system links to the previous blocks by adding the previous block's value to the new block. Verification of transactions is carried out by the peers with each other confirming the changes. According to this structure, consecutive recordings in the chain are disturbed (Kaushal, Bagga, & Sobti, 2017).

It appears to be extremely difficult to trade without being left unattended. These features make the system cryptographically safe and protected. The work of the blockchain is showing in Figure 1.

Figure 1. Blockchain Network Structure

The process begins with someone's initial request. With the request, the transaction is sending to the network connection in a peer-to-peer fashion. Blockchain participants (miners) verify the incoming transaction. After verification, the transaction merges with other transactions to form a new data block. The transaction is completing by adding the new block permanently and irreversibly to the existing blockchain (Alexander & Dakos, 2020). Protocols made so that Takasbank can cooperate with the contributions of different banks in blockchain studies (Takasbank, 2019).

Figure 2. Takasbank BiGA BlockChain Network

This figure shows creating a new market by bringing together the sub-blockchain structure, the participatory profiles of Takasbank and other participating banks, following the same protocols in the inclusion of the participants from each bank to the BIGA Project contributing to the synchronization within this market.

BIGA PROJECT

Takasbank blockchain working group has been working on the BIGA project since 2016, and the project was put into service in 2019. The purpose of the implementation of the project is to transfer the gold in Borsa Istanbul between the accounts by using blockchain technology. The name of the entity that will work in integration with this system is BIGA. In the project, integration with the gold transfer system that manages the physical gold storage process was achieved with this integration, a platform created by Takasbank to convert registered gold to BIGA and transform BIGA to gold. In this way, a connection has been established between the physical asset and the digital asset, and the transfer, reporting, and reconciliation of the digital asset have been achieved. The designed structure features an infrastructure that allows valuable assets other than gold to be digitized and transported. Project developers; draw attention to the extreme volatility of existing blockchain solutions that do not have a physical asset behind them, and they consider the project based on physical assets valuable in this respect (Takasbank, 2019).

WHAT IS BIGA?

The name of the digital value created for one gram of physical gold is BiGA. Digital Asset Transfer Platform developed by Takasbank enables BiGA transfers. BiGA is not an asset created by mining. The Digital Asset Transfer Platform is a permissioned blockchain. The parties (nodes) to participate in the platform may be Takasbank Gold Transfer System member institutions. The Biga project, it is aimed to create a transfer and payment system infrastructure over 1 gram of gold using the blockchain infrastructure (Takasbank, 2019).

Ziraat Bank, Vakıfbank, Garanti BBVA, Albaraka Türk Participation Bank, Kuveyt Turk Participation Bank, and Ziraat Participation Bank participated in the "BiGA Digital Gold" Project, which was put into practice as of 30/12/2019. Thus it was established the first known blockchain network with participating banks in Turkey's financial area. With the improvements to be made in their systems by participating banks that will provide service from the platform offered by Takasbank, gold balances will be transferred between participating banks 24/7 (Takasbank, 2019).

DISSCUSSION/CONCLUSION

Takasbank's BIGA project draws attention to the fact that a digital product can connect to a physical counterpart, physically deducted from the cash register and transferred to the buyer, in case it is sold, unlike many projects that have tried to develop in the world. In the current financial markets, the existence of collateral guarantees based on the physical security commitment principle, the physical equivalent of the BIGA project, as well as the value of one gram of gold, one BiGA, besides providing confidence to investors, the new market formation will attract the attention of investors.

REFERENCES

1. Acharjamayum, I., Patgiri, R., & Devi, D. (2018). Blockchain: A Tale of Peer to Peer Security. *2018 IEEE Symposium Series on Computational Intelligence (SSCI)*, (s. 609-617). Banglore, India.
2. Alexander, C., & Dakos, M. (2020). A critical investigation of cryptocurrency data and analysis. *Quantitative Finance*, 173-188.
3. Ammous, S. (2018). Can cryptocurrencies fulfil the functions of money? *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38-51.
4. Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Gabauer, D. (2019). Cryptocurrency market contagion: Market uncertainty, market complexity, and dynamic portfolios. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 37-51.
5. Biga Projesi. (2019). *BİGA Takasbank*. <https://biga.takasbank.com.tr/> adresinden alındı.
6. Cocco, L., Concas, G., & Marches, M. (2017). Using an Artificial Financial Market for Studying a Cryptocurrency Market. *Journal of Economic Interaction and Coordination*, 345-365.
7. Cruysheer, A. (2015). Bitcoin: A Look at the Past and the Future. *Handbook of Digital Currency*, 519-526.
8. Isah, K. O., & Raheem, I. D. (2019). The hidden predictive power of cryptocurrencies and QE: Evidence from US stock market. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 536-538.
9. Kaushal, P. K., Bagga, A., & Sobti, R. (2017). Evolution of Bitcoin And Security Risk in Bitcoin Wallets. *International Conference on Computer, Communications and Electronics*, (s. 172-177). Jaipur, India.
10. Takasbank. (2019). *Takasbank.com.tr*. Takas İstanbul: <https://www.takasbank.com.tr/tr/hizmetler/verilen-hizmetler-1/big-platformu> adresinden alındı.

INVESTIGATING SOCIAL PHYSIQUE ANXIETY OF THE INDIVIDUALS WHO REGULARLY DO FITNESS

Tamer KARADEMİR^{1*}, Cengizhan PAKYARDIM^{2**}

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Kahramanmaraş-Türkiye
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0003-3244-0767>

²Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
Kahramanmaraş/Türkiye
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-6126-8164>

Özet

Bu araştırmanın amacı, düzenli olarak fitness yapan bireylerin sosyal fizik kaygılarının incelenmesidir. Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, yaşları 18-25 yaş arasında değişen 141'i erkek, 39'u bayan toplam 180 birey oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak amacıyla Hart ve ark., (1989) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Mülazımoğlu Ballı ve Aşçı (2006) tarafından yapılan "Sosyal Fizik Kaygı Envanteri" (SFKE) kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov ve Levene testi ile yapılmıştır. Verilerin normal dağıldığı görüldüğünden parametrik testler kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar independent sample t test, çoklu karşılaştırmalar ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0.05$ olarak ele alınmıştır. Araştırma grubundan elde edilen verilere göre; cinsiyet, supplement kullanımı, vücut kas görünümünü beğenme ve toplumsal alanda kendini tanımlama değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, kadın katılımcıların erkeklere göre sosyal fizik kaygılarının daha yüksek olduğu, toplumsal alanda kendini girişken/ sosyal olarak tanımlayanlar, egzersizle birlikte supplement kullandığını belirtenler ve vücut kas görünümünü beğenenlerin sosyal fizik kaygılarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Egzersiz, Fitness, Sosyal Fizik Kaygı

Abstract

The purpose of this study is to identify the social physique anxiety levels of the individuals who regularly do fitness. In the study; since the relationships between dependent and independent variables were examined, the relational screening model was used. The sample group consists of a total of 180 individuals, (141 males and 39 females) in the 18-25 age group. The data are obtained using a personal information form and Social Physics Anxiety Scale, developed by Hart et al. (1989), validity and reliability study for the Turkish language done by Mülazımoğlu Ballı & Aşçı (2006), Before conducting the statistical analyses, it was tested through Kolmogorov Smirnov and Levene tests whether the distribution of the data was normal. It was determined that it was normally distributed for variables. The t-test was used in the paired comparisons of the independent variables of the data, in the multiple comparisons the *one-way* analysis of variance (ANOVA) was used. The significance levels of the results were accepted as $p < 0.05$. As the conclusion, it was concluded that according to the gender, using supplements, liking body muscle appearance, and self-definition in the society variables, the social physique anxiety of the female participants were higher than the men, those who defined themselves as sociable / social in the society, who using supplements with exercise and who liked the body muscle appearance were lower social physique anxiety.

Key words: Exercise, Fitness, Social Physique Anxiety

1. GİRİŞ

Fiziksel görünüm, insanların yaşamında tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemli bir yer tutmaktadır. Basılı ve görsel iletişim araçları sosyal olarak kabul edilen, çekici ve zayıf bayan ve kaslı erkek figürlerini destekleyen yayınlar yaparak, toplumun bu ideal figürlere benzeme isteğini artırmakta (Grogan, 1999) ve insanların kendi vücutlarını olumlu veya olumsuz şekilde algılamasına neden olmaktadır. İnsanların vücutlarından hoşnut olma isteği, onların kendileri için uygun ve doğru olan vücut şekli ve ölçülerine ulaşma çabası içine sokmaktadır. Fiziksel görünümünden hoşnut olmayan kişiler, farklı stillerde kıyafetler giymekten, estetik ameliyat olmaya kadar birçok farklı yöntemler kullanarak yenilenme yoluna gitmektedir. Kendini yeni ve çekici bir fiziki görünüme ulaştırmak için kullanılan yöntemler içinde, fiziksel etkinliklere katılım belki de en çok kullanılanlarındandır (Grogan, 1999).

Fiziksel görünümünden memnun olmamak fiziksel etkinliğe katılımı arttıran olumlu bir etken olduğu gibi, fiziksel görünümünden dolayı karşılaşılabilecek olumsuz değerlendirmelere maruz kalmamak için katılmama nedeni de olabilir (Cox, 1998). Bu sebeple son yıllarda, spor ve egzersiz psikolojisi alanındaki araştırmacılar için fiziksel görünüşten duyulan kaygı popüler bir araştırma konusu olmuştur. Yapılan araştırmalar sosyal fizik kaygısı yüksek olanların kalabalık ortamlar yerine yalnız başlarına fiziksel etkinliğe katılma eğiliminde olduklarını göstermiştir (Spink, 1992). Bazı çalışmalar ise, sosyal fizik kaygısı yüksek olanların fiziksel etkinliğe devam etme eğilimlerinin düşük, sosyal fizik kaygıları düşük olanlarında fiziksel etkinliğe devam etme eğilimlerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Finkenberk ve ark., 1998; Frederick & Morrison, 1996; Lantz & Hardy, 1997).

Son yıllarda, kişinin kendi vücudundan duyduğu memnuniyet, dış görünüşü hakkındaki endişeleri gibi bedene ilişkin psikolojik özellikler ve bu psikolojik özelliklerin fiziksel etkinliğe katılım ile olan ilişkisi araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınmaktadır (Davis ve Cowles, 1991; Finkenberk, DiNucci, McCune & McCune, 1993; Hart, Leary & Rejeski, 1989). Bireyin dış görünüşünden dolayı duyduğu endişeleri ile ilgili kavramlardan birisi olan sosyal fizik kaygı, insanların fiziksel görünüşlerinin başkaları tarafından değerlendirilirken hissettikleri endişe, gerginlik olarak tanımlanmaktadır (Hart ve ark., 1989). Kişinin dış görünüşünden duyduğu kaygı fiziksel etkinliğe katılımını ve fiziksel etkinlik seçimini etkilemektedir. Yüksek sosyal fizik kaygı düzeyine sahip kişiler daha çok tek başına yani dış görünüşlerinin başkaları tarafından değerlendirilme olasılığının daha az olduğu ortamlarda spor yapmayı tercih etmektedirler (Spink, 1992).

2. AMAÇ

Bu araştırma, düzenli fitness yapan bireylerin sosyal fizik kaygılarının birtakım bağımsız değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Kahramanmaraş ilinde bulunan toplamda 12 farklı özel spor salonunda en az 1 yıldır fitness yapanlar arasından araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden, yaşları 18-25 yaş arasında değişen 141'i erkek, 39'u bayan toplam 180 birey oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak amacıyla kişisel bilgi formunun yanı sıra, Hart ve ark., (1989) tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Mülazımoğlu Ballı ve Aşçı (2006) tarafından yapılan "Sosyal Fizik Kaygı Envanteri" (SFKE) kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov ve Levene testi ile yapılmıştır. Verilerin normal dağıldığı görüldüğünden parametrik testler kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar independent sample t test, çoklu karşılaştırmalar ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0.05$ olarak ele alınmıştır.

Sosyal Fizik Kaygı Envanteri (SFKE):

12 maddelik Sosyal Fizik Kaygı Envanteri (SFKE) bireylerin sosyal fizik kaygı düzeylerini belirlemek için Hart ve arkadaşları (1989) tarafından geliştirilmiştir. Envanterdeki maddeler beşli ölçek (tamamen yanlış, genellikle yanlış, bazen yanlış, bazen doğru, genellikle doğru, tamamen doğru) kullanılarak cevaplandırılmaktadır. Envanterden alınabilecek en düşük puan 12 ve en yüksek puan 60'dır. SFKE'den alınan puan arttıkça kişinin dış görünüşünden duyduğu kaygı düzeyi de artmaktadır. Envanterdeki 1., 2., 5., 8. ve 11. maddeler ters puanlanmaktadır.

4. BULGULAR

Araştırma grubundan elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Cinsiyet		n	Mean	SD	t	p
SFKE	Erkek	141	28,14	7,40	3,125	,000*
TOPLAM	Kadın	39	33,06	7,15		

*p<0,05

Tablo 1'e göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre sosyal fizik kaygı puan ortalamaları arasında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Buna göre, kadınların sosyal fizik kaygıları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 2. Araştırma grubunun toplumsal alanda kendini tanımlama değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Toplumsal alanda kendinizi nasıl tanımlarsınız?		n	Mean	SD	t	p
SFKE	Utangaç / çekingen	56	32,21	6,72	3,674	,000*
Toplam	Girişken / sosyal	124	27,24	8,31		

*p<0,05

Tablo 2'ye göre araştırma grubunun toplumsal alanda kendini tanımlama değişkenine göre sosyal fizik kaygı puan ortalamaları arasında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Buna göre, toplumsal alanda kendini utangaç/ çekingen olarak tanımlayanların sosyal fizik kaygıları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 3. Araştırma grubunun supplement kullanma değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Supplement kullanıyor musunuz? (Kreatin, Çinko ve Magnezyum, Omega-3 Balık Yağı, Amino Asit, Protein Tozu vb.)						
SFKE Toplam	Evet	n	Mean	SD	t	p
		32	26,55	7,52		
	Hayır	148	30,10	8,22	-2,400	,021*

*p<0,05

Tablo 3'e göre araştırma grubunun supplement kullanımı değişkenine göre sosyal fizik kaygı puan ortalamaları arasında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Buna göre, supplement kullananların sosyal fizik kaygıları daha düşük bulunmuştur.

Tablo 4. Araştırma grubunun kas görünümünü beğenme değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA) testi

Kaslarınızın görünümünü beğeniyor musunuz?	n	Mean	F	p	LSD
--	---	------	---	---	-----

SFKE Toplam	1) Evet	41	27,35	8,667	,000*	2>1,3
	2) Hayır	86	32,15			
	3) Kısmen	53	28,62			

*p<0,05

Tablo 4'e göre araştırma grubunun kas yapısını değerlendirme değişkenine göre sosyal fizik kaygı puan ortalamaları arasında farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Buna göre, kas görünümünü beğenmediğini belirtenlerin sosyal fizik kaygıları daha yüksek bulunmuştur.

5. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Kahramanmaraş ilinde yer alan 12 farklı özel spor salonunda en az 1 yıldır düzenli fitness yapan bireylerin sosyal fizik kaygılarının cinsiyet, supplement kullanımı, vücut kas görünümünü beğenme ve toplumsal alanda kendini tanımlama değişkenlerine göre incelendiği bu araştırmanın sonuçları; kadın katılımcıların erkeklere göre sosyal fizik kaygılarının daha yüksek olduğunu, toplumsal alanda kendini girişken/ sosyal olarak tanımlayanların, egzersizle birlikte supplement kullandığını belirtenlerin ve vücut kas görünümünü beğenenlerin sosyal fizik kaygılarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. KAYNAKLAR

- Cox R.H. (1998). Sport Psychology: Concepts and Applications. Illinois, WCB McGraw-Hill
- Davis, C. & Cowles, M. (1991). Body image and exercise: A study of relationships and comparisons between physically active men and women. Sex Roles, 25, 33-44.
- Finkenber, M.E., DiNucci, J.M., McCune, S.L. & McCune, E.D. (1993). Body esteem and enrollment in classes with different levels of physical activity. Percept Motor Skill, 76, 783-792.
- Finkenber, M.E., DiNucci, J.M., McCune, S.L., Chenette, T. & McCoy, P. (1998). Commitment to Physical Activity and Anxiety About Physique Among Collage Women. Perceptual and Motor Skills, 87, 1393-1394.
- Frederick, C.M. & Morrison, C.S. (1996). Social Physique Anxiety, Personality Constructs, Motivations, Exercise Attitudes, and Behaviors. Perceptual and Motor Skills, 82, 963-972.
- Grogan S. (1999) Body Image: Understanding Body Dissatisfaction in Men, Women and Children. Great Britain. Biddles Ltd, Guildford and King's Lynn.
- Hart, E.A., Leary, M.R. & Rejeski W.J. (1989). The measurement of social physique anxiety. J Sport Exercise Psy, 11, 94- 104.
- Lantz, C.D. & Hardy, C.J. (1997). Social Physique Anxiety and Perceived Exercise Behavior. Journal of Sport Behavior, 20, 83-93.
- Mülazımoğlu Ballı, Ö., Aşçı, F. H. (2006). Sosyal Fizik Kaygı Envanteri'nin geçerlik güvenirlik çalışması. Spor Bilimleri Dergisi, 17 (1), 11-19.
- Spink, K.S. (1992). Relation of Anxiety About Social Physique to Location of Participation in Physical Activity. Perceptual and Motor Skills, 74, 1075-1078.

INVESTIGATING RELATIONSHIP BETWEEN THE ANXIETY TO CATCH THE COVID-19 AND SPORTS ENGAGEMENT IN FITNESS ATHLETES

Tamer KARADEMİR^{1*}, Cengizhan PAKYARDIM^{2**}, Muhammed Aziz AYIK^{3***}

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Kahramanmaraş-Türkiye

ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0003-3244-0767>

²Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş/Türkiye

ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-6126-8164>

³Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş/Türkiye

ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0002-8666-9463>

Özet

Bu araştırmanın amacı, fitness sporcularının covid-19'a yakalanma korkuları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinden ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Kahramanmaraş ilinde bulunan çeşitli fitness merkezlerine en az 1 yıldır üye olanlar arasından araştırma gönüllü olarak katılan yaş ortalamaları 27,18±5,14 arasında değişen 54'ü kadın, 73'i erkek olmak üzere toplamda 127 fitness sporcusundan oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Tekkurşun Demir ve ark., (2020) tarafından geliştirilmiş "Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (COVID-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği" ile Sırgancı ve ark., (2019) tarafından geliştirilmiş olan "Spora Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov ve Levene testleri ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılmadığı görüldüğünden non-parametrik testler kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar Mann-Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalar Kruskal Wallis H testi analiz edilmiştir. Bağımlı iki değişken arasındaki ilişki ise spearman korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları; cinsiyet, sporculuk yılı, evde egzersiz ve sportif performans endişesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu göstermiştir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; covid-19'a yakalanma korkusu ile spora bağlılık arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Korku, Fitness, Spora Bağlılık

Abstract

The purpose of this study is to investigating relationships between anxiety to catch the Covid-19 and sports engagement in fitness athletes. In the study; since the relationships between dependent and independent variables were examined, the relational screening model was used. The sample group consists of a total of 127 fitness athletes, (73 males and 54 females) who average aged of 27.18 ± 5.14, became members various fitness centers in the Kahramanmaraş province for at least 1 year. The data are obtained using "Athlete's Anxiety to Catch the Novel Coronavirus Covid-19" Scale developed by Tekkurşun Demir et al. (2020) and "Sports Engagement Scale" developed by Sırgancı et al. (2019). Before conducting the statistical analyses, it was tested through Kolmogorov Smirnov and Levene tests whether the distribution of the data was normal. It was determined that it was not normally distributed for variables. The Mann-Whitney U test was used in the paired comparisons of the independent variables of the data, in the multiple comparisons the Kruskal Wallis H test was used. The relationship between two dependent variables was evaluated using Spearman correlation analysis. The significance levels of the results were accepted as p<0.05. Research findings; It showed that there are statistically significant differences according to the gender, sports year, home exercise and sportive performance anxiety variables. As the conclusion, it was concluded that there was a negative, linear, and middle-level significant relationship between the anxiety to catch the Covid-19 and sports engagement levels of the athletes in the research group.

Keywords: Covid-19, Anxiety, Fitness, Sports Engagement

1. GİRİŞ

Ulusal ve uluslararası medyada yer alan yeni tip koronavirüs haberleri incelendiğinde, bu salgının kısa sürede etkisini kaybedeceği düşüncesinin iyimser bir beklentiden öteye geçmeyeceği düşünülmektedir. Günümüzde Covid-19'un vücutta ciddi tahribata sebep olması ve hızla yayılması nedeniyle sosyal mesafenin korunması, evden işlerin yürütülmesi, spor organizasyonlarının durdurulması konuları gündemdedir. Sporun sosyal yaşantı ile iç içe olması onu yaşantımızın önemli bir parçası haline getirmiştir. Spor dünyası da diğer camialar gibi Covid-19'dan etkilenmiştir. Covid-19 salgını nedeniyle alınması gereken tedbirler göz önüne alındığında, ortak kullanım alanları olan spor salonlarında özellikle hijyen konusunda hastalığa karşı olağanüstü tedbirler alınması gereken ortamlardır. Bu tür ortamlarda gerekli önlemler alınmadığında sağlık riskleri yüksektir. Bu süreçte spora katılım oldukça kısıtlı olduğundan, bireyler spora olan bağlılıklarını sürdürmek için evde spor gibi çözümlere yönelmişlerdir. Bireylerin spora karşı tutumlarında, duygu ve davranışlarında bağlılık kavramının önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Bağlılığın; birincisi o şey için çok güçlü istek duymak; ikincisi, zaman zaman kontrolünü kaybetmek, son olarak da bağımlı olunan şeye karşı ısrarcı olmak üzere 3 özelliği bulunmaktadır (Shaffer, Hall ve Bilt, 2000). Sporcu bağlılığı, spor ortamındaki sürekli ve tutarlı deneyimler olarak tanımlanmakta ve inanç, çaba, enerji ve haz gibi kavramları içermektedir (Lonsdale, Hodge ve Jackson, 2007; Lonsdale, Hodge ve Raedeke, 2007).

Bağlılık; zindelik, içselleştirme ve adanmışlık ile ortaya çıkan pozitif bir durum olarak da adlandırılmaktadır (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002). Bağlılık kavramında zindelik; yüksek düzeyde performans gösterebilme, zorluklar karşısında bile elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmayı temsil etmektedir. Adanmışlık; kişinin yaptığı işe dahil olması, coşku ve ilham duyması, bir tür meydan okuma, kişinin yaptığı spordan gurur duyması ve ona anlam yüklemesi anlamına gelmektedir. İçselleştirme ise; konsantre olmayı, yaptığı sporu özümsemeyi ve yaptığı spora kendini kaptırmayı ifade etmektedir (Gullien, Alvarado, 2012). Bireyin Covid-19'a yakalanma korkusuyla spora olan bağlılığını bu şekilde sürdürme çabası içerisindeki karmaşık süreçler araştırma konusudur. Bu araştırma da, fitness sporcularının Covid-19'a yakalanmaya yönelik kaygıları ile spora bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada, nicel araştırma modellerinden tarama deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Türkiye Vücut Geliştirme ve Fitness Federasyonu'na bağlı en az 1 yıl süredir lisanslı sporcu olup Kahramanmaraş ili merkezinde bulunan rastgele seçilmiş 7 farklı fitness merkezinde fitness antrenmanı yapanlar arasından araştırma gönüllü olarak katılmayı kabul eden yaş ortalamaları 27,18±5,14 arasında değişen 54'ü kadın, 73'i erkek olmak üzere toplamda 127 fitness sporcusundan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan fitness sporcularının spora bağlılıklarını ölçmek için; Sırgancı ve ark., (2019) tarafından geliştirilmiş olan tek boyutta (bağlılık) 15 maddeden oluşan "Spora Bağlılık Ölçeği" ve Covid-19'a yakalanma kaygılarını ölçmek için; Tekkurşun Demir ve ark., (2020) tarafından geliştirilmiş olan ve toplam 16 maddeden oluşan "Sporcular İçin Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov ve Levene testleri ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılmadığı görüldüğünden non-parametrik testler kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar Mann-Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalar Kruskal Wallis H testi analiz edilmiştir. Bağımlı iki değişken arasındaki ilişki ise spearman korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma grubundan elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur. Araştırma bulguları; cinsiyet, sporculuk yılı, evde egzersiz ve sportif performans endişesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu göstermiştir.

Tablo 1. Araştırma Grubunun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları (Mann-Whitney U)

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	n	Ort.	SS	Z	p
<i>Covid-19'a Yakalanma Kaygısı</i>	Erkek	73	52,11	5.26	-2,342	,019*

	Kadın	54	58,47	4.13		
Spora Bağlılık	Erkek	73	60,14	6.18	-1,997	,044*
	Kadın	54	65,23	6.65		

*p<0.05

Tablo 2. Araştırma grubunun sporculuk yılı değişkenine göre analiz sonuçları (Kruskal Wallis)

Bağımlı Değişkenler	Sporculuk Yılı	n	Ort.	SS	X ²	p	Fark U testi
Covid-19'a Yakalanma Kaygısı	1-3 yıl	67	58,71	5.15	16,133	,002*	1>2,3
	4-6 yıl	40	53,14	4.53			
	7 ve üzeri yıl	20	51,46	6.69			
Spora Bağlılık	1-3 yıl	67	60,11	6.46	12,821	,006*	3<1,2
	4-6 yıl	40	62,18	5,21			
	7 ve üzeri yıl	20	64,25	5,89			

*p<0.05

Tablo 3. Araştırma grubunun evde egzersiz yapma durumu değişkenine göre analiz sonuçları (Mann-Whitney U)

Pandemi sürecinde evde antrenmanlara devam ediyor musunuz?	n	Ort.	SS	Z	p	
Covid-19'a Yakalanma Kaygısı	Evet	90	52,43	6.24	-2,651	,017*
	Hayır	37	59,17	5.23		
Spora Bağlılık	Evet	90	65,01	5.19	-2,953	,014*
	Hayır	37	61,17	4.13		

*p<0.05

Tablo 4. Araştırma grubunun sportif performans kaybı endişesi değişkenine göre analiz sonuçları (Mann-Whitney U)

Covid-19 'a yakalandığınızı düşünecek olursanız, antrenmanlardaki sportif performansınızı kaybetmekten endişe eder misiniz?	n	Ort.	SS	Z	p	
Covid-19'a Yakalanma Kaygısı	Evet	43	54,10	4.11	-1,754	,035*
	Hayır	84	60,14	5.22		
Spora Bağlılık	Evet	43	60,31	6.77	-1,657	,039*
	Hayır	84	64,42	5.15		

*p<0.05

Tablo 5. Covid-19'a yakalanma kaygısı ile spora bağlılık arasındaki ilişkiyi gösteren analizi sonuçları

Spearman's rho	Covid-19'a Yakalanma Kaygısı		1	2
		Korelasyon Anlamlılık	1.000	-.375*
	Sig. (2-tailed)	.	.001	
	N	127	127	
Spearman's rho	Spora Bağlılık	Korelasyon Anlamlılık	-.375*	1.000
		Sig. (2-tailed)	.001	.
		N	127	127

*p<0.05

Tablo 5'e göre, covid-19'a yakalanma korkusu ile spora bağlılık arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.375$; $p=.001$).

4. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Araştırma bulguları; cinsiyet, sporculuk yılı, evde egzersiz ve sportif performans endişesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğunu göstermiştir. Buna göre; kadın sporcuların spora bağlılıklarının ve Covid-19'yakalanma kaygılarının daha yüksek olduğu, 7 ve üzeri yıllık sporculuk geçmişine sahip olanların spora bağlılıklarının daha yüksek olduğu görülürken 1-3 yıl sporculuk geçmişi olanların Covid-19' a yakalanma kaygılarının daha yüksek olduğu, pandemi sürecinde evde egzersiz yapanların spora bağlılıklarının daha yüksek olduğu görülürken evde egzersiz yapmayanların Covid-19'a yakalanma korkularının daha yüksek olduğu ve Covid-19 'a yakalandığı varsayıldığında, antrenmanlardaki sportif performansını kaybetmekten endişe etmeyenlerin spora bağlılıklarının daha yüksek olduğu görülürken, sportif performansını kaybetmekten endişe edenlerin Covid-19'a yakalanma kaygılarının daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; cinsiyet, sporculuk yılı, evde egzersiz, sportif performans kaybı endişesi faktörlerinin araştırmaya katılan fitness sporcularının spora bağlılık ve Covid-19'a yakalanma kaygıları üzerinde etkin birer faktör oldukları söylenebilir. Ayrıca araştırma sonucunda covid-19'a yakalanma korkusu ile spora bağlılık arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, araştırmaya katılan sporcuların covid-19' a yakalanma korkuları arttıkça spora bağlılıklarının azaldığı veya diğer yönde ifade etmek gerekirse, spora bağlılık arttıkça covid-19' a yakalanma korkusunun azaldığı söylenebilir.

5. KAYNAKLAR

- Sirganci, G., Ilgar A. E. ve Cihan, B. (2019). Spora Bağlılık Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 171-182.
- Shaffer, H.J., Hall, M.N., Bilt, J.V. (2000). Computer addiction: A critical consideration. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(2), 162- 168.
- Lonsdale, C., Hodge, K., Jackson, S.A. (2007). Athlete Engagement: II. Development and Initial Validation of The Athlete Engagement Questionnaire. *International Journal of Sport Psychology*, 38, 471-492.
- Lonsdale, C., Hodge, K., Raedeke, T.D. (2007). Athlete engagement : I. A qualitative investigation of relevance and dimensions. *International Journal of Sport Psychology*, 38, 451-470.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., González-Romá, V., Bakker, A.B. (2002). The measurement of Engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Gullien, F., Alvarado, J.R.M. (2012). The Sport Engagement Scale: An Adaptation of the Utrecht Work Engagement Scale (UWES) for the Sports Environment. *Universitas Psychologica*, 13(2), 15-24. <http://dx.doi.org/10.11144/Javeriana.UPSY13'3.sesa>
- Tekkurşun Demir, G., Cicioğlu, H. İ., & İlhan, E. L. (2020). Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği (SYTKYKÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 17(2), 458-468.doi:10.14687/jhs.v17i2.5988

**EFFECTS OF INTERNET ADDICTION ON NICOTINE DEPENDENCE IN
UNIVERSITY STUDENTS**

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE İNTERNET BAĞIMLILIĞININ NİKOTİN
BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE ETKİSİ**

Salih Cayir¹, Muge Bozkurt², Eren Kervancioglu³, Sacide Pehlivan⁴

1) Istanbul University Faculty of Medicine ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4071-5188>

2) Istanbul University Faculty of Medicine Department of Psychiatry, ORCID:
<https://orcid.org/000-0001-8300-0943>

3) Istanbul University Faculty of Medicine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7845-9995>

4) Istanbul University Faculty of Medicine Department of Medical Biology;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-5845>

Abstract

Background and aim: Internet addiction is a newly defined type of behavioral addiction that is also placed in the last version of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Several studies in the literature suggest a link between behavioral and substance addictions. This study aimed to investigate the relationship between internet addiction and nicotine dependence, while controlling for the effects of impulsivity, in Turkish university students.

Material and Methods: The Istanbul University Faculty of Medicine Ethics Committee approved the study. A total of 592 university students from Istanbul University Medical School participated in this study. Students were assessed through the Young Internet Addiction Scale (YIAS), Fagerström Test for Nicotine Dependence (FTND), and Barratt Impulsiveness Scale-11 (BIS-11). Subjects are divided into two groups as high risk for internet addiction group and the low risk for internet addiction group based on their YIAS scores.

Results: Of 592 respondents, the mean score on the internet addiction scale was 28.02 (of a possible 60). Nicotine dependence scores were positively related to internet addiction scores ($p=0.012$). We observed significantly higher FTND scores in the high-risk internet addiction group compared to the low-risk group ($p=0.025$). After adjusting for BIS-11 scores, linear regression analysis indicated that there is a significant association between nicotine dependence and internet addiction ($p=0.006$).

Conclusion: We found that when the nicotine dependency risk was assessed in Turkish university students, internet addiction was an important predictor. Individuals who are internet addicts are probably more prone to have other substance / behavioral addictions and psychiatric disorders. Internet addiction is a newly emerging disorder hence our knowledge on it is limited. Besides there are few studies in Turkey sample on this topic therefore more researches are needed.

Key words: Internet Addiction, Nicotine Dependence, Impulsiveness

Özet

Arka plan ve amaç: İnternet bağımlılığı, Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın (DSM-5) son baskısında da yer alan yeni tanımlanmış bir davranışsal bağımlılık türüdür. Literatürdeki birçok çalışma, davranışsal ve madde bağımlılıkları arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Türk üniversite öğrencilerinde dürtüselliğin etkilerini kontrol ederken internet bağımlılığı ile nikotin bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

Araç ve Yöntemler: Çalışma İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Etik Kurulu tarafından onaylandı. Çalışmaya İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden toplam 592 üniversite öğrencisi katıldı. Öğrenciler, Young İnternet Bağımlılığı Ölçeği (YIAS), Fagerström Nikotin Bağımlılığı Testi (FTND) ve Barratt Dürtüsellik Ölçeği-11 (BIS-11) ile değerlendirildi. Öğrenciler YIAS puanlarına göre internet bağımlılığı açısından yüksek ve düşük risk grupları olmak üzere iki gruba ayrıldı.

Bulgular: Öğrencilerin internet bağımlılığı ölçeğinden almış oldukları ortalama puan 28.02 (olası 60 üzerinden) idi. Nikotin bağımlılığı skorları ile internet bağımlılığı skorları arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon tespit edildi ($p = 0,012$). İnternet bağımlılığı açısından yüksek riskli grupta, düşük risk grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı daha yüksek FTND skorları gözlemlendi ($p = 0.025$). Öğrencilerin dürtüsellik seviyeleri kontrol edildikten sonra yapılan doğrusal regresyon analizi, internet bağımlılığının nikotin bağımlılığı üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olabileceğini gösterdi ($p = 0.006$).

Sonuç: Türk üniversite öğrencilerinde nikotin bağımlılığı riski değerlendirildiğinde internet bağımlılığının önemli bir yordayıcı olduğunu bulduk. İnternet bağımlısı bireyler muhtemelen başka madde / davranışsal bağımlılıklara ve psikiyatrik bozukluklara da daha yatkındır. İnternet bağımlılığı yeni ortaya çıkan bir rahatsızlık olması sebebiyle bu konu hakkındaki bilgimiz de yeterli değildir. Ayrıca bu alanda Türkiye örnekleminde az sayıda çalışma olduğundan daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Anahtar kelimeler: İnternet Bağımlılığı, Nikotin Bağımlılığı, Dürtüsellik

THE EFFECTS OF HIGH DOSES OF CAFFEINE ON ADOLESCENTS

YÜKSEK DOZ KAFEİNİN EGRGENLER ÜZERİNDE ETKİSİ

**Salih Cayir¹, Eren Kervancioglu², Muge Bozkurt³, Hayda Acikgoz⁴, M.Eray Yilmaz⁵,
Sacide Pehlivan⁶**

1) Istanbul University Faculty of Medicine;, ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-4071-5188>

2) Istanbul University Faculty of Medicine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7845-9995>

3) Istanbul University Faculty of Medicine Department of Psychiatry;

ORCID: <https://orcid.org/000-0001-8300-0943>

4) Istanbul University Faculty of Medicine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8258-2491>

5) Istanbul University Faculty of Medicine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8405-5839>

6) Istanbul University Faculty of Medicine Department of Medical Biology;:

<https://orcid.org/0000-0003-1272-5845>

ABSTRACT

Background and aim: Caffeine is the most widely consumed stimulant among adolescents and adults. Despite its common usage, our understanding of its impact on health still not clear enough. According to the literature, there is no consensus regarding health-based guidance of recommended doses of caffeine intake for adolescents. In the current study, we aimed to investigate the amount of caffeine consumption among Turkish adolescents, its relationship with demographic differences, and also the potential risk factors of consuming high doses of caffeine in this group.

Material and Methods: The Istanbul University Faculty of Medicine Ethics Committee approved the study. We have performed the study with 664 students aging from 12 to 19. Adolescents are divided into high and moderate caffeine consumption groups based on Health Canada criteria. Participants were assessed through Daily Caffeine Consumption Questionnaire, Anger subscale of Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ), Exclude subscale of Ostracism Experience Scale for Adolescents (OES-A), Young Internet Addiction Scale (YIAS), and Socio-demographic Data Form.

Results: The mean daily caffeine intake of subjects was 148.3 mg. Of those, 37% (248) were in the high consumption group. Tea was the main contributor beverage of daily total caffeine intake (45%) followed by coffee (28%). Cola was the least preferred source of caffeine from students (10.8%). Subjects in the high caffeine consumption group had higher scores from BAQ, OES-A, and YIAS compared to other group ($p<0.05$). Also consuming higher caffeine doses was associated with being male and smoker ($p<0.05$).

Conclusion: According to recommended doses of daily caffeine intake for adolescents, our group seems in the risk category. Besides, compared to other studies that demonstrated at similar ages around the world, our subjects reported a higher amount of daily caffeine intake. Regarding those potential risks and lack of data on this area, especially in the Turkey sample, more studies are needed. Lastly, this study will provide a baseline for further researches on this topic.

Keywords: Caffeine, Adolescents, Internet addiction

ÖZET

Arka plan ve amaç: Kafein, ergenler ve yetişkinler arasında en çok tüketilen yasal uyarıcıdır. Yaygın kullanımına rağmen, sağlık üzerindeki etkisine dair anlayışımız hala yeterince açık değildir. Literatürde, ergenler için sağlık temelli önerilen uygun kafein tüketimi konusunda da bir fikir birliği yoktur. Bu çalışmada, Türk ergenleri arasında kafein tüketim miktarını, bu tüketimin demografik farklılıklar ile ilişkisini ve yüksek dozda kafein tüketiminin olası risk faktörlerini araştırmayı amaçladık.

Araç ve yöntemler: Çalışma İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Etik Kurulu tarafından onaylandı. Çalışmayı 12-19 yaş arası 664 öğrenci ile gerçekleştirdik. Ergenler, Health Canada kriterlerine göre yüksek ve orta düzeyde kafein tüketim gruplarına ayrıldı. Katılımcılar Günlük Kafein Tüketim Anketi, Buss-Perry Saldırganlık Anketi'nin (BAQ) Öfke alt ölçeği, Ergenler için Dışlama Deneyimi Ölçeği (OES-A), Young İnternet Bağımlılığı Ölçeği (YİÖ) ve Sosyodemografik Veri Formu ile değerlendirildi.

Bulgular: Ergenlerin ortalama günlük kafein tüketim miktarı 148,3 mg idi. Öğrencilerin %37'si (248) yüksek tüketim grubundaydı. Çay, günlük toplam kafein alımının %45'ini oluştururken ondan sonra %28'lik oranla kahve yer aldı. Kola, öğrencilerin en az tercih ettiği kafein kaynağıydı (%10,8). Yüksek kafein tüketimi grubundaki ergenler, diğer gruba göre BAQ, OES-A ve YIAS ölçeklerinden daha yüksek puanlara sahipti ($p < 0.05$). Ayrıca daha yüksek kafein tüketmek erkek cinsiyet ve sigara kullanmakla ilişkili bulunmuştur ($p < 0.05$).

Sonuç: Ergenler için önerilen günlük kafein dozlarına göre grubumuz risk kategorisinde görünüyor. Ayrıca, dünya genelinde benzer yaş gruplarında gerçekleştirilen diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında katılımcılar daha yüksek dozlarda günlük kafein alımı bildirdiler. Bu alandaki potansiyel riskler ve yapılan çalışmaların yetersizliği göz önünde bulundurulacak olursa, özellikle Türkiye örneğinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Son olarak, bu çalışma, bu konuyla ilgili daha ileri araştırmalar için bir temel sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafein, Ergen, İnternet bağımlılığı

1. Introduction:

Caffeine is one of the most frequently used substances to obtain the energy and stimulation sought in the world. Thus, caffeine has been integrated into our lives and has become an easily accessible and frequently consumed product by all age groups. Caffeine use is ubiquitous among children and adolescents, with the most common sources of caffeine being soda, tea, and coffee, and, in older adolescents, energy drinks. . Its consumption is increasing not only in adults but also in adolescents to reduce stress from entrance examination and sleeping time⁴) Although this rising of consumption of caffeine, our understanding about its adverse effects on different age groups still not clear enough.

For example high caffeine doses (>400 mg) are associated with caffeine intoxication, resulting in tachycardia, elevated blood pressure, and cardiac arrhythmias. ³⁴. However, some research demonstrated that caffeine may have somewhat beneficial effects if consumed in recommended doses. Despite several studies concluded in adult group concern on effects of caffeine, research on caffeine use in infants, children, and adolescents is limited in both quantity and quality. Therefore, the maximum safe amount of caffeine in these populations is not known. ⁴⁰ Depends on the literature there is no consensus regarding health-based guidance of recommended doses of caffeine intake for adolescents. Health Canada and European Food Safety Authority set specific guidance levels for daily intake of caffeine for adolescents, 2,5 mg/kg, 3 mg/kg respectively. In the current study, we aimed to investigate the amount of caffeine consumption among Turkish adolescents, its relationship with demographic differences, and also the

potential risk factors of consuming high doses of caffeine in this group. Besides, we identified the proportion of caffeine consumption attributable to different beverages, including cola, energy drinks, coffee, and tea

2. Material and Methods

2.1 Participants

This study was conducted at different and randomly chosen five high schools in Istanbul. A total of 664 high school adolescents aged from 12 to 19 participated. Istanbul University's ethical committee approved this study. Adolescents were assessed through Buss-Perry Aggression Questionnaire Subscale of Anger, Ostracism Experience Scale for Adolescents (OES-A), Internet Addiction Test Short Form (YIAT-SF), and Sociodemographic Questionnaire.

2.2 Measures

Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ) (Subscale of Anger)

Buss-Perry Aggression Questionnaire Subscale of Anger is seven 5-point Likert type question. It aims to measure the emotional dimension of aggression. It adapted from Buss-Durkee Hostility Inventory. The findings of Archer and Haigh (1997), Archer et al. (1995), Buss and Perry (1992), Harris (1995, 1997). show its sufficient test-retest reliability of the scale and subscales, and in terms of internal consistency.

Ostracism Experience Scale for Adolescents (OES-A)

OES-A is self-report scale and it contains eleven 5-point Likert type questions. It aims to detect Exclusion and Ignore as two subtypes of ostracism. Each item has a 5-point rate (1 = never, 5 = always) but Exclusion Scale is reverse calculated. The higher the score, the higher the level of social exclusion indicated.

Young Internet Addiction Test Short Form (YIAT-SF)

Young's Internet Addiction Test (Short Form) is a twelve 5-point Likert type question containing self report? scale that assess/standardize the degree of internet addiction based on the daily affects of Internet overuse(ge). Validity and reliability of YIAT-SF has been ensured according to validity and reliability studies and it doesn't include any reverse scored question.

Sociodemographic Questionnaire

This questionnaire is formed with sociodemographic characteristics for being descriptive of impacts on caffeine consume caused by sociodemographic background.

Results and Discussion:

The mean daily caffeine intake of adolescents was 148.3 mg. Of participants, 37% (248) of them were in the high consumption group. Tea was the main contributor beverage of daily total caffeine intake (45%) followed by coffee (28%). Cola was the least preferred source of caffeine from students (10.8%). Among the high consumption group, there were no significant differences between males and females (50.9% - 49.1). High caffeine consumption was associated with higher scores from OES-A, and YIAS ($p < 0.05$) whereas lower scores from BAQ scale (Table 1) In addition, students who in the high consumption group were more likely smokers and reported tried at least once illegal substances, however, there were no significant differences between them. According to recommended doses of daily caffeine intake for adolescents, our group seems in the risk group. Besides, compared to other studies that

demonstrated at similar ages around the world, our subjects reported a higher amount of daily caffeine intake. Regarding those potential risks and lack of data on this era, especially in the Turkey sample more studies are needed. Lastly, this study will provide a baseline for further researches on this topic.

Table 1
Differences between the high and moderate caffeine intake groups in YIAS,BAO,PSS-4,OHQ-SF and OES-A.

	High Caffeine Intake	Moderate Caffeine Intake	t/x ²	p
Sex(F/M)	110/114	196/190		
YIAS (mean ± SD)	28.77 ± 8.0	27.23 ± 8.1	t = 2.24	<0.05
BAO (mean+SD)	19.92 ± 6.2	18.72 ± 5.8	t = 1.2	<0.05
PSS-4 (mean+SD)	7.63 ± 3.2	7.59 ± 3.3	t = 0.16	0.8
OHQ-SF (mean+SD)	19.97 ± 4.3	19.21 ± 3.8	t = 2.2	<0.05
OES-A (mean+SD)	15.95 ± 5.2	17.12 ± 5.2	t = -2.72	<0.05

*p < 0.001; YIAS: Young Internet Addiction Scale; BAQ: Buss-Perry Aggression Scale; OES-A: Ostracism Experience Scale for Adolescents; PSS-4: Perceived Stress Scale; OHQ-SF: Oxford Happiness Questionnaire-Short Form

References:

- 1) Ahluwalia N, Herrick K. Caffeine intake from food and beverage sources and trends among children and adolescents in the united states: review of national quantitative studies from 1999 to 2011. *Advanc Nutr.* 2015;6: 102-111.
  - 2) Burrows T, Pursey K, Neve M, Stanwell P. What are the health implications associated with the consumption of energy drinks? A systematic review. *Nutr Rev.* 2013;71: 135-148.
  - 3) Chang YE, Chung HK. Survey of caffeine intake from children's favorite foods. *Korean J Nutr* 2010;43:475-88.
  - 4) Cannon ME, Cooke CT, McCarthy JS. Caffeine-induced cardiac arrhythmia: an unrecognised danger of healthfood products. *Med J Aust.* 2001;174:520-521.
  - 5) Temple JL. Caffeine use in children: what we know, what we have left to learn, and why we should worry. *Neurosci Biobehav Rev.* 2009;33:793-806.
- Jin Mi-joo. The Relationship of Caffeine Intake with Depression, Anxiety, Stress, and Sleep in Korean Adolescents. *Korean J Fam Med* 2016;37:111-116

LEBANESE NURSING STUDENTS' PERCEPTIONS REGARDING USE OF CONCEPT MAPPING

Mirna Fawaz

Beirut Arab University, Faculty of Health Sciences, Nursing Department, Beirut, Lebanon

ABSTRACT

Innovative teaching/ learning methodologies in nursing education are needed to prepare professional and skilled nurses. Concept mapping (CM) has been implemented in nursing programs to facilitate learning. The aim of this study was to explore the perceptions of nursing students regarding the use of CM in the study site-nursing program. The study adopted an exploratory qualitative research design. The sample comprised of 20 nursing students who participated in the research voluntarily. Data was collected by one-on-one semi-structured interviews. Four themes emerged upon thematic analysis including: "Improved Learning and Establishing Knowledge," "Promote Self-directed Learning," "Improving Cognitive Skills," and "Fostering Comprehensive Care." Understanding student perceptions of CM as a teaching/learning technique facilitates design of learner-centered curricula to promote excellence in education and practice.

Keywords: nursing students, perceptions, concept mapping, nursing education.

KONUT FİYAT ENDEKSİ VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ***HOUSING PRICE INDEX AND EXCHANGE RATE NEXUS: SAMPLE OF TURKEY*****Ecem TURGUT¹, Okyay UÇAN²**¹ Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, Nigde Turkey
ORCID: 0000-0003-2385-1580Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, Nigde Turkey
ORCID: 0000-0001-5221-4682**Özet**

Konut fiyat endeksi, belirli bir dönem içerisinde satılan konutların ortalama fiyatının ölçülmesine imkân veren ve zamanla ölçüme dâhil edilen konutların değiştirilmesi ile hesaplanan bir endekstir. 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz ülkeler için konut fiyatlarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Böylelikle konut fiyatlarının takibini sağlayabilmek için Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından 2010 yılı itibariyle konut fiyat endeksi yayınlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada 2008 küresel finansal kriz sonrası, Türkiye’de konut fiyat endeksi ve döviz kuru arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2010:01-2020:05 dönemine ait konut fiyat endeksi ve reel efektif döviz kuru değişkenleri kullanılırken kontrol değişkeni olarak tüketici fiyat endeksi de modele eklenmiştir. Analizde değişkenlere ilk olarak birim kök testi uygulanmıştır. Akabinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Johansen-Juselius Eşbütünlük testi yapılmıştır. Johansen-Juselius Eşbütünlük testi kapsamında elde edilen iz ve maksimum öz değer testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlere uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda ise konut fiyat endeksinin reel efektif döviz kurunun ve reel efektif döviz kurunun da enflasyonun bir Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyat Endeksi, Döviz Kuru, Johansen-Juselius Eşbütünlük Testi**Abstract**

The housing price index is an index that allows the measurement of the average price of the houses sold in a certain period and is calculated by changing the houses included in the measurement over time. The global financial crisis experienced in 2008 revealed how important housing prices are for countries. Thus, the Central Bank of the Republic of Turkey by 2010 housing price index began to be published in order to provide the follow-up of housing prices. The purpose of this study is analyze relationship between housing price index and exchange rate in Turkey after the global financial crisis in 2008. For this purpose, while housing price index and real effective exchange rate variables for the period 2010: 01-2020: 05 are used, the consumer price index is also added to the model as the control variable. In the analysis, unit root test is applied the variables as first. Then, Johansen-Juselius Cointegration test is conducted in order to test the existence of a long-term relationship between variables. As a result of the trace and maximum eigenvalue test obtained within the scope of the Johansen-Juselius Cointegration test, it is concluded that there is a long-term relationship between variables. As a result of the Granger causality test applied to the variables, it is concluded that the real effective

exchange rate of the house price index and the real effective exchange rate are a Granger cause of inflation.

Key Words: Housing Price Index, Exchange Rate, , Johansen-Juselius Cointegration Test

GİRİŞ

Bünyesinde barındırdığı iki yüzden fazla sektörle ekonominin temel taşlarından biri olan inşaat sektörü makroekonominin içinde büyük bir paya sahiptir. İnşaat sektörü içerisinde bulunan konut piyasası da, ülke içerisindeki refahın önemli bir göstergesi sayılmaktadır. Konut fiyatlarının da bu bağlamda faiz oranı, gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon, döviz kuru gibi birçok makroekonomik değişkenle etkileşim halinde olması kaçınılmaz bir sonuçtur. 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de türev piyasalarda yaşanmış küresel finansal kriz de bunun önemli göstergelerinden biri olmuştur. Finansal krizle birlikte konut fiyatlarının öneminin anlaşılmasıyla birlikte de ekonomi literatüründe konut fiyatlarına ve konut piyasalarına yönelik yapılan araştırmalarda artış yaşanmıştır. Böylelikle ileriki süreçte konut piyasalarında yaşanacak bir değişikliğin ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesinin engellenmesi amaçlanmıştır.

ABD'de ortaya çıkan küresel finansal krizin konut balonu kaynaklı olması diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de konut fiyat dinamiklerine yönelik ilgiyi artırmıştır. Türkiye ekonomisi gündeminde konut fiyatlarının düzeyi, ülkede konut balonunun olup olmadığı ve makroekonomik değişkenlerle ilişkisi tartışılan konular haine gelmiştir. Krizin devamında konut fiyatlarının öneminin anlaşılmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) konut fiyatlarını takip etmek için 2010 yılında konut fiyat endekslerini yayınlamaya başlamıştır. Böylelikle konut fiyatlarında ortaya çıkan bir değişiklikte birlikte ekonomi üzerinde yaşanabilecek bir etkinin önceden saptanabilmesi sağlanmıştır.

Bu çalışmada, 2008 finansal krizinde konut piyasalarının bu kadar önemli bir yer tutmasının etkisiyle, konut fiyat endeksleri ile döviz kuru ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 2008 küresel finansal kriz ve konut fiyat endeksine yönelik teorik altyapı kısaca açıklanmıştır. Akabinde ise literatürde konut fiyat endekslerine yönelik yapılmış çalışmalara ve bu çalışmalarda elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Böylelikle literatürde elde edilen sonuçlar ile bu çalışmada elde edilen sonuçların karşılaştırılarak en doğru politika önerilerine ulaşılması amaçlanmıştır. Literatürden sonra ise analiz bulgularına geçilerek, analizin geçerliliğini ve güvenilirliğini artırarak doğru neticelere ulaşılabilmesi için, değişkenlerin durağan olduğu seviye birim kök testi aracılığıyla sınanmıştır. Birim kök testinden sonra ise, Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi kapsamında iz ve maksimum öz değer testi yapılarak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Daha sonra Granger nedensellik testi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmiştir. En son ise genel değerlendirmeye birlikte önerilerde bulunulmuş ve çalışma sonlandırılmıştır.

2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZ VE KONUT FİYAT ENDEKSİ: TEORİK İLİNTİ

İktisat tarihi boyunca ekonomik krizler ülkeler açısından bir dönüm noktası niteliğinde sayılmaktadır. 1929 yılında yaşanan Büyük buhran ve sonraki dönemde dünya ekonomisinde yaşanan bütün krizler, ülke ekonomilerinin önemli bir değişim süreci içerisine girmesine neden olmuştur. Büyük buhrandan sonra bu krizlerden en büyüğü ise 2008 yılında ABD'de konut ve emlak piyasasında ortaya çıkan mortgage (konut kredisi) kriziyle yaşanmıştır. Amerikan ekonomisinin dünya ekonomisini şekillendiren bir yapıda olması, 2008 krizinden bütün dünya ülkelerinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Ayrıca kriz sonrasında, dünya finansal sistemine yönelik güven temelden sarsılmıştır (Uzgören, 2015: 45).

2008 küresel ekonomik kriz, ABD Bankası LehmanBrothers'ın 15 Eylül 2008 tarihinde iflas etmesi üzerine derinlik kazanmış ve dünyadaki birçok ülke ekonomisini olumsuz yönde

etkilemiştir. Kriz döneminde piyasada açık pozisyonu olan bankalar iflas eşiğine gelmiş, hisse senetlerinin fiyatlarında düşmeler yaşanmış ve finansal piyasalarda hızlı fon akışı ile reel kesimde büyüme dengeli bir şekilde götürülemediği görülmüştür. Böylelikle hükümetlerin piyasaya müdahalesi kaçınılmaz bir hâl almıştır. Ancak yaşanan tüm bu sorunların giderilmesine paralel bir çözüm uygulamaları birlikte yürütülemediği görülmüştür. Bu hususta ABD Merkez Bankası (FED)'nin değişen risk ortamına karşın gerekli önlemleri zamanında almaması ve bu hususta kredi kalite ölçeğinin düşmesi, risk primlerinin iyi bir şekilde takip edilmemesi, şeffaflığın yeterli düzeyde sağlanamaması gibi unsurlar finansal piyasalarda görülen temel düzenleme yetersizlikleri olmuştur. Ayrıca arz edilen tasarruflara talep düşük tutulmuş ve bu sebepten reel ve nominal uzun vadeli faiz oranlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır (Sancak ve Demirbaş, 2011: 72).

Krizin ortaya çıkmasında bazı öncül faktörler bulunmaktadır. Bunların en temeli ise likidite bolluğudur. 2000-2006 döneminde finansal piyasalardaki likidite sürekli artış eğilimi göstermiştir. Diğer taraftan yükselen likiditenin kârlı operasyonlara dönüştürülmesi ise önemli bir soru haline gelmiştir. Bu operasyonların başında ise konut kredileri gelmektedir. Bu bakımdan bankalar herhangi bir işi, geliri ve buna ek olarak varlığı olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamışlardır. Bu kamuoyunda NINJA (No income, No job, No asset) kredileri olarak bilinmekle birlikte bu uygulama konut fiyatlarının çok hızlı artış eğilimine girmesine neden olmuştur. Bu sürecin sonunda ise geri ödeme problemleri kendini göstermeye başlamış ve banka portföylerinde hacizli konut sayısında artışlar yaşanmıştır. Bu durum bankaların hacizli konutları piyasaya arz etmesiyle birlikte konut fiyatlarının fazlasıyla düşmesine neden olmuş ve bazı konut kredisi kullanıcılarının ellerindeki evlerin değeri, kalan kredi ödemelerinin net değerinin altında kalmıştır (Afşar, 2011: 150).

2008 yılında yaşanan mortgage krizinin öncül nedenlerinde bir diğeri ise menkul kıymetleştirmedir. ABD'de likiditenin bol olduğu 2000-2006 döneminde menkul kıymetleştirme sayesinde bireyler normalden daha çok kredi kullanma eğilimi içerisine girmişlerdir. Risk paylaşımı, yüksek getiri iştahı, bankaların yasal sermaye yükümlülüklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlanması, risk taşımadan ya da daha çok mevduata ihtiyaç duymadan bankaların yeni kredileri finansa etmelerine olanak sağlanması menkul kıymetlendirmeyi dikkat çekici ve düşünülecek bir husus haline getirmiştir. Bu durum riskin bir kurumdan diğerine kolayca aktarılmasına olanak sağlamış ve krizin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda mortgage kredisi veren bir banka kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetleştirerek yatırım bankasına ya da herhangi bir mortgage kuruluşuna satmaktadır. Bu mekanizma ise kriz anında mali sistemin kırılğan bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kısacası banka tarafından yapılan menkul kıymetleştirme sayesinde kredi ödemelerinde aksama krediyi veren bankaya zarar getirdiği gibi menkul kıymeti satan finansal kuruluşların da zarar etmesi anlamına gelmektedir (Alantar, 2008: 3).

ABD'de başlayan ve tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan küresel ekonomik krizini, gayrimenkul ve kredi balonu ateşlemiştir. Mortgage krizi sırasında başlangıçta kalite seviyesi yüksek müşterilere verilen krediler düşük kaliteli müşterilere "subprime mortgage kredisi" adı altına verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda emlak ve konut fiyatları da artmış ve emlak sahipleri kendilerini daha da zenginleşmiş hissederek borçlanma yoluyla harcamalarını artırmışlardır. Bu durum ise ilk başta ekonomiye canlılık kazandırmış ve emlak fiyatlarının daha da artmasına neden olmuştur. Emlak ve konut fiyatları yükseldikçe talepte de daha fazla artış yaşanmıştır. Ancak fiyatların çok daha fazla yükseleceği düşüncesiyle yüksek faizlere katlanan tüketiciler için beklentilerinin tersinde gelişmeler yaşanmıştır. Faizlerin düşük olduğu dönemlerde artan subprime mortgage kredilerinde, faizlerin yükselmesiyle birlikte temerrür ve icra yoluyla satışlarda artış yaşanmış ve bu durum finansal sisteme yayılma etkisiyle dalgalanmalara sebep olmuştur (Afşar, 2011:152-153).

Küresel kriz tüm dünya ülkelerini etkisi altına alırken Türkiye üzerinde de fazlasıyla etkili olmuştur. Ancak Türkiye 1990'lı yıllardan sonra hem dışsal hem de içsel kaynaklı bazı krizlerle

yüzleşmek zorunda kalmıştır. Özellikle küresel krizden kısa bir dönem önce gerçekleşen Kasım 2000- Şubat 2001 krizi Türkiye ekonomisinde ciddi hasara yol açmış ve ülkede krizin yol açtığı olumsuz etkilerin giderilmesi için bir takım tedbirler alınmasına neden olmuştur. Bu tedbirler içerisinde özellikle finansal alanda yeniden yapılanma programları çerçevesinde önemli reform çalışmaları yapılmıştır. Reel kesimde ise aynı seviyede reform çalışmaları gerçekleştirilmemiştir. Ancak Türkiye'nin aldığı bir takım tedbirler ve reform uygulamalarından dolayı 2008 yılında yaşanan mortgage krizini, diğer ülkelerle kıyaslandığında, ilk başlarda çok derin yaşanmamıştır. Türkiye her ne kadar krizden daha az etkilenmiş olsa bile Ağustos 2007'de başlayan kriz Ocak 2008'de Türkiye'de de hissedilmeye başlamıştır (Sancak ve Demirtaş, 2011: 175).

Tüm dünyayı etkisine alan 2008 küresel finansal krizin ortaya çıkmasında bu şekilde özellikle konut piyasasının öncül rol alması, konut piyasalarının ülke ekonomileri üzerinde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bunun sonucunda konut sektörüne ait fiyat hareketlerinin ve kredi miktarlarının izlenmesinin önemi de anlaşılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de konut fiyatlarındaki dinamiklerin gözlemlenebilmesi için harekete geçmiştir. Konuyla ilgili Türkiye de uzun dönemli bir konut dinamiklerinin incelenebileceği bir endeks bulunmadığından dolayı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) 2010 yılından itibaren Türkiye'deki konut fiyatlarına yönelik endeks hazırlayarak önemli bir eksikliği doldurmuştur. Bu endeksler Konut Fiyat Endeksi (KFE) ve Yeni Konutlar Fiyat Endeksi (YKFE)'dir (Yıldırım, 2017: 10).

Konut fiyat endeksi genel anlamıyla, belirli bir dönem içerisinde satılan konutların ortalama ya da medyan fiyatının ölçülmesine olanak sağlayan ve zamanla ölçüme dâhil edilen konutların değiştirilmesi ile hesaplanan bir endekstir. Konut fiyat endeksinde konutun konumu, brüt ve net alanı, yapım yılı, kalitesi gibi gözlemlenebilen özellikler kullanılmaktadır. Konut fiyat endeksinin hesaplanması endeksin hangi değişkenlerden ve ekonomik faktörlerden etkilendiğini ve gerçekleşen bu etkinin ne ölçüde olduğunu gösteren, ekonominin seyri açısından önemli sayılan bir gösterge haline gelmiştir (Karaağaç ve Altınırnak, 2018: 225).

Konut fiyat endeksleri, ekonomik büyümenin makroekonomik göstergelerinden biridir. Artan konut fiyatlarına ekonomik büyüme eşlik ederken, düşen konut fiyatları yavaşlayan bir ekonominin göstergesi olmaktadır. Geçmişte yaşanan küresel krizin sonuçları ve bu suretle yapılan araştırma sonuçları da konut fiyatları ile ekonomik canlılık arasında güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik canlılığın ise sadece büyüme olarak düşünülmemesi gerekmektedir. Çünkü ekonomide birçok değişken birbirleriyle etkileşim halinde bulunmaktadır. Bundan dolayı da konut fiyatlarıyla makroekonomik değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Makroekonomik değişkenler konut fiyatlarını etkilerken, konut fiyatlarında meydana gelen değişimler de makroekonomik değişkenleri kolayca etkileyebilmektedir (Büyükduman, 2014: 95). Dolayısıyla iktisat literatüründe konut fiyatları ve makroekonomik değişkenler önemli yer tutmuş ve konuya ilişkin literatür Özeti çalışmanın sonraki kısmında verilmiştir.

LİTERATÜR

2008 yılında konut piyasasında yaşanan değişmelerle birlikte tüm dünyayı etkisine alan küresel finansal kriz yaşanmıştır. Yaşanan bu kriz konut piyasalarının öneminin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu durum alan uzmanları tarafından konut fiyatlarının izlenmesinin ülke ekonomileri için gerekli olduğu düşüncesini ortaya çıkarmış ve özellikle krizden sonra konut fiyatlarıyla makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma literatüre kazandırılmıştır. Literatürde konut fiyat endekslerine yönelik yapılan çalışmaların her biri farklı makroekonomik değişkenleri baz almış ve etkinin net bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde literatürde yer alan konut fiyat endekslerine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Literatür Özeti Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Konut Fiyatlarına Yönelik Literatür Özeti

Yazar	Dönem ve Ülke	Sonuç
Karadaş ve Salihoğlu (2020)	2012:12-2018:07 Türkiye	Konut kredisi hacmi, konut kredilerine uygulanan faiz oranları, reel döviz kuru ve tüketici fiyat endeksinin konut fiyatları üzerinde negatif yönde bir etkiye neden olurken, sanayi üretim endeksinin pozitif yönde bir etkiye neden olduğu anlaşılmıştır.
Mariadas, Abdullak ve Abdullah (2020)	1987-2017 Malezya	Konut fiyat endeksi ile gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon, faiz oranları, nüfus, para arzı, borsa fiyatı ve yaşlanan nüfus arasındaki ilişki analiz edilmiş ve değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Sağlam ve Abdioğlu (2020)	2010:01-2018:02 Türkiye	Türkiye'deki 26 bölgeyi baz alan çalışmada hedonik konut fiyat endeksi verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada ise değişkenin tüketici fiyat endeksi ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.
Karaağaç ve Altınırnak (2018)	2010:01-2017:12 Türkiye	Konut fiyat endeksi ve tüketici güven endeksi arasındaki ilişki incelendiğinde aralarında çift yönlü nedensellik olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca konut fiyat endeksinden; istihdam ve sanayi üretim endeksine doğru ve tüketici fiyat endeksinden konut fiyat endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Özcan ve Başaran Tormuş (2018)	2010:01-2018:07 Türkiye	Konut fiyat endeksi ile döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de döviz kurunda meydana gelen bir artışın konut fiyat endeksini pozitif yönde etkilediği ileri sürülmüştür.
Tan, Lee, Tan ve Keh (2018)	1980:Q1-1998:Q1 1998:Q2-2017:Q1 Malezya	1980:Q1-1998Q1, döneminde faiz oranı ile konut fiyat endeksi arasında uzun vadede pozitif bir ilişki saptanmıştır. 1998:Q2-2017:Q1 döneminde ise faiz oranlarındaki artış ve azalışın konut fiyat endeksini etkilemediği savunulmuştur.
Kishor ve Marfatia (2017)	1998-2005 15 OECD Ülkesi	Çalışmada konut fiyatları, gelir ve faiz oranları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analize dâhil edilen ülkelerin çoğunda kişisel gelir ve konut fiyatları arasında uzun vadede pozitif bir ilişki bulunurken faiz oranları ile konut fiyatları arasında negatif bir ilişki saptanmıştır.
	2008-2015	Önemli makroekonomik faktörler ile yıllık konut fiyatı seviyesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Litvanya'da konut fiyat seviyesi üzerinde en

Gaspreniene, Remeikiene ve Skuka (2016)	Litvanya	önemli etkiye sahip faktörün ise banka kredilerinin faiz oranı ve kullanılabilirliği olmuştur.
Akkaş ve Sayılğan (2015)	2010:01-2015:04 Türkiye	Konut kredisi faizinden konut fiyat endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna rastlanılmıştır.
Kuang ve Liu (2015)	1996-2010 Çin	Çin'in 35 büyük şehri üzerine yapılan analizde konut fiyatları ile enflasyon arasında asimetrik bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak enflasyonun konut fiyatları üzerindeki etkisinin konut fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisinden daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.
Çankaya (2013)	1995-2012 Seçili 75 Ülke	Konut fiyat endeksi, kişisel harcanabilir gelir, yıllık kredi faiz oranı ve gayri safi yurtiçi hâsıla arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken, konut fiyat endeksi, nüfus ve istihdam arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Katrakilidis ve Trachanas (2012)	1999-2011 Yunanistan	Konut fiyatları, tüketici fiyat endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında kısa ve uzun dönemde asimetrik bir ilişki tespit edilmiştir.
Meidani, Zabihi ve Ashena (2011)	1990:1-2008:3 İran	Çalışmada konut fiyatları, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmış ve değişkenler arasında çok yönlü bir bağlantı olduğu anlaşılmıştır.
Andrews (2010)	1980-2005 OECD Ülkeleri	Reel konut fiyatlarının gerçek hane halkı gelirleriyle orantılı olarak artma eğiliminde olduğu, yapısal işsizlik ve reel faiz oranlarındaki düşüşlerin reel konut fiyatlarındaki artışla ilişkili olduğu bulunmuştur.
Abelson, Joyeux, Milunovich ve Chung (2005)	1970-2003 Avustralya	Uzun vadede reel konut fiyatları ile gerçek harcanabilir gelir ve tüketici fiyat endeksi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca reel mortgage oranları, işsizlik oranı, hisse senedi fiyatları ve konut stoku ile konut fiyatları arasında önemli ancak olumsuz bir ilişki tespit edilmiştir.

EKONOMETRİK MODEL VE ANALİZ

Bu çalışmada konut fiyat endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada değişkenlerin seçiminde literatür ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve konuyla ilgili literatürde en çok kullanılan ve konut fiyat endeksi üzerinde etkili olabileceği düşünülen tüketici fiyat endeksi de modele kontrol değişkeni olarak eklenmiştir. Bu amaçla

bağımlı değişken olarak konut fiyat endeksi kullanılırken reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir. Modelde kullanılan değişkenler ve verilerin bulunmasında yararlanılan kaynaklar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Çalışmada Kullanımı	Alındığı Yer
Konut Fiyat Endeksi (2017=100)	KFE	TCMB
Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	RDK	TCMB
Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)	ENF	TCMB

Modelde kullanılan değişkenlerin 2010:01-2020:05 dönemleri arasındaki verilerinden yararlanılmış ve gözlem sayısı 125 olarak sınırlandırılmıştır. Analiz kapsamında ise, Eviews paket programından yararlanılarak, ilk olarak değişkenlere Phillips ve Perron (PP) birim kök testi yapılmış ve değişkenlerin durağan olduğu seviye incelenmiştir. Daha sonra Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme testi yapılarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Son olarak ise Granger nedensellik testi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmiştir.

BİRİM KÖK TESTİ

Phillips ve Perron tarafından ileri sürülen birim kök testinde nonparametrik düzenlemeler söz konusu olmaktadır. Birim kök testi için denklem aşağıdaki gibidir (Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 124):

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta + \mu_t \quad (1)$$

PP testinde nonparametrik düzenlemeler test istatistiğinin hesaplanması için önem taşımaktadır. Bundan dolayı otokorelasyon, test istatistiğinin asimptotik dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Bu düzenlemeler sıfır frekansta hata teriminin (μ_t) spektrum tahminine dayanmakta ve tutarlı tahminler sağlamaktadır. Test İstatistiği,

$$\hat{t}_\alpha = t_\alpha \left(\frac{\gamma_0}{f_0} \right)^{-1/2} - \frac{T(f_0 - \gamma_0)(s_e(\hat{\alpha}))}{\alpha f_0^{1/2} s} \quad (2)$$

olarak hesaplanmaktadır. Denklem (2) s denklemin standart hatası, γ_0 de $s_e(\hat{\alpha})$ katsayı standart hatası, T gözlem sayısı, olarak f_0 sıfır frekansta artık spektrumunun tahmincisi ve son olarak α hata varyansının tutarlı tahminidir. PP birim kök testinde H_0 hipotezi olarak ifade edilen temel hipotez, değişkenin birim kök içerdiği şeklindedir ve hipotezler $H_0: \alpha = 0$ ve $H_1: \alpha < 0$ şeklindedir. Test istatistiğinin asimptotik dağılımı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile aynı olup test istatistiği MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu doğrultuda değişkenlerin düzey seviyeleri için yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Düzey Değerleri için PP Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	PP Değerleri	Olasılık Değerleri
DÜZEY	KFE	-0,669	0,972

RDK	-2,825	0,191
ENF	-2,633	0,266

Analiz sonucunda iktisadi modellerde en çok kabul edilen %5 anlamlılık düzeyinde tüm serilerin birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Kısacası analize dâhil edilen bütün değişkenler seviyede durağan olmayıp birim kök içermektedir. Bu sebepten değişkenlerin her birine birinci farkında bakılıp bu farkta durağanlık sağlanıp sağlanmadığı incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Birinci Fark Değerleri için PP Birim Kök Testi Sonuçları

BİRİNCİ FARK	Değişkenler	PP Değerleri	Olasılık Değerleri
	ΔKFE	-4,321	0,004
	ΔRDK	-8,034	0,000
	ΔENF	-8,345	0,000

Yapılan PP birim kök testi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde tüm değişkenler için serilerin birim kök içerdiği hipotezi reddedilmektedir. Bu durum değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu anlamına gelmektedir. Kısaca tüm değişkenler I (1) olup değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

JJ EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Model içerisinde yer alan tüm değişkenlerin aynı seviyede bütünlük olmaları her zaman için değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri anlamına gelmemektedir. Durağan olmayan seriler arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığı eşbütünleşme testi ile belirlenmektedir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini yani uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını test etmek için birçok yöntem geliştirilmiştir. Ancak serilerin birinci farklarında eşbütünleşik olmaları durumunda uzun dönem denge ilişkisinin varlığının Johansen Juselius (1988) yöntemi kullanılarak araştırılması daha doğru sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Özata ve Esen, 2010: 64).

Johansen Juselius (1988) eşbütünleşme testinde aynı seviyede durağan olan serilerin denklem sistemi, sistemde yer alan her değişkenin düzey ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır. Bu denklem sistemi aşağıda gösterilmiştir (Tarı ve Yıldırım, 2009:100-101):

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k} + \mu_t$$

$$\Gamma_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i, i = 1, \dots, k \quad (3)$$

(II) katsayılar matrisi olup, (II) katsayılar matrisinin rankı sistemde bulunan koentegre ilişki sayısını vermektedir. Eğer (II) matrisin rankının 1’e eşit olması değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu, diğer yandan rankın sıfıra eşit olması X vektörünü oluşturan değişkenler arasında eşbütünleşmenin bulunmadığını ifade etmektedir. Buna karşın rankın 1’den büyük olması değişkenler arasından birden çok eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

JJ sürecinde eşbütünleşik vektör sayılarının tahmini iz (trace) ve maksimum öz değer (maximum eigenvalue) istatistiği olmak üzere iki test istatistiğine dayanmaktadır. Bu iki istatistiğe ait eşitlikler (4) ve (5) no'lu denklemlerde ifade edilmiştir (Ekinci, 2011: 80-81):

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (4)$$

$$\lambda_{max}(r, r + 1) = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (5)$$

Eşitliklerde (T) gözlem sayısını sembol ederken (λ_i) tahmin edilen (II) matrisinden elde edilen karakteristik kökleri göstermektedir. (5) no'lu denklem birbirinden farklı eşbütünleşme vektör sayısının r'den küçük veya r'ye eşit olduğu hipotezini test etmek amacıyla kullanılmaktadır. (4) no'lu denklemde (λ_i) sıfır iken (λ_{trace}) 'de sıfır olmakta ve tahmin edilen karakteristik kök sayısı sıfırdan farklı olursa (λ_{trace}) istatistiği de o kadar büyük olmaktadır. Ayrıca (5) no'lu denklemde eşbütünleşme vektörünün olmadığı hipotezine karşılık bir tane eşbütünleşik vektör olduğu yönündeki hipotez test edilmektedir. Hesaplanan test istatistikleri, belirli bir anlamlılık düzeyinde sahip oldukları kritik değerden büyük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir. Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi yapılmadan önce uygun gecikme uzunluğunun da belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunlukları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Optimum Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	126712,9	20,263	20,335	20,292
1	1089,968	6,748	10,422	10,712*	10,540
2	36,448	5,613	10,238	10,745	10,444*
3	11,498	5,892	10,285	11,010	10,579
4	22,849	5,508*	10,216*	11,158	10,598
5	13,413	5,640	10,237	11,396	10,707
6	10,016	5,968	10,290	11,666	10,848
7	11,791	6,182	10,320	11,913	10,966
8	12,506	6,334	10,337	12,147	11,071
9	11,612	6,540	10,360	12,387	11,182
10	17,700	6,253	10,303	12,548	11,214
11	16,964*	6,001	10,248	12,709	11,247
12	11,722	6,138	10,253	12,932	11,340

Tablo 5'den görüldüğü üzere kriter değerleri birbirinden farklı sonuçlar vermiştir. Bu sebepten çalışmada optimum gecikme uzunluğu olarak Schwarz (SC) bilgi kriterinden yararlanılmış ve uygun gecikme uzunluğu olarak 1 seçilerek Johansen-Juselius Eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz Sonucu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: JJ Test Sonuçları

İz (Trace) Testi						
Boş Hipotez	(H ₀)	Alternatif Hipotez	(H ₁)	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
r = 0		r > 0		47,313	29,797	0,000
r ≤ 1		r > 1		15,526	15,494	0,049
r ≤ 2		r > 2		3,189	3,841	0,074
Maksimum Öz değer (Maximum Eigenvalue) Testi						
Boş Hipotez	(H ₀)	Alternatif Hipotez	(H ₁)	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
r = 0		r = 1		61,529	27,584	0,000
r = 1		r = 2		27,953	21,131	0,004
r = 2		r = 3		6,160	14,264	0,592

Tablo 6'daki sonuçlar hem iz testi hem de maksimum öz değer testi için söz konusu seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. İz testi sonuçları incelendiğinde test istatistiğinin (47,313) kritik değerden (29,797) büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç herhangi bir eşbütünlük ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Ayrıca en çok 1 eşbütünlük ilişkisinin olduğunu gösteren temel hipotezde de test istatistiği (15,526) kritik değerden (15,494) büyük olduğu için reddedilmektedir. Buna karşın en çok 2 eşbütünlük denkleminin olduğu temel hipotezi %5 kritik değerinde reddedilememektedir. Maksimum öz değer testi sonuçları incelendiğinde ise iz testi sonuçlarına benzer olarak test istatistiği (61,529) kritik değerden (27,584) büyük olduğu için eşbütünlük ilişkisinin bulunmadığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Değişkenler arasında 1 eşbütünlük ilişkisinin olduğunu gösteren temel hipotezde benzer şekilde test istatistik değeri olan 27,953 değeri kritik değer olan 21,131 değerinden büyük olduğu için reddedilmekte ve 2 eşbütünlük denkleminin olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Son olarak ise maksimum öz değer testi kapsamında değişkenler arasında 2 eşbütünlük denkleminin olduğunu ifade eden temel hipotez test istatistiği 6,160 kritik değer 14,262'den küçük olduğundan reddedilememekte ve kabul edilmektedir. Bu sonuçlara göre her iki test içinde %5 anlamlılık düzeyinde konut fiyat endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle söz konusu seriler arasında 2 eşbütünlük vektör bulunmaktadır.

GRANGER NEDENSELLİK TESTİ

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin anlaşılabilmesi için uygulanan testlerden biri Granger testidir. 1969 yılında geliştirdiği bu test aşağıdaki denklemler yardımıyla açıklanmaktadır (Bağdiken ve Beşer, 2009: 9):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (7)$$

Denklemlerde (m) gecikme uzunluğunu temsil ederken, (μ_{1t}) ve (μ_{2t}) hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları varsayılmaktadır. Birinci denklem ($X \rightarrow Y$) doğru nedensellik ilişkisini, ikinci denklemde ise ($Y \rightarrow X$) doğru nedensellik ilişkisini ifade etmektedir. Diğer bir tabirle birinci denklemde (β) ' lar toplu bir şekilde anlamlı, ikinci denklemdeki (δ) 'ler toplu bir şekilde anlamsız ise ($X \rightarrow Y$) doğru bir ilişki söz konusu olmaktadır. Aksine birinci denklemdeki (β) 'lar anlamsız iken ikinci denklemdeki (δ) 'lerin anlamlı olması ise ($Y \rightarrow X$) doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığı söz konusu olmaktadır. Üçüncü durum ise (β) ve (δ) 'lerin birlikte anlamlı olması durumunda X ve Y arasında iki yönlü bir ilişki olduğu yani ($X \leftrightarrow Y$) olduğu anlamına gelmektedir. Son olarak ise (β) ve (δ) 'lerin her ikisi de anlamsız ise ($X-Y$) değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Regresyon analizlerinde değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olmaları konusunda bir ön kabul söz konusu olmakla birlikte değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkisi açıklanamamaktadır. Ancak nedensellik testleri bir ön kabulden hareket etmekten ziyade değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü analiz etme yöntemine dayanmaktadır. Granger'a göre rassal bir X değişkeninin geçmiş değerleri rassal bir Y değişkeninin gelecek değerlerinin daha iyi açıklanmasına yardımcı bulunuyorsa X değişkeni Y değişkeninin nedenidir. Nedensellik ilişkisi ile değişkenlerin içsel ya da dışsal olması arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. X ve Y gibi rassal iki değişken arasında X'den Y'ye doğru bir nedenselliğin tespit edilmesi, Y değişkeninin içsel ve X değişkeninin dışsal olduğunu ifade etmektedir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016: 240-241). Çalışma kapsamında yapılan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

(H ₀) Hipotezi	F-istatistik	Olasılık Değerleri	Sonuç
$\Delta RDK \rightarrow \Delta KFE$	0,917	0,456	Kabul
$\Delta KFE \rightarrow \Delta RDK$	2,867	0,026	Red
$\Delta ENF \rightarrow \Delta KFE$	1,105	0,357	Kabul
$\Delta KFE \rightarrow \Delta ENF$	1,372	0,248	Kabul
$\Delta ENF \rightarrow \Delta RDK$	0,902	0,465	Kabul
$\Delta RDK \rightarrow \Delta ENF$	3,406	0,011	Red

Yapılan JJ eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmasına karşın Granger nedensellik testi değişkenler arasında genel olarak bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı yönündeki hipotezi kabul etmiştir. Tablo 7'ye bakıldığı zaman sadece konut fiyat endeksinin reel efektif döviz kurunun ve reel efektif döviz kurunun da enflasyonun bir Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Konut fiyat endeksi, 2010 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından düzenli olarak yayınlanan ve ülke genelinde konut fiyatlarında yaşanan değişmelerin ölçülmesi amacıyla oluşturulan bir endekstir. Ülke içerisinde konut sektörüne olan ilgi sürekli artış göstermekte ve güvenilir istatistik değerlerine ulaşabilmek oldukça değerli hale gelmektedir. Bu sebepten son zamanlarda konut ve emlak sektörüne yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır.

Çalışmada konut fiyat endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin Türkiye örnekleminde açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmada döviz kuru değişkenini temsilen reel efektif döviz kuru verilerinden yararlanılırken enflasyonda çalışmada kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Analizde değişkenlerin 2010:01-2020:05 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda değişkenlere ilk olarak PP birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin tamamının I(1) olduğu anlaşılmıştır. Bu sebepten dolayı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesi için Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi yapılmıştır. Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi kapsamında yapılan iz testi ve maksimum öz değer testi sonucunda ise değişkenler arasında iki eşbütünleşme denklemi olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu varsayımını doğrulamıştır. Analiz kapsamında en son değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilmesi için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda, tüm değişkenler içerisinde sadece konut fiyat endeksinin reel efektif döviz kurunun ve reel efektif döviz kurunun da enflasyonun bir Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz sonuçları, 2008 finansal kriz sonrası, konut fiyatları ile seçili makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu doğrulamıştır. Bu konut piyasalarında yaşanan olumlu ya da olumsuz bir şok etkisinin ya da konut fiyatlarında yaşanan bir artışın ya da azalışın diğer makroekonomik değişkenleri etkileyerek ekonomi üzerinde etkili olacağını göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik incelemelerde konut fiyatlarının göz ardı edilmemesinin ülke ekonomileri açısından önemli kazanımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin özellikle ulusal düzeyde planlı bir kentleşmeye önem vermesi; herkesin gereksinimlerini karşılayabilecek sayıda, dayanıklı, güvenli bir konut yapısına dikkat edilmesi; ülke içerisinde sürdürülebilir bir konut politikalarının oluşturulması ve tüm bunların devlet kontrolünde gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Elde edilen tüm bu sonuçlar ekonomi literatüründe, konut fiyatlarına yönelik yapılacak değerlendirmelerin önemini de ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sonraki çalışmalarda konut fiyatlarının diğer değişkenlerle olan ilişkisinin araştırılması da önem arz etmektedir. Bu yönde yatırımlar, dış ticaret, nüfus gibi konut fiyatlarını etkileyebilecek değişkenlerin analiz edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abelson, P., Joyeux R., Milunovich, G. and Chung, D. (2005). Explaining House Prices in Australia: 1970-2003. *The Economic Record*, 81(255), 96-103.
2. Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBD Dergisi*, 6(2), 143-171.
3. Aktaş, M. E. ve Sayılğan, G. (21-24 Ekim 2015). *Konut Fiyatları ve Konut Kredisi Faizi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi*. 19. Finans Sempozyumunda sunuldu, Çorum.
4. Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 1, 1-10.
5. Andrews, D. (2010). Real House Prices in OECD Countries: The Role of Demand Shocks and Structural and Policy Factors. *OECD Economics Department Working Paper*, No. 831, 1-34.
6. Bağdiken, M. ve Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-17.
7. Büyükduman, A. (2014). *İstanbul Ölçeğinde Konut Fiyatlarının Gelişimi ve Konut Fiyat Endeksi Oluşturma Denemesi:1988-2012*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
8. Çağlayan, E. ve Saçaklı, İ. (2006). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Bitim Kök Testleri İle İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 121-137.

9. Çankaya, S. (2013). Konut Fiyatları ve Makroekonomik Faktörler arası İlişkiye Global Bakış. *Maliye Finans Yazıları*, 27(100), 143-154.
10. Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
11. Gaspareniene, L., Remeikiene, R. and Skuka, A. (2016). Assessment of The Impact of Macroeconomic Factors on Housing Price Level: Lithuanian Case. *Intellectual Economics*, 10(2), 122-127.
12. Karaağaç G. A. ve Altınırmak, S. (2018). Türkiye Konut Fiyat Endeksi ve Düzey Bazlı Konut Fiyat Endeksleri ile Seçili Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 39(39), 222-240.
13. Karadaş, H. A. ve Salihoğlu, E. (2020). Seçili Makroekonomik Değişkenlerin Konut Fiyatlarına Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(16), 63-80.
14. Katrakilidis, C. and Trachanas, E. (2012). What Drives Housing Price Dynamics in Greece: New Evidence from Asymmetric ARDL Cointegration. *Economic Modelling*, 29(4), 1064-1069.
15. Kishor, N. K. and Marfatia, H. A. (2017). The Dynamic Relationship Between Housing Prices and The Macroeconomy: Evidence from OECD Countries. *The Journal of Real Estate Finance Economics*, 54(2), 237-268.
16. Kuang, W. and Liu P. (2015). Inflation and House Prices: Theory and Evidence from 35 Major Cities in China. *International Real Estate Review*, 18(1), 217-240.
17. Kutlu, S. ve Yurttagüler, İ.M. (2016). Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi için Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 229-248.
18. Mariadas, P. A., Abdullah, H. and Abdullah, N. (2020). The Effect of Ageing Population on House Prices in Malaysia. An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Approach. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(2), 2468-2476.
19. Meidani, A. A. N., Zabihi, M. and Ashena, M. (2011). House Prices, Economic Output, and Inflation Interactions in Iran. *Research in Applied Economics*, 3(1), 1-13.
20. Özata, E. ve Esen, E. (2010). Reel Ücretler ile İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 77-70.
21. Özcan, G. ve Başaran Tormuş, N. (26-29 Ekim 2018). *Konut Fiyat Endeksi ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. ICPESS’de sunuldu, Niğde.
22. Tan C. T., Lee, C. Y., Tan, Y. T. and Keh, C. G. (2018). A Nonlinear ARDL Analysis on The Relation Between Housing Price and Interest Rate: The Case of Malaysia. *Journal of Islamic, Social, Economic and Development*, 3(14), 109-121.
23. Tarı, R. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye için Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2), 95-106.
24. Sancak, E. ve Demirbaş, E. (2011). Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Konut Sektörüne Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 171-190.
25. Uzgören, E. (2015). *Mikro İktisat Teorisi*. (1. Baskı). Kütahya: Academia Yayınevi.
26. Yıldırım, M. O. (2017). *Türkiye Ekonomisinde Konut Piyasası Dinamiklerinin Analizi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

DIŞ BORÇLAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME
THE IMPACT OF EXTERNAL DEBTS AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC GROWTH: AN ECONOMETRIC REVIEW ON SELECTED DEVELOPING COUNTRIES

¹³Rahmatullah MAYAR, Okyay UÇAN²

¹ Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Nigde Turkey.
ORCID: [0000-0002-6730-109X](https://orcid.org/0000-0002-6730-109X)

² Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Nigde Turkey.
ORCID: 0000-0001-5221-4682

Abstract

The problem of economic growth has become a growing problem in all countries of the world. Growth has been a major problem especially for developing countries. In this context, the relationship between economic growth and external debt and foreign direct investments is analyzed. In the analysis of the study, economic growth dependent variable; foreign debt, foreign direct investment (FDI), export and import were taken as independent variables. The data in the study were taken from the World Bank between 2006-2019 in annual and US dollars. Although the dependent variable and independent variables were mixed at the level and at the first level, ARDL analysis could not be performed due to the inconsistency of the data. Panel OLS analysis was performed by stabilizing all variables at level. For this reason, it has been continued by taking the differences of the variables. According to the results of Hausman, F and LM tests, the OLS Common Effects model was applied to check the decision. The emergence of the common effects model shows that the 10 selected countries are not different from each other. In other words, these countries (Afghanistan, Ethiopia, Nepal, Pakistan, Rwanda, Gambia, Tajikistan, Tanzania, Uganda and Ukraine) can be considered as a whole. At the same time, foreign debt and foreign direct investments have shown positive effects on economic growth in the short term.

Keywords: External debt, FDI Economy Growth and Panel Data Analysis

Özet

Ekonomik büyüme problemi tüm dünya ülkelerinde büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyüme büyük bir sorun oluşturmuştur. Çalışmada bu bağlamda ekonomik büyüme ile dış borç ve doğrudan yabancı yatırımların ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın analizinde ekonomik büyüme bağımlı değişken; dış borç, doğrudan yabancı yatırım (DYY), ihracat ve ithalat bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Çalışmada veriler Dünya Bankasından 2006-2019 yılları arasında yıllık ve Amerikan doları cinsinden olarak alınmıştır. Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler seviyede ve birinci seviyede durağan olarak karışık olmasına rağmen, ARDL analizi verilerin uyumsuzluğu nedeniyle yapılamamıştır. Bu nedenle değişkenlerin farklarını alınarak devam edilmiştir. Değişkenlerin hepsi seviyede durağan hale getirilerek Panel OLS analizi yapılmıştır. Hausman, F ve LM

* Bu çalışma, “Dış Borçlar ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme” isimli yüksek lisans tez çalışmamdan yararlanarak hazırlanmıştır.

testlerin sonuçlarına göre verilen kararın sağlamlasını yapmak için OLS Ortak Etkiler modeli uygulanmıştır. Ortak etkiler modelinin çıkması seçilen 10 ülkenin (Afganistan, Etiyopya, Nepal, Pakistan, Ruanda, Gambiya, Tacikistan, Tanzanya, Uganda ve Ukrayna) kendi aralarında farklılaşmadığını göstermektedir. Yani bu ülkeler bir bütün olarak ele alınabilmektedir. Aynı zamanda dış borç ve doğrudan yabancı yatırımlar kısa vadede ekonomik büyüme üzerine olumlu etki olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış borç, DYY, Ekonomi Büyüme ve Panel Veri Analizi

1. Giriş

Dünyada, özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren başlayan küreselleşme olgusu, ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırmış ve ülkeleri dünyayla birleştirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Ticaret, dış borç, yatırım ve sermaye akışı yoluyla küreselleşme ülkeler arasında karşılıklı bir etkileşim ve birleşme süreci oluşturmaya çalışmaktadır. Ekonomik ve siyasi arenada güç kazanmak için ülkelerin küresel dünyada var olmaları zorunlu hale gelmiştir. İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülkeler olsun, hepsinin gerekli niteliklere ve yeterli yabancı sermayeye sahip, küreselleşmiş dünyada var olma yolunda hemfikir olduğu düşünülmektedir. Fiziksel sermaye büyümede, yeni iş fırsatları yaratmada yaşamsal bir öneme sahip olmaktadır. Bununla birlikte, daha da önemlisi, fiziksel ve beşeri sermayenin etkileşimi, büyüme için ana girdi olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik büyüme problemi tüm dünya ülkelerinde büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyüme büyük bir sorun oluşturmuştur. Uzun süren sürdürülebilir ekonomik büyüme elde etmek için, gelişmekte olan ülkelerin istenen büyüme düzeyine ulaşmak için stratejik kararlar almaları gerekmektedir. Bir ülkenin bütçe açığını finanse etme kaynakları, gelişmiş ülkelere dış borçlanma, doğrudan yabancı yatırım ve resmi kalkınma yardımlarını içerebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler harcamalarını karşılamak için yeterli yurtiçi geliri seferber edememekte ve bu nedenle yıllık bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanmaya başvurmaktadır. Vergi geliri sınırlı olduğunda ve hükümet makroekonomik istikrardan daha fazla para basmak istemediğinde, borçlanmanın hükümetin altyapı projelerini finanse etmek için tek yol haline geldiğini belirtilmiştir. Kamu borçlanması iç veya dış piyasalarda gerçekleşir, ancak iç pazara aşırı bağımlılık finansal istikrarsızlığa yol açabilir ve özel sektörü kalabalıklaştırabilir, dolayısıyla çoğu ülke kamu mallarının sağlanması için dış borçlanmaya bağlıdır. Dünya Bankası'na göre, dış borç yabancıların döviz, mal veya hizmetlerle geri ödenecek toplam kamu ve özel borçlarıdır.

Yatırımların, özellikle doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ekonomik büyüme ve kalkınmayı yönlendirmedeki rolü Birleşmiş Milletler'in 1960'lardaki gelişmesinden bu yana tartışmalı bir konu olmuştur. DYY'nin lehine ve aleyhinde her zaman çok görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları DYY'nin bir bütün olarak ekonomide ekonomik büyümeye ve üretkenlik artışlarına yol açtığını ve bu nedenle ülkeler arasında ekonomik büyüme ve kalkınma performanslarındaki farklılıklara katkıda bulunduğunu savunmuştur. Ancak diğerleri doğrudan yabancı yatırımların yerel yetenekleri yok etme ve doğal kaynakları yeterince fakir ülkeleri telafi etmeden çıkarma riskini vurgulamaktadır.

Bu çalışma toplam üç kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında ekonomik büyüme ile dış borç ve DYY'lerin ilişkin genel literatür ve teorik çerçeveye yer verilmiştir. İkinci kısımda 10 gelişmekte olan ülke (Afganistan, Etiyopya, Nepal, Pakistan, Ruanda, Gambiya, Tacikistan, Tanzanya, Uganda ve Ukrayna) için dış borç ve DYY'lar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için ilişken ekonometrik testler uygulanmıştır. Bu doğrultuda değişkenler durağanlığını test etmek için Birim Kök Testi ve uygun Ortak Etkiler Modeli seçmek için Hausman, F ve LM testler uygulanmak ile beraber değişkenlerin arasında nedensellik ilişkisi bulmak için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Son kısımda ise sonuçlar Özetlenmiş ve kısa bir değerlendirmede bulunmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dış borç ve DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok ülkede farklı dönemler, değişkenler ve analiz yöntemleriyle ele alınmıştır. Dış borç ve DYY ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılmış pek çok teorik çalışma bulunmakla birlikte, uygulamalı çalışmalar için esas teşkil eden ve üzerinde uzlaşıya varılmış bir model bulunmamaktadır. Ekonomik büyümenin çeşitli faktörler tarafından etkilenen farklı türlerinin olması ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümenin bazı belirleyicilerine ilişkin tam ve doğru verilerin bulunamayışı bunun en önemli nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Ayrıca bazı değişkenler için elde edilen bulgular çalışmadan çalışmaya farklılık gösterebilir. Bunun ana sebebi ise, bulguların çalışılan ülkeye, değişkenlere, ekonometrik tekniğe ve hatta döneme göre farklılık gösterebilmesidir. Aşağıdaki tablo nolu 1’de, konu ile ilgili olan bazı temel ampirik çalışmaların bulguları gösterilmiştir.

Tablo 1: Literatür İnceleme Özeti

Yazar (lar)	Ülke (ler) ve Dönem	Yöntem	Sonuç
Agyapong ve Bedjabeng	Afrika ekonomileri (2002-2015)	Çoklu Doğrusallık Testi	Dış borç ve doğrudan yabancı yatırımların Afrika ekonomilerindeki finansal kalkınma ile anlamlı bir pozitif ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.
Alabi	Nijerya (1986-2017)	Birim kök testi ve Regresyon analizi	Doğrudan yabancı yatırımın Nijerya'nın ekonomik büyümesi için pozitif ve anlamlı olduğu, yerli yatırımın ise %5 alfa düzeyinde pozitif ancak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.
Sokang	Kamboçya (2018)	Korelasyon matrisi ve Çoklu regresyon analiz	DYY'nin Kamboçya'nın ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.
Tahiri	Afganistan (2017)	En Küçük Kareler (OLS) yöntemi	Afganistan'daki doğrudan yabancı yatırım ile GSYİH arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.
Nketsiah ve	Gana	En Küçük Kareler (OLS)	Doğrudan yabancı yatırımların Gana'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli ölçüde

Quaidoo	(1983-2012)		olumlu olduğunu göstermektedir.
(2017)			
Hüseyini	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye	Yeni Nesil Panel Testleri. CADF Birim Kök Test Westerlund 2007 Eş bütünleşme Testi	Doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin ihracatlarının sofistike değeri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
(2017)			
Yılmaz, Zeren Ve Koyun	BRICS Ve MINT (1997-2013)	Pedroni Panel Eş bütünleşme Testleri ve Kao Panel Eş bütünleşme Testleri	Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyümenin uzun dönemli birlikte hareket ettikleri bulgularına ulaşılmıştır.
(2017)			
Akdoğan	Türkiye 1970-2015	Eş bütünleşme, ARDL ve Hata Düzeltme Modeli	Değişkenler arasında kişi başına GSYİH ve döviz kuru rejimi etkisinin dış borç üzerinde diğer değişkenlere göre daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.
(2017)			
Chaudhry, Iffat ve Farooq	25 gelişmekte olan bölge (1990-2014)	FMOLS Eş bütünleşme testi, Panel birim kök testleri ve Granger nedensellik	Temel değişkenlerin, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçları ile ekonomik büyüme anlamlı pozitif ilişkisini göstermektedir.
(2017)			
Kamacı	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye	panel veri analizi, Birim Kök Testi ve Pedroni eşbütünleşme	Sonuç olarak dış borçlarla ekonomik büyüme ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki görülmüştür.
(2016)			
Moga ve Helian	Tanzanya (1971-2011)	Birim Kök Testi, ARDL modeli, Sınır testi ve Eşbütünleşme testi	Sonuç olarak, uzun vadeli borçlarda Tanzanya'daki ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir.

(2016)

Mugambı

Kenya

OLS yöntemini, oto korelasyon, çoklu doğrusallık ve normallik testi

Dış borç servisi ile doğrudan yabancı sermaye girişi arasında önemli bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır.

(2016)

(1980-2014)

Kaya

Türkiye

Matematiksel modeli

Türkiye'nin büyüme sürecinde dış borç oranının artmaması için GSYH'nin en az %3.02'si kadar doğrudan yabancı yatırım girişinin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Kanlı ve

Aydoğuş

(1990-2015)

(2016)

Najaf

Pakistan

Tablolama

Eğitim, enerji sektörü ve telekomünikasyon sektörünün en kârlı sektör olarak bilindiğini göstermeye çalışmıştır.

ve

ve

Najaf

Ermenistan

Yöntemi

(2016)

(1992-2001)

Kudaisi

Nijerya

Birim kök testi, Eş bütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli

Araştırmanın deneysel sonucu, doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve dış borçların Nijerya'nın ekonomik büyümesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

ve

Idharhi

(1970-2010)

(2015)

Agarwal

Hindistan

En Küçük Kareler Yöntemi (OLS)

Doğrudan yabancı yatırım çıkışları Hindistan'daki yoksulluğu önemli ölçüde azaltırken, diğer (SAARC) ülkeleri için önemsizdir.

ve

Atri

ve

SAARC ülkeleri

(2015)

(1980-2011)

Genç

Türkiye

Sınır testi yaklaşımı ve

Alınan dış borçların uzun dönemde büyümeye etkilememiş ancak kısa dönemde ise dış borçların büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir.

ve

Tandoğan

(1971-2011)

Hata Düzeltme Modeli

(2015)			
Bolanle, Fapeto ve olufemi	Nijerya (1990-2013)	Hata Düzeltme Yaklaşımı	Doğrudan yabancı yatırım yoluyla gerçekleşen girişler, Nijerya ekonomisine dış borçtan daha fazla etki bırakma eğilimindedir.
(2015)			
Çiftçi ve Yıldız	Türkiye (1974-2012)	ARDL Sınır testi, yaklaşımı Hata Düzeltme modeli, ve Toda-Yamamoto nedensellik	Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen en önemli faktörlerden birinin piyasa hacmi olduğunu ve bu anlamda piyasa hacmi hipotezinin desteklendiğini göstermiştir.
(2015)			
Sumon	Bangladeş (1986-2013)	Birim kök testi, OLS yöntemi ve Granger nedensellik testi	Hem doğrudan yabancı yatırımların hem de dövizlerin GSYH ile pozitif ilişki içinde olduğunu, dış borcun ise Bangladeş'in GSYH'si üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu doğrulamıştır.
(2014)			
Bashir Mansha, Zulfiqar ve Riaz	Güney Asya Ülkeleri ve China (1982-2011)	OLS testi ve Granger nedensellik	Güney Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında Çin'in hızla büyüyen ekonomik gelişimini doğrulamaktadır.
(2014)			
Ostadi ve Ashja	D8 üye ülkeleri (1995-2011)	Birim kök testleri LLC, ISP ve ADF	Dış borçların doğrudan yabancı yatırım üzerinde olumsuz etki yarattığını ve dış borçlanmanın artmasının yabancı yatırımcıların vizyonunu tahrip ettiğini göstermiştir.
(2014)			
Antwi,	Gana	Regresyon	Gana'daki DYY'nin itici gücü olarak ticaretin açıklığını, döviz kurunu, doğal

Antwi, ve Poku (2013)	(1988-2011)	Analizi	kaynakları ve altyapıyı ele almaktadır.
Gül, Kamacı, ve Konya (2012)	Altı Türk Cumhuriyeti ve Türkiye (1994-2010)	panel veri Analizi	Dış borçlanma ile ekonomik büyümenin sağlanması, ancak ekonominin üretken bölümlerindeki borçlarla elde edilen kaynak kullanılarak yapılabilmesi belirlenmektedir.
Çetin ve Kalaycı (2012)	Çin (1982-2010)	SPSS analizi ve Granger nedensellik	Çin'in ekonomik büyüme oranları, aynı dönemde Çin'in doğrudan yabancı yatırım (FDI) oranları üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur.
Wamboye (2012)	Kırk en az gelişmiş ülkeler (1975-2010)	Arellano-Bond SGMM yöntemi	Yüksek dış borçların, borçların niteliğine bakılmaksızın ekonomik büyümeye zarar verdiğini göstermektedir.
Peter, Meriel ve Peter (2012)	Nijerya (1970-2008)	İlişkisiz regresyon tahmini (SURE) modeli	Dış yardımın büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ve dış borcun Nijerya'da ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini görülmüştür.
Çöğürçü ve Çoban (2011)	Türkiye (1980-2009)	ADF, Johansen eşbütünleşme ve En Küçük Kareler yöntemi	Türkiye'deki dış borçların ve nüfus artış hızının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Belyacz ve Kuti (2009)	Macaristan (1995-2007)	Teorik Yöntemi	Uluslararası yatırımla ilgili olarak, borç-GSYİH oranının son on yılda daha hızlı büyüdüğü belirlenmiştir.

Egeli	Kırgızistan	Birim Kök	Kırgızistan'ın on dört yılda dış borçları giderek büyümüş ve dış borç stoku yaklaşık yedi kat artış göstermiştir.
ve Egeli		Ve	
(2008)		Eşbütünleşme.	

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Çalışmanın amacı, 10 gelişmekte olan ülkede dış borç, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Dolayısıyla bu ilişkiyi tespit edebilmek için geçmişte yapılmış çalışmalara bakılması gerekmektedir. Bu neden ile yukarıda bazı çalışmalar Özet olarak incelemiş ve bu çalışmaların sonucu olarak dış borçlar ekonomik büyümeyi olumsuz (negatif) ve DYY'ler ise ekonomik büyümeyi olumlu (pozitif) etkilediği görülmüştür.

4. TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme yeni bir olgu değildir ve birkaç yüzyıldan beri, Nahuis (2003) 'te olduğu gibi “Adam Smith (1776), Thomas Malthus (1798) ve David Ricardo (1817) gibi klasik iktisatçıların” fikirlerine dayandırılabilmiştir. Dolayısıyla 1950'lerden bu yana ekonomilerin büyümesi için temel gereklilikleri belirleyen sayısız araştırmacı bu konuda özel modeller oluşturmuştur. Bununla birlikte, daha yakın zamanlarda, neoklasik iktisatçılar, örneğin Allyn Young (1928), Frank Ramsey (1928), Joseph Schumpeter (1934), Ray Harrod (1939), Frank Knight (1944) ve Evsey Domar (1946), ekonomik büyümeyi analiz etmek için sıkı modellerin kullanılmasını desteklemiş ve bu “öncülerden” ekonomik modelleme konusunda çeşitli teoriler ortaya çıkartmışlardır (Abuzaid, 2011: 32).

Ramsey (1928), Solow (1956) ve Swan (1956) neoklasik büyüme modellerinin ana katkı maddesi olarak kabul edilirken, daha sonra âlimler (Romer, 1986; Lucas, 1988) endojen büyüme teorilerini oluşturdu. Dolayısıyla bir ülke ekonomisinin zaman içinde büyüdüğü oranı açıklamayı amaçlayan ekonomik büyüme, genellikle ülkenin ana (majör) milli gelir (Gayri Safi Milli Hâsıla) muhasebesi toplamalarının yıllık yüzde büyüme oranı olarak ölçülmüştür. Ayrıca gayri safi yurtiçi hâsıla, fiyat enflasyonunun potansiyel olarak yanıltıcı etkilerini azaltmak için uygun istatistiksel ayarlamalarla ölçülmektedir (Thomas, Zumbo, kwan ve Schweitzer, 2014: 329-330).

5. AMPİRİK ÇERÇEVE

Çalışmanın amacı, dış borçlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine etkisini 10 seçilmiş gelişmekte olan ülkeler üzerine ekonometrik teknikler vasıtasıyla incelemektir. Çalışmada hem zaman boyutu hem de ülke boyutu olduğu için Panel veri analizden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine bakmak ile birlikte değişkenlerin durağanlığını bakmak amacıyla Im, Pesaran ve Shin W-stat birim kök testine bakılmıştır. Ardında değişkenlerin arasında kısa dönemli ilişkiyi tespit etmek için En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ve Hausman testi, Chow/F testi ve Breusch-Pagan LM testi bulunmaktadır. Çalışmada, dış borç ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerine etkisini Panel Veri Regresyon ile analiz edilmiştir. Panel Veri Regresyon Modeli, üç yöntem (rassal ekti, ortak ekti ve sabit ekti) ile tahminde bulunmaktadır. Dolayısıyla doğru modeli bulmak için yukarıdaki üç yöntemden yararlanılmıştır.

5.1. Metodoloji

Bu çalışma, yabancı yatırım, dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektedir. Çalışma, 2006-2019 yılları arasında yıllık verileri kapsamaktadır. Yabancı yatırımın ve dış borcun 10 gelişmekte olan ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini bulmak için, ekonomik büyüme ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) tarafından temsil edilmektedir. Çalışmada veriler Dünya Bankası sitesinden alınmıştır.

5.1.1. Model Özellikleri

Çalışmanın amacı doğrultusunda, DYY ve dış borcun 10 gelişmekte olan ülkenin ekonomik büyümesine etkisini analiz etmek için borç-yatırım-büyüme modeli benimsenecektir. Çalışmada model beş değişkenden oluşturulmuştur. Model şu şekilde belirtilmiştir:

$$GSYİH = F(Db, DYY) \quad (1)$$

Ana modelde kontrol değişkenleri dâhil edersek yeni model şu şekilde yazabilir:

$$GSYİH = F(Db, DYY, Exp, İmp) \quad (2)$$

Parametreleri doğru bir şekilde tahmin etmek ve yorumlamayı kolaylaştırmak için 2 nolu modelin açık hali olarak aşağıdaki gibidir:

$$GSYİH_{it} = b_0 + b_1Db_{it} + b_2DYY_{it} + b_3Exp_{it} + b_4İmp_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Y_{it} = bağımlı değişken

b_0 = modelin sabit değeri

b_1, b_2 ve b_3 = bağımsız değişkenlerin katsayısı

$Db_{it}, DYY_{it}, Exp_{it}$ ve $İmp_{it}$ = bağımsız değişkenler

U_{it} = hata düzeltme katsayısı

5.1.2. Veri ve Değişkenler

Çalışmada veriler Dünya Bankası (WB), indexmundi ve Knoema sitelerinden alınmıştır. Çalışmada veriler 2006-2019 yılları arasında yıllık ve tamamen ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışma, beş değişkene, dış borç, DYY, ekonomik büyüme, ihracat ve ithalatta dayanarak analizi geliştirmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme bağımlı, dış borç ve DYY bağımsız ve ihracat ile ithalat ise kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Değişkenler ile ilgili açıklama tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Açıklanması

Değişkenler	Açıklama	Ölçüm Birimi	Kaynak
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Amerikan doları	WDI
Db	Dış Borç	Amerikan doları	WDI
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım	Amerikan doları	WDI
Exp	Mal ve Hizmet İhracatı	Amerikan doları	indexmundi
İmp	Mal ve Hizmet İthalatı	Amerikan doları	Knoema

5.1.3. Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmı, regresyon analizinden elde edilen ampirik sonuç tartışmasına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Eviews programı kullanarak serileri analiz edebilmek için ilişkili testler uygulanmış ve sonuçları yorumlanmıştır.

5.1.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler çalışmalarda çok önem taşımakta ve serileri analiz için uygun olup olmadığını göstermektedir. Bu yüzden çalışmanın tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’de Özetlenmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin Tamamlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
GSYİH	140	9757856	2.35E+09	4.67E+08	6.40E+08
Db	140	3682224	1.35E+09	2.06E+08	3.41E+08

DYY	140	-91404167	9.08E+04	-10483589	18294351
Exp	140	-42023597	1.01E+09	98324490	1.94E+08
İmp	140	1291127	1.20E+09	1.45E+08	2.25E+08

Tablo 3'te görüldüğü gibi minimum değer en yüksek olduğu seri GSYİH, en düşük olduğu seri Exp, maksimum değer en yüksek olduğu seri GSYİH, en düşük olduğu seri DYY'dir. Serilerde ortalamının en yüksek olduğu değişkenin GSYH, en düşük olduğu serinin DYY; standart sapması en yüksek olan serinin GSYH; en düşük olduğu serinin DYY olduğu görülmektedir.

5.1.3.2. Birim Kök Test Sonuçları

Im, Pesaran and Shin (2003) testi de değişkelerin durağan olup olmadığını test etmek için geliştirmiştir. Im, Pesaran ve Shin (2003), heterojen Panellerde birim köklerin test işlemini yapmaktadır (Baum, 2001: 1).

Hipotezler: $H_0: b_1=0$
 $H_1: b_1 \neq 0$

Değişkenlerin özelliklerini göz önünde bulundurarak, önce sabit, ardından sabit ve trend dahil olmak üzere seri düzeyinde test ederek birim durağanlığı belirlenmiştir. Değişkenler seviyede durağan olmadığı için daha sonra ilk farkını alıp bakılmıştır. Dolayısıyla Im, Pesaran and Shin (2003) testi kullanarak birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Im, Pesaran and Shin birim kök testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Im, Pesaran and Shin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviyede		Birinci Farkında	
	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
RGSYİH	1,441 [0-2]	0,074	5,200 [0-1]*	0,000 I(1)
DB	1,361 [0-2]	0,086	3,907 [0-1]*	0,000 I(1)
DYY	1,687 [0-2]	0,045	-	-
Exp	1,419 [0-2]	0,077	4,814 [0-1]*	0,000 I(1)
İmp	0.271 [0-2]	0,606	5,016 [0-1]*	0,000 I(1)

Tablo 4'te gösterdiği gibi çalışmada kullandığı tüm değişkenler önce seviyede daha sonra da birinci farklarında Im, Pesaran and Shin testi ile durağan olup olmadığını test edilmiştir. Daha sonra Im, Pesaran and Shin testine göre %5 anlamlılık seviyede sadece DYY seviyede durağan I(0) olup diğer kalan tüm değişkenler birinci farklarında durağan I(1) olduğunu gösterilmiştir. Köşeli parantez içinde verilen değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Değişkenlerin ARDL analizi verilerin uyumsuzluğu nedeniyle yapılamamıştır. Bu yüzden I(1) olan değişkenlerin farkı alınarak devam edilmiştir. Değişkenlerin hepsi seviyede durağan hale getirilerek Panel OLS analizi yapılmıştır.

5.1.3.3. Hausman Testi Sonuçları

Bu çalışmada ilk olarak Hausman testi uygulanıp modellerin Rassal Etki veya Sabit Etki modellerinden hangisi uygun olup olmadığını araştırılmıştır. Hausman Test istatistiklerinde $p > 0,05$ olasılık değeri Sabit Etki Modeline karşı Rassal Etki Modelinin uygun olduğunu ve $p < 0,05$ olasılık değeri Rassal Etki Modeline karşı Sabit Etki Modelinin uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 5'te Hausman Testi sonuçları sunulmuştur.

Hausman testi hipotezleri:

H_0 : Rassal Etki modeli

H_1 : Sabit Etki modeli

Tablo 5: Hausman Test Sonuçları

Hausman Test	Ki-Kare İstatistik	Ki-Kare Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri	Karar
Yatay-kesit rassal	4,794729	4	0,309	$H_0 =$ kabul Rassal Etki modeli

Tablo 5'te Hausman Test sonuçları incelendiğinde, Rassal Etki modelinin istatistiksel olarak kullanılabilmesi görülmektedir.

5.1.3.4. Chow/F Testi Sonuçları

Chow Testi, Hausman Testinden sonra Panel Veri Analizi için en uygun modelin seçiminde Ortak Etki Modeli ile Sabit Etki Modeli arasında karşılaştırma yapmak için kullanılmaktadır. Chow Test sonuçları Tablo 6'da ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Chow testi hipotezleri:

H_0 : Ortak Etki modeli

H_1 : Sabit Etki modeli

Tablo 6: Chow/F Testi Sonuçları

Chow/F Test	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık	Karar
Yatay-kesit F	0,592778	(9,116)	0,8008	
Yatay-kesit ki-kare	5,845465	9	0,7553	H_0 : Kabul Ortak Etki Modeli

Chow testi sonuçları tablo 6'da gösterdiği gibi olasılık değeri 0,8008 ve 0,05'ten büyük bir olasılığa sahip olup ve istatistik değeri 0,592778'dir. Bu nedenle modelde H_0 hipotezi kabul edilmiş ve Ortak Etki Modelinin daha uygun bir analiz tekniği olduğuna karar verilmiştir.

5.1.3.5. Breusch-Pagan (LM) Test Sonuçları

LM testi, Hausman ve Chow testlerinden sonra kullanılarak Ortak Etki modeli ile Rassal Etki modeli arasında en uygun model seçimi yapılmaktadır. LM Testi ile birim etkilerinin varyansının sıfır

olması durumunda Rassal Etki modelinin Ortak Etki modeline dönüşeceği boş hipotezi sınanmaktadır. Tablo 7’de LM testi sonuçları sunulmuştur.

LM test hipotezleri:

H₀: Ortak Etki modeli
H₁: Rassal Etki modeli

Tablo 7: Breusch-Pagan (LM) Test Sonuçları

	Yatay-Kesit	Zaman	Yatay-Kesit ve Zaman	Karar
Breusch-Pagan	1,035861	0,940190	1,976051	H ₀ : kabul
	(0,3088)	(0,3322)	(0,1598)	Ortak Etki Modeli

Tablo 7’de görüldüğü gibi LM testi olasılık değeri %5 anlamlılık seviyesine göre büyük H₀ kabul ve Ortak Etki modeli uygun görülmüştür. F ve LM testlerin sonuçlarına göre verilen kararın sağlanmasını yapmak için OLS Ortak Etkiler modeli uygulanmıştır. OLS Ortak Etkiler modeli sonuçları Tablo 8’de olduğu gibi istatistiksel olarak çalışmada Ortak Etki modelinin kullanılmasının sonucuna varıp ve katsayıları yorumlanmıştır.

5.1.3.6. Ortak Etkiler Modeli Sonuçları

Yapılan üç (Hausman, F ve LM) testlerin sonuçlarına göre ortak etkiler modeli uygun görülmüştür. Ortak Etkiler Modelin sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: OLS Yöntem Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-istatistiği	Olasılık
DDB	0,546653	0,083491	6,547429	0,0000
DİHR	-0,031768	0,252078	-0,126026	0,8999
DİTH	1,395645	0,178911	7,800768	0,0000
DYY	0,702290	0,237518	2,956785	0,0037
C	4539566	4380939	1,036208	0,3021
R-kare		0.897		
Olasılık (F istatistik)		0.000		

Tablo 8’de 10 seçilmiş gelişmekte olan ülke için ortak etkiler modeline göre En Küçük Kareler yöntemin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 8’de, gösterdiği gibi diğer ekonomik göstergelere göre büyüme oranı için kısa vadeli denklemini oluşturabilir. Ortak etkiler modelinin çıkması seçilen 10 ülkenin kendi aralarında farklılaşmadığını göstermektedir. Yani bu ülkeler bir bütün olarak ele alınabilmektedir.

$$DGSYIH_{it} = 4539566 + 0,546653DDB_{it} - 0,031768DIHR_{it} + 1,395645DITH_{it} + 0,702290DYY_{it} \quad (4)$$

İhracat bağımsız değişkeni anlamsız olduğu için modelden çıkarılarak daha anlamlı bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Model 5 kurulmuştur.

$$DGSYİH_{it} = 4539566 + 0,546653DDB_{it} + 1,395645DITH_{it} + 0,702290DYY_{it} \quad (5)$$

Sabitin değeri 4539566'dır. Yani, bütün değişkenler sabitken ekonomik büyüme 4539566 birim olacaktır. Diğer bütün değişkenler sabitken dış borç bir birim arttığında ekonomik büyüme 0,54 birim artacaktır. Dahası, mal ve hizmet ithalatın GSYİH ile önemli bir pozitif ilişkisi olduğunu göstermekte ve bulgulara göre, DİTH bir birim arttığında ekonomik büyümeyi 1,39 birim arttıracaktır. Doğrudan yabancı yatırımların GSYİH ile pozitif ilişkisi vardır, çünkü bulgulara göre, DYY bir birim arttığında ekonomik büyümeyi 0,70 birim arttıracaktır. DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur; doğrudan yabancı yatırımlar geliştirmekte olan ülkelerde yeni endüstrilerin kurulması için büyük bir kaynaktır. Aynı zamanda iş yaratma ve yoksulluğu azaltma sürecinde de faydalıdır. DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi çoğu literatürlerde desteklenmektedir.

R²'nin %90 olması bağımlı değişkenin büyük oranda bağımsız değişkenlere açıkladığını göstermektedir. P (F-istatistiği) 0,05'ten düşük olduğu için, tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken (GSYİH) için istatistiksel olarak anlamlı bir açıklayıcı güce sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yani model bir bütün olarak anlamlıdır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bütün dünyanın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri ekonomik büyümedir. Çünkü ülkelerin ekonomik gücü sadece ev sahipliği yaptığı toplumun refahı üzerinde değil, aynı zamanda ülkenin siyasi bağımsızlığı üzerinde de etkili olacaktır. Son dönemlerde, küresel ekonomideki küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası sınırların ortadan kalktığı oldukça rekabetçi bir ortam olmuştur. Böyle bir ortamda, ülkelerin istedikleri, ekonomik büyüme düzeyine ulaşmalarının önündeki en büyük engel, üretim için gerekli temel faktörlerden biri olan yetersiz sermayedir. Özellikle az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için bir sorun olan sermaye eksikliği gelişmiş ülkelere ve ekonomik kurumlardan dış borç biçiminde sağlanabilmesine rağmen, tercih edilen bir çözüm değildir. Bunun nedeni, yukarıda belirtildiği gibi ülkenin siyasi bağımsızlığını tehlikeye atmasıdır.

Dış borç ve doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle geliştirmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme için çok önemlidir. Bunun nedeni, geliştirmekte olan ülkelerin düşük iç tasarruf seviyelerinden dolayı düşük sermaye oluşumu ile karakterize edilmesidir; bundan dolayı, sınırlarının ötesinden finansal kaynaklara ihtiyaçları vardır. Dış borç ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomi ile aynı düzeyde ilgisi olmadığı açıktır. Bu farkın açıklaması ekonomik büyüme aşamasıdır. Bu nedenle, bu çalışma seçilmiş geliştirmekte olan ülkeler ekonomileri üzerinde daha büyük etkiye sahip olan bir belirleme girişiminde dış borç ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında bir değerlendirme yapmıştır.

Çalışmada uygulanmış testlerin (Hausman, Chow/F ve Breusch-Pagan/LM) sonuçlarına göre Tablo 8'de 10 seçilmiş geliştirmekte olan ülke için sabit etkilere göre En Küçük Kareler yöntemin sonuçlarını göstermektedir. Ortak etkiler modelinin çıkması seçilen 10 ülkenin kendi aralarında farklılaşmadığını göstermektedir. Yani bu ülkeler bir bütün olarak ele alınabilmektedir. Denklem 5'e göre dış borç ve doğrudan yabancı yatırımlar seçilmiş 10 geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme üzerine olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Eviews programı dâhilindeki en küçük kareler yöntemi ile yapılan regresyon analizinde R² ve F istatistikleri anlamlı çıkmıştır. R²'nin 0.897 olması bağımlı değişkenin büyük oranda bağımsız değişkenlere açıkladığını göstermektedir. P (F-istatistiği) 0,05'ten düşük olduğu için, tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken (GSYİH) için istatistiksel olarak anlamlı bir açıklayıcı güce sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yani model bir bütün olarak anlamlıdır.

Doğrudan yabancı sermaye girişleri, çoğunlukla geliştirmekte olan ülkelere yönelik önemli bir sermaye akışı ve ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesini, makroekonomik istikrarını, altyapısını ve hükümet politikasını kararlı bir şekilde etkilemektedir. Ülkeler,

ekonomik büyümeyi hızlandırmak, refah seviyelerini artırmak, yatırım seviyelerini yükseltmek ve sermaye yetersizliğini ortadan kaldırmak için doğrudan yabancı yatırımları ve uzun vadeli dış borçları teşvik etmekte ve bunları en iyi ve faydalı yerlerde kullanmalıdırlar. Bir ülkenin ekonomisinin yapısı ve altyapısı güçlenirken, yabancı yatırımcıların bu ülkeye doğrudan yatırım yapma olasılığı daha yüksek olmalı ve dış borç yükünü azaltarak, ülkeye sermaye girişi nedeniyle finansman artışı artmaktadır. Ekonomik büyümeyi ulaştırmak için çalışmada seçilmiş 10 ülkenin hükümetleri tasarrufu artırmak zorundadır. Bu hedefi sağlamak için iyi bir tasarruf politikası uygulaması gerekmektedir. İyi bir tasarruf politikasından maksat çalışmada seçilmiş 10 ülkenin hükümetleri tasarrufu artmalı, faiz oranlarını azaltmalı, iyi ve güvenli bir yatırım ortamı oluşturmalı ve vatandaşları tasarruf etmek için teşvik etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Agyapong. D ve Bedjabeng. A. K, (2020). External debt stock, foreign direct investment and financial development Evidence from African economies. 1Department of Marketing and Supply Chain Management, University of Cape Coast, Cape Coast, Ghana, 2Bank of Ghana, Accra, Ghana. Journal of Asian Business and Economic Studies Vol. 27 No. 1, 2020 pp. 81-98.
2. Agarwal. M ve Atri. P (2015). Foreign Direct Investment and Poverty Reduction: India in Regional Context, ¹Adjunct Senior Fellow, RIS, New Delhi, ²Centre for International Trade and Development, School of International Studies, Jawaharlal Nehru University, New Delhi. Sayfa: 1-43.
3. Alabi, K.O. (2019). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Nigeria Experience. Department of Business Administration, Institute of Social Sciences, Istanbul Aydın University, Istanbul, Turkey. Open Journal of Applied Sciences, 2019, 9, 372-385.
4. Akdoğan. U, (2017). Türkiye'de Dış Borç Stokunun Belirleyicileri, Trakya Üniversitesi, Havsa Meslek Yüksekokulu, Edirne, Business and Economics Research Journal Volume 8, Number 2, Türkiye/2017, pp. 183-202.
5. Azeez. B, Oladapo. F ve Aluko. O (2015). External Debt or Foreign Direct Investment: Which Has Greater Significant Economic Impact on Nigeria? Department of Banking and Finance, Ekiti State University. European Scientific Journal, vol.11, No.19. 185-195.
6. Antwi. G. O, Antwi. J ve K. Poku. P (2013). Foreign Direct Investment: A Journey to Economic Growth in Ghana - Empirical Evidence. Ghana Institute of Management and Public Administration, International Business & Economics Research Journal Vol 12, Number 5. Ghana, 573-584.
7. Abuzaid. M. E L, (2011). External debt, economic growth and investment in Egypt, Morocco and Tunisia. University of Gloucestershire, Faculty of Business, phd Thesis, England/2011.
8. Bashir. T, Mansha. A, Zulfiqar. R ve Riaz. R (2014). Impact of FDI on Economy Growth: A Comparison of South Asian States & China. Department of Business Administration, University of Gujrat, Pakistan. European Scientific Journal January 2014, vol.10, No 1. 446-469.
9. Belyacz. İ ve Kutı. M (2009). Foreign Direct Investment and External Debt in Hungary. University of pecc. Society and Economy Journal, Vol. 31, No. 2. 211-234.
10. Chaudhry. İ. S, Iffat. Sh ve Farooq. F, (2017). Foreign Direct Investment, External Debt and Economic Growth: Evidence from Some Selected Developing Countries. School of Economics, Bahauddin Zakariya University, Multan, Pakistan. Review of Economics and Development Studies, Vol. 3, No 2. 111-124.
11. Çiftçi. F ve Yıldız. R, (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi, ¹Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ²Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. Business and Economics Research Journal Volume 6 Number 4, 2015 pp. 71-95.
12. Çetin. H and Kalaycı. S (2012). The Impact of China's Economic Growth and External Debt on China's Foreign Direct Investment (1982-2010). Okan University and Beykent University, DOI: 10.7763/IPEDR. 2012. V52. 10, 48-52.
13. Çöğürçü ve Çoban, (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009), 1Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir Meslek Yüksekokulu, Karaman, 2Selçuk

- Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Konya, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 13 (21): 133-149, 2011.
14. Egeli. A. H ve Egeli. H, (2008). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'ın Dış Borçlarının Sürdürülebilirliği, *Sosyoekonomi / 2008-1 / 080101*.
  15. Genç. C. M ve Tandoğan. D, (2015), The Impact Of External Debt On Economic Growth In Turkey: An Ardl Bounds Testing Approach, ¹Karadeniz Technical University Department of Economics, ²Karadeniz Technical University Vakfıkebir Vocational School, *PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal*, Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 1 Sayfa/Page: 65-87, 2015.
  16. Gül. E, Kamacı. A ve Konya. S (2012). Dış Borcun Büyüme üzerine etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği. *1Sakarya üniversite, 2,3Artvin Çoruh üniversite. International Conference on Eurasian Economies 2012*, Ss. 169-174.
  17. Hüseyini. İ, (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracatın Sofistike Değeri Üzerindeki Etkisi: Brics Ülkeleri Ve Türkiye, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü İbrahim, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı 4, 2017, s. 79-95.
  18. Jilenga. T. M, Xu. H ve Dacka. D, (2016). The Impact of External Debt and Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence from Tanzania. *College of Economics and Trade, Hunan University, Changsha, China, School of Finance and Statistics, Hunan University, Changsha, China. International Journal of Financial Research Vol. 7, No. 2; 2016*.
  19. Kamacı (2016). Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi, *Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. International Journal of Cultural and Social Studies, Volume 2, pp. 1-11, Bartın, Türkiye/2016*.
  20. Kaya Kanlı ve Aydoğuş, (2016). Dış Borç Yaratmayan Büyüme Modeli Ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Türkiye Örneği, ¹Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ²Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(1) 2016*.
  21. Kudaisi, B.V ve Idharhi, K. F (2015). FDI, Foreign Debts and Growth in Developing Countries: Evidence from Nigeria. *Department of Economics, Adekunle Ajasin University. Developing Country Studies, Vol.5, No.17. Nigeria 51-65*.
  22. Mugambi. K. P, (2016). The Impact of External Debt Service on Foreign Direct Investment Inflows In Kenya (1980-2014). *University of Nairobi, Faculty of Economics Policy Management. published Master's Thesis*.
  23. Najaf. R and Najaf. Kh (2016). Importance of FDI on the Growth of Pakistan and Armenia. *Department of Accounting and Finance, University of Lahore. Sayfa; 24-26*.
  24. Nketsiah. İ ve Quaidoo. M (2017). The Effect of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Ghana. *1Directorate of Research, Innovation and Consultancy, University of Cape Coast. Department of Economics, University of Cape Coast, Cape Coast, Ghana. Journal of Business and Economic Development 2017; 2(4): 227-232*.
  25. Ostadi. H and Ashja. H (2014). The relationship between external debt and foreign direct investment in D8 member countries (1995-2011). *Department of Economic, Dehaghan Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran. WALIA journal, 30(S3). 18-22*.
  26. Peter. N, Meriel. A & Peter. S, (2012). Interplay of Foreign Aid, External Debt and Economic Growth: The Nigeria Experience. *Department of Economics, University of Calabar, Calabar, Nigeria. International Journal of Economics and Finance Vol. 4, No. 8; 2012. 177-185*.
  27. Sokang. K, (2018). The Impact of Foreign Direct Investment on the Economic Growth in Cambodia: Empirical Evidence. *Faculty of Management and Tourism, Cambodian Mekong University, Phnom Penh, Cambodia. International Journal of Innovation and Economic Development Vol 4 Issue 5, 2018 Pages 31-38*.
  28. Tahiri. N. R, (2017). Impact of Foreign Direct Investment on Economic of Afghanistan. *Oruj University. Munich Personal RePEc Archive. Paper No. 82264, 1-18*.
  29. Sumon. K. K, (2014). Foreign direct investment and economic growth in Bangladesh economy. *Department of Finance and Banking, Begum Rokeya University, Rangpur, Bangladesh. International Journal of Economics, Finance and Management Sciences, 2014; 2(6): 339-346*.

30. Thomas R. D, Zumbo. D. B, kwan. E and Schweitzer. L, (2014). On Johnson's (2000) Relative Weights Method for Assessing Variable Importance: A Reanalysis, Sprott School of Business, Carleton University and University of British Columbia, *Multivariate Behavioral Research*, 49:329–338, 2014.
31. Wamboye. E. (2012). External Debt, Trade and FDI on Economic Growth of Least Developed Countries. Business Department Pennsylvania State University. 1-43.
32. Yılmaz. T, Zeren. F Ve Koyun. Y, (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: Brics Ve Mınt Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama, 1Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Burdur. 2Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Tekirdağ. 3Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansal Yönetim, Burdur. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, S.4, s.1235-1254.

İŞLETMELERDE KURUMSAL İMAJIN OLUŞMASINDA PAZARLAMA STRATEJİLERİNİN ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI
INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF MARKETING STRATEGIES ON CORPORATE IMAGE FORMATION

Şaban ALTIN^{1*}

Yozgat Bozok Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik, Yozgat, Türkiye

ORCID: ID/0000-0002-0850-8808

Özet

İşletmeler, bulunduğu toplumun geleceğine yön verecek olan ekonomik gücün sağlanması, ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve teknolojinin kazanılmasına aracılık eden gerek iş hayatında gerekse sosyal hayatta toplumun refahını ön planda tutan kurumlardır. İşletmelerin kuruluşlarının temel amacı kar elde etmek olsa da hayatlarını sürdürebilmeleri için iyi planlanmış ve uygulamaya konulmuş kurumsal imaja ihtiyaç duyarlar. Kurumsal imaj, işletme ile ilgili zihnimizde oluşan algı, davranış, fikir, tavır, tutum veya inanç şeklinde ifade edilmektedir. Yapılan bu araştırmada temel amaç, kurumsal imajın oluşmasında işletmelerin uyguladıkları pazarlama stratejilerinin önemini vurgulamaktır. Bu amaçla gerek ilgili literatür taraması sonucu elde edilen veriler, gerekse modern yönetim anlayışını benimsemiş işletmelerden alınan örneklerle araştırmada yer verilmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, imaj ve kurumsal imajın oluşturulması için uygulanan pazarlama stratejileri bir bütün olarak ele alınarak, ulusal ve uluslararası düzeyde örneklerle yer verilmektedir. Literatürden elde edilen bilgilere göre, işletmeler kendilerine pazarda hangi rolü biçiyorlarsa uygulayacakları pazarlama stratejilerinin temel dayanak noktasını da bunun üzerine kurmalıdırlar. Pazarda maliyet liderliği mi? Rakiplerinden tamamen farklılaştırılmış, ürün ya da hizmet sunumu mu? Yoksa pazarın belli bir bölümüne odaklanıp tüm stratejilerini bu odak grup üzerine mi yönlendireceklerine karar vermeleri gerekmektedir. Verecekleri bu karar, şunu gösterecektir; “Pazarlama Stratejileri Eşittir, Kurumsal İmaj”.

Anahtar Sözcükler: İmaj, Kurumsal İmaj, Pazarlama Stratejileri

Abstract

Businesses are the institutions that prioritize the welfare of the society both in business life and social life, which mediates the acquisition of the necessary knowledge, skills and technology, providing the economic power that will shape the future of the society they are in. Although the main purpose of the organizations of businesses is to make profit, they need a well-planned and implemented corporate image in order to survive. Corporate image is defined as the first impression formed in our mind about the business or the sum of related behaviors, ideas, attitudes, attitudes and beliefs. According to another definition, corporate image; It is expressed as the process of enterprises attempting to control their effects on individuals. The main purpose of this research is to emphasize the importance of marketing strategies implemented by businesses in the formation of corporate image. For this purpose, both the data obtained as a result of the relevant literature review and the examples taken from the enterprises that have adopted the modern management approach are included in the research. Within the scope of the research, the marketing strategies applied to create image, image management and corporate image are considered as a whole and examples at national and international level are included. According to the information obtained from the literature, businesses should establish the basic basis of the marketing strategies they will implement on whatever role they assume in the

market. Cost leadership in the market? Is the product or service delivery completely different from its competitors? Or, they need to focus on a particular segment of the market and decide whether to direct all their strategies on this focus group. This decision they will make will show that; “Marketing Strategies Equal, Corporate Image”.

Keywords: Image, Corporate Image, Marketing Strategies

1.GİRİŞ

Yoğun rekabet ortamı ve hızla değişen ve gelişen iletişim teknolojileri birlikte işletmeler açısından sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlamak büyük önem arz etmektedir. İşletmelerin müşterilerine ve nihai tüketicilerine ulaşmak ve elde tutmak için onların zihinlerinde kalıcı yer edinmeleri gerekmektedir. Pazarlama kavramları içerisinde tüketici zihninde yer edinme konumlandırma, imaj oluşturma gibi faaliyetlerle kendi göstermektedir. İşletmeler, içinde bulunduğu toplumun geleceğine yön verecek olan ekonomik gücün sağlanmasında, ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve teknolojinin kazanılmasında aracılık eden, gerek iş hayatında gerekse sosyal hayatta toplum refahını ön planda tutan kurumlardır. İşletmelerin temel amacı kar elde etmek olsa da hayatlarını sürdürebilmeleri için iyi planlanmış ve uygulamaya konulmuş kurumsal imaja ihtiyaç duyarlar (2003; Cerit, 2006: 344). İmaj, bazı araştırmacılara göre, bir nesne, kişi veya örgüt ile ilgili dış çevrenin sahip olduğu izlenim veya ilgili davranış, fikir, tavır, tutum ve inançların birleşimi şeklinde ifade edilmektedir (Prahalad ve Hamel, 1990; Kotler ve Andreasen, 1996; Lemmink, Schuijf ve Streukens, Bolat, 2006:109). Lin ve Diğerleri (2013), İmaj kavramını, bir işletmenin yürüttüğü faaliyetler ve performanstan duyulan memnuniyetin genel değerlendirmesinin zihinsel bir tahmini şeklinde ifade etmektedir (Lin ve Diğerleri, 2013: 34; Koçyiğit ve Çakırkaya, 2018:2). Buna göre işletmelerin karşılaştıkları diğer ir sorunda, mevcut enerjilerini doğru kanallarla yönlendirme sorunudur. Yaşadığımız toplumda örgütler giderek daha fazla dışa açık bir yapı haline gelmekte ve yoğun rekabet ortamıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum yoğun rekabet ortamını, sürekli değişmek ve gelişmek zorunda olan işletmeler, rakiplerine karşı üstünlük kurabilmek için mevcut imajını gözden geçirerek, kurumsal imajını yenilemek ve geliştirmek için pazarlama stratejilerini doğru belirlemelidir. Bu nedenle işletmeler amaçlarını gerçekleştirmek için kurumsal imaj yönetiminde başarılı olmaları kaçınılmaz hale gelmiştir (Öneren, 2013: 75). İşletmeler, rakiplerinden farklılıklarını, sahip oldukları kurumsal imajlarıyla ön plana çıkarmaktadırlar. Yoğun rekabet ortamında işletmeler, pazarlama yeteneklerinin etkililiğini ve verimliliğini artırarak, müşterileri kendilerine çekecek kurumsal imajlarını oluşturulması için çaba göstermek zorundadırlar. (Cerit, 2006:347).

Yapılan araştırmalara göre, işletme ve iş birliği içinde oldukları gruplar arasında etkili iletişimi sağlamak için işletmeler arası yoğun rekabet ile birlikte pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır (David ve Martina, 2011: 58-60). İşletmelerin hedef müşterilere yönelik benzersiz ve talep edilen pek çok özelliğinin bulunduğu ve kendilerine özgü imaj oluşturmaya çalıştıkları, prestij ya da kalite imajlarını artırmak için yatırımlar yaptığı bilinmektedir (Sung ve Yang, 2008: 358). Bu durum ürünlere ait algıların, anlamlı bir şekilde organize olmasıyla ortaya çıkan değerlerin toplamı olan marka imajları içinde geçerli olmaktadır. Yoğun rekabet ortamının yaşandığı günümüz pazarlarında markanın kendisinden çok, tüketicinin zihninde yarattığı algıların, yani imajın giderek önem kazandığı görülmektedir (Çağlıyan ve Diğerleri, 2018: 188).

Philip Kotler (2000)' e göre, İletişim teknolojileri, kurumların faaliyet alanlarını ve pazarlarının konumunu çok daha sağlıklı biçimde tanımlayabilecekleri bir olgunluk evresine erişmiştir. Günümüzde geleneksel pazarlama anlayışı, sınırlarının çok ötesine geçen yeni pazarlama kavramlarına, yeteneklerine ve bağlantılara ihtiyaç duyulmaktadır. 21'inci yüzyılda pazarlama, kurumların örgütsel imajı ve organizasyonu içinde çok daha büyük bir güç olmalıdır. Küresel ekonominin ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin, işletmelerin rekabet stratejileri bakımından

hazırladığı yeni dinamiklerde fiyat esaslı rekabet avantajının sürdürülebilirliği artık ortadan kalkmış, bunun yerine ancak güçlü müşteri ilişkileri ile inşa edilebilecek yeni bir rekabet ortamı doğmuştur (Pirtini, 2009: 233). Müşteri odaklı yaklaşımla yaratılmış bir örgüt kültürünün en önemi getirisi olumlu algılanan kurumsal imajdır. Dolayısıyla kurumsal imajın oluşumu yalnızca üst yönetimin uygulayacağı pazarlama stratejilerinden ibaret olamaz. Kurumsal imaj; örgüt kültürü, müşteriler ve pazarlama stratejilerinin ortak ürünü olmalıdır.

2. İMAJ VE KURUMSAL İMAJ KAVRAMLARI

2.1. İMAJ KAVRAMI

Toplumsal yaşamda insanların birbirlerine karşı olan tutum ve davranışlarında dış görünüşleri belirleyici bir rol oynamaktadır. İnsanlar, diğer insanları dış görünüşlerine göre değerlendirebilmektedirler. Bu yüzden insanlar sıklıkla başkalarının değerlendirme ve davranışlarını etkileyebilecek izlenimleri oluşturmaya çalışmaktadırlar (Doğan ve Kılıç, 2009: 55). Bu bakış açısına göre imaj, hedef kitleyi istenen sonuç doğrultusunda yönlendirme amacıyla, kitleye çeşitli bilgilerin iletilmesi olarak ifade edilebilmektedir (Yücel, 2013: 5).

İmaj, bir grup insan tarafından paylaşılan sosyal bir bilgi formu gibi gösterilebilmektedir. Bu tür ortak sosyal bilgi, fiziksel ve sosyo-kültürel çevrede somut bir yönetim ve ustalık hedeflemektedir. İmaj, böylece belirli bir sosyal ya da kültürel grupta gerçekliğin ortak bir vizyonun kurulması yönünde yürütülen faaliyetler olabildiği gibi, hem davranışları hem de iletişim faaliyetlerini de yönlendirebilmektedir (Ferrand ve Pages, 1999: 389). Diğer bir tanıma göre imaj; örgütlerin, bireyler üzerindeki etkilerini kontrol etme girişimi sürecini ifade eder (Kazoleas, Kim ve Maffitt; 2001: 209; Altın ve Diğerleri 2015: 447). Bu açıdan bakıldığında işletmelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de tüketici davranışlarını yönlendirme sorunu olarak görülebilmektedir.

Yoğun rekabet ortamında işletmeler, kendilerini nelerin beklediğini bilmek istemektedirler. Bu nedenle işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri müşteri odaklı düşünme yeteneğinin kazanılmasına ve doğru stratejik hamlelerin yapılmasına bağlıdır. Bu durum hem işletmenin sektördeki başarısını hem de müşterilerin işletmeye duyduğu aidiyet duygusunu artırmaktadır.

2.2. KURUMSAL İMAJ KAVRAMI

Kurumsal imaj, Dutton vd. (1994:)'ne göre, örgüt dışındakilerinin örgütü nasıl gördüğüne dair çalışanların zihinlerinde oluşan imaj türü olarak ifade edilmektedir (Gürbüz, 2010: 231). İşletmenin dış çevresi tarafından nasıl algılandığına yönelik inançları ya da kurumsal görünümü, kurumsal iletişimi ve kurumsal davranış unsurlarının toplamından oluşmakta ve örgütün gerek iç gerekse dış hedef kitlesi üzerinde inandırıcılık, güven yaratmak ve sürdürmek gibi önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir.

Kurumsal imaj, hedef kitlenin algılarını etkilemek için amaca uygun olarak tasarlanmış herhangi bir işlem anlamına da gelmektedir (Dutton ve Dukerich, 1991; Peltekoğlu, 2012: 588). Kurumsal imaj, işletme ile ilgili müşterilerinin/paydaşlarının düşüncelerinde var olan inançlar ve duygulardır (Hatch ve Schultz, 1997:356-364). Bu bağlamda işletmelerin müşterileri ile doğru iletişim kurlmaları tek başına yeterli olmamaktadır. Müşterileri ile duygusal bağ kuran ve bu bağın sürekliliğini sağlamak için iyi planlanmış pazarlama stratejilerine sahip olan işletmelerin sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğü elde edebildiklerini söylemek mümkündür. Kurumsal imaj, sadece hedef kitle ve yöneticiler arasındaki etkileşimden ibaret değildir. Kurumsal imaj aynı zamanda insanların örgütlere dair sahip oldukları algılar kümesi olarak adlandırılmaktadır (Lemmink ve diğerleri, 2003:4).

İyi planlanmış kurumsal imaj, örgüt içi çalışanlar arasında aidiyet duygusunun oluşmasında önemli etkilere sahiptir. Örgüt içi çalışanların, hedef kitle tarafından kabul edilmiş, “olumlu imaj ve prestije” sahip örgütlerde daha verimli olduklarını söylemek mümkündür. Örgüt üyeleri, yapılanmış dışsal imajı çekici bulması, ya da örgütü diğer örgütlerden farklılaştıran ve

olumlu bir takım özellikler ihtiva eden bir kurumsal değer olarak görmesi durumunda, yapılanmış dışsal imaj, üyelerin örgütle bütünleşmesini artırabilir (Gürbüz, 2010: 231 ;Altın ve Diğerleri 2015: 447).

3. PAZARLAMA VE PAZARLAMA STRATEJİLERİ

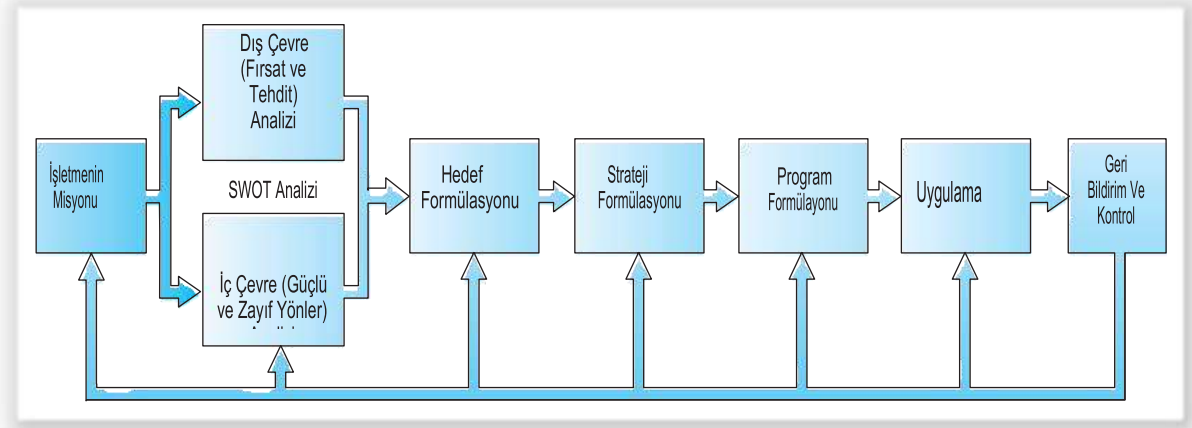
Pazarlama kavramına ilişkin literatürde yer alan tanımlara bakıldığında, Philip Kotler'e göre yönetsel bir tanım olarak pazarlama, genellikle "ürün satma sanatı" olarak tanımlanır. Ancak önde gelen bir yönetim teorisyeni olan Peter Drucker, "pazarlamanın amacı satışı gereksiz kılmaktır. Pazarlamanın amacı, müşteriye o kadar iyi tanımak ve anlamaktır ki, ürün veya hizmet ona yakışır ve kendisini satar. İdeal olarak, pazarlama, satın almaya hazır bir müşteri ile sonuçlanmalıdır. Amerikan Pazarlama Derneğinin tanımına göre pazarlama, bireysel ve organizasyonel hedefleri karşılayan değişimler yaratmak için fikirlerin, malların ve hizmetlerin konseptini, fiyatlandırılmasını, tutundurulmasını ve dağıtımını, planlama ve yürütme süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Kotler, 2000:4). Kotler tarafından yapılan diğer bir tanımda, bireylerin ve grupların istek ve ihtiyaçlarının belirlendiği, taleplerin oluşturulduğu ve değiş-tokuş sayesinde bu taleplerini elde ettikleri sosyal ve yönetsel bir süreç olduğu ifade edilmektedir (David ve Martina, 2011: 58).

Örgütlerin hedef kitle tarafından doğru algılanmış bir kurumsal imaja kavuşmaları için pazarlama stratejilerini iyi belirlemeleri hedef kitle ile iç ve dış iletişimde kullanılan tüm iletişim türlerinin entegrasyonunun sağlandığı bir yönetim aracı olarak tanımlanabilecek olan kurumsal iletişim sürecini gerçekleştirmesi günümüz koşullarında bir zorunluluk haline dönüşmüştür (Tosun, 2003:173-174). İşletmelerin sunduğu hizmetin satın alınmasında kurumsal imaj ve bu imajın zihinlerde yerleşmiş algısı büyük ölçüde yönlendirici olabilmektedir. Bu nedenle imaj oluşturulurken ve hedef kitleye sunulurken güçlü bir pazarlama politikasının izlenmesi gerekmektedir (Altın ve Diğerleri 2015: 447).

4. KURUMSAL İMAJ VE PAZARLAMA STRATEJİLERİ İLİŞKİSİ

Pazarlama faaliyetleri sadece bir ürün ve hizmetin satışından yüksek kar elde etme faaliyeti olarak algılanmamalıdır. Bu nedenle pazarlama zihniyeti ve stratejileri yerel ya da küresel boyutta, her ne şekilde olursa olsun her örgüt ve pazar buna kendine özgü vasıflar katmalıdır (Kotler, 2000:5). Bu durumda pazarlamayı, hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ve müşteri memnuniyeti sağlayacak ürün ve hizmetlerin üretilmesi olarak tanımlandığında, pazarlama faaliyetlerinin işletmeler açısından nedenli önemli olduğu görülmektedir (Altın ve Diğerleri 2015: 447).

İşletmeler, temel pazarlama teknolojilerinin, araçlarının ve stratejilerinin yardımıyla rekabet gücünü artırmak ve sistematik bir biçimde imajını iyileştirmek için mevcut kaynakların kullanımını için en etkili ve karlı olanı hedefleyen bir dizi önlem geliştirmeye izin veren bir faaliyetler yürütmektedirler (Shevchuk ve Diğerleri, 2020:230).

Şekil 1: İşletmelerde Stratejik Planlama Süreci (Kotler, 2000:46).

Bir işletmenin pazarlama stratejisi hedef kitle ve pazarlama karması bileşenlerinin ortak bir ürünü olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler belirledikleri hedef kitleyi etkilemek için bugünün olanakların değerlendirip gelecekte nasıl bir pazarlama faaliyetinde bulunacağını bugünden planlamalıdır. Bu doğrultuda işletmelerin gelecekte oluşturacakları kurumsal imajlarında bugün çok daha dikkatli olmadıkları (Karafakıoğlu, 2009: 30-33; Altın ve Diğerleri 2015: 447).). Hedefler, bir iş biriminin neyi başarmak istediğini gösterir; strateji, bu hedeflere ulaşmak için oyun planını tanımlar. Her iş stratejisi, bir pazarlama stratejisi ile uyumlu teknoloji stratejisi ve kaynak bulma stratejisinden oluşmaktadır. Pek çok pazarlama stratejisi türü mevcut olmasına rağmen, Michael Porter bunları stratejik düşünme için iyi bir başlangıç noktası sağlayan üç genel türe ayırmıştır (Kotler, 2000: 47).

A.Maliyet Liderliği Stratejisi: işletme, rakiplerinden daha düşük fiyat alabilmesi ve daha fazla pazar kazanabilmesi için en düşük üretim ve dağıtım maliyetlerini elde etmeye çalışmaktadır (Kotler, 2000: 47). Rakiplerin ürünleriyle aynı veya benzer niteliklere sahip ancak daha düşük maliyetlere sahip ürünlerin üretilmesini amaçlayan rekabet stratejisidir. Porsche AG, maliyetlerin, pazarda ulaşabileceği fiyattan %30 daha yüksek gerçekleşeceğini anlayınca, Porsche 989 modelini geliştirmeye son vermiş; Mercedes-Benz, 1990'lı yılların başında pazara sunduğu yeni S-sınıfı otomobillerin, tüketicilerin gereksinimlerini mevcut fiyat ile karşılayabilmek mümkün olmadığı için, satış rakamlarının belirlenen hedeflerin önemli ölçüde gerisinde kaldığını görmüştür (Butscher ve Laker, 2000: 48; Aksoylu ve Dursun, 2001: 358).

B.Farklılaştırma Stratejileri: Bu stratejide işletme, hizmet, kalite, tasarım veya teknolojiye lider olmak gibi önemli bir müşteri faydası alanında üstün performans elde etmeye odaklanır. Ancak bunların hepsinde liderlik yapmaz. Örneğin Intel, son derece yüksek hızda yeni mikro işlemcilerle ortaya çıkan, teknolojiye liderliğiyle kendisini farklılaştırmaktadır (Kotler, 2000: 48). Kullanım kolaylığı, yüksek kalite gibi kendine özgü özelliklere sahip ürünleri üretmeyi amaçlayan işletmelerin uyguladığı stratejilerdir (Aksoylu ve Dursun, 2001: 358).

İşletmelerin başarısında uygun strateji seçimi ve marka adının belirlenmesi kadar tüketiciye markayı hatırlatacak ve işletmeyi diğer işletmelerden ayıracak görsel bir ifade tarzının belirlenmesi de etkili olmaktadır. Coca-Cola; farklılaştırma stratejilerini uygulayan, dünyada en çok tanınan ve en çok tüketilen markalardan biridir. Hem kurumsal imaj, hem de konumlandırma stratejilerini oluşturarak; marka bilinirliğini, tercihini ve sadakatini arttırmıştır (Kırdar, 2003: 233). Örneğin, son dönem Coca-Cola reklamlarında ürünlerin üzerinde Türkçe isimlerin kullanılması ile "Coca-Cola size aileniz, dostunuz, arkadaşınız kadar yakındır" mesajı

verilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle kurumsal anlamda müşterileri için “Değer Üreten İşletme İmajı” oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilmektedir.

C.Odaklanma Stratejisi: Bu stratejide işletme, bir veya daha fazla dar pazar bölümüne odaklanır, bu bölümleri yakından tanımak ve hedef bölüm içinde maliyet liderliği veya farklılaşmayı takip eder. Örneğin Airwalk ayakkabıları, çok dar ekstrem sporlar bölümüne odaklanarak ün kazanmaktadır. (Kotler, 2000: 48). Mevcut pazardaki belirli bir tüketici grubunun veya pazar bölümünün ihtiyaçlarını tatmin etmeyi amaçlayan stratejilerdir (Aksoylu ve Dursun, 2001: 358). 36,1 milyar dolar marka değerli ile dünyanın en değerli markaları sıralamasında ikinci sırada yer alan Google, müşteri odaklı hizmet anlayışı ile Google’ın geliştirilmesinde müşteri istek ve ihtiyaçlarını temel alarak video paylaşım sitesi “You Tube” bünyesine katması “Müşterileri İle Birlikte Büyüyen” işletme imajını oluşturduğunu söyleyebiliriz. (Özguven, 2010:144-145)

Pazarlama süreci, pazar fırsatlarını analiz etmeyi, hedef pazarları araştırmayı ve seçmeyi, pazarlama stratejilerini tasarlamayı, pazarlama programlarını planlamayı ve pazarlama çabalarını organize etmeyi, uygulamayı ve kontrol etmeyi içermektedir (Kotler, 2000: 50). Kotler’e göre Bir işletme bir tek büyük farklılaştırma yada itici gücü dayanmak yerine, pazarlama niteliklerini ve eylemlerinin kendi özgü kumaşını dokumalıdır. Harvard Üniversitesi öğretim üyesi Micheal Porter, rakiplerinin yaptıklarının aynısını yapan bir işletmenin gerçekte bir stratejisi olmadığını ifade ediyor. Bu durum bir işletmenin yalnızca çalışma tarzının daha etkili olduğunu gösterebilir. Çalışma tarzının mükemmel olması sağlam bir stratejiye sahip olmakla aynı şey değildir. Sağlam bir çalışma tarzı işletmelere kısa vadede kazanç olmasına yardımcı olabilir ama başka şirketler kısa süre onu yakalayacaktır. Porter bir şirketin iyi bir stratejiye sahip olduğunu söyleyebilmek için, o işletmenin rakiplerinin stratejilerinden çok önrmlı noktalarda ayıran bir stratejiye sahip olması gerektiğini söylemektedir. Dell Computer şirketi, bilgisayarlarını perakende satış mağazalarında değil, telefonla satmaya başladığı zaman sağlam bir strateji geliştirmiş oldu. Şirket doğrudan ve veri tabanı ile pazarlamada bir farklılık geliştirdiği için müşterilerini üstün değerde ürün ve hizmet verdiğine ikna etti. Bunun üzerine Dell internet üzerinden satış faaliyetleri gerçekleştirerek bu alanda bir ilki gerçekleştirdi. Dell internet üzerinden satış yapan dünyanın en büyük bilgisayar firmalarından bir olmuştur (Kotler, 2003:12). Coca Cola’nın uyguladığı pazarlama stratejilerine yönelik yapılan bir araştırmada, Coca Cola’nın marka değeri boyutları ile pazarlama karmasının 4P’si arasında önemli bir ilişki olduğu, Coca Cola açısından en önemli boyutun marka çağrışımı, en az etkili olan boyutun ise müşteri sadakati olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Coca Cola için en etkili pazarlama karması araçlarının, ürün ve fiyatlandırma stratejileri, en az etkili olanın ise promosyon stratejileri olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, yüksek güvenilirlik ve güvenilirlik imajına sahip marka imajı olmasına rağmen, müşteri sadakatinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Arab, 2018: 3).

Yulianti (2020), tarafından yapılan bir araştırmada, McDonald’s’in marka imajının Mc Donald’s ürünlerinin satın alma kararında olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu sonuç, marka imajının KFC Kawi satın alma kararlarında önemli bir etkiye sahip olduğunu belirten Musay’ın (2013) araştırmasının sonuçlarıyla uyumludur. Tüketiciler bir ürün alırken markanın toplumdaki imajının nasıl olduğuna dikkat ederler. Tüketiciler, yeni, bilinmeyen ürünleri seçmek yerine zaten iyi bir imaja sahip ürünleri tercih etmektedirler. Aaker’ın Foster (2016) 'da bahsettiği gibi, tüketiciler iyi bilinen markaların ürünlerini satın alırlar çünkü zaten bildikleri şeylerle kendilerini daha rahat hissedirler. Foster'a (2016) göre, marka imajı tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemede önemli bir konuma sahiptir, çünkü satın alma kararlarından biri marka seçimine ilişkin bir karardır. çünkü tüketiciler bir ürünü satın alırken ürünü yalnızca bir meta olarak satın almazlar. İçerdiği sembolik değeri satın almaktadırlar. Tüketiciler, tüketicilerin zihnine yerleştirilmiş markaları tanımayı ve bunlarla karıştırılmamayı daha kolay bulmaktadırlar (Yulianti, 2020: 77).

Arslan ve Altuna (2019) tarafından yapılan bir araştırmada, marka imajı, kurumsal imaj, marka güveni ve katılımın etkilerini nostalji eğilimi bağlamında küresel ve yerel bir markayı dikkate alarak deneysel olarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, marka imajı, kurumsal imaj, marka güveni ve katılımın duygusal bağlanma üzerinde toplam örneklem ve her iki nostalji eğilimi seviyesi için anlamlı etkileri olduğunu ifade edilmektedir (Arslan ve Altuna, 2019: 233). Yeşil pazarlama sürecini pazarlama stratejisi olarak uygulayan Unilever işletmesi üzerinde yapılan bir araştırmada, iyi bir yeşil pazarlama stratejisiyle kurumsal imajını oluşturmayı başardığı belirtilmektedir. Unilever'in pazarlama stratejisi ve kurumsal sosyal sorumluluk programındaki yeşil pazarlama uygulamasının fayda, toplum için yüksek zorunluluk ve şirketin yeşil imajına pozitif değer getirdiğini göstermektedir. Unilever, yeşil pazarlama stratejisini eğitim, sağlık ve diğer sosyal konularda toplum geliştirme programları şeklinde uygulamıştır. Unilever, topluma, müşteri güveni için pozitif bir değer sağlayan ve şirketin yeşil kurumsal imajını geliştiren daha faydalı kurumsal sosyal sorumluluk programları yürütmektedir (Widyastuti ve diğerleri, 2019: 95).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Pazarlama süreci, pazar fırsatlarını analiz etmeyi, hedef pazarları araştırmayı ve seçmeyi, pazarlama stratejilerini tasarlamayı, pazarlama programlarını planlamayı ve pazarlama çabalarını organize etmeyi, uygulamayı ve kontrol etmeyi içermektedir (Kotler, 2000: 50). Pazarlamanın gelecekte insanın varoluşuna ve insanın kendini gerçekleştirme çabasına hizmet etmek ve bizzat insanın özünü yapılandırma yolunda olacağı düşünülebilir. Kotler'e göre Bir işletme bir tek büyük farklılaştırma yada itici gücü dayanmak yerine, pazarlama niteliklerini ve eylemlerinin kendi özgü kumaşını dokumalıdır. Başka bir deyişle, pazarlamanın tarihsel perspektiften seyri ve pazarlama araştırmalarına ilişkin değişim sürecine bakıldığında, pazarlamanın hem alıcı hem de satıcı bağlamında kendini gerçekleştirme çabalarına daha fazlaca hizmet edebileceği ve hayatın anlamlı hale getirilmesi bağlamında daha işlevsel katkılar sağlayabileceği söylenebilir (Paylan ve Torlak: 21).

Pazarlama stratejileri işletmelerin faaliyet alanlarına göre değişkenlik gösterebilir. Değişmeyecek olan ya da değiştirilmesi güç olan ise; işletmenin müşteri zihnindeki konumudur. Aaker'ın Foster (2016) 'da bahsettiği gibi, tüketiciler iyi bilinen markaların ürünlerini satın alırlar çünkü zaten bildikleri şeylerle kendilerini daha rahat hissediler. Foster'a (2016) göre, marka imajı tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemede önemli bir konuma sahiptir, çünkü satın alma kararlarından biri marka seçimine ilişkin bir karardır. çünkü tüketiciler bir ürünü satın alırken ürünü yalnızca bir meta olarak satın almazlar. İçerdiği sembolik değeri satın almaktadırlar. Tüketiciler, tüketicilerin zihnine yerleştirilmiş markaları tanımayı ve bunlarla karıştırılmamayı daha kolay bulmaktadırlar (Yulianti, 2020: 77). Coca Cola'nın uyguladığı pazarlama stratejilerine yönelik yapılan bir araştırmada, Coca Cola'nın marka değeri boyutları ile pazarlama karmasının 4P'si arasında önemli bir ilişki olduğu, Coca Cola açısından en önemli boyutun marka çağrışımı, en az etkili olan boyutun ise müşteri sadakati olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Coca Cola için en etkili pazarlama karması araçlarının, ürün ve fiyatlandırma stratejileri, en az etkili olanın ise promosyon stratejileri olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, yüksek güvenilirlik ve güvenilirlik imajına sahip marka imajı olmasına rağmen, müşteri sadakatının düşük olduğu tespit edilmiştir (Arab, 2018: 3). Müşteriler işletmeyi dışardan nasıl algılıyor? Beklenen değer ile edilen değer arasında farklılık var mı? Farklılıkların temel nedeni nedir? Gibi soruların yanıtları arayan bir işletmenin bakması gereken yer, stratejileri ve bu stratejileri hayata geçirmek için yaptıkları uygulamaları ile oluşturdukları kurumsal imajlarıdır. İşletme, pazarda maliyet liderliğini hedefliyor, aynı zamanda kaliteli ürün ve hizmet sunmayı amaçlıyor ise müşterilerine de bu mesaj iletmede sorun yaşamamışsa bu işletmenin algılanan imajı hakkında "kaliteli ve hesaplı ürünler satan işletmedir" yorumu müşteriler tarafından yapılacaktır.

Sonuç olarak, kurumsal imaj; işletmelerin, müşterileri tarafından dışardan nasıl algılandığı ile ilgilidir (Wilson, 2001:24-30). Ancak imaj sadece algılardan ibaret değildir. İşletmeler faaliyet alanlarında nasıl algılanmak istediklerini yani oluşmasını istedikleri imajları için enerji harcamak zorunda oldukları konuların başında gelmektedir. Bu durum pazarlama stratejileri ile imaj kavramının kesişim noktasını oluşturmaktadır. Bu nedendir ki işletmeler kendilerine pazarda hangi rolü biçiyorlarsa uygulayacakları pazarlama stratejilerinin temel dayanak noktasını da bunun üzerine kurmalıdırlar. Pazarda maliyet liderliği mi? Rakiplerinden tamamen farklılaştırılmış, ürün ya da hizmet sunumu mu? Yoksa pazarın belli bir bölümüne odaklanıp tüm stratejilerini bu odak grup üzerine mi yönlendireceklerine karar vermeleri gerekir. Verecekleri bu karar, şunu gösterecektir; “Pazarlama Stratejileri Eşittir, Kurumsal İmaj”.

KAYNAKÇA

1. Aksoylu, S., & Dursun, Y. (2001). Pazarda rekabetçi üstünlük aracı olarak hedef maliyetleme. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(11), 357-371.
2. Arab, N. (2018). Relationship between dimensions of Brand Equity and 4Ps of Marketing Mix-Place, Product, Promotion, & Price: Coca Cola-Consumer Based Qualitative Survey.
3. Arslan, F. M., And Altuna, O. K. (2019). The role of nostalgia proneness in the effect of brand image, corporate image, brand trust and consumer involvement on emotional attachment: global Vs. local brand. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(2), 215-240.
4. Bolat, O. İ. (2006). Konaklama İşletmelerinde Kurumsal İmaj, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(15), 107-126.
5. Butscher, S. A., and Laker, M.,(2000) “ Market-Driven Product Development, Marketing Management, Vol. 9, no. 2, s. 48.
6. Cerit, Y., (2006). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Üniversitenin Örgütsel İmaj Düzeyine İlişkin Algıları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 12 (47), 343-365.
7. Çağlıyan, V., Şahin, E., & Selek, N. (2018). Öğrencilerin marka farkındalığının, marka imajı ve marka güvenine etkisi: Selçuk Üniversitesi, İİBF örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 186-198.
8. David, S. and Martina, R. (2011) “Marketing Communications Mix of Universities Communication With Students in an Increasing Competitive University Environment”, Journal of Competitiveness, Issue 3, Page.58-71
9. Doğan, S. ve Kılıç S. (2009) “Örgütlerde “İzlenim Yönetimi Davranışı” Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, 53.
10. Dutton, J. & Dukerich, J. (1991), Keeping an eye on the mirror: image and identity in organizational adaptation, Academy of Management Review, 34, 517-54.
11. Ferrand A. And Pages M. (1999) “Image management in sport organisations: the creation of Value”, European Journal of Marketing, Vol. 33 No. 3/4, , pp. 387---401. # MCB University Press, 0309---0566
12. Gürbüz, S. (2010). Algılanan kurumsal imajın yöneticilerin bazı tutum ve davranışlarına etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24), 229-240.
13. Hatch, M. J., and Schultz, M. (1997). Relations between organizational culture, identity and image. European Journal of marketing.
14. Karafakıoğlu, M.(2005). Pazarlama İlkeleri” Literatür Yay. 1. Basım, İstanbul.
15. Kazoleas, D., Kim Y. and Moffitt, M.A. (2001). Institutional Image: A Case Study., Corporate Communications, 6(4), 205-216.
16. Kırdar, Y., (2003) ”Marka Stratejilerinin Oluşturulması; Coca-Cola Örneği” Review of Social, Economic & Business Studies, Vol.3/4, 233-250.

17. Koçyiğit, M., and Çakırkaya, M. (2019). Dijital pazarlama iletişimi bağlamında eWOM arama motivasyonları ile online kurumsal imaj algısı arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 12(1), 1-21.
18. Kotler, P. (2003) “Kotler ve Pazarlama (Pazar Yaratmak, Pazar Kazanmak ve Pazara Egemen Olmak)”, Çev. Ayşe Özyağcılar, 3.Basım, Sistem Yayıncılık. İstanbul, ISBN:975-322-178-9.
19. Kotler, P. ve Andreasen, A.R. (1996). Positioning the organisation: strategic marketig for non profit organisation. Toronto: Prentice-Hall.
20. Kotler, P.,(2000) “Marketing Management Millenium Edition”, Tenth Edition, Copyright by Prentice Hall, Inc. ISBN 0–536–63099-2.
21. Lemmink, J., Schuijf, A. ve Streukens, S. (2003). The role of corporate image and company employment image in explaining application intentions. *Journal of Economic Psychology*, 24 (1), 115.
22. Lin C, Wu Y and Chen J V (2013) Electronic Word-Of-Mouth: The Moderating Roles Of Product Involvement And Brand Image. Proceedings of 2013 International Conference on Technology Innovation and Industrial Management 29-31 May 2013 Phuket, Thailand.
23. Öneren, M. (2013). İmaj yönetiminin TV dizi seyircileri üzerindeki etkisi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013(1), 75-85.
24. Özgüven N., (2010), Marka Değeri: Global Markaların Değerlendirilmesi, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, ISSN: 1309 -8039 (Online).
25. Paylan, M. A., & Torlak, Ö. (2009). Tarihsel Perspektiften Geleceğe Pazarlamanın Seyri. 14. Ulusal Pazarlama Kongresi, Bozok Üniversitesi, Bildiriler Kitabı,14-17 Ekim, Yozgat, Türkiye,
26. Peltekoğlu, Filiz Balta. (2012). Halkla İlişkiler Nedir, Gen. 7.Baskı Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul.
27. Pirtini S., (2009) “Pazarlamada yeni eğilimler açısından vizyon yönetimi ve müşteri ilişkilerinde rekabet avantajı yaratma”, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Dergisi, Cilt:26, Sayı:1.
28. Prahalad, C.K. & Hamel, G. (1990). The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*, 68 (3), 79-81.
29. Shevchuk, S. M., Dobrianska, V. V., Myskovets, N. P., Kokhan, M. O., & Shepel, T. V. (2020). Marketing aspects of image formation and investment attractiveness of territories and enterprises.
30. Sung, M., and Yang, S. U. (2008). Toward the model of university image: The influence of brand personality, external prestige, and reputation. *Journal of public relations research*, 20(4), 357-376.
31. Tosun, N.B., (2003), “Kurumsal İletişim Sürecinde Reklamın ve İmaj Yönetiminin Bütünleşik Konumu” Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1.
32. Widyastuti, S., Said, M., Siswono, S., & Firmansyah, D. A. (2019). Customer trust through green corporate image, green marketing strategy, and social responsibility: A case study.
33. Wilson, A. (2001). Corporate reputation: seeking a definition. *Corporate Communication : An International Journal*, 6(1), 24-30.
34. Yulianti, N. M. D. R. (2020). Pengaruh Brand Image, Green Marketing Strategy, Dan Emotional Desire Terhadap Keputusan Pembelian Produk Mcdonald’s. *Jurnal Ilmiah Manajemen dan Bisnis*, 5(1), 70-80.
35. Yücel, İ. (2013) “Örgütlerde İzlenim Yönetimi ve Taktikleri Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 35, Mart – Nisan 2013 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694-528x.

BANKING DATA AND THE SOURCES OF BANKING DATA IN TURKEY

TÜRKİYE'DE BANKACILIK VERİLERİ VE VERİLERİN KAYNAKLARI

Asst. Prof. Gizay DAVER ¹,

¹ Zonguldak Bulent Ecevit University, School of Applied Sciences, Banking and Finance
Department, Zonguldak, Turkey,
ORCID: ID/0000-0001-5427-0741,

Abstract

The most important point of the banking and finance studies is the data selection and gathering of it. Banking and finance data are served to use by different authorities and associations in the international arena. Even in the same country, different data may be collected and stored under the provision of different bodies. Example of the data banks of Turkey in the finance and banking area can be given as the Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey which is in force as a public body and The Banks Association of Turkey which acts a professional organization. When it comes to international or multi-dimensional studies it gets harder and harder to reach the data. As an example, but not limited to this one, the researchers who can not reach the financial data providing services because of the limited budget of the companies usually fall in to disadvantaged group. The necessity of such special data provider platforms in the field of finance and banking studies, along with the academicians lacking them is not a rare case, especially in the emerging countries. To be specific, if the academic institution does not become a member of the platform where aggregated data is provided for the realization of academic studies, academicians will have to create the dataset or data bank by themselves. The main purpose of this study is to bring disadvantaged parties together and to draw attention to this very long and arduous process of data preparation. If a financial information service or financial data vendor is described as a manufacturing company or a big atelier, personal preparation and gathering of the database can be described as a tailor cut or a special production project. Mass production has advantages such as cost, speed and timing. Tailor cut databanks may lack the advantages of mass production but it has its own advantages. Within the scope of the study, how to access the data of the Turkish banking sector and which data can be accessed from which source will be conveyed within the main purpose. Unity is aimed as the second goal. Disadvantaged academicians interested in the field of banking and finance from any country of the World, whether they have access to a financial information service or financial data vendor or not, is aimed to get together for sharing knowledge and information. By doing so micro data sources can be revealed and cumulative wellness of society can be reached. Also the information can be spread to the use of public, helping to reach an efficient market. With this study the sources of Turkish banking system data is presented and a basic information is given. With this study reaching a suitable place for further researches is aimed.

Keywords: Finance, Banking, Data, Networking

Özet

Finans ve bankacılık çalışmalarında en önemli nokta çalışmada kullanılacak verilerin seçimi ve teminidir. Uluslararası arenada finans ve bankacılık verileri farklı kurum ve kuruluşlar tarafından sunulmaktadır. Hatta aynı ülke içerisinde bile çeşitli veriler meslek kuruluşu

bünyesinde veya kamu kurumu bünyesinde saklanarak, yararlanıcıların kullanımına sunulabilmektedir. Örneğin Türkiye açısından meslek kuruluşu niteliğindeki Türkiye Bankalar Birliği nezdindeki veri bankası ile kamu kuruluşu niteliğindeki Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu bünyesindeki bültenler ve veri tabanları altında kullanıma sunulan bankacılık sektör verileri gibi. Çok uluslu çalışmalar ilgi odağı olduğunda, ihtiyaç duyulan veriye erişim daha da güç olmaktadır. Burada sunulan örneklerle sınırlı olmamakla birlikte yüksek frekanslı bir örnek olması açısından dezavantaj durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Veri sağlayıcı sistemlere, hizmet sağlayıcılara veya özel platformlara yüklü tutarda kaynak ayırma imkanı olmayan birimlerin çalışanlarının dezavantajlı duruma gelmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özel olarak belirtmek gerekirse, akademik kuruluş, akademik çalışmaların gerçekleştirilmesi için toplulaştırılmış veri sağlayan platforma üye olmaz ise akademik birimler çalışmalarında kullanacağı veriyi kendileri oluşturmak zorunda kalacaktır. Çok uzun ve meşakkatli bir süreç olan bu hazırlık sürecine dikkat çekmek ve dezavantajlı tarafları bir araya getirmek bu çalışmanın ana amacıdır. Veri sağlayıcı platformlar, toplu üretimin gerçekleştirildiği büyük atölyeler olarak tanımlanırsa, bireysel veri tabanı hazırlığı ve çalışma için özel veri tabanı hazırlığı terzi kesimi olarak tanımlanabilir. Seri üretimin, maliyet, hız gibi avantajları vardır. Kişiyeye ve ihtiyaca özel, proje tipi üretim, seri üretimin avantajlarına sahip olmasa da kendine özgü avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Çalışma kapsamında, ana amaç dahilinde Türk bankacılık sektörünün verilerine erişimin nasıl sağlanacağı ve hangi kaynaktan hangi verilere erişilebileceği aktarılacaktır. İkinci amaç olarak birlik/birliktelik hedeflenmektedir. Birliktelik hedefinde iki boyut bulunmaktadır. Birinci boyutta Türkiye dışındaki bir veya birkaç ülkeden finans ve bankacılık alanında çalışmalar gerçekleştiren akademisyen veya akademisyenlerin bir araya gelerek bilgi paylaşımı gerçekleştirmesi yer almaktadır. İkinci boyutta, Türkiye’den finans ve bankacılık alanında çalışmalar gerçekleştiren akademisyen veya akademisyenlerin bir araya gelerek bilgi paylaşımı gerçekleştirmesi yer almaktadır. Çalışma ile Türk bankacılık sisteminde veriler ve verilerin kaynakları ile ilgili temel bir tanıtım gerçekleştirilecektir. Gelecek çalışmalar için iş birliğine uygun ortam yaratılması sağlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Finans, Bankacılık, Veri, Ağ oluşturma

GM(1,1) ve GM(2,1) GRİ MODELLERİN KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ UYGULAMASI

COMPARISON of GM(1,1) and GM(2,1) GREY MODEL: APPLICATION of RENEWABLE ENERGY IN TURKEY

Asst. Prof. Buğra BAĞCI ¹

¹ Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Department, Çorum, Turkey,
ORCID: ID/ [0000-0002-3268-3702](https://orcid.org/0000-0002-3268-3702),

Abstract

Today, the importance of predicting the future is known. Because the events that will take place in the future are predicted from today, policies are developed and targets are determined accordingly. Therefore, at this point, it is also important to make predictions with the lowest rate of error in addition to predicting the future. Various mathematical models have been developed for this purpose. Grey estimation, which is included in the Grey System Theory, is one of them. The Grey System Theory was developed by Julong Deng in 1982 and has been successfully applied in many fields to date. Especially, the ability to work with a small sample makes these models stand out. In this study, using GM(1,1) and GM(2,1) models, which are among the Grey prediction models, the renewable energy usage rate in electricity generation, which has a critical importance in recent years, has been estimated. Strategically important energy for all countries is even more important especially for energy-importing countries. Energy is on the agenda of countries due to both ensuring security of supply and high costs. From this point of view, it is important to determine the use of renewable energy resources and the rate of future use. The study examined data covers the period 2015-2018 utilization rate of renewable energy in electricity production in Turkey. With these observations, GM(1,1) and GM(2,1) Grey models were established. The data belonging to 4 periods, which were dealt with by solving the first and second order differential equations established, were estimated. According to these estimation results, the error rates of the GM(1,1) and GM(2,1) models were calculated as 0.02 and 0.11, respectively. Here, it is understood that the GM(1,1) model produces more successful results than the GM(2,1) model. In addition, the future period forecasts were calculated by using both models. Accordingly, GM(1,1) model has a lower error rate in the proportion of renewable energy sources in the electric power production in the next period based on the model of Turkey is approximately estimated at 15.2%. Due to the nature of our study, results can be shared from two different perspectives. The first of these is that, GM(1,1) model is more successful than GM(2,1) model the analyzed data set from the compared GM(1,1) and GM(2,1) models. In a further aspect, according to the results of our study may be made in this prediction that can continue to increase the amount of electricity produced from renewable energy investments in Turkey.

Keywords: Grey System Theory, GM(1,1) Model, GM(2,1) Model, Renewable Energy.

Özet

Günümüzde geleceğin tahmin edilmesinin önemi bilinmektedir. Çünkü gelecekte gerçekleşecek olaylar bugünden tahmin edilerek o doğrultuda politikalar geliştirilip, hedefler belirlenmektedir. Dolayısıyla bu noktada geleceğin tahmin edilmesinin yanında en düşük hata

payı ile tahminler yapmak ayrıca önemli hale gelmektedir. Bu amaçla çok çeşitli matematiksel model geliştirilmiştir. Gri sistem teorisi içerisinde yer alan Gri tahminleme de bunlardan biridir. Gri sistem teorisi 1982 yılında Julong Deng tarafından geliştirilmiş ve bugüne kadar birçok alana başarı ile uygulanmıştır. Özellikle küçük örneklem ile de çalışılabilmesi bu modelleri öne çıkarmaktadır. Bu çalışmada Gri tahmin modellerinden GM(1,1) ve GM(2,1) modelleri kullanılarak özellikle son dönemlerde kritik öneme sahip olan elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kullanım oranı tahmin edilmiştir. Tüm ülkeler için stratejik öneme sahip enerji, özellikle enerji ithal eden ülkeler için çok daha büyük öneme sahiptir. Hem arz güvenliğinin sağlanması hem de yüksek maliyet sebebiyle enerji konusu ülkelerin gündeminde yer almaktadır. Bu bakış açısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve gelecekteki kullanım oranının belirlenmesi önem arz etmektedir. Çalışmamızda ele alınan veri Türkiye’de elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kullanım oranlarına ait 2015-2018 yıllarını kapsamaktadır. Bu gözlemlerle ayrı ayrı GM(1,1) ve GM(2,1) Gri modelleri kurulmuştur. Kurulan 1. ve 2. dereceden diferansiyel denklemlerin çözümüyle ele alınan 4 döneme ait veriler tahmin edilmiştir. Bu tahmin sonuçlarına göre, GM(1,1) ve GM(2,1) modellerine ait hata oranları sırasıyla 0,02 ve 0,11 şeklinde hesaplanmıştır. Burada GM(1,1) modelinin GM(2,1) modelinden daha başarılı sonuçlar ürettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kurulan her iki model de kullanılarak gelecek dönem tahminleri hesaplanmıştır. Buna göre, daha düşük hata oranına sahip olan GM(1,1) modeline göre gelecek dönemde Türkiye’de toplam elektrik üretimi içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının yaklaşık olarak %15,2 civarında olacağı öngörülmektedir. Çalışmamızın doğası gereği iki ayrı açıdan sonuç paylaşılabilir. Bunlardan birincisi karşılaştırılan GM(1,1) ve GM(2,1) modellerden incelenen veri setine göre GM(1,1) modelinin daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan ise çalışmamızın sonucuna göre Türkiye’de yenilenebilir enerji yatırımlarından üretilen elektrik miktarının artarak devam edebileceği öngörüsünde bulunulabilecektir.

Anahtar kelimeler: Gri Sistem Teorisi, GM(1,1) Model, GM(2,1) Model, Yenilenebilir Enerji.

**THE MAIN DIRECTIONS OF THE ORGANIZATION OF QUALITY
MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE*****İŞLETMEDE KALİTE YÖNETİM SİSTEMİNİN ORGANİZASYONUN ANA YÖNLERİ*****Leyla YUSİFOVA¹**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Business and Management Faculty,
Business Administration Department,
Baku, Azerbaijan
ORCID: ID/0000-0002-3701-8381

Abstract

At present, the most serious problem in Azerbaijani enterprises is the creation of a quality system that allows to ensure the production of competitive products. The quality system must take into account the characteristics of the enterprise, ensure that the costs of product development and its application are minimized. It is impossible to create an effective quality system without knowing the stages of formation of a systematic approach to quality management, both in our country and abroad. A quality management system (QMS) is a system that ensures the effective operation of an enterprise, including in the field of quality management of products. The most effective when creating a QMS are the requirements fixed in the international standards ISO 9000 series. It should be noted that an effective QMS can be created without focusing on the ISO 9000 series standards. One of the main goals of quality management is to ensure the satisfaction of customers by building their operations on the wishes and requirements of customers. That is why the standard states "customer satisfaction" as a key requirement, and all operations focus on this issue. Therefore, ISO 9001 is used as the most powerful marketing tool in the modern market economy system. The application of the standard allows the company to respond quickly to market opportunities and dynamics, increase sales and thus revenue, achieve customer satisfaction, as well as efficient use of enterprise resources, ensure the firm's stability in the market by gaining customer trust. The purpose of the study is to determine the direction of management of the quality management system in business, to clarify the quality standards applied in modern business. For this reason, the concept of quality is explained in the article, and the methods studied from foreign experiences are analyzed.

Keywords: quality, international standards, quality management system

Özet

Şu anda Azerbaycan işletmelerindeki en ciddi sorun, rekabetçi ürünlerin üretilmesini sağlayan bir kalite sisteminin oluşturulmasıdır. Kalite sistemi, işletmenin özelliklerini dikkate almalı, ürün geliştirme ve uygulama maliyetlerinin en aza indirilmesini sağlamalıdır. Kalite yönetimine sistematik bir yaklaşımın oluşum aşamalarını bilmeden hem ülkemizde hem de yurtdışında etkin bir kalite sistemi oluşturmak imkansızdır. Kalite yönetim sistemi (KYS), ürünlerin kalite yönetimi alanı da dahil olmak üzere, bir işletmenin etkin çalışmasını sağlayan bir sistemdir. Bir kalite yönetim sistemi oluştururken en etkili olan, uluslararası standartlar ISO 9000 serisinde sabitlenmiş gereksinimlerdir. ISO 9000 serisi standartlara odaklanmadan etkili bir kalite yönetim sistemi oluşturulabileceği unutulmamalıdır. Kalite yönetiminin temel amaçlarından biri, operasyonlarını müşterilerin istek ve gereksinimleri üzerine inşa ederek müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Bu nedenle standart "müşteri memnuniyeti" ni temel bir gereklilik olarak belirtir ve tüm operasyonlar bu konuya odaklanır. Bu nedenle, ISO 9001, modern pazar ekonomisi sisteminde en güçlü pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır. Standartın

uygulanması, firmanın pazar fırsatlarına ve dinamiklerine hızlı bir şekilde cevap vermesine, satışları ve dolayısıyla geliri artırmasına, müşteri memnuniyetini sağlamasına ve kurumsal kaynakların verimli kullanılmasına, müşteri güvenini kazanarak firmanın pazarda istikrarını sağlamasına olanak tanır. Çalışmanın amacı, işletmelerde kalite yönetim sisteminin yönetim yönünü belirlemek, modern işletmede uygulanan kalite standartlarını netleştirmektir. Bu nedenle makalede kalite kavramı anlatılmış ve yabancı deneyimlerden çalışılan yöntemler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kalite, uluslararası standartlar, kalite yönetim sistemi

INTRODUCTION

Quality has already proved that it has great potential as one of the foundations of economic and social development of different countries in modern times. The experience of developed countries shows that quality improvement is a strong enough force to affect the economy.

Azerbaijan's integration to the world and the European sphere has been expanding in recent years. The location of our country on the Eurasian transport corridor, ensuring sustainable economic development, the existence of a favorable investment climate accelerate this process. As a result of the existing economic freedom in our country, the favorable conditions created for the development of the private sector, the volume of foreign trade relations, import and export operations is growing every year. The wide field of free enterprise and initiative creates ample opportunities for the production of competitive products based on new, modern technologies in the country.

The current problem of Azerbaijani enterprises is to produce competitive products. To solve this problem, each organization must define a quality system. Having a quality system increases the likelihood that an enterprise will succeed in foreign markets. Because foreign organizations prefer ISO certified organizations to companies that produce two similar products. The quality system should take into account the characteristics of each firm and should be designed to minimize production costs. The consumer must be sure that there is a 100% guarantee on the quality of the product he buys.

DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS

Economic reforms in Azerbaijan in recent years have increased attention to the problem of quality. Strengthening our national economy depends on quality. The experiences of developed countries compel us to agree with this view. The most obvious example of the Quality Policy in Azerbaijan is the Quality Association. Quality Association Public Union is a non-profit, non-governmental organization established on November 25, 2007, which is self-governing and has socially useful goals. The main purpose of the union is to help raise awareness of the quality and competitiveness of products and services in the country. The Association carries out the following tasks to achieve its goals:

- to promote international and national standards in the field of quality management;
- to promote basic knowledge in the field of quality management;
- to study the achievements of foreign countries in the field of quality and explore the possibilities of their application;
- to assist in the development of the country's economy;
- to take educational measures regarding the development of entrepreneurship.

Currently, the Association works closely with a number of reputable organizations operating in the field of quality and management around the world. On January 22-26, 2008, the Union paid a working visit to Turkey. The visit was supported by the Turkish International Cooperation and Development Agency under the Cabinet of Ministers of the Republic of Turkey. On May

28, 2008, the Union was admitted to the Board of Directors of the Quality Organization of Asia and the Pacific (APCO).

Accurate and comprehensive study of all quality problems in a market economy is due to the fact that it is part of the production policy of the firm or enterprise. One of the conditions for the economic development of firms in the face of fierce competition is to achieve scientific, systematic management of product quality. There are 3 necessary conditions for effective quality management:

1) Quality improvement is considered by the management of the firm and the enterprise as the main strategic goal of the activity. In this case, specific tasks are identified and funds are allocated for the implementation of these tasks. Since the quality requirements are set by the consumer, there can be no stable level of quality. Quality level should always be increased, should be said, quality is always a changing target.

2) Quality improvement measures should cover all sections. Experience shows that the vast majority of activities are regulated by the quality control department.

3) The activities of personnel in the field of professional development and improving the quality of products should be stimulated. The ultimate goal of quality management is to generate revenue at low cost and efficiency by raising the operational and consumer properties of the product to the level of consumer demand. The goals of quality management are to produce a competitive product by reducing non-production costs. A quality policy should be developed to increase the effectiveness of the management process. Managers are responsible for developing the strategy. The quality strategy is developed in accordance with the business strategy. Along with the strategy, tactics for product quality management should be developed. Tactics are developed by middle and primary managers and applied by ordinary personnel. Quality policy is part of the company's policy and should form the basis of quality management. The following factors influence the formation of quality policy:

- situation in the sales market;
- competitiveness of the product;
- scientific and technical progress and struggle with competitors;
- situation inside the firm;
- investment in the development of the enterprise.

Currently, the main directions of development and improvement of quality management systems of organizations and enterprises are:

- integration into the QMS of the requirements of standards for management systems for certain aspects of activities;

- implementation of industry requirements for the organization's quality systems;

- application of the best management practices (best practice).

The implementation of the international standards ISO 9000 series in the activities of an organization, as a rule, involves the construction of an integrated management system (IMS), which is a part of the organization's general management system that meets the requirements of two or more standards for management systems and functions as a whole. The main advantages of the creation and operation of such systems include:

- ensuring greater coordination of actions within the organization due to the synergistic effect, which consists in the fact that the total result from concerted actions is higher than the simple sum of individual results;

- minimization of functional disunity in the organization arising from the development of autonomous management subsystems;

- greater ability to take into account the balance of interests of external parties of the organization than in the presence of parallel systems;

- ensuring a higher degree of personnel involvement in the processes of improving the organization's performance;

- the number of internal and external links in an integrated system is less than the total number of these links in several systems, the volume of documents in an integrated system is much less than the total volume of documents in several parallel systems, the costs of its development, operation and certification are lower than the total costs for multiple management systems.

Effective, competent management of the organization, management from the point of view of common sense is fundamentally impossible without ensuring the quality of products. Therefore, the ISO 9000 series standards are a generally accepted version of the requirements for the management of an organization. At the same time, ISO standards impose a number of specific requirements on the management system, which are primarily due to the need to conduct its independent assessment - certification.

The importance of the ISO 9000 series of standards lies in defining uniform requirements for the management of an organization in terms of ensuring the quality of its activities. The standards are intended to help an organization demonstrate its ability to deliver products (services) that meet customer requirements, as well as achieve the goals of increasing customer satisfaction through effective management of the management system, including processes for continual improvement and ensuring customer compliance with the participation of all parts of the organization, in total staff. It should be noted that the first quality management principle formulated in the ISO 9000 standard is <customer focus: organizations depend on their customers and therefore must understand their current and future needs, fulfill their requirements and strive to exceed their expectations>

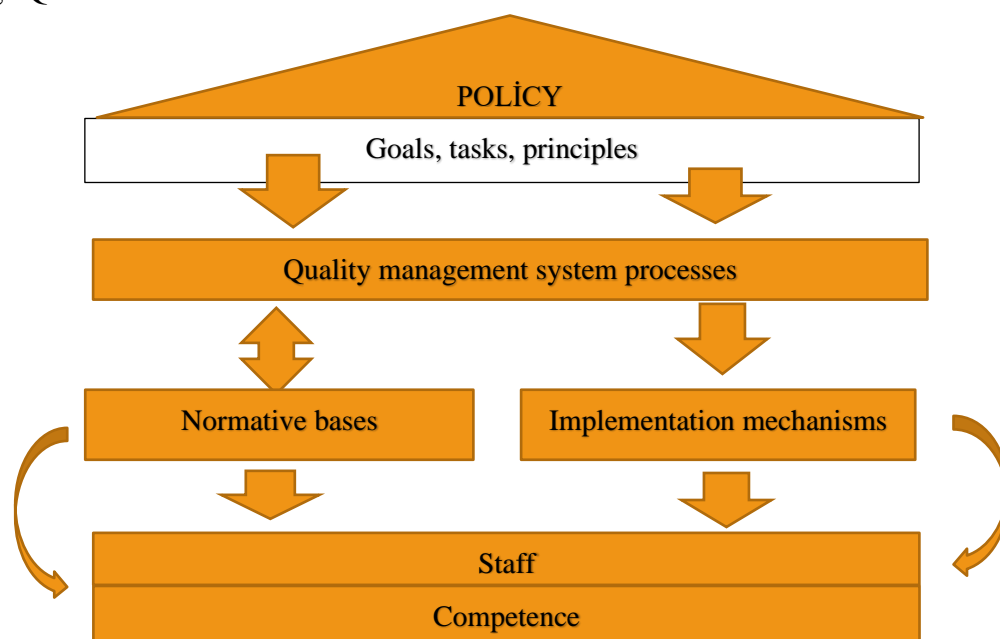
An organization's management system can include various management subsystems, for example: a quality management system (QMS), a financial management system, an environmental management system. The quality objectives complement other objectives of the organization related to development, funding, profitability, environment, health and safety, etc. Various parts of the organization's management system can be integrated with the QMS into a single management system using common elements. This can facilitate planning, resource allocation, setting additional goals, and assessing the overall performance of the organization. International standard ISO 9000 defines QMS as a management system for the direction and management of an organization in relation to quality. The QMS is designed to organize the activities of the enterprise in such a way as to guarantee the quality of the products or services of the enterprise and to "tune" this quality to the expectations of consumers (customers). At the same time, its main task is not to control every unit of production, every operation, but to make sure that there are no errors in the work that could lead to inconsistencies. The QMS emphasizes the prevention of problems, confirming the common sense of the statement that fire prevention is more effective than fire extinguishing.

The quality management system in accordance with the requirements of ISO standards must have:

- policy, which formulates its goals and objectives, as well as the principles of their achievement;
- a system of interrelated and complementary processes consistent with the policy;
- a regulatory framework that corresponds to a system of interrelated and complementary processes, and is a set of consistent regulatory documents;
- an effective mechanism for implementing the requirements regulated by the documents of the regulatory framework;

The organization's personnel must have knowledge of the policy, the regulatory framework, the mechanism for implementing its requirements, as well as the ability to apply this knowledge in practice. The requirements arising from the policy and regulatory framework of the system must be respected and followed.

The above-mentioned components of the QMS can be presented for clarity in the form of <Buildings QMS>

CONCLUSION

Thus, we can conclude that the conceptual basis for improving the quality management system is its integration and harmonization with the requirements of ISO standards and the application of best management practices for the strategic development of organizations. Having successfully passed the QMS certification procedure and received a certificate of conformity, do not delude yourself that now everything will be in order. It is necessary to continue working on the system, to improve it, because there is no limit to perfection, we are limited only by ignorance of methods.

REFERENCES

1. Azərbaycanca beynəlxalq standartların tətbiqi sahəsində mövcud vəziyyət: Araşdırma nəticələrinin analitik hesabat. – Bakı, 2007.
2. İmanov Ə.Ş. Keyfiyyətin idarə olunması. Dərs vəsaiti. Bakı, «İqtisad Universiteti», 2007.
3. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı, «Nağıl evi», 2001.
4. Вдовин, С.М. Разработка системы менеджмента качества организации, учеб. пособие / С.М. Вдовин, Т.А. Салимова, Л.И. Бирюкова. - Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2010.
5. Злобина, Н.В. Теория и методология управления стратегическими затратами в системе менеджмента качества организации, моногр. / Н.В. Злобина. - Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2011.
6. Benefits of ISO 9001: presentation. Geneva, 2006.
7. TS-EN ISO 9004 – Kalite Yönetim Sistemleri-Temel Kavramlar-2007.
8. <http://www.azstand.gov.az>

TURKEY'S RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE ACCESSION PROCESS

Bartłomiej Gawrecki

Adam Mickiewicz University, Faculty of Law and Administration, Poznań, Poland

ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-8890-7042>

ABSTRACT

Turkey's relations with the European Union, especially with a view to possible accession, constitute a long but interesting topic. Although the official accession process began with the application by this country on April 14, 1987, the official beginning of closer relations can already be seen in 1959, and the first significant agreement - the Ankara Agreement - was signed in 1963. As a consequence of the Agreement, Turkey was granted the status of Associate Member, which demonstrates the country's long and close economic ties with Europe.

Another milestone was the European Union–Turkey Customs Union, which came into effect on 31 December 1995, following a 6 March 1995 Decision of the European Community–Turkey Association Council to implement a customs union between the two parties. This led Turkey to obtain European Union candidate status in 1999. Then, in December 2004, the European Council decided that Turkey qualified for EU accession, making it possible to open negotiations to this end. In 2008 the Council of the EU adopted a revised accession partnership with Turkey. In 2018 the EU's General Affairs Council stated that Turkey's accession negotiations have effectively come to a standstill, but it was not an obstacle to give a green light by European Council to modernising the customs union.

Turkey is one of the key trading partners for the European Union. Despite the fact that the negotiations on Turkey's accession to the European Union have slowed down recently, it cannot be concluded that they will not be possible in the future. However, even if accession does not take place, the economic and social relations of Turkey and the European Union are the subject of a valuable and extensive analysis.

The subject of the article will primarily be the legal and economic analysis of relations (with particular emphasis on international agreements) between Turkey and the European Union. The article will also allow for assumptions on the further development of relations between Turkey and the European Union, in particular on the basis of recent political events that have their source both in Turkey and the European Union.

Keywords: Turkey-EU relations, Ankara Agreement, accession, agreement, customs union

EXPORT POLICY AND ITS STIMULATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GLOBALIZATION

Nusret Salman ogluy Babayev - Azerbaijan State University of Economics,

Habil Huseyn oglu Aslanov - Baku state University,

Sanan Nusrat oglu Babayev - Khazar University

SUMMARY

No country in the world, not even the largest and most developed, can effectively produce the same multi-figured modern goods. Of course, individual countries or groups of countries produce products of the same nomenclature that they have more favorable conditions here. On this basis, the specialization and cooperation of countries is built. At the same time, they produce this or that commodity in such a way that it meets the needs of the domestic market and is then exported to foreign markets. On the basis of this, the exchange of goods arises and develops, a single world economy is formed.

In this sense, it can be said that international trade, on the one hand, determines the international division of labor, and on the other hand, increases the efficiency of the domestic economy of the participating country.

Keywords: economic globalization, international trade, export potential, export policy, efficiency of foreign trade, competitiveness, export quota, import quota

MACROECONOMIC ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY

Aslanov Habil Huseyn oğlu,

Dossett Department of World Economy, Baku State University

H.Kh. Behbuzzadeh

Candidate of Economic Sciences,

Department of World Economy, Baku State University

SUMMARY

It is known that the global financial crisis at the beginning of the XXI century has a decisive impact on the nature of monetary and financial policy of all countries, the ratio of factors that determine it and their efficiency as a whole. We know from classical teachings that in the early stages and today, the effectiveness of the market system, the occurrence of crises, as well as their duration, ways out of the crisis, are interpreted with different theoretical approaches. However, it is a fact that monetary factors played a more decisive and dominant role in the regulation of the market system until the years of the Great Recession of 1929-1933.

World experience clearly shows that the monetary regulation of the market system was realized at different stages of economic development through different principles, means and mechanisms, and its role in the regulation of socio-economic processes was different.

Keywords: economic regulation, monetary regulation, monetary policy, monetary theory, financial system, global financial crisis.

**GEÇMİŞTEN PANDEMİ GÜNLERİNE SİNEMA SEYİR İLETİŞİMİ: TEMASLI
GELENEKSEL SİNEMA SEYİR EDİMİNDEN TEMASSIZ ALTERNATİF DİJİTAL
SEYİR MEKÂNLARINA**
*FROM PAST TO PANDEMIC DAYS CINEMA VIEWING COMMUNICATION: FROM
CONTACT TRADITIONAL CINEMA WATCHING PRACTICE TO ALTERNATIVE
DIGITAL VIEWING SPACES*

Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN¹, Lect. Ali KAYMAK²

¹ Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV Sinema Bölümü, ORCID NO: 0000-0001-8012-035X

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Mucur Meslek Yüksekokulu Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-2044-2837

Özet

Pandemi süreci ve bu sürecin yarattığı sinema endüstrisindeki kriz, daha önceki yıllarda hayatımıza giren dijital platformları daha da popüler ve tercih edilir hale getirdi. Özellikle kriz günlerinde alternatif seyir mekânları haline gelen bu dijital platformlar kamusal, özel ya da sır alanlarda seyrin edimselleşmesini kolaylaştırırken izleyicilerin daha akışkan¹⁴, portatif ve daha temassız bir seyir pratiğinin içine eklenmesinde olanak tanıdı. Bu çerçevede özellikle kriz günleriyle birlikte geleneksel ve dijital sinema seyir ayrımı, deneyimi ve felsefesi konuşulması gereken alanlardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda bu çalışmada “*temas*” kavramı üzerinden geleneksel ve dijital sinema seyir pratiklerinin felsefesine ve ontolojisine dair bir tartışmanın yürütülmesi amaçlanmaktadır. Bu sorunsaldan ve amaçtan hareketle öncelikle veri toplama tekniği olarak bir anket formu hazırlandı ve bu sorular amaçlı örneklem kapsamında dijital platform kullanan iki yüz üniversite öğrencisine yöneltildi. Elde edilen veriler tematik analiz çerçevesinde sınıflandırılarak “*temas*” kavramı ekseninde tartışıldı. Yapılan çalışma göstermiştir ki hem geleneksel seyir biçiminin hem de dijital kayan seyir pratiklerinin kendine ait bir sinema seyir iletişimi¹⁵ söz konusudur. Geleneksel sinema seyir ediminin en temelde geleneksel bir temasa ve iletişime içkin olduğu, dijital platformlardaki seyir ediminin ise klasik seyir mekânlarındaki temas temelli iletişimden yoksun olduğu görülmüş; fakat dijitalleşmenin olanaklarıyla daha farklı bir temastan (dijital temas) ve sinema seyir iletişiminden söz etmenin gerekliliği ve zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Dijital yerli kuşağının portatif seyir araçları ile film izleme deneyimini genel olarak dijital platformlara taşıdığı, bu çerçevede bu kuşağın film seyretme edimini her an her yerde gündelik yaşamına dâhil ettiği görülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmadaki katılımcı grubundan hareketle dijital yerli kuşağının sinema seyir iletişimini dijital platformlara eklediği tespit edilmiştir. Sinema seyir iletişimine içkin olan temas kavramı özellikle pandemi süreci ile birlikte dijital temasa doğru hızlı bir şekilde kaymaya başlamıştır. **Anahtar kelimeler:** Sinema, Sinema Seyir İletişimi, Geleneksel ve Dijital Sinema, Temas.

Abstract

The pandemic process and the crisis in the cinema industry created by this process have made the digital platforms that have entered our lives in previous years even more popular and preferred. These digital platforms, which have become alternative viewing spaces, especially

¹⁴ “*Akışkan seyir/seyirci*” ve “*portatif/taşınabilir seyir*” kavramları, Bauman’ın dijitalleşme ve akışkanlık üzerine düşüncelerinden hareketle Medin’in (2018) *Dijital Kültür, Dijital Yerliler ve Günümüzdeki Yeni Film Seyir Deneyimleri* adlı çalışmasında yeni seyir pratiklerini anlama noktasında ürettiği kavramlardır.

¹⁵ “*Sinema seyir iletişimi*”, insanların hareket-zaman blokları üzerinden ürettiği ve geliştirdiği bir iletişim biçimi olarak düşünülmekte ve bu çalışma kapsamında iletişimin bir formu olarak önerilmektedir.

in crisis times, have made it easier to watch in public, private or secret areas, while allowing viewers to participate in a more fluid, portable and more contactless viewing practice. In this context, especially with the days of crisis, the distinction, experience and philosophy of watching traditional and digital films is one of the areas that needs to be talked about. In this context, the aim of this study is to conduct a discussion on the philosophy and ontology of traditional and digital film watching practices through the concept of “contact”. Based on this problem and purpose, a survey form was prepared primarily as a data collection technique, and these questions were directed to two hundred university students using a digital platform as part of a purposeful sample. The data obtained were classified within the framework of thematic analysis and discussed on the axis of the concept of “contact”. A study has shown that both the traditional way of watching and the practice of watching digital have their own “cinema viewing communication”. It has been observed that traditional movie viewing has a mostly traditional contact and communication, while watching movies on digital platforms lacks contact-based communication in classic viewing venues. However, with the possibilities of digitalization, the necessity of talking about a different digital contact and cinema watching communication has emerged. It has been seen that digital natives carry the experience of watching movies with portable navigation tools to digital platforms in general, in this context, this generation has carried watching movies to its everyday life at any time and anywhere. In this context, based on the group of participants in this study, it has been determined that digital natives add cinema viewing communication to digital platforms. The concept of contact, which belongs to cinema viewing communication, has begun to shift rapidly towards digital contact, especially with the pandemic process.

Key words: Cinema, Cinema Viewing Communication, Traditional and Digital Cinema, Contact.

GİRİŞ

Bu çalışmada temel olarak özellikle pandemi sürecinde sık olarak kullanılmaya başlanan dijital platformların alternatif bir seyir mekânı oluşturmasına ve bu mekânlarda gelişen yeni seyir pratiklerine odaklanıldı. Gelişen teknolojiye bağlı olarak yaşanan değişimle beraber ortaya çıkan yeni seyir mekânları izleyicinin seyir ediminde birtakım yeni pratiklerin doğmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni pratikler ile beraber sinema-seyirci iletişimine yeni bir perspektiften bakma gerekliliği duyulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı konvansiyonel sinema izleme pratiklerinin yeni dönemde gelişen dijital izleme pratiklerine nasıl bir eklenme gösterdiği, dijitalleşme ile birlikte izleyicinin seyir pratiklerinde nasıl yenilikler ortaya çıktığını analiz etmektir. Literatüre bakıldığında genel olarak sinema alanında yapılan çalışmaların filmi bir metin olarak ele alıp farklı sinema kuramları bağlamında film incelemeleri üzerine olduğu veya filmlerin biçimsel özelliklerinin incelendiği görülür. Bu şekilde yapılan ve literatürün büyük kısmını oluşturan bu tür çalışmalarda seyirci ögesi genellikle araştırmanın dışında bırakılmaktadır. Oysa seyircinin film ile karşılaştığı mekân, film izlemede kullanılan araçlar (televizyon, bilgisayar, cep telefonu vb.) seyircinin filmi alımlamasında önem taşımaktadır. Seyirci merkezli yapılan bu çalışmanın dijitalleşme döneminde yaşanan dönüşümlere odaklanması çalışmanın önemini göstermektedir. Çalışmanın amacı kapsamında dijital yerliler olarak adlandırılan yaş grubuna dahil olan üniversite öğrencilerine çevrimiçi bir anket uygulandı ve geleneksel ve dijital izleme pratikleri anlamaya çalışıldı.

Sinema ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren, film izlenecek bir mekân olmanın daha ötesinde anlamlar taşımıştır. İzleyicinin film ile karşılaştığı, beyaz perdenin bulunduğu salonların dışında sinema bir sosyalleşme mekânı olarak değerlendirilebilir. Sinemaya gitmenin, sinemada film seyretmenin her zaman için ritüeli andıran birtakım pratikleri olmuştur. Eylemsizlik düşüncesine karşıt olarak sinemaya gitme ve film izleme eylemleri, aktif bir yaklaşım olarak görülmüş ve bazı sinema düşünürleri “film izleme” (*moviewatching*) yerine, “sinemaya gitmek”

(*moviegoing*) ifadesini kullanmışlardır (Stempel, 2001:1). Dış dünya ile sinema salonunda gösterilen filmler arasında yer alan seyircinin konumu düşünüldüğünde, sinemaya gitmenin çok boyutlu bir biçimde üzerinde durulması gereken bir deneyim olduğu söylenebilir. Sinemaya gitmek bireyi, yaşadığı yere ve diğer insanlara bağlayan bir eylemdir. (Kırel, 2018, s. 27-28). Bir eylem olarak sinemaya gitmenin, seans öncesi ve seans sonrası birtakım pratikleri de içerdiği söylenebilir. Asıl olarak sinemaya gitme deneyimi sadece bireyin film izleme eylemiyle sınırlandırılarak düşünülmemeli, filmin öncesi ve sonrasının da bu izleme deneyimine bir anlamda dâhil olduğu dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda temas kavramı geleneksel seyir pratiklerinde üzerinde durulması gereken bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Sinemanın sosyal boyutunun bir parçası olan temasta olma hali sinemada film izleme deneyiminin en önemli eylemlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dijitalleşme ile birlikte neredeyse herkesin yalnız başına seyir ediminde bulunduğu günümüzde, temas kavramı geleneksel döneme ait “*nostaljik*” bir durum olarak görülebilir. Sinemaya gitmenin sosyal yönüne ayrıntılı bir şekilde değinen I. C. Jarvie, sinemaya gitme eyleminin sosyal boyutunu şu şekilde ifade eder: “Sinema tam anlamıyla bir kitle sanatıdır; yalnız seyirci kitlesine hitap ettiği için değil, kişinin sürekli devam eden gösterinin karanlığında kaybolmuş olması yüzündendir. Sinemaya gitmenin sosyal bir unsuru vardır. [...] Aileyle, okulla, arkadaş gruplarıyla ve sevgiliyle gidilebilir. Sinema bütün bu grupların bir arada katılmaktan mutluluk duydukları bir faaliyettir. Bundan sonra da, sinemanın evrensel popülerliğinden kaynaklanan filmi, yıldızlarını vs. konuşmak, tartışmak sosyal faaliyeti gelir. Film görmemiş bir insan bu faaliyete katılamaz. Bu nedenle sinemaya gitmenin sosyalleştiren bir unsuru vardır” (Jarvie, 1993, s. 23). Jarvie’nin değindiği gibi özellikle film sonrası film üzerine konuşmak, filmi beraber izleyen bireylerin film üzerine fikirlerini paylaşmaları ve tartışmaları bir sosyal olma hali ve temasta bulunma hali olarak değerlendirilebilir.

Sinema izleme deneyimine dâhil olan iç ve dış mekânları ele almak, her mekânın kendine has sosyal, etnik ve kültürel geçmişlerini de göz önüne almayı gerektirir. Diğer yandan bir mekân olarak sinema salonuna girmeyi mekânsal terimlerle analiz etmek, aynı zamanda mekânı fiziksel olarak deneyimleme eylemini de düşünmek anlamına gelir. Bu birçok eylemi içerir; sinemaya gitmek, sokakları ve mahalleleri geçmek, hedefe doğru gitmek ve kamusal bir alanda bulunmak. Evin özel alanından sinemanın kamusal alanına geçiş, sinemaya gitmenin bireysel deneyimini kamusal alanlarda sosyal bir pratiğe dönüştürür (Ravazzoli, 2016, s. 38). Sinema deneyimi ve kamusal alan tartışmalarında Miriam Hansen’in “*Early Silent Cinema: Whose Public Sphere?*” (1983) isimli makalesi nitelikli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Hansen, çalışmasında genel olarak kamusal alanın sinema üzerinden nasıl yorumlanması gerektiğini, sinemanın alternatif bir kamusal alan olarak tartışılıp tartışılmayacağını, sinema salonunun kimler için alternatif bir kamusal alan olabileceğini tartışır. Hansen, sinemanın soğuktan kaçıp karanlıkta oturma fırsatı yaratmanın ötesinde, benzer geçmişe sahip insanlar için ev ve iş alanlarından ayrı bir sosyal buluşma ortamı sağladığını belirtir (Hansen, 1983, s. 158). Hansen’in değindiği nokta geleneksel izleme pratiklerinde temas kavramına işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır. Mekânsal olarak sinema çatısı altında bir araya gelen farklı bireyler burada ortak paylaşımda bulunma fırsatı yakalamaktadırlar. Hauser (1984, s. 420), sinema salonlarında toplumun farklı kesimlerinden insanların bir araya geldiğini, salonu dolduran insanların sınıf ve kültür farklılığı gibi ayrımlardan uzak homojen bir yapıda buluştuğunu ifade eder. Aynı doğrultuda görüşlerini belirten Feigelson (2004, s.33) ise, sinema salonunun kolektif bir ruh yarattığını ve sosyalleşmenin temeli olduğunu belirtir. Esas olarak sinema salonunda seyir bireyin tek başına bir faaliyetidir. Ancak, sinema salonunda aynı amaç doğrultusunda farklı bireylerin bir araya gelmeleri, aynı deneyimi paylaşarak bu deneyimin öncesi ve sonrasında ortaklaşa yapılan sosyal pratikler düşünüldüğünde izleme faaliyetini sosyal bir olgu olarak nitelendirmek zorunlu hale gelmektedir (Öz, 2012, s. 67). Farklı düşünürlerin ifade ettiği gibi geleneksel seyir mekânı film izleme eyleminin dışında bireylere,

farklı bireylerle temasta olma şansı yaratmaktadır. Sinema, bireylere, kendilerini ait hissedecekleri bir gruba dâhil olmalarını sağlar. Sinemaya gidenler, sinemasal mekânda buluşanlar, ortak bir deneyimi paylaşırlar ve sinema deneyimi heterojen kitlenin homojen bir gruba dönüşmesinde önemli bir rol oynar. Sinema, kültürel ve toplumsal belleğin üretim alanlarından biri olarak görülebilir. Gerek filmlerin, gerekse salonların çevresinde biriken pek çok bireysel anı, kolektif ve toplumsal anlamları inşa etmektedir. Filmlere dair anlamlar, çoğu zaman salonun ve sinema binasının dışına taşar, sinematik imajlar kentin gündelik yaşamında, sokaklarda, mahallelerde ve düşsel uzamda gezinir (Özsoy, 2020, s.172-173). “Sinemaya Gitmek ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması” (2014) isimli çalışmasında 1960-1980 yılları arasında sinemaya gitmiş olan bireylerle görüşmeler gerçekleştiren Hasan Akbulut’un görüşmecilerden aldığı cevaplar geleneksel sinema seyir pratiklerinin bireyler üzerindeki etkisini anlamak açısından önem taşımaktadır: “Sinemaya gitmek, aynı zamanda filme gitmek, zaman geçirmek falan değil. Sinemaya gitmek, aynı zamanda bir sosyalleşme. Toplumun farklı alanlarda birbirinden haberi olmadan paylaştıkları bir ortam”. Sinema ile modern kentler arasında çok yönlü bir ilişki vardır, bir dönemin deyimiyle “düş şatoları” olarak adlandırılan sinema salonları bir kentin sosyal ve kültürel yaşamında her zaman önemli mekânlardan olmuştur (Erkılıç, 2009, s. 148).

Sinemasal deneyime öncelik veren sinema araştırmacısı Francesco Casseti, bu deneyimi araştırmanın üç açıdan önemli olduğunu belirtir (2011, s. 82): “İlkin, sinemasal deneyimin araştırılması sinemanın 20. yüzyıl kültüründeki yerini daha iyi anlamamızı sağlar. [...] Sinema başka hiçbir şeyin yapamadığı ölçüde dünyayı bize geri getirdi: Yeniden görebilmemizi sağlamakla yetinmedi, gerçeklikle olan ve gerçekliğe dair ilişkimizi yeni baştan kurgulayarak, ‘yeni bir gözle bakmamızı’ sağlamakla kalmayıp ‘ilk kez görüyormuşuz duygusunu’ hissettirdi. [...] İkinci olarak sinema tarihini tartışabilmemize olanak sağladı. Film izleme eyleminin tarihsel boyutunun yanı sıra görmenin tarihsel olarak nasıl şekillendiğini kavramamıza yardımcı oldu. Üçüncü nokta önemli. Günümüzde sinema, sınırlarını giderek genişletiyor ama aynı zamanda kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya. Youtube’da ya da bir cep telefonunda bir film veya filme benzer bir şey izlediğimizde, hâlâ sinemadan söz edebilir miyiz, yoksa söz konusu olan başka bir şey midir?”

Sinema, keşfedilmesinin ilk dönemlerinden itibaren sürekli olarak teknoloji ile iç içe olmuş, gelişen teknolojiye bağlı olarak tarihsel süreç içinde hem üretim bağlamında hem de gösterim bağlamında birçok değişiklik yaşanmıştır. Sinema-seyirci ilişkisi bağlamında yaşanan teknolojik gelişmelere bakıldığında ilk olarak televizyon ve video araçlarının bulunuşu ve bu araçlar vasıtasıyla evde film izleme deneyiminin başlaması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Seyirciye sinema salonu dışında film izleme olanağı yaratılmış olması seyir kültüründe bir değişime yol açmış ve alışlagelen toplu seyir eyleminde bir kırılma yaşanmıştır. Jarvie’ye göre bu değişim seyircinin törensel olandan gayri-resmi olana geçişini simgeler (1993, s. 24). Bu değişimle beraber artık sinema salonunda film izlemenin kendine has ritüelleri, alışkanlıkları yok olmaya başlar. Yeni seyir pratikleri beraberinde yeni alışkanlıklar meydana getirmiştir. Geleneksel sinema izleme deneyiminde sinemaya gitmek, seyir öncesi ve sonrası değerli bir faaliyetken, artık bireyin filmi kendi başına tükettiği bir etkinlik haline gelmeye başlamıştır (Öztürk, 2018, s. 188). Dijital platformların gelişimi ve zaman içinde çeşitlenmesiyle beraber, bu platformların sağladığı kolay erişime bağlı olarak artık seyir edimi için sinemasal mekâna gitme zorunluluğu ortadan kalkmış durumdadır. Sinemasal tüketim artık gündelik hayatın bir parçası haline gelmeye başlamış ve her an her yerde film izleme pratikleri gelişmiştir. Dijitalleşmeye bağlı olarak film izleyicisi olmak mekândan bağımsızlaşmış, mekânın yerini “araçlar” almıştır. Bireyler evde televizyon ve bilgisayar; dışarıda cep telefonu ve tablet gibi araçlar aracılığıyla istedikleri filmleri izleyebilir duruma gelmişlerdir.

Yeni gelişen seyir pratikleriyle beraber alternatif bir kamusal alan olarak nitelenen sinemaya gitme deneyimi ve sinemasal mekânda yüz yüze sosyalleşme imkânı göz ardı edilmez duruma

gelmiş; fakat yeni izleme mekânları kendine has yeni pratikler ortaya çıkarmıştır. Geleneksel sinema izleme deneyimi sonrası bireyler sinemasal mekânda film üzerine konuşma fırsatı bulurken, dijitalleşme ile birlikte bu tartışma pratikleri de mekândan bağımsızlaşarak dijital mecralarda var olur duruma gelmiştir. Dijital platformların web tabanlı sürümleri ile uyumlu çalışan eklentiler aracılığıyla farklı mekânlarda yer alan bireyler bir yandan filmleri izlerken diğer yandan eklentinin sohbet ekranından birbirleriyle konuşabilmektedirler. Geleneksel dönemin seyir mekânında bir araya gelerek, temas halinde bulunan bireylerin yerini artık yeni dönemde dijital temasta bulunan bireyler almaktadır. Her mekânın kendine has olarak nitelendirilen özellikleri vardır ve dijitalleşme ile geleneksel dönemin özellikleri de yeni döneme evrilmiş durumdadır.

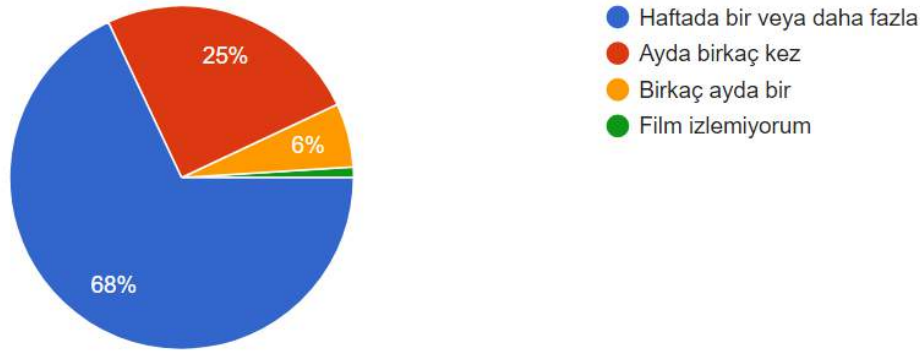
YÖNTEM VE VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Bu çalışmanın amacı geleneksel ve dijital seyir pratiklerini göz önüne alarak dijitalleşme ile birlikte seyir pratiklerinde nasıl bir değişimin yaşandığını anlamak, özellikle temaslı bir seyir pratiğinden temassız veya dijital temas olarak adlandırılan yeni dönemde izleme pratiklerinin ne yönde geliştiğini analiz etmektir. Çalışmanın amacına yönelik olarak beş başlık altında toplam otuz üç soru türetilmiştir. Türetilen sorular anket yöntemi kullanılarak, çevrimiçi olanaklar ile örneklem grubuna sorulmuştur. Amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme çerçevesinde Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi ile Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü öğrencilerinden oluşan iki yüz kişilik grup belirlenmiş, bu çerçevede bu çalışmanın örneklem grubu oluşturmuştur. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 136-137, 141) nitel araştırmada sıkça kullanılan bir örnekleme yöntemidir. Bu araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır; çünkü araştırmacı sorunsalına cevap olabilecek veriyi yakın olandan ve erişilmesi kolay olandan seçer. Amaçlı örneklem bağlamında (Patton, 1990, s. 169) çalışmaya yeterli veri sağlamak oldukça önemlidir. Bu çerçevede kapsam ve sınırlılık ekseninde belirlenen iki yüz kişinin bu çalışma için yeterli sayıyı oluşturduğu düşünülmüştür.

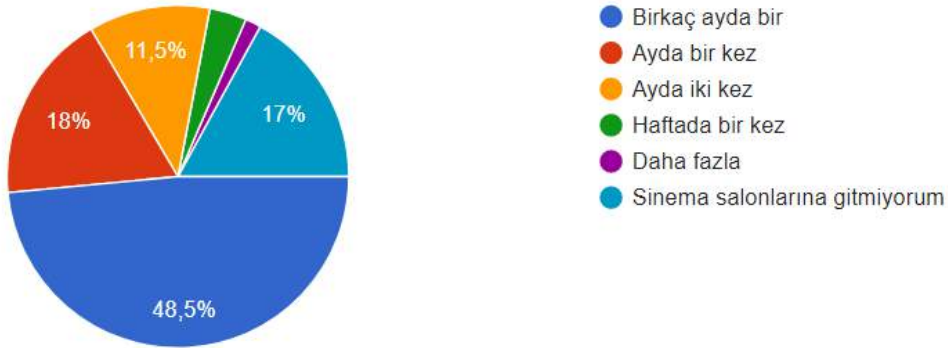
BULGULAR VE TARTIŞMA

Geleneksel ve dijital eksende sinema seyir pratiklerini anlamak oldukça önem taşır. Bu çalışma bu sorunsaldan hareketle temas kavramını da merkeze alarak bir filmi deneyimlemenin farklı boyutlarını ortaya koymayı amaçlar. Bu doğrultuda amaçlı örneklem kapsamında Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi ile Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü öğrencilerine çevrimiçi imkânlar kullanılarak bir anket formu yöneltildi. İki yüz üniversite öğrencisine yöneltilen bu anket formu, film izleme kültürüne ve pratiğine dair birtakım önemli başlıklara ve bölümlere ayrılmaktadır. Film izleme sıklığı, sinema salonlarında film izleme sıklığı, film izlemek için en çok tercih edilen aracın ne olduğu ve film izlemek için en çok tercih edilen platformun ne olduğu gibi sorular veri toplama tekniğinin ilk bölümünü oluşturur. İkinci bölümde film bittikten sonra film ile ilgili yapılan birtakım faaliyetlere yönelik sorular, üçüncü bölümde film tercihleri ile ilgili sorular, dördüncü bölümde sinema seyretme kültürünü anlamaya yönelik sorular yer alır. Beşinci bölümde ise sinema seyir kültürüne eklenen dijital platformlara yönelik geniş kapsamlı sorular öğrencilere yöneltilir. En temelde beş bölüm altında üretilen bu sorulara bu çalışmada cevap aranmış, böylece hem geleneksel ve dijital izleme pratiklerini anlamak amaçlanmış hem de dijital platformların sinema seyretme kültürü üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anket soruları üzerinden görüşülen öğrencilerin %91.5'i 18-25, %8.5'i ise 26-30 yaş aralığında olup; %54.5'i erkek, %45.5'i ise kadındır. Eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %97.5'i lisans, %2'si yüksek lisans, %0.5'i ise doktora öğrencisidir.

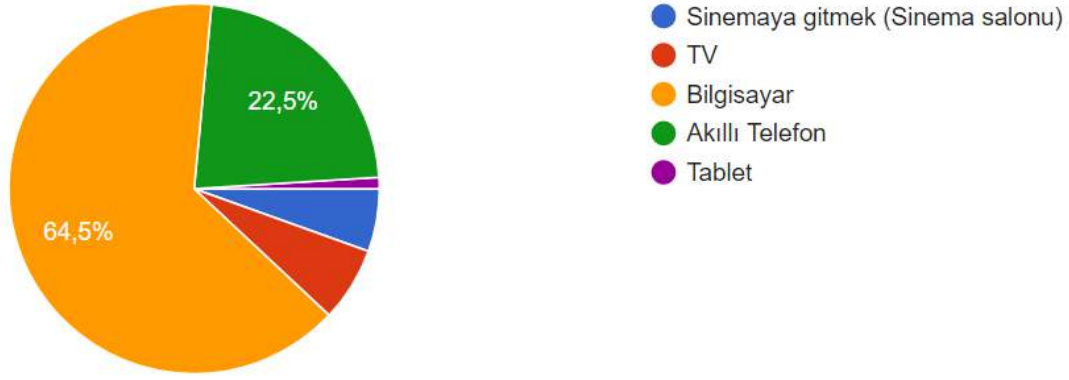

Grafik 1. Film izleme sıklığı

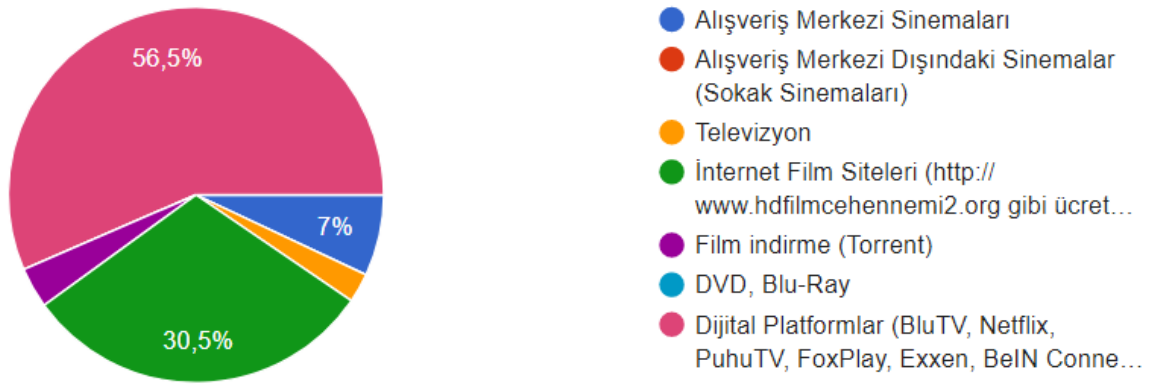

Grafik 2. Sinema salonlarında film izleme sıklığı

Grafik 1’de görüldüğü üzere katılımcılara film izleme sıklıkları sorulmuştur. Katılımcıların %68’i haftada bir veya daha fazla film izlediğini belirtmiştir. Grafik 2’de ise sinema salonlarında film izleme sıklığı sorulmuş, katılımcıların %48,5’i bu soruyu birkaç ayda bir olarak yanıtlamıştır. Bu iki soruya verilen cevaptan anlaşıldığı üzere katılımcılar film izleme deneyimi içine sıklıkla girmekte; fakat temaslı olarak ifade ettiğimiz geleneksel seyir mekânlarında (sinema salonları) film izleme edimselleşmemektedir. Bu çerçevede bir sonraki soru, film izlemek için en çok tercih edilen aracı tespit etmeye yöneliktir. Aşağıdaki Grafik 3’de de görüldüğü üzere film izleme ediminin bilgisayar ortamında %64,5 oranında daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Grafik 4’te ise film izlemek için en çok tercih edilen platform sorusu %56,5 oranında dijital platformlar (Netflix, BluTV, PuhuTV, Mubi vb.) olarak yanıtlanmıştır. İlk dört grafik göstermektedir ki 18-30 yaş aralığında yer alan ve dijital yerli ya da Z kuşağı olarak ifade edilen katılımcı grubunun film izleme deneyimi içinde sıklıkla yer aldığı, fakat film izleme mecrası olarak temaslı geleneksel sinema salonlarından ziyade özellikle bilgisayarlar aracılığı ile dijital platformlar özelinde film izleme kültürüne dâhil olduğu tespit edilmiştir.

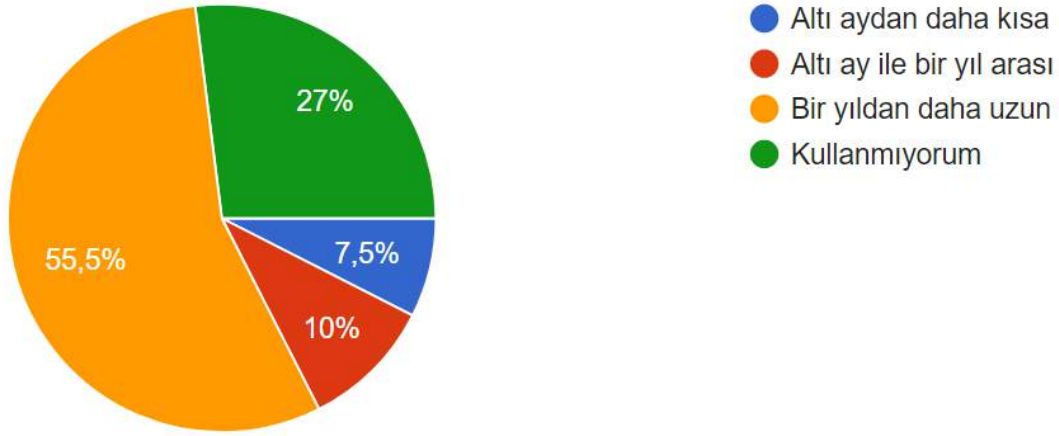

Grafik 3. Film izlemek için en çok tercih edilen araç

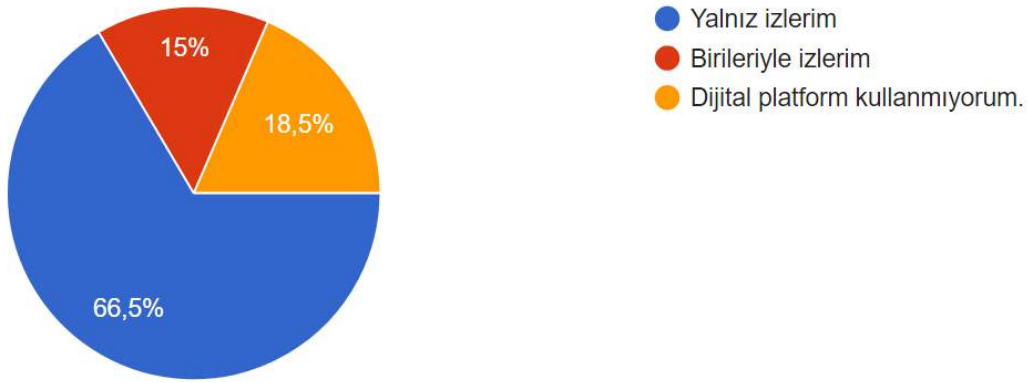

Grafik 4. Film izlemek için en çok tercih edilen platform

İlk dört grafikten hareketle sinema seyir iletişimde temaslı bir seyir deneyiminden ziyade dijital temaslı bir seyir kültürünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede diğer sorular sinema seyir iletişimde dijital platformlar ve katılımcı grubun arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik olacaktır. Bu minvalde Grafik 5'te görüldüğü üzere Netflix, BluTV, PuhuTV gibi dijital platformlarda ne kadar süredir film izlendiği sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcıların %55,5'i bir yıldan daha uzun süredir dijital platformların içinde yer aldığını belirtmiştir. Bir diğer soruda ise Netflix, BluTV, PuhuTV gibi dijital platformlarda filmi kimlerle izlediği katılımcılara yöneltilmiş, katılımcıların %66,5'i gibi büyük bir çoğunluğu filmi yalnız izlediklerini seçmişlerdir. Grafik 6'da açıkça görülen bu durum göstermektedir ki günümüz film seyretme deneyimi dijital platformlara kaymakla birlikte film genellikle yalnız izlenen bir pratik haline dönüşmüştür. Bu çerçevede geleneksel bir temastan söz edilememekle birlikte ileriki sorulardan hareketle ortaya konulacağı üzere dijital temasın ön plana çıktığı bir iletişim süreci başat bir izleme formu haline gelmektedir.

Grafik 5. Netflix, BluTV, PuhuTV vb. dijital platformlarda ne kadar süredir film izlendiği

Grafik 6. Netflix, BluTV, PuhuTV vb. dijital platformlarda filmin kimlerle izlendiği

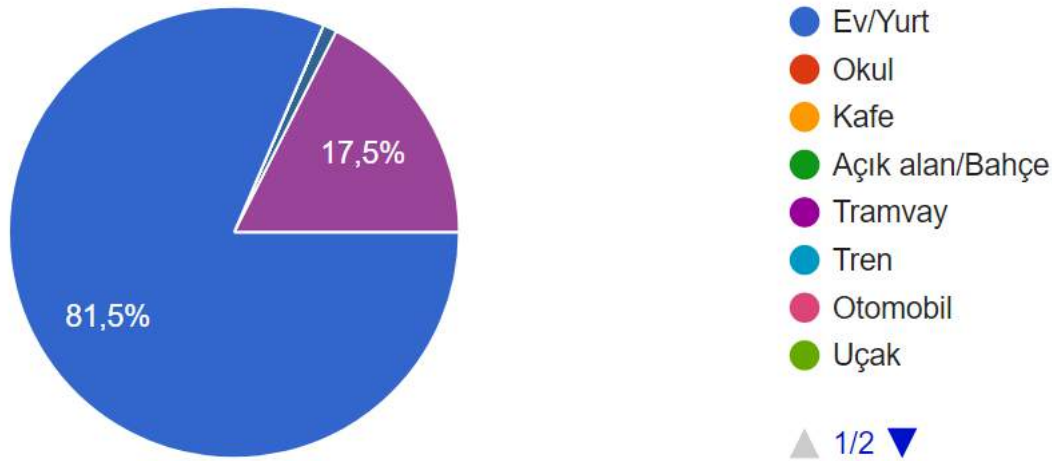
Anket sorularının devamında katılımcılara ilgili ifadelerle ne derece katıldıkları sorulmuş, bu çerçevede dijital platformların izleyici eksenindeki önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda şu sonuçlara ulaşılmış, aşağıdaki tablo çerçevesinde gösterilmiştir.

Aşağıdaki ifadelerle ne derece katılıyorsunuz	Verilen cevap/Yüzde
Düzenli olarak Netflix, BluTV, PuhuTV gibi dijital platformlar üzerinden film izliyorum.	%74'ü katılıyorum
Netflix, BluTV, PuhuTV gibi platformları kullanmaya başladıktan sonra daha az sinemaya gidiyorum.	%55'i katılıyorum
Netflix vb. platformların içeriklerini sinemaya tercih ederim.	%57' katılıyorum
Netflix vb. platformları ekonomik buluyorum, bu nedenle de tercih ediyorum.	%59 katılıyorum
Filmleri Netflix vb. platformlar üzerinden kaliteli bir şekilde izlediğim için tercih ediyorum.	%78 katılıyorum
Netflix vb. platformları her an ulaşabildiğim ve pratik olduğu için tercih ediyorum.	%80 katılıyorum

Netflix vb. platformları her yerde, her zaman ve her türlü araç üzerinden izleyebildiğim için tercih ediyorum.	%76 katılıyorum
Netflix vb. platformları daha özgür (reklamsız, küfürlü vb.) bulduğum için tercih ediyorum.	%68 katılıyorum
Netflix vb. platformları mevcut sinema endüstrisinin rakibi olarak görüyorum.	%56 katılıyorum

Tablo 1. Dijital platform ve izleyici arasındaki ilişki

Tablo 1 göstermektedir ki katılımcılar düzenli olarak bu mecralardaki film seyretme deneyimi içine girmektedir. Dijital platformların gündelik yaşama dâhil olmasıyla birlikte sinema salonlarına daha az gidilmekte, bu durum da sinema seyir iletişimde izleyicilerin birbirlerine daha az temas etmesine neden olmaktadır. Dijital platformların sinema seyir gündemi bağlamında daha özgür bir seçenek sunduğu ve bu çerçevede tercih edildiği görülürken aynı zamanda sinema salonlarından daha ekonomik olduğu için de katılımcıların bu mecralara eklenildiği söylenebilir. Dijital platformlar bilgisayar, tablet, televizyon ve telefona dâhil olduğu ve bu bağlamda film seyretme deneyimi her an her yerde edimselleştiği için de sinema salonlarından ziyade açıkça tercih edildiği görülmektedir. Dijital platformdaki içeriklerinde izleme kalitesi bakımından kaliteli ve reklamsız oluşu da izleyicileri etkileyen bir başka unsur olarak karşımıza çıkar. Verilen cevaplar göstermektedir ki dijital yerliler ya da Z kuşağı olarak ifade edebileceğimiz katılımcılar, geleneksel sinema seyir kültüründen ziyade yukarıda belirttiğimiz dijitalin sahip olduğu özellikler sayesinde daha dijital bir seyir deneyimini tercih etmekte ve bu çerçevede dijital platformlar mevcut sinema endüstrisi için ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum sinema salonları ile dijital platformların işbirliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

Grafik 7. Netflix, BluTV, PuhuTV gibi dijital platformların en çok hangi mekânda izlendiği

Grafik 7'den hareketle dijital platformların %81.5 oranında ev/yurt ortamında izlendiği görülmektedir. Tabi ki bu durum katılımcıların öğrenci olmalarından kaynaklanmaktadır. Dijital platformlar ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla dijital platformlarda izlenen filmler hakkında sosyal medyada bir paylaşım yapar mısınız sorusu katılımcılara

yöneltilmiş, katılımcıların %63'ü bu soruya her zaman yanıtını vermiştir. Temas bu çalışmanın üzerinde durduğu önemli kavramlardan biridir. Bu çerçevede geleneksel ve dijital film izleme ekseninde temas kavramı anlaşılmaya çalışılmıştır. Geleneksel seyirin teması içkin olduğu aşikârdır; fakat genel itibarıyla dijital film izleme pratiğinin temasın dışında kaldığı söylenmektedir. Bu ifadenin sorunlu olduğu düşünülmeyle birlikte dijitalleşmenin getirmiş olduğu dijital temasın göz ardı edilmemesi günümüz sinema seyir kültürünü anlama noktasında oldukça önem taşımaktadır. Bu çerçevede katılımcılara Netflix party, Scener, Twoseven gibi uzantılar aracılığıyla arkadaşlarınızla birlikte film izleme yoluna gider misiniz? ve Netflix party, Scener, Twoseven gibi uzantılar aracılığıyla arkadaşlarınızla birlikte film izlerken sohbet etme yoluna gider misiniz? soruları yöneltilmiştir. Bu soru dijital platformlara eklenen film seyretme pratiğini anlama noktasında oldukça önem taşır. İlk soruya katılımcılar %56, ikinci soruya ise %60 her zaman cevabını vermiştir. Bu cevaplardan hareketle günümüzde sinema seyir iletişimde dijital bir temastan bahsetmek son derece gereklidir. Dijital temas, geleneksel temastan son derece farklıdır, dijitalleşmenin olanaklarına eklenen, dolayimli ama katılımcıların yine de birbirlerine dokunabildikleri çok boyutlu bir temas süreci artık günümüz film izleme pratiğine eklenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada en temelde geleneksel ve dijital sinema ayrımı ve kültürü irdelenmiş, özellikle temas kavramı üzerinden günümüz film izleme kültürü analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda amaçlı örneklem kapsamında dijital platform kullanan iki yüz üniversite öğrencisine anket formu çevrimiçi olanaklar dolayısıyla yöneltilmiştir. Anket sorularından hareketle elde edilen veriler göstermiştir ki katılımcılar film izleme deneyimi içine sıklıkla girmekte, fakat bu deneyim özellikle dijital platformlara doğru bir artış göstermektedir. Film izleme mecrası geleneksel sinema salonlarından ziyade diğer portatif araçlar ve özellikle bilgisayarlar dolayısıyla dijital platformlara doğru kayar. Dijital platformlardaki film izleme deneyiminin kolektif izleme biçiminin tam aksi istikamette genellikle yalnız edimselleştiği ve tercih edildiği görülmektedir. Bu çerçevede geleneksel sinema salonlarında temaslı olarak ifade ettiğimiz film izleme pratiği bilindik anlamının ötesine geçerek dijital bir düzleme taşınır. Bu minvalde günümüzde artık sinema seyir iletişimde dijital temas kavramı ön plana çıkar.

Katılımcıların büyük çoğunluğu düzenli olarak dijital platformlardaki içerikleri takip etmektedir. Özellikle gündelik yaşamımıza daha fazla giren dijital platformlar nedeniyle sinema salonlarına daha az gidildiği, bu platformlardaki içeriklerin sinema salonlarındaki içeriklere tercih edildiği, bu mecraların daha ekonomik, reklamsız ve daha özgür bulunduğu bulgulanmıştır. Portatif araçlar dolayısıyla günümüzde film-dizi içerikleri her an her yerde izlenebildiği için katılımcıların dijital platform kullanma sıklığı da bu çerçevede oldukça artış göstermiştir. Bu doğrultuda dijital platformlar sinema endüstrisine katılımcı gözünde ciddi bir rakip olarak görülmektedir.

Bu çalışma göstermiştir ki geleneksel salonlarda film izleme pratiği ve sinema seyir iletişimi ile dijital platformlardaki izleme deneyimi ve kültürü çeşitli farklılıklar gösterir. Özellikle günümüzde dijital yerliler ya da Z kuşağı, dijital platformlara ve bu dijitalleşmenin getirdiği yeni seyir kültürüne ve iletişimine eklenmektedir. Özellikle dijitalleşme ile bilindik temasın, temassızlığa dönüştüğü genel kabul gören bir yaklaşım olarak öne çıkar, bu düşünce bu çalışmanın yazarları tarafından sorunlu bulunmaktadır. Diyalektik bir düşünce temelinde her mecranın kendine has bir dili ve potansiyeli vardır. Geleneksel izleme biçimine ait teması içkin kolektif izleme kültürü, günümüzde dijital olanaklar üzerinden gerçekleştirilen dijital teması yerini özellikle kriz ve pandemi günlerinde bırakmaktadır. Bu bağlamda sinema seyir iletişiminin tek bir anlamı olmadığı, geleneksel ve dijital formunun farklılıklar ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Casetti, F. (2011). Sinemasal Deneyim. (D. Kırmızı, Çev.). *Sinecine*, 2(2), s. 81-93.
2. Feigelson, K. (2004). “Sinema ve Toplumsal Kırılmalar”. *Kentte Sinema Sinemada Kent*. Ed. N. Türkoğlu, M. Öztürk, G. Aymaz. (M. Öztürk, Çev.). Birinci Baskı, Yenihayat Yayınları. s. 29-35.
3. H. Erkiş. (2009). “Düş Şatolarından Çoklu Salonlara Değişen Seyir Kültürü ve Sinema”. *Kebikeç*. Sayı: 28. s. 143-162.
4. Hansen, M. (1983). “Early Silent Cinema: Whose Public Sphere?” *New German Critique*, (29), 147-184. doi:10.2307/487793
5. Hauser, A. (1984). *Sanatın Toplumsal Tarihi*. (Y. Gölönü, Çev.). Remzi Kitabevi.
6. Jarvie, I.C. (1993). “Sosyal Bir Kurum Olarak Sinemaya Gitme”. (G. Güçhan, Çev.). 25. *Kare*. Sayı:5 s. 22-25.
7. Kirel, S. (2018). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. İthaki Yayınları.
8. Öz, P. (2012). Pelikülden Dijitale Sinemada Seyir Kültürü Ve Seyircinin Değişen Konumu . *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication* , 2 (2) , 65-73 .
9. Özsoy, M. (2020). “Bir Zamanlar Giresun’da Sinemaya Gitmek: Görüşmeler ve Fotoğraflarla Bir Sözlü Tarih Çalışması”. *Sinema Seyir ve Seyirci – Türkiye’de 2000 Sonrası Değişen Seyir Kültürü ve Yeni Seyir Deneyimleri*. Ed. A. Özsoy. Literatürk Yayınları. s. 167-199.
10. Öztürk, S. (2018). *Sinema Felsefesine Giriş, Film-Yapımı Felsefe*. Ütopya Yayınları.
11. Patton, M.Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Sage.
12. Ravazzoli, E. (2016) “Cinemasgoing as Spatially Contextualised Cultural and Social Practice.” *Alphaville: Journal of Film and Screen Media* 11 (Summer 2016): 33–44. Web. ISSN: 2009- 4078.
13. Stempel, T. (2001). *American Audiences on Movies and Moviegoing*. University Press of Kentucky.
14. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

THE EFFECT OF FILM CANONS ON THE DETERMINATION OF CINEMA VIEW PREFERENCES FROM 1950's TO 1980's

1950'LERDEN 1980'LERE SİNEMA SEYİR TERCİHLERİNİN BELİRLENMESİNDE FİLM KANONLARININ ETKİSİ

Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN¹

¹ Erciyes University Faculty of Communication Radio, Television and Cinema Department,
ORCID NO: 0000-0001-8012-035X

ABSTRACT

It is seen that canons are formed under certain titles (films, actors and directors) in the historiography of Turkish cinema and other country's cinemas. With the concept of canon, the binding structure of a culture is expressed briefly. Durability and immutability are the two basic components of the canon concept. It is possible to talk about the concept of canon in the context of cinema as well as the concept of canon in every field. Considering the concept of canon in the context of cinema, canons; there are lists that answer the question of which movies to go, which director's cinema is better or which actors are more stars. Canonical movie lists are generally created from a top perspective and official cinema history is built in this context. Focusing from the 1950s to the 1980s, this qualitative study first problematizes the relationship between canonical movie lists and the cinema viewing agenda and tries to understand the role of these lists, which is an important factor. Apart from the cinema historiography built from the top on the basis of film canons, an answer is sought for the question of whether there is an alternative cinema viewing agenda in the axis of historiography from the bottom. In addition, another question raised is whether or not communication spaces play a role in the formation of the alternative cinema viewing agenda. In this context, in order to understand how the cinema viewing agenda of the recent period was constructed, the function of filmic canons in this agenda-setting process, and which elements outside of the canons were involved in this process, interviews were held with the audience who were in the viewing culture between the relevant dates. In addition to these interviews, written and visual sources on the basis of cinema culture were examined with archive scanning. Throughout the study, various answers were sought to the relevant research questions by considering, classifying and interpreting the data obtained from the field with these data collection techniques with a historical perspective.

Key Words: Cinema, Film Canons, Bottom Historiography, Spaces of Communication.

ÖZET

Türk Sineması'nın ve diğer ülke sinemalarının tarih yazımında belirli başlıklar altında (filmler, oyuncular ve yönetmenler) kanonların oluştuğu görülür. Kanon kavramı ile kısaca bir kültürün bağlayıcı yapısı ifade edilir. Zamana dayanıklılık ve değişmezlik, kanon kavramının iki temel bileşenidir. Her alanda kanon kavramı olabileceği gibi sinema bağlamında da kanon kavramından söz etmek mümkündür. Sinema ekseninde kanon kavramı ele alındığında kanonların; hangi filmlere gidilmeli, hangi yönetmen sineması iyidir ya da hangi oyuncular daha yıldızdır sorusuna cevap veren listeler olduğu görülür. Kanonik film listeleri genel itibarıyla üstten bir bakış açısıyla oluşturulur ve resmi sinema tarihi bu bağlamda inşa edilir. 1950'li yıllardan 1980'li yıllara odaklanan bu niteliksel çalışma öncelikle kanonik film listeleriyle sinema seyir gündemi arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmakta ve önemli bir eyleyen olan bu listelerin rolünü anlamaya çalışmaktadır. Film kanonları temelinde üstten inşa edilen

sinema tarih yazımının dışında alttan tarihyazımı ekseninde alternatif bir sinema seyir gündeminin var olup olmadığı sorusuna da cevap aranmaktadır. Ayrıca üretilen bir diğer soru da alternatif sinema seyir gündeminin oluşumunda iletişim mekânlarının bir rolünün olup olmadığıdır. Bu çerçevede yakın dönemin sinema seyir gündeminin nasıl inşa edildiğini, filmik kanonların bu gündem belirleme sürecindeki işlevini ve kanonların dışında hangi eyleyenlerin bu sürece müdahil olduğunu anlamak amacıyla ilgili tarihler arasında seyir kültürünün içinde yer alan izleyiciler ile alana dair görüşmeler yapılmış (sözlü anlatılar), bu görüşmelerin yanı sıra arşiv taraması ile sinema kültürü temelinde yazılı ve görsel kaynaklar incelenmiştir. Bu veri toplama teknikleri ile alana dair elde edilen veriler tarihsel bir bakış ile ele alınarak, sınıflandırılarak ve yorumlanarak ilgili araştırma sorularına çalışma boyunca çeşitli cevaplar aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Film Kanonları, Alttan Tarihyazımı, İletişim Mekânları.

INTRODUCTION

In the historiography of Turkish cinema, it is seen that before 1960 was divided into periods and framed, and then divided into repair years and restricted to the issuance of film tags, chronological rankings of films were made, and films were classified and categorized according to their subjects. It is noticeable that these studies are very small in quantity and cluster around certain topics. Many of these works cannot carry the history of Turkish cinema, which it dealt with from the beginning, to the present day, while historiography brought up to certain periods is interrupted.

Apart from these studies, there are major studies in this area, such as listing major films and creating film canons, focusing on directors or the life of popular actors. One of the main problems in this field is that the vast majority of people working in this field focus only on these elements as a basic research object. Of course, the importance of these studies with a traditional/narrative-oriented understanding of history is obvious. These studies are illuminating, they are the starting point for more detailed studies; but the history of Turkish cinema is not just the history of films, directors and actors. It is a complex, tense and confrontational space with different elements and dynamics. Just producing studies through these research objects means missing out on other basic components of cinema.

This work therefore focuses on the recent history of the ignored cultural and social history of Turkish cinema. This work, which takes the recent history to its center and tries to understand and discuss how filmic canons affect cinema viewing preferences in this context, also contributes to the historiography of Turkish cinema.

In the history of Turkish cinema, canons have been created under certain titles (films, actors and directors). "While the concept of a Canon is used for a list of Saints accepted by the church in the Catholic faith, the list of criteria that determine the conditions of a law, law or principle that can be applied to determine social rules in Ancient Greece is also called a Canon" (Okumuş, 2014: 45). Canons of different genres are being created, this also applies to cinema. "In the historical process, it seems that a film string was created taking into account its artistic values, which makes up the film canon. The film canon, which is related to the question of which films, is the listing of films that are worth criticizing, talking about, and showing examples by standing out with any artistic features with its most general explanation. Film canons are used for various purposes in theoretical film studies or in film historiography when making film criticism. Some films are included in the canon, while others are ignored" (Okumuş, 2014: 78).

"Canon; critics, theorists, historians, academics, archivists, producers determined by the question of which films we watch/should watch" (Altman, 1977: 24). The concept of Canon is briefly expressed in the binding structure of a culture (Assman, 2001: 23). Timelessness and invariance are two fundamental components of the canon concept. When we consider the concept of canon in the context of cinema, we see that canons are lists that answer the question

of which films we should go to, which director cinema is good, or which actors are more star. These lists are lists that are created from a top perspective and, frankly, imposed rather than presented to the audience. Therefore, it is aimed to find an answer to the question of whether there is a similarity or contrast between these film canons and the preferences of the audience with oral history interviews. Thus, it was assumed that canons produced from an upper point of view on cinema could be mistaken in narratives obtained from the lower historiography, offered alternatives, rewritten, or confirmed by sovereign reading. The data obtained through oral history interviews also give us clues about how audiences create their movie viewing agendas.

METHODS, RESULTS AND DISCUSSION

Modern historiography, which gained a scientific claim with the German historian Ranke in the 19th century, was reduced to the history of the nation-state, especially due to the meta-narratives developed during the founding process of nation states. People's voices, words, testimonies and comments were left out, document and archive-based work covering the public sphere was seen as the basis of historiography. This has caused ordinary people to find nothing more than themselves in history. The life stories of commanders, kings in short, of great men or the history of wars in which they played the leading roles in the axis of state and politics became the main subject of history. Political history, which has been an important branch of historiography since ancient times, gained even more importance in this century when nation-states rose. Towards the end of the 19th century, the understanding of historiography centered on state and politics began to be criticized. The understanding that focused on political events and statesmen began to be questioned, and approaches that placed more emphasis on the role of society, economy and culture began to emerge. With the 20th century, word and narrative again entered the field of history. History from now on; it is not just a record of wars, military victories, conflicts, great statesmen, kings, revolutions. The new understanding of historiography was reshaped according to historiography from the bottom. The scope of history has expanded considerably, and subjects that historians were not of much interest in before began to be part of historiography. (Öztürk, 2013: 45, 52-55; Merz, 2000: 31; Okumuş, 2014: 35-36; Gökdemir, 2014: 199, 221-222; Tosh, 2013: 203; Thompson, 1999: 2-3; Danacıoğlu, 2012: 1-2,30; İlyasoğlu, 2006: 15, Burke, 1993: 3-6; Şahin, 2004: 112; Metin, 2002: 288; Yüceer, 2005: v). So the history of ordinary people began to be written. While concepts such as popular culture and popular culture begin to be understood by focusing on everyday life, issues that are impossible to even think about in the understanding of historiography (everyday life, entertainment life, eating and drinking culture, etc.) became the subject of historical research in its own right.

As Danacıoğlu emphasized (2012:2) with the twentieth century, history has moved from being political-centered to being community-centered. With the influence of currents such as the Annales of disciplines such as anthropology, sociology, history became involved in a field based on sociology. From the early twentieth century there was an orientation to oral and visual history alongside official history. As Burke notes (1993: 3-6) against this traditional paradigm and historiography centered on state and politics, alternative historiography emerged, where the understanding of writing from the bottom of history, which included all human actions in history, revealed various relationships in the past, became increasingly important. It is one of these approaches in oral history, which is the method of this study. Oral history is both a method and a form of history writing for a historian. Oral history is a research method that contributes to the construction of societies' histories by extracting and evaluating personal testimony and/or lives from the depths of memory from a certain period, which Assman calls "communicative memory", and Connerton conceptualizes as "personal memory".

According to Öztürkmen (2011: 53), it is "an approach to understanding the past and interpreting the present through life stories". Oral history, according to Tosh (2013: 206, 208, 225-226), aims to show what is really going on and capture as complete as possible the

experience of people in the past. In this way, he wants to shed light on the broader dimensions of social history by addressing not only the history of the rich or those who are able to express themselves, but also the history of society as a whole. It focuses on details in human experiences and places these elements in a central position.

By conducting oral history interviews, the historian pursues oral evidence of the past of societies in places where the past has not previously been recorded in any written or visual field, where the source is few or none (Gökdemir, 2014: 200; Çakır, 2006: 57). The sources used for oral evidence may be the communicative memory of people, as well as the cultural memory of people who are not witnesses but have been passed down from generation to generation. As Erdilek put it (2006: 79), oral history is the history of silent crowds and is a method of historical research that allows these crowds to make their voices heard. It allows us to capture a human view that is outside of official history. It brings an alternative perspective. Portelli (1991: 226) explains that the oral sources reached by this alternative view tell us not only what people do, but also what they can't. Therefore, these human-centered oral history narratives are also fictionalized through what cannot be done. According to Thompson (1999: 2, 18, 88) oral history has the potential to change the focus of history, open up new areas of research, and make history more comprehensive. Oral history is a kind of history built around people, woven around the narratives of ordinary people. It brings life into history and thus expands the scope of history. It puts ordinary, unknown people who make up the majority in the position of the subject. In this way, history, which becomes more complete, gets a more realistic view.

According to Danacıoğlu, the aim of oral history is to include ordinary lives and ordinary stories in history (2012: 136, 138). It is to consider the period addressed by turning to ordinary memory from an individual perspective. Oral history is one of the consequences of recent times that all kinds of human activities can become the subject of history. It is a research method that contributes to the construction of the history of societies by extracting personal experiences, memories, and lives of a certain period from the depths of memory through interviews and interpreting them in a certain context. Lehane and Goldman (1977: 174) define oral history as a method of systematic interviewing in order to preserve the social memory of ordinary people who have witnessed events of historical importance. Oral history (2006: 23, 25) it is an intersection for sociologists, anthropologists, historians or those working in the field of literature and culture. Oral history includes data from both qualitative and quantitative research. In this way, it allows both the understanding and interpretation of individual lives and the analysis of societies on a wide scale. Oral history makes it the subject of all kinds of human relations that written history cannot determine. Thus, oral history, daily life practices, family, neighborly relations, interaction between human and media, entertainment life, etc. it offers the opportunity to access data about elements, outside of official history, important historical traces. According to Öztürk (2010: 14) oral history, on the one hand, offers the opportunity to access information that is not included in written sources, and on the other hand, has the potential to access information beyond those who create written sources for their own interests. According to Kyvig and Marty (2011: 72), historians who deal with “the history next to us” are able to obtain data from people with first-hand knowledge and add this data to the total information. Based on this context, we encounter an extremely important issue related to oral history. Oral history (Caunce, 2011: 12; Kyvig and Marty, 2011: 72, 75) is not a goal in itself, but a tool on the road to purpose. It is only one part of the process of compiling, classifying, creating themes, and ultimately interpreting the work in the context of its axis.

Priority in the study of oral history (Balay and January, 2006: 264) is the discovery of a historical text. In this context, Neyzi (2013: 10-11) characterizes oral history as a hybrid genre that includes oral history narratives and the process of interpretation of these narratives. Neyzi states that there are two different processes involved in oral history. The first is the process of describing and recording communicative memory, and the second is the oral historian's process

of listening, interpreting and writing these personal memories. The historical text is obtained at the end of these two stages. As can be seen, oral history is a multidimensional research method. Oral history and the experiences of large sections of people and different dimensions of everyday life (Ilyasoğlu, 2006: 18) are considered within a certain historicity and thus the scope of history expands. Oral evidence acquired from ordinary people (Caunce, 2011: viii, 8) allows for an understanding of history as a whole. These acquired data complement the documents on which historians are based and form an alternative history. Thus, oral history functions as an alternative history, as well as an official history. But by some historians, oral history is positioned opposite official history and is seen as an alternative to counter-history or official history. In oral history studies conducted within the framework of counter-history, official history is not used. History is created through oral narratives. Other elements other than the promise are excluded from the work. But as Öztürk notes (2013: 19-20), neither top history nor alternative or counter-history is enough to understand the dynamics of public life. Official history, as mentioned above, takes great statesmen, soldiers, important battles and similar events to its center. But this historiography prevents us from understanding the experiences, perceptions, and conditions of real life of living people. Because social life is contradictory to Öztürk's words, it is mobile and contains some tensions. The counter-history or alternative history does not take into account official history, but merely forms its narrative on communicative memory. Approaches that only take the word to the center are considered problematic, as are approaches that exclude the word.

This study basically consisted of two stages. The first stage is data collection/field research, and the second stage is the process of analyzing and interpreting the data from a sociological and historical perspective. In this study, the interview narratives obtained after oral history interviews and in-depth interviews in the context of film viewing culture were transferred to the written text and evaluated within the framework of the research. As part of this study, common themes were determined by taking/classifying the data obtained by interviews and weaving examination transferred from the audio band to the written text together. Themes and concepts were created with qualitative coding, guided by research questions, and data was subjected to thematic analysis.

The theme is associated with the research question and represents the stereotypical response or meaning associated with the data. The theme is in a dominant or pervasive position within the narrative (Büker and Özsoy, 2009: 14-15). The theme is a meaningful thought that can be qualified as an answer to the question asked within the integrity of the research. The theme should contain a response or meaning, and the researcher should be able to develop comments based on this or establish similarities between other examples (Büker and Özsoy, 2009: 14). In thematic field analysis, a method of analyzing the written breakdown of narratives, it is easier to classify and analyze the narrative's fiction by extracting a map of what themes the text focuses on over time (Rosenthal, 1993). Data is organized and described in detail. Thus, these common themes were related to each other, and the changing culture of cinema viewing, which is a unit of analysis, was tried to be explained with a historical, alternative and sociological understanding brought about by oral history.

In the written sources that were examined, not much data on the relationship between cinema and everyday life, the places of watching movies, the relations produced here, in short, the social history of cinema, could be reached. It has been observed that canons are formed on both the film and the actor-director axis. Star actors, their films, famous directors and all their lives, interviews are included on the pages. In general, there is news from abroad. Foreign directors and especially star players fill the pages. This trend has also been highlighted in national and local newspaper surveys. In written sources, there is a common language and style. Apart from a few cinema magazines criticizing power and the system, no alternative point of view has been found in general. In this context, written sources have not provided sufficient data on writing

an alternative history of cinema. For this reason, the communicative memories of people of oral history have gained great importance.

As stated earlier, the binding structure of culture is expressed by the concept of canon (Assman, 2001: 23). In the concept of the canon, time resistance and invariance are the main elements. It is possible to talk about the concept of canon in the context of cinema as well as the concept of canon in all areas. Canons in cinema are lists that answer questions such as which movie we should go to, which director cinema is good, or which actors are more stars. These lists reflect a view from above, not the view of ordinary people. In oral history interviews, it was observed that filmic canons created from above were presented to the audience, and the audience also complied with these lists, rather than creating an alternative navigational agenda. These lists are not just about which movies to watch or not to watch. It is also aimed at which players will become stars, or which players' costume will determine the fashion. For this reason, there is a general overlap between the audience's viewing agendas and the lists of cinema produced from a high point of view.

As a result, in oral history interviews with ordinary people, it is seen that the audience does not have an alternative film viewing agenda, thus affirming the filmic canons involved in official historiography. But the preferred film types differ with the movie viewing locations. Viewers who internalize written culture create their own film viewing agendas through foreign films rather than Yeşilçam films. In the cinemas called second and third grade, domestic films are played, which may be more liked by oral culture. Films of famous stars such as Türkan Şoray, Kadir İnanır, Fatma Girik are preferred in these places. Films of these known stars could also be played in cinemas called first class, and as time went on, they could also be shown in other cinemas. As a result, the audience's viewing agendas vary to the extent in which the venue is located. It has been found that people who have internalized written culture prefer cinemas on the Red Crescent and Kavaklıdere line, and in this context, they have a navigational agenda based on subtitles with people about their culture.

There are also common themes in oral history narratives about how audiences set their film viewing agendas. For example, it is about looking at the poster of a movie and looking for the actor of the movie he loves there. There are generally known stars. Filmmakers also made films knowing this desire of the public, and often played the same starry actors. The audience was influenced by the posters of the films, as well as the comments of the people around them about the films, as well as what was written about the film, setting the agendas of watching the films. As a result of all these factors, the film viewing agendas determined are generally in harmony with canonical film lists and movie stars.

CONCLUSION

The basis of this thesis, which is a qualitative study, is based on the oral history method. In this study, the oral history method was considered not only as a method of documentation or data collection, but also as an approach to the evaluation and analysis of an interview narrative. In other words, the method of this oral history-based study was of great importance both in the process of collecting data related to film viewing culture and in the stage of interpreting these data in a historical and sociological way. This oral history-based work also sought to understand, document and interpret the structure of society by using the individual and social memory of ordinary people from different social strata who lived and witnessed events. This oral history-based study of social history is not positioned as an alternative or opposite of history from above, trying to understand the basic dynamics of society. This study is based on understanding the changing culture of watching movies, enriching data and theory in the context of watching culture by reaching a number of data in this context to the testimonies left out by official history with a greater understanding of history. In this study, which centers on a greater

understanding of history, written, visual and oral sources were used together. Data from these sources formed the solution text of this study.

More history cinema and film examined in the context of national and local newspapers and magazines in everyday life, the relationship of f, venues, relationships produced here in short, a lot of data was available on the social history of cinema. It has been observed that canons are formed on both the film and actor-director Axis. It has been seen that star actors, their films, famous directors and all their lives, as well as their interviews, fill the pages. It has been found that there is more news about cinema and Cinema-related elements from abroad. Foreign directors and especially star players fill the pages. In addition to cinema magazines, this trend has been highlighted in national and local newspaper scans. In this context, sufficient data on writing an alternative history of cinema was not obtained as a result of scanning written sources. The scans required for this study were included in the relevant areas in the themes, while other reviews were not included. As a result of scanning written sources, the communicative memory of people of oral history has become even more important.

In national and local newspapers and cinema magazines that have been examined in the context of a greater understanding of history, not much data has been found on the relationship between cinema and daily life, the places to watch movies, the relationships produced here, in short, the social history of cinema. It has been observed that canons are formed in both the movie and the actor-director axis. It has been seen that the star actors, their movies, famous directors and all their lives, as well as their interviews fill the pages. It has been determined that there are more news about cinema and cinema related elements from abroad. Foreign directors and especially star actors fill the pages. This trend was observed in national and local newspaper screenings as well as in cinema magazines. In this context, as a result of scanning the written sources, sufficient data could not be reached on writing an alternative cinema history. The scans required for this study were included in the relevant areas in the themes, and other examinations were not included. As a result of the scanning of written sources, communicative memories of oral historians have gained more importance.

It has been observed that during the oral history interviews, the filmic canons created from the top were presented to the audience, and the audience followed these lists rather than creating an alternative movie watching agenda. These lists are not just about which movies to watch or not. It is also about which players will be stars or which players' outfits will determine the fashion. For this reason, there is a general overlap between the movie watching agendas of the audience and the lists of cinema produced with a higher perspective. As a result, it is seen in the oral history interviews with ordinary people that the audience does not have an alternative movie watching agenda themselves, thus affirming the filmic canons in official historiography. However, the types of films preferred by the movie viewing venues differ. Viewers who internalize the written culture create their own viewing agenda through foreign films rather than Yeşilçam films. Domestic films, which can be enjoyed mostly by the oral culture, are played in the second and third grade cinemas. As a result, the district where the movie viewing venue is located, the more the movie viewing agenda of the audience varies. While it has been observed that people of oral culture set their movie watching agenda on watching movies of popular stars, people who have internalized written culture prefer movie theaters on the Kızılay and Kavaklıdere line, and within this framework, there is an agenda of watching movies based on subtitles with people about their culture. There are also common themes in the oral history narratives about how the audience formed their movie watching agendas. For example, it is usually a matter of looking at a movie poster and looking for the actor of the movie he likes. There are generally known stars. Filmmakers were also making films knowing this wish of the public and generally acting the same star-cast actors. The viewers were influenced by the comments of the people around the movies and the writings about the film, determining the

viewing agenda. The movie viewing agendas determined as a result of all these factors are generally in harmony with canonical movie lists and movie stars.

REFERENCES

1. Assman, J. (2001). Kültürel bellek–Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik. (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
2. Balay, B., Ocak, E. (2006). Kameranın tanıklığı: Sözlü tarih çalışmalarında video teknolojisinin kullanılması. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. (Eds.). Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul. Tarih Vakfı, s. 263-271.
3. Burke, P. (1993). Overture: The new history, its past and its future. P. Burke (Ed.) New Perspectives on Historical Writing, Cambridge UK, Polity Press, pp. 1-24.
4. Büker, S., Özsoy, A. (2009). Gönülden gönüle Mevlana imgesi: Mevlana üzerine bir alımlama çalışması. Ankara: Ütopya Yayınevi.
5. Counce, S. (2011). Sözlü tarih ve yerel tarihçi. (Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1994’te yayımlandı).
6. Çakır, S. (2006). Sözlü tarih projelerinde yöntemsel ve etik sorunlar ve bu sorunları çözüme yolları. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. (Eds.). Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul. Tarih Vakfı, s. 57-70.
7. Danacıoğlu, E. (2012). Geçmişin izleri yanibaşımızdaki tarih için bir klavuz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
8. Erdilek, N. (2006). Türkiye’de göç araştırmalarında sözlü tarih metodu. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. (Eds.). Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul. Tarih Vakfı, s. 79-85.
9. Gökdemir, O. (2014). Tarihyazımında iki yeni yaklaşım: Sözlü ve yerel tarih. A. Şimşek. (Ed.). Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji. İstanbul. Tarihçi Kitabevi, s. 199-222.
10. İlyasoğlu, A. (2006). Yakın dönemde tarihe ilginin farklılaşması sürecinde sözlü tarih alanının Türkiye’deki gelişimine bir bakış. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. (Eds.). Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul. Tarih Vakfı, s. 15-22.
11. Kyvig, D. E., Marty, M. A. (2011). Yanibaşımızdaki tarih. (Çev. N. Özsoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
12. Lehane, S., Goldman, R. (1977). Oral history in undergraduate research. The History Teacher, 6(1), 47-50.
13. Merz, J. T. (2000). A history of European thought in the nineteenth century chapter I: Introductory, England: The Continuum International Publishing Group.
14. Metin, C. (2002). Sözlü tarih ve Türkiye’deki gelişimi. Türk Kültürü, 469, s. 288-298.
15. Neyzi, L. (2013). Ben kimim? Türkiye’de sözlü tarih, kimlik ve öznellik. (Beşinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
16. Okumuş, F. (2014). Sinema tarih yazımı: Türk sineması tarihyazımı için yöntem arayışı. Ankara: Gece Kitablığı.
17. Öztürk, S. (2013). Türkiye’de sinema mekânlarını sözlü tarih üzerinden anlamak. Milli Folklor, 98, 19-31.
18. Öztürk, S. (2010). Türkiye’de sözlü tarihten iletişim araştırmalarında yararlanma üzerine notlar. Milli Folklor, (87), s. 13-26.

19. Öztürkmen, A. (2011). Sözlü tarihin poetikası: Anlatı ve gösterim. B. Ünüvar. (Ed.). Edebiyatın Omzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 53-62.
20. Portelli, A. (1991). The death of luigi trastulli and other stories. Albany: State University of New York Press.
21. Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. R. H. Josselson and A. Lieblich. (Eds.). The Narrative Study of Lives. London: Beverly Hills, pp. 59-91.
22. Thompson, P. (1999). Geçmişin sesi sözlü tarih. (Çev. Ş. Layıkel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1988’de yayımlandı).
23. Thompson, P. (2006). 21. yüzyılda sözlü tarih için potansiyeller ve meydan okumalar. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. (Eds.). Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul. Tarih Vakfı, s. 23- 38.
24. Tosh, J. (2013). Tarihin peşinde. (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1984’de yayımlandı).
25. Şahin, Ö. (2004). Geçmiş, tarih ve sözlü tarih. Mülkiye, XXVIII (244), 111-126.
26. Yüceer, S. (2005). Tanıkların anlatılarıyla Bursa tarihi sözlü tarih arşivi 1919-1938. Bursa: Bursa Üniversitesi Basımevi.

APPRAISAL OF SOCIAL MEDIA CONTRIBUTIONS TO SOCIAL HARMONY IN NIGERIA: A STUDY OF FACEBOOK

Desmond Onyemechi Okocha PhD¹, Mercy Tartsea-Anshase PhD², Shedrach Ojonugwa Adeyi³

¹Senior Lecturer, Department of Mass Communication, Bingham University, Nigeria

²Lecturer, Department of Mass Communication, Bingham University, Nigeria

³Student, Department of Mass Communication, Bingham University, Nigeria

ORCID – 0000-0001-5070-280X

Abstract

The level of disharmony in Nigeria is alarming. Disharmony is reflected in discord, disunity and conflict. Conflict may lead to violence, and unchecked and sustained violence may end up causing havoc. The role of social media in promoting peace and harmony requires pillars of truth, reality and responsibility. The area of this study is the Federal Capital Territory. Commonly known as FCT, Abuja, the capital city of Nigeria. Mediamorphosis theory forms the theoretical framework for this study and the survey research design was adopted for data collection. Scholars argued that the use of social media and distribution of information by media clearly indicates how powerful this tool is, how lethal it could be if used for negative propaganda and how destructive it could be if it is used for destruction purposes. Social media users can use information to maintain harmony in society but on the other hand social media can be destructive by being biased, by promoting propaganda and can mislead society. According to the Pew Research Center, 66% of Facebook users connect with people they know personally. Against this backdrop, this study is designed to appraise the contributions of social media particularly Facebook in promoting social harmony in FCT. Findings from the study indicate that Facebook has contributed positively to promoting social harmony in the FCT as affirmed by 51 respondents with a figure of (55.4%) of the entire respondents. This finding is supported by Chigozie (2016) position that social media is relevant in building social harmony when properly utilized. The study also found that the limitations of Facebook in contributing to social harmony in the FCT range from fake news, hate speech to ignorance. Based on the findings, it was recommended that Facebook should be utilized meaningfully to enhance the promotion of social harmony in the FCT.

Key words: Nigeria, Facebook, national harmony, social media, hate speech

FREEDOM OF SPEECH AND PRESS IN THE "ACIG SOZ" NEWSPAPER

*“AÇIK SÖZ” GAZETESİNDE SÖZ VE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ***Ruhsare MAMMADOVA**Baku State University, Baku, Azerbaijan
Orcid: ID/0000-0003-1509-2393**Abstract**

The article mentions the relationship between the "Acig Soz" ("Open word") newspaper, published in Baku in 1915, with freedom of speech and press. It is especially emphasized that the freedom of the press is the main pillar of a democratic society. Strengthening democratic values requires fighting for freedom of expression and an independent press. As the logical continuation of the views of our classical philosophers and intellectuals on free thought and self-defense with free will, the ideas of the main authors of the "Acig Soz" are also included. Being the editor-in-chief of the " Acig Soz" newspaper of M.E.Rasulzade spokespersons spoke about freedom of speech and press and saw it as the main factor of journalism. They called the freedom of speech and the press as "humanity law" and they saw the reason for the spread of oppression and backwardness in the freedom of the press. They regarded freedom of words as the highest and most powerful position and drew attention to the necessity of the works that should be carried out in this way. "Acig Soz" spokespersons saw the press as the most effective and at the same time the most efficient way of communicating the truth to people. Therefore, they criticized the harsh reaction and prohibitions against the press, and they saw this as the main obstacle in the development of society. They considered censorship, material and moral punishments as the main obstacle to the development of the free press, and reported that the press was deliberately suppressed to stand against the formation of national consciousness and self-awareness. The free word, the free idea, could be communicated to the wider masses, not through disorder, anarchy, but through the press determined by law, serving the progress of the nation, the importance of progressive reforms and the rise of democratic values. The main line of the activity of M.E.Rasulzade, O.F.Nemanzade, Y.V.Cemenzemini and other writers in the "Acig Soz" newspaper was that it is not possible to integrate into developed societies without free speech. Everyone has the right to freely receive and collect information. This is one of the fundamental principles of journalism as well as one of the fundamental laws of the people.

Keywords: Press, Newspaper, Article, Democracy, Self Defense, Censorship, Society, Law, Progress

Özet

Makalede 1915 yılında Bakü’de yayınlanmış “Açık Söz” gazetesinin söz ve basın özgürlüğüne olan ilişkisinden bahsediliyor. Basın özgürlüğünün demokratik toplumun ana sütunu olduğu özellikle vurgulanıyor. Demokratik değerlerin güçlendirilmesi için ifade özgürlüğü ve bağımsız bir basın uğruna savaşmak gerekiyor. Klasik filozof ve aydınlarımızın özgür düşünce ve hür iradeyle kendini savunma hakkındaki görüşlerinin mantıksal devamı olarak “Açık Söz”ün esas yazarlarının fikirlerine de yer veriliyor. Söz ve basın özgürlüğünün önemini tüm faaliyeti boyunca açık şekilde yansıtan, aynı zamanda bu uğurda savaşan M.E.Resulzade’nin “Açık Söz” gazetesinin baş editörü olması da bu işte esas rol oynamıştır. Açık sözcüler söz ve basın özgürlüğü hakkında fikirler söylüyor ve onu gazeteciliğin esas faktörü gibi görüyorlardı.

Onlar söz və basın özgürlüğünü “insanlık hukuku” adlandırıyor, zulmün, geriliğin yaygınlaşma nedenini basının özgür çalışmamasında görüyordular. Kelime özgürlüğünü en yüce, en kuvvetli makam gibi değerlendiriyor, bu yolda gerçekleştirilmeli olan işlerin gerekliliğine dikkat çekiyorlardı. Açık sözcüler basını hakikatlerin insanlara iletilmesinde en etkili ve aynı zamanda en verimli yol olarak görüyordular. Bu yüzden de basına olan sert tepki ve yasakları eleştiriyor, bunu toplumun gelişimindeki esas engel olarak görüyordular. Sansürü, maddi ve manevi cezaları özgür basının gelişiminde esas engel hesap ediyor, ulusal bilinç ve kendini farkındalığın oluşmasının karşısında durmak için basının kasıtlı olarak bastırıldığını bildiriyorlardı. Özgür söz, özgür fikir düzensizlikle, anarşiyle değil, milletin terakkisine, ilerici reformların ve demokratik değerlerin yükselişinin önemine hizmet eden, kanunla belirlenen basın aracılığıyla geniş kitleye iletilebilirdi. M.E.Resulzade, Ö.F.Nimanzade, Y.V.Çemenzeminli ve diğer yazarların “Açık Söz” gazetesindeki faaliyetinin ana hattının esasında şöyle bir düşünce duruyordu ki, özgür basın, özgür söz olmadan gelişmiş toplumlara entegre olmak mümkün değildir. Herkesin serbest şekilde bilgi almak ve bilgi toplanmak hakkı var. Bu, gazeteciliğin esas ilkelerinden biri olmakla yanı sıra, hem de insanların temel haklarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Gazete, Makale, Demokrasi, Kendini Savunma, Sansür, Toplum, Hukuk, Terakki

GİRİŞ

Mütərəqqi cəmiyyətlərin hərtərəfli inkişafını təmin edən əsas faktorlardan biri də söz və mətbuat azadlığıdır. Azad mətbuat, azad söz demokratiyanın, insanın haqq və hüquqlarının mühüm amillərindən sayılır. Söz və mətbuat azadlığı olmayan cəmiyyətlərdə demokratik təsisatlardan danışmaq yersizdir. Azərbaycan ictimai fikrində söz və fikir azadlığı haqqında mülahizələr çox qədim dövrlərə gedib çıxsada, Qafqazda mətbuatın təşəkkülü və inkişafı buna güclü təkan vermişdir. Azərbaycan mətbuatı tarixi zəngin mədəniyyət tariximizin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir. Azərbaycan klassikləri mətbuat haqqında daima yüksək fikirlər söyləmiş, onu geniş xalq kütlələrinin “eşidən qulağı”, “danışan dili”, “görən gözü” adlandırmışlar. Bakıda 1915-ci il oktyabrın 2-də nəşr həyatına başlayan “Açıq söz” qəzeti siyasi düşüncənin və siyasi tələblərin yenilənməsi, ədəbi-bədii düşüncənin müasir yön alması, azad mətbuat anlayışının, sərbəst özünüifadə imkanlarının yaradılmasını vacib sayırdı. “Açıq söz” ictimai-siyasi fikir tariximizdə mühüm rol oynayaraq “türkləşmək, islamlaşmaq,müasirləşmək” trilogiyasını siyasi müstəviyə qaldıraraq, milli-mədəni və milli-məhəlli muxtariyyət, nəhayət milli istiqlal uğrunda mübarizəsində qəzetin səhifələrini güclü tribunaya çevirib. Milli istiqlal uğrunda mübarizə həm də azad mətbuat,azad fikir, müstəqil düşüncə və özünü ifadə mübarizəsi idi.

METOD VƏ MATERIALLAR

Məqalədə “Açıq söz” qəzetindən, M.Ə.Rəsulzadə Əsərləri cildliyindən, Qulu Məhərrəmli və Nizami Cəfərovun kitablarından istifadə olunub. “Açıq söz”qəzetində milli mətbuata,ifadə azadlığına, yeni ictimai-siyasi düşüncənin yaranmasına,senzuranın ləğvinin vacibliyinə dair dərc olunan məqalələrdən istifadə olunub.

ƏSAS HİSSƏ

Mətbuatın yaranması və inkişafı ictimai fikirdə söz və fikir azadlığına dair təsəvvürləri genişləndirmiş, yeni düşüncələrin formalaşmasına imkan yaratmışdır. M.Ə.Rəsulzadənin “hər

ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər ölkənin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat azadlığı ilə bağlıdır” tezi özünün dəqiqliyi ilə diqqəti cəlb edir. “Buna görə də Azərbaycan xalqının ictimai fikir tarixində müstəsna rol oynamış, milli düşüncənin intibahı üçün ciddi zəmin hazırlamış A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi kimi mütəfəkkirlər Avropanı irəli apararaq qəzetlərə bənzər azad mətbuat orqanı yaratmaq, milləti “qəflət yuxusundan” oyatmaq istəyirdilər” (Məhərrəmli, 2012).

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövrü mətbuatı və aparıcı jurnalist-publisistləri bu mütərəqqi ənənələri böyük müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirir, milli düşüncə və ideyaların təbliği, demokratik dəyərlərin möhkəmlənməsi yönündə fəal təbliğat aparır, azad sözün, müstəqil düşüncənin inkişafında mühüm rol oynayırdılar. Bu mənada 1915-ci il, oktyabrın 2-də nəşr olunan “Açıq söz” qəzeti müasirlərindən sözün yaxşı mənasında fərqlənməyi bacara bilmişdi. Başqa sözlə desək, “Açıq söz”ün əsas müəlliflərinin söz və mətbuat azadlığı barədə dəyərli fikirləri əslində klassik filosof və ictimai xadimlərimizin bu haqda mülahizələrinin məntiqi davamı idi. M.Ə.Rəsulzadənin “Açıq söz” qəzetinə redaktorluq etməsi də bu işdə böyük rol oynamışdır. Söz və ifadə azadlığından mütəmadi bəhs edən M.Ə.Rəsulzadə “İrani-nov” qəzetində yazdığı “Mətbuat azadlığı” silsilə məqalələri ilə bu sahədə ciddi iş görmüşdür. Mətbuatı azad olan məmləkəti həqiqi azad və xoşbəxt məmləkət hesab edən M.Ə.Rəsulzadə həmin məqalələrinin birində yazırdı: “Mətbuat o zaman öz vəzifəsini lazımınca yerinə yetirə bilər ki, öz işində tam azad olsun. Öz məqsədinə çatmaq üçün mətbuat azad olmalıdır. Mətbuat azadlığı onun öz işində – yazmaqda, nəşrdə, yaymaqda, insani fikirləri çatdırmaqda tam azad olmasından ibarətdir” (Rəsulzadə, 2014, II c.).

MÜZAKİRƏ

M.Ə.Rəsulzadə sözügedən məqalələrdə irəli sürdüyü nəzəri müddəaları redaktor və nəşiri olduğu digər mətbu orqanlarda da həyata keçirməyə cəhd etmiş, senzuranın imkan verdiyi çərçivədə hər zaman azad sözün, azad fikrin müdafiəçisi olaraq çıxış etmişdir. Bu cəhətdən onun redaktorluğu ilə nəşr olunmuş “Açıq söz” qəzeti mətbuat tariximizdə özünəməxsus yeri və rolu olan qəzetlərdəndir. M.Ə.Rəsulzadə “Açıq söz”dəki yazılarında da azad söz, azad mətbuat haqqında bir-birindən maraqlı fikirlər söyləmiş, mətbuatın vəzifələri barədə vaxtaşırı olaraq çıxışlar etmişdi. Onun qəzetdəki yazılarının ana xəttini belə bir fikir təşkil edirdi ki, azad mətbuat, azad söz olmadan cəmiyyətin tərəqqisi, onun mədəni sivilizasiyalara qoşulması mümkün deyildir. O, mətbuat azadlığını sosial azadlığın, demokratiyanın mühüm şərtlərindən biri hesab edirdi. M.Ə.Rəsulzadə mətbuat və söz azadlığını cəmiyyətin demokratik inkişaf göstəricisi kimi qəbul edir, mətbuatı cəmiyyətin inkişafına ciddi təsir göstərən, onun vəziyyətini və mahiyyətini müəyyənləşdirən siyasi sistemin tərkib hissəsi kimi səciyyələndirirdi. Qəzetdə dərc etdirdiyi bir sıra məqalələrində biz onun bu qəbildən olan maraqlı mülahizələrinin şahidi oluruq. M.Ə.Rəsulzadə “Bugünkü günlər” məqaləsində 1904-cü ildə baş vermiş Rusiya-Yaponiya müharibəsinə toxunur, müharibənin çar mütələqqiyət üsulunu kökündən laxlatdığına eyham vurur, üstüörtülü şəkildə bunun səbəbini şərh edirdi. M.Ə.Rəsulzadə məqalədə əsasən azadlıq probleminə toxunur və azadlığı tərəqqinin başlıca amillərindən biri olaraq qiymətləndirirdi. Burada sosial azadlıq məsələsi müxtəlif aspektlərdən araşdırılır, sosial azadlıqla yanaşı şəxsiyyət azadlığı, söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, vicdan və mətbuat azadlığına da yer ayrılırdı. Çar Rusiyasının bütün təbəələri kimi, müsəlmanların da 1905-ci ildə verilən fərmandan çox şey gözlədiklərini qeyd edən müəllif hüriyyəti insan üçün vacib nemətlərdən biri hesab edirdi: “Rusiyada sakin olan bütün millətlər, bütün siniflər sevinirdi. Hüriyyəti-vicdan elan olunduqdan, insanın hüququ qəbula keçdikdən sonra bittəbi məzhəb və milliyət üzündən təzyiqatə uğrayanlar olmayacaq və böyük Rusiyada yaşayan qeyri-rus xalqlar da milliyətlərinin bəqa və tərəqqisi üçün su və hava kibi lazım olan müsaidələri alacaqlardı” (Rəsulzadə, 2014, III c.). Məqalədə müəllif mətbuat azadlığını “milliyətlərin

bəqa və tərəqqisi üçün su və hava kibi lazım olan” təbii nemətlərdən biri hesab edir, millətlərin azadlığını düşüncənin azadlığı ilə bərabər tutur, mətbuatı azad olmayan məmləkətin inkişafının da mümkünsüzlüyünü iddia edirdi.

M.Ə.Rəsulzadə əvvəllər çıxış etdiyi mətbuat orqanlarında olduğu kimi, “Açıq söz” qəzetində yazdığı məqalələrində də söz, mətbuat azadlığından danışarkən onu jurnalist sənətkarlığının mühüm amillərindən biri kimi səciyyələndirir, mətbuatın azad olmamasını zülmün, təcavüzün yayılmasına səbəbiyyət verən başlıca faktorlardan hesab edirdi. Publisistik əsərlərində bir qayda olaraq, mətbuatı sıxmağın, onu müəyyən çərçivə daxilində fəaliyyətə məcbur etməyin əleyhinə çıxan müəllif əksinə, onu azad buraxmağın tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Mətbuat azadlığını insan azadlığının əsas sütunu sayan M.Ə.Rəsulzadə ona əl qaldırmağı insan azadlığına təcavüz kimi qiymətləndirirdi. Mətbuatı sıxışdırıb yalnız bir “elan və rəqəsinə döndərməkdən nə səltənət, nə də millət üçün bir fayda” əldə olunacağına diqqət yönəldən M.Ə.Rəsulzadə onu “qaranlıq və avamlıqda qalan xalqımızın işıqlanıb zamanın tərəqqisi ilə münasib bir yaşayışa” nail olması üçün ən böyük vasitələrdən hesab edirdi. O, sosial tərəqqinin yalnız millətlərin deyil, həm də hökumətin və dövlətin mənafeyi baxımından da sərfəli olduğunu iddia edir, bu işdə mətbuata azadlıq verilməsinin vacibliyini diqqətə çatdırmağa çalışırdı. Əks təqdirdə mətbuat azadlığının qarşısının alınması ümumi inkişaf və yüksəlişin də önünü kəsmiş olardı. Bunlarla yanaşı söz və mətbuat azadlığından bəhs edərkən müəllif onun “yazı anarşisi” kimi başa düşülməsinə də qarşı çıxırdı. Yəni azad söz, azad mətbuat yalnız və yalnız millətlərin mədəni tərəqqisinə xidmət etməli, başıpozuqluğa, anarxiyaya gətirib çıxarmamalı idi. “Yeni daxiliyyət vəziri” adlı məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə bu barədə yazırdı: “Mətbuatı azad buraxmaq demək bir yazı anarşisinə meydan vermək demək deyildir. Mətbuat yazar. Qanunun kəndisinə vermiş olduğu səlahiyyətindən çıxarsa, cəzasını görər” (Rəsulzadə, 2014, III c.).

M.Ə.Rəsulzadənin fikirlərinə onun qələm dostları və həmkarları da qoşulur, bu cəhətdən onlar “Açıq söz”də vahid və güclü komanda şəklində fəaliyyət göstərirdilər. Onlar da söz, mətbuat azadlığı haqqında mülahizələr səsləndirir, onu jurnalist sənətkarlığının əsas faktoru kimi qeyd edirdilər. Y.V.Çəmənəmli də mətbuat azadlığını insan azadlığının tərkib hissəsi kimi xarakterizə edirdi. Publisist söz azadlığını ən uca, ən qüvvətli məqam kimi qiymətləndirir, onu ümumi hüriyyəti şərtləndirən vasitə kimi səciyyələndirirdi. Bu qəbildən onun iri həcmli “Hüriyyət” məqaləsi fikirlərimizi təsdiq edir. Müəllif bu yazını 1917-ci il fevral burjuademokratik inqilabından ilhamlanaraq qələmə almışdı. O, inqilabdan əvvəlki və sonrakı vəziyyəti müqayisə edərək hüriyyət məsələsinə şərh edib. Təsədüfi deyil ki, məqalədə insan azadlıqlarından bəhs edilərkən ilk sırada mətbuat azadlığı məsələsinə də toxunulur, onun cəmiyyətin mədəni inkişafında oynadığı müstəsna rolu təqdir edilirdi. Y.V.Çəmənəmli çar rejiminin süqutundan əvvəlki dövrdə bu sahədə olan çətinliklərdən bəhs edərək yazırdı: “Neçə vaxt var ki, əlimə qələm almıram. Çünki bilirəm yazdıqlarım oxucularıma çatmayacaq, sensor əlində məvhi olacaq idi. Bu səbəbdən dərdim ürəyimdə, sözüm dilimdə, fikrim örtülü bir halda yaşamağa məcbur olurdum. Əzab çəkirdim, darıxırdım – əlac nədir, dözürdüm, səbr edirdim. Ümidimi işıqlı gələcəyə dikib gözləyirdim...” (Vəzirov, 1917).

Müəllifin bu cümlələri çar rejimi zamanı mətbuat azadlığı sahəsində olan dözülməz vəziyyət gözlər önündə sərgiləyir. Müəllif bu işdə sensor komitələrinin oynadığı “rola” eyham vuraraq ümumilikdə senzuranın milli-mədəni inkişafımızın önünü kəsən əsaslı problemlərdən biri kimi qiymətləndirirdi. Senzurayı maarif və tərəqqinin qabağını kəsən başlıca maneə hesab edən müəllif məhz bu maneə səbəbindən jurnalistlərin çox vaxt həqiqəti deyə bilməməsinə ürək yangısı ilə qələmə alırdı. Y.V.Çəmənəmli məqalədə çarizmin süqutundan sonra baş verən nisbi mülayimliyi, söz və ifadə azadlığının müəyyən qədər təmin olunmasını alqışlamışdı. Məqalənin bir yerində oxuyuruq: “İşıqlı zaman yetişdi. Bərəkətli olsun, hüriyyət alındı. Zülmün kökü, qeyri-rus millətlərin düşməni Romanov sülaləsinin binası uçuruldu. Ədalət günəşi doğdu!

Bu günəş yazıçıya nə gətirdi? Dil açıqlığı, qələm azadəliyi! Dəxi bundan uca, bundan qəvi, bundan ruhərvər bir qəza olarmı ki, hürriyyət bizə əta elədi. Gəliniz vaxtı itirməyib azadə dil və qələmimizdən istifadə edək! Gəliniz, əsrlərcə millətin ürəyində daş bağlayan dərdləri açıb tökək...” (Vəzirov, 1917).

Ö.F.Nemanzadə də həmkarları kimi “Açıq söz”də dərc etdirdiyi məqalələrində hər zaman söz və ifadə azadlığı haqqında dəyərli mülahizələr irəli sürür, onu insanın təbii hüquqlarından hesab edirdi. “Milli məsələlərimizin vaxtı?” silsilə məqalələrinin birində ədib yazırdı: “Bəli, biz Rusiya türklərinin də özümüzə görə ictimai, siyasi arzularımız var. Bu arzuları böyük və qəbul olunmayacaq bir şey sanmayınız! Biz artıq bir zad istəmirüz! İstədiyimiz budur ki, bizə də insanlıq hüququ verilsin.” (Cəfərov, 1993).

Ö.F.Nemanzadə burada “insanlıq hüququ” deyərəkən əsas azadlıqlardan biri olan söz, mətbuat azadlığını da nəzərdə tuturdu. Onun fikrincə, bu iki təməl hüquq təmin edilmirsə digər azadlıqlardan danışmaq yersizdir. Digər qələm yoldaşları kimi Ö.F.Nemanzadə də fikirlərini ehtiyatla söyləyir, “zəmanə özgə zəmanədir” deməklə o, çar mütləqiyyətinin azad sözə qarşı sərgilədiyi münasibəti göz önünə alır, həm özünü, həm də qəzeti mümkün cərimələnmələrdən qorumağa çalışırdı.

NƏTİCƏ

Söz, mətbuat və ifadə azadlığı uğrunda “Açıq söz” qəzeti ardıcıl mübarizə aparır, onu tərəqqinin əsas amili hesab edirdi. “Açıq söz” qəzetində çıxış edən yazarları birləşdirən ümumi ideya azadlıq və istiqlal mübarizə idi. Başqa siyasi düşüncə və fikirlərə malik olsalar da onlar cəmiyyəti inkişafdan saxlayan cəhalətin əsas səbəblərindən biri kimi azad mətbuatın olmamasını hesab edirdilər. M.Ə.Rəsulzadə mətbuat azadlığını “milliyyətlərin bəqa və tərəqqisi üçün su və hava kibi lazım olan” təbii nemətlərdən biri hesab edir, millətlərin azadlığını düşüncənin azadlığı ilə bərabər tutur, mətbuatı azad olmayan məmləkətin inkişafının mümkünsüzlüyünü iddia edirdi. M.Ə.Rəsulzadə və digər açıqsözçülər mətbuatın fəaliyyətinin mütərəqqi qanunlarla tənzimlənməsinin tərəfdarı idilər. Məhz bu mübarizə nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasından sonra söz və mətbuat azadlığının təminatı ilə bağlı bir sıra addımlar atıldı. Milli hökumətin 1918-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamıyla senzuranın ləğvi reallaşdı. Bir il sonra isə oktyabrın 30-da “Mətbuat nizamnaməsi” qəbul olundu. Bu, o dövrə qədər Azərbaycanda görünməmiş ictimai xarakterli bir hadisə idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Məhərrəmli Q 2012. Jurnalistikanın əsasları. Dərslik. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 436 s.
2. Rəsulzadə MƏ 2014. Əsərləri. II cild (1909-1914). İkinci nəşri. Bakı: Təhsil, 528 s.
3. Rəsulzadə MƏ 2014. Əsərləri. III cild (1915-1916). İkinci nəşri. Bakı: Təhsil, 616 s.
4. Vəzirov Y 1917. Hürriyyət. “Açıq söz” qəzeti, Bakı, 6 iyun
5. Cəfərov N 1993. Milli-ictimai fikir tariximizdən (1914-fevral 1917). Bakı: Azərənşr, 80 s

PROPOSAL FRAMEWORK FOR ENVIRONMENTAL TAX POLICIES IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPING IN IRAQ

Dr. AL- RUBAYE, Ahmed Hussein Radhi

University of Baghdad

Post - Graduate for Accounting & Financial Studies

Abstract

The challenges of climate policy have increased pressure on governments to find tools to reduce environmental damage while minimizing damage to economic growth. In recent years, the Iraqi government has also faced major environmental problems, including the contamination of the Tigris River and the drought of the marshes. To address these challenges, governments must have a range of tools available to them, including legislation, regulations, environmental subsidies and environmental taxes. The main objective of the research is to examine environmental tax practices in Iraq for the purpose of forming a proposed framework based on international environmental tax standards and pioneer experiments in the world. That relevant to the local economic, social, & legal nature. In order to achieve this, were tested a set of tax reports submitted by a sample of Iraqi industrial companies and analyzed by (50) medium and large companies with direct impact on the environment to determine the level of divergence or approach good practices according to the method of testing variance. A large gap between environmental tax requirements is expected to be found in accordance with the OECD Manual and practices in the research environment of the research sample, including the determinants of research that there is no inclusion of laws or legislation on any requirements for environmental taxation in Iraq, Tax legislation, health and environment laws), which led to the failure to include in the financial statements of companies the amount of damage to the environment and then the amount of tax that must be imposed on these companies to recover the costs of processing. This research is the first attempt in practice to study the reality of environmental tax practice in Iraq and to formulate a proposal accounting framework that aims to achieve the sustainable development goals 2030 included in the UN report.

Key words: Environmental taxes, Sustainable development, Tax policies, Direct taxes, Indirect taxes, Transparency.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ

SUBSIDIARY PARTS OF SPEECH IN SPEECHES OF HEYDAR ALIYEV

Nağdəli ZAMANOV

Azerbaijan Medical University, Bakı, Azərbaycan

Annotasiya

Məqalədə köməkçi nitq hissəsi olan qoşmaların böyük natiqin dilində işlənmə tezliyinə diqqət yetirilmişdir. Xüsusiləşmə və seçilmə məzmunu daşıyan situasiyalarda “savayı”, ziddiyyət məqamlarında “qarşı”, vaxtı, zamanı göstərmək baxımından “qabaq”, “sonra”, müqayisə məqsədi ilə “nisbətən” qoşmaları çox işlənmişdir. Heydər Əliyevin çıxışlarında qoşmalar, həmçinin digər əsas və köməkçi nitq hissələri ilə birgə tədqiq olunmuşdur.

Heydər Əliyevin nitqində bağlayıcıların iki növü tədqiqatda cəlb olunmuşdur. Tabesizlik bağlayıcıları aşağıdakı kimi paylanmışdır: birləşdirmə, qarşılaşma, bölüşdürmə, iştirak, inkarlıq, aydınlaşdırma. Tabelilik bağlayıcıları da öz növbəsində aşağıdakı kimi paylanmışdır: aydınlaşdırma, səbəb, müqayisə və bənzətmə, şərt və güzəşt. Bütün bu bağlayıcı növləri böyük natiqin dilində yüksək dəqiqliklə öz əksini tapmışdır.

Məqalədə, eləcə də Heydər Əliyevin nitqində işlədilən ədatlar tədqiq olunmuşdur. Məlum olmuşdur ki, qüvvətləndirici ədatlar 44,3 % olmaqla daha çox təsadüf etmişdir. Bu zaman təsdiq (16,4%) və inkar (15,9%) ədatları uyğun olaraq ikinci və üçüncü yerləri tutmuşlar. Müxtəlif ədatların harmonik şəkildə istifadəsi böyük natiqin nitqinə xüsusi bir kolorit verir. Təsdiq ədatları Heydər Əliyevin çıxışlarında əsasən əminlik yaratmaq, əlavə suallara yer qoymamaq məqamlarında işlənir. Dəqiqləşdirici ədatlar isə əlavə şərhə ehtiyac duyulan müxtəlif yönlü məsələlərin müzakirəsində işlədilir.

Tədqiqatda həmçinin məna növləri müxtəlif olan modal sözlər Heydər Əliyevin nitqində öyrənilmişdir. Böyük natiqin çıxışlarında qəti təsdiq modalları “şübhəsiz”, “həqiqətən”, “doğrudur” daha çox səslənir. Cəmiyyətdəki neqativ hallarla bağlı çıxışlarında “təəssüf ki”, “təəssüflər olsun ki” modal sözlər onun nitqinə xüsusi çalarlar qazandırır. Heydər Əliyev çıxışlarının bir xüsusiyyəti də onun özünəməxsus modallardan istifadə etməsidir. Buraya “xatirimdədir”, “xatırlayıram ki”, “Allaha şükürlər olsun” modalları daxildir. Məqalədə Heydər Əliyevin nitqlərində rast gəlinən modal sözlərin təkrarı, onların digər köməkçi nitq hissələri ilə - qoşma, ədat, bağlayıcı – müştərək rast gəlməsi də tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, nitq, nitq mədəniyyəti, köməkçi nitq hissələri

Abstract

The article studies prepositions as an subsidiary part of speech in the political leader Heydar Aliyev's speech. The research has shown that prepositions occupy an important place in his speech. Attention was paid to the frequency of use of prepositions. In the situations that require separation and isolation, the preposition “except” prevails in controversial moments, “against”, in situations indicating the reasons, “because”, “for” to indicate the time, “until”, “after”, for comparison “with regard”. Heydar Aliyev's usage of prepositions with other structural and main parts of speech is also analyzed in the article. In Heydar Aliyev's speech two types of connections were investigated. Independent connections are distributed as follows: combining, encounter, distribution, participation, negation, interpretation. Subordination connections are distributed as follows: interpretation, reason, comparison and analogy, condition, concession.

All these types of connections are reflected in the language of the great speaker with high accuracy.

In the articles are investigated most often used in particle Heydar Aliyev's speeches. It was revealed that strengthening particles met most often and made 44,3%. Affirmative and negative particles made 16,4%, and specifying particles – 15,9%, having borrowed respectively, II and the III place.

Harmonious use of various particles gave special color to performances of the great speaker. Heydar Aliyev used affirmative particles in the performances to inform to audience indisputable, not calling in question. Specifying particles were used at discussion of various questions, demanding an additional explanation. In article modal words in Heydar Aliyev's speeches were studied various on semantic value. In performances of the great speaker such affirmative modal expressions as “undoubtedly”, “really”, “correctly” sound most often. When it is spoken about the negative phenomena in society, words “unfortunately”, it “is a pity” give speeches special coloring. Features of performances of Heydar Aliyev is also use of expressions peculiar only to it “I remember”, I “remember”, “thanks God”. In article repetition of modal words and their combination to speech accessories – the unions and the particles, meeting in Heydar Aliyev's speeches was also investigated.

Key words: Heydar Aliyev, speech, speeches of culture, subsidiary parts of speech

Siyasi natiqliyin öyrənilməsi çağdaş dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edir (10, 11). Azərbaycan siyasi natiqliyinin banilərindən olan Heydər Əliyevin nitqlərində köməkçi nitq hissələri, necə deyirlər nitqə ekspressivlik vermək baxımından əsas nitq hissələri səviyyəsinə yüksəlir. Araşdırmalar qoşma köməkçi nitq hissəsinin Heydər Əliyevin nitqlərində mühüm yer tutduğunu göstərir (2). Böyük natiqin nitqlərində qoşmalar müxtəlif mənalar daşıyaraq nitqin auditoriyalar tərəfdən asan, dəqiq qavranılmasına xidmət edir: “Coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycanın əhəmiyyəti böyükdür. Hesab edirəm ki, onun coğrafi-siyasi mövqeyi təkcə bizim özümüzdən ötrü deyil, həm də Dünya Birliyi üçün əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Avropa və Asiyanın qovuşağında yerləşir. Avropa ölkəsi kimi isə Avropanın ən ucqarındadır. Azərbaycan Avropa ölkəsi olmaq istəyir. Biz Avropa Birliyi ilə fəal əməkdaşlıq edirik, ərizə vermiş və Avropa Şurasına qonaq sifəti ilə qəbul olunmuşuq, yaxın vaxtlarda onun tamhüquqlu üzvü statusunu almağa ümid bəsləyirik ” [1, VIII c. s. 252].

Bu kiçik mətnə ismin yönlük halında işlənən sözlərə qoşulan, səbəb məzmunu bildirən “görə” qoşması, ismin çıxışlıq halında işlənən sözlərə qoşulan, məqsəd məzmunu daşıyan “ötrü” qoşması, eləcə də birgəlik və iştirak məzmunu bildirən “ilə”, məkan mənasında “kimi” qoşmaları harmonik şəkildə çulğalaşmışdır.

Heydər Əliyevin nitqlərində qoşmaların işlənmə tezliyini böyük natiqin “Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdəki” nitqində araşdırdıqda məlum olmuşdur ki 88 yerdə qoşmalardan istifadə olunmuşdur. Ən çox işlədilən qoşmalar arasında “üçün” – 30.0%, “ilə” – 15.0%, “sonra” – 9.5%, “görə” – 9.0%, “kimi”, “öncə”, “nisbətən”, “haqqında” qoşmaları hər biri – 4.2% təsadüf etmişdir. Eləcə də bu çıxışda “başqa”, “əvvəl”, “aid”, “ötrü”, “qədər”, “qarşı”, “qabaq” qoşmaları işlənmişdir.

Qoşmalarla bağlı Heydər Əliyevin çıxışlarının tədqiqi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir: - Müxtəlif nitq hissələrinin, xüsusilə köməkçi nitq hissələrinin birgə, yanaşı işlədilməsi vasitəsi ilə nitqin məna çalarını qüvvətləndirmək Heydər Əliyev nitqinin başlıca məziyyətlərindənədir; - Əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında keçid mərhələ təşkil edən “haqqında”, “barəsində”, “haqda”, “barədə” qoşmaları Heydər Əliyevin işgüzar-publisistik üslublu çıxışlarında daha çox işlədilir; - “Qədər” qoşması böyük natiqin dilində haqqında danışılan hadisənin başlanğıc vaxtı ilə hazırki vaxt arasında zaman hüduduna işarədir; - İsmi yönlük halında işlənən sözlərə qoşulan qoşmalar içərisində “qarşı” qoşması böyük

natiqin dilində müxtəlif mənalarda işlədilir. “Qarşı” qoşması böyük siyasi liderin nitqində əksər vaxtlarda tam ziddiyyət məzmunu bildirir;

-“Başqa” qoşması “əlavə” və “savayı” qoşmaları ilə sinonimləşə bilən qoşma olub Heydər Əliyevin nitqlərində fikirlər arasına körpü salmaq məqsədi güdür; -“Üçün” qoşması böyük natiqin fikrini yekunlaşdırmaq məqamlarında da istifadə olunur, məsdərlərə qoşularaq əsasən səbəb-məqsəd məzmunu daşıyır; -“Görə” qoşması nitqlərin sonluqlarında təşəkkür etmək məqamlarında təkrarlanaraq hörmət, ehtiram və səmimiyyət ifadə edir; -Zaman anlamında olan “əvvəl”, “sonra” qoşmaları auditoriyada keçmiş səyahət və gələcəyə inam ovqatı yaradır; -“Sonra” qoşması bundan əvəzliyinə qoşularaq qəti gələcək zamanda səslənən cümlələrdə çox işlədilir; -“Sonra” qoşması “az” qeyri-müəyyən sayı ilə birləşəndə zaman anının yaxınlığı, “bir neçə ildən sonra” ifadəsində isə zaman anının uzaqlığı anlaşılır; -“Əvvəl”, “qabaq” qoşmalarının sinonimi kimi “öncə” qoşması da keçmiş zaman baxımından böyük natiqin dilində tez-tez eşidilir;

Beləliklə, üslubi-semantik xüsusiyyətlərə malik köməkçi nitq hissəsi sayılan qoşmaların gələcəkdə Heydər Əliyevin nitqlərində dərinlən-dərinə tədqiqinə (2,6) ehtiyac duyulur.

Heydər Əliyevin nitqində bağlayıcılar da öyrənilmə obyektinə olmuşdur. Bağlayıcılar öz növbəsində tabesiz və tabeli olmaqla iki yerə bölünür (7). Bağlayıcılar arasında qarşılaşma bağlayıcıları bir-birinin ardınca gələrək nitqə xüsusi çalarlar qazandırır: “Azərbaycanda heç bir tarixi şəxsiyyətə məqbərə yoxdur, *ancaq* şairə, yazıçıya var. *amma* gəlin açıq danışaq, bu xalqı yaşadanlar tək şairlər, yazıçılar olmayıblar. Azərbaycanın padşahları da, sərkərdələri də, xanları da olubdur” (XIII c. s. 109).”Ancaq” bağlayıcısı şair və yazıçıları digər tarixi şəxsiyyətlərlə qarşılaşdırırsa ikinci halda amma bağlayıcısı xalqı yaşadanları şair və yazıçıları sərkərdə və xanlarla qarşılaşdırır, nitqin dolğunluğunu və qavranılmasını təmin edir. Məqalədə biz varislik baxımından klassiklərin əsərlərində köməkçi nitq hissələrinin işlənməsinə diqqət yetirdik.

Heydər Əliyevin nitqində bağlayıcıların araşdırılması aşağıdakı fikirləri söyləməyə imkan verir: -Heydər Əliyevin nitqində tabesizlik və tabelilik bağlayıcıları bir-birilə çulğalasaaraq harmoniya yarada, auditoriyanı öz cazibəsində saxlaya bilər;

-“Lakin”, “ancaq”, “amma” bağlayıcılarını eşidən auditoriya Heydər Əliyevin nitqində yeni bir fikrin, yeni bir ideyanın ortaya qoyulacağını gözləyir;

-“Ancaq” qarşılaşma bildirən bağlayıcısı Heydər Əliyevin dilində fəlsəfi kateqoriyaların dialektik ziddiyyətini vermək məqamlarında işlədilir;

-“Həm”, “həm də” iştirak bildirən bağlayıcılar böyük natiqin dilində hissələri tamda birləşdirmək anlamında daha çox istifadə olunur;

-“Həm”, “həm də” bağlayıcıları bütövü təşkil edən hissələrin sadalanması məqamlarında istifadə olunur;

-“Özü də”, bağlayıcısı “həm”, “həm də” bağlayıcısı ilə bir qrupda olsa da bu bağlayıcı Heydər Əliyevin dilində dəqiqləşdiricilik funksiyası daşıyır;

-“Ya”, “ya da” bağlayıcıları Heydər Əliyevin nitqində biri digərinin əksi olan fikirləri ifadə etmək baxımından mühümdür;

-“O cümlədən” bağlayıcısı bütövdən, tamdan hissəni ayırmaq məqsədi ilə işlədilir;

-Heydər Əliyevin nitqində bəzən bağlayıcılar sözün və cümlənin mənasını qüvvətləndirərək ədat səviyyəsinə yüksəlir;

-Heydər Əliyevin nitqində bağlayıcılar modal sözlər və ədatlarla çulğalasaaraq mövzunun auditoriyaya çatdırılmasında mühüm rol oynayır;

Heydər Əliyevin nitqində “məhz” ədatı ilə dəqiqləşdirilən fikirlər “bax” ədatının köməyi ilə auditoriyanın diqqətini özünə cəlb edir: “**Məhz** Səməd Vurğunun şeirləri, poemaları, pyesləri, dramları – hamısı birlikdə xalqımızı xırda-xırda bu yüksək səviyyəyə çıxarıbdır.

Səməd Vurğunun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri **bax**, budur. **Məhz** buna görə Səməd Vurğun qiymətlidir” (IXc.s. 21).

Heydər Əliyev nitqinin üslubi-morfoloji xüsusiyyətləri araşdırılsa da bu araşdırmalar içərisində ədatlar tədqiqat obyektı olmamışdır. Məqsədımız mənaca müxtəlif olan ədatların (9) Heydər Əliyevin nitqində yerini müəyyənləşdirmək, onların bir-biri ilə münasibətini açıqlamaqdır.

Mənaca müxtəlif olan ədatlar Heydər Əliyevin 1993-cü il 15 iyun – 1994-cü il dekabr dövründəki çıxışları əsasında araşdırılmış və faizlə öz əksini tapmışdır. Məlum olmuşdur ki, qüvvətləndirici ədatlar 44.3% təşkil edərək Heydər Əliyevin çıxışlarında ön yeri tutur. **Axi, ən, daha, hətta, da, də** qüvvətləndirici ədatları aparıcı rola malik olmuşdur. Məişət üslublu nitqdə çox işlənən **lap, ha, -ca, necə** qüvvətləndirici ədatları isə çox az işlənmişdir.

Təsdiq və inkar ədatları 16.4% olmaqla böyük natiqin nitqində ikinci yeri tutmuşdur. Bunların içərisində **bəli, xeyr, yox** ədatlarına daha çox, **bəli də, bəli a, ha, heç, heç də** ədatlarına isə az təsadüf olunur. “Bəli, mən öz məsuliyyətimi bilirəm və hesab edirəm ki, bunları etməliyəm... Buraya mən özümə görə yox, vəzifə tutmağa görə yox, xalqı bu vəziyyətdən xilas etmək üçün gəlmişəm”.

Böyük natiqin dilində **bəli** təsdiq ədatı hər bir insana, hər bir siyasətçiyə, hər bir dövlət xadiminə öz məsuliyyətini – xalq, vətən qarşısındakı məsuliyyətini dərkə çağırır.

Çox işlənmə tezliyinə görə üçüncü yeri 15.9% olmaqla dəqiqləşdirici ədatlar tutur. Bu ədatlar içərisində **məhz, elə** üstünlük təşkil edir. **Əsl** dəqiqləşdirici ədatı Heydər Əliyev nitqində az işlənir. Əmr ədatlarına gəlincə, onlar Heydər Əliyev nitqində 10.6% yer tutur. Bu ədatlardan əsasən **qoy, bax, gəlin, görün** daha çox işlənmiş, **gəlsənə, qoysana, di** əmr ədatları isə tək-tək hallarda işlənmişdir. Heydər Əliyev nitqindəki ritorik sualların əsasını təşkil edən sual ədatları 7.1% olmaqla onun nitqinin ecazkarlığını artırır. Bu sıradan ən az **yəni, ən çox isə məgər, bəs, -mi⁴** sual ədatları işlədilmişdir. Heydər Əliyevin nitqində digər ədatlarla müqayisədə məhdudlaşdırıcı (2.6%) və arzu (1.7%) ədatları (1.7%) ən az yer tutmuşdur. Məhdudlaşdırıcı ədatlardan ən çox **ancaq, tək, tək-cə**, ən az təsadüf edilən isə **bir, bircə** ədatları olmuşdur. **Kaş, kaş ki, barı** kimi arzu ədatlarının işlənilməməsi və yaxud az işlənməsi bir daha Heydər Əliyevin real həyata söykənən ciddi dövlət xadimi olmağından irəli gəlir.

Aparılan elmi-tədqiqat işi Heydər Əliyevin nitqində aşağıdakı sistemləşdirməni aşkara çıxarır:

-qüvvətləndirici ədatlar çıxışda ana fikrin, əsas fikrin auditoriyalara çatdırılmasında, gərgin ictimai-siyasi proseslərdə, ölkə həyatının böhranlı anlarında daha çox istifadə olunur;

-dəqiqləşdirici ədatlar Heydər Əliyevin nitqindəki izahedicilik məziyyətindən kənarda qalmır. Bu ədatlar müxtəlif növ auditoriyalarda, gah elmimizdə, gah tariximizdə, gah ölkəiçi münasibətlərin, gah da dünya miqyaslı incə problemlərin həlmləsində səslənir;

-sual ədatları nitqin polemik səciyyəyə daşmasını təmin edir, nitq prosesinə bütün dinləyicilər qoşulur;

-təsdiq və inkar ədatları güclü iradə sahibi olan Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nitqdə qarşıya qoyulan məsələlərə birmənalı fikrini ortaya qoyur.

Məntiqi-qrammatik mənə daşıyan modal sözlərin böyük natiq Heydər Əliyevin nitqində öyrənilməsi digər nitq hissələri ilə müqayisədə az əhəmiyyət kəsb etmir (5,6). Kitabın bu fəslində modal sözlər mənənlərinə görə Heydər Əliyevin nitqində araşdırılmışdır. Gerçəkliyə münasibətin müxtəlifliyi modal sözlərin çoxsaylı mənə növlərini yaradır.

“**Şübhəsiz ki**, biz bu vəziyyətdən çıxacağıq. **Şübhəsiz ki**, işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsinə nail olacağıq. **Şübhəsiz ki**, işğal olunmuş torpaqlardan Ermənistan silahlı qüvvələrinin çıxarılmasına nail olacağıq. **Şübhəsiz ki**, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinə nail olacağıq. **Şübhəsiz ki**, biz sərhədlərimizin toxunulmazlığına nail olacağıq. Biz bunlara nail olacağıq. Müstəqil Azərbaycan özünün bütün

ərəzisinin sahibi olacaq. Müstəqil Azərbaycan Respublikası öz taleyinin sahibi olacaqdır”(Vİc.s.38-39).

“Heydər Əliyevin nitqində modal sözlər” fəslini aşağıdakı müddəalarla yekunlaşdırmaq olar:

Qəti təsdiq bildirən “şübhəsiz ki” modal sözü böyük natiqin dilində təkrarlanaraq auditoriyada şübhə yeri qoymur, ərəzi bütövlüyümüzün təmin olunmasında, sərhədlərin toxunulmazlığında, işğal olunmuş ərəzilər qəsbkarlardan təmizlənməsində güzəştə yer olmayacağını bəyan edir;

Gerçəkliliyə uyğunluğun qəti təsdiqini bildirən “əlbəttə” və “şübhəsiz” modal sözləri böyük natiqin dilində müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi prosesləri, iqtisadiyyatdakı qanunauyğunsuzluqları çözmək, araşdırmaq baxımından diqqətəlayiqdir;

XX əsrin son mərhələsində dünyada baş verən məhəlli, regional münaqişələrə, insanların rahatlığını pozan toqquşmalara, vuruşmalara Heydər Əliyev “təəssüf ki” modal sözün köməyi ilə təəssüf edir; Heydər Əliyev nitqində “təəssüf ki” modal sözü keçmişimizdə baş verən neqativ hallara yönəlir; Modal sözlər içərisində “təəssüf ki”, “təəssüflər olsun ki” kimi mürəkkəb modal sözlər Heydər Əliyev nitqində cəmiyyətdə müxtəlif sahələrdəki çatımazlıqlar, nöqsanlar cəmiyyətə zidd hərəkətlər müşahidə ediləndə işlənir; “Zənnimcə” modal sözü Heydər Əliyevin nitqində gələcəyə yönələn elmi fikirlərin auditoriyaya izahı ilə bağlı məqamlarda öz yerini tapır;

Natiqlik sənətində hadisələrə natiqin öz baxışlarını şəxsi fikirlərini bildirən “zənnimcə”, “fikrimcə” modal sözləri Heydər Əliyev nitqlərini də tərk etmir. “Zənnimcə” modal sözü müxtəlif yönəli məsələlərə böyük natiqin şəxsi münasibətini bildirir;

“Xatirinizdədirsə” modal sözün köməyi ilə Heydər Əliyev auditoriyanı özü ilə keçmişə aparır, auditoriyada canlanma yaradır, auditoriyanı diqqətin yayınması kimi hallardan xilas edir;

Heydər Əliyev öz şəxsi mənafeələrini, şəxsi məqsədlərini ön planda saxlayan qruplara təəssüf edir. Bəzən təəssüf modal sözü həm söz, həm də cümlə rolunu oynayır;

Heydər Əliyev bazar iqtisadiyyatı ilə bağlı elmimizin dağılmasına, mədəniyyətimizə biganə yanaşmağımıza təəssüf edir; “Bilirsiniz” modal sözü ilə həmişəki kimi insan fəlsəfəsinə keçir. İnsanın öz düşüncələrində, fikirlərində sərbəst olması ideyasını ön planda saxlayır. Heydər Əliyev böyüklüyünə xas olan bir dillə təvazökarlıq və səmimiyyətlə bağlılaşa bilir, hər kəsi öz vicdanı ilə baş-başa qoyur;

“Bilirsiniz” modal sözü böyük natiqin nitqində gah fəlsəfi fikirlərin gah siyasi plüralizmin, gah da adi məişət məsələlərinə münasibət tələb olunan məqamlarda işlədilir;

Araşdırmalar göstərir ki, “bilirsiniz” modal sözü Heydər Əliyevin fəlsəfi, tarixi dəyərlərə malik nitqlərində daha çox işlədilir; “Bilirsiniz” modal sözünü eşidən auditoriya özünü Heydər Əliyevin fəlsəfi fikirlərinin seyrinə düşəcəyinə hazırlayır;

Bilirsiniz feli modal söz böyük natiqin dilində auditoriyada müəyyən bir məsələnin anlaşılmasındakı çətinliyə düşənlərə yönəlir. “Bilirsiniz” modal sözün arxasınca həmin məsələnin izahı gəlir; “Beləliklə” modal sözü Heydər Əliyevin müşavirlərə yekun vurmaq məqamlarına daha çox təsadüf edir.

Son olaraq köməkçi nitq hissələrinin Azərbaycan siyasi natiqliyində öyrənilməsi ümdə məsələdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev, “Müstəqilliyimiz əbədidir”. I cild, Bakı, “Azər nəşr”, 1997. 608 səh.
2. Axundov A. “Dil və mədəniyyət”. Bakı, “Yazıçı”, 1992. 192 s.
3. Babayev Adil. Dilçiliyə giriş. Dərslik. B.Maarif, 2004, 504 səh.
4. Babayev Adil. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 620 səh.

5. Mahmudova Dilbər. Ümumi dilçilikdə modallıq kateqoriyasının tədqiqi//Filologiya məsələləri, N 3, 2009, səh 127
6. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili, Sintaksis, Bakı, Ünsiyyət, 2000,səh 496, s 155-160.
7. Hüseynzadə Muxtar. Müasir Azərbaycan dili (morfologiya) Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, səh 280.
8. Mehdiyeva Sevil. Nəsimi “Divan”ında köməkçi nitq hissələri və köməkçi adlar. AMEA Humanitar və ictimai elmlər seriyası, 2002, N1-2, s 127.
9. Təhməzov Zamiq. Müasir Azərbaycan dilində qoşma və köməkçi adlar// AMEA-nın xəbərləri, 2007, №1, səh.81-93.
10. Введенская Л.А., Павлова Л.Т., Кашаева Е.Ю. “Культура речи государственного служащего”. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. 473 с.
11. Головин В.Н. “Основы культуры речи”. Москва,1980. 260 с

THE PROFILING OF CONSUMERS' PERSONAL DATA UNDER THE EU REGULATIONS AND THE AUTOMATED DECISION-MAKING: ARE THE LEGAL REMEDIES EFFICIENTLY SHAPED?

Asst. Prof. Juanita GOICOVICI¹

¹ University Babeş-Bolyai of Cluj-Napoca, Faculty of Law, Private Law Department, Cluj-Napoca, Romania,
ORCID: ID/0000-0002-0050-4511

Abstract

The study approaches the problematics of the efficiency of legal remedies under EU recent regulations, towards automated decision-making in *business to consumer* (B2C) contracts, assessing the process of making a decision by automated means without any human involvement, especially in credit agreements or in B2C contracts on *online* financial services. These decisions affecting consumers can be based on factual data, as well as on digitally created profiles or inferred data, or using pre-programmed algorithms and criteria. Including potential subsequent use of personal data processing techniques, these types of processing consist of profiling a natural person, particularly in order to take decisions concerning the consumer or for analysing or predicting consumers' personal preferences, behaviours and attitudes, in accordance with Paragraph (24) and Paragraph (60) of the Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data. Current approaching of consumers' personal data processing based on algorithmic analysis is gaining rapid acceptance and is penetrating a variety of industries and business processes in B2C contracts, thus raising various types of interrogations relating to the legal remedies applicable to consumer rights infringements, under the recent EU regulations. The study also addresses the legal implications of the principle of fair and transparent processing, which require that the data subject be informed of the existence of the processing operation and its purposes and, furthermore, that the controller should provide the data subject with pertinent further information necessary to ensure fair and transparent processing taking into account the specific circumstances and context in which the personal data are processed, including the consumer's right to be informed of the existence of profiling, as well as on the reverberations or repercussions of such profiling. Consumers data profiling represents an unexhaustive source of litigation, pertaining to the legal limits to be set concerning the automated processing of personal data and of evaluating the personal aspects relating to a natural person, in particular permitting the professionals to predict aspects concerning the consumer's economic situation, health, personal preferences or interests, reliability or behaviour, location or movements, whether it produces legal effects concerning the consumer's behaviour or similarly and significantly affecting the consumer's choices. Nevertheless, profiling is used in B2C relations to group consumers based on differently described categories for marketing and commercial advertising purposes; therefore, the need for efficient and persuasive legal remedies against the professionals' potential abuse towards consumers' rights to express an opposition to the automated decision-making.

Keywords: personal data, profiling, automated decision-making, GDPR, consumers

THE NATIONAL ASSEMBLY AND THE MANAGEMENT OF REVENUE ALLOCATION IN NIGERIA

Nuruddeen Muhammad Koko 1&2, Siti Zuliha Razali PhD & Azmil Mohd Tayeb PhD.

1. Universiti Sains Malaysia, School of Social Sciences, Department of Political Science
2. Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, Department of Public Administration.

Abstract

Revenue Allocation has remained one of the most contentious issue in Nigeria. So contentious is the issue that the Federation is yet to review the revenue allocation formula for over two decades. Whereas, the 1999 Constitution stipulates the review of the formula for at least after every five years to be in tune with the changing realities, yet since the return to civil rule in 1999, despite several attempts, the Revenue Mobilization Allocation and Fiscal Commission (RMAFC), the President and the National Assembly (NA) could not fulfil their constitutional responsibility of reviewing the formula guiding the process of revenue allocation. The contentious issues revolve around resource control, onshore/offshore dichotomy, principles of revenue allocation and distribution, first line charges on the Federation Account (FA), and the state joint local government account etc. Given the powers vested on the NA by the Constitution ‘to make laws for the peace, order and good governance of the Federation with respect to matters in the exclusive legislative list’, this article examined the substantial interventions by the NA in the management of revenue allocation in Nigeria. To achieve this, it provides answers to question such as: what are the roles of the NA in the distribution of public revenue? How has the NA fared in discharging these assigned roles? The analytical narratives was used to explore these questions from the data obtained through qualitative interviews complimented with other secondary data.

Keywords: National Assembly; Revenue Allocation; Public Revenue; Federation Account

Note: This paper is an extract from an ongoing PhD research at the Department of Political Science, University Sains Malaysia

Introduction

The design and operation of every federation do inevitably institute shared institutions of the federal government that enable common action and provide the glue to hold the federation together (see Watts, 1996). Hence, the legislature is one of the most common institutions in federations, just as it is a key institution in the democratic process and governance. The National Assembly is the legislative institution in Nigeria, and several other countries such as Angola, Bahrain, Benin; just as the Congress in the United States and Colombia; National Congress in Argentina, Brazil and Chile; Federal Parliament in Belgium; or Parliament in India, Italy, and Ivory Coast etc. Thus, the legislative powers of the federal Republic of Nigeria is vested in the National Assembly comprising of the Senate and the House of Representatives. Section 4 (2) of the 1999 Constitution vested on the NA powers to make laws for the peace, order and good government of the Federation or any part thereof with respect to any matter included in the exclusive legislative list (CFRN, 1999). However, such powers are limited by the Constitution in consideration of the doctrine of separation of powers. Hence, section 4 (8) limited the legislative powers of the NA to be subject to the jurisdiction of courts of law and of judicial tribunals established by law, and accordingly, the NA shall not enact any law, that ousts or purports to ousts the jurisdiction of a court of law. In addition, it shall not, in relation to any criminal offence whatsoever, have power to make any law with retrospective effect.

Section 162 (1 and 2), established for the Federation a special Account to be called the Federation Account (FA) into which shall be paid all revenues collected by the government of the Federation except the proceeds from the personal income tax of the personnel of the armed forces of the Federation, the Nigerian Police Force, the Ministry of Foreign Affairs and the residents of the Federal Capital Territory, Abuja. Further to this, the President having received from the Revenue Mobilization Allocation and Fiscal Commission (RMAFC) proposals for the revenue allocation from the FA, shall table before the NA such for passage into law. Thus, the NA has a very minimal role with regards to the formulation of the proposals for revenue allocation. Moreover, private member bill is not allowed, but motions and resolutions can be passed by the NA.

However, revenue allocation in Nigeria remains a very contentious issue, so contentious is the issue that the country is yet to review the existing revenue allocation formula for over two decades in spite the Constitution stipulates the review of the formula in operation for at least after every five years to ensure conformity with changing realities. Given the existing formula predates the 1999 Constitution, the formula in operation ought not to be retained, because the Federation has changed structurally, politically, economically and socially. Hence, the apparent inability to review the existing formula constitute one of the contentious issues in Nigeria's fiscal intergovernmental relations. Smith (1981) opined, revenue allocation remained the most contentious issue in all the fiscal relations between the federal and constituent levels of government in Nigeria. This is perhaps attributed to the overdependence of all the levels of government on the centrally collected revenue shared by the Federation Account Allocation Committee (FAAC) (see Koko and Azmil, 2019). Other contentious issues include: overdependence of the constituent units on statutory transfers, dissatisfaction with the principles of revenue allocation, allegations of mismanagement of the FA, the state joint local government account etc. Consequently, revenue allocation in Nigeria remains a phenomenon that is in permanent disorder (see Orokpo and Stephen, 2012). Hence, controversies and continuous search for a generally acceptable revenue allocation formula has bedeviled fiscal relations in Nigeria.

In view of these, the paper examined the role of the NA in the distribution of public revenue, and how the NA fare in discharging the responsibility from 1999-2019. Thus, the paper is structured as follows: following this introduction is the conceptual discourse in which prominent concepts were explained within the context of the paper. Next, is the overview of

fiscal intergovernmental relations in Nigeria; followed by the empirical evaluation of the role of the NA.

National Assembly, Revenue Allocation, and Federation Account

Let us briefly discuss the key concepts in this article. For our purpose, the NA refers to the legislative arm of government established under section 4 of the 1999 Constitution of the Federal Republic of Nigeria, and is vested with powers to make laws for the peace, order and good government of the Federation or any part thereof with respect to any matter included in the exclusive legislative list set out in part 1 of the second schedule of the 1999 Constitution (see CFRN, 1999). Hassan and Bakare (2020: 278-279) captured the provisions of the 1999 Constitution with regards to composition, framework, legislative procedures, qualification for membership and elections as well as powers and control over public funds of the NA. Similar to what is obtained in the United States, there are two chambers of the NA. The Senate and the House of Representatives. Whereas, the latter is often referred to as the lower chamber, with 360 members drawn from the constituencies delineated by the Independent Electoral Commission on the basis of population; the former that is the Senate has 109 members, with three members representing each of the thirty-six states of the Federation and one from the Federal Capital Territory. Thus, the membership of the Senate is based on equality of all the states, while that of the House of Representatives is based on population.

The basic principle of fiscal federalism is how to align responsibilities with available fiscal instruments. Thus, fiscal federalism according to Oates (1999) revolves around understanding of 'which functions and instruments are best centralized and which are best placed in the sphere of decentralized levels of government. Therefore, fiscal federalism revolves around three interrelated issues: assigning responsibilities to levels of government, assigning revenues or taxing powers, and supplementing revenues through grants for levels of government to meet up their assigned responsibilities. This is important for specific reasons. Although, the allocation of resources 'enables or constraints governments in the exercise of their constitutionally assigned responsibilities; and taxing powers and expenditure are themselves important instruments for affecting and regulating the economy' (Watts, 1996:39). Also, Bird and Vaillancourt (1998) opined that the process allows people to have a great influence on government decisions that affect their lives.

Revenue allocation is the most contentious issue in fiscal federalism. It is even more controversial in federal systems where natural resource endowment is unevenly situated. Furthermore, in some federal systems, the problem is particularly pronounced because resource ownership resides with the national government (Boadway and Shah, 2009). Moreover, they argued that in federal systems where the central government collects revenues, the resource-rich jurisdictions might feel that they are not getting their fair share of the benefits. These tensions are further exacerbated if the central government is perceived as using the resources unwisely or engaging in corruption (Boadway and Shah, 2009:2). Thus, Rao and Sen (1995:111), Boadway and Shah (2009:353) identified six broad objectives for revenue allocation: bridging the vertical fiscal gap; equalising state fiscal capacities; setting minimum national standards; compensating for benefits of spillovers; influencing local priorities, and dealing with infrastructure deficiencies. However, what is more, important is that revenue allocation should serve as an instrument of uniting the federation while enabling the lower levels of government to pursue their objectives. Thus, Oladije (2005:2) couched that federal systems must ensure there is instituted, an acceptable revenue allocation framework that will not leave any component unit short changed in the arrangement.

As for the Federation Account (FA), according to section 162 (1) of the 1999 Constitution (as amended), the FA refers to that account into which shall be paid all revenues collected by the government of the Federation, except proceeds from the personal income tax (PIT) of the armed forces of the Federation, the Nigerian Police Force, the ministry or

department of government charged with the responsibility of foreign affairs and the residents of the Federal Capital Territory (FCT) (CFRN, 1999). The revenue due to the FA specifically, refers to any income or return accruing to or derived by the government of the Federation from any source and includes: any receipt, however, described, arising from the operation of any law; any return, however, described, arising from or in respect of any property held by the government of the Federation; any return by way of interest held by the government of the Federation in any company or statutory body (CFRN, 1999). Therefore, the following constitute the bulk of revenues remitted to the FA: crude oil and gas exports; domestic crude sales; petroleum profit tax (PPT); royalties as components of oil revenues; while the non-oil revenue components include: customs and excise; education tax; custom levies; VAT; Federal Government independent revenue; and the National Information Technology Development Fund (NITDA) (Koko, 2017).

Overview of Fiscal Intergovernmental Relations in Nigeria

The way intergovernmental fiscal relations are organised varies from country to country. The differences partly tend to reflect the historical and geographical characteristics of each country, the degree of heterogeneity of the population, and the extent of government intervention in the economy. Thus, the fiscal history of the Nigerian Federation can be assessed in phases or episode: the pre-colonial (before 1954 and after), the post-colonial independent period (1960-1966), the military administration era (1967-1999), and the civilian administration period (1999-date). This signifies that fiscal intergovernmental relations in Nigeria has greatly changed and transformed from inception to date arising from the agitations and discontents on virtually all the founded fiscal arrangements. The general and frequent trend was how to redesign the framework in order to assuage the divergent interests as expressed by the federating units.

Despite instituting a couple of constitutions from 1914 to 1946, there was no formal revenue allocation until in 1948 when the Phillipson Commission granted internal autonomy to the then three existing regions control over their revenues and resources. However, a system of revenue allocation was introduced to redress possible disparity between constitutional responsibilities and available resources (Abdullahi, 2005). Thus, within the period, three principles guided revenue allocation: derivation, even progress, and population (Ojo, 2010). Hence, two sources of revenue were identified: declared revenues (collected by the regional governments) and non-declared revenues (collected by the federal government).

Consequently, while the regions retained their declared revenues, the non-declared revenues were shared among the levels of government. Still, under this phase in 1951, another ad hoc commission was set up referred to as the Hicks-Phillipson Commission. The Commission retained the principles of derivation and introduced other principles to include need and national interest. Also, the regional governments were assigned responsibilities of imposing direct taxes and have control over such revenues. Philips (1971) equally examined the introduction of special grants by the Commission. The special grants are shared with the regional governments for the purpose of maintaining the Police Force and local authorities on education.

Furthermore, in 1953 the Chick's Commission was inaugurated. The Commission based its sharing on the principle of derivation and fiscal autonomy. Omitola (2005) for instance, opined that the Commission recommended 50% of revenue from certain items to the Federal Government, while the remaining 50% was allocated to the Regional Governments on the basis of: import and export tax (consumption), import duty on motor spirit (consumption), and export duties on goods other than tobacco and motor spirit (North 30%, East 30%, and West 40%), company tax (Federal Government). By 1958, there was the Raisman Commission whose recommendations introduced a Distributable Pool Account into which 30% of revenues are paid from mining rents and royalties, and revenue from imports. The revenues from the DAP were

shared among the regions only using the principles of continuity of government services, minimum responsibilities, population and balanced development as follows: 40%; 31%; and 24%; and 5% for the North, East, West, and the Southern Cameroons respectively.

After independence, there was no attempt to institute a formalized framework, but ad hoc commissions were assigned the task of reviewing the formula. This became inevitable due largely to the realignment of boundaries, and most importantly the creation of the Mid-West region in 1963. However, in 1964, the Binns Commission was set up and principles such as derivation, financial comparability, need, even development, and tax effort was introduced. Having retained the DPA, the Commission recommended an increase in percentage on duties from 30% to 35%. Consequently, allocations to the regional governments changed to 42%, 30%, 20% and 8% to the North, East, West, and the Mid-West respectively. But, by 1967, the then military government promulgated Decree No. 15 which emphasized equality and population only.

By 1968, the Dina Commission was inaugurated. Having recommended for a principle of vertical and horizontal sharing of revenue, it sought for a change of name of the DPA to a Joint Account. The Commission also introduced additional principles such as basic needs, minimum national standards, balanced development, and derivation. It also recommended for the establishment of a permanent revenue planning and fiscal commission. Adesina (1998), argued that the recommendations of the Commission, despite being the best in view of the then existing exigencies, were not approved. Subsequently, the government promulgated Decrees No. 13 of 1970, No. 9 of 1971, and No. 6 and No. 7 of 1975. These Decrees largely emphasised on principles of derivation and population in revenue allocation.

In 1977, a technical committee on revenue allocation was set up to review the existing framework, and device an efficient and equitable framework to guide the government. The committee recommends for a consolidated joint account from which all federally collected revenues will be shared vertically using a ratio: 57%, 30% 10%, and 3% for the Federal, States, Local Governments, and Special grants respectively. The Special grants were to cater for special needs such as ecological degradation, and natural disaster. As for the horizontal allocation, principles such as equality of access to development opportunities, the national minimum standard for national integration, absorptive capacity, independent revenue, and tax effort, and fiscal efficiency were recommended. Similarly, weights were assigned to the principles as a guide for the horizontal allocation. However, just like the Dinna Commission, the recommendations of the committee were not approved, hence, section 272 of the 1979 Constitution provided that the existing revenue allocation formula should continue to be applied pending the enactment of a new one.

The Okigbo Commission was set up in 1979. The major recommendations of The Commission were the need to establish a permanent fiscal commission instead of ad-hoc arrangements. Secondly, each state should contribute a certain percentage of its total revenue for sharing among its local government councils. On the vertical allocation, it recommends 53% for the Federal Government, 30% for the States, 10% for the Local Governments, and 7% as Special Funds. As for the horizontal allocations, principles such as minimum responsibility of government, population, social development factor, and internal revenue effort were recommended.

However, despite a series of recommendations for a permanent fiscal commission, it was not implemented until 1989 through Decree No. 49 of 1989. The Decree created the National Revenue Mobilization Allocation and Fiscal Commission (NRMAFC) under the pioneer Chairmanship of General Theophilus Danjuma as a corporate body with perpetual succession and a common seal to oversee revenue sharing and mobilization (see Obi, 1998). The Commission made its first attempt in December 1989 and was accepted by the government. Thus, the vertical allocation was structured as 50%, 30%, 15%, and 5% for the Federal, States,

Local Governments, and Special funds respectively. Whereas, the horizontal allocation was based on the principles of equality of states, population, social development factor, internal revenue effort, landmass, and terrain (see Danjuma, 1996).

From then on, the major change in fiscal intergovernmental relations was CAP 16 LFN 1992 formula, which was a review of the Allocation of Revenue (Federation Account Etc.) Act 1982. The vertical allocation from the 1992 allocation formula is 48.5%, 24%, 20%, and 7.5% to the Federal (FG), State (SGs), Local Governments (LGs), and Special funds respectively. However, sequel to the Supreme Court judgement the formula was reviewed via an Executive Order in 2002, and later Treasury Circular in 2004. Therefore, from then on to date, the formula is: 52.68% for the FG, 26.72% for the 36 SGs, and 20.60% for the 774 LGs. This notwithstanding, the actual allocation for the FG, remains 48.50% while the remaining 4.18% is kept by the FG as a thrust. The allocation is for Special funds and is used to fund: Development of Natural Resources (1.68%); General Ecological problems (1%); Stabilization (0.5%); FCT (1%). On the horizontal allocation, which is among the States, it is guided by a number of principles and weights assigned to each principle. The principles are equality of states, population, and landmass and terrain, social development factor (education, health, and water supply), and internally generated revenue. Also, the revenue allocated to the Local Governments is based on the same principles and weights as those for sharing revenue among the States. Whereas, 10% of the States' IGR is shared based on the legislation by each House of Assembly.

Therefore, the advent of 1999 Constitution marked the formal structuring of fiscal intergovernmental relations in Nigeria. The Constitution created the Federation Account (FA) (formerly referred to as the Distributable Pool Account DPA) and specifies the statutory prescription of its structure and components. Section 162 (1-10) all deal with the disposition of accruals to, and disbursement of, periodic balances in the FA, including its beneficiaries. In addition to the provisions, the Constitution also specified the procedure for dealing with the Account by the President in which, a proposal by the RMAFC on any set of revenue allocation formulae, and the major applicable revenue sharing principles, culminating its submission to the National Assembly for the enactment into an Act. Also, section 162 (2) specifically provides for the statutory entrenchment of a constant allocation of not less than 13% as derivation from the revenues accrued from any natural resources. In the same vein, section 162 (3) stated the beneficiaries of the revenues from the FA to include: Federal, State, and Local Governments 'on such terms and in such manner as may be prescribed by the National Assembly'. This also applies to the horizontal allocation to the 36 States of the Federation. Therefore, the revenue allocation framework in Nigeria lies in the provisions of the 1999 Constitution, the Allocation of Revenue (Federation Account, Etc.) Act 1982 and Houses of Assembly of the State laws on their respective Local Governments. Similarly, section 153 (n) established the Revenue Mobilization Allocation and Fiscal Commission (RMAFC) and empowered the Commission to monitor accruals to and disbursement of revenue from the FA. Also, The Commission is mandated to review from time to time the revenue allocation formulae and principles in operation to ensure conformity with changing realities and to advise the Federal and State Governments on fiscal efficiency and methods by which their revenue can be increased.

Empirical Evaluation of the Role of the National Assembly

Focus here is on the review of the far-reaching engagements and efforts of the National Assembly from 1999-2019 with regards to the management of revenue allocation in Nigeria. By virtue of section 4 (1) and (2), the NA is to make laws for the peace, order and good government of the Federation or any part thereof with respect to any matter included in the exclusive legislative list'. The Constitution also grants the NA preponderant powers over Houses of Assembly of State. Section 58 (1) to (5) specified the procedures of fulfilling the

law-making functions of the NA. Hence, the process of law making by the NA begins with passing of a bill by both chambers and assented to by the President. Although, where the President withholds his assent, the bill can be passed by each chamber by two-thirds majority, the bill shall become law and the assent of the President shall not be required (CFRN, 1999).

However, with regards to the fiscal intergovernmental relations, specifically revenue allocation, section 162 (2) of the 1999 Constitution, stipulates that the RMAFC will propose the revenue allocation formula in which the President will present same to the NA for deliberation and passage into law. Thus, proposal for revenue allocation formula is the ultimate responsibility of the RMAFC; who in turn advice the President and ensure the President table the proposals before the NA; ensure whatever is been recommended and whatever surrounds the proposal and requires further explanations by the NA will be provided until it is passed into law.

By inference from the above, the NA rely only on submission of proposal for the review of the revenue allocation formula; and until and unless the executive tabled such proposals for deliberation and passage, it can only pass a motion seeking for the presentation of such. And indeed, there were attempts by the executive since 1999 to table such proposals. However, in each attempt, a number of exigencies halted the deliberation and consideration by the NA. For instance, in August 2001 and 2003 the RMAFC did came up with a revised formula but had to suspend because of the series of court's judgements and political intrigues (Koko2017). Again, in 2007, another proposal was made by the RMAFC and was tabled before the NA by the President. However, there were private member bills also circulating amongst members of the NA. To that effect which in the first place was wrong because no provisions is provided for a private member bill for the amendment of the revenue allocation formula. Consequently, the proposal was withdrawn by the executive and before a verified version of the formula was submitted, the status of the health of the then President had thrown the country into political crisis.

In 2011, the RMAFC also forwarded a version for proposal to President Jonathan but was advised to put it on hold considering Government's resolve to have a National Conference, and issue of revenue allocation is among the agenda for deliberation. Also, the coming of a new government in 2015, the RMAFC forwarded and executive summary to the President and awaits directive to submits the proposed formula. Thus, the foregoing highlighted, the reliance of the NA on the executive arm of government for submission of proposal for the review of the revenue allocation formula for passage into law. Hence, the NA has no choice than to work within the ambit of the law. To this end, since the return to civil rule in 1999, the revenue allocation formula in Nigeria has not been reviewed; despite the Constitution stipulates that it should be reviewed at least after every 5 years in order to be in tune with the changing realities.

The 8th Senate during one of its plenaries, passed a resolution (S/Res/024/03/17) urging the Federal Government to table proposed revenue allocation formula for deliberation and passage by the NA. The resolution was passed following a motion by Senator Aliero Muhammad Adamu (Kebbi Central) on the need for the RMAFC to discharge its functions under Paragraph 32 of the 3rd schedule of the 1999 Constitution. The motion observed that giving the absence of extant Act of the NA, accepting the existing formula currently used, is unconstitutional especially considering that the Constitution does not contemplate a particular revenue allocation formula to be use in perpetuity (Aliero, 2018). The motion further, argued that the current formula is blind to present and changing economic realities and unjustifiably skewed in favour of the FG. The consequence of which is seen in the magnitude of bailouts rolled by the FG to the SGs, thereby plunging most of the SGs into serious debts. Hence, the motion agitates for the review of the formula in favour of the SGs and the LGs, else real growth and development will continue to elude this great country (Aliero, 2018). Nevertheless, the NA is yet to receive any proposal for the enactment of the revenue allocation formula. Hence, the

formula currently in use is the 1982, amended in 1992 with few modifications in 2002 and 2004 by the executive arm of government.

Further to this and in furtherance of its functions and mandates to conduct investigations, control and monitor public financial management by the executive as well as control, and supervision of general government business; and in particular as representatives of their constituents, the NA passed the Monitoring of Revenue Allocation to Local Governments Act, 2005 and was assented by the President on the 12th April, 2005. The Act as stated in the explanatory memorandum, intended 'to monitor and ensure that allocations made to the LGs in the States from the FA and from the State concerned are promptly paid into the SJLGA and distributed in accordance with the provisions of the 1999 Constitution (FRN, 2005). Going by the deliberations of the NA towards passing this Act, it was observed there are irregularities and mismanagement of the SJLGA by the SGs. Hence, the need to monitor the payment and distribution of statutory revenue due to LGs. An illustration of the NA's resolve is evident in section 7 (1) – (3) of the Act, in which it states 'in the case of any default in the allocation or distribution to any LG, such amount shall be a first charge on the State's next allocation from the FA and shall be credited to the affected LG'. The Act, goes further, to state punitive measures on individuals found to have contravened provisions of subsection 1 of section 7 of the Act.

Swaying the implications of the Act, the SGs challenge the Act and sought for declaration by the Supreme Court that the provisions of the Act are from the date of its commencement, inconsistent with the provisions of the Constitution of the FRN, 1999 and are accordingly null and void and inoperative (A-G Abia and 2 Ords vs AGF, 2006). Also, the suit sought for a declaration for an order of perpetual injunction restraining the Government of the Federation, its functionaries, agencies whomsoever, including the RMAFC or any of its Commissioners, the Accountant General of the Federation or his representatives from enforcing or purporting to enforce by sanctioning in any way or manner whatsoever directly or indirectly the provisions or any of the provisions of the Act, against the SGs, its functionaries, public officers, servants and agencies.

In a lead judgement by Niki Tobi JSC, did admitted 'it is a notorious fact that there are leakages here and there in LG funds, leakages that are caused by human beings that either operate the system or supervise the operation of the system. There are many thieves in the system and any effort to plug the leakages within the dictates of the Constitution must be supported by any well-meaning institution including the judiciary'. Therefore, 'the NA means business by showing their hatred for corruption and that is good; but however, declared that 'the NA has no business to perform in the proviso because it is exclusively a State affair' citing section 162 (6) of the 1999 Constitution (A-G Abia and 2 Ords vs AGF, 2006). In addition, he cited Ogundare JSC who was very clear on the issue by stating that 'the Constitution intends that everything relating to LGs be in the province of the SGs rather than in that of the Government of the Federation' (A-G Abia vs AGF, 2002).

Consequent upon this judgement, the Act was suspended and despite the RMAFC do send representatives even before the coming of the Act, to attend LGJAAC meetings in the 36 States and the FCT; some States objected to having members of the Commission. Therefore, the Commission was incredibly careful in that direction and notify its officers that any State that accepted to accommodate you attend and if any rejected, you leave there silently.

In addition to the aforementioned, the NA did not relent in its efforts to ensure issues and problems bedevilling LGs in Nigeria are resolved to make the tier of government not only functional, efficient, but also viable. Thus, several motions and resolutions and in some instances, bills seeking to address issues pertaining LGs were passed and adopted by both the red and the green chambers of the NA. Resolutions such as: S/Res/012/03/17; S/Res/015/03/17; S/Res/128/03/17; S/Res/190/03/18; S/Res/273/03/18; all hinged on resolving issues affecting

various LGs in the Country. Similarly, bills were sponsored both by Distinguished Senators and Honourable Members particularly to review certain sections of the Constitution believed to have divested LGs from discharging their assigned responsibilities. Similarly, the Senate passed a motion that was sponsored by Senator Abdullahi Sabi and was supported by over 8 Senators, consisting of almost all the former Governors serving in the then 8th Senate. The motion, having lamented on the abuse and lack of regards to the provisions of the 1999 Constitution by the SGs with regards to the handling and management of SJLGA, appreciated and called on all financial institutions across the nation to support and adhere to the implementation of the new guidelines issued by the Nigerian Financial Intelligence Unit (NFIU).

The motion arose from the guideline issued by the NFIU on the 6th of May 2019. The guideline specifically intended to reduce vulnerabilities by cash withdrawals from the accounts of LGs in Nigeria by instituting tighter fiscal control. The guideline sought to 'ensure direct allocation of funds to LGs from the FA and ensure financial autonomy for the LGs' (Abdulrahman, 2019). Hence, the motion was moved and passed by the Senate seeking for the support and mandated all financial institutions in the country to adhere to the guideline. The Senate also, resolved and urged all the 36 States and the FCT to ensure compliance and the implementation of the guideline, while called for a Constitutional amendment that will deepen democracy at the LGs in Nigeria. Also, the Senate Committee on State and LGs was charged to interface with the relevant authorities to ensure compliance and implementation of the guideline.

Prominent bills sponsored and considered in the NA that could be said to have ensued Constitutional amendments particularly Sections 7 and 162 include among several others: A bill by Hon. Ekwunife Uche Lillian that sought for the amendment of relevant sections of the 1999 Constitution towards guaranteeing LGs autonomy. Also, there was a bill in the name of Hon. Mohammed Shamsidin Ango Abdullahi sponsored to amend Sections 7, 162 and 313 of the 1999 Constitution. Another bill was sponsored by Senator Nurudeen Abatemi Usman also seeking for the amendment of the sections of the Constitution that hinged LGs under the strict supervision of the SGs.

Arising from the foregoing, the NA during the 6th, 7th and the 8th Assembly indulged in Constitutional amendments. And in each of the processes, the issue of LGs was at the forefront. Accordingly, the amendments sought to dilute or remove the overbearing control of the SGs on their LGs, but unfortunately the Houses of Assembly of State rejected the amendments. This is because the requirements for Constitutional amendment in Nigeria is, there must be concurrence between the NA and the Houses of Assembly of State with at least 2/3 supporting the amendment to scale. Thus, in the 8th Assembly, the NA did not amend the Constitution in a single amendment bill but considers each amendment as a single bill on its own merit. Each bill was based on a provision to be amended. Unfortunately, in the 7th Assembly, only nine Houses of Assembly of State supported the amendment out of the 24 State Houses of Assembly required by law. While in the 8th Assembly, 16 Houses of Assembly supported thereby having a short of 8 States to scale through.

Conclusion

From the foregoing, the role of the NA was highlighted with regards to the statutory revenue allocation to LGs in Nigeria. It was revealed, the NA had tried several means within the Constitutional and other extant laws to intervene and address the challenges LGs are facing, particularly with regards to the flow of statutory revenue from the FA to the LGs. In addition to all the interventions by the NA within the ambit of the law, a standing committee on States and LGs was set up with the mandate of mediating between the NA and the SGs and LGs. Yet, as Senator Gumel revealed 'I am sorry we did not succeed'; but called on the NA to be tenacious to leverage the LGs from the shackles of the SGs.

Essentially, the NA had played a significant role in moderating fiscal intergovernmental relations in Nigeria. However, it also has a number of limitations but more fundamentally is the inability to institute a new revenue allocation formula since 1999. Also, important constitutional amendments proposed could not secure the 2/3 majority required from the House of Assembly of States

References

- Abdullahi, I. B. (2005) Revenue Allocation in Nigeria: Lessons from other Federations. *Democracy and Development in Nigeria*. 2: 53-69.
- Abdulrahman, A. (2019). The NFIU Guidelines on LG Funds. Daily Trust Newspaper. Retrieved from: <https://www.dailytrust.com.ng/the-nfiu-guidelines-on-lg-funds.html>
- Adesina, O. C. (1998). Revenue Allocation Commissions and the Contradictions in Nigeria's Federalism. In K. Amuwo (Ed.) *Federalism and Political Restructuring in Nigeria*. Spectrum Books Ltd. Ibadan, Nigeria.
- Aliero, M. A. (2018). *8th Senate Resolutions of the 3rd Session: 13th June, 2017-7th June, 2018*. Published by the Chamber Department. Senate of the FRN. 96-97.
- Attorney General of Abia State & Ors V Attorney General of the Federation & 33 Ors (2006) 7 *NILR*71.
- Bird, R. M. & Vaillancourt, F. (1998). Fiscal Decentralization in Developing Countries: An Overview in R. M. Bird & F. Vaillancourt (Eds). (1998). *Fiscal Decentralization in developing Countries*. Cambridge University Press.
- Boadway, R. & Shah, A. (2009). *Fiscal Federalism: Principles and Practice of Multiorder Governance*. Cambridge University Press, New York.
- CFRN (1999). Constitution of the Federal Republic of Nigeria.
- Danjuma, T. (1996). Revenue Sharing and the Political Economy of Nigeria's Federalism. In I. J. Elaigwu and R. A. Akindele (Eds.) *Nigerian Journal of Intergovernmental Relations*. Abuja.
- Galligan, B. (2006). Institutions of Federalism and Decentralized Government. In E. Ahmad and G. Brosio (Eds.) *Handbook of Fiscal Federalism*. Edward Elgar. Cheltenham, UK.
- Hassan, S. A. and Bakare, A. (2020). An Analysis of the Role of the National Assembly in Nigeria's Fourth Republic and its Possible Reform. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 20 (2), 271-290.
- Koko, N. M. (2017). *Fiscal Federalism and the Politics of Revenue Allocation in Nigeria: 2007-2015* (Master's dissertation). Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, Department of Political Science, Sokoto, Nigeria.
- Koko, N. M. and Tayeb, A. M. (2019). The 1999 Constitution and the Revenue Allocation Act in Nigeria: Congruent and Incongruent. *Sokoto Journal of Management Studies*. 19 (2) 91-104.
- Oates, W. E. (1999). "An Essay on Fiscal Federalism." *Journal of Economic Literature* 37 (3): 1120-1149.
- Obi, C. (1998). The Impact of Oil on Nigeria's Resource Allocation System: Problems and Prospects for National Reconstruction. In K. Amuwo (Ed.) *Federalism and Political Restructuring in Nigeria*. Spectrum Books Ltd. Ibadan, Nigeria.
- Ojo, E. O. (2010). The Politics of Revenue Allocation and Resource Control in Nigeria: Implications for Federal Stability. *Federal Governance*, Vol. 7 (1), 15-38.
- Oladije, A. (2005). Federalism and the Political Economy of Revenue Allocation in Nigeria. *NISER Monograph*. No. 2.

- Omitola, B. O. (2005). Federalism and the Political Economy of Revenue Allocation in Nigeria. *NISER Monograph*, No. 2.
- Orokpo, O. F. E. and Stephen, M. R. (2012). Revenue Allocation Commissions and the Contradictions in Nigeria's Federal System: A Re visitation. *Journal of Social Science and Policy Review*. 4: 81-92.
- Phillips, A. O. (1971). Nigeria's Federal Financial Experience. *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 9 (3), 398-408.
- Smith, B. (1981). Federal-State Relations in Nigeria. *African Affairs*, 80 (320) 355-378. <http://www.jstor.org/stable/721662> .
- Watts, R. L. (1996). *Comparing Federal Systems in the 1990s*. Institute of Intergovernmental Relations. Queen's University Kingston, Ontario, Canada. Retrieved from <http://www.queensu.ca/iigr/sites/webpublish.queensu.ca.igrwww/files/siles/pub/archive/book/comparingFederalSystemsInThe1990s-Watts.pdf>.

THE UNNOTICED EVIL: CHILD MARRIAGE IN INDIA

Pinki Chatterjee

Student, Department of Ancient Greek, School of Languages, The Ramakrishna Mission
Institute of Culture, Kolkata, India

Abstract

Evil practices hold the power to plague a country and deter its progression. But often times, these practices are so deeply entrenched in the traditional practices and customs of a country, that it becomes a stifling task to eliminate them. One such evil practice that has persisted in India since a long time is Child Marriage. Child Marriage denotes that a child whether a female or a male could be married off at a tender age before the age of 18. It violates children's rights and places them at a high risk of violence, exploitation and abuse. Despite measures undertaken by the government and organizations like UNICEF, and the practice being considered illegal, this horrendous social evil still exists especially in remote villages of India. The primary objective of this paper would be to trace the origin of child marriage and throw light on its current status in India. This would be achieved by analysing governmental data, results and by taking a closer look at some of the case studies that has helped to highlight the problems and causes of this malpractice. This paper would then present some of the recent findings and data and would conclude by looking at a few measures that could help to eradicate this social evil.

Keywords: Child Marriage, Social evil, Children, Rights, Data

INTRODUCTION

Child marriage is the marriage of a girl or a boy before they attain adulthood as in before they turn 18 years of age. Such a union could be either formal or informal, where girls may have to go and live with the groom and his family. Child marriages can take place between a girl and a boy who are not of 18 years or can take place between a girl child and an older man. It affects both boys and girls but according to a UNICEF study, it affects girls disproportionately. A number of socio cultural norms that have persisted in the country are responsible for the continuation of this social evil.

“Child marriages have been common throughout history and continue to be fairly widespread, particularly in developing countries such as parts of [Africa](#), [South Asia](#), [Southeast Asia](#), [West Asia](#), [Latin America](#), and [Oceania](#). However, even in developed countries such as the [United States](#) legal exceptions mean that 17 [US states](#) have no minimum age requirement. The incidence of child marriage has been falling in most parts of the world. 2018 data from [UNICEF](#) showed that about 21 percent of young women worldwide (aged 20 to 24) were married as children; this is a 25 percent decrease from 10 years previously. The countries with the highest observed rates of child marriages below the age of 18 were [Niger](#), [Chad](#), [Mali](#), [Bangladesh](#), [Guinea](#), the [Central African Republic](#), [Mozambique](#), and [Nepal](#) with rates above 50%. Niger, Chad, Bangladesh, Mali and Ethiopia were the countries with child marriage rates greater than 20% below the age of 15, according to 2003–2009 surveys. Globally, an estimated 12 million girls annually are being married under the age of 18.” (Wikipedia)

History of Child Marriage in India

Child marriages across regions and cultures have been a direct result of cultural practices that mandated marriage of children soon after they attained puberty. In India, the practice of child marriage has existed since the ancient times. “The Vedas, specifically the [Rigveda](#) and [Atharvaveda](#), have verses that clearly indicate that during the [Vedic Period](#),

girls married well after attaining puberty and were of a mature age. The early [Dharmaśāstra](#) (Dharmasutras) also state that girls should be married after they have attained puberty while some texts extend the marriageable age to before puberty. In the [Manusmriti](#), which was not implemented as law, a father is considered to have wronged his daughter if he fails to marry her before puberty and if the girl is not married in less than three years after reaching puberty, she can search for the husband herself.”

During the Mughal rule in India, it was believed that young Hindu girls were abducted from their houses and were forced to marry invaders and looters; they were also used as objects of sexual gratification. Thus, in order to keep their chastity intact girls were married off by their parents at a young age to escape the clutches of the Muslim abductors.

In colonial India, this practice gained even more strength so much so that it became a part of traditional customs. Like the Mughal era, the British colonisers too exploited Indian women which was a cause of concern for Indians who placed ominous value on a woman’s purity and chastity. The British who considered this practice to be barbaric did not do anything to prevent this so as not to raise discontentment amongst the Indians who had adapted child marriage into their traditional practice. The British therefore, maintained a neutral stand. Many Indian leaders who preached about nationalism did not come forward to take a stand on this pathetic practice. By this time, child marriage fell under the normative lens of the society which not only led it to progress further but also assumed the form of another malpractice, called Sati. It has to be observed that during the colonial period young girls and younger women were often married to older men who were a lot of the times widows and even had children from their previous marriage who could be as old as the bride itself. But these men were often affluent or were owners of huge properties. For the Indian parents it was a matter of great pride that their daughter could become a part of a wealthy household by virtue of which it allowed them to climb up the social ladder. But since these men were very old, they died leaving the child brides or younger women as widows. But according to the practice of Sati, the widow had to sacrifice her life by sitting atop the funeral pyre of her deceased husband. Later, after the abolition of this practice, widows were never allowed to remarry. They had to live a lesser life where they had to shave off their hair, wear white sarees and live a much restricted life where they had no control and voice over their lives. They simply followed the societal norms and mores that were set in place for them. Child marriage or early marriage was also a direct product of the patriarchal society and was rooted in gender inequality, where a man took ownership of the life and body of a woman, failing to do which was seen as a marker of failed masculinity. With the help of the efforts of a few reformers of the country, Sati Pratha was abolished and widow remarriage was initiated.

Social Reformers and their role in preventing Child Marriage

“ In the early 19th century, the [East India Company](#), in the process of extending its [rule](#) to most of India, initially tolerated the practice; [William Carey](#), a British Christian evangelist, noted 438 incidences within a 30-mile (48-km) radius of the capital Calcutta, in 1803, despite its ban within Calcutta. Between 1815 and 1818, the number of incidents of *sati* in Bengal doubled from 378 to 839. Opposition to the practice of *sati* by British Christian evangelists, such as [William Carey](#), and Hindu reformers such as [Ram Mohan Roy](#), ultimately led the British [Governor-General of India Lord William Bentinck](#) to enact the [Bengal Sati Regulation, 1829](#), declaring the practice of burning or burying alive of Hindu widows to be punishable by the criminal courts.” Raja Ram Mohan Roy who witnessed his sister in law as a victim of Sati was deeply moved to put an end to this practice. He also fought against child marriage. “These were followed up with other legislation, countering what the British perceived to be interrelated issues involving violence against Hindu women, including: [Hindu Widows' Remarriage Act, 1856](#), [Female Infanticide Prevention Act, 1870](#), and [Age of Consent Act, 1891](#).”

“Behramji Merwanji Malabari, hailing from Vadodra, was an Indian author and reformer who battled for the rights of women and stood firmly against child marriage. He expressed his feelings through his powerful writing on enforced widowhood and child marriage. In 1885, a girl named Rukhmabai was forced to return to her husband or be jailed by a certain Judge Pinhey, but she won the case with Malabari’s help.”

Other Indian reformers who fought against child marriage were Jyotirao Phule and Ishwar Chandra Vidyasagar. “The 19th century was a particularly terrible time for women, especially for pre-pubescent girls from poor families, who were forced into marriages with older men. Once their husbands died, they had to spend the rest of their lives wearing white saris, give up all material comforts and live a stigmatised and isolated existence. Seeing this unprogressive practice play out before his own eyes, Vidyasagar was determined to stamp it out.” (The Better India) His long battles to eradicate this social evil and to legalise widow remarriage proved to be difficult and tedious but his efforts led to the passing of the laws and paved the way for other reformers and activists to carry on his legacy.

LAWS AND POLICIES TO PREVENT CHILD MARRIAGE

Child Marriage Restraint Act, 1929

“In the early in 1920s, a social reform began to emerge; it was supported by different Women’s Councils, despite knowing that they would face opposition from their respective religious communities. In furtherance of this social reform, Harbilas Sarda introduced the Child Marriage Bill in the Central Legislative Assembly. Though the British Government was reluctant, they complied under the pressure there was to bring forth a change. The Bill was referred to Committee named the Age of Consent Committee and it was headed by Sri Moropanth Vishvanath Joshi. This Committee presented its report in 1929, and it came into force on the 1st of April, 1930. It made the marriageable age as 14 for girls and 18 for boys, and extended to the whole of the British India. With a later Amendment, it was changed to 18 years for girls and 21 years for boys. This Act popularly came to be known as the Sarda Act. It was the first time in British India that Indian women played an organized role against a social evil in the political field. All India Women’s Conference, National Council of Women in India and Women’s India Association were the organizations who fought against the evil of child marriage.

The Act itself was a concise one, and included 12 sections. The aim of this legislation was *restraining the solemnization of child marriage*. It defined the terms ‘child’, ‘child marriage’, ‘contracting parties’ and ‘minor’. It contained punitive measures for the males who married a child, and the punishment was different for those who were below 21 years of age and for those who were over 21. Any person who was responsible for solemnization of such marriage was also liable for punishment. However, it is noteworthy that despite the aim of the Act, it did not render a child marriage invalid, as it was beyond the scope of this Act. Further, the court could not take cognizance of an offence after the expiry of one year.

This Act was a step towards a much needed social reform. However, this legislation did not turn out to be a victorious one in eradicating the social evil of child marriage. If we go by the statistics, we will realize that it had little to no effect on the number of child marriages. The reason for this failure can be attributed to the reluctance of the British to bring to fore the impacts this legislation aimed at making. The British, in order to maintain their harmony with the communal groups in the country, did not create any awareness and failed to propagate the ethos of this act. This legislation became prey to the infamous ‘Dual Policy’ of the British Government, and as a result was unsuccessful in bringing a social change. Since the Child Marriage Restraint Act had provisions only for restraining the solemnization of marriage, the present legislation with respect to Child marriages, Prohibition of Child Marriage Act, 2006 entails a threefold purpose, prevention of child marriages and protection of children from such marriages and prosecution of offenders. It also declares it as a cognizable and a non-bailable

offence. Unlike the act of 1929, it also makes such solemnization null and void. If we take a look at the recent times, we will realize that even though we have had laws that prohibit child marriages for 90 years, we have failed to eradicate this evil in its entirety. These incidences of Child Marriages are higher among the socially, culturally and economically backward sections. Even today, child marriages roughly account for approximately 27 percent of the marriages in our country.”

Some other laws to help prevent Child Marriage are:

The Prohibition of Child Marriage Act, 2006 makes it illegal for girls to marry under 18 years and for boys under 21 years. Child marriage can be made voidable by the child but within two years of becoming an adult. “In response to the plea (Writ Petition (C) 212/2003) of the Forum for Fact-finding Documentation and Advocacy at the Supreme Court, the Government of India brought the Prohibition of Child Marriage Act (PCMA) in 2006, and it came into effect on 1 November 2007 to address and fix the shortcomings of the [Child Marriage Restraint Act](#). The change in name was meant to reflect the prevention and prohibition of [child marriage](#), rather than restraining it. The previous Act also made it difficult and time consuming to act against [child marriages](#) and did not focus on authorities as possible figures for preventing the marriages. This Act kept the ages of adult males and females the same but made some significant changes to further protect the children. Boys and girls forced into [child marriages](#) as minors have the option of voiding their marriage up to two years after reaching adulthood, and in certain circumstances, marriages of minors can be null and void before they reach adulthood. All valuables, money, and gifts must be returned if the marriage is nullified, and the girl must be provided with a place of residency until she marries or becomes an adult. Children born from [child marriages](#) are considered legitimate, and the courts are expected to give parental custody with the children's best interests in mind. Any male over 18 years of age who enters into a marriage with a minor or anyone who directs or conducts a [child marriage](#) ceremony can be punished with up to two years of imprisonment or a fine.”

Child marriage is a punishable offence with a fine up to INR 100,000, or up to two years of imprisonment, or both. It is a non-cognizable and non-bailable offence.

Other laws that may provide protection to a child bride include the Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2000, the Domestic Violence Act, 2005, and the Protection of Children from Sexual Offences Act, 2012.

RESULTS

- Apni Beti, Apna Dhan (ABAD), which translates to "My daughter, my wealth," is one of India's first [conditional cash transfer](#) programmes dedicated to delaying young marriages across the nation. In 1994, the [Indian government](#) implemented this programme in the state of [Haryana](#). On the birth of a mother's first, second, or third child, they are set to receive Rs. 500, or US\$11 within the first 15 days to cover their post-delivery needs. Along with this, the government gives Rs.2,500, or US\$35, to invest in a long-term savings bond in the daughter's name, which can be later cashed for Rs.25,000, or US\$350, after her 18 birthday. She can only receive the money if she is not married. Anju Malhotra, an expert on [child marriage](#) and adolescent girls said of this programme, "No other [conditional cash transfer](#) has this focus of delaying marriage... It's an incentive to encourage parents to value their daughters."
- “The [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women](#) (CEDAW) is an international bill attempting to end discrimination against women. Article 16, Marriage and Family Life, states that all women, as well as men, have the right to choose their spouse, to have the same responsibilities, and to decide on

how many children and the spacing between them. This convention states that [child marriage](#) should not have a legal effect, all action must be taken to enforce a minimum age, and that all marriages must be put into an official registry. India signed the convention on 30 July 1980 but made the declaration that, because of the nation's size and population, it's impractical to have a registration of marriages.”

- The Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act [2015] allows the court to issue orders in order to prevent child marriages even without hearing the other side.

According to a report of the Government’s Press Information Bureau of the Ministry of Women and Child Development dated 20th November, 2013, the following measures have been adopted by the government of India:

The National Plan of Action for children 2005 also includes goals on eradicating child marriage. One of the notable initiatives taken by India towards protection of children including the girl child has been the establishment of a National Commission for Protection of Child Rights in 2007 for proper enforcement of children’s rights and effective implementation of laws and programs relating to children. Several National level policies formulated since 2000, including the National Population Policy 2000, the National Youth Policy 2003 and the National Adolescent Reproductive and Sexual Health Strategy have advocated delaying the age at marriage and the age of conceiving the first child.

the women and child development ministry has taken a number of steps to enhance the status of girl child and to address the problem of child marriage:

- to promote sensitization and awareness on the girl child, the government has declared January 24 of every year as ‘national girl child day’.
- every year, state governments are requested to take special initiative to delay marriage on akha teej—the traditional day for such marriages, by coordinated efforts.
- workshops, seminars and legal awareness camps are organized to bring attitudinal changes to prevent child marriage.
- SABLA, a scheme for empowering adolescent girls, has been launched in 200 districts of the country from 19th November 2010. the scheme aims at empowering adolescent girls (11-18 years) by improving their nutritional and health status and upgrading various skills like home skills, life skills and vocational skills etc. and building awareness on various issues. they would also be sensitized towards the importance marriage at the right age. by empowering adolescent girls, who can say no to early marriage, the scheme would also address the issue of child marriage.
- a national consultation on prevention of child marriage was organized on 25th may 2012 in new delhi. the discussions in the consultation primarily centred on legislative and implementation aspects of prohibition of child marriage act (PCMA) 2006 and other related laws. it was agreed in the consultation that information, education and communication (IEC) measures and advocacy particularly, after vulnerability mapping was the way forward for addressing social attitude that perpetrates child marriage. convergence between various central departments and ministries, and a coordinated inter-departmental action for effective implementation of the relevant schemes and

programmes of the centre and state government on child marriage was also emphasized.

- a national strategy on child marriage prevention focusing on law enforcement, access to quality education and other opportunities, changing mind sets and social norms, empowerment of adolescents etc. was prepared in December 2012.

- based on the strategy, a draft national plan of action on prevention of child marriage was prepared with the following main objectives:

- i) to enforce PCMA 2006 and related laws and policies to protect children and adolescents against child marriage and promote gender equality.

- ii) to promote the right to quality education at all levels with a special emphasis on girls.

- iii) to generate a change in social norms and attitudes regarding child marriage and the role and status of the girls in our society.

- iv) to empower and build capacities of adolescent boys and girls to access services and make informed decisions in matters affecting their lives.

- v) to generate knowledge and data to inform programmes and policies.

- vi) to develop and establish monitoring and evaluation systems to measure outcomes.

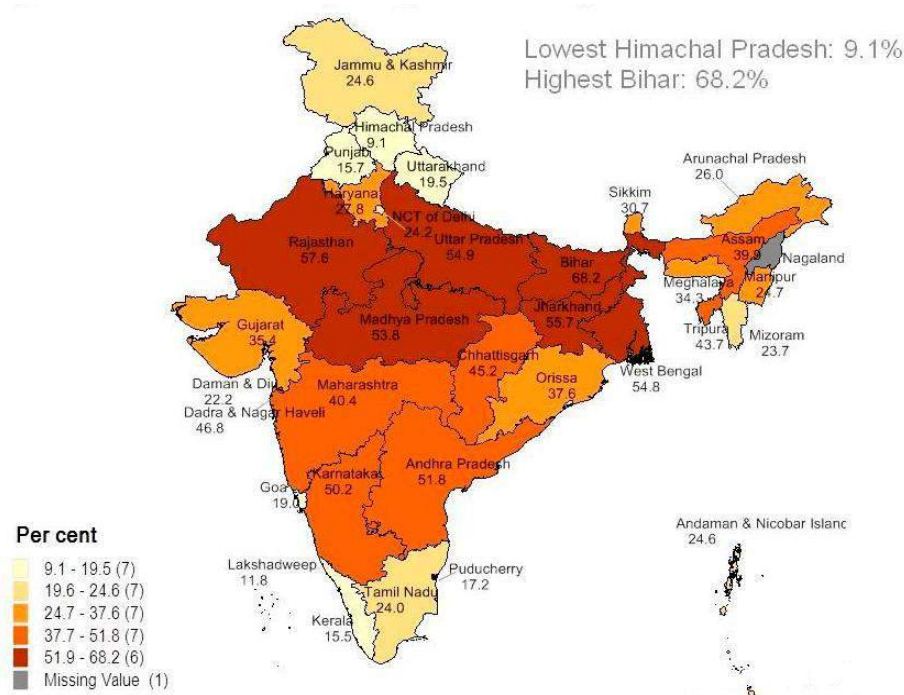
- vii) to enhance convergence across line ministries, departments and other stakeholders.

the draft plan of action was discussed in a regional consultation at Lucknow on 8th July 2013 and in a national consultation at New Delhi on 18th July 2013. based on the deliberations, the national plan of action is being finalized. the national plan of action defines goals, objectives, and strategies besides delineating roles of different stakeholder. it adopts strategic interventions which will be implemented by various stake holders viz. central government, state governments, local self governments, civil society, and ngos using convergent and multi-dimensional approaches.

DISCUSSION

- India has the **highest percentage** of child brides in the world: one-third of the global total. About 47% of the girls get married before reaching the age of 18.
- 2011 Census data showed that **91% of all women were married by 25 years of age** with an alarming rate of **30.2% girls who were married before the age of 18.**
- According to UNICEF, each year, at least 1.5 million girls under 18 get married in India, which makes it home to the largest number of child brides in the world - accounting for a third of the global total. Nearly 16 per cent adolescent girls aged 15-19 are currently married. While the prevalence of girls getting married before age 18 has declined from 47 per cent to 27 per cent between 2005-2006 and 2015-2016, it is still too high.

- UNICEF also reported that the child marriage was wide spread in three Indian states ([Rajasthan](#), [Bihar](#) and [Bengal](#)) and there is a 40% prevalence of child marriage in these states.
- Javier Aguilar, UNICEF's chief of child protection, stated that the India accounts for the highest number of child marriages in [South Asia](#) given its size and population.

The map reveals an east-west corridor spanning six States—including Rajasthan, Madhya Pradesh, Uttar Pradesh, Bihar, Jharkhand and West Bengal—that have the highest incidence of child marriage. In each of these States, **at least one in two currently married women in age group 20-24 years happens to be a child bride.**

- According to data compiled by the National Crime Records Bureau, 964 people were arrested under the Prohibition of Child Marriage Act last year and 525 cases of child marriage were reported.
- There has been an increase in child marriage during the corona virus pandemic in 2020 owing to socio-economic constraints. “The United Nations Population Fund (UNFPA) says corona virus restrictions may delay interventions against child marriage and cause a long-lasting economic downturn that will push more families into poverty, which is a key driver of child marriage.”
- There is no nationwide data that is available yet to analyse the state wise increase in child marriage during the pandemic but sporadic reports generated from a few states suggest that there has been a spike in child marriage cases.

CONCLUSION

While analysing child marriage and its causes, it was observed that throughout the passage of time, child marriage has continued because of the following reasons-

- Poverty
- Insecurity
- Political and financial reasons
- Lack of education
- Patriarchy and gender inequalities
- Inadequate implementation of the law

It has to be noted that every time the question comes up about eradicating child marriage, tightening of laws is emphasised upon. There is no doubt that implementation of laws at various levels must be better planned and strategies must be put to work but only that would never help us to see an end to the prevailing practice of this deeply entrenched social evil. It is because it is wired in a very complex matrix of social, economic and cultural entities. Therefore organisations like UNICEF, ICRW (International Center for Research on Women) have come up with several measures that could help us to eliminate child marriage. Some of them are mentioned below:

By Empowering girls with information, skills & support networks:

- Life skills
- Vocational & livelihoods skills
- Sexual & reproductive health information
- Mentoring & peer group training

By Educating & Mobilizing Parents & Community Members:

- Meetings with parents, leaders
- Community education sessions
- Parental committees & forums
- Public pledges, support by influential leaders, family heads etc.

By Enhancing Quality & Accessibility of Formal Schooling

- Prepare, train, support girls to (re) enroll in school
- Improve school curriculum & teacher training
- Build schools, improve facilities hire female teachers
- Incentives of cash, scholarships, fee subsidies, uniforms supplies

Child Marriage should be stopped because it violates children's rights and places them at a high risk of violence, exploitation and abuse. Child Marriage takes away childhood from the children who get trapped in this practice and their holistic growth and development gets curbed. Children have to undergo torture at the hands of the groom's family members. Girls do not get education and cannot take ownership of their lives by becoming independent. Thus, child marriage contributes largely to gender discrimination and inequality. Girl child's health deteriorates and early pregnancy can cause many health related complications. Additional responsibilities and curtailing of their freedom to lead the lives they desire can put pressure on their mental health and can lead to stress, trauma and depression. **“Child marriage negatively affects the Indian economy and can lead to an intergenerational cycle of poverty.** Girls and boys married as children more likely lack the skills, knowledge and job prospects needed to lift their families out of poverty and contribute to their country's social and economic growth. Early marriage leads girls to have children earlier and more children over their lifetime, increasing economic burden on the household.”

To stop child marriage we all have to work together. These policies and programmes would not work on their own. We need all those who play a role in a girl's life – parents, teachers, health workers, community and religious leaders to understand the benefits of ending child marriage because it is not just positive for girls but also for their families and communities too. Progress is needed but we can't leave any child behind because along with them the next generation suffers as well. Children are the backbone of every nation therefore we must try to provide the best facilities and opportunities to the children so that not only them but our nation could make future progress too.

REFERENCES

1. <https://www.unicef.org/rosa/what-we-do/child-protection/child-marriage>
2. https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/214261/8/11_chapter%203.pdf
3. <https://hrln.org/wp-content/uploads/2017/09/Child-Marriage-and-the-Law.pdf>
4. <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/Solutions-to-End-Child-Marriage.pdf>
5. <https://www.girlsnotbrides.org/wp-content/uploads/2016/12/Centre-for-Budget-and-Policy-Studies-India-report.pdf>
6. <https://www.indiatoday.in/education-today/gk-current-affairs/story/child-marriage-india-1293581-2018-07-23>
7. <https://www.unicef.org/india/what-we-do/end-child-marriage>
8. Saha, A 2019 “India's Child Brides and Youngest Mothers: Beyond Popular Perceptions” *Indian Journal of Human Development*, 3:3
9. Desai, S., Andrist, L. 2010 “Gender scripts and age at marriage in India” *Demography*, 47(3), 667–687.
10. Hassan, M. I. 2011 “Expanding masculine spaces: Planned births and sex composition of children in India” Raju, S., Lahiri-Dutt, K. (Eds.), *doing gender, doing geography* (pp. 181–198). India: Routledge.

WOMEN AND ENVIRONMENT: A KEY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Uzma NADEEM

Department of Environmental Studies, Mata Sundri College for Women, University of Delhi,
Delhi – 110002, India

Abstract

Background

Women endure the burden of environment dreadful conditions, but they are the world's best stake in the battle for a clean, healthy, and sustainable planet. One of the most critical sustainable development goals is SDG 5, achieving gender equality and empowering all women and girls, because it will have positive stumbling effects on the achievement of the other sustainable development goals. Women's impact to sustainable development must be acknowledged.

Objective

This paper highlights the linkages between patriarchy and the high rate of women's vulnerability to the environment degradation. This paper also discusses the connection between women and sustainable developments goals.

Methodology

This research paper is based on secondary sources of data which includes gathering relevant information by literature review.

Analysis and Conclusions

As per the reports women are often responsible for food, water and fuel, meaning the scarcity of these resources has an apparent impact and women are more prone to the adverse impact from environment degradation because of their lifestyle. Their limited adaptive abilities arise from pervasive social inequalities and endorsed social and economic roles like differences in property rights, access to information, lack of employment and unequal access to resources. But recently some evidence suggests that when women have secure rights and land access, they utilize resources sustainably. Women participation in climate change mitigation will help assurance of adequate clean air, safe drinking water, sufficient food, and secure shelter for future generation. Studies suggest that women participation is required for decision making in the environment sector to grab opportunities towards the sustainable development. Women should be used as a catalyst for sustainable development, and their role in family, community and society has to be free from socio-cultural and religious customs that stop women participation. It is evident that women's empowerment is a key factor for achieving sustainable economic growth. There is need for change of mind set, especially of the males who dominate the scene.

Keywords: Sustainability, environment, global warming, economy, gender-equality

ZORUNLU TRAFİK SİGORTALARINDA GÜVENCE HESABI***THE ASSURANCE ACCOUNT IN COMPULSORY TRAFFIC INSURANCE*****Arş. Gör. Gökhan GÜNCAN**

Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, Yalova/ TÜRKİYE.

ORCID No: 0000-0001-5055-1001

Özet

Bir motorlu aracın işletilmesi bir kimsenin ölmesine, yaralanmasına veya bir şeyin zarara uğramasına sebep olursa motorlu aracın bir teşebbüsün unvanı veya işletme adı altında veya bu teşebbüs tarafından kesilen biletle işletilmesi halinde, motorlu aracın işleteni ve bağlı olduğu teşebbüsün sahibi, doğan zarardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar (2918 Sayılı Kanun m. 85/1). Türk hukukunda işletenlerin bu sorumluluklarını karşılamak üzere mali sorumluluk sigortası yaptırmaları zorunludur (2918 sayılı Kanun m. 91/1). Bu sigorta, doktrinde ve uygulamada “Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Sorumluluk Sigortası” veya kısaca “Zorunlu Trafik Sigortası” olarak bilinmektedir.

Kimi zaman zarar sorumlusunun zorunlu trafik sigortasını yaptırmaması, zarar sorumlusunun tespit edilememesi gibi çeşitli nedenlerle trafik kazası sonucunda zarar gören kimse sigorta teminatının dışında kalabilmektedir. Şüphesiz bu durum, trafik kazası sonucunda zarar gören kimsenin mağduriyetini daha da artırmaktadır. Bu tür mağduriyetleri önlemek ve buna benzer durumlarda zarar görenin mağduriyetini gidermek için Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği nezdinde “Güvence Hesabı” oluşturulmuştur. Güvence hesabı ile zorunlu sorumluluk sigortası sigorta azami limitleriyle sınırlı olarak zarar gören kimsenin zararını karşılamaktadır. Zarar gören kimsenin zararı güvence hesabı ile karşılanmakla birlikte motorlu araç işletenin ve diğer zarar sorumlularının, zarar görene karşı sorumlulukları ortadan kalkmamaktadır. Ayrıca, güvence hesabının da zarar sorumlusuna rücu hakkı saklıdır.

Güvence hesabı, genel olarak bütün zorunlu sigortalar için getirilmiş bir imkan olsa da, çalışmamızda sadece zorunlu trafik sigortaları bakımından ele alınarak incelenmiştir. Bu kapsamda, güvence hesabının hukuki kaynağı, rücu hakkı, zarar sorumlusunun sorumluluğu gibi hususlar irdelenerek, değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Güvence Hesabı, Zorunlu Trafik Sigortası, Rücu Hakkı, Sorumluluk***Abstract**

If the operation of a motor vehicle causes the death or injury of a person or damage to something, if the motor vehicle is operated under the title or business name of an enterprise or with a ticket issued by that enterprise, the operator of the motor vehicle and the owner of the enterprise to which it is affiliated, jointly and severally will be responsible (Law No. 2918 Art. 85/1). In Turkish law, operators are obliged to take out liability insurance to meet these responsibilities (Law No. 2918, Art. 91/1). This insurance is known as "Highway Motor Vehicles Compulsory Liability Insurance" or shortly "Compulsory Traffic Insurance" in doctrine and practice.

Sometimes, the person who suffers damage as a result of a traffic accident may be excluded from the insurance coverage due to various reasons such as failure of the person responsible for damages to obtain compulsory traffic insurance, and failure to identify the person responsible for the damage. Undoubtedly, this situation further increases the suffering of the person who was harmed as a result of a traffic accident. To avoid such injuries and damaged it to resolve

the grievances of the Insurance and Reinsurance Companies of Turkey in similar cases before the Union "Assurance Account" has been established. The assurance account covers the loss of the injured person limited to the maximum limits of mandatory liability insurance. Although the damage of the injured person is covered by the assurance account, the liability of the motor vehicle operator and other damage responsible against the injured person is not removed.

Although the assurance account is an opportunity provided for all compulsory insurances in general, in our study it was examined only in terms of compulsory traffic insurances. In this context, issues such as the legal source of the assurance account, the right of recourse, the liability of the damage bearer were examined and evaluated.

Key Words: *Assurance Account, Compulsory Traffic Insurance, Right of Recourse, Liability.*

GENEL OLARAK TRAFİK SİGORTASI VE GÜVENCE HESABI GENEL OLARAK TRAFİK SİGORTASI

Bir motorlu aracın işletilmesi bir kimsenin ölmesine, yaralanmasına veya bir şeyin zarara uğramasına sebep olursa motorlu aracın bir teşebbüsün unvanı veya işletme adı altında veya bu teşebbüs tarafından kesilen biletle işletilmesi halinde, motorlu aracın işleteni ve bağlı olduğu teşebbüsün sahibi, doğan zarardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar (2918 Sayılı Kanun m. 85/1). Türk hukukunda işletenlerin bu sorumluluklarını karşılamak üzere **mali sorumluluk** sigortası yaptırmaları zorunludur (2918 sayılı Kanun m. 91/1). Bu sigorta, doktrinde ve uygulamada "Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Sorumluluk Sigortası" veya kısaca "Zorunlu Trafik Sigortası" olarak bilinmektedir. Zorunlu trafik sigortası, mali sorumluluk sigortası olarak karşımıza çıkmakta olup zarar sorumlusunun uğradığı zararlardan ziyade, zarar sorumlusunun üçüncü kişilere vermesi muhtemel zararlar nedeniyle sorumluluğu sigorta ile teminat altına alınmaktadır.

GENEL OLARAK GÜVENCE HESABI

Kimi zaman trafik kazaları nedeniyle zarar görenler, çeşitli sebeplerle sigorta kapsamı dışında kalabilmektedir. Bu sebeplere zarara yol açan aracın zorunlu trafik sigortasını yaptırmamış olması veyahut zarara sebep olan aracın veya zarar sorumlusunun tespit edilememesi gibi zarar sorumlusundan kaynaklanan nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Kimi zaman da bu durum bizzat sigorta şirketinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, zarar sorumlusunun zorunlu trafik sigortasını yaptırdığı sigorta şirketi iflas etmiş olabilir. İşte bu gibi durumlarda trafik kazalarında zarar görenler, zorunlu trafik sigortası teminatı dışında kalmaktadır. Bu durum, trafik kazasında zarar görenin mağduriyetini artırmakta ve üstelik zorunlu trafik sigortasının amacına aykırı bir durum yaratmaktadır.

Bu tür mağduriyetleri önlemek ve buna benzer durumlarda zarar görenin mağduriyetini gidermek ve zarar göreni sigorta teminatından yararlandırmak için Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği nezdinde "Güvence Hesabı" oluşturulmuştur. Güvence hesabı, daha önceden "garanti fonu" olarak bilinen ve sadece zorunlu trafik sigortaları için öngörülmuş bir mekanizmayken, şimdi genel olarak zorunlu sorumluluk sigortalarına uygulanabilen bir müessese haline getirilmiştir. Güvence hesabı, zorunlu trafik sigortaları dışında Zorunlu Karayolu Taşımacılık Mali Sorumluluk (Taşıma) Sigortası (Kısaca: Taşıma sigortası), Karayolu Yolcu Taşımacılığı Zorunlu Koltuk Ferdi Kaza Sigortası (Kısaca: Zorunlu Koltuk Sigortası) ve Tehlikeli Maddeler Zorunlu Sorumluluk Sigortası gibi sigorta türleri için de öngörülmuş bir müessese olarak çalışmaktadır. Güvence hesabına tüzel kişilik de atfedilmiştir¹⁶.

¹⁶ Güvence Hesabı Yönetmeliği m. 4

Zorunlu trafik sigortalarında güvence hesabı, trafik kazası sonrasında zarar görenlerin trafik kazası sonucunda uğramış olduğu zararları, ancak zorunlu sigortalarla saptanan geçerli teminat miktarlarıyla sınırlı olarak karşılar. Zarar gören kimsenin zararı güvence hesabı ile karşılanmakla birlikte motorlu araç işletenin ve diğer zarar sorumlularının, zarar görene karşı sorumlulukları ortadan kalkmamaktadır. Ayrıca, güvence hesabının da zarar sorumlusuna rücu hakkı saklıdır.

Güvence hesabının gelirleri; güvence hesabının kapsama aldığı zorunlu sigortalar için tahsil edilen toplam primlerin yüzde biri oranında sigorta şirketlerince ödenecek katılma payları ile sigorta ettirenlerden safi primlerin yüzde ikisi oranında tahsil edilecek katılma paylarından karşılanmaktadır¹⁷. Hazine ve Maliye Bakanının bu oranları yarısına kadar indirme veya iki katına kadar artırma ya da katılma paylarını maktu olarak tespit etme yetkisi de bulunmaktadır.

Güvence hesabına ilişkin hükümler 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu¹⁸ m. 14 ve bu maddeye dayanılarak çıkarılan Güvence Hesabı Yönetmeliğinde¹⁹ yer almaktadır.

GÜVENCE HESABINA BAŞVURULABİLECEK HALLER

5684 sayılı Sigortacılık Kanununda ve Güvence Hesabı Yönetmeliğinde güvence Hesabına başvurulabilecek haller sayılmıştır. 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu m.14 ve Güvence Hesabı Yönetmeliği 9/1 hükmüne göre, aşağıdaki koşulların oluşması halinde ortaya çıkan zararların bu sigortalarla saptanan geçerli teminat miktarlarına kadar karşılanmaktadır:

- a) Sigortalının tespit edilememesi durumunda kişiye gelen bedensel zararlar için,
- b) Rizikonun meydana geldiği tarihte geçerli olan teminat tutarları dâhilinde sigortasını yaptırmamış olanların neden olduğu bedensel zararlar için,
- c) Sigorta şirketinin malî bünye zaafiyeti nedeniyle sürekli olarak bütün branşlarda ruhsatlarının iptal edilmesi ya da iflası halinde ödemekle yükümlü olduğu maddî ve bedensel zararlar için,
- ç) Çalınmış veya gasp edilmiş bir aracın karıştığı kazada, Karayolları Trafik Kanunu uyarınca işletenin sorumlu tutulmadığı hallerde, kişiye gelen bedensel zararlar için,
- d) Yeşil Kart Sigortası uygulamaları için faaliyet gösteren Türkiye Motorlu Taşıt Bürosunca yapılacak ödemeler için.
- e) Zorunlu sigorta teminat limitleri ile sigorta poliçesinde belirtilen teminat arasındaki fark kadar ödenecek bedensel tazminat tutarları için²⁰.

Güvence hesabına başvurulması mümkün olan bir diğer durum da Cumhurbaşkanının 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu m.14/2'deki yetkisini kullanması halidir. Buna göre, Cumhurbaşkanı gerekli görülen hallerde, eşyaya gelecek zararların kısmen veya tamamen Hesaptan karşılanmasına karar vermeye yetkili kılınmıştır. Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla, zorunlu trafik sigortasınca teminat altına alınamayan ve yukarıda sayılan zararlardan biri olmasa dahi Cumhurbaşkanının bu yetkisi kullanması halinde anılan zarar güvence kapsamına dahil olacaktır. "Gerekli görülen hal" ifadesi çok geniş kapsamlı olacağından, "hakkaniyetin gerektirdiği durumlar" olarak anlaşılmasının güvence hesabının amacına daha çok uygun olacağı söylenebilir.

Sigortalının Tespit Edilememesi

Zorunlu trafik sigortalarında sigortalı, yani trafik kazasına sebebiyet veren aracın tespit edilememesi halinde zarar görenin uğradığı bedensel zararlar güvence hesabı kapsamındadır. Burada dikkati çeken husus, sadece zarar görenin bedensel zararlarının kapsama alınmış olması ve bedensel nitelikte olmayan, yani maddi zararlar kapsam dışında kalmaktadır. Bu anlamda, trafik kazası sonucunda, kazaya sebebiyet veren sigortalının tespit edilememesi durumunda,

¹⁷ 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu m. 14/3

¹⁸ R.G.: 14/6/2007 - 26552

¹⁹ R.G.: 26/07/2007-26594

²⁰ Bu bent sadece Güvence Hesabı Yönetmeliğinde yer almaktadır. Sigortacılık Kanununda geçmemektedir.

zarar görenin ölüm veya yaralanmalara ilişkin uğradığı zararlar güvence hesabı tarafından karşılanabilmektedir.

Zarar Sorumlusunun Zorunlu Trafik Sigortasını Yaptırmamış Olması

Rizikonun meydana geldiği tarihte geçerli olan teminat tutarları dâhilinde zorunlu trafik sigortasını yaptırmamış olanların trafik kazası sonucunda vermiş oldukları bedensel zararlar da güvence hesabının kapsamına girmektedir. Zorunlu trafik sigortası nedeniyle yapılan başvurularda da sadece bedensel zararlar karşılanmakta; fakat maddi zararlar kapsam dışında tutulmaktadır.

Zorunlu trafik sigortasının yapılmaması nedeniyle güvence hesabına başvurulmuş olması halinde zarara yol açan failin trafik kazasında zarar gören kimseye karşı sorumluluğu da ortadan kalkmamaktadır. Zarar gören, güvence hesabına başvurmadan öncelikle zarar sorumlularına karşı dava veya takip hakkını kullanabileceği gibi; doğrudan güvence hesabına başvurması da mümkündür.

Sigorta Şirketinin Ruhsatının İptali veya İflası

Trafik kazalarında zarar sorumlusu her ne kadar zorunlu trafik sigortası yaptırmış olsa da kimi zaman sigorta şirketinden kaynaklanan nedenlerle zarar gören teminat kapsamı dışında kalabilmektedir. Nitekim zarar sorumlusu (sigortalının) sigorta sözleşmesini yaptığı sigorta şirketi iflas eder veya sigorta şirketinin malî bünye zaafiyeti nedeniyle sürekli olarak bütün branşlarda ruhsatları iptal edilirse zarar görenin zararını sigorta tazminatıyla telafi etmesi imkansız hale gelebilir. Bu takdirde yine güvence hesabı devreye girmektedir. Ancak, diğer hallerden farklı olarak zarar gören trafik kazasında oluşan hem bedeni zararları, hem de maddi zararları için güvence hesabına başvurabilmektedir. Sigorta şirketinin iflası veya ruhsatlarının iptal edilmiş olması hali trafik kazasından önce veya sonra olmuş olması arasında her hangi bir ayırım yapılmamıştır. Buna göre sigortacının kazadan önce iflas etmesi veya sürekli olarak ruhsatlarının iptal edilmesi halinde zarar güvence hesabı kapsamında olacağı gibi, zamanaşımı süresi içerisinde kalmak kaydıyla kazadan sonraki bir tarihte böyle bir durumun ortaya çıkması halinde de zarar gören güvence hesabından yararlanabilmektedir.

Sigorta şirketinin konkordato ilan etmesi halinde de aynı sonuca ulaşmak mümkündür.

Çalınmış veya Gasp Edilmiş Araçların Karıştığı Kazalar

Çalınmış veya gasp edilmiş bir aracın karıştığı kazada, Karayolları Trafik Kanunu uyarınca işletenin sorumlu tutulmadığı hallerde, kişiye gelen bedensel zararlar için de güvence hesabına başvurulabilir. Çalınmış veya gasp edilmiş araçların kazaya karışmaları halinde sigortalının sorumlu tutulmadığı haller zorunlu trafik sigortasının teminat kapsamı dışında kalmakta ve sigorta şirketinin sorumluluğu ortadan kalkmaktadır. Bu haller söz konusu olduğunda güvence hesabına başvurmak suretiyle mağduriyetlerini giderebilmektedir. Bu halde de sadece bedensel zararlar güvence hesabının kapsamına dahildir.

Yeşil Kart Sigortası Uygulamaları

Yeşil Kart Sigortası uygulamaları için faaliyet gösteren Türkiye Motorlu Taşıt Bürosunca yapılacak ödemeler için de güvence hesabına başvurulabilir. Güvence Hesabı Yönetmeliğine göre Yeşil Kart Sigortası kapsamında Türkiye sınırları içinde zarara uğrayan kişiler için Büro tarafından tekemmül ettirilen hasar dosyaları çerçevesinde intikal ettirilen tazminat tutarları Hesap tarafından ödenir (Güvence Hesabı Yönetmeliği m. 11). Bu kapsamda Güvence Hesabından ödenen tazminatlara ilişkin olarak Büro tarafından ilgili mevzuat uyarınca yapılan tahsilatlar, en geç üç iş günü içinde Güvence Hesabına aktarılır.

Teminat Limitleri İle Sigorta Poliçesinde Belirtilen Teminat Arasındaki Fark

Zorunlu sigorta teminat limitleri ile sigorta poliçesinde belirtilen teminat arasındaki fark kadar ödenecek bedensel tazminat tutarları için de Güvence Hesabına başvurmak mümkündür.

Sigorta süresi zarfında trafik sigortalarında sorumluluk limitlerinin yükseltilmesi halinde, sigortalının yükseltilen limit için ek prim ödeyerek zeyilname yaptırmamış olması halinde zarar gören kimsenin uğradığı bedensel zararlar güvence hesabı kapsamındadır.

Güvence Hesabının bu durumda yükümlü olduğu miktar yükseltilecek yeni teminat limitleri ile sigorta poliçesinde gösterilen teminat arasındaki fark kadar olacaktır.

SONUÇ

Güvence hesabının temel işlevi, genel olarak sorumluluk sigortalarında, özelde trafik sigortalarında belli başlı hallerin ortaya çıkması ve bu zararların zorunlu trafik sigortası kapsamı dışında kalması halinde, kural olarak sigorta poliçesindeki limitler çerçevesinde ödeme yaparak zarar görenin mağduriyetini gidermektir. Güvence Hesabı tüzel kişiliği haiz olup, hem 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu m.14, hem de bu maddeye dayanılarak çıkartılan Güvence Hesabı Yönetmeliği ile düzenleme altına alınmıştır.

Sigortalının tespit edilememesi, Rizikonun meydana geldiği tarihte geçerli olan teminat tutarları dâhilinde zorunlu trafik sigortasının yaptırılmamış olması, çalınmış veya gasp edilmiş bir aracın karıştığı kazada, Karayolları Trafik Kanunu uyarınca işletenin sorumlu tutulmaması ve sigorta teminat limitleri ile sigorta poliçesinde belirtilen teminat arasında fark oluşması hallerinde oluşan ve zorunlu trafik sigortası kapsamı dışında kalan bedensel zararlar için Sigorta Hesabına başvurmak mümkündür. Bu hallerde bedensel olmayan zararlar güvence hesabı kapsamı dışında kalmaktadır. Sigorta şirketinin malî bünye zaafiyeti nedeniyle sürekli olarak bütün branşlarda ruhsatlarının iptal edilmesi ya da iflası halinde ödemekle yükümlü olduğu hem maddi hem de bedensel zararlar Sigorta Hesabının kapsamı dahilindedir.

KAYNAKÇA

1. AYHAN, Rıza; ÇAĞLAR, Hayrettin; ÖZDAMAR, Mehmet: Sigorta Hukuku Ders Kitabı, Yetkin Yayınları, 2020
2. CAN, Mertol: Türk Özel Sigorta Hukuku (Ders Kitabı), Cilt 1, Adalet Yayınevi, 2018
3. ÇEKER, Mustafa: 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku, Karahan Kitapevi, 2020.
4. ULAŞ, Işıl: Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku, 8. Bası, Ankara 2012, Turhan Kitabevi.

**ORTA ÇAĞ AT, KOÇ VE KOYUN HEYKELLİ KABRİNDEKİ ABİDELERE
ERMENİ İDDİASI**
*THE ARMENIAN CLAIMS TO THE MIDDLE AGE GRAVE MONUMENTS ON
THE HORSE, RAM AND SHEEP TYPED*

Mehman SHABANOV

Dos.dr. "Nahcivan" Üniversitesi, Ümumi tarih bölüm başkanı

Sara HACIYEVA

Doç.Dr.Sara Hacıyeva. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Tarih
İnstitutu.

Abstract

From the ancient times Turks have believed the ding persons` eternal spirit and they put some died persons` things on their graves which they used in this world. Turks have decorated these graves by motives with symbolical idea. We have been meeting these monuments, which shaved stone in the form of a man concerning to the first period, then in the form of the figures of horse, ram, sheep and tombstones, sandugas.

We come across many this type of grave monuments in the territory of Nahichivan Autonomous Republic. Besides Azerbaijan, it is met the grave stone monuments on the horse, ram and sheep typed in the territory of South Azerbaijan (Iran), Georgia (in the territories, which are living Azerbaijanis), in the territories of historical Azerbaijani regions, which are in the territory of now days Western Armenia. However, from the middle of the last century, the Armenians try to privatize the Middle Age grave stone memorial monuments in the region, especially figures of rams and sheep, which shaved stone, blotting out the inscriptions and drawings belonging the Turks of Azerbaijan and instead of them, they are scraped the inscriptions and drawings, that belonging themselves.

In the speech these monuments can be found in the territory of Nakhchivan, as well as in all regions of the Turkish World will be investigated and answered to the groundless claim of the Armenian scientists heavily.

Key words: Grave stones, horse, ram, sheep, Armenian claim.

Özet

Eski zamanlardan Türkler ölen kişilerinin ruhunun sonsuz yaşayacağına inanmış, gömülü bazı kişilerin mezarlarının üstüne onların bu dünyada çalıştırdıkları eşyaları koymuş ve mezarlarını sembolik anlam taşıyan motiflerle bezemişler. Bu anıtlar ilk dönemde taştan yontulmuş insan biçiminde, daha sonra ise at, koç, koyun figürleri, başdaşlar, sendugeler biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Nahçıvan MR topraklarında bu tip mezarüstü abidelere çok sayıda rastlıyoruz. At, koç ve koyun heykelli mezar taşlarına Azerbaycan topraklarından başka, Türkiye, Güney Azerbaycan (İran), Gürcistan (Azerbaycanlılar yaşayan bölgelerde), tarihi Azerbaycan toprakları olan şimdiki Ermenistan bölgesinde de rastlanır. Fakat ermeniler geçen yüzyılın ortalarından bölgemizdeki ortaçağ kabrindeki hatıra varlıklarını, özellikle taştan yontulmuş koç ve koyun figürlerini özünüküleşdirmeye çalışıyor, üzerindeki Azerbaycan Türklerine ait yazıt ve tasvirleri bozarak, yerine kendilerine ait yazıt ve çizimler oyulmuş ettirirler.

Anahtar kelimeler : Mezar taşları at, koç, koyun, ermeni iddiası

Azerbaycan halkı eski tarihe ve zengin kültüre sahip bir halktır. Bu tarihi hafıza yüzyıllardan beri korunub saklanmış mimarlık anıtlarında yaşıyor, halkın, milletin zengin maneviyatını yansıtır. Maddi kültür anıtları, yer adları bir milletin belli coğrafi mekanda oluşmasını doğrulayan en tutarlı belgelerdir. İşte bu yüzden Ermeniler Azerbaycan'ın tarihi arazilerini tuttuğunda öncelikle mimari anıtlarını dağıdır, yerleşim yerlerinin isimlerini değiştiriyor, ermenileştirirler.

Araştırmacılar belirtiyorlar ki, mezarlar üzerlerine hatıra anıtlar koymak adeti Türk, Mezopotamya ve Orta Asya kültürlerinden kalmadır²¹. Çeşitli formda hazırlanan bu tür mezar taşları üzerinde çoklu çizimler ve yazılar da oyulmuş ediliyordu. Koç, koyun ve at heykeli şeklinde mezar taşlarına neredeyse Türkler yaşadığı bütün bölgelerde rastlamak mümkündür. Bu anıtlar tarih ve kültürümüzün bozulmamış, objektif kaynakları gibi yerleştikleri arazinin hangi halka, başka bir deyişle Azerbaycan Türklerine ait olduğunu yalanladı olmayacak şekilde kanıtlayan kaynaklardır. Ona göre Ermeniler geçen yüzyılın ortalarında bölgemizdeki ortaçağ kabirüstü hatıra taşlarını, özellikle taştan yapılmış koç ve koyun figürlerini çalarak şimdiki Ermenistan'a götürüp şehirlerin sokak ve meydanlarına dizerek teşhir ettirmeden önce onların üzerindeki Azerbaycan Türklerine ait yazıt ve açıklamaları bozmuş, yerine kendilerine ait yazıt ve çizimler oyulmuş etmişlerdir²².

Bazı bilim adamları halkımıza ait plastik sanat örneklerinden taş koç ve koyun heykellerini Ermenilerin menimsediğinin tanık olmuş ve bu konuda bilgi vermişlerdir. Rus bilim adamı V.M. Sısoyev XX yüzyılın 20 yıllarında Nahçıvan'da olurken bu durumu görmüş ve yazmıştır ki, yerel Müslüman Türk nüfusunun bu heykellere güçlü güven beslemesi araziye sonraları aktarılmış Ermenilerin de onlara saygıyla yaklaşımına neden olmuştur. Ermeniler bu figürleri Müslüman - Türkler için eski qebristanlıqlardan yol kendilerinin taze kabirlerinin üstüne koyuyorlar. Ancak Ermeniler bu gibi amellerle yetinmemiş, ortaçağ Azerbaycan heykeltaraşlığının bu nadir örneklerinin bir bölümünü hırsızlık yoluyla taşıyıp Ermenistan'a götürmüş, götürülebilir bilmediklerini ise toplu şekilde imha etmişlerdir. Bu yapıların yıkılması güya bu figürlerin karnında veya başında altın gizleme hakkında Ermenilerin yaydığı şaiye de belirli rol oynamıştır²³.

Bu anıtlardan Karakilise ilinin Urud köyünden, Solyan ilinin Axta, , Köçbey vb. köylerinden yapılan koç heykellerini de örnek gösterilebiliriz. Şu anda bu anıtlar XX yüzyılın ortalarında Nahçıvan bölgesinden kaçırılan yapılmış koç ve koyun heykelleri ile birlikte Erivan şehrinin sokak ve meydanlarına dizilerek yabancı turist ve misafirlere Ermeni kültürü örnekleri gibi sunulan edilirler. Ayrıca onlar halkımızın bu topraklarda izlerini kaybetmek için maddi kültür örneklerini yok etmiş, mezarlıklar şumlanaraq ekin alanlarına dönüşmüş, yer adları toplu şekilde değiştirilmiştir. Bununla yetinmeyen ermeni vandallar bir takım yapıların üzerinde işlemler yapmış, onlara haçlar ve ermeni yazıtlarıyla eklemiş, "ermenileştirmişler"²⁴.

Ermeniler çalışırlar ki, bu yolla kendi saldırgan politikalarına hak qazandırsınlar. Aynı zamanda dünya kamuoyunun dikkatini başka yöne yöneltmek amacı ile Nahçıvan'da ermeni mezarlıklarını dağıtmak hakkında saçma bilgiler yayarlar. Oysa son iki yüz yılında ermeniler Güney Kafkasya'nın azerbaycanlılara ait yapıların amaçlı olarak imha edilmesi ile uğraşıyorlar. Buna örnek olarak şimdiki Ermenistan'ın Mehri ilçesi Nüvedi köyündeki mezarlık, Sisyan ilçesindeki XV - XVIII yüzyıllara ait Urud (şimdiki Oront) köyündeki mezarlık, Şeki

²¹ . GULİYEV Vefa Azerbaycan mimarisinin başyapıtlarının durumu www.tekedergisi.com s . 105

²² SEFERLI Fexreddin. SARA Hacıyevanın Nahçıvan bölgesinin hatıra anıtlar üzerindeki tasvirler tarih - kültür abidesi gibi kitabında. Önsöz. Ankara: Bilim ve eğitim, 2013, s. 8

²³ SEFERLI Fexreddin. epigrafik anıtlar Ermeni iddialarının ifşasında önemli kaynak olarak Nahçıvan.Tarihi gerçeklik, müasir durum, inkişaf perspektivleri. Nahçıvan. s. 258-269

²⁴ . SEFERLI Fexreddin. " Şehit ve esir abidelerimizi " www.dmfa.nakhchivan.az

köyündeki (Zengezur) XVI yüzyıla ait mezarlık, Mehri ilçesindeki XVI yüzyıla ait Baba Hacı piri türbesi, Eleyez köyündeki XVI yüzyıla ait Ahi zaviyesi ve yüzlerce tarihi - mimari anıtlar son yıllarda Ermeniler tarafından yeryüzünden silinmiş anıtlardan ²⁵.

Bunun sonucudur ki, şu anda Ermenistan adlandırılan bölgede Azerilere ait yüzlerce camiden ve mezarlıklardan eser bile kalmamış ve bu tip maddi - Kültür Varlıklarının tamamı imha edilmiştir. Ermeniler Azerbaycan topraklarına dahil, Batı Azerbaycan (şimdiki Ermenistan) arazisine son 200 yıl içinde göç gelmeleri olgusunu inkar ederek bu bölgelerdeki eski yapıların işte onlara ait olmalarını hiçbir temel olmadan iddia ediyorlar. Göçüp gelen ermeniler ilk önce bu arazideki eski Azerbaycan - Alban kültürüne ait Hıristiyan anıtlarını özünüküleştirecek, Alban kültürel mirasına sahip çıkarak, kendilerinin Kafkasya'da en eski, sivil, köklü halk olduklarını kanıtlamaya çalışırlar.

XIX yüzyılın başlarından Güney Kafkasya'da kök salmış ermeniler kendilerinin "büyük felsefi tefekküre sahip halk" ve diğer milletlerden üstün olduklarını göstermek için kendi dini remzlerinin, haçlarının iyileştirilmesi ile uğraşıyorlar. Onlar basit , hiçbir sanatsal anlam ifade etmeyen emeni haçlarının yenilenmesinde Alban haç taşlarının sanat örneklerinden ve ornamentlerinden kullanırlar. Oysa, ermeni dini sembolleri ve diğer sembolleri, özellikle haç tasvirleri basit formda olduklarından, kendisinin sanatsal üslubuna ve karakterine göre hiçbir anlam ve önem taşımamaktadır. Çünkü Ermeni - Gregoryen haçları hazırlanırken onların tesvirlerinde, dekoratif sanat örneklerinden, çeşitli ornamentlerden ve diğer süs örneklerinden kullanılmamıştır. Bu nedenle Ermeni - Gregoryen haçlarının günümüze kadar olan tüm örnekleri basit biçimde olup, kendi özelliklerine göre sanat eserleri sayılmazlar. Bu haçlar sadece kiliselerde dini ayinlerin icrasında kullanılan sıradan bir dini araçtan başka bir şey değildir.

Ermeni alimleri Nahçıvan MR Culfa bölgenin Cuğa köyündeki alban haçdaşlarını da ermeni haçkarları isimlendirerek onları XVII yüzyıla ait ve anıtlar üzerindeki tüm karmaşık dini - felsefi tasvirlerin ermeni sanat bilincinin ürünü olduğunu iddia ederler. Ortaçağ Albaniyasında eskiden dini ve kabrindeki karakter rolünü oynayan, çözümünde dikey hatıra işaretinin karakteri tecessüm edilen çoklu memorial anıtlar (menhir, Fall imge, kadın ve erkek tanrıları ve sınır belirtisi) bilinmektedir. Bu basit ve yaygın cenaze anıtları dünyanın modeli gibi qavranılırdı. Onlar sadece dünyaları birleştiren ok değil, hem de diriler ve ölümler dünyaları arasında sınır direği olup, dikey ve yatay fezanı tecessüm ettirmiştir. Fakat bu tür karışık dini resim oluşturulması için ne Ermeni mitolojisinde, ne de Hıristiyan Ermeni kültüründe temel olmamıştır²⁶.

SSCB hakimiyeti döneminde çeşitli zamanlarda Cuğa haçdaşlarının sanatsal ve bilimsel açıdan en deyerlileri kaçırılan Ermenistan'a götürülmüştür ve günümüzde de Üçmüedzinde Ermeni haçkarları gibi sergileniyor. Üçmüedzine yapılmış haçdaşlar üzerinde değişiklikler gerçekleştirilmiş, onların Alban yazılı bölümleri silinmiş veya tamamen kırılmıştır. Fakat Cuğada kalan birçok haçdaşların üstünde Alban yazıları şimdi de kalmaktadır.

Batı Azerbaycan'ın Karakilse bölgesi de tarihimize ait böyle anıtlarla en zengin bölgelerden. Burada Alban kültürüne ait birçok anıt bulunmaktadır. Maalesef, bu anıtlardan Ermeniler kendi tarihlerini daha kadima yapmak için kullanırlar. Örneğin, Urud köyü bölgesindeki koç heykeller tüm dünyaya "Ermenilerin taş dönemi yapıtı" olarak sunulmuştur. Ermeniler Batı Azerbaycan topraklarındaki mezarlıklarda ortaçağ Azerbaycan ustaları, sanatsal daşyonma sanatçıları tarafından yaratılmış taş koç ve koyun heykellerini taşıyarak Erivan şehrine götürmüş, onların üstünde kazılmış Azerbaycan halkına ait yazıt ve tasvirleri imha ederek ermenileştirmişler. Karakilse ilinin Urud köyünden yapılmış koç heykellerin akıbeti de

²⁵ . GULIYEVA Vefa. Azerbaycan mimarisinin başyapıtlarının durumu www.tekedergisi.com

bu tür olmuştur. M. Nemetovanın kayda aldığı ve tetkik ettiği Urud anıtları hk takvimi ile 883-1019 - cu, miladi 1478-1610 yılları kapsar. Araştırmacının verdiği bilgiye göre, bu anıtlar eski Albanlara aittir²⁷.

Araştırmacılar²⁸ eski Azerbaycan'ın bazı kabrindeki anıtları dahil Zengezur bölgesindeki Urud köy mezarlığında bulunan mezar taşları üzerindeki motiflerin, sadece Sibiry ve Altaylar'da yaşamış diğer Türk boyları ile ilişkisini, hatta islam felsefesine uymayan konuların da bu anıtlar üzerinde olduğunu belirtiyorlar. Örneğin, bunlardan şamanların dini töreni olan eski Türk halklarında zoomorf kavramlarla ilgili belirmiş onqon - kuş toteminin tasvirini vb. örnek gösterilebilir. Urud anıtları Albanlar henüz İslam'dan önce Türkleşmesi ve azerbaycanlılaşması sürecini gösteriyor. Bu nadir bulgu Ermeni tarihşünaslığında artık gelişen Türk elementinin Kafkasya'ya gelme olduğu konseptini altüst ediyordu ve Azerilerin Kafkasya'nın avtohton nüfusu olduğunu ispat ediyordu. Buna cevap olarak Ermeniler bu ortaçağ nekropolunu düşürdüler ve onun ardından 1988 yılında tüm Azerileri bu bölgelerden göç ettiriler²⁹. Aynı akıbeti işgal edilmiş başka erazilerimizdeki heykeller hakkında da diyebiliriz. Artık resmi verilerde bu bölgelerden yüzlerce böyle anıtın taşınıp götürülmesine dair bilgiler var.

Karabağ'da bulunan anıtlar de Ermeniler tarafından toplu şekilde dağıdılır ve ermenileştirilir. Azerbaycan - Türk ve Müslüman dini anıtları Brutal dağıtıp yok eden Ermeniler özellikle son onillerde Dağlık Karabağ sorunu sırasında Azerbaycan'ın tarihi topraklarında yeni vandallıq eylemleri kaynaklanmış. Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş diğer erazilerimizde 1200 tarihi mimari anıtı veya tamamen yok edildi, ya da kısmen yıkılmış, 27 müze ve resim galerisi yağma edildi, 100 binden fazla sergi kaçırılan şimdiki Ermenistan'a taşınıp. Erivan, Dereleyez ve Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerindeki at, koç figürleri, taş üzerinde arsa karakterli ve süs oymalar özel önem taşıyordu. Ermeniler işgal ettikleri arazilerin mezarlıkların hayvan figürlerini, konulu taşları, kabir taşlarını söküp yeniden imal ederek çeşitli amaçlar için kullanırlar. Şimdiki Ermenistan ve işgal edilmiş diğer erazilerimizde Azerbaycan'ın yüz binlerce sanat örnekleri ve kabirler tahrip, işgal altındaki topraklarda bir tane de olsun salim mezarlık kalmayıp: "Ermeniler ister Karabağ, gerekse diğer alanlarda vandalizm politikasını düşünölmüş, planlı şekilde gerçekleştirirler "

Sonuç olarak not edilebilir ki, mezarların üstüne hayvan biçimli heykellerin konulması veya mezartaşı ve senduqeler üzerinde bazı hayvan motiflerinin işlenmesi eskiden Türk halklarına ait bir adet olmuştur. Ermenilerin bu anıtları özünüküleştirmek iddiası boş bir safsatadan başka bir şey değildir.

KAYNAKLAR

1. NEMETOV Meşedihamım, 2004, Epiqrafikanın sorunları // Bilim ve yaşam. № 1-2, s 5-6
2. SEFERLI Fehreddin. 2013,S Hacıyevanın Nahçıvan bölgesinin hatıra anıtlar üzerindeki tasvirler tarih – kültür abidesi gibi kitabında. Önsöz. Bilim ve eğitim Ankara, 232 s .
3. SEFERLI F. " Şehit ve esir abidelerimiz" www.dmf.nakhchivan.az
4. SEFERLI Fehreddin. 2006,Epigrafik anıtlar Ermeni iddialarının ifşasında önemli kayna k olarak.Nahçıvan Tarihi gerçeklik, müasir durum, inkişaf perspektivleri. Nahçıvan. s. 258-269
5. İSMAILOV Faiq. 2012, Laçın: gerçekler, düşünceler, tarihi değerler, Nurlar. Bakı 183. s.
6. GULİYEVA Vefa. Azerbaycan mimarisinin başyapıtlarının durumu www.tekedergisi.com
7. ŞENER C.2003, Şamanizm (Türklerin İslamiyetten önceki dini). Berdan.İstanbul, 142 s
8. Azerbaycan tarixi: 7 cildde, III cild, Bakı: Elm, 1999, 584 s.

²⁷ NEMETOV Meşedihamım. Epiqrafikanın sorunları // Bilim ve yaşam . 2004 , № 1-2 , s 5-6

²⁸ Azərbaýcan tarixi: 7 cildde, III cild, Bakı: Elm, 1999 68s

²⁹ İSMAILOV Faiq. Laçın : gerçekler , düşünceler , tarihi değerler s.60

**“AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN İNCƏSƏNƏT MƏRKƏZLƏRİNİN
KURATORLUQ STRATEGİYALARI”**

***“THE STRATEGY OF CURATORSHIP OF THE ART CENTERS ACTING IN
AZERBAIJAN”***

Abbaszadə Turkana VAGHIF

Department of History and Theory of Descriptive Art of Azerbaijan State University of
Culture and Art

Specialty of “Theory, analysis and criticism of art”

Summary

The article considers the activity of the art centers in Azerbaijan, analyzes the strategies of curatorship and defines its place in the today's art practice.

A cultural market created a condition for the development of competition and as a result, caused to search for adequate ways of self-presentation. It is necessary to state about the strategy of curatorship in the 1990s that curatorship was not fully formed as a separate profession at the art stage of that time. The artists dealt with preparing and implementing of a program on the application of modern art to artistic consciousness, campaigning for art works as well as conformity of the offered project with target auditorium themselves.

The necessity for spreading of the missions, ideas and statements makes up the basis of the strategy of modern curatorship project. It meets the requirements of a modern person directed to understanding of an exhibition and putting a subject for thinking.

The art caused to create new environment of exhibition which is in the process of continuous change within the recent twenty years.

The curator strategies fulfilled the duties of renewing, specifying, individualizing and recoding of the modern art and modern artistic practices.

The exhibitions and their concept of curatorship are justified with a piece of art – mainly, the definition it meant about a displayed object. According to the view of B.Groyce, modern art, in general, a piece of art must be displayed. Thus, the elementary unit of today's art is no longer a piece of art as an object but it is a place of art where an object is exhibited as Groyce claimed. The artists are already evaluated for the exhibitions and projects participated but not for the objects made within the framework of this new authorship regime.

As a paradox, a curator who is a product of modern art system must manage to create intellectual, aesthetic and practical context for the presentation of art.

Keywords: modern, art, curatorship, strategy, conception.

Özet

Məqalədə Azərbaycanada olan incəsənət mərkəzlərinin fəaliyyəti nəzərdən keçirilir, kuratorluq strategiyaları təhlili edilir və bugünkü incəsənət təcrübəsində yeri müəyyənləşdirilir.

Mədəni bazar, rəqabətin inkişafı üçün şərait yaradır və nəticədə adekvat özünü təqdim etmə yollarının axtarılmasına səbəb olurdu. 1990-cı illərin kuratorluq strategiyası haqqında qeyd etmək lazımdı ki, kuratorluq, ayrıca bir peşə olaraq, o dövrdə incəsənət səhnəsində hələ tam formalaşmamışdı. Rəssamlar müasir incəsənətin bədii şüura tətbiqi, bədii əsərin təbliği, habelə təklif olunan layihənin hədəf auditoriyasına uyğun proqram hazırlamaq və həyata keçirməklə özləri məşğul olurdular.

Müasir kurator layihəsinin strategiyasının əsasını missiyanın, ideyanın, bəyanatların yayımlanması zərurəti təşkil edir. Bu, sərgini başa düşməyə, düşünmək üçün bir mövzu qoymağa yönəlmiş müasir insanın tələblərinə cavab verir.

Son iyirmi il ərzində incəsənət, davamlı dəyişmə prosesində olan yeni sərgi mühitinin yaranmasına səbəb oldu.

Kurator strategiyaları müasir incəsənət və müasir bədii təcrübələrin yenilənməsi, təfsiri, fərdiləşdirilməsi və yenidən kodlaşdırılması vəzifələrini həll edirdi.

Sərgilər və onların kuratorluq konsepsiyası bu gün bir sənət əsərinin - əsasən sərgilənən bir obyekt mənasını verdiyi tərifi ilə daha da doğruldulur. B.Qroysun fikrincə, müasir incəsənət ümumiyyətlə sənət əsəri sərgilənməlidir. Beləliklə, bugünkü incəsənətin elementar vahidi artıq obyekt kimi bir sənət əsəri deyil, Qroysun iddia etdiyi kimi bir obyektin sərgiləndiyi bir sənət məkanıdır. Bu yeni müəllif rejimi çərçivəsində sənətkarlar artıq istehsal etdikləri obyektlərə görə deyil, iştirak etdikləri sərgi və layihələrə görə qiymətləndirilir.

Paradoksal olaraq müasir incəsənət sisteminin məhsulu olan kurator, sənətin təqdimatı üçün intellektual, estetik və praktiki kontekst qurmağın öhdəsindən gəlməlidir.

Açar sözlər: müasir, incəsənət, kuratorluq, strategiya, konsepsiya.

UNDERSTANDING INDIA'S CASTE SYSTEM: A HISTORICAL PERSPECTIVE

Asif Ahmad Bhat³⁰, Dr. Fayaz A. Dar³¹

³⁰Jamia Millia Islamia, Ph.D Scholar, Department of History and Culture
New Delhi, India

³¹Fayaz A. Dar, Asst. Prof, History Department of Higher Education
Jammu and Kashmir, India

Abstract

Hollywood cinema has often explored the narrative of the super-heroine. Films such as *Aeon Flux*, *Xena*, and *Underworld* fully capture the imperative of women in making the world a better place to live in. But unfortunately, Bollywood and Nollywood, the Indian and Nigerian film industries have been late in absorbing this gender balance in their fields of discursivity. While the hero has no doubt dominated the African and Asian screen space, suffice to state that the genre of the super-heroine has not enjoyed exploratory spaces on the Afro-Asian screen space. The African and Asian woman had most times been placed behind the façade of the hero who is placed within the centre of discourse. While African and Asian films such as *Personal Assignment*, *Egg of Life*, *The President Must not Die* and *Nagin* fully concentrate on the female gender, they are also lacking in fully elevating the female status-as the filmmakers do not portray the messianic super-heroine characterised of super-women in Hollywood's *Aeon Flux* and *Underworld* who are poised towards redeeming their societies from depletion and extinction. *Personal Assignment* and *Nagin* rather create a balance of women who are selfish and diabolical. Thus, the African and Asian screens have been slow to absorb the fully created female cinema of Hollywood. The Asian and African woman has also been dwarfed in scholarship. The dearth of critical works on the African and Asian super-heroine coupled with this oppositional system(s) to the capacity of women on the African and Oriental space makes it imperative to examine the reason(s) the woman has been dwarfed on the Afro-Asian cinemas. I use content analysis of selected Hollywood, Bollywood and Nollywood films to explore paradigms of dominance of the masculine systems(s) in the Afro-Asian cinemas.

Key Words: Cinema, Super-heroine, Dwarf, Hollywood, Africa, Asia

**TƏLƏBƏ QRUPU ANLAYIŞI VƏ ONUN ŞƏXSİYYƏTİN
FORMALAŞMASINA TƏSİRİ*****THE CONCEPT OF STUDENT GROUP AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF
PERSONALITY*****Farida KHUDIYEVA**

Baku city, ASPU

Xülasə

Elmi məqalədə tələbə qrupu anlayışı və onun şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri, şəxsiyyətin inkişafı, fəallığı, qarşılıqlı münasibətləri işıqlandırılmışdır. Burada kollektiv, tələbə qrupu anlayışının mahiyyətinə aydınlıq gətirilmiş, tələbə şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərən amillər üzə çıxarılmışdır. Bu amillərlə: təlim, ailə, şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətləri, fəallığı, daxili psixoloji aləmi aiddir. Məlumdur ki, tələbə öz fəaliyyəti zamanı nəinki fiziki, psixoloji və s. baxımından, həm də sosial baxımdan inkişaf edir. Ona görə də onun inkişafı heç də yalnız ətraf aləmlə, ətraf mühitlə deyil, eyni zamanda ümumilikdə cəmiyyətlə qarşılıqlı fəaliyyətdə təzahür edir. Burada göstərilir ki, insan fəaliyyəti bu və ya digər şəkildə özünəməxsus struktura malik olur. Burada motiv və məqsəd fəaliyyətin əsas strukturunu yaradır. Fəallıqda isə bilavasitə orqanizmin tələbatının ödənilməsində öz əksini tapır. Aktuallaşmış tələbat kimi çıxış edir. Motivlər tələbatlarla sıx əlaqədədir. Motivlərin əsasında tələbatlar dayanır. Motiv insanı bu və ya digər fəaliyyətə və ya fəallığa sövq edən, təhrik edən qüvvədir. Ayrı-ayrı anlarda motiv məqsədə, məqsəd isə motivə çevrilə bilər. İnsanı fəaliyyətə təhrik edən tələbatdır. Tələbat insanın nəyə isə olan ehtiyacıdır. Lakin o ehtiyac tələbatla çevrilir ki, o, hazırkı konkret şəraitdə aktuallaşmış olsun, başqa sözlə, insan üçün müstəsna, həyati əhəmiyyət kəsb etsin. Şəxsiyyətin formalaşması prosesi vasitəli xarakter daşıyır. Fərd, ictimai münasibətləri öz-özünə deyil, ancaq özünün aktiv fəaliyyəti vasitəsilə mənimsəyir. Bu nöqteyi-nəzərdən fəaliyyət şəxsiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. İş və ya əməlin, məqsədin psixoloji mahiyyətini başa düşmək üçün fəaliyyət kateqoriyasından çıxış etmək lazımdır. Çünki hərəkət, iş, məqsəd, motiv və s. fəaliyyətin tərkib hissələrini təşkil edir.

İnsan fəal varlıqdır. O, ətraf aləmə, təbiətə fəal təsir göstərir, onu dəyişdirməklə özü də dəyişir. İnsanla təbiət arasındakı bu cür fəal qarşılıqlı təsir prosesi fəaliyyət adlandırılır. Bu prosesdə insan subyekt kimi çıxış edir, obyektə məqsədyönlü şəkildə təsir göstərməklə özünün tələbatlarını ödəyir. Məhz buna görə də fəaliyyət həmişə insanın şüurlu məqsədləri əsasında, həmin məqsədlərlə tənzim olunaraq həyata keçir. Ümumilikdə müəllif burada gösərir və belə bir nəticəyə gəlir ki, qrup-özünəməxsus strukturu olan mürəkkəb sistemdir. Qrup üzvləri müvafiq normaları və dəyərləri mənimsəyir. Qrup üzvlərində təcridən tərəfdaşlıq - "biz" hissi formalaşır. Qrup üzvləri bir-biri ilə doğmalaşır, bir-birinin sevinci və kədəri ilə yaşamağa başlayır. Qrupun hər bir üzvündə ümumi iş üçün məsuliyyət və borc hissi yaranır. Beləliklə, qrup mahiyyət etibarilə fəaliyyət göstərməyə, təşəkkül etməyə başlayır. Tələbə şəxsiyyəti də məhz qrup daxilində, qrupun dəyərlərini mənimsəyərək formalaşır və şəxsiyyətə çevrilir.

Açar sözlər: tələbə, qrup, müəllim, təlim, şəxsiyyət, mənəvi

Abstract

The scientific article highlights the concept of the student group and its impact on the formation of personality, personality development, activity, relationships. Here, the essence of the concept of collective, student group is clarified, the factors influencing the development of student personality are revealed. These factors include: training, family, personality relationships, activity, inner psychological world. It is known that the student during his activity is not only physically, psychologically, etc. in terms of, but also in terms of social development. Therefore, its development is reflected not only in the interaction with the environment, but also with society in general. It shows that human activity has a unique structure in one way or another. Here, motive and purpose create the basic structure of activity. Activity is directly reflected in meeting the needs of the body. Acts as an actualized need. Motives are closely related to needs. Motives are based on needs. Motive is the force that motivates a person to one or another activity or activity. In some moments, the motive can become a goal, and the goal can become a motive. It is a need that motivates a person to action. Demand is a person's need for something. However, that need becomes a need that is relevant in the current specific situation, in other words, it is of exceptional, vital importance for man. The process of personality formation is indirect. The individual acquires social relations not by himself, but through his active activity. From this point of view, activity should be considered as one of the main conditions for the formation of personality. To understand the psychological nature of work or action, it is necessary to proceed from the category of activity. Because action, work, purpose, motive and so on. is an integral part of the activity.

Man is an active being. It actively influences the environment, nature, and by changing it, it changes itself. This process of active interaction between man and nature is called action. In this process, a person acts as a subject, satisfying his needs by purposefully influencing the object. That is why activity is always carried out on the basis of conscious human goals, regulated by those goals. In general, the author shows here and concludes that the group is a complex system with a unique structure. Group members adopt appropriate norms and values. The members of the group gradually develop a sense of partnership - "we". The members of the group become acquainted with each other and begin to live with each other's joys and sorrows. Each member of the group has a sense of responsibility and duty for the overall work. Thus, the group begins to function and form in essence. The student's personality is formed and becomes a person within the group, assimilating the values of the group.

Keywords: student, group, teacher, training, personality, spiritual

**ВОПРОСЫ ИДЕЙНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ДАСТАНЕ
«ГАЧАГ СУЛЕЙМАН».*****ISSUES OF IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION IN DASTAN "GACHAG
SULEIMAN"*****Kemale YUSİFOVA**

Baku Engineering University

Scientific secretary

Senior Lecturer: Department of Foreign Languages

Резюме

Дастан «Гачаг Сулейман» принадлежит к серии героических эпосов, созданных азербайджанским народом. Сага посвящена героизму азербайджанской девушки, известной как Гачаг Сулейман, и ее многолетней борьбе с врагом. Этот дастан, являющийся типичным примером идеологического и духовного воспитания, стал передаваться из уст в уста в форме рассказов и былей среди народа. Девушка, по имени Гюльсюм, не может смириться с несправедливостью, царящей вокруг нее и поднимается на борьбу против существующего порядка. Здесь отражается все: от оккупационной политики царской России вплоть до произвола чиновников на местах. Примеры героических образов этноса, женской нравственности и воспитания, женского героизма, патриотизма, фанатизма, семейных ценностей и др. идеально совмещены в содержании дастанов.

Все это указывает на то, на каком высоком уровне находится показатель идейно-нравственных ценностей в героических эпосах.

Ключевые слова: идейно-нравственное воспитание, героические эпосы, дастан «Гачаг Сулейман», женский героизм, Гюльсюм, воспитание личности и т. д.

Summary

Dastan "Gachag Suleiman" belongs to a series of heroic epics created by the Azerbaijani people. The saga is dedicated to the heroism of the Azerbaijani girl known as Gachag Suleiman and her many years of struggle against the enemy. This dastan, which is a typical example of ideological and spiritual education, began to be passed from mouth to mouth in the form of stories and stories among the people. A girl named Gulsum cannot come to terms with the injustice reigning around her and rises to fight against the existing order. Everything is reflected here: from the occupation policy of tsarist Russia to the arbitrariness (despotism) of officials. Examples of heroic images of ethnos, female morality and upbringing, female heroism, patriotism, fanaticism, family values etc. are concentrated in the ideal content of dastans.

All this points to the high level of the indicator of ideological and moral values in heroic epics.

Key words: ideological and moral education, heroic epics, dastan "Gachag Suleiman", female

ÇOKKÜLTÜRLÜK BAĞLAMINDA GÖÇ VE EĞİTİM

MIGRATION AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALITY

Khatire GULIYEVA

ANAS Felsefe Enstitüsü, Felsefe Üzere bilimler Doktoru, Doçent

ORCID 0000-0002-4889-6569

Özet

İnsan yaşamında eğitimin önemi, yüzyıllar boyunca sayısız bilim adamının kitaplarla doldurduğu fikirlerde her zaman ifade edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitimle ilgili değerli fikirlerinden birini hatırlamak isterim. "Bir ulus bilgi ordusuna sahip olmadığı sürece, savaş alanında ne kadar parlak zaferler kazanırsa kazansın, bu zaferlerin kalıcı sonuçları yalnızca bilgi ordusuna bağlıdır." Modern zamanlarda, bu değerli düşünce dünya ve insanlık için büyük önem taşımaktadır.

Dolayısıyla modern ülke ve halkların savaş haritasına, okul çağındaki çocukların öldürülmesine, mermi yağmurunda öğrencilerine ne söyleyeceğini bilmeyen öğretmenler ordusuna, mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin durumuna bakarsak. eğitim ve mültecilerin sorunları ortada.

"Çokkültürlülük Bağlamında Göç ve Eğitim" makalesi, dünyanın bir savaş alanına dönüşmesini, farklı milletlerden insanların bilim ve eğitimden yabancılaşmasını ve okul çağındaki çocuklar ve gençlik için bilinçli ve parlak bir geleceğin uçurumunu tartışıyor.

Bu bağlamda makalada Türkiye Cumhuriyeti'nin son yıllarda karşı karşıya olduğu "mülteci ve eğitim" sorunu değerlendirilmektedir.

Makalenin yazarı, bu sorunu çözenin bir yolunu bulmanın eğitim ve politikaların en önemli sorunu olduğunu savunuyor.

Anahtar sözcükler: Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk, Göç, Milletçilik, İnsanlık, kürselleşme.

Abstract

The importance of education in human life has always been expressed in the ideas that countless scientists have filled with books over the centuries. In this respect, the great founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, I want to remember one of the valuable ideas about education. "As long as a nation does not have an army of knowledge, no matter how brilliant victories it wins on the battlefield, the lasting results of these victories depend solely on the knowledge army." In modern times, this valuable thought is of great importance to the world and humanity.

So if we look at the war map of modern countries and peoples, the killing of school-age children, the army of teachers who do not know what to say to their students in a shower of bullets, the situation of refugees and displaced persons. the problems of education and refugees are obvious. The article "Migration and Education in the Context of Multiculturalism" discusses the transformation of the world into a battlefield, the alienation of people of different nationalities from science and education, and the abyss of a conscious and bright future for school-age children and youth.

In this context faced in recent years Republic of Turkey "and refugee education" issue being evaluated.

The author of the article argues that finding a way to solve this problem is the most important problem of education and politics.

Key words: Republic of Turkey Atatürk, migration, nationalism, humanity, globalization

GİRİŞ

Küreselleşme, 21. yüzyılın ikinci on yılında yaşadığımız tarihi aşamada daha derin bir bağlamla hızla ilerlemektedir. Bu süreçte, küresel öneme sahip bütün alanlardaki güçlü gelişme ve ilerlemenin yanı sıra, bu konuların çözümü de büyük önem taşımaktadır. Dünya'nın Gezegeni, yeni bilimsel seyrüsefer seviyesine göre, insanoğluna verdiği yaratıcı yenilikler anlamında ivme kazanmış ve sosyal-politik yanı sıra insanlığın ahlaki ve ahlaki yönleri bakımından zengin, hatta daha yıkıcı olmuştur. Buradan, “Çokkültürlülük Bağlamında Göç ve Eğitim” konusu, savaş, göç ve mülteci olaylarının insanlarla bağlantılı olması ve hayattaki en önemli konuyu etkilemesi gerçeğine dikkat çekiyor. Göçmen, mülteci tarafından etkilenen insanların en savunmasız grubu elbette, eğitim dönemini yaşayan çocuklar ve gençler, - eni kültüre adaptasyonlarının, çok kültürlü geleneklerin benimsenmesinin ve yeni tanınmış toplumla her alanda diyalogun tesis edilmesinin ciddi sorunları ile yüz-yüze kalış büyük bir toplumdur.

“BM Uluslararası Çocuk Fonu - UNICEF'e göre dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan çocukların 28 milyonu savaş nedeniyle evlerinden. Rapora göre, göçmen çocukların yüzde 45'i Suriye ve Afganistan'dan geliyor”(Quliyeva X. “Azərbaycanın Qobustan qayayüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin “Dialoq Fəlsəfəsi” (Multikulturalizm Kontekstində).Türkiyə, Akademik tarix və düşüncə dərgisi <http://www.akademiktarihvedusu-nce.org/atdd/index.php/atdd/article/view/281,səh.73-86>). Böyle bir durum, elbette, dünyadaki 28 milyon vatanşının eğitimsiz bırakıldığını ve dolayısıyla okuma-yazma bilmeyeceğini gösteriyor.

En tehlikelisi şu 28 milyonluk eğitimsiz çocuk ve gençlerin hak ve özgürlüklerinden habersiz yetişeceyi, arka sokakların karanlığın peşinden sürüklenmesi ve toplumun suç unsurlarına dönüşmesi faktördür. Ayrıca, genel olarak göçmen ve mültece çocuk ve gençlerin kayıp olma ihtimali de inkar edilemez. Öte yandan, hiçbir devlet Milyonlarca eğitim döneminde olan mültecileri ve göçmenleri karşılamak onların okul, öğretmen ve ya eğitim kaygılarıyla başa çıkma planları yoktur. Bu nedenle hem mülteciler kendileri ve he de gitdikleri ülkeler böyle bir sorunla karşı karşıyadır.

Buna ek olarak, çocuklar ve gençler, yerel ve çeşitli milletlere uyum sağlamaya, diğer dillerde okumaya, konuşmaya, baka dinlerin “içinde erimege” , böylelikle çok kültürlülüğe ve hoşgörüyeye uyum sağlamaya zorlanırlar ki, bu da kısa ve kolay bir süreç değildir.

MALZEMELER VE YÖNTEMLER

Bizim "Çokkültürlülük Bağlamında Göç ve Eğitim" makalemizde konumuz doğal olarak kendi vatanlarından savaşlar başta olmak üzere bu ve ya diğer sebepten dolayı dünya devletlerine, özellikle Avrupa'ya akın eden insanlar olduğundan belirtmeyimiz gerekir ki, çokkültürlülüğün en temel unsuru din, dil farklılığını dikkate Alamadan bu sorunun mahiyetini anlamak mümkün değildir. Müslüman ailelerinin eğitim almalı çocukları öncelikle dinine göre sorunlarla karşılaşır. Məlumdur ki, her bir devlete mensubların ana dili onun eğitim sisteminde önde dayır. Deməli, göçmenler şu ana dilde eğitim almaya mecburdurlar. Onların ırkı da bu süreçte fazla sorun yaratmaz. Yerel Afrika herhangi bir Avrupa okulunda sonunsuz eğitilmene bilir. Göçmen ve mültecilere gelince onların geldikleri bölgenin dini inancı o Devlette fobiyaları güçlendiriyor. Bu durumda, dünyadaki insanlar - çocuklar ve gençler zarar görüyor. Onların eğitim konularında karşılaştıkları ayrımcılık yaklaşımı sadece eğitime başlamalarına engel olmak üzere, eğitimlerinde başarılarının önlediği bitmiyor, bu eğitim dönemi insanların ömürlerinin sonuna kadar hafızalarından silinmeyecek psikolojik travmaların neden olur.

Bu, elbette, her şeyden önce, göçmenler ve mülteciler için, çalışma sırasında çocuklar dahil olmak üzere büyük bir tehdittir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Avrupa'daki daimi sakinlerin İslamofobi'den muzdarip olsalar bile, eğitim alanındaki mültecilerin ve ÜİYOK'lerin

rahatsızlıklarını hayal etmek zor değildir. Bu basit bir sorun değildir ve milyonlarca insan artık dünyanın en ciddi zihniyetiyle küresel eğitimden yoksun olma, kaliteli eğitimden yoksun olma ve gelecekte de toplumun yararına olan bir tehlike olarak ilgilenilmektedir. Bu nedenle, ÜİYOK'lerin ve mültecilerin eğitim kaderi sorunu, bugün farklı ülkelerdeki birçok bilim insanının ve üniversitenin birlikte çözmeyi denediği eğitim sorunlarının önündedir.

Bu da bir gerçektir ki, modern dönemin bu geniş içerikli yazılım - projesi olan "Kültürlerarası Diyaloga dair Beyaz kitab-" onurlu eşit uyum "belgesinde ileri sürülen beş siyasi yaklaşımın üç bendi -" 4.3.2 İlk ve orta eğitim 4.3.3 Yükseköğretim ve araştırma 4.3.4 yaygın ve informal eğitim "somut olarak, diğer bentler ise -" "Kültürlerarası diyalogun desteklenmesine beş siyasi yaklaşım: 4.1 kültürel çeşitliliğin demokratik yönetimi 4.1.1 Çeşitliliğe siyasi kültürel değerlendirilmesi 4.1.2 İnsan hakları ve temel Özgürlükler 4.1.3 Eşit haklara eşit erişim. 4.2 Demokratik Vatandaşlık ve Katılım 4.3 Kültürlerarası Bilginin Okunması ve Öğretimi 4.3.1 Temel Yeterlilik Alanları: Demokrasi, Vatandaşlık, Dil, Tarih. 4.3.5 Liderlerin rolü 4.3.6 Aile ortamı 4.4 Kültürlerarası diyalog alanları 4.5 Uluslararası ilişkilerde kültürlerarası diyalog" doğrudan eğitim ile ilgilidir (UNICEF: dünyada 28 milyon uşaq müharibələr səbəbindən evlərini tərk edib. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=104574>).

"Kültürlerarası Diyalog Üzerine Beyaz Kitap" - "Dürüstlikle Bütünlük içinde Birlikte Yaşamak" başlıklı belgede bizim bu makalede incelemeye çalıştığımız Çok Kültürlülük Bağlamında Göç ve Eğitim meselesi böyle açıklanmıştır:

"Çokkültürlü Avrupa'da eğitim sadece işgücü piyasasına hazırlık, kişisel gelişim, geniş bir bilgi tabanının gelişimini desteklemekten ibaret değildir: okullar aktif yurttaş olarak gençlerin eğitiminde önemli bir rol oynamaktadırlar, diğer kültürlerde gerçek bir uyarım ve çeşitliliğin temeli olan insan haklarına saygıya büyük önem vermektedirler. (UNICEF: dünyada 28 milyon uşaq müharibələr səbəbindən evlərini tərk edib. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=104574>) Toplumun yaşam koşullarının gelişiminde ve ilerlemesinde gençlerin, yaşamı destekleyen değerlerin algılanması ve kazanılması için fırsatlar yaratılması ve onların başarılarının tüm yönleri ve yöntemleri ile desteklenmesi ve rehberlik edilmesi toplumun sorumluluğundadır "(UNICEF: dünyada 28 milyon uşaq müharibələr səbəbindən evlərini tərk edib. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=104574>).

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin Görüş ve Kararlarında 807 (1983) Avrupa İşbirliği Üzerine Karar; "Göçmen Çocukların Eğitimine İlişkin Görüş 1093 (1989)"; "Eğitimde Avrupa'nın önemi 1111 (1989)"; "Eğitimde Cinsiyet Eşitliği Görüşü 1281 (1995)"; "1283 (1996) 'da tarih ve Avrupa tarihini öğretme düşüncesi"; "Yükseköğretime Azınlık Erişimi hakkındaki Görüş 1353 (1998)"; "Dilsel çeşitlilik Görüşü 1383 (1998)"; "Fransa'da Dini Azınlıklar ve Dini Özgürlük Üzerine 1309 (2002) sayılı Karar"; "Avrupa Konseyi'nin Avrupa Yüksek Öğrenim Alanına Katkısı Üzerine Görüş 1620 (2003)"; "Mültecilere ve IDP Eğitimine İlişkin Görüş 1652 (2004)"; "Diaspora kültürü hakkındaki görüş 1688 (2004)"; "Mücadele ve Avrupa: Göç ve Entegrasyon Üzerine 1437 (2005) Kararı"; "Eğitim ve Din Görüşü 1720 (2005)"; "Akademik (Eğitim) Özgürlük ve Üniversite Özerkliği Görüşü 1762 (2006)"; "Ekstremizmle karşı karşıya olan Avrupa Müslüman Topluluklarının Meseleleri" nin yanı sıra, 1605 (2008) ve 1831 (2008) sayılı kararlar da, toplumun hak ve özgürlüklerinin korunmasında teşvik edilmekte ve korunmaktadır. "(UNICEF: dünyada 28 milyon uşaq müharibələr səbəbindən evlərini tərk edib. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=104574>)

TARTIŞMA

Ancak gerçek şu ki, bütün bu yasal eylemlere rağmen, Avrupa da dahil olmak üzere ne deplasman, ne mülteci ne de bu sınıfın devam eden eğitim kaygıları sona ermez. Böylece, göç, mültecilik ve farklı ülkelerdeki eğitim çağındaki çocuklar ve gençler, büyük maddi ve manevi

(kendi zihniyetleri, milli kimlik, dil ve din) geleneklerinin kaderinin karmaşıklığı ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Maalesef soyut mahiyette olan bu durum -Vahid dünya düzeni denilen sistemin işlendiği iddia olunan, ayrıca küreselleşmenin yetiştirdiği multikültüralizm-yani çokkültürlük, onun bir parçası olan hoşgörü ilkelerinin tebliğ, telkin edildiği bir zamanda cereyan etmektedir. Daha da kötüsü, Avrupa Komisyonu Akdeniz'den kaçan ve Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan göçmen işçilerin akışını önlemek için 10 maddelik bir eylem planı açıkladı. "Amaç, AB'yi, özellikle de Yunanistan ve İtalya'ya güneydeki göçmenleri kontrol etmek ve kayıtlarını güçlendirmektir. Plan ayrıca insan tacirlerinin kurtarma operasyonlarını artırmasını talep ediyor. Bu tehlikeli yolda genellikle göçmenler öldürülür, tekneler boğulur"(İspaniya ərəblərin hakimiyyəti altında. Üm. tar. <http://tarix.info/umumitarix/orta-esrler/2648-spaniya-rblrin-hakimiyeti-altndamtar.html>).

Burada, Avrupa'ya, çok kültürlülüğüne, hoşgörü, karşılıklı saygı, dostluk, sevgi ruhuyla kaçan göçmenlerin maddi ihtiyaçları ile ilgili ciddi bir sorun var. Bir ülke devlet düzeyinde çok kültürlülük ve hoşgörüyü desteklemiyorsa, mültecilerin ve ÜİYOK'lerin eğitimi nasıl gerçekleşebilir? Ülkelerinde tutuşan savaşların etkisiyle baş alıp nereye geldi giden mültece, göçmen sayı artmakla artık 66 milyona ulaşmış bu tabakanın yüz tuttıkları devletlerin sokaklarında bile yaşam - sokak ekonomisi düşünmekten başka bir yolları da görünmüyor. Bu ise okul dönemi insan sayının eğitimi unutulması ile şartlanır. Demek eğitim en uğurlu halde ekonominin kurbanına dönür. En uğursuz halleri ise

Aslında onların toplu şekilde eğitimden uzaklaşması, sağlıkları, sosyal hayatları, ahlak durumları, maneviyatları, siyasi akideleri, millilik, kimlik hisleri, psikolojik durumu, yaşadıkları ve çalıştıkları ortamdaki çevresel durumları ciddi toplum sorunlarından haber verir. Genel olarak, bu sorun sadece bir savaş meselesi değil, aynı zamanda onların şüurlu olarak sokak ekonomisiyle ilgilenen bir sistemin kurbanına dönmeleridir. Bu ise kuşkusuz küresel bir sorun. yönetsel bir hal gibi düşündürür.

Ayrıca itiraf edilmelidir ki, deplasman, göç, mültecelik mahrumiyeti dolayısıyla okul, litse dönemli toplumlar modern dünyanın ekstrimist güçlerinden, yasadışı mal ticaretçilerinden, uyuşturucu taşıyıcıları ve satıcılarından, radikal dindarlardan, organ mafyasından, hatta terörist grupların etkisinden "sığortalanmamışlar". Bu nedenle, bu katman bilinçsiz ya da bilinçsizce bir tehdittir.

Bütün bunlar bir daha Eğitimin önemini öne çeker. Demek ki, çağdaş dönemin en üstün siyaseti geleceğin siyasilerinden tutmuş, bütün alanlarda aparıcı gücü olan çocuk ve gençlerin eğitim hayatına devletin ve alakadar kurumların hayat-ölüm meselesi gibi bakmalarındadır. Göç ve eğitim ise bu mustavide daha ağırlı-acılı, hallini bekleyen bir problemdir.

NETİCE

"Çokkültürlük bağlamında göç ve eğitim" makalamızı aydınlanmanın tarihsel merkezlerinden biri – Türkiye Cühuriyetindeki bu duruma, küresel probleme munasibet incelemekle sonuçlamak istiyoruz.

Dünyanın Köçkün və Mültecələr xəritəsinə diqqət etdikdə biz Türkiye Cühuriyyətinin və Bağımsız Azərbaycan Cühuriyyətinin daha böyük miqyas kəsb etdiyini görürük.

Böyleki, istatistiklerin gösterdiği rakamlara dayanarak söyleye biliriz ki., 2011 yılın ilk aylarından başlayarak bu günümüze gibi yaklaşık 2 milyon 555 binden çok Çocuk dahil olmak üzere 5 milyon 500 bin Suriyeli vatandaş savaş yüzünden ülkelerini terk ederek farklı ülkelere göç etmişdirse bu Göçmen ve mültecelerin 3 milyon 300 binden çokunun Türkiye'ye sığınması, bunun da 1 milyon 500 binden çokunun çocuk olması araçık Türkiye Cumhuriyetinde köçmen çocuk problemini gündəmə gətirmişdir (Печейи Аурелио. Человеческие качества. <http://igrunov.ru/cat/vchk-cat-bibl/articles/peccei/>).

Her şeyden önce, 1 milyon 500 bin öğrenciye inşa edilen okul binaları, yeni okullar inşa etmek, yeni öğretmenler atamak, ağır bir yük taşımak. Ancak Türkiye Cumhuriyeti bu zor durumda başarılı oldu. Türkiye'de sığınan Suriyeli mültecilerin ve ÜİYOK'lerin sosyal ve kültürel sorunlarına ilişkin eğitim kaygıları da ortadan kaldırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 5 milyon 500 bin Suriyeli mülteci ve köçmeni başarılı bir şekilde uygulamak, bu çeşitli milletlerin barış içinde bir arada yaşamına nail olmak dahil, bir milyon beş yüz binden fazla çocuk ve gencin eğitimini başarı ile yöneltmekle hem de çok kültürlülük, hoşgörü geleneklerinin koruduğunu açık kanıtlamıştır. Bu dünya ülkeleri için güzel bir örnektir.

Şimdi düşünülmesi gereken en önemli bir soru da pandemi - Covid-19'un bitiminden sonra bizi bekleyenlerdir. Mevcut veziyet devam eden pandemiden sonra büyük değişiklikler olacağı fikrine dayanmaktadır. Aslında, beklenen şey, aniden hayatımıza giren tehlikeli korovirüsten daha çok yeni binyıl olaylarını içerir ve değişiklikler kümesi uzun zamandır bilinmektedir. Böylece, eski dünyanın insanlarını sosyal, ekonomik, psikolojik, tıbbi ve b. - her anlamda pozitif, süper ilerleme kadar negatif, negatif gibi çok karmaşık, hatta bu pandeminin ağrısının unutturabileceği düşünülemez olaylar bekliyor.

SONUC

Elbetteki, Covid-19 olayından sonra dünyayı bekleyen değişiklikler hakkında ilginç, analitik bir program, bugünün içinde yaşadığımızın bilimsel bir felsefesi olarak dünyanın tahmini, politika planlaması ve analizi alanında tanınmış uzmanlar olan futurologlar-filozoflar Jerome C. Glenn ve Theodore J. Gordon'u tarafından onlarca yıldır yazılan "Geleceğin Durumu" ve "15 Küresel Sorunlar" bölümlerindeki tahminlerdir.

"15 Küresel Kalkınma Hedefleri" iç içe geçmiş ve her biri insanın bu günü, geleceği, refahı, yaşam sorunları, güvenliği ile ilgilidir ve bu bağlamda gezegenin tüm ülkeleri ve halkları için geçerlidir. Aynı zamanda, insanın ortak evi olan gezegenin varlığının ve yokluğunun haritası bu belgede rakamların gerçekliği ile çizilmiştir. Hedeflerin Özet bölümünde belirtildiği gibi, "birinin diğerinden daha önemli olduğunu savunmak, insan sinir sisteminin solunum sisteminden daha önemli olduğunu savunmak gibidir".

Bu bağlamda, Göç ve Mülteciler sorunu arka planda olduğu için bu grubun eğitim sorunu öngörülemiyor. Her halükarda, Göç ve Mülteciler sorunu sosyo-politik gerekçelerden kaynaklanıyor ve tabii ki savaş ve çatışma yatakları ve sosyal ihtiyaçlar yoksa bu sorun büyümeyecek. Dolayısıyla, dünya analistlerinin geçici bir göç sorunu olarak gördüğü çokkültürlülük sorununun ayrılmaz bir parçası olan Göç ve Mültecilerin eğitim meselesi büyük ölçüde dünya düzenine bağlıdır. Bize göre salgın sonrası her alanda olduğu gibi çokkültürlülük bağlamında da mülteci ve eğitim sorununda olumlu sonuçlar alınacaktır.

REFERANSLAR:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda nitqi. 07-09 aprel 2011-ci il. <http://president.az/articles/1845>
2. Atatürk'ün eğitimle ilgili sözleri . <http://www.sozcu.com.tr/egitim/ataturkun-egitimle-ilgili-sozleri.html>
3. Kissincer.H.Yeni Dünya Nizamı" .<http://news.milli.az/world/330506>.
4. Miqrant problemi Avropanı parçalayır info@anspress.com
5. Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair Ağ kitab-"Ləyaqətlə bərabər hüquqlu birgə yaşama."https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_AzerianVersion.pdf

6. İspaniya ərəblərin hakimiyyəti altında.Üm.tar. <http://tarix.info/umumitarix/ortalesrler/2648-spaniya-rblrin-hakimiyyti-altndamtar.html>
7. UNICEF: dünyada 28 milyon uşaq müharibələr səbəbindən evlərini tərk edib. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=104574>
8. Quliyeva X. Ethics of multiculturalism as conseption of progress” (“Multikulturalizm etikası–tərəqqi konsepsiyası”) AMEA Məruzələr jurnalının 2016-cı il I nömrəsi.
9. Quliyeva X. “Azərbaycanın Qobustan qayaüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin “Dialog Fəlsəfəsi” (Multikulturalizm Kontekstində).Türkiyə, Akademik tarix və düşüncə dərgisi<http://www.akademiktarihvedusunce.org/atdd/index.php/atdd/article/-view/281,səh.73-86>.
10. Quliyeva X. “Avropada identiklik, İslam və Demokratiya” məruzəsi ilə çıxış etmişəm.Məruzəm maraqlı qarşılıb və mənə konfransın Sertifikat, Diplom və hədiyyəsi təqdim olunub.Həmçinin Məruzəm Konfransın E.Kitabında dərc olunub. https://drive.google.com/file/d/1JqakzKJZqnmTpz2ur-1zpvU_5kGgY9qUF/view.Səh.472-483.
11. Quliyeva X. Qloballaşma dövründə anti-etika məsələləri və problemin həllində ortaq türk ailəsi modeli. <http://sempozyum.ohu.edu.tr/tudas2017/files/IV.CiltIV.pdf> .
12. Khatire Guliyeva. Scientific - Metodological Aspects for Application of Multiculturalism to "Dialogue Philosophy" (formulation of the problem) Philosophi and international journal N 1/2(1)2018 İSSN 2181<http://tadqiqot.uz/wp-content/uploads/2018/08/falsafa/falsafa-2018-1-contents-01-10.pdf>
13. Gencer Tahir Emre..Göç ve eğitim ilişkisi üzerine bir degerlendirme:Suriyeli cocukların eğitim gereksimi ve okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi54_pdf/6iksisat_kamu_isletme/gencer_tahiremre.pdf
14. Кукатас Чандрэн.Теоретические основы мультикультурализма <http://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/>.
15. Печчеи Аурелио. Человеческие качества. <http://igrunov.ru/cat/vchk-cat-bibl/articles/peccei/>
16. Sarrazin Thilo Deutschland schafft sich ab. https://www.randomhouse.de/leseprobe/Deutschland-schafft-sich-ab-Wie-wir-unser-Land-aufs-Spiel-setzen/leseprobe_9783421044303.
17. Sortari Giovanni Ce facem su strainii ? Pluralizm vs multikulturalism tradusere de Geo Vasile Editura Humanitas Bucuresti,, 2007.174 pag. <http://www.humanitas.ro/humanitas/ce-facem-cu-strainii>

YENİ TƏLİM HƏRƏKATININ NÜMAYƏNDƏSİ MİRZƏ MƏHƏMMƏD AXUNDOV
REPRESENTATIVE OF THE NEW TRAINING MOVEMENT MIRZA MAHAMMAD AKHUNDOV

Aygun Medet AHMADOVA
Ganja State University
Chair of Azerbaijan and World Literature
ORCID – 028548300

Özet

Mirzə Məhəmməd Axundov maarifçi – realist ədib, vətənpərvər ictimai xadim kimi dövrünün yetirməsidir. O, XIX əsrin ortalarından formalaşaraq inkişaf etməyə başlayan sosial – mədəni hərəkatın, demək olar ki, bütün müsbət cəhətlərini mənimsəmiş və getdikcə həmin hərəkatın fəallarından birinə çevrilmişdir. O, həm ailə həyatında, həm təhsil illərində, həm də əməli pedaqoji fəaliyyəti dövründə ölkədə baş verən cədidizm hərəkatının təsiri altında olmuşdur. Cədidizm mədəni – maarifçilik hərəkatının başlıca iş metodu olan yeni üsullu (üsuli – cədid) təlim sisteminin formalaşdırılmasında – həmin təlim - tərbiyə üsulunun tədris müəssisələrində tətbiqinə nail olmaq üçün onlara uyğun proqram və dərsliklərin hazırlanmasında fəal iştirak etmiş, bu məqsədlə yeni təlim üsuluna və qabaqcıl tədris üsuluna əsaslanan dərsliklər yazıb çap etdirmişdir.

M.M.Axundov 1906 və 1907 – ci illərdə Bakıda keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin I və II qurultaylarının keçirilməsi üçün həm təşkilati işlərdə, həm də həmin qurultayların qəbul etdiyi qərarların təlimdə tətbiqində fəal iştirak etmişdir. Eyni zamanda publisistik məqalələrində üsuli-cədid məktəblərinin qabaqcıl təlim-tədris metodlarına əsaslandığını, onların mollaxanalardan üstün olduğunu təbliğ etmiş, yeni tipli məktəblərin xalqın maariflənməsi və tərəqqisi yolunda mühüm vasitələrdən olduğuna oxucuları, həmvətənlərini inandıрмаğa çalışmışdır.

M.M.Axundov fəal ictimai xadim, vətənpərvər ziyalı kimi dövrün ən mühüm ictimai-siyasi hadisələri barədə dərin məzmunlu məqalələrlə çıxış etmişdir. Dövrün belə məsələlərindən biri də ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri fitnəkar əməllər, həyata keçirdikləri soyqırım tədbirləri idi. O, məqalələrində bir tərəfdən daşnaq ideoloqlarının zərərli, dağıdıcı fikirlərini ifşa edir, digər tərəfdən də erməni fitnələrinin qanlı nəticələri haqda xalqı məlumatlandırır, onları sayıqlığa çağırırdı.

M.M.Axundov Gəncənin və ölkənin ictimai- mədəni hərəkatında müxtəlif xarakterli mədəni-kütləvi cəmiyyətlərin, o cümlədən teatr tamaşalarının təşkilində həm bir yazıçı-dramaturq, həm təşkilatçı, həm də həvəskar aktyor və rejissor kimi də çalışmışdır.

Soydaşlarını görkəmli ədəbi tarixi şəxsiyyətlərin irsinə məhəbbət və ehtiram ruhunda tərbiyələndirmək üçün də Mirzə Məhəmməd həm məqalə, seir və kitabçalar yazıb çap etdirmək, həm də təşkilati işlər görməkdə özünü qədirşünas bir ziyalı kimi təsdiq etmişdir; N.Gəncəvinin qəbrinin abadlaşdırılması və ədəbi irsinin təbliği istiqamətində onun gördüyü işlər fikrimizə əyani sübutdur.

Açar sözlər: maarifçi, yeni təlim, ictimai xadim, məqalə, hərəkat

Abstract

Mirza Mahammad Akhundov is an enlightener-realist writer, a patriotic public figure. He mastered almost all the positive aspects of the socio-cultural movement, which began to develop in the middle of the XIX century and gradually became one of the activists of this movement. He was under the influence of the Jadid movement in the country, both in family life, during his school years and during his practical pedagogical activity. Jadidism took an active part in the formation of a new methodical method of teaching, which is the main working method of the cultural and enlightenment movement, and in the development of appropriate programs and textbooks to achieve the application of this method of teaching in educational institutions. wrote and published textbooks based on.

M.M.Akhundov took an active part in the organization of the first and second congresses of Azerbaijani teachers held in Baku in 1906 and 1907, as well as in the implementation of the decisions made by these congresses in training. At the same time, in his journalistic articles, he propagated that modern methodological schools were based on advanced teaching methods, that they were superior to mollakhanas, and tried to convince readers and compatriots that new types of schools were important tools for the enlightenment and progress of the people.

M.M.Akhundov, as an active public figure, patriotic intellectual, made in-depth articles on the most important socio-political events of the period. One of such issues of the time was the provocative actions of the Armenians against the Azerbaijani people, the genocidal measures they carried out. In his articles, on the one hand, he exposed the harmful and destructive views of Dashnak ideologues, on the other hand, he informed the people about the bloody consequences of the Armenian conspiracies and called them to vigilance.

M.M.Akhundov worked in the socio-cultural movement of Ganja and the country as a writer-dramatist, organizer and amateur actor and director in the organization of various cultural and mass societies, including theater performances.

In order to educate his compatriots in the spirit of love and respect for the heritage of prominent literary and historical figures, Mirza Muhammad established himself as an appreciative intellectual both in writing and publishing articles, poems and booklets, and in organizing work; The work done by N. Ganjavi to renovate his grave and promote his literary heritage is a clear proof of our opinion.

Key words: educator, new training, public figure, article, movement

FUNCTIONAL FEATURES OF SOME MORPHEMES OF ARAB-PERSIAN ORIGIN IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

İlkin ASGAROV

Azerbaijan State Pedagogical University, Postgraduate student of the department of
Azerbaijani language and its teaching technology, Azerbaijan, Baku

<https://orcid.org/0000-0001-6292-5277>

Özet

Azərbaycan dili öz fonetik tərkibinə, lüğət ehtiyatına, qrammatik quruluşun möhkəmliyinə və sabitliyinə görə dünyanın zəngin dillərindən biri hesab olunur. Azərbaycan dilində morfoloji yolla söz yaratmaq prosesi digər üsul və yollardan özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənməklə yanaşı, bu işdə daha aktualdır. Dil tarixindən məlumdur ki, morfoloji yolla söz yaradıcılığı dedikdə sözün kökünə və ya əsasına müvafiq leksik şəkilçiləri əlavə etməklə əmələ gələn yeni sözlər nəzərdə tutulur. Bu mənada Azərbaycan dili zəngin sözdüzəldicilik xüsusiyyətinə, leksik şəkilçilər sisteminə malikdir. Dilimizdəki sözdüzəldici şəkilçilər öz funksional xüsusiyyətlərinə, yəni yazılışına, sözdüzəldicilik qabiliyyətinə, məhsuldarlıq səviyyəsinə, ifadə etdiyi semantik çalarlara, strukturuna, milli mənsubiyyətinə görə bir-birindən fərqlənir. Morfoloji yolla söz yaradıcılığında iştirak edən budaq morfemlər arasında ərəb-fars mənşəli şəkilçilər də xüsusi bir qrup təşkil edir. Bunların az bir hissəsi ön şəkilçi, böyük əksəriyyəti son şəkilçi olmaqla yanaşı, hamısı leksik şəkilçi xarakterinə malik olub, dilimizdə isim və sifət düzəldən formantlar kimi çıxış edir. Bu qrupa daxil olan budaq morfemlərin mühüm bir qismi ərəb və fars dilində leksik və qrammatik mənaya malik müstəqil söz kimi çıxış edir. Həmin morfemlər Azərbaycan dilində müstəqil mənə ifadə edə bilmədiyi üçün və leksik mənadan mərhum olduğu üçün sözdüzəldici şəkilçi funksiyasında çıxış edir. Ona görə də “Biz başqa dildən alınma sözü o vaxt düzəltmə söz hesab edə bilərik ki, onun kökü Azərbaycan dilində ayrıca söz kimi mövcud olsun, işlədilsin: şəxsiyyət, fəaliyyət, kəşfiyyət, materializm, idealist və s.” Bu qrupa daxil olan şəkilçilər yaranma tarixi baxımından milli, türk mənşəli şəkilçilərlə rus-avropa mənşəli şəkilçilərin arasında keçid bir mövqe tutur. Ərəb-fars mənşəli şəkilçilər təqribən XII–XIII əsrə qədər yazılı dilimizdə geniş işlənməmiş, XIII–XIV əsrlərdən etibarən isə daha intensiv şəkildə işləklilik hüququ qazanmışdır. Bu mənada Orxon–Yenisey abidələri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, “Dastani-Əhməd Hərəmi”, Divani-hikmət” poemaları, “Oğuznamə” nəinki ərəb-fars mənşəli qeyri-məhsuldar şəkilçiləri, hətta ərəb-fars mənşəli məhsuldar şəkilçiləri də öyrənmək baxımından, demək olar ki, zəngin material verir.

Açar sözlər: leksik şəkilçi, ərəb-fars mənşəli şəkilçi, qeyri-məhsuldar şəkilçi, söz yaradıcılığı, müasir Azərbaycan ədəbi dili

Abstract

Azerbaijani language is considered one of the richest languages in the world due to its phonetic structure, vocabulary, grammatical structure and stability. The process of morphological word formation in the Azerbaijani language differs from other methods and ways with its peculiarities, but is more relevant in this case. It is known from the history of language that morphological word formation refers to new words formed by adding appropriate lexical suffixes to the root or base of the word. In this sense, the Azerbaijani language has a rich lexical feature, a system of lexical suffixes. Word-formation suffixes in our language differ from each other according to their functional features, ie spelling, word-formation ability, level of productivity, semantic shades, structure, national affiliation. Among the branch morphemes involved in word formation morphologically, suffixes of Arabic-Persian origin also form a

special group. A small number of them are prefixes, the vast majority are final suffixes, and all of them have the character of lexical suffixes and act as noun and adjective forms in our language. An important part of the branch morphemes included in this group acts as independent words with lexical and grammatical meanings in Arabic and Persian. These morphemes act as word-forming suffixes because they cannot express an independent meaning in the Azerbaijani language and are devoid of lexical meaning. Therefore, "We can consider a word derived from another language as a derivative word if its root exists and is used as a separate word in the Azerbaijani language: personality, activity, intelligence, materialism, idealist, etc." Suffixes belonging to this group occupy a transitional position between suffixes of national and Turkish origin and suffixes of Russian-European origin in terms of the history of their formation. Suffixes of Arabic-Persian origin were not widely used in our written language until about the XII-XIII centuries, and from the XIII-XIV centuries they gained the right to work more intensively. In this sense, Orkhon-Yenisei monuments, "Kitabi-Dada Gorgud" epos, "Dastani-Ahmad Harami", "Divani-hikmet" poems, "Oguzname" almost do not give rich material in terms of not only unproductive suffixes of Arabic-Persian origin, but also productive suffixes of Arabic-Persian origin.

Keywords: lexical suffix, suffix of Arabic-Persian origin, unproductive suffix, word creation, modern Azerbaijani literary language

INTRODUCTION

Qədim tarixi köklərə dayanan Azərbaycan dili öz fonetik tərkibinə, lüğət ehtiyatına, qrammatik quruluşun möhkəmliyinə və sabitliyinə görə dünyanın zəngin dillərindən biri hesab olunur. Bu cəhətdən Azərbaycan dilinin öyrənilməsi, hər tərəfli linqvistik tədqiqata cəlb olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramında da bu məsələ xüsusilə qeyd olunmuşdur: "Bu gün Azərbaycan dilinin milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən olaraq istifadəsi və əsaslı tədqiqi, ölkədə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli zəmin yaradılmışdır. Eyni zamanda elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi hazırkı qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir." [10] Bu mənada dilçiliyin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə yeni tədqiqatların aparılması qaçılmazdır. Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin fonetik və qrammatik quruluşu ilə müqayisədə leksik strukturu dəyişməyə daha çox meyillidir. Bunun bir sıra səbəbləri vardır. Bu cəhətdən dilin lüğət ehtiyatında yenilənmə dövrü, tarixi şərait, zaman nəzərə alınmaqla daha çevik gedir və proses dil, o cümlədən elmi-texniki tərəqqi inkişaf etdikcə tədrisən davam edir. Şübhəsiz ki, lüğət ehtiyatının formalaşmasında və zənginləşməsində söz yaratma yollarının əhəmiyyəti çox böyükdür. Azərbaycan dilində də morfoloji yolla söz yaratmaq prosesi digər üsul və yollardan özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənməklə yanaşı, bu işdə daha aktualdır. Demək olar ki, Orxon-Yenisey abidələrindən başlayaraq bütün mətnlərdə morfoloji yolla söz yaradıcılığı linqvistik tədqiqat üçün material verə bilər. Dilin inkişafı ilə bağlı olaraq zaman keçdikcə ayrı-ayrı şəkilçilərin funksional xüsusiyyətlərində, işlənməsində müəyyən dəyişikliklər özünü göstərsə də, bu yol həmişə öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmişdir.

MATERIALS AND METHODS

Materialın xarakterinə uyğun olaraq tarixi, tarixi-müqayisəli, təsviri metoddan istifadə edilmişdir.

RESULTS

Dil tarixindən məlumdur ki, morfoloji yolla söz yaradıcılığı dedikdə sözün kökünə və ya əsasına müvafiq leksik şəkilçiləri əlavə etməklə əmələ gələn yeni sözlər nəzərdə tutulur. Bu mənada Azərbaycan dili zəngin sözdüzdəlilik xüsusiyyətinə, leksik şəkilçilər sistemində malikdir. Dilimizdəki sözdüzdəlilik şəkilçilər öz funksional xüsusiyyətlərinə, yəni yazılışına, sözdüzdəlilik qabiliyyətinə, məhsuldarlıq səviyyəsinə, ifadə etdiyi semantik çalarlara, strukturuna, milli mənsubiyyətinə görə bir-birindən fərqlənir. Morfoloji yolla söz yaradıcılığında iştirak edən budaq morfemlər arasında ərəb-fars mənşəli şəkilçilər də xüsusi bir qrup təşkil edir. Bunların az bir hissəsi ön şəkilçi, böyük əksəriyyəti son şəkilçi olmaqla yanaşı, hamısı leksik şəkilçi xarakterinə malik olub, dilimizdə isim və sifət düzəldən formantlar kimi çıxış edir. Bu da müxtəlif amillərlə bağlıdır. N.Məmmədli ərəb-fars mənşəli morfemlərin dilimizdə işlənməsini belə izah edir: “Xüsusən XI əsrdən sonra bu dillərin işlənmə arealı genişlənmiş, Azərbaycan dilinin leksik sistemində, lüğət tərkibində külli miqdarda ərəb və fars sözləri keçmişdir. Bu sözlər həm yazılı dildə, həm də ümumxalq danışığı dilində işlənməmişdir. Forma və mənasını bir neçə dəfə dəyişmiş tək-tük sözləri istisna etməklə, Azərbaycan dilindəki ərəb və fars sözləri vasitəsiz alınmalardır... Onlardan bəzisi sözdüzdəlilik şəkilçilərlə hazır şəkildə dilimizə keçmiş, əksəriyyəti isə dilimizin sözdüzdəlilik şəkilçilərini qəbul etmişlər”. [7,s.33-34] Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu qrupa daxil olan budaq morfemlərin mühüm bir qismi ərəb və fars dilində leksik və qrammatik mənaya malik müstəqil söz kimi çıxış edir. Həmin morfemlər Azərbaycan dilində müstəqil mənə ifadə edə bilmədiyini üçün və leksik mənadan mərhum olduğu üçün sözdüzdəlilik şəkilçi funksiyasında çıxış edir. Bu cəhətdən akademik A.Axundovun fikirləri xüsusilə diqqət çəkir. O, bu münasibətlə yazır: “Mənsub olduğu dildə quruluşca sadə olan sözlərin başqa dilə keçməsi nə qədər təbii hadisədirsə, bir dilin başqa bir dildən sistem halında düzəltmə sözlər alması bir o qədər normal olmayan hadisədir. Belə ki, həmin sözlər daxil olduğu dilin lüğət tərkibində öz yadlığını daim hiss etdirir və həmin dilin milli səviyyəsinə xələl gətirir.” [1,s.80] Ona görə də “Biz başqa dildən alınma sözü o vaxt düzəltmə söz hesab edə bilərik ki, onun kökü Azərbaycan dilində ayrıca söz kimi mövcud olsun, işlədilsin: şəxsiyyət, fəaliyyət, kəşfiyyət, materializm, idealist və s.” [5,s.29]

Bu qrupa daxil olan şəkilçilər yaranma tarixi baxımından milli, türk mənşəli şəkilçilərlə rus-avropa mənşəli şəkilçilərin arasında keçid bir mövqe tutur. Qədim yazılı abidələrin, ana dilli bədii mətnlərin dilinin linqvistik təhlilinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, ərəb-fars mənşəli şəkilçilər bir neçə istisnayı çıxmaq şərtilə, təqribən XII–XIII əsrə qədər yazılı dilimizdə geniş işlənməmiş, XIII–XIV əsrlərdən etibarən isə daha intensiv şəkildə işləklilik hüququ qazanmışdır. Bu mənada Orxon–Yenisey abidələri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, “Dastani-Əhməd Hərami”, Divani-hikmət” poemaları, “Oğuznamə” nəinki ərəb-fars mənşəli qeyri-məhsuldar şəkilçiləri, hətta ərəb-fars mənşəli məhsuldar şəkilçiləri də öyrənmək baxımından, demək olar ki, zəngin material vermir. Ümumiyyətlə, müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlək olan ərəb-fars mənşəli şəkilçilərin böyük bir qismi qeyri-məhsuldar şəkilçilərdən ibarət olub, söz yaradıcılığında zəif edirlər. Məhz bu cəhəti nəzərə alan bəzi tədqiqatçılar Azərbaycan dilində bir-iki söz düzəldən ərəb-fars mənşəli morfemləri leksik şəkilçi kimi qəbul etmirlər.[9]

DISCUSSION

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ərəb-fars mənşəli şəkilçilər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

-stan. Bu şəkilçi fars mənşəli olub, müasir Azərbaycan dilində əsasən, yer, məkan, ölkə anlayışını ifadə edən yeni sözlər əmələ gətirir. Qədim və orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatına aid ədəbi nümunələrdə də -stan şəkilçisinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn: Türkünstan, Gürcüstan, Özbəkistan, qəbiristan, gülüstan, Monqolustan və s. Dilimizin fonetik qaydalarına əsasən, sonu samitlə bitən sözlərdə bu şəkilçi qapalı saitlərlə birləşdirilir.

-xana. Fars dilindən keçmiş bu söz-şəkilçi Azərbaycan dilində “ev” mənasını verir. Mənbə dildə müstəqil söz kimi işləndiyi halda, dilimizdə sözdüzəldici şəkilçi kimi çıxış edib, söz kökündəki əşyanın yerini, məkanını bildirən isimlər düzəldir. Nisbətən məhsuldarlığı ilə seçilir. Məsələn: yeməxana, dəftərxana, toyxana, aşxana, kitabxana, həbsxana, qumarxana, çayxana, qıraətxana, dəlixana, mələhətxana və s. Qeyd edək ki, -xana söz-şəkilçisi ilə ilə yaranan bəzi sözlərdə şəkilçini azərbaycanca qarşılığı olan “ev” sözü ilə əvəz etmək mümkündür. Məsələn: çayxana-çay evi, yeməxana-yemək evi, kitabxana-kitab evi və s. Lakin bu xüsusiyyəti -xana morfemi ilə yaranmış bütün sözlərə aid etmək olmaz, istisnalar da vardır. Məsələn, qazanxana, motorxana kimi sözləri müvafiq olaraq qazan evi, motor evi formasında işlətsək, semantik fərq yaranar.[4]

-şünas. Fars dilindəki “şenaxtən” məsdərindən yaranmışdır. Azərbaycan dilində adlardan isim düzəldən məhsuldar -çı,-çi,-çu,-çü şəkilçisinin qrammatik sinonimi olan -şünas leksik şəkilçisi ərəb, fars mənşəli sözlərlə yanaşı, milli və Avropa mənşəli sözlərin də sonuna artırılıb, əsasən, elm, peşə, sənət, ixtisas, şəxs bildirən yeni sözlər əmələ gətirir. Eyni zamanda qoşulduğu sözdə mənsubluq çaları da yarada bilir. Məsələn: musiqişünas, hüquqşünas, şərqşünas, təbiətşünas, ədəbiyyatşünas, coğrafiyaşünas, dilşünas, elmşünas, kitabşünas, torpaqşünas, tarixşünas, teatrşünas və s.

-dar,-ədar. Fars dilindəki “daştən” məsdərindən olub, ana dilimizdə “saxlamaq”, “malik olmaq”, “yiyələnmək”, “sahiblənmək” mənalarını bildirir. Ərəb-fars mənşəli, çox halda da milli mənşəli sözlərə qoşulub, sənət, vəzifə, ixtisas, peşə, şəxs bildirən isimlər və bəzi atributiv səciyyəli sözlər əmələ gətirir. Qeyri-məhsuldar xarakterə malikdir. Məs.: əməkdar, heyvandar, anbardar, maldar, hesabdar, mülkədar, dindar, xəzinədar, dalandar. Bu budaq morfem dilimizdəki isim düzəldən -çı4 şəkilçisinin sinonimi kimi işlənir.

-pərəst. Fars dilində müstəqil söz kimi işlənir. “Pərstidən” məsdəri əsasında əmələ gəlmiş, “bərk sevmək” mənasını verir. Daha çox şəxslə bağlı əlamət, keyfiyyət, xüsusiyyət ifadə edən düzəltmə sifətlər əmələ gətirir. Məsələn: şöhrətpərəst, qonaqpərəst, xaçpərəst, xəyalpərəst, millətpərəst, pulpərəst və s.

-xor. Farsca “xordən” məsdərindən olub, əsasən “yemək” mənasını ifadə edir. Lakin məcazilik əsasında “yemək”lə yanaşı, “içmək”, “vermək”, “almaq”, “çəkmək” çalarları da ifadə edə bilir. Məsələn: çayxor, dilxor, müftəxor, rüsvətxor və s.

-əsər//-bəsər. Ərəb-fars mənşəli şəkilçi olub, dilimizdə qeyri-məhsuldar şəkilçi funksiyasında çıxış edir. Məsələn: dəngəsər, gicbəsər və s. K.Bəşirov gicbəsər sözü haqqında yazır: “Bir vurğu ilə deyilib bitişik yazılan tərkibin birincisi türk, ikincisi fars mənşəlidir. “Bisər” (başsız) sözü fonetik təhrifə məruz qalaraq “bəsər” forması almışdır. Tərkibin əsli gic-bisər kimi olmalıdır. Ağılsız, axmaq mənalarını bildirən “gic” sözü başsız, başında ağı olmayan, “bisər” sözü ilə birləşərək mənanın daha qüvvətli ifadəsinə səbəb olmuşdur” [2,s.67]

-kar. Mənbə dildə müstəqil söz kimi “iş” anlayışını bildirir. Azərbaycan dilində isə müvafiq ad bildirən sözlərin sonuna artırılaraq peşə, sənət, insan, şəxs, əlamət, keyfiyyət, xüsusiyyət bildirən atributiv səciyyəli yeni sözlər əmələ gətirir. Məsələn: sənətkar, peşəkar, davakar, fitnəkar, təcavüzkar, xatakar, tamahkar, tələbkar, təmizkar, ziyankar və s.

-əng. Fars mənşəlidir, məhdud sayda söz düzəldir. Dilimizdə turşəng, turpəng kimi sözlərdə rast gəlirik. Tədricən işləkliyini itirməkdədir.

-xar. Şəkilçi kimi statik səciyyə daşıyır. Dilimizdəki qəmzar sözü bu şəkilçi vasitəsilə yaranıb.

-pəsənd. Dilimizdə “avampəsənd” sözünün tərkibində işlənərək mənfilik, əlamət, keyfiyyət bildirir. “Xudpəsənd” sözündə daşlaşmışdır.

-vər. İsimdən sifət əmələ gətirən qeyri-məhsuldar şəkilçidir. “Dənə” sözünə artırılıb “dənəvər” sifətini əmələ gətirir.

-iam. İsimdən isim düzəldən Ərəb-fars mənşəli qeyri-məhsuldar şəkilçidir. Məsələn: qətliam.

-idat. Müasir dilimizdə varidat sözündə rast gəlinir. Bəzi dilçilik ədəbiyyatında varidat sözü “varid” sözü ilə əlaqələndirilir. Bizə görə, varidat “var” sözündən əmələ gəlmiş və bütün var-dövlətin, gələn gəlirin məcmusu mənasını ifadə edir.

-gah. Fars mənşəli olub, -şən;-lıq,-liq,-luq,-lük;-stan;-zar kimi şəkilçilərlə qrammatik sinonimlik təşkil edir. Əsasən, söz köklərinə qoşulub, yer, məkan, əşya anlayışı ifadə edən sözlər düzəldir. Azərbaycan dilinin tarixi və təsviri qrammatikasının müqayisəli öyrənilməsi -gah şəkilçisinin qədim tarixi köklərə malik olduğunu deməyə əsas verir. Dilçilikdə ədəbiyyatında -gah şəkilçisi haqqında maraqlı mülahizələr söylənmişdir. Məsələn, H.Mirzəzadə şəkilçi haqda yazır: “-gah şəkilçisi dilimizdə tarixən zəifləməyə doğru inkişaf etmişdir. XIX əsrə nisbətən, XX əsrin əvvəllərindən etibarən daha da passivləşmişdir. Müasir dilimizdə özünü qərargah sözündə saxlamaqdadır”. [9,s.114] H.Mirzəzadənin bu fikri ilə razılaşmaq çətindir. Çünki müasir dilimizdə -gah şəkilçisi ilə düzələn “qərargah” sözü ilə bərabər, seyrangah, atəşgah, qibləgah, səcdəgah, çəməngah, gorgah, nişangah, mənzilgah, pənahgah, ziyarətqah, ordugah kimi onlarla yeni sözlər yaranmışdır və bu şəkilçi nisbətən məhsuldarlığı ilə seçilir.

-bin. Fars mənşəli olub, dilimizdə kəbin, xudbin, bədbin kimi sözlərdə rast gəlinir.

-ur,-ər. İsimlərdən isim düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçidir. Bu şəkilçi qoşulduğu sözdə şəxs, əşya, vəzifə, insan, vəzifə çalarları yaradır. Məs.: Muzdur, ləngər və s. Güman ki, Pələngər şəxs adı da bu şəkilçi vasitəsilə əmələ gəlmişdir.

-iyyə. Ərəb mənşəli şəkilçi olub, müasir dilimizdə şəxs, əşya, ad, titul, fərziyyə, nəzəriyyə, təriqət, cərəyan, yer, məkan məfhumlarını ifadə edən düzəltmə sözlər, xüsusən də antroponimlər əmələ gətirir. Məsələn: Ülviyyə, fərziyyə, Rəsmiyyə, Şəmsiyyə, Əhmədiyyə, Səfəviyyə, İskəndəriyyə və s.

-iyyat, -iyyət. Bu şəkilçi də nisbətən məhsuldarlığı ilə seçilən ərəb mənşəli şəkilçilər qrupuna aiddir. Dilimizdə elm, təhsil, proses, hal, əhval, səmimiyyət, nəzəriyyə, istiqamət, ictimai məzmun daşıyan düzəltmə sözlər yaradır. Məsələn. ədəbiyyat, ülviyyət, rəsmiyyət, riyaziyyət, hakimiyyət, qabiliyyət, qalibiyyət, məğlubiyyət, külliyat, mədəniyyət, mədəniyyət, əbədiyyət, şəxsiyyət, fəaliyyət, aidiyyət, səmimiyyət, şirniyyət və s. Nümunələrdən də göründüyü kimi, şəkilçi daha çox Ərəb-fars mənşəli söz köklərinə artırılır.[4]

-namə. Dilimizə fars dilindən keçmiş bu şəkilçi Azərbaycanda “yazı”, “məktub” mənalərini ifadə edir. Söz-şəkilçi funksiyasına malikdir. Şəkilçiyə həm qədim, həm də orta dövr ədəbiyyatına aid materiallarda rast gəlmək mümkündür. Məsələn: cavdannahə, andannahə, novruzannahə, İskəndərannahə, Bəxtiyarannahə və s. Tərkibində -namə morfemi olan bütün leksik vahidlərin quruluş etibarilə hamısı düzəltmə deyil. Çünki bəzi sözlərdə namə öz həqiqi mənasında işlənmişdir. Məsələn: Dəhannahə, Şikayətnamə

Müasir Azərbaycan dilində -namə şəkilçisi əsasən, bəzi isimlərin sonuna qoşulmaqla əməli yazı növlərinə mənsub terminoloji məfhumlar da əmələ gətirir: vəkalətnamə, xahişnamə, xasiyyətnamə, etibarnamə, tələbnamə, nizamnamə və s. Belə sözlərin də kökü ərəb-fars mənşəli sözlərdən ibarət olur.

-i,-vi. Yer, məkan, şəxs anlayışı bildirən sözlərə artırılıb, ad, ləqəb, təxəllüs, yerlilik, mənsubiyyət məfhumu ifadə edən antroponimik vahidlər düzəldir. Məsələn: Rumi, Naxçıvani, Gəncəvi, Şirvani, Təbrizi, Qurbani, Sidqi, Bağdadi, Lənkərani və s. -i,-vi. Sifət düzəldən və nisbətən məhsuldar omonim şəkilçidir. Ərəb-fars qrupuna aid sözlərə əlavə olunaraq bu və ya digər sözün ümumi əlamət və keyfiyyətini ifadə edən sözlər əmələ gətirir. Məsələn: elmi (məqalə), inqilabi (hadisə), daxili (gözəllik), xarici (işlər), tibbi (yoxlanış), ailəvi (restoran), dairəvi (yol), tarixi (məlumat), mülki (vətəndaş), kütləvi (qırğın), nümunəvi (tələbə) və s. -vi şəkilçisi lüğəvi, dünyəvi, kimyəvi kimi bəzi sözlərin tərkibində daşlaşıb, kök və şəkilçiyə ayrılır. [4]

-at,-ət. Ərəb mənşəli şəkilçilər qrupuna aiddir. Əsasən, Ərəb-fars mənşəli sözlərə artırılıb, əşya, alət, sosial, ictimai məzmun daşıyan, ifadə edən sözlər düzəldir. Məsələn: təbliğət, təşviqət,

tədqiqat, muğamat, xitabət, xəttat, kitabət, məlumat və s. Qoşulduğu sözlərdə cəmlilik çaları yarada bilir. Nadir halda milli mənşəli sözlərə də qoşula bilir. Məsələn: gedişat.

CONCLUSION

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində mövcud və işlək olan ərəb-fars mənşəli morfemlərin böyük əksəriyyəti mənbə dildə müstəqil leksik mənaya malik lüğəvi vahid kimi işlənir və həmin elementlər dilimizə vaxtilə müstəqil şəkilçi formasında yox, ayrı-ayrı ərəb-fars mənşəli sözlərin tərkibində keçmişdir. Sonradan həmin formantlar Azərbaycan dilində müstəqil söz kimi işləmə bilmədiyi üçün şəkilçi statusu qazanmışdır. Bu şəkilçilərin arasında feil düzəldən şəkilçilərə rast gəlinmir. Ön və son şəkilçi olmaqla daha çox isim və sifət əmələ gətirir.

REFERENCES

1. Axundov, A. -iyyət şəkilçili alınma sözlər // Dil mədəniyyəti. –1978. III buraxılış. –s. 80–84
2. Bəşirov, K. Azərbaycan dilində sinonim qoşa sözlərin izahlı lüğəti. –Bakı: Elm və təhsil, –2012, –180 s.
3. Cəfərov, S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). II hissə. –Bakı: Şərq-Qərb, –2007, –192 s.
4. Əsgər, İ. Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yaradan qeyri-məhsuldar şəkilçilər. –Bakı: Elm və təhsil, –2015, –148 s.
5. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. –Bakı: Şərq-Qərb, –2007, –280 s.
6. Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. –Bakı: Elm və təhsil, –2010, –400 s.
7. Məmmədli, N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. –Bakı: Elm və təhsil, –2007, –488 s.
8. Məmmədli, N. Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementlər lüğəti. –Bakı: Elm və təhsil, –2013, –152 s.
9. Mirzəzadə, H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. –Bakı: Azərtədrisnəşr, –1962, –372 s.
10. <https://president.az/articles/7744>

ƏLİLLİYİN SƏBƏBLƏRİ VƏ TƏSNİFATI

CAUSES AND CLASSIFICATION OF DISABILITIES

GUNASH SHIRVANZADE

Azerbaijan University, Social work specialty

Baku city

Özet

Xəstəlik, qocalıq, qəza və ya müharibələr nəticəsində orqanizmin funksiyalarının yerinə yetirilməsi qabiliyyətinin itirilməsi vəziyyətinə əlillik deyilir. Əlilik anlayışı tarixən qədim sivilizasiyalarda birmənalı olaraq qarşılanmamış, əlillər ayrı-seçkiliyə məruz qalmış, təqib edilmiş, cəmiyyətdən uzaqlaşdırılaraq ölümə tərk edilmişlər. Belə ki, latınca əlil sözü invalidus deməkdir və bu anlayış gücsüz mənasını ifadə edir. Bu gün dünyada əlilliyi olan şəxslər ən çox sosial müdafiəyə ehtiyacı olan insan qrupudurlar. Statistika əsasında dünya əhalisinin 15 % əlilliyi vardır, onların 5 % -i isə uşaqlardır.

Əlillik barəsində danışarkən onun bir sıra səbəblərini sadalamaq olar. Aşağıda verilənlər əlilliyin əsas səbəbləri kimi qeyd edilmişdir:

- Anadangəlmə və irsi xəstəliklər
- HIV/QİÇS, alkoqollu içkilər və narkotik vasitələrdən sui-istifadə;
- Yaşlanmanın orqanizimdə göstərdiyi problemlər;
- Qida çatışmazlığı, uşaq əməyi, ailə daxili zorakılıq;
- Silahlı münaqişələr və müharibələr;
- Müxtəlif səbəbdən baş verən qəzalar

Əlilliyin formalaşmasının digər bir səbəbi əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə deyil məhz əlilliyi olan şəxslərlə nikaha girməsi nəticəsində əsasən uşaqlarının fiziki və ya əqli xəstəliklərlə doğulmasıdır. Bu evliliklərin əsas səbəbi isə cəmiyyətin inkluziv olmaması, əlilliyi olan şəxsləri qəbul edə bilməməsidir.

Fiziki əlilliyin formalaşmasına səbəb olan xəstəliklərə: Baş və onurğa beynin ağır infeksiya və sinir xəstəlikləri olan hidrosefaliya, ensefalopatiya, beyin hematomaları, baş dizembrigenopatiya, beyincik patologiyaları və s. kimi digər anadangəlmə xəstəliklər daxildir. Həmçinin görmə, eşitmə, nitq və sensor pozğunluqlar fiziki əlilliyin əsas istiqamətlərini təşkil edirlər.

Əlilliyə səbəb olan baş beynin əsas xəstəliyi kimi isə uşaq serebral iflicini qeyd etmək olar ki, bu xəstəlik özünü təkcə motor ləngimələri ilə deyil həmçinin əqli, duyğu və qavrayış pozğunluqları ilə göstərir.

Əlilliyə irsi xəstəliklər, qan dövranı, xroniki, onkoloji xəstəliklər həmçinin əqli geriliyin müxtəlif səviyyələri, ağır psixi pozuntular kimi xəstəliklər səbəb olur.

Açar sözlər: Əlilliyin mahiyyəti, əlilliyi formalaşdırən səbəblər, əlilliyi olan şəxslərin xəstəlikləri, əlilliyin təsnifatı.

Abstract

Disability is a condition in which the body loses its ability to perform its functions as a result of illness, old age, accidents or wars. The concept of disability has historically been unequivocally accepted in ancient civilizations, people with disabilities have been discriminated against, persecuted, excluded from society and left to die. Thus, the Latin word disabled means invalidus, and this concept means weak. Today, people with disabilities are the most vulnerable group in the world. According to statistics, 15% of the world's population has a disability, of which 5% are children.

When talking about disability, there are a number of reasons for it. The following are the main causes of disability:

- Congenital and hereditary diseases
- HIV / AIDS, alcohol and drug abuse;
- Problems of aging in the body;
- Malnutrition, child labor, domestic violence;
- Armed conflicts and wars;
- Accidents for various reasons

Another reason for the formation of disability is that people with disabilities are born with physical or mental illnesses, mainly as a result of marriage with people with disabilities, and not with others. The main reason for these marriages is that society is not inclusive and cannot accept people with disabilities.

Diseases that lead to the formation of physical disabilities: hydrocephalus, encephalopathy, brain hematomas, head dysembriogenopathy, cerebral pathologies, etc. with severe infectious and neurological diseases of the brain and spinal cord. include other congenital diseases such as. Visual, hearing, speech and sensory disorders are also major areas of physical disability.

The main brain disease that causes disability is cerebral palsy, which manifests itself not only in motor delays, but also in mental, emotional and perceptual disorders.

Disability is caused by inherited diseases, circulatory, chronic, oncological diseases, as well as various levels of mental retardation, severe mental disorders.

Keywords: The nature of disability, the causes of disability, diseases of persons with disabilities, classification of disability.

Xəstəlik, qocalıq, qəza və ya müharibələr nəticəsində orqanizimin funksiyalarının yerinə yetirmək qabiliyyətini itirilməsi vəziyyətinə əlillik deyilir. Əlillik anlayışı tarixən qədim sivilizasiyalarda birmənalı olaraq qarşılanmamış, əlillər ayrı – seçkiliyə məruz qalmış, təqib edilmiş, cəmiyyətdən uzaqlaşdırılaraq ölümə tərk edilmişlər. Belə ki, latınca əlil sözü invalidus deməkdir və bu anlayışı gücsüz mənasını ifadə edir. Bu gün dünyada əlilliyi olan şəxslər ən çox sosial müdafiyyə ehtiyacı olan insan qrupudurlar. Statistika əsasən dünya əhalisinin 15 % əlilliyi vardır, onların 5 % -i isə uşaqlardır.

Əlilliyi olan şəxslər orqanizmlərinin funksiyalarını itirmələri nəticəsində, əmək qabiliyyətinin tam və ya müəyyən % – lə itirirlər ki, bu da onların bir çox hallarda digər şəxslərin köməyinə ehtiyacını formalaşdırır.(5)

Əlillik onların cəmiyyətə inteqrasiyasına maneə yaradır. Hazırda respublikamızda əlilliyi olan şəxslərin digər şəxslərlə bərabər imkanlara sahib olmaları üçün müxtəlif qərarlar verilir və tədbirlər görülür. Əsasən müasir inkişaf etmiş texnologiyaların istifadə edilməsi, tibbi cəhətdən əlilliyə səbəb xəstəliklərin azalmasını təmin edir. Həmçinin bir sıra reabilitasiya vasitələri, əlilliyin azaldılmasına yönəlmiş tibbi, sosial – psixoloji xidmətlər əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə daha asan inteqrasiyasına təmin edir.

Əlilliyə səbəb olan xəstəliklər əsasən 3 istiqamətdə təsnif olunur: fiziki, əqli və psixi. Fiziki əlilliyin formalaşmasında baş beyinin əsas xəstəliyi kimi isə uşaq serebral iflicini qeyd etmək olar ki, bu xəstəlik özünü təkcə motor ləngimələrlə deyil həmçinin əqli, duyğu və qavrayış pozğunluqlarla göstərir.

Serebral iflic baş beyinin bətdaxili, doğuş zamanı və doğuşdan sonrakı travmaları nəticəsində formalaşan, bədənin ümumi inkişafına təsir edən beyin iflicidir. Bu zaman funksiyalarını itirmiş beyin hüceyrələri bərpa olunmur, lakin reabilitasiya prosesinin tez başlanması xəstəliyin inkişaf dinamikasını zəiflədir. (2, s. 106)

Xəstəliyin səbəblərinin bətdaxili dövr mərhələsində ana və döldə rezus faktorunun uyğun olmaması, validenlərin rezus konflikt, həmçinin, anada şəkər xəstəliyi daxildir. Doğuş

zamanı asfliksiya(oksigen çatışmazlığı), uşağın çəkisinin az olması, vaxtından əvvəl doğulması serbral iflicin əsas səbəblərinə daxildir. Doğuştan sonra risk faktorlarına yüksək hərarət, infeksiya ishal zamanı bədənin susuzlaşması, suni yeməklərlə qidalanma, beyin infeksiyaları(meningit, ensefalit), vərəm, maliyariya, beynə qan sızmalar, suda boğulma halları, beyində formalaşmış şişlər, qaz və məişət zəhərlənmələri daxildir.

Sebral iflicin 3 əsas növü vardır: spastik, atetoz və ataksiya.

Spastik iflic ən geniş yayılmış növü olub, 3 hissəyə hemiplegiya(bədənin yalnız birtərəfli- sağ və ya sol zədələnməsi), paraplegiya(iki ətrafın- yuxarı və ya aşağı zədələnməsi), tetraplegiya(bədənin bütünlüklə zədələnməsidir).

Atetoz bədəndə qeyri-iradi şəkildə ifadə olunan hərəkətlərlə özünü büruzə verir.

Ataksiya isə zəif balans problemdir.

Əlilliyi olan şəxslərdə tez-tez rast gəlinən əsas problemlərdən biri bədənin hər müxtəlif oynaqlarında formalaşan kontrakturalardır. Qol və ya ayaqlarda uzun müddət bükülməsi nəticəsində əzələlərin qısalması, onların açılmasını çətinləşdirir və nəticədə kontraktura əmələ gəlir. Kontrakturaların reabilitasiya vasitəsi ilə qarşısının alınması vacib məsələdir. İlk mərhələdə düzgün korreksiya aparılmaması sonradan cərrahi müdaxiləyə belə səbəb ola bilər.

Sonradan formalaşan xəstəliklər və müxtəlif mənşəli qəzalar nəticəsində bədənin bir hissəsinin itirilməsi amputasiya adlanır.

Eşitmə və nitq əlilliyi olan şəxslər dedikdə eşitmə və nitq qabiliyyətini müxtəlif səbəblərlə itirmiş şəxslər nəzərdə tutulur ki, bu zaman eşitmənin tam və yaxud zəif dərəcədə itirilməsi əlilliyin dərəcəsini və nitqin inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Görmə funksiyasını yerinə yetirən analizatorların hər hansı birinin funksiyasının itirilməsi nəticəsində görmə qabiliyyətinin itirilməsi hadisəsi baş verə bilər. Məsələn: torlu qişadakı çöpcüklər zədələnsə, qarov xəstəliyi və toyuq korluğu kimi xəstəliklər formalaşsa bilər.(1,262)

Görmə qabiliyyətini müxtəlif səviyyələrdə itirilmə xüsusiyyəti daşıyan xəstəliklər arasında katarakt, qlaukoma, şəkərli-diabet, astigmatizm, trahom və s. vardır.

Əqli inkişafdan geri qalmanın əsas formasından biri oliqofreniyadır. Bütün növ psixi pozuntular iki amilin təsiri altında formalaşır. Bu, endogen və ekzogen amillərdir. Endogen amillər dedikdə adətən genetik xromoson patologiya özünü göstərir. Birinci sırada duran xəstəlik kimi daun sindromunu qeyd etmək olar ki, bu sindrom 21-ci cüt xromosomda trisomiyanın nəticəsidir. Əqli çatışmazlıq xəstəliklərin içərisində 50 % klaynfeyter sindromu təşkil edir və bu xəstəliyin səbəbi cinsi xromosonların anomaliyasıdır.

Oliqofreniyanın təsnifatına görə əqli gerilik ağırlıq dərəcəsindən asılı olaq üç səviyyəyə bölünür: *idiotiya, imbesillik, debillik*.

1. İdiotiya kəmağıllığın ən ağır dərəcəsi olub, ən sadə funksiyaların belə inkişafdan geri qalması halıdır. İdiotiya baş beynin bir neçə mərkəzinin eyni zamanda zədələnmələri nəticəsində formalaşır. Bu şəxslərin nitqi səslərdən və düzgün ifadə olunmayan sözlərdən ibarətdir. Əsasən onlar ən sadə tələbatlarını belə çətinliklə qavrayır və icra edirlər. Bu şəxslər yalnız onlara qayğı göstərən şəxsə sıx bağlı olurlar. Əqli geriliyin bu formasında İQ 35 -dən aşağı olur.(4)
2. İmbesillik əqli çatışmazlığın orta dərəcədə olması ilə səciyyələnir. Bu formada əqli geriliyi olan şəxslər ertaf mühiti müəyyən dərəcədə qavrayır, sadə cümlələri qura bilirlər. Sadə əmək vərdişlərinə sahib ola bilər və özlərinə xidmət göstərə bilirlər. İmbesilərdə İQ səviyyəsi 69-35 aralığındadır.
3. Debillik kəmağıllığın ən yüngül və ən çox müşahidə olunan formasıdır. Bu formada əlilliyi olan şəxslər sadə praktiki işləri qavrayır, təxəyyülləri, mexaniki hafizələri inkişaf edir, sosial və özünə qulluq bacarıqları olur. Onlar oxumaq və yazmaq kimi prosesləri icra edə bilər lakin öyrənmədə çətinliklərlə üzləşdikləri üçün bu hal çox vaxt

məktəbə getdikləri zaman ortaya çıxır. Debillik dərəcəsinə IQ səviyyəsi 69-80 aralığında olur.

Əqli geriliyə daxil olan xəstəliklər arasında Daun sindromu əsas yer tutur. Belə ki 1866-cı ildə ingiltərəli həkim-mütəxəssis Lanqdan Daun tərəfindən qız uşağında müşahidə edilmişdir. İlk olaraq monqolizm adlandırılan bu xəstəlik daha sonradan alimin adı ilə adlandırılmışdır.

Daun xəstəliyinin formalaşma səbəbləri daim alimlər tərəfindən araşdırılır. Sindrom 21-ci cüt xromosomlarda baş verən anomaliya-trisomiyanın əmələ gəlməsi ilə yaranır. Yumurta hüceyrə və spermatazoid mutasiyalara həssas olduğundan, bu sindromla dünyaya gələn uşaqların sayı kifayət qədər çoxdur. Bu sindromun yaranmasının digər bir səbəbi isə, xromosom traslokasiyasıdır. Həmçinin, hamiləlik dövründə ananın tərkibində purin alkaloidləri: teobromin, teoflin, kofein kimi maddələr, alkol və tütün məmulatlarının qəbul etməsi də daun sindromuna səbəb olur.

Qadınlarda yaş artdıqca daun sindromlu uşaq dünyaya gətirmə riski artır. Belə ki 35 yaşa kimi hamilə qadınlarda daun sindromlu uşaq dünyaya gətirmək riski 1/800-dürsə, 35-40 yaşdan sonra 1/80 nisbətindədir. Bunun səbəbi ananın yumurta hüceyrəsinin qocalması nəticəsində prosesin düzgün getməməsidir. Lakin hüceyrədaxili bölünmələrdə baş verən səhvlər gənc qadınların da daun sindromlu uşaqlar dünyaya gətirməsinə səbəb olur. (3.63)

Daun sindromlu əlilliyi olan şəxslər fiziki cəhətdən qısa boylu, kiçik yumru yastılaşmış sifət quruluşlu, gözləri qıyıq, əzələləri zəif inkişaf etmiş, dişləri seyrək olur. Onlarda əzələlər zəif və gec inkişaf etdiyi üçün yeriməyi gec öyrənirlər. Baş beynin ümumi cəhətdən inkişafdan qalması əqli geriliyə, ciddi kordinasiya, görmə, eşitmə, nitq və psixi inkişaf ləngimələrinə səbəb olur.

Genetik amillərə əsaslanan daun sindromunun müəyyən edilməsi prosesini müasir tibb elmində hamiləliyin 12-13-cü həftələrində xüsusi qan testləri vasitəsilə mümkündür. Daun sindromunun səbəbləri alimlər tərəfindən hələ də araşdırılma mövzudur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə Psixologiya Bakı 2009
2. Şəfiyeva E. Anomal inkişafın psixologiyası Bakı 2012
3. UAFA. Xüsusi ehtiyacı olan uşaqların inkişafına dair rəhbərlik Bakı 2014
4. <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html>
5. <https://www.aimu.us/2017/02/25/disabilities-causes-diagnosis-and-management/>

METHOD OF ANALYSIS OF THE AGRI-FOOD BALANCE OF MEXICO

Prof. German MARTINEZ PRATS ¹, Prof. Francisca SILVA HERNANDEZ ²

¹ Universidad Juarez Autonoma de Tabasco, Mexico,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6371-448X>

² Universidad Juarez Autonoma de Tabasco, Mexico,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3533-0002>,

Abstract

The information on the commercial exchange of agri-food goods that takes place in Mexico is compiled through the National Institute of Statistics and Geography (INEGI) which registers the Foreign Trade Statistics of Mexico (ECEM), whose information allows decision-making in commercial matters and financial. However, a method has not been developed to validate the imported and exported volume data of commercial operations through a customs agent, so there is an over-registration of the data. Therefore, the proposal to establish a validation method for agri-food imports and exports considering the volumes by tariff fraction and unit of measure, as well as the incoterms, to generate a specific record will allow obtaining more reliable information, which will be of interest to the decision-making of the actors involved in foreign trade.

Keywords: Foreign trade; export; import; merchandise; validation mechanism; customs clearance.

A SURVEY ON SMART AGRICULTURE USING INTERNET OF THINGS**Abhishek Pandey¹ , Dr. V. Ramesh²**¹Research Scholar, SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India²Assistant Professor, SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India**Abstract**

Agriculture is a central pillar of the Indian economy. The agriculture sector of India has occupied almost 43 percent of India's geographical area. Modern day Indian agriculture and civilization together demand increased production of food to feed the people. New technologies and solutions are being applied in agricultural domain to provide an optimal alternative to gather and process information while enhancing net productivity. With the evolution of the fifth-generation (5G) wireless network, the Internet of Things (IoT) has become a revolutionary technique that enables smart agriculture applications. Traditional method of agriculture results in low yielding of crops due to some environmental conditions such as critical temperature, humidity and soil moisture. Hence it is necessary to modernize the agriculture by implementing Internet of Things (IoT) which increases the productivity. Internet of Things is the integration of sensors and other devices connected to the internet through a wired or wireless medium for communication. IoT consists of things that are connected anytime, anywhere which enables remote access of resources. IoT combines people, process, device and technology with sensors and actuators. This overall integration of IoT with human being in respect to communications, collaboration and technical analytics enables to pursue real-time decision. In the concept of Internet of Things every object is connected with each other through a unique identifier so that it can transfer data over the network without involving human to the human interaction. IOT helps in assembly information on climate change, dampness, temperature and fruitfulness of soil, Crop web based examination empowers discovery of wild plant, level of water, bug location, creature interruption in to the field, trim development, horticulture. IOT techniques enables farmers to get related information of agriculture land from his residence from wherever and at whatever point. This paper presents a survey on smart agriculture using internet of things (IoT). We also classified IoT applications for smart agriculture into various categories: including smart monitoring, smart water management, agrochemicals applications, disease management, smart harvesting, supply chain management, and smart agricultural practices.

Keyword: IoT, Agriculture, Sensors.

LAND USE LAND COVER CHANGE DETECTION USING REMOTE GEOSPATIAL TECHNIQUES: A CASE STUDY OF AN URBAN CITY IN SOUTHWESTERN, NIGERIA

Adenike Anike OLAYUNGBO

Natural History Museum, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife, Nigeria

Abstract

Many cities in developing countries are experiencing ecosystem modification and land use land cover change as a result of urbanization, population growth and economic development. Today, about 10 million hectares (ha) of the world's forest which was estimated to be one-third of the total world's land cover have been converted mainly to agricultural land and other uses from 2015 to 2020. In Nigeria, there is an estimated increase of cropland from 61.9 million ha in 1995 to 70.65 million ha in 2020 while forest cover decreased from 2.65 million ha in 1995 to 938, 066.41 ha in 2020, which reveals that Nigeria has been undergoing a wide range of land use and land cover changes. Land use land cover changes alter the functioning of ecosystems that provide support for humans in all respects including livelihood. Thus, land use land cover change detection plays an important role in effective monitoring and assessment of the level of human impacts on ecosystems and its resources. This paper analyses the changes in land use/cover in Ila Orangun, Southwestern, Nigeria from 1986 to 2018 with a view to providing adequate information on the pattern and trend of land use land cover changes for proper monitoring and effective planning. Remote sensing and Geographical Information System (GIS) techniques were used to assess the magnitude of changes in the city over a period of thirty-two years. The study utilized satellite imageries from Landsat 1986, 2002 and 2018. Supervised image classification method was used for the study. ERDAS IMAGINE statistical tool was used for image processing. The results show that 26.36 % of forest cover and 44.48 % of waterbody were lost while there was a rapid increase in crop land by 365.7 % and gradual increase in built-up areas by 103.85 % at an annual rate of 3.25 % within the study period. During the period between 2002 and 2018, forest was the only land cover type that recorded negative values of magnitude of change and annual rate of change while crop land, built-up area, waterbody and rock recorded positive values of magnitude of change and annual rate of change. There was a continuous decrease of 6, 445.6 Hectares (22.73 %) in the areal extent occupied by forest at a rate of 1.42 %. The study concluded that the changes in land use land cover is as a result of land development in the study area.

Keywords: Land use/ land cover, Change detection, Landsat images, supervised classification

EXPERIMENTAL DESIGN AND MODELING OF REMOVAL OF ORGANIC MATTER AND NUTRIENTS IN THE OMW BY CALCIUM BENTONITE

Hanane Ait Hmeid^{1,*}, Mustapha Akodad¹, Mourad Baghour¹, Abdelmajid Moumen¹

^{*1}Laboratory Observatory of the Marchica Lagoon of Nador and Limiting Regions (OLMAN-RL), Multidisciplinary Faculty of Nador, Mohamed 1st University, 60700 Nador, Morocco.

*ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-4941-4373>

Abstract

The present work reports the application to reduction of the organic matter and nutrients in oil mill liquid waste (OMW), using the natural calcium bentonite from Morocco as adsorbent. The margine is characterized by a high concentration of low biodegradable and highly toxic organic matter. In order to evaluated the reduction capacity of bentonite to remove organic matter and nutrients, characterization mineralogical, chemical and also morphological of adsorbent were conducted. During the experiment and in the scenarios studied, all the total of parameters adsorbed was strongly depend on the percentage of bentonite. While, the percentage of pH of OMW was gradually decreased from 4.03 to 8. 04. The COD concentrations were decreased from 172.72 to 29.71 g/l, and also the phosphorus concentrations were decreased from 1.16 to 0.29 g/l. The electrical conductivity decrease in this work from 16.93 to 0.17 mS/cm. This present work proves that calcium bentonite is an effective adsorbent for the elimination the nutrients and organic compound.

Keywords: Calcium bentonite, adsorbent, nutrients, OMW, organic compound.

THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET IN ALBANIA

Oriana ZAÇAJ¹, Kleida HAXHI², Etleva LLAGAMI, Endri RAÇO⁴
Polytechnic University of Tirana, Faculty of Mathematical Engineering and Physical Engineering

Abstract

The insurance activity in Albania started relatively late, in the early 1990s, with the establishment of the insurance company INSIG. Previously there were insurance activities for short periods of time (before 1944 by branches of Italian insurance companies) or for limited areas (after 1944) and not always in the form of an insurance company, but within other institutions financial (as departments in banks). Despite the good work done by the insurance company INSIG, until the liberalization of the market in the late 1990s, the insurance activity was still quite limited, due to the still underdeveloped level of the economy, with which the development Insurance activity is closely related.

With the liberalization of the market and the start of the activity of other insurance companies, competition and other factors such as: economic development, the growing influence of international insurance / reinsurance / intermediation companies, raising the level of professionalism of insurers, etc., brought as consequently growing at faster market rates.

In this presentation we'll try to present the developments of the Albanian insurance market since its liberalization.

Key words: Insurance market, GDP, financial market, Albania

INTRODUCTION

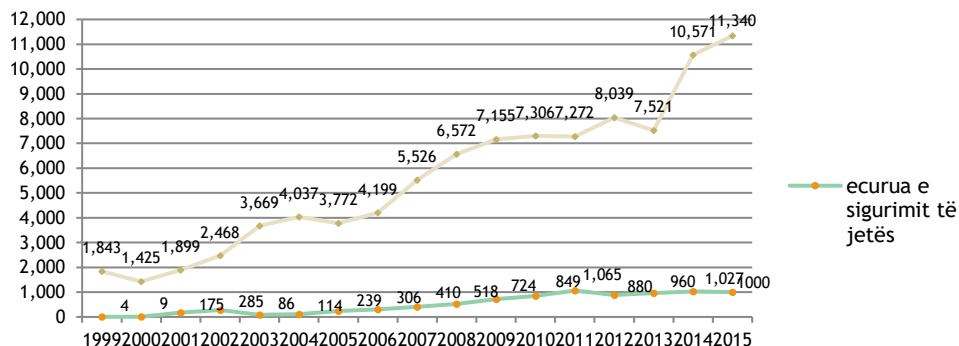
The insurance activity in Albania started relatively late, in the early 1990s, with the establishment of the insurance company INSIG. Previously there were insurance activities for short periods of time (before 1944 by branches of Italian insurance companies) or for limited areas (after 1944) and not always in the form of an insurance company, but within other institutions financial (as departments in banks). Despite the good work done by the insurance company INSIG, until the liberalization of the market in the late 1990s, the insurance activity was still quite limited, due to the still underdeveloped level of the economy, with which the development Insurance activity is closely related. With the liberalization of the market and the start of the activity of other insurance companies, competition and other factors such as: economic development, the growing influence of international insurance / reinsurance / intermediation companies, raising the level of professionalism of insurers, etc., brought as consequently growing at faster market rates

GENERAL VIEW OF THE INSURANCE MARKET IN ALBANIA

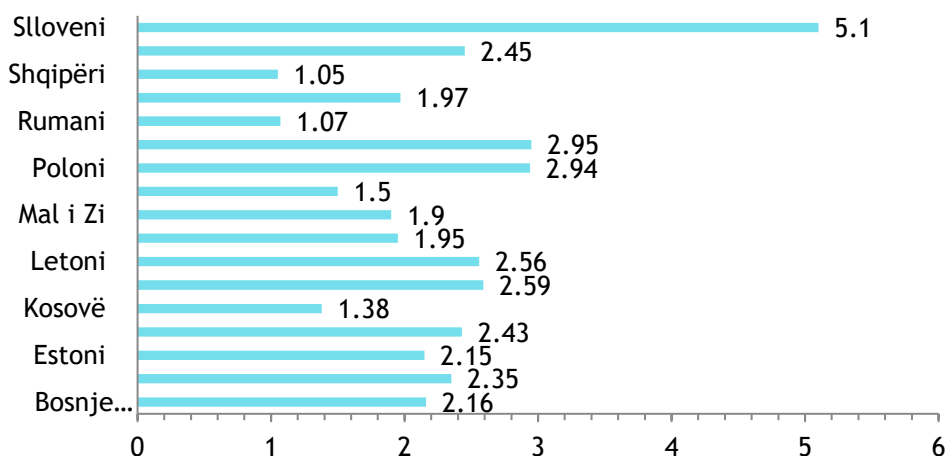
Insurance legislation is similar to that of the EU and is constantly being amended to adapt to changes in the EU legal framework. Currently, the basic law regulating the insurance activity in Albania is Law no. 52, dated 22/05/2014. On the other hand, this law stipulates that the supervision of the insurance activity in Albania is performed on the basis of risk, which requires additional actuarial capacities for both the regulator (Financial Supervisory Authority) and for the insurance companies. It also makes it necessary to conduct actuarial studies at the level of insurance portfolios, companies and the insurance market. Given the developments in EU legislation, it is expected that in the near future the implementation of the requirements of the Solvency II system will begin in Albania. A part of the companies (with shareholders companies of EU countries) have gradually started the implementation of this system, while the

rest of the market will have to be adopted with the entry into force of the relevant legislation. Another important legal act is Law no. 10236, dated 12/02/2009 - ‘On compulsory insurance in the transport sector’, as it belongs to a significant part of the insurance market with relatively high risk exposure.

Figure1. Life and non life insurance growth.

Figure2. Insurance growth in the region.

GROWTH OF THE INSURANCE SECTOR

In 2019 in total market, the volume of gross written premiums from insurance companies resulted in about ALL 17.6 billion, with an increase of ALL 689 million or 4.1% more than a year ago. In this volume of premiums ALL 16.4 billion or 93.1% of the total premiums belongs to the Non-Life market and 1.2 billion or 6.9% of the Life market.

The volume of gross written premiums in the Non-Life activity increased by about 3.9% and the volume of Gross written premiums in Life activity marked an increase of about 6.3% compared to 2018.

The insurance market continues to maintain the same configuration over the years, where Life insurance has a volume low premiums compared to those of Non-Life.

The number of insurance contracts in total market in 2019, reached 1,350,075 with an increase of about 3.2% compared to 2018

FINANCIAL STABILITY

On 31.12.2019 Insurance Company Guarantee Fund, at market level is invested in deposits with a maturity of not less than 1 year at commercial banks and securities. From the review of

financial reporting data of 31.12.2019, in the following tables, it is found that: Total assets in the period 31.12.2019 was ALL 38.67 billion, increasing by 7.1 billion ALL or 23% more compared to 2018. This increase has come mainly from the Non-Life sector with ALL 6.33 billion or 22% more compared to 2018. This change has come as a result of the increase of the item "Share of reinsurers in technical provisions" (Provisions for claims), for claims of caused by two earthquakes that occurred during this financial period.

The Life market had the same positive trend, where total assets increased by 778 million or 23% more compared to 2018. Licensing in September 2019 of a new company in the market of Life, has influenced the increase of investments by companies participating in this market. Investments dominated the total assets of insurance companies. These investments on 31.12.2019, are presented with a value of ALL 22.3 billion. The increase in investment in absolute value has been about ALL 1.65 billion or 8% more than in 2018.

Investments of insurance companies are mainly focused on time deposits in institutions credit (bank), Albanian Government Securities, Equity and Land Investments and Building. Deposits occupy the main share with 32.11%, followed by Treasury Bills and Securities Bonds with 10.94%, Land and buildings with about 10.20% and Investments in participation with 10.10%. In this way the insurance market continues to display a simple investment structure.

The main weight in the liability structure of insurance companies is carried by the items of provisions technical provisions, where the provisions for the unearned premium are calculated for the part that belongs to the risk period after the closing date of the financial year and the provisions for claims, as well as the "equity" which represent the residual interest in the assets of the entity after deducting all its liabilities.

Gross technical provisions have shown a positive growth trend for the period 2015-2018. This trend has continued in 2019, where gross technical provisions in total for the insurance market compared with 2018, they have increased by about ALL 5.64 billion, or 34.43%. It has had the largest increase

Non-Life insurance sector with ALL 5.47 billion, or 37%, while the Life insurance sector is increased by ALL 174 million, or 10% more than in 2018. Positive growth trend of technical provisions in absolute value is also reflected in the specific weight that this item represents in total liabilities, also presented in the graph above. In 2019, the specific weight of technical provisions in the structure of the insurance market liability was 57%, increasing by 5% from 2018.

The main weight in the liability structure of insurance companies is carried by the items of provisions technical provisions, where the provisions for the unearned premium are calculated for the part that belongs to the risk period after the closing date of the financial year and the provisions for claims, as well as the "equity" which represent the residual interest in the assets of the entity after deducting all its liabilities.

Gross technical provisions have shown a positive growth trend for the period 2015-2018. This trend has continued in 2019, where gross technical provisions in total for the insurance market compared with 2018, they have increased by about ALL 5.64 billion, or 34.43%. It has had the largest increase

Non-Life insurance sector with ALL 5.47 billion, or 37%, while the Life insurance sector is increased by ALL 174 million, or 10% more than in 2018. Positive growth trend of technical provisions in absolute value is also reflected in the specific weight that this item represents in total liabilities, also presented in the graph above. In 2019, the specific weight of technical provisions in the structure of the insurance market liability was 57%, increasing by 5% from 2018.

CONCLUSION

Since its liberalization in 1999, the insurance market has grown rapidly. Initially, the growth related to the Motor TPL market segment. Later on, although not at the same pace, the other market segments grew considerably.

In 2019 the insurance market growth (GWP) was approximately 4.1% compared to the year 2018. This continuous growth is reflected in both life and nonlife insurance business.

The consumer has started to feel attracted to other insurance like property or life insurance, which is understandable in the view of the economic growth of Albania.

The insurance market in Albania continues to display a simple investment structure

REFERENCES

4. Autoriteti Mbiqeqyres i Sigurimve “Raporti Vjetor 2019”

**PROBLEMS OF IMPROVING THE ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN
ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND
COMPUTERIZATION**

Dr. Raiba JAFAROVA

Associate Professor, Faculty of Agricultural Economics, Azerbaijan State Agriculture
University, Ganja, Azerbaijan

Chimnaz HUSEYNOVA

MBA student, Faculty of Economics and Administration, University of Technology of
Azerbaijan, Ganja, Azerbaijan

Mohammad Qais REZVANI

Research Scholar, University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra,
Haryana, India

Vikram SINGH

Research Assistant, University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra,
Haryana, India

Abstract

Corrected properties are tangible, long-term property bits. In their day-to-day business practices, businesses use these assets to produce sales. Fixed assets include products such as machinery and facilities, also referred to as the company's 'money.' The paper discusses the problems of developing fixed asset accounting in line with international standards and computerization. Conceptual and secondary study are the main subject of the research paper. The paper focuses on the issues associated with the international accounting of fixed assets. Any current asset in your company's financial database is known as a business inventory. Goods falling under stock indicate the value of the company. In addition, a corporation can conveniently raise it to cover all current debts.

Introduction

The global business economy allows businesses to adopt new technology and equipment and increases the possibilities of using new financial instruments and mechanisms. The issues needing more study include: the problem of assessing the initial costs of fixed assets acquired from different sources; the problem of liquidation and revaluation value calculation. The accounting of fixed assets is done in compliance with the rules of IAS 16 "Fixed assets," Section 17 of the IAS for SMEs and 5 of the National Accounting Standard "Fixed assets" (NAS). In compliance with the Republic of Uzbekistan's legislation on fixed assets of March 30, 1996 No. 279-I, in accordance with IAS 16 "Fixed assets" No. 279-I- "On accounting" Unless another standard specifies or allows a particular accounting procedure, IAS 16 should be used for land, plant and equipment accountability. (a) land, plants and equipment listed for sale in compliance with IAS 5 'Non-current assets for sale and discontinued operation'; (b) organic assets connected with agricultural activity (see IAS 41 Agriculture); and (c) identification and calculation of exploration and measurement assets (see IAS 6 'Exploration and Evaluation of MRM' This standard does not extend to: IAS 16 shall, however, be applicable to land, plants and equipment used to grow and operate the assets mentioned in (b) (d). Other standards which are require the identification by means of an approach other than that offered by this norm of an item of property, plant and equipment. As a criterion it is for accepted rented property as property, facility and equipment. For example, IAS 17 "Leases" allows an individual to apply transfer of

risks and benefits. In such situations, however, the specifications of this standard set out the other elements of the accounting process for fixed assets, including depreciation. The costs of accounting for the real costs as set out in this Standard are to be used by an individual implementing the cost accounting scheme for investment property in compliance with IAS 40 'Investment Property.' - a property that is entirely rented under operating leases that uses a Fair Value Formula, in accordance with the organisation's accounting policies; - a building that is leased for 40% under operating leases and in compliance with the accounting police, the company's balance sheet is focused on the following categories of assets: - equipment used formerly as fixed assets for sale; - vehicles planned for sale in the organization's ordinary business course.

Literature Review

Raximova, G. M. (2020). The problem with fixed assets and an accounting methodology for fixed assets were discussed in the article in line with international standards. The study has been carried out of the regulatory framework for fixed assets accounting and auditing. The parameters and identification characteristics for fixed assets were analysed. Article outlines the principles and criteria of IAS 16 "Fixed Assets." The solutions to problems were sought in compliance with international standards.

Golovetsky, N. Y., Ivanova, E. V., Galiy, E. A., Vypriyazhkina, I. B., & Lebedeva, O. Y. (2019). The article deals with the creation of ways to enhance the financial analysis of the company's fixed assets. The study concluded that the cost of repair is not sufficient for fixed assets, as the number of current and repair work depends directly on the quality of fixed assets. Alternative regeneration strategies may be established by analysing the structure and analysis of funding sources for fixed asset renewal.

Arbidane, I., & Mietule, I. (2018). Plants and animals that make up the sector biological properties are protected by agriculture practices. Biological properties are rarely examined in Latvia, from an accounting and valuation point of view, and the research intent is only commonly expressed in Latvian legislation. This leads in the estimation and reporting of biological properties in the practice of accounting to misunderstanding and ambiguity. The topic of the research is: biological assets assessment and reporting. The thesis aims to evaluate, examine and suggest solutions to problems related to the accounting and assessment of biological properties in Latvia. One of the research projects is to examine the established legal framework on which the biological assets are measured and accounted for in national law, to determine how they align with international accounting principles and to review the experience of other countries. Research defines difficulties in evaluating and reporting biological assets in Latvia, potential strategies for improving the standard of the bio asset accounting are created proposing the required legislative changes and methodological paper revisions. Study methods: monographic/descriptive method, analysis of documents and graphical analysis.

Pashkevich, N. V., Tarabarinova, T. A., & Golovina, E. I. (2018). The article addresses concerns with the assessment of subsoil objects and provides financial reporting with information on mineral resources. The evaluation of natural resources subjects depend on the legislative framework for the various stages of the geological research process in International Financial Reporting Standard 6, Russian Financial Standard, US GAAP and other legislative documents. The company's capitalization overview covers oil, gas and groundwater output. It is proposed that the cost of the geological exploration stages be funded. The capitalisation of sub-soil assets would allow complex mineral and raw materials undertakings to increase the real capitalisation, thereby raising the attractiveness of a company's potential resources and real investment. The findings indicate that mineral reserves can be used as mineral assets in petroleum and gas companies as well as in the groundwater field. The monitoring of petroleum, gas and groundwater extraction firms shows two examples representing available mineral reserves. The study timeframe has been limited to 2007 and now.

Binh, P. D. (2014). The Vietnam accounting system in general and the accounting regime of fixed assets (specifically intangibly fixed assets) in line with IBS has continuously improved in accordance with the process of economic growth and the highly creative economic mechanism. These have contributed to the improvement and creation of national financial and corporate management. This document, however, still has some problems in evaluating and providing possible solutions to the limitations of the Companies' immaterial fixed assets in Vietnam Accounting Regulations.

Mala, R., & Chand, P. (2012). The integration of accounting standards worldwide is challenged with equal value accounting (FVA). The financial crisis has been considered one of the contributing factors. Provided that the IFRS have implemented FVA, the financial crises have raised questions about their suitability for worldwide financial reporting. The study discusses major ramifications for financial reporting of the global financial crisis, in particular in order to identify whether the convergence trend has been hindered by the IFRS problems inherent in the crisis. Contrary to our assumptions, analyzes show that the global convergence of accounting principles has been more convincing than ever in the financial crisis. Most of the countries that expect to converge soon did not suffer from the global financial crisis and commit to implementing IFRS in line with schedule. The studies also show that the IASB has been forced to reform its FVA regulations by financial institutions, regulators, policy makers and finance ministers. As a result, in the light of the financial crisis, the IASB has taken steps to strengthen the reporting standards.

Missonier-Piera, F. (2007). This paper examines the economic motivations of Swiss listed companies' fixed-asset revaluations. Over a period that is marked by major changes in accounting standards in relation to fixed asset valuation, we provide international insights into reassessment motives, particularly in a stakeholder regime. We also measure the effect on the option of revaluing assets of foreign stakeholders. Pooling data show positive associations between revaluation and both the share of international revenues and leverage and a negative correlation with investment opportunities. The results show positive associations. These results suggest that revaluation is used as a mechanism for improving the financial health expectations of creditors and international stakeholders in the company and thus improving the borrowing ability of the company. Cross-sectional findings indicate that, while leverage has decreased over the periods examined, interest rates for companies revaluing fixed assets upward (as opposed to non-reviewers), which highlights the hypothesis of debt costs have declined.

Whittington, G. (2005). This article describes the procedure undertaken by IASB to establish accounting principles for the acceptance of coded companies within the EU. Topics covered include the IASB's structure, its global standard setter function and its program. Two contentious and relevant subjects, the accounting of financial instruments and financial performance reporting, are given special attention.

Mir, M. Z., & Rahaman, A. S. (2005). The article found, owing to pressures on the Bangladeshi government and professional accountability agencies, the decision to implement the IASs was an important factor in institutional legitimisation. This responsibility does not lie only with reputable foreign investors but also with the need for strong transparency agreements between credit and donor agencies. However, the undemocratic nature of the adoption process tends to increase and create tensions between various constituencies and leads to very little compliance.

Xiaomei, L. (2004). EMA has arisen in recent decades to solve rising environmental issues. The theory and practice of EMA has become evident. The identification, selection, evaluation and analysis of resources and the use of knowledge on energy flows and environmental and other costs in both traditional and environmental decision-making in one organization can be identified as EMA. EMA can be defined as nowadays it is a commonly used method for equalizing the interaction in development phase between the economic, social and technical

factors to meet environmental conditions. The rapid growth in the number of ISO 14001 certifying companies has increased EMA's development worldwide. A number of governments fund EMA. In China, the government and businesses aim to keep pace with the global environmental trend. EMA's key concerns include the specification of environmental details, the distribution of costs for the environment, regulatory issues and the lack of accounting requirements for the environment. The paper argues that regulatory or market-sensitive instruments will be more relevant to China among all the policy instruments available to government use. In the establishment of environment reporting and environmental auditing systems, Chinese government may also guide companies.

Brennan, N., & Connell, B. (2000). The presence of unrecognized and projected assets in business accounts reveals substantial discrepancies between book values and market values. Intellectual capital assets account for a substantial proportion of this difference. Companies currently are not required to disclose the true effect on the traditional accounting system of intellectual share assets which are not correctly measured. The laws in force are analyzed in this article. Prior to this, human capital studies are requested. Frameworks of intellectual capital are compared. Indicators are being investigated for the measurement of human capital. In order to collect knowledge on the use of intellectual capital accounts in industries, analysis methods are studied. The guidelines on the reporting of intellectual resources for companies and efforts to establish an ICO standard are considered. Finally, current topics are addressed and potential policy implications of the obligation for intellectual capital.

Objectives of the study

- To analyse the problems of accounting of fixed assets under the international standards and computerisation.
- To improve the accounting of fixed assets in relations to international standards and computerisation.

Detailed discussion on the fixed assets and international standard

The long-term tangible property elements are fixed assets. In their regular activities, businesses use these assets to produce revenue. Fixed assets include products like machinery or plant equipment sometimes referred to as the business's 'money.'

The characteristic is that in the first year of acquisition they are not transformed into cash. For the following reasons, businesses tend to invest in fixed assets:

- Function as third party rentals
- Usage in daily workflows of organization
- Allow the development or provision of commercial goods and services

How do Fixed Assets and Inventory differ?

People also wonder how different fixed assets are from inventories. The inventory of your business is identified as any assets in your company's financial database. Goods falling under inventory indicate the value of the business. In addition, a corporation can easily raise them to cover current debts. We can divide stock into four groups for simplicity:

- The raw stuff
- Commodities and continuing programs
- Der actuality
- Servicing, repair and procurement process

All this varies significantly from what is a fixed asset. A fixed asset is a finite, long-term investment more often than not.

Another argument that needs to be made clear here is that fixed assets must not be 'fixed.' This does not necessarily mean that a fixed asset must be fixed or stationary. They can easily be moved from place to place. Vehicles and electronic equipment are good examples.

A fixed asset must be sold at its salvage value the best way to dispose of it. Different companies may measure rescue values differently but typically rely on the level of usage, the type of item and the rate of depreciation.

The buying patterns for these properties are very expensive and have high lead times. However, it benefits you in several ways if you continue to maintain exact records for your fixed assets. It helps you to develop the reputation of the business for any possible future loan opportunities. In addition, it drives you to optimize your investment in the company.

Different types of fixed assets

Every company's main aim is profit – there's no surprise. In order to do this, businesses invest in certain different forms of fixed assets. Your company will fight at optimum levels without these.

Such examples of fixed assets held by each corporation are:

Computer equipment

In today's technological world, it is impossible to perform any mission without the use of computers. For this reason, almost all of your workers have a personal computer to work in in every department.

More than 40% of employees work manually and **repeat** in a quarter of their week. Computers allow you to automate these and help you more systematically control the work progress. It also helps to streamline correspondence with firms, so cooperation is never an issue.

Furniture and fixtures

The furniture and equipment is stored in every office building. These may be moving things like desks or building-mounted utilities like lamps.

Such fixed asset forms play a key role in making everyday activities run smoothly. Although these objects cannot be noticed during the day, they are very upsetting when they collapse.

Machinery

Depending on the business, the type of machinery an organization uses. A construction company, for example, typically has several trucks and cranes. In addition, software and instruments make technical work simpler and lead to operational performance.

Companies must keep their equipment in good condition to maintain this. To do this, rigorous maintenance sessions must be carried out on a regular basis.

Vehicles

More company activities now take place than before that require regular travel. In order to do this, businesses give particular vehicles different budgets.

Large trucks are a good choice for businesses working on off-site projects. Yet smaller cars make more sense and are economically efficient for shorter roads.

International reporting standard details

The Fixed Asset Accounting International Financial Reporting Standards (IFRS) are frameworks that offer a joint guide for financial information planning and organization. More than 120 countries have been supported by the International Accounting Standards Commission located in London. Why anything relevant is for your company's fixed asset accounts?

Companies worldwide have various systems for asset management. They also have numerous methods for tracking the use of properties. The IRFS has set rules and regulations for countries to obey to ensure continuity between these variations.

It can be a long-term disease for your business if it lacks robust accounting systems. The IFRS therefore encourages businesses to obtain an approved set of accounting guidelines. These help handle mistakes, negligence and fraud.

Using these principles, businesses can build and enforce sophisticated management techniques for different processes, including:

- Accounting records documentation
- Calculation of revenue

- The social activities of the employee
- Towards the value of fixed assets
- Compliance with revenue tax regulations

The selection of an agreed universal process such as the IRFS therefore works for all businesses. Without expensive conversions, it is easier to record statistics. It is better to opt for a financial framework that enables you to succeed in the international markets.

Problems Encounters during Accounting Under Fixed Assets Management

For many firms, fixed asset accounting practices are a conundrum. Decisions such as the form of depreciation or the approximate salvage values of an asset may have a considerable effect on tax liability and revenue. A certain amount of judgement is required for the implementation of the rules, and auditors also challenge the findings. This causes headaches for administrators who try to justify their choices.

The Challenges of Managing Fixed Assets

Given its significance it is a primarily manual job to handle depreciation. It can be extremely difficult to just build a full list of existing properties, particularly for machinery and equipment companies at several locations. This is because inventories of assets are also decentralized with every facility monitoring its own equipment. Decentralization poses especially challenges in the timely documentation of acquisitions and disposals as facilities workers may not consider alerting the accounts of these events. Furthermore, essential accounting criteria such as the date of acquisition, purchase price plus directly due costs and life expectancy are difficult to obtain when information is held in several locations.

There is no guarantee that the records would be up to date even though a central asset registry does exist. Newly acquired assets cannot automatically be entered and disposed of assets cannot at all be withdrawn. Actually, by some assessments, assets that are out of service — so-called phantom assets — account for up to one-quarter of all fixed assets in the balance sheet of a company.

Although it's a recommended practice to conduct a comprehensive inventory of properties at least once a year, few organisations do so. This will lead to businesses risking over-reporting of the value of fixed assets, leading to excessive depreciation, and holding more insurance than required, which will unintentionally raise costs.

Asset Management the Hard Way

Data are time consuming and manually susceptible to errors in gathering and entering in a spread sheet. Because of the need to draw data from different departments and/or installations, spread sheets are frequently shared between many people and the potential for mistakes increases further and several versions of the same spread sheet result. It is possible to overlook mistakes for businesses with hundreds of fixed assets and it is hard to ensure that the right report version is used.

There is also the possibility of entering information incorrectly as several people update the spread sheet, implementing depreciation methods incorrectly and/or modifying formulae. This absence of version inspection and audit trails makes it difficult to know who did what. This could result in more time for the auditors to verify records, which raises costs.

Because the procedure takes place outside the accounting system, depreciation expenses must be entered manually to generate further data integrity problems. You raise the likelihood of more errors as data is transferred from one device to another. Even if the data is passed through a phase of export/import, or integration, data may be lost, altered or additional to the incorrect region. Only things get worse with manual data entry.

Automate the Management of Your Fixed and Leased Assets

The solution to these problems lies in replacing spread sheets with a dedicated fixed asset management solution that centralizes fixed assets and lease data in order that all approved users, regardless of location or position within the company, can access them and update them when appropriate. The program should automate depreciation calculations using the process and schedule of depreciation for each asset, save time and ensure the clear application of depreciation laws. The solution should also be incorporated with the accounting system of an organization to save time and reduce errors by preventing manual re-entry of data. NetSuite Fixed Asset Management automates the full life cycle of fixed assets, from purchase and depreciation to revaluation, modification and disposal. The combination of adjustable depreciation, automatic estimation and comprehensive reporting minimizes errors and ensures that a fixed asset cost is correctly allocated.

Solutions for the problems facing in managing fixed assets under international standard.

Virtually all corporations are invested in fixed assets. In producing products and customer services, fixed assets are used. This investment can range from one laptop to a fleet of trucks, to a whole factory or to a building for sale.

Fixed assets are a major investment in resources for most companies, so it is important to ensure that accounting is properly used. Here are a variety of key facts and observations to be taken into account:

- Capitalization of fixed assets. This is because, compared to the other costs which are time-limited, the benefit of the asset continues beyond that year of purchase.
- At purchase expense, fixed assets should be registered. Cost shall include all costs specifically related to the purchase or construction and plans for their planned use. Such costs should be capitalised, including freight, sales tax, transport and installation.
- Businesses should enforce a capitalization strategy setting the floor for a dollar sum. The fixed assets should be paid the cost less than the threshold.
- The assets built by the entity should include, where applicable, all cost elements, including materials, jobs, overhead and expenditures of interest.
- Additions should be capitalized that improve the asset's service capacity. As incurred, additional details should be best classified as repairs.

Capitalizing Software Costs

GAAP provides detailed guidelines on computer software costs bought for internal use.

Capitalized costs include fees paid to the acquisition and/or production of software by third parties. Capitalized costs include fees, including parallel processing, for hardware installation and testing. Costs are often capitalized for the production or acquisition of software for transfer of old data. However, the expense of data conversion itself is expensive as incurred.

As a time cost, the cost of training and maintenance is also a large part of the overall expenditure.

Upgrade and upgrade costs are to be carried out unless new functionality is expected to occur. If a company buys software from a third party, the purchase price may include many elements such as software training costs, maintenance costs for the routine, data conversion costs, reengineering costs, and rights to updates and improvements for the future. These costs should not inherently be allocated for each element specified in that contract, with allocations based on empirical proof of the fair value of the elements of the contract, and capitalized and expensed in accordance with them.

The Ins and Outs of Depreciation

Depreciation is the mechanism by which asset costs are distributed over the expected useful life of the asset. The useful life is an asset's life cycle for financial reporting purposes and may vary

from its physical life. For tax reporting purposes an approximate usable life of the asset can also vary from its depreciable life.

The financial and tax depreciation goals also differ; typically, fiscal and living strategies benefit from the rules that promote investment in production assets by allowing quicker write-overs, while depreciation is intended to balance costs with revenue for financial reporting purposes.

The life cycle of financial statements is an estimation of the management taking into account those factors:

- Asset form
- Bought condition: newer or used
- Experience history
- Planned use: Excessive or usual
- Obsolescence expected

The service life may be dependent on industry expectations or on the degree to which the organization plans to use the asset. Some properties can be used until they are useless and disposed of free of charge, while others at the end of their lifespan can still have value for the company.

Should at the end of a period of operation, an asset have a residual value, which can be achieved by selling or trading, declining the calculation of the salvage value should also be determined. Notice that depreciable life is the term used by an asset by the owner, but that an approximate rescue value should be considered if the asset is not worthless by the end of that life.

For starters, most companies use five years as a lifetime for cars. Every three years, in fact, a specific company will have a strategy to buy and trade vehicles. In this event, the projected lifetime for depreciation should be three, not five years, but the trading value should be estimated and used for the depreciation calculation (the cost, less the estimated salvage value, should be depreciated over the three-year service life to the business). As is the case for all accounting rules, consideration should be given to whether residual values are to be remembered.

Although straight-line depreciation is the most common process, there are other methods such as output units, the total of the figures of the year and the downward balance.

As projections, useful lives over the life of an asset should be measured, and if necessary adjustments should be made. There are potential improvements in the projections.

Impairment Testing

In the event that incidents or changes in circumstances imply that the carrying value of the asset will surpass the gross potential cash flows, fixed assets shall be tested on their own or as part of a community for impairment. The above are the following circumstances:

- A major reduction in the business asset price
- A substantial adverse shift in the degree or the way of use of the asset
- The physical state of the asset is substantially degraded
- Cost accumulation far greater than the original planned sum for the purchase or development of the asset
- A loss of operations and a loss history over the current period suggesting that there will be potential losses associated with the use of the property;

Be aware that disability accounts apply when a large asset or asset collection is not as economically viable as originally believed. Isolated events where a specific asset may be affected are typically inadequate to be recognized. In such situations, all that is needed is a shift in the expected asset life of depreciation. Impairment is generally a material adjustment to the value of an asset. Essentially, it is a depreciation acceleration which accounts for the smaller future benefits earned from the asset; the payment for impairment is stated in the same section as the depreciation as part of the operating income.

Leasing Fixed Assets

Keep in mind that a corporation would not buy all fixed assets. Many companies both purchase and lease fixed assets to acquire. The capital leased properties are capitalized by the leaser according to the existing accounting principles. The depreciable life of capital leased properties is normally the useful life of the property (for leases that are transferred at the end of the contract) or the duration of the corresponding lease (for all other capital leases).

Immobilien Leases are usually classified by the leasing person as operating leases; the leased facility is also not supported by the leasing person. However, upgrades to the property — proven improvements to the rental station — can be used when the leasing person buys it. The depreciation period is shorter than the useful life of the loan improvements or the rental terms the loan improvements (including renewal periods that are reasonably certain to occur).

A new lease accounting standard was published by the Financial Accounting Standards Board in February 2016. The new norm replaces current capital and operating lease classifications. Under the new rules, a capitalisation of a right of use would be required for all long-term leases. As a consequence of the new standard, a growing number of leaseholds' properties will be financed.

Follow the dos and don'ts related to managing fixed assets.

Do:

- Take into account all costs when purchasing or constructing.
- Take a strategy of funding.
- To measure the depreciation useful life based on the expected life period of an asset.
- Consider that at the end of the lifespan of the asset the value would be dependent on cost depreciation and a lower average rescue value.
- Continuing evaluate of forecasts of useful lives.
- Preserve the records of depreciation in adequate detail such that assets can be properly monitored as transfer and/or disposed of physically.
- Recognize deterioration of properties in situations where major incidents or adjustments occur.
- Know about potential developments with new lease accounting requirements.

Don't:

- Sales or freight expenses resulting from a fixed acquisition of properties.
- The use for financial reporting of depreciable lives depending on the rules of Internal Revenue Operation.
- Disregard changes to the use or operation of the asset; asset impairment will have to be taken into account.
- Automatically depreciate the lifetime of a leased asset; consider leasing accounting for the correct lifespan.
- Forget about documenting and monitoring insurance provisions of fixed assets.

Conclusion

The questions of accounting and auditing of fixed assets in the research process showed the need to use the information correctly, which is essential for external users. The orientation of domestic accounting systems towards international standards allows businesses to assess their accounting results in various countries. This provides investors with the requisite knowledge in decision-making on the implementation, movement of resources and integration of national economies in foreign investment projects. It also helps to efficiently track the situation and the usage of fixed assets separately in a broad way. International accounting promotes the work of accountancy firms dealing with global partners. As a complicated process and given the frequent adjustments to fixed asset regulations—determination, classification—fixed asset audits are worth preserving records according to the international norm since fixed asset audits play an important role in the company's global audit.

References

- Arbidane, I., & Mietule, I. (2018). Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(1), 10-22.
- Binh, P. D. (2014). Tangible fixed assets accounting system for enterprise in Vietnam. *International Journal of Economics and Finance*, 6(6), 30-37.
- Brennan, N., & Connell, B. (2000). Intellectual capital: current issues and policy implications. *Journal of Intellectual capital*.
- GOLOVETSKY, N. Y., IVANOVA, E. V., GALIY, E. A., VYPRYAZHKINA, I. B., & LEBEDEVA, O. Y. (2019). Improvement of methodological approaches to financial analysis of fixed assets of the enterprise. *Revista ESPACIOS*, 40(34).
- Mala, R., & Chand, P. (2012). Effect of the global financial crisis on accounting convergence. *Accounting & Finance*, 52(1), 21-46.
- Mir, M. Z., & Rahaman, A. S. (2005). The adoption of international accounting standards in Bangladesh. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*.
- Missonier-Piera, F. (2007). Motives for fixed-asset revaluation: An empirical analysis with Swiss data. *The International Journal of Accounting*, 42(2), 186-205.
- Pashkevich, N. V., Tarabarina, T. A., & Golovina, E. I. (2018). Problems of reflecting information on subsoil assets in International Financial Reporting Standards. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(3), 1-9.
- Raximova, G. M. (2020). PROBLEMS OF ACCOUNTING AND AUDIT OF FIXED ASSETS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 726-729.
- Rezvani, M. Q., Solkhe, A., Huseynov, R., & Hasanzade, A. EFFECT OF COVID 19 PANDEMIC ON WORKFORCE IN RURAL SECTOR: EVIDENCE FROM INDIA AND AFGHANISTAN. *Випуск V*, 145.
- Sokil, O., Zhuk, V. & Vasa, L. (2018). Integral assessment of the sustainable development of agriculture in Ukraine. *Economic Annals-XXI 170 (3-4)* pp. 15-21.
- Tomchuk, O., Lepetan, I., Zdyrko, N. & Vasa, L (2018). Environmental activities of agricultural enterprises: accounting and analytical support. *Economic Annals-XXI 169 (1-2)* pp. 77-83.
- Whittington, G. (2005). The adoption of international accounting standards in the European Union. *European accounting review*, 14(1), 127-153.
- Xiaomei, L. (2004). Theory and practice of environmental management accounting. *International Journal of Technology Management & Sustainable Development*, 3(1), 47-57.
- <https://blog.ezofficeinventory.com/fixed-asset-accounting/>
- <https://www.netsuite.com/blog/overcoming-the-challenges-of-fixed-asset-accounting>
- <https://www.wipfli.com/insights/articles/aa-the-three-ds-of-fixed-asset-accounting-dos-donts-and-details#:~:text=Fixed%20assets%20that%20cost%20less,the%20asset%20should%20be%20capitalized.>

A COMPREHENSIVE STUDY OF THE CLASSIFICATION OF SECURITY ATTACKS ON IOT SYSTEMS

Meziane Hind ¹, Noura Ouerdi ²

¹ Mohammed I University, Faculty of Sciences, Mathematics Department, Oujda, Morocco, <https://orcid.org/0000-0002-9513-5236>

² Mohammed I University, Faculty of Sciences, Mathematics Department, Oujda, Morocco,

Abstract

In recent years, the IoT (Internet of things) has emerged as a new computing paradigm, in which several domains have been applied including health, energy, homes, cities, logistics, agriculture... The main objective of this work is to discuss the attacks, threats, and vulnerabilities that target the IoT systems.

IoT is a vast domain which contains physical objects, networks communication, technologies, hardware (devices, computers), protocols, electronics, platforms and applications that interconnects anything from the physical environment (physical objects, animals, places, plants, machines and peoples ...) to the internet in order to exchange data without any human interaction (Meziane et al, 2021).

Recently, IoT has become an important and an active research subject. Hence, the security of the IoT systems is essentially paramount. However, due to the rapid development and evolution of IoT systems with the increase of new technology, IoT systems are became highly susceptible to various attacks and threats, in which it also faces enormous challenges. To tackle this problem, paper was carried out, particularly in terms of classification.

This research surveys and presents a detailed analysis and a comprehensive study on security issues for the IoT paradigm. It starts with the state-of-the-art for the IoT security. Then, an overview of security attacks in IoT is also provided. Then, the most known attacks which can be targeting it are mentioned. Further, a new taxonomy of IoT security is presented. After that, this paper provides the different attack surfaces in IoT including attacks based on layers of IoT architecture, on the technology of communication, on devices, on software, on impact, on vulnerability, on sources, on detectability, on the target, on encryption, on behavior, on software, on security concept, on prevention, and on the goal of attackers or the profile of the attackers. On the other hand, this paper primarily aims to classify the attacks based on several surfaces which means that we will suggest others useful criteria in order to arrive at a general taxonomy of attacks in IoT. After concluding, the future works for securing the IoT systems are also discussed.

Keywords: IoT, Security, Attack, Vulnerability, Classification.

SCATTERING INSTABILITIES

N. Maryam¹, Ch. Rozina¹, S. Ali^{2,3} and N. L. Tsintsadze⁴

¹Department of Physics, Lahore College for Women University, Lahore 54000, Pakistan.

²National Centre for Physics (NCP) at Quaid-e-Azam University, Campus, Shahdra Valley Road, Islamabad 44000, Pakistan.

³Hefei National Laboratory for Physical Sciences at Microscale and Department of Physics, University of Science and Technology of China, 96 Jinzhai Road, Hefei, Anhui 230026, PR China

⁴Faculty of Exact and Natural Sciences, Andronicashvili Institute of Physics, Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia.

Abstract

By employing the Maxwell and quantum hydrodynamic equations, we have studied the parametric instabilities of stimulated Raman scattering (SRS) and stimulated Brillouin scattering (SBS) in an electron-ion unmagnetized quantum plasma. In this context, nonlinear dispersion relations of the large-amplitude electromagnetic waves, the electrostatic electron plasma waves, and the ion-acoustic waves are derived. The nonlinear evolution equations are then solved by utilizing the Fourier transform to obtain expressions for the three-wave decay and modulational instabilities with quantum corrections. It is found that the growth rate instabilities are the strong functions of large-amplitude EM waves and quantum effects owing to Fermi pressure and quantum correlations stabilize the SRS and SBS instabilities. Expressions for the maximum growth rates attributed to SRS and SBS instabilities are also derived by ignoring the nonlinear correction on the frequency shift of EM waves. The relevance of nonlinear interaction due to EM waves with a quantum dense astrophysical plasma is discussed in the perspective of electron Fermi pressure and exchange-correlation effects, where the plasma density is high enough.

URBANIZATION - FORMATION, FACTORS AND STAGES OF THE CONTINENT EUROPE

Chief Assistant PhD Petar Marinov

Institute of Agrarian Economics - Sofia, Bulgaria

Summary

Modern human civilization uses the term time as a calendar perception to account for events, actions and processes affecting past, present and future transformations. The last two centuries of the 19th and 20th centuries marked the process of urbanization – “the last migration from the village to the city”. The formation of this socio-economic process began in the countries of Western Europe and was accompanied by the “industrial revolution”. Factors are the main driving force in this process of large groups of people in the direction from small settlements to industrial centers. This process goes through several stages, which have a direct impact on the mentality of the various social strata of the population. The movement of groups of people is caused by reasons affecting their economic and social development. In the individual countries of the Old Continent, urbanization as a process takes place in different ways depending on the type of socio-economic structure of society.

Keywords: Europe, urbanization, factors, stages and cities.

Abstract

The first, XIX century is characterized by the development of increased industrialization, urbanization and colonization. The achievements of science, culture and art are enormous. During this century, a huge number of scientists and inventors contributed to the development of human civilization. As well as the creation of a number of masterpieces of some of the greatest musicians, artists, architects, writers, engineering thought in construction and others. The second, unlike the first, which is humane and not so militarized. Until the middle of the twentieth century, two world wars took place, followed to this day by local hostilities led by “strong” countries - the United States, Russia, England, France, Israel, China, Turkey and others. During this century, discoveries in the scientific field are less, as a quantitative characteristic, but basic to the progress of human civilization. Going into the annals of human history and exploring the course of development, the first thing that makes an impression are the settlements and cities that human society has formed since ancient times. The social and economic activities that take place within their borders push people towards civilized development.

The etymology of the term urbanization is very complex, there are different interpretations of a large number of authoritative scholars dealing with this matter. The word comes from the Latin “urbs”, hence the adjective “urbane” in translation - urban or more urban. In the 14th century, the term “urbanity” entered the literature as a concept, referring to the emergence and development of cities.

The term „urbanism“ was first used in the sense of this activity by Ildefonso Cerdà, a Spanish engineer-architect, in his book “General Theory of Urbanization” (Ildefonso Cerdà, *Theoria general de urbanization*, 1867). In it, he defines this new discipline as the science of the spatial organization of cities: “I will begin the study of a completely new matter. As with everything new, here it is necessary to create new words in order to express new ideas, the explanation of which is not in any existing vocabulary”. (Alexandrov, 2006).

According to sociology, urbanization is – “World-historical process of growth and increasing the role of cities in social development, causing significant changes in the demographic and community structure of society, culture and lifestyle, leading to intensification and concentration in communication between people. A process of increasing the share of people living in cities in relation to the entire population of a country”, (Encyclopedic Dictionary, 1998).

Introduction

The most general concept of the term urbanization in the geographical, economic and urban literature is considered as a process of development (increase or increase in km²) of the urban environment due to population growth within its administrative boundaries and their growth. The process is complex on the one hand we have the migration of the population from villages and small towns in the direction of the big city, on the other horizontally and vertically mega cities - Tokyo, Beijing, Shanghai, London, Paris and others, (McEvedy and Jones, 1978). Facilitate the concentration of a larger number of people, build huge administrative and business fences to meet the social and economic needs and requirements of the population) expansion of the already formed urban area. In the old European capitals: London, Paris, Rome, Athens, Sofia, etc., the process of urbanization develops through the accession of nearby villages or small settlements to the created administrative territory (Borisov and Marinov, 2013). For its part, it not only expresses the formation of urban areas, but also determines the urban way of life by exploiting the elements of the city: theaters, cinemas, museums, religious temples, galleries for various arts, sports facilities, shops, banks, social, economic and administrative structures (Patarchanov, 2015).

The reason for the formation of settlements (cities) is due to a number of factors that had a direct impact in antiquity, such as natural and climatic - climate, soils, water, topography, forests, pastures and minerals. Based on the above natural elements, the first cities in Europe emerged 7-4 thousand BC. on the current Bulgarian territory, along the Danube River and the northeastern part of the Black Sea coast (Varna and Dobrich districts). Archaeological finds of settlements from the same period have been found in the northwestern part of the Balkan Peninsula in Serbia, Bosnia and Herzegovina. The emergence of cities is also based on location.

According to (Petrov, 2017), ... “In Europe, they first appear along the main roads, along the Danube and Black Sea coasts, but then the development of cities does not imply logic and coherence”.

According to the author of the scientific publication, without claiming to be exhaustive about - urbanization as a social process, he offers his view small settlements to urban centers in order to increase the socio-economic status of life.

Entering Britain, the Romans began the formation of the city of London in 43 AD, the site of the first military camp or “burgus” - a fortified settlement³². Over time, commercial activity began to develop along it, in order to meet the social and economic needs of the legionnaires. The local population began to be used for labor. The development of cities continued in full force during the Roman Empire. An interesting fact about "engineering thought" during this period was the construction of roads throughout the empire, which connected all the major cities. The current European transport corridors (ten) duplicate the ancient Roman roads crossing the territory of the Old Continent in the four directions (Kolev, 2008). The construction of cities during this period is associated with the conquest of new territories.

---

³² A Roman military camp called Londinium was originally built during the Romans' conquest of Britain by Emperor Claudius. It has been the capital of Roman Britain for 100 years. It is possible that before the arrival of the Roman legions there was a settlement of local tribes - Britons or Celts, but there is no solid archaeological evidence.

A typical example is the construction of fortresses along the border areas of the Roman Empire is the Balkan Peninsula and in particular parallel to the Danube. This is the time period during which this part of the continent is the northeastern border of the empire. Fortresses were built along the entire length of the Danube on the territory of the peninsula and in particular on the modern Bulgarian territory - Bononia (Vidin), Almus (Lom), Dorustorum (Silistra), Nove (Svishtov), Sexaginta Prista (Ruse), Transmariska (Tutrakan), Nikopol ad Istrum at 18 km. from the town of Veliko Tarnovo (Petrov, 2015).

Methodology

In the scientific publication, I use empirical-statistical methods based on a mathematical approach to analysis and conclusions. I use a historical method in collecting and summarizing data related to the population of Europe, in general, and the statistics for the three cities (London, Paris and Berlin) listed in the table related to the development of urbanization.

Results and Discussion

The main factor for the development of cities is the change in the socio-economic structure of society, the formation of two large branches in agriculture: agriculture and animal husbandry. The former needed safe places to protect and store the products, and the latter needed a place to offer and sell the animals. Settlements or cities surrounded by high and secure walls are the best places to carry out this type of activity. Surpluses from agricultural activity, in turn, develop markets and trade in the newly created places. The appearance of crafts is a consequence of the raw materials produced and their additional processing by the two branches of agriculture. The social activity of handicrafts (produces and sells in one place) is the use of raw materials obtained outside the city walls. Providing typical urban products (clothes, jewelry, household utensils, household items) and all this is directly related to urban life and culture.

Another reason for the development of cities is the growth of trade and the creation of transport spaces (roads) connecting the settlements. The city of Plovdiv is the oldest recognized city in Europe with a permanent resident population from the time of its formation from VI-V thousand years BC. During all the historical periods of its development it has not ceased to exist. It is developing as a trade and craft center - its location creates these prerequisites. The Black Sea and Mediterranean cities had a similar formation as a base for development during the Ancient period (Sozopol, Nessebar, Kavarna, Varna, Ahtopol, Athens, Sparta, the islands of Crete, Cyprus, Malta and many others). These are the first urbanized cosmopolitan settlements, uniting people from known geographical territories. With a single goal, the development of trade and, to a lesser extent, cultural exchange. At a later stage of their socio-economic development, these still small seaside towns will begin to develop crafts as a natural continuation of human progress.

Analyzing urbanization as a social and economic process, it can be divided into five stages of its formation. All of them develop in a certain geographical territory in a given historical period of time, caused by processes (scientific and technical) pushing the development of human civilization.

The first stage begins with the creation of the first settlements (cities), the beginnings of intellectual development of human civilization. The division of labor, the separation of crafts from agricultural activity, the development of natural trade and the formation of the first markets. All this followed by the sedentary lifestyle of the people. The result is the first civilized cities BC, on the Balkan Peninsula, the Mediterranean, Mesopotamia, Egypt and the Middle East. During the same period of this time, it was historically proven that there were developed cities in China, South America, North Africa and the Japanese islands. The first migrations to the cities were limited, the population was engaged mainly in agriculture, hunting and fishing, activities restricting movement. Urbanization as a process during this first stage developed within 1-2% of the population of a given land area. Cities can count on the population of nearby

villages for their eventual growth. Settlements located near water basins - urbanization has been in the range of 10-20%. The sea towns had a constant flow of people coming from different territories connected to the respective water basins. Before the Industrial Revolution with the largest population were the sea and river cities.

The second stage of urbanization was the real one and began in the 18th century, in parallel with the development of the Industrial Revolution. The creation of the steam engine and as a result of its prototypes used for various production activities, creates new jobs. They, in turn, are occupied by people coming from the villages in order to look for new opportunities for a better social and economic life (Kalinkov, 2010). The development of rail transport, as a logical continuation of new technologies, gives even greater mobility of the population to move. On the other hand, the delivery of basic necessities begins to take place over longer distances and in a shorter period of time. This also frees up a large number of workers who head to the new industrial centers. As a result of these social and economic processes, the construction of industrial bases and housing without regulation in the settlements began. This rapid growth of cities in the first decades of urbanization created environmental problems in them. On the other hand, the development of transport allows the growth of cities from the center to the periphery. Urbanization as a process during this time period of one hundred years is developing rapidly, developed countries in Europe are increasing their urban population by 50%. England, as the "cradle" of all the social and economic processes described above, increased its urban population by 75%. The main role in pushing the economy in the United Kingdom was the imposed colonial policy in the conquered territories, the "pumping" and "transfer" of natural and human resources in England. The process of urbanization after the first decades has slowed down, but the process continues as new forms of development are adopted. Big cities become centers of cultural and entertainment activities. The urban way of life focused on people's social activities is beginning to emerge. In the new urban areas, more favorable living spaces are created, convenient transport connections, health and social activities are developed. Towards this second stage of urbanization, migration from Europe to North and South America, Australia, New Zealand, South Africa and other new territories should also be noted. The flow of emigrants with the greatest direction is in the direction of the United States. Between 1815 and 1914, more than 60 million people left Europe. souls.

The third stage of urbanization is characterized by the formation of the agglomeration, as a subsequent process of the previous one. Joining smaller settlements, neighborhoods, villages, ports, satellite cities (Patarchanov and Patarchanova, 2014) or a separate area to the big city. The existence of the already created urban areas on the periphery of the agglomeration can be developed as social and economic territories, provided that they have a transport connection with the center of the big city. In case of intensive construction of the infrastructure, it is possible to merge two settlements (cities), erase the administrative borders, conurbation is formed. Communication develops, new opportunities for social and economic activities are created between the practically connected territories. Their configuration is different depending on the geographical location, relief, altitude, water basins and other distinctive elements of the landscape.

The fourth stage of urbanization is determined by leaving the urban areas and moving to areas close to nature - suburbanization. This type of migration is typical for highly developed economic countries in Europe (England, Germany, France, Switzerland, Denmark, Belgium, the Netherlands and etc.), in which the growth of cities, whether they are smaller in area or population, has a developed transport infrastructure and mobility, it is possible from all points of the territory. Suburbanization is the process of moving the population from the interior of cities to peripheral areas in order to live in gravitating smaller settlements or areas outside the urban areas and the metropolis of the city. This relocation from the central parts to the periphery can also be attributed to daily labor migrations. In this way, territories are "liberated" from the

big cities and the concentration of the population is directed to the peripheral zones (Bogdanov and etc., 2016).

The fifth stage of urbanization is taking place today. Under the influence of globalization with specific, social and economic techniques of infrastructure, the Internet, global corporations, the rapid movement from different parts of the world to major urban centers. Mega cities with a population of over 15-20 million are being created residents (Tokyo, Beijing, Shanghai, Jakarta, London, Paris, Istanbul, Karachi, Manila, Delhi, Mumbai, Sao Paulo, Cairo, Lagos and etc.). The formation of these vast territories unites many social, economic, environmental, infrastructural, political, cultural, corporate and international centers with people from multinational ethnic groups.

The transformation of the planet Earth into a “global village” as a result of urbanization has its positive and negative consequences on human life and the natural environment. In 1800 the relative share of the urban population in the world was approximately 2,4%, fifty years later in 1850 it was 4,3%, in 1900 it was 9,9%, in 1950 it was 20%. According to UN data, in 1987 the urban population of the planet was 40%.

In this post, I visualize three urban cities in Europe by population, London, Paris and Berlin. These are some of the first territories where the processes of urbanization began. The zoning of these three cities follows the logical development, which takes into account all social, economic, environmental, infrastructural and transport elements and requirements for the normal course of urban life.

Table 1 shows the years, the administrative division of the cities and the number of the population, how it changed within 137 years in the period 1881-2018.

Table 1 Urbanization of population by years and number

Years	London			Paris			Berlin
	Inner	Outer	Greater	Inner	Outer	Greater	Greater
1881	879 491	131 666	1 011 157	546 856			172 132
1841	1 661 346	255 667	1 917 013	935 261	1 200 000		322 626
1901	4 670 177	1 556 317	6 226 494	2 447 957	3 100 000		1 888 848
1931	4 887 932	3 211 010	8 098 942	2 891 020	5 674 419		4 242 501
1951	3 680 821	4 483 595	8 164 416	2 850 189	6 436 296		3 336 026
1971	3 030 490	4 418 694	7 449 184	2 299 830	8 549 898	9 096 000	3 208 719
2001	2 765 975	4 406 061	7 172 036	2 125 851	9 644 507	11 174 743	3 382 169
2011	3 231 900	4 942 100	8 173 900	2 258 369	9 547 236	12 292 895	3 460 725
2018	3 211 147	4 788 921	8 853 670	2 241 346	9 985 877	11 101 000	3 700 589

Information:

<http://www.ons.gov.uk/>

The cities of London and Paris, I present them in three administrative parts (internal, external and large), Berlin includes only one part. The London Underground includes 14 million. residents. Inner London covers the oldest part of the city, and the concentration of administrative activity is in this part. The population from 1881 to 2018 increased by 2,331,656

people, it changes depending on the day of the week or year. This is the so-called City, the modern financial and cultural center of the United Kingdom. The outer part grows in the direction of the center-periphery, thus allowing for the expansion of the city and an even distribution of the population. Within 137 years, the increase was 4,657,255 people. Greater London is the most urbanized area in Europe, with a population of over 8,5 million residents. The city itself is divided into 32 regions with different populations. In the zoning of London (including metropolitan areas), all parts are covered, the movement from the center to the periphery is done by underground and aboveground transport.

The city of Paris or the municipality of Paris has a population of 2,241,346 people in its administrative urban areas as of January 1, 2018. It is surrounded by the Parisian urban area, the most densely populated area in Europe. In 2011 this part - *unité urbaine* had a population of 10,516,110 inhabitants. The Paris region or *Île-de-France* covers 12,012 km², with a population of 11,101,000 people as of January 2018. It consists of eight administrative departments - Paris, Essonne, Nauts-de-Seine, Saint-Denis, Saint-Mar-Mar, Val-de-Marne, Val-de-France and Evelyn. Created as the "Paris region" in 1961, the inhabitants are called "Franciliens". In the interior of Paris, the population has decreased over the years, its settlement and expansion again follow the direction, center-periphery.

Berlin, the capital of Germany, in the 1960s, the city was divided for political reasons and reunited in the late 1980s (on October 3, 1990, after 40 years, Germany was reunited). The population increased gradually from the initial to the final period of the study. Retains an approximately constant number within 3 million inhabitants from the middle of the XX century to the twenties of the XXI century. In general, the population of Germany is relatively evenly distributed throughout the country. There is no large concentration of human mass in the capital. The city of Berlin within the study period has a population increase of 46,51%. Compared to the other two capitals in the table, its growth is small. Germany is a country where the development of suburbanization as a process is maximally developed.

Conclusion

Cities are growing in parallel with the development of industrial activities in them. In 1801, the city of London had a population of 950,300, and a hundred years later, in 1901, the population reached approximately 6 million people, London became the most populous city in the world. The largest population in the British capital was in 1939, when the city was home to approximately 8,615,245 people. In 1900, the population of Berlin was 1,889,000, making it the largest German city in terms of population. In 1800, there were three cities in the world with a population of over 1 million, London, Beijing and Edo (Tokyo). A century later, their number increased from 3 to 16, and in 1950 it reached 74, and already two of them have a population of over 10 million people, respectively Tokyo by 11,3 million people and New York with 12,3 million people. Within 60 years in 2010, their number in the world was 442 cities with a population of over 1 billion residents. The world's urban population in 1950 was 746 million.

In 2009, the number of people living in urban areas was 3,42 billion, which is more than the number of people living in rural areas, 3,41 billion, and since then the world has become "urban". For the first time in that year, most of the world's population lives in cities. In 2014, there were 7,2 billion people on the planet, of which 3,9 billion people lived in cities or 54,16% were urban population (Doikov and Dermendzhiev, 2008).

The process of urbanization is continuous, developing on the basis of growth of urban centers through - industrial, technological or business areas. On the other hand, we have an increase in population. The two processes are interconnected, and complement each other to a large extent, depending on the geographical location, historical period, economic and social policy. In recent years, attention has begun to be paid to environmental standards. Large cities are growing in number, the population is migrating from small settlements to large centers, looking for an urban lifestyle. The entry of new technologies into the life of human civilization

changes the mentality, social and economic parameters of perception. As a rule, large urban centers (zones) are the basic places for development, application and imposition of the new technological way of life.

REFERENCES

- Alexandrov, A., (2006), Theoretical foundations of urbanism, ed. Institute of Modernity, Sofia, p. 12, ISBN 954-9893-01-14.
- Bogdanov, B., I., Kalchev, V., Angelova, Iv., Glavazki, (2016), Cities and their Functional Urban Areas in Bulgaria, NSI.
- Borisov, P., P. Marinov, (2013), Evaluation of competitive advantages of the wine cluster. Scientific works of the Agricultural University - Plovdiv, Volume LVII, pp. 151-158.
- Colin McEvedy and Richard Jones, (1978), Atlas of World Population History, Facts on File, New York, ISBN 0-7139-1031-3.
- Doikov, V., and Dermendzhiev, A., (2008), Europe-Economic Geography, ed. Kovagev, ISBN: 978-954-8775-76-2.
- Kalinkov, K., (2010), Urban Studies, Theories and Models of Urban Development and Territorial Development, Gay-Print.
- Kolev, B., (2008), The National Geographic Area of the Republic of Bulgaria, Heron Press, Sofia.
- Patarchanov, and Patarchanova, (2014), Contemporary Theoretical and Methodological Aspects of the Studies and Development Models of Peripheral Areas. The 6th Edition of the International Conference "Rural Space and Local Development", "Peripheral Rural Areas between Certain Existence and Uncertain Development", July 23-27, Cluj-Napoca, Romania, 2014, pp. 95-100.
- Patarchanov, Pl., (2015), Problems of local development of small municipalities and settlements, GSU, book 2 - Geography, T. 108, Sofia, pp. 275-286.
- Petrov, K., (2015), Geo-Urban Studies and Urban Development. Ed. Farm, pp. 12-21.
- Petrov, K., (2017), Geourbanistics and Urban Management, ed. Fast Print Book, Plovdiv, p. 15.
- Tóth, G.; Dávid, L., Vasa, L. (2013), Transportation and accessibility at European level. Regional Statistics 3 (1) pp. 79-97.

THE STUDY OF NARRATIVES ON PROPERTY – A CASE STUDY FROM POST-COMMUNIST ROMANIA

Scientific Researcher III dr. Gabriela Boangiu

Institute for Socio-Human Researches “C.S. Nicolaescu-Plopsor”, Craiova, of The Romanian Academy, Romania

Abstract

Property is of central importance in all economies, but it cannot be reducing to ‘the economic’. Property is always multifunctional. It is a major factor in constituting the identity of individuals and groups. Through inheritance, it also structures the continuity of such groups. It is a vital element in the political organisation of society, the legitimate command over wealth being an important source of political power over people and their labour, no matter if the focus is on domestic or kinship modes of production, capitalism or communism. Property can be understood as the main struggle at all levels of social organisation, within and between families, communities, classes and states. Property regimes and property rights have been central theme historically in law and philosophy, but more recently they have also become central to many other disciplines including sociology, anthropology, cultural studies, geography and human ecology. Franz and Keebet von Benda-Beckmann conceptualise property as a ‘bundle of rights’ (Benda-Beckmann, F. von, K. von Benda-Beckmann, and Melanie C. Wiber (eds.). 2006. *Changing Properties of Property*. Berghahn Books New York, Oxford, p. 3), trying to capture the different roles that property may play at different analytical layers – in ideologies, in legal systems, in actual social relationships, in social practices and in the interrelations between these phenomena. An empirical description of the way property operates in the real world is a precondition for theorising about the place of property under conditions of social, economic and ecological change. This perspective allows us to study property concepts as they transform. Contemporary studies on property and property rights must avoid reifying the individual as an actor, granting owners far more agency than they have in real life. The social and cultural layer must be always taken in account and the role of property in social change and transformation too.

Keywords: property, post-communism, social biography, social change, social and cultural layers.

SAFETY AND SECURITY MEASURES: A STUDY OF CITIZENS CONSCIOUSNESS

Shehu Mustapha Liberty, PhD & Muhammad Abdullahi

Department of Public Administration, University of Maiduguri - Nigeria

Abstract

Twenty First century is witnessing series of crises that exist for different reasons and driven by different motives and interests. These crises affects the peaceful co-existence of communities and distorts the way and manner people relate and act. Death tolls continue to rise, and damages enmassed. Actors and stakeholders in security related portfolio across the world continue to take conscious steps towards averting the crises. Unfortunately, it continues to exist and even increases as years pass by. This paper examines citizens consciousness of safety and security measures as they continue to build resilience despite crises, and learning to live in conflict ridden environments. Conceptual analysis was employed in generating information for the study, using purely secondary data. The study unveils that citizens across the world are feeling the pains of crises especially those in terrorism ridden countries, and nations where a particular form of ideology is considered as inferior or superior. Many citizens consider the crises to be part of their lives and are only waiting for a day their lives will be taken by the atrocities. It is further discovered that majority of efforts in averting these crises are carried out by governments with little effort from non-governmental actors especially in relation to physical security efforts. While citizens significantly contribute in countering crises, the effort is still limited and not enough. It is therefore concluded that being conscious of conflict is not enough. Citizens must act towards addressing it, with support from state and non - state actors.

Keywords: Safety, Security, Citizens, Society

RENEWABLE ENERGY PROSUMER IN ELECTRICITY MARKET: LEGAL REGULATION ISSUES

Assoc. Prof. Saulė Milčiuvienė¹,

¹ Vytautas Magnus University, Faculty of Law, Kaunas, Lithuania,

Abstract

Twenty years ago, the electricity sector was dominated by large electricity producers and the electricity supply market retained its oligopolistic and, in some cases, monopolistic features. Therefore, the main consumer protection measure was price regulation, which ensured that electricity companies in a monopoly or dominant position on the market would not set unreasonably high prices to obtain unreasonably high profits. Today, the introduction of new technologies is leading to the rapid emergence of prosumers in the electricity market. This means that instead of the previously dominant large electricity producers, a large part of the market will be occupied by prosumer, who will generate electricity for their own needs and supply the surplus to the grid. This change in the structure of electricity generation and supply systems leads to new regulatory challenges to consumer protection, fair competition, data protection, and other issues.

Keywords: Prosumer, renewable energy, electricity market, European Union

**COALITION POLITICS IN INDIA:
AN ANALYSIS OF EMERGING TRENDS SINCE 1989 GENERAL ELECTIONS**

Dr. Rajshree DUTTA¹

¹Assistant Professor of Political Science, Department of Social Science, Fakir Mohan University, Balasore-756089, Odisha, India

Abstract

The nature and dynamics of the party system in India are unique. Indian politics represents a multiparty system, but for long periods of modern India's electoral history, it has been characterized by one dominant party system with Indian National Congress (INC) occupying the centre stage. Since 1970s Indian party system has become highly competitive both at the centre as well as in the states. The puzzling pluralities of political formations and interests have been developed into full-fledged political parties. A notable feature of the electoral outcomes from 1989 onwards has been the fractured mandate leading to the emergence of hung parliament as well as multi-party coalitions. There has been the end of the era of single party governments in the wake of the formation of multi-party coalitions at the national level and also in several states. Therefore, drawing on the secondary sources, the objective of this paper is to analyse the positive and negative impacts of coalition on Indian politics. The paper would also delineate the different phases of party coalitions at the national level between 1989-2019.

Keywords: Coalition, Political Parties, Party System, Indian Politics, Elections

ANALYSIS OF DIFFERENT OUTCOMES IN TWIN PREGNANCIES

Oriana ZAÇAJ^{1*}, Maksim GJONI² Odeta HOXHAI³

^{*1} Department of Mathematics, Polytechnic University, Faculty of Mathematics and Physics Engineering, Tirana, Albania

² Obs-Gyn Department, Faculty of Medicine, MU, Tirana, Albania.

³ UHOG "Queen Geraldine, Tirana, Albania.

Abstract

Twin pregnancy is a high-risk pregnancy as it is associated with significant increase in the perinatal mortality and morbidity and maternal mortality and morbidity. Due to the increased fertility procedures the number of twin pregnancies is increased also.

Twin pregnancies might result in babies with different weights at birth. These differences may increase the risk of complications for both babies. This may differ depending on zygotic situation, gender, or other factors.

In this paper we'll try to show the designation of growth difference of twins depending on zygotic state.

From the observations it resulted that in twin pregnancies there is a growth difference between pregnancies with/without risk. This difference is much more rare and soft in homozygotic pregnancy against heterozygotic ones

Moreover we performed graphical tests and hypothesis tests (t test) in order to control the null hypothesis that there is no difference between the mean weights, but in each of the cases compared that hypothesis was rejected

Keywords: twin pregnancies, amniocity, chorionocity, weight at birth, gender of twins.

INTRODUCTION

Twin pregnancies may lead to many risks for both mother and the babies. It is associated with significant increase in the perinatal mortality and morbidity and maternal mortality and morbidity. Due to the increased fertility procedures the number of twin pregnancies is increased also

Twin pregnancies might result in babies with different weights at birth. These differences may increase the risk of complications for both babies. This may differ depending on zygotic situation, gender, or other factors.

In the study a number of 146 cases of twin pregnancies during year 2019 in UHOG "Queen Geraldine" were analyzed. The observed parameters were birth weight, gender, amniocity and chorionicity, and it was observed that in more than 50% of the cases there is a difference which exceed 10% between the twins. This is more apparent when the segment is in the monochorial state. Moreover if we compare the average weights the difference exceed 20%, although this is affected from some extreme values placed in the third interquartile interval. From the calculation of the standard deviation it results that the deviation from the mean is lower when the compared weight are between different genders or if the gender criteria is not taken into account than between the same gender giving a better estimate of the mean for the first two groups.

In this paper We'll try to show the designation of growth difference of twins depending on zygotic state;

From the observations it resulted that in twin pregnancies there is a growth difference between pregnancies with/without risk. This difference is much more rare and soft in homozygotic pregnancy against heterozygotic ones

Moreover we performed graphical tests and hypothesis tests(t test) in order to control the null hypothesis that there is no difference between the mean weights, but in each of the cases compared that hypothesis was rejected

MATERIALS AND METHODS

This is a retrospective study observing 146 twin pregnancies in UHOG "Queen Geraldine". The studied and calculated parameters were birth weight, amnionicity and chorionicity. We analysed the mean weight differences and the level of the deviation of these weights from the mean, depending on the gender, amnionicity and chorionicity.

Furthermore we performed graphical tests and hypothesis tests(t test) in order to control if our hypothesis was correct,

RESULTS

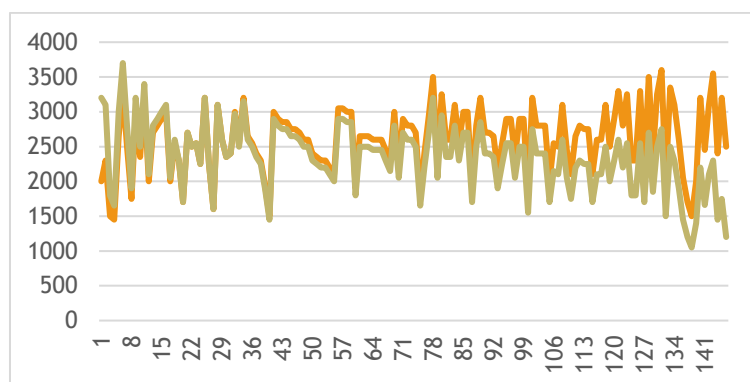
Following the parameters it was stated that in more than 50% of the cases there is a difference which exceed 10% between the twins. This is more apparent when the segment is in the monochorial state.

Moreover if we compare the average weights the difference exceed 20%, although this is affected from some extreme values placed in the third interquartile interval.

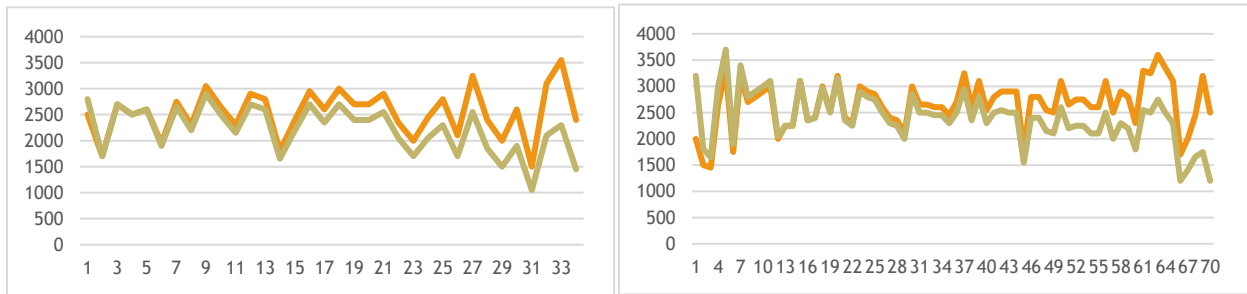
From the calculation of the standard deviation it results that the deviation from the mean is lower when the compared weight are between different genders or if the gender criteria is not taken into account than between the same gender giving a better estimate of the mean for the first two groups.

Also as we can see from the graphical tests and hypothesis tests(t test) in order to control the null hypothesis that there is no difference between the mean weights, in each of the cases we compared, that hypothesis was rejected

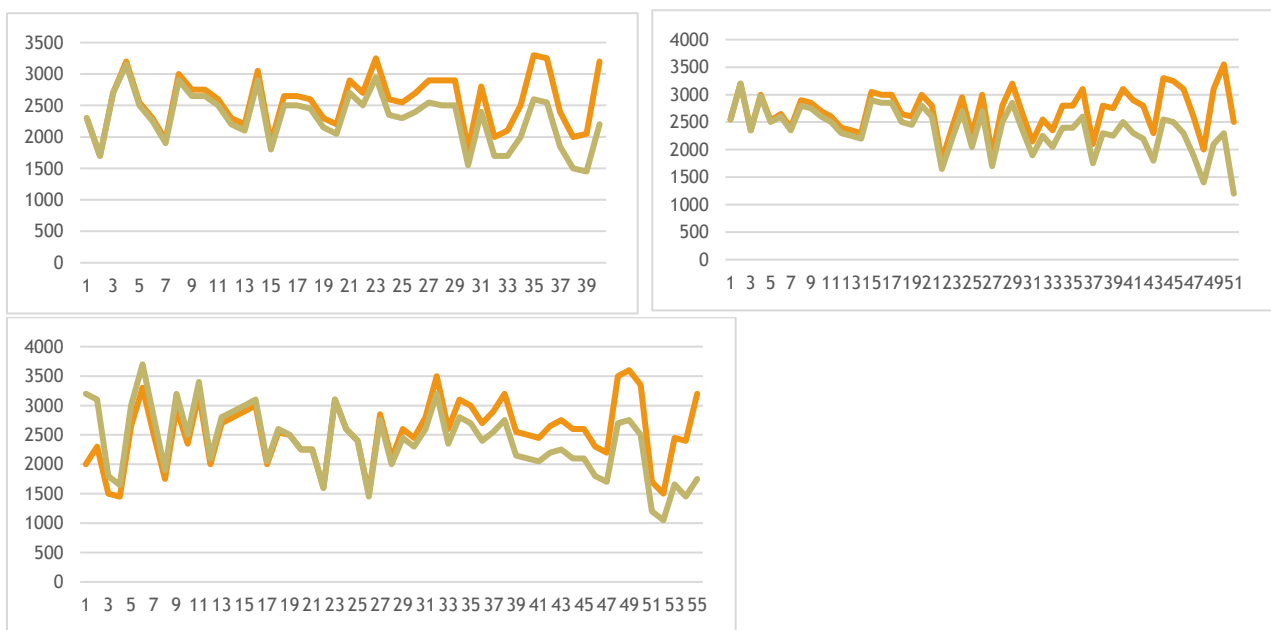
Figure1. Comparison of the weights of the children (total cases)

Figure2. Comparison of the weights of the children (cases in a) monochorale state and b) a) bichorale state)

Figure3. Comparison of the weights of the children (a) cases of two males b) cases of two females and c) cases of different genders)

Figure4. T-test on total observations

	Total observations		Bicoriale state		Monocoriale state	
	weight1	weight 2	weight1	weight 2	weight1	weight 2
Mean	2605	2356	2654.714	2404	2536.765	2216.176
Variance	211927	226798	200222.423	1867.820	2925.6	202988
Observations	146	146	70	70	34	34
Hypothesized Mean Difference	0		0		0	
df	145		69		33	
t Stat	8.607		5.346539		5.91531	
t Critical two-tail	1.976		1.994945		2.034515	

Figure5. T-test on observations depending on gender

	Two males		Two females		Different genders	
	weight1	weight 2	weight1	weight 2	weight1	weight 2
Mean	2302.5	2302.5	2700.588	2363.137	2561.25	2302.5
Variance	174993.6	174993.6	144777.6	159962	184806.1	174993.6
Observations	40	40	51	51	40	40
Hypothesized Mean Difference	0		0		0	
df	39		50		39	
t Stat	7.263932		7.867061		7.263932	
t Critical two-tail	2.022691		1.976		2.022691	

CONCLUSION

In twin pregnancies there is a growth difference between pregnancies with/without risk. This difference is much more rare and soft in homozygotic pregnancy against heterozygotic ones..

REFERENCES

- Gao, Li; Lyu, Shu-Ping; Zhao, Xin-Rong; Wu, Yi; Hua, Ren-Yi; Wang, Shan; Zhang, Yan; Wang, Yan-Lin “Systematic management of twin pregnancies to reduce pregnancy complications”, Chinese Medical Journal: June 5, 2020 - Volume 133 - Issue 11 - p 1355-1357
- Gratacós E, Lewi L, Muñoz B, Acosta-Rojas R, Hernandez-Andrade E, Martinez JM, Carreras E, Deprest J. A classification system for selective intrauterine growth restriction in monochorionic pregnancies according to umbilical artery Doppler flow in the smaller twin. *Ultrasound Obstet Gynecol* 2007; 30: 28– 34.
- Buca D, Pagani G, Rizzo G, Familiari A, Flacco ME, Manzoli L, Liberati M, Fanfani F, Scambia G, D'Antonio F. Outcome in monochorionic twin pregnancies with selective intrauterine growth restriction according to the umbilical artery Doppler pattern of the smaller twin: a systematic review and meta-analysis. *Ultrasound Obstet Gynecol* 2017; 50: 559– 568.

CONTRACT AND INEFFICIENT INPUT USE IN COCOA PRODUCTION IN GHANA. (A CASE OF COCOBOD GHANA LIMITED)

Ebenezer, Frimpong

Department of Agribusiness, Corvinus Doctoral School,
Corvinus University of Budapest, Hungary

Abstract

One of the major contributors of low output in Ghana cocoa production is attributed to food loss/waste (output gap) in cocoa beans production of which appropriate contract farming (cf) methods and inefficient input use in cocoa production is a major challenge to ascertain. Although, COCOBOD gives free seedlings to cocoa farmers hence output gap. This output gap has contributed to Ghana losing out to Ivory Coast as world leading producer of cocoa beans. The level of technical efficiency of cocoa farmers is examined using a multi-stage sampling with a cross sectional data of 220 respondents. The study seeks to gain an understanding of contract farming (cf) frameworks and arrangements, assessing the key determinants of inefficient input use within contract farming (cf) in cocoa production by comparing free seedlings and costly seedlings to know the quantity of output produced considering minimum cost of both combination and improving cocoa beans waste in Ghana. The model of stochastic frontier and isocost-isoquant was used. The stochastic frontier analysed the inefficiency of farmers shows technical efficiency mean of 72% and it shows a positive relation to the key determinants of technical efficiency whereas a negative relation to technical inefficiency of cocoa farmers are statistically significant. The isocost-isoquant technique shows free seeds increase seedlings waste hence inefficiency of inputs occurs whereas costly seedlings are used efficiently. The slope of the isocost line is equal the slope of the isoquant curve indicating cost of seedlings are same as cost of inputs with least cost which help maximize the level of output for both combinations in cocoa production. The study recommends the enforcement of contract farming (cf) arrangement between COCOBOD and cocoa farmers to help facilitate extension services and proper monitoring to manage the cocoa farms to minimise inefficient input use, reduced food loss/waste (output gap) hence increase cocoa beans production.

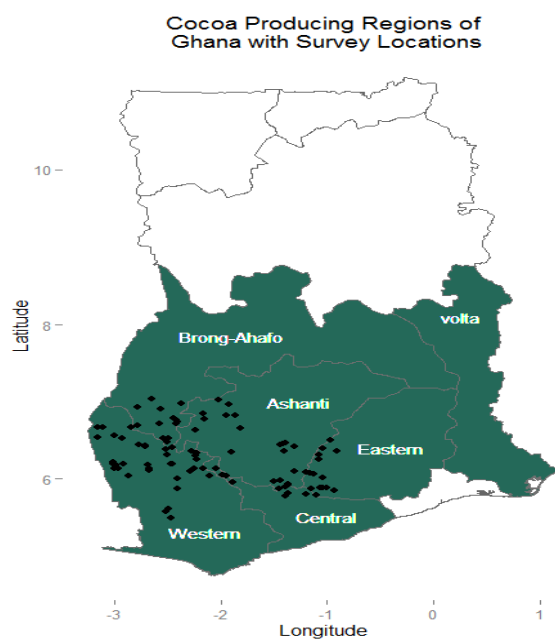
Keywords: *Cocoa, Contracts (CF), Inefficiency, Food Loss/Waste (Output Gap), Isocost-Isoquant.*

INTRODUCTION

The main driving force of the agricultural economy is the crop sub-sector of which cocoa is a significant component. Cocoa is a golden crop of social, economic and political interest in Ghana and other major producing countries (Ali, 2017). Cocoa Board Ghana Limited (COCOBOD) is a marketing board in the control of the production and marketing of cocoa in Ghana. COCOBOD signs contract with smallholder farmers with inputs to increase output hence output gap. This may be a result of inefficient input use considering cocoa seeds waste during and after production.

Cocoa production seeds loss/waste is seen to be a major contributing factor to inefficient input use in cocoa production. Cocoa farmers face problems like inefficient input use and pest attack on the COCOBOD contract cocoa crops which have huge impacts on seeds loss/waste, income levels of cocoa farmers and productivity of the cocoa production (COCOBOD, 2019). Lack of coordination to the enforcement of contractual provisions may result in breach of contracts by both equity holders and leads to inadequate produce from the contract hence food loss/waste. Food loss/waste becomes a major challenge when the expected quantities of produce of cocoa beans is not attained rather in small quantities along the phases of the food chain from production to harvest and even to the first processing (ICCO, 2019).

The study seeks to gain an understanding of contract farming (cf) frameworks and arrangements, assessing the key determinants of inefficient input use within contract farming (cf) in cocoa production by comparing free seedlings and costly seedlings to know the quantity of output produced considering minimum cost of both combination and improving cocoa beans waste in Ghana (Kihombo A. et al., 2013). The study involved a survey conducted in seven (7) main communities in twelve (12) cocoa-growing villages in Sefwi Wiaso in the Western Region of Ghana with an economy classified as mainly agrarian with the highest cocoa production from the region. The twelve (12) villages include Wiaso, Akontobra, Awuni Camp, Dabiso, Asanyinso, Camp 15, Nso Nyameye, Adakyeso, Kwakyekrom, Maame Krobo, Campito, and Dedeeso.

Relevant Review of Knowledge

Source: Rebecca A. Asare et al., (2016). Figure 1.0

According to Kyei L. et al., (2011), the cocoa industry has been the focus of economic growth in all cocoa growing economies, where the world production of cocoa increased rapidly over the twentieth century. However, the past three decades had suffered a couple of setbacks and fluctuation patterns that varied among specific economies due to many reasons. For example, Kyei L. et al., (2011) and Gray (2001) indicated that Cocoa production in Ghana reduced from about 400,000 tonnes in 1975/76 season to a low of about 150,000 tonnes in 1983/84, and turned over to about 650,000 tonnes in 2018/2019 (COCOBOD, 2020).

According to Phua (2015), FAO (2020) and Corrado, S., et al., (2017), Food loss/waste refers to the decrease of food in subsequent stages of the food supply chain intended for human consumption. Food is lost or wasted throughout the supply chain, from initial production down to final household consumption. The decrease may be accidental or intentional but ultimately leads to less food available for all (FAO, 2014). This may be due to problems in harvesting, storage, packing, transport, infrastructure, or market/price mechanisms, as well as institutional and legal frameworks.

The production efficiency of smallholder farms has been reported to have an important implication for the development strategies in most developing countries (Ogundari et al., 2006).

The general output of individual farmers therefore largely depends on the various inputs as well as other specific characteristics relevant for the estimation of inefficiency (Kyei L. et al., 2011). Wadud and White (2000) observed that inefficiency decreased with farm size. S.M Helfand (2004) indicated that access to credit institutions, the supply of public sector utilities, technical assistance, and use of modern inputs like fertilizers, the practice of irrigation, soil conservation, and crop protection against pests are the factors responsible for differences in the level of inefficiency between plantations. Kumbhakar and Lovell (2000) observed that the variation in output could also occur as a result of farms operating at various levels of inefficiency due to inappropriate input levels.

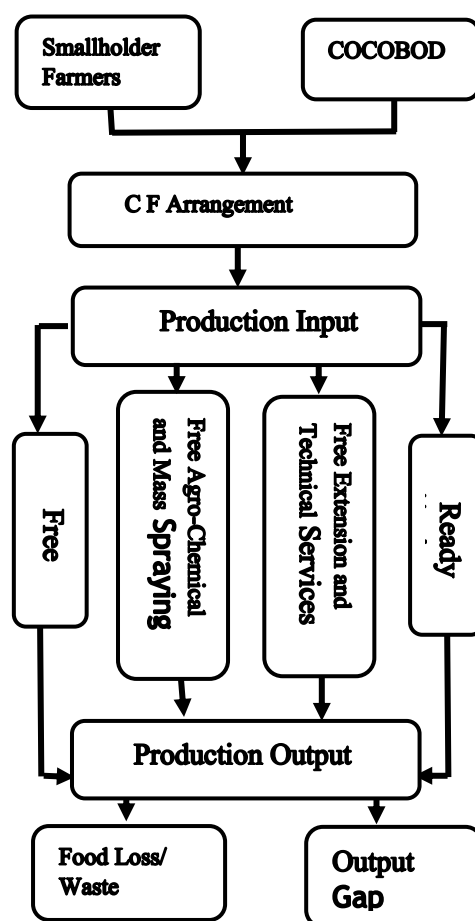
Increasing productivity and efficiency requires a good knowledge of the current inherent efficiency or inefficiency and related factors (Ngoe M. et al., 2017). The efficient allocation of resources for development purposes and the factors of production needs to be effectively mobilized to reduce the gap between actual and potential national outputs to reap the far-reaching benefits (Kyei L. et al., 2011). Harvested cocoa beans that fall off a cocoa suck, pest attacked cocoa beans, and the cocoa produce surplus left unattended at the farm, for instance, are all considered food waste/loss (FAO, 2014). Food waste becomes a major challenge when the expected quantities of the produce of cocoa beans are not attained rather in small quantities along with the phases of the food chain from production to harvest and even to the first processing hence there is an output gap that could occur as a result of inefficient input use in production (Rutten M. et al. 2014 and Martey E. et al., 2011).

The production efficiency of smallholder farms has been reported to have an important implication for the development strategies in most developing countries (Ogundari et al., 2006).

The general output of individual farmers therefore largely depends on the various inputs as well as other specific characteristics relevant for the estimation of inefficiency (Kyei L. et al., 2011). Wadud and White (2000) observed that inefficiency decreased with farm size. S.M Helfand (2004) indicated that access to credit institutions, the supply of public sector utilities, technical assistance, and use of modern inputs like fertilizers, the practice of irrigation, soil conservation, and crop protection against pests are the factors responsible for differences in the level of inefficiency between plantations. Kumbhakar and Lovell (2000) observed that the variation in output could also occur as a result of farms operating at various levels of inefficiency due to inappropriate input levels.

Determinant of Contract Farming in Ghana Cocoa Production

According to Robinson (2009), Contract farming can be mostly referred to agricultural production carried out according to an agreement between farmers and a buyer, which establishes conditions for the production and marketing of a farm product or products.

Source: Author's design; Determinant of Contract Farming (CF). Figure.2.0.

MATERIALS AND METHODS

This involved collection of data (the type of data), method of analysis, analysis techniques ([production theory-isocost-isoquant concept, comparing free seeds with costly seeds], model specification using the stochastic model for technical efficiency and assumptions of the models), determinants of technical efficiency, estimation method, econometric and statistical tests and tools for data analysis with the case study of Cocoa Board Ghana Limited (COCOBOD).

Data Collection

Data collection is a section of the methodology that takes into account the type of data used for the study, the population, sample size, sampling procedure, and the survey method adopted for the collection of data from the respondents (cocoa farmers). Data used for the study is purely primary data and it is cross-sectional in nature because it covered data in the 2019/2020 cocoa season. Primary data based on farm-level and demographic characteristics of farmers were collected through a survey of cocoa farmers in the Sefwi Wiaso Municipality, of the Western region of Ghana. Additionally, secondary data such as the population size of the study area and other information about the study area were collected from the Sefwi Wiaso Municipal assembly and Ghana Statistical Service.

Cocoa farmers constituted the population of the study but samples of the cocoa farmers were considered from Sefwi Wiaso Municipality. A multistage sampling technique was used to collect cross-sectional data of cocoa farmers in the Sefwi Wiaso Municipality. Consideration of the communities was based on

the concentration of cocoa farms in these communities. Forty-eight communities were then selected from the municipality. They are; Wiaso, Akontobra, Awuni Camp, Dabiso, Asanyinso, Camp 15, Nso Nyameye, Adakyeso, Kwakyekrom, Maame Krobo, Campito, and Dedeeso. The number of respondents selected from the communities was based on the number of farms in each community. A list of farmers was obtained from the local offices of the Ghana Cocoa Board (COCOBOD) to aid this process. A total of 220 farmers were randomly selected from the list provided.

Since the study highlighted cocoa production, only cocoa farmers whether in mono-cropping or mixed cropping were ideal for the survey. This also pertained to the farmers who engaged in cocoa production in the 2016/2017 cocoa season regardless of the hectare of land cultivated. The sample size constituted two hundred and twenty cocoa farmers and they were selected from the identified villages in the municipality. The farm-level data includes fertilizer application, farm size, labor, type of seed, age of trees, pesticide usage, and output of cocoa. Besides, information about farmers' demographic characteristics like gender, age, access to credit, marital status, type of labor, cost of labor, and level of formal education was gathered in the course of the survey.

Analysis of Data

The frequency table was used to summarize and organize the demographic data collected during the field survey. The Stochastic Frontier Analysis (SFA) model was adopted for this study since it allows for the decomposition of the error term into random error and inefficiency error rather than attributing all errors as random effects. In the stochastic frontier analysis, the firm or farm is constrained to produce at or below the deterministic production frontier. The approach is preferred for efficiency studies in agriculture because of the inherently stochastic nature of the agricultural systems (Ezeh, 2004; Coelli, 1995). The SFA was first proposed simultaneously by Aigner et al. (1977) and Meeuseen and Van Den Broeck (1977) and it is specified for a cross-section as:

$$Q_i = f(X_i; \alpha_i) \cdot \exp(v_i - u_i), \quad u_i \geq 0 \quad \dots \dots \dots (1)$$

Q_i is the production of the i th firm, X_i , the vector of input quantities of the i th firm, α , the vector of unknown parameters to be estimated; v_i is assumed to account for random effects on production that is not within the control of the producer, u_i is a non-negative error term measuring the technical inefficiency effects that fall within the control of the decision unit and $f(\cdot)$ is an appropriate function (in this case, translog frontier).

Cobbina (2016), Onumah and Acquah (2010), Onumah et al. (2013), Nyagaka et al. (2010), Park and Lohr (2010) Dzene (2010), Nchare (2007) and Ogundari and Ojo (2007) also used SFA in their analysis and the approach specifies technical efficiency as the ratio of the observed output to the frontier output, conditioned on the level of inputs used by the farm. Technical inefficiency is, therefore, defined as the amount by which the level of production for the farm is less than the frontier output:

$$TE = \frac{f(X_i; \alpha) \cdot \exp(v_i - u_i)}{f(X_i; \alpha) \cdot \exp(-v_i)} = \exp(-u_i) \dots \dots \dots (2)$$

$$\text{Technical inefficiency} = 1 - TE$$

Where $f(X_i; \alpha) \cdot \exp(v_i - u_i)$ is the observed output and $f(X_i; \alpha) \cdot \exp(-v_i)$. Following Battese and Coelli (1995), the error term, v_i is assumed to be identically, independently, and normally distributed with mean zero (0) and a constant variance σ_v^2 ; $\{v_i \sim N(0, \sigma_v^2)\}$. The error term, u_i is also assumed to be distributed as a truncation of the normal distribution with mean μ_i and variance, σ_u^2 ; $\{u_i \sim N(\mu_i, \sigma_u^2)\}$ such that the inefficient error term is explained by some exogenous variables specified as

$$\mu_i = Z_i \beta \dots \dots \dots (3)$$

Where Z_i is a vector of exogenous variables β is a set of unknown parameters to be estimated. In this research, the single-stage maximum likelihood estimation method is used in estimating the technical

efficiency levels of the farmers and the effects of the determinants of efficiency simultaneously. This simultaneous estimation procedure ensures that the assumption of the identical distribution of the u_i is not violated. The maximum likelihood estimation of the frontier model yields the estimates of α and the gamma (γ), where the γ measures the total variation of observed output from the frontier (deterministic) output. It is given as the ratio of the variance of the error associated with inefficiency (σ_u^2) to the overall variation in the model (σ^2). The overall variation of the model is the sum of the variance of the error associated with inefficiency (σ_u^2) and that associated with random noise (σ_v^2). The gamma estimate is expressed given as $\gamma = \frac{\sigma_u^2}{\sigma^2}$, where γ lies between zero and one ($0 \leq \gamma \leq 1$). The closer the value is to 1, the more the deviation of observed output from the frontier as a result of inefficient factors; if the value is close to 0 then deviations are as a result of random factors. If the value lies in-between 1 and 0, then the deviation may be attributed to both random and inefficient factors.

Model Specification

Production is the process of converting our limited resources into goods and services using the available technology. Production is the creation of goods and services from the existing resources to directly satisfy human wants or for further production. In short, it shows how resources are transformed into goods and services useful to mankind. An economic resource that is used in the production of a particular good is called an input. Thus, the resource can be physical or mental (Mansfield, 1975). The translog production function stated in the model (4) is assumed for the study. The translog function has been proven by other studies to be efficient for technical efficiency (Onumah and Acquah, 2010; Baten et al., 2009).

$$\ln Q_i = \beta_0 + \sum_{i=1}^3 \beta_i \ln X_i + 1/2 \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 \beta_{ij} \ln X_i \ln X_j + (v_i - u_i) \dots \dots \dots (4)$$

In = the natural logarithm; i = ith respondent farmer, Q_i = Output of farmer in kilograms (kg), $X =$ Variable inputs, $X_j =$ Fixed inputs, β_s are parameters estimated. V_i s = Assumed to be independently and identically distributed normal, random errors, having zero means, and unknown variance ($d2v$). U_i s = Technical efficiency, which is assumed to be independent of V_i s.

In equation 4, the level of output of cocoa farmers is expressed as a function of farm size, man-day, the quantity of fertilizer applied, and the number of pesticides used. Considering the setting of the study area and the period of study, these are the conventional or traditional factors in cocoa farming. The translog production function is alternatively defined as follows:

$$\ln Q_i = \beta_0 + \beta_1 \ln X_1 + \beta_2 \ln X_2 + \beta_3 \ln X_3 + 1/2 \beta_4 \ln X_1 \ln X_2 + 1/2 \beta_5 \ln X_1 \ln X_3 + 1/2 \beta_6 \ln X_2 \ln X_3 + \beta_7 \ln X_1 \ln X_3 + \beta_8 \ln X_2 \ln X_3 + e \dots \dots \dots (5)$$

Where: In = natural logarithm, Q_i = the level of output (Kilogram), $X_1 =$ Farm size (per hectare), $X_2 =$ Labour (man-day), $X_3 =$ Quantity of fertilizer applied (Kilogram), $\beta_s =$ coefficients to be estimated and $e =$ error term ($V_i - U_i$)

To measure the land productivity levels of the farmers, the output per hectare of each farmer was computed and further categorized into six ranges. The analysis was made by comparing both the individual yield per hectare (output/ha) of farmers and the mean yield per hectare of all farmers to the national output/ha (400kg/ha).

The technical efficiency in equation (2) was simultaneously estimated with the determinants of technical efficiency. The model to explain the determinants of technical efficiency is specified as follows:

$$\mu_i = \beta_0 + \beta_1 Z_1 + \beta_2 Z_2 + \beta_3 Z_3 + \beta_4 Z_4 + \beta_5 Z_5 + \beta_6 Z_6 + \beta_7 Z_7 + \beta_8 Z_8 + \beta_9 Z_9 + \beta_{10} Z_{10} + \beta_{11} Z_{11} + \beta_{12} Z_{12} + \beta_{13} Z_{13} \dots \dots \dots (6)$$

The mean of the error term u_i is explained by the economic characteristics of the producer and exogenous factors. Where; μ = error term of farm, Z_1 = Gender of the farmer measured as dummy (if male 1, female 0), Z_2 = Farmer's level of formal education (years spent in school), Z_3 = Association as dummy (in an association 1, not in an association 0), Z_4 = experience of farmer (years of farming), Z_5 = Fertilizer use as dummy (yes 1, no 0), Z_6 = extension service as dummy, (yes 1, no 0), Z_7 = credit accessibility as dummy, (access 1, no access 0), Z_8 = variety-improved variety (use hybrid seed 1, no hybrid seed 0), Z_9 = Labour type 1 (use hired 1, do not use hired 0), Z_{10} = Labour type 2 (use family 1, do not use family 0), Z_{11} =Size of Farm (per hectare), Z_{12} =Tree Age (years), Z_{13} = Marital status (single 0, married 1, divorced 2, widow/widower 3).

Determinants of Smallholder Cocoa Farmers Inefficient Input Use

The involves cocoa farmer's gender, farmer's level of formal education, extension services for farmers, farmer's family size, farm size, land access, the use of animals and tractors, access to credit, labor hours, type of seed and quantity of fertilizer exist. Gender, farmer's level of formal education, size of the farm, quantity of fertilizer applied by the farmer, quantity of pesticides used, extension contact, labor type 1 (hired), labor type 2 (family), variety-improved, marital status and credit access are equally relevant determinants of technical efficiency of cocoa farmers in the study area though they are also found in the literature. The use of tractors and animals for farming and accessibility of land, are some important determinants of technical efficiency of farmers in most parts of the world, but they are not relevant for farming in the municipality and therefore have been excluded from the variables of interest.

The following variables are expected to determine the level of technical efficiency of cocoa farmers in the Sefwi Wiaso Municipality. They are gender, farmer's level of formal education, Age of tree, Association, the experience of the farmer, extension contact, farm size, fertilizer application, pesticide usage, the experience of the farmer, and credit accessibility were all expected to harm technical inefficiency while labor type 2 (hired) have a positive effect on technical inefficiency. Gender and age of the tree, on the other hand, could either have a positive or negative effect on inefficiency.

The single-stage maximum likelihood estimation method is used in estimating the technical efficiency levels of the farmers and the effects of the determinants of efficiency simultaneously. This simultaneous estimation procedure ensures that the assumption of the identical distribution of the u_i is not violated. The maximum likelihood estimation of the frontier model yields the estimates of α and the gamma (γ), where the γ measures the total variation of observed output from the frontier (deterministic) output. It is given as the ratio of the variance of the error associated with inefficiency (σ_u^2) to the overall variation in the model (σ^2).

The econometric tool used for the data analysis was Stata-11 where the z-test was used to test for the statistical significance of the independent variables of the translog stochastic production function and determinant of technical efficiency at one percent (1%), five percent (5%), and ten percent (10%) level of significance. The mixed chi-square test was also used to test for the statistical significance of the main hypothesis of the study.

Determinants of Food Loss/Waste with Seedlings as Inefficient Input Use

In an agricultural enterprise, production activities which are carry out through the use of various inputs and services constitute the expenditure which is termed as production costs (Yahaya, A.M. et al., 2015). The production function is expressed as: $Q = f(K, L)$. Increasing production, Q , will require K and L . To be able to determine the production cost and inefficient input use, the micro-economics technique of isocost and isoquant model of production was considered.

Isocost Model

Isocost shows various combination of inputs which may be purchased for given level of cost and price of input. The isocost equation is indicated as;

$C_o = w.L + r.K$ and the slope of isocost line = PL/Pk .

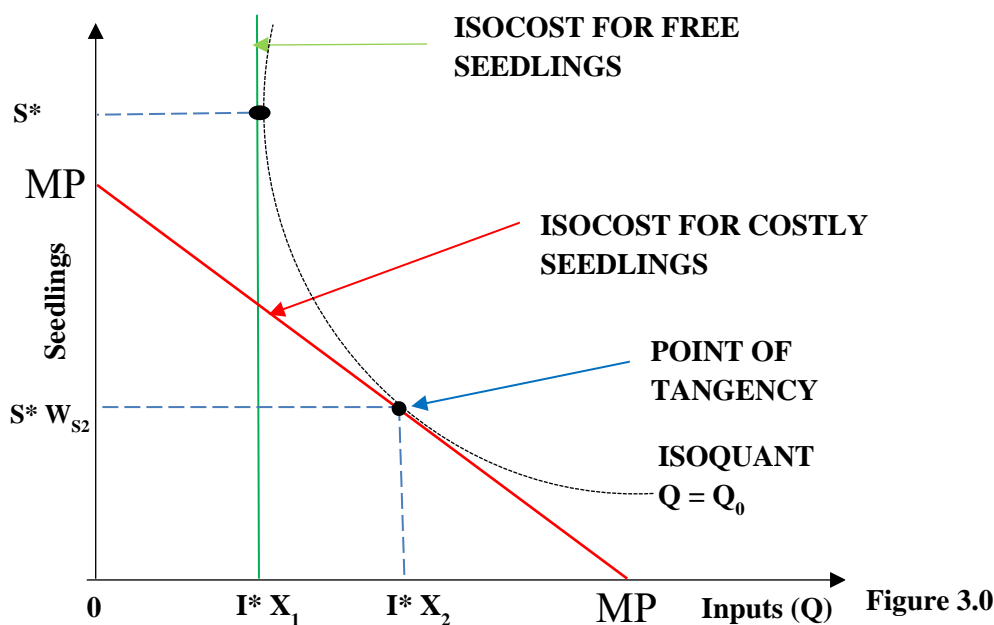
Isoquant Model

Nweze N.J., (2002) explained that isoquants are lines joining all combinations of factors of production which yield equal products. The aim of farmers is to look for a particular combination of the factors that will require the least cost. The significance of factors of productive resources is that, any two factors are substitutable e.g. labour is substitutable for capital and vice versa. Therefore Marginal Rate of Technical Substitution (MRTS) is;

$$\frac{\text{Quantity of input sacrificed}}{\text{Quantity of input gained}} = \frac{\Delta X_2}{\Delta X_1} \therefore MP_{\text{Inputs}} = \frac{\Delta X_1}{\Delta X_2} = \frac{MPP_{X_1}}{MPP_{X_2}}$$

Where X_1 = Added input, and X_2 = Replaced input.

COMPARING INPUTS (FREE SEEDLINGS WITH COSTLY SEEDLINGS)

Source: *The graphical view of isocost-isoquant technique analysis free seedlings with costly seedlings.*

However, the Marginal Product in Value (MPV) or Marginal Value Product (MVP) is needed to determine the market value of output when a unit of input is added and the possible seedlings wasted.

$MPV_S =$ Marginal Product in Value of Seedlings

$MP =$ Marginal Productivity of the Inputs and

$W_S =$ Cost of Seedlings.

$MVP = MP * P$, where P is the price of the output.

$$MPV_S = W_S,$$

$MP * P_{cocoa} = W_S$, Therefore if; $W_S > 0 \implies MP_S > 0$

$W_S = 0 \implies MP_S = 0 \implies$ Seedlings wasted on grounds.

RESULTS AND DISCUSSION

This involves a descriptive analysis of the data gathered from the survey with the estimations of technical inefficiency as below;

Table 1.1: Demographic Characteristics of farmers

Characteristics of Farmers	Frequency	Percent (%)
Gender		
Female	95	43
Male	125	57
Age of farmer		
18-30	31	14
31-43	68	31
44-56	80	36
57 above	41	19
Marital Status		
Single	32	15
Married	116	53
Divorced	24	11
Widow/Widower	48	22
Education		
Primary	28	13
JHS	71	32
SHS	27	12
Tertiary	5	2
Non Formal	89	40
Association		
Yes	85	39
No	135	61
Seed Type		
Hybrid	57	26
Local	33	15
Both	130	59
Experience		
0-4	9	4
5-9	50	23
10-14	41	19
15-19	66	30
20above	54	25
Labour Type		
Family	10	5
Hired	47	21
Both	163	74
Labour Cost (GhC)		
No payment	8	4
Paid below 100	152	69
Above 100-999	51	23
1000 and above	9	4

Extension Contact		
Yes	110	50
No	110	50
Credit		
Access	28	13
No Access	192	87

Source: Authors compilation 2021

Table 1.1 shows the demographic characteristics of the 220 farmers who were interviewed. Of these 57% were male and 43% were female. Most of the farmers (36%) were in the age bracket (44-56 years), followed by those in (31-43 years) 31%, then (57 years and above) recorded 19% and those in (18-30 year group) were 14%. The study revealed that most farmers in the area of study were married, thus, (53%), followed by Widow/Widower (22%), then singles (15%) and finally divorced (11%). Among these farmers, (40%) had no formal education, followed by (32%) of JHS (Junior High Secondary) attendants. Those with SHS (Senior Secondary School) and tertiary education constituted (12%) and (2%) respectively. The Table 4.1 also showed that more than half (61%) of the farmers interviewed had not joined any association, whereas (39%) were part of an association. More farmers (59%) used both hybrid and local cocoa seed on their farms, while the lesser population of farmers under the study area used either hybrid or local cocoa seed, (26%) and (15%) respectively. The years of experience of farmers ranging from (15-19 years) recorded as high as 30%, followed by (20 years and above) 25%, then from (5-9 years) 23% and finally (10-14 years) 19%. Majority of the farmers used both family and hired labour on their farms (74%), with 21% on only hired and 5% on only family labour. With the cost of labour among farmers, majority paid their labour below GhC100.00, while 23% paid from GhC100.00 to GhC999.00. Farmers who did not pay their workers recorded 4% while those who paid high (above GhC1,000.00) equally recorded 4% of the total farmers interviewed. Farmers with extension contacts and those without extension contacts had 50% each. Finally, farmers with no access to credit facilities dominated with (87%) while those with access recorded only (13%).

Table 1.2: Farm Inputs and Productivities of Cocoa

Variable	Description	Mean	Minimum	Maximum	Standard Deviation
Cocoa output	Kilogram	1264.87	32	6080	1002.33
Cocoa yield	Kg/hectare	320.22	32	337.778	379.67
Labour productivity	Kilogram	89.82	1.60	67.56	81.29
Farm size	Manday	3.95	1	18	2.64
Labour	Hectare	14.082	20	90	12.33
Fertiliser	Manday	226.25	0	3250	249.49
Pesticides	Kilogram	2.46	1	9	1.27

Source: Authors compilation 2021

Table 1.2 presents results on productivity of cocoa farms and the levels of farm inputs employed in the cocoa production. The results in Table 1.2 indicates a mean of 1264.87kg of cocoa bean was harvested from 3.95ha of cocoa farm, using on the average, 14.082 mandays of labour inputs, 226.25kg of fertilizer, and 2.463 litres of pesticides. Moreover, the mean cocoa yield obtained was 320.22kg/ha with minimum of 32kg/ha and maximum of 6080kg/ha (Table 1.2). The labour productivity was 89.83kg/manday, 89.83kg of cocoa was produced for every manday of labour. The minimum labour productivity was 1.6kg/manday while the maximum was 67.56kg/manday (Table 1.2).

Test of Hypotheses

A likelihood ratio test was performed to select appropriate functional form for cocoa production. The hypotheses are stated as follows:

H_0 : Cobb-Douglas function

H_1 : Translog function

$2[(\log \text{ likelihood of Cobb-Douglas}) - (\log \text{ likelihood of translog})] 2(-166.645+154.137) = -25.016$.

Since -25.016 is highly significant at 1% we reject the null hypothesis implying that the translog production function is appropriate for cocoa production in the study area.

Result of Likelihood Ratio test of main Hypothesis of the study

The result indicate that the chi-square value (19.33) is significant at 1% and therefore the null hypothesis that all cocoa farmers in the Sefwi Wiaso Municipality are technically efficient, thus, ($u=0$), is rejected in favour of the alternative hypothesis that not all cocoa farmers of the Sefwi Wiaso Municipality are technically efficient, ($u \neq 0$). This, however, suggests that there is the presence of inefficiency in cocoa production in the study area. The likelihood ratio test of main hypothesis of the study is presented in Table 1.3.

Table 1.3 Test of main hypothesis

Hypothesis	Chi-square	Probability value	Decision
$H_0 : u = 0$	19.33	0.00***	H_0 rejected
$H_1 : u \neq 0$			

***, ** and * represents 1%, 5% and 10% significance levels respectively.

Source: Authors compilation 2021

Determinants of technical efficiency in cocoa production

Table 1.2 shows the maximum likelihood estimates of the inefficiency model. Farmer association, experience, fertilizer use and extension contacts are significant determinants of technical efficiency in cocoa production. Factors such as education, farmer experience, fertilizer use, age of tree, farm size, credit accessibility, association, extension contact and marital status had a negative effect on technical inefficiency suggesting that those factor increase technical efficiency. Association is a major determinant of technical efficient with negative influence on technical inefficiency and was significant at 5% level, implying that farmers who belong to a farmer association are more likely to reduce technical inefficiency in cocoa production in the study area.

Table 1.4. Determinants of technical efficiency in cocoa production

Variable	Coefficient	Standard error	z-value	Probability
Constant	1.757	1.487	1.18	0.237
Gender	0.489	0.408	1.20	0.230
Education	-0.059	0.030	-1.94	0.052
Association	-1.546	0.540	-2.86	0.048**
Experience	-0.707	0.307	-2.30	0.022**
Fertilizer Use	-1.896	0.681	-2.78	0.005***
Extension Contact	-0.991	0.501	-1.98	0.048**
Credit	-1.040	1.139	-0.91	0.361
Labour type 1 (family)	1.415	0.846	1.67	0.095
Labour type 2 (hired)	0.884	0.547	1.61	0.107
Age of Tree	-0.067	0.051	-1.30	0.194
Marital Status	-0.453	0.386	-1.18	0.708

***, ** and * represents 1%, 5% and 10% significance levels respectively. The dependent variable is technical efficiency of cocoa farmers.

Source: Authors compilation 2021

The study also showed that production responded positively with farm size, farm size labor, fertilizer square, farm size square, fertilizer labor, farm fertilizer, and labor and fertilizer application negative. Model results showed that labor, application of fertilizers, farm size, and fertilizer labor, had a major impact on cocoa production.

Again, in the study, it was found that affiliation, experience, fertilizer usage, and extension communication were the major determinants of the municipality's technical performance. The study area shows average yield per hectare (mean) was 320.22 kg/ha and was below the current average yield per hectare of Ghana's cocoa production 400 kg/ha making the majority of farmers (66 percent) having less than 400kg / ha of their land productivity. The study also found that cocoa farmers' mean technical output in the study region was 72 percent. This implies that cocoa farmers in the municipality of Sefwi Wiawso on average are 28 percent below the best practice frontier production given the current technology and available input in the municipality.

CONCLUSION

Cocoa, otherwise called *Theobroma cacao* is the most intriguing of all the enduring yields in certain pieces of West Africa, and the worldwide chocolate industry. It holds a one-of-a-kind situation in Ghana's economy, in this way, it is a significant supporter of Ghana's GDP (Gross domestic product) and the nation's most significant farming fare crop. It is the second significant outside trade worker after gold. It is a significant wellspring of pay to more than 800,000 ranchers and numerous others occupied with the exchange, transportation, and handling of it. In this regard, perceiving the significant job of this industry, this examination was directed to explore the specialized productivity levels close by their determinants.

The Stochastic Frontier Analysis (SFA) model was utilized to gauge the proficiency level of farmers while SFA programming was additionally used to investigate information. As to the determinants of specialized wastefulness, Stata 11 relapse model was utilized to assess the connection between illustrative factors and the needy variable (productivity score). It was uncovered that the normal yield per hectare (mean) of farmers in the investigation zone was 320.22 kg/ha which was beneath the present normal yield per hectare in cocoa production in Ghana (400kg/ha). Likewise, the investigation uncovered that the mean specialized proficiency of cocoa farmers in the analysis territory was 72%, suggesting that by and large, cocoa ranchers in the Sefwi Wiawso municipality are 28% beneath the best practice boondocks yield given the current innovation and accessible contribution to the district. Once more, the analysis revealed five significant determinants of specialized proficiency of ranchers in the investigation zone and these are affiliation, experience, manure use, and augmentation contact. At long last, the analysis suggested for approach producers just as partners to receive measures to expand profitability and specialized effectiveness by concentrating on appropriate administration abilities on their farmers to lessen the loss of assets.

From the discussion, it was observed that the existed contract farming arrangement lack effective coordination therefore COCOBOD should ensure effective monitoring from production to harvest of the cocoa production so that seedlings will be fully used to prevent waste. Production quantity increases when seedlings are given for free while production quantity decreases with costly seedlings. Moreover, the study shows that seedlings given for free increase seeds waste since higher quantity of free seedlings are misused and produces less than the maximum expected output of cocoa beans therefore production inefficiency of inputs occurs.

I suggest COCOBOD should improve upon their extension and technical services to motivate farmers and enhanced production output. Again, a relative pricing strategy should be introduced so that there will be least cost for the combination of seedlings and other inputs which may help reduce inefficient input use to enhance production efficiency since seeds will be given at a minimum cost. Thorough study should be conducted on; (1) Cocoa seedlings allocation on technical efficiency on production output, (2) The impact of contract farming on the welfare (income levels) of smallholder cocoa farmers. This would bring to light the economic hardship of smallholder farmers and the performance of cocoa bean seedlings allocation among smallholder farmers that affect cocoa productivity for a considerable policy intervention for a sustainable economic development.

REFERENCE

- Aigner, D., Lovell, C. K., & Schmidt, P. (1977): Formulation and estimation of stochastic frontier production function models. *Journal of Econom* 6(1), 21-37.
- Baten, A. MD., et al. (2009) Modeling Technical Inefficiencies Effects in a Stochastic Frontier Production Function for Panel Data. *African Journal of Agricultural Research*, vol 4 (12), pp 1374-1382.
- Battese, G. E., & Coelli, T. J. (1995): A model for technical inefficiency effects in a stochastic frontier production function for panel data. *Empirical Economics*: 20(2), 325-332.
- Cobbina, J. (2014), Technical Efficiency of Cocoa Production in Ghana: A Case Study of Upper Denkyira East Municipality.
- Corrado, S., Ardenete, F., Sala, S., & Saouter, E. (2017). Modelling of food loss within life cycle assessment: From current practice towards a systematisation. *Journal of Cleaner Production*, 140, 847-859.
- COCOBOD(2019): Ghana Cocoa Board Annual Report Bulleting 2018/2019. Available at; www.cocobod@ghana.com. Accessed: 5/2/2021.
- COCOBOD(2020): Ghana Cocoa Board Annual Report Bulleting 2019/2020. Available at; www.cocobod@ghana.com. Accessed: 5/2/2021.
- Coelli, T. J. (1995): Recent developments in frontier modelling and efficiency measurement. *Australian Journal of Agricultural Economics*, 39(3), 219-245.
- Dzene, R. (2010): What drives efficiency on the Ghanaian cocoa farm. Ghana Institute of Management and Public Administration, Accra.
- Ezeh C. I. (2004) A Comparative Study of Fadama and Non-Fadama Crop Farmers in Osioma- Ngwa L.G.A, Abia State. Nigeria.
- FAO. (2020), [Online] database. Available from: <http://faostat.fao.org> Accessed:02/02/2021.
- FAO. (2014), [Online] database. Available from: <http://faostat.fao.org> Accessed:02/02/2021.
- ICCO (2019): International Cocoa Organization Quarterly Bulletin of Cocoa Statistics, Vol. XLII, No. 1, Cocoa year 2018/19.
- Ragif Huseynov, (2020). Estimation of food and nutritional security in Azerbaijan: A case study of the Ganja-Gazakh Region. *Studia Mundi-Economica*, Vol. 7, No.1, pp. 59-68.
- Ragif Huseynov, (2020). Dynamics of Multidimensional Food Security in Azerbaijan. *Academic Journal of Economic Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 44-50.
- Ragif Huseynov, (2019). Multidimensional Determinants of National Food Security in Azerbaijan: an Application of the ARDL Approach. *Problems of World Agriculture*, Vol. 19, No. 4, pp. 58-68
- Kihombo, A. & Kalimang'asi, N.N., Kalimang'asi, N. (2013). Contribution of Contract Cocoa Production on Improving Livelihood of Smallholder Farmers. *International Journal of Scientific and research Publications*, Vol. 4, issue 10, pp. 1 -2.
- Kumbhakar, S. C., & Lovell, C. A. K. (2000): *Stochastic Frontier Analysis*, Cambridge University Press. Cambridge. 2(1), 179-186.
- Kyei, L., Foli, G., & Ankoh, J. (2011): Analysis of factors affecting the technical efficiency of cocoa farmers in the Offinso district-Ashanti region, Ghana. *American Journal of Social and Management Sciences*: 2(2), 208-216.
- Martey E. et al.,(2011), Commercialization of smallholder agriculture in Ghana; A Tobit regression analysis. *Economics and Sector Work; Missing Food (2011), The Case of Postharvest Grain Losses in Sub-Saharan Africa*.
- Mansfield, E. (1975) *International Technology Transfer: Forms, Resource Requirements, and Policies*. *American Economic Review* 65:372-76.

- Meeusen, W. and Van Den Broeck, J. (1977): Efficiency Estimation from Cobb-Douglas Production functions with Composed Error. *International Economic Review*: 18(2), 435-444.
- Nchare, A. (2007) Analysis of Factors Affecting Technical Efficiency of Arabica Coffee Producers in Cameroon. African Economic Research Consortium (AERC), Research Paper 163
- Ngoe Mukete, Jing Zhu, Mukete Beckline, Tabi, G, Kimengsi, J and Aniah, D. (2017). "Analysis of the Technical Efficiency of Smallholder Cocoa Farmers in South West Cameroon". *American Journal of Rural Development*, Vol. 4, n°.6 (2016): 129-133.
- Nweze NJ (2002). *Agricultural Production Economics: An Introductory Text* AP Express Publishers Limited, Nigeria.
- Nyagaka, D. O., et al. (2010) Technical Efficiency in Resource Use: Evidence from Smallholder Irish Potato Farmers in Nyandaura North District, Kenya. *Africa Journal of Agricultural Research*, 5(11), 1179- 1186.
- Ogundari, K. and OJO, S. O. (2007) Economic Efficiency of Small Scale Food Crop Production in Nigeria: A Stochastic Frontier Approach. *Journal of Social Science*, 14(2), 123-130.
- Onumah, J. A., Al-Hassan, R. M., & Onumah, E. E. (2013b): Productivity and technical efficiency of cocoa production in Eastern Ghana. *Journal of Economics and Sustainable Development*: 4(4), 106-117.
- Onumah, E. E. and Acquah, H. D. (2010) Frontier Analysis of Aquaculture Farms in the Southern Sector of Ghana. *World Applied Sciences Journal*, 9(7), 826-835.
- Park, T. A. and Lohr, L. (2010) Assessing the Technical and Allocative Efficiency of U.S Organic Producers. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 42, 247-259
- Robinson J., (2019), "Grain today, gain tomorrow: Evidence from a storage experiment with savings clubs in Kenya." *Journal of Development Economics* 13(C): 1-15.
- Rutten M. et al. (2014), *The Impacts of Reducing Food Loss in Ghana-Wageningen URE Journal of 2014*.
- S.M., Helfand (2004), Farm size and the determinants of productive efficiency in the Brazilian Center-West, *Agricultural economics* 31 (2-3), 241-249,
- Phua Z., (2015), what is "Food Wastage"? <http://theheraldghana.com/cocobods-massive-interventions-to-farmers-revealed/>. Accessed 14/11/2020
- Wadud A. and White B. (2000): Farm Household Efficiency in Bangladesh: A Comparison of Stochastic Frontier and DEA Methods, *Applied Economics* 32: 1665- 1673.
- Yahaya, A.M.; Karli, B.; Gül, M. (2015), Economic analysis of cocoa production in Ghana: the case of Eastern Region- v. 11, n. 1 – Jan/Mar – 2015. ISSN 1808-2882 Available: www.custoseagronegocioonline.com.br .Accessed 20/01/2021

THE EFFECT OF ROAD EXPANSION ON COMMERCIAL PROPERTY VALUE IN NEW MARKET JOS METROPOLIS

SANI INUSA MILALA

Graduate from Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa
University Bauchi, Bauchi state Nigeria
ORCID ID: [Orcid.org/0000-00017332459](https://orcid.org/0000-00017332459)

AUWAL ADAMU

Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University Bauchi, Bauchi state
Nigeria

BALA ISHIYAKU

Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University Bauchi, Bauchi state
Nigeria

SHUAIBU H MANGA

Estate Management Department Federal Polytechnic Mubi, Adamawa state, Nigeria

1.0 Introduction

It is a well-known fact that transportation is an integral part of any city, town, neighbourhood or place whether rural or urban. It is therefore very necessary that every area should possess quality transportation systems as well as good road networks that can serve the population and ease movement. However, whenever the population exceeds the available roads or they are found to be inadequate (traffic), road rehabilitation (expansion) has to be considered which can come in form of expansion of old roads or construction of entirely new ones.

The evident excess in a population's demand for road occurs via the increase in economic activities around the area.

The growth of an urban area due to influx of people in search of employment usually takes its toll on the land and the built environment as related in (Kombe 2005). It is the duty of the government to provide infrastructures where they are not available or are inadequate. However, the lack of town planning regulation makes expansion difficult, demolitions of residential and commercial properties including shops situated close to the routes pose same threat, provisions have to be made, which in turn means compensation has to be given to the affected parties or the government can exercise the power of compulsory acquisition.

In most cases the introduction of road rehabilitation (expansion) proposes to be of benefit to the users and enhance property values after completion but during construction the benefits are not so evident in the short run as a result of equipment noises, dust, and inaccessibility during that period, especially to neighbouring areas if the construction last longer than planned.

Mikel bank (2001) suggested that prices rise in response to transportation improvements that occur along shortest path routes connecting individual homes to the regions CBD or to the local shopping centre; in general, prices fell as a response to nearby transportation-related construction.

However in California, Huang (1994) found that virtually every major land use study came to the conclusion that transportation improvements positively affect the value of nearby land.

Evidently, homeowners and renters always value improvements to the transportation network, whether their perception of the travel benefits is direct or indirect (Siethoff 2002). Ajayi, Ojo, Olukolajo and Oyetunji (2013) asserted that opening up of new roads usually lead to increased

economic activities and higher land values among others. . Road construction take so much time especially when government refuse to supply funds intermittently, such project at times span for years making users and residents anticipate its completion. According to Ogboru (2009) during this phase, accessibility is hindered both for residential and commercial property owners even road users have to lay off the road for a while.

It becomes very stressful for shop owners to get to their place of work every day, also flooding can occur as a result of the excavated drainages which accompanies the construction. It is on this note that this study strives to show the impact of road rehabilitation

On the values of properties and its users

The effects of transportation improvements on real estate markets have been well-studied but are still not well understood. There have been numerous studies on the effects of transportation improvements on real estate values. (Teece 2010) Most analyse the effects of road expansions or original construction on residential sale prices, with the goal of establishing the economic impacts of highway construction.

In his extensive literature review, Bates, Kundzewicz, and Wu (2008) found that virtually every major land use study came to the conclusion that transportation improvements positively affect the value of nearby land. While the estimates of those effects ranged from almost non-existent to over a 10% increase in property values over the region-wide sale prices, it was difficult for Huang to compare the model results due to differences in externalities across regions.

Considering Inadequate provision of transport infrastructure and services provide a basis for explaining the incidence of poverty across various Nigerian communities in both urban and rural areas. It is clearly established that inadequate transport facilities and services as well as the constraints imposed on the mobility and accessibility of people to facilities such as markets, hospitals and water sources have grave implications on deepening poverty levels.

The relationship between transportation and urban property values has been the focus of many studies (Oni & Okanlawon, 2006). Some of the earlier studies returned positive relationship between transport and property values while others showed negative relationship. While this study will fill the gap of effect of road expansion on commercial property value, in jos metropolis (unguwan rogo) For instance, in a study on the relationship between rail travel cost and residential property values, a replacement of streetcar with subway increased site rent at a location that is perpendicular to the facility within a one-third mile walk to the station (Suzuki, Cervero, & Iuchi, 2013); and there was positive influence of permanent transportation improvements on land values (Topalovic, Carter, Topalovic & Krantzberg, 2012). It was established that there was statistically significant relationship between distance of a parcel of land to the nearest Metro station and land price (Duncan, 2011), while there was evidence that residential property prices decrease immediately around the transport investment or station value uplift through changes in land values (Dziauddin, Powe & Alvanides 2015).

The urban areas all over the world offer a number of advantages in terms of concentration of people followed by demand for commercial properties and transportation. Plateau is a classical example of a city that has developed rapidly since 19's when it became the jos capital State capital. Construction of roads increased substantially with the opening up of residential precincts that also benefitted from increasing demand for lettable spaces in commercial properties. Many private companies, retail stores, commercial banks aggregate in the metropolis to take advantage of opportunities afforded by locations near the seat of governance thus attracting complimentary services. This led to high concentration of vehicular and pedestrian movements especially along the access roads.

The roads exhibit a number of nodes and linkages to form networks of both arterial and minor routes along which commercial properties locate. Commercial users displaced residential users, causing sites to be at highest and best uses with concomitant increases in the values of

commercial properties. Accessibility within the road network is affected by the compact nature of various routes that sometimes impede volume of traffic. The road network is made up of nodal points and links that determine the degree of connectivity and accessibility in the network. A number of factors affect values of properties. These factors may be intrinsic or extrinsic. The extrinsic factors include increase in demand for let table space, location, condition of adjoining properties, nearness to park and leisure, local and national economic conditions. External factors are due to natural characteristics of the property which affect the city where the property is located. Intrinsic factors arise from within the nature of the property itself and relate to the physical attributes, including size of room, state of repair, decoration, and facilities. Other attributes that increase or decrease the amount that users are willing and able to pay in an open market transaction include physical characteristics of the structure, change in taste and demand, effect of adjacent activities, economic activities, inflation, and changes in legislation. The demand for commercial properties itself is affected by changes in population, planning and development schemes, legislation, and availability of good road networks (Scorgie, 2012). Earlier theorists Olawale, and Adesina, (2013) (Burgess, 1925; Hoyt, 1939; Harris and Ullman, 1951; Lean and Goodall, 1977) generally believe that sites adjacent to main transport routes have relative advantages over those located some distance away, and other sites located at route intersections possess relative advantage with greater advantages belonging to sites located at focus of transport system. These advantages are determined in relation to accessibility, which has different characteristics in relation to individual sites thus differentiating between sites in terms of accessibility advantages. The primary aim of this paper is to determine the effect of road expansion on commercial property value in plateau metropolis with view to encourage road expansion toward increasing property value (commercial). Many of the aforementioned studies emphasized the effects of the factors on values of properties generally with little consideration given to road network pattern and its effects on values of commercial properties. Possible relationships between road networks, location attribute, demand and supply, and accessibility and commercial property values have therefore elicited the interest of the researcher in this direction. The effect of road expansion cannot be determined without due consideration given to the explanatory variables on one hand and commercial property values on the other. The use of roads leads to a study of urban areas in relation to land uses, especially commercial properties. It is against this background that this study was conceived.

2.0 literature review

2.1 Transportation and Property Value

Transportation: is the conveyance of goods and people over land, across water, and through the air. It is also the movement of people and goods from one place to another by land (by road, rail, motorized and non-motorized vehicles), across water (ship, canoe, boat, etc.) and through the air (helicopter, light and heavy aircraft, etc.). One thing is clear, transportation or transport involves the movement of people, goods and services from origin to destination either by road, air, sea, rail, human porter age, animals, pipeline and even telecommunication or combination of these modes to bring inter-modal essence of final movements of such goods, people or services (Wikipedia contributors, 2008).

Analysis of the effects of metro station on residential property values in City centres. Estimated hedonic price equation in which average property value for each area is the dependent variable. Dummy for the area less than one-quarter mile from the station was amongst the independent variables, the study revealed significant relationship between the opening of metro stations and residential property values in the study area (Grass, 1992). In other words, these studies have set out to express relationship between transportation and physical and economic development as noticeable in the effects on property values.

The importance of transportation cannot be over-emphasized. Transportation centrally affects the relationship between physical space and society, and changes in transportation affect the organization of human activity in urban and regional space. It structures the built environment, spurs urban growth, as well as orders relationships among cities in a national urban system (Yago, 1983).

In a study on urban transportation issues in both India and North America, Singh (2005) stated that due to increases in population brought about by both natural increase and migration from rural areas and smaller towns, availability of motorized transport, increases in household income, and increases in commercial and industrial activities have added to transport demand. The expected effect on residential and commercial property markets was positive, but the range of impacts vary from marginal to over 100% in the commercial sector from the North American evidence.

In another study on UK, Singh (2005) found that the impact of road transport was positive particularly regarding capital increase in residential property values.

However, the study put less emphasis on exact values, and some of the observed increase may be due to optimism of the markets rather than actual effects. Similarly, there is also some evidence that residential property prices might decrease immediately around the transport investment or station. Value increase was determined in the study in a narrow way and mainly through changes in property and land values whereas wider range of measures ought to have been used. The measures should have included changes in accessibility, ownership patterns for land and property, site consolidations, numbers of transactions and yields as well as composite measures such as density of development.

In terms of connection between transportation and supply of land, transportation changes extend the supply of urban land for settlement and urban expansions were promoted through transportation advances in addition to evolution of national urban system. As one mode of transportation reached technological limits in extending urban space another takes its place (Berry and Garrison, 1958; Isard, 1960;

Berry and Horton, 1970; Pred, 1974), and changes in urban physical structure are linked with transportation technology (Richardson, 1972).

According to Dickey (1975); Balchin, Kieve, and Bull (1991); urban road transportation system is one of the important factors responsible for shaping the urban centres, based on the assumption that consumers rationally choose a form of transportation, according to their social and spatial position within the urban market.

They opined that the urban road transportation system acts as basic component of urban areas' social, economic and physical structure it plays an essential role in the determination of the scale, nature and form of urban areas.

Urban areas naturally develop at nodal points in the transport network and areas with good transport access to other areas have relative advantage over locations with poorer transport facilities. The locations with relative advantages are found where different transport routes converge and a general improvement of transport facilities will increase the size of population, whose effective demand can be tapped and therefore increase the amount of specialization and exchange that takes place (Lean and Good all, 1977).

In respect of transportation, accessibility and property value, Washington, D.C.'s Metro rail system encouraged more downtown development than would otherwise have occurred with the metro rail converging downtown from all directions; thus concluding that market for office and other space within a business centre is to build more off-road transit facilities to serve it (Downs, 1992).

Contemporary land market theory established that differential firm's access to business activity clusters elicit significant effects on commercial land market as exemplified in firms valuing

main and secondary centres accessibility in the urban areas (Sivitanidou, 1996). In a study on land value determinants in medium density residential neighbourhoods of metropolitan Lagos, Oduwaye (2004) found that access roads, good drainage, electricity, public water supply and telephone are essential and where facilities are adequately available, land values will be high. He stated that road network is one of the factors that influence property values and established that improvement in transportation facilities especially roads brought about improved accessibility. Using the Spearman's correlation analysis, he found that there was correlation coefficient of 0.177 for transport improvement at 0.01 level of significance. These aforementioned works only showed the relationship between growth in transport development and improvements in accessibility. However, the study did not empirically determine degrees and levels of accessibility and connectivity of each nodal point within the studied network. In addition, it also did not consider the effects of demand, supply and location on commercial property values.

Urbanization requires coordination and geographical concentration of specialized economic activities, with such coordination between urban centres, and concentration of population within regions advanced or retarded by changes in transportation and communication technology. Preliminary concentrations of such population in urban centres are made possible by inter-regional transportation followed by population dispersals as centralized economic activities spill over into broader metropolitan regions through further intra-urban transportation developments (Pred, 1974). Changes in transportation affect organization of human activity in urban and regional space, structuring the built-environment, spurring urban growth, ordering the relationships amongst cities in a national urban system; as one mode of transportation reached its technological limits in extending urban space and another takes its place (Yago, 1983).

A study on changes in relative values along routes perpendicular to particular streets, through simulation of door-to-door access costs before and after construction of a subway discovered that there was an increase in rent gradient near the subway stations. The study differed from many other studies by modeling price effects around a subway station rather than the distance to the Central Business District (CBD). The higher the price paid for land, the more the capital applied to it, thereby increasing its productivity and intensity of use and consequently its value (Deweese, 1976).

The relationship between accessibility, property values and land use patterns was the pre-occupation of earliest theorists. The theories indicate that travel costs were traded off against rents and accessibility in more complicated phenomena that require treatment that is more sophisticated. Increase in accessibility leads to reduction in relative transport costs of a site directly through transport subsidy or indirectly through public transport investment and its manifestation. This was proved in increased demand that triggered land and property values, intensity of land use, and values with substantial changes (Henneberry, 1998).

In correlating location values of shops with accessibility index, however,

Wyatt (1999) used expert system heuristics to select comparable properties from a database with questions asked about the subject property. He adjusted the values of the comparables to account for differences between them and the subject property, and similarly for values of comparables to account for physical differences. The result was displayed on Value Maps after the values have been reconciled for differences except those attributable to location. It was concluded that configuration of route network and impedance for traversal along the routes affect accessibility and locational value using network model with implication for transport planning and its effects on property values.

According to Kivell (1993), in a mono-centric urban area, the centre that attracts highest values and rents is where transport facilities maximize labour availability, customer flow and proximate linkages, while rent is the charge that owner of a relatively accessible site can impose

because of saving in transport costs which the use of the land makes possible. The better the transport network the less the friction and the higher will be the rent, which is the payment to overcome the friction of space.

One of the fundamental relationships in the study of transportation and its linkage with land use (Meyer and Miller, 1984). Land use generates traffic carried by transport and land use-transportation system exists in socio-economic environment while change in road network stimulates change in land use. This leads to altering of flows on roads and consequently land values. Land use-transportation model attempts to relate the different levels of accessibility provided by the transport system to changes in land use in terms of population and employment growth and consequently, the multiplier effects in the value of the land use (McLoughlin, 1973). Urban road transportation system consists of socio-economic environment with close relationship to land use and land value. The provision of transportation and development of land have taken many forms with research ranging from site-specific studies of impact of a transportation facility on property values to regional studies of the impact of changes in transportation accessibility on density of land development (Meyer and Miller, 1984; Sexana, 1989).

2.2 Transportation and Accessibility

According to Makri and Folkesson (2007), accessibility is a slippery notion and one of those common terms that everyone uses until faced with problem of defining and measuring it. The import of this statement is that accessibility is a daily use amongst people of various backgrounds and inclinations giving way to many definitions. In transportation, accessibility refers to ease of reaching destinations. People in places that are highly accessible would reach many other activities or destinations quickly and people in inaccessible places can reach many fewer places in the same amount of time, so that nearer or less expensive places are weighted more than farther or more expensive places.

Accessibility, in general terms, describes degree to which a system is usable by as many people as possible. It is the degree of ease with which to reach certain locations from other locations and viewed as the ability to access functionality and possible benefit. In transportation, accessibility refers to ease of reaching destinations with people in places that are highly accessible reaching many other activities or destinations quickly, while people in inaccessible places can reach fewer places in the same amount of time (Wikipedia contributors, 2008).

Accessibility as a property of location and may be grouped into general and special accessibility. According to Harvey (1999), general accessibility refers to nearness to rail termini, bus stations and motorways transport facilities, labour, customers and service facilities such as banks and post office, and special accessibility exists when complimentary uses are in close proximity to each other. In this case, the net economic cost of movement will be lower in terms of distance, time and convenience in addition to greater comparative advantages given greater accessibility of a location (Balchin et al, 2000).

Handy and Niemeier (1997) identified “place accessibility” which is derived from patterns of land use. Place accessibility implies spatial distribution of potential destinations, magnitude, quality and character of activities found there. It is derived from transportation system in terms of distance, time taken, and cost of reaching each destination by different modes of transport. According to Kwan (1998), measures of place accessibility normally consist of two elements: a transportation (or resistance or impedance) element and an activity (or motivation or attraction or utility) element.

The transportation element comprises the travel distance, time, or cost for one or more modes of transport, while the activity element comprises the amount and location of various activities. A number of studies have been carried out on the significance of accessibility.

Banister and Berechman (2005) stated that possible explanation for small and variable impact of urban rail investment is “ubiquitous” accessibility found in urban areas with little impact on

overall accessibility and additional infrastructure where network is already well developed. However, Cervero (1998), and Cervero and Wu (1998) concluded that accessibility increasingly shapes metropolitan location decisions and it is people's desire for location advantages and real estate developers' awareness of those desires that give rise to urban form. They state further that under conditions of ubiquitous accessibility, monumental transport improvements have little effect on location (Wegner, 1995:159).

It has generally been agreed in earlier studies (Haig, 1926; Alonso, 1960; Mc Quaid and Grieg, 2003) that accessibility has important roles to play in the determination of property values but the studies failed to recognize the part played by road network that primarily delivers the accessibility. Few of the studies established the relationship that exists between property value and pattern of road network. These studies on land and property values in relation to accessibility centred mainly on transportation and transportation schemes. They neglected the fact that it is not only movements of people by rail, sea, inland waterways, air, and roads alone that matter but also how patterns and modes of movements affect demand for activity centres and consequently values of properties.

2.3 IMPORTANCE OF ROAD TRANSPORTATION AND EFFECTS OF ROAD EXPANSION

1. Inadequate provision of transport infrastructure and services provide a basis for explaining the incidence of poverty across various Nigerian communities in both urban and rural areas. 2. It is clearly established that inadequate transport facilities and services as well as the constraints imposed on the mobility and accessibility of people to facilities such as markets, hospitals and water sources have grave implications on deepening poverty levels. Thus, there is need for urgent policy measures to address the prevailing travel and transport problems.

3. The importance of transport infrastructure to a nation cannot be overemphasized as efficient transport infrastructure facilities act as catalysts for development. There is therefore cause for concern while considering the transport infrastructure base in Nigeria today which compares unfavourably with those of several African nations both in terms of quality and service coverage. In particular, the rural areas, where the bulk of the population resides, are largely deprived of basic pieces of transport infrastructure (Olomola, 2003).

Permanent occupancy of the open space of a publicly owned right-of-way quite commonly invites encroachment of local community activities onto the roadside, the footpaths, the bus stops, and even the road surface itself. These activities take many forms, including the selling of goods, whether from individual kiosks or more expansive markets; small businesses such as cafes and vehicle repair shops; uncontrolled stops by buses, taxis, and informal public transport; unregulated parking, often associated with business activities; the production of bricks on the road surface; and the growing of crops and the drying of farm produce within the road reserve. Added to this list of activities are social activities associated with the roadside which are far from illegal. In rural areas, in particular, but also in urban areas and at entrances to towns and villages, the roadside provides a social venue. People congregate along the roads to talk, smoke, drink or watch the traffic.

As a matter of fact, the sustainability of an urban area has to do with the ease of commuting within the various axes and this depends on the level of road network within the city. Development projects are intended to modify social and natural environments in order to create or enhance the economic well being and livelihood and other benefits that are valued by society. This goal, however, can be denied through unanticipated or unintended negative social or environmental impacts that reduce desired benefits or, if severe enough, threaten the sustainability of the project. Socio-economic benefits provided by road and highway projects include all-weather reliability, reduced transportation costs, and increased access to markets for local produce and products, access to new employment centers, employment of local workers

on the project itself, better access to health care and other social services, and strengthening of local economies. TS05D - GIS and Remote Sensing - 6563 Mary Ajayi, Babajide Ojo, Michael Olukolajo and Abiodun Oyetunji Impact of road expansion projects on the informal sector in Akure, Ondo State, Nigeria FIG Working Week 2013 Environment for Sustainability Abuja, Nigeria, 6 – 10 May 2013 5/13

However, roads and highways can produce complex negative impacts. The impacts of improvement, rehabilitation and maintenance projects, although usually more limited, can still be significant, not only on natural resources and systems but also on the social and cultural environment. The transport sector is a significant source of employment. Employment benefits are likely to be both direct (operations and maintenance of infrastructure) and indirect (surplus services and materials), with associated changes in income and livelihoods for those employed. It is anticipated that the skill-base of the local labour pool will be strengthened, thereby enhancing prospects for future employment. Road construction and maintenance activities may also affect socio-economic conditions by creating more difficult trading conditions, thus having a negative effect on livelihoods. Activities such as noise or dusty/odorous equipment or materials stockpiles may discourage trading in immediate vicinity. Some traders may easily relocate nearby, however some may not. Although numbers may be small, effects could be significant by increasing individuals' vulnerability to poverty. Finally local trading may increase at some locations due to the presence of local workforces (Cracknell, 2000).

Economic impacts of road expansion could include loss of businesses and customers, induced need for capital investment, and high opportunity cost losses. While by-pass roads can overcome some problems of conflict between road use and community welfare, they may create other problems. On the positive side, by-pass roads reduce the immediate impacts of traffic on the community, and local commercial activities sometimes flourish as a result. On the negative side, communities may fear a loss of business from the diversion of traffic, and some community activities may "migrate" to the new route, potentially changing existing land use patterns and possibly undermining the objective of greater control of access on the new route. Traditional modes of transport may be disrupted by changes accompanying a road project. Measures which impede road crossings, control bus stopping points, and restrict parking of informal public transport vehicles near busy markets and intersections may reduce the attractiveness of these modes. The barrier effect of widened or new roads can increase travel time and distances for short local trips, especially affecting access by foot, bicycle, and other non-motorized transport. These potential changes need to be assessed alongside the benefits of improved access and transport services provided by an improved road.

3.0 Methodology

The research employed survey research design to carry out the investigation. The research design was preferred because it allowed unlimited collection of data and enhanced a comprehensive and in-depth scrutiny of the phenomena under research. The research used questionnaire to collect the pertinent data. Survey designs are suitable when results are intended to be generalized to a wider population as in this research. Likewise, this research adopted qualitative research method questionnaire has the ability to enhance objectivity in response and to minimize respondents' bias. It also provides higher response rates that cannot otherwise be achieved with qualitative methods especially when studies are geographically widespread as the current research. The population for this study is mainly the property owner/ occupier in proximity to road expansion area in unguwan rogo jos metropolis.

There are several sample size determination techniques, for this study; it is determined using Krejcie and Morgan (1978) table for determining sample size from a given population.

4.0 Result and Discussion

What are the levels of the property affected by road expansion?

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the level of public infrastructure provision in Bauchi metropolis, Nigeria. The results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

Table 4.1: levels of the property affected by road expansion

Types of properties	Mean	Std. Deviation	Ranking
Shops	3.49	.966	1 st
Open space	2.92	1.326	2 nd
Cinema	2.91	1.280	3 th
Restaurant	2.74	1.020	4 th
Super market	2.72	1.161	5 th
Residential	2.56	1.354	6 th
Offices	2.44	1.206	7 th
Stores	2.39	1.240	8 th

Table 4.1: shows the levels of the property affected by road expansion. It shows that the infrastructural facilities that are provided most, based on five point measurement scale, were Shops with 3.49 mean ranked 1st, Open space with 2.92 mean ranked 2nd, Cinema 2.91 mean ranked 3rd, Restaurant with mean values of 2.74 ranked 4th, Super market with mean value of 2.72 ranked 5th, Residential with mean value of 2.56 ranked 6th, Offices with mean value 2.44 ranked the 7th, Stores with mean of 2.39 ranked the 8th in the table above. Therefore, these results are indicating the unavailability of the infrastructural facilities provision in the study area.

What are the properties affected by the road expansion in the study area?

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the level of public infrastructure provision in Bauchi metropolis, Nigeria. The results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

Table 4.2: properties affected by the road expansion

Properties	Mean	Std. Deviation	Ranking
Shops	3.54	1.285	1 st
Open space	3.43	1.364	2 nd
Cinema	3.40	1.482	3 rd
Restaurant	3.27	1.454	4 th
Super market	2.86	3.081	5 th
Filling station	2.79	1.410	6 th
Offices	2.78	1.172	7 th
Open space	2.28	1.183	8 th

Table 4.2: Shows the properties affected by the road expansion in the study area. It shows that the infrastructural facilities that are provided most, based on five point measurement scale, were Shops with 3.54 mean ranked 1st, Open space with 3.43 mean ranked 2nd, Cinema 3.40 mean ranked 3rd, Restaurant with mean values of 3.27 ranked 4th, Super market with mean value of 2.86 ranked 5th, filling station with mean value of 2.79 ranked 6th, Offices with mean value 2.78 ranked the 7th, Stores with mean of 2.28 ranked the 8th in the table above. Therefore, these

results are indicating the unavailability of the infrastructural facilities provision in the study area.

What is the effect of road expansion on commercial property value in the study area?

Table 4.3: Effect of road expansion on commercial property value

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.361 ^a	.63	.127	.67851

a. Predictors: (Constant), PROPERTYVALUE

b. Dependent Variable: PROPERTYAFFECTED

Table 4.4

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	14.940	1	14.940	32.452	.000 ^b
	Residual	99.442	216	.460		
	Total	114.382	217			

a. Dependent Variable: PROPERTYAFFECTED

b. Predictors: (Constant), PROPERTYVALUE

REGRESSION: Effects of road expansion on commercial property value

Regression analysis was carried out, to assess the influence of **road expansion** on **commercial property value**. The r^2 value in table 5 shows how much of the variance in the dependent variable **commercial property value** is explained by the independent variable of **road expansion**. In this case, the value was $r^2 = .631$, $f(1, 216) = 32.452$, $p < .001$. This means that the independent variable **road expansion** explained 13.3% strong effect size in commercial property value, with significance at $p < 0.001$.

What is the relationship between property value and property that are affected by road expansion in the study area?

A correlation analysis was carried out to assess the relationship between property value and property that are affected by road expansion in the study area. The results presented in the table below.

Table: property value and property that are affected by road expansion

Correlations

		PROPERTY VALUE	EXTENDOF PPTY
PROPERTYVALUE	Pearson Correlation	1	.501 ^{**}
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	218	218
EXTENDOF PPTY	Pearson Correlation	.501 ^{**}	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	218	218

^{**}. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The relationship between property value and property that are affected by road expansion were assessed using Pearson product-moment correlation coefficient. The results show that there is a strong, positive correlation between the two variables of property value and property that are affected by road expansion at $r = 0.501$.

5.0 Conclusion

Conclusion may be drawn that there is relationship between property value and road expansion because most of the area where they are narrow roads the property's value in the area are not as high as expected. In most of the time accessibility play crucial role in the property value.

6.0 Reference

Bite, P., Konczosné, Sz. M., Vasa, L. (2020): The Concept of Labour Migration from the Perspective of Central and Eastern Europe. *Economics and Sociology* 13 : 1 pp. 197-216.

Pakurár, M., Kun, I. A., Felföldi, J. Vasa, L., Oláh, J. (2020): Integration of logistics function and business performance. *European Research Studies Journal* XXIII SI 3 pp. 567-583.

Tóth, G., Dávid, L., Vasa, L. (2014): The role of transport European tourism flows. *Acta Geographica Slovenica* 54 (2) pp. 311-320.

Tóth, G., Dávid, L., Vasa, L. (2013): Transportation and accessibility at European level. *Regional Statistics* 3 (1) pp. 79-97.

TÜKETİCİ PAZARINDA PAZARLAMA İLETİŞİMİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

CHARACTERISTIC FEATURES OF MARKETING COMMUNICATION IN THE CONSUMER MARKET

Assoc. Prof. Dr. Fikrat GULIYEV

Azerbaijan Cooperation University, Marketing and Management Faculty, Marketing
Department

Baku, Azerbaijan,

ORCID: ID/0000-0003-2168-1039

Abstract

The article examines the characteristic features of the marketing communication complex in the food segment of the consumer goods market. The priority of the elements of the communication complex of marketing in the food market was determined and scientifically substantiated proposals on their implementation were provided.

Keywords: consumer market, marketing communication, market demand, food industry, family farms.

The number of enterprises and farms offering products to the agricultural and food market, which is used as food as one of the segments of the consumer market, is growing. In such a highly competitive environment, it is quite challenging for enterprises and farms to find buyers for their products, form useful relationships with buyers, and at the same time turn them into long-term loyal customers for products. The solution to this problem depends on the effectiveness of marketing and communication policies of enterprises and farms that carry out production and sales activities on the basis of marketing principles.

As it is known, the communication complex of marketing of enterprises and farms offering consumer products to the market includes elements that can allow the formation of information relations with buyers of these products and other market entities. These elements are numerous, and the most important of them are: advertising, sales promotion, public relations, direct marketing, exhibitions and fairs, etc. In addition to the above elements, the person and the group of persons responsible for the implementation of marketing activities in product containers, enterprises and farms also act as information carriers. From this point of view, in fact, there are many elements of the marketing communication complex, and no marketer has yet commented on their exact number. However, we can also note that the main elements of the communication complex of marketing are the elements listed above, and a significant part of the information transmitted to the target audience is realized through these elements.

Demand for the products of enterprises and farms is formed through the elements of marketing communication and sales of products are stimulated. In this regard, the elements of the communication complex are also called means of generating demand and stimulating sales. As for which of these elements to choose, it should be noted that it can be selected depending on the level and type of market demand. In this regard, there is a need to get acquainted with the different types of demand for agricultural and food products used as food.

Negative demand manifests itself when the vast majority of potential buyers do not like the product in general and do not think about buying that product. In this case, there is a need to develop and implement targeted communication measures to turn negative demand into positive demand. For example, the fact that the vast majority of the population of our country is Muslim

can lead to a negative attitude towards the ingredients of a particular food product and, consequently, a negative demand for that product. In this case, there will be a need to change the negative attitude to the product and the level of demand. It should be noted that tomato, now known as an indispensable vegetable, was previously in negative demand, and this product was considered a toxic product for human life. However, later the study of the composition of this product revealed its beneficial properties for the human body, and the negative demand for this product was eliminated. If the Seafood, which is perceived as food product by humans in a number of Southeast Asian countries, does not contradict our religious values, then purposeful communication measures can be developed and implemented to eliminate the negative demand for these products.

The lack of demand can manifest itself in the failure to inform consumers about this or that product. That is, for example, if an enterprise offering a completely new food product to the market does not provide customers with the necessary information about that product, then there will be no demand for that product. In such situations, there will be a need to use informational advertising as one of the most important elements of the communication complex of marketing in the food market. It is recommended to use the mentioned advertisements at the stage of offering a new product life cycle to the market. There will be a need to use persuasive advertising when the product enters the growth stage of the life cycle, and reminders when the product enters the maturity stage.

In the past lack of demand was characteristic for soft margarine, slightly sweetened breakfasts made from cereals and instant coffee, which were offered to the food market. In general, the lack of demand for food products offered to the market for the first time is typical, and the transition from this situation to a profitable situation or a profitable demand requires special skills and knowledge from marketers. In such cases, in addition to advertising, the use of a system of coupons and the provision of free product samples manifests itself as self-justifying options or methods of stimulation.

The latent demand is observed as unpaid demand in the absence of a suitable product. For example, if the demand for low-calorie products made from potatoes, low-cholesterol eggs and less harmful cigarettes is not met, then there will be a latent demand for these products. In such situations, the main task of marketers is to offer to the market completely new products and improved versions of existing products that will allow to meet the latent demand. In this case, the use of advertising as an element of the communication complex of marketing and one-time free delivery of product samples to customers is even more justified.

Unsustainable demand manifests itself when consumption of a product decreases and sales do not increase at the desired rate. This situation can be observed when the quality of the product decreases, when there is no suitable product to replace the product, the price of the product is high and consumer preferences change. The formation of unsustainable demand for a product can occur on the basis of medical requests due to the fact that the product is not fully valuable and due to the fact that certain products are harmful to the human body. Sometimes, unsustainable demand for a product can manifest itself through new advertising of the product.

Full demand manifests itself at the level of prices that satisfy consumers when their needs are fully met. This is ideal, and in this case, the main task of the company's marketers should be to maintain the status quo in the face of fierce competition and changing consumer preferences. It should also be noted that this situation is rare and does not last long in the context of market dynamics.

Irregular demand is observed when the inequality of demand for products manifests itself. For example, the demand for turkey meat in the United States is irregular. In such situations, the

main task of marketers should be to prevent and smooth the sharp rise in demand in order to achieve a stable annual level of demand. Irregular demand can also manifest itself in seasonal products. If these products are food products, then a lot of effort and resources are required to smooth out sharp changes in demand for these products. If these products are offered to the market by farmers, then farmers need to take corrective measures in the production process.

High demand is rarely observed in the food sector. When a product is rare and its supply to the market is low, high demand for that product can be formed. For the conditions of Azerbaijan, natural butter can be included in this list of products. The created stocks of this product are not even at the level of the minimum demand of the population (Tables 1 and 2).

Due to the fact that the created reserves of natural butter in our country are much less than the needs of the population, its market price has risen several times in recent years. Even the minimum demand of the population for this product is not met, and in recent years the level of demand has decreased even more / diagram 1 /

As can be seen from the data in the table, the volume of butter reserves created in the country in 2019 decreased from 53,683 tons to 37,555 tons or 30.0% compared to 2014. Despite the growth of the country's population over the years, butter stocks have decreased rather than increased. If the share of imports in the composition of butter reserves was 40.5% in 2014, the level of this indicator in 2019 was 32.3%. So, ensuring food security for this product also remains a problem. This is confirmed by the large share of imports in the created stocks of products and the fact that the quality characteristics of these products often do not meet the requirements.

Table 1
Dynamics of natural butter reserves of Azerbaijan, in tons

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Balance at the beginning of the year	8462	8904	1840	1485	1952	1366
Production	23445	23935	25604	25295	23638	24073
Import	21766	10906	8357	10785	9759	12116
Total reserves	53683	43745	35801	37565	35349	37555

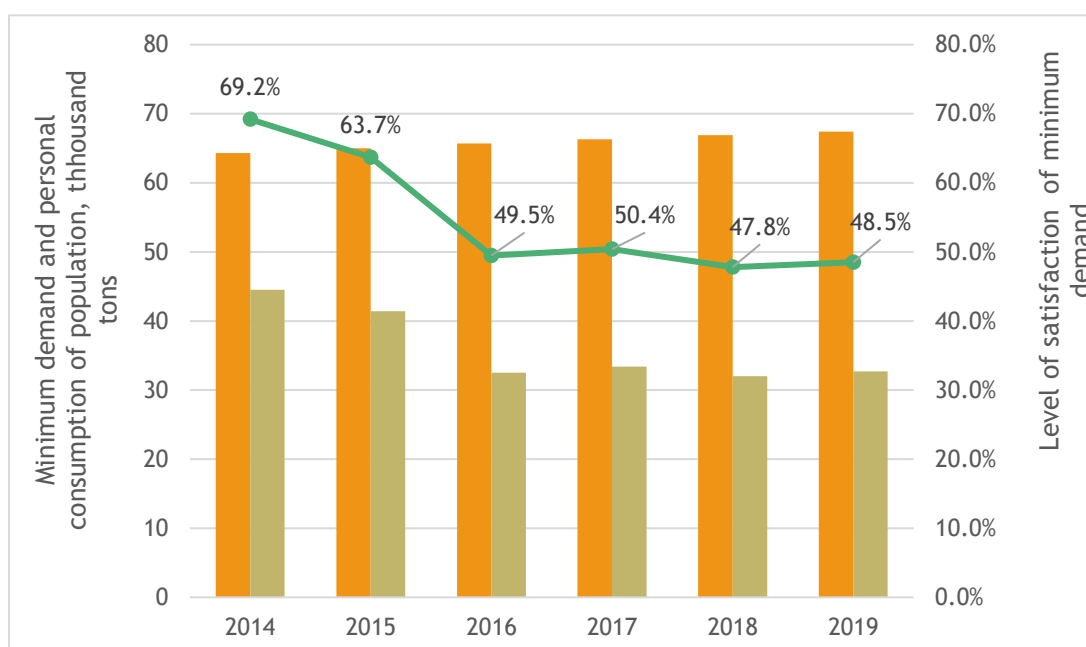
Source: Food balances of Azerbaijan, ConEC, statistical bulletin, 2020, p. 64.

Table 2
Minimum demand of the population of Azerbaijan for natural butter and its level of satisfaction, %

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Total reserves, thousand tons	53,7	43,7	35,8	37,6	35,3	37,6
Minimum demand, thousand tons	64,3	65,0	65,7	66,3	66,9	67,0
Consumed, thousand tons	44,5	41,4	32,5	33,4	32,0	32,7
Minimum demand satisfaction level, %	69,2	63,7	49,5	50,4	47,8	48,5

Source: The table was compiled by the author based on the data of the State Statistics Committee.

An interesting fact is that at the end of the year, throughout all the years under consideration, a large amount of natural butter residue was observed. In our opinion, this was related to the fact that the quality characteristics of not all products of domestic and foreign manufacturers offered to the market and of different brands meet the requirements of the customer. Therefore, the advertising of this product as an element of the marketing communication complex should be organized on the basis that the product meets the standards. "The advertising program must be strongly coordinated with other marketing activities. Advertising is just one element of the marketing mix, and it rarely succeeds without the presence of other components. Advertising should be linked to quality control, supply flow, prices, product development and on-site supplies "[5, p.268].

- **Minimum demand of population, thousand tons**
- **Personal consumption of population, thousand tons**
- **Level of satisfaction of minimum demand**

Diagram 1. Minimum demand of the population for natural butter and its level of satisfaction

At present, there is a great need to strengthen and regulate the natural butter market in Azerbaijan on the basis of consumer activity (consumerism movement). Unfortunately, despite the creation of the legal framework of the movement in our country, it is almost non-existent.

When there is a high demand for a product, there is little need to promote the product or to stimulate sales, and in this case the level of marketing communication costs is reduced to a minimum, which affects the efficiency of the activity.

In conditions of high demand, it is very difficult to maintain sufficient stocks of products without rising prices. The solution to this problem is possible on the basis of better coordination of supply and demand.

Unhealthy demand manifests itself in cases where the consumption of high volumes of the product is very dangerous for human life in the long term and even leads to deaths. Examples of such products are various cigarettes and alcoholic beverages. Consumption of these products has been before and will be in the future. Advertising of such products is prohibited in developed countries, and special attention is paid to research on their transition to the production of less dangerous types for human life. Unfortunately, there are still enough enterprises in our country that pay attention to the promotion and sale of these products. In our opinion, these companies should provide customers with sufficient information about the harmful effects of these products on human life and try to produce less harmful species.

As can be seen from the types of demand listed above, different levels or types of demand may manifest themselves in the food segment of the consumer goods market. In this market, as in other types of markets, there is no stable demand, and it depends on the dynamics of the market, consumer tastes and preferences for one product or another.

It should be noted that in addition to the production of agricultural and food products used as food in marketing communication in the food complex, other market entities are also engaged. These entities include enterprises producing raw materials for food production, wholesale and retail trade enterprises engaged in the sale of food products, restaurants, grocery stores and others. The experience of developed foreign countries in this area shows that the leading advertisers in the food industry are entities that produce raw materials for food. These entities account for about half of the food advertising costs. The share of retail trade in advertising expenditures for the food sector as a whole varies around 30.0%. The remaining costs of food advertising fall on farmers, commodity groups and other food companies.

Marketing organizations operating in the food complex use various forms of advertising. Thus, enterprises producing raw materials for food production focus on advertisements and other parameters that are not related to the quality of raw materials and prices, and place their advertisements in the national mass media covering national scale. Entities engaged in the wholesale trade of food products that do not have well-known trademarks and brands, focus on service and prices in advertisements in the field media. Grocery store advertisements are placed in mass media covering local level, and the main focus of advertisements at this level is to inform customers about the attractiveness of prices.

In countries with developed market economies, restaurants and typical catering establishments also allocate sufficient funds for advertising. As in the market of other consumer goods, the food sector entirely uses both emotional and informational advertisements that emphasize the attractiveness of prices.

In recent years, the cost of advertising by the world's leading food companies has not decreased, but continues to grow. Companies operating in the soft drinks market are allocating more funds for this marketing event. Thus, researches show that compared to 2015, Coca-Cola's advertising expenses in 2019 increased from 3,976 million USD to 4,246 million USD, or 6.8%. Since 2015, PepsiCo has spent 4 billion USD on advertising. At present, it is impossible to imagine that the world's food companies will be able to maintain their market share without advertising and promotional activities.

Companies, that offer a variety of food products to customers, and diversified their activities at a high level and have their own brand, play the role of the largest advertisers in the food markets

of developed countries. The advertising expenses of these companies are defined as a percentage of their sales turnover, and this figure characterizes the use of advertising as a means of "promoting" their products to the market. The level of this indicator in the field of food production, where competition is high, is quite high compared to other industries. For example, the level of this indicator is higher in companies offering grain breakfast cereals, soft drinks and confectionery to the market than enterprises engaged in milk and meat processing. As for our country, we can say that it is almost impossible to obtain information on the level of this indicator, which characterizes the advertising activities of our enterprises, and to compare the activities of enterprises in this regard. Thus, almost all companies offering products to the food market of our country consider this information confidential, and think that leakage of this information will reduce their competitiveness.

Unlike companies operating in the food industry, farms offering agricultural products used as food to the market do not consider it appropriate to sell their products under a trademark. This situation is also typical for our country. Thus, there is no marked sale of products by family farms operating in agriculture of our country. This does not mean that they are not interested in advertising their products. On the contrary, they are also interested in promoting their products through advertising and creating demand for them in the context of increasing expansion of foreign producers in the food market of our country. The advertising experience of the products of farmers in developed market economies can be useful for family farms in our country in this area. Farmers in the above mentioned countries jointly advertise their standard (same type) products through group sponsorship (or similar advertising). Such an approach to the solution of the problem also stems from the nature of agriculture, as the level of profitability of agricultural workers is lower than that of workers in other sectors of the economy, making it very difficult for a separate farmer to cover advertising costs.

In the current situation, when the fruit is sufficiently produced in our country, there is a need for farmers to advertise this product in groups. This is due to the increase in the import of this product and, consequently, the consumption of imported fruit by the country's population in the fruit stocks created in our country in recent years. Thus, the share of imports in the fruit stocks created in our country in 2019 increased from 7.4% to 11.0% compared to 2015. Delivery to buyers the benefits of domestically produced fruit to imported consumers compared to imported fruit may hinder the transition to consumption of foreign products.

As well as for Azerbaijan, advertising of household products may be possible through group sponsorship. In this way, when advertising products, the names of the regions where these products are grown are emphasized and attention is paid to the taste and aroma of the products grown in those regions. Unfortunately, such advertisements are not found in our country. These advertisements can be seen in foreign markets for products exported from our country. Thus, the advertisements of fruits and vegetables exported from our country to Russia emphasize that these products were produced in sunny Azerbaijan, and therefore, in the eyes of foreign customers, these products are positioned as very tasty and aromatic products. This leads to a preference for Azerbaijani products in highly competitive foreign markets, accelerating the sale of our products and thus increasing their competitiveness.

Every enterprise operating on the basis of marketing principles must adapt its tactical marketing measures to the changing market demands in order to maintain and further develop the market. This adaptation should be such that it is possible to coordinate the activities of the marketing communication complex and to carry out this activity at the lowest possible cost. Such an approach to the implementation of marketing communication activities is a key condition for ensuring the effectiveness of communication activities of enterprises offering food products to the market.

Enterprises and farms operating in the food market should be able to determine the priority of the elements of the complex in the development of measures for the marketing and communication complex. It is more appropriate to rank the priority of the elements of the same complex on consumer products in the form of advertising, sales promotion, public relations, direct marketing, exhibitions and fairs, etc. At present, the enterprises offering products to the food market of Azerbaijan almost follow this priority of the elements of the communication complex.

In our country, large and medium-sized food industry enterprises pay more attention to advertising their products. Azersun Holding, Gilan Holding, Az-Granata and others. can be attributed to these enterprises. The products offered by these companies can be found in most supermarkets, and these products are among the products that are easily obtained in the classification of consumer products. Since consumers of these products live in a very wide geographical area, it is more appropriate to provide them with the necessary information through advertising. Thus, it is possible to cover food consumers in a short time through advertising. Products such as "Bizim tarla" canned peas, "Azerchay" tea, "Bizim sufra" mayonnaise, "Final" vegetable oils and others are widely advertised by "Azersun Holding", and the advertising of these products greatly helps to form their image and accelerate sales. As a result, the effectiveness of the above mentioned company's communication policy and entirely marketing activities increases.

Azerbaijan's food industry enterprises also include sales promotion measures among the elements of the marketing communication complex. These enterprises accelerate the sale of individual food products through various incentives. Thus, to stimulate the sale of vegetable oils, price discounts are used, souvenirs are offered on tea packages of different sizes, methods such as the bundle of small products on the large size of this product to stimulate the sale of mayonnaise of different sizes. The listed stimulation measures are also typical for other food industry enterprises operating in our country.

The food industry of our country pays special attention to the implementation of public relations as a more convincing element of the communication complex of marketing. Thus, these enterprises form relationships with leading members of the public and develop and implement targeted measures to improve the image of themselves and their products. It is also possible to come across measures aimed at protecting the food industry by the public through the organization of press releases and various sponsorship events.

Direct marketing is used to a lesser extent as an element of the communication complex in the food sector of Azerbaijan. It is used as a form of sale by farming households involved in beekeeping. These farms deliver bee products to their regular customers, even over long distances, and explain to customers the benefits of their products both over the phone and directly at the point of sale. The sale of products such as natural butter, cheese, etc. is also carried out individually in the food sector. Often the listed products are ordered by the customers themselves, the producers (households) deliver the products to the customers and establish lasting relations with them. However, the share of such sales in the total sales of enterprises and farms is not large.

Companies operating in the field of food production and distinguished by their diversified activities use more elements of the communication complex of marketing. In this case, there is a need to coordinate activities on the elements of the communication complex - the organization and management of integrated marketing communications. Companies using various communication elements such as advertising, sales promotion, public relations, direct marketing, exhibitions and fairs, etc. as a result of the application of the concept of integrated

marketing communication, can achieve their communication goals by providing real, complementary information about their products to their target audience. "The company must determine the role of each means of promotion and the degree of its use in the creation of a consistent and positive appeal at all points of contact with consumers" [4, p. 490].

An integrated approach to the implementation of marketing communications can lead to a further increase in the efficiency of marketing activities of medium and large enterprises offering products to the consumer market.

Literature and reference lists

1. Agromarketing and consulting: Textbook for universities / Under the editor. prof. U.A. Tsyarkin. -M.: UNITI-DANA, 2000. - 637 p.
2. Borisenko E.N. Food security. Moscow: Economics, 1997, p. 45-55.
3. Henry Assel. Marketing: principles and strategy. - M.: INFRA-M., 2001, 804 p.
4. Kotler F., Armstrong G., Saunders J., Wong W. Fundamentals of Marketing / translated from English. SPb.: "Williams" Publishing House, 2012, p. 483-560.
5. Richard L. Kolz, Joseph N. Ul Marketing of agricultural products. Moscow, 2000, 509 p.
6. Tsyarkin Y.A. Effective agromarketing. Moscow, 1994, 549 p.

MORPHONOSYNTAX OF THE POSTPOSITION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EDATLARININ MORFOSENTAKSİSİ

Kamale ALIYEVA

Baku State University, Baku, Azerbaijan

ORCID: İD/0000-0002-7377-1047

Abstract

Postpositions used in ancient historical periods have an important effect on shaping semantic grammatical relationships between words. Turkish, Fin-Ugor, Iberian-Caucasian, Mongolian, etc. Conjugation postpositions are used in language groups, as well as in some Indo-European languages, such as German, English, Latish, Ossetian. In Azerbaijani Turkish, inflectional postpositions are words that derive from various meaning players by adding them to the end of the words in certain states of the noun. By naming the gravity postpositions as morphosyntactic units, the researchers calculated it as the object of morphosyntactic research. That is, postpositions such as the morphosyntactic unit express the morphosyntactic relationship not only between the constituents of the word groups, but also between the main (main) and subordinate clauses in the compound sentence in some languages.

Postpositions emerged through the transformation of historical words into auxiliary words by losing their lexical meanings, and this process continues now. Therefore, there are different opinions about whether some words are postpositions or lexical words. On the other hand, the inflectional postposition potentially preserves the first lexical meaning of the word, giving the same meaning to the word to which it is added. The meaning players created by the postposition are not only related to the postposition itself, but also to the content of the word to which it is added. For example, postpositions as much can create comparison, resemblance or tense meanings in words to which they are added. On the other hand, although there are synonymous words in postpositions, in some cases synonymous postpositions are not interchangeable within the sentence. This is because the postposition groups are mostly based on general meaning. For example, the meaning of time reflects before or after the spoken time as a general concept. Postpositions indicating this tense before and after will naturally not constitute lexical synonymy of meaning. The fact that the postposition creates various syntactic units depends on the purpose of using them. That is, although the postposition forms the same semantic player, they can be viewed as different units in syntactic position.

Keywords: Morphosyntactic, Inflectional Postpositions, Syntactic Function, Meaning Player, Region

Özet

Eski tarihî dönemlerde yaranmış çekim edatları (veya sadece edatlar) kelimeler arasında semantik gramatik ilişkilerin şekillenmesinde önemli etkiye sahiptir. Türk, Fin-Ugor, İber-Kafkasya, Moğol vb. dil gruplarında, aynı zamanda bazı Hint-Avrupa dillerinde, örneğin Alman, İngiliz, Latış, Osetin dillerinde çekim edatları kullanılıyor. Azerbaycan Türkçesinde çekim edatları ismin belirli hallerinde olan kelimelerin sonuna eklenerek çeşitli anlam çaları türeden sözcüklerdir. Araştırmacılar çekim edatlarını morfosentaktik birim adlandırarak, onu morfosentaktik araştırmanın nesnesi hesap etmişler. Şöyle ki, morfosentaktik birim gibi edatlar

yalnızca kelime gruplarının birləşenləri arasında değil, aynı zamanda bazı dillerde birləşik cümlede temel (ana) ve yan cümlələr arasında da morfosintaktik ilişkiyi ifade ediyor. Edatlar tarihen kelimelerin kendi leksik anlamlarını kaybederek yardımcı sözcüklere dönüşmesi yoluyla ortaya çıkmış ve bu süreç şimdi devam etmektedir. Bu yüzden de bazı kelimelerin edat veya leksik anlamlı kelime olması hakkında farklı görüşler vardır. Öte yandan, çekim edatı kelimenin ilk leksik anlamını potansiyel şekilde koruyarak eklendiği söze aynı anlamın çalarını veriyor. Çekim edatının oluşturduğ anlam çaları yalnız edatın kendisiyle değil, yanı sıra eklendiği kelimenin içeriğiyle ilgilidir. Örneğin, *gibi*, *kadar* edatları eklendiği kelimelerde mukayese, benzeyiş veya zaman anlamları oluşturabiliyor. Öte yandan, edatlar içerisinde sinonim sözcükler olsa da, bazı durumlarda sinonim edatlar cümle dahilinde bir birinin yerine geçemiyorlar. Bunun nedeni edat gruplarının daha çok genel anlam temelinde oluşmasıdır. Örneğin, zaman anlamı genel kavram olarak konuşulan zamandan önceni veya sonrası yansıtır. Bu zaman evveli ve sonrası bildiren edatlar doğal olarak leksik anlam sinonimliği oluşturamayacaktır. Edatın çeşitli sentaktik birimler oluşturması ise onları kullanma amacına bağlıdır. Şöyle ki, edat aynı anlam çaları oluştursa da, sözdizimsel konumda farklı birimler gibi görülebirlirler.

Anahtar Kelimeler: Morfosentatik, Çekim Edatları, Sentaktik İşlev, Anlam Çaları, Bölge

GİRİŞ

Dil ünsiyyətə xidmət edən və bu baxımdan müəyyən fikir ifadə edən fenomendir. Dilin dil-nitq səviyyəsində olan vahidi cümlə mənalı vahidlərin birləşməsi ilə meydana çıxır və fikir ifadə edir. Lakin, təbii ki, hər bir dil vahidi ayrılıqda lüğəvi mənaya malik deyil və fikir ifadə edə bilməz. Buna baxmayaraq, ayrılıqda lüğəvi mənası olmayan sözlər müstəqil lüğəvi mənalı sözlərin birləşərək, söz birləşməsi və cümlə kimi formalaşması prosesində əhəmiyyətli rolə malikdir. Bugünkü dilimizi həmin sözlərsiz, demək olar ki, təsəvvür etmək mümkün deyil. Onlar formalaşmasında iştirak etdiyi vahidlərdə yalnız əlaqələndirici və ya formalaşdırıcı funksiya daşımır, həm də onlara müəyyən məna çaları aşılır. Bu fikir köməkçi nitq hissələrinin hamısına aid edilə bilsə də, qoşmalar bu sahədə daha fəaldır.

METOD VƏ MATERIALLAR

Məqalə müasir Azərbaycan dilinin materialı əsasında işləndiyindən burada təsviri metod tətbiq edilmişdir. Məqalədəki yenilik onunla şərtlənir ki, qoşmanın iştirakı ilə formalaşan cümlə üzvünün funksionallığı yalnız qoşma ilə deyil, habelə qoşulduğ sözün semantik-qrammatik səciyyəsi ilə müəyyənləşdirilir.

ƏSAS HİSSƏ

Qoşma qədim tarixə malik ilub, sözlər arasında semantik-qrammatik əlaqələrin formalaşmasında mühüm rol oynayır və xüsusən türk, fin-uqor, iber-Qafqaz, moңqol və s. dil qruplarında fəaldır (Айтөмирава, 2007). Bununla yanaşı, bəzi Hind-Avropa dillərində, məsələn, alman, ingilis, latış, osetin dillərində qoşmadan istifadə edilir (dic/academic.ru).

Azərbaycan dilində qoşma ismin bu və ya digər halında olan sözə qoşularaq, müxtəlif məna çaları yaradan sözlərdir. Tədqiqatçılar qoşmanı morfosintaktik vahid adlandırırlar. A.V.İvanova yazır: “Qoşma morfosintaktik tədqiqatın obyektı olub, yalnız söz birləşmələrinin komponentləri arasında deyil, habelə tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlənin tərəfləri arasında morfosintaktik münasibəti ifadə etməyə xidmət edir” (Иванова АВ 2011).

Morfosintaksis morfoloji vahidlərin sintaktik mövqeyi ilə müəyyənləşir. O.C Axmanova göstərir ki, “morfosintaksis(ing.morphosyntax, fr.morpho-syntaxe)—morfemləri sintaktik funksiyalaşma və çıxış etmə nöqtəyi-nəzərindən təhlil edir, bu baxımdan fonemə onların

morfemin tərkibində funksionallaşması nöqteyi-nəzərdən baxması cəhətindən morfonologiyaya analoq təşkil edir” (Ахманова, 1969). O.S.Axmanova qoşmanı morfosintaktik funksiya daşıyan köməkçi söz və ya element adlandırır. Bu cəhətdən qoşmanın rolu əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, dilçilik əsərlərində qoşmanın köməkçi nitq hissəsi kimi təsnif edilməsinə baxmayaraq, onların böyük bir hissəsinin əsas və köməkçi nitq hissələri arasında keçid mövqeyə malik olduğu qeyd edilir. Bunun səbəbi odur ki, əsas nitq hissələrindən köməkçi nitq hissələrinə keçid ilk olaraq qoşmalarda səviyyəsində baş verir. Bəzi dilçilər həmin sözlərin qoşma olduğunu qəbul etmir, əsas nitq hissələrinə aid xüsusiyyətlərə malik olduğunu qeyd edirlər (Əbilov, 1969). Y.Seyidov bu məsələ ilə bağlı dilçilikdə olan fikirləri sadalayaraq bu fikri müdafiə edir ki, omonim xarakterli olmayan bir söz yalnız bir nitq hissəsinə aid ola bilər (Seyidov, 2000). Daha doğrusu, əsas nitq hissələrinin sintaktik zəmində tədricən qoşmaya keçməsi fikri qəbul edilir. Ona görə də bəzi sözlərin hələ də əsas və ya köməkçi olması mübahisə obyektinə qalır.

Qoşma ismin bu və ya digər halında olan sözlərlə işlənərək, onlarda müəyyən məna çalarları yaradan köməkçi nitq hissəsidir. Digər köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, qoşma potensial məzmunu malik olan sözlərdir, ona görə də onlar iştirak etdiyi söz birləşməsi və cümlədə məzmun fərqi yarada bilər. Qoşmaların bir qismi sabitləşmiş, yəni xalis qoşma olaraq leksik mənadan uzaqdırsa, digər qismi əsas nitq hissəsindən əlaqəsini tamam üzümüş və elə buna görə də semantikasi anlaşıla bilən sözlərdir.

MÜZAKİRƏ

Dilçilikdə qoşmanın sintaktik səviyyədə rolu haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Bəzi dilçilər qoşmanın hal funksiyasını yerinə yetirdiyini iddia edirlər və bunu qoşmanın qoşulduğu sözlə birlikdə sonrakı sözlə əlaqəsinin yaranması fikri ilə izah edirlər. Lakin bu iki kateqoriya bir-birinə yaxın olsa da, funksional cəhətdən də fərqlənir. Belə ki, qoşmaların məzmunu tam halda hallarla ifadəsini tapa bilmir, yəni qoşmaların yerinə yetirdiyi funksiya leksik-qrammatik baxımdan daha dərinədir (Бокарев, 1954). F.Zeynalov qoşmaların tarixən bu funksiyaya daşmasına və hətta bu gün qoşmalarla hal arasında sinonimliyin olmasını qeyd etsə də, bu fikirdədir ki, qoşma və hal arasında rarellik qoymaq olmaz (Zeynalov, 1971).

Qoşma sözə qoşularkən onda yalnız məna çaları yaratmır, həm də müvafiq cümlə üzvü formalaşdırır. Məlumdur ki, cümlə üzvü yalnız məna baxımından müəyyənləşən kateqoriya deyil, burada formal əlamətin də mühüm rolu vardır. Qoşma da qrammatik kateqoriya kimi məhz qrammatik formalaşmada sintaktik funksiya yaradır.

Məlumdur ki, qoşmalar sözlərə qoşulub rəngarəng məna çalarları yaratma baxımından təsnif olunur. Qoşmalar birgəlik, müqayisə-bənzətmə, zaman, istiqamət, aidlik, fərqləndirmə, səbəb-məqsəd, nisbət, məsafə məzmunlarının yaradılmasında iştirak edir. Bunların bəzisi qoşulduğu sözün məzmununa yaxın çalar yaradırsa, digərləri daha fərqli çalar formalaşdırır. Belə ki, zaman, məsafə, istiqamət qoşmalarında yaxın məna çalarları özünü göstərir. Məsələn, “*Evə gedirəm*” cümləsində “*evə*” yer zərfliyi məkan məzmununa malikdir. Bu baxımdan ona qoşula bilən məsafə və istiqamət qoşmaları nisbi fərqli çalar yaratsa da, məkan məzmununu aradan qaldırmır. *Evə sarı (doğru) gedirəm; yaxud: Evə qədər (kimi, -cən, -dək) gedirəm*. Birinci cümlədə məkana doğru məzmunu var, lakin sırf hərəkətin məkanı deyil. İkinci cümlədə də məkana istiqamətlənmiş məzmun var, lakin hadisənin baş verəcəyi son məkan deyil, burada hadisənin çatacağı son nöqtə kimi anlaşılır. Deməli, hər üç nümunədə məkan anlayışı var, lakin müxtəlif çalarlarda meydana çıxır ki, bu da müxtəlif qoşmaların vasitəsilə əmələ gəlir.

Zaman qoşmaları haqqında da bunu söyləmək olar. Qeyd edək ki, zaman çaları formalaşdıran qoşmalar iki qrupa ayrılır; bir qrup qoşmaların yaratdığı əsas məna çaları məhz zamandır və bunlar zaman qoşmaları başlığı altında təqdim olunur: *əvvəl, qabaq, sonra, bəri*. Bu qoşmalar çıxışlıq halda olan sözlərə qoşularaq, zaman çalarının meydana çıxmasına imkan yaradır: *dərsdən əvvəl (qabaq, sonra), diindənən bəri*. İkinci qrup qoşmalar, ümumiyyətlə, məsafə

anlayışı bildirir ki, bu məzmun həm məkanla, həm də zamanla bağlı olur. Əslində bu qoşmalar hüdud məzmunu bildirir ki, bu hədd qoşmanın qoşulmasından asılı olur və ümumilikdə qoşmalı sözün yaratdığı məzmun yenə müstəqil mənalı sözün özündən asılı olur; müstəqil sözün özü zaman məzmunludursa qoşma ilə birlikdə də zamana, məkan məzmunludursa, məkana görə hüdud anlayışı formalaşmış olur; 1.zamana görə: *səhərə qədər* (*kimi, -dək, -cən*), 2.məkana görə: *evə qədər* (*kimi, -dək, -cən*).

Müasir dilimizdəki bir sıra sözlərin yerinə görə əsas nitq hissəsi və ya qoşma kimi təqdim edilməsinin əsasında onların yaratdığı məna çalarları deyil, müvafiq sözlərlə əlaqələnmə formaları və həmin məqamdakı qrammatik funksiyalarıdır. Məlumdur ki, dildəki söz birləşmələri içərisində elələri var ki, onlarda hansı sözün əsas və ya asılı olmasından asılı olmayaraq, əsas məzmun fərqli komponentdə ola bilər. Digər tərəfdən, bir neçə sözün birləşməsindən yaranan mürəkkəb quruluşlu söz birləşmələri içərisində elə müstəqil mənalı sözlər də işlənilir ki, həmin birləşmədə o sözlər birbaşa birləşmənin məzmununu formalaşdırmır. Numerativ sözün funksiyasını yerinə yetirən isimləri buna misal göstərmək olar. *Bir stəkan su* ifadəsində *bir stəkan* komponenti məhz birləşmənin birinci komponenti kimi çıxış etsə də, *stəkan* sözü hər bir birləşmədə olan leksik-semantik müstəqilliyə malik deyil; *bir stəkan* ifadəsi nə qədər? sualı çərçivəsində bir bütöv məzmunu malikdir.

Qoşmaların yaratdığı məna çalarına görə təsnifi ümumi səciyyə daşıyır; belə ki, burada qoşmalı sözün cümlədəki sintaktik vəzifəsi əsas alınır. Zaman qoşmalarından olan “*əvvəl, qabaq, sonra, bəri*” cümlədə zaman zərfliyinin formalaşmasında iştirak edir, lakin onların yaratdığı semantik çalar fərqlidir, ona görə də bunların hamısı bir-birini əvəz edə bilmir. “*Əvvəl*” və “*qabaq*” qoşmaları bir-birinə uyğun məna çalarları yaratdığına görə bir-birini əvəz edə bilər: *dərstdən əvvəl* (*qabaq*). Digər ikisi semantik baxımdan bunlara antonim münasibətdədir; “*əvvəl*”, “*qabaq*” sözləri faktı keçmişə aparırsa, “*sonra*”, “*bəri*” qoşmaları keçmişdən indiyə yönələn zamanı bildirir: *hadisədən sonra* (*bəri*). Diqqətçəkən cəhət ondan ibarətdir ki, sonuncular əksər halda bir-birini əvəz edə bilmir; *dərstdən sonra* demək olduğu halda, *dərstdən bəri* işlətmək olmur. Təbii ki, bunun əsas səbəbi bu qoşmaların təcrid olunduğu zərflərin müxtəlif məna qruplarına aid olmasıdır; “*sonra*” sözü zaman, “*bəri*” sözü məkan anlayışına malikdir, lakin bunların hər ikisi həm zaman, həm məkan çalarlı qoşma kimi çıxış edə bilər: a)*hadisədən sonra, hadisədən bəri* (nə zaman?); b)*dükandan sonra, dükandan bəri* (harada?)

Onu dadmaq lazımdır ki, son iki qoşma həmişə bir-birini əvəz edə bilmir, bunun əsas səbəbi onların yaratdığı məna çalarlarının mühüm fərqi malik olmasıdır. Belə ki, “*sonra*” sözü daha çox potensial konkretliyə malikdirsə, “*bəri*” sözü davamedici zaman anlayışını formalaşdırır. Ona görə də onlar arasında müəyyən məzmun fərqi özünü göstərir.

Diqqət çəkən morfosintaktik xüsusiyyətlərdən biri müqayisə-bənzətmə adı ilə verilən qoşmalarla bağlıdır. Bu cərgəyə “*kimi, qədər, tək*” qoşmaları daxildir. Məlumdur ki, bu qoşmaların adlıq və ya yiyəlik halda olan sözlərlə işlənərək müqayisə-bənzətmə məna çaları yaratdığı qeyd olunur. Lakin bu cərgədə olan “*qədər*” qoşmasının məzmun çaları ümumi şəkildə müqayisə-bənzətmə ilə bağlansa da, daha konkret halda başqa məzmun özünü göstərir. “*Dilbər kimi, Dilbərtək*” sözlərində sırf müqayisə-bənzətmə məzmunu varsa, “*Dilbər qədər*” ifadəsində müqayisə-bənzətmə məzmun çərçivəsində kəmiyyət anlayışı daha çılpaq şəkildə meydana çıxır. Bunu həmin ifadələrə verilən suallarla da təsbit etmək olur 1) *Dilbər kimi*—necə?, 2) *Dilbərtək*—necə?, 3) *Dilbər qədər*—nə qədər?

Qoşmalarla bağlı bir cəhət eyni ad altında olan qoşmaların müxtəlif məqamlarda müxtəlif funksiyalı sintaktik vahid yaratmasıdır. “*Görə*” sözü omonimlik xüsusiyyətinə malik olaraq və hətta eyni sözlərlə əlaqəyə girərək, ayrı-ayrı sintaktik funksiyaya malik ifadələr kimi çıxış edə bilər. Məsələn, “*Mən buraya dayımın dediyinə görə (əsasən) gəmişəm*” cümləsində bu qoşmanın iştirakı ilə formalaşan ifadə zərflilik funksiyasındadır. Həmin ifadə “*Dayımın dediyinə görə, işlər qaydasındadır*” cümləsində fikrin mənbəyini bildirən ara söz funksiyasındadır.

Funksiya müxtəlifliyi qoşma ilə bağlı deyil, qoşmanın formalaşdırdığı ifadənin müxtəlif sintaktik zəmində ayrı-ayrı vəzifələr daşması ilə əlaqədardır.

NƏTİCƏ

Qoşma funksional cəhətdən hallara bənzəsə də, qoşmanın morfoloji kateqoriya olmaq etibarilə sintaktik səviyyədə daşdığı funksiya daha əhatəlidir. Qoşmanın eyni bir mənə qrupunda birləşdirilməsi isə onların mənə eyniyyətinə yox, funksional əsasa, daha doğrusu, ümumi qrammatik mənaya əsaslanır. Bu baxımdan eyni qoşmanın omonimliyi qoşulduğu sözün mənası ilə müəyyənləşir. Bir mənə çərçivəsində ayrı-ayrı qoşmaların fərqli çalarlar yarada bilməsi də onların ümumiqrammatik səciyyəyə malik olub, qoşulduğu sözlə müəyyənləşməsi ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Айтемирова АХ 2007. Функционально-семантическая характеристика послелогов аварского языка и предлогов немецкого языка. АКД, Махачкала, 27 с.
2. dic/academic.ru/dic.nst/ruwiki/672926
3. Иванова АВ 2011. Морфосинтаксис послелога в чувашском языке. *Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева (Гуманитарные и педагогические науки)*, 1(69), Ч.1, с.65-69.
4. Ахманова ОС 1969. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 607 с.
5. Əbilov AS 1969. Qoşmaların təsnifi məsələsinə dair. *ADU Elmi Əsərləri (Dil və ədəbiyyat seriyası)*, 1-2, s.94-98.
6. Seyidov YM 2000. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfolojiya. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 275 s.
7. Бокарев ЕА 1954. О категории падежа применительно к дагестанским языкам. *Вопросы языкознания*, 1954, 1-2, с.236-255.
8. Zeynalov F 1971. Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri. Bakı: Maarif, 312 s.

PROJECT-BASED METHOD AS ONE OF THE BASIC BIOLOGICAL EDUCATION METHODS

Dissertant Ulya Shirinzada Nijat

Институт Образования Азербайджанской Республики

ORCID:0000-0001-5380-1854

Abstract

The problem of enhancing the cognitive activity of students in biology lessons and increasing motivation to study biology has recently become relevant. The article contains a theoretical substantiation of the problem of using visual and practical techniques to improve the quality of assimilation of knowledge when studying the section "Seed plants". The article shows the influence of project-based learning on the quality of knowledge acquisition. The purpose of the study is to determine the influence of visual and practical teaching methods in modern schools when studying the section "Seed plants" on the quality of knowledge assimilation.

Açar sözlər: Biologiya Təhsili; Praktik və vizual tədris vasitələri və üsulları; Biologiya Təhsili; Ətraf Mühit Təhsili; Orta məktəblər üçün təhsil;

Keywords: Biology Education; Practical and visual teaching aids and methods; Biology Education; Environmental Education; Education for secondary schools;

Ключевые слова: Биологическое образование; Практические и наглядные учебные пособия и методы; Биологическое образование; Экологическое образование; Обучение в средних школах

Introduction

One of main educational aims is to make our students learn to learn, think independently, so that they would face problems well prepared out of the school as well, they would use their knowledge and abilities for the sake of the environment and the society, to make them think creatively. For this they need positive experiences gained in the course of the learning process, which are sources of energy and enthusiasm for them. The creative problem solving method ensures a perfect aid to this. We can apply this method to individuals and groups in order to collect, process and carry out ideas. The basics of the creative problem solving were laid in the 1950s by Alex Osborn, who is also known for creating the technique of brainstorming. The theory, which later was improved with the contribution of Sidney Parnes, stands at the ground of several creative problem solving methods. [1. 3] It encourages people to handle issues they are facing efficiently and effectively, and it makes them able to treat them more easily and from a new perspective.

Creative problem solving is especially useful when designing and implementing environmental projects in schools. The project methodology consists of several stages: the teacher and students study a specific environmental topic, choose a problem that is important to them, then develop and implement an action plan. With each step, learners take on more and more the role of a manager capable of addressing environmental topics.

Responsibility is gradually transferred from teacher to student; first, the teacher leads the process and sets the guidelines, later the students take over the project management, and the teacher becomes the observer. The teacher controls the progress of students; he provides an opportunity to change roles, developing knowledge and skills of students, evaluating their work with criticism and introducing new ideas and methods into the educational process, thereby eliminating the factors that limit their development.

Lessons are the most basic form of teaching. The course is based on a state-approved program and curriculum. The school consists of a systematic study of the content of the biology course, its nature, its laws, and the living world: plants, animals, the human body, and the characteristics of living things.

1.1. Teaching Biology in the Azerbaijan Middle schools

The biology curriculum has emerged as one of the steps taken to implement the education reform in Azerbaijan. This document, which summarizes the educational experience of the developed countries of the world, differs in its humanistic, democratic and integrative nature, focusing directly on the formation of students as a person. The provision of content standards, training strategies, content, tools and mechanisms for assessment shows that it is also a complex document.

The new content of biology covers the most necessary knowledge and skills related to man, his health, the social nature of man, the relationship between man and nature, the psychological characteristics of man.

The biology curriculum envisages the development of students' logical thinking, life skills related to the subject, integration, development from simple to complex, the organization of the interaction of content and activity, the application of new technologies in the teaching of the subject.

In general, learning resources should be prepared by teachers or already existed in schools (Carr, 2007; Carroll, 2012; Coe et al., 2014; Kohl et al., 2013). Most of the teachers have prepared and identified some types of learning resources that they are going to use for teaching by referring to lesson plans. Referring to the 2010 curriculum, teachers should use teaching resources to improve the quality of scientific knowledge in Azerbaijan republic.

Regarding the observation result (February 2018), it was reported that all biology teachers made some kind of attempt to obtain and use teaching resources in each study session. Learning resources can be media that existed in the school or were developed by teachers; or it could be any situation related to the learning environment. However, in reality, not all of the available learning resources covered the intended material. Consequently, teachers had to be more creative in planning the use of teaching resources. One possible solution was to instruct students to independently develop their own learning resources in a group through detailed study of learning objectives, literature review, and learning needs.

Today the creative project-based method is acknowledged all over the world, and it is used efficiently by many organizations and companies, including schools, firms and government offices. The model is flexible, it can be used both on long and short term, and it can be easily suited to special conditions.

Biological concepts, worldview, thinking, practical knowledge and skills are mainly developed in the classroom. Because the teaching of topics and discussions is carried out in a certain sequence and system in the teaching process.

We know that the quality of teaching depends on its forms and methods. Modern teaching methods used in the lesson ensure the independent acquisition of knowledge by students, their formation as individuals, and the effectiveness of result-oriented learning in the conditions of active use of creative thinking in the acquisition of knowledge.

The best way to beautify a **project** is to keep it clean. The pupils keep it as clean as possible, especially when it comes to gluing, and **make** sure that their lines are even. Once they are done, they can decorate their **project** with colored fonts, glitter, etc. The students must remember, less is more; if they overdo it, their **project** will look messy.

It is an attempt to implement desired change to an environment in a controlled way. By using **projects** a teacher can plan and do her/his activities, for **example**: builds a garage, runs a marketing campaign, develops a website, organizes a party, goes on vacation, graduates a university with honors, or whatever else she/he may wish to do.

The hardest part about doing a **school project** can be figuring out **how to start**. The teachers can often feel so overwhelmed by the size, scope or complexity of what they have to do that they don't even know where to begin.

There are 7 Steps to Effective Project Design

- Define **Project Goal**.
- Determine Outcomes, Objectives, and/or Deliverables.
- Identify Risks, Constraints, and Assumptions.
- Prepare a Visual Aid.
- Ballpark Your Budget.
- Determine Approval and Monitoring Processes.
- Use Proper **Project Design Documents**.

Teaching methods when applied in a biology course are one of the most important and at the same time problematic aspects of preparing the educational process. The development of technology for teaching biology is influenced by the methods of biological science and practice, achievements in the field of didactics and methods of biology [3]. Thus, a learning system is understood as a way of orderly interconnection of students' activities aimed at solving educational problems. We analyzed two groups of methods used in biology lessons: visual and practical.

Demonstrative methods in biology lessons, they usually use various demonstrations of experience, tables, movies, drawings on a blackboard, and so on. In all these cases, it is important to organize correct observation, consideration of the studied object.

Drawing on the whiteboard has an important cognitive value in biology lessons. Drawing with an explanation helps students to follow the content, as students focus on the detail that the teacher talks about and draws.

Practical methods in teaching biology are very diverse. Among them - work on the recognition and identification of objects, conducting experiments, observing natural phenomena.

Recognition, description and definition, as well as observation as types of practical methods are widely represented in biology lessons. Basically, these methods are used in the study of morphological, anatomical, systematic material, as well as evolutionary and ecological content. The use of these practices usually requires specific handouts [1]

A person learns the external characteristics of the objects around him, the peculiarities of events and phenomena through direct contemplation. This type of cognition becomes possible, first of all, thanks to appropriately oriented contemplation, that is, observation, as well as various kinds of assessments. Therefore, demonstration and measurement belong to the group of visual methods that are of great value for the educational process.

The demonstration becomes the reason for the high-quality memorization of the material against the background of the fact that the attention of students is directed to the essential, and not to accidentally discovered, external characteristics of the studied objects, phenomena and processes [8].

The demonstration becomes the reason for the high-quality memorization of the material against the background of the fact that the attention of students is directed to the essential, and not to accidentally discovered, external characteristics of the studied objects, phenomena and processes [8].

To demonstrate the veracity of this statement, it was decided to develop and implement a school project "Plants of our land".

The study involved students of grade 7 in the amount of 16 pupils.

For stage 1 of the project, a questionnaire of 20 questions was drawn up to identify the level of knowledge of students on the topic of the project.

Participants were surveyed during the biology class as a preamble to the Conservation Week. The results are shown in Table 1.

Table 1 - Results at the initial stage of the questionnaire

Awareness level	% of group	Number of pupils
Deeply aware	25	4
Insufficient awareness	31	5
Little knowledgeable	44	7

Taking into account the results of the testing, the following dynamics of indicators is taking shape: a deep awareness of the diversity of the plants nature of their native land is observed in only 3 people (19% of the group), insufficient awareness - in 5 people (31% of the group), and low awareness - in 7 people (44% of the group).

The project "Plants of Our Land" is aimed at updating the current knowledge of students and deepening them in the segment of issues related to the diversity of the flora of the area in which the students live. This project fits into the framework of the biology course when studying the section "Plants" and is part of the educational aspect in the learning process.

After the initial survey and determination of the level of knowledge of the students on the required topic, the class was divided into groups, in accordance with their interests and wishes. The formed small groups have become part of a single environmental and research project, where each group undertakes to prepare a presentation on a topic related to the stated direction. The first stage was the discussion by each group of the topics of their private research.

So, with a class load of 20 people, project topics were distributed as follows, table 2.

Table 2 - Topics of mini-projects selected by students

Group	Subject of mini-projects
Group 1	An interactive game about the plant of medicine of the Baku region
Group 2	Virtual tour of the Botanic garden of the Baku region
Group 3	The Tale of the Plant Insects of the Baku Region
Group 4	Plot-intellectual game with competitive elements on the topic: green algae and red algae of the Caspian region

Each of the groups was given the following tasks:

1. explore the area of the plant world in accordance with the chosen topic;
2. choose a creative method of demonstrating results;
3. organize the display of research results in accordance with the chosen creative method;

After the groups completed the basic research, they determined what their project results would be.

Students' choices regarding their performances demonstrated a high level of creative skills that helped to expose research findings into the most accessible form possible. The task of the students was to collect information on a given topic and demonstrate the main findings in a manner that will show not only the results of the research, but also do it in a creative and visual way.

Visual and practical methods were used in the projects of the students, which we can observe in table 3.

Table 3 - Visual and practical methods in school projects

Mini-project topics	Visual methods	Practical methods
An interactive game about the plant of medicine of the Baku region	Illustrative material	Plant of medicine knowledge simulators and exercises
Virtual tour of the Botanic garden of the Baku region	Demonstration of the characteristics and appearance of plants	Training models
The Tale of the Medicine Plant of the Baku Region	Demonstration of the characteristics and appearance of medicine plants	Modeling the behavioral features of the studied objects
Plot-intellectual game with competitive elements on the topic: Green algae and red algae of the Caspian region	Illustrations, videos	Lesson-game, exercises

An interactive game about the plants of the Baku Region was a classroom game, where the tasks were media material: video clips about plants, images, presentation slides.

A virtual tour of the Botanic park of the Baku Region was held in a specially prepared room with the necessary equipment, where the excursion was demonstrated.

The Tale of medicine plants of the Baku Region was held in the classroom and represented the creative activity of students who invented and played on a story that explains the peculiarities of the plants world of the region under study.

Plot-intellectual game with competitive elements on the theme: "Plants of the Baku region." The game was a synthesis of a fairy tale and a game, in which the rest of the students played the role of "helpers" of the characters of the game and went through various tasks related to plants.

Schoolchildren independently planned their work; set goals and objectives, looked for the information they needed, systematized it, removing unnecessary things, made grammatically correct speech for reporting documentation, and knew how to protect their project in the lesson. Since all the educational and methodological tasks were taken into account, the conducted research and its results can be considered significant and objective.

While completion of work on the projects, the students defended them, re-testing was carried out. The questionnaire that the pupils filled out had the same content and consisted of 10 main questions.

Retesting results are shown in Table 4.

Awareness level	% of group	Number of pupils
Deeply aware	50	8
Insufficient awareness	38	6

Little knowledgeable	12	2
----------------------	----	---

Based on the results of the repeated testing, the following dynamics can be traced: a high level of knowledge on the topic under study is observed already in 8 people (50% of the group), an average level of knowledge - in 6 people (38% of the group), and a low level of knowledge - only in 2 people (12% of the group). Such a significant increase in the indicators of students' knowledge on a topic that is included in the "Plants" section of a school biology course shows how effective visual and practical methods are.

2. CONCLUSION

The project method can be effectively used in solving environmental problems with students in a creative environment way. The project method is a focused, challenge-based activity that promotes success and is effective cooperation, in which the activities of students acquire more weight than the transfer of knowledge through teacher. By the end of the project, students can develop a tangible or intellectual product that reveals a specific topic or thought in its broadest possible connections.

Based on the results of the study, the following conclusion can be drawn: students in the course of the lessons, consisting of a dense synthesis of practical and visual methods, demonstrated a deeper level of knowledge than without their use.

Based on the foregoing, it can be argued that the studied methods of presenting and assimilating the material are successful. As you know, research work and projects of this kind contribute to raising the level of key competencies among students, because require solving complex problems from different scientific and social areas, attracting knowledge obtained from various sources, quick reaction, skills of co-creation, understanding, ability to work in a team, reasoning solutions and defending their own opinion.

REFERENCES

1. Khotuleva O.V., Yushchenko Yu.A. The Usage of Visual and Practical Techniques for Knowledge Acquisition When Learning the Unit "Animals" in The 7th Grade

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLAR VƏ ONLARIN VALİDEYNLƏRİ İLƏ İŞDƏ SOSIAL İŞÇİNİN ROLU

THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER IN THE WORK OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR PARENTS

AYSEL BABAYEVA

Azerbaijan University, Social work specialty

Özet

Sosiallaşma insanın həyatı boyu davam edir, lakin hər kəsə aydındır ki, bunun təməli, məhz uşaqlıqda qoyulur. Uşaqlar digər insanlarla necə ünsiyyət quracaqlarını, onlarla necə davranacaqlarını və bu davranışların hansının düzgün, hansının yanlış olduğunu, daha çox vaxt keçirdikləri və ilkin tərbiyənin aşılandığı ailə mühitində, yəni valideynlərindən öyrənirlər. Ona görə də, baş verənlərə necə reaksiya verəcəklərini bilmədikləri üçün, körpəlikdən uşağı düzgün istiqamətləndirmək, ona dəstək olmaq, diqqət və qayğı göstərmək, ilk növbədə, valideynlərin, daha sonra isə bütünlükdə cəmiyyətin məsuliyyətidir. Bu cür diqqət və qayğıya, dəstəyə ehtiyacı olanlardan biri də məhz əhalinin həssas qrupunu təşkil edən, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlardır.

Valideynlər hər zaman əlilliyi olmayan, ideal bir uşağın xəyalını qururlar. Əlilliyi olan uşağın doğulması ailədə şok effekti yaratmaqla bərabər, ailəni həm mənəvi, həm də maddi baxımdan bir sıra çətinliklərlə qarşı – qarşıya qoyur. Buna görə də, valideynlərin övladlarını dəstəkləmələri, yaranan problemləri həll edib, onlarla sağlam ünsiyyət qura bilmələri, övladlarının özlərinə olan inam hissini artırma bilmələri baxımından dəstəyə ehtiyacı vardır.

Ailələr hər zaman mövcud vəziyyətin öhdəsindən gələ bilmir. Buna görə də böhran vəziyyətində olan ailələrə yardım etmək məqsədilə sosial işdə “Keys menecment” müdaxilə metodu tətbiq olunur. Sosial işçilər uşağın ehtiyacı olan digər mütəxəssislərlə də məsləhətləşir və onları da prosesə cəlb edir. Valideynlərin mövcud vəziyyəti daha tez qəbul etməsi nəticəsində erkən diaqnozun qoyulması və erkən müdaxilə proqramının tətbiq olunması, əlilliyi olan uşaqların daha sürətli inkişafına kömək edir.

Anahtar kelimələr: Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, valideynlər, sosial işçi, erkən müdaxilə.

Abstract

Socialization lasts a lifetime, but it is clear to everyone that the foundation is laid in childhood. Children learn how to communicate with other people, how to treat them, which of these behaviors are right and which are wrong from their parents in the family environment where they spend most of their time and are inculcated. Therefore, since they do not know how to react to what is happening, it is the responsibility of the parents and then the society as a whole to guide, support, pay attention and care for the child from infancy. One of those in need of such attention and care and support is children need of special care, who are a vulnerable group of the population.

Parents always dream of an ideal child without of disability. The birth of a child with a disability not only creates a shock effect in the family, but also faces a number of difficulties, both moral and material. Therefore, parents need support to support their children so that they can solve problems, communicate with them in a healthy way and increase their children's self – confidence.

Families are not always able to cope with the current situation. Therefore, in order to help families in crisis the method of “Key Management” intervention is used in social work. Social

workers also consult with other professionals the child needs and involve them in the process. Early diagnosis and early intervention program help children with disabilities to develop faster as parents accept the current situation more quickly.

Keywords: Children with special needs, parents, social worker, early intervention.

1. GİRİŞ

Uşaqda əlilliyin yaranması, sadəcə onun özüne deyil, eyni zamanda onun qayğısına qalan, fiziki, psixoloji, sosial, iqtisadi problemlərlə üzləşmək məcburiyyətində olan ailəsinə də mühim təsir edir. Ümumiyyətlə, bir uşağın dünyaya gəlməsi, ailədə əlavə ehtiyacların yaranması deməkdir. Əlilliyi olan bir uşağa sahib ailələrin üzünə isə iqtisadi cəhətdən daha çox yük düşür. Tibbi müdaxilələr, dərmanlar, tibbi cihazlar və baxım üçün digər əlavə xərclər ailə büdcəsinə mənfi təsir edir. Uşağa qulluğu həyata keçirən valideynlərin iş yerlərinə də gedə bilməməsi, iqtisadi vəziyyəti daha da pisləşdirir. Xüsusilə də ananın fiziki, emosional və sosial cəhətdən uşağın həyatında daha böyük rol oynadığını nəzərə alaraq demək olar ki, anada bu dövrdə stress yaşamaq halları daha çox müşahidə oluna bilər.

Ailələr mövcud çətinliklərin öhdəsindən gələ bilmədikdə “Keys menecment”in minimum standartlarına uyğun olaraq, uşağın və ailənin təfəssilatlı qiymətləndirilməsi, təlimatlandırılmış sosial işçi tərəfindən həyata keçirilir. “Keys menecment”, “sosial hal” ifadəsi ilə bağlı olub, halın idarə edilməsi deməkdir. Sosial işin “Ailəyə dəstək” prinsiplərində də nəzərdə tutulduğu kimi, ailələrlə işləməyin əsas məqsədi, onların güclü tərəflərini önə çıxarmaqdan ibarətdir. Güclü tərəflər dedikdə, ilk növbədə ailənin bağlılığı, dini inancları və daha sonra ailənin iqtisadi vəziyyəti, təhsilli olması və s. nəzərdə tutulur.

2. XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLAR VƏ ONLARIN VALİDEYNLƏRİ İLƏ İŞDƏ SOSIAL İŞÇİNİN ROLU

Valideynlər hər zaman əlilliyi olmayan, ideal bir uşağın xəyalını qururlar. Övlad sahibi olmaq həyatdakı ən gözəl duyğulardan biridir və bununla eyni zamanda ailədəki rollar da müəyyən olmuş olur. Ailədə yeni bir uşağın dünyaya gəlməsi hər kəsin marağına, sevincinə səbəb olduğu halda, əlilliyi olan bir uşağın doğulması ailələrdə şok effekti yarada bilər. Bundan sonra ailələrin həyatında yeni bir dönmənin də başlanğıcı qoyulur [2]. Qeyd etməliyik ki, əlilliyi olan uşağın doğulmasına göstərilən emosional reaksiya ailədən – ailəyə dəyişə bilər. Ailələrin baş verənləri qəbul etməməsi halında verdiyi reaksiyaları mərhələli şəkildə aşağıdakı kimi göstərə bilərik: [8].

- İlk reaksiya mərhələsi şok və ya şokun təsirindən ümumiyyətlə reaksiya belə verə bilməmək, ardınca kədərlənmək, ağlamaq, çarəsizlik halları.
- Qəbul etməmək mərhələsində valideynlər övladlarında hansısa bir problemin olmasını inkar edirlər, diaqnozun düzgün qoyulmadığını düşünürlər. Bəzi hallarda isə ümumiyyətlə uşaqdan imtina edirlər.
- Qəzəb mərhələsi həm ailələrin bir – birlərinə, həm doğulan körpəyə, həm də diaqnoz qoyan həkimə olan hirsli və qəzəbidir. “Niyə bu bizim başımıza gəldi?”, “Bu bizim övladımız deyil, o sağlam doğulmalı idi” və s. şəkildə reaksiyalar verirlər. Qəzəb də öz növbəsində depressiya hallarının yaranmasına zəmin yaradır. Depressiya isə ömür boyu davam edə bilər və ailənin normal həyat şəraitinə mənfi təsir edib, uşağa düzgün yanaşmasında maneələr yarada bilər. Bəzən isə valideynlər nə qədər çalışsalar da, uşaqlarının inkişafında irəliləmə görmədikləri təqdirdə də depressiyaya düşə bilərlər. Əlilliyi olan uşaqların valideynlərində stress dərəcəsi 35% ilə 53% arasında qeydə alınmışdır. Bununla belə, bu mərhələləri sakit şəkildə qəbul edən valideynlərin stress səviyyəsində hər hansı bir fərqliliyə rast gəlinmir.

- Utanc mərhələsində mövcud vəziyyəti qəbul etməyən və ya qəbul etmək istəməyən valideynlər çox vaxt bu haldan utandıqları üçün, bir çox hallarda isə ətrafdan məruz qaldıqları stiqlə (yunan dilindən tərcümədə: damğa) səbəbindən onları cəmiyyətdən təcrid etdiklərini deyirlər. Uşaqlarında əlilliyin olmasını qohumlarına, dost – tanışlarına deməkdə çətinlik çəkirlər [10]. Belə olduğu təqdirdə valideynlər həm özlərinin həm də, uşaqlarının sosiallaşmasının qarşısını almış olurlar. Cəmiyyətdə belə ailələrə yönəlmiş bu davranışın səbəblərindən biri, onları bütün digər insanlarla bərabər hüquqlu görməməkdən irəli gəlir.

- Qəbul etmə mərhələsini ailələrin qəbul etmə şəkli də müxtəlif cür olur. Bəzən valideynlər mövcud vəziyyəti qəbul etsələr də, uşağın hər inkişaf mərhələsində, hər yaş dövründə əvvəlki mərhələlərdəki hissləri az da olsa yaşaya bilirlər ki, bu da təbii haldır. Bununla yanaşı uşaqlarının güclü və zəif tərəflərini də qəbul edirlər, onların inkişafında və ya davranışlarında baş verən müsbət halları görəndə sevinirlər. Ailənin dini inancları da uşağın vəziyyətini qəbul etməkdə müsbət rol oynayır. Dünyaya gələn körpəni Allahın iradəsi, onlara bəxş etdiyi əmanəti olaraq qiymətləndirib, qəbul edirlər və onu qoruyurlar.

Nəzərə alsaq ki, ailə qurumunun əsasını bağlılıq təşkil edir, o zaman deyə bilərik ki, baş verən bu kimi hallar ailənin bütün fərdlərinin təsirlənməsinə gətirib çıxarda bilər. Əlilliyi olan uşağın bacı – qardaşları da mövcud vəziyyətə fərqli münasibət göstərə bilirlər. Bəziləri müsbət qəbul etsə də, bəziləri gələcəklə bağlı narahatlıqlar keçirdə, özlərini yalnız hiss edər, niyə fərqliliyin məhz onun bacısında və ya qardaşında olduğunu düşünə bilirlər. Nə olursa olsun, önəmli olan ailələrin övladlarının vəziyyətini tez qəbullanmağı bacarmaqları və həyatlarına normal bir şəkildə davam etmələridir [10].

2. SOSIAL İŞÇİLƏRİN ROLU

Valideynlərin övladlarını dəstəkləmələri, yaranan problemləri həll edib, onlarla sağlam ünsiyyət qura bilmələri, övladlarının özlərinə olan inam hissini artırma baxımından dəstəyə ehtiyacı vardır. Baş verən hər hansı bir böhranlı vəziyyətin öhdəsindən gələ bilməyən ailələr “disfunksional ailə” adlandırılır. Hansı ki, onlar yaranan vəziyyətdən çıxmaq üçün özlərində güc tapa bilmirlər. Sosial iş məhz bu mərhələdə, böhran vəziyyətində olan, uşaqlarının müdafiəsini təmin edə bilməyən ailələrə dəstək olmaq üçün “keys menecment” müdaxilə planını tətbiq edir [1]. “Keys menecment”, “sosial hal” ifadəsi ilə bağlı olub, halın idarə edilməsi deməkdir. Müdaxilə metodunda sosial xidmətlərin təqdim olunması, müxtəlif sahələrdə, klientlərə şamil olunur. Müdaxilə metodunda sosial xidmətlərin təqdim olunması, müxtəlif sahələrdə, klientlərə şamil olunur. Klient termini, işin idarə olunması xidmətlərini alan fərd və ya ailəni nəzərdə tutur – başqa sözlə, ehtiyac və güclü cəhətlər işin idarə edilməsinin əsas mərkəzini təşkil edir [12]. Mütəxəssislər diqqəti konkret obyektə – uşağa, ailəyə, fərdə və s. yönəldirlər və burada əsas məqsəd şəxslərə adekvat və effektiv yolla dəstəyin verilməsidir. “Keys menecment”in minimum standartlarına uyğun olaraq, uşağın və ailənin təfəssilatlı qiymətləndirilməsi, təlimatlandırılmış sosial işçi tərəfindən həyata keçirilir. Müdaxilə planı təbii ki, sosial işçi tərəfindən uşaq və ailəsi ilə məsləhətləşəndən sonra hazırlanır. Sosial işin “Ailəyə dəstək” prinsiplərində də nəzərdə tutulduğu kimi, ailələrlə işləməyin əsas məqsədi də ailənin öhdəliklərinə (ailə üzvlərinə iqtisadi dəstək, sağlamlıq, təhsil, sosiallaşma, ailənin qorunub saxlanması) cavabdehlikləri əvəz etmək yox, onları gücləndirməkdən ibarətdir. Ailənin güclü tərəfləri dedikdə ağılımıza ilk gələnlərdən biri də ailənin dini inancının olmasıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, dini inancı güclü olan ailələr yaranan çətinliyin üstəsindən gəlməyə daha çox müvəffəq olurlar, başlarına gələn arzuolunmaz hadisələri Allahın qisməti ilə əlaqələndirib, bundan sonra nələrlə edilə bilər istiqamətində işlər görməyə başlayırlar [6]. Digər güclü tərəflərə - ailənin emosional bağlılığı, yaşayış yerinin, gəlir mənbəyinin, məşğuliyyət və təhsilinin olması, ailənin güvənə biləcəyi qohumlarının və dostlarının olması və s. aid edilir. Ailənin maraqları, ümidləri, narahatlıqları ailə ilə iş aparan sosial işçinin əsas diqqət obyektinə olmalıdır.

[1].

Məlumdur

ki, əlilliyi olan uşağa sahib ailələr uşaqlarının gələcək taleyindən də narahat olurlar [6]. Onların bu yolda sosial işçilərdən başqa digər mütəxəssislərdən – həkim, pedaqoq, psixoloq, loqoped və s. professional dəstək almağa ehtiyacları vardır [10]. Məhz sosial işçilər uşağın ehtiyacı olan digər mütəxəssislərlə də məsləhətləşir və onları da prosesə cəlb edir. Bu səbəbdən proqramlı bir şəkildə sistemativ olaraq valideynlərin maarifləndirilməsi və erkən uşaqlıq dövründə düzgün inkişafın vacibliyinə qarşı həssaslığın artırılması böyük önəm daşıyır.

Ailənin ehtiyaclarına yönələn dəstək proqramlarının mövcud olması, uşaqların əlilliyinin səbəb olduğu stressi azaltmağa və onların cəmiyyətdə sosial status qazanmalarına, ehtiyac duyduqları ünsiyyəti qurmağa kömək edən fəaliyyətlərdir [8]. Bu proqramlardan biri də əlilliyi olan uşağa erkən diaqnoz qoyulması, ona erkən müdaxilə olunması uşağın daha sürətli inkişaf etməsinə kömək edəcək erkən müdaxilə proqramıdır. Bəs erkən müdaxilə nədir və niyə lazımdır?

4. ERKƏN MÜDAXİLƏ PROQRAMI

Erkən müdaxilə proqramları, 1930-cu ildə ABŞ-da uşaqların ilkin inkişafı dövründə onlara təklif olunan müsbət və hərtərəfli qulluğun sonrakı illərə də təsir etməsinə inanan mütəxəssislər tərəfindən, uşaqların idrakının inkişafına yönələn məktəbdən öncəki dövrdə başlatdıqları erkən uşaqlıq proqramlarının davamı olaraq ortaya çıxmışdır. İlk dəfə Amerikada yoxsul və sosial baxımdan həssas təbəqəyə daxil olan ailələrin uşaqlarının inkişafı üçün Head Start adlı təhsil proqramı istifadə olunmağa başlamışdır. Proqramda təhsil, sağlamlıq, valideynlərin iştirakı və sosial xidmətlər nəzərdə tutulur [7].

Erkən müdaxilə dedikdə, uşağın inkişafdan geri qalmasının və bu riskin mümkün qədər tez aşkarlanması, uşağa və onun ailəsinə erkən olaraq ixtisaslaşmış, psixoloji-tibbi-pedoqoji, sosial və digər yardımların göstərilməsi nəzərdə tutulur [4]. Müvafiq erkən yardım uşağın psixoloji – fiziki inkişafındakı pozğunluğu kompensasiya edir və bununla da ikincili pozğunluqları aradan qaldırır. Erkən müdaxilə başqa uşaqların əldə etdiklərini əlilliyi olan uşaqların da əldə etməsi deməkdir. Bununla da risk qrupuna daxil olan uşaqlara və onların ailələrinə böyük dəstək həyata keçirilir.

Müasir elmi tədqiqatlar göstərir ki, bütün uşaqlar kimi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların da həyatının ilk 6 ili, xüsusilə də birinci 3 ili “kritik dövrlərin”, yəni sinir sisteminin və beynin düzgün inkişafı üçün xüsusi stimullar və ya hissi qıcıqlar tələb olunan dövrlərin zənginliyi ilə fərqlənir və uşağın inkişafı cəhətdən olduqca vacibli bir dövrdür. Əgər stimulyasiya baş vermədiyi halda bacarıqların inkişafı baş vermir və ya əhəmiyyətli dərəcədə ləngimiş olur. Bu illərdə ailə ilk və əsas təməl rolunu oynayır və bu səbəblə valideynlərin uşaqlarını fiziki, psixoloji və sosial cəhətdən dəstəkləmələri önəmlidir. Erkən müdaxilə bioloji və ətraf mühitə bağlı olan mənfi təsirin aradan qaldırılmasının və uşaqlara daha çox müsbət təsir olunacağına da isbatıdır [7].

Hər hansı bir səbəbdən yaşlılarından geridə qalan uşaqların vəziyyətləri anlaşıldıqdan sonra onların ümumi inkişafının yaşlıları ilə paralel getməsinə və yaşadıkları çətinliklərin alacaqları dəstək vasitəsilə mümkün qədər düzəlməsini təmin etmək erkən müdaxilə proqramının əsas hədəfidir [5]. Müdaxilə proqramının uğurla nəticələnməsində önəmli faktorlardan biri də, proqramın fərdi ehtiyaclarına uyğun olaraq şəkildə düzgün təşkil olunmasıdır. Erkən müdaxilə proqramları mövcud problemi həll etmək əvəzinə, uşağa, ailəyə və dolayısı ilə cəmiyyətə sosial və iqtisadi cəhətdən uzun müddətdə yararlı olmağı hədəf seçən tətbiqetmələrdir. İrəliləyiş əldə etmək üçün ailəni dinləmək, onların nə istədiyini öyrənmək və onları əlilliyi olan bir uşağın valideyni kimi yox, bir insan kimi başa düşmək, empatiya qurmaq lazımdır.

Erkən müdaxilə təbii proses olmalıdır, istənilən yerdə istənilən vaxtda baş tutmalıdır. Proqram daha çox evdə ailələrə səfərlə başlayır və bu zaman uşağın yaşadığı mühit və onun

ətrafında olan yaxınları ilə tanışlıq həyata keçirilir [13]. Bununla yanaşı, lazım olduqda, uşaqların baxımını həyata keçirən sağlamlıq mərkəzlərində və məktəblərdə də görüşlər keçirilə bilər. Effektiv erkən müdaxilə həm uşağın, həm ailənin həyatını tamamilə dəyişə bilər. Valideynlərin əlilliyi olan bir uşağa sahib olması və onların bu səbəbdən bir-birlərini günahlandırması nəticəsində bəzən ayrılma və boşanma halları da baş verir. Erkən müdaxilə eyni zamanda bu cür halların yaşanmasının, ailələrin dağılmasının da qarşısını alır [12]. Bu məqamda valideyn və sosial iş üzrə mütəxəssislərin əməkdaşlığı ən vacib məqamlardan biridir. Bununla, uşağın inkişafında daha uzunmüddətli nəticələr əldə etmək imkanı yaranır. Bu imkan yaxşı həyat yaşamaq, gələcəkdə daha çox uğur qazanmaq və daha yaxşı sağlamlıq imkanı deməkdir. Erkən müdaxilə nə qədər tez tətbiq olunarsa, proqramdan faydalanmaq da, bir o qədər uzun və faydalı olacaqdır [14]. Erkən müdaxilə proqramının məqsədlərini ümumiləşdirsək aşağıdakı qənaətə gələ bilərik:

- Ailəni uşağın həyatının ilk illərində inkişafı və ailənin dəstəyinin vacibliyi mövzusunda məlumatlandırmaq;
- Anaya ehtiyac duyduğu sosial dəstəyi vermək. Qeyd etdiyimiz kimi, ananın uşağın inkişafında sosial, emosional və fiziki baxımdan rolu daha çoxdur;
- Ailələrə uşağın davranışlarını idarə etmək mövzusunda strategiyalar barədə təlimləndirmək;
- Valideynlərə işləmək üçün imkan yaratmaq. Bildiyimiz kimi, əlilliyi olan uşaqlar əlavə qulluq, diqqət və qayğı tələb edirlər. Vaxtın əksəriyyətini uşaqları ilə keçirməli olduqlarından valideynlər işləyə bilmirlər və bu da, öz növbəsində, iqtisadi çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxarır;
- Cəmiyyətdəki mənfi davranışları azaltmaq və ailəyə ehtiyacı olan sosial dəstəyi vermək. Erkən müdaxilə proqramının tətbiq olunduğu ailələrdə sosial dəstəyin də artması ilə birlikdə ümitsizlik, stress hallarının azalması, valideynlərin bir-birlərinə, övladlarına olan münasibətlərinin yaxşılaşması halları müşahidə olunur.

Proqramın uğurla nəticələnməsinin əsas göstəricilərindən biri də onu həyata keçirən mütəxəssislərin proqram haqqında hərtərəfli məlumatla sahib olmalarıdır. Professional şəkildə proqramın təşkil və tətbiqi həm uşaqların, həm də onların valideynlərinin həyatında önəmli rol oynayır.

Valideynlərin əlilliyi olan uşağa göstərdiyi diqqət və qayğı bəzən həddən artıq çox ola bilər. Bu mənada dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin bu misralarını xatırlamaq yerinə düşər: “Bir inci saflığı varsa da suda, artıq içiləndə dərd verir suda.” [14]. Dünyanın ən ülvi, ən gözəl hisslərindən olan sevginin uşaqlara verilməsi təbii ki, normaldır. Buna baxmayaraq, övlad sevgisini belə düzgün istiqamətləndirmək, uşaqlar arasında bərabər paylamaq lazımdır. Valideynlərin uşaqlara verdiyi aşırı sevginin, köməyin uşaqların həyatına mənfi təsir edən cəhətləri də vardır.

Ümumiyyətlə, dünyaya gələn yeni körpəyə hər kəsin diqqəti və sevgisi, valideynlərin həmin uşaqla daha çox vaxt keçirməsi, ailədəki digər uşaqların psixoloji durumunda dəyişikliklərin yaranmasına səbəb olur. Uşaqlar əlilliyə sahib bacı və ya qardaşının olduğunu qəbullana bilmirlər, valideynlərinin qayğısından kənar qaldıqlarını düşünür, özlərini tənha hiss edirlər [3]. Bu dəyişikliklər uşaqlarda özünü qısqanclıq, küskünlük, komplekslər, özünə və ətrafa qarşı inamsızlıq, digər uşaqlara qarşı laqeydlilik və aqressiya, oyuncaqlarını onlarla bölüşməmək, təklifə meyl edib, özünə qapanma, valideynlərinin diqqətini çəkmək üçün sərgilədikləri digər fərqli davranışlar və s. şəkildə özünü göstərir [9]. Əlilliyi olan bacı və ya qardaşını görə uşağın: “Valideynlərim artıq məni sevmirlər, digər bacı və ya qardaşımı mənədən daha çox sevirlər”, “Kaş mənə də sağlamlığımda problem olardı, o zaman anam və atam mənə də diqqət ayırardılar” kimi düşüncələri, valideynlərə, ətrafdakılara şiltaqlıq kimi görünərsə də, bu, uşaqların psixologiyasında travmaların yaranmasına səbəb olur. Vaxtında düzgün müdaxilə olunmasa, bu travmanın izləri uşağın gələcək həyatında da özünü biruzə verə

bilər. Bəzən valideynlər sadaladığımız halların fərfinə gec varırlar, lakin bunlar ciddi məsuliyyət və diqqət tələb edən məsələlərdir. Bu məqamda ailələr, psixoloqlarla da birgə iş apara bilərlər.

5. NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Uşağa qayğı elə göstərməlidir ki, o, sağlamlığında ciddi problem olduğunu hiss etməsin. Əksər hallarda həddən ziyadə nəvazişin göstərilməsi, uşaqların normal inkişafına mane olur və onların zamanında yeriməsində, motor bacarıqlarının vaxtında yerinə yetirilməsində ləngimələrə gətirib çıxardır. Bəzən uşaqlara verilən suallara bele onun yerinə valideynləri cavab verir və bu da uşağın ünsiyyət qurmaq bacarıqlarının gec yaranmasına səbəb olur, sosiallaşmasına mənfi təsir edir. Valideynlər uşağın inkişafını nəzarətdə saxlamaqla bərabər, göstərilən köməyi azaltmalı və onun müstəqil fəaliyyətinə şərait yaratmalıdır. Uşağı məsuliyyət hissindən azad edən valideynlər, unutmamalıdırlar ki, uşaqlıq dövrləri keçəcək və uşaqlar müstəqil həyata qədəm qoyacaqlar. Gələcək həyatlarında rastlaşacaqları çətinlikləri, artıq valideynlərinin köməyi olmadan da həll etməyə qadir olduqlarını anlamalıdırlar. Bunun üçün də, hələ ilk tərbiyə mərhələsində, uşağda özünə xidmət vərdişlərini aşılamaq lazımdır.

Valideynlər ilk növbədə mövcud vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün, digər övladları ilə birlikdə əlilliyi olan övladlarının vəziyyəti, onun ehtiyacları, nəinki valideynlərinin eyni zamanda, bacı və qardaşlarının da dəstəyinə, sevgisinə ehtiyacı olduğunu və digər məsələləri müzakirə etməlidirlər. Belə olan təqdirdə, övladları arasında bir – birini qorumaq hissi, fədakarlıq, sevgi bağları möhkəmlənər. Unudulmaması lazım olan ən əsas məqam isə əlilliyinin olub – olmamasından asılı olmayaraq, bütün uşaqların diqqətə və qayğıya ehtiyaclarının olmasıdır. Qarşılıqlı anlayış, sevgi, məsuliyyət, tolerantlığın hökm sürdüyü ailələr yaranan bütün çətin vəziyyətlərin öhdəsindən gəlməyə qadirdir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Xələfov. Ailəyə dəstək üçün təlimat // Uşaqların Xilas Alyansı, s.13 – 20
2. A.Aydın., C.Tuba., A.Ergin. Zihinsel Engelli, Serebral Palsili ve Otizmlili Çocuk Ebeveynlərinin Psikolojik Dayanıqlılıkları ile Ebeveynlik Algılarının Karşılaştırılması // OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 2018, s.171 – 188
3. A.Aykara. Zihinsel Engelli Kardeş Sahip Bireylerin Yaşadıkları Güçlüklerin Sosyal Rol Kuramı Açısından Değerlendirilmesi // Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, 2015, s.94
4. B.L.Baker., K.A.Feinfield. Early Intervention // Current Opinion in Psychiatry, 2003
5. Dünya çocuklarının durumu. Engelli çocuklar. UNİCEF, 2013
6. F.Z.Ercan., M.Kırılıoğlu., H.İ.Kırılıoğlu. Engelli çocuğa sahip ailelerin bu durumu kabulleniş süreçleri ve bu duruma dair görüşleri // Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 2019, s.612 – 616
7. G.Y.Değirmenci., S.Karahisar. Erken Müdahale Programlarında Aile Merkezli Uygulamalara Örnek Bir Model: National Early Intervention Longitudinal Study (NEİLS), ABD // Ankara: Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, 2015, s.696
8. M.Bozkurt. Fiziksel ve ya zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeyleri ve yaşam kaliteleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi // Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.11 – 25
9. S.Güvenç. Engelli kardeşe sahip çocuk ve ergenlerin kardeşlerine yönelik tutumları ile ebeveynlerinden algıladıkları kabul – red arasındaki ilişkinin incelenmesi // İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.6-11
10. S.Balcı., H.Kızıllı., S.Savaşır ve b. Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin yaşadığı güçlüklerin ve aile yükünün belirlenmesi // Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 2019, s.124 – 130

11. National Association of Social Workers. Nasw standarts for Social Work Case Management, 2013, pp.13
12. United Aid For Azerbaijan (UAFA). Children Early İntervention
13. https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/erken_mudahale_programlari_ve_gelisimsel_destek/1/index.html#konu-1
14. <http://e-derslik.edu.az/books/261/units/unit-1/page92.xhtml> XÜSUSİ

FLÜT EĞİTİMİNDE KULLANILAN ZOLTÁN JENEY FUVOLAISKOLA-I METODUNUN ANALİZİ

ANALYSIS OF ZOLTAN JENEY FUVOLAISKOLA-I METHOD USED IN FLUTE TRAINING

Assoc. Prof. Begüm AYTEMUR^{1*}, Res. Assist. Cengizhan ŞİRİN^{2**}

¹ Çanakkale University, Faculty Of Education, Department Of Music Education, Çanakkale, Turkey, ORCID: ID/ 0000-0001-8346-7308,

² Trakya University, Faculty Of Education, Department Of Music Education, Edirne, Turkey, ORCID: ID/ 0000-0002-1682-3971,

Özet

Metotlar çalgı eğitiminin sistemli bir şekilde yürütülmesini sağlayan çok önemli materyallerdir. Metotlarda yer alan etütler, çalgıya yönelik kazandırılması gereken becerileri çalıştırmayı hedeflemektedir. Çalgının yapısına özgü yazılan metotlar, aynı zamanda içerdiği eserler ile müzik yoluyla farklı yaklaşımlar da sağlayabilmektedir. Her ülkenin kendi müzik ekolünü yaratmak için adeta yarıştığı 19. yüzyıl başlarında altın çağını yaşayan ulusalcılık akımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan müzik ekolleri kendi prensiplerini eserlerine, çalgı eğitimine ve metotlarına yansıtılmışlardır. Kendilerine ait halk şarkılarını, çocuk şarkılarını ve diğer kültürel unsurları gerek sanatsal üretimlerinde gerekse müzik eğitimi alanının her boyutunda başarıyla kullanmışlardır. Dış ülkelerin müzikal etkileri yerine kendilerine ait zengin halk müziklerini bestecilerinin dehasıyla harmanlayarak müzik yaşamlarına adapte eden en önemli ülkelerden biri de Macaristan'dır. Bu çalışmada, Macar flüt sanatçılarından ve önemli flüt öğretmenlerinden besteci Zoltán Jeney tarafından yazılan ve Macar flüt eğitiminde ilk etüt kitabı olma özelliğini taşıyan Fuvolaiskola-I metodunun, flüt eğitimi ve ulusal unsurlar çerçevesinde içeriğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda metodun içerik analizi yapılarak; ses sınırı, nota değerleri, ölçüler, artikülasyonlar, tonal/modal ve armonik yapı, türler, nüanslar, hız ve ifade terimleri, besteciler ve içerdiği temel bilgiler açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İlgili alanyazında başlangıç düzeyi flüt metotlarının incelendiği çeşitli araştırmalar bulunsa da, Fuvolaiskola-I flüt metodunun analizine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak flüt literatüründe önemli bir yere sahip olması, Macar bestecilerine yer vermesi ve ulusalcı bir yaklaşımla yerelden evrensel ilkesiyle hazırlanmış sistemli bir yapıya sahip olması nedeniyle metodun analizinin başlangıç düzeyi flüt eğitimine farklı bir perspektif kazandıracağı düşünülmektedir. Çalışma, Fuvolaiskola-I flüt metodunun ilk defa kapsamlı analizinin yapılması, metotta yer alan kültürel unsurların belirlenmesi, flüt eğitimcilerine Macar kültürüne ait bir metodun tanıtılması ve başlangıç düzeyi konularına uygunluğunun belirlenmesi bakımından önemli görülmektedir. Yapılan analizle metotta çocuk şarkıları, halk ezgileri ve evrensel müzik örneklerinin bulunduğu, tonal/modal eserlerin yanında modal, majör pentatonik ve Macar pentatonik tonlarında düzenlenmiş düetlerin yer aldığı, çoğunlukla Macar bestecilerin eserleri ve düzenlemeleri olmakla beraber diğer bestecilere ve dünya müziklerine de yer verildiği, tüm bu özellikleriyle çevreden evrene, yerelden evrensel ve kolaydan zora ilkeleriyle hazırlanmış bir metot olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Müzik, Flüt, Flüt Eğitimi, Zoltán Jeney, İçerik Analizi.

Abstract

Methods are very important materials that enable instrument training to be carried out systematically. The studies in the methods aim to train one or more skills that need to be acquired to play the instrument. Methods written specifically to the instrument's structure can also provide different approaches through music with the works it contains. In the early 19th century, when each country competed to create its music school, the nationalism movement that lived its golden age and the resulting music schools reflected their principles in their works, instrument training, and methods. They have successfully used

their folk songs, children's songs, and other cultural elements both in their artistic production and in all aspects of music education. One of the most important countries that have blended its rich folk music with the mastermind of its composers, instead of the musical influences of foreign countries, is Hungary. This study aimed to determine the Fuvolaiskola-I method's content, the first etude book in Hungarian flute education, written by composer Zoltán Jeney, one of the Hungarian flute artists and the important flute teachers, within the framework of flute education and national elements. For this purpose, by analyzing the method's content, phoneme, note values, measures, articulations, tonal/modal and harmonic structure, genres, nuances, speed and expression terms, composers, and the basic information it contains were examined and evaluated. Although various studies investigate the beginner-level flute methods in the related literature, no study on the Fuvolaiskola-I flute method analysis is encountered. However, it is thought that the analysis of the method will bring a different perspective to the beginner-level flute training, on the grounds that it has an important place in the flute literature, includes Hungarian composers, and has a systematic structure prepared with the principle of local to universal with a nationalist approach. The study is considered important in terms of making a comprehensive analysis of the Fuvolaiskola-I flute method for the first time, determining the cultural elements in the method, introducing a method belonging to the Hungarian culture to flute educators, and determining its suitability for beginner-level subjects. With the analysis, the method includes children's songs, folk tunes and universal music samples, duets arranged in modal, major pentatonic, and Hungarian pentatonic tones, along with the works and arrangements of mostly Hungarian composers, as well as other composers and world music. With all these features, it has been concluded that the method is prepared with the principles, from the surrounding to the universe, local to universal, and easy to difficult.

Keywords: Music, Flute, Flute Training, Zoltán Jeney, Content Analysis.

GİRİŞ

Çalgı eğitiminde yeni becerilerin edinilmesi, karşılaşılan sorunların çözümlenmesi, programlı bir eğitimin geliştirilmesi ve yenilikçi yöntemlerin ortaya konulabilmesi yapılan bilimsel araştırmalarla geçerli ve güvenilir hale gelmektedir. Çalgı eğitiminde bilişsel, devinışsel ve duyuşsal alanlara etki eden öğeleri tespit etmek ve bunlar arasındaki ilişkileri belirlemek sistemli ve dolayısıyla verimli bir eğitim sağlamaktadır. Her eğitimde olduğu gibi çalgı eğitiminde de başlangıç düzeyi temel davranışların oturtulması bakımından oldukça önemli bir dönemdir. Bu dönemde yapılan sistemli eğitim sayesinde öğrenciler bilinçli ve programlı bir şekilde yol alabilmektedir. Çalgı eğitiminde her öğretmenin benimsediği ve çoğunlukla da öğrenci merkezinde geliştirdiği yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler de belli bir amaç ve program dâhilinde uygulanmaktadır. “Çalgı eğitimi programlı, düzenli ve amaçlı” (Özen, 2004, s. 60) bir eğitimdir.

“Müzik Eğitimi Anabilim Daları lisans programında yer alan bireysel çalgı dersi aşamalı olarak; teknik alıştırma ve etütleri, Türk ve Dünya bestecilerinin eserlerinden örnekleri, bireysel gelişmeye uygun olarak çalgıya özgü literatür ile okul müziği eğitiminde öğrenme-öğretme tekniklerini kapsar. Bu ders, öğretmen adaylarına temel ve teknik bütün davranışların kazandırılarak, nitelikli müzik öğretmeni yetiştirmenin gerekleri doğrultusunda, hem çalgı çalabilme hem de öğretebilme donanımının sağlanması bakımından oldukça önemlidir” (Yalçınkaya, Eldemir ve Sönmezöz, 2014, s. 1585).

Bireysel çalgı derslerinde her çalgının öğretimine özgü “çalgı eğitiminin ilkeleri gereği, çalgı çalma becerilerinin kazandırılması amacıyla” çeşitli metotlardan yararlanılmaktadır (Girgin, 2019, s.189). Kahyaoğlu (2009) bilimsel açıdan metodu, bir işin oluşturulmasında ya da herhangi bir bilim, teknik ve folklorik araştırmada gidilen yolun saptanması olarak açıklamıştır. Ayrıca Kahyaoğlu bir metodu, eğitim ve öğretim için gerekli çalışma parçalarını, öğrencilerin düzeyine uygun sanat değeri olan çok seslendirilmiş türkü, şarkı ve teknik ilerlemeye uygun parçaları içermesi gerektiğini belirtmektedir. Kalender’e (1988) göre de “bilgi daima yaşayıştan çıkarılmalıdır.”

Bireysel çalgı derslerinde yer alan flüt eğitimi kaynakları arasında başlangıç eğitiminde kullanılmak üzere yazılmış pek çok metot bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın kullanılanlar Trevor Wye, Beginner’s Book for the Flute; Altes, Complete Flute Method; Herfurth and Stuart, A Tune a Day ve

Lyons, Take up the Flute etüt kitaplarıdır. Her metot benimsediği yöntemlere göre birbirinden farklı pedagojik yaklaşımlar içermektedir (Cüceoğlu Önder ve Sena Temiz, 2020; Diken, 2019; Uyan, 2014).

Bahsi geçen bu metotlar yaygın olarak kullanılmakla birlikte, Macar besteci Zoltán Jeney'e ait Fuvolaiskola-I ve II flüt metodunun da tercih edildiği (Aytemür, 2016; Cüceoğlu Önder, 2012) bilinmektedir. İlgili literatürde flüt etütlerinin (Aytemür ve Gültekin, 2020; Cüceoğlu ve Berki, 2007; Dilber ve Gül, 2019; Onuk, 2009) ve metotlarının (Cüceoğlu Önder, 2012; Cüceoğlu Önder ve Sena Temiz, 2020; Cüceoğlu Önder ve Yıldız, 2017; Eke, 2015) incelenmesine yönelik çeşitli çalışmalar bulunsa da, Fuvolaiskola-I başlangıç flüt metodunu inceleyen bir analize rastlanmamıştır. Ancak yerelden evrensel ilkesiyle hazırlanmış sistemli bir yapıya sahip olması, düetlere yer vermesi ve başlangıç düzeyi flüt eğitimine uygunluğu bakımından Fuvolaiskola'nın önemli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Zoltán Jeney ve Fuvolaiskola

Yapılan literatür taramasında Zoltán Jeney'in hayatı ve eserleri ile ilgili çok az sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Jeney hakkında yapılan en detaylı araştırma Tímea (2018) tarafından hazırlanan "Macar Müziğinde Zoltán Jeney'in Mirasının Önemi" isimli çalışmadır. Oldukça detaylı bilgilerin yer aldığı çalışmadan kısaca yapılan derleme şöyledir: Zoltán Jeney, 24 Ekim 1915'te Subotica'da dünyaya geldi. İlk müzik öğretmeni büyükbabası Paul Schmidt'ti. Lisede müzik öğretmeni Artúr Vécsey ve flütçü János Eördögh öğretmenleri arasındaydı. Başarıyla kazandığı Müzik Akademisi'nde Lajos Dömötör'ün flüt derslerinin yanı sıra Zoltán Kodály ve Albert Siklós ile kompozisyon eğitimi alarak 1937'de onur derecesiyle mezun oldu (Tímea, 2018; <http://www.flutepage.de>).

Akademi yıllarında Budapeşte Konser Orkestrası'nın bir üyesi oldu. 1938'den itibaren de kariyerine Macar Opera Orkestrası'nda devam etti. Kısa bir süre sonra, 1942'de Münih Filarmoni Orkestrası'nda solo flüt sanatçısı olan Zoltán Jeney, 1944'te Macaristan'a dönmeye rağmen, çalkantılı siyasi durum nedeniyle ikinci kez göç etti. 1947 yılında Budapeşte Nefesli Beşlisini kurdu. 1957 yılından itibaren 14 yıl boyunca Macaristan Operası'nda flüt sanatçısı olarak görev yapan Jeney, uzun bir hastalıktan sonra 21 Ekim 1981'de Budapeşte'de vefat etti (Tímea, 2018; <http://www.flutepage.de>).

1950'lilerin başı, Bartók ve Kodály'nin başlattığı müzikal reformların etkisiyle pedagoji alanında da değişikliğin başladığı yıllardır. Bu dönemde, halen kullanımda olan eski Çek ve Alman etüt kitaplarının yerini alması için, başlangıç ve orta düzeyde çalanlara yönelik ilk Macarca etüt kitaplarının yazılması istenmiştir (Csupor'dan aktaran Budai, 2014). Hayatı ve sanatı her zaman titizlik, çeşitlilik ve mükemmellik arayışı ile karakterize edilen Jeney, bu önemli görevde yer alarak aktif sanat yaşantısının yanı sıra, Macaristan'daki flüt eğitimine ve gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Macar müzik kültürünü tanıtan, Macar müzik pedagojisine yardım eden metodolojik temelli koleksiyonların doğması için Jeney editörlüğünde peş peşe yayınlar yapılmıştır (Tímea, 2018).

Öğretmenlik yıllarında, Budapeşte'deki Béla Bartók Müzik Ortaokulu'nda önemli metodolojik flüt yazıları ve çalışmaları yayınlanan Zoltán Jeney, döneminin ünlü bestecilerini yeni bir sistem yaratmak ve birçok eser yazmak üzere teşvik etmiştir (Ittzes, 2017, s.51; McPherson, 2016, s. 34). Bu eserler lise ve üniversite düzeyindeki flüt repertuarının geliştirilmesi bakımından Macar flüt eğitimine hizmet etmiştir (Tímea, 2018). Bu yayınlardan biri de Zoltán Jeney'e ait Fuvolaiskola serisidir.

Fuvolaiskola, 19. Yüzyılın başlarına kadar kullanılmamış (Ittzes, 2017, s.51) bir terim olan Fuvola (Macarca flüt) ve skola (okul) kelimelerinden oluşan "Flüt Okulu" anlamına gelmektedir. Orijinali üç cilt halinde yayınlanan Fuvolaiskola, Z. Jeney'in flüt eğitimi için hazırladığı çok özel bir koleksiyondur. Metot, Zoltán Jeney, Endre Szervánszky, Gyula Dávid ve Pál Járdányi gibi önemli besteciler tarafından yapılan halk müziği düzenlemeleri, klasik müzikten seçilen eserler ve Macar bestecilerin yazdığı küçük parçalar ve etütlerden oluşmaktadır (Budai, 2014).

"Jeney, Macar müzik kökenlerine dayanan flüt metotları koleksiyonu yazması için 1951 yılında görevlendirilmiştir. Fuvolaiskola'nın yayınlanmasından önce, Macar kültürünü tanıtmının yanı sıra flüte yeni başlayanların ve orta seviyedeki öğrencilerin müzik bilgisini, çalma stilini ve teknik becerilerini geliştirmeye yardımcı olan Macar halk müziği kültürüne dayalı bir yayın bulunmamaktadır" (Tímea, 2018, s. 93).

“Fuvolaiskola'nın ilk cildinin doğuşuna kadar olan ilk denemeler yaklaşık bir yıl sürmüştür. Jeney, yazdığı küçük parçaları öğrencilerinde denemiş ve koleksiyona dâhil edilebilecek olanları tespit ederek yayımlatmıştır” (Tímea, 2018, s. 93).

Metodun birinci cildinin ilk versiyonu 1952'de; Macarca ve Almanca açıklamalarıyla Cilt II 1954'de; Cilt III ise 1959'da seri olarak yayınlanmıştır. On yıl sonra revize edilen metotlarda bazı eserler diğer ciltlere aktararak Cilt I, 1970 yılında; Cilt II, 1972 yılında yayınlanmıştır (Budai, 2014; Nagy'den aktaran Budai, 2014; Tímea, 2018). Günümüzde Jeney'in metotları hala Macar müzik okullarının müfredatındadır (Fülep'ten aktaran Budai, 2014, s. 5).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Jeney'e ait Fuvolaiskola-I flüt metodunun; teorik bilgiler, ses sınırı, nota süreleri ve veriliş sıraları, etütlerin ölçü birimleri, artikülasyonlar, tonal/modal ve armonik yapı, türler, hız, gürlük ve ifade terimleri ve besteciler açısından detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede, metodun içeriği, hangi açılardan kullanılabilceği, yerelden evrensele ilkesinin etütlerde ve metotta nasıl işlendiği ve Macar müziğinin temel unsurlarının neler olduğu da araştırma kapsamında ele alınmıştır.

Araştırmanın Önemi

Flüt eğitiminde önemli bir yere sahip olan Fuvolaiskola-I flüt metodunun analizinin; teknik ve müzikal becerilerin kazanılması bakımından hangi konuları içerdiğinin, biçimsel ve teknik açıdan nasıl bir içeriğe sahip olduğunun belirlenmesi ve flüt eğitimine başlangıç aşamasında kullanılacak farklı bir eğitim materyalinin tanıtılması ile ulusal Türk flüt metotlarına fikir oluşturması bakımından önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, mevcut durumun tespiti amacıyla nitel çalışma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmada Fuvolaiskola-I flüt metodunda yer alan 199 etüt/egzersiz/eser; ses sınırı, veriliş sırasına göre metotta yer alan notalar, süre değerleri, ölçü birimleri, artikülasyonlar, hız, gürlük ve ifade terimleri, tonal/modal yapı, türler ile besteciler açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında gerekli olan kavramsal çerçeve için literatür taraması yapılmıştır. Metodun incelenmesi aşamasında ise içerik analizi yapılarak, metotta yer alan etüt, egzersiz ve eserlerdeki; nota değerleri, etütlerin ölçü birimleri, türler ve besteciler ile ilgili veriler çetele yöntemiyle elde edilmiştir. Diğer kategorilere ait veriler ise analiz yoluyla tespit edilmiştir. Elde edilen veriler görselleştirilerek ve tablolaştırılarak yorumlanmış ve tartışılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmadan ortaya çıkan bulgular metodun genel görünümü, ses sınırı, metotta yer alan notalar, süre değerleri, ölçü birimleri, artikülasyonlar, hız, gürlük ve ifade terimleri, parçaların tonal/modal yapısı, türler ve besteciler başlıkları altında incelenerek yorumlanmıştır.

1. Metodun Genel Görünümü

Metot, Jeney tarafından 1968 yılında Budapeşte'de yazılmış bir önsöz ile başlamaktadır. Giriş kısmında yeni başlayanlara kolaylık sağlaması bakımından metodun müzikal ve teknik öğretim materyallerini içeren üç kademeye bölünerek geliştirildiğinden bahsedilmektedir. Amacının, yazıldığı “dönemin gereksinimlerini karşılayacak modern bir flüt ekolü yaratmak” olduğuna dikkat çekilerek, bunun için alıştırma ve çoğunlukla canlı müziklerden, halk müziği düzenlemelerinden, halk müziği ruhuyla oluşturulmuş bestelerden ve en iyi Macar bestecilerinin eserlerinden özenle seçildiği belirtilmiştir. Jeney, derslerde iki flüt için yazılan parçaların, öğretmen veya ileri düzey bir öğrenci tarafından alt sesinin seslendirilmesiyle; öğrencinin çalmasını destekleneceğini, müzikal duygusunun teşvik edileceğini ve müzik yapma arzusunun artırılacağını vurgulamaktadır. Çalışmalarda öğrencinin önce

egzersizi söylemeyi öğrenmesini, ardından kusursuz bir şekilde söyleyebilen öğrencinin egzersizi enstrümanda çalmasını öneri olarak sunmaktadır. Bu şekilde melodiyi içinde hissedilen çocuğun, tüm dikkatini teknik zorlukların üstesinden gelmeye odaklayabileceğinden bahsetmektedir.

Jeney, genel açıklama kısmında ise, flüt tutuşu hakkında bilgiler vermiştir. Flütün; çene çukuru, sol elin işaret parmağının kökü, sağ elin baş parmağı ve sağ elin küçük parmağı olmak üzere dört noktada tutulması gerektiğini belirterek, “temas alanları ne kadar büyükse, çalma sırasında güvenlik de o kadar fazla olur” demiştir. El pozisyonu ile ilgili başlıkta; elin gevşemiş ve rahat pozisyonunun parmakların serbest hareketi için temel bir koşul olduğu; parmakların bir elmayı kapmaya benzer şekilde yuvarlak bir şekilde tutulması gerektiği; parmakları köklerinden hareket ettirilmesi ve çalma sırasında uzatılmaması gerektiği belirtilmektedir. Üfleme konusunda da önerilerde bulunan Jeney, dilin "T" veya "D" sesini telaffuz ederken olduğu gibi kullanılması gerektiğini, *do*[#] tonunda pratik edinen öğrencinin yan seslere geçebileceğini söylemektedir. Enstrümanda mükemmelliğe ulaşmanın ön koşullarını öz eleştirel yaklaşım ve tutarlı olma yeteneği olarak gören Jeney, ton üretimini de her şeyin başı olarak ön plana almaktadır. Fuvolaiskola seviyelere ayrılmış iki metotta oluşması sebebiyle incelenen birinci kitapta süslemeler, çift dil kullanımı, vibrato gibi teknik çalışmaları içermemektedir. Metotta notalara ait parmak pozisyonlarını gösteren iki tablo bulunmaktadır.

2. Metodun Ses Sınırı

Fuvolaiskola-I flüt metodunun ses sınırlarına bakıldığında genelde *mi*¹-*mi*³ aralığında olduğu görülmektedir. *Re*¹ notasına çok nadiren yer verilmekte, *do*¹ notası ise kitapta yer almamaktadır. Tiz seslerde ise genel kullanım *mi*³ notasına kadar olup, *fa*^{#3} notasına sadece 129 numaralı son etütte yer verilmektedir. Görsel 1’de kitapta yer alan notaların ses sınırları görülmektedir.

Görsel 1. Metodun Ses Sınırı

3. Metotta Yer Alan Notalar

Görsel 2’de veriliş sırasına göre metotta yer alan notalar yer almaktadır.

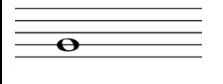

Görsel 2. Veriliş Sırasına Göre Metotta Yer Alan Notalar

Görsel 2 incelendiğinde, ilk etütte *si* sesi ile başladığı, ardından *la* ve *do*² sesi verilerek pese doğru *sol* sesine kadar inildiği, *do*[#] sesinin ardından tize doğru *sol*² sesine çıkıldığı, dudak pozisyonu ve üfleme tekniğinin bu süreç içerisinde oturmaya başlamasıyla birinci oktavda *fa*, *mi*, *re* seslerinin öğretildiği görülmektedir. Modal ve tonal etütlerin içerdiği arızaların sırasıyla verildiği metotta; en pest sesin *re*¹, en tiz sesin ise *fa*^{#3} notası olduğu tespit edilmiştir.

4. Metotta Yer Alan Süre Değerleri

Görsel 3’te, veriliş sırasına göre metotta yer alan süre değerleri yer almaktadır.

1.		2.		3.		4.	
5.		6.		7.		8.	

Görsel 3. Metotta Yer Alan Süre Değerleri

Görsel 3 incelendiğinde, süre değerlerinin suslarla birlikte verildiği, sırasıyla dörtlük, ikilik, noktalı ikilik, birlik, sekizlik, noktalı birlik ve noktalı dörtlük süre değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Etütlerde onaltılık ve daha kısa süre değerine rastlanmamıştır. Başlangıç flüt eğitimi kitaplarında genellikle ikilik ve birlik süre değeriyle başlanması ve onaltılık notalar da içermesi nedeniyle, Fuvolaiskola-I flüt metodunun sade ve farklı bir yaklaşıma sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

5. Metotta Yer Alan Ölçü Birimleri

Tablo 1’de, metotta yer alan ölçü birimlerinin dağılımı yer almaktadır.

1.	Ölçü	F	%
2.	2/4	32	24,81
3.	3/4	22	17,05
4.	4/4	48	37,21
5.	♩	9	6,98
6.	2/2	4	3,10
7.	3/2	2	1,55
8.	3/8	1	0,78
9.	6/8	5	3,88
10.	3/4, 2/4 geçişli	3	2,33
11.	3/4, 4/4, 2/4 geçişli	1	0,78
12.	3/4, 4/4, 5/4 geçişli	1	0,78
13.	6/4, 3/2 geçişli	1	0,78
	Toplam	129	100

Tablo 1. Metotta yer alan ölçü birimlerinin işleniş sırasına göre dağılımı

Tablo 1’de görüldüğü üzere, etüt kitabında en çok % 37,21 oranında 4/4’lük ölçü değeri kullanılmıştır. Bu ölçüyü sırasıyla 2/4’lük ve 3/4’lük ölçü birimleri takip etmektedir. Ancak tabloyu incelediğimizde çok çeşitli ölçü değerlerinin kullanıldığı da görülmektedir. Özellikle aynı etüt içerisinde farklı ölçü birimlerinin yer aldığı egzersizlerin ve bu yapıdaki Macar halk şarkılarının seçilmesi oldukça dikkat çekici bir unsurdur. Görsel 4’te ölçü kullanımına örnek olarak verilen “Sirt az anyám, mikor én megszülettem” isimli halk şarkısının metot içinde yer alan uyarlaması görülmektedir. Şarkının orijinali “Sound Archives at the Institute for Musicology” sitesinden dinlenebilmektedir. Aynı siteden elde edilen ve Görsel 5’te yer alan derleme notalarında rubato bir girişin hâkim olduğu görülmektedir. Halk şarkısı, flüt metodunun seviyesine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca metot içerisinde (3/4, 4/4, 2/4) ve (3/4, 4/4, 5/4) ölçü geçişleri bulunan iki halk şarkısına daha yer verilmiştir. Örnek olarak Görsel 4’te 126 numaralı “Sirt az anyám, mikor én megszülettem” isimli halk şarkısında ölçülerin verilmiş sırası görülmektedir.

Görsel 4. “Sirt az anyám, mikor én megszülettem” isimli halk şarkısının metot için uyarlaması

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_10987-11008/?pg=153&layout=s

Görsel 5. “Sirt az anyám, mikor én megszülettem” isimli halk şarkısının arşiv notası

6. Metotta Yer Alan Artikülasyonlar

Metodu incelediğimizde ilk etütlerden son etüde kadar tek dil kullanıldığı, metot boyunca iki ve üç dil kullanılmadığı görülmektedir. Ancak 51. etüt ile bağ kullanımının önce iki sonra da beş notanın bağlanmasıyla verildiği görülmektedir. 54. sırada yer alan eser ile birlikte *staccato*, *tenuto*, *non legato*, *portato* ve *marcato* hakkında bilgi verilerek etüt ve eserlerde kullanılmasına başlanmıştır.

7. Metotta Yer Alan Hız, Gürlük ve İfade Terimleri

Metotta ilk etütten itibaren hız terimleri kullanılmıştır. Gürlük terimlerinin 75. etüt ile uzun sesler üzerinde *pp*, *p*, *mf*, *f*, *crescendo* ve *decrescendo* çalışmaları yapılarak öğretildiği, ifade terimlerine de 88. etütten itibaren yer verildiği görülmektedir.

8. Metotta Yer Alan Parçaların Tonal/Modal Yapısı

Metotta yer alan parçaların tonal/modal yapısı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Parçaların Tonu/Modu	f	%	Parçaların Tonu/Modu	f	%	Parçaların Tonu/Modu	f	%	Parçaların Tonu/Modu	f	%
Do Majör	16	18.56	Fa# Minör	3	3.48	Mi Aolyen	2	2.32	Fa Miksolidyan	1	1.16
Sol Majör	11	12.76	Kromatik Dizi	3	3.48	Mi Frijyen	2	2.32	Fa Minör	1	1.16

Re Majör	9	10.44	La Miksolidyan	3	3.48	Mi Majör	2	2.32	La Aolyen	1	1.16
Si b Majör	7	8.12	La Minör	3	3.48	Sol Majör Pentatonik	2	2.32	Mi b Majör	1	1.16
Fa Majör	6	6.96	Re Minör	3	3.48	Si Pentatonik*	2	2.32	Mi Minör	1	1.16
Re Doryan	6	6.96	Sol Miksolidyan	3	3.48	Do Miksolidyan	1	1.16	Re Aolyen	1	1.16
Sol Doryan	5	5.8	Sol Minör	3	3.48	Fa# Doryan	1	1.16	Si Aolyen	1	1.16
Do Doryan	4	4.64	Do Aolyen	2	2.32	Fa# Frijyen	1	1.16	Si Majör	1	1.16
La Majör	4	4.64	La Pentatonik*	2	2.32	Fa# Majör	1	1.16	Si Minör	1	1.16
* Macar pentatonik diziliminde											
TOPLAM: 116											

Tablo 2. Metotta yer alan parçaların tonal/modal yapısı

Tablo 2’de görüldüğü üzere, metotta yer alan parçalar tonal ve modal yapılara sahiptir. En çok kullanılan ton/mod %13,79 ile *Do Majör* tonudur. Parçaların sıklıkla *Do Majör*, *Sol Majör*, *Re Majör*, *Si b Majör*, *Fa Majör*, *Re Doryan* ve *Sol Doryan* ton ve modlarında olduğu görülmektedir. Parçalar tonalite/modalite bakımından belirli bir sırayı takip etmemektedir. Metot büyük oranda düetlerden oluşmaktadır. İlk parçalar sadece başlangıç seslerini öğretmekle beraber, düet olması nedeniyle tonalitelerinin *Mi Majör*, *Si Minör*, *Fa Minör*, *Fa Majör* gibi farklı tonlarda olduğu görülmektedir. Buradan metodun başlangıç seslerine odaklı çalışma yaptırırken, bir taraftan da ton duyumunu zenginleştirici bir yapısı olduğu söylenebilir. Metotta sadece kromatizm üzerine kurulmuş parçalar ve pentatonik parçalar da bulunmaktadır. Ayrıca kitapta herhangi bir tonal ya da modal yapıya ait olmayan parçalar ve egzersizler de bulunmaktadır.

Neredeyse tamamı düet parçalardan oluşan metotta partilere dikey olarak bakıldığında armonik olarak uyumlu aralıklar kadar uyumsuz aralıklara da sıkça yer verilmiştir. Yine de düet parçalardaki aralıklar dikey olarak incelendiğinde yarı uyumlu ve birbirlerinin çevrimi olan üçlü ve altılı aralıklara diğer aralıklara oranla daha çok yer verildiği görülmektedir. Eserlerin bazılarında partilerden biri hareketli bir ezgiyi takip ederken diğer parti sesleri tutmaktadır. Bazı parçalarda ise ezgi her iki parti arasında yer değiştirerek ilerlemektedir.

9. Metotta Yer Alan Parçaların Türleri ve Bestecileri

Tablo 3’te, metotta yer alan parçaların türleri ve bestecilerin dağılımı yer almaktadır.

Besteciler	Kitapta Yer Alan Etüd/Egzersiz Sayısı	Macar Halk Şarkısı/Çocuk Şarkısı (Düzenleme/Beste)	Diğer Ülkelerin Halk Şarkısı/Çocuk Şarkısı	Diğer (Düzenleme/Beste)
Endre Székely	67	20	3	44
Pál Járdányi	18	3	1	14

Zoltán Jeney	15	3	1	11
Dávid Gyula	10			10
Endre Szervánszky	8	1		7
Zoltán Kodály	8			8
W.A.Mozart	7		1	6
Kesztler Lőrinc	4			4
L. v. Beethoven	4			4
L.Mozart	3			3
C. G.Neefe	2			2
C.W.Gluck	1			1
J.Kuhnau	1			1
J.P.Krieger	1			1
Wilhelm Popp	1			1
TOPLAM	150	27	6	128

Tablo 3. Metotta yer alan parçaların türleri ve bestecilerin dağılımı

Tablo 3'te görüldüğü üzere %44,66 gibi yüksek bir oranla en çok Endre Székely'nin eserlerine yer verilmiştir. Székely'i %12 ile Pál Járdányi takip ederken metodun yazarı Jeney'in eserleri kitabın %10'unu oluşturmaktadır. Bu üç Macar besteci dışında Dávid Gyula, Endre Szervánszky, Zoltán Kodály ve Kesztler Lőrinc eserleri kitapta yer alan diğer Macar bestecilerdir. Günümüz Avusturya topraklarında doğan Wolfgang Amadeus Mozart dışında kitaptaki diğer bestecilerin (Ludwig van Beethoven, Leopold Mozart, Christian Gottlob Neefe, Christoph Willibald Gluck, Johann Kuhnau, Johann Philipp Krieger ve Johann Philipp Krieger) tamamı günümüz Almanya sınırları içerisinde doğmuşlardır. Ayrıca kitapta bulunan parçaların 27'si Macar halk şarkısı veya çocuk şarkısından oluşurken 6 parça ise diğer ülkelerden alınan halk şarkısı veya çocuk şarkısından oluşmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında ele alınan temel kategoriler çerçevesinde Macaristan flüt eğitiminde önemli bir yere sahip olan, Macar ulusal kültürünün unsurlarını taşıyan ve Macar müziğinin gelecek nesillere ve başka uluslara aktarımını bir nebze de olsa flüt eğitimi aracılığı ile sağlayan, Macar müzik sanatı ve eğitimi için önemli bir besteci olan Zoltán Jeney'in Fuvolaiskola-I flüt metodunun analizi yapılarak incelenmiştir. Bu amaç çerçevesinde incelenen metottan elde edilen sonuçlar; teorik bilgiler, ses sınırı,

nota süreleri ve veriliş sıraları, etütlerin ölçü birimleri, artikülasyonlar, tonal/modal ve armonik yapı, türler, hız, gürlük ve ifade terimleri ve besteciler olmak üzere onbir kategoride tartışılmıştır.

Metodun genel yapısına bakıldığında birkaç egzersiz haricinde genellikle düetlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum önemli bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle flüt eğitimine yeni başlayan öğrenciler için çok sesli çalışmalar müzik kulağını geliştirmekte, uyum, dinleme ve bekleme gibi birlikte çalma davranışlarını kazandırmakta, entonasyon ve özgüven gelişimini de olumlu etkilemektedir (Diken, 2019; Ergen ve Bilen, 2010; Gürkan Öztürk ve Özkan 2016; Topoğlu, 2010). Girgin (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğrencilerin çalgı metotlarında eşliklerin yer almasını istedikleri, bunun teknoloji destekli olarak sunulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Günümüzde kullanılan çalgı metotlarının çoğu eşiksiz olmakla beraber, özellikle son dönemde yazılanlarda eşlik CD'leri veya web uygulamalarının olduğu görülmektedir. Bu makalenin yazıldığı pandemi ve eve kapanma dönemi teknoloji destekli uygulamaların ve "dijital dünyaya uyumlu çalgı metotlarının" (Girgin, 2019) gerekliliğini bize bir kez daha hatırlatmıştır.

Metodun giriş bölümüne bakıldığında, açıklayıcı bilgiler bulunmasının yanında başlangıç müzik teorisi; flütün tarihçesi, özellikleri ve bakımı ile ilgili bilgilerin yer almadığı, temel duruş, tutuş, diyafram ve dil kullanım teknikleri gibi konulara genel olarak değinildiği, görsellerden yararlanılmadığı görülmektedir. Metotta sadece parmak pozisyonlarına yönelik iki tablo bulunmaktadır. Bu yönüyle metodun öğretmen aktarımı temelli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu durumun öğrencilerin kendi kendilerine öğrenmeleri açısından çok olumlu olduğu düşünülmekle beraber, flüt eğitimcilerinin benimsedikleri prensipleri öğrencilerine aktarmaları açısından da olumsuz görülmemektedir. Bu noktada bireysel özelliklerin göz önünde bulundurulduğu aktif öğrenme etkinliklerini içeren (Girgin, 2019) ve kendi kendine öğrenmeyi kolaylaştırıcı metotlara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu açıdan flüt eğitimde kullanılan ve çok değerli olan eski metotların yayınevleri ve editörler tarafından revize edilerek çağın öğrenme ve öğretme ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi önerilebilir.

Metodun ses sınırları ile ilgili bulgulara bakıldığında, etütlerin genel olarak mi^1 - mi^3 aralığında yazıldığı daha tiz ve daha pes notalara yer verilmediği görülmektedir. Metotta bu ses aralığı bir rastlantı sonucu oluşmamıştır. Flütte "tiz sesler ince, pes sesler zayıf ve yumuşak tınlar" (Ekebakan, 2007, s.7). Bu nedenle flüte yeni başlayan öğrencilerin üfleme zorluğu bakımından do^1 notasını net bir şekilde çalmaları kolay değildir. Üst oktavlarda mi^3 notasından sonra gelen notalarda, gerek parmak pozisyonları gerekse üfleme tekniği açısından zorluk yaşanabilmektedir. Bu kitapta yer alan egzersiz, etüt ve eserler genel olarak mi^1 ile mi^3 notaları arasında yer aldığı için metot yeni başlayan öğrenciler açısından uygun bir ses aralığında olması sebebiyle önem kazanmaktadır. Flüt öğretiminde başlangıç aşamasında ses sınırlarının mi^1 - mi^3 arasında tutulması, öğrencilerin bu sesler temizlenmeden daha pes ve daha tiz seslere zorlanmaması, egzersiz ve gamların da bu ses aralığında çaldırılmasının öğrencilerde özgüveni artırıcı bir faktör olacağı düşünülmektedir.

Metotta yer alan notalara bakıldığında, ilk olarak si notası ile başlandığı görülmektedir. Flüt eğitiminde sık kullanılan metotlarda yer alan başlangıç sesleri incelendiğinde genel olarak do^2 , si , re^2 ve sol notalarıyla başladığı tespit edilmiştir. Aşağıda flüt eğitiminde sık kullanılan metotlara ait başlangıç sesleri görülmektedir.

- do^2 notası (Prill, Gariboldi, Moyse, Boehm, Tulou)
- si notası (Altes, Herfurth and Stuart, Wye, Jeney, Katarina and Karin)
- re^2 notası (Lyons, Güzel Sanatlar Lisesi Flüt Kitabı)
- sol notası (Langey)

Bu konuda Cüceoğlu Önder ve Sena Temiz (2020) tarafından yapılan benzer bir çalışmada başlangıç sesi olarak; si notasının rahat elde edilen bir ses olması, re notasının tutuş pozisyonu bakımından rahat kavrama ve denge sağlaması, bu bakımdan si ve re notaları ile flüte başlanmasının daha uygun olduğu belirtilmektedir. do notasının ise flütü tutuş şekli bakımından, flütün dengesinin bozulmasına yol açabilecek bir pozisyonda olması, bu bakımdan ilk öğretilen notanın do notası olmaması gerektiği vurgulanmıştır. sol notası ise bazı öğrencileri sesin çıkarılması noktasında zorlamakla beraber, işitme eğitiminde sol anahtarında verilen ilk ses olması, direkt olarak dizeğe geçiş yapmadan tek çizgide

çalışma imkanı sunması, ezberleme kolaylığı sağlaması açısından tercih edilebilir. Nitekim Jeney, ilk sesler olarak *si-la-do-sol-do#-re* notalarını vererek hem diğer metotlarla benzer bir sistem takip etmiş hem de öğrencilerin öncelikle rahat bir ton elde etmesini sağlamıştır.

Metotta yer alan süre değerlerine bakıldığında, flüt eğitimi literatüründe bulunan diğer metotlara göre oldukça sade bir yapının hakim olduğu görülmektedir. En küçük birim olarak sekizlik nota bulunan metodun bu yönüyle erken müzik eğitimine uygun olduğu, mesleki müzik eğitimi açısından bakıldığında ise yeterli olmadığı düşünülebilir. Ancak araştırmacıların mesleki tecrübesine dayanarak, müzik eğitimine yeni başlamış nota bilmeyen flüt öğrencileri için bu durumun oldukça avantajlı olabildiği, flüt eğitimi ve nota öğrenim sürecinin rahatlıkla birlikte yürütülebildiği ve bu metodun ardından geçilecek diğer metotlarda farklı nota süreleri ve ritim kalıplarının öğrenilmesinin daha kolay olabildiği de söylenebilir.

Metotta yer alan ölçü birimlerine ilişkin bulgulara bakıldığında, en çok 4/4'lük 2/4'lük ve 3/4'lük ölçü birimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Metoda seçilen Macar halk şarkılarının içerisinde (3/4, 4/4, 2/4) ve (3/4, 4/4, 5/4) ölçü geçişlerinin yer alması oldukça dikkat çekici bir unsurdur. Bu durum, yazılacak Türk metotlarında farklı ölçü birimleri arasındaki geçişleri çalıştırmak amacıyla çeşitli ölçü birimlerini içeren Türk halk ezgilerinin kullanılması fikrini vermektedir.

Metotta yer alan artikülasyonlara bakıldığında, *legato*, *staccato*, *tenuto*, *non legato*, *portato* ve *marcato* tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan metot, flüt literatüründeki metotlar ile paralellik göstermektedir. Türk metotlarında ise genel olarak *staccato* ve *legato*ya rastlanmaktadır (Kurtaslan Yıldırım, 2016). Flüt eğitiminde artikülasyon kullanımında dörtlük ve sekizlik süre değerlerinde tek dil kullanılırken, çift dil kullanımına ise onaltılık süre değerlerinde yer verilmektedir. Fuvolaiskola-I metodunun tamamında tek dil kullanılmış ve diğer dil tekniklerine geçilmemiştir. Bu durum metotta yer alan süre değerleri ile örtüşmektedir. Öğrenciler flüt eğitimleri sürecinde parmakları ve dillerini birlikte hızlandırmaktadırlar. Bu süreçte dil tekniği kolay gelişmemekte, pek çok komplike çalışmanın ardından istenilen seviyeye gelmektedir. Bulut'a (2015, s. 234) göre, bir öğrencinin parmaklarının hızlı ve rahat olması için iyi bir pozisyon alması ve dilini parmaklarıyla eşit ve ekonomik bir şekilde kullanması gerekmektedir. Bu nedenle süre değerleri ve ritmik yapıları açısından zamana yayılan çalışmalar doğru pozisyonların oturması bakımından faydalı olmaktadır.

Metotta yer alan parçaların tonal ve armonik yapısına bakıldığında farklı ton/modlara ait parçalar bulunurken pentatonik ve kromatik dizilerden oluşan parçalar da bulunmaktadır. Metotta yer alan Macar beş sesli (pentatonik) dizisi Kodály ve Erdely'e (1970) göre genellikle doğal ya da melodik olarak inicidir, minör bir aralıktaki ikinci ve altıncı dereceleri kullanmaktan kaçınılır. Örneğin sol sesi tonik olarak ele alınırsa dizideki sesler *sol-si b-do-re* ve *fa* seslerinden oluşur (s. 228):

Macar pentatonik dizisi (Kodaly, 1970, s. 228).	Macar pentatonik dizisi (Jeney, Parça 3)
	

Görsel 6. Macar pentatonik dizisi kullanımı

Metotta en çok *Do Majör* tonuna yer verilmesi değiştirici işarete sahip olmaması ve öğrencilerin bu diziyle daha çok karşılaşmaları bakımından doğal bir sonuçtur. Ayrıca tonal parçalar dışında modal parçalara da yer verilmesinin Macar müziğiyle bağlantısı bulunmaktadır. Kilenyi (1919) Macar şarkılarını analiz ederken eski kilise modları ve Macar dizisi arasındaki ilişkinin açık olduğu yargısına ulaşmıştır (s. 21). Metotta yer alan parçaların armonik yapısına bakıldığında ise uyumsuz aralıklara

sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Macar müzik profesörü Dr. Molnar (Kilenyi, 1919) Macar müziği hakkında aksanlı seslere gelen uyumsuz seslerin kullanıldığını belirtirken en karakteristik aralığın artık dörtlü aralık olduğunu belirtmiştir. Kilenyi'nin özellikle Macar müziğinde kullanıldığı şekliyle aksanlı vuruşa denk gelen artık dörtlü aralığına yer verdiği örnek ve bu kullanımın Jeney'in metodunda yer alan hali Görsel 6'da verilmiştir (s. 26):

Aksanlı artık dörtlü aralığı (Kilenyi, 1919, s.26)	Aksanlı artık dörtlü aralığı (Jeney, Parça 23)
	

Görsel 6. Aksanlı dörtlü aralığın kullanımı

Artık dörtlü aralığı dışında uyumsuz aralıklar olan ikili ve yedili aralıkların da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan eserlerin, Macar müziğindeki aralıklar bakımından uyumsuz yapısıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Buna karşılık en fazla kullanılan aralıkların birbirinin çevrimi olan üçlü ve altı aralıklar olduğu görülmektedir. Tonal yapıyı oluşturan akorlar kök halinde üçlü aralıklardan oluştuğundan (*do-mi-sol veya do-mi b -sol* gibi) bu aralıkların en çok kullanılması da doğal bir sonuçtur.

Metotta yer alan bestecilere bakıldığında Macar bestecilerin eserlerinin toplam eserlerin %85'inden fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla parçaların seçiminde çevreden evrene ilkesinin gözetildiği söylenebilir. Macaristan dışında yer verilen bir Avusturya ve yedi Almanya doğumlu bestecinin ülkelerinin tarihsel süreç bağlamında Macaristan'la sıkı ilişkiler içerisinde olduğu gözükmektedir. Kitabın dilinin hem Macarca hem de Almanca olması da kitaptaki bestecilerle paralellik göstermektedir. Aynı zamanda metotta yer alan halk ezgilerinin düzenlenmesinin çeşitli besteciler tarafından yapılması sayesinde öğrencilerin farklı çok seslilik yaklaşımlarını da öğrenmeleri sağlanmış olmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde metodun;

- Düetler sayesinde işitsel gelişimi sağlaması, çevreden evrene bir yaklaşım sergilenmesi, kolaydan zora doğru küçük adımlarla ilerleyen bir anlayışa sahip olması ve içerdiği müzikal öğeler bakımından başlangıç flüt eğitimi için yararlı bir kaynak olduğu,
- Aynı zamanda, çok seslendirme anlayışı ve Macar halk ezgilerine yer verme oranı ile konuları ele alış şekli bakımından ileride yazılacak metotlara örnek olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalarda, Türkiye'de yazılmış flüt metotlarının sınırlı sayıda olduğu, kendi kültürel unsurlarımızdan yola çıkılarak hazırlanmış, kültürümüze ait eserleri içeren Türkçe metotlara oldukça ihtiyaç olduğu, flüt metotları hazırlanırken farklı ülkelerdeki uygulamalar ve metotlar incelenerek yazılması gerektiği (Diken, 2019; Girgin, 2019; Kurtaslan Yıldırım, 2016) vurgulanmıştır.

Aydar (2002) bu konuda besteciler ve eğitimcilere misyon yükleyerek, “başka ulusların halk ezgileriyle” eğitim yapılması yerine, ulusal nitelikli etüt ve düetlerden başlayan eserlerle hazırlanan metotların, öğrenciler için daha işlevsel bir eğitim sağlayacağını belirtmiştir. Aydar'ın bu düşünceleri

Jeney'in ilkeleriyle örtüşmektedir. Kalender (1988) ise, hazırlanan metotlarda parça seçiminde önce tekerleme, sonra çok bilinen halk ezgileri ve daha sonra batı müziğinden örnekler verilerek; müzik eğitiminin yakından uzağa ve çevreden evrene ilkesine uygun olması gerektiğini önermiştir (s. 38).

Başlangıç metotlarında ölçülerin basitten bileşiğe doğru düzenli adımlarla verilmesi, aksak ölçülerin Türk müziği örnekleri kullanılarak basitten karmaşığa doğru kazandırılması sağlanmalıdır. Aynı zamanda ölçü geçişlerinin bulunduğu etütlere ve eserlere yer verilmesiyle ölçü algısının gelişeceği ve ölçü birimlerine adaptasyon sürecinin hızlanacağı da düşünülmektedir. Fuvolaiskola-I'de yer alan Macar halk şarkılarında yer alan ölçü geçişleri bize bu konuda çok güzel bir örnek sunmaktadır.

Bu araştırma Macar Fuvolaiskola-I flüt metodunun incelenmesi ile sınırlı olduğundan, araştırmacılar tarafından başka ülkelerin kültürel unsurlarını içeren farklı metotların incelenmesi ve temel prensiplerinin ortaya konulmasıyla alana katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aydar, S. Ç. (2002). Evrensel viyola eğitiminin Türkiye boyutu içinde ulusal ekol yaratma araştırması. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
2. Aytemur B. ve E. Gültekin (2020). Ernesto Köhler Op.33 Vol. I 1 numaralı flüt etüdünün analizi, *Anadolu 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 138-155), Diyarbakır.
3. Aytemur, B. (2016). Flüt eğitiminde bir öğrenciyle ton geliştirme çalışmaları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(28), 75-90.
4. Budai, I. B. (2014). The flutist as co-creator: composer-performer collaborations in the flute music of Hungary. (Doktora Tezi). Faculty of Music University of Toronto.
5. Bulut, S. (2015). A comparison of the first three flute lessons with beginner and intermediate-advanced level flute students. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 177, 229-234.
6. Cüceoğlu Önder, G. (2012). Flüt eğitiminde kullanılan Carl Joachim Andersen flüt etütlerinin dil teknikleri yönünden incelenmesi. *E-Journal of New World SciencesAcademy NWSA-Fine Arts*, 7(2), 131-142.
7. Cüceoğlu, G. ve Berki, T. (2007). Flüt eğitimine yönelik bir etüd analiz modeli. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 227-235.
8. Cüceoğlu Önder G. ve Sena Temiz, N. (2020). Başlangıç flüt eğitiminde kullanılan metotların içerik bakımından incelenmesi. *İdil Dergisi*, 76, 1821-1831.
9. Cüceoğlu Önder G. ve Yıldız E. (2017). Flüt eğitiminde kullanılan Ernesto Köhler op. 33/I etüt kitabının analizi. *International Journal of Social Science*, 58, 11-18.
10. Diken, Ö. (2019). Flüt eğitiminde başlangıç metotları. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
11. Dilber, F. B. ve Gül, G. (2019). Carl Joachim Andersen Op. 15 etüt kitabı 2 numaralı etüdünün teknik ve biçimsel analizi. *Trakya University Journal of Social Science*, 21.
12. Eke, Y. (2015). Güzel sanatlar liseleri flüt eğitiminde kullanılan E. Köhler op: 33 etüt kitaplarının flüt konçertolarına uygunluğu. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 4(17), 87-108.
13. Ekebalkan, S. (2007). Flüt eğitiminde çalışma yöntemlerinin teknik ve pedagojik açıdan incelenmesi. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
14. Ergen, D., & Bilen, S. (2010). İlköğretim düzeyinde eşlikli çalmaya dayalı keman eğitiminin entonasyon, özgüven ve tutum üzerindeki etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 23-32.
15. Girgin, D. (2019). Müzik öğretmeni adaylarının çalgı metodlarından beklentileri. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29), 188-201.
16. Gürkan Öztürk, F. ve Özkan, P. (2016). 4-7 yaş başlangıç keman eğitiminde kullanılan metotlara yönelik keman eğitimcilerinin görüşleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 323-332.
17. Ittzes, G. (2017). The flute in Hungary. *Flutist Quarterly*, 43(1), 51-53.
18. Jeney Zoltán (1952). *Fuvolaiskola I. füzet.* Zenemükiadó Vállalat, Budapest.

- 19.Kahyaoğlu, Y. (2009). Geleneksel Türk müziği eğitiminde metot ihtiyacı ve kanun metotları üzerine bir inceleme. 8. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*, Samsun.
- 20.Kalender, N. (1988). Müzik eğitiminde çalgı eğitimi ve sorunları. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- 21.Kilenyi, E. (1919). The theory of Hungarian music. *Oxford Journals*, 5(1), 20-39.
- 22.Kodály, Z. ve Erdely S. (1970). Pentatonicism in Hungarian folk music. *Ethnomusicology Journal*, (14)2, 228-242.
- 23.Kurtaslan Yıldırım, H. (2016) Türkçe flüt metotlarının incelenmesi. *EKEV Akademik Dergisi*, 20(68), 117-134.
- 24.Mcpherson, A. (2016). Completing the circle: the flute music Of Gergely Ittzés. (Doktora Tezi). Tasmanian College of the Arts Conservatorium of Music, University of Tasmania. <http://www.flutepage.de/deutsch/composer/person.php?id=1114&englisch=true>
- 25.Onuk, O. (2009). Köhler'in op. 33 vol. II 4 numaralı flüt etüdünün analizi. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 7(3).
- 26.Önder, G. C. (2012). Müzik öğretmenliği anabilim dallarında kullanılan başlangıç flüt eğitimi metotlarının incelenmesi. *E-Journal of New World SciencesAcademy NWSA-Fine Arts*, 7(2), 100-109.
- 27.Özen, N. (2004). Çalgı eğitiminde yararlanılan müzik eğitimi yöntemleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 57-63.
- 28.Sírt Az Anyám, Mikor Én Megszülettem, Sound Archives At The Institute For Musicology, <https://zti.hungaricana.hu/en/27971/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzXHUwMGVkcncQgYXogYW55XHUwMGUxbSBhbWlrb3IgaXHUwMGU5biBzelx1MDBmY2xldHRlbSJ9>
- 29.Tímea, N. F. (2018). Jeney Zoltán Örökségének Jelentősége A Magyar Zeneművészetben. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23471/nagyne-fabian-timea-tesis-hun.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- 30.Topoğlu, O. (2010). Viyolonsel çalışma sürecinde eşlikli çalışmaların viyolonsel öğrencilerinin entonasyon doğruluğuna olan etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 56-76.
- 31.Uyan, Z. D. (2014). Müzik öğretmenliği anabilim dalları başlangıç flüt eğitimde kullanılan etüt ve eserlerin incelenmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 2(2), 57-80.
- 32.Yalçınkaya, B., Eldemir, A. C., ve Sönmezöz, F. (2014). Müzik öğretmeni adaylarının bireysel çalgı dersine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1583-1595.

KIRIM HANLIĞI'NIN EGEMENLİĞİNDE OR

“OR” UNDER THE RULE OF THE CRIMEAN KHANATE

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay, Türkiye,
ORCID: ID/0000-0002-8301-4269

Özet

Or, Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan kıstağın üzerinde yer alan bir yerleşim yeridir. Or'un MÖ. VII-VI. yüzyıllarda İskitlerin Kırım Yarımadası'na yapmış oldukları akınları engellemek için Yunanlar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Yunanlar Or'un inşasının yanı sıra kıstak üzerinde, Azak Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan derin bir hendek de açmışlar ve Or'a Yunanca hendek anlamına gelen Taphrae adını vermişlerdir. Taphrae adı zaman içerisinde kullanımdan kalkmış, ancak burası yine hendek anlamına gelen isimlerle anılmıştır. Bu durum hendeğin stratejik önemini daha sonraki yüzyıllarda da koruduğunu göstermektedir. Nitekim Kırım Hanlığı döneminde Or ve hendeği yarımadaı kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı koruyan hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu yüzden Kırım Hanları Or'un idaresini han adaylarına ya da hanedan ile akrabalığı bulunanlara bırakmışlardır. Ayrıca Or'un ve hendeğinin sağlam bir yapı olarak kalması için gerekli olan inşa faaliyetlerine önem vermişlerdir. Buna ilaveten herhangi bir saldırıyı püskürtmek için Or'da bir miktar asker bulundurmışlardır. XVII. yüzyılın sonlarında Rus Çarlığı sınırlarını Karadeniz kıyılarına dayandırınca Or Osmanlı Devleti için de önem arz etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti buranın muhafazası için topçu, cebeci, yeniçeri gibi çeşitli sınıflardan yaklaşık 500 kadar asker görevlendirmiş ve Or'u sağlamlaştıracak inşa faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Or sahip olduğu stratejik öneminin yanı sıra yerleşiklerle göçerliler arasında bir sınır teşkil etmiştir. Bu sınır iki grup arasında yaşanan çatışmaları büyük ölçüde engellemiş, böylece üretim istikrarlı bir hale gelmiştir. Öte yandan bu sınırın iki farklı dünyayı birleştiren bir işleve sahip olduğu da görülmüştür. Or'da kurulan pazar ve Or'un hemen güneyindeki tuz yatakları yerleşiklerle göçerlilerin belirli aralıklarla bir araya gelmelerini sağlamıştır. Seyyahlar bu ticari etkinlik hakkında dikkate değer bilgiler verdikleri gibi Or'un stratejik önemini de ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı seyahatnameler çalışmanın önemli kaynakları arasında yer almıştır. Bundan başka Osmanlı arşivinde yer alan çeşitli fonlardaki belgelere ve defterlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Or, Kırım Hanlığı, yerleşikler, göçer- evliler, Osmanlı Devleti.

Abstract

Or is a settlement located on the neck that connects the Crimean peninsula to the mainland. It is thought that Or has been founded by the Greeks in order to prevent the Scythian invasions to the Crimean peninsula in VII-VI. centuries. In addition to the construction of Or, the Greeks also dug a deep trench on the neck connecting the Sea of Azov and the Black Sea and named Or "Taphrae", meaning moat in Greek. The name Taphrae has fallen out of use over time, but this place is still mentioned along with names which mean moat. This situation shows that the moat preserved its strategic importance in the following centuries. As a matter of fact, during the period of the Crimean Khanate, Or and its moat had vital importance in protecting the peninsula against dangers from the north. Therefore, the Crimean Khans left the administration of Or to the candidates of the khan or those who were related to the dynasty. In addition, they gave importance to the construction activities necessary for Or and its moat to remain a solid structure. They also had a number of soldiers in Or to repel any attack. At the end of the XVIIth

century, when the Russian Tsarism extended its borders to the Black Sea shores, Or became important for the Ottoman Empire. The Ottoman Empire assigned approximately 500 soldiers from various classes such as artillery, armorer and janissaries for the protection of this place and carried out construction activities to strengthen Or. In addition to its strategic importance, Or has formed a border between sedentary peoples and nomads. This border prevented the conflicts between the two groups to a great extent, thus the production became stable. On the other hand, it has been seen that this border has a function that unites two different worlds. The market established in Or and the salt deposits just south of Or allowed sedentary peoples and nomads to come together at regular intervals. The travelers gave remarkable information about this commercial activity and also revealed the strategic importance of Or. Therefore, travel books were among the important sources of the study. In addition, documents and notebooks from various funds in the Ottoman archive were also consulted.

Keywords: Or, Crimean Khanate, sedentary peoples, nomads, Ottoman Empire

Giriş

Kırım, batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeydoğudan Azak Denizi ile çevrili bir yarımadadır. Yarımada'nın kuzeyinde yarımadayı anakaraya bağlayan bir kıstak mevcuttur. Bu kıstağın üzerinde yarımada'nın güvenliğini sağlamak için MÖ. VI. yüzyılda açılmış bir hendek bulunur. Bu hendek Azak Denizi'nin uzantısı olan Sivaş (Sasık) Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlar. Bu noktada yarımada'nın bir ada olarak değerlendirilmesi mümkündür. Yarımada'nın ilk sakinlerinin Taurular olduğu düşünülmektedir. MÖ. VIII. yüzyılda yarımadaya İskitler gelmişlerdir. MÖ. VI. yüzyılda ise yarımadada Yunan kolonileri kurulmuştur. Daha sonra Sarmatlar, Gotlar, Alanlar, Hunlar, Bulgarlar, Doğu Romalılar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar yarımadada hüküm sürmüşlerdir ("Kırım", 2002: 447-449; Gömeç, 2009: 63 vd.; Tellioglu, 2016: 2 vd.). Kırım Yarımadası XIII. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Altın Orda egemenliğinde kalmış, bu süreçte yarımada hanlarla mücadeleye girişen bey ve mirzalar için sığınılacak bir liman olmuştur. Bu beylerden birisi olan Hacı Giray, 1428'lerde bağımsızlığını ilan ederek Kırım Hanlığı'nı kurmuştur. Hanlığın ilk başkenti Kırım (Solhat) şehri olmuştur. Daha sonra başkent Bahçesaray'a taşınmıştır. Yine idari açıdan önem arz eden bir başka şehir kalgayların oturduğu Akmescid'dir. Gözleve ise hanlığın ticari limanı olarak kabul edilmektedir. Bunların dışında yarımadada Osmanlı Devleti tarafından idare edilen Kefe, Kerç, Suğdak, Balıklava, Yalta, Aluşta, Mangub, İnkerman şehirleri bulunmaktadır (Kurat, 1992: 207-208; Öztürk, 2015: 15). Bütün bu şehirleri Deşt-i Kıpçak taraflarından gelebilecek saldırılara karşı koruyan yarımada'nın kuzeyindeki Or olmuştur. Or, Sivaş Denizi ile Karadeniz arasında açılmış olan hendeğin ortasında yer alır. Or esasında kalesi ve varoşu dışında hendek boyunca uzanan bir surla da sahiptir. Bu hendek ve surla'nın tek yolu sadece gündüzleri açık olan kale kapısına bağlı asma köprüdür (Tott, t.y.: 112). Or'un bu stratejik önemi Kırım Hanları tarafından daha hanlığın kuruluşundan kısa bir süre sonra anlaşılmıştır (Sroekovsky, 1978: 14). Bu çalışmada Or'un stratejik önemi üzerinde durulmuştur. Seyahatnameler, kronikler ve Osmanlı arşiv belgeleri çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmaktadır.

Or Adının Kökenine Dair

Uzunluğu 30 kilometre, genişliği en dar yerinde 7 kilometre, en geniş yerinde 23 kilometre, yüksekliği ise 24 metre olan Or kıstağı doğu-batı eksenli olmak üzere en dar yerinden bir hendekle ikiye ayrılmıştır. (Ena, 2009: 160). Bu hendeğin MÖ. VI. yüzyılda adı Drecyllius olan Spartalı bir general tarafından Kırım Yarımadası'ndaki Yunan kolonilerini İskit akınlarından korumak için inşa edildiği düşünülmektedir. Or'un kuruluşu da bu hendeğin inşası ile gerçekleşmiştir (Guthrie, 1802: 50; Pallas, 1812: 4). Yunanlar Or'a Yunanca hendek anlamına

gelen “*Taphrae*” adını vermişlerdir. Bu ad, MÖ. I. yüzyılda yaşamış olan Yunan ve Romalı coğrafyacıların eserlerinde de zikredilmektedir (Pomponius Mela, 1998: 60; Strabo, 1903: 473; Plinius, 1855: 332-333). Bölgedeki Yunan hakimiyeti sona erince Taphrae adı kullanımdan kalkmıştır. Bununla birlikte Or’a verilen yeni isimler yine hendek anlamını taşımıştır (Pallas, 1812, 4). Nitekim Kırım Türklerinin vermiş olduğu “*Or*” ile Slavların vermiş olduğu “*Perekop*” isimleri hendek anlamına gelmektedir (Evliya Çelebi, 2011: 439; Herberstein, 1851: 77; Chevalier, 1672: 35; Beauplan, 1959: 456).

Or’un başka adları da mevcuttur. “*Orkapı*” bu adlardan en yaygın olarak kullanılanıdır. Kapı en basit şekliyle “*bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı*” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 1069). Or, gerçekten de bu basit tanımlamadaki gibi bir fonksiyona sahiptir. Yarımada karayoluyla geçit veren tek yer Or’dur (Pallas, 1812: 5). Bu yüzden Or yarımada güvenliği açısından hayati bir öneme sahiptir. Osmanlı belgelerinde Or’un genellikle “*Kırım’ın kilidi*” olarak nitelendirilmesi de bundan ileri gelmiştir (C.MTZ. 16-798).

“*Ferahkirman*” ve “*Şahkirman*” Or’a verilen diğer isimlerdir. Kirman, “*hisar veya kale*” (Şemseddin Sami, 2014: 896), ferah ise “*kalp, gönül, iç vb.nin sıkıntısız, tasasız olma durumu; aydınlık, iç açıcı yer*” anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005: 689-690). Evliya Çelebi, Or’a Ferahkirman denilmesinin nedenini “*Heyhat Ovası’ndan gelip bu Or Kalesi’ne giren ferahlanır*” şeklinde açıklamıştır (Evliya Çelebi, 2011: 439). Bu açıklama Kıpçak Bozkır’ında yolculuk etmenin ne kadar zor olduğunu ortaya koyduğu gibi bozkırın insan üzerindeki psikolojik etkisine de bir örnek teşkil etmektedir. Or’dan bozkır’a seyahat edeceklerin Or’da 2 ya da 3 gün dinlenmelerinin fiziksel olduğu kadar psikolojik etkenlere de bağlı olabileceği hatırd tutulmalıdır (Taranowski, 1966: 32; Kornrumpf, 1989: 247). Şahkirman adına gelince, nadiren kullanılan bu ad daha çok Osmanlı belgelerinde görülmektedir (İE.HR. 12/1122). Or için Şahkirman adının kullanılması, burasının I. Sahib Giray zamanında yeniden inşa edilmesinden ya da burasının genellikle han ailesinden gelenler tarafından idare edilmesinden kaynaklanmış olabilir (Remmal Hoca, 1973: 26; Motraye, 1723: 23).

Askeri ve Stratejik Açından Or

XIII. yüzyılda Moğollar Kırım Yarımadası’nı ele geçirdiklerinde Or Kalesi’ni ve hendeğini tahrip etmişlerdi (Evliya Çelebi, 2011: 431). I. Mengli Giray (1478-1515), Mangub ve Kefe’den mühendisler getirterek 1504 ile 1507 yılları arasında Or yerleşimini tahkim ettirmiştir (Sroekovsky, 1978: 15). Bu inşa faaliyetleri I. Sahib Giray (1532-1551) zamanında da devam etmiştir. Sahib Giray tahta geçtiği yıl Or’un idaresini kalgay tayin ettiği İslam Giray’a bırakmış, 1538’de ise Osmanlı Devleti’nin Kırım kuvvetlerini Boğdan Seferi’ne davet etmesi üzerine bozkırdan Kırım’a gelebilecek tehlikeleri önlemek için Or’un yeniden inşasına girişmiştir (Ürekli, 1987: 59, 129). Yaz ayında başlayan inşa faaliyetleri 45 günde tamamlanmış, bütün Kırım ahalisi doğrudan ya da dolaylı olarak bu inşa faaliyetleri içerisinde yer almıştır. 45 günün sonunda Or hendeği kazılıp derinleştirilmiş, bir kale inşa edilip kalenin içinde bir cami, iki hamam, çok sayıda ev ve saray yapılmıştır. Kalenin dört tarafına inşa edilen kuleler silahlı askerlerle donatılmıştır. Kaleye konulan kapı ile giriş çıkışlar kontrol altına alınmıştır. Ayrıca hendek boyunca belirli aralıklara hisarlar yapılarak içine toplar ve tüfekçiler yerleştirilmiştir (Remmal Hoca, 1973: 26; Derin, 2003: 333-334).

Or, II. İslam Giray zamanında da (1584-1588) kapsamlı bir onarım görmüştür. İslam Giray bu iş için kendi hazinesinden 200.000 guruş harcamıştır (Halim Giray, 2013: 64). Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Or hendeğinin zamanla dolduğunu, bu yüzden yarımada saldırılara açık bir hale geldiğini, Mehmed Giray’ın hendeği yeniden kazdığını ve hendek üzerinde burçlar inşa ettirip burçlara top ve asker yerleştirdiğini anlatmaktadır (Evliya Çelebi, 2011: 440-441). Evliya Çelebi’nin ifadelerinden bu Kırım hanının IV. Mehmed Giray (1641-1644, 1654-1666) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Evliya Çelebi’yi doğrulayacak herhangi bir bilgi tespit

edilememiştir. Şayet Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler doğru ise Kırım hanlarının XVII. yüzyılda da Or'a yatırım yaptıkları ileri sürülebilir. Öte yandan Kırım hanlarının Or'a verdikleri önemin daha XVI. yüzyılın ikinci yarısında azalmaya başladığı söylenebilir. Nitekim 1569'da Or'a gelen Lehli diplomat Andrey Taranowski, burada idareci olarak Adil Giray ile karşılaşmıştır ki Adil Giray Andrey Taranowski'nin seyahatinden 8 yıl sonra kalgay tayin edilmiştir (Taranowski, 1966: 32; Bennigsen, Boratav, Desai ve Lemerrier-Quellejey, 1978: 362). XVIII. yüzyılın başlarında Or'dan geçen Fransız seyyah A. De La Motraye ise seyahatnamesinde Or'un hanın "ikinci oğlu" tarafından idare olunduğunu beyan etmektedir (Motraye, 1723: 22). Motraye'nin "ikinci oğlu" dediği devlet hiyerarşisinde kalgaydan sonra gelen nureddinden başkası değildir. Nureddinler Or veya Gözleve taraflarında bulunup Kırım'ın emniyetinden sorumludurlar (Ürekli, 1978: 137). Or'un idaresi XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Giray hanedanı ile akrabalık kurmuş olan Şirin beylerinin eline geçmiştir. (Tott, t.y.: 131).

Or'un idaresi konusunda meydana gelen değişim Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki otoritesinin artışı ile ilişkili olabilir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Karadeniz'deki egemenliğini güvence altına almak için Kırım Yarımadası'ndaki stratejik yerleri ya doğrudan idaresi altına almış ya da bu yerlerin savunulmasında önemli bir rol oynamıştır. Or, Osmanlı Devleti'nin savunmasında rol oynadığı yerlerden birisidir. Evliya Çelebi, Or Kalesi'nde tüfek kullanmasını bilen 500 "Rum yiğidi"nin ve Beşevli adı verilen 500 Tatar askerinin bulunduğunu belirtir. Buradaki Rum yiğidi Osmanlı askerinden başkası değildir. Evliya Çelebi, bu askerlerin dışında kale ağası, topçubaşı ve cebecibaşı olmak üzere kalede 15 subayın bulunduğunu anlatır (Evliya Çelebi, 2011: 437). Osmanlı arşiv belgelerinde kalede görev alan çeşitli sınıflardaki askerler ve bunların sayılarına ilişkin bazı bilgiler tespit edilebilmektedir. Buna göre kalede 1695'te 32, 1699'da 26, 1709'da 30 topçu (AE.SMST.II. 5/425; YB.04. 3/105; AE.SAMD.III. 44/4326), 1757'de 547 yeniçeri (AE.SOSM.III. 71/5464), 1766'da ise 384 asker (D.YNÇ.d. 34462: 12) bulunmaktadır.

XVIII. yüzyılın başında Ruslar sınırlarını Azak Denizi'ne kadar genişletince bölgedeki diğer kaleler gibi Or Kalesi'nin de önemi artmıştır. Sık sık gerçekleştirilen tamirat ve Or hattının sağlamlaştırılması için inşa edilen yeni yapılar bu önemin bir sonucudur. Or 1716'da eski İstanbul Defterdarı Abdullah Efendi'nin idaresinde büyük bir tamirat görmüştür (MAD.d. 1377:7). 1731'de Karasu, Balıklova, Gözleve, Akmescid ve Bağçesaray sakinleri ile Or Sahrası'ndaki Nogaylardan sağlanan işgücü ile Or yeniden tamir edilmiştir (C.AS. 654-36551). 1735'te ise kaledeki bozuk toplar onarılmıştır (AE.SMHD.I. 84/5713). Ne var ki yapılan tahkimat 1736'da Or önlerine gelen General Münich komutasındaki yaklaşık 60.000 kişilik Rus ordusunun yarımadaya geçişini engelleyememiştir. General Münich Or'u ele geçirerek yarımadaya giriş yapmış, Kırım'ın önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Gözleve'yi yakıp yıkmış ve yağmalamış, ardından hanlığın başkenti olan Bağçesaray'a girmiş, han sarayını ve Kırım hanı I. Selim Giray³³ tarafından oluşturulmuş zengin kütüphaneyi yakmıştır. Kalgayların idare merkezi olan Akmescid de Bağçesaray gibi tahrip edilmiştir. General Münich yarımada hanlığın idaresinde bulunan bütün şehir ve kasabaları yakıp yıktıktan sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı Kefe eyaletinin merkezi olan Kefe'yi kuşatmak istemiş, ancak rahatsızlığından dolayı Or'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Seymour, 1855: 27-28; Halim Giray, 2013: 81).

1740'da adı tespit edilemeyen bir Osmanlı bürokratu tarafından yazılan raporda Rus saldırısının yarımada'daki tahribatına değinilmiş, bu bağlamda Or'un da büyük zarar gördüğünden ve kalenin tamir edildiğinden bahsedilmiştir. Raporu kaleme alan kişi "keşki itibar olunub bir mükemmel ve metin hisar olıydı" diyerek yapılan tamiraty yeterli görmediğini belirtmiştir (Kornrumpf, 1989: 247). 1738'de Azak Denizi ve Karadeniz'den gelebilecek saldırılara karşı denize yakın yerlerde tabyaların inşa edilmesi için Kefe Bey'ine gönderilen bir emir dışında bu

³³ 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699 ve 1702-1704 yılları arasında olmak üzere toplam dört defa tahta geçmiştir.

tamirata dair herhangi bir arşiv belgesi tespit edilmemiştir (C.MTZ. 10/496). Osmanlı Devleti Or'un düşüşünü muhtemelen denizden yapılan saldırılara bağlamış ve önceliği de deniz tarafından gelebilecek tehditleri savuşturacak tedbirlere vermiştir. Bu tedbirleri aldıktan sonra da Or'un kapsamlı tahkimatına girişmiştir. 1743'te Or'daki tabyalar, kale duvarları, kale kapıları, kale içindeki askeri yapılar ve depolar elden geçirilmiş, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni binalar inşa edilmiştir (D.BKL.d. 32527). 1745'te kaleye 58'i *şahi*, 8'i *havan*, 22'si *kebir* ve 2'si *şayka* olmak üzere 90 parça top gönderilmiş, kale duvarları, kaledeki kışlalar ve cami tamir edilmiştir (C.AS. 1146/50941; D.BKL.d. 32530). 1757'de Or Sahrası'nda Or Kalesi'ne destek olması için İnceburun, Çuvaş, Çonkar ve Üçoba geçitlerine taştan tabyalar inşa edilmiştir (C.AS. 294/12208). 1761 ve 1762'de Or Kalesi iki defa daha tamir görmüştür (C.MTZ. 16/798; C.MTZ. 9/433).

Or'un yeni hali, 1767'de Or'a gelen Fransız diplomat Baron de Tott'ta hayranlık yaratmıştır ("Kırım", 2002: 449). Baron de Tott, izlenimlerini aktardığı eserinde Or için "*Bu çeşit hiçbir manzara bu kadar etkileyici olamaz; benzerlerinden çok daha büyük olan bu eserde bilginin tabiat ile bu kadar uyum içinde olduğunu şimdiye kadar hiç görmemiştim. Bu istihkâmın sağlamlığı bir bakışta anlaşılıyordu.*" demektedir. Öte yandan Baron de Tott, "*Top ve obüslerle donanmış sahra istihkâmlarında olduğu gibi bu büyük istihkâmlar da kazıklarla bölmelere ayrılmış olsaydı, bütün Kırım'ı yüz bin kişilik bir orduya karşı savunması işten bile değildi*" diyerek Or'un zayıf yönünü de açıkça beyan etmiştir (Tott, t.y.: 113). Or'da yapılan tahkimat 1768'de başlayan ve 1774'te sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk yıllarında Rus kuvvetlerinin Or'un güneyine geçmelerini engelleyememiştir. Ruslar 1771'de bazı Nogay ve Kırım beyleriyle anlaşmaya varmıştır. Rusların tarafına geçen Kırım Türkleri, kuşatma sırasında Or Kalesi'nin kapılarını Ruslara açmışlar ve böylece Ruslar yarımada giriş yapmışlardır. İçeriden alınan bu yardım Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin de başlangıcı olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 405, 407).

Yerleşiklerle Göçrevliler Arasında Or

Or hendeği Deşt-i Kıpçak bozkırı ile Kırım Yarımadası arasında sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda bir sınır teşkil etmektedir. Sınırın kuzeyinde hayvancılıkla uğraşan göçrevli Nogaylar yaşamaktadır. Nogaylar öküz, inek, koyun, at ve deve yetiştirmektedirler (Evliya Çelebi, 2011:433-434; Motraye, 1723: 42; Spencer, 1837: 106). Bu hayvanlar içerisinde en önemlisi attır. At, Nogaylar için bir besin maddesi, savaş aracı ve binektir. Nogayların yetiştirdiği *argamak* denilen cins atlar büyük bir şöhrete sahiptir (Alpargu, 2007: 187-189). Seyyah Edmund Spencer, at sırtında elinde bir kementle yıllık atını kovalayan Nogay'ın bozkırdaki klasik manzaralardan birisini teşkil ettiğini belirtmektedir (Spencer, 1837: 106). Bu noktada yıllık atlarının bozkırda en sık karşılaşılan hayvanlar olduğu söylenebilir. Yılkı sürülerindeki atların sayıları bazen binleri bulabilmektedir. Nitekim I. Selim Giray'ın Kazak atamanına gönderdiği bir yarıltıkta Ten Kazakları'nın Or yakınlarından 800 yıllık atını gasp ettiklerinden bahsedilmiştir (Velyaminov-Zernov, 2009: 770). Bozkırda Nogaylar dışında Kırım Yarımadası'nın sakinlerinin de sürüleri bulunmaktadır (Sroekovsky, 1978: 42). XVI. yüzyılın ikinci yarısında Lehli diplomat Andrey Taranowski Or'a geldiğinde Giray şehzadelerinden Adil Giray'ın bozkırda hayvan otlattığını duymuştur (Taranowski, 1966: 32). Rusya ile imzalanan 13 Aralık 1709 tarihli bir anlaşma metninde Kırım Yarımadası'nda oturanların hayvanlarını "*eskiden beri Or'dan geçirerek*" bozkıra çıkarıp otlattıklarına değinilmiştir (Mustafa Kesbî, 2002: 352).

Göçrevli Nogaylar, tekerlekli arabaların üzerine konulan keçeden yapılmış çadırlarda yaşamaktadırlar. Bu arabalar Nogayları yağmurdan, güneşten, kardan, bozkırın zehirli akreplerinden, yılanlarından ve örümceklerinden korumaktadır. Arabalar develerle çekilmektedir. Arabaların hareket zamanını otlakların ve hayvanların durumu belirlemektedir. Bir yerdeki çimenler tükenmeye başladığında "*Nogay Obası*" bir başka yere hareket etmektedir

(Motraye, 1723: 42, 55-56; Spencer, 1873: 109-110). Bu hayat tarzı esasında bozkırın yaklaşık iki bin yıl önce şekillendirmeye başladığı geleneksel Türk yaşayışını temsil etmektedir. Gerçekten de göçrevli Nogayların yerleşik hayata geçen diğer Türk topluluklarına kıyasla eski Türk geleneklerine daha bağlı kaldıkları görülür. Evliya Çelebi'nin göçrevli Nogaylar hakkındaki "*helâl haramdan bir şey bilmezler bir alay, her şeyi mübah (serbest) kavimdirler*" şeklindeki değerlendirmesi bu bağlılık ile yakından ilişkilidir (Evliya Çelebi, 2011: 433). Seyyah Edmund Spencer ise Nogayları "*alışkanlıkları, gelenekleri değişmemiş*" bir topluluk olarak tanımlamakta ve kullandıkları kazanlardaki damgaların onların uzak geçmişleriyle bağlantılarını ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Spencer, 1873: 130).

Bozkır, göçrevli Nogayların hayat tarzını şekillendirdiği gibi onların bazı antropolojik özelliklerini de belirlemiştir. Bu konuda seyyahların eserlerinde yeterince bilgi bulunmaktadır. Mesela A De La Motraye Nogayların fiziksel görünümünün yağmur, rüzgar, kar ve güneş tarafından şekillendiğini anlatmaktadır (Motraye, 1723: 56). Edward Daniel Clarke Nogayların koyu, bazen de siyaha yakın bir renkte olduğunu beyan etmektedir ki bu renk tonu Motraye'nin belirttiği doğa olaylarının bir sonucudur (Clarke, 1839: 112). Edmund Spencer Nogayların keskin gözlere sahip olduklarını, bu sayede bozkırda kendi sürülerini diğer sürülerden kolaylıkla ayırt edebildiklerini, işitme yeteneklerinin de görme yetenekleri gibi gelişmiş olduğunu, böylece uzakta küçük bir nokta gibi görünen sürüden gelen seslerin at kişnemesi mi, yoksa koyun melemesi mi olduğunu tespit edebildiklerini ifade etmektedir (Spencer, 1837: 128).

Or hendeğinin güneyinde ise kuzeyinden tamamen farklı bir dünya bulunmaktadır. Kırım Hanlığının şehirleri, kasabaları ve köyleri burada bulunmaktadır. İklim ılıman ve toprak verimli olduğundan yarımadada tarım, özellikle de bahçecilik oldukça gelişmiştir (Kurat, 1992: 204). Bahçeciliğin önemi, başkente verilen Bahçesaray adından da anlaşılabilir. Bahçesaray başta han sarayı olmak üzere ileri gelenlere ait saraylar, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, camiler, çeşmeler vs. ile yarımadanın medenî yönünün temsil etmektedir (Ürekli, 1987:163).

Or hendeği yerleşiklerle göçrevli Nogaylar arasında sınır oluşturduğu gibi iki farklı dünyanın birbirleriyle temasını da sağlamaktadır. Or'da kurulan pazar ve Or Kalesi'nin varoşunda bulunan dükkanlar bu temasın sağlanmasında büyük bir rol oynamaktadır (Evliya Çelebi, 2011: 438; Motraye, 1723: 23; Tott, t.y.: 112). Yerleşikler ürünlerini Or'da pazarlamakta, göçrevli Nogaylar ise ihtiyaç duydukları ürünleri buradan satın almaktadırlar. Buna ilaveten bozkırdan geçecek yolcular yolculukları için ihtiyaç duyduklarını Or'dan tedarik etmektedirler (Taranowski, 1966: 32; Sroekovsky, 1978: 16). Kırım hanları, Or'daki ticari hayatın gelişmesi için XVI. yüzyılın başlarından itibaren Or'a giriş ve çıkışları kısıtlamamışlar ve Or'da yapılan alım-satımı da serbest bırakmışlardır (Herberstein, 1851: 12). Bu politikanın Or'u hareketli bir yer haline getirdiği söylenebilir. Kuşkusuz bu hareketliliğin bir diğer sebebi de Or'un hemen güneyinde bulunan verimli tuz yatakları olmuştur. Ermeni veya Yahudi girişimciler tarafından işletilen tuz yataklarında çalışanların bir kısmı Or sakinleridir (Tott, t.y.: 114). P. S. Pallas, bu tuzun satılmaya başlandığı yaz aylarında Or'daki ticari hayatın canlandığını anlatmaktadır (Pallas, 7, 469-472). Tuz üretimine Temmuz ayında başlanır ve bu aydan itibaren tacirler ya da tuza ihtiyaç duyanlar tuz almak için deve kervanları ya da öküzlerin çektiği araba katarlarıyla Or'a gelmektedirler (Evliya Çelebi, 2011: 441; Clarke, 1839: 112).

Ticaret gibi inanç da yerleşikler ile göçrevli Nogaylar arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu hususta özellikle Or'daki Sahib Giray Camii'nin ayrı bir yeri vardır. Evliya Çelebi bu camide bir şeyhin inzivaya çekildiğini ve müritleriyle birlikte "*zıkrullah halkasına girip tevhid-i erre geldiklerini*", şeyh ve müritlerinin kale duvarları üzerinde nöbet tutup "*Allah yektir yek*" şeklinde ezan okuduklarını anlatmaktadır (Evliya Çelebi, 2011: 436-438). Bu şeyh ve müritleriyle Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Rum Abdalları ve Alperen zümresi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Uç bölgesinde sürdürülen basit bir hayat, her an gazaya

hazırlıklı olmak ve yalın bir inanç bu benzerliklerden bir kaçıdır. Basit bir yaşantı, savaşıklık ruhu ve sade bir inanç aynı zamanda göçerevli Nogayların hayat tarzını teşkil etmektedir. Sahib Giray Camii'nin işlevine sahip bir diğer yapı İzzeddin Sultan Ziyaretgâhı'dır. Evliya Çelebi, İzzeddin Sultan Ziyaretgâhı'nın "*gönül erbâbı âşıkların ziyaret yeri*" olarak tanımlamaktadır (Evliya Çelebi, 2011: 438). İzzeddin Sultan'ın kimliğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu kişinin Kalenderî şeyhi Sarı Saltuk'un müritlerinden birisi ya da kuvvetli bir ihtimal Sarı Saltuk ile birlikte Kırım'a gelen Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) olabileceği düşünülebilir. İzzeddin Keykavus 1262'de tahtından indirilince beraberinde oğulları ve Sarı Saltuk Türkmenleri ile beraber Doğru Roma imparatoru VIII. Mihail Palaiologos'a (1261-1282) sığınmış, imparator da bu kalabalık Türk kitlesini Dobruca'ya yerleştirmiştir. İmparator, İzzeddin Keykavus'u himaye ettiği için İlhanlılarla arasının açılacağından endişelenerek İzzeddin Keykavus'u oğulları ile birlikte Enez Kalesi'ne hapsedirmiştir (Sümer, 2002: 356). İzzeddin Keykavus'u Enez Kalesi'nden Altın Orda Hanı Berke'nin (1257-1266) 1264'te Bizans üzerine sevk ettiği kuvvetler kurtarmıştır. Bu kuvvetlerin başında bulunan kişi ise göçerevli Nogayların bir ulus olarak teşekküllerinde rol oynayan Emir Nogay'dır (Yuvalı, 2004: 138). Berke Han, Kırım'daki Suğdak ve Solhat'ın (Eski Kırım) gelirlerini İzzeddin Keykavus'a tevcih etmiştir (Turan, 1971: 500). İzzeddin Keykavus'un yanındaki Türkmenler ise Deşt-i Kıpçak'a yerleştirilirken bu Türkmenlere liderlik eden Sarı Saltuk Kefe'ye iskân olunmuştur. Bu süreçte Emir Nogay, İzzeddin Keykavus ile Sarı Saltuk'a gereken saygıyı göstermiş ve muhtemelen onlarla irtibatı neticesinde de 1265'te İslamiyet'i kabul etmiştir (Ocak, 2002: 36; Türk, 2015: 126, 129). İzzeddin Keykavus, vatan hasreti çekerek 1279'da ölmüştür. Nerede öldüğüne ve nereye gömüldüğüne ilişkin kaynaklar bilgi vermemektedir (İbn Bibi, 1996: 243-244; Kayalıoğlu, 2006: 75-77). Sarı Saltuk ve Türkmenleri ise Altın Orda Hanı Mengü Temür'ün (1269-1282) izniyle Dobruca'ya geri dönmüşlerdir (Ocak, 2002: 37). Evliya Çelebi'nin bahsettiği İzzeddin Sultan Ziyaretgâhı'nı 1264-1279 yılları arasında gerçekleşen bu hadiselerin bir hatırası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu hatıranın Or hendeğinin kuzeyi ile güneyi arasında bütünleştirici bir rol oynadığı ileri sürülebilir.

Sonuç

Or, coğrafi konumundan dolayı Kırım Yarımadası'nın güvenliği açısından önem arz eden bir yerdir. Bu yüzden Kırım hanları Or'un idaresini Giray hanedanının önde gelenlerine veya hanedanlıkla akrabalık kurmuş olan beylere bırakmışlardır. Ayrıca Or'un müstahkem bir yer olarak mevcudiyetine süreklilik kazandırmak için buradaki inşa faaliyetlerine önem vermişler ve burada her an savaşılmaya hazır dikkate değer miktarda asker bulundurmışlardır. Öte yandan XVII. yüzyıldan itibaren Ruslar sınırlarını güneye doğru genişletmeye başlayınca Or, Karadeniz'deki egemenliğini korumak isteyen Osmanlı Devleti için de önemli bir yer haline gelmiş ve Osmanlı Devleti Or'a büyük askerî yatırımlar yapmıştır.

Or askerî açıdan olduğu kadar sosyal, kültürel ve ekonomik açılarından da önemli bir yerdir. Or, göçerevli Türkler ile yerleşik hayat geçmiş olan Türklerin bir araya geldiği bir yerdir. Birleşmeyi sağlayan ise ticaret ve inançtır. Ticaret Or'daki dükkanlarda ve belirli aralıklarla kurulan pazarda yapılmaktadır. Bunun dışında Or'un yakınlarındaki tuz göllerinden elde edilen tuzun satışı da yılın belirli dönemlerinde Or'da ticari açıdan hareketliliğe sebep olmaktadır. Sahib Giray Cami Or'daki dini hayatın merkezinde yer alır. Burada faaliyet gösteren bir tarikat mevcuttur. Bu tarikatın mensuplarının daha çok göçerevli Türkler arasında yayılan Heterodoks İslam'a mensup olduklarına şüphe yoktur. Bu tarikatla ilişkili görünen İzzeddin Sultan Ziyaretgâhı'nın da yerleşiklerle göçerle arasındaki ortak tarih bilincinin bir ürünü olarak değerlendirilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA**Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Ali Emiri Sultan Ahmed III (AE.SAMD.III): AE.SAMD.III. 44/4326.

Ali Emiri Sultan Mahmud I. (AE.SMHD.I): AE.SMHD.I. 84/5713.

Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE.SMST.II.): AE.SMST.II. 5/425.

Ali Emiri Sultan Osman III (AE.SOSM.III): AE.SOSM.III. 71/5464.

Bab-1 Defteri-Büyükale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.): D.BKL.d. 32527; 32530.

Bab-1 Defteri-Yeniçeri Kalemi Defterleri (D.YNÇ.d.): D.YNÇ.d. 34462.

Cevdet Askeriye (C.AS.): C.AS. 294-12208; 654-36551; 1146/50941.

Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ.): C.MTZ. 9/433;10/496;16-798.

İbnülemin Hariciye (İE.HR.): İE.HR. 12/1122.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): MAD.d. 1377.

Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi (YB.04.): YB.04. 3/105.

Kronikler, Seyahatnameler ve Araştırma Eserleri

ALPARGU, M. (2007). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları.

BEAUPLAN, S. (1959). *A Description of Ukraine*. Ed. I. F. Vovchuk-B. Krawciw. New York: Organization for the Defense of Four Freedoms of Ukraine.

BENNIGSEN, A., Boratav, P.N., Desai, D. ve Lemercier-Quelquejay, C. (1978). *Le Khanat de Crimee dans les Archives du Musee du Palais de Topkapi*. Paris: De Gruyter Mouton.

CHEVALIER, P. (1672). *A Discourse of the Original, Countrey, Manners, Government and Religion of the Cossack with another of the Precopian Tartars: and the History of the Wars of the Cossack against Poland*. London: T.N.

CLARKE, E. D. (1839). *Travels in Russia, Tartary and Turkey*. Edinburg: W. and R. Chambers.

DERİN, D. (2003). *Abdülğaffar Kırımı'nın Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ENA, V., Ena, A. ve Ena, A. (2009). *Kratkiy Geografiçeskiy Slovar Krıma*. Simferopol: Biznes Inform.

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Cilt 7, Kitap 2. Yay. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÖMEÇ, S. (2009). "Kırım Bölgesindeki İlk Türkleşme Faaliyetleri", *Avrasya Etüdüleri*. Cilt 35, Sayı 1, 61-72.

GUTHRIE, M. (1802). *A Tour Performed in The Years 1795-6, through The Taurida, or Crimea The Antient Kingdom of Bosphorus*. London: Nichols and Son.

Halim Giray. (2013). *Gülbün-ü Hânân*. Yay. haz. A. Başer ve A. Günaydın. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü.

HERBERSTEIN, S. (1851). *Notes upon Russia*. Vol 2, Translated R. H. Major. London: The Hakluyt Society.

İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye*. Cilt II, Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAYALIOĞLU, F. (2006). *II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

"Kırım", (2002). *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 25. Ankara, 447-450.

KORNURUMPF, H. (1989). "Südrussland und die Krim um 1740", *Osmanlı Araştırmaları*. Sayı 9. İstanbul, 235-261.

KURAT, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi.

- MOTRAYE, A. (1723). *A. De La Motraye's Travels through Europe, Asia and into Part of Africa*. Vol 2. London: E. Symon.
- Mustafa Kesbî. (2002). *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*. Yay. haz. Ahmet Öğreten. Ankara: TTK.
- OCAK, A. Y. (2002). *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü*. Ankara: TTK.
- ÖZTÜRK, Y. (2015). "Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı". (Ed.) Yücel Öztürk. *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım* içinde (13-53). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- PALLAS, P.S. (1812). *Travels through The Southern Provinces of The Russian Empire*. Vol. 2. London: John Stockdale.
- Plinius (1855). *The Natural History of Pliny*. Vol I. Translated John Bostock and H.T. Riley. London: H. G. Bohn.
- Pomponius Mela (1998). *Pomponius Mela's Description of the World*. Translated F.E. Romer, Michigan: University of Michigan Press.
- Remmal Hoca. (1973). *Târih-i Sâhib Giray Hân*. Yay. haz. Özalp Gökbilgin. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SEYMOUR, H.D. (1855). *Russia on The Black Sea and Sea of Azov*. London: John Murray.
- SPENCER, E. (1837). *Travels in Circassia, Krim-Tartary in 1836*. Vol 2. London: Henry Colburn.
- SROECKOVSKY, V.E. (1978). *Muhammed Geray Han ve Vasalları*. Çev. Kemal Ortaylı. Ankara: Su Yayınları.
- Strabo (1903). *The Geography of Strabo*. Vol. 1. Translated H.C. Hamilton and W. Falconer. London: G. Bell&Sons.
- SÜMER, F. (2002). "Keykâvus II", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 25. Ankara, 355-357.
- Şemseddin Sami. (2014). *Kâmûs-ı Türkî*. Yay. haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel ve E. F. Önal, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- TARANOWSKİ, A. (1966). Andrey Taranowski'nin Seyahat-namesi. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu* içinde (Ek VI, 29-48). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TELLİOĞLU, İ. (2016). "Kırım'daki Türk Varlığının Tarihi Gelişimi", *The Journal of Academic Social Science Studies*. Number 51, Autumn, 1-13.
- TOTT, B. (t.y.). *Türkler ve Tatarlara Dair Hâtıralar*. Çev. R. Uzmen. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- TURAN, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- TÜRK, A. (2015). "Kırım Hanlığı'nda İslamiyet", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*. (Ed.) Yücel Öztürk. *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım* içinde (123-155). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Cilt 5. Ankara: TTK
- ÜREKLİ, M. (1987). *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- VELYAMİNOV-ZERNOV, V.V. (2009). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*. Yay. haz. A. M. Özyetgin ve İ. Kamalov, Ankara: TTK.
- YUVALI, A. (2004). "Mengü Timur", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 29, Ankara, 138.

THE CONCEPT OF STUDENT GROUP AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF PERSONALITY

TƏLƏBƏ QRUPU ANLAYIŞI VƏ ONUN ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Farida KHUDIYEVA

Baku city, ASPU

Xülasə

Elmi məqalədə tələbə qrupu anlayışı və onun şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri, şəxsiyyətin inkişafı, fəallığı, qarşılıqlı münasibətləri işıqlandırılmışdır. Burada kollektiv, tələbə qrupu anlayışının mahiyyətinə aydınlıq gətirilmiş, tələbə şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərən amillər üzə çıxarılmışdır. Bu amillərlə: təlim, ailə, şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətləri, fəallığı, daxili psixoloji aləmi aiddir. Məlumdur ki, tələbə öz fəaliyyəti zamanı nəinki fiziki, psixoloji və s. baxımından, həm də sosial baxımdan inkişaf edir. Ona görə də onun inkişafı heç də yalnız ətraf aləmlə, ətraf mühitlə deyil, eyni zamanda ümumilikdə cəmiyyətlə qarşılıqlı fəaliyyətdə təzahür edir. Burada göstərilir ki, insan fəaliyyəti bu və ya digər şəkildə özünəməxsus struktura malik olur. Burada motiv və məqsəd fəaliyyətin əsas strukturunu yaradır. Fəallıqda isə bilavasitə orqanizmin tələbatının ödənilməsində öz əksini tapır. Aktuallaşmış tələbat kimi çıxış edir. Motivlər tələbatlarla sıx əlaqədədir. Motivlərin əsasında tələbatlar dayanır. Motiv insanı bu və ya digər fəaliyyətə və ya fəallığa sövq edən, təhrik edən qüvvədir. Ayrı-ayrı anlarda motiv məqsədə, məqsəd isə motivə çevrilə bilər. İnsanı fəaliyyətə təhrik edən tələbatdır. Tələbat insanın nəyə isə olan ehtiyacıdır. Lakin o ehtiyac tələbatla çevrilir ki, o, hazırkı konkret şəraitdə aktuallaşmış olsun, başqa sözlə, insan üçün müstəsna, həyati əhəmiyyət kəsb etsin. Şəxsiyyətin formalaşması prosesi vasitəli xarakter daşıyır. Fərd, ictimai münasibətləri öz-özünə deyil, ancaq özünün aktiv fəaliyyəti vasitəsilə mənimsəyir. Bu nöqteyi-nəzərdən fəaliyyət şəxsiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. İş və ya əməlin, məqsədin psixoloji mahiyyətini başa düşmək üçün fəaliyyət kateqoriyasından çıxış etmək lazımdır. Çünki hərəkət, iş, məqsəd, motiv və s. fəaliyyətin tərkib hissələrini təşkil edir.

İnsan fəal varlıqdır. O, ətraf aləmə, təbiətə fəal təsir göstərir, onu dəyişdirməklə özü də dəyişir. İnsanla təbiət arasındakı bu cür fəal qarşılıqlı təsir prosesi fəaliyyət adlandırılır. Bu prosesdə insan subyekt kimi çıxış edir, obyektə məqsədyönlü şəkildə təsir göstərməklə özünün tələbatlarını ödəyir. Məhz buna görə də fəaliyyət həmişə insanın şüurlu məqsədləri əsasında, həmin məqsədlərlə tənzim olunaraq həyata keçir. Ümumilikdə müəllif burada gösərir və belə bir nəticəyə gəlir ki, qrup-özünəməxsus strukturu olan mürəkkəb sistemdir. Qrup üzvləri müvafiq normaları və dəyərləri mənimsəyir. Qrup üzvlərində tədricən tərəfdaşlıq -“ biz” hissi formalaşır. Qrup üzvləri bir-biri ilə doğmalaşır, bir-birinin sevinci və kədəri ilə yaşamağa başlayır. Qrupun hər bir üzvündə ümumi iş üçün məsuliyyət və borc hissi yaranır. Beləliklə, qrup mahiyyət etibarilə fəaliyyət göstərməyə, təşəkkül etməyə başlayır. Tələbə şəxsiyyəti də məhz qrup daxilində, qrupun dəyərlərini mənimsəyərək formalaşır və şəxsiyyətə çevrilir.

Açar sözlər: tələbə, qrup, müəllim, təlim, şəxsiyyət, mənəvi

Abstract

The scientific article highlights the concept of the student group and its impact on the formation of personality, personality development, activity, relationships. Here, the essence of the concept of collective, student group is clarified, the factors influencing the development of student

personality are revealed. These factors include: training, family, personality relationships, activity, inner psychological world. It is known that the student during his activity is not only physically, psychologically, etc. in terms of, but also in terms of social development. Therefore, its development is reflected not only in the interaction with the environment, but also with society in general. It shows that human activity has a unique structure in one way or another. Here, motive and purpose create the basic structure of activity. Activity is directly reflected in meeting the needs of the body. Acts as an actualized need. Motives are closely related to needs. Motives are based on needs. Motive is the force that motivates a person to one or another activity or activity. In some moments, the motive can become a goal, and the goal can become a motive. It is a need that motivates a person to action. Demand is a person's need for something. However, that need becomes a need that is relevant in the current specific situation, in other words, it is of exceptional, vital importance for man. The process of personality formation is indirect. The individual acquires social relations not by himself, but through his active activity. From this point of view, activity should be considered as one of the main conditions for the formation of personality. To understand the psychological nature of work or action, it is necessary to proceed from the category of activity. Because action, work, purpose, motive and so on. is an integral part of the activity.

Man is an active being. It actively influences the environment, nature, and by changing it, it changes itself. This process of active interaction between man and nature is called action. In this process, a person acts as a subject, satisfying his needs by purposefully influencing the object. That is why activity is always carried out on the basis of conscious human goals, regulated by those goals. In general, the author shows here and concludes that the group is a complex system with a unique structure. Group members adopt appropriate norms and values. The members of the group gradually develop a sense of partnership - "we". The members of the group become acquainted with each other and begin to live with each other's joys and sorrows. Each member of the group has a sense of responsibility and duty for the overall work. Thus, the group begins to function and form in essence. The student's personality is formed and becomes a person within the group, assimilating the values of the group.

Keywords: student, group, teacher, training, personality, spiritual

Tələbə anlayışı “student” sözündən götürülüb, səylə işləyən, biliklərə sahib olan deməkdir. Azərbaycan dilində isə tək kimi işlədilir, hərf mənası “tələb edən” deməkdir. Kollektiv isə latın sözüdür, “kollektivius” sözündən götürülmüş, mənası yüksək səviyyədə təşkil olunmuş insan qrupudur. Məlum məsələdir ki, qrup və qrup üzvləri müvafiq normaları və dəyərləri mənimsəyir. Qrup daxilində və onun hər bir üzvünün ümumi mənafe üçün məsuliyyət və borc hissi əmələ gəlir. O. Əfəni bununla bağlı olaraq yazır:” Tələbə qrupu-kiçik qruplar sırasına daxildir. Kiçik qrupun üzvləri kimi tələblər vahid fəaliyyət çərçivəsində birləşir və biri-birilə bilavasitə şəxsi rabitələrə daxil olurlar. Bu, kiçik qrup kimi tələbə qrupu üçün spesifik əlamət hesab olunur. (2, s. 105)

Bəs tələbələrin həyatında hansı dəyərlər əsas rol oynayır? Hansı keyfiyyətlər tələbə şəxsiyyətinin inkişafını müəyyən edir? Məlum məsələdir ki, mənəvi tərbiyə üzrə məqsədyönlü, ardıcıl, fasiləsiz və sistemli iş, təbii ki, tələbənin inkişafında son dərəcə böyük kömək göstərir. Mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnmiş oğlan, yaxud da qız öz ləyaqətini hər şeydən uca tutur. Tələbənin həyatında sosial və iqtisadi baxımdan şərtlər, cəmiyyətdə öndə olan əlaqi ideya və davranış qaydaları, mənəvi ənənələr, yaxud da məişətdəki dəyərlər, ictimai və şəxsi mənəvi fəaliyyət böyük əhəmiyyətə malikdir. Bütün bu sadaladıqlarımız şəxsiyyətin inkişafını müəyyən edir. Tələbə qrupunun struktru, bir tərəfdən, onun fəaliyyət göstərdiyi sosial mühitin təsirləri, digər tərəfdən qrup tərkibində şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən asılıdır. Tələbələrin qrupun tərkibində şəxsiyyət olaraq inkişafının empirik göstəricilərini belə ifadə etmək olar:

- qrupda formalaşmış münasibətlər;
- qrupda formalaşmış davranış normaları (forma və məzmun);
- qrupun əxlaqi dəyərləri;
- tələbənin qrup tərəfindən dəyərləndirilən şəxsi keyfiyyətləri;
- qrupun ictimai rəyinin tələbənin davranışına təsir mexanizmi;
- qrup ənənələri və onun tələbənin əxlaqi durumuna təsiri;
- qrup daxilində konfliktli situasiyanın səbələri;
- kollektiv fəaliyyətinin müxtəlif formalarında tələbələrin qarşılıqlı ünsiyyətin xarakteri.

R. Hüseyinzadə və M. İsmayılova belə hesab edir ki, “Kollektiv çox mühüm xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bunlar kollektivdaxili psixoloji mühiti, kollektivin üzvləri arasındakı münasibətləri əks etdirən xarakteristikalarıdır. Bu xarakteristikalardan biri kollektivin birliyi və mütəşəkkiliyidir. “

(5, s. 395)

Yaxşı təşkil kollektivdə qarşılıqlı kömək, məsuliyyət, xeyirxahlıq, özünütənqid, sağlam tənqid və yarış özünü göstərir. Bu kollektivlərdə münasibətlər sistemi ictimai və şəxsi mənafeələrin ağlabatan səviyyədə əlaqələndirilməsi ilə izah olunur. Məlum məsələdir ki, hər bir qrupun məqsədləri var və kollektivin məqsədi ictimai məqsədlərə uyğun gəldiyindən cəmiyyət və dövlət onu müdafiə edir, çünki, o, dövlətin konstitusiyasına və qanunlarına zidd deyildir.

İnsanlar kollektivlərdə ona görə birləşirlər ki, birgə səylərlə müəyyən məqsədlərə tez bir şəkildə nail ola bilsinlər. Bundan ötrü kollektivin hər bir üzvü birgə fəaliyyətdə fəal iştirak etməli və onun nəticəsindən ötrü yüksək şəxsi məsuliyyət göstərməlidir.

Kollektivin üzvləri yalnız öz aralarında olan məsuliyyətli asılılıq münasibətləri təkcə məqsəd və fəaliyyət birliyini deyil, həm də bu məqsəd və fəaliyyətlə əlaqədar olaraq yaranan hiss və duyğuları, fikir birliyini əks etdirir.

Kollektivdə demokratik münasibətlər yaranır. Kollektivin idarə orqanları birbaşa və açıq seçki yolu ilə onun ən məsuliyyətli və nüfuzlu üzvlərindən formalaşır.

Ümumiyyətlə tələbə kollektivinin özünün səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlərə:

1. Tələbə kollektivi tələbələr qrupudur.
2. Tələbə kollektivi bir sistem kimi daha mürəkkəb birlikdir, çünki o, yeniyetmə və gənclər və müəllim kollektivini birləşdirən tərbiyəvi kollektivin üzvü hissəsidir.
3. Tələbə kollektivi nisbi müstəqil sistemdir, çünki bu sistemə özünütənzimləmə, özünütəşkiləmə, özünüidarəetmə prosesləri aiddir.
4. Tələbə kollektivi dəyişkən bir sistemdir, çünki kollektivin inkişafı tələbələrin daxili aləmində, cəmiyyətin həyatında, kollektivi əhatə edən mühitdə baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır.

Elmi tədqiqatlar şəxsiyyət və kollektiv arasında olan münasibətlərin inkişafının geniş yayılmış üç modelini fərqləndirirlər. İlk növbədə şəxsiyyət kollektivin tələblərinə təbii şəkildə və könüllü tabe ola bilər, habelə kollektivə xarici qüvvə kimi güzəştə gedə bilər. Əgər şəxsiyyət kollektivə daxil olmaq istəyirsə, o, kollektivin dəyərlərini qəbul edir. Kollektiv şəxsiyyəti öz həyatının dəyərlərinə, ənənələrinə tabe edir.

İkinci modeldə isə hadisələrin inkişafı müxtəlif yollarla ola bilər ki, bunlara şəxsiyyət zahirən kollektivin tələblərinə tabedir lakin daxili azadlığını saxlayır, sərbəstdir.

Şəxsiyyət konfliktə girir və onun kollektivə uyğunlaşma norma və dəyərləri, motivləri müxtəlifdir. Belə vəziyyətdə məktəbli kollektivin norma və dəyərlərini ancaq zahirən qəbul edir, ondan gözlənilən fikri söyləyir, müxtəlif situasiyalarda kollektivdə qəbul olunmuş ümumi qaydaya uyğun hərəkət edir. Ancaq məktəbdən və məktəb kollektivindən kənarında o, həm də mühakimə yürüdür və eyni zamanda başqa cür düşünür. Belə vəziyyət müvəqqəti olur.

Üçüncü modelə görə, şəxsiyyət və kollektivin qarşılıqlı münasibətlərində şəxsiyyət kollektivi özünə tabe edir. Belə ki, yaradıcı insan şəxsiyyət olaraq, onun fərdi təcrübəsi bu və ya digər səbəblərdən kollektivin üzvlərinin nəzərində cəlbədicilə ola bilər. Bu səlbədicilik daha çox

şəxsiyyətin keyfiyyətləri, mühakimə və hərəkətlərinin qeyri-adiliyi ilə şərtlənir. Bu vəziyyətdə kollektivin sosial baxımdan təcrübəsi də dəyişə bilər. Bu proses ikili xarakterdə ola bilər və həm kollektivin, həm də kollektivin sosial təcrübəsinin zənginləşməsinə, həm də zəifləməsinə gətirib çıxara bilər.

Şəxsiyyətin formalaşması vasitəli xarakter daşıyır. Fərd, ictimai münasibətləri öz-özünə deyil, ancaq özünün aktiv fəaliyyəti vasitəsilə mənimsəyir. Bu nöqteyi-nəzərdən fəaliyyət şəxsiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir. İş və yaxud da əməlin, məqsədin psixoloji mahiyyətini başa düşməkdən ötrü fəaliyyət kateqoriyasından çıxış etmək lazımdır. Çünki hərəkət ümumilikdə motiv və s. fəaliyyətin tərkib hissələrini təşkil edir. Bu cəhətini nəzərə alaraq psixoloji ədəbiyyatda fəaliyyətə belə tərif verilir: “Fəaliyyət insanın dərk olunmuş məqsədləri ilə tənzim olunan daxili (psixi) və xarici (fiziki) fəallığıdır. “(6, 6) Fəaliyyət zamanı deməli, insanın həm psixi, həm də fiziki baxımından fəallığı baş verə bilər. Hər iki halda bu insanın qarşısına qoyduğu dərk olunmuş məqsədlərindən asılıdır. Çünki fəaliyyət və şüur qarşılıqlı şəkildə dialektik vəhdət təşkil edirlər. Fəaliyyət zamanı insan onu əhatə edən aləmin cisim və hadisələri ilə bələd olur və bu da insanda onlara qarşı müəyyən münasibətlər sistemini formalaşdırır.

Müəyyən fərqlərə baxmayaraq, tələbələrin təlim və tərbiyəsi vəhdət təşkil edir. Təlim tərbiyəyə tərbiyə isə təlim məqsədlərinin reallaşdırılmasına təsir göstərir və pedaqoji təsirin tamlığını özündə ifadə edir.

Pedaqoji prosesin tamlığı aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

1. Şəxsiyyətin bütövlüyü ilə;
2. Təhsildə, təlim və tərbiyədə məqsədin və məzmunun vəhdəti ilə;
3. Hərəkətverici qüvvələrə malik olması ilə;
4. Müəyyən əlaqə və asılılıqların, qanunauyğunluqların mövcudluğu ilə.

Ümumiyyətlə, insan şəxsiyyətinin əqli keyfiyyətləri əxlaqi keyfiyyətlərindən ayrılıqda inkişaf etmir. Şəxsiyyəti səciyyələndirən bütün keyfiyyətlər qarşılıqlı surətdə inkişaf edir, bir-birini tamamlayır. Məlum olduğu kimi, təlimin 3 başlıca funksiyası vardır: təhsilləndirici, inkişafetdirici və tərbiyələndirici. Deməli mühazirələrdə və seminar məşğələlərində tələbə oğlan və qızlar nəinki biliklər, məlumatlarla silahlanır, eyni zamanda onların inkişafı həyata keçir və gənclər tərbiyə alırlar.

Psixologiyada ən çox araşdırılan, lakin hələ də fərqli mövqələrin ortaya qoyulduğu problemlərdən biridir şəxsiyyət. Şəxsiyyətin formalaşdırılmasında çoxsaylı amillər iştirak edir ki, onlardan bəziləri şəxsiyyətin inkişafına, digərləri ləngiməsinə səbəb olur. Tələbənin formalaşdırılmasına da bu amillər təsir göstərir. B. H. Əliyevaya və R. V. Cabbarova görə, “bir sıra psixoloji problemlər təhsil subyektlərinə şəxsiyyət kimi yanaşılmaması fonunda ortaya çıxır (hədə-qorxu, frustrasiya halları, emosional tarazlığın pozulması, depressiya) və s. Bu zəmində davranışda təzahür edən qeyri-adekvat özünəmənasibət, aşağı özünüqiymətləndirmə, öz imkanlarına inanmamaq və s. bu kimi hallar tələbələrin psixikasında dezontogenez hallarının yaranmasına səbəb olur” (3, s. 78)

Demək, tələbə sosial risklər əhatəsində yaşamaqla müxtəlif insan münasibətlərinin, rəqabət mühitinin əhatəsinə düşürlər. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, tələbələrin şəxsi həyatı da gözlənilməz hadisələrlə dolu olur: ailədən ayrı yaşamaq, yataqxana və kirayə həyatı, yeni tanışlıqlar, sevgi macəraları və s. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq tələbə şəxsiyyətin təhlükəsizliyi və müdafiəsi ilə birgə sosial uyğunlaşma, sosial gərginlik və sosial qorxu fenomenin, onun yaratdığı emosional halların öyrənilməsi olduqca vacibdir. Adaptasiyanı da şəxsiyyətin sosiallaşmasının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmək olar. F. Rüstəmov yazır: “ Adaptasiya (latınca adaptagito-uyğunlaşma deməkdir) və ya alışma, orqanizmin ətraf mühitə, düşdüyü şəraitə uyğunlaşması deməkdir.” (6, s. 16)

Psixoloq və sosioloqlar adaptasiyanın iki növünü qeyd edirlər:

-psixoloji-fizioloji adaptasiya

-sosial-psixoloji adaptasiya

Psixo-fizioloji adaptasiya analizatorların fəaliyyəti və onlarda həssaslığın dəyişməsi ilə, sosial-psixoloji adaptasiya isə şəxsiyyətin yeni sosial situasiyaya daxil olması olə əlaqədardır. Sosial-psixoloji adaptasiya nəticəsinə görə iki cür olur:

-pozitiv;

-neqativ;

Mexanizminə görə sosial-psixoloji adaptasiyanın iki forması ayırd edilir:

-könüllü;

-məcburi.

Sosial-psixoloji adaptasiya-konkret sosiallaşma prosesidir. Sosiallaşmanın məzmunu sosial təsirlər, siyasi proqramlar, kütləvi informasiya vasitələri, mədəniyyət, davranış normaları, fərdin xüsusiyyətləri, şəxsiyyətə təsir edən mühit və sosial situasiyalarla müəyyən edilir. Sosial-psixoloji adaptasiya –konkret sosiallaşma prosesidir. Adaptasiyanın professional adaptasiya deyilən xüsusi bir forması var ki, bu zaman insanın yeni fəaliyyət növünə alışması başa düşülür. Fəaliyyət növü dəyişdikcə insan əmək qabiliyyətini və daxili mühitinin müəyyən sabitliyini saxlaya bilməlidir. Professional adaptasiya dəyişmiş fəaliyyət şəraitində işin səmərəliliyini təmin etməyə kömək edir. Müasir şəraitdə professional adaptasiya insanların birgə fəaliyyətini təmin edir, fəaliyyət üsulları dəyişir, əmək şəraiti dinamik xarakter alır. Bu zaman qrup və birliklərdə birləşən şəxslərin məqsədlərinin yaxınlaşması, onların oriyentasiyası, qrupun rol strukturuna daxil olması, qrup normalarını, ənənələrini, qrupun mədəniyyətini qəbul etməsi prosesi baş verir. Professional adaptasiya insanın özündə müvafiq daxili dəyişikliklər etməsi bacarığından çox asılıdır. Təbiidir ki, insan bu halda öz arzu, istək və maraqlarını qrupla uzlaşdırmalı, ümumi məqsədlər uğrunda mübarizəyə qoşulmalıdır. Gənclərin tələbəlik həyatına qoşulması, başqa sözlə, adaptasiya prosesi təhsil müəssisəsinin (mikromühitin) sosial təcrübəsini və fəaliyyət formalarını mənimsəmək, həmin təhsil müəssisəsində o həyata “qaynayıb-qarımaq” deməkdir. Adaptasiya tələbə şəxsiyyətinin inkişafında spesifik bir mərhələ kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir:

-məhz adaptasiya prosesində tələbələrin davranışını elə istiqamətləndirmək lazımdır ki, bu istiqamət onun şəxsi simasını müəyyən etsin və sonrakı inkişafını təmin etsin;

-adaptasiya prosesində tələbə kollektivinin sosial-psixoloji birlik kimi formalaşması təmin edilməlidir;

-adaptasiya prosesi tələbələrin yeni sosial funksiyaları, yeni davranış normalarını mənimsəməsini təmin etməlidir;

Bir halda ki, adaptasiya prosesi gəncin tələbəlik həyatının normalarını, davranış və fəaliyyət formalarını, tələb və maraqlarını mənimsəməsini və “özünüküləşdirilməsini” təmin edir, deməli, adaptasiya prosesi planlaşdırılmalı, idarə olunmalı və gedişinə nəzarət edilməlidir. F. Rüstəmov yazır: “Tələbənin seçdiyi peşəyə yaradıcı münasibət məhz adaptasiya prosesində formalaşır. Tələbənin gələcək həyat planlarını seçdiyi peşə-ixtisasla əlaqələndirməsi onun öz professional roluna alışmasının ən yaxşı göstəricisidir.” (6, s. 17) Müəllimlə tələbənin pedaqoji əməkdaşlığını çətinləşdirən bir sıra səbəblər vardır ki, onların üzərində dayanmaq lazım gəlir. 1. Şagirdlərlə təmas yarada bilməmək. 2. Şagirdin daxili psixoloji mövqeyini başa düşə bilməmək. 3. Dərsdə idarə etməyin mürəkkəbliyi. 4. Qarşılıqlı münasibəti yaratmağı və pedaqoji məqsəddən asılı olaraq onu dəyişdirməyi bacarmamaq. 5. Nitq ünsiyyətindəki və özünün emosional münasibətlərini materiala köçürə bilməməklə bağlı çətinliklər. 6. Ünsiyyət prosesində öz psixi vəziyyətini idarə etməyin mürəkkəbliyi.

Müəllimlə tələbələrin əməkdaşlığı baş tutduqda, onların qarşılıqlı münasibətləri, ünsiyyəti düzgün qurulduqda uğurlar, yaxşı nəticələr və göstəricilər qazanılır, təhsilənlərdə ruh yüksəkliyi, təlimə maraq yaranır. Pedaqoji əməkdaşlığın mühüm şərtlərindən biri müəllimin şəxsi və peşə keyfiyyətləri ilə bağlıdır. Təhsilənlər nəzəri və metodik hazırlığa

malik müəllimlərə daha hörmətlə yanaşır, onların nüfuzunu gözləyirlər. Lakin müəllimin savadlı olması, pedaqoji ustalığa və metodik hazırlığa yiyələnməsi azdır. O, həm də bir insan, şəxsiyyət kimi yüksəkdə dayanmalıdır ki, təqdir, təqlid olunmağa, nümunə götürülməyə layiq olsun. Bu mənada prof. A.N. Abbasovun müəllim şəxsiyyətinə aid etdiyi keyfiyyətlərin bəzilərini xatırlayaq. Müəllim: “ Öz yetirmələrinə qayğı və nəvazişlə yanaşmalı, onların sevincinə və kədərinə şərik olmalıdır. Zəngin mənəviyyətə yiyələnməli, davranış və rəftarı, ünsiyyət tərzini, geyimi və səliqəsi ilə nümunə göstərməlidir. Uşaqları sevməli. Onlara valideyn istəyi ilə yanaşmalı, şagirdlər arasında ayrışdırıcı heç bir halda və heç bir vəchlə yol verməməlidir. Möhkəm iradəli, hövsələli və səbirli olmalı. Təlim-tərbiyə işləri apararkən yersiz özündən çıxmamalıdır.”(1, s. 319)

Təlim prosesini qarşılıqlı fəaliyyət səviyyəsinə yüksəltmək tədrisi müəllim və tələbələrin əməkdaşlığına gətirib çıxarır. Müəllim və tələbə əməkdaşlığı –subyektlərin qarşılıqlı və birgə fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirilir. Bu sistem üçün səciyyəvidir: birgə məqsədlər; fəaliyyətin təşkili və idarə olunması; məkan və zaman münasibətləri; vəzifələrin, funksiyaların, fəaliyyətlərin, əməliyyatların bölüşdürülməsi; müsbət şəxsiyyətlərə münasibətlərin olması. Müəllim və tələbələrin əməkdaşlığı şəraitində kollektiv qarşılıqlı fəaliyyət vərdişləri və təcrübəsi yaranır. Müxtəlif metodlar, vasitə və priyomlar təlim prosesinin təşkilinə kömək edir. Müzakirələr, diskussiya, problem vəziyyətlərin həlli və s. nümunə gətirilə bilər. Təlim prosesində əməkdaşlıq qarşılıqlı münasibətlərin dörd xətt üzrə çoxfunksiyalı şəbəkəsini meydana gətirir. Diqqət yetirək: 1) “müəllim-tələbə (tələbələri); 2) müəllim-tələbə (cütlik və üçlüklərlə); 3) kollektivdə tələbələrin ümumqrup qarşılıqlı fəaliyyəti; 4) “müəllim-müəllim kollektivi”. “Müəllim-müəllim kollektivi” xətti və “müəllim –tələbə” xətti bir-birindən kənarında mövcud olmur. Birgə təlim fəaliyyətinin bir sıra müsbət tərəfləri vardır. Belə ki, birgə təlim fəaliyyəti:

- proqram materialının yaxşı başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə şərait yaradır;
- təhsilalanların idrak fəallığını, təşəbbüskarlıqlarını, həmçinin yaradıcı müstəqilliyini artırır;
- biliklərə və həyati bacarıqlara yiyələnmə prosesini asanlaşdırır. Bu məqsədlə az vaxt tələb olunur;
- tələbə auditoriyasında əlverişli mənəvi və psixoloji mühit yaradır. Nəticədə tələbələrin qarşılıqlı münasibətləri dəyişir. Təbii ki, bu dəyişmə müsbət mənəvidir;
- müəllimin təhsilləndirici və tərbiyəedici imkanları genişlənir;
- tələbələr son dərəcə mühüm vərdişlərə (diqqətli, həssas, məsuliyyətli, kömək göstərməyə hazır olmaq, özünə nəzarət, tənqid və özünü tənqid, inkişafa cəhd, toliqlıq və s.) yiyələnilirlər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov A. N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Bakı, Renessans, 2000, 202 səh.
2. Əfəndi O. Ali məktəb pedaqogikası kursu üzrə mühazirələr. Bakı, İqtisad Universiteti, 2010, 152 səh.
3. Əliyeva B. H., Cabbarova R. V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı, Təhsil, 2008, 125 səh.
4. Əsgərova M. Müəllim və tələbələrin əməkdaşlığı –yeni pedaqoji tərəkürün mühüm tələbi kimi. //Elmi əsərlər, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, №1, 2015, s 30-34
5. Hüseynzadə R., İsmayılova M. Tərbiyə işi və onun metodikası. Bakı, ADPU, 2012, 430 səh. (403)
6. Rüstəmov F. Ali məktəb həyatına adaptasiyanın pedaqoji əsasları. //Ali təhsil və cəmiyyət, Xəzər Universiteti, №2, 2012, s. 10-15

IMPROVING THE PROFESSIONALISM OF TEACHERS IN SECONDARY SCHOOLS**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜƏLLİM KADRLARININ PEŞƏKARLIQ SƏVIYYƏLƏRİNİN ARTIRILMASI**

Dr. Gulara GOJAYEVA
Azerbaijan State Pedagogical University

Özet

Elmi məqalədə məktəblərdə cəmiyyətin təhsil tələbatları baxımından müəllimin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması istiqamətində aparılan işlər, müəllimin özünütəhsili, innovasiyalara sahib olmaqdan ötrü əldə etdiyi nailiyyətlər, bir işçi, yüksək keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi pedaqoji fəaliyyəti gözönünə gətirilmişdir. Burada göstərilir ki, əgər müəllimin nitqində qüsurlar, psixi cəhətdən zəiflik, əsəblik varsa burada peşə keyfiyyətindən söhbət gedə bilməz. Müəllim peşəsi elə bir peşədir ki, onun əsas məzmununu məlumatlılıq, dünyagörüşü əhatə edir. Təbiidir ki, yenilənən elmi informasiya bazası və mühiti əsasında, elm-texnikanın inkişaf tempiylə müəllim ayaqlaşmalıdır. İnkişaf sonsuz bir proses olduğundan bu o deməkdir ki, müəllim də öz üzərində daima işləməli və öz-özünü daima təkmilləşdirməlidir. Öyrətməyi bacarmalı, təlimi qurmağın üsullarını, tərbiyəni mənimsəməlidirlər. Əgər məktəbdə hazırlanan tədris planında müəllimdən gözlənilən fəaliyyətlər öz əksini tapırsa, müəllim dərslərindən kənarlaşmadan şagirdlərin maraqlarına diqqətli yanaşmanı təmin etməlidir. Əlavə dərslərlər, təlimat işləri, gələcəkdə daha yaxşı fəaliyyət göstərmələrinə kömək edəcək fikirlər və s. Təşkili ilə şagirdlərin gözləntilərini qarşılaya bilməlidirlər. Elmi üsullarla təhsil ilə əlaqədar problemləri həll edə bilməlidir. Bəzən eyni sinifdə, şagirdlər arasında hafizə baxımından geridə qalan, zehni və fiziki çatışmazlıqları olan şagirdlər də olur. Bu xüsusiyyətlərə malik şagirdlərin sinifdə hansı maneələrlə üzləşə biləcəklərini əvvəlcədən başa düşməlidir. Müəllim sinifdəki şagirdlərin üzləşdikləri çətinlikləri müəyyənləşdirər bildikdən sonra onların mümkün həllər variantlarını hazırlamalıdır.

Müəllif belə hesab edir ki, hazırda təlimin yeni məzmunu gözlənilən təhsil prosesində nəticələrdən inkişaf edir. Həmin nəticələr şagirdlərin inkişaf səviyyəsini üzə çıxardığından və onların əsasında müvafiq qiymətləndirmənin aparılması mümkün olduğundan məzmun standartları adlandırılır. Hər bir standartda həm şagirdin mənimsəyəcəyi bilik, həm də ona yiyələnmə fəaliyyəti özündə birləşdirir. Məzmunun nəticələr formasında təqdim olunması əvvəlcədən həm dərslər müəllifləri, həm resurs hazırlayanlar, həm müəllimlər, həm məktəb rəhbərləri, həm də valideynlərin fəaliyyətlərinin vahid bir istiqamətə yönəlməsini təmin edir.

Ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə olunması təlimin keyfiyyətini yüksəltməyin əsas şərtlərindən biridir. Son dövrlərdə pedaqoji elmlər sahəsində pedaqoji texnologiyalar, onların məzmunu fənlərin tədrisi zamanı bu texnologiyalardan istifadə ilə bağlı araşdırmaların aparılmasına başlanılmışdır. Onda bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarılır: müəllimin peşəkar olması, sərəştəliliyi müəllim peşəsini nüfuzlu, müəllim əməyini maraqlı, daha məzmunlu və daha da səmərəli edir. Yeni standart və kurikulumlar müəllimlərdən peşəkarlığın yüksək olmasını, tədqiqatçılıq, tədris prosesində yaradıcı fəaliyyət göstərə bilmək bacarıqlarına yiyələnməsini tələb edir.

Müəllif eyni zamanda belə hesab edir ki, pedaqoji bacarıqlar: analitik, proqnostik, proyektiv, habelə refleksiv nəzəri biliklərə əsaslanan və ahəngdar şəxsiyyətin inkişaf məsələlərinin həllinə

ardıcıl təsir göstərən hərəkatlardır və bu hərəkatların bir qismi avtomatlaşa və vərdişlər səviyyəsində realizə oluna bilər. Bu bacarıqlar onların peşəkarlıq səviyyəsinin inkişaf etdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: müəllim, səriştəlilik, peşəkarlıq, texnologiya, inkişaf

Abstract

The scientific article considers the work carried out in schools to improve the professional level of teachers in terms of educational needs of society, the teacher's self-education, achievements to innovate, pedagogical activity as a worker, a carrier of high qualities. It is shown here that if a teacher has a speech defect, mental weakness, nervousness, it is not a question of professional quality. The teaching profession is a profession whose main content is awareness and worldview. Naturally, on the basis of the updated scientific information base and environment, the teacher must keep pace with the pace of development of science and technology. Since development is an endless process, it means that the teacher must constantly work on himself and constantly improve himself. They must be able to teach, master the methods of training and education. If the school curriculum reflects the activities expected of the teacher, the teacher must ensure that students' interests are taken into account without deviating from the curriculum. Additional textbooks, tutorials, ideas to help them work better in the future, etc. They must be able to meet the expectations of students with the organization. Must be able to solve problems related to education through scientific methods. Sometimes in the same class, there are students with mental and physical disabilities. Students with these characteristics should understand in advance what obstacles they may face in the classroom. Once the teacher is able to identify the challenges facing students in the classroom, they should develop possible solutions.

The author believes that the new content of the training is currently evolving from the expected educational process. These results are called content standards because they reveal the level of development of students and on the basis of which it is possible to conduct an appropriate assessment. Each standard combines both the knowledge that a student will acquire and the activity of mastering it. Presentation of the content in the form of results ensures that the activities of textbook authors, resource developers, teachers, school principals and parents are directed in a single direction.

The use of new pedagogical technologies in secondary schools is one of the main conditions for improving the quality of education. Recently, research has been conducted in the field of pedagogical sciences on pedagogical technologies, their content and the use of these technologies in the teaching of subjects.

The conclusion to be drawn from all this is that the professionalism and competence of a teacher makes the teaching profession prestigious, interesting, meaningful and more effective. The new standards and curricula require teachers to be highly professional and able to be creative in the research and teaching process. is.

The author also believes that pedagogical skills are actions based on analytical, prognostic, projective, as well as reflexive theoretical knowledge and consistently affect the solution of problems of harmonious personality development, and some of these actions can be automated and implemented at the skill level. These skills are important in developing their professional level.

Keywords: teacher, competence, professionalism, technology, development

Müasir cəmiyyətimizdə müəllim və şagird arasındakı əlaqə, münasibət əvvəlki zamanlardan fərqli olaraq daha müntəzəmdir. Hal-hazırda valideynləri işləyən ailələrə mənsub uşaqlar daha çox məktəbin himayəsində olurlar. Valideynin uşağına lazımı bilikləri, dəyərləri və davranışları verə bilməməsi müəllimlərin üzərinə daha çox məsuliyyət qoyur. Bu aspektdən çıxış edərək demək olar ki, müəllim öz fəaliyyətində daha diqqətli davranmalı və şagirdlərə şəxsi nümunə olduğunu yaddan çıxarmamalıdır. Müəllim öz peşəsinə böyük məhəbbətlə yanaşmaqla yanaşı həm də digər ixtisas sahələrinə də nəzər salmalıdır. O yalnız öz peşəsinin vəzifələrini yerinə yetirməklə deyil, öyrədilənləri böyük məhəbbətlə öyrətməlidir. Bu peşəni icra edən şəxsdən səlis nitq, başa düşülən ifadə tərz, psixi baxımdan sağlamlıq, səbirli və təmkinli olmaq kimi vacib xüsusiyyətlər tələb olunur. Əgər müəllim nitqi qüsurlu, psixi cəhətdən zəif, əsəbidirsə burada peşə keyfiyyətindən söhbət gedə bilməz. Müəllim peşəsi elə bir peşədir ki, onun əsas mahiyyətini məlumatlılıq, elmi bilik və dünyagörüşü əhatə edir. Təbiidir ki, yenilənən informasiya bazası əsasında, elm-texnikanın inkişaf tempiylə ayaqlaşmalıdır. İnkişaf sonsuz və dinamik proses olduğundan bu o deməkdir ki, müəllim də öz üzərində daima işləməli, öz özünü təkmilləşdirməlidir. R. Krişank araşdırmalar nəticəsində qələmə aldığı yazısında göstərirdi ki, “bir müəllim öyrədə bilmirsə, o, məktəbi tərk etməlidir.” (1, s. 26) Səbəb nədir?-sualına o bu cür yanaşır. Çünki o, bu peşənin əsas mahiyyətini təşkil edən bacarığa sahib deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, öyrətmə qabiliyyəti olmayanlar lazımi dərəcədə öyrədə bilməzlər. Öyrətməyi bacarmalı, təlimi qurmağın yollarını, tərbiyəni mənimsəməlidirlər. Əgər məktəbdə hazırlanan tədris planında müəllimdən gözlənilən fəaliyyətlər əks edilərsə, müəllim dərslərindən kənarlaşmadan şagirdlərin təlim ehtiyac və maraqlarına diqqətli yanaşmanı təmin etməlidirlər. Məsələn, əlavə dərslilər, təlimat işləri, gələcəkdə daha yaxşı fəaliyyət göstərmələrinə kömək edəcək fikirlər və s. Təşkili ilə şagirdlərin gözləntilərini qarşılaya bilməlidir. Elmi üsullarla təhsil ilə əlaqədar problemləri həll edə bilməlidir. Bəzən eyni sinifdə, şagirdlər arasında təfəkkür baxımından geridə qalan, zehni və fiziki çatışmazlıqları olan şagirdlər də olur. Bu xüsusiyyətlərə malik şagirdlərin sinifdə hansı maneələrlə üzləşə biləcəklərini əvvəlcədən başa düşməlidir. Müəllim sinifdəki şagirdlərin üzləşdikləri çətinlikləri müəyyən edə bildikdən sonra bunların mümkün həllər variantlarını hazırlamalıdır. Məsələn, məktəb mühitinə çox effektiv təsir göstərən kompyuter avadanlığından başı çıxmadığına görə müəllim özünü bacarıqsız hesab etməməli, əksinə lazım gəlsə məlumat almaq, bacarıqlar qazanmaq baxımından kurslara, treninqlərə, konfranslara getməli, daim öz üzərində çalışmalı, səriştəyə sahib olmalıdır. M. İlyasov bununla bağlı yazır: “Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimin fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Respublikamızın təhsil siyasətində bu problem müəllim hazırlığında və müəllimin peşəkar fəaliyyətində diqqət yetirilən əsas məsələlərdən biridir. Bu xüsusiyyətlərin tərbiyə edilməsi pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyini, şəxsiyyətyönümlülüyünü və nəticəyönümlülüyünü təmin edən amillərdən biri və birincisi kimi aktualıq kəsb edir. Müəllimin peşəkar olması, səriştəliliyi müəllim peşəsinə nüfuzlu, müəllim əməyini maraqlı, daha məzmunlu və daha da səmərəli edir. Heç kimə sirr deyil ki, müəllim peşəsinin, müəllim nüfuzunun aşağı düşməsində bir sıra müəllimlərin peşəkarlığının az, səriştəliliyinin isə aşağı səviyyədə olmasıdır” (4, s. 13)

Peşəkarlıq-müəllimin lazımi biliyə, bacarıqlara, şagirdlərlə yaradıcı şəkildə işləyə bilmək texnologiyalarına sahib olması, pedaqoji prosesin incəliklərinə dərindən yiyələnməsidir. Səriştəlilik –müəllimin pedaqoji prosesi məharətlə, daha əlverişli üsullarla həyata keçirə bilməsidir. Belə bir sual ortaya çıxır?-Hal-hazırda ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlərin səriştəliliklərinə nələr daxildir?

Əlbəttə ki, müəllim səriştəyə malik olmaqdan öncə bilik, bacarıq, vərdiş, dəyər və keyfiyyətlərə sahib olmalıdır. Daha sonra ana dilində və xarici dillərdə ünsiyyət, riyazi savad, elm və texnologiyalardan istifadə etmək səriştəsi, kompyuter savadı, müstəqil öyrənmə, sosial və vətəndaşlıq kompetensiyası, məlumatlılıq və mədəni sahədə özünü ifadə edə bilmək, yenilik və

sahibkarlıq səriştəliliyi, tənqidi düşüncəyə, yaradıcı yanaşmaya, təşəbbüskarlıq göstərmə, problemin həlli yollarını tapmaq, riski qiymətləndirmək, hissləri idarə edə bilmək, qərarları qəbul etmək və s. sahib olmalıdır. Çünki hal-hazırda ümumtəhsil məktəblərində məzmun köklü şəkildə dəyişilmişdir. Bəs onda digər bir sual ortaya çıxır-Ümumi təhsilin yeni məzmunu dedikdə nə başa düşülür? Uzun bir müddət fənn proqramlarında tövsiyə edilən təlim materialları, onların izahı və şərhli təlim məzmunu hesab edilirdi. Dərs prosesi müəyyən edilmiş forma və vasitələr nəzərdə tutulan həmin mövzuların mənimsədilməsinə yönəldilirdi. Hazırda isə təlimin yeni məzmunu təhsil prosesində gözlənilən nəticələrdən formalaşdırılır. Həmin nəticələr şagirdlərin inkişaf səviyyəsini ifadə etdiyindən və onların əsasında müvafiq qiymətləndirmənin aparılması mümkün olduğundan həm də məzmun standartları adlandırılır. Hər bir standartda həm şagirdin mənimsəyəcəyi bilik, həm də ona yiyələnmə fəaliyyəti birləşir. Məzmunun nəticələr formasında təqdim olunması həm dərslik müəllifləri, həm resurs hazırlayanlar, həm müəllimlər, həm məktəb rəhbərləri, həm də valideynlərin fəaliyyətlərinin konkret istiqamətə yönəlməsini təmin edir.

Ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji texnologiyaların yaradılması və tətbiq olunması təlimin keyfiyyətini yüksəltməyin mühüm şərtlərindən biri hesab edilir. Ona görə də son dövrlərdə pedaqoji elmlər sahəsində pedaqoji texnologiyalar, onların mahiyyəti müxtəlif fənlərin tədrisi zamanı bu texnologiyalardan istifadə ilə bağlı tədqiqatların aparılmasına başlanılmışdır.

Son araşdırmalarda göstərilir ki, tədrisdə texnoloji yanaşma, tədris prosesini dəqiq idarə etməyə imkan verməklə bərabər, təhsil məqsədlərinin əvvəlcədən yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsinə zəmin yaratmaqdadır. Təbii ki, belə bir yanaşmada pedaqoji ustalıq köməyə gəlir. Pedaqoji ustalıq təlimin zəruri forma, üsul və vasitələrindən yerli-yerində istifadə etməklə həvəslə öyrənmə, təhsilalma prosesinin təşkil olunması kimi başa düşülür. Bu proses əməkdaşlıq xarakteri daşıyır və təlim marağının güclənməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bütövlükdə ümumi təhsildə müəyyən olunmuş məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsində texnoloji faktor kimi dərs xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xüsusən təhsilin idarə olunmasında mühüm didaktik prinsiplərə istinad edilməklə fəaliyyət göstərmək başlıca keyfiyyət hesab olunur. Ümumi təhsilin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplərin hər biri təlim, tədris fəaliyyətini daha məhsuldar qurmaq, onun keyfiyyət göstəricilərinin yüksək olmasına təminat vermək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ölkədə islahatların həyata keçirdiyi hazırkı şəraitdə müəllim hazırlığı mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. İstər elmi, istərsə də pedaqoji və metodik cəhətdən tələblərə cavab vermək müasir müəllimin əsas keyfiyyətləri hesab edilir. Müəllimlərin işə qəbulunda onlara üstün cəhətlər kimi yanaşılır. Hazırda bu qaçılmaz həqiqətdir ki, müəllim özünün fəaliyyətində bir çox pedaqoji və psixoloji qabiliyyətləri ilə yanaşı, tədqiqatçılıq bacarıqlarına malik olmalı, hər yeni situasiyada orijinal yanaşma tərzini imkanlarını meydana çıxarmalıdır. Bundan əlavə, müəllimin kommunikativ və ünsiyyət bacarıqları onun fəaliyyətinin qarşısında dayanmalıdır.

Əlbəttə, müasir dövrdə təhsil müəssisələrində təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi mühüm təhsil problemlərindən biri kimi daha geniş müstəvidə müzakirə oluna bilər və onun haqqında daha təfərrüatlı mülahizələr yürütmək mümkündür. Lakin ən vacibi zəruri olan prioritet məsələləri müəyyənləşdirməklə onun müxtəlif şəraitlərdə həyata keçirilməsi istiqamətində iş aparmaqdır. İdarəetmə işinin yerli şəraitə uyğun özünəməxsus problemlərini müəyyənləşdirmək və həmin istiqamətdə fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. O zaman demokratik prinsiplərə söykənməklə yaradıcı fəaliyyət göstərmək və bununla təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində daha böyük nailiyyətlər əldə etmək olar.

Yeni standart və kurikulumlar müəllimlərdən xüsusi peşəkarlığın yüksək olmasını, tədqiqatçılıq, tədris prosesində yaradıcı fəaliyyət göstərə bilmək bacarıqlarına yiyələnməsini tələb edir. Bəs onda təhsilin məzmunu necə təşkil edilməli və hansı tələblər əsasında reallaşdırılmalıdır? Həmin tələblərə pedaqoji prosesin tamlığını qoruyaraq, şagirdləri öyrətmək, tərbiyə etmək və inkişaf etdirmək, təlimdə bərabər imkanların yaradılması, şagirdyönümlülük, inkişafyönümlülük, fəaliyyətin stimullaşdırılması, dəstəkləyici mühitin yaradılması daxildir. Bu səbəbdən də müəllim şagirdlərin uğur qazanacağına inam formalaşdırmalı və uğur qazanmalarından ötrü onları təşviq etməlidir. Bu prinsipə görə pedaqoji prosesin tam öyrənilməsinin mərkəzində şagird şəxsiyyəti dayanır. Bütün yuxarıda qeyd etdiklərimiz ideal və effektiv bir müəllimdə mövcud olması nəzərdə tutulan ümumi xüsusiyyətlərin təsviri kimi verilə bilər. Sınıf daxilində müəllimin bəzi əlavə xüsusiyyətlərə malik olmasının üstünlüklərini xüsusən qeyd etmək lazımdır. Bütün bunlara müəllimin yaşadığı cəmiyyət, sosial mühit və ətraf aləm haqqında bilikləri aid edilir. Effektiv müəllimin əlamətlərini sadalaya bilərik: səbirlidir, müxtəlif hadisələrə dözümlüdür və duyğularını nəzarət altında saxlamağı bacırır, fərqli inanclara, müxtəlif fikirlərə və toplumlara hörmətlə yanaşaraq, geyimində, görünüşündə səliqəli olmağa və sadəliyə diqqət yetirir, özünü inkişaf etdirməyə meyil və ətrafın tənqidinə açıq fikirliliklə yanaşır, şəxsi problemlərini heç bir formada sınıf və məktəb mühitinə yansıtmır. Uğurlu hesab etdiyi fikirləri dəstəkləyir və nizam-intizamı formalaşdırır. O, insanpərvər, anlayışlı və yumor hissi olan bir insandır və baş verən hadisələrdən şikayətlənmək əvəzində həll yolu tapmağa çalışır. Sınıfdəki kollektivə müxtəlif tapşırıqlar verməklə, sinfi qrup halında cəzalandırmır və cəzaları fərdi olaraq tətbiq edə bilir. Tapşırıqların yerinə yetirilib yetirilmədiyini izləyir və nəzarət edir, müxtəlif elmlərin əsas mahiyyətini bilir və fəaliyyətində tətbiq edir. Yaxşı bir müşahidəçidir, daim özünü yeniləşdirməyə çalışır. Yuxarıda sadalananlar əsasında deyə bilərik ki, ideal müəllim şagirdlərə qarşı mehriban, dözümlü, qayğıkeş, etibarlı, dürüst, obyektiv, səmimi və dostcanlı davranış tərzinə malik, düşüncələri və davranışları ilə şagirdlərə nümunə olmalıdır. Müəllimin müvəffəqiyyətinə diqqəti, şagirdlərdən yüksək gözləntiləri, müəllim xüsusiyyətləri müəllimlər üçün vacib amildir. Bu sahədəki fəaliyyəti ilə əlaqədar aparılan bir çox axtarışlarda mütəxəssislər müəllimin peşə biliyi və şəxsiyyət xüsusiyyətləri ilə şagird nailiyyəti arasındakı əlaqəni aşkarlamışdılar. Məlumatların, elmi yanaşmaların köhnəldiyi və xırda dəyişikliklərin belə ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxardığı dövrdə yaşayırıq. Bir çox sahədə yenilənmə zərurətinin artması hadisələrə, məhsullara və məlumatlara təsir edir. Bütün bunlar insanlarda yaşanan hadisələrə təbii şəkildə yanaşma formalaşdırmağı, hər bir şeyi olduğu kimi qavramağı, uyğun çıxış yollarını düşünməyi və riskə gətirib çıxara biləcək nəticələri əvvəldən nəzərə almağı sövq etməkdədir. Belə bir zamanda yeniliklərin həyata keçməsinə gözləmək və uyğun şəkildə qavramaq yerinə, gözlənilən hadisələri qabaqlayaraq onu təxmin edə bilmək zərurət halını almışdır. Olacaqları qavramaq, bu dəyişikliklərlə ayaqlaşma bilmək, bu istiqamətdə hazırlıq işləri görmək və buradan doğan vəzifələri tətbiq etmək lazımdır.

Yuxarı sadaladıqlarımıza əsasən deyə bilərik ki, bu yenilənmələr şəxslərin təhsildən gözləntilərini dəyişdirir. Bu isə təhsilə ciddi öhdəliklər yükləməkdədir. Məktəbdə yetişməkdə olan fərdlərin bu dəyişikliklərə rahatlıqla uyğunlaşa bilməsi üçün təhsil məfhumuna yenidən baxmaq gərəkdir. B. Eroğlu deyirdi ki, “ fərdlərdə günümüzdəki çağırışlara cavab verə bilən lazımı bacarıqların təmin edilməsi məktəbin əsas hədəflərdən biri olmalıdır. “(2, s. 42)

Müasir təhsil məfhumunun qurulmasında buradakı əsas iştirakçı kimi bilinən müəllimlərin daha çox fəallıq göstərmələri istənilməkdədir. Bu baxımdan da öyrədənlərin işlərində yaradıcılıq və innovativ səviyyəsini yüksəltmələri lazımlıdır. Elmi yazımızın mahiyyəti öyrədənlərin fəaliyyətində dəyişiklik imkanlarını üzə çıxarmaq, öz işini daha da mükəmməlləşdirmək istəyən müəllimlərə müəyyən qədər töhvə verməkdən ibarətdir.

Hər yaranan ideya, könə situasiyaların bərpa olunması və onları yeni yollarla birləşdirmək sahəsində mümkün olur. İstənilən sektorda baş tutan yeniliklər rəqabətliyi təmin etməklə, daha keyfiyyətli xidmətlərdən faydalanmağa kömək etməkdədir. Yaradıcılığın şəxslərdən fərdi səy tələb etdiyi düşünülə də, bu qavram daha çox birgə fəaliyyətə əsaslanmaqdadır.

Yaradıcılıq fərddən təzə düşüncələrin işlənilib hazırlanmasında və bunların reallaşmasına maneə törədə biləcək məfhumların aşkarlanmasında və aradan qaldırılmasında mühüm rola malikdir. Yenilik istəyi insanların hər hansı bir tələbatından doğub özlüyündə bu ehtiyaca uyğun yaradıcı həll istiqamətlərini tapmaqla təmin olunur. Təlimdə istifadə olunan öyrədici proqramlar ehtiyacların dəyişilməsi ilə müntəzəm olaraq yenilənir. Təhsil ictimaiyyəti bunlardan bütün təlim səviyyələrində eyni qaydada yararlı bilməkdədir. Əgər təhsildə yaxşı nəticələr əldə etmək istənilirsə, bu yenilikləri daima izləmək, imkan daxilində avadanlıqlara sahib olmaq, innovativ pedaqoqlardan istifadə etmək, qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Bunun üçün məktəb rəhbərləri öz səlahiyyətlərindən kənarlaşaraq digər təhsil iştirakçılara özlərini gerçəkləşdirməyə şərait yaratmalı, yenilikçi insanları təşviq etməli, təşəbbüskarlığın artırılmasına rəhbərlik etməlidirlər. Bu baxımdan təhsil müəssisələri yenilik axtarışında olmalı, müəssisənin qabağa getməsinə zəmin yaratmalıdırlar.

Məktəblərin şagirdlərin tələbatlarını yerindəcə ödəyə biləcəkləri və bu istiqamətdə atılan addımlara görə özlərində cavabdehlik hiss edəcəkləri gözlənilməkdədir. Bu mənada burada bir neçə əsas məqam ortaya çıxmaqdadır. Təhsil müəssisələri müəllimlərin səmərəli fəaliyyətinə diqqət yetirdiyi kimi öyrənmələrində öyrənə bilməsində və inkişafında fəal davranmalıdırlar.

Təhsil qurumunu, buradaki iştirakçıları ümumi bir məsuliyyətə cəlb edilməlidir. Ümumi təhsil mərkəzlərində fəaliyyətdə olanlara fikirlərini reallaşdırmaq üçün gərəkli dəstək təmin etməlidir. Müəllimlərdə öz fəaliyyətlərində səmərəlilikdə maraqlı olmalı və daima bunun üçün səy göstərməlidirlər. Müəllimlər işə başladıkları məktəbin yerləşdiyi ərazidəki mədəniyyətləri bilməli, o bölgədəki tarixən dəyişən dəyərlərə aid məlumatlara sahib olmalıdırlar. Konstruktiv düşüncələrin uyğunlaşdırılması və daha məqbul formata çevrilməsində real dünyanın əhatə dairəsini qavraya bilməlidirlər. Təhsildə qarşılaşılan ciddi xətlər və çətinliklər arasındakı uyğunsuzluqları və fərqləri ayıra bilməli, yeri gəldikdə bunların həllinə öz töhvələrini verməlidir.

Dərin düşüncə qabiliyyəti olan təhsilverənlər, yenilikləri təmin etməkdə qarşılaşdığı tarixdən və mədəni əngəllərdən xəbərdar olmalıdırlar. Unikal fikirlər yaratmalı və digər insanları da buna təşviq etməlidirlər. Öz fərdi yaradıcı səylərinin inkişafında maraqlı olmalı və səmərəliliyi artırmaq üçün daima çalışmalıdırlar. Yenilik etmək istəkləri olsa da, bunu edə bilmək üçün mənsubu olduqları yerlərin və insanların qəbul etdikləri dəyərlərə qarşı həssas yanaşmalıdırlar. Yeni və fərqli fikirlərə açıq olmalı və insanların ondan gözlənilən tələblərinə cavab verməli, iş yerində digər müəllim tərəfdaşlarının onun işi haqqındaki qeydlərini və rəylərini pis qəbul etməməli, əksinə deyilənləri əlaqələndirərək fəaliyyətinə yansıtmalıdırlar. Bu gün bir çox pedaqoq səhv etməkdən və ya yalın fikir bildirməkdən çəkinir.

Bu isə onların fəaliyyətinə ciddi təsir edir. Müəllimlər səhv etməyə öyrənmək imkanı olaraq baxmalıdırlar. Unutmaq olmaz ki, yaradıcılıq uzun müddətə əldə olunan, kiçik uğurlardan, təkrarlanan səhvlərdən ibarət sahədir. O, sahib olunan yenilikləri öz iş fəaliyyətində yoxlamalıdır. Müəllim başqalarını dinləyərkən səbr etməlidir. Müəllimlərin təhsildə yaradıcılıqlar etməsi, yeniliklərdən lazımınca istifadə olunmaqla, sahəsində mükəmməlliyə çatmaqla açıqlamaq mümkündür. Fəaliyyətdə peşəkarlığı olan, ixtisaslı müəllimlər olmadan təhsildə istədiyiniz keyfiyyətə nail olmağımız mümkün olmayacaqdır.

Onlar şəxsiyyətin yaranmasında böyük rol oynayırlar. Müəllimlər üçün yaradıcılıq nümunələri hazırlamaqda məktəb rəhbərləri lazımi fəaliyyət göstərməli, təşkilati yardım etməlidirlər. Öyrəndənlərdən təhsildə yenilik əsasında bir çevrilməyə nail olmaq, lazımsız məlumatlıqdan kənara çıxmaq tələb olunur. Bütün istəkləri təmin edə biləcək bacarıqlara malik pedaqoqları yetişdirməkdən bəhs ediriksə, bu məsuliyyətin fərqi olmalıdır. Buna görə də sahəsini bilməyən, qabaqcıl yanaşması olmayan, hazırlıqsız öyrədən şagirdlərin də yenilikçi çevrilməni necə həyata keçirə bilər? Müəllim düşünmədiyi, sinfində fəallıq göstərmədiyi halda necə düzgün işləyə bilər?

Əldə olunan nəticələr və fikirlər qəbul edildikləri mühitdə digər anlayışlar ilə əlaqəli öyrənilməlidir. Bu tip dəyişikliklərə uyğunlaşmanın lazım olduğu məktəblərdə yeniliklərdən əsas təminatçısı müəllimlərdir. Təhsildəki məzmunu təzədən baxılması, fəaliyyət yoxdursa heç bir məna daşımayacaqdır. Beləliklə, lazımi fəaliyyətlər təmin edilməzsə bütün səylər boşça çıxacaq, yeniliklər etmək və inkişafı təmin etmək düşüncəsi bir xəyal olaraq qalacaqdır. Bu baxımdan öyrəndənlərin təhsilinin davam etdirməsi, sosial cəhətdən məqbul hesab edilən, yaradıcılığın dəyərləndirilməsinə yönəldilməlidir. Təhsil işçiləri digər ölkələrdəki nümunələrə baxıb, onları təkrarlamaqdansa, özünəməxsus sistemini qurmaqları daha məqsəduyğundur.

A.Həsənov yazır: “Pedaqoji bacarıqlar nəzəri biliklərə əsaslanan və ahəngdar şəxsiyyətin inkişaf məsələlərinin həllinə ardıcıl təsir göstərən hərəkətlər məcmusuna deyilir. Bu hərəkətlərin bir qismi avtomatlaşa və vərdislər səviyyəsində realizə oluna bilər. Belə ki, məsələn, müəllimin nəzəri hazırlığı onun analitik, proqnostik, proyektiv, habelə refleksiv bacarıqlarının olmasını nəzərdə tutur”. (3, s. 269)

Analitik bacarıqlar nədir? Belə bir bacarıq bir sıra xüsusi bacarıqlardan ibarətdir: pedaqoji hadisələri onların tərkib elementlərinə (şərtlərə, səbəblərə, motivlərə, vasitələrə, təzahür formalarına və s.) parçalamaq, təlim və tərbiyə nəzəriyyəsində nəzərdə keçirilən hadisənin məntiqinə adekvat olan ideya və qanunauyğunluqları axtarmaq, pedaqoji hadisəyə diaqnozu düzgün qurmaq, əsas pedaqoji məsələni (problemi) və onun optimal həll yollarını axtarıb-tapmaq və s.

Proqnostik bacarıqlar zamanı pedaqoji fəaliyyətdə müəllim son nəticəni güdür. Obyektdən asılı olaraq proqnostik bacarıqları üç qrupa ayırmaq mümkündür:

- 1) Kollektivin inkişafının proqnozlaşdırılması;
- 2) Şəxsiyyətin inkişafının proqnozlaşdırılması;
- 3) Pedaqoji prosesin proqnozlaşdırılması tədris materialının maarifləndirici və tərbiyələndirici imkanlarının, təlim və tərbiyənin bu və ya digər metodlarının nəticələrinin proqnozlaşdırılması.

Proyektiv bacarıqlar təlim-tərbiyə işinin planlaşdırılması ilə bağlıdır. Proyektiv bacarıqlara:

- 1) Təlim və tərbiyənin məqsəd və məzmununu konkret pedaqoji məsələlərə yönəldilməsini;
- 2) Pedaqoji məsələlərin müəyyənləşdirilməsində və şagirdlərin fəaliyyətinin məzmunun seçimində onların maraq və tələbatlarının, maddi bazasının imkanlarının, öz təcrübə və işgüzar keyfiyyətlərinin nəzərə alınması;
- 3) Qoyulmuş məsələlərə adekvat olan fəaliyyət növlərinin seçilməsi;
- 4) Birgə yaradıcı sisteminin planlaşdırılması;
- 5) Şagirdlərin qabiliyyətlərinin, yaradıcı qüvvələrinin və istedadlarının inkişafında mövcud çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə onlarla fərdi iş planının qurulması, pedaqoji prosesin məzmunu, forma, metod və vasitələrinin optimal

uzlaşdırılması, şagirdlərin fəallığını həvəsləndirmə priyomlarının planlaşdırılması və s. aiddir.

Refleksif bacarıqlar pedaqoqun özünənəzarət etdiyi an özünü biruzə verir. Özünənəzarəti səmərəli həyata keçirmək üçün pedaqoq öz mühakimələrini, əməllərini və son olaraq fəaliyyətini onların məqsədəuyğunluğu baxımından obyektiv təhlil etmək bacarığına, yəni refleksiyaya qabil olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cruickshank R. & Haeefe D, “Good teachers, plural”, Educational Leadership, 58 (5), 2001, 26 – 30 pp.
  2. Eroğlu B. Öğretmenlik uygulamasının beden eğitimi öğretmeni adaylarının mesleki yeterlilikleri ve mesleğe yönelik tutumları üzerine etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2011, 42 səh.
  3. Həsənov A. Müəllimin peşə bacarığının nəzəri əsasları.//Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVI Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, s.269-270
- İlyasov İ.M. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Monoqrafiya. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 208 səh.)

**ВОПРОСЫ ИДЕЙНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ДАСТАНЕ
«ГАЧАГ СУЛЕЙМАН».**

***ISSUES OF IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION IN DASTAN "GACHAG
SULEIMAN".***

Кямаля Юсифова Яшар кызы
Бакинский Инженерный Университет
Ученый секретарь
Ст./пр.; кафедра иностранных языков

Резюме

Дастан «Гачаг Сулейман» принадлежит к серии героических эпосов, созданных азербайджанским народом. Сага посвящена героизму азербайджанской девушки, известной как Гачаг Сулейман, и ее многолетней борьбе с врагом. Этот дастан, являющийся типичным примером идеологического и духовного воспитания, стал передаваться из уст в уста в форме рассказов и былей среди народа. Девушка, по имени Гюльсюм, не может смириться с несправедливостью, царящей вокруг нее и поднимается на борьбу против существующего порядка. Здесь отражается все: от оккупационной политики царской России вплоть до произвола чиновников на местах. Примеры героических образов этноса, женской нравственности и воспитания, женского героизма, патриотизма, фанатизма, семейных ценностей и др. идеально совмещены в содержании дастанов.

Все это указывает на то, на каком высоком уровне находится показатель идейно-нравственных ценностей в героических эпосах.

Ключевые слова: идейно-нравственное воспитание, героические эпосы, дастан «Гачаг Сулейман», женский героизм, Гюльсюм, воспитание личности и т. д.

Abstract

Dastan "Gachag Suleiman" belongs to a series of heroic epics created by the Azerbaijani people. The saga is dedicated to the heroism of the Azerbaijani girl known as Gachag Suleiman and her many years of struggle against the enemy. This dastan, which is a typical example of ideological and spiritual education, began to be passed from mouth to mouth in the form of stories and stories among the people. A girl named Gulsum cannot come to terms with the injustice reigning around her and rises to fight against the existing order. Everything is reflected here: from the occupation policy of tsarist Russia to the arbitrariness (despotism) of officials. Examples of heroic images of ethnos, female morality and upbringing, female heroism, patriotism, fanaticism, family values etc. are concentrated in the ideal content of dastans. All this points to the high level of the indicator of ideological and moral values in heroic epics.

Key words: *ideological and moral education, heroic epics, dastan "Gachag Suleiman", female heroism, Gulsum, personality education*

Эпос «Гачаг Сулейман» - героический эпос, созданный азербайджанским народом. Эта сага, вошедшая в серию беглых эпосов, всегда привлекала внимание научной и теоретической мысли как один из самых интересных примеров идейного и духовного воспитания. В целом народная литература, богатое творчество народа составляют важную идею как источник национально-нравственных ценностей, от начальных представлений этноса о воспитании вплоть до наших дней. Потому что их представление как своеобразное учебное пособие для людей в научно-педагогической мысли связано с глубинными пластами содержания этих примеров.

Эпос «Гачаг Сулейман», входящий в серию беглых дастанов, по своей сути и содержанию имеет огромное значение способностью превосходно отражать в себе героическую историю народа. Незаменимые примеры таких дастанов, как «Гачаг Керем», «Гачаг Наби», «Гачаг Исахан», «Гачаг Исмаил», «Гандал Наги», «Гачаг Танрыверди» и другие типичны с точки зрения отражения недалекой истории народа, событий, начавшихся во второй половине XIX века. Здесь вы найдете подробности оккупации Азербайджана царской Россией, чрезвычайно тяжелых условий жизни людей, покровительства группы местных чиновников оккупантам и борьбы за свободу против них. В лице этих национальных героев борьба народа за свободу, его героизм и отвага, отказ принятия кабалы была обобщена и сохранена как пример в памяти народа в виде песен, былей и рассказов

Эти героические эпосы, являющиеся источником идейно- нравственного воспитания азербайджанского народа, в целом отражают патриотизм, любовь к отечеству, чувство свободы, становление личности (на примере народных героев), идеальное общество и идеальные человеческие стремления, борьбу за установление независимого государства. Такие эпосы. Как «Китаби-Деде Горгуд», «Огуз Каган», «Манас», «Алпамыш», «Кероглу», «Кара Мелик» и другие уходят корнями в выражение содержания и сущности идеологического и духовного воспитания народа. Как известно, «одной из важных задач идейно-политического воспитания в развитии и становлении человеческой личности является воспитание у молодежи идеологии и политической культуры. Своеобразие молодости, романтическая жизнь, требует сосредоточения внимания на процессе формирования их духовных идеалов. Задача состоит в том, чтобы воспитать таких молодых людей, чтобы они не были поколеблены и не согнуты под грузом исторической ответственности за судьбу народа, за судьбу мира» [4, 220]. Именно на выражении священности нравственных идей народа и основано содержание эпоса «Гачаг Сулейман» .

В разделе «Заметки» исследователи дастана подчеркивают, что героиней саги «Гачаг Сулейман» является девушка, по имени Гюльсум Амиргулу кызы. Она родилась в очень бедной семье в селе Сархан Шамкирского района. В возрасте двадцати лет она убила пристава и деревенского главу, была вынуждена бежать из своей деревни и примкнула к отряду, который тоже боролся с несправедливостью чиновников. Чтобы в ней не узнали женщину, она поменяла свое имя на мужское - Сулейман. Впоследствии, в Иране, в Турции, в ряде областей и территорий Кавказа, она стала возглавлять отряды, которые вели непреклонную борьбу с местными беками, помещиками, угнетателями.»[1, 500]. Эпос «Гачаг Сулейман», один из примеров славной героической истории азербайджанского народа, где глубоко отражаются идеи женского героизма, женского нравственного воспитания, духовного богатства.

Широко используемые в литературной и теоретической мысли, беглые дастаны считаются как бы внуками «Кероглу» и создавались в результате безграничной любви народа к национальным героям. Б. Бехджат, выдающийся просветитель и энциклопедический интеллектуал, разъясняет эти вопросы в своей исследовательской работе «История беглеца Наби» , как живой свидетель этого движения (он был судьей

Зангезурского района в конце XIX - начале XX вв.). Он пишет: «Известно, что те, кто присоединился к восставшим против тирании и законов царского правительства и бежал с родных мест, были в основном крестьянами и бедняками» (2, 133). Здесь автор анализирует причины и корни поступков этих людей, их побегов и занятий разбоями на дорогах, контрабандой на примере социальной стратификации того времени и нетерпимости к несправедливости и экономическим условиям. И эпос «Гачаг Сулейман» также направлен на то, чтобы от начала до конца внушить суть этой борьбы как факт воспитания и нравственности.

В героической истории азербайджанского народа было достаточно смелых героинь, прошедших этот болезненный путь, чьи имена увековечены в памяти народа. Классическим примером этого является рассказ о героизме Томриса в «Истории» Геродота. Есть множество женских персонажей в дастанах, прославленных своим умом, отвагой и храбростью, такие героини как Бурла Хатун, Банучичек, Сельджан Хатун, Момина Хатун, Сара Хатун, Нигяр ханум и другие, также десятки неизвестных, живших в разные эпохи времени. Великий азербайджанский поэт С. Вургун делает прекрасное обобщение героинь на примере амазонок:

«Ты видишь? Вот женщина, вставшая из своей гробницы,
У нее щит на груди и меч в правой руке.
Это героическое женское поколение, называемое амазонками,
Весна установила свой шатер в древних муганских степях.» [5, 197].

Гульсум Амиргулу гызы-это национальная героиня, известная как «Гачаг Сулейман», является идеальным примером идеологического и духовного воспитания. "В противоречивые, охваченные паникой, тяжелые времена второй половины XIX века существовало движение сопротивления против богатых и неперемогенного рабства . Беглец защищал народ и опирался на нее. А народ, в свою очередь, в нем души не чаял и берег его.» [3, 22]. Гульсум Амиргулу гызы, как национальная героиня, всегда была с народом и возвышала голос в знак протеста против несправедливости, с которой они сталкивались. Формирование духовной идеи зависит от окружающей среды, социальной сферы, общенациональных ценностей, представления о социальной структуре, искусства, философии, мировоззрения, принадлежности и так далее. И все оценки и предпочтения основаны на них.

Все то, что происходит в эпосе «Гачаг Сулейман», связано с системой формирования сокровенного воображения. «Правительство обложило Амиргулу (отца Гульсум) большим налогом. Ровно как два года Амиргулу не мог что-то заработать и заплатить налоги. Каждый день люди главы села приходили и требовали налоги. Но, каждый раз они уходили ни с чем, угрожая ему расплатой.

В очередной раз, когда к нему снова нагрянули люди кендхуды(главы деревни), мужчина, окутавшись в одеяло, вышел к ним. Бросившись к ногам пристава, стал умолять его дать время, чтобы заплатить налоги, говоря. Что у него много детей, нет работы и заработка. Судебный исполнитель сильно разозлился и стал оскорблять старика: «Ты 3года не платишь налоги, так еще просишь повременить, ублюдок?» Потом он приказал привязать кипящий самовар ему на спину, чтобы тот одумался»[6, 73]. Это происходило на глазах у юной дочери Амиргулу и стало последней каплей в чаше терпения храброй девушки. Она поклялась отомстить за отца. Причина и суть превращения Гульсума в беглеца Сулеймана связана именно с чисто исторической реальностью, националистической личностью и нетерпимостью воображения. В формировании идейно-нравственного воспитания, которое опирается на общие принципы воспитания личности, играет непревзойденную роль их совершенство, в целях которого во главе стоит привитие любви к родине, героизм, ответственность, непринятие несправедливости, уважение к старшим у подрастающего поколения во все времена.

Список источников.

1. Антология ашугской литературы. Героические дастаны. В 3-х томах, II том, (составители М.Гасымли и М.Аллахманлы). Баку: Мегап rint, 2017, 512 с.
  2. Бехджат Б. История беглеца Наби. Баку: Чыраг, 2011.296 с.
  3. Буньядов Т. Есть девушка,отважнее мужчины. Баку: Азербайджан, 1992, 24 с. 4. Короглу. Баку: АН Азербайджанской ССР, 1956, 454 с.
  4. Талыбов Ю., Агаев А., Исаев И., Эминов А. Педагогика. Баку: Маариф, 1993, 292 с.
  5. Вургун С. Избранные произведения. В 2-х томах, II том, Баку: Азернешр, 1976, 220 с.
  6. Семь дастанов. (Составитель: Р.Рустамзаде). Баку: Азернешр, 1989, 168 с.
- References.
1. Antologiya ashugskoy literatury. Geroicheskiye byliny. V 3-kh tomakh, II tom, (sostaviteli M.Gasymli i M.Allakhmanly). Baku: Megaprint, 2017, 512 s.
  2. Bekhdzhat B. Istoriya begletsa Nabi. Baku: Chirag, 2011.296 s.
  3. Bunyadov T. Yest' devushka, otvalneye mulchini. Baku: Azerbaydzhan, 1992, 24 s. 4. Koroglu. Baku: AN Azerbaydzhanskoy SSR, 1956, 454 s.
  4. Talybov Y.U., Agayev A., Isayev I., Eminov A. Pedagogika. Baku: Maarif, 1993, 292 s.
  5. Vurgun S. Izbrannyye proizvedeniya. V 2-kh tomakh, II tom, Baku: Azerneshr, 1976, 220 s.
  6. Sem' sag. (Sostavitel': R.Rustamzade). Baku: Azerneshr, 1989, 168 s.